

Vefatının 20. Yılı Münasebetiyle

**Prof. Dr.
NECMETTİN
HACİEMİNOĞLU**

HATIRA KİTABI

Editörler

Prof. Dr. Ali İhsan Öbek
Doç. Dr. Yüksel Topaloğlu
Doç. Dr. Oğuzhan Durmuş

Sekreteryaya

Arş. Gör. Dr. Hülya Uzuntaş
Arş. Gör. Barış Berhem Acar
Arş. Gör. Armağan Altay
Arş. Gör. Nilay Altunay
Arş. Gör. Serap Bozkurt
Arş. Gör. Seda Çetin
Arş. Gör. Halil Karabulut
Arş. Gör. Selda Sandalyeci
Arş. Gör. Ayşe Nur Özdemir
Arş. Gör. Büşra Topuz
Arş. Gör. Cemalettin Yavuz

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Rıdvan Canım
Prof. Dr. Ömür Ceylan
Prof. Dr. Recep Duymaz
Prof. Dr. Ahmet Günşen
Prof. Dr. S. Mahmut Kaşgarlı
Prof. Dr. İrfan Morina
Prof. Dr. Ali İhsan Öbek
Prof. Dr. Yaşar Şenler
Prof. Dr. Vahit Türk
Prof. Dr. Saadettin Yıldız
Doç. Dr. Bülent Bayram
Doç. Dr. Oğuzhan Durmuş
Doç. Dr. Meryem Salim
Doç. Dr. Yüksel Topaloğlu
Doç. Dr. Ozan Yılmaz
Yrd. Doç. Dr. Esat Can
Yrd. Doç. Dr. Hasan Çebi
Yrd. Doç. Dr. Emin Kalay
Yrd. Doç. Dr. Cevdet Şanlı
Yrd. Doç. Dr. Kaşif Yılmaz

Vefatının 20. Yılı Münasebetiyle

Prof. Dr.
**NECMETTİN
HACİEMİNOĞLU**

HATIRA KİTABI

İSTANBUL 2017

TÜRK EDEBİYATI VAKFI YAYINLARI .....

T.C.
KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI
16549

Kapak
Atilla Ceylan

Mizanpaj
Türk Edebiyatı Vakfı

Baskı-Cilt
Şenyıldız Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Gümüşsuyu Cad. Işık Sanayi Sitesi
No: 19/C 102
Topkapı - İstanbul
Tel: 0212 483 47 91 (Pbx)

1. Baskı 2017

TÜRK EDEBİYATI VAKFI YAYINLARI
Divanyolu Cad. Nu: 14
Sultanahmet / İSTANBUL
Tel: (0212) 526 16 15 - 527 50 32
Faks: (0212) 513 77 49

www.turkedebiyati.com.tr
tedev30@gmail.com

ISBN: .....

İÇİNDEKİLER

Ali İhsan Öbek	Sunuş.....	9
Yüksel Topaloğlu	Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu Hayatı, İlmî, Edebî Şahsiyeti ve Eserleri.....	11

ALBÜM • 59

HATIRA YAZILARI • 75

Birol Emil	Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu	77
Recep Duymaz	Bir Ülkü Adamından Hatıralar	85
Sultan Mahmut Kaşgarlı	Üstat Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu'nu Saygı ve Sevgiyle Anıyoruz.....	93
Hasan Çebi	Emin Adam	96
Esat Can	Hocam Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu.....	97
Cevdet Şanlı	Necmettin Hocamla Altı Yıl	107
Özcan Aygün	Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu ile Sırsındığı Anıtını Ziyaret	112
Osman Fikri Sertkaya	Necmettin Hacıeminoğlu ve Türkolojiden Hatıralar	117
Dursun Yıldırım	Necmettin Ağabey ile Üniversite Günlerinden	123
Ali Çavuşoğlu	Necmettin Ağabey.....	126
Muharrem Dayanç	Taşradan Gelen Bir Öğrenci Gözüyle Necmettin Hacıeminoğlu	128

MAKALELER • 135

DİL-Eski Türk Dili

Mustafa Argunşah	Codex Cumanicus'ta Arapçadan Alıntı Kelimeler Üzerine Notlar (I).....	137
Ahmet Bican Ercilasun	Dîvânu Lugâti't-Türk Hakkında	149
Osman Fikri Sertkaya	Hasan Ebû Kara Sâ'il Şemsî'nin 1436 Yılında Herat'ta Uygur Harfleriyle Yazdığı Kasîde.....	157
Sinan Güzel	Edal'ın Ana Bulgarca Tıbiremb Biçimine İlişkin Tespitlerine Çuvaşça Temelinde Bir Düzeltme.....	185
Nursel Özdarendeli	Eskicil Bir Hastalık Adından Argoya: Gıcık.....	192

Hülya Uzuntaş	İslamî Devrede Yazılan Uygur Harfli Çağatayca Seyfe'l-Mülûk ve Bedî'ü'l-Cemâl Hikâyesi ve Gramer Analizi..... 203
Denis Sınor (Çev. Nilay Altunay)	Eski Türkçedeki Samoyedce ve Ugorca Unsurlar 210
	Yeni Türk Dili
Hülya Arslan Erol	“-mAzIyA” Zarf-Fiili Üzerine 215
Rıdvan Canım	Eğitim-Öğretim Hayatımız İçinde Türkçenin Yeri veya Türkçe Nereye Gidiyor? 220
Vahit Türk	Türkçede İnanmak Fiili ve Ailesi..... 224
Saadettin Yıldız	Edebî Metinlerde Zenginleşen Türkçe 236
Beytullah Bekar	Almanya'nın Türkçeye Yönelik Dil Planlama Çalışmaları ve Sonuçları 243
E. Serap Bozkurt	Oğuz Atay - <i>Tehlikeli Oyunlar</i> ve Haydar Ergülen - <i>Üzgün Kediler Gazeli</i> Eserlerinde Yer Alan Zamirlerin Özne Konumundaki Anlam Yükleri 250
Selda Sandalyeci	Necmettin Hacıeminoğlu'nun Makalelerinde ve Hikâyelerinde Görülen Üslup Özelliklerinin Cümle Düzeyinde Karşılaştırılması 269
	Çağdaş Türk Lehçeleri
Ercan Alkaya	Türk Lehçebilim Araştırmaları İçinde Sibirya Tatar Türkçesinin Yeri ve Durumu Üzerine 274
Sema Aslan Demir	Türkmencede er- Ek Fiilinin Yan Cümledeki Sözdizimsel ve Görünüş-Zamansal İşlevleri 290
Salih Demirbilek	- Rda / - (X)Rda Zarf-Fiil Ekinin Tarihi ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Kullanım Biçimleri..... 297
İlker Tosun	Tuva Türkçesinde “Ol” Enklitiği 303
Lawrence Krader (Çev. Sevgi Öztürk)	Kazak Etnonimi 317
	Anadolu ve Rumeli Ağızları
Ahmet Günşen	Batı Rumeli Türk Ağızlarında Kullanılan Farklı Bir Şahıs Eki: -sık, -sUK 322
Leylâ Karahan	Ağızların Korunmasında Cinsiyetin Rolü Üzerine Bir Araştırma: Kütahya, Erzurum ve Trabzon Ağızları Örneği 335
Fatma Sibel Bayraktar	Anadolu Ağızlarında Devrik Cümle ve Zarf..... 343
Levent Doğan	Kırklareli Ağzında İkilemeler 359
	EDEBİYAT - Eski Türk Edebiyatı
Ömür Ceylan - Ozan Yılmaz	Klasik Türk Şiiri'nde Ermenilere Dair 378
Ali İhsan Öbek	Varak-ı Mihr ü Vefâ 398
Gülççek Akçay	Divan Şiiri Penceresinden Âşığın Bilinçaltını Temâşâ: Düş'te Yâri Tenhâ Düş'ürmek 409

Kaşif Yılmaz	III. Selim'in (İlhâmî) Divanı ve Edebî Yönü.....	421
Halil Karabulut	Tahir Olgun'un Yavuz Mersiyesi Şerhi.....	439
Melike Uçar	<i>Behcetü'l-Hadâ'ik</i> Eserinin Berlin Nüshası.....	461

Yeni Türk Edebiyatı

Hülya Argunşah	Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Sosyal Veri Kaynağı Olarak Kadın Yazarlar ve Eserleri.....	470
Bilge Ercilasun	Tarihî Romanın Anlamı ve Üç Kitap.....	485
Abdullah Uçman	Türkçede Terimler Meselesi ve Istilahât-ı İlmiye Encümeni	512
Mehmet Güneş	Rumeli'ye Elveda Derken: Bulgaristan Türklerinin Trajedisinin Galip Sertel'in Şiirlerindeki Yansımaları .	524
Yüksel Topaloğlu	Akif ve Fikret Davasına 'Nazifane' Bir Bakış.....	539
Özcan Aygün	Edirne'ye Edebî Açından Bir Bakış Denemesi	552
Esat Can	Romancıların Gözüyle Mustafa Kemal	567
İsa Kocakaplan	Mehmet Akif'te Balkan Acısı.....	581
Barış Berhem Acar	Nesneleşen Özneler: Kurtuluş Savaşı'nı Konu Alan Metinlerde Çocukluğun İnşası.....	595
Seda Çetin	Sembolleştirilen Bir Mücadele: <i>Ateşten Gömlek</i> Romanını İmge ve Sembolleri Üzerinden Okumak	608
Ayşe Nur Özdemir	Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Çok Eşlilik Meselesi.....	623

Halk Edebiyatı

Mehmet Aça	<i>Şu Destanı</i> 'ndaki "Öge"den <i>Reşideddin</i> <i>Oğuznamesi</i> 'ndeki Yuşi Hoca'ya.....	633
Özkul Çobanoğlu	Aydın ve Halk Kaynaşması Bağlamında Sivas Halk Şairleri Bayramı	639
Bülent Bayram	Türkiye'de Çuvaş Folklor Araştırmaları Örneğinde Mitoloji Araştırmalarında Kaynak ve Metin Sorunları Üzerine.....	647
Oğuzhan Durmuş	Türkiye Türkçesinin Basılı İlk Atasözleri: H. Megiser'in <i>Paroemiologia Polyglottos</i> Adlı Eserinde Yer Alan Atasözleri	659
Ömer Aksoy	Boşnak Halkının Ortak Belleği Bağlamında Mostar Köprüsü	679
Emin Kalay	Edirne İli Halk Kültüründeki Atasözü ve Deyimler	683
Erhan Aktaş	Hakas Atasözleri - I (Türün Adlandırılması Sorunu Üzerine).....	687
Cemalettin Yavuz	Çuvaş Efsanelerinde Kozmogonik Bir Öge Olarak PİLİT.....	694

TARİH-KÜLTÜR-SANAT

Engin Beksaç	Edirne ve Kırklareli'de Bulunan Trak Kaya Sunakları ve Bağlantılı Kült Anıtları	705
---------------------	--	-----

Mustafa Volkan Coşkun	
Didem Çetin	
Perihan Gülce Özkaya	Mskü Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü Öğrencilerinin Değer Algıları 712
Nevzat Özkan	Kayseri'deki Uygur Türkleri Diasporası 721
Suphi Saatçi	Yazma Kaynaklara Göre Mimar Sinan Yapıları 732
Cevdet Şanlı - Ergin Jable	Balkanlarda Türk'e Barikatlar 750

SUNUŞ

Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu hocamızın ilmine, duruşuna, mücadelesine... dair bir şeyler söylememiz had bilmezlik olur. Bu nedenle birkaç noktaya temasla yetineceğiz:

Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu'nun Edirne'ye gelişı –tam da ona uygun– bir misyon gereğidir:

Yedi yıl kadar (1961-1968) Cumhuriyet Senatosu Edirne üyeliği de yapmış olan hocası Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu; “Hacıeminoğlu, Edirne çok eski bir başkent ve kültür merkezidir. Aynı zamanda bizim serhat şehrimize. Orada Türkoloji Bölümünü kurup sağlam temellere oturtmadan ve iyi bir kadro yetiştirmeden İstanbul'a sakın dönme!” der.

O da; geldi, kurdu, büyüttü ve emanet edip gitti.

Ancak, Edirne'ye veda edip gitmeden önce –öğrencisiyle hocasıyla– kurduğu bölüme bazı incelikleri de miras bırakarak gitti: Öğrencilerle piknik ve çay sohbetleri, son sınıf öğrencilerine güle güle yemeği ve hele hele –bu satırların yazarının sonradan *Son Ders Çanakkale* diye isimlendireceği– Çanakkale Şehitlerini ziyaret gibi.

İşte, sırf bu hizmetleriyle dahi rahmetle anılmaya lâyıktır.

Aramızda *Rahmetli Hoca* olarak ana geldiğimiz Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu'nun, mısra mısra bildiği ve hattâ neredeyse ezberlediği Mehmet Akif'in şiirleri arasında, şairini muhatap alan muhteşem bir dörtlük vardır ki her okunuşunda, Rahmetli Hoca'yı da hatırlatır:

*Toprakta gezen gölgeme toprak çekilince
Günler şu heyûlâyı da er geç silecektir
Rahmetle anılmak ebediyet budur ammâ
Sessiz yaşadım kim beni nerden bilecektir*

İlk bakışta işbu mısralardaki –sözüm ona– sönük kişilikle, hayatı boyunca dalgalanmış ama durulmamış Rahmetli Hoca'nın cevval şahsiyeti arasında bir tezat görünse de gerçekte tam anlamıyla bir örtüşme vardır. Zira Mehmet Akif'in sessiz yaşamadığını; gür hisli, gür imanlı beyin coşkunluğuyla haykırdığını, Mehmet Akif gibi, Rahmetli Hoca da pekâlâ biliyordu ve belki bu yüzden hayranları arasına katılmıştı.

*

* *

Rahmetli Hoca'nın hatırasının Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde ve Edebiyat Fakültesinde yaşatılmadığını söylemek yanlış ve haksızlık olur: Bölümdeki birinci ve büyük dersliğin Rahmetli Hoca'nın adını taşıması ve Edebiyat Fakültesi B Blok girişinin de büstüyle ziynetlenmesi takdire şayandır. Bu vesileyle o dönemde teklifi, oyu, imzasıyla bu kadirşinaslıkta emeği geçen bütün sayın hocalarımıza ve yetkili kişi ve kurullara teşekkür ve minnet borçlu olduğumuzu kayda geçirmeliyiz.

Ancak, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün, kurucusunu karınca karârinca dahi olsa bir kitapla anması da bugüne kalmamalıydı! Vakîâ bir iki teşebbüste bulunulmuş idiye de maalesef ki sonuçsuz kaldı!

*

* *

İşte elinizdeki bu kitapla, müzmin mahcubiyetimizi telafi etmek, içimizdeki ukdeyi çözmek istedik.

Vefatının yirminci yılını da vesile bilip, Rahmetli Hoca'yla teşrikimesaisi, hatırası, gönül ve ülkü bağı, usta-çırak ilişkisi... bulunan, başta üniversitelerimizin Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerindeki ilgili sayın hocalarımız olmak üzere bir şekilde hakkı-hukuku geçmiş olan sair seçkin hocalarımıza birer mektup yazarak yazılarıyla katkı sunmalarını istirham ettik.

Tabii çok yazarlı bu gibi yayınlarda, hem hazırlayanlardan hem yazarlardan kaynaklanan yol kazaları genellikle kaçınılmazdır. Planlamayı bunu öngörerek yapmış olmamıza rağmen ülke 15 Temmuz menhus sürecine girmiş oldu!

Bu karmaşık süreçte, yazısını tam vaktinde gönderenlerin yanı sıra, ek süre talebinde bulunan ve nihayetinde –bütün sabrımıza rağmen– gönder(e)meyen sayın hocalarımız da oldu.

*

* *

Bu projenin her aşamasında özveriyle çalışan bölümümüz araştırma görevlileriyle sevgili kardeşlerim Doç. Dr. Yüksel Topaloğlu ve Doç. Dr. Oğuzhan Durmuş'un emekleri bilhassa belirtilmelidir; sa'yleri meşkûr olsun!

Davetimize icabet edip yazılarıyla katkı sunan bütün meslektaş ve büyüklerimize tek tek şükran duygularımızı sunuyoruz. Bizimle paylaştıkları emekleri sayesinde bu yayım gerçekleşmiş oldu.

Teferruatına girmek istemediğimiz, kitabın yayımlanacağı kurum ve yayınevleri konusundaki resmî ve şifahi müracaat ve bağlantılarımızda en vefakâr ve kadirşinas yayınevinin Türk Edebiyatı Vakfı olduğunu –minnetle ve şükranla– ayrıca anmak isteriz.

*

* *

Son olarak şu noktayı da içtenlikle paylaşmak isteriz:

Kurucusu olduğu Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bu kitabı çıkarmakla Rahmetli Hoca'ya olan vefa ve şükran borcunu eda etmiş olmak şöyle dursun, olsa olsa, tescil etmiş sayılmalıdır.

Mekâmı cennet olsun!

Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK

Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı
Edirne, Kasım 2016

PROF. DR. NECMETTİN HACİEMİNOĞLU HAYATI, İLMÎ, EDEBÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

Doç. Dr. Yüksel TOPALOĞLU
Trakya Üniversitesi

I. Hayatı

I.1. Ailesi, Doğumu ve Çocukluğu

Türk dil bilimcisi, kültür, sanat, edebiyat ve ülkü adamı Necmettin Hacıeminoğlu, aslen Malatya'nın Darende ilçesine bağlı Aşudu köyüne mensuptur. Ancak babasının tüccar oluşu dolayısıyla ailesinin gidip ikamet ettiği Kahramanmaraş'ta 10 Kasım 1932¹ yılında dünyaya gelmiştir. Babası, muhitinde *Dikbıyık* lakabıyla tanınan Mustafa Efendi, annesi ise Zekiye Hanım'dır. Mustafa Efendi ile Zekiye Hanım'ın dört çocukları dünyaya gelmiştir: Alırıza, Nihat, Necmettin ve Ayşe. Bunlardan Ayşe on yedi yaşında iken vefat etmiştir. Necmettin Hacıeminoğlu'nun ailesi *Hacıeminzadeler*² sülalesine dayanır. Bu sülale, muhitinde iyi bilinen, sayılan ve saygı duyulan bir sülaledir.

Ailesinin işleri dolayısıyla Kahramanmaraş'a gelip yerleşen ve burada dünyaya gelen Necmettin Hacıeminoğlu, ilk trajedisini daha henüz bir yaşını doldurmamışken aynı velayette yaşar. Nitekim ailenin reisi Mustafa Efendi, kısa bir süre sonra verem hastalığına yakalanır; tedavi için Heybeliada'ya sanatoryuma gider; ancak olumlu manada herhangi bir sonuç alınmaz ve orada vefat eder³. Dolayısıyla henüz bir yaşını doldurmamış olan

¹ 10 Kasım 1932 tarihi, kuşkusuz resmî olarak nüfus cüzdanında kayıtlı olan tarihtir. Meral Hacıeminoğlu'nun, eşine dayandırarak vermiş olduğu bilgilere göre bu tarih, kesin ve tartışmasız değildir: "Necmettin'in doğum tarihi belli değildir. Nüfus kaydında 10 Kasım, ama Nisanda doğmuşum derdi. Annesi 'İlkbaharda doğdun,' dermiş. (...) Necmettin, 1933'ün Nisan'ında doğduğu hâlde 1932'nin Kasım'ına yazmışlar; kardeşini de dokuz ay sonraya yazmışlar." (Zuhal Yüksel-Naciye Yıldız, "Meral Hacıeminoğlu ile Sohbet", *Gazi Türkiyat*, Güz: 2009, S. 5, s. 58).

Meral Hacıeminoğlu'nun burada zikretmiş olduğu bilgilerin bir benzerini de, Necmettin Hacıeminoğlu'nun genelde otobiyografik nitelik arz eden hikâyelerinden birinde aynı şekilde dile geldiğini görmekteyiz: "Annem, yağmurlu bir sonbahar gününde gelin olmuş. Benim doğduğum nisan akşamında da yine böyle püskül gibi yağmur yağıyormuş. Beni, kovada birikmiş nisan yağmurunun soğuk suyu ile yıkamışlar. (...) Ve hep yağmurlu bir nisan akşamında ölmeyi arzulardım. Belki de öyle bir günde doğduğum için. Kim bilir!" (Necmettin Hacıeminoğlu, *Yeni Bir Dünya*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 14, 17).

² Necmettin Hacıeminoğlu'nun dayandığı "Hacıeminzadeler" sülalesi, soyadı kanunuyla birlikte "Özdarendeli" soyadını almış ve onu kullanmaya başlamıştır. Bu itibarla Necmettin Hacıeminoğlu da üniversite öğrenimine kadar "Özdarendeli" soyadını kullanmış, ilk yazılarını "Özdarendeli" imzasıyla yayımlamıştır. Ancak üniversite öğreniminden sonra "Özdarendeli" yerine dedelerinden gelme Hacıeminzadelerle nispetle "Hacıeminoğlu" soyadını almış ve kullanmıştır.

³ Meral Hacıeminoğlu, Mustafa Efendi'nin vefatından yıllar sonra eşi Necmettin Hacıeminoğlu ile birlikte mezarın yerini tespit etmek üzere Heybeliada'ya gittiklerini, birtakım araştırmalar yaptıklarını

Necmettin Hacıeminoğlu, yetim kalır. Aile efradının yıkılmasına sebep olan bu hadise üzerine Hacıeminoğlu ailesi, Kahramanmaraş'tan tekrar asıl memleketleri olan Darende'ye, baba ocağına dönerek Aşudu köyüne yerleşir ve dededen kalma toprağın mahdut geliri ile kıt kanaat geçinmeye başlar.

Necmettin Hacıeminoğlu'nun çocukluğu Darende'nin Aşudu köyünde geçer. Öğrenim hayatına başlamadan önce onu mükemmel bir şekilde geleceğe hazırlayan ve gelecekte son derece başarılı bir öğrenci olmasına imkân sağlayan ilk ortam, şüphesiz gayet inançlı ve muhafazakâr bir kimliğe sahip olan ailesi ile bu ailenin yaşadığı çevre ve muhittir. O, hemen her Türk çocuğu gibi dindar, millî gelenek ve töresine bağlı bir aile ortamında yetişmiştir. Yetiştigi evde *Mevlit*, *Muhammediye*, *Ahmediye*, *Battal Gazi Destanı*, *Siyer-i Nebi*, Kerbela vakasını anlatan makteller okunur; *Dede Korkut*, *Âşık Garip*, *Koroğlu*, *Sürmeli Bey*, *Kerem ile Aslı* hikâyeleri anlatılır ve Yunus Emre ilahileri söylenirdi. Onun özellikle Yükseköğretmen Okulu giriş sınavı esnasında anlattığı, hatta bazılarını hocalarının dahi bilmediğinden dolayı şaşırarak nereden öğrendiğini sordukları birçok menkıbe, peygamber kıssaları, halk hikâyeleri, masal, eski yazı vesair birikimleri bu dönemden gelir. Müslüman Türk'ün gelenek ve göreneklerine sıkı sıkıya bağlı muhafazakâr bir aileye mensup oluşu ve bu ailenin belli bir ananeyi hâlâ devam ettirerek yaşıyor olması, ayrıca yetiştiği çevre ve muhitte Türk kültürünü bütün canlılığı ile devam ettiren belli başlı simalar ve bu simaların etrafında toplanılan muhtelif sosyal ve kültürel mekânların bulunması gibi hususlar, onun sağlam bir zemin üzerinde son derece şahsiyetli bir fert olarak yetişmesini sağlayan belli başlı amillerin sadece birkaçını teşkil etmektedir. Necmettin Hacıeminoğlu, bahsettiğimiz bütün bu hasletleri yalnız ailesine bağlı olarak değil, o yıllarda muhitinde pek çok kişi tarafından tanınan ve bilhassa çocukların uğrak yeri olan Sürmeli Hafız, Büyük Hafız gibi hocalardan da almıştır.

1.2. Öğrenimi

Bir köylü çocuğu olan Necmettin Hacıeminoğlu, düzenli öğrenim hayatının birinci safhasını oluşturan ilkokulu ikamet ettiği Aşudu köyünde 1946 yılında, orta kısmını ise Darende ilçesinde yeni yapılan ortaokula kaydını yaptırmak suretiyle ilk yılını burada, kalan kısmını ise Osmaniye'de 1949 yılında ikmal etmiştir. Necmettin Hacıeminoğlu, okuma aşkıyla dolu idealist bir öğrenciydi. Bu idealist öğrencinin öğrenime duyduğu iştiağ gerçekten de çok şiddetliydi. O, henüz ortaokulda bir öğrenci iken bu uğurda, köyü ile Darende ilçesi arasındaki yedi kilometrelik yolu, her gün yaya olarak gidip gelmek suretiyle öğreniminin ikinci safhasını tamamlar. Sadece bu yolu kat ettiği sıralarda değil, çocukluğunu geçirdiği Aşudu köyünde okuldan arta kalan zamanını Sultan Dağları eteklerinde kuzu çobanlığı yaparak geçirirken bile okumak için büyük bir iştiağ duyuyor, geleceğe dönük büyük hayaller kurmaktan çekinmiyordu. Âdeta "tahsili, varılabilecek son noktasına kadar götürmek, onun, Sultan Dağlarının eteklerinde kuzu otlatırken kurduğu en tatlı hayaldir."⁴

İlkokulda başarılı bir öğrencilik hayatı geçiren Necmettin Hacıeminoğlu'nun öğretmenleri, onun bir üst okula gönderilmesi ve gelecekte büyük bir insan olması için ailesine sürekli olarak telkinde bulunmuşlardır. Çünkü Necmettin Hacıeminoğlu, gerçekten

ama Mustafa Efendi'ye ait bir mezar kaydına rastlamadıklarını ifade etmektedir. (Zuhal Yüksel-Naciye Yıldız, "Meral Hacıeminoğlu ile Sohbet", *Gazi Türkiyat*, Güz: 2009, S. 5, s. 59).

⁴ Necmettin Hacıeminoğlu, *Yeni Bir Dünya*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 55.

okumaya çok büyük ilgi duyan bir çocuktur. Ondaki bu ilgi, daha okula başlamadan aile ortamında belirmiş, kendini göstermiştir. Nitekim komşularından akşam teslim edilmek üzere emaneten alınan Elifba cüzünü, kısa bir süre içinde ezberlemiş ve böylece etrafındakileri hem şaşırtmış hem de zekâ ve hafızasına hayran bırakmıştır.

Necmettin Hacıeminoğlu, ortaokulu tamamladıktan sonra parasız yatılı olarak Adana Erkek Lisesine kaydını yaptırır ve buradan da 1954 yılında mezun olur⁵. Köyünden ayrılıp Adana'ya gelişi ve yatılı okula kaydoluşu, onun yetişmesinde büyük pay ve emek sahibi olan ağabeyi Nihat Bey sayesinde. Nihat Bey, çalışmak üzere geldiği Adana'ya bizzat okutmak için kardeşi Necmettin'i de yanına alarak gelmiş ve böylece hem Darendede bulunan ailesi hem de kardeşi için âdeta babalık görevini üstlenmiştir. Necmettin Hacıeminoğlu'nun yetişmesinde olduğu gibi edebiyata ilgi duyması ve yönelmesinde de bilhassa Nihat Ağabeyinin tesiri büyüktür. Nihat Bey, o sıralarda edebiyata, özellikle de şiire büyük ilgi duyan bir gençtir. Aile ve muhitten gelen bu ilgi, Nihat ve Alırıza isimli bu iki kardeşi, gelecekte bölgesinde tanınan birer şair yapacak ve *Darendeli Şairler Antolojisi*'nde isimlerinin ve eserlerinin yer almasına imkân sağlayacaktır.

Adana Erkek Lisesinde okurken tanıdığı edebiyat öğretmeni Şevket Kutkan Bey, ailesinden sonra onu geleceğe hazırlayan, belki de Türkoloji alanına ilgi duymasına, yönelmesine ve sağlam bir kişiliğe sahip olmasına vesile olan en önemli şahsiyettir. Türk edebiyat dünyasının ismini bildiği bu şahsiyetin üzerindeki tesirini Necmettin Hacıeminoğlu hemen her fırsatta dile getirmiş, onu saygı ve hürmetle anmıştır.

Necmettin Hacıeminoğlu, liseden sonra öğrenimine devam etmek amacıyla 1954 yılında İstanbul'a gelir. Burada Çapa Yükseköğretmen Okulu sınavına girer, sınavı kazanır. Aynı zamanda İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne kaydını yapar ve 1959 yılında buradan mezun olur. Bu süreçte devrin çok önemli hocalarından dersler alır. İstanbul Üniversitesinde sahalarında otorite olan ilim adamlarından dil, edebiyat, tarih dersleri okur. Mükrimin Halil Yinanç, Reşit Rahmeti Arat, Faruk Kadri Timurtaş, Ahmet Caferoğlu, Tahsin Banguoğlu, Mehmet Kaplan, Muharrem Ergin onun ders aldığı hocalarından bazılarıdır. Bunlardan özellikle Reşit Rahmeti Arat ile Ahmet Caferoğlu, onu âdeta öz evlatları gibi bağırklarına basmışlardır.

Fakülteadaki öğrencilik yılları gayet renkli ve hareketli geçer. Gerek okul içindeki başarısı, hocaları ve arkadaşları ile kurduğu münasebetleri, gerekse okul dışındaki tutum ve girişken davranışları gerçekten dikkate şayandır. Dağınık olduğu gibi derin ve sadece bir insanın yetemeyeceği derecede geniş ve zengin malzemeye sahip olan edebiyat sahasında okuduğu hâlde o, bu süreçte kendi bölüm dersleri ile birlikte Farsça ve Felsefe kürsülerinden de dersler alıyor, onları takip ediyor, bu derslerde arkadaşlarının ve hocalarının dikkatini üzerine çekecek derecede başarılı oluyordu. Hatta onun bu parlak başarısı, farklı bir bölümde okumasına rağmen Farsça ve Felsefe kürsülerindeki hocaları harekete geçirecek ve kendi bölüm hocalarına 'Şayet siz bu öğrenciyi asistan olarak almazsanız, müsaadenizle onu biz alacağız.' dedirtecektir. Bu son derece gayretli, çalışkan ve bir o kadar da zeki ve idealist genç adam, aynı zamanda öğrencilik yılları boyunca kurmuş olduğu arkadaşlıklarda daima sağlam temeller aramış ve onun özellikle milletimizin mukaddes bildiği kıymetler ve ülküler üzerine oturması, dayanması gerektiğine inanmış, buna azami derecede özen göstermiştir. Bunun somut bir örneğini Necmettin Hacıeminoğlu, Meh-

⁵ (İmzasız), "M. Necmettin Hacıeminoğlu", *Hisar*, Yıl 11, C. 7, S. 40 (115), Nisan 1967, s. 25.

met Akalın ve Birol Emil üçlüsünden oluşan arkadaşlıkta görmekteyiz. Bu üçlü veya kendi tabirleriyle sacayağı, hem düşünce, hem ülkü, hem de samimiyet itibariyle içtendi, candandı ve yekvücuttu. Bu yüzdendir ki söz konusu arkadaşlık, hiç kesintiye uğramadan hayat boyu büyük bir samimiyet ve bağlılıkla devam etmiştir.

1.3. Çalışma Hayatı

Necmettin Hacıeminoğlu'nun çalışma hayatı, İstanbul Üniversitesinden mezun olduktan hemen sonra 1959 yılında Bitlis Lisesinde başlar. Burada altı ay edebiyat öğretmenliği yaptıktan sonra aynı görevi yaklaşık bir yıl kadar Osmaniye Lisesinde de ifa eder. Edebiyat öğretmenliği ile çalışma hayatına başlayan ve bu görevi birkaç yıldır sürdürmekte olan Necmettin Hacıeminoğlu'nun aslında öteden beri istediği, peşinden koştuğu şey, üniversitede kalmak ve böylece akademik hayatta ilerlemektir. Bu itibarla fakülteden mezun olur olmaz bunun yollarını arar; ancak şartlar istediğini elde etmesine imkân vermez. Neden sonra talih, onun peşinden koştuğu bu fırsatı ilk kez 1960 yılı başında önüne çıkarır. Osmaniye Lisesinde çalışırken bir Nisan günü üniversiteden hocası Tahsin Banguoğlu arar, kendisini Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesine asistan olarak almak istediğini söyler. Bunun üzerine Necmettin Hacıeminoğlu, Ankara'ya, hocasının yanına gider; gerekli görüşmelerde bulunur. Ancak talihin yarattığı bu güzel fırsat, o dönemde yaşanan 27 Mayıs 1960 Darbesiyle akamete uğrar. Çünkü Tahsin Banguoğlu üniversiteden ayrılmış, Hacıeminoğlu'nun hayalleri suya düşmüştür. Ancak o, ukdesinden vazgeçmiş, onun peşini bırakmış değildir. Nitekim aynı yılın sonlarına doğru bu sefer İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Dili Kürsüsünde açılan asistanlık sınavına girer ve sınavı kazanır. Fakat prosedürün uzamasından dolayı Necmettin Hacıeminoğlu, vazifeye ancak 1 Ocak 1961'de başlayabilir. 'Sultan Dağları eteklerinde kuzuları otlatırken kurmuş olduğu hayallerinden' birine daha erişen Necmettin Hacıeminoğlu, büyük bir şevkle çalışmalara başlar. Büyük bir gayret ve azimle hazırladığı *Kutb'un Hüsvrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri* adlı doktora tez çalışması ile 1963 yılında doktor unvanını alır.

Necmettin Hacıeminoğlu, doktora öğrenimini tamamladıktan hemen sonra vatani görevini ifa etmek için 1963 yılında askere gider. Bu süreçte önce birkaç ay Piyade Okulunda bulunur. Ardından şansının yaver gitmesiyle çektiği kura sonucunda İstanbul 66. Tümen Levazım Okuluna dağıtım yapılar. Bu okul, ailesinin oturduğu muhite yakındır. Eşi, onun yakına gelmiş olmasına tabiatıyla son derece sevinir. Zira bu sıralarda Necmettin Hacıeminoğlu, ciddi bir mide rahatsızlığı yaşamaktadır. Bu bakımdan onun yakın bir yere dağıtımının yapılmış olması pek çok şeyi yoluna koyacaktır. Meral Hacıeminoğlu, o günlere ilişkin hatırlarını yıllar sonra şöyle anlatmaktadır:

"Necmettin 1963'te askere gitti. Önce Piyade Okulu'na gitti. (...) Birkaç ay Piyade Okulu'nda kaldı, ondan sonra Levazım Okulu'na geldi. Biz de o zaman Karagümrük'te oturuyoruz. Hasta olduğu için ona izin vermişler, 'Mademki burada yemek yiyemiyorsun, günde iki saat eve gidip yemek yiyebilirsin,' demişler. Eğitimin sonunda kur'a çekilecek, İstanbul kur'ası da var; bizim eve yakın yer olan 66. Tümen'i çekiyor. 'Elimden biri kapar diye hemen kaçtım.' diyordu. Eve geldi, ben de inanmadım. Komutanı Necmettin'i yazarlarından dolayı tanıyormuş; üniversiteye, derse resmî kıyafetle gitmesine izin verildi."⁶

⁶ Zuhal Yüksel-Naciye Yıldız, "Meral Hacıeminoğlu ile Sohbet", *Gazi Türkiyat*, Güz: 2009, S. 5, s. 59-60.

Bu alıntıdan da anlaşılacağı gibi Necmettin Hacıeminoğlu, askerliği süresince hocası Ahmet Caferoğlu'nun talebi doğrultusunda haftada iki gün fakültede ders vermeye devam eder. Askerlik görevini tamamladıktan sonra tekrar İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesindeki görevine döner ve çalışmalarına devam eder.

Necmettin Hacıeminoğlu, akademik çalışmalarını sürdürmek ve yabancı dilini geliştirmek üzere 1969 yılında Fransa'ya gider. Burada kısa bir süre kalır. Bu arada doçentlik için gerekli olan hazırlıklarını tamamlar. Fransa'dan döndükten sonra 1970 yılında doçentliğe başvurur ve *Türk Dilinde Edatlar* adlı doçentlik takdim tezi ile de doçent unvanını alır. 1971 yılı Mart'ında ise Türk Dili Kürsüsüne doçent olarak atanır.

Necmettin Hacıeminoğlu, 1972-1973 eğitim-öğretim yılında Bağdat Üniversitesi Türkoloji Bölümüne görevli öğretim üyesi olarak gider. Bu görev, iki ülke arasında daha önce akdedilen ikili protokol gereğidir. Bu protokole göre Bağdat Üniversitesi kendi bünyesinde Türkoloji Bölümü, buna karşılık İstanbul Üniversitesi de Arapça Bölümü açacaktır. İşte Necmettin Hacıeminoğlu, bu protokol çerçevesinde 1972 yılının Eylül'ünde Türkoloji Bölümünde ders vermek üzere Bağdat'a gider. Ancak görevli bir hoca olarak gittiği Bağdat'ta, daha adımını atar atmaz son derece ilginç olaylarla karşı karşıya gelir. Çünkü Bağdat'ta fiziki olarak ne faal bir Türkoloji Bölümü var ne de ders verecek bir öğrenci... Necmettin Hacıeminoğlu, buraya geldiği anda karşılaştığı manzara ve ardından başlattığı mücadelesini şöyle anlatır:

“Bağdat'a bir Eylül akşamı saat gece onikide indim. Sabah erkenden bir taksileyle Büyükelçiliğe gittim. Elçilik Müsteşarına 'Buraya öğretim üyesi olarak geldim.' dedim. Hoşgeldin merasiminden sonra o, beni elçilikte ikinci kâtip olan iki gencin yanına gönderdi. [...]. Bu arada günler geçiyor, fakat ne dersane var, ne program var. Beni sınıfa götürmediler daha. Ondan sonra öğrendim ki burada Türkoloji bölümü falan yokmuş. Bunlar beni oyalıyorlarmış. Yine o arkadaştan öğrendim ki, daha önce gelen hocalar, Türkoloji bölümü olmadığı ve talebe de bulunmadığı için Arapça bölümü talebelerine yardımcı ders olarak iki saat Türkçe kursu yapmışlar. [...]. Ben bunu böyle bilmiyordum. Yedi senedir burada böyle bir bölüm var zannediyordum. 'O halde sen bu bölümün açılmasını temin edeceksin.' dedi. 'Çaresi?' Her gün buraya geldiğinde Hüseyin Bey'e soracaksın. Ben onun tavsiyesine uyarak, her sabah gittim, oturdum, sigara çay içtim. Rastladığımda Zehtabi'ye 'Söyle, ben boşum. Sınıf istiyorum, talebe istiyorum.' diyordum. 25 Eylül'den 15 Aralığa kadar... Nihayet telkinlerimiz neticesinde 17 Aralık günü 'Tamam bölüm açıldı, dershaneye gidelim.' dediler. Gittik. Büyükçe bir asansör genişliğinde bir oda. 'Talebe? Talebe yok. Diğer bölümlerden Türkoloji bölümüne geçmek isteyen olursa, talebe toplayıp alacağız.' dediler. Ben Kerküklü talebelere ve Zehtabi'ye sordum. 'Duvarlarda böyle bir davet ilanı var mı?' 'Var.' dediler. Hemen Allah rahmet eylesin Abdullah Beg'e 'böyle bir hazırlık yapılıyor, ne kadar Türkmen talebe varsa, Türkoloji Bölümüne geçmek üzere müracaat etsinler.' diye haber gönderdim. Sonradan öğrendim, çok genç müracaat etmiş. Fakat ancak beş kişinin geçmesine müsaade etmişler.”⁷

Bu hadiseden de anlaşılacağı üzere ikili anlaşmaya göre resmiyette var gözükken Türkoloji Bölümü gerçekte yoktu. Bu durumu öğrenir öğrenmez hemen harekete geçer ve kısa bir zaman zarfında söz konusu bölümü faaliyete sokar. Başka bir yerde zor şartlar

⁷ Necmettin Hacıeminoğlu, “Türk Edebiyatı Vakfında Necmettin Hacıeminoğlu'nun Sohbeti”, *Türk Edebiyatı*, S. 83, Eylül 1980, s. 9-11.

içerisinde bu önemli teşebbüsünü muvaffakiyetle sonuçlandıran Necmettin Hacıeminoğlu, Türkoloji Bölümünü kendi kaderine, hâline bırakmaya gönlü razı olmaz ve ancak onun fikrine, idealizmine, zekâsının büyüklüğüne yaraşan gayretli bir mücadele örneği ile geçici olarak açılmasına vesile olduğu Türkoloji Bölümünü, resmî organlarla temasa geçmek suretiyle kelimenin aslına uygun bir şekilde resmî bir kimliğe kavuşturur. Müfredatını, ders planlarını, programlarını hazırlar. Türk kültürü, medeniyeti, tarihi, sanatı, edebiyatı, dili ile ilgili dersleri müfredata yerleştirir. Bütün bunları yaparken Irak'taki Türk varlığını göz ardı etmez. Zaman ve imkân buldukça oradaki Türkmen kardeşlerinin arasında dolaşır. Kısa zaman içinde çok sıkı arkadaşlıklar ve dostluklar kurar. Kendini ziyadesiyle sevdirir⁸.

Necmettin Hacıeminoğlu, Bağdat'taki görevini tamamladıktan sonra yurda döner ve tekrar vazifesinin başına geçer. Bir süre sonra Eylül 1976 yılında bazı Avrupa kentlerine de uğramak suretiyle İngiltere'ye gider. İkinci yabancı dil öğrenimi ve bazı araştırmalar yapmak için İngiltere'ye giden Necmettin Hacıeminoğlu, burada yaklaşık altı ay kaldıktan sonra 1977 yılının Mart'ında yurda döner.

İngiltere'den döndükten sonra 1978 yılında gerek dil gerekse eser bakımından öteden beri hazırlıklarını yaptığı profesörlük payesi için başvuruda bulunur. Mehmet Kaplan, Sadettin Buluç ve Vahit Turhan'dan oluşan İngilizce yabancı dil jürisi, Necmettin Hacıeminoğlu'nu sınava tabi tutar. Bu sınavda başarılı bulunur. Ardından Muharrem Ergin, Sadettin Buluç, Hasan Eren, Faruk Akün ve Mehmet Kaplan'dan oluşan bilim jürisi, Hacıeminoğlu'nun sunmuş olduğu *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller* adlı takdim tezi ile bilimsel çalışmalarını inceleyerek değerlendirir. Sonuçta jüri onu, eserlerinden de başarılı bulur ve profesörlüğe yükseltilmesi için oy birliğiyle Fakülte Kuruluna teklif eder. Bilim Jürisinin bu teklifi Fakülte Kurulu tarafından 6 Haziran 1978 tarihinde gündeme alınır. Yapılan oylamada Necmettin Hacıeminoğlu'nun oy birliğiyle profesörlüğe yükseltilmesine karar verilir ve bu karar İstanbul Üniversitesi Senatosuna arz edilir. Ne var ki uzun süreden beri birçok ilmî ve fikrî esere imza atmış olmasına rağmen profesörlüğü, İstanbul Üniversitesi Senatosu tarafından 1978 yılında reddedilir. Oysa bilim kurulu, çalışmalarını inceleyerek ittifakla profesörlüğüne karar vermiş, ayrıca bu karar Fakülte Kurulu üyelerince de kabul edilerek onaylanmıştı. Profesörlüğünün ciddi hiçbir gerekçe gösterilmeden üniversite senatosu tarafından reddedilmesinde şüphesiz Hacıeminoğlu'nun mensup olduğu ve savunuculuğunu yaptığı dünya görüşü ile özellikle bu görüşe bağlı olarak o tarihe kadar kaleme aldığı siyasi ve ideolojik makaleleri ve kitapları rol oynamıştır.

Necmettin Hacıeminoğlu, profesörlüğünün üniversite senatosu tarafından reddedilmesi üzerine Danıştay'a başvurarak dava açar. Danıştay, Hacıeminoğlu'nu haklı bulur. Ancak üniversite Danıştay'ın kararını uygulamaz.

Necmettin Hacıeminoğlu, sosyal ve siyasal hayatımızın en sancılı ve çalkantılı dönemlerinden birini oluşturan yetmişli yılların sonlarında bir tarafta İstanbul Üniversitesindeki vazifesi başında hummalı akademik faaliyetleri içerisinde bulunmakta, öte tarafta

⁸ Gerçekten de Necmettin Hacıeminoğlu'nun, genel Türk 'aydını' tavrı ve davranışının aksine en temel özelliği kendinden, kendi kültüründen olanlarla hemen kaynaşması, sıkı dostluklar kurması, onlara kendini alabildiğine sevdirebilmesidir. Bu, onun ne kadar milletinden biri olduğunun, onlara yabancılaşmadığının bir göstergesi, delilidir. Onun yaşantısı ve ondan çok büyük izler taşıyan *Yeni Bir Dünya* adlı hikâye kitabı bunun örnekleriyle doludur.

ise birden çok dergi ve gazetede millî ve siyasi meselelere dair makaleler kaleme almaktadır. İşte tam bu sıralarda 11 Ocak 1979 tarihli *Hergün* gazetesinde sürekli olarak yazdığı köşesinde yayımladığı “Eşgüdüm Komutanları”⁹ başlıklı yazısından dolayı Sıkıyönetim Askerî Mahkemesince tevkif edilir¹⁰ ve Selimiye’deki I. Ordu Askerî Cezaevine konulur. Kaleme aldığı yazısında ileri sürdüğü düşüncelerinden dolayı fikir suçlusu olarak hakkında üç yıldan dokuz yıla kadar hapis cezası istenen Necmettin Hacıeminoğlu, 16 Şubat 1979 tarihinde elleri kelepçeli olduğu hâlde duruşmaya getirilir ve duruşmada Sıkıyönetim Mahkemesi savcısı iddianameyi okur. Bu iddianame, ertesi günkü *Hergün* gazetesinde haber olarak yayımlanmıştır. İleri sürülen iddia ve suçlamaların okur tarafından açıkça görülebilmesi için söz konusu iddianameyi gazeteden alıntılıyoruz:

“Savcı iddianameyi okudu. İddia özetle şöyle idi: ‘11 Ocak 1979 günü Hergün gazetesinde ‘Eşgüdüm Komutanları’ adı altında Necmettin Hacıeminoğlu tarafından yazılan yazıda eski ve yeni sıkıyönetim komutanlarının şahsiyet, vazife anlayışı ve ordunun ananelerine bağlılıkları itibariyle mukayese edip, eskilerini şahsiyet sahibi, yeni sıkıyönetim Komutanlarının ise şahsiyetsiz, işlerine alâkasız kişilerin karışmasına göz yuman, eşgüdüm boyunduruğu altına girebilen, ordunun ananelerini çiğneyen kişiler olduklarını, başka bir anlama gelmesi olanaksız sözlerle açıkça söyleyerek, Sıkıyönetim Komutanlarını tahkir ve tezyif eylediğini, kanunlara uygun olarak kurulmuş Başbakanlık Genelkurmay Koordinasyon (Eşgüdüm) Başkanlığını da ‘ne idüğü belirsiz’ oluşla nitelendirip toplantılarına Silahlı Kuvvetler Komutanı olan Genelkurmay Başkanının da katıldığı bu kuruluşun başındaki Korgeneral ile birlikte küçük düşürmek istediği, şimdiki Sıkıyönetim Komutanlarının Eşgüdüm Komutanları olduğunu, gerçek Sıkıyönetim Komutanları olmadıklarını, bu şekilde milletin gerçek Sıkıyönetim Komutanlarını beklediğini ileri sürerek yazısının sonunda hakaret, suinayet ve kastını iyice ortaya koyduğu anlaşılmış, hedef aldığı kuruluş ve buna başkanlık eden Korgeneral, toplantılarına katılan Genelkurmay Başkanı ile altı yüksek rütbeli Sıkıyönetim Komutanı Generalin ifa ettikleri görevin mahiyeti, sahip oldukları yetkiler, komuta ettikleri Silahlı Kuvvetlerin çapı dikkate

⁹ Meral Hacıeminoğlu, Necmettin Hacıeminoğlu’nun bu yazıyı Bülent Ecevit’in o günkü Türk basınına vermiş olduğu bir beyanı üzerine kaleme aldığını belirtiyor. Bu beyana göre Ecevit, bir eşgüdüm kurulu oluşturulacağını ve kurulun tüm anarşik olayları birleştirip yorumlayacağını söylüyordu.

¹⁰ Eşinin anlattıklarına göre Necmettin Hacıeminoğlu, aslında tutuklanmadan önce mahkeme tarafından kendisine tebliğ edilmek üzere yazarlığını yaptığı *Hergün* gazetesine birkaç kez tebligatta bulunmuş; ancak gazetedekilerin ihmalkârlığı sebebiyle söz konusu tebligat yerine ulaşmamıştır. Dolayısıyla Necmettin Hacıeminoğlu da ifade vermeye gidememiştir. Bunun üzerine kolluk kuvveti, onu tevkif etme yoluna gitmiştir. Meral Hacıeminoğlu, eşinin tutuklanma sürecini ve bu tutuklanma üzerine kendisinin yaşadıklarını yıllar sonra şu şekilde anlatmaktadır: “19 Ocak 1979. Sabahleyin ben okuldayım, Müdür Bey beni çağırdı, biraz durgun. Telefonu aldım, Necmettin telefonda. Necmettin dedi ki, ‘Beni sıkıyönetimden almaya geldiler’. ‘Pijamanı da al git, seni bırakmazlar’ dedim. O sıralar, ifade vermesi için Hergün gazetesine birkaç ihbarname göndermişler. ‘Bize böyle bir şey geldi hocam’ filân diye gazeteden bunları hiç haber vermediler. Dolayısıyla ifade vermeye gitmeyince, önce gazeteye gidiyorlar. Yazı işleri müdürü Veyis Süzer’i alıyorlar gazeteden, bir arabaya koyuyorlar. Şimdi de Hacıeminoğlu’nu almaya gidiyoruz deyip Veyis Bey’le beraber bizim eve gidiyorlar. Onu da toparlayıp Selimiye’ye götürüyorlar. Şimdi, Necmettin’i rencide etmemek için ‘Hocam biz sizi evden almayalım, biz köşede bekliyoruz, siz oraya gelin’ diyorlar. Neyse Necmettin tıraşını bitiriyor, gidiyor. Ben eve geldim, düşünabiliyor musunuz, nereye gittiğini bilmiyorum. Niye gittiğini bilmiyorum, hiçbir şey bilmiyorum.” (Zuhâl Yüksel-Naciye Yıldız, “Meral Hacıeminoğlu ile Sohbet”, *Gazi Türkiyat*, Güz: 2009, S. 5, s. 64).

alındığında şerefli ordumuzun çok önemli ve dolayısıyla onu temsil eden bir bölümüne hakaretin yöneltmiş olduğu gerekçesiyle TCK'nın 159/1, 173/3, 153/2, 153/1 maddeleri gereğince cezalandırılması"nı istedi."¹¹

Necmettin Hacıeminoğlu, bu iddianamede kendisine isnat edilen bütün suçları hazırlamış olduğu altı sayfalık savunmasını okuyarak reddeder ve mahkemeden tahliyesini ister. Ancak mahkeme, tahliye isteğini reddeder. Duruşmayı da 26 Şubat 1979 tarihine erteler. 26 Şubat 1979 tarihinde yapılan ikinci duruşmada müdahil avukat Enver Yakupoğlu'nun tahliye isteği mahkemece uygun görülür ve Necmettin Hacıeminoğlu, tutuksuz yargılanmak üzere serbest bırakılır.

Ancak bu ülkü ve mücadele adamı, zor ve netameli günlerin ağırlığından bir an olsun kurtulamaz. Zira kısa bir süre sonra ülkede 12 Eylül Askeri Darbesi meydana gelmiş, tüm özgürlükler kaldırılmış, baskılar ve antidemokratik uygulamalar bütün şiddetiyle kendini göstermeye başlamıştır. Bu kaotik ve belirsiz zamanın bütün ağırlığı, kuşku yok ki idealist, korkusuz ve yılmaz bir Türk milliyetçisi olan, düşündüklerini hiç çekinmeden yazan ve söyleyen dava adamı Necmettin Hacıeminoğlu'nun üzerine de çökmüştür. Nitekim 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu hükümleri onu da işinden etmeye, üniversitesinden çıkarmaya yönelmiştir. İşte bu sıralarda Necmettin Hacıeminoğlu, söz konusu kanun çerçevesinde üniversiteden uzaklaştırılacağı haberini alır. Bunun üzerine 1983 Mart'ında İstanbul Üniversitesindeki görevinden istifa ederek ayrılır¹². Artık onun için son derece zor ve sıkıntılı günler başlar. Necmettin Hacıeminoğlu, bu süreçte yaklaşık iki yıl bekler. Ancak o, "Ye'se hiç düşmeyecek zerrece imanı olan" dizesiyle inanmış olanlara telkinde bulunan büyük millî şairin meftunu olarak bir an bile umutsuzluğa düşmemiş ve sabırla geçirdiği iki yılın ardından belki de hayatının en hayırlı işlerinden birini gerçekleştirmek, Trakya'da Türkoloji ateşini yakmak, pek çok ışık ordusu ve akademisyen yetiştirmek üzere 1985 yılında Trakya Üniversitesine profesör olarak atanır. Artık büyük mücadele adamı ve dil bilimci için yeni bir dönem başlamıştır. Belki biraz mübalağalı görünebilir ama bu atama, son derece hayırlı sonuçları olan bir atamadır. Zira Trakya Üniversitesinde Türklük biliminin neşvünema bulması tamamıyla bu atama ile yani bu büyük dil bilimcinin gelişi sayesinde.

Necmettin Hacıeminoğlu, 1985 yılında Trakya Üniversitesine atandıktan hemen sonra Fen-Edebiyat Fakültesi bünyesi içinde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü kurmakla gö-

¹¹ *Hergün*, 17 Şubat 1979, s. 1.

¹² Bazı yazılarda ve hatıralarda yer alan bilgilere göre Necmettin Hacıeminoğlu'nun, 1982'den İstanbul Üniversitesinden istifa ettiği tarih olan 1983 yılına kadar Ankara'da Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde dersler verdiği anlaşılmaktadır. Üniversiteler arasındaki yazışmalar çerçevesinde ders vermesi uygun görülen Necmettin Hacıeminoğlu, iki haftada bir Ankara'ya Gazi Üniversitesine giderek Perşembe ve Cuma günleri lisansüstü dersler vermiştir. Bilge Ercilasun, Necmettin Hacıeminoğlu'nun ders vermek üzere Ankara'ya geldiğinde Perşembe geceleri kendi evlerinde kaldığını, o gecelerin ilmi açıdan son derece tartışmalı ve verimli geçtiğini ve bu bakımdan onun bir sonraki gelişini sabırsızlıkla beklediğini söyler: "Necmettin Ağabey (...) iki haftada bir İstanbul'dan Ankara'ya geliyor, iki gün (yani iki gündüz bir gece) kalıyordu. Gündüzleri Gazi Üniversitesi'nde dersler veriyor, geceleri de bizde toplanıyorduk. (...). O ne büyük bir heyecandı... İki haftada bir o toplantıları nasıl hevesle beklerdik... Necmettin Ağabeyin bize geldiği akşamlar bir bayram sevinci yaşanırdı. O sohbetler çok zevkli, eğitici, öğretici, estetik, tenkit ve gözlem niteliği üstün, yaratıcı konuşmalar olurdu." (Bilge Ercilasun, "Hacıeminoğlu ile Geçen Yıllardan Bir Demet", *Gazi Türkiyat*, Güz: 2009, S. 5, s. 81-82).

revlendirilir. Bölümün kuruluşu resmen onaylandıktan sonra bölüm başkanlığına atanır. Bölümün kuruluşu ve yapılanmasını sağladıktan iki yıl sonra bu sefer Sosyal Bilimler Enstitüsünde Türk dili ve edebiyatı sahalarında Yüksek Lisans ve Doktora programlarını başlatır. Bu arada söz konusu enstitünün müdürlüğüne atanmasıyla da birimin yönetimini üzerine alır. Türk dili ve edebiyatı alanlarında açtığı lisansüstü programların güçlendirilmesi, verimliliğin artırılması ve layıkıyla uygulanabilmesi için İstanbul Üniversitesinden bazı hocaları görevlendirme usulüyle derslere getirir. Prof. Dr. Mehmet Akalın ve Prof. Dr. Birol Emil programa destek veren öğretim üyelerindedir.

Çok genç bir yaşta kalem hayatına atıldığını bildiğimiz bu ilim ve fikir adamı, bitmek ve tükenmek bilmeyen enerjisini Trakya Üniversitesinde bulunduğu yıllar içerisinde de ortaya koyarak ilmî çalışmalarına ağırlık verir ve bu süreçte birçok esere imza atar. İlmî cephesi son derece yüksek olan *Karahanlı Türkçesi ve Grameri*, *Harezm Türkçesi ve Grameri* adlı eserleri, bu yılların mahsulleridir. Edirne'ye gelmeden önce Türkoloji sahasının mümtaz şahsiyetlerinden biri olan hocası Tahsin Banguoğlu, ona şu öğütte bulunur:

“Hacıeminoğlu, Edirne çok eski bir başkent ve kültür merkezidir. Aynı zamanda bizim serhat şehrimizdir. Orada Türkoloji bölümünü kurup sağlam temellere oturtmadan ve iyi bir kadro yetiştirmeden İstanbul'a sakın dönme. İnşallah kitaplarımı¹³ da sizin üniversiteye bağışlayacağım.”¹⁴

Necmettin Hacıeminoğlu, Banguoğlu Hoca'sının sözünü tutar ve tam dokuz yıl Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde görev yaptıktan sonra 1994 yılında buradaki görevinden ayrılarak tekrar eski, bir zamanlar kendisinin uzaklaştırılmaya çalışıldığı vazife yeri olan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine profesör olarak döner. Bu dönüş, dünün hesabını görmek olarak da değerlendirilebilir. Çünkü ayrılışı, bir mecburiyet sonucudur. Necmettin Hacıeminoğlu, eski üniversitesine döner dönmesine ancak bu yıllarda onun sağlığı iyice bozulmuştur. Aslında yaşı daha altmışlarındadır. Ancak bu büyük dava ve mücadele adamı, hayat karşısında iyice yorulmuş, vücudu bitap düşmüştür. Bu yüzden İstanbul Üniversitesine döndükten sonra burada sadece iki yıl çalışabilir. İki yılın sonunda 1996 yılı başlarında emekliliğini isteyerek Ankara'ya yerleşir.

I.4. Evliliği

Necmettin Hacıeminoğlu, üniversiteden mezun olduktan sonra 1959 yılında Meral Hanım'la Harbiye Orduevinde evlenir. Bu evliliğin ilk ve tek meyvesi olan kızları Oytun, 1961 yılında dünyaya gelir.

Meral Hanım, zamanında Balkanlardan Türkiye'ye göç etmiş olan bir aileye mensuptur. Bu aile, kendi hayatlarında bizzat kopuşu yaşadıkları, topraklarından ayrılmak zorunda bırakıldıkları için millî şuuru kuvvetli bir ailedir. Millî şuurla birlikte bu aile ayrıca sanat ve edebiyatla da ilgilidir.

Necmettin Hacıeminoğlu'nun düzenli öğrenim hayatını verirken onun öğrenimi-

¹³ Necmettin Hacıeminoğlu'nun burada naklettiği gibi Tahsin Banguoğlu, kendi kitaplarını Trakya Üniversitesi Merkez Kütüphanesine bağışlamıştır. Banguoğlu'nun kitapları bugün üniversite kitaplığında kendi adına oluşturulan kısımda okuyucuların hizmetindedir.

¹⁴ Necmettin Hacıeminoğlu, “Tahsin Banguoğlu'nun Ardından” *Türk Edebiyatı*, S. 187, Mayıs 1989, s. 14.

ni Yükseköğretmen Okulu ve İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde yaptığını söylemiştik. İşte o, kendi anlayışına ve dünya görüşüne uygun olarak hayalini kurduğu ve aradığı insana bu okulda rastlar. Meral Hanım da bu sıralarda söz konusu okullara çok yakın olan Eğitim Enstitüsü İngilizce Bölümünde öğrenim görmektedir¹⁵. Talih, uzun ve mutlu bir evlilik hayatı yaşayacak olan gençlerin kaderini işte burada birleştirir. Birbirlerini tanıyan bu iki insan bir süre sonra birbirlerini sever. Yükseköğretmen Okulunda genç Necmettin Bey ile Meral Hanım arasında başlayıp filizlenen bu samimi münasebet, kısa bir gelecekte onların hayatlarını birleştirecektir. Ayrıca onların beraberlikleri ömür boyu büyük bir uyum, sadelik, anlayış ve mutluluk içinde sürecektir.

Fikrî eserleri ve makalelerinde olduğu gibi millî kültürümüzden hiçbir zaman ödün vermeyen Necmettin Hacıeminoğlu, aile içinde de tamamen Türk gelenek ve göreneklerine yaraşır sade ve mütevazı bir hayat yaşamıştır. Onun hayatında en büyük dayanağı ve yardımcısı, hiç kuşkusuz Meral Hanım'dı. O fikir, dava ve hayat yolunda son derece zor, ıstıraplı ve çileli günler geçiren kocasını hiçbir zaman yalnız bırakmamış, bilakis onun, hem ülküsü uğrunda verdiği mücadelesinde hem de kaderin türlü oyunları karşısında daima en büyük ülküdaşı, sırdaşı ve hayat arkadaşı olmuştur. Necmettin Hacıeminoğlu, kendisiyle yapılan bir söyleşide "Taşdığımız ve mücadelesini yaptığımız fikirler ailenizce de benimsenmekte midir?" şeklinde sorulan bir soruya şöyle cevap verir:

"Evet. Tamamiyle. Başta eşim olmak üzere, ağabeylerim, hatta on bir yaşındaki kızım, fikirlerime katılır ve bana destek olurlar. Bilhassa eşimle hep aynı görüş içindeyiz. En tehlikeli ve karanlık günlerde bile eşimden anlayış ve destek gördüm. Eli silâhlı kızıl eşkiya fakülteadaki odalarımızı kurşun yağmuruna tuttuğu zamanlarda bile eşim mücadelemize mâni olmadı. Fakülteye gitme demedi. Birçokları gibi 'Memleketi sen mi kurtaracaksın? Vazgeç bu sevdadan' demedi. Ölümüne o da bizim gibi diğer arkadaşlarımızın eşleri gibi, kendini hazırlamıştı."¹⁶

Bu alıntıda da görüldüğü gibi Meral Hacıeminoğlu, gerçekten eşinin en büyük ülküdaşı, sırdaşı ve hayat arkadaşıydı. Ölümünden sonra eşinin adının yaşaması için gösterdiği gayret ve faaliyetler, bunun somut göstergeleridir.

1.5. Ölümü

Büyük fikir, dava ve mücadele adamları kendi ferdi ikballerini, saadetlerini, kısaca şahsi hayatlarını her zaman arka plana atarlarken uğrunda mücadelesini verdikleri cemiyeti her şeyin üstüne koymuşlardır. Gerçek manada bir fikir, dava ve mücadele adamı olan, varoluşunun temel sebebinin ülküsü olduğuna bütün içtenliğiyle canı gönülden inanan Necmettin Hacıeminoğlu, tam manasıyla bir millet mistiği olarak hayatını Türk milletine vakfettiği. O, hiç mübalağasız kalbi milleti için çarpanlardan, onun mevcudiyeti için yaşayanlardandı. Bundan dolayıdır ki o, üniversiteye adımını attığı ilk günden beri ülküsü, davası için dur durak bilmeden en zor, kaotik ve anarşik zamanlarda bile

¹⁵ Necmettin Hacıeminoğlu, Meral Hanım'ı nerede ve nasıl tanıdığını, onunla olan arkadaşlıklarını, bu arkadaşlığın zamanla nasıl aşka dönüştüğünü yıllar sonra *Kapıldım Gidiyorum ve Denizlerden Esen* adlı nehir hikâyelerinde anlatacaktır. Söz konusu hikâyelerdeki Ahmet ile Mehin karakterleri, büyük ölçüde dış dünyada biyografilerine vakıf olduğumuz Necmettin ve Meral Hacıeminoğlu'ndan başkası değildir. Bk. Necmettin Hacıeminoğlu, *Yeni Bir Dünya*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 55-100.

¹⁶ Deniz Dağoğlu, "Necmettin Hacıeminoğlu ile Bir Konuşma" *Töre*, S. 14, Temmuz 1972, s. 32.

bütün vatan sathına ve Türklerin mevcut olduğu dış ülkelere koştu. Nereden çağrıldıysa oraya gitmekten üşenmedi, inandığı şekilde konuşmaktan asla korkmadı. Sırf davası uğruna hayatı boyunca sürekli hareket hâlinde yaşadı. Bu tempolu hayat, kuşkusuz onu çok yormuş, erkenden yıpratmıştı. Üstelik o, daha üniversite yıllarından beri sağlık sorunları yaşıyordu. Midesinden ciddi şekilde rahatsızdı. Midesinin üçte ikisi alınmıştı.

Gençlik yıllarından beri onu takip eden bu sağlık sorunları ile tempolu ve mücadele dolu hayatı, onu iyice yormuş; vücudunun dengesini hem ruhen hem de bedenen bozmuştu. Artık yılların yorgunluğu kendini iyice hissettirmeye başlıyor; özellikle doksanlı yılların ortalarına doğru eski cevvaliyetini ve dinamizmini kaybediyordu. Bu sıralarda baş gösteren ve tedavisi olmayan illet, sinsî bir şekilde şiddetini artırarak ilerliyordu. İstanbul Üniversitesine döndükten sonra her geçen gün çevresi ve tanıdıkları ile rabıtası zayıflıyordu. Bunun üzerine 1996 yılının başlarında İstanbul Üniversitesinden emekliye ayrılarak Ankara'ya yerleşti. Burada 26 Haziran 1996 yılının Çarşamba gününde Hakk'ın rahmetine kavuştu. Cenazesi İstanbul'a getirildi ve 28 Haziran 1996 günü, Cuma namazının ardından kılınan cenaze namazından sonra Edirnekapı Şehitliğinde toprağa verildi.

II. Edebî ve İlmî Şahsiyeti

II.1. Edebî Şahsiyeti

Necmettin Hacıeminoğlu, edebiyatı daha çocukluk yıllarında ailesinden ve muhitinden dinlediği halk hikâyeleri, peygamber kıssaları ve Yunus Emre ilahileriyle tanımaya başlayan bir şahsiyettir. Dimağının millî kültür ve edebiyatla yakından ve doğrudan teması geçmesi bu yıllara tesadüf eder.

Lise üçüncü sınıfa gelinceye kadar aile ortamında edindiği bilgilere pek bir şey ilave edemeyen yazar, bu yıllarda hayatını baştan sona değiştirecek olan bir zatla, değerli hocası Şevket Kutkan Bey'le tanışır. İşte bu tanışma, onun hayatını tepeden tırnağa şekillendiren en önemli safhalardan birini teşkil eder. Bu esnada hocası, bir yandan dil ve edebiyatı sevdirirken diğer yandan da gelecekte hayatını bütünüyle kuşatacak olan milliyetçilik ülkesünü vermeye çalışır. Gerçi o, lise yıllarında Mehmet Akif Ersoy, Yahya Kemal Beyatlı gibi şairlerimizden hiçbir zaman uzak kalmamıştır. Hatta onun evinde en çok ilgi duyulan ve sevilen sanatkârların başında bu iki şair geliyordu. Ancak onda tebarüz eden bu ilgi ve sevgi, henüz şuurlu bir şekilde değil, daha çok hissî olarak kendini gösteriyordu. İşte onun mayasında mevcut olan bu hissî alakayı şuurlu bir hâle getiren ve onu özellikle okumaya sevk eden kişi, hiç şüphesiz lise edebiyat öğretmeni Şevket Kutkan Bey olmuştur. Bu tanışmadan sonra yazar, özellikle Mehmet Akif Ersoy, Ziya Gökalp, Yahya Kemal Beyatlı, Ömer Seyfettin, Peyami Safa, Nihal Atsız ve Arif Nihat Asya gibi sanatkârlara yoğun bir şekilde yönelmiş, onların bütün eserlerini okumak suretiyle fikirlerinden beslenmeye başlamıştır.

Necmettin Hacıeminoğlu'nun kalem hayatı çok eskilere uzanmaktadır. Onun anlatımlarına bakılacak olursa o, daha lise sıralarında iken Nurullah Ataç ile dil konusunda ciddi bir şekilde tartışmaya girmiş, ona Türkçede devrik cümle yapıları kullanmanın ne kadar yanlış ve zararlı olduğunu ısrarla anlatmaya çalışmıştır. Dolayısıyla Necmettin Hacıeminoğlu, 1954 yılında Türk matbuatına giren ve doksanlı yılların ortalarına değin etkinliği gittikçe artan bir kalem sahibidir. Bu süre zarfında o, özellikle Türk dili üzerinde ısrarla ve şuurlu durmuş ve düşünmüş, günün siyasal gelişmelerine asla bigâne kalma-

arak büyük bir cesaretle davası ve ülküsü istikametinde günlük gazetelerde yoğun bir şekilde köşe yazıları yazmış, ayrıca asıl iştiğal alanındaki bilimsel makalelerinin yanı sıra son derece nitelikli sanat, edebiyat ve fikir yazıları da kaleme almıştır. O, bu yazılarında başlangıçta “M. Necmettin Özdarendeli”/“Necmettin Özdarendeli” soyadı değişikliğinden sonra ise genellikle “Necmettin Hacıeminoğlu”/“M. Necmettin Hacıeminoğlu”/“M. Necmeddin Hacıeminoğlu”/“Necmeddin Hacıeminoğlu” imzasını kullanmıştır. Bunlarla birlikte bazı yazılarında ise “Dr. Altay Pamir”, “Nuri Koçyiğit”, “A. Ergenekon”, “Mustafa Necmettin” gibi takma isimleri kullanmıştır.

Yazı hayatını sadece ilmî ve fikrî alanla sınırlandırmayan yazar, edebiyatla da pek yakından alakadar olmuş, hatta bu vadede yetkin bir kalem olduğunu gösteren hikâyeler bile kaleme almıştır. Çok farklı bir tarz ve yaklaşımla kaleme aldığı *Yeni Bir Dünya* adlı hikâye kitabı, onun edebî cihetini ortaya koyan güzel bir eserdir. Bir hikâyeci olarak yazarın bu eserinde alışlagelen hikâye yöntem ve tekniklerine riayet ettiği pek söylenebilir. Bunun temel sebebi, onun sanatı bir gaye değil, sahip olduğu ülkü ve düşüncelerini cemiyete taşıyan bir araç olarak görmesidir. Zira onun sanat anlayışında esas noktayı “cemiyet” teşkil eder. O, cemiyetin kaynayan kazanın suyu gibi fokurdayıp depreştiği bir sırada sanatkârın tamamen fildişi kulesine çekilip içtimai hadiselerle kayıtsız kalmasını doğru bulmaz. Bunun içindir ki ‘sanat için sanat’ ilkesine sırtını çevirir. Gerçi konu bakımından bu anlayışa yaklaşan bazı hikâyeler kaleme almış ise de bunların, bütünüyle sosyal hayattan kopuk, şahsi duygularla sınırlı olduğu söylenemez. Bu durumu haiz kimi hikâyeleri, az da olsa sosyal hayatla bir şekilde muhakkak irtibat hâlinindedir. Bu noktadan hareketle onun anlayışında eskiden beri tartışılmalı olan “sanat sanat içindir” görüşünün aksine, büyük ölçüde cemiyet hayatını dikkate alan bir endişenin hâkim olduğu söylenebilir.

Yazar, konularını bu anlayış doğrultusunda seçerken bunları, kendi dünya görüşü ile birlikte işlemeyi ihmal etmez. Bu dünya görüşü, ele alınan konuları biçimlendiren belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıkar. Bu bakımdan ideoloji, onun sanat anlayışında asıl eksen olurken, ele alınan konunun da özünü yani belkemiğini teşkil eder.

Onun ideolojik eksen üzerine oturan hikâyelerinde iki farklı medeniyetten, yani Doğu ve Batı kültüründen seçilmiş karakterler yer alır. Bunlardan müspet tip olarak karşımıza çıkanlar Doğu’yu, menfi tipler ise Batılı yaşayışı temsil ederler. Olumlu tiplerin en önemli özelliği, ne yaptığını ve neye inandığını bilmeyen olumsuz tiplerin karşısında neye ve hangi dünya görüşüne niçin inandıklarını bilmeleridir. Başka bir ifade ile “şuur” ve “şuursuzluk”, bu iki kesimin en önemli özelliğidir.

Necmettin Hacıeminoğlu, bilhassa dil, üslup, ifade ve terkip meselesini büyük bir ehemmiyetle ele alan yazarlarımızdan biridir. Özellikle onun kullandığı dil, bugünkü Türkiye Türkçesinin örnek dili sayılabilecek derecede güzel ve sağlam bir kuruluşa ve yapıya sahiptir. Güzel Türkçesinde hiçbir zaman masa başında hazırlanan yapma ve uydurma kelimeler yer almaz. O, Türk’ün şahadet parmakları olan *Göktürk Abideleri*’nden beri işlenegelen ve halkın ağzında son kıvamını bulmuş olan duru, son derece ince ve zevkli bir Türkçeyi kullanır. Türkiye Türkçesini büyük bir zevk ve maharetle kullanan yazar, cümlelerini de titizlikle inci gibi dizer. Duru ve şeffaf kelimelerle terkip edilen bu nesir dili, sağlam bir mimariye sahiptir. O kadar ki onun bazı cümleleri, atasözü misali derin manalara bürünür ve muhatabını kendine doğru bir mıknatıs gibi çeker.

Dil ve üslupla birlikte bu hikâyelerde özellikle dikkati çeken diğer bir nokta da şiir ve musikidir. Bu hikâyeler, âdeta Divan edebiyatı ile modern Türk edebiyatı şairlerinin

şiiirleri ve klasik Türk müziğinin güfteleriyle dokunmuş gibidir. *Yeni Bir Dünya*'nın hemen her sayfasında ya Fuzuli'nin, Baki'nin, Şeyh Galip'in, Yahya Kemal'in birer beyti veya mısraı ya da Abdulkadir Meraği'nin, Buhurizade Mustafa İtri'nin, Dede Efendi'nin birer acemaşiranı, ferahfezası, hicazı, hüseyinisi, hüzzamı, mahuru, uşşakı karşımıza çıkar, onları okur ve dinleriz. Necmettin Hacıeminoğlu, sadece bu hikâyelerinde değil, dış dünyada da gerçek manada bir şiir sever ve müzik tutkunu ama özellikle de klasik Türk sanat musikisi tutkunu ve hayranıdır. Musikiye olan bu hayranlığı, daha gençlik yıllarında yalnız sıradan bir dinleyici olarak değil, tam aksine bütün klasik sanatkarlarımızı ve eserlerini tanıyarak şuurulu bir şekilde başlamış ve bu öğrenme âdeta bir profesyonel gibi ölümüne kadar sürmüştür.

II.2. İlmî Şahsiyeti

Kaleme aldığı ilmî eserleri ve makaleleri ile Türk kültür, dil ve edebiyatına kıymetli hizmetleri olan Necmettin Hacıeminoğlu, bilhassa umumi Türk dili ve Türkiye Türkçesi sahasında çalışmalar yapan değerli bir ilim adamıdır. O, çoğu dil bilimci ve araştırmacının cesaret edip giremediği bir sahayı, yani Türk milleti ile dili arasındaki münasebeti yapı ve mana bakımından inceleyerek *Türk dilinin mantık sistemini ve kelime ailelerini* ortaya koymuş olan mümtaz ve sayılı dil âlimlerinden biridir. Bilindiği gibi Necmettin Hacıeminoğlu, Türk dilinin mantık sistemi ve kelime aileleri ile ilgili olarak kendine özgü bir dil teorisi ileriye sürmüş ve bunu kaleme aldığı bazı makaleleri ve sempozyumlarda sunduğu bildirileriyle temellendirmeye çalışmıştır.

Necmettin Hacıeminoğlu'nun muhtelif makaleleri ve bildirileri ile bilim dünyasına sunduğu bu teorisi, bazı dil bilimcilerin ileriye sürdükleri “Kelimeler ifade ettiği nesnenin veya kavramın tarifi değil, işaretidir. Bahis konusu nesne ile kavram arasında mantikî bir bağ aranamaz.” tezini hedef alır ve bu tezi reddeder. Ona göre bu tez, “tekerlemeden” başka bir şey değildir. O, buna karşı çıkarken şu soru/husus üzerinde dikkatle düşünür: Türk milleti “sevgili”ye neden “yavuklu”, “dua”ya niçin “yakarış”, “şikâyet”e hangi saik-ten hareketle “yakarış” demiştir? İşte o, esas olarak böyle bir soru ve düşünceden hareket ederek Türk dilinin mantık sistemini ve kelime ailelerini ortaya koymaya çalışır. Ona göre “yeryüzünde kavimler, yaratılıştan önce kendi dilleri ile donatılmıştır. Böylece her kavim önce (...) hazır verilmiş kelimelerle konuşmaya ve düşünmeye başlamıştır. Sonra da, artık kendi zekâsı ile, dil dağarcığını zenginleştirmiştir. Onun içindir ki, ‘dağ’, ‘taş’, ‘su’, ‘ateş’ gibi tabiat unsurlarının isimleri, o nesnelere tarifi ve tavsifi değil, sadece işaretidir. Yani nesne ile isim arasında herhangi bir mantikî bağ yoktur. Ancak insan zihni, yeni ihtiyaçlara göre kelime yapmaya başlayınca, nesne ve kavramlarla isimleri arasında mutlaka bir mantikî bağlantı kurmuştur. Çünkü artık insan devreye girmiştir.”¹⁷

Bu teori, anlaşılacağı üzere genel dil teorilerinin aksine bir tez üzerine kuruludur. Bu tez kabul görür veya görmez, orası ayrı bir tartışma konusudur. Ancak onun bu tezi, Türk diline uygulanan tahlil metodunu baştan sona sarsmış, değiştirmiş ve yerine yeni bir tahlil metodu önermiştir. Bu öneriye göre kelimeler, artık mana akrabalıkları dikkate alınarak aile grupları içerisinde toplanmış ve tek sese, heceye indirilerek tahlil edilmişlerdir.

Akademik olgunluk yıllarında enerjisini Türk dilinin mantık sistemi üzerine teksif eden bu dil bilimci, aslında gençlik yıllarında tasfiyeciliğe varan bir öztürkçeciliği be-

¹⁷ Necmettin Hacıeminoğlu, “Türk Dilinin Mantık Sistemi ve Kelime Aileleri”, Edirne, 1990.

nimsemiş ve bunun savunuculuğunu da yapmıştır. Ancak onun bu yanlış tutumu çok uzun sürmemiştir. Nitekim o, bu tutumunu 1954 yılında tamamen terk ederek Türk edebiyatının halis metinlerine dayanan sade bir dil anlayışını benimsemiştir. Bu tekâmül, şüphesiz sebepsiz değildir. Öztürkçecilikten vazgeçişinin sebebini şöyle izah eder:

“Öztürkçecilikten vazgeçişim ise doğruyu gören her akıl sahibinin yapacağı bir harekettir. Üniversitede ilmî hakikatleri öğrenince, yıkıcı bir menfaatçiler çetesinin oyunlarına karşı çıkmam tabiidir. Türk dilinin tarihî gelişmesi, sağlam bünyesi, yeryüzündeki milyonlarca Türk’ü birleştiren en mühim millî bağ olduğunu öğrendikten sonra, uydurmacılarla savaşa ilk başlayanlardan biri ben oldum.”¹⁸

Gerçekten de Necmettin Hacıeminoğlu, bu şuur doğrultusunda birçok dil bilimci ile mücadele etmiştir. Onun bu mücadelesinin temelinde kutlu bir inanç yatar. O, her şeyden önce dili olmayan bir topluluğun asla millet olamayacağına inanmış, bu yüzden bir milletin dili ile birlikte tarihini, kültürünü, gelenek ve göreneklerini, hülasa bütün kıymetlerinin şah damarını ortadan kaldırmaya yönelik zararlı ve maksatlı faaliyetlerin karşısına geçmiş ve bu tahrip edici çalışmaların bir milletin istiklali ve istikbali için ne denli korkunç ve tehlikeli olduğunu ortaya koymaya, göstermeye çalışmıştır. Dilin tarih boyunca meydana gelen sağlam metinlere ve onu konuşan milletin mantığına dayanması gerektiğine inanan Necmettin Hacıeminoğlu, türetilcek kelimelerin de yüzde yüz bu anlayışa göre yapılması gerektiğini; bu anlayıştan uzak, masa başında hazırlanan veya hazırlanacak olan kelimelerin ise hem anlaşmayı güçleştireceğini hem de Türk dilini tamamen öz kaynaklarından koparıp kısırlaştıracağını savunur. O, her meselede olduğu gibi dil bahsinde de millet ve tarih gerçeğini dikkate alarak düşünen bir bilim adamıdır: Dilin zamanla değişime uğrayarak tabii gelişimini sürdürdüğünü, bu süreç içerisinde muhtelif diller ile etkileşim içerisinde bulunması zarureti neticesinde bir dilin yüzde yüz saf olamayacağını düşünür. “Bugün sadece Orta Afrika, Güney Amerika, Kuzey Asya ve Avusturalya’daki en ibtidai kabilelerin dili yüzde yüz özdür.”¹⁹ diyen Necmettin Hacıeminoğlu, dilde aşırı özleşmeciliği savunan, tabii istikameti değiştirmeye gayret eden grupların ne kadar yanlış bir işle uğraştıklarını dile getirirken onları müstehzi bir şekilde tenkit etmekten kendini alamıyor.

Mücadeleci bir yapıya sahip olan Necmettin Hacıeminoğlu, her şeyden önce bir aksiyon adamıydı. Gerek ilmî sahada yaptığı çalışmalar, gerekse Türkçülük fikri doğrultusunda memleketin birçok yerinde verdiği konferanslar onun bu cihetini ortaya koyar. O davasına sadık, şuurlu bir dil ve fikir adamıydı. Fikir namusuna son derece bağlılık, düşüncelerini inandığı gibi gizleme ihtiyacı duymadan açıktan, doğrudan ifade etmek, haksızlığa tahammülsüzlük, onun kalem hayatı boyunca üzerinde titredığı, asla ödün vermediği hususlardandı.

III. Eserleri

Daha lise sıralarında bir öğrenci iken yazı hayatına atılan Necmettin Hacıeminoğlu’nun kalem hayatının resmen başlangıcı olarak bugün için gösterebileceğimiz en sahih tarih 1 Aralık 1954’tür. O, söz konusu tarihte “Okullarımızın Durumu” başlıklı ilk

¹⁸ Deniz Dağoğlu, “Necmettin Hacıeminoğlu ile Bir Konuşma”, *Töre*, S. 14, Temmuz 1972, s. 31.

¹⁹ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türkçenin Karanlık Günleri*, Polat Ofset Matbaacılık, İstanbul, 1972, s. 27.

yazısını yayımlar. Bu yazı, idealist genç Necmettin'in, İstanbul'a vasıl olduğu gün tahta bavulunu "üçüncü sınıf" bir otelin odasına bırakır bırakmaz soluğu yanında aldığı ve ondan sonra da asla yanından ayrılmadığı üstadı Peyami Safa'nın başında bulunduğu *Türk Düşüncesi* dergisinde "M. Necmettin Özdarendeli" imzasıyla yayımlanmıştır. O, bu soyadıyla 1960 yılına kadar çok sayıda makale kaleme almıştır. Ancak üniversite öğrenimini tamamladıktan hemen sonra meşhur bir aileye mensup olmanın verdiği şuurla "Özdarendeli" yerine dedelerinden tevarüs ettiği "Hacıeminoğlu" soyadını almış ve bundan sonraki yazı hayatı boyunca da umumiyetle bu soyadını kullanmıştır.

Necmettin Hacıeminoğlu, 1954 yılından ölüm tarihine kadar olan zaman zarfında otuza yakın dergi ve gazetede ilmî, edebî, fikrî ve siyasi yazılar yazmıştır. Bu dergi ve gazeteleri şu şekilde listelemek mümkündür. Dergiler: *Bilgi, Bozkurt, Çağrı, Doruk, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Hisar, Kubbealtı Akademi Mecmuası, Millî Eğitim ve Kültür, Millî Hareket, Millî Işık, Millî Kültür, Pınar, Töre, Türk Dili, Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Düşüncesi, Türk Edebiyatı, Türkiye ve Dünya, Türk Kültürü, Türk Kültürü Araştırmaları, Türk Yurdu, Yeni Düşünce, Yol*. Gazeteler: *Babıalide Sabah/Dünyada ve Türkiye'de Sabah, Devlet, Hergün, Ortadoğu, Yeni Hizmet, Yeni Sözcü*.

Necmettin Hacıeminoğlu'nun söz konusu zaman aralığında vermiş olduğu ürünler, kuşkusuz farklı özellik ve niteliklere sahiptir. Bu itibarla onların, özellik ve nitelikleri dikkate alınarak ayrıştırılması, sınıflandırması ve bu çerçevede okura sunulması en doğru usul olacaktır. Buna göre Necmettin Hacıeminoğlu'nun çalışmaları, esas olarak beş başlık etrafında sınıflandırılarak sunulabilir: *Kitapları; Yönettiği Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri; Bilimsel Araştırma ve İnceleme Yazıları; Kültür, Sanat, Düşünce, Dil ve Edebiyat Yazıları; Siyasi Yazıları*. Bu tasnife göre eserlerini, kitaplarından başlayarak şu şekilde verebiliriz²⁰.

III.1. Kitapları

Lehçet'ül-Hakaayık: Seyyâreler, Türk Klasikleri Külliyyatı II, Dün-Bugün Yayınları, Ankara, 1962, 54 s.²¹

Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1968, XIV+477 s.; ***Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri***, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, Xii+477 s.

Türk Dilinde Edatlar (En Eski Türkçe Metinlerden Zamanımıza Kadar) Yazı dilinde, Birinci Basılış, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1971, XI+VII+335 s.; ***Türk Dilinde Edatlar (En Eski Türkçe Metinlerden Zamanımıza Kadar) Yazı dilinde***, İkinci

²⁰ Necmettin Hacıeminoğlu'nun eserlerinin bibliyografyasını oluşturma sürecinde özellikle gazete ve dergilerde yayımlanmış yazıların başlıklarının yazım ve imlasında bazı yanlışlık, tutarsızlık ve farklılıkların varlığı dikkatimizi çekti. Bunlardan ilki, başlıkların yazımında beliren büyük ve küçük harf tercihidir. Yazarın veya derginin editöryal tavrı sonucu, makale başlıklarının ilk harfleri, genelde özel adlar dışında bazen küçük, bazen büyük, bazen de hepsi büyük harflerle yazılmıştır. Biz bu tercihi, yazım ve dil bilgisi açısından sorun teşkil etmediği sürece muhafaza ettik. Bunun dışında makale başlıklarında beliren kimi yazım yanlışları ile imla hatalarını, lüzumlu yerlerde dipnotta belirtmek suretiyle düzelttik. Ama belirttiğimiz gibi herhangi bir soruna yol açmıyorsa genelde yazarın veya derginin tercihinin bağlı kalmaya özen gösterdik.

²¹ Tanzimat edebiyatı tiyatro yazarlarından Direktör Ali Bey'in kaleme aldığı bu eseri Necmettin Hacıeminoğlu, bir takdimle yeni yazıya aktarmıştır.

Basılış, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1974, 336 s.; *Türk Dilinde Edatlar (En Eski Türkçe Metinlerden Zamanımıza Kadar) – Yazı dilinde –*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1984, 335 s.; *Türk Dilinde Edatlar*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 1992, XI+VIII+ 335 s.

Dokuz Işık'ta Eğitim Sistemi, Dokuz Işık Yayınları: 1, Ankara, 1971, 64 s.

Milliyetçi Eğitim Sistemi, Töre-Devlet Yayınları, İstanbul, 1972, 141 s.; *Milliyetçi Eğitim Sistemi*, Töre-Devlet Yayınları, Ankara, 1974, 179 s.; *Milliyetçi Eğitim Sistemi*, Töre-Devlet Yayınları, Genişletilmiş 3. Baskı, Ankara, 1975, 204 s.; *Milliyetçi Eğitim Sistemi*, Töre-Devlet Yayınları, Ankara, 1977, 190 s.²²

Türkçenin Karanlık Günleri, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1972, 152 s.; *Türkçenin Karanlık Günleri*, İrfan Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 1975, 184 s.; *Türkçenin Karanlık Günleri*, İrfan Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul, 1976.; *Türkçenin Karanlık Günleri*, İrfan Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul, 1977, 152 s.; *Türkçenin Karanlık Günleri*, İrfan Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul, 1978.; *Türkçenin Karanlık Günleri*, Kamer Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 1996, 192 s.; *Türkçenin Karanlık Günleri*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, 164 s.; *Türkçenin Karanlık Günleri*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, 164 s.; *Türkçenin Karanlık Günleri*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, 164 s.

Fuzûlî, Toker Yayınları, İstanbul, 1972, 229 s.; *Fuzûlî*, Cönk Yayınları, İstanbul, 1984, 159 s.; *Fuzûlî*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2004, 209 s.; *Fuzûlî*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2008, 209 s.; *Fuzûlî*, 5. Baskı, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, 209 s.

Türkiyenin Çıkmazları, 1. Baskı, Sebil Matbaası, İstanbul, 1975, 334 s.

Milliyetçilik Ülkücülük Aydınlar, Töre-Devlet, Ankara, 1975, 316 s.; *Milliyetçilik Ülkücülük Aydınlar*, Kamer Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 1995, 335 s.; *Milliyetçilik Ülkücülük Aydınlar*, Kamer Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 1995, 335 s.

Yeni Bir Dünya, Töre-Devlet Yayınevi, Ankara, 1976, 222 s.; *Yeni Bir Dünya*, Töre-Devlet Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 1976, 219 s.; *Yeni Bir Dünya*, Kamer Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1995, 219 s.; *Yeni Bir Dünya*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, 169 s.

Yapı Bakımından Türk Dilinde Fülller, Cönk Yayınları, İstanbul, 1984, 219 s.; *En Eski Türkçeden Çağdaş Türk Şivelerine Kadar Türk Dilinde Yapı Bakımından Fülller*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2. Baskı, 1992, 281 s.

²² Necmettin Hacıeminoğlu, *Töre* dergisinde yayımlanan bir röportajında kendisine sorulan *Milliyetçi Eğitim Sistemi* adlı eserinin daha önce yayımlanan *Dokuz Işık'ta Eğitim Sistemi* adlı eserinin genişletilmiş şekli olup olmadığı yönündeki bir soruya “Hayır. Yeni çıkan kitabım, elbette yıllardan beri yazdıklarımın bir hulâsası sayılır. Ama, onlar parça parça ve dağınık fikirleri ihtiva ediyordu. **Milliyetçi Eğitim Sistemi**’nde, bütün eğitim ve kültür meselelerini belli bir sıraya göre yeni baştan ele aldım. Yeniden yazdım.” cevabını vermektedir. (Bk. Deniz Dağoğlu, “Doç. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu ile Bir Konuşma”, *Töre*, S. 14, Temmuz 1972, s. 33.)

Türk Edebiyatında Tahliller, Kamer Yayınları, İstanbul, 1997, 218 s.

Harzem Türkçesi ve Grameri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1997, XI+189 s.

Karahanlı Türkçesi Grameri, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2003, XXii+214 s.; *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2013, XXii+214 s.

Edebiyat Tahlilleri, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, 200 s.; *Edebiyat Tahlilleri*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, 200 s.

Millet ve Aydınlar, Türk Edebiyatı Vakfı, İstanbul, 2004, 156 s.

III. 2. Yönettiği Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri

III.2.1. Yönettiği Yüksek Lisans Tezleri

Edirne İli Havsa İlçesi ve Köyleri Ağızları (İnceleme-Metin), (Hazırlayan: Emin Kalay), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü [Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı] Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 1990, 2+88+1 s.

Kırklareli İli Merkez İlçe Köyleri Ağızları (İnceleme-Metin), (Hazırlayan: Cevdet Şanlı), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü [Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı] Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 1990, 2+128 s.

Derleme Sözlüğü'nün Ağız Hususiyetleri ve Mana Değişimleri Üzerinde Bir Çalışma "D" Maddesi Cilt IV, (Hazırlayan: Münevver Tekcan), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü [Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı] Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 1990, 3+356 s.

Derleme Sözlüğü'nde "C" Madde Başlı Altında Toplanan Kelime ve Deyimlerin Sınıflandırılması, (Hazırlayan: Akcan Albayrak), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü [Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı], Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 1990, 1+170+2 s.

Derleme Sözlüğü ile Türkçe Sözlük'ün Mukayesesi, (Hazırlayan: Üçler Güler), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü [Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı] Yüksek Lisans Tezi, Edirne, Şubat 1990, V+365 s.

Mukaddimetü-l Edepte Fül Çekimleri, (Hazırlayan: Nesrin Kaya), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü [Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı] Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 1990, 494 s.

Mânâ Değişiklikleriyle İlgili Türkçe Sözlük ile Derleme Sözlüğünün Mukayesesi C. I-A, (Hazırlayan: Hediye Tuncer), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü [Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı] Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 1+1990, 220 s.

Türkoloji Hakkında Yazılmış Yabancı Eseler Bibliyografyası, (Hazırlayan: Volkan Coşkun), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü [Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı] Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 1990, 5+132 s.

Kutadgu Bilig'deki İsim ve Zamir Çekimi, (Hazırlayan: Fatma Sibel Bayraktar), T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü [Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı] Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 1991, 2+250 s.

Kutadgu Bilig'deki İsim ve Zamir Çekimi, (Hazırlayan: Hatice Yiğitbaşı), T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü [Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı] Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 1991, 4+312 s.

Türk Dilinde Geniş Zaman İfadesi, (Hazırlayan: Çağrı Özdarendeli), T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili [ve Edebiyatı] Ana Bilim Dalı [Türk Dili Bilim Dalı] Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 1992, 141 s.

Türkiye Türkçesi ile Mukayeseli Kazak Türkçesi'nde Fiil Çekimi, (Hazırlayan: Murat Ceritoğlu), T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı [Türk Dili Bilim Dalı] Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 1994, 3+154+82 s.

Türk Dilinde Ettirgenlik Ekleri, (Hazırlayan: Nursel Dinler), T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili [ve Edebiyatı] Ana Bilim Dalı [Türk Dili Bilim Dalı] Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 1993, 112 s.

III.2.2. Yönettiği Doktora Tezleri

Edirne İli Ağzıları (Metin-İnceleme), (Hazırlayan, Emin Kalay), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Edirne, 1991, 337 s.

Eski Türk Şiiri, (İnceleme-Metin-İndeks), (Hazırlayan: Cevdet Şanlı), [Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı] Doktora Tezi, Edirne, 1992, 10+XII+524 s.

Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu'nda Cümle Yapısı I, (Hazırlayan, Üçler Güler), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı [Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı] Doktora Tezi, Edirne-1993, 6+354 s.

Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu'nda Cümle Yapısı II [Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu'nun Genel İndeksi II]²³, (Hazırlayan: Üçler Güler), T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü [Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı] Doktora Tezi, Edirne, 1993, 5+510 s.

III.3. Makaleleri

III.3.1. Bilimsel Araştırma ve İnceleme Yazıları

1961

“Sa’lebî’nin Kısasu’l-Enbiyâ’sının Tercümesi Üzerinde Bir Gramer Denemesi [I] (1 a – 50 b varakları üzerinde)”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. XI, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 31 Aralık 1961, s. 47-66.

1962

“Sa’lebî’nin Kısasu’l-Enbiyâ’sının Tercümesi Üzerinde Bir Gramer Denemesi II”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. XII, İstanbul, 31 Aralık 1962, [Edebiyat Fakültesi Basımevi 1963], s. 185-204.

1964

“Sa’lebî’nin Kısas’l-Enbiyâ’sının Tercümesi Üzerinde Bir Gramer Denemesi [III] Fiil Kip, Zaman ve Çekimi”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. XIII, İstanbul, 31 Aralık 1964, [Edebiyat Fakültesi Basımevi 1965], s. 99-122.

²³ Köşeli parantez içine aldığımız bu başlık, tezde iç kapaktan sonra gelen sayfada yer alan başlıktır. Başka bir ifade ile dış ve onu takip eden ilk iç sayfada *Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu'nda Cümle Yapısı II* başlığı, hemen devamında gelen sayfada ise *Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu'nun Genel İndeksi II* başlığı yer almaktadır.

1968

“da/de Edatı Üzerine”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. XVI, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1 Ekim 1968, s. 81-100.

1969

“Tevfik Fikret’te Dil ve Üslûb”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. XVII, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1 Ağustos 1969, s. 109-128.

1970

“Safahât’ın Dil ve Üslûbu”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. XVIII, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1 Ağustos 1970, s. 81-112.

1972

“Ahmed Rasim’de Dil ve Üslûp”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, I, İstanbul, 1972, s. 197-216.

1976

“Yunus’un Türkçesi”, *Atsız Armağanı*, (Hazırlayanlar: Erol Güngör, M. N. Hacıeminoğlu, Mustafa Kafalı, Osman F. Sertkaya), Ötügen Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 281-293.

1977

“Benzerlik Edatları” maddesi, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, C. I, İstanbul, 1977, s. 397.

“Büyük Ses Uyumu” maddesi, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, C. I, İstanbul, 1977, s. 485.

“Cümle Başı Edatları” maddesi, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, C. II, İstanbul, 1977, s. 92-93.

1979

“Ziya Gökalp’te Turan Fikri”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. XXIII, İstanbul, 1977-1979, [Edebiyat Fakültesi Matbaası 1981], s. 215-227

“Ziya Gökalp’te Turancılık Ülküsü”, *Töre*, C. 8, S. 63, Ağustos 1976, s. 15-23.

1987

“Üze/Öze Meselesi” *Türk Kültürü Araştırmaları - Prof. Dr. Şerif Baştav’a Armağan*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Yıl: XXV, S. 2, Ankara, 1988, s. 5-14.

1988

“Yapı ve Mânâ Bakımından Türk Dilinde Kelime Aileleri”, *Türk Kültürü Araştırmaları – Halil Fikret Alasya’ya Armağan*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Yıl: XVI, S. 2, Ankara, 1988, s. 23-37.

1990

“Türk Dilinin Mantık Sistemi ve Kelime Aileleri”, *Türk Kültürü Araştırmaları – Prof. Dr. Muharrem Ergin’e Armağan*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Yıl: XXVIII, S. 1-2, 1990, s. 179-196.

1994

“Eski Türkçe’nin Gramer Yapısı ve Örnek Olarak Fiilden İsim Yapan –I Eki”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, 1994, s. 65-80.

III.3.2. Kültür, Sanat, Düşünce, Dil ve Edebiyat Yazıları**1954**

“Okullarımızın Durumu”, *Türk Düşüncesi*, C. 3, S. 13, 1 Aralık 1954, s. 37-41 [M. Necmettin Özdarendeli imzasıyla].

1955

“Edebiyatımızda Bazı Tehlikeli Akımlar”, *Türk Düşüncesi*, C. 3, S. 15, 1 Şubat 1955, s. 176-179 [M. Necmettin Özdarendeli imzasıyla].

“Dil Devrimi ve Gençlik”, *Doruk*, I/1, 1955, s. 3-6 [M. Necmettin Özdarendeli imzasıyla].

“Dilimizin Bazı Meseleleri” *Türk Dili*, C. IV, S. 42, 1 Mart 1955, s. 352-354 [M. Necmettin Özdarendeli imzasıyla].

“Kitap Yurdu”, [Ü Öğrenci Derneği Tanıtma Yazısı], *Türk Düşüncesi*, C. 3, S. 17, 1 Nisan 1955, s. 382 [N. Özdarendeli imzasıyla].

“Batı Dillerinin Akını ve Türkçe”, *Türk Dili*, C. IV, S. 44, 1 Mayıs 1955, s. 506-508 [M. Necmettin Özdarendeli imzasıyla].

“Edebiyat Fakültesi”, *Türk Düşüncesi*, C. 4, S. 20, 1 Temmuz 1955, s. 100-103 [M. Necmettin Özdarendeli imzasıyla].

“Dil Devrimi Üzerine”, *Türk Dili*, C. V, S. 51, 1 Aralık 1955, s. 150-155 [M. Necmettin Özdarendeli].

1956

“900üncü Yıldönümü”, [Kitap Tanıtma], *Türk Düşüncesi*, S. 26, 1 Ocak 1956, s. 112-113 [N. Özdarendeli imzasıyla].

“Dil Köşesi”, [Yücel dergisinin ‘Dil Köşesi’ni Tanıtma], *Türk Düşüncesi*, S. 26, 1 Ocak 1956, s. 113-115 [N. Özdarendeli imzasıyla].

“Dil Devriminin Giremediği ‘Yasak Bölge’ler”, *Türk Dili*, C. V, S. 52, 1 Ocak 1956, s. 215-216 [M. Necmettin Özdarendeli imzasıyla].

“Türkçede Uzun Ünlüler”, *Türk Dili*, C. V, S. 54, 1 Mart 1956, s. 348-354 [M. Necmettin Özdarendeli imzasıyla].

“Yağmurdan Kaçarken”, *Türk Dili*, C. V, S. 56, 1 Mayıs 1956, s. 492-496 [M. Necmettin Özdarendeli imzasıyla].

“Din Hayatımız”, *Türk Düşüncesi*, C. 6, S. 31, 15 Haziran 1956, s. 11-13 [M. Necmettin Özdarendeli imzasıyla].

“Din Hayatımız II”, *Türk Düşüncesi*, C. 6, S. 32, 15 Temmuz 1956, s. 82-87 [M. Necmettin Özdarendeli imzasıyla].

“Çeviri Edebiyatımızın Yetersizliği”, *Türk Dili*, C. V, S. 58, 1 Temmuz 1956, s. 626-629 [M. Necmettin Özdarendeli imzasıyla].

“Büyüklik Örneği”, *Türk Dili*, C. VI, S. 62, 1 Kasım 1956, s. 104-106 [Necmettin Özdarendeli imzasıyla].

“Türkçenin Zenginliği”, *Türk Dili*, C. VI, S. 63, 1 Aralık 1956, s. 139-144 [M. Necmettin Özdarendeli imzasıyla].

1957

“‘Devrim’ mi ‘İnkılâp’ mı?”, *Türk Dili*, C. VI, S. 66, 1 Mart 1957, s. 335-338 [M. Necmettin Özdarendeli imzasıyla].

“Hep Seni Düşünüyorum”, [Hikâye], *Türk Dili*, C. VI, S. 69, 1 Haziran 1957, s. 520-523.

“Yağmur, Mevsimler ve Sen”, [Hikâye], *Türk Dili*, C. VI, S. 72, 1 Eylül 1957, s. 680-682.

“O İhtiyar”, [Hikâye], *Türk Düşüncesi*, C. 8, S. 11-44, 15 Ekim 1957, s. 24-27.

“Kaybettiğimiz büyük değer: Koca Yalçın [Hüseyin Cahit]”, *Türk Dili*, C. VII, S. 75, 1 Aralık 1957, s. 141-143 [M. Necmettin Özdarendeli imzasıyla].

“Neden Filozof Yok?”, *Türk Düşüncesi*, C. 8, S. 13/14-46-47, Aralık 1957-Ocak 1958, s. 21-27 [M. Necmettin Özdarendeli imzasıyla].

1958

“Dil Bayramı dolayısıyla: Tarihimizde Türkçülük ve Türkçecilik”, *Türk Dili*, C. VII, S. 84, 1 Eylül 1958, s. 618-620 [M. Necmettin Özdarendeli imzasıyla].

1959

“Osmanlıca Düşmanlığı”, *Türk Düşüncesi*, C. 10, Yıl 5, S. 53-2, 1 Şubat 1959, s. 38-41 [M. Necmettin Özdarendeli imzasıyla].

“Kitaplar: ‘Tarihî Maddeciliğe Reddiye’”, *Türk Düşüncesi*, C. 10, Yıl 5, S. 54-3, 1 Mart 1959, s. 54-57 [M. Necmettin Özdarendeli imzasıyla].

“Kitaplar: ‘Tarihî Maddeciliğe Reddiye’ II”, *Türk Düşüncesi*, C. 10, Yıl 5, S. 55-4, 1 Nisan 1959, s. 23-32 [M. Necmettin Özdarendeli imzasıyla].

“Ben Brutüs Değilim”, *Türk Dili*, C. VIII, S. 93, 1 Haziran 1959, s. 508-511 [M. Necmettin Özdarendeli imzasıyla].

“Alfabemizin Yetersizliği”, *Türk Düşüncesi*, C. 11, S. 59-8, Ağustos 1959, s. 14-17 [M. Necmettin Hacıeminoğlu imzasıyla].

1960

“Agâh Sırrı Levend’in Yeni Eseri [Agâh Sırrı Levend, Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi], *Türk Dili*, C. IX, S. 100, 1 Ocak 1960, s. 223-226.

“Kolejler Meselesi”, *Türk Yurdu*, Yıl 50, S. 10 (280), Ocak 1960, s. 31-33.

“Fikir Ordusuna Selâm”, *Pınar*, Yıl 1, S. S. 1, Mart 1960, s. 12-13.

“Batılılaşma Dâvamız”, *Türk Yurdu*, Yıl 50, S. 12 (282), Mart 1960, s. 15-16.

“Işık Ordusuna Selâm”, *Türk Yurdu*, Yıl 50, C. 2, S. 283/1, Nisan 1960, s. 26.

“Din Bilmecesi”, *Türk Yurdu*, Yıl 50, C. 2, S. 284/2, Mayıs 1960, s. 30.

“Batı Hayranlığı”, *Türk Yurdu*, Yıl 50, C. 2, S. 286/4, Temmuz 1960, s. 19-20.

“Batı Hayranlığı -II-”, *Türk Yurdu*, Yıl 50, C. 2, S. 288/6, Eylül 1960, s. 35-36.

“Gene Kolejler Meselesi”, *Türk Yurdu*, Yıl 50, C. 2, S. 291/9, Aralık 1960, s. 39-40.

1961

“Şark Kafası ve Çarşaf”, *Türk Yurdu*, Yıl 50, C. 2, S. 292/10, Ocak 1961, s. 17-18.

“Pınar”, [Dergi tanıtma yazısı], *Türk Yurdu*, Yıl 50, C. 2, S. 292/10, Ocak 1961, s. 56.

“Türkçe”, [Dergi tanıtma yazısı],²⁴*Türk Yurdu*, Yıl 50, C. 2, S. 292/10, Ocak 1961, s. 56.

“Öğretmenliğin Kaybolan İtibârı”, *Türk Yurdu*, Yıl 50, C. 2, S. 294/12, Mart 1961, s. 31-32.

“Yalnızız I”, *Türk Yurdu*, Yıl 50, C. 3, S. 297-298/3-4, Haziran-Temmuz 1961, s. 35-38.

1962

“Yalnızız II”, *Türk Yurdu*, Yıl 50, C. 3, S. 299/5, Ağustos 1962, s. 43-45.

“Köy İncelemelerinin Önemi”, *Türk Kültürü*, S. 2, Aralık 1962, s. 35-37.

1963

“Kültür Değişmeleri Karşısında Türk Halkı”, *Türk Kültürü*, S. 4, Şubat 1963, s. 29-30.

²⁴ *Pınar* ve *Türkçe* dergileri, aynı sayfada arka arkaya dergi başlıkları öne çıkarılarak tanıtılmıştır.

“Okullarda Türkçe Dersleri”, *Türk Kültürü*, S. 8, Haziran 1963, s. 16-18.

“10. Türk Dil Kurultayı Yaklaşırken: Dil Devriminde Aşırı Davranışlar”, *Türk Kültürü*, S. 9, Temmuz 1963, s. 19-21.

“‘Yalnızız’ III”, *Türk Yurdu*, Yıl 50, C. 3, S. 300/6, Temmuz 1963, s. 30-32.

“Bulaq Başı: Gullar Makânı, Şiirler toplamı, Toplam I, Washington – Ankara 1961”, *Türk Kültürü*, s. 10, Ağustos 1963, s. 57-58.

“Dil Devriminde Çeşitli Görüşler”, *Türk Kültürü*, S. 11, Eylül 1963, s. 5-9.

“Türkün Altın Kitabı-Gazi'nin Hayatı” [Kitap Tanıtma], *Türk Kültürü*, Yıl II, S. 13, Kasım 1963, s. 141-142.

“‘Yalnızız’ IV²⁵”, *Türk Yurdu*, Yıl 50, C. 3, S. 301/7, Aralık 1963, s. 35-37.

1964

“Bizim Romanlarımız ve ‘Hüsrev ü Şirin’”, [Kitap Tanıtma/Değerlendirme], *Hisar*; Yıl 8, C. 5, S.1 (76), Ocak 1964, s. 21-22.

“Doç. Dr. Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı. II. İndeks-Gramer” [Kitap Tanıtma], *Türk Kültürü*, S. 15, Ocak 1964, s. 56-58.

“Yabancı Özel Okullar”, *Türk Kültürü*, Yıl II, S. 16, Şubat 1964, s. 33-36.

“Necati Beg Divanı [Kitap Tanıtma]”, *Türk Kültürü*, S. 16, Şubat 1964, s. 63-64.

“Köy Gerçeği ve Aydınlar”, *Türk Kültürü*, Yıl II, S. 17, Mart 1964, s. 22-24.

“Dergiler: Eğitim Dergileri”, [*Eğitim, Genç Öğretmen*], *Türk Kültürü*, Yıl II, S. 18, Nisan 1964, s. 172-173.

“Azeri Şairleri ve İstiklâl Mücadelesi”, *Türk Kültürü*, Yıl II, S. 19, Mayıs 1964, s. 33-38.

1965

“Öğretmenliğin Kaybolan İtibarı”, *Bilgi*, C. XVIII, S. 211-212, Ocak 1965, s. 3-4.

“Işık Ordusuna Selâm”, *Bilgi*, C. XVIII, S. 211-212, Ocak 1965, s. 18-19.

“Dergiler: Türkoloji Dergisi”, *Türk Kültürü*, Yıl III, S. 27, Ocak 1965, s. (82-83) 222-223.

“Eğitim Fakülteleri Meselesi”, *Bilgi*, C. XVIII, S. 213, Şubat 1965, s. 4-6.

“Yeni İmlâ Kılavuzu Münasebetiyle: Türkçenin İmlâ Meselesi”, *Hisar*; Yıl 9, S.14 (89), Şubat 1965, s. 18-20.

“Öğretmenin Değişmeyen Kaderi”, *Bilgi*, C. XVIII, S. Mart 1965, S. 214, s. 3-4.

“Bir Kelime Üzerine”, *Hisar*; Yıl 9, C. 5, S. 16 (91), Nisan 1965, s. 21, 26.

“Serpentinin Getirdikleri”, *Türk Yurdu*, C. 4, S. 8 (314), Ağustos 1965, s. 32-33.

“Başkomandanlık Meydan Muharebesi 30 Ağustos 1922”, *Türk Kültürü*, Yıl III, S. 34, Ağustos 1965, s. (50-54) 678-682.

“Esir Türkler ve Şairleri”, *Türk Yurdu*, Yıl 54, C. 4, S. 8 (314), Ağustos 1965, s. 37-38.

“Marxizmin İlmî Tenkidi ‘Tarihî Maddeciliğe Reddiye’”, *Türk Kültürü*, Yıl III, S. 36, Ekim 1965, s. (88-92) 972-976.

“Marxizmin İlmî Tenkidi ‘Tarihî Maddeciliğe Reddiye II’”, *Türk Kültürü*, Yıl IV, S. 37, Kasım 1965, s. 114-118.

“Marxizmin İlmî Tenkidi ‘Tarihî Maddeciliğe Reddiye III’”, *Türk Kültürü*, Yıl IV, S. 38, Aralık 1965, s. (51-55) 179-183.

²⁵ Dergide bu yazının başlığının “‘Yalnızız’ VI” şeklinde yazıldığı görülmektedir. Ancak genel akışa göre sehven yazıldığı anlaşılan bu ibarenin doğrusu “‘Yalnızız’ IV” şeklinde olmalıdır.

“Anlaşılamayan Atatürk”, *Türk Yurdu*, C. 4, S. 12 (318), Aralık 1965, s. 5-6.

1966

“Türk Halkı Gerici midir?”, *Yol*, Yıl 1, S. 8, 2 Şubat 1966, s. 14-19.

“Okullarda Disiplin Meselesi”, *Türk Kültürü*, Yıl IV, S. 40, Şubat 1966, s. (91-93) 387-389.

“TRT’nin dili”, *Yol*, Yıl 1, S. 13, 9 Mart 1966, s. 8-9.

“Komünizme Karşı Kanunî Tedbirler de Lüzumludur”, *Yol*, Yıl 1, S. 16, 30 Mart 1966, s. 9.

“Millî Eğitim Bakanlığının Dil Politikası”, *Türk Kültürü*, Yıl IV, S. 42, Nisan 1966, s. (21-24) 525-528.

“Memleket meseleleri karşısında Üniversitenin tutumu”, *Yol*, Yıl 1, S. 18, 13 Nisan 1966, s. 15.

“Okullarda Türkçe Fâciâsı ‘Tinsel-Tensel’”, *Yol*, Yıl 1, S. 19, 20 Nisan 1966, s. 4.

“Okullarda ‘Öz Türkçecilik’ kolları”, *Yol*, Yıl 1, S. 20, 27 Nisan 1966, s. 13.

“Günümüzün Üniversite Gençliği”, *Türk Kültürü*, Yıl IV, S. 43, Mayıs 1966, s. (26-28) 598-600.

“Bir Saygısızlık Örneği (Nutuk=Söylev)”, *Yol*, Yıl 1, S. 21, 4 Mayıs 1966, s. 16.

“Bir Saygısızlık Örneği -II-”, *Yol*, Yıl 1, S. 22, 11 Mayıs 1966, s. 8.

“Müfredat programlarının dili”, *Yol*, Yıl 1, S. 24, 25 Mayıs 1966, s. 12.

“‘Ten’ Farsçadır”²⁶, *Yol*, Yıl 1, S. 24, 25 Mayıs 1966, s. 12.

“Okullarda Millî Kültür ve Millî Dil”, *Türk Kültürü*, Yıl IV, S. 44, Haziran 1966, s. (13-16) 669-672.

“Dil Üzerine Düşünceler -I-”, *Yol*, Yıl 1, S. 25, 1 Haziran 1966, s. 13.

“Dil Üzerine Düşünceler -II-”, *Yol*, Yıl 1, S. 26, 8 Haziran 1966, s. 13.

“Dil Üzerine Düşünceler -III-”, *Yol*, Yıl 1, S. 28, 22 Haziran 1966, s. 13.

“Yunus’un Büyüklüğü”, *Babialide Sabah*, 21 Haziran 1966 Salı, s. 2.

“Millî Eğitim Bakanlığı, Dil Kurumunun Şubesi midir?”, *Babialide Sabah*, 5 Temmuz 1966 Salı, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla]

“XI. Dil Kurultayına Avrupalı Türkologlar niçin gelmediler”, *Babialide Sabah*, 16 Temmuz 1966 Cumartesi, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla]

“Dil ve Millî Bütünlük”²⁷, *Türk Kültürü*, Yıl IV, S. 45, Temmuz 1966, s. (81-82) 817-818.

“Türkçenin Feryâdı”, *Türk Kültürü*, Yıl IV, S. 45, Temmuz 1966, s. (82-84) 818-820.

“Uyuyan Aydınlar”, *Babialide Sabah*, 21 Temmuz 1966 Perşembe, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Türk Milleti ve Ordusu”, *Türk Kültürü*, Yıl IV, S. 46, Ağustos 1966, s. (9-11) 841-843.

²⁶ Bu yazı, aynı dergide yayımlanan “Müfredat programının dili” yazısının son sütunu olarak yayımlanmıştır. Ancak yazının muhtevasına bakıldığında onun önceki başlığın devamı olmadığı, aksine *Yol* dergisinin 22. sayısında Faruk Kadri Timurtaş’ın imzasıyla yayımlanan makalede ele alınan “ten” kelimesinin etimolojisi üzerine yazılan küçük bir yazı olduğu anlaşılıyor.

²⁷ *Türk Kültürü*’nde yayımlanan bu yazının sayfa sonu notu şöyle: “*Yol*, Sayı: 28, 22.6.1966”. *Türk Kültürü*’nde “Dil ve Millî Bütünlük” başlığıyla yayımlanan bu yazının *Yol* dergisinde söz konusu sayı ve 13. sayfada şu başlıkla yayımlandığı görülmektedir: “Dil Üzerine Düşünceler -III-”. *Türk Kültürü*’nde öne çıkarılan başlık ise söz konusu ana başlığın altında yer alan alt başlıktır.

“Cemiyeti Kemiren Hastalık: Rüşvet”, *Babialide Sabah*, 9 Ağustos 1966 Salı, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla]

“Bir Profesöre Cevap”, *Babialide Sabah*, 23 Ağustos 1966 Salı, s. 2.

“Ordu’yu Sevenler ve Sevmeyenler”, *Öğretmen*, Yıl 19, S. 211, 25 Ağustos 1966, s. 19.

“Türkçe Bilmeyen Bir Profesör”, *Babialide Sabah*, 31 Ağustos 1966 Çarşamba, s. 2, 7.

“Öğretmenler ve Rüşvet”, *Babialide Sabah*, 2 Eylül 1966 Cuma, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Doç. Dr. Vecihe Kılıçoğlu, Cerrahiye-i İlhaniye”, *Türk Kültürü*, Yıl IV, S. 47, Eylül 1966, s. (152-155) 1080-1083.

“Üniversitedeki Başarısızlıkta Dilin Payı”, *Türk Kültürü*, Yıl IV, S. 48, Ekim 1966, s. (16-18) 1104-1106.

“Dil Bayramı Değil Ulufe Dağıtım”, *Meydan*, 4 Ekim 1966.

“Kafası Az Gelişmiş Bir Yazar”, *Babialide Sabah*, 5 Ekim 1966 Çarşamba, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Tek Ders Faciası Devam Ediyor”, *Babialide Sabah*, 18 Ekim 1966 Salı, s. 2. [Dr. Altay Pamir imzasıyla]

“Okullarda Müdürler Saltanatı”, *Babialide Sabah*, 28 Ekim 1966 Salı, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Atatürk’ten Sonra Dil Meselesi”, *Türk Kültürü*, Yıl V, S. 49, Kasım 1966, s. 50-51.

“Radyonun Dili Üzerine”, *Hisar*, Yıl 10, C. 6, S. 35 (110), Kasım 1966, s. 14-15.

“Dil Kurumunun ödülü”, *Babialide Sabah*, 12 Kasım 1966 Cumartesi, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“İnönü ve Türk Dil Kurumu”, *Babialide Sabah*, 24 Kasım 1966 Perşembe, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Kitaplar: Ahmed Ateş, Şehriyar ve Haydar Babaya Selâm”, *Türk Kültürü*, Yıl 5, S. 50, Aralık 1966, s. (52) 148.

“Fakirlere yardım ve İslâmiyet”, *Babialide Sabah*, 22 Aralık 1966 Perşembe, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Mehmet Akif’i unutturmak isteyenler”, *Babialide Sabah*, 29 Aralık 1966 Perşembe, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Dil Devriminde Aşırı Davranışlar”²⁸, *Türk Dili İçin I Türk basınında çıkan Türk Dili ile ilgili makaleler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 25, Seri: IV, S. A5, Ankara, 1966, s. 109-111.

“Dil Devriminde Çeşitli Görüşler”²⁹, *Türk Dili İçin I Türk basınında çıkan Türk Dili ile ilgili makaleler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 25, Seri: IV, S. A5, Ankara, 1966, s. 112-116.

“Millî Eğitim Bakanlığının Dil Politikası”³⁰, *Türk Dili İçin I Türk basınında çıkan Türk Dili ile ilgili makaleler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 25, Seri: IV, S. A5, Ankara, 1966, s. 117-120.

²⁸ Bu makalenin sayfa sonu bilgi notu şöyle: (TK. 9, 1963, s. 19-21)

²⁹ Bu makalenin sayfa sonu bilgi notu şöyle: (TK. 11, 1963, s. 5-9)

³⁰ Bu makalenin sayfa sonu bilgi notu şöyle: (TK. 42, 1966, s. 21-24)

“Okullarda Millî Kültür ve Millî Dil”³¹, *Türk Dili İçin I Türk basınında çıkan Türk Dili ile ilgili makaleler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 25, Seri: IV, S. A5, Ankara, 1966, s. 121-124.

“Dil ve Millî Bütünlük”³², *Türk Dili İçin I Türk basınında çıkan Türk Dili ile ilgili makaleler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 25, Seri: IV, S. A5, Ankara, 1966, s. 228-229.

“Türkçenin Feryâdı”, *Türk Dili İçin I Türk basınında çıkan Türk Dili ile ilgili makaleler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 25, Seri: IV, S. A5, Ankara, 1966, s. 229-231.

“Bir Saygısızlık Örneği (Nutuk=Söylev)”³³, *Türk Dili İçin III Türk basınında çıkan Türk Dili ile ilgili makaleler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 28, Seri: IV, S. A7, Ankara, 1966, s. 98-99.

“Dil Üzerine Düşünceler”³⁴, *Türk Dili İçin III Türk basınında çıkan Türk Dili ile ilgili makaleler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 28, Seri: IV, S. A7, Ankara, 1966, s. 123-124.

1967

“Gene Radyonun Dili Üzerine”, *Hisar*, Yıl 11, C. 7, S. 37 (112), Ocak 1967, s. 12-15.

“Sanatkâr ve Dil”, *Türk Kültürü*, Yıl V, S. 51, Ocak 1967, s. (14-15) 174-175.

“Radyo Programları”, *Babialide Sabah*, 4 Ocak 1967 Çarşamba, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Türk Milleti ve Ordusu”, *Öğretmen*, Yıl 19, S. 216, 25 Şubat 1967, s. 32-33.

“Tercüme fâcialarının kahramanları”, *Babialide Sabah*, 31 Ocak 1967 Salı, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Radyonun Dili Üzerine”³⁵, *Türk Kültürü*, Yıl V, S. 52, Şubat 1967, s. (53-55) 285-287.

“Gene Radyonun Dili Üzerine”³⁶, *Türk Kültürü*, Yıl V, S. 52, Şubat 1967, s. (55-57) 287-289.

“TRT Hangi Millete Hitap Ediyor? (Sayın Başbakana saygılarımla)”³⁷, *Türk Kültürü*, Yıl V, S. 52, Şubat 1967, s. (57-59) 189-291.

“Öğretmenler ve Siyaset”, *Babialide Sabah*, 11 Şubat 1967 Cumartesi, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“İlim Adamı ve Dil”, *Öğretmen*, Yıl 19, S. 217, 25 Şubat 1967, s. 12.

“Sanatkâr, Düşünür, Mütercim ve Dil”, *Hisar*, Yıl 11, C. 7, S. 39 (114), Mart 1967, s. 14-15.

“İlim Adamı ve Dil”, *Türk Kültürü*, Yıl V, S. 53, Mart 1967, s. (57-58) 353-354.

“Eğitimi güç çocuklar”, *Babialide Sabah*, 11 Mart 1967 Cumartesi, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Eğitimi güç çocuklar”, *Babialide Sabah*, 16 Mart 1967 Perşembe, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

³¹ Bu makalenin sayfa sonu bilgi notu şöyle: (TK. 44, 1966, s. 13-16)

³² Bu makalenin sayfa sonu bilgi notu şöyle: (Yol, Sayı 28, 22.6.1966)

³³ Bu makalenin sayfa sonu bilgi notu şöyle: (Yol, 4.5.1966)

³⁴ Bu makalenin sayfa sonu bilgi notu şöyle: (Yol, 23.6.1966)

³⁵ *Türk Kültürü* 'nde yayımlanan bu yazının sayfa sonu notu şöyle: “*Hisar*, Sayı 35, Kasım 1966”.

³⁶ *Türk Kültürü* 'nde yayımlanan bu yazının sayfa sonu notu şöyle: “*Hisar*, Sayı 37, Ocak 1967”.

³⁷ *Türk Kültürü* 'nde yayımlanan bu yazının sayfa sonu notu şöyle: “*Meydan*, Sayı 104, 10 Ocak 1967”.

“İlim Adamı ve Dil”, *Kalkınan Dünya*, Yıl 2, S. 25, 1 Nisan 1967, s. 19,30.

“Eğitimi Güç Çocuklar”, *Bilgi*, C. XX, S. 239, Nisan 1967, s. 4-6.

“Tarık Buğra’nın Başarısı ve Sol Basın”, *Babialide Sabah*, 24 Nisan 1967 Pazartesi, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Türkçenin ‘Oluşumu’ Masalı”, *Türk Kültürü*, Yıl V, S. 55, Mayıs 1967, s. (20-22) 484-486.

“Dil Kurumunun Prof. Başkanına Cevap”³⁸, *Türk Kültürü*, Yıl V, S. 55, Mayıs 1967, s. (73-76) 537-540.

“Her Şey Yerli Yerinde” [Hikâye], *Hisar*, Yıl 11, C. 7, S. 41 (116), Mayıs 1967, s. 22-23.

“Gene Köy Enstitüleri”, *Babialide Sabah*, 2 Mayıs 1967 Salı, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Türkçeyi Ataç Yıkılmıştır”, *Babialide Sabah*, 24 Mayıs 1967 Çarşamba, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Türkçeye Kıyan İlim Adamları”, *Türk Kültürü*, Yıl V, S. 56, Haziran 1967, s. (14-16) 574-576.

“İki Dilli Aydınlar”, *Türk Kültürü*, Yıl V, S. 57, Temmuz 1967, s. (1-3) 633-635.

“Sanat ve İdeoloji”, *Hisar*, Yıl 11, C. 7, S. 43 (118), Temmuz 1967, s. 8-9.

“Aziz Nesin Meselesi”, *Babialide Sabah*, 22 Temmuz 1967 Cumartesi, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Türk Ordusunun Karakteri”, *Türk Kültürü*, Yıl V, S. 58, Ağustos 1967, s. (16-18) 712-714.

“Milli Eğitimde Neler Oluyor?”, *Babialide Sabah*, 11 Ağustos 1967 Cuma, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Ahlâk Buhranı”, *Babialide Sabah*, 23 Ağustos 1967 Çarşamba, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“İslâm ahlâkına dönmeliyiz”, *Babialide Sabah*, 26 Ağustos 1967 Cumartesi, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Dil Bayramının Düşündürdüğü”, *Türk Kültürü*, Yıl V, S. 59, Eylül 1967, s. (28-30) 844-846.

“Nesillerin istikbali ve öğretmenler”, *Babialide Sabah*, 23 Eylül 1967 Cumartesi, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Edebiyatımızın Taş Yığınları”, *Hisar*, Yıl 11, C. 7, S. 46 (121), Ekim 1967, s. 14-15.

“Tiyatro ve Dil”, *Türk Kültürü*, Yıl V, S. 60, Ekim 1967, s. (6-7) 886-887.

“Maarifte beklenen asıl reform”, *Babialide Sabah*, 6 Ekim 1967 Cuma, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Öğretmen Yardımlaşma Sandığı Kurulmalıdır –Sayın İlhami Ertem’e–”, *Babialide Sabah*, 20 Ekim 1967 Cuma, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Üniversiteler Açılırken”, *Babialide Sabah*, 31 Ekim 1967 Salı, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Dil Bayramının Düşündürdüğü”, *Öğretmen*, C. 20, S. 225, Ekim 1967, s. 16-17.

“Türk Ordusunun Karakteri”, *Kalkınan Dünya*, Yıl 2, S. 35, 1 Eylül 1967, s. 16-17.

“Türklerde Milliyetçilik Duygusu”, *Millî Işık*, Yıl 1, C. 1, S. 1, Mayıs 1967, s. 17.

³⁸ *Türk Kültürü*’nde yayımlanan bu yazının sayfa sonu notu şöyle: “*Meydan*, 14 Mart 1967, Sayı: 113”.

“Anket”, *Millî Işık*, Yıl 1, C. 1, S. 4, Ağustos 1967, s. 30-31.

“Türklüğü Parçalayan ‘Öztürkçecilik’”, *Millî Işık*, Yıl 1, C. 1, S. 6, Ekim 1967, s. 11-12.

“Atatürk’ün Talihsizliği”, *Türk Kültürü*, Yıl VI, S. 61, Kasım 1967, s. (20-22) 20-22.

“Maarifte Uydurmacılık Niçin Devam Ediyor?”, *Babıalide Sabah*, 20 Kasım 1967, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Tiyatroyu Bekleyen Tehlike”, *Hisar*, Yıl 11, C. 7, S. 48 (123), Aralık 1967, s. 9-10.

“Komünizm İhtilâlinin Muhasebesi”, *Türk Kültürü*, Yıl VI, S. 62, Aralık 1967, s. (13-17) 93-97.

“Tiyatroyu Bekleyen Tehlike”, *Hisar*, C. 8, S. 48, Aralık 1967, s. 9-10.

“İlimden korkanların telâşi”, *Babıalide Sabah*, 21 Aralık 1967 Perşembe, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Komünistler ve Uydurmacılık”, *Babıalide Sabah*, 30 Aralık 1967 Cumartesi, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Bir Profesöre Cevap”³⁹, *Türk Dili İçin IV Türk basınında çıkan Türk Dili ile ilgili makaleler*; Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 29, Seri: IV, S. A8, Ankara, 1967, s. 62-66.

“Türkçe Bilmeyen Bir Profesör”⁴⁰, *Türk Dili İçin IV Türk basınında çıkan Türk Dili ile ilgili makaleler*; Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 29, Seri: IV, S. A8, Ankara, 1967, s. 69-72.

“Dil Bayramı Değil ‘Ulufe’ Dağıtımı”⁴¹, *Türk Dili İçin IV Türk basınında çıkan Türk Dili ile ilgili makaleler*; Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 29, Seri: IV, S. A8, Ankara, 1967, s. 106-107.

“Radyonun Dili Üzerine –Sayın Turgut Özakman’a–”⁴², *Türk Dili İçin IV Türk basınında çıkan Türk Dili ile ilgili makaleler*; Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 29, Seri: IV, S. A8, Ankara, 1967, s. 165-167.

“İnönü ve Türk Dil Kurumu”⁴³, *Türk Dili İçin IV Türk basınında çıkan Türk Dili ile ilgili makaleler*; Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 29, Seri: IV, S. A8, Ankara, 1967, s. 180-182 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Mütercimlerin İstifası ve Bazı Gerçekler”, *Türk Dili İçin V Tercüme Bürosu Üyelerinin istifaları dolayısıyla Türk basınında çıkan Türk Dili ile ilgili yazılar ve Meclis-Senato konuşmaları*; Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 30, Seri: IV, S. A9, Ankara, 1967, s. 25-27.

“Tercüme Fâcialarının Kahramanları”, *Türk Dili İçin V Tercüme Bürosu Üyelerinin istifaları dolayısıyla Türk basınında çıkan Türk Dili ile ilgili yazılar ve Meclis-Senato konuşmaları*; Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 30, Seri: IV, S. A9, Ankara, 1967, s. 30-32 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

³⁹ Bu makalenin sayfa sonu bilgi notu şöyle: (B. Sabah, 23.8.1966)

⁴⁰ Bu makalenin sayfa sonu bilgi notu şöyle: (B. Sabah, 31.8.1966)

⁴¹ Bu makalenin sayfa sonu bilgi notu şöyle: (Meydan, 4.10.1966)

⁴² Bu makalenin sayfa sonu bilgi notu şöyle: (Hisar, Kasım, 1966)

⁴³ Bu makalenin sayfa sonu bilgi notu şöyle: (Babıalide Sabah, 24.11.1966)

1968

“Türkçenin Karanlık Günleri”, *Türk Kültürü*, Yıl VI, S. 63, Ocak 1968, s. (24-26) 168-170.

“Komünistler ve Uydurmacılık”, *Babîalide Sabah*, 5 Ocak 1968 Cuma, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Alman Radyosu ve Nâzım Hikmet”, *Babîalide Sabah*, 18 Ocak 1968 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Okullarda Disiplin Meselesi”, *Bursa Eğitim Dergisi*, Yıl 1, S. 1, Şubat 1968, s. 8-9.

“Vedâ Senfonisi”, [Hikâye], *Hisar*, Yıl 12, C. 8, S. 50 (125), Şubat 1968, s. 18-21.

“Türkçenin Karanlık Günleri”, *Öğretmen*, Yıl 20, S. 229, 25 Şubat 1968, s. 12-13.

“Gene Köy Enstitüleri”, *Babîalide Sabah*, 23 Nisan 1968 Salı, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Akademi ve Dil Meselesi”, *Türk Kültürü*, Yıl VI, S. 67, Mayıs 1968, s. (36-38) 436-438.

“Dil Üzerine Düşünceler”, *Pınar*, S. 6, Mayıs 1968, s. 21-23.

“Okullarda uydurma dil faciası”, *Babîalide Sabah*, 7 Mayıs 1968 Salı, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Dil Kurumunun Hüviyeti”, *Babîalide Sabah*, 14 Mayıs 1968 Salı, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“İkinci Dil Kongresi⁴⁴”, *Hisar*, Yıl 12, C. 8, S. 54 (129), Haziran 1968, s. 19.

“Pastoral Sevgi”, [Hikâye], *Hisar*, Yıl 12, C. 8, S. 57 (132), Eylül 1968, s. 31-33.

“Okullar Açılırken”, *Babîalide Sabah*, 13 Eylül 1968 Cuma, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Bir Şefkat Yuvası: Bakırköy Hastahanesi”, *Babîalide Sabah*, 17 Eylül 1968 Salı, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Ertuğrul Gazi İhtifali”, *Babîalide Sabah*, 25 Eylül 1968 Çarşamba, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Dil Bayramı mı?”, *Babîalide Sabah*, 28 Eylül 1968 Cumartesi, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Yüksek Öğretimdeki Huzursuzluğun Sebepleri”, *Pınar*, S. 8, Eylül 1968, s. 5-6.

“Kitaplar ve İnsanlar”, *Hisar*, Yıl 12, C. 8, S.58 (133), Ekim 1968, s. 9.

“Maarif’te Beklenen Reform”, *Pınar*, Yıl 8, S. 9, Ekim 1968, s. 11-12.

“Atatürk İstismarcılığı”, *Hisar*, Yıl 12, C. 8, S.59 (134), Kasım 1968, s. 10-11.

“Boykotların ardındaki el”, *Millî Hareket*, S. 29, Aralık 1968, s. 2-3 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Dil Kurultayına Avrupalı Türkologlar Niçin Gelmediler?”⁴⁵, *Türk Dili İçin VI Türk basınında çıkan Türk Dili ile ilgili makaleler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 31, Seri: IV, S. A10, Ankara, 1968, s. 165-168 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Türkçeyi Ataç Yıkılmıştır”⁴⁶, *Türk Dili İçin VI Türk basınında çıkan Türk Dili ile ilgili makaleler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 31, Seri: IV, S. A10, Ankara, 1968, s. 168-170 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

⁴⁴ Bu başlık altında “Türkiye Muallimler Birliği”nin düzenlemiş olduğu kongrede Necmettin Hacıemi-noğlu’nun yapmış olduğu konuşmasının bir bölümü sunulmuştur.

⁴⁵ Bu makalenin sayfa sonu bilgi notu şöyle: (Babîalide Sabah, 16 Temmuz 1966)

⁴⁶ Bu makalenin sayfa sonu bilgi notu şöyle: (Babîalide Sabah, 24 Mayıs 1967)

“XI. Dil Kurultayından Sonra-Dil Konusunda İşlenen Cinayet”⁴⁷, *Türk Dili İçin VI Türk basınında çıkan Türk Dili ile ilgili makaleler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 31, Seri: IV, S. A10, Ankara, 1968, s. 190-193.

“XI. Dil Kurultayından Sonra-Kelimeler Yerine Zayıf ve Uydurma ‘Sözcükler’”⁴⁸, *Türk Dili İçin VI Türk basınında çıkan Türk Dili ile ilgili makaleler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 31, Seri: IV, S. A10, Ankara, 1968, s. 194-196.

“XI. Dil Kurultayından Sonra-Türkçe Nasıl Budanıyor?”⁴⁹, *Türk Dili İçin VI Türk basınında çıkan Türk Dili ile ilgili makaleler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 31, Seri: IV, S. A10, Ankara, 1968, s. 197-199.

“Türkçenin Karanlık Günleri”⁵⁰, *Türk Dili İçin VI Türk basınında çıkan Türk Dili ile ilgili makaleler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 31, Seri: IV, S. A10, Ankara, 1968, s. 199-201.

“Okullarda Türkçe Fâciası ‘Tinsel-Tensel’?”⁵¹, *Türk Dili İçin VI Türk basınında çıkan Türk Dili ile ilgili makaleler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 31, Seri: IV, S. A10, Ankara, 1968, s. 201-203.

“Dil Kurumunun Prof. Başkanına Cevap”⁵², *Türk Dili İçin VI Türk basınında çıkan Türk Dili ile ilgili makaleler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 31, Seri: IV, S. A10, Ankara, 1968, s. 203-205.

1969

“Üniversite Senatosu Kimi Oy alıyor?”, *Millî Hareket*, S. 30, Ocak 1969, s. 8-9 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Ordu komünistleri ezecektir?”, *Millî Hareket*, S. 31, Şubat 1969, s. 2-3 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Zekâ ve Kuvvet”, *Türk Kültürü*, Yıl VII, S. 77, Mart 1969, s. (45-47) 365-367.

“Aşksız Olmuyor”, [Hikâye], *Hisar*, Yıl 13, C. 9, S. 64 (139), Nisan 1969, s. 13-15.

“Fransa’da Bir Dil Hâdisesi”, *Türk Kültürü*, Yıl VII, S. 78, Nisan 1969, s. (9-11) 393-395.

“Sâdeleşme devri kapanmıştır [“Dil” köşesi/başlığı altında]”, *Devlet*, Yıl 1, S. 4, 28/4/1969, s. 12.

“Fransa’dan Sevgilerle –Birol Emil’e–”, *Hisar*, Yıl 13, C. 9, S. 65 (140), Mayıs 1969, s. 12-14.

“Tiyatro ve Dil”, *Millî Hareket*, S. 34, Mayıs 1969, s. 16.

“Komünistler Taktik Değiştiriyor”, *Devlet*, Yıl 1, S. 15, 14.7.1969, s. 8.

“Türk’lerde Milliyetçilik Duygusu”, *Öğretmen*, Yıl 22, S. 247, 25 Ağustos 1969, s. 4-5.

“Düşünmenin Güçlüğü”, *Hisar*, Yıl 13, C. 9, S. 69 (144), Eylül 1969, s. 6-7.

“Batı Hayranlığı”, *Millî Hareket*, S. 38, Eylül 1969, s. 11-13.

“Millî Duygular Nasıl Aşılır?”, *Öğretmen*, Yıl 22, S. 248, 25 Eylül 1969, s. 5-6.

“Işık Ordusuna Selâm”, *Millî Hareket*, S. 39, Ekim 1969, s. 15.

⁴⁷ Bu makalenin sayfa sonu bilgi notu şöyle: (Yeni Gazete, 17 Temmuz 1966)

⁴⁸ Bu makalenin sayfa sonu bilgi notu şöyle: (Yeni Gazete, 7 Temmuz 1966)

⁴⁹ Bu makalenin sayfa sonu bilgi notu şöyle: (Yeni Gazete, 8 Temmuz 1966)

⁵⁰ Bu makalenin sayfa sonu bilgi notu şöyle: (Türk Kültürü, Ocak 1968, Sayı: 63)

⁵¹ Bu makalenin sayfa sonu bilgi notu şöyle: (Yol, Sayı: 19)

⁵² Bu makalenin sayfa sonu bilgi notu şöyle: (Meydan, 14 Mart 1967)

“Maarif Dâvamız ve Muhalefet”, *Pınar*, Yıl 9, S. 13, Ekim 1969, s. 8-9.

“Batılılaşma Davamız”, *Millî Hareket*, S. 41, Kasım 1969, s. 6-8.

1970

“Öğretmenliğin Kaybolan İtibarı”, *Millî Hareket*, S. 43, Şubat 1970, s.16-17.

“Hürriyetten Bıkanlar”, *Hisar*, Yıl 14, C. 10, S. 75 (150), Mart 1970, s. 9-10.

“Din Bilmecesi”, *Millî Hareket*, S. 44, Mart 1970, s. 8-9.

“Atatürk Devrimleri ve Demokrasi”, *Millî Işık*, Yıl 4, C. 4, S. 40, Ağustos1970, s. 19-20.

“Atatürk Devrimleri ve Demokrasi”, *Öğretmen*, Yıl 23, S. 259, Ağustos 1970, s. 10-11.

“TRT ve Millî Kültür”, *Devlet*, Yıl 2, S. 69, 27.7.1970, s. 6-7.

“Millî Eğitimimizin millî olmayan tarafları”, *Millî Hareket*, S. 50, Eylül 1970, s. 14-17.

“Türkçenin karanlık günleri”, *Babıalide Sabah*, 16 Ekim 1970 Cuma, s. 2, 7.

1971

“Dil Meselesi”, *Töre*, S. 1⁵³, Mayıs Haziran 1971, s. 17-19.

“[Dil] Sadeleşmede Ölçü”, *Töre*, Yıl 3, S. 3⁵⁴, Ağustos 1971, s. 19-22.

“Okulların açılması yaklaşırken!..”, *Babıalide Sabah*, 4 Eylül 1971 Cumartesi, s. 2.

“Hesabı Sorulacaktır”, *Devlet*, Yıl 3, S. 128, 20.9.1971, s. 4.

“Dış Ticarete Reform Yapsanız!”, *Devlet*, Yıl 3, S. 130, 18.10.1971, s. 2 [Doç. Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Ümanizm Değil, Milliyetçilik”, *Töre*, S. 5, Ekim 1971, s. 20-25.

“Reformlar ve Ötesi”, *Devlet*, Yıl 3, S. 132, 15.11.1971, s. 12.

“Milliyetçi Atatürk”, *Töre*, S. 6, Kasım 1971, s. 5-9.

“Üniversite Ağaları”, *Devlet*, Yıl 3, S. 134, 13.12.1971, s. 5 [Dr. Nuri Koçyiğit imzasıyla].

“Yeni Tehlike: Ümanizm”, *Devlet*, Yıl 3, S. 135, 27.12.1971, s. 2.

“Milliyetçiliğe Düşman Akımlar”, *Töre*, S. 7, Aralık 1971, s. 14-21.

1972

“Talihsiz Hasta: Türkiye”, *Devlet*, Yıl 3, S. 136, 10.1.1972, s. 6.

“Aydın ile Halkın Mücadelesi”, *Töre*, Yıl 4, S. 8, Ocak 1972, s. 5-10.

“Milliyetçilik ve Milliyetçiler”, Yıl 4, *Töre*, S. 9, Şubat 1972, s. 23-30.

“Halksız Demokrasi”, *Töre*, Yıl 4, S. 10, Mart 1972, s. 7-12.

“Fikir Boşluğu”, *Töre*, Yıl 4, S. 11, Nisan 1972, s. 10-12.

“Kültür Emperyalizmi”, *Bozkurt*, 3.5.1972, s. 17-19.

“İstanbul’u Sevmek”, *Töre*, Yıl 4, S. 12, Mayıs 1972, s. 17-21.

“Milliyetçi Gençliğin Kitaplığı”, Yıl 4, *Töre*, Yıl 4, S. 13, Haziran 1972, s. 12-16.

“Doç. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu ile Bir Konuşma”, [Konuşan: Deniz Dağoğlu], *Töre*, Yıl 4, S. 14, Temmuz 1972, s. 28-33.

“Eğitim Sistemi”, *Bilgi*, C. XXV, S. 291-292, Ağustos-Eylül 1972, s. 4-8.

“Dündar Taşer’in Ardından”, *Töre*, Yıl 4, S. 15, Ağustos 1972, s. 5-7.

⁵³ Derginin dış ve iç kapak künye bilgilerinde “Mayıs-Haziran 1971 Sayı: 29” ibareleri yer almaktadır. Bilindiği gibi *Ayşe* dergisi bu tarihten itibaren *Töre* adıyla yayın hayatını sürdürmeye başlamıştır. *Töre*’nin 1. sayısının kapağında yer alan “Sayı 29” ibaresi bundan dolayıdır.

⁵⁴ Birinci sayının dış ve iç kapak künye bilgilerinde olduğu gibi bu sayıda da “Ağustos 1971 Sayı: 31” ibareleri yer almaktadır. Ancak müteakip sayılar izlendiğinde bu sayının da tabii olarak üçüncü sayı olduğu anlaşılmaktadır.

“Uydurmacıların Hüviyeti”, *Dünyada ve Türkiye’de Sabah*, S. 160, 31 Ağustos 1972 Perşembe, s. 2.

“Uydurmacıların Asıl Maksadı –Tümgeneral Musa Öğün’ün dikkatine–”, *Hisar*, C. 12, S. 105 (180), Eylül 1972, s. 10-12.

“Milliyetçiliğin Kültür Temeli”, *Töre*, Yıl 4, S. 16, Eylül 1972, s. 12-15.

“Uydurmacıların asıl maksadı”, *Dünyada ve Türkiye’de Sabah*, S. 176, 16 Eylül 1972, Cumartesi, s. 2.

“Milliyetçilikte Kültür Esası”, *Dünyada ve Türkiye’de Sabah*, S. 182, 23 Eylül 1972 Cuma, s. 2.

“Ülküsüzlük ve Ülküsüzler”, *Töre*, Yıl 4, S. 17, Ekim 1972, s. 23-27.

“Bağdat’tan Sevgilerle –Töre ailesine–”, Yıl 4, S. 19, Aralık 1972, s. 17-20 [A. Ergenekon imzasıyla].

1973

“İstanbul’a Hasret”, *Türk Edebiyatı*, S. 13, Ocak 1973, s. 17-19.

“Komünist Değil Moskof Uşağı”, *Devlet*, Yıl 4, S. 170, 5.2.1973, s. 2.

“Yanlışta Israr”, *Hisar*, C. 13, S.110 (185), Şubat 1973, s. 12-15.

“Komünizm İhtilâlinin Muhasebesi”, *Öğretmen*, Yıl 25, S. 289, Şubat 1973, s. 16-18.

“Türk Ordusunun Karakteri”, *Öğretmen*, Yıl 25, S. 291, Mart 1973, s. 5-6.

“Türk İllerinden Mektup I: Yaslı-Yaralı Türkler”, *Töre*, Yıl 5, S. 22, Mart 1973, s. 28-33 [A. Ergenekon imzasıyla].

“Okullarda Disiplin Meselesi”, *Öğretmen*, Yıl 25, S. 291, Nisan 1971, s. 19-20.

“Türk İllerinden Mektup: Hangi Derdim Söyleyem”, *Töre*, Yıl 5, S. 24, Mayıs 1973, s. 21-25 [A. Ergenekon imzasıyla].

“Kültür Savaşının Stratejik Noktaları ve Yurt Dışı Kültür Merkezleri”, *Devlet*, S. 199, 27.8.1973, s. 6-7.

“Zekâ ve Kuvvet”, *Dünyada ve Türkiye’de Sabah*, S. 513, 3 Ağustos 1973 Cuma, s. 2.

“Ülkücülük ve Ülkücüler”, *Töre*, Yıl 5, S. 28, Eylül 1973, s. 3-7.

“Turist Döviz Getirir Döviz de Belâ...”, *Devlet*, S. 202, 17.9.1973, s. 2.

“Milliyetçi Türkiye’de Yabancı Dil Öğretimi”, *Devlet*, S. 203, 24.9.1973, s. 2.

“Ülkücünün Zafer Sırları”, *Töre*, Yıl 5, S. 29-30, Ekim-Kasım 1973, s. 22-24.

“Fransa’da Bir Dil Hadisesi”, *Dünyada ve Türkiye’de Sabah*, S. 586, 16 Ekim 1973, s. 2.

1974

“Gülçehre”, [Hikâye], *Hisar*, C. 14, S. 121 (196), Ocak 1974, s. 36-40.

“Milliyetçilik”, *Töre*, Yıl 6, S. 32, Ocak 1974, s. 18-26.

“Gülçehre”, [Hikâye], *Hisar*, C. 14, S. 122 (197), Şubat 1974, s. 34-35.

“Tarih Boyunca Türk Milliyetçiliği”, *Töre*, Yıl 6, S. 35, Nisan 1974, s. 11-18.

“Köy Enstitüleri Efsanesi”, *Ortadoğu*, 1 Mayıs 1974, s. 2.

“Eski ‘28 Nisan’lar”, *Devlet*, S. 236, 13.5.1974, s. 6-7.

“Kültür Mandacıları”, *Töre*, Yıl 6, S. 36, Mayıs 1974, s. 11-17.

“Yabancı Kültür Meddahlığı”, *Töre*, Yıl 6, S. 37, Haziran 1974, s. 10-14.

“Rus notası ve sola açık aydınlar”, *Ortadoğu*, 8 Temmuz 1974, s. 2.

“Orda bir Kerkük var”, *Ortadoğu*, 14 Temmuz 1974, s. 1, 8.

“Başa Güreşmek İçin”, *Töre*, Yıl 6, S. 38, Temmuz 1974, s. 26-30.

“Kıbrıs Harekâtının Mânâsı”, *Töre*, Yıl 6, S. 39-40, Ağustos-Eylül 1974, s. 44-47.

“Millet Olmak İçin”, *Töre*, Yıl 6, S. 40, Eylül 1974, s. 22-26.

“Değer Kargaşalığı”, *Töre*, Yıl 6, S. 42, Kasım 1974, s. 21-25.

1975

“İnsan Unsuru”, *Töre*, Yıl 7, S. 45, Şubat 1975, s. 23-27.

“İnsan ve Beyin İsrافی”, *Töre*, Yıl 7, S. 46, Mart 1975, s. 17-21.

“Nemelazımcı Aydınlar”, *Dünyada ve Türkiye’de Sabah*, S. 1095, 11 Haziran 1975, s. 2.

“14 Temmuz’un Düşündürdükleri”, *Bozkurt*, S. 34, Temmuz 1975, s. 5.

“Neden Ülkücü Oluyorlar?”, *Töre*, Yıl 7, S. 52, Eylül 1975, s. 11-15.

“Neden Ülkücü Oluyorlar”, *Dünyada ve Türkiye’de Sabah*, S. 1028, 15 Ekim 1975
Çarşamba, s. 2, 7.

“Neden Ülkücü Oluyorlar”, *Dünyada ve Türkiye’de Sabah*, S. 1212, 19 Ekim 1975
Pazar, s. 2.

“Milliyet Duygusunun Uyanışı”, *Töre*, Yıl 7, S. 53, Ekim 1975, s. 11-14.

“TRT’yi Düzeltmek İçin Ne Yapmalı?”, *Devlet*, S. 319, 15.12.1975, s. 6-7.

“Bir yabancı TRT’ye Genel Müdür yapılsaydı ne olurdu?”, *Devlet*, S. 320, 22.12.1975,
s. 6-7, 11.

“Milî Benliğin İdraki”, *Töre*, Yıl 7, S. 55, Aralık 1975, s. 7-9.

1976

“Atsız”, *Töre*, Yıl 7, S. 56, Ocak 1976, s. 26-28.

“Şehitler Tepesinde Ebedileşen Arif Nihat Hoca”, *Töre*, Yıl 8, S. 57, Şubat 1976, s.
20-24.

“Askeri Liseler Kolej Olurken”, *Ortadoğu*, 6 Şubat 1976, s. 1, 8.

“Ülkücülere Karşı Haçlı Seferi”, *Ortadoğu*, 10 Şubat 1976, s. 1, 8.

“Kolej Hastalığı -1-”, *Ortadoğu*, 18 Şubat 1976, s. 1, 8.

“Kolej Hastalığı -2-”, *Ortadoğu*, 20 Şubat 1976, s. 1, 8.

“Kolej Hastalığı -3-”, *Ortadoğu*, 22 Şubat 1976, s. 1, 9

“Kolejler Bakanlığı Kurulmalıdır”, *Ortadoğu*, 24 Şubat 1976, s. 1, 8.

“Robert Kolej”, *Ortadoğu*, 25 Şubat 1976, s. 1, 8.

“Robert Kolej ve benzerleri”, *Ortadoğu*, 26 Şubat 1976, s. 1, 8.

“Kolejlerin imtiyazları”, *Ortadoğu*, 27 Şubat 1976, s. 1, 8.

“Ülkücülere kimler düşmandır?”, *Bozkurt*, [S. 45]⁵⁵, 1 Mart 1976, s. 8.

“Ülkücülere kimler düşmandır? –II–”, *Bozkurt*, [S. 46], 15 Mart 1976, s. 9-10.

“Ümmetçilik Meselesi”, *Töre*, Yıl 8, S. 59, Nisan 1976, s. 10-13.

“Türkelinden esen yeller-Kerkük Türklerinin kara bahtı”, *Bozkurt*, [S. 50], 15 Mayıs
1976, s. 6-7.

“Ziya Gökalp’te Turancılık Ülküsü”⁵⁶, *Töre*, Yıl 8, S. 63, Ağustos 1976, s. 15-23.

“Yeni Bir Dünya”, *Töre*, C. 8, S. 64, Eylül 1976, s. 38-39.

“Ziya Gökalp’de Turancılık Ülküsü II”, *Töre*, Yıl 8, S. 65, Ekim 1976, s. 42-43.

“Madem dönecektiniz...”, *Devlet*, S. 366, 8.11.1976, s. 4.

“Dursuncuğum, Önkuzum!”, *Devlet*, S. 369-370, 6.12.1976, s. 3.

⁵⁵ *Bozkurt* dergisinin sayı numaralarında düzensizlikler dikkati çekmektedir. Dergi, sayı numaralarını arada bir göstermemektedir. Söz konusu sayı numarası, önceki ve sonraki sayı numaralarının akışına göre konmuştur.

⁵⁶ “İçindekiler”de bu şekilde yazılan başlık iç sayfada “Ziya Gökalp’de Turancılık Ülküsü” şeklinde yazılmıştır.

1977

“Avrupa’da Sürekli Devrim”, *Hisar*, C. 17, S. 157 (232), Ocak 1977, s. 20-22.

“Mâhur’ları Dinlerken”, *Töre*, Yıl 8, S. 68, Ocak 1977, s. 37-40.

1978

“Atatürkçü Aydınlar”, *Hergün*, 19 Mayıs 1978, s. 1, 7.

“Kültür Emperyalizmi”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl 7, S. 3, Temmuz 1978, s. 32-44.

“Orduyu Kimler Kışkırtır?”, *Devlet Milliyetçi Aktüalite-Fikir ve Yorum Dergisi*, S. 441, II. Dönem: 5, Eylül 1978, s. 8-10.

1979

“Eğitimin Millî Kültür Hedefleri”, *Dünyada ve Türkiye’de Sabah*, 7448, 29 Mart 1979 Perşembe, s. 2,7.

“Dil Meselesi”, *Dünyada ve Türkiye’de Sabah*, S. 7449, 30 Mart 1979 Cuma, s. 2.

“Atatürkçülük Müfettişleri”, *Hergün*, 12 Kasım 1979, s. 1, 7.

“CHP’li Aydınlar”, *Hergün*, 28 Kasım 1979, s. 7.

“Sevgiye Hasret”, *Türk Edebiyatı*, S. 74, Aralık 1979, s. 4-5.

“Bir Yiğit Adam”, *Türk’e Çağrı*, Yıl 1, S. 8, Aralık 1979, s. 30-32.

“Aydınlar neden yanılıyor?”, *Hergün*, 4 Aralık 1979, s. 1, 7.

“Öğretmenlerin Feryadı”, *Hergün*, 5 Aralık 1979, s. 1, 7.

“Sanat ve Siyaset”, *Hergün*, 12 Aralık 1979, s. 1, 7.

“Geçmişe Hasret”, *Dünyada ve Türkiye’de Sabah*, S. 7709, 16 Aralık 1979 Pazar, s. 2.

1980

“Kafasız Aydınlar”, *Hergün*, 21 Ocak 1980, s. 1, 7.

“Kültür Savaşı ve Türkiye”, *Türkiye ve Dünya*, C. 1, S. 1, Ocak 1980, s. 3-6.

“Türk Edebiyatı Vakfında Yılın İlk Sohbeti”, *Türk Edebiyatı*, S. 75, Ocak 1980, s. 36-37.

“Aşka Hasret”, *Türk Edebiyatı*, S. 77, Mart 1980, s. 4-5.

“Türk Edebiyatı Vakfında Necmettin Hacıeminoğlu’nun Sohbeti”, *Türk Edebiyatı*, S. 83, Eylül 1980, s. 8-21.

1981

“Türk Dili Akademisi İçin İlim Adamları ve Yazarlar Ne Dediler”, *Türk Edebiyatı*, S. 87, Ocak 1981, s. 31-32.

“Türk Milleti ve Dil”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl 10, S. 1, Ocak 1981, s. 31-49.

“Değişen Telakkiler”, *Yeni Sözcü*, S. 9, 2 Şubat 1981, s. 5.

“Vazife ve Mesuliyet”, *Yeni Sözcü*, S. 11, 16 Şubat 1981, s. 5.

“Vazifeyi İhmal Suçu”, *Yeni Sözcü*, S. 12, 23 Şubat 1981, s. 5.

“Tedbirsizlik Suçtur”, *Yeni Sözcü*, S. 13, 2 Mart 1981, s. 5.

“Asker Kaçakları ve Nemelâzımcılar”, *Yeni Sözcü*, S. 14, 9 Mart 1981, s. 5.

“Bizi Niçin Okusunlar”, *Yeni Sözcü*, S. 16, 22 Mart 1981, s. 4.

“Milliyetçiler Kâhin miydi”, *Yeni Sözcü*, S. 17, 30 Mart 1981, s. 5.

“Cesaret ve Celadet”, *Yeni Düşünce*, S. 1, 15 Nisan 1981, s. 6-7.

“Evet Milliyetçiler Kâhindir”, *Yeni Sözcü*, S. 18, 6 Nisan 1981, s. 5.

“Milliyetçiler Uyumaz”, *Yeni Sözcü*, S. 20, 20 Nisan 1981, s. 5.

“Bir Uçak Yolculuğu”, *Yeni Sözcü*, S. 22, 4 Mayıs 1981, s. 5.

“Ölçüyü Bulmak Meselesi”, *Yeni Sözcü*, S. 24, 18 Mayıs 1981, s. 5.

“Cevap Bekleyen Sorular”, *Yeni Sözcü*, S. 25, 24 Mayıs 1981, s. 5.

“Meğer Devlet Varmış”, *Yeni Sözcü*, S. 26, 31 Mayıs 1981, s. 5.

“Devlet ve Adalet”, *Yeni Düşünce*, S. 2, 15 Mayıs 1981, s. 11.

“Yabancı Okullar ve Kültür Emperyalizmi”, *Milliyetçiler Büyük İlmî Kurultayı (Eğitim ve Din Hayatı) III, (26-28 Mayıs 1978)*, İstanbul, 1981, s. 49-102.

“Öz Babanın Üvey Evlatları”, *Yeni Düşünce*, S. 3, 15 Haziran 1981, s. 5.

“Başarının Birinci Şartı”, *Yeni Sözcü*, S. 27, 7 Haziran 1981, s. 5.

“Kimler Geldi, Kimler Geçti”, *Yeni Düşünce*, S. 4, 15 Temmuz 1981, s. 4.

“Sükût Altındır”, *Yeni Hizmet*, S. 2, 6 Temmuz 1981, s. 5.

“Esir Milletler Haftası”, *Orkun*, S. 1, Ağustos 1981, s. 34.

“Yarıncı Anayasa”, *Yeni Düşünce*, S. 5, 15 Ağustos 1981, s. 4.

“Atasözlerindeki Hikmet”, *Yeni Düşünce*, S. 6, 1 Eylül 1981, s. 2.

“Milliyetçilik ve Milliyetçiler”, *Yeni Düşünce*, S. 7, 15 Eylül 1981, s. 5-6.

“Millsiz Milliyetçilik”, *Yeni Düşünce*, S. 8, 1 Ekim 1981, s. 4.

“Yüksek Öğretim Kanunu”, *Yeni Düşünce*, S. 11, 15 Kasım 1981, s. 5, 12.

“Bir Yiğit Adam”, *Orkun*, S. 4, Aralık 1981, s. 19.

“Milli Ülkü Olmayınca”, *Yeni Düşünce*, S. 12, 1 Aralık 1981, s. 3.

“Beylikler’den Örgütlere”, *Yeni Düşünce*, S. 13, 15 Aralık 1981, s. 4.

“Edeb ve Edebiyat”, *Türk Edebiyatı*, S. 97, Kasım 1981, s. 7.

1982

“İlimden Tefekküre”, *Türk Edebiyatı*, S. 99, Ocak 1982, s. 6.

“Kültür Bakanlığının Kapatılmasını İlim Adamları Nasıl Karşılادılar”, *Türk Edebiyatı*, S. 99, Ocak 1982, s. 27.

“Önce Yangın Sonra Huzur mu?”, *Yeni Düşünce*, S. 14, 1 Ocak 1982, s. 4.

“Dağ Ne Kadar Yüce Olsa, Hakikat Üstünden Aşar”, *Yeni Düşünce*, S. 15, 15 Ocak 1982, s. 5.

“Osmanlı Aydınının Fazileti”, *Yeni Düşünce*, S. 16, 22 Ocak 1982, s. 5.

“Deneme yanılma metodu”, *Yeni Düşünce*, S. 17, 29 Ocak 1982, s. 4.

“Ayin-i Şerifleri Dinlerken”, *Türk Edebiyatı*, S. 100, Şubat 1982, s. 19.

“Nasıl milliyetçi olunur?”, *Yeni Düşünce*, S. 18, 5 Şubat 1982, s. 4.

“Anayasa Nasıl Hazırlanır?”, *Yeni Düşünce*, S. 19, 12 Şubat 1982, s. 5.

“Bir kısım aydınlar ve anayasa”, *Yeni Düşünce*, S. 20, 19 Şubat 1982, s. 4.

“Müsekkin değil kesin tedavi”, *Yeni Düşünce*, S. 21, 26 Şubat 1982, s. 5.

“Edebiyattan Tefekküre”, *Türk Edebiyatı*, S. 101, Mart 1982, s. 26-27.

“Komünizme Karşı Turan Taktiği”, *Yeni Düşünce*, S. 22, 5 Mart 1982, s. 5.

“Millet Devlete Emanet Edilmişti”, *Yeni Düşünce*, S. 23, 12 Mart 1982, s. 5.

“Mûsikisini Vermeyen Milleti”, *Türk Edebiyatı*, S. 102, Nisan 1982, s. 22.

“Vakfımızda Sohbetler”, *Türk Edebiyatı*, S. 102, Nisan 1982, s. 42.

“Fazilet mi Siyaset mi?”, *Yeni Düşünce*, S. 26, 2 Nisan 1982, s. 3.

“Türk Milliyetçileri Ordumuza Sahip Çıkmıştı”, *Yeni Düşünce*, S. 27, 9 Nisan 1982, s. 4.

“İnsafın O Yerde Nâmı Yok mu?”, *Yeni Düşünce*, S. 28, 16 Nisan 1982, s. 5.

“Vicdan ve Mes’uliyet”, *Yeni Düşünce*, S. 29, 23 Nisan 1982, s. 4.

“Anayasa ve Güçlü Devlet”, *Yeni Düşünce*, S. 30, 30 Nisan 1982, s. 5.

“Millet ve Musiki”, *Türk Edebiyatı*, S. 103, Mayıs 1982, s. 10.

“Gelecek Nesilleri Kurtaralım”, *Yeni Düşünce*, S. 31, 7 Mayıs 1982, s. 4.

- “Kapıdan Kovulunca, Bacadan Girenler”, *Yeni Düşünce*, S. 32, 14 Mayıs 1982, s. 5.
- “Okuldan Hapishane’ye”, *Yeni Düşünce*, S. 33, 21 Mayıs 1982, s. 5.
- “Kin ve İntikam Felâkettir”, *Yeni Düşünce*, S. 34, 28 Mayıs 1982, s. 5.
- “Peyami Safa’yı Anarken””, *Türk Edebiyatı*, S. 104, Haziran 1982, s. 26-27.
- “Edebiyatta İdeoloji”, *Türk Edebiyatı*, S. 105, Temmuz 1982, s. 27-28.
- “Merhum Sunay Paşa”, *Yeni Düşünce*, S. 35, 4 Haziran 1982, s. 5.
- “Dündar Taşer, Türkmen Beyi”, *Yeni Düşünce*, S. 36, 11 Haziran 1982, s. 7.
- “Peyâmi Safa’nın Çilesi”, *Yeni Düşünce*, S. 37, 18 Haziran 1982, s. 5.
- “Kırgız”, *Yeni Düşünce*, S. 38, 25 Haziran 1982, s. 4.
- “Gönül ferman dinlemez”, *Yeni Düşünce*, S. 39, 2 Temmuz 1982, s. 5.
- “9 Temmuz 1961 anayasa oylamasını düşünürken”, *Yeni Düşünce*, S. 40, 9 Temmuz 1982, s. 4.
- “Kara Bir Asır”, *Yeni Düşünce*, S. 42, 22-29 Temmuz 1982, s. 5.
- “Anayasa tasarısı”, *Yeni Düşünce*, S. 43, 30 Temmuz 1982, s. 4.
- “Hocam, Ağabeyim Timurtaş”, *Türk Edebiyatı*, S. 106, Ağustos 1982, s. 13-14.
- “Anayasa Komisyonunun Tavrı”, *Yeni Düşünce*, S. 44, 6 Ağustos 1982, s. 5.
- “Aldıkaçtı bizi mahçup etmedi”, *Yeni Düşünce*, S. 45, 13 Ağustos 1982, s. 4.
- “Devlet Danışma Konseyi”, *Yeni Düşünce*, S. 46, 20 Ağustos 1982, s. 4.
- “Türk Milliyetçiliğinden Korkmayalım”, *Yeni Düşünce*, S. 47, 27 Ağustos 1982, s. 5.
- “Anayasada Dil Akademisi”, *Türk Edebiyatı*, S. 107, Eylül 1982, s. 12-14.
- “Dokuz Köyden Kavsalar da”, *Yeni Düşünce*, S. 48, 3 Eylül 1982, s. 5.
- “Altıkadı Rahmetle Anarken”, *Yeni Düşünce*, S. 49, 10 Eylül 1982, s. 4.
- “Aslan ve Eşek Arılar”, *Yeni Düşünce*, S. 50, 17 Eylül 1982, s. 5.
- “Öğretim Yılı Başlarken”, *Yeni Düşünce*, S. 51-52, 24 Eylül 1982, s. 5.
- “Yağma Edilen Hazinele”, *Türk Edebiyatı*, S. 108, Ekim 1982, s. 27.
- “Adnan Ersöz’e Sormalı”, *Yeni Düşünce*, S. 53, 8 Ekim 1982, s. 4.
- “Televizyonun Küstahlığı”, *Yeni Düşünce*, S. 54, 15 Ekim 1982, s. 9.
- “Niçin Mazi Düşmanlığı”, *Yeni Düşünce*, S. 55, 22 Ekim 1982, s. 4-5.
- “Feyzioğlu’yu Özlemiştik”, *Yeni Düşünce*, S. 56, 29 Ekim 1982, s. 5.
- “Hocalar ve Talebeler”, *Millî Eğitim ve Kültür*, Yıl 5, S. 18, Kasım 1982, s. 86-87.
- “Bir Yazar Tipi”, *Yeni Düşünce*, S. 57, 5 Kasım 1982, s. 5-6.
- “Müstemele Aydınları”, *Yeni Düşünce*, S. 58, 12 Kasım 1982, s. 5.
- “Müzeli bir kafa”, *Yeni Düşünce*, S. 59, 19 Kasım 1982, s. 4.
- “Bir Uçak Yolculuğu”, *Yeni Düşünce*, S. 60, 26 Kasım 1982, s. 4.
- “YÖK’ten önce fikir hürriyeti var mıydı?”, *Yeni Düşünce*, S. 61, 3 Aralık 1982, s. 4.
- “Bölükbaşı”, *Yeni Düşünce*, S. 62, 10 Aralık 1982, s. 5.
- “Suçlu aydınlar”, *Yeni Düşünce*, S. 63, 17 Aralık 1982, s. 5.
- “Cevap bekleyen sualler”, *Yeni Düşünce*, S. 64, 24 Aralık 1982, s. 4.
- “İnsan ve Beyin İsrâfi”, *Yeni Düşünce*, S. 65, 31 Aralık 1982, s. 4.
- 1983**
- “Söz Gümüşse”, *Millî Eğitim ve Kültür*, Yıl 5, S. 19, Ocak 1983, s. 78-79.
- “Ümanistlerimiz”, *Yeni Düşünce*, S. 66, 7 Ocak 1983, s. 4.
- “Papa suikastinin anatomisi”, *Yeni Düşünce*, S. 67, 14 Ocak 1983, s. 5.
- “KGB’yi nasıl bilirsiniz?”, *Yeni Düşünce*, S. 68, 21 Ocak 1983, s. 4.
- “Türk Tipi Komünist!”, *Yeni Düşünce*, S. 69, 28 Ocak 1983, s. 5.

- “Üniversite isimleri”, *Yeni Düşünce*, S. 70, 4 Şubat 1983, s. 5.
- “Dr. Nevzat Atlığ konseri”, *Yeni Düşünce*, S. 71, 11 Şubat 1983, s. 4.
- “Bir vefa örneği”, *Yeni Düşünce*, S. 72, 18 Şubat 1983, s. 4.
- “Komünisti nasıl tanırırsınız?”, *Yeni Düşünce*, S. 73, 25 Şubat 1983, s. 4.
- “Gönüllerde Yaşayan Âkif”, *Türk Edebiyatı*, S. 113, Mart 1983, s. 13.
- “YÖK’ten önce üniversite nasıl çalışırdı?”, *Yeni Düşünce*, S. 74, 4 Mart 1983, s. 4.
- “Türk Milliyetçilerinin Reçetesi”, *Yeni Düşünce*, S. 75, 11 Mart 1983, s. 4.
- “Ne rektörler geldi geçti”, *Yeni Düşünce*, S. 76, 18 Mart 1983, s. 4.
- “Kalemten tetiğe”, *Yeni Düşünce*, S. 77, 25 Mart 1983, s. 4.
- “Ana Şefkati”, *Yeni Düşünce*, S. 78, 1 Nisan 1983, s. 4.
- “Su Uyur Düşman Uyumaz!”, *Yeni Düşünce*, S. 79, 8 Nisan 1983, s. 5.
- “Son aşkımız: Kolej açmak”, *Yeni Düşünce*, S. 80, 15 Nisan 1983, s. 5.
- “Vefalı Bir Okuyucu”, *Yeni Düşünce*, S. 81, 22 Nisan 1983, s. 5-6.
- “Bir meşale söndü”, *Yeni Düşünce*, S. 82, 29 Nisan 1983, s. 4.
- “Çağımızın Putları”, *Millî Eğitim ve Kültür*, Yıl 5, S. 21, Mayıs 1983, s. 92-93.
- “İstanbul, Mübarek Belde”, *Türk Edebiyatı*, S. 115, Mayıs 1983, s. 27.
- “Sen öldün, ölüm güzel demektir”, *Yeni Düşünce*, S. 83, 6 Mayıs 1983, s. 7.
- “Karagün Dostları”, *Yeni Düşünce*, S. 85, 20 Mayıs 1983, s. 7.
- “Hasbi düşmanlık”, *Yeni Düşünce*, S. 86, 27 Mayıs 1983, s. 7.
- “Mütefekkir Erol Güngör”, *Türk Edebiyatı*, S. 116, Haziran 1983, s. 20.
- “Söylemek istesem gönüldekini”, *Yeni Düşünce*, S. 87, 3 Haziran 1982⁵⁷, s. 7.
- “Nereden Nereye”, *Yeni Düşünce*, S. 88, 10 Haziran 1983, s. 12.
- “Türk Musikisine kimler sahip çıkıyor”, *Yeni Düşünce*, S. 89, 17 Haziran 1983, s. 6.
- “İnsan Tabiatı ve Hürriyet”, *Millî Eğitim ve Kültür*, Yıl 5, S. 22, Temmuz 1983, s. 84-85.
- “Türkçe’nin Sultanı”, *Türk Edebiyatı*, S. 117, Temmuz 1983, s. 13-14.
- “Titrerim mücrim gibi baktıkça istikbâlime”, *Yeni Düşünce*, S. 92, 8 Temmuz 1983, s. 6.
- “Kapıdan kovulan komünist bacadan girer”, *Yeni Düşünce*, S. 94, 29 Temmuz 1983, s. 6.
- “Komünistleri, komünist olmayanlar korumuşlardır”, *Yeni Düşünce*, S. 95, 5 Ağustos 1983, s. 6.
- “Kitabına Uydurmak”, *Yeni Düşünce*, S. 96, 12 Ağustos 1983, s. 6.
- “Hep O Tehlike”, *Yeni Düşünce*, S. 97, 19 Ağustos 1983, s. 6.
- “Kerkük Türklerinin Âhı”, *Yeni Düşünce*, S. 98, 26 Ağustos 1983, s. 6.
- “Halktan Kopan İdareciler”, *Millî Eğitim ve Kültür*, Yıl 5, S. 23, Eylül 1983, s. 86-87.
- “Ölçü Meselesi”, *Yeni Düşünce*, S. 99, 2 Eylül 1983, s. 4.
- “Fikir Çilesi Çekenler”, *Yeni Düşünce*, S. 100, 9 Eylül 1983, s. 4.
- “Düşünmenin Güçlüğü”, *Yeni Düşünce*, S. 102, 30 Eylül 1983, s. 4.
- “Okullar Açılırken”, *Yeni Düşünce*, S. 103, 7 Ekim 1983, s. 4.
- “Türkistan’dan Türkiye’ye”, *Yeni Düşünce*, S. 104, 14 Ekim 1983, s. 4.
- “Geçmiş Zaman Olur ki...”, *Yeni Düşünce*, S. 105, 21 Ekim 1983, s. 4.

⁵⁷ Bu yazının yayımlandığı sayının dış kapağı üzerinde ne sayı numarası ne de tarih yer alıyor. Künye bilgilerine ilişkin sadece “Her Cuma çıkar” kaydı bulunuyor. Derginin iç kapak künye bilgilerinde ise “Sayı: 87” kaydı mevcuttur. Derginin çıkış periyodu dikkate alındığında söz konusu sayının “3 Haziran 1982” tarihinde çıkmış olması gerekiyor.

- “Açık Oturumları Özlemiştik”, *Yeni Düşünce*, S. 106, 28 Ekim 1983, s. 4.
 “Dr. Nevzat Atlığ’ın Açış Konseri”, *Yeni Düşünce*, S. 107, 4 Kasım 1983, s. 4.
 “Başa Güreşmek için”, *Yeni Düşünce*, S. 108, 11 Kasım 1983, s. 4.
 “Erdelhun’un Ardından”, *Yeni Düşünce*, S. 109, 18 Kasım 1983, s. 4.
 “TRT ve Uydurmacılık”, *Yeni Düşünce*, S. 111, 2 Aralık 1983, s. 4.
 “Üniversitedeki Başarısızlıkta Dilin Payı”, *Yeni Düşünce*, S. 112, 9 Aralık 1983, s. 5.
 “Esir Türkler Meselesi”, *Yeni Düşünce*, S. 113, 16 Aralık 1983, s. 4.
 “Yeni Hükümet Hayırlı Olsun”, *Yeni Düşünce*, S. 114, 23 Aralık 1983, s. 4.
 “Nevzat Atlığ’ın İkinci Konseri”, *Yeni Düşünce*, S. 114, 23 Aralık 1983, s. 4.
 “Eğitimde Kültürün Yeri”, *Türk Edebiyatı*, S. 120, Ekim 1983, s. 10.
 “Gene Milli Eğitim”, *Türk Edebiyatı*, S. 121, Kasım 1983, s. 31.
 “Millet ve Mûsikî”, *Yeni Düşünce*, S. 115, 30 Aralık 1983, s. 3-4.

1984

- “Türk Edebiyatının Bütünlüğü I”, *Türk Edebiyatı*, S. 123, Ocak 1984, s. 35-36.
 “Türkçenin feryadı”, *Yeni Düşünce*, S. 116, 6 Ocak 1984, s. 4.
 “1984 Gerçeği”, *Yeni Düşünce*, S. 117, 13 Ocak 1984, s. 1.
 “Herkes Yerli Yerinde”, *Yeni Düşünce*, S. 118, 20 Ocak 1984, s. 1.
 “Milli Eğitimde Yeni Model”, *Yeni Düşünce*, S. 120, 3 Şubat 1984, s. 1.
 “Fransız Küstahlığı!..”, *Yeni Düşünce*, S. 121, 10 Şubat 1984, s. 1.
 “O ‘Rus’, Bu ‘Rus’tur”, *Yeni Düşünce*, S. 122, 17 Şubat 1984, s. 1.
 “‘Üç İstanbul’ Tartışması”, *Yeni Düşünce*, S. 123, 24 Şubat 1984, s. 1.
 “Rahmetli Erol Güngör’e Vefâ”, *Yeni Düşünce*, S. 124, 2 Mart 1984, s. 1.
 “Sağdaki zamansız mücadele”, *Yeni Düşünce*, S. 125, 9 Mart 1984, s. 1.
 “Şah Cihan’a benzemeyelim”, *Yeni Düşünce*, S. 126, 16 Mart 1984, s. 1.
 “TRT’ye Umum Müdür Seçilirken”, *Yeni Düşünce*, S. 127, 23 Mart 1984, s. 1.
 “Türk Milletinin Sağduyusu”, *Yeni Düşünce*, S. 128, 30 Mart 1984, s. 1.
 “Türkiye’de Sol Bölünmeli midir?”, *Yeni Düşünce*, S. 129, 6 Nisan 1984, s. 1.
 “Kanunlar ve Devlet-i Ebed-müddet”, *Yeni Düşünce*, S. 130, 13 Nisan 1984, s. 1.
 “Türk Milleti ve Siyasi Partiler”, *Yeni Düşünce*, S. 131, 20 Nisan 1984, s. 1.
 “Bir Bardak Suda Fırtına Koparanlar”, *Yeni Düşünce*, S. 132, 27 Nisan 1984, s. 1.
 “Devlet Klasik Türk Müziği Korosu”, *Yeni Düşünce*, S. 133, 4 Mayıs 1984, s. 1.
 “19 Mayıs Nasıl Kutlanmalıdır[?]”, *Yeni Düşünce*, S. 134, 11 Mayıs 1984, s. 1.
 “Küçük Ağa Bitmemeli”, *Yeni Düşünce*, S. 135, 18 Mayıs 1984, s. 1.
 “Bildiri Deyip Geçmeyin”, *Yeni Düşünce*, S. 136, 25 Mayıs 1984, s. 1.
 “Erol Güngör ve Türk Milliyetçiliği”, *Türk Edebiyatı*, S. 128, Haziran 1984, s. 45-46.
 “Demokrasi Denince”, *Yeni Düşünce*, S. 137, 1 Haziran 1984, s. 1.
 “Ramazan Rûhâniyeti”, *Yeni Düşünce*, S. 138, 8 Haziran 1984, s. 1.
 “Bir Utanmazlık Örneği”, *Yeni Düşünce*, S. 139, 15 Haziran 1984, s. 1.
 “Eski çamlar, bardak oldu...”, *Yeni Düşünce*, S. 140, 22 Haziran 1984, s. 1.
 “Boynuzlu Anıt Meselesi”, *Yeni Düşünce*, S. 141, 29 Haziran 1984, s. 1.
 “Nemelâzımcılık’ Güzel geymiş”, *Yeni Düşünce*, S. 142, 13 Temmuz 1984, s. 1.
 “Milletvekilliğine Saygı, Millete Saygı Demektir”, *Yeni Düşünce*, S. 144, 27 Temmuz 1984, s. 1.
 “Milletvekillerinin Çilesi”, *Yeni Düşünce*, S. 145, 3 Ağustos 1984, s. 1.
 “Tencere Dibin Kara...”, *Yeni Düşünce*, S. 146, 10 Ağustos 1984, s. 1.

- “Yiğit Bir Emniyet Müdürü”, *Yeni Düşünce*, S. 147, 17 Ağustos 1984, s. 1.
- “Bir çınar devrildi”, *Yeni Düşünce*, S. 148, 24 Ağustos 1984, s. 1.
- “Hürriyetlerin ortalaması”, *Yeni Düşünce*, S. 149, 31 Ağustos 1984, s. 1.
- “Nasrettin Hoca'nın Heybesi”, *Yeni Düşünce*, S. 150, 14 Eylül 1984, s. 1.
- “Bir seminerin düşündürdükleri”, *Yeni Düşünce*, S. 151, 21 Eylül 1984, s. 1.
- “İnönü 100 yaşında!”, *Yeni Düşünce*, S. 152, 28 Eylül 1984, s. 1.
- “Hacıeminoğlu: ‘Eğitimimizde Milli Ruha Ait Unsurlar Tükendi’” [*Töre* dergisinin söyleşisi] *Töre*, C. 14, S. 161, Ekim 1984, s. 10.
- “Dr. Atl'ın Armağan Konseri”, *Yeni Düşünce*, S. 153, 5 Ekim 1984, s. 1, 8.
- “Öfke baldan tatlıdır. Ama...”, *Yeni Düşünce*, S. 154, 12 Ekim 1984, s. 1.
- “Nerede o eski Üniversiteler...”, *Yeni Düşünce*, S. 155, 19 Ekim 1984, s. 1.
- “Özal'ın Büyük Şansı”, *Yeni Düşünce*, S. 156, 26 Ekim 1984, s. 1.
- “Düşmana Kızılmaz”, *Yeni Düşünce*, S. 157, 2 Kasım 1984, s. 1.
- “Arıkan'ın ağızındaki bakla”, *Yeni Düşünce*, S. 158, 9 Kasım 1984, s. 1.
- “Kendi Okulunu Kendin Yap”, *Yeni Düşünce*, S. 159, 16 Kasım 1984, s. 1.
- “Başörtülü Evlatlarımız”, *Yeni Düşünce*, S. 160, 23 Kasım 1984, s. 1.
- “TV’de Öğretmenler Günü”, *Yeni Düşünce*, S. 161, 30 Kasım 1984, s. 1.
- “Yahya Kemal’in ilham kaynağı”, *Yeni Düşünce*, S. 162, 7 Aralık 1984, s. 1.
- “Fatih Köprüsü”, *Yeni Düşünce*, S. 163, 14 Aralık 1984, s. 1.
- “Kavgaya Hayır”, *Yeni Düşünce*, S. 164, 21 Aralık 1984, s. 1.
- “TRT Meselesi”, *Yeni Düşünce*, S. 165, 28 Aralık 1984, s. 1.
- “VI. Türkoloji Kongresi”, *Türk Edebiyatı*, S. 133, Kasım 1984, s. 128-29.

1985

- “Yunus’un Gönül Dünyası”, *Türk Edebiyatı*, S. 141, Temmuz 1985, s. 14-15.
- “Muz ve hurma hikâyesi”, *Yeni Düşünce*, S. 166, 4 Ocak 1985, s. 1.
- “Allah korkusu ve haya duygusu”, *Yeni Düşünce*, S. 167, 11 Ocak 1985, s. 1.
- “Gençlik Yılı'nın Düşündürdükleri”, *Yeni Düşünce*, S. 168, 18 Ocak 1985, s. 1.
- “Yine gençlik yılı”, *Yeni Düşünce*, S. 169, 25 Ocak 1985, s. 1.
- “Milliyetçiliğin Kültür Temeli”, *Yeni Düşünce*, S. 170, 1 Şubat 1985, s. 1.
- “Suçlu ayağa kalk...”, *Yeni Düşünce*, S. 171, 8 Şubat 1985, s. 1.
- “Ankara Üniversite’si’nin öncülüğü”, *Yeni Düşünce*, S. 172, 15 Şubat 1985, s. 1.
- “Bulgar zulmünü Âkif’ten dinleyin”, *Yeni Düşünce*, S. 173, 22 Şubat 1985, s. 1.
- “Darvenciliğin Çöküşü”, *Yeni Düşünce*, S. 180, 12 Nisan 1985, s. 1.
- “Erol Güngör ve Türk Milliyetçiliği”, *Yeni Düşünce*, S. 182, 26 Nisan 1985, s. 12.
- “Gene mi Rejim Kavgası”, *Yeni Düşünce*, S. 186, 24 Mayıs 1985, s. 1.

1986

- “Kutub (Harezmi Şair)” maddesi, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 6, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1986, s. 20-21.
- “Yusuf İmamoğlu”⁵⁸, *Yeni Düşünce*, S. 224, 14 Şubat 1986, s. 8.
- “Âkif’te Devlet Fikri ve Millî Tarih Şuru”, *Türk Edebiyatı*, S. 158, Aralık 1986, s. 13-15.

1987

- “Klâsik Türk Müsîkîsi ve Türk Gençliği”, *Türk Edebiyatı*, S. 160, Şubat 1987, s. 6-7.

⁵⁸ Bu makalenin sayfa sonu bilgi notu şöyle: (1973’te Yayınlanmıştır)

1989

- “Tahsin Banguoğlu’nun Ardından”, *Türk Edebiyatı*, S. 187, Mayıs 1989, s. 13-14.
“Başkomandanlık Meydan Muharebesi 30 Ağustos 1922”, *Türk Kültürü*, Yıl XXVII, S. 316, Ağustos 1989, s. 5-9 (453-457).
“Necmettin Hacıeminoğlu ile Yunus Emre Konusunda Sohbet”, *Türk Edebiyatı*, S. 193, Kasım 1989, s. 11-12.
“Gerçek Atatürk ve Milliyetçilik”, *Türk Yurdu*, C. 9, S. 28 (374), Aralık 1989, s. 34-37.

1990

- “Millî Kültürümüzde Musikîmizin Yeri ve Önemi”, *Millî Kültür*, S. 68, Ocak 1990, s. 36-37.

III.3.3. Siyasi Yazıları

1966

- “C.H.P.’nin Laiklik Anlayışı”, *Babıalide Sabah*, 20 Haziran 1966 Pazartesi, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].
“İnönü İtidalini Niçin Kaybetti”, *Babıalide Sabah*, 27 Haziran 1966 Pazartesi, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].
“Bir Orgeneral”, *Babıalide Sabah*, 26 Temmuz 1966 Salı, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].
“Ekonomik ve Sosyal etüdler konferansı”, *Babıalide Sabah*, 17 Eylül 1966 Cumartesi, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].
“Toplandılar, Konuştular ve Dağıldılar”, *Babıalide Sabah*, 21 Eylül 1966 Çarşamba, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].
“Üniversite ve Hükümet”, *Babıalide Sabah*, 10 Kasım 1966 Perşembe, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].
“Yürüyüşlerin arkasındaki el”, *Babıalide Sabah*, 22 Kasım 1966 Salı, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].
“Tural’a hazırlanan komplolar”, *Babıalide Sabah*, 2 Aralık 1966 Cuma, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].
“Orduyu rahat bırakalım”, *Babıalide Sabah*, 7 Aralık 1966 Çarşamba, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].
“Gazetelerin İmtiyazları”, *Babıalide Sabah*, 20 Aralık 1966 Salı, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

1967

- “Gazi Eğitim Enstitülerinin Boykotu”, *Babıalide Sabah*, 24 Ocak 1967, s. 2 [Altay Pamir imzasıyla].
“TRT Muhtariyetinin Sınırları”, *Babıalide Sabah*, 2 Şubat 1967 Perşembe, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].
“Ordu Sevgisi ve CHP’nin Sönen Mumu”, *Babıalide Sabah*, 4 Mart 1967 Cumartesi, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].
“Hukuk Eşkîyaları”, *Babıalide Sabah*, 15 Nisan 1967 Cumartesi, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].
“Bildiriciler gene sahnede”, *Babıalide Sabah*, 19 Nisan 1967 Çarşamba, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].
“Gençlerin Küstahlığı”, *Babıalide Sabah*, 15 Mayıs 1967 Pazartesi, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Yenilen sadece Nâsır rejimidir”, *Babialide Sabah*, 20 Haziran 1967 s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Demokrasinin Fazileti”, *Babialide Sabah*, 30 Haziran 1967 Cuma, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Komünistler gene sahnede”, *Babialide Sabah*, 6 Temmuz 1967 Perşembe, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Dokunulmazlık Hikâyesi”, *Babialide Sabah*, 19 Temmuz 1967 Çarşamba, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“İzmir’de Yükselen Ses”, *Babialide Sabah*, 5 Eylül 1967 Salı, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Karga Besleyenler”, *Babialide Sabah*, 16 Eylül 1967 Cumartesi, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Şimdi de Doğuyu İstismar”, *Babialide Sabah*, 23 Ekim 1967 Pazartesi, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“TÖS’ün küstahlığı”, *Babialide Sabah*, 28 Ekim 1967 Cumartesi, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Sol Düzenciler”, *Babialide Sabah*, 7 Kasım 1967 Salı, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Hukuk Canbazlığı”, *Babialide Sabah*, 9 Kasım 1967 Perşembe, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Hükümet Neden Korkuyor”, *Babialide Sabah*, 14 Kasım 1967 Salı, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Hükümet niçin âciz”, *Babialide Sabah*, 23 Kasım 1967 Perşembe, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Kıbrıs’ta Bardak Taşmıştır”, *Babialide Sabah*, 27 Kasım 1967 Pazartesi, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Kıbrıs Dâvâsında Yunan Hezimetini”, *Babialide Sabah*, 4 Aralık 1967 Pazartesi, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Komünistler niçin savaş istiyor”, *Babialide Sabah*, 10 Aralık 1967 Pazar, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Amerikalının sorusu ve İnönü”, *Babialide Sabah*, 16 Aralık 1967 Cumartesi, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

1968

“Tös Devleti (!)”, *Babialide Sabah*, 24 Ocak 1968 Çarşamba, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“İlhami Ertem istifa etmelidir”, *Babialide Sabah*, 30 Ocak 1968 Salı, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Komünistlerin Dosyası”, *Babialide Sabah*, 14 Şubat 1968 Çarşamba, s. s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“İnönü’nün Boş İddiaları”, *Babialide Sabah*, 16 Mart 1968 Cumartesi, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Nato aleyhtarlığının mânâsı”, *Babialide Sabah*, 8 Nisan 1968 Pazartesi, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Mahkemeye saygısızlık”, *Babialide Sabah*, 17 Nisan 1968 Çarşamba, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Sokak Gösterileri”, *Babıalide Sabah*, 23 Mayıs 1968 Perşembe, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“C.H.P.’nin Düzeni”, *Babıâlilde Sabah*, 6 Haziran 1968 Perşembe, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“TİP’in Kaderi”, *Babıâlilde Sabah*, 8 Haziran 1968 Cumartesi, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Sunay’ın Seçtikleri”, *Babıalide Sabah*, 14 Haziran 1968 Cuma, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Bu nasıl Boykot?”, *Babıalide Sabah*, 28 Haziran 1968 Cuma, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“İnönü Gene Sahnede”, *Babıalide Sabah*, 10 Temmuz 1968 Çarşamba, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Sen Ey Erim”, *Babıalide Sabah*, 19 Temmuz 1968 Cuma, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Çekoslovakya Örneği”, *Babıalide Sabah*, 24 Temmuz 1968 Çarşamba, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Son Hadiseler ve İnönü”, *Babıalide Sabah*, 30 Temmuz 1968 Salı, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Komünistlerin boş hesabı”, *Babıalide Sabah*, 5 Ağustos 1968 Pazartesi, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Yavuz Hırsızlar”, *Babıalide Sabah*, 23 Ağustos 1968 Cuma, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Komünist Utanmazlığı”, *Babıalide Sabah*, 29 Ağustos 1968 Perşembe, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Komünist Şaşkınlığı”, *Babıalide Sabah*, 3 Eylül 1968 Salı, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Bir Şarlatanlık Örneği”, *Babıalide Sabah*, 23 Eylül 1968 Pazartesi, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

1970

“Boykottan Kızıl İhtilâl”, *Devlet*, Yıl 2, 6.4.1970, S. 53, s. 12 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Anarşiyi Kimler İdare Ediyor?”, *Devlet*, Yıl 2, S. 58, 11.5.1970, s. 12 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Hukuk Eşkîyaları?”, *Devlet*, Yıl 2, S. 62, 8.6.1970, s. 7 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

“Komünizm Tehlikesi Yok mudur?”⁵⁹, *Devlet*, Yıl 2, S. 67, 13.7.1970, s. 2 [Dr. Altay Pamir imzasıyla].

1971

“Orgeneral Tağmaç’ın Bayram Mesajı”, *Devlet*, Yıl 2, S. 98, 15.2.1971, s. 5.

“Anarşiyi Kimler Desteklemiştir?”, *Devlet*, S. Yıl 3, 109, 3.5.1971, s. 12.

“Anarşinin Asıl Sebebi Nedir?”, *Devlet*, Yıl 3, S. 112, 24.5.1971, s. 9.

“Anarşinin Kökü Kazınmalıdır”, *Devlet*, Yıl 3, S. 113, 31.5.1971, s. 9-10.

1972

“İnönü Neden Yenildi?”, *Devlet*, Yıl 4, S. 146, 29.5.1972, s. 6.

⁵⁹ Dergide başlığın son kelimesi birleşik yazılmıştır.

“Sukarno ve İnönü”, *Devlet*, Yıl 4, S. 151, 7.8.1972, s. 6-7.

“İnönü ve Sukarno”, *Dünyada ve Türkiye’de Sabah*, S. 150, 21 Ağustos 1972 Pazartesi, s. 2.

“İnönü ve Sukarno -2-”, *Dünyada ve Türkiye’de Sabah*, S. 151, 22 Ağustos 1972 Salı, s. 2.

“İnönü ve Sukarno -3-”, *Dünyada ve Türkiye’de Sabah*, S. 152, 23 Eylül 1972 Çarşamba, s. 2.

1973

“Ecevit Haklı”, *Devlet*, Yıl 4, S. 165, 1.1.1973, s. 6-7.

“Yanlışta Israr (1)”, *Dünyada ve Türkiye’de Sabah*, S. 319, 10 Şubat 1973 Cumartesi, s. 2.

“Yanlışta Israr (2)”, *Dünyada ve Türkiye’de Sabah*, S. 320, 11 Şubat 1973 Pazar, s. 2.

“C.H.P. ve Anarşi”, *Devlet*, S. 194, 23.7.1973, s. 10.

“Dinle Bay Ecevit”, *Devlet*, S. 195, 30.7.1973, s. 2.

“Demirel ve Anarşi”, *Devlet*, S. 196, 6.8.1973, s. 2, 10.

“Faik Türün Giderken”, *Devlet*, S. 200, 3.9.1973, s. 2.

1974

“Halk iktidarı’ tabiri, halk mahkemelerini hatırlatıyor”, *Ortadoğu*, 24 Ocak 1974, s. 1, 8.

“Bir CHP Valisi”, *Ortadoğu*, 25 Ocak 1974, s. 1, 8.

“Yanlış Reçete”, *Ortadoğu*, 5 Nisan 1974, s. 2.

“Kıbrıs Zaferi ve Ötesi”, *Ortadoğu*, 1 Ağustos 1974, s. 1, 8.

“Kıbrıs Zaferinde Ecevit’in Payı”, *Ortadoğu*, 10 Ağustos 1974, s. 1, 8.

“Dünya kamuoyu’ tekerlemesi ve kaybedilen zaman”, *Ortadoğu*, 16 Ağustos 1974, s. 1, 8.

“Suni kahramanlar”, *Ortadoğu*, 21 Ağustos 1974, s. 1, 8.

“Üç Türk Paşası Erçikan-Ünlütürk ve Elverdi”, *Ortadoğu*, 23 Ağustos 1974, s. 1.

“Sahte Milliyetçilik”, *Ortadoğu*, 30 Ağustos 1974, s. 1, 8.

“Demirel ile Mücadele Cemiyeti”, *Devlet*, S. 259, 21.10.1974, s. 9, 11.

“Ders Alalım’ kitabı ve alınmayan dersler”, *Ortadoğu*, 6 Ekim 1974, s. 1, 8.

“Ecevit’in Âkibeti”, *Ortadoğu*, 1 Kasım 1974, s. 1, 8.

“Ecevit’in ‘özgürlük’ anlayışı”, *Ortadoğu*, 10 Kasım 1974, s. 1, 8.

“Ecevit’in bitişi”, *Ortadoğu*, 17 Kasım 1974, s. 1, 8.

“Muhsin Batur olayı”, *Ortadoğu*, 24 Kasım 1974, s. 1, 8.

“Türk gençliğinin gür sesi!.. [1. Gençlik Kurultayı dolayısıyla]”, *Ortadoğu*, 28 Kasım 1974, s. 1, 8.

“TRT Islâh edilebilir mi?”, *Ortadoğu*, 7 Aralık 1974, s. 1, 8.

“TRT Nasıl Islâh Edilir?”, *Ortadoğu*, 8 Aralık 1974, s. 1, 8.

“Mösyö Jak TRT Genel Müdürü olsa...”, *Ortadoğu*, 16 Aralık 1974, s. 1, 8.

“Mösyö Jak TRT Genel Müdürü olsa...”, *Ortadoğu*, 17 Aralık 1974, s. 1, 8.

“Mösyö Jak TRT Genel Müdürü olsa...”, *Ortadoğu*, 18 Aralık 1974, s. 1, 8.

1975

“Millî Harp Sanayi”, *Ortadoğu*, 7 Şubat 1975, s. 1, 8.

“Türk Milleti Meşru Müdâfadır.” *Ortadoğu*, 21 Şubat 1975, s. 1, 8.

“Ecevit’in Mantıksızlığı”, *Ortadoğu*, 28 Şubat 1975, s. 1, 8.

“Ecevit’in Çelişkileri”, *Ortadoğu*, 1 Mart 1975, s. 1, 8.

“Etkili ve yetkili çevreler”, *Ortadoğu*, 6 Mart 1975, s. 1, 8.

- “Kapitalist komünistler”, *Ortadoğu*, 9 Mart 1975, s. 1, 8.
- “Türkiye’nin karafatmaları”, *Ortadoğu*, 12 Mart 1975, s. 1, 8.
- “Acemi Nalbant ve Gâvur Eşeği”, *Ortadoğu*, 17 Nisan 1975, s. 1, 8.
- “Anarşinin dünü, bugünü ve Ecevit”, *Ortadoğu*, 6 Mayıs 1975, s. 1, 8.
- “Ecevit’in ‘Kışkırtıcı Ajan’ hikâyesi”, *Ortadoğu*, 21 Mayıs 1975, s. 1, 8.
- “Hacıeminoğlu: Basın Memleketi Kurtarabileceği Gibi Batırabilir de” [‘Ülkü-Cem’in “Bir kısım basın için gerçeklere saygılı olmak ikinci plândadır” başlıklı toplantısındaki konuşması]”, *Devlet*, S. 293, 16 Haziran 1975, s. 3, 10.
- “Örnek Bir Bakanlık”, *Ortadoğu*, 9 Eylül 1975, s. 1, 8.
- “Doç. Necmettin Hacıeminoğlu’nun konuşmasından: MHP, insanları birbirine düşürerek oy almayı günah sayar”, *Devlet*, S. 310, 13.10.1975, s. 8, 11.
- “Siyasette ‘Mantık İzdivacı’”, *Ortadoğu*, 23 Ekim 1975, s. 1, 8.
- “‘Vur Eski Kölemiz Uyandır Bizi!..’”, *Ortadoğu*, 26 Ekim 1975, s. 1, 8.
- “Cami Varken Kilisede Namaz Kılan ‘Müslümanlar!’”, *Ortadoğu*, 8 Kasım 1975, s. 1, 8.
- “‘Aşırı uçlar’dan ‘Karşıt gruplar’ teranesine’”, *Ortadoğu*, 24 Kasım 1975, s. 1, 8.
- “‘Karşıt Gruplar’ın Mahiyeti’”, *Ortadoğu*, 25 Kasım 1975, s. 1, 8.
- “‘Karşıt Gruplar Kimler?’”, *Ortadoğu*, 29 Kasım 1975, s. 1, 8.
- “‘Karşıt Gruplar Uzlaşabilir mi?’”, *Ortadoğu*, 2 Aralık 1975, s. 1, 8.
- “‘Fincancı Katırlarını Ürküten Müsteşar’”, *Ortadoğu*, 8 Aralık 1975, s. 1, 8.
- “‘Anarşiyi durdurmanın ilk şartı’”, *Ortadoğu*, 20 Aralık 1975, s. 1, 8.
- “‘CHP anarşiye karşı mı çıkıyor?’”, *Ortadoğu*, 23 Aralık 1975, s. 1, 8.
- “‘CHP Neden Anarşiye Karşı Çıktı?’”, *Ortadoğu*, 24 Aralık 1975, s. 1, 8.

1976

- “‘Hem Kel Hem Fodul Anarşistler’”, *Ortadoğu*, 12 Ocak 1976, s. 1, 8.
- “‘Anarşiye Karşısınız Ha...’”, *Ortadoğu*, 20 Ocak 1976, s. 1, 7.
- “‘Cumhurbaşkanı’na saygısızlık hoş görülmez’”, *Ortadoğu*, 22 Ocak 1976, s. 1, 8.
- “‘Demek Anarşiye Karşısınız?’”, *Ortadoğu*, 24 Ocak 1976, s. 1, 8.
- “‘Demek Anarşiye Karşısınız? ‘2’””, *Ortadoğu*, 25 Ocak 1976, s. 1, 8.
- “‘Demek Anarşiye Karşısınız? -3-’”, *Ortadoğu*, 28 Ocak 1976, s. 1, 8.
- “‘Demek Anarşiye Karşısınız? -4-’”, *Ortadoğu*, 30 Ocak 1976, s. 1, 4.
- “‘Chalfant CIA ajanı mı?’”, *Ortadoğu*, 16 Mart 1976, s. 1, 8.
- “‘Metin Toker’i özlemiştik!”, *Ortadoğu*, 3 Nisan 1976, s. 1, 8.
- “‘Aşırı Uçlar Edebiyatı’”, *Ortadoğu*, 14 Nisan 1976, s. 1, 8.

1977

- “‘Milliyetçiler MHP’de Toplanmalıdır’”, *Hergün*, 28 Nisan 1977, s. 1, 7.
- “‘Neden MHP -1-’”, *Hergün*, 30 Nisan 1977, s. 1, 7.
- “‘Neden MHP -2-’”, *Hergün*, 2 Mayıs 1977, s. 1, 7.
- “‘Neden MHP -3-’”, *Hergün*, 5 Mayıs 1977, s. 1, 7.
- “‘Türkiye Ajanlar Ülkesi’”, *Hergün*, 7 Mayıs 1977, s. 1, 7.
- “‘Deniz Gezmiş’in Kâtilleri’”, *Hergün*, 9 Mayıs 1977, s. 1, 7.
- “‘Neden MHP -4-’”, *Hergün*, 11 Mayıs 1977, s. 1, 7.
- “‘Neden MHP -5-’”, *Hergün*, 15 Mayıs 1977, s. 1, 7.
- “‘Neden MHP -6-’”, *Hergün*, 25 Mayıs 1977, s. 1, 7.
- “‘Neden MHP -7-’”, *Hergün*, 27 Mayıs 1977, s. 1, 7.
- “‘Neden MHP -8-’”, *Hergün*, 28 Mayıs 1977, s. 1, 7.

- “Halimeler, Haticeler, Ayşeler”, *Hergün*, 27 Temmuz 1977, s. 1, 7.
 “Nahit Mentеше”, *Hergün*, 29 Temmuz 1977, s. 1, 7.
 “Feyzioğlu”, *Hergün*, 4 Ağustos 1977, s. 1, 7.
 “CHP İslah Edilmelidir”, *Hergün*, 6 Ağustos 1977, s. 1, 7.
 “Demirel Doktrini”, *Hergün*, 12 Ağustos 1977, s. 1, 7.
 “AP’nin Felsefesi”, *Hergün*, 13 Ağustos 1977, s. 1, 7.
 “Demirel ve Milliyetçilik”, *Hergün*, 19 Ağustos 1977, s. 1, 7.
 “Korkut Özal’a Birkaç Soru”, *Hergün*, 23 Ağustos 1977, s. 1, 7.
 “Kültür Savaşı”, *Hergün*, 1 Eylül 1977, s. 1, 7.
 “AP’nin Gerçek Dostlarına”, *Hergün*, 12 Eylül 1977, s. 1, 7.
 “Zekâi Baloğlu’yu Özlemiştik”, *Hergün*, 15 Eylül 1977, s. 1, 7.
 “Korkut Özal’ın Mektubu”, *Hergün*, 18 Eylül 1977, s. 1, 7.
 “Irak Türkleri ve Baas Partisi”, *Hergün*, 30 Ekim 1977, s. 1.
 “Tercüman’dan beklemediğimiz”, *Hergün*, 1 Kasım 1977, s. 1, 7.
 “CHP-AP Koalisyonunu kimler istiyor?”, *Hergün*, 3 Kasım 1977, s. 1, 7.
 “Demirel’in son imtihanı”, *Hergün*, 4 Kasım 1977, s. 1, 7.
 “Kültür Bakanına birkaç soru”, *Hergün*, 1 Aralık 1977, s. 1, 7.

1978

- “Asırlar Geçer CHP Kafası Değişmez ‘3 Mayıs 1944 3 Mayıs 1978’”, *Devlet Milliyetçi Aktüalite-Fikir ve Yorum Dergisi*, S. 436-437, II. Dönem I, Nisan- Mayıs 1978, s. 12.
 “CHP mi, TKP mi iktidarda?”, *Hergün*, 24 Mayıs 1978, s. 1, 7.
 “Feyzioğlu ve Gazioğlu”, *Hergün*, Mayıs 1978, s. 1, 7.
 “Yeni Mit Müsteşarı”, *Hergün*, 4 Ağustos 1978, s. 1, 7.
 “Askerî Şûra’nın ardından: Atatürkçü Ordu”, *Hergün*, 9 Ağustos 1978, s. 1, 7.
 “Askerî Şûra’nın ardından: II - 27 Mayısçı Ordu”, *Hergün*, 10 Ağustos 1978, s. 1, 7.
 “Basra harap olduktan sonra...”, *Hergün*, Ağustos 1978, s. 1, 7.
 “Evren Paşa’nın Mesajı”, *Hergün*, 30 Ağustos 1978, s. 1, 7.
 “Karanlık Bir Gazete: Aydınlik!”, *Hergün*, 1 Ekim 1978, s. 1, 7.
 “Komutanlar ve Siyasetçiler”, *Hergün*, 4 Ekim 1978, s. 1, 7.
 “Ordumuzun Hassasiyeti”, *Hergün*, 7 Ekim 1978, s. 1, 7.
 “Aydınlik’in Karanlık Yarı”, *Hergün*, 13 Ekim 1978, s. 1, 7.
 “Rüştü Paşa”, *Hergün*, 16 Ekim 1978, s. 1, 7.
 “MİT Müsteşarı Kapakta”, *Hergün*, 18 Ekim 1978, s. 1, 7.
 “Kenan Evren Konuştu”, *Hergün*, 2 Kasım 1978, s. 1, 7.
 “Kenan Evren Konuştu -2-”, *Hergün*, 3 Kasım 1978, s. 1, 7.
 “Kenan Evren Konuştu -III-”, *Hergün*, 4 Kasım 1978, s. 1, 7.
 “Adnan Paşa... Göreve Başla...”, *Hergün*, 17 Kasım 1978, s. 1, 7.
 “Adnan Paşa... Göreve Başla...”, *Hergün*, 21 Kasım 1978, s. 1, 7.
 “Adnan Paşa Göreve Başla...”, *Hergün*, 22 Kasım 1978, s. 1, 7.
 “Milli Güvenlik Kurulu”, *Hergün*, 25 Kasım 1978, s. 1, 7.
 “Bugünlere Nasıl Geldik...”, *Hergün*, 8 Aralık 1978, s. 1, 7.
 “Bugünlere Nasıl Geldik...”, *Hergün*, 9 Aralık 1978, s. 1, 7.
 “Bugünlere Nasıl Geldik...-3-”, *Hergün*, 11 Aralık 1978, s. 1, 7.
 “Adnan Paşa İş Başına!..”, *Hergün*, 13 Aralık 1978, s. 1, 7.
 “Bugünlere Nasıl Geldik...-4-”, *Hergün*, 14 Aralık 1978, s. 1, 7.

- “Bugünlere Nasıl Geldik...-5-”, *Hergün*, 15 Aralık 1978, s. 1.
 “Bugünlere Nasıl Geldik...-6-”, *Hergün*, 18 Aralık 1978, s. 1, 7.
 “Bugünlere Nasıl Geldik...-7-”, *Hergün*, 20 Aralık 1978, s. 1, 7.
 “Nutuk’ ve ‘Rapor’”, *Hergün*, 25 Aralık 1978, s. 1, 7.
 “Yüksek Komuta Konseyi’”, *Hergün*, 26 Aralık 1978, s. 1, 7.
 “Ordu’da Yeni Bir Sınıf: ‘Üniversite Askeri’”, *Hergün*, 28 Aralık 1978, s. 1, 7.

1979

- “Bazı Valiler...”, *Hergün*, 1 Ocak 1979, s. 1, 7.
 “Eşgüdüm Başkanlığı’ Bildirisi’”, *Hergün*, 4 Ocak 1979, 1, 7.
 “Eşgüdüm Komutanları’”, *Hergün*, 11 Ocak 1979, 1, 7.
 “Paşalar ve Çocukları’”, *Hergün*, 14 Ocak 1979, s. 1, 7.
 “Hasan Işık’tan sonra Kenan Evren...”, *Hergün*, 18 Ocak 1979, s. 1, 7.
 “CHP’nin Bitişi’”, *Hergün*, 7 Kasım 1979, 1, 7.
 “Eski 10 Kasımlar’”, *Hergün*, 10 Kasım 1979, s. 1, 7.
 “14 Ekim’de ‘Belge’ alanlar’”, *Hergün*, 14 Kasım 1979, s. 1, 7.
 “CHP ve yolsuzluklar’”, *Hergün*, 16 Kasım 1979, s. 1, 7.
 “Adnan Ersöz giderken...”, *Hergün*, 17 Kasım 1979, s. 1, 7.
 “Ecevit Gerçeği ‘Hayali aştu...’”, *Hergün*, 19 Kasım 1979, s. 1, 7.
 “Ecevit’in ‘Tarihi yanılıgısı’”, *Hergün*, 20 Kasım 1979, s. 7.
 “Basın ve Yolsuzluklar’”, *Hergün*, 24 Kasım 1979, s. 7.
 “AP’nin kaderi ve şansı’”, *Hergün*, 30 Kasım 1979, s. 7.
 “Ya İstifa Ya Ölüm’”, *Hergün*, 9 Aralık 1979, s. 1, 7.
 “Adnan Ersöz’ün MİT’i -1-”, *Hergün*, 14 Aralık 1979, s. 1, 7.
 “Adnan Ersöz’ün MİT’i -2-”, *Hergün*, 16 Aralık 1979, s. 1, 7.
 “Adnan Ersöz’ün MİT’i -3-”, *Hergün*, 17 Aralık 1979, s. 1, 7.
 “Anarşinin Babaları’”, *Hergün*, “19 Aralık 1979, s. 1, 7.
 “Anarşi ‘Babalarını’ Yiyor’”, *Hergün*, 21 Aralık 1979, s. 1, 7.
 “Solun Eylem Günleri’”, *Hergün*, 25 Aralık 1979, s. 1, 7.
 “TÖB-DER’in Babaları’”, *Hergün*, 28 Aralık 1979, s. 1, 7.

1980

- “Gafiller de Hain Oldu’”, *Hergün*, 1 Ocak 1980, s. 1, 7.
 “Yalnız Milliyetçiler Yanılmamıştır’”, *Hergün*, 3 Ocak 1979, s. 1, 7.
 “Milliyetçiler daima haklı çıkmışlardır’”, *Hergün*, 4 Ocak 1980, s. 1, 7.
 “Muhtıranın asıl muhatapları...”, *Hergün*, 8 Ocak 1980, s. 1, 7.
 “Muhtıranın asıl muhatapları...[2]’”, *Hergün*, 9 Ocak 1980, s. 1, 7.
 “Muhtıranın asıl muhatapları... (3)’”, *Hergün*, 10 Ocak 1980, s. 1, 7.
 “Bu Kaçınıcı Reçete?’”, *Hergün*, 15 Ocak 1980, s. 1, 7.
 “Komutanlar okusun’”, *Hergün*, 16 Ocak 1980, s. 1, 7.
 “Komutanlar okusun -2-’”, *Hergün*, 17 Ocak 1980, s. 1, 7.
 “Yosmalar da Eylemde!..’”, *Hergün*, 24 Ocak 1980, s. 1, 7.
 “Sabrı tükenenler çoğalıyor’”, *Hergün*, 27 Ocak 1980, s. 1, 7.
 “Heykelini değil, devletini koruyun!..’”, *Hergün*, 30 Ocak 1980, s. 1, 7.
 “Tükürün!..’”, *Hergün*, 2 Şubat 1980, s. 1, 7.
 “Tükürmeye Devam Ediyoruz’”, *Hergün*, 7 Şubat 1979, s. 1, 7.
 “Susmayın, konuşun!’”, *Hergün*, 9 Şubat 1980, s. 1, 7.

- “Beyefendiler, konuşun!”, *Hergün*, 11 Şubat 1980, s. 1, 7.
- “Devlet sırrı anlayışımız”, *Hergün*, 15 Şubat 1980, s. 1, 7.
- “Ülkücülerin haklı olduklarını itiraf edin!”, *Hergün*, 16 Şubat 1980, s. 1, 7.
- “Esnaf dirensedydi ne olurdu?”, *Hergün*, 20 Şubat 1980, s. 1, 7.
- “Iraktaki canavarlık ve Türk Hariciyesi” *Hergün*, 26 Şubat 1980, s. 1, 7.
- “Sabahlar hayrola sayın milletvekilleri”, *Hergün*, 27 Şubat 1980, s. 1, 7.
- “Milletvekilllerimiz, sakın okumayınız! -1-”, *Hergün*, 28 Şubat 1980, s. 1, 7.
- “Milletvekilllerimiz, sakın okumayınız! -2-”, *Hergün*, 29 Şubat 1980, s. 1, 7.
- “Milletvekilllerimiz, sakın okumayınız! -3-”, *Hergün*, 1 Mart 1980, s. 1, 5.
- “Milletvekilllerimiz, sakın okumayınız! -4-”, *Hergün*, 2 Mart 1980, s. 1, 7.
- “Milletvekilllerimiz, sakın okumayınız! -5-”, *Hergün*, 3 Mart 1980, s. 1, 7.
- “Milletvekilllerimiz, sakın okumayınız! -6-”, *Hergün*, 4 Mart 1980, s. 1, 7.
- “Milletvekilllerimiz, sakın okumayınız! -7-”, *Hergün*, 5 Mart 1980, s. 1, 7.
- “Nihat Erim örneği”, *Hergün*, 18 Mart 1980, s. 1, 7.
- “Tükürün!”, *Yeni Düşünce*, S. 24, 19 Mart 1982, s. 4.
- “Tağmaç’a sunulan muhtıra -1-”, *Hergün*, 19 Mart 1980, s. 1, 7.
- “Tağmaç’a sunulan muhtıra -2-”, *Hergün*, 20 Mart 1980, s. 1, 7.
- “Tağmaç’a sunulan muhtıra -3-”, *Hergün*, 24 Mart 1980, s. 1, 7.
- “Tağmaç’a sunulan muhtıra -4-”, *Hergün*, 25 Mart 1980, s. 1, 7.
- “Tağmaç’a sunulan muhtıra -5-”, *Hergün*, 26 Mart 1980, s. 1, 7.
- “Nazlı Hanım’ın Endişeleri”, *Yeni Düşünce*, S. 25, 26 Mart 1982, s. 4.
- “Tağmaç’a sunulan muhtıra [6]”, *Hergün*, 28 Mart 1980, s. 1, 7.
- “Tağmaç’a sunulan muhtıra [7]”, *Hergün*, 29 Mart 1980, s. 1, 7.

1983

- “Sosyal Demokratlara Dikkat”, *Yeni Düşünce*, S. 90, 24 Haziran 1983, s. 6.
- “Sosyal demokrat deyip geçmeyin”, *Yeni Düşünce*, S. 91, 1 Temmuz 1983, s. 6.
- “Sosyal demokratların maskesi düşürülmelidir”, *Yeni Düşünce*, S. 92, 22 Temmuz

1983, s. 6.

- “Komünizm ve Partiler”, *Yeni Düşünce*, S. 101, 16 Eylül 1983, s. 6.

1984

- “SODEP’e Dikkat”, *Yeni Düşünce*, S. 119, 27 Ocak 1984, s. 1.
- “SODEP’ten Esintiler”, *Yeni Düşünce*, S. 143, 20 Temmuz 1984, s. 1.

Kaynakça

- Acar, Barış Berhem, “Yeni Bir Dünya Mümkün mü? Hacıeminoğlu’nun Hikâyelerinde Milliyetçi Tahayyül”, *Türk Yurdu*, S. 351, Kasım 2016, s. 36-38.
- Çetin, Seda, “Yeni Bir Dünyada Üniversiteli Gençler”, *Türk Yurdu*, S. 351, Kasım 2016, s. 40-43.
- Dağoğlu, Deniz, “Doç. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu ile Bir Konuşma”, *Töre*, Yıl 4, S. 14, Temmuz 1972, s. 28-33.
- Duymaz, Recep, “Bir Ülkü Adamının Aramızdan Ayrılışı”, *Türk Edebiyatı*, S. 274, 1996, s. 16-18.
- Ercilasun, Bilge, “Hacıeminoğlu ile Geçen Yıllardan Bir Demet”, *Gazi Türkiyat*, S. 5, Güz 2009, s. 79-89.
- Kafalı, Mustafa, “Necmeddin Hacıeminoğlu’nu Anarken”, *Gazi Türkiyat*, S. 5, Güz 2009, s. 75- 78.
- Özdemir, Ayşe Nur, “Necmettin Hacıeminoğlu ve Türk Musikisi”, *Türk Yurdu*, S. 351, Kasım 2016, s. 33-35.

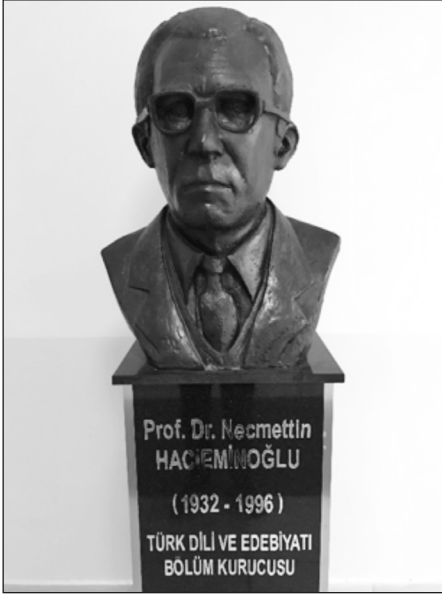

- Özkan, Mustafa, “Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu Hayatı ve Eserler”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. XXVIII, İstanbul, 1998, s. 33-64.
- Sel, Polat, “Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu’nun Hayatı”, *Türk Yurdu*, S. 351, Kasım 2016, s. 28-29.
- Şanlı, Cevdet, “Hocam Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu ve Âbide Eseri Türkçenin Karanlık Günleri”, *Türk Yurdu*, S. 107, 1996, s. 66-68.
- Tamir, Ferhat, “Necmettin Hacıeminoğlu’nun Eserleri”, *Gazi Türkiyat*, S. 5, Güz 2009, s. 28-47.
- Türk, Vahit, “Necmettin Hacıeminoğlu’nun Hayatı”, *Gazi Türkiyat*, S. 5, Güz 2009, s. 25-28.
- Topaloğlu, Yüksel, *Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu Hayatı, Eserleri, Edebî ve İlmî Şahsiyeti ve Yeni Bir Dünya Adlı Hikâye Kitabının Tahlili*, Trakya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, 1996.
- Topaloğlu, Yüksel, “Vefatının İkinci Yılında Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu”, *Türk Kültürü*, S. 423, Temmuz 1998, s. 385-392.
- Topaloğlu, Yüksel, “Yeni Bir Dünya’nın Gülçehresi”, *Kardaşlık*, S. 13, Ocak-Mart 2002, s. 35-38.
- Topaloğlu, Yüksel, “Necmettin Hacıeminoğlu ve Türk Aydını”, *Türkiz*, S. 31, Ocak-Şubat 2015, s. 41-63.
- Topaloğlu, Yüksel, “Genç Ülkü Adamı Necmettin Hacıeminoğlu Peyami Safa ile Tanışıyor”, *Türk Yurdu*, S. 351, Kasım 2016, s. 30-32.
- Yüksel, Zuhâl-Yıldız Naciye, “Meral Hacıeminoğlu ile Sohbet”, *Gazi Türkiyat*, S. 5, Güz 2009, s. 57-70.

Album

Prof. Dr. N. Hacıeminoğlu'nun Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesindeki Büstü

Trakya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümündeki Hacıeminoğlu Dersliği

Düğün Fotoğrafi

Hacıeminoğlu Ailesi

ALBÜM

Askerlik Hatırası

Hacıminoğlu Ailesi

Kızı Oytun ile

İstanbul Üniversitesinde asistanken

ALBÜM

Prof. Dr. N. Hacıeminoğlu

Meral-Necmettin Hacıeminoğlu

Annesine göndermiş olduğu fotoğraf
(9 Mayıs 1956)

İstanbul'un fethini anma töreninde
konuşma yaparken (29 Mayıs 1968)

Ayşe Duvarcı ve Leyla Karahan ile

İsmet Cemiloğlu, Şuayip Karakaş, Leyla Karahan, Ayşe Duvarcı, Cemal Kurnaz,
Kamil Akarsu, Mehmet Kiremit, Mustafa Firengiz ve Ferhat Tamir ile

ALBÜM

Gazi Eğitim Fakültesinde

Mehmet Akalın ile

Bilge Ercilasun, Tuncer Baykara, Gürer Gülsevin, Zeynep Korkmaz, Meral-Necmettin Hacıeminoğlu

Gürer Gülsevin ve Osman Nedim Tuna ile

ALBÜM

Osman Nedim Tuna, Bilge-Ahmet B. Ercilasun, Necmettin-Meral Hacıeminoğlu Kazakistan'da

Meral-Necmettin Hacıeminoğlu

Alparslan Türkeş, Necmettin Haceminoğlu, Fehmi Feyzioglu ve Halit Ocak

Mehmet Çavuşoğlu ile

ALBÜM

İstanbul Üniversitesinden öğrenci ve meslektaşlarıyla birlikte

Mehmet Akif konulu bir konferansta konuşurken (Çapa Yükseköğretmen Okulu, 27 Aralık 1970)

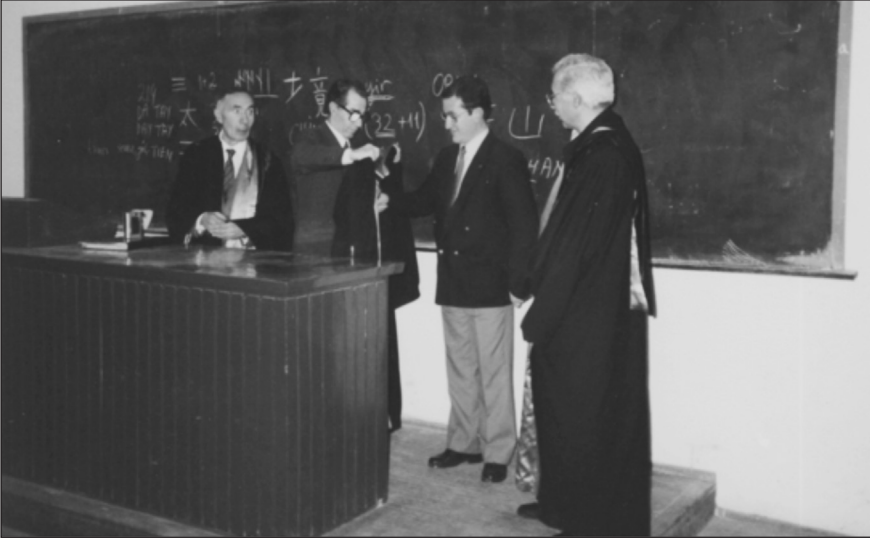

Birol Emil, Necmettin Hacıeminoğlu, Mertol Tulum, Mehmet Çavuşoğlu, hocaları
Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan ve Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu ile

Birol Emil ile

ALBÜM

Doçent unvanını alan Osman Fikri Sertkaya'ya Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu'nun cübbesini giydirdirken (15 Ekim 1989)

Necmettin Haceminioğlu, Osman Fikri Sertkaya ve Muharrem Ergin (1989)

Necmettin Hacıeminoğlu Sırpsındığı Anıtı'nı ziyaret ederken (1991)

Vahit Türk ve Emin Kalay ile

ALBÜM

İstanbul Üniversitesinde

yaşam. Gittiğin zaman bu arkadaşların rahatlıkla bu
nimet selamını söyler ve aşılabilirsin.
Hem mülkleri, hem de ülküleri nasıptan
iclikleri koparmamalıdır. Kalem tecrübeleştirince de
laha devam et. Hisar, Türk Edebiyatı, Töre
ve Ocak'a yazabilirsin. Kitap tenkidleri yapmaktan
mümkün, deneme ve hikaye yazmak da. Taleb
örde nasıl başlı sözcük olacağını muhakkak ko
gayet iyi biliyorsun. Aynı şekilde devam et
Olun. Mümkün olduğu kadar çok milliyetçi ce
nan ve ülkücü kitap tasarlmalısın. Tarih, âdil
vefaklı ve mert bir şahıs seçilmesin olduğun
Okulul edilmelisin. Hem ducüst, hem de konus
u iyi bilen bir öğretmen olduğun için, sana hi
kimse fazla bir şey yapamaz. Olsa olsa her ya
r başka yurt köşerine gönderiler. Ülkücünün
vuklu kapının ardında durmalıdır. Gideceğin b
ere aynı işi götüreceksin. Tekrar edeyim ki
okulora arzından ve üniversiteye katılıp olme
zundan vaz geçme. Biz de elimizden geleni y
uktan kaçınmayız. Ortaklarımız da kesilmeye
Sana daimi başarılar diler, gururlarını a
m. Bütün ülkücülere selamlar. Türk Tarihini k
usun. Her şey Türkçülüğü için olsun.
Necmettin Haceminoglu
N. Haceminoglu

Necmettin Haceminoglu'nun el yazısı

*Hatıra
Yazıları*

PROF. DR. NECMETTİN HACİEMİNOĞLU

Prof. Dr. Birol EMİL
Haliç Üniversitesi

“Kader” dediğimiz İlahi Takdir’in beşerî tecellisi olan talihe herkes kendine göre bir mana verir: Talih servettir, şöhrettir, ikbaldir, mevki ve makamdır, aşktır, evlilik, sıhhattir, saadettir vs.’dir. Fakat talihin bir manası daha vardır ki, pek az insan bunun farkındadır: Dostluk... Ömür boyu sevilen, sayılan, bağlanılan birkaç dosta sahip olmak... Bazen kan bağının bile veremediği bir doyunluk ve manevî zenginlik...

(Hatta “Dost” kelimesinin Türk tasavvufunda “Allah” ve Allah’a götüren kimse olarak “mürşid” demek olduğu düşünülürse, dostlukta nasıl bir ulviyet bulunduğu kendiliğinden anlaşılır. Tıpkı Yunus’un şu mısralarında olduğu gibi:

*Ölüm haberi gelmeden
Ecel yakamız almadan
Azrail hamle kılmadan
Gel Dost’a gidelim gönül*

Daima hissettim, düşündüm ve yaşadım:

Benim başka saadetlerim olmasaydı bile, yalnız onların dostlukları ve ağabeylikleri ömrümü doldurmaya yeterdi. Bu iki dost ve ağabey Prof. Dr. Mehmet Akalın ve Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu’dur. Onlar hayattayken ve vefatlarından sonra, tam 61 yıldır (1955) bu duygu ve düşüncem hiç eksilmedi. Hâlâ gençliğimden beri onlara neler borçlu olduğumu bilmenin şuuru içindeyim. Onları gördüğüm bazı rüyalarımın vehmi, bir an da olsa, beni yaşadıklarına inandırır. Bununla beraber başka hiçbir şey, böyle rüyalardan artakalmak kadar hicranlı değildir.

Hiç unutmam:

İstanbul Kabataş Erkek Lisesini bitirmiş, devlet hesabına parasız yatılı öğrenci olarak Çapa Yüksek Öğretmen Okuluna girmiştım. İlk gün, elimde bavul, muavinler odasının önünde ürkek ürkek dururken, yanıma gözlüklü bir genç yaklaştı. Kendini tanıttı: “Ben Necmettin Özarendeli; Türk dili ve edebiyatı 2. sınıf öğrencisiyim; kimi bekliyorsunuz?” Adımı, bölümümü söyledim. Fevkalade memnun oldu. O sıcak gülümsemesiyle buna sarıldı. “Ocağımıza hoş geldiniz. Muamelenizi hemen yaptıralım.” deyip beni başmuavinin yanına götürdü; kayıt işlemlerini yaptırdı ve sonra okulun lokaline indirerek orada bulunan Yüksek Öğretmenlilerle tanıştırdı.

Ben insanın sosyal münasebetlerinde ilk intibaların çok defa yanıltıcı olduğuna inanırım. Hemen hüküm vermem. Başkalarıyla olan münasebetlerimizde, zaman bu intibalarımızı boşa çıkarabilir. Fakat benim için o ilk günün intibaları, hatta kanaatleri başkaydı. Ondaki dost sıcaklığını hemen hissetmiştim. Bunun nasıl bir “insan sıcaklığı” olduğunu kısa zamanda anlayacaktım.

Filhakika Hacıeminoğlu’nun şahsiyetindeki ilk vasıf “insan sıcaklığı”ydı, karşısındakini bir anda saran sevgi, şefkat, merhamet, müsamaha, tevazu gibi insan olmanın vazgeçilmez hasletleriydi. Onun bu vasfını sonraki zamanlarda, benimle ve başkalarıyla, bilhassa öğrencileri ve asistanlarıyla münasebetlerinde defalarca gördüm. Bu itibarla diyorum ki, büyük romancımız Reşat Nuri Güntekin’in “Aynı boyda insanlar olduğumuz halde birbirimize tepeden bakıyoruz. Bunun gülünç olduğunun farkında olmuyoruz. İnsan insandır.” sözünü Necmettin Hacıeminoğlu kadar hatırlatan bir karakter ve şahsiyete nadir tesadüf olunur. Bunun bir manası da, gerçek insanlığın ruh büyüklüğüne sahip olmaktır. Bu vasfıyla Hacıeminoğlu eskilerin “nümûne-i imtisal” dedikleri örnek alınacak insan tipiydi.

*

* *

O, her şeyden önce bir mizacın adamıydı. Öyle bir mizaç ki, neredeyse her an ve her yerde heyecan ve hareket ihtiyacındaydı. Tartışma, fakat yüksek seviyede dil, edebiyat, fikir, politika tartışması onun hem ihtiyacı, hem de zevkiydi. Hatta bazen muhataplarıyla sakin bir konuşmayı, beklenmedik bir anda, sert münakaşalara çevirirdi. Daha asistanlığında, hatta öğrenciliğinde o büyük hocalarımızla, hepimizin şaşkın bakışları altında, tartışır ve sanırım, kendisini ikna etmek mümkün olmazdı. Hatta bir mülakatında söylediğine göre, “bâtıl” ve “dalâlet” dediği o zamanki fikirlerine hocalarının da katılmalarını isterdi (Dönemin profesör ve doçentleri düşünülün ki, böyle bir öğrenci ve asistanı yanlarından kovmak yerine takdir ederlerdi. Çünkü Hacıeminoğlu daha liseden çok şahsiyetli ve donanımlı gelmişti). O, Akalın ve ben zaten sık sık tartışırdık. İtiraf edeyim ki, liseden çekingen bir genç olarak gelen ben, tartışma adab ve üslubunu, daha üniversite öğrenciliğimde, kendisinden öğrendim. İrticalî konuşmayı, konuşurken dahi cümlelerin intizam ve insicamını, yani dile ve gramere dikkat etmeyi ve şahsi bir konuşma üslubuna sahip olmayı yine ondan öğrendim. Akalın ise sükûnet adamıydı. Hiç heyecanlanmaz, sesini yükseltmez, ağır ağır fakat konunun can alan noktalarını yakalayarak; hayattan, dilden, edebiyattan, felsefeden örnekler vererek derinden gelen bir ses tonuyla konuşur ve tartışırdı. Bazen ikimiz Hacıeminoğlu karşısında bir cephe kurardık. Fakat ne mümkün? Onun zekâsından ve zengin dil ve kültüründen boşanan salvolarla bu cephe darmadağın olurdu. Bütün bunlar bana ne kadar çok şey kazandırmıştır!..

*

* *

Edebiyat biliminde “stilistik” denen üslup araştırması, üslubun insanın ta kendisi olduğunu, yani onun bütün mizaç, karakter, şahsiyet ve davranış tarzını ifade ettiğini söyler. Bir edebiyat sanatçısının her şeyi dili kullanış tarzında mündemiçtir. Bu fikir yalnız edebî eserler için değil, her insanın hayat ve cemiyet karşısında aldığı tavır bakımından da doğrudur ve Hacıeminoğlu bunun en doğru numunesiydi. Yazı üslubu gibi konuşma üslubu da bu stilistik prensibin adeta kendince tatbiki gibiydi. Zaman zaman kılıç çekmiş bir eda ile konuşur ve kaleminden kan damlar gibi yazarken sert bir polemikçi tavrı

gösterirdi. Günlük hayatında son derecede yumuşak, munis, müsamahalı olan Necmettin Hacıeminoğlu, başta Türk dili olmak üzere, Türk milletinin kültür değerlerine, Türklüğe, Türk milliyetçiliğine yapılan saldırılar karşısında amansız bir mücadele adamıydı. Modern psikolojinin şahsiyet tasniflerinde “extraceptif” denen dışa dönük atak mizacı en fazla bu cephesinde kendini gösterirdi. 1968-1980 arasında, Türkiye’yi sarsan anarşi olaylarında, üniversite hocası olmasına rağmen, Hacıeminoğlu’nun dili ve kalemi yıldırımlar saçıyordu. Çünkü o, ilkokuldan beri ailesinden, çevresinden, hocalarından ve milletinden aldığı dinî ve millî terbiye ile sanki Harbiye Marşı’mızda söylendiği gibi, “Yıldırımlar yaratan bir ırkın ahfâdı”ndan olduğunu biliyordu. Yıllar bu şuuru onda daha da keskinleştirdi. Bilgisi, ilmi, kültürü ve çevresi genişledikçe, kariyeri yükseldikçe bir fikre daha kuvvetle sarıldı: Türk milliyetçiliği ve onun Tanzimat’a kadar giden tarihî menşei Türkçülük... Çünkü Hacıeminoğlu şu vakıayı çok iyi biliyordu: Buhran dönemlerinde bütün milletlerin sarıldıkları tek bir his ve fikir cereyanı vardır ki, onun her millette adı “milliyetçilik”tir. Bahsettiğim yıllarda bir yandan Avrupa ve Amerikan emperyalizmi, öte yandan bir başka emperyalizm olan Rus komünizmi arasında sıkışıp kalmış olan Türkiye, iki yüzyıldan beri olduğu gibi, her iki emperyalizmin siyasi emellerine yine hedefti. Sekiz yüz yıllık haçlı zihniyeti ve çarlıktan miras kalan Rus şovenizmi yine hortlamıştı. Tıpkı II. Meşrutiyet sonrasındaki gibi, bu defa da hakiki Türk aydınları Türkiye’yi ancak Türklük şuurunun, Türk “millî varlık şuurunun tecellisi” olan (Prof. Dr. Mehmet Kaplan) Türk milliyetçiliğinin kurtaracağına inandılar. O yılları yaşamış bir insan olarak, hiç mübalağasız söyleyeceğim ki, Hacıeminoğlu bu “Kesin inançlılar”ın en ön safındaydı.

Bu noktada şu hususu önemle belirtmek isterim:

Hacıeminoğlu’nun milliyetçiliğinin ve Türkçülüğünün saldırgan bir ideolojiye yahut imkânsız bir ütopye nispeti yoktu. Onun Türkçülükten anladığı önce Türklük şuuruydu. Bütün Türk dünyasının tek bayrak altında toplanması (siyasi Turancılık), merkezinde Türkiye Türklüğünün bulunduğu siyasi bir birlik değildi. “İleri, ileri, arş ileri/Alalım düşmandan eski yerleri” gibi heyecan verici, fakat “anakronik-tarihe aykırı” bir hayal hiç değildi. Temel düşüncesi şuydu:

Tarihte büyük işler yapmış, büyük bir kültür ve medeniyet kurmuş olan Türkiye Türklüğü önce kendi içinde millî birliğini kurarak toparlanmalı, her alanda çağdaş, medeni, kendi kendine yeterli, dünya ile rekabet edebilen, maddi ve manevi kalkınmasıyla “Bütün Türklük”ün, Türk dünyasının örnek alacağı bir devlet ve millet olmalıdır. Arkasında 7000 yıllık bir tarihi bulunan Türk milleti bunu başaracak yaşama iradesine ve kabiliyetlere sahiptir. Her millet şöyle veya böyle yaşar. Fakat büyük millet başka milletlere “nümune-i imtisâl” olan millet demektir. Bizim için bu başka milletler toptan Türk ve İslam dünyasıdır (Sovyetler Birliği dağılıncaya kadar Türkiye Türklüğü ile Orta-Asya Türklüğü arasındaki demir perde yıkılmamıştı. Buna rağmen Hacıeminoğlu bir gün her Türk cumhuriyetinin hür ve bağımsız birer devlet olacağı inancını daima korumuştur).

Ziya Gökalp’in *Türkçülüğün Esasları*’ndaki fikirlerinden biri şuydu: Türkçülüğün iki ideali vardır: “Yakın mefkûre” – “Uzak mefkûre”... Birincisi “Oğuzculuk” veya “Türkmencilik”tir. Yani Türkiye Türkleri de dâhil, Oğuz boyundan gelen Türklerin aralarında “kültür birliği” kurmalarıdır. İkincisi ise bütün Türklüğün bilinmeyen bir gelecekte, kültürce birleşmesidir. Tabiatıyla Türkiye Türklüğü her iki birliğin merkezi olacaktır.

Ünlü Fransız sosyoloğu Durkheim’in “kolektif tasavvurlar” dediği ortak sosyal ideallere çok benzeyen bir görüştür bu (Durkheim’in Gökalp üzerindeki tesirini biliyoruz).

Bunlar ferdi aşan, hiçbir ferdî düşünce ve duyguya irca edilemeyen, “maşerî vicdan”ın (Ziya Gökalp) tezahürleridir. Bilhassa milletlerin buhran ve çöküş dönemlerinde bu tezahürler, büyük fikir veya aksiyon adamları sayesinde toplumları bazı ideal ve ideolojiler etrafında birleştirir (Bizde Ziya Gökalp ve Atatürk). Anarşinin kol gezdiği, kanlı çatışmalara, baskınlara, üniversite işgallerine, ölümlere doymadığı Türkiye’nin o yıllarında (1980 öncesi) Gökalp fikriyatından hız alan yeni bir “kolektif tasavvur” kitleleri sarmaya başlamıştı: Türkçülük... Esasen bu cereyan II. Meşrutiyet sonrasında ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında yeniden ortaya çıkmıştı. “Yeniden” diyorum, çünkü 1880’lere kadar uzanan bir başlangıcı vardır: Türk dünyası dışında, sadece Türkiye Türklüğü’nde Ahmet Vefik Paşa, Süleyman Paşa, Ali Suavî ve sonrakiler: Mehmet Emin (Yurdakul), Necip Asım, Emrullah Efendi, Veled Çelebi gibi. Binaenaleyh o dönemin anarşik ortamında, Alparslan Türkeş gibi bir aksiyon, irade ve seciye adamının önderliğinde, Türkçülüğün de dâhil olduğu Türk milliyetçiliği, bir kısım halk gibi gençlerin ve aydınların da heyecanla bağlandıkları bir his ve fikir cereyanı oldu. Yine o dönemde bu milliyetçilik siyasi olduğu kadar bir fikir aksiyonu idi. Türkeş şu görüşü, bir misyon gibi, aksiyonuna hareket noktası yapmıştı: “Komünistleri kaba kuvvetle değil, fikir aksiyonumuzla yeneceğiz.” Çünkü biliyordu ki, sağlam fikirlere dayanan bir aksiyon derinden etkileyici, sarsıcı, değiştirici, yapıcı ve kitleleri sürükleyici bir tesiri haizdir. Kamuoyu, uzun vadede, boş sloganlarla değil, sağlam fikirlerle hareket eder ve ettirilir.

İşte Hacıeminoğlu, o dönemde, anarşiye itilmiş, sokağa dökülmüş solcu ve komünist gençlere kol kanat geren bazı profesörlerin ve aydınların karşısında safını seçti, yazıları ve konuşmalarıyla Türkçü, ülkücü, milliyetçi hareketin içinde yer aldı.

O yıllarda, milliyetçi vatansızlığın, hele Türkçülüğün ve dürüst cesaretin ağır bedelleri vardı. Hacıeminoğlu da bunlardan nasibini aldı. Önce hapse ve mahkemeye düştü. Sonra o kadar hak ettiği, jürinin oy birliği ile, fakülte kurulunun büyük çoğunlukla kabul ettiği profesörlüğü senatoda reddedildi. Fakat içindeki mücadele ruhu sönmemişti. Yılmadı. Her iki cephede hukuk mücadelesini başlattı. Sonunda beraat etti, arkasından profesörlüğünü elde etti. Tarihin şu cilvesine bakmalı ki, kendisine profesörlüğünün reddedildiğini tebliğ eden de, bu defa olumlu kararın altında imzası olan da aynı rektördü.

Fakat sanılmasın ki, Prof. Hacıeminoğlu sadece Türkiye’nin sosyal ve politik olayları yahut kültür meseleleri karşısında mizacına mağluptu. Ondaki ilim ahlakı, mesleki veکار ve haysiyet kadar ilim adamının objektifliği ve sanatkar hassasiyeti bu mizacı dengeliyor, tavizsiz ahlak salabeti bunları tamamlıyordu. Hiçbir zaman ve hiçbir şeyde oportünist (eyyamcı), menfaat düşkünü, mevki ve ikbal muhterisi, şahsi hesaplarını ön planda tutan bir insan olmadı. “Ahlaki salabet” dediğim budur. Bu salabet onu haksızlıklar karşısında isyan ettiriyor, hatta bazen tek başına hakkın ve hakikatin bayrağını çektiyordu. Çok iyi hatırlıyorum: Prof. Dr. Çetin Özek senato kararıyla İstanbul Üniversitesinden uzaklaştırılmıştı. “İdeolojik sebepler” deniliyordu. Hacıeminoğlu şiddetli bir makale ile bu hukuk zulmüne karşı çıktı. Hâlbuki Prof. Özek fikirce ve akidece kendisinin taban tabana zıddıydı. Fakat ortada apaşikâr bir hukuksuzluk vardı. Hacıeminoğlu’nun günlük hayatında ve başkalarıyla münasebetlerinde de hep bu hakseverlik, daima bu adaletli ve hakkaniyetli tutum mevcuttu.

*

* *

Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu’nun asistanlığından, hatta üniversite öğrenciliğinden beri bir “obsession - musallat fikir” gibi durmadan düşündüğü, konuştuğu, yazdığı

bir mesele vardı: 150 yıldan beri Türk aydınlarının Türkiye'nin meseleleri ve Türk halkı karşısında takındıkları tavır... Ona göre dün olduğu gibi bugün de mutlaka çözülmesi gereken en önemli meselemiz budur. Çünkü Türkiye'nin çağdaşlaşması da, medenileşmesi de, bütün sosyal ve politik meselelerinin çözümü de bu problemin halledilmesine bağlıdır. Hacıeminoğlu şu iki hakikati çok iyi biliyordu:

1) Milletlerin bilhassa buhran dönemlerinde aydınlara düşen görev ve sorumluluk başka hiçbir sosyal sınıf veya zümrenin yüklenemeyeceği kadar ağırdır.

2) Bir milletin tarihe ve gelecek nesillere karşı hesabını halk değil, aydınlar verir.

Bizde henüz bir ilim sahası olarak araştırılmayan "Aydınlar Sosyolojisi"nin de iki temel konusu budur. Ve Türkiye'nin sesi en çok çıkan "solcu", "sola açık", "komünist", "hümanist", "oportünist", "menfaatçi", "neme lazımcı", "müstemlekeci", "günahkâr", "suçlu", "öfkeli", "iki dilli", "kafasız", "ahmak" aydınlarının (Hacıeminoğlu'nun tasnifi) hiçbir meselesiyi halletmeleri, Tanzimat'tan beri her devirde, özellikle kriz dönemlerinde görülen "aydın ihaneti"nden kurtulmaları mümkün değildir. Ona göre bunun iki sebebi vardır. Birincisi: Türk aydınının okumuşluğuna dayanarak, cahil bırakılmış Türk halkını küçümsemesi, hor görmesi, başta din, gelenek ve töre olmak üzere onun inandığı değerlere sırt çevirmesi, Batılı değerleri yarım yamalak benimseyerek sözde medeniyet namına giriştiği tepeden inme reformlarla halkın daha fazla kendi içine kapanmasına sebebiyet vermesi, böylece Türkiye'de halk ile aydınlar arasında doldurulamaz bir zihniyet, inanç ve yaşayış tarzı uçurumunun açılmış olması... Sonuç mu? Sonuç aydınlar sınıfını "Be-yin"e, halkı "Yürek"e benzeten Mehmet Akif'in şu iki mısrasındadır:

*Yıldırımlar gibi indikçe beyinden şiddet,
Bir yanardağ gibi fıskırdı yürekten nefret...*

Dahası da şu ki, bu aydın tipi Türklüğe ve Türk milliyetçiliğine düşmandır; en ufak bir müsamahayı çok görür. Fakat Türk'e düşman bütün cereyan, fikir ve ideolojilere karşı alabildiğine müsamahalı, en azından kayıtsızdır. Üstelik o, ihanetin ta kendisi olan bu dalalete hümanizm, çağdaşlık, ilerçilik, yenilik, reformculuk, hatta büyük bir istismarla Atatürkçülük gibi yüksek değerlerden kalıplar giydirir.

İkinci sebep ideolojidir. Bir defa sistemleştirdi mi, katı doğmalar, "imal edilmiş hazır fikir kalıpları", "Her şeyi önceden izah eden fikir sistemleri" (Prof. Mehmet Kaplan) haline gelen ideolojiler ferdi ve sosyal hürriyetler gibi; hür düşünce ve tefekkürü de yok eder. Çünkü ideolojiler, kendi katı ve değişmez sistemlerine girmeyen her fikri peşin olarak reddeder; onlar bir defa için teşekkül etmiştir; değiştirilemez, tartışılmaz. Mutlak fikir ve fikir taassubu yalnız ideolojilere hasır. Onlarda fikir hürriyeti değil, fikir köleliği vardır. Bu bakımdan hür bir estetik yaratış olan sanata, ilmin esası olan metotlu şüpheye, yalnız mutabakatları değil, zıtlıkları da bir araya getiren objektif vakıalara, hakikat fikrine, serbest araştırmaya, nihayet insan düşüncesinin eriştiği en yüksek tefekkür olan felsefeye aykırıdır. Kaldı ki 20. yüzyılın felsefi tefekkürü olan "Bilimsel felsefe" sistemi kabul etmez. Fransız filozof Alain, "Sistem yıkımdır" derken, iki kelimeyle, bütün bunları anlatır. Nihayet Ziya Gökalp'ten sonra ve Cumhuriyet döneminde en büyük fikir adamımız olan Prof. Dr. Mehmet Kaplan, insanın kendi içinde hür ve bağımsız bir varlık olduğunu söylerken ideolojiler ile aydınların münasebetini şu fikir vecizesiyle belirtir: "İdeolojiler aydınların hapishanesidir." Benzer bir fikri ve ideolojilerin aydınları düşürdüğü tuzağı

Fransa'nın, hatta dünyanın sayılı ilim ve fikir adamlarından siyaset sosyolojisi profesörü Raymond Aron'da da buluruz: "İdeolojiler aydınların afyonudur."

Türkiye'de aydınlar meselesi üzerinde bu kadar durmamın sebebi, Türkiye'nin o karanlık günlerinde Hacıeminoğlu'nun bu meseleyi neden ısrarla ele aldığını ve aynı meselenin bugün için de millî ve hayati bir önem taşıdığını belirtmektir. Onun *Millet ve Aydınlar, Milliyetçilik – Ülkücülük – Aydınlar*, hatta *Türkçenin Karanlık Günleri* adlı kitaplarının bugüne dâhi ışık tutacak ciddi fikir eserleri olduğu kanaatindeyim. II. Meşrutiyet sonrasında, Türkiye'nin siyasi, sosyal, ekonomik zaafı Ziya Gökalp'in devrini dolduran hatta Türkiye Cumhuriyeti'ne temel teşkil eden fikirleriyle manen giderilmişti. Bu fikirler, yeni bir ideale ve fikir aksiyonuna da yol vermişti. Bir Fransız fikir adamının Türkiye'nin de dâhil olduğu "Müslüman Şark'ın kurtuluşu için aydınların ayağa kalkması lâzımdır." sözü, geniş bir yorumla, aynı şeyi ifade eder. Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu en verimli yıllarını verdiği Türkçü ve milliyetçi fikir mücadelesiyle ayağa kalkan bir Türk aydınıdır.

*

* *

Şüphesiz ilim ile aktif politika ve ideolojiyi uzlaştırmak çok zor, hatta imkânsızdır. Bu itibarla ilmi ve üniversite hocalığını bir siyasi partide aktif rol almak, daima gölgeler. Yine bu itibardır ki, politikaya atılıp başarılı olmuş tek bir ilim adamı yoktur. Nitekim bizde Cumhuriyet'in başından bugüne kadar aktif politikada muvaffak olmuş - bakan, hatta başbakan olsalar bile – bir tek doçent ve profesör gösterilemez. Çünkü en sade ifadesiyle ilmi ilim adamları, politikayı politikacılar yapar. Başka sebepler arasında, ilim ahlakı ile Makyavel'den beri siyaset ahlakının, üniversite kürsüsü ile meydan ve meclis kürsüsünün, akademisyenin öğrenci ve meslektaşlarından ibaret muhatapları ile politikacının muhatapları olan meydan kalabalıklarının çok ayrı oluşları gibi birbirine zıt farklılıklar vardır. Sanıyorum, bir ara aktif politikada kendini denemek istemiş olan Hacıeminoğlu'nun hayatındaki tek yanlılığı bu farklılıkları görmek istemeyişi olmuştur. Hâlbuki ilim adamına düşen, bir siyasi partinin saflarında politika yapmak değil, bilhassa sosyal bilimlerle meşgulse, yüksek seviyede bir fikir politikacılığı yapmaktır (II. Meşrutiyet'ten sonra o büyük fikir adamımız Ziya Gökalp'in ve Cumhuriyet döneminde Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın yaptıkları gibi. Esasen Türkiye'nin bugün de ihtiyacı budur. Ziya Gökalp gibi Tanzimat'tan bu yana gelmiş geçmiş en büyük mütefekkirimiz bile bir ara iktidardaki İttihat ve Terakki Partisi'nin "merkez-i umûmî âzâsı" olmak gibi bir gaflete düşmüştü).

*

* *

Ben dilci olmadığım için Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu'nun ilmi ve hocalığı hakkında konuşamam. Ancak *Kutb'un Hüsrev ü Şirini, Türk Dilinde Edatlar, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Karahanlı Türkçesi Grameri, Harezmi Türkçesi ve Grameri* kitaplarının hâlâ aranılan, başvuru eserler olduğunu, kendisinin ders hocası ve yetiştirici kimliğiyle öğrencileri ve asistanları tarafından daima çok sevildiğini, yetiştirdiği kaç asistanın bugün doçent veya profesör unvanıyla çeşitli üniversitelerimizde görev yaptıklarını biliyorum. Bunda şahsiyetinin, sahasına olan derin vukufunun, kültürünün, hitabetinin rolü bulunduğunu da biliyorum. Ancak onun dilciliğinin bir yönü vardır ki, ben onun bu cephesini pek az dilcimizde görmüşümdür. Prof. Hacıeminoğlu edebiyatın bir dil sanatı olduğunu, bir milletin bütün kültür değerlerinin dilde ve dilin estetik formlar içinde ifade edildiği edebiyatta yaşadığını ve yaşatıldığını, binaenaleyh edebiyatın ve kültürün dışında

dil olamayacağını, “millî ruhun millî dilde mündemiç” olduğunu (Ziya Gökalp), sadece gramerciliğin ancak dar bir “Bilenler” çevresini, yani uzmanları ilgilendirdiğini çok iyi biliyordu (Prof. Dr. Mehmet Akalın da aynı görüşteydi). Ve keza biliyordu ki, bir milleti onun özbenliği demek olan kültüründen, millî hafızasından ve ruhundan koparmanın en müessir vasıtası onun önce dilini tahrip etmektir. Çünkü tarihte ve millet hayatında dil her şeydir ve her şey dildedir. Hacıeminoğlu’nun “Öztürkçe” denen dil ve kültür dalaleti-ne, yabancı kelimelerin Türkçeyi istilasına, ortaöğretimde ve üniversitelerimizde yabancı dilde eğitim ve öğretime amansız bir savaş açmasının sebebi buydu. *Türkçenin Karanlık Günleri*’ni okuyanlar bunu göreceklerdir. Dil ile kültür ve milliyet arasındaki sıkı münasebetleri bilmeyenler veya kasten bilmek istemeyenler bu münasebetlerin bir milletin varoluş şartı olduğunu idrak edemeyenler yahut kötü niyet ve maksatlara hizmet edenlerdir.

Öztürkçeciliği başlatan Atatürk bile sonunda “Dili bir çıkmaza sokmuşuzdur.” diyerek bu hareketin hızını kesmiş ve mesela 1937’de TBMM’nin açış nutkunu, zamanın tabii Türkçesi, hatta yüzyılların içinden süzülerek gelen kültür Türkçesiyle söylemiştir. Büyük ilim, fikir ve kültür adamımız Prof. Dr. Mehmet Kaplan dil-edebiyat-kültür-milliyet bütünlüğünü ve bu bütünlüğün vazgeçilmezliğini, üzerinde ciltler yazılacak bir fikir formülü ve prensibiyle ebedî bir hakikat olarak ifade etmiştir:

“Türk edebiyatı, Türk milletinin kültür değerlerini Türk dili ile ifade eden bir sanattır.”

Prof. Hacıeminoğlu’nun Türk dili karşısında aldığı tavır da budur. O, Türk dilini sadece ilmî bir araştırma sahası kabul etmemiş, bir fikir ve tefekkür konusu yaparak Türk milletinin, Türk milliyetinin ve Türk milliyetçiliğinin temel değerlerinden biri olarak görmüş ve bu görüşünün yıllarca mücadelesini yapmıştır. Edebiyata büyük değer vermesinin sebebi buydu. Hatta daha üniversite öğrenciliğimizde, Namık Kemal’ın iki büyük hakikati ifade eden iki cümlesini bizlere sık sık hatırlatmasının sebebi de buydu:

“Edebiyatsız millet dilsiz insan kabîlindedir.”

“Edebî olan ebedîdir.”

Yine bu sebeplerdir ki, o müthiş hafızasında “Eski” ve “Yeni” şairlerimizden yüzlerce ve yüzlerce mısra ve beyit vardı. Konuşmalarında “icâb-ı hâl”e göre “irsâl-i mesel”ler yapardı. Bu ezbere şiir hazinesine klasik ve klasik-sonrası bestelerimizin güfteleri de dâhildi. Mübalağasız söylüyorum: *Safahad*’ın neredeyse yarısına yakını ezberindeydi. Hatta bir toplantıyı hatırlıyorum: Akif hakkında bir konferans verilecekti. Fakat konuşmacının geç kalacağı anlaşılınca, Prof. Hacıeminoğlu’ndan konuşması istendi. Tereddütsüz kalktı; önceden hiçbir hazırlığı olmadığı halde kürsüde bir saate yakın konuştu. Hepimiz hayret ve hayranlıkla dinlemiştik. Dahası var: Doçentlik ve profesörlük tezlerini hazırlarken zikrettiği şiir örneklerini, kontrole dâhi gerek duymadan, hafızasından nakletmişti. Her kelimesinden zekâ fıskıran nükteleri de böyleydi.

Hacıeminoğlu’nun bir fikri vardı:

Hangi sahada olursa olsun, ilim adamı sanata muhtaçtır. İlmin katı objektifliğini ancak sanatın insan ruhunda ve muhayyilesinde uyandırdığı hassasiyetle dengelemek, böylece objektif hakikatin ağırlığını daha munis, daha cazip hale getirmek lazımdır. Bu konuda başka hiçbir sanat musiki kadar insan ruhu üzerinde derin tesirler hasıl edemez. O bu fikrini Türk musikisine iptila derecesinde bir tutku, bir zevk, bir hassasiyet tarzı haline getirmişti. Bazı makamlardaki musiki eserlerimizi, adeta şahsi bir ruh ve hayal macerası

yaşar gibi dinler, onları makam, ses ve söz olarak yorumlardı. Zaman zaman, birlikte musiki dinlerken, “-Bilirsen çaylar benden!” diyerek beni makam, bestekâr ve güftenin devamından imtihana çekirdi. İstanbul’da Prof. Dr. Nevzat Atlığ yönetimindeki Devlet Klasik Türk Musikisi Korosu’nun konserlerini hiç kaçırmaz, Trakya Üniversitesine geçtikten sonra bile, istisnasız her hafta sonu, sırf bu konserler için muhterem eşi Meral Hacıeminoğlu Hanımefendi ile beraber Edirne’den İstanbul’a gelirdi. Hastalığının ilk dönemlerinde, Fatih’teki evlerine gittiğim zamanlar onu hep bu koronun konserlerini dinlerken bulurdum. Şahsen meslektaş ve arkadaş çevremde klasik ve klasik sonrası musikimizi makamlarına, güftelerine, bestekârlarına kadar bilen bir başkasını tanımadım. Ben musikimizi böyle tanımayı, böyle sevmeyi, ondan tarifsiz zevkler almayı, bilhassa klasik musikimizin eski medeniyetimizin en güzel, en özlü sesi olduğunu önce Hacıeminoğlu’ndan öğrendim. Bana onun ruh ve kültür zenginliğinden kalan en zevkli manevi miras budur. Bir gün, İstanbul radyosundan

*Çıkmaz derûn-ı dilden efendim muhabbetin
Kurbanın olduğum bize yok mu mürüvvetin*

*

* *

*Etti o güzel ahde vefâ müjdeler olsun
Ey âşık-ı şûrîde sana müjdeler olsun*

*

* *

*Sorulmasın bana ye’sim garîk-i hicrânım
O hüsnü gördüğüm andan beri perîşânım*

*

* *

*Bensiz ey gül gülşen-i âlemde mey-nûş eyleme
Her ne cevrlersen et aşkı ferâmûş eyleme*

*

* *

Mey içerken düştü aksin câmıma

şarkılarını tek bir kelime konuşmadan, âdeta huşu içinde dinlediğimiz anları unutamam.

*

* *

Yazık ki, o müthiş hafıza, o parlak ve keskin zekâ, o sarsılmaz irade, o tavizsiz ahlak ve karakter, o daima heyecan ve hareket isteyen mizaç, o dost gönül, o büyük insan, o büyük ilim ve dava adamı, o büyük Türk bedenini yavaş yavaş kemiren bir hastalıkla vaktisiz söndü. Vefatının 20. yılında Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu’nu, benim bu aziz dost, meslektaş ve ağabeyimi rahmet ve minnetle anıyorum.

BİR ÜLKÜ ADAMINDAN HATIRALAR

Prof. Dr. Recep DUYMAZ
Trakya Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi

Necmettin Hacıeminoğlu'nun hem öğrencisi hem çalışma arkadaşı oldum. Onu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde öğrenciyken tanıdım. Şimdi hafızama yokluyorum. O yıllardan Necmettin Hacıeminoğlu ile ilgili hafızamda ne(ler) kaldı? İlk hatırladığım özelliği, onun “programlı” ve “disiplinli” bir hoca olduğuydu. Program kelimesini geniş anlamda kullanıyorum. İlan tahtasına asılı programa bağlılıktan başlayarak, derslerinde konuyu anlatmasına, konuşma ve yazılarına, bölümdeki odasında bulunma, öğrencileriyle görüşme ve odasından ayrılma saatlerine varıncaya kadar her işinde tam bir program, düzen ve disiplin vardı. O yıllarda her öğrencinin bir devam karnesi bulunuyordu. Öğrenciler derslere devam ettiklerini, ilgili hocanın o karnedeki imzalarıyla ispatlıyordu. Bu imzalar tamamlanıncaya kadar koridorlarda veya hocaların odalarının kapısında imza almak için bekleyerek çekilen çileyi yaşayanlar bilir. Programlı oluşu sayesinde devam karnesinde Necmettin Hacıeminoğlu'na ait imza sayfası, en kolay ve en önce dolan sayfalardan biri oluyordu.

Devam karnesindeki imzalarından biri eksik olan, *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri* kitabından istediği bölümü defterine yazıp kelime tahlili yapmayan, yapamayan, vizelerde düşük not alan öğrencilerin, Necmettin Hacıeminoğlu'nun dönem sonu sınavlarından geçer not alması hayal bile edilemezdi... Bununla beraber amacı, öğrencilerini sınıfta bırakmak değil, yetiştirmektir. Biz öğrencilerine, “Bu bölüme gelmenizdeki maksadı gerçekleştirmek istiyorum.” sözünü sık sık söylerdi...

O yıllarda İstanbul'un Fatih semtinde Atıkali'de bulunan medreseden yurda dönüştürülmüş eski bir binada kalıyordum. Odalarımızda soba, yurdumuzda okuma salonu yoktu. Kışın her akşam bodrum katındaki yemekhanenin orta yerine konulmuş teneke bir sobanın etrafında mecburen toplaşılıyor, ders çalışmaya çalışıyorduk! Çoğu zaman da büyüklerimiz, bizden önce davranıp sobanın yakın çevresini kapmış oluyorlardı. Bir akşam, fakültede benden alt sınıfta okuyan arkadaşım Abdullah Erol'un sobanın etrafında birkaç akşamdır görünmediğini fark ettim. Sonraki gün sebebini sorduğumda şunları söyledi: “Necmettin Hoca'nın dersini düzenli takip edemiyorum, son vize sınavında geçerli not alamadım. Hoca, Tarık'ı (Bölüm kütüphane görevlisi) çağırıp benim durumumda olan arkadaşların isimlerini vermiş ve bu öğrencilerin eksik derslerini tamamlamasını istemiş. Tarık, her akşam Setli Kahvede bize ders anlatıyor, oraya gidiyorum.” dedi. Setli Kahvehane, o zamanlar Laleli'de Edebiyat Fakültesinin yanında bulunan Türkiyat Enstitüsünün bitişiğindeki kahvehaneydi. Ön tarafında masa ve sandalyeler, arka tarafında asma kat

diyebileceğimiz bir set bulunuyordu. Öğrenciler, gündüzleri o kahveyi, ders dışı zamanlarında bir sınıf gibi kullanıyordu.

1970’li yıllar Türkiye’de “sol ideoloji”nin ortalığı toza dumana kattığı yıllardı. Şüphesiz üniversiteler de bundan etkileniyordu. “Forum”, “işgal”, “boykot” ve “yürüyüş” şeklindeki olaylar, hemen her gün sınıflarda başlıyor, koridorlarda devam ediyor ve oradan şehrin sokaklarına yayılıyordu. Eğitim engelleniyordu. Bir gün muştalı bir grup sınıfımızı bastı. Ben muştanın ne olduğunu ve ne işe yaradığını ilk kez o gün gördüm ve öğrendim. Devrime katılmakta pasif kaldığımız için bizi uyarmaya ve cezalandırmaya geldiklerini söylediler. Devrim dedikleri, Türkiye’ye komünizmi getirmektir. Üniversite ortamında milliyetçi öğrenciler bunu engellemeye çalışıyorlardı. Bunaldığımız zamanlar oluyordu.

Olayların çok yoğun olduğu sırada, galiba Yusuf İmamoğlu’nun şehit edildiğini takip eden günlerde, bir gün bir grup arkadaşla Necmettin Hacıeminoğlu’nun Fatih’teki evine gittik. Bu grupta kimler vardı? Unutulma bulutları arasında seçmeye çalıştığım isimler acaba doğru mu? Bölüm kütüphane görevlisi Tarık, *Türkçülüğün Esasları*’nı daha o zaman ezberlemeye kalkan Ferhat Tamir, Antalyalı bir arkadaş, Muharrem Yellice olabilir mi? Hoca, bize kendisinin demlediğini söylediği çayı ikram etti. Mertol Tulum ve Muharrem Ergin hocalarla zaman zaman ailecek buluştuklarını ve çay demleme müsabakaları düzenlediklerini, çoğu zaman kendisinin kazandığını zevkle, gülerek anlattı. Sözü üniversitedeki olaylara getirdi. Üniversitede son zamanlarda meydana gelen olayları bize tahlil etti. Ben sözlü ve yazılı anlatımda “plan”ın önemini ve güzelliğini, daha doğrusu etkileyiciliğini ilk kez bu tahlili dinlerken fark ettim.

Şimdi bu satırları yazarken Ahmet Haşim’in, hocası Ahmet Hikmet’e dair yazdığı o meşhur yazıyı hatırlıyorum. Ahmet Haşim yazısında, hocasının ders dışı bir konuşmasını dinlerken şiirle ilgili bir hakikati, kelimelerin arasında söken garip bir şafağın ruhlarını tatlı bir aydınlığa boğduğu sırada nasıl fark ettiğini anlatır. Aynen bunun gibi, ben de Necmettin Hoca’nın tahlilini dinlerken, düşüncelerinin belirli bir başlangıç noktasından itibaren adım adım ilerleyerek bir sonuca bağlanması demek olan anlatımda planın uygulanmasını, daha doğrusu inandırıcılığını burada keşfettim. Bize üniversite olaylarının başlamasını, ilerlemesini, amacını ve nasıl sona doğru gittiğini tane tane anlatıyordu. Bu konuşmadan tutulmuş notların elimde bulunmayışına şimdi ne kadar yansam yeridir!.. Ancak ülkemizde daha sonraki sol hareketleri de anlamakta kullandığım bir düşüncüyü burada mealen yazmakla yetineceğim: Hocaya göre üniversitede yaşanan olaylar Marksist söyleme rağmen Marksizm’e de aykırıdır. Devrim yapacaklarını, düzeni değiştireceklerini söylüyorlar. Hâlbuki Marksizm’e göre bir ülkede sınıflar düzeni değiştirebilir, devrim yapabilir. Onlar da silahlı gücü elinde bulunduran ordu, üretim yapan işçi, köylü veya esnafıdır. Öğrenciler ise bir sınıf bile değildir; çünkü üretici değildir. Anasından babasından gelen harçlık veya devletin verdiği bursla geçinir. Öğrencilere devrim mi yaptırırlar... Belli ki onlar bir yerlerden idare ediliyor, emir alıyor, kullanılıyorlar. Onlara önce “ülkü” sahibi aydınlarımız karşı çıkmalıdır. Aydınlarımız, ülkeleriyle devletimizin polisine, jandarmasına ve ordusuna yol göstererek, onlarla mücadelede azim ve kararlılık aşılmalıdırlar. Sizin göreviniz sınıfları doldurmaktır. Birer “ülkü adamı” olarak yetişmektir...

Hocanın sözlerini dinledikten sonra evinden ayrılırken gencecik beyinlerimizdeki tereddüt ve endişelerimizin dağıldığını, kendimize güven duygumuzun tazelendiğini ve geleceğe dönük umutlarımızın arttığını hatırlıyorum.

Öğrenciliğimizin son yıllarında galiba yurt dışı görevi sebebiyle derslerimize gelmedi. Derken fakülteyi bitirdik ve her birimiz bir tarafa dağıldık. Tayinim Çankırı Lisesine çıktı. Bir sonbahar günü Ankara'dan bindiğim otobüs, yaklaşık iki saat sonra beni Çankırı istasyonunun kömür tozları ve vagonları arasından geçirek şehre bıraktı. Kimseyi tanımayan ve hiçbir yeri bilmiyordum. Liseye gidip kendimi tanıttım. Oradaki bir görevli bana şunları söyledi: “Buraya ya bir hanımla gelmeliydin veya burada en kısa zamanda bulmalısın!” Sonraki gün istasyonun yanında, kurumuş nehir kenarındaki ağaçlardan birine yaslanıp düşüncelere daldım. Neden sonra kendime geldiğimde “Kastamonu! Kastamonu!” diye bağırın bir muavin sesi duydum. Hemen otobüse atlayıp Kastamonu'ya, oradan da İstanbul'a döndüm. Yüksek lisans yapıp üniversitede kalmayı çok istiyordum; fakat bu o zamanlar bu çok zordu. Neden sonra tayinim İstanbul Şehremini Lisesine çıkınca çok sevindim... Bununla beraber fakülteyi bitirdikten sonra, biraz da özel sebeplerle, epey bir süre Edebiyat Fakültesine uğramadım. Koska Çayhanesi, Enderun Kitabevi ve arkadaşlar arasında kenar diye adlandırdığımız Sultanahmet'te hasır tabureleri bulunan çayhanedeki sohbetlerimizde söz, zaman zaman hocadan açılıyor ve en kısa zamanda ziyaretine gitme kararları alınıyordu, ancak günlük olayların akışına kapılarak bunların hiçbirini gerçekleştiremedik. Yalnız Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı ile Türkiye Millî Kültür Vakfının ödül dağıtım törenlerinde Necmettin Hacıeminoğlu'nu tesadüfen bir iki defa görmüş ve ayaküstü konuşmalarımız olmuştu. 12 Eylül 1980 ihtilalini takip eden yıllar hocanın hayatının en sıkıntılı yılları oldu. Yanlış hatırlamıyorsam bu yılların birinde Türkiye Millî Kültür Vakfının, Sheraton Otelinin bir salonunda düzenlediği Türk kültürüne hizmet edenlere verilen ödül dağıtım törenine Necmettin Hacıeminoğlu da gelmişti. Necat Birinci, Abdullah Uçman ve ben de oradaydım. Hoca salona yalnız girdi ve doğru orta sıralardan birine gidip oturdu. Uzaktan selamlaştık. Necmettin Hacıeminoğlu'nu ilk kez bu toplantıda durgun, düşünceli ve endişeli gördüm. Vakıf başkan yardımcısı eski dost Kemal Özpınar'a ev sahibi sıfatıyla hoca ile ilgilenmesini söyledim. Gereken yapıldı; ancak hoca toplantının sonuna kadar oturduğu yerden kalkmadı.

O yıllarda, belki daha önceki yıllardaydı, Mahir İz, Erenköy İstasyon Camisi'nde Bağdatlı Ruhî'nin *Terkib-i Bendi*'ni okutuyordu. Hafta sonları oraya gidiyorduk. Oraya gidenler arasında yanlış hatırlamıyorsam Bekir Oğuzbaşaran, Abdullah Uçman, Sedat Yenigün, Mustafa Miyasoğlu... vardı. Mahir İz, her hafta koltuğunda Bağdatlı Ruhî'nin matbu divanını getiriyor, *Terkib-i Bend*'in önce orijinal metnini okuyor, sonra her beyti nesre çeviriyor, daha sonra da şerh ediyordu... Metin yerli, usul yerli ve sonuç yerliydi... O derslerde Osmanlı Devleti'nin yapısı, bilimi ve sanatıyla nasıl uyumlu bir bütün olduğunu metne dayalı olarak görüyorduk. Bir gün Mahir Hoca çok canlı, neşeli ve sevinçli bir şekilde geldi. Arkadaşlardan biri onun sevdiği bir kelimeyle, “Hocam bugün çok ‘beşüş’sunuz, sebebi nedir?” diye sordu. Hoca kollarını kaldırarak yine “beşüş” bir çehreyle “Allah’a şükürler olsun, bugün çok bahtiyarım, bugünleri de gördük... Edebiyat Fakültesinde Erol Güngör adında bir hoca varmış... Ziya Gökalp'e cevap vermiş... Birisi, bana onun cevabından bahsetti.” dedi. Başta ben olmak üzere hepimiz heyecanlandık... Onun kürsüsünden, Sosyal Psikoloji'den sertifika almış olmam sebebiyle Erol Güngör'ü tanımış ve bazı derslerine katılmışım. Söz konusu yazıyı o anda hatırlayamadım. Mahir İz, Ziya Gökalp'in *Türkçülüğün Esasları*'nda dini, kültürün bir unsurundan ibaret bir değer olarak göstermesinden hoşlanmıyor, Osmanlı toplumunu Durkheim sosyolojisiyle açıklamasını doğru bulmuyordu. Ona göre din, toplumun yapılandırılmasında bir unsur-

dan ibaret değil, asıl öğeydi. Din toplumu yapılandırır ve kültür bu yapılandırmanın şekil kazanmasından oluşur. Örneğin doğum, evlenme ve ölüm olaylarında yapılan merasimleri, o toplumun dini belirlenimler ve bütün bunların toplamı o milletin kültürü olur. Mahir Hoca, kültür ve medeniyet üzerine düşüncelerini anlattıktan sonra, buna benzer bir mutluluğu bir süre önce Fatih Tiyatrosunda da yaşadığını söyledi. Oradaki bir toplantıda *Safahat*'tan okuduğu her şiiri bıraktığı yerden, ezberden okumaya devam eden Edebiyat Fakültesinden genç bir hocayla karşılaştığını ifade etti. Öyle ki o genç hocanın *Safahat*'ın nerdeyse yarısını ezberlediğini gördüğünü söyledi. Bu sefer biz birbirimize bakışarak o hocanın kim olabileceğini tahmin etmeye çalıştık. Bir sonuca varmadan Mahir Hoca, *Terkib-i Bend*'i okumaya geçti. Daha sonra yaptığım araştırmalara göre Erol Güngör'ün Mahir İz'i o kadar sevindiren yazısının *Türk Kültürü ve Milliyetçilik* kitabına da alınan "Millî Kültür ve Halk Kültürü" başlıklı yazısı olduğunu öğrendim.

Yıllar akıp gidiyordu... İTÜ'de okutmanlık yaparken doktora tezimi tamamladıktan sonra Trakya Üniversitesine geçmem söz konusu olduğu zaman Necmettin Hacıeminoğlu'nu Türk Dünyası Araştırmaları Vakfında ziyarete gittim. Yanında yorulmak bilmeyen Prof. Dr. Turan Yazgan da vardı. Ben, elini öpüp otururken hoca, yüzüme bakarak "Dağıldınız..." diye söze başladı. Tam o sırada bir şeyler söylemeye hazırlanırken Nevzat Atlığ içeri girdi. AKM'de Pazar konserlerinin devam ettiğini ve Necmettin Hoca'nın bu konserlerin sadık müdavimlerinden olduğunu duyuyordum. O zaman orada tadına doyum olmaz bir musiki sohbeti başladı. Sadece dinliyor ve arınıyordum... Söylenen her cümle beni bazen Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Mahur Beste*'sine, bazen Yahya Kemal'in şiirlerine götürüyordu. Sanki daha çok Necmettin Hoca konuşuyor, diğerleri dinliyordu. Hocaya göre musiki, bir kültürün en kendine has unsuruydu. Türk musikisi, Türk kültürünün en orijinal unsuru, onu yabancı kültürlerden ayıran en hakim çizgisiydi. Onu sevmek, ona bağlanmak, kültürümüzün en "mahrem" unsuruna sahip olmak anlamına geliyordu...

Ayrılırken bana "Süreyya ile görüş." dedi.

1992 yılında Trakya Üniversitesinde göreve başladığımda Necmettin Hacıeminoğlu'yla yaklaşık on beş yıl, pek görüşmemiştik. Bu süre içindeki münasebetlerimiz İstanbul'daki bazı toplantılarda tesadüfen karşılaşmak, ayaküstü hâl ve hatır sormaktan ibaret kalmıştı. Trakya Üniversitesine geldiğim günden itibaren ise yine hemen her gün görüşmeye başladık. Burada onu plan, düzen ve disiplin bakımından İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesindeki çalışma hayatına göre biraz müsamahalı gördüm. İlk günlerim hafızamı tazelemek ve "eskileri" gözlerimin önünde canlandırmaya çalışmakla geçti. Trakya Üniversitesinde ders aralarında daha çok Vahit Türk, Emin Kalay ve Cevdet Şanlı'nın oturdukları odaya gidiyor ve kahvesini içiyordu. Burada başlayan sohbetler, bazen Akça'da, bazen ailecek yapılan ev ziyaretlerindeki buluşmalarda devam edip gidiyordu.

Daha çok Mehmet Akif Ersoy, Peyami Safa, Ahmet Hamdi Tanpınar, Mümtaz Turhan ve Hilmi Ziya Ülken üzerine konuşuyorduk. Bir gün Akça'da ben şimdi hatırlamadığım bir vesileyle Mahir İz adını söyleyince, sözümü kesti "A, o adam benim için '*Safahat*'ın yarısını ezberleyen hoca' derdi" dedi. Ben de hemen zihnen on beş yıl önce Erenköy İstasyonu karşısındaki camide Mahir İz'den dinlediklerimi anlattım... Çok çok mutlu oldu... Çocuklar gibi sevindi... O da, Mahir İz'in Fatih Tiyatrosunda "Ölürsem gözümlerimle kalmayacak, *Safahat*'a sahip çıkan gençleri gördüm..." yolunda sözler söylediğini hatırladı. *Safahat*'ın yarısını ezberlemesinin yanında "Safahat'ın Dil ve Üslubu" adlı ciddi ve uzun incelemesi, ona karşı yakın ve derin ilgisini gösteren diğer bir örnektir.

Safahat'ın bütün bir cumhuriyet neslini terbiye edebilecek kadar sağlam esasları ihtiva eden bir metin olduğunu düşünüyordu. “Akif”te Devlet Fikri ile Millî Tarih Şuuru” adlı tebliğinde işlediği konu, Türklerde “devlet ile saadet”in birlikte bulunacağı düşüncesiydi. Bu düşüncenin çağımızda en güzel ifadesinin Mehmet Akif’in şiirlerinde bulunduğunu söylerdi.

Necmettin Hacıeminoğlu'nun Peyami Safa ile tanışmasının heyecanlı hikâyesini Trakya Üniversitesinde ezberlemeyen kimse her hâlde kalmamıştır. Üniversiteye başlamak üzere gencecik bir delikanlı olarak İstanbul'a ilk geldiğinde doğruca Çağaloğlu'na gittiğini, neden sora Peyami Safa'yı çalışma odasında bulunduğunu, karşılaştıklarında ilk cümlelerini, Necmettin Hacıeminoğlu'nun ilk yazısı üzerine Peyami Safa'nın söylediklerini... Hoca bize kim bilir kaç kez anlatmıştır... Dinleyenler mutlaka fark etmişlerdir... Onlar kuru bir olayın yüzeysel anlatımından ibaret ruhsuz cümleler değildi... O cümlelerde saygının, bağlanmanın, ince, dar ve çileli bir yola birlikte çıkmanın kararlılığı vardı... Böyle bir hikâyeyle başlayan tanışma zamanla dostluğa ve dava arkadaşlığına kadar ilerlemiştir. Hatırladığıma göre Peyami Safa'nın iki özelliğini takdir ediyordu. Birincisi, bu milletin düşmanlarıyla giriştiği fikir mücadelesindeki kararlılığı, ikincisi de eserlerinde kullandığı güzel “dil”imizin mükemmelliği. Fikir ve üslup... Bütün sanat eserlerinde aradığı iki değer... Ona göre Peyami Safa, Türkiye Türkçesini doğru ve güzel kullanan yazarlarımızın önde gelenlerinden biridir. Peyami Safa'nın *Yalnızız* romanı üzerine yazdığı dört tefrikalık “Yalnızız” başlıklı uzun incelemesi, Peyami Sefa ile aralarındaki münasebetin yakınlık ve dostluk kademelerinden geçerek dava ve ideal birlikteliğine ulaştığının yazılı bir göstergesidir. O kadar sevdiği ve yücelttiği *Yalnızız* romanında acaba kendi ruhunun yalnızlığını mı buluyordu?..

Necmettin Hacıeminoğlu hakkında, sadece sosyal ve siyasal fikirlerine bakarak yapılan bir değerlendirmenin eksik olduğunu düşünüyorum. Müziğe ve edebiyat metinlerine karşı duyduğu derin ilgi, bilim adamlığı ve sosyal fikirlerinin yanında içten içe varlığını sürdüren bir sanatkâr yönünün de bulunduğunu gösterir. Onun bu yönünü gösteren davranışlarından biri de Lemi Atlı'nın bestelediği o meşhur uşşak şarkıya gösterdiği yakın ilgidir.

“Bu imtidâd-ı cevre kim bahtın şitâbı var” dizesiyle başlayan bu şarkıyı hoca, tekrar tekrar dinlemekle yetinmez, başka hiçbir yerde bulunmayan ayrıntılı ve hüzünlü hikâyelerini de anlatırdı. Kemal Tahir'in *Kurt Kanunu* adlı romanında uzun uzun anlattığı Mustafa Kemal'e 1926 yılında İzmir'de düzenlenen suikast girişimi, gerçekleşmeden önlenir ve suçlu görülen on beş kişi yargılandıktan sonra idam edilir; fakat olay kapanmaz. Bir süre sonra bu sefer Ankara'da tutuklamalar başlar. Ankara'da tutuklananlar arasında Mustafa Kemal'in eski yakın arkadaşı Doktor Nazım da bulunur. Yargılanır ve idama mahkûm edilir. İdam sehпасına çıkarılır, ilmik boynuna geçirilir, o anda son arzusu ne olduğu sorulunca bir mısra okumak istediğini söyler. İzin verilir. Doktor Nazım, gözleri çok uzaklarda, derinliklerinden gelen bir sesle yukarıdaki şarkının son mısraını okur:

“Bu rûzgâr-ı bîmededin inkılâbı var!”

Daha sonra, bir rivayete göre, Marmara Köşkü'nde düzenlenen bir baloda söz, Doktor Nazım'ın idamına gelince Mustafa Kemal, görevlilere Doktor Nazım'ın son arzusunun ne olduğunu sorar. Onlar da yukarıdaki şarkının son mısraını okumak istediğini bildirirler! O sırada aynı şarkı, sahnede, muhtemelen dinleyicilerle birlikte okunmaktadır... Mustafa Kemal, içindeki sızıyla birden ayağa kalkar ve “Susturun şu şarkıyı!” diye ses-

lenir... Sesler birden kesilir ve salon derin bir sessizliğe gömülür... Devir, inkılapların peş peşe yapıldığı yıllardır... Şarkının arka planındaki hikâyeyi o anda bilmeyen bazı kişiler, Mustafa Kemal'in bu tepkisini o sırada çalınmakta olan klasik Türk musikisine, okunan şarkı sözlerine, dolayısıyla eski edebiyata karşı bir tavır olarak yorumlarlar... Klasik Türk müziği gözden düşer... Eski edebiyata bakış değişir... Bir müddet sonra "Putları yıkıyoruz kampanyası başlatılır"... Bütün bunlar başta *Fatih Harbiye* romanı olmak üzere, o dönemin bazı edebiyat eserlerine konu olur...

Trakya Üniversitesinde Necmettin Hacıeminoğlu ile yaptığımız sohbetler arasında en zevkli ve tatlı olanları şüphesiz Ahmet Hamdi Tanpınar üzerine olanlarıydı. Tanpınar üzerine ne kadar çok hatırası vardı... İşte şu anda kalemimin ucuna geliveren iki tanesi:

Tanpınar'ın Şartı

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Yeni Türk Edebiyatı Kürsüsü kurulduğu zaman başına geçecek bir profesör aranır. O zamanlar profesörleri Maarif Vekâleti atar. Neden sonra vekâlet, Tanpınar'a bir heyet göndererek profesörlük teklifi götürür. Tanpınar, teklifi kabul eder; ancak küçük bir şartı olduğunu bildirir. Şartının ne olduğunu sorduklarında:

-Sınıfta ders esnasında sigara içmeme izin verin, der.

Teklifi götürenler şaşırır. Hiç böyle şey olur mu? Onu bu garip şartından vazgeçirmeye çalışırlar; fakat ünlü tiryaki Tanpınar geri adım atmaz, direnir. Heyet de teklifi geri alarak yanından ayrılır.

Bir müddet başka bir isim aramaya devam ederler. Uygun bir aday bulamayınca ikinci kez Tanpınar'a başvururlar ve Tanpınar'dan şartını biraz hafifletmesini isterler. Tanpınar,

-Peki, diyerek şartını şöyle hafifletir:

-Sınıfta ders esnasında sigara içilmeyecek; ancak ders bittikten sonra seminer çalışmalarında sigara içmek serbest olacak.

Heyet bu şartı kabul eder ve atamasını yapar. Tanpınar, göreve başladıktan sonra bir gün sınıfta ders anlatırken on beş dakika sonra gözleri kararmaya, yirmi dakika sonra ise cümleleri karıştırmaya başlar. Sonunda dayanamayıp ayağa kalkar ve:

-Çocuklar, ders bitti, seminer başladı, diyerek cebinden çıkardığı tabakasından bir sigara alarak yakar!..

Tanpınar'ın Teşekkürü

Ahmet Hamdi Tanpınar bir doktora savunması jürisinde bulunur. Doktora adayına sorduğu her soruya az sonra yine kendisi cevap vermeye başlar. Her cümlesinin sonunda doktor adayı:

-Evet, efendim! diyerek tasdik eder. İmtihan süresi Tanpınar'ın konuşmasıyla biter. Sonunda adaya dönerek:

-Benim her cümlemi tasdik ettiğiniz için size teşekkür ederim, der!

Necmettin Hacıeminoğlu, Mümtaz Turhan'ın *Kültür Değişmeleri* adlı kitabından, kendisini değiştiren kitap olarak bahsedirdi. Bunun sebebini şöyle anlatıyordu: "Edebiyat Fakültesine yeni kaydolmuştum. Hocaları dinliyor, yazılarını okuyordum. Mehmet Kaplan'ın Cumhuriyet neslini tenkit eden yazıları vardı. Bunlar bana uymuyordu. Ona sık sık itiraz ediyordum. Bir gün bana *Kültür Değişmeleri* adlı bir kitap tavsiye etti. Kitabı hemen aldım ve okumaya başladım. O gece sabaha karşı kitabı bitirdim! Artık eski

Necmettin değildim. Fakülteye gidip Mehmet Kaplan'ı buldum ve haklı olduğunu söyledim". Burada "Cumhuriyet neslini tenkit eden yazılar"dan kasıt, Mehmet Kaplan'ın meşhur "Nesillerin Ruhu" adlı denemesi olduğunu düşünüyorum. Bilindiği gibi bu denemesinde Kaplan, Tanzimat'tan beri gelen nesillerin siyasal düşüncelerinin değişmesine paralel olarak ortaya koydukları edebiyatın muhtevasında da değişmeler olduğunu ve bu değişmelerin daha çok "ulvî"den "süflî"ye doğru bir seyir takip ettiğini anlatarak Cumhuriyet'in edebiyat neslini ciddi bir tenkide tabi tutar.

Hacıeminoğlu, Hilmi Ziya Ülken üzerine konuşmaktan da hoşlanırdı. *Tarihî Madde-ciliğe Reddiye* adlı kitabı üzerine yazdığı ciddi ve muhtevalı yazısındaki fikirleri, kendisinden defalarca dinledim.

Çağımız Türk edebiyatı ve düşünce tarihinin önde gelen bu şahsiyetleri yanında hoca, mücadelelerle dolu kendi hayat hikâyesine dair hatıralarını ve ıstıraplarını da zaman zaman anlatıyordu. Sadece bir tanesini aktarmakla yetineceğim:

"Bursa'da 'Halk ile Aydınlar Arasındaki Zıtlık' konulu bir konferans verdim. Salon tıklım tıklım doluydu. Konuşmamın ortalarında şu cümleleri söyledim:

Halkın cenazesi tekbirlerle kaldırılır, aydınların cenazesi bando ile;

Halk, evine ayakkabısını çıkararak girer; aydın, ayakkabısı ile;

Halk, Fevzi Çakmak ile Kazım Karabekir'i sever; aydın, Atatürk ile İnönü'yü...

Son cümleyi söyleyince ön sıralarda oturan bazı subaylar ile aydınlar salondan çıktılar!..."

Hoca'nın yakınları tarafından bunların tamamının toplanması, tasnif edilmesi, yazıya geçirilmesi ve yayınlanması hem hocayı hem dönemini ve çevresini yakından tanımak bakımından faydalı olur diye düşünüyorum. Ben şimdi burada bunlara dalmayacağım; ancak hocanın çok önemli gördüğüm bir özelliğine dokunmakla yetineceğim. Necmettin Hacıeminoğlu bir dil profesörüydü. O, dil bilgisini sadece ek-kök, özne-nesne ve yüklem arasındaki münasebetleri incelemekten ibaret bir uğraş alanı olarak görmüyordu. Ona göre dil ile bir milletin kültürü arasında kopmaz bağlar vardır ve dildeki her kelime, bu bağların ilmiklerinden biridir. Trakya Üniversitesindeki görevinin son zamanlarında bana göre anlam bilim alanında yeni bir kuram ortaya attı. Bu kuramın özü, kelimenin anlamını oluşturan sesler ile o kelimenin gösterdiği nesne arasında bir anlam ilgisinin bulunduğu görüşüdür. Bu ilgiyi göz, göl ve daha başka kelimeler üzerinde açıklayarak bize meraklı ve heyecanlı dakikalar yaşattıyordu. Bilindiği gibi Muharrem Ergin böyle bir ilginin bulunduğunu kabul etmez. Mesela Türkler bildiğimiz sert cisme neden "taş" demişler. Ona göre bunu tesadüfün dışında başka bir yolla açıklamak mümkün değildir. Hâlbuki Necmettin Hoca'nın kuramına göre bu mümkündür!.. Bu düşüncüyü, sonraki yıllarda Trakya Üniversitesi Sabancı Kültür Merkezinde düzenlenen ve Ahmet B. Ercilasun'un da hazır bulunduğu bilimsel bir toplantıda anlattım. Toplantıdan sonra Ercilasun, "hocanın verdiği diğer örnekleri de hatırlamaya çalış, bu görüş araştırılmaya değer bir nokta" dedi.

Necmettin Hacıeminoğlu'yla son görüşmemiz yine İstanbul'da Fatih'teki evinde oldu. Trakya Üniversitesinden ayrılıp İstanbul Üniversitesindeki görevine döndükten sonra bir süre görüşemedik. Onun İstanbul Üniversitesindeki görevine dönüşünün anlamlı ve ilginç hikâyesinin, olayın içyüzünü bilenlerce yazıya geçirilmesi uygun olur. O olayda, ülkemizde bir dönemin üniversitelerinin durumunu ortaya koyan, dostluğun ve vefakârlığın bugünkü nesillerce de örnek alınabilecek güzel bir uygulaması vardır.

İstanbul'a bir gelişimde, yanlış hatırlamıyorsam 1995 yılının sonlarıydı, bu sefer eşimle birlikte Fatih'teki evine gittik. Bizi eşi Meral Hanım karşıladı. Daha hocanın sesini duymadan, müzik dolabının derinliklerinden gelen bir uşşak şarkının sözlerini duyduk:

“Akşam oldu hüzünlendim ben yine
(...)”

Hocanın ilk sorusu, Trakya Üniversitesindeki Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ile bölümdeki arkadaşların durumu oldu. Devamında söz döndü dolaştı Birol Emil ile Mehmet Akalın'ın Edirne'deki üçlü buluşmalarına geldi. Bu buluşmalarındaki sohbetlerin uygun yerlerinde hocalar bazen bir beyit okuyor, bazen bir fıkra anlatıyorlardı. O sırada masada bulunan bölümün genç hocaları, buna şaşıyorlardı. Necmettin Hoca, ben de onların bu şaşmalarına şaşıyordum, dedi. “Çünkü o sohbetler, bizim İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde yıllardan beri yaptığımız ve alıştığımız sohbetlerin birer devamıydı” anlamına gelen cümlelerini de ilave etti. Edirne'de görev yapmanın çalışma hayatına bir zenginlik kattığını söyledi.

26 Haziran 1996 Çarşamba günü Trakya Üniversitesinde Rektörlük seçimi vardı. Öğretim üyeleri seçimin yapılacağı Sabancı Kültür Merkezinde toplanmışlardı. Toplantıya birkaç dakika geç katıldım. Salona girdiğimde heyecanlı bir kalabalık ile karşılaştım. Yoklama yapılıyordu ve herkes seçim havasına girmişti. Daha yerime oturmadan bir arkadaşım, Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu'nun ölüm haberini verdi!.. Benim için salonun havası birden değişti. Biyolojik olarak belki salondaydım; ama psikolojik olarak hem zaman hem mekân bakımından çok uzaklara dalıp gitmiştim... O dalıştan yukarıdan beri pek azını anlatmaya çalıştığım hatıra kırıntılarını gün yüzüne çıkarabildim. Ama gam değil. Hocanın hayatı ve kitapları gözümüzün önündedir. Onlara dalacak genç bilim âşikları, onun insanlarla münasebetlerindeki “nezaket”ini, konuşmalarındaki “tatlı dili”ni ve bu memleketin değerlerine bağlı herkes için iyilik dileyen “sevgi dolu kalbi”ni gözlerimizin önüne sererek yolumuzu aydınlatacaklardır...

ÜSTAT PROF. DR. NECMETTİN HACİEMİNOĞLU'NU SAYGI VE SEVGİYLE ANIYORUZ

Prof. Dr. S. Mahmut KAŞGARLI
Trakya Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi

İnsanlık âleminde tarihten günümüze kadar eğitim, ilim, irfan sahasında birçok münevver kişiler gelip geçmiştir ki onlar bütün ömrünü kendi vatani, milleti ve insanlık âleminin yararı için bağışlayıp evlattan evlada anılacak derin izler bıraktılar. Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu da bu şahsiyetlerin içinde yer alan münevverlerden biridir.

Türkoloji ilmine büyük katkıları olan âlim ve yazar üstadımız Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu 26.6.1996 tarihinde hastalık sebebiyle hayata gözlerini yumarak Hakkın rahmetine kavuşmuştur.

Bu yıl onun vefatının 20. yıl dönümü olup, merhum üstadımızı sevgi ve saygıyla anıyoruz.

Necmettin Hacıeminoğlu 1932 yılında Maraş'ta doğdu. 1954 yılında Adana Erkek Lisesinden mezun oldu. Aynı yıl girdiği İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü 1959 yılında bitirdi. Mezun olduktan sonra bir ara Bitlis Lisesi ve Özel Osmaniye Lisesinde edebiyat öğretmenliği yaptı, 1960 yılında da İstanbul Üniversitesi Türkoloji Bölümüne asistan olarak kabul edildi.

1960-1963 yılları arasında İstanbul Üniversitesinde “Kutb’un Hüsrev ü Şirin’i ve Dil Hususiyetleri” adlı tezi ile Edebiyat doktoru (1963), “Türk Dilinde Edatlar” adlı tezi ile 1970 yılında doçent, 1979 yılında da profesör oldu.

1980’li yıllara gelinirken düşüncelerini yazıya aktardığı için “Düşünce Suçluları” arasına girdi. Tutuklanarak cezaevine konuldu ve yargılandı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümündeki kürsüsünden istifa etmek zorunda bırakılan Hacıeminoğlu çok zor ve çileli yıllar geçirdi.

1985 yılında Trakya Üniversitesinde Türkoloji Bölümünü kurmak için Edirne’ye geldi. 1994 yılının başlarına kadar burada görev yaptı. 1994 yılının Mart aylarında İstanbul üniversitesi Edebiyat Fakültesine geri döndü.

Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu’nun kuvvetli zekâsı ve keskin kaleminden türemiş olan kıymetli eserleri *Lehçetü’l Hakâyık* (1962), *Kutb’un Hüsrev ü Şirin’i ve Dil Özellikleri* (1963), *Türk Dilinde Edatlar* (1972), *Milliyetçi Eğitim Sistemi* (1972), *Türkçenin Karanlık Günleri* (1972), *Türk Dilinde Fiiller* (1994), *Karahanlı Türkçesi Grameri* (1996), *Harezmi Türkçesi Grameri*’ni (1996), yüzlerce ilmi makaleleri ve güzel edebî dile sahip birkaç hikâyeyi bize miras olarak bırakmıştır. Bundan başka merhum hocamız, Türk kültürünün çeşitli cephelerinde ve Türkiye’mizin ilim irfan yuvaları sayılan üniversitelerinde görev yapacak yüzlerce münevver bilim adamı yetiştirip vatanımıza bahşetmiştir.

Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu, kalbi Türklük sevgisiyle dolu bir münevver insandı. O her zaman Türklük, Türk Dünyası ve Türk-İslam Birliği'nin davasını vicdani borç bilen, ilim irfanın gelişmesi için kendini adayan, çeşitli kötülüklerle cesurca mücadele eden, güzel fazilet sahibi bir bilim adamıydı. O bu özellikleriyle kültür, eğitim camiasında sevgi ve saygı kazanmıştı.

Üstat Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu ile benim ilk tanışmam 1983 yılı Ekim ayında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde olmuştu.

Ben Doğu Türkistan'ın merkezi Urumçideki Doğu Türkistan (Şinciang) Üniversitesi Dil-Edebiyat Fakültesinde yirmi altı yıl öğretim üyeliği yaptıktan sonra İstanbul'daki akrabalarımın Türkiye'den gönderdiği davet üzerine 17 ağustos 1982 yılında Türkiye'ye geldim. 1983 yılı Ekim ayında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne öğretim görevlisi olarak atanmışım. Üstat bu dönemde, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün Eski Türk Dili Ana Bilim Dalında çalışıyordu.

Bir gün onun çalışma odasına girdim ve selamlaştım. Önce kendimi bir iki cümle ile tanıttım. Hoca benimle güler yüzlü ve çok samimi bir şekilde görüştü. Bana çay ikram etti ve:

“Hoş geldiniz kardeşim. Sizinle tanıştığıma memnun oldum.” dedi ve:

“Doğu Türkistan'daki Uygur kardeşlerimizin durumu nasıl?” diye sordu, ben de durumlarının iyi olmadığını, baskı ve asimilasyon siyasetinin devam etmekte olduğunu izah ettim. Bundan çok üzüntü duyduğunu yüzündeki ifadeden hissettim. İstanbul Üniversitesine yeni geldiğim zamanlarda her defa karşılaştığımızda benden hâl hatır sorar çok ilgilenirdi. Böyle günlerin birinde Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu'nun İstanbul Üniversitesinden istifa ettiğini duydum ve çok üzüldüm. 1985 yılında Trakya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde görev yapmaya başladığımı ve Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün kurucusu, aynı zamanda başkanı olduğunu duyunca çok sevindim. Karşılaştığımda da samimi şekilde tebrik ettim.

Ondan sonraki yıllarda Necmettin Hacıeminoğlu'nun Türk Edebiyatı Vakfında, Kubbealtı Akademi Vakfında, Türk Dili ve Türk Kültürü hakkında verdiği konferansları birkaç defa dinleme şansım oldu. 1985-1993 tarihleri arasında İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırma Merkezi tarafından tertiplenen millî ve milletler arası Türkoloji kongrelerinde, Mayıs 1992 tarihinde T.C. Kültür Bakanlığı tarafından Ankara'da tertiplenen Türk Dünyası Dil Kurultayı'nda, 21 Mart 1993 tarihinde Antalya'da tertiplenen Türk Devletleri ve Türk Topulukları Kardeşlik, Dostluk ve İşbirliği Kurultayı'nda, merhum hocamızın konuşmalarını dinleme, onunla dertleşme fırsatına müyesser olmuşum. Mart 1993'te Antalya toplantısından dönüşte Prof. Dr. Hacıeminoğlu ve Prof. Dr. Naci Kuvancıoğlu (Erciyes Üniversitesi Rektörü) ile bir uçakta İstanbul'a döndük. Uçakta koltuklarımız yan yana idi. Yol boyunca koyu sohbetlerimiz devam etti. Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu bize 12 Eylül 1980 yılındaki askerî darbe hakkında söz açtı:

“Askerî darbenin olduğunu radyodan duyduktan sonra belki beni de gözaltına alır diye düşündüm. Hazırlıklarımı yaptım. Ne zaman evimin kapısı çalınsa, geldiler diye tahmin ettim. Sonunda gözaltına alındım.” dedi. Başından geçen olayları anlattı. Hocamızın hoş sohbetinden yolculuk esnasında zamanın nasıl geçtiğini fark edemedik. Benim Haziran 1994'te Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Doçentlik kadrosuna atanmamda da Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu'nun mühim katkısı olmuştur.

Ben gazetede ilan verilmiş olan Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalındaki Doçentlik kadrosuna

müracaat ettikten sonra, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim elemanlarının bir toplantısında Bölüm Başkanı Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu yaptığı konuşma sırasında “Bölümümüze yakında Kaşgarlı Mahmut gelecek.” demiş. Bölümdeki öğretim üyeleri ve elemanları bu haberi duyduktan sonra çok şaşırılmış. Onlar “Kaşgarlı Mahmut bin yıl önce vefat etmiş bir Türkolog değil miydi? O buraya nasıl gelecek?” diye hayretler içerisinde kalmışlar. Hiçbir öğretim üyesi bu soruyu üstat Necmettin Hacıeminoğlu’na sormaya cesaret edememiş. Ben Trakya Üniversitesinde göreve başladıktan sonra bölümdeki öğretim elemanları bu hadiseyi bana izah etmişti.

1985 yılında Trakya Üniversitesine gelen Necmettin Hacıeminoğlu Fen-Edebiyat Fakültesi bünyesinde Türk Dili ve Edebiyat Bölümünü kurdu ve bölüm başkanlığına getirildi. 1987 yılında Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne tayin edildikten sonra Yüksek Lisans ve Doktora programını başarıyla yürüttü. Hacıeminoğlu Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Bölümünün ve Sosyal Bilimler Enstitüsünün kurucusu olarak Trakya Üniversitesi tarihinde yerini aldı.

Bu ilmî müessesenin kuruluşu ve gelişmesinde hocamız büyük çaba ve gayret göstermiştir. Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu’nun Türk dilinin incelenmesinde Türk dilinin mantık sistemi ve kelime ailelerini göz önünde bulundurma hakkındaki görüşleri ve kelimelerin gramer tahlilinde bir hecelik köküne kadar inme metodu doğrultusundaki teşebbüsleri Türk dilinin gramer incelemelerinde çok önemli bir yaratıcılıktır. Prof. Dr. Hacıeminoğlu dil üzerinde uzun yıllar süren incelemesi neticesinde Türkçede kelime köklerinin fiillerden ibaret olduğu görüşünü ortaya atmıştır. Birçok kelimeyi bu şekilde şerh etmiştir.

Üstat Necmettin Hacıeminoğlu 1990 tarihinde yazdığı “Türk Dilinin Mantık Sistemi ve Kelimeleri” adlı makalesinde “Türemiş kelimeler bahis konusu olduğu takdirde söz ile nesne arasında mutlaka bir mantık bağı aranmalıdır. Çünkü sonradan yapılmış bütün kelimeler artık insan zekâsının eseridir. Bu bakımdan Türk Dili ile meşgul olan araştırmacılar yapı ve şekil meselelerini aşır Türkün ve Türkçenin mantık sistemine ulaşmalıdırlar. Esasen milletin tasavvur ve yorumu isabetle tespit edilmezse kelime tahlillerinde başarılı olmak da mümkün değildir.” diye hitap etmiştir.

Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümündeki öğretim üyeliği görevine döndükten sonra kendisinin kurucusu olduğu Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünün aklından hiç çıkarmamıştır. 1995 yılında iki defa Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne ziyarete gelmiş, bölümün eğitim faaliyetlerine ilgi göstermiştir.

Edirne’ye ziyarete geldiği günlerde benim çalışma odama teşrif ederek birlikte çay içip benden hâl hatır sormuş bana ayrıca ilgi göstermiştir. Onun bu davranışlarından, hocamızın iyi huylu, fazilet sahibi bir bilim adamı olduğunu hissetmişim. Üstadımızın benimle yaptığı sıcak sohbetler hâlâ gözümün önünde canlanmaktadır.

Bu dünya hayatı geçicidir. İnsanlar hayatta iken yaptığı hayırlı çalışmalarıyla, vatan, millet için verdiği hizmetleri ile iyi bir nam kazanmalıdır. Üstat Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu yaptığı çalışmaları ile kültürümüze kattığı katkılarıyla, toplum içerisindeki güzel davranışlarıyla ve faziletiyle iyi bir insan olarak iyi bir nam, iyi bir etki bırakmış bir şahsiyettir.

O hiçbir zaman ölmeyecektir. Kalbimizde ebediyen yaşayacaktır.

9.8.2016, İstanbul

EMİN ADAM

Yrd. Doç. Dr. Hasan ÇEBİ

Trakya Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi

Ne yazmalıyım, ne yazabilirim? Konu, Hacıeminoğlu. 1985'te üniversiteme gelmiş. Adı da, sanı da büyük. Bütün kitaplarını okumuşum. Hem üniversite ve ilim âleminde hem de millî meselelerde ön safta. Ben Çanakkale'deyim, o Edirne'de, merkezde. İyi ki haftada 2-3 gün dersim var da, mesaide beraberiz. Böyle tevafuklar, inanın çok mühim.

Aynı üniversitede, yani Trakya Üniversitesinde geçen 7-8 yıl. Yoğun, verimli ve zevkli. Nasıl ifade etsem, âlimin dilinden zekâ fasılları. Her söz ayrı bir mana deryası. Her sohbet ayrı bir muhabbet denizi. Kısaca sözün gücünü gösteren şehrayın. Her dem, sıralı değil... Bazen bir ilmî toplantının hazırlığında, bazen yolculukta, bazen de sofrada... Bildiğini söyleyen, öğrendiğini paylaşan bir insan. İdeolojilerin en keskin zamanında bile, yardım konusunda hiçbir ayırım yapmayan adam. Onun işi hiçbir zaman ezber olmadı. O, düşündü ve söyledi. Bakın üslubuna, net ve mübalağasız. Hatırlayın konferanslarını, doğru sözde sözsüz. Ve bakın şefkat ve merhametine, mütevazı ve sessiz. Ama bir de bakın kararlılığına, bir dava adamı tavizsiz.

Turp, ıspanak davası değil, Türk İslam davası... Konjonktürün politikası değil, temellerin, köklerin ustası. Dilde kök, işte kök, fikirde kök...

Onun için ne yazayım diye kara kara düşündüm. Kızı Oytun Hanım'ın yazısını okuyunca dayanamadım ve bunları karaladım. Çünkü o benim de ülküdaşımdı, arkadaşım, ağabeyimdi. Yıllar yılı icra ettiğimiz 18 Mart sempozyumlarında, hep yanımda oldu. Hem işin mutfağında bana yardım ederek hem de vitrininde en anlamlı tebliğleri sunarak... Şahsî himmetini de eksik etmeden her zaman elimden tutarak... İşte böyle bir Hacıeminoğlu, işte böyle bir Türk dili uzmanı, işte böyle bir bilim ve sanat adamı. Türkçenin de Türkiye'nin de karanlık günlerine ışık tutan insan.

Safahat hafızasındaydı diye yazıyor sevenleri. Çünkü o da Akif gibi millet âşığı ve Akif gibi emin adamdı. Başlığı onun için koydum. Bir tevafuk: Akif "Peygamberimin yaşında öleceğim" der ve 63 yaşında Hakk'a yürür. Hacıeminoğlu da 63 yıl yaşadı. Dahası, ikisi de Edirnekapı şehitliğinde... Cenab-ı Hak ikisine de, rahman ve rahîm vafında hediye eylesin.

En son, Okumuşadam Sokağı'nda ziyaret etmiştim. Eşi hanımefendi ile birlikte gördüm ki, o huşu ile dinlediği Türk Sanat Müziği şaheserlerini de yetim, öksüz bırakmış. Bilvesile Meral Hacıeminoğlu ve evlatlarına, sağlık, saadet dileklerimi sunmak isterim.

Son olarak böyle güzel, böyle manalı bir fikri ortaya atan, bu fikri paylaşan ve emeği geçen herkese minnet, şükran...

HOCAM PROF. DR. NECMETTİN HACIEMİNOĞLU

Yrd. Doç. Dr. Esat CAN
Trakya Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi

Onu Tanımamız

Bizler onu ilk olarak 1960'lı yılların sonlarında, öğrencisi olduğumuz İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi amfilerinde genç bir hoca olarak tanımiştık. Ali Nihad Tarlan, Ahmet Caferoğlu, Mehmet Kaplan, Faruk Akün, Muharrem Ergin, Faruk Kadri Timurtaş, Saadettin Buluç, Abdülkadir Karahan, Fahir İz, Ali Fehmi Karamanlıoğlu ve Kemal Eraslan gibi yaşlı veya orta yaşlı hocaların görev yaptığı Türkoloji Bölümünde Necmettin Bey, Birol Bey, Âmil Bey, Mertol Bey, İnci Hanım, Zeynep Hanım, Mehmet Bey (Çavuşoğlu), Günay Hanım gibi gençler; asistan veya doktor asistan unvanıyla genç hocalar grubunu oluşturuyorlardı.

Necmettin Bey'in derslerimizde ilk dikkatimizi çeken tarafı, konu ve meseleleri teferuat içinde kaybetmek yerine sadeliğe ve öze irca etmedeki mahareti, ikinci bir cephesi ise konunun akışına göre dersin içine kattığı fıkraları yakıştırma ve anlatmadaki hüneri idi. Meselâ bu fıkralarından biri şöyleydi:

"Yusuf Kâmil Paşa, Mısır'a giderken kendisini uğurlamaya gelenler arasında Nihat Bey'i görür ve

-Söyle bakalım, sana Mısır'dan ne getireyim?

diye sorar.

Nihat Bey de:

-Efendim, malûm-ı âliniz, Kanlıca tepesindeki Mihrâbâd'da oturuyorum. Tepeye araba çıkmıyor. Buranın beygirlerine de binmeye cesaret edemiyorum. Mısır merkeplerinin rahvan olduğunu duymuştum. Bir merkep ihsan buyursanız sayenizde rahat ederim.

Aradan zaman geçer, Yusuf Kâmil Paşa Mısır'dan döner... Onu karşılamaya gelenler arasında Nihat Bey de vardır. Paşa, karşılayıcılar arasından kendisine doğru koşarak gelmekte olan Nihat Bey'i fark edince tebessümle:

-Nihat, bak hele şu işe. Benden eşek istemiştin. Şimdi seni görünce hatırıma geldi. deyince Nihat Bey, paşanın karşısında hürmet ve tazimini hiç değiştirmeden:

-Ne beis var efendim... Siz avdet buyurdunuz ya, artık hâcet kalmadı!

diye mukabelede bulunur."

Hocanın hatıraları içinden seçip anlattığı anekdotları da yine ders işleme tarzının hem espri hem de kıssadan hisse amacına hizmet eden renkli unsurlarındandı:

Necmettin Bey, İstanbul Üniversitesindeki bir dersinde, okuttuğu sahanın ilgili kaynaklarını sayıyormuş. Falanın şu eseri, filânın bu eseri, vb., vb... Hoca saymış, saymış,

-tabii öğrenciler ha bire yazıyorlar- en sonunda “fakîr”in de şu kitabı, deyip dersi bitirmiş. Dönem bitmiş, sınavlar gelmiş. Hem de heyet önünde sözlü... Hocaların hocası rahmetli Caferoğlu, jüri başkanı... Necmettin Bey de orada... Sıra bir kız öğrenciye gelmiş. Kendisine soru olarak bu konu sorulmuş. Hanımların, erkekleri geride bırakan ezber istidatları malûm... Kızcağız öğrenci ciddiyeti ve heyecanıyla dolu olarak bir nefeste bütün araştırmacı ve eser adlarını zikrettikten sonra, başarmanın ve sonunda kendine güveni gelmişliğin rahatlığı ile sayımını bitirirken “*Fakirin de Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i*” deyip sözünü bağlamış!

Eğitimcilerin “motivasyon” dedikleri, derse ilgi uyandırma işini hoca iyi biliyordu. Tabii o yaşların gülmeye hazır insanları olarak biz gençler bundan pek hoşlanıyorduk.

Daha birinci sınıfta iken bizi grupça almış, Boğaz’a, Tefkik Fikret’in evine ve Aşiyân Mezarlığında Yahya Kemal’in ve Tanpınar’ın mezarlarına götürmüştü. Baharın en coşkun zamanında çiçek kokuları ile kuş seslerinin işgaline uğramış Boğaz yamaçları ve Âşiyân, tarife sığmaz bir güzellikte idi. Âşiyân’ın bahçesinde onunla fotoğraf çekirmiştik.

Ve bütün bunlardan dolayı da mezuniyet tezimi ben, sempati duyduğum kürsüden (Yeni Türk Edebiyatından) değil, sempati duyduğum şahsiyetten yani Necmettin Bey’den almıştım: Darirî’nin Fütuhu’ş-Şam’ı... Belli bir bölümünün transkripsiyon ve indeksi...

Öğrencilerine Karşı Anlayışı

Onun hoca olarak âlicenaplığını ise tezimiz biterken öğrenecektik: Sözlü sınav heyeti Ahmet Caferoğlu, Faruk Kadri Timurtaş ve Necmettin Bey’den oluşmuş. Biz heyecanımızın yanı sıra sıkılıp bozulmadayız. Soruları Ahmet Caferoğlu soruyor. Benim yutkunmaya başladığım her yerde yetişip Necmettin Bey cevaplıyor. Öğrenci milleti böyle bir hocayı sevmez mi?! Daha sonra devre arkadaşlarımız ve üst sınıflardaki ağabeylerimizle konuştuğumuzda öğrenmiştik ki, onun sınavlarda öğrencilere bu şekilde yardım etmesi, haz duyduğu bir adeti ve aynı zamanda öğrenciye sınav esnasında da öğretme anlayışının bir neticesi imiş. Yıllar sonra kendisinin içinde bulunduğu jüriler önünde doktora ve doçentlik sınavlarına girenler de Necmettin Bey’in bu özelliğini minnet ve hürmet hisleriyle kaydetmişlerdir.

Mezuniyetimi müteakip Necmettin Bey bana, o zamanın Öğretmen Okulları Genel Müdürü Zeki Sofuoğlu’na hitaben yazmış olduğu bir mektubu verdi ve ondan, atamam yapılırken referansının göz önünde bulundurulmasını rica etti. Necmettin Bey tarafından gönderildiğimi söyleyince rahmetli Zeki Sofuoğlu beni alâka ve nezaketle karşıladı ve “Buyurun, oturun Esat Bey.” dedi. Saf saf döndüm, arkama baktım; odada benden başka kimse yoktu! Demek ki koskoca Öğretmen Okulları Genel Müdürü, “Esat Bey” derken beni kastediyordu! Fakülteyi yeni bitirip hayata ve Anadolu’ya henüz çıkmış toy bir çocuğa ilk defa “Bey” diye hitap ediliyordu. Necmettin Bey’in mektubu, o gün böyle bir heyecan ve şaşkınlığı yaşamamın vesilesi olmuştu.

Sonra ben Anadolu’ya gittim. Ardından on yılı aşkın bir zaman geçti. Bu süre zarfında kendisiyle irtibatım azaldı fakat hiç kopmadı. Hemen her bayram tebrik yazdım. O da hem mukabil tebriğinde, hem de yıllar sonraki müşterek sohbetlerimizde bundan memnuniyetini ifade etti.

Edirne'ye Gelişi

Hocamız 1985 yılında Edirne'ye geldi. Lojman tahsisi biraz zaman alacaktı. Edirne'deki esnaf dostlarımızdan Yılmaz Gökçe, Kaleiçi'ndeki bir dairesini hocaya verdi. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanlığı ve derslerle birlikte Necmettin Bey'in Edirne hayatı böylece başlamış oldu.

Çevresi genişti. İstanbul'da ve Ankara'da ilim, sanat ve politika muhitlerinde çok sayıda tanıdığı vardı. Kurucu rektörümüz Prof. Dr. Ahmet Karadeniz ile iyi görüşüyorlardı. Kuruluş merhalesindeki üniversitemizin iş ve sorunlarının halli için bazen o da devreye giriyor ve yardımcı oluyordu. Keza tanınmış ilim adamlarını konferans veya sempozyum için üniversite adına Edirne'ye o davet ediyordu. Ayhan Songar, Muharrem Ergin, Sulhi Dönmezer, Mustafa Erkal, Mim Kemal Öke ve isimlerini hatırlayamadığım başka bazı hocalar bunlar arasında idi.

Dersleri

Necmettin Bey daha sonra 1987 yılında Sosyal Bilimler Enstitüsünü kurdu, hemen ardından yüksek lisans derslerini başlattı. İstanbul'dan Mehmet Akalın, Birol Emil, Amil Çelebioğlu gibi dostları, onun ricasıyla hiç tereddüt etmeden, gelip yüksek lisans derslerine girdiler.

Necmettin Bey'in yüksek lisans derslerini yaparken temel ilkesi, bir takım teorik malûmatı ezberletmek yerine bizi metinler üzerinde düşünmeye sevk ederek muhakeme, mukayese ve çözümlene becerilerimizi geliştirmeye istinat ediyordu. Onun, derslerinde öğrencilerine müspet alışkanlıklar kazandırmak için uyguladığı ve bana ilgi çekici gelen usüllerden biri de onları (bizi) sözlük kullanmaya alıştırmaktı. Bu maksatla, her yabancı kelimedede anlamı hemen kendisi söylemek yoluna gitmez; sözü aralar, anlamını düşündürerek bahsi biraz uzatır, sonra içimizden birine "*Aç da bak bakalım, neymiş?*" diyerek sözlüğe baktırırdı. Eskilerin "*Lügat karşısında kahramanlık olmaz.*" prensibini o böyle bir pratikle hayata geçiriyordu. Ondan görerek sonraki yıllarda ben de ders anında öğrencilerimi icabına göre sözlüğe, icabına göre yazım kılavuzuna baktırmaya başladım.

Anlaşıldığı üzere bu dersler bizler için, eskiden tanıdığımız ve öğrencisi olduğumuz hocalarımızla ikinci defa beraber olup istifade imkânı ve şansı idi. Ayrıca, derslerden sonra yemek veya çay için Saraçlar'da bir yere veya Söğütlük'e gidiliyor, adeta dersler, sohbet ortamında orada devam ediyordu.

Ben doktora başlıyacaktım. Fakat o yıllarda danışman hoca bulmak oldukça müşkül idi. Necmettin Bey, dostluk samimiyeti ve ağabeylik selâhiyetiyle, Birol Bey'e "*Esat'ı alıp çalıştıracaksın.*" demiş. Yeterlilik sınavının ardından doktora başladım.

Söğütlük Sohbetleri

Birol Bey'in öğrencisi olmam sebebiyle, onların yani Mehmet (Akalın) Bey, Necmettin Bey ve Birol Bey'in Edirne'deki sohbetlerini dinleme imkânına en çok ben sahip olmuşum. Kültür, sanat, edebiyat, mûsikî... O kadar çok konu ve mesele konuşulurdu ki... Aradan yıllar geçtikten sonra her geriye dönüp bakışımnda, o konuşmaları kelimesi kelimesine kaydetmemiş olmayı, bütün meslek hayatımın, hatıra değerini haiz en büyük

kayıplarından saymış ve her hatırlayışında müteessir olmuşumdur. Galiba o halimiz bir gençlik gaffeti idi ki, adeta, onların hep bizimle beraber yaşayacaklarını zannetmişizdir.

Onların bu güzel beraberlik ve sohbetleri esnasında hisse alınabilecek hususlardan biri, münasebetlerindeki ağabey-kardeş saygısı idi. Rahmetli Mehmet Bey, yaşça ve sınıfça en büyükleri idi. Necmettin Bey de Birol Bey'in büyüğü idi. Hem Edebiyat Fakültesi hem de Çapa Yüksek Öğretmen Okulu'ndan menşe beraberlikleri olan üç dost, sohbet ve hitaplarında bu yaş ve sınıf hiyerarşisine daima dikkat ederlerdi. Akademik mevzular üzerine birbirlerinden farklı fikirler serdettikleri zamanlarda bu ağabey-kardeş, üst sınıf-alt sınıf münasebeti, dostâne esprilerin de karışmasıyla ayrı bir güzellikte tezahür ederdi.

Söğütlük sohbetlerinde onların hayret ve hayranlıkla takip ettiğim faaliyetlerinden biri, şiire düşkünlükleri ve özellikle hafızalarındaki şiir zenginliği idi. Sohbet ilerleyip mekâna ve manzaraya alıştıktan sonra her biri ezberinden şiir okumaya başladılar. Meriç nehrinin, üstümüzdeki ulu kavak ve söğüt ağaçlarını ve bizi hemen yanı başımızdan selâmlayarak sakince akıp geçtiği bu harikulâde dakikalarda Nevâî, Fuzûlî, Bakî, Nef'î, Nedim, Şeyh Galip ve Yahya Kemal sanki birer birer gelip masada yerlerini alırlardı. Biraz sonra bu şiir zevki daha da artınca, bir hocanın bırakıp diğerinin alması suretiyle, aynı şairin farklı şiirlerini okumaya geçerlerdi. Meselâ sadece Şeyh Galip'ten veya sadece Yahya Kemal'den...

*Kalkup Huda'ya doğru açılmış sefinede
Erbab-ı neşve mest gider, nahuda içer*

Fakat Necmettin Bey'in, bütün bu sanatkârlar içinde âbide eserinin yanı sıra dava ve karakter adamı oluşundan dolayı Âkif'e ayrı bir hürmeti ve hayranlığı vardı. Söz, *Safahât'* in hangi bölümüne gelirse hemen oradan ezbere okumaya başladılar!

Türk Mûsikîsi Sevdası

Türk mûsikîsi de onların yakînen âşinası oldukları, bilgi ve nazariyesine kuvvetle vakıf buldukları, icra edildiği ortamda kendilerini pek mesut hissettikleri bir san'at sahası idi. Mûsikî ile edebiyatı iç içe geçmiş san'at halkaları halinde görüyorlardı. Necmettin Beyin kızı Oytun Şahin, babasının Türk Mûsikîsine olan aşkına dair şu hayret verici malûmatı yazıyor:

“Hayatının parçası hâline gelen bir diğer sanat dalı da müzikti. Klâsik Türk müziğinin yanı sıra Türk Halk müziğini de çok severdi. Mâhur, en sevdiği makamı. Özellikle İtrî'yi, Meragî'yi dinlerken yerinde oturamaz, “bunlar ancak saygı ile ayakta dinlenir” der, radyonun veya teybin yanında ayakta durur, etrafta çıt çıkmasını istemezdi.”¹ Necmettin Bey'in ve eşi Meral Hocahanım'ın, İstanbul - Taksim'deki Atatürk Kültür Merkezi'nde Nevzat Atlığ yönetiminde icra edilen Türk mûsikîsi konserlerine yıllarca muntazaman gittiklerini biliyorum. Hattâ bu daimi ve disiplinli dinleyicilik esnasında oranın personeli de onları hayli tanımış olmalı ki, benim televizyondan seyrettiğim bir program esnasında kameraman, sahnedeki sanatkârları ve onların şarkı ve türkülerini yayımlarken arada seyircilere yönelmiş ve o kesimden en çok Necmettin Bey'i göstermişti.

¹ Oytun Şahin, “Babam Necmettin Hacıeminoğlu”, *Gazi-Türkiyat*, Güz 2009, Sayı: 5, s.73.

Ev Sohbetleri

Bizim bir başka şansımız da Necmettin Bey ve eşi Meral Hocahanım ile ailece görüşenlerden olmamız idi. Onları her yâd edişimizde eşim bu şansı ve hocamızı şöyle ifade etmiştir: “*Memleket çapında meşhur insanlardan olup evimizi şereflendiren yegâne kişi...*” Beraber yenilen yemekler, buluşma ve görüşmenin sadece vesilesi idi. Siz Necmettin Bey gelecek diye elinizden gelen hazırlığı yaparsınız fakat o pek az yer idi. Daha sonra çayını porselen fincandan içmek, hususi zevki idi. Bizler ise onun bize verdiği fikir ve kültür ziyafeti ile bahtiyar olurduk.

Ev ziyaretleri esnasında aramızda elbette hoca-talebe mesafesi ve ciddiyeti olmakla birlikte, poz ve gösterişe kat’i tenezzüslüğü, tabiiliği, dert ve meselelerimize çözüm üretmesiyle kimimiz için ağabey, kimimiz için baba mesabesinde bir büyüğümüz olan hocamız, samimiyet ve sıcaklığı ile hepimizi rahatlatır, sohbetin ilk anlarındaki sıkılganlığımız izale olurdu. Zarif nükteleri de yine bu sohbet atmosferine ayrı bir sıcaklık katardı:

Edirne’ye yeni geldiği yıllardı. Ben henüz bekâr olduğum için kendilerine ev sahipliğini annem ve ben yapıyorduk. Her zamanki gibi oturuldu, Allah ne veriyse yendi, hoca da her zaman yediği kadarı yedi, sonra çay-kahve içildi ve sohbet edildi. Zaten hoca, yukarıda da değindiğim gibi, “*Gönül ne kahve ister ne kahvehane / gönül sohbet ister kahve bahane*” anlayışında olanlardandı. Arkadaşlarımızın evlerinden ayrılırken söylediği lâtifeyi o akşam da tekrarladı. Önce bana hitaben ve tebessümle “*Allah tekrarını nasip etsin.*” dedi. Sonra anneme döndü, aynı tebessümle ve daha iltifatkâr bir tavırla “*Yemekler pek güzel olmuş, elinize sağlık,*” dedi. Tam bir köy insanı olan ve bütün ümmî nesiltaşları gibi, daracık kelime hazinesi içinden “*Âfiyet olsun.*” sözünü bir anda çıkarmayan anacığım, iltifatın kendisini sevk ettiği memnuniyet ve heyecan içinde safiyet ve tehalükle bir adım öne çıkarak “*Ben sana gene yaparım.*” deyivermişti. Hoca ise bu kalbî mukabeleden ayrı bir memnuniyet duymuştu.

Münevverliği ve Çok Okuması

Necmettin Bey’in, sahasının pek muktedir bir hocası olduğunu eskiden beri biliyorduk fakat genel kültürünün genişlik ve derinliğini en çok bu sohbetlerini dinlerken fark ediyorduk. Bir meseleyi sebebi veya sebeplerinden başlayarak ele alır, sonra bir aritmetik probleminin çözümünü kademe kademe ilerletir gibi irdeleye irdeleye götürür ve bir sonuca bağlardı. Dinleyenler bu pek açık ve pek tutarlı tahlili kolayca anlardı.

Batılıların analitik düşünce dedikleri bu yaklaşım biçiminin nereden kaynaklandığını ben sonradan fark etmiştim: Necmettin Bey ile Birol Bey’in, eskiler tarafından “imal-i fikr” diye nitelenen fikir üretme kapasitelerinin genişliğinin ve yorum kudretlerinin bir sebebi çok okumaları ise diğer bir sebebi de öğrencilikleri esnasında felsefe dersleri almış olmalarıdır. Bu, onların mazilerinin pek bilinmeyen bir yanıdır. Necmettin Bey de Birol Bey de Türkoloji’de okurken aynı fakültenin Felsefe bölümünden resmen ders almışlar (bugünkü çift ana dal gibi) ve sertifika sahibi olmuşlardır.

Necmettin Bey ömrü boyunca çok okumuş bir insandı. O, yalnız bir dil hocası değil, aynı zamanda bir edebiyat hocasıdır. Liseyi henüz bitirmiş bir Anadolu çocuğu düşünün ki, memleketinden çıkarak okumak üzere geldiği İstanbul’da otele bavulunu bırakır bırakmaz ilk işi, Peyami Safa’yı aramak ve onunla tanışmak oluyordu. Kaleme almış oldu-

ğu makale ve kitaplar ise edebiyata düşkünlüğünün ve hakimiyetinin somut delilleridir. Başka hocaların edebiyat tarihine dair eserlerini adeta baş ucu kitabı yapmış, ısrarla ve muntazaman okuyan bir akademisyendi. Bir sohbetinde hürmetli bir yâd ile “*Ben Nihat Sami Bey’in Türk Edebiyatı Tarihi’ni her akşam biraz okurum.*” demişti. Mehmet Kaplan da onun “Kaplan Bey” diyerek şahsını, eser ve fikirlerini sık andığı hocalardan. Yakınında bulunduğunuzda hemen fark ederdiniz ki Necmettin Bey ve arkadaşları, hayatlarının hiçbir günü ve hattâ saatini boşa geçirmemişlerdir. Meselâ hem Necmettin Bey’in, hem Birol Bey’in, şehirler arası yolculuklarda yanlarına kitap alamadan yola çıktıkları takdirde huzursuz olduklarını ben iyi hatırlarım.

Bir gün onların evinde iken Necmettin Bey’in elinde gazetelerin eklerinde verdiği, bir elin ancak yarısı büyüklüğünde bir kitapçık gördüm. Bu mini kitap, kalp sağlığı ile ilgiliydi. Halbuki kendisinin bir kalp problemi yoktu. Bana bakarak “*Bunu da okuyalım, değil mi Esat’çığım.*” dedi. “*Tıpçı dostlarımızla sohbet ederken onların izahlarını daha kolay anlarız.*” diye ilâve etti. Keza gözlük camlarının kalınlık derecesi bile bana bir ömre sığdırılmış okuma yoğunluğu ve yorgunluğunun maddî tezahürü olarak görünmüş ve beni bir kere daha düşündürmüştür.

Tabiiik ve Sadeliği

Çocukluğunda kır hayatını köyünden ve Darende’den itibaren tanımış ve yaşamış bir insan olarak tabiata düşkünlü ve onun bilhassa hudâ-yi nabit unsurlarına haz duyarak bakardı. Bir bahçe köşesinde kendiliğinden çıkmış ve yetişmiş yabancı otlar, çeşitli kır çiçekleri ona insan eliyle yetiştirilmiş olanlardan daha anlamlı, daha munis görünürdü. Denebilir ki o, tabiiliği ve sadeliği, daima, yapay ve şatafatlı olana tercih etmiştir. Söz gelimi evlerinin tertibinde de bu sadelik ve tenhalık hemen fark edilirdi. Mekânı fazla eşya ile doldurmazlardı.

Onun bu hâli gündelik hayatına ve insan ilişkilerine de yansımıştı. Veciz konuşurdu. 1980’li yıllarda bir gün dört konuşmacıdan biri olarak üniversitemizde bir açık oturuma katılmıştı. Ayşekadın Yerleşkesinde bugün de spor salonu olarak kullanılan mekânda idik. İlk konuşmacı bir emekli generaldi. Konuşması, daha çok da okuması, bir buçuk saat sürdü. Protokol sıralarında bile uyuklamalar başladı. Sonra iki kişi daha konuştu. Necmettin Bey son konuşmacı idi. Kaşları biraz çatık, biraz titiz, kürsüye çıktı. Her zaman yaptığı gibi, kol saatini çıkarıp kürsünün üzerine koydu ve onuncu dakika dolarken sözlerini tamamladı! “Dinleyicinin sabrını suiüstimal etmemek için işte böyle konuşulur.” der gibi idi.

Azmi, Cesareti ve Çilesi

Azim, irade ve şuur kelimeleri Necmettin Bey’in yazı ve eserlerinde en çok geçen kelimelerdendir. O büyük hedef ve ülkülere doğru yola çıkacak insanların mutlaka ve mutlaka bu sıfatlarla donanmış olmaları lüzumuna inanıyor, bu hakikatı her vesileyle hatırlatıyordu.

1990’lı yıllarda üniversitemizin Türkan Sabancı Kültür Merkezinde Türk dünyasına dair bir konuşmasını da yine on dakikada tamamladı ve son söz olarak “*Turan bir gün mutlaka gerçekleşecektir.*” deyip kürsüden indi. Salonda falanca veya filanca varmış, onlar kendisi hakkında ne der, ne düşünürlermiş, onun böyle bir derdi yoktu.

Nitekim komünizmin Türkiye’yi en fazla zorladığı dönemde 11 Ocak 1979 tarihinde *Hergün* gazetesinde yazdığı “Eşgüdüm Komutanları” adlı yazısında, sıkıyönetimin gereklerini yerine getirmede pasif gördüğü ve o günkü siyasetçilerin “güdüm”üne girerek makamlarının hakkını vermeyen veya veremeyen üst kademe komutanlarını eleştirmesi (darbeye davet anlamında değil, mutak görevlerini yapmaya davet anlamında) ve yazısını:

“...*Türk Milleti bugün gerçekten SIKIYÖNETİM KOMUTANI bekliyor.*” diye bitirmesi de yine bu yüksek cesaretin ifadesi idi.

Fakat daha sonraki yıllarda, bu yazı yüzünden tutuklanmış olmasını ömründe savunduğu devletin kendisine karşı yaptığı en büyük haksızlık, ilk duruşmaya elleri kelepçeli olarak getirilmesini (16 Şubat 1979) ise elîm bir muamele olarak nitelendirecekti. Bir gün “*Kelepçe bileklerime düştüğü an yüreğimin sızladığını hissettim.*” demişti. Bir üniversite hocası ve bir yazarın, fikir yahut düşünce suçlusu ithamıyla böyle bir muameleye maruz kalması, o yıllar Türkiye için daha önce örneğine pek rastlanmayan; hayret, şaşkınlık ve üzüntü ile karşılanan bir olaydı. O dönemde farklı ve hattâ muhalif çevreler bile bu muameleyi yanlış bulmuştu. Meselâ *Milliyet* gazetesi onun mahkeme fotoğrafına birinci sahifesinde yer verip fikri ve yazısı yüzünden tutuklanmasını kınamıştı. Tutukluluğu devam etmekle birlikte Necmettin Bey, takip eden duruşmalara kelepçesiz getirilmiş ve sonunda beraat etmişti.

Fakat onun fikrinden ve halinden şüpheye, kimi kişi ve merciler nezdinde daha sonra da rastlanacaktı. Üniversitemizin mekân sıkıntısı çekildiği ilk yıllarında Necmettin Bey’e müstakil oda tahsis edilemediği için, hoca, Biyoloji Bölümü hocası Cengiz Kurtonur Bey’le aynı odayı paylaşıyordu. Zamanın Fen-Edebiyat Fakültesi dekanı, Cengiz Bey’den, Necmettin Bey’in yanına gelip giden ziyaretçilerin isimlerini bir kenara kaydetmesini, sonra o kâğıdı kendisine vermesini istemiş. Cengiz Bey ise “*Ben muhbirlik yapamam!*” diyerek dekanın talebini reddetmiş. İki hoca epey bir süre aynı odada çalışmışlardı.

Türk Milletine İnanıcı

Necmettin Bey, esas itibarıyla demokrat idi ve bu bahiste en büyük dayanağı; çok sevdiği, büyüklüğüne bütün tarih bilgisi ve bütün kalbiyle inandığı Türk milletinin sağduyusu idi. Bir seferinde yine üniversitemizde hem de kendisinin dostları arasında yer alan hukuk hocaları ile bir açık oturuma katılmıştı. Yanılmıyorsam Prof. Dr. Sulhi Dönmezer ve onun öğrencisi bir doçent, o gün üniversitemizin misafir konuşmacıları idiler. Necmettin Bey iki hukuk hocasına karşı tek başına, Anayasa Mahkemesinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin üstünde olamayacağını izah edip ısrarla savunurken bir ara sabrı taşıp sinirlenmiş ve “*Yahu on beş-yirmi kişilik bir heyet, nasıl bütün bir millet iradesinin üstünde yer alabilir?!*” diye tepki göstermişti.

Atatürk’e Hürmeti

Atatürk’ü “*Türklüğe dönüş çığırını aksiyon haline getiren*”², “*hayatını ve her şeyini milletine adanmış olan bir lider*”³ olarak gören Necmettin Bey, ders ve sohbetlerinde

² *Milliyetçilik Ülkücülük Aydınlar*, Kamer Yayınları, İstanbul 1993, s. 105.

³ *Türkçenin Karanlık Günleri*, Polat Ofset Yayıncılık, İstanbul ?, s. 112.

onun özellik ve meziyetlerine sık sık temas ederdi. Fakat her vesileyle onun arkasına saklanarak kendi sinsi emel ve arzularını tahakkuku peşinde olan sahte Atatürkçülerden de nefret ederdi. Bu, yazılarında da sıkça temas ettiği hususlardandır.

Necmettin Bey ve dostu Birol Bey'in, Atatürk hakkında müştereken paylaştıkları ve belki de sadece kendilerine mahsus bir tespitleri vardı. Onun Millî Mücadele esnasındaki iki girişimi veya tavrını, gidişatı ve dolayısıyla Türk milletinin kaderini belirleyen, emsalsiz iki cesaret örneği olarak kabul ediyorlardı:

Bunlardan biri, 19 Mayıs 1919'da maiyetindeki bir avuç askerle Samsun'a çıkarak memleketi kurtarmaya talip olmasıdır.⁴ Diğeri ise Büyük Taarruz öncesinde ordu komutanlarıyla durum muhakemesi yaparken İkinci Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'nın, harekât plânının sonucu itibarıyla riskli olduğunu söyleyip, ilerleyecek orduya cephane ikmalinin de mümkün olmayacağını eklemesi üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın, Harbiye'den hocası olan Yakup Şevki Paşa'ya hürmetle ve gülerlek:

"Biz de cephane ikmalini düşmandan yaparız paşam!" demesi ve bir süre sonra sözlerini *"Korkmayın paşam, tarihe ve millete karşı bütün sorumluluk bana aittir."* diye bağlamasıdır.

Hakikaten de Büyük Taarruz'da yer yer ikmal, düşmandan yapılmıştır. Necmettin Bey ve Birol Bey, böyle "çılğın"ca bir tasavvur ve emre dünya harp tarihinde rastlanamayacağı kanaatinde idiler. (Onların bu sohbeti yaptığı dönemde Şu Çılğın Türkler⁵ kitabı henüz yazılmamıştı.)

Birol Bey bahsi *"Deha budur!"* diyerek bitirmişti.

Hoşgörüsü

Sert ve tavizsiz bir dava ve mücadele adamı olan Necmettin Bey'in bu cephesinin arka tarafında ancak kendisine yakın olanların bildiği başka bir özelliği daha vardı. Hoca, kendi kariyer veya kademesinin altında addettiği hiç kimseyi eleştirmez ve kırmazdı. Değil sıradan insanları veya öğrencilerini, bir doçenti dahi hırpalamaktan imtina ederdi. Bu daima hoşgörücü ve bağışlayıcı tavrı ve nihayet bütünüyle kişiliği, bize onun âlimliğinin yanı sıra ârifliğini de ihsas ettirirdi.

Üniversitemizin Karaağaç'taki tesislerinde rektör ile üniversitemizin ve Edirne'nin ileri gelenlerinin iştirak ettiği bir tören yapılıyordu. Bir hanım sunucu, uydurma kelimelerden mürekkep bir Türkçe ve pek düzgün olmayan cümlelerle sunuculuk yaptı. Tören bittikten sonra hoca herkese hitaben öfkeyle ve yüksek sesle "Bu ne berbat Türkçedir" mealinde bir-iki söz söyledi. Sunucu arkadaşımız, kendisini izah etmek isteyince hoca yumuşak bir hitapla *"Kızım, ben sana söylemiyorum."* dedi. Kendisini yakından tanıyanlara göre, bu cümlelerin söylenmeden anlaşılması icap eden devamı şu idi: *"Sana görev verenleri tenkit ediyorum."* Ama, protokol da dahil olmak üzere, "görev verenler"den hiç kimse çıkıp hocaya bir şey diyemedi. Toplantı sessizce dağıldı.

⁴ Fethi Tevetoğlu'nun *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar* adlı eserinde bu sayı on sekiz gösterilmekle birlikte Murat Bardakçı, bu sayının yirmi üçü subay, yirmi beşi er, toplam kırk sekiz olduğunu belirtmektedir. ("İşte 19 Mayıs Gerçeği: Bandırma Vapurunda Tam 48 Kişi Vardı.", *Hürriyet*, 22 Mayıs 2015.)

⁵ Aynı bahis için bk. Turgut Özakman, *Şu Çılğın Türkler*, Bilgi Yayınevi, 14.b., Ankara 2005, s. 583-584.

Çocuklar ve Dil

Necmettin Bey'in, çocuklar ve onların diline dair bir tespiti vardı: Küçük çocukların, fitratlarından gelen masum ve sağlıklı mantık yapısı ile dili çok doğru bir şekilde kullandıklarını söylerdi ve yanı sıra da Millî Eğitim Bakanlığı'nın dil öğretiminin çocuklara bir şey kazandırmayıp aksine onların mevcut Türkçelerini bozduğunu ironi ile eklerdi. Sohbetlerimizde yanımızda veya önümüzde oynayan çocuklarımızı dinledikten sonra bizi her seferinde tebessüm ettiren esprisi şu idi:

"Henüz okula gitmediği için pek düzgün konuşuyor!"

Hoca çocuklara geleceğin müstesna kıymetleri gözüyle bakardı. Fakültede bizlerle karşılaşınca bizim hatırımızdan evvel *"Şehzadeler nasıl?"* diyerek çocuklarımızı sorardı.

Yabancı Dil

Yabancı dilin üniversitelerde "araç" olmaktan çıkarılıp "amaç" haline getirilmesi de yine onun kızdığı ve eleştirdiği hususlardandı. Arkadaşlarıyla ve bizlerle beraber bulunduğu yemek sofralarında veya çay sohbetlerinde keyiflendi mi, tabii ki lâife olarak:

"Ben eğer yetki sahibi olsaydım üniversiteye eleman alırken yabancı dil bilme şartını değil, yabancı dil 'bilmeme' şartını koyardım." derdi. Hemen yanında oturan dostu Birol Bey buna her seferinde kibarca itiraz etse de Necmettin Bey oralı olmazdı.

Hocanın Yol Arkadaşı

Fakat Necmettin Bey'in, yoğun bir çalışmanın doğurduğu zahmet ve meşakkatlerin yanı sıra, bir dava ve mücadele adamı olmanın neticesi olan çileli hayat yolculuğu boyunca arkasında daima çok güçlü bir desteği vardı: Eşi Meral Hocahanım... O, hem zarif ve modern bir hanım, hem dirayetli bir İngilizce öğretmeni, hem de medenî cesareti yüksek, muktedir bir yol arkadaşı ve nihayet müşfik bir eş idi. Evin yalnız içindeki değil, içindeki-dışındaki bütün işlerini enerjik bir tempoyla o takip eder ve sonunda mutlaka hallederdi. Hoca sadece üniversiteyi ve kendi işini bilirdi. Hastalandıktan sonra ise hocanın bakımı son derece güçleşmişti. Allah Meral Hocahanım'dan razı olsun.

Duamız ve Dileğimiz

Hocamız şimdi Edirnekapı'da çok sevdiği Peyami Safa ve Mehmet Âkif ile aynı kabristanda, onlara çok yakın olan kabrinde ebedî uykusunu uyuyor. Nur içinde yatsın. Allah ona olan rahmet ve mağfiretini iki cihanda dâim kılsın. Saygıdeğer eşi Meral Hocahanım'a torunlarının da mürüvvet ve saadetlerini görebilmesi için sağlık ve uzun ömür ihsan etsin.

Kaynakça

Bardakçı, Murat, "İşte 19 Mayıs Gerçeği: Bandırma Vapurunda Tam 48 Kişi Vardı.", *Hürriyet*, 22 Mayıs 2015.
Hacıeminoğlu, Necmettin, *Türkçenin Karanlık Günleri*, Polat Ofset Yayıncılık, İstanbul ?.

- Hacıeminoğlu, Necmettin, *Milliyetçilik Ülkücülük Aydınlar*, Kamer Yayınları, İstanbul 1993.
- Oral, Ertuğrul, *Tarihimizden Nükteler*, Veli Yayınları, İstanbul 2002.
- Özakman, Turgut, *Şu Çılgın Türkler*, Bilgi Yayınevi, 14.b., Ankara 2005.
- Şahin, Oytun, “Babam Necmettin Hacıeminoğlu”, *Gazi-Türkiyat*, Güz 2009, Sayı: 5, s. 71-73.
- Tevetoğlu, Fethi, *Atatürk’le Samsun’a Çıkanlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

NECMETTİN HOCAMLA ALTI YIL

Yrd. Doç. Dr. Cevdet ŞANLI

Yıldız Teknik Üniversitesi

80öncesi Türkiye'sinin içinde bulunduğu durum kardeşi kardeşe kırdıran, her gün onlarca gencin birbirini katlettiği, Necmettin hocamın tabiri ile “cinnet hâli”dir. Soğuk savaş döneminin puslu havasında gençler kamplara bölünmüştür, bu kamplaşmanın sonunda kan ve gözyaşı vardır.

Böyle bir dönemi genç bir asistan olarak yaşayan hocam, safını belli etmiş ve ülkücü çizgiyi benimseyerek, hayatını davasına vakfetmiştir. Akademik hayatının yanında ülkenin temel meseleleri üzerine kafa yoran Hacıeminoğlu Hoca, *Milliyetçi Eğitim Sistemi* (1972), *Türkçenin Karanlık Günleri* (1972), *Milliyetçilik, Ülkücülük, Aydınlar* (1975), *Türkiye'nin Çıkmazları* (1975) gibi kitapları kaleme alır.

Yurt sathında binlerce gıyabi öğrencisi olur. 1977 yılında Edirne Erkek Öğretmen Lisesi'ni yatılı olarak kazanıp lise öğrenimime burada başladığımda edebiyat öğretmenimiz Hediye Oral (Tuncer) Hacıeminoğlu Hoca'nın *Türkçenin Karanlık Günleri* kitabını okumamızı tavsiye etmişti. Hocamla gıyaben 1977 de tanışmışım. O bizim gönlümüzde bir devdi, yükü ağırdı devin. 1980 askeri darbesinden önce *Hergün* gazetesinde ve *Töre* dergisinde yazılar yazan Hacıeminoğlu hoca gözünü budaktan esirgemeyen bir serdengeçti misali “Güdümlü Paşalar” başlıklı yazılar kaleme alarak, halkın duygularına tercüman olmaya çalışmış; ancak onun yazılarını dosyalayan 80 darbecileri onu Selimiye Kışlası'na hapsedmişlerdir.

Rezzaku'l-Alem olan Allah'a o kadar teslimdir ki zerrece kaygı duymaz. Devletine kızmaz, dağa da çıkmaz. Bir sohbetlerinde kıymetli eşleri Meral Hanım: “Necmettin içeri alındı; ama bizim evimizin bereketi hiç eksilmedi.” demişti. Milletine meftun, devletine sadakatle bağlı olan Hacıeminoğlu Hoca, memleket meselelerini anlatmak için şehir şehir dolaşır ve konferanslar verir. Bir vali hocanın elini öperek: “Hocam, ben sizin talebenizim.” der; hoca gayr-ı ihtiyari: “Siz valisiniz, benim nasıl talebem olursunuz?” deyince vali bey: “konferans ve kitaplarınızdan hocam.” diye cevap verir. Hoca bu ve buna benzer hadiseleri çay ve kahve sohbetlerinde defalarca anlatmıştır.

1986 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi'nden mezun olduğumuzda o zamanlar başta Elazığ Fırat Üniversitesi olmak üzere birçok üniversitede Asistanlık (Araştırma Görevlisi) imtihanına girdik, nasip olmadı. Hatta Fırat'ta tek kişilik kadroya tek kişi kalmamıza rağmen giremedik. Jüri üyesi bir hocamızın çağrısına uyup gitmiştik; ama olmadı. Orada Trakya Üniversitesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün açıldığını öğrendim. Benim kazanamama çok üzülen jüri üyesi hocama: “Üzülme hocam, Necmettin Hoca

Trakya’da bölümü açmış, ben Trakyalıyım, gider ona asistan olurum.”- Hoca’yı o zamana kadar sadece yazılarından tanıyorduk.- dedim.

1986 yazında Hoca’yı odasında ziyaret ettim. Kendimi tanıttım. Hocalarım Kemal Yavuz, Saim Sakaoğlu’nun selamlarını ilettilim. Bizim lise öğrenimi gördüğümüz binalar üniversite kurulunca üniversiteye devredilmiş, hoca ve yanında 2 profesör hoca birlikte oturuyorlardı. Hocam bölümün asistana ihtiyacı olduğunu, ancak kadrolar verilirse imtihan açacaklarını söyleyerek takip etmemi istedi. Ben o yıl öğretmenlik imtihanını kazanarak İskenderun Belen Lisesi’nde edebiyat öğretmenliğine başladım. Bir taraftan da gazetelerden ilanları takip ediyordum. Nihayet asistanlık imtihanı ilan edildi. Evraklarımı liseden hocam Kazım Yıldırım’a göndererek müracaat ettim.

İmtihana 20-25 kişi civarında aday katıldı. İmtihan gecesi Edirne Öğretmen Evi’nde misafir kaldık. Aynı odayı paylaştığımız Vahit Türk (şimdi Prof.)’le ikimiz yeterli bulunarak asistan olduk. İmtihanda Hoca “yastık” kelimesinin tahlilini sormuştu, bilebildiğimiz kadarı ile tahlil ettik. Hoca bana takılırdı: “Bu yastık kelimesi ile asistan oldu.” diye.

Hocam, yokluklar içerisinde bereketli bir çevre oluşturmuş, Edirne’nin kıraç üniversite ikliminde Türkoloji’nin temelini atmıştı. Uzun süren muvafakat sürecinden sonra 18 Ocak 1988 tarihinde asistanlığa başladık. Kitap ve yazılarından tanıdığımız, aramızda gönül bağı oluşan hocamızla mesai arkadaşı olmuş, onun oluşturduğu ilim ve sohbet hal-kasından istifade etmeye başlamıştık.

Hocam sadece Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nü kurmadı; aynı zamanda Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde lisansüstü öğrenimi de açtı. O günlerin zor şartlarında merhum Prof. Dr. Amil Çelebioğlu, merhum Prof. Dr. Mehmet Akalın, ömrü uzun olsun Prof. Dr. Birol Emil hocalar yüksek lisans ve doktora derslerimize geldi. Edirne adeta şenlenmişti. Eski Edebiyatta Süreyya Beyzadeoğlu, Kâşif Yılmaz, Kerkük Türkleri’nden Hidayet Kemal Bayatlı gibi hocalarımızla bölümümüz akademiya olmaya başlamıştı. Hocamız: “Bölümün ikiz kardeşi Tarih Bölümü’dür.” diyerek o bölümün de açılmasına vesile olmuştu.

Derslerimizin dışında Hocamızın her dersine onunla beraber giriyor ve onun ilminden istifade etmeye çalışıyorduk. Hocamızın en çok mutlu olduğu anlar mesai sonrası hocaya sorular sorarak onun bizi aydınlatmasını istediğimiz konular oluyordu. Özellikle hatıralar bizi ufuktan ufka götürüyordu.

Hocamız kimsenin söyleyemediği, kimsenin konuşamadığı konuları hem konuşuyor, hem de yazıyordu. Özellikle 12 Eylül öncesi o karanlık günlerde, insanların aydınlanması, oynanan oyunu görmesi, Türk gençlerinin şuurlanması için *Hergün* gazetesi, *Töre* dergisi gibi mecralarda yazılar yazıyordu. Bu yazıları okuyup hocayı göremeyenler tahayyüllerinde onu iri yarı bir adam olarak canlandırıyorlardı.

Hocam: “Bir gün diyor, bizi Çanakkale’ye Bodur’un fabrikasına götürmüşlerdi. Gruptakiler arasında Mustafa Kafalı da vardı. Benim yazılarımı okuyanlar, beni merak edip Necmettin Hoca hangisi acaba derken Kafalı’yı ben zannetmişler. O değil şu sıksa adam deyince meraklı okur : “Vay be adam safi yürekmiş.” demiş. Hocamız bunu tekrar tekrar anlatır, sonra da mesrur olurdu. Gerçekten Hocamızın yazılarını okuyanlar onu elde yalın kılıç bir akıncı beyi zannederlerdi. Onu görenler, onunla teşrik-i mesai yapanlar ise onun ne kadar mütevazı olduğunu görünce hayretler içinde kalırlardı. Herkesin titri ile övündüğü demlerde Hocamız birisi ile tanışırken bile: “Merhaba, ben Necmi!” derdi.

Bir gün adamcağızın biri şiir yazmış, sonra da onları bastırmış, nasıl olduysa yolu bizim Fakülte'ye düşmüştü. Bizim yanımıza geldi oturduk, konuşuyorduk Hocamız geldi, ona kahve yaptık, Hocamız o şahısla hasbihal etmeye başladı. Adam, Hocamıza kitabını takdim etti; Hocamız da adama kitaplarından takdim edince adam hayretler içinde kaldı. Kitapların üzerinde Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu adını görünce “Siz, siz Profesör müsünüz? diyerek şaşkınlığını gizleyemedi. O tevazu karşısında şaşmış kalmıştı.

Hocamızın en önemli vasıflarından biri toparlayıcılığı idi. Bizleri onun tabiri ile “imece” usulü ile çalıştırmaya alıştırmıştı. Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller’in yeni bas-kısı, Harezmi Türkçesi Grameri, Karahanlı Türkçesi Grameri gibi ilmi eserleri hep imece usulü ile hayat buldu. Bundan çok memnun oluyor, aynı zamanda Vahit Türk, Emin Kalay gibi ağabeylerimizle birbirimiz arasında yardımlaşma ve çalışmalarımızda birbirimize destek çıkma hususları daha sonra bizden sonraki nesillere de sirayet etmişti. Hocamızın olduğu yerde suhulet hakim oluyor, insanlar onun güzel tavırlarından istifade ediyorlardı.

Hocamız 1959 yılında üniversitede asistan olur. 1983 yılına kadar üniversitede ilmi çalışmalar yaparken diğer taraftan da ülkenin bulunduğu karanlıktan çıkması için yazılar yazar ve konferanslar verir. Buna tahammülü olmayan 80 darbecileri Hocamızı 1402’lik listesine koyarlar. 1402 sayılı kanun, üniversitelerden siyasi sebeplerle atılacaklar için çıkarılmıştır. O zamanın YÖK başkanı merhum İhsan Doğramacı çağrılır, tek tek dosya isimleri okunur. Sıra Hacıeminoğlu Hoca’ya gelince Doğramacı: “O arkadaş bizden istifa etti.” der. Hâlbuki, Hoca istifa etmemiştir. Doğramacı hemen Ankara’dan özel ulak göndererek, Hocamızın ertesi gün saat 10.00’da İ.Ü. Rektörü Cem’i Demiroğlu’na gidip istifa dilekçesini sunmasını ister. Cem’i Demiroğlu’na da telefonla talimat vererek yarın saat: 10.00’da makamında olmasını ister. Hocamız, çok sevdiği uzun yıllar emek verdiği üniversiteden ayrılmak zorunda kalır. Oradan ayrılırken Rektör’ün masasına yumruğunu vurarak “Bir gün ben geleceğim, ama sen burada olmayacaksın.” der ve oradan ayrılır.

Hocamız işsiz kalmıştır. Gazi Üniversitesi’nden Ahmet Bican Hocamız, Hocamıza dışarıdan lisansüstü ders verir. Hocamız 2 yıla yakın süre, hatta daha sonra da Gazi’deki derslerine devam etti. 1982’de Trakya Üniversitesi kurulunca Fen-Edebiyat Fakültesi içerisinde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü de kurulmuştur, ancak kurucu bölüm başkanı bulunamamaktadır. 1985 yılında İ.Ü. Baltalimanı Sosyal Tesisleri’nde bir yemek tertip edilmiştir. YÖK başkanı Doğramacı’nın masasında bulunan Trakya Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Ahmet Karadeniz, Doğramacı’dan bölüm başkanı ister. Doğramacı da Hocamızı tanıtırarak, onu bölüm başkanı atamasını ister, böylece Hocamızın Trakya Üniversitesi hayatı da başlamış olur. Hocamızın son zamanlarında en mutlu olduğu yerlerden biri de Edirne idi. Hocası Tahsin Banguoğlu ona Trakya’ya gitmesinin çok faydalı olacağını söylemişti. Hatta kütüphanesini de Trakya Üniversitesi’ne bağışlamıştı.

Hocamız bize üniversitede nasıl çalışılması gerektiğinin yanında nasıl mütevazı olunacağını, nasıl insan olunacağını yaşayarak öğretmişti. Edirne’de iken istisnasız her hafta 4-5 saatlik yolu göze alarak İstanbul’a Dr. Nevzat Atlığ Türk Musikisi konserlerine giderdi. Türk Musikisi aşığı olan hocamızı çok defa evlerinde de ayakta musiki dinlediğine şahit olduk. Türk Musikisi’nin köşe taşlarından Meragi’dan Dede Efendi’ye ve İtrî’ye kadar bütün sanatkârların eserlerini ve makamlarını bilirdi, zevkle dinlerdi.

Türk Dünyası’nın derdi omuzlarında idi. Nerede bir Türk’ün ayağına diken batsa onunla dertlenir, neler yapabileceği ile ilgili kafa yorardı. 12 Eylül köprülerin altından çok sular akıtmıştı. Ülkücü hareket mahkûm edilmiş, lider ve kadroları yıllar süren se-

bepsiz tutuklamalara maruz bırakılmıştı. 12 Eylül öncesi ülkücü kadrolar yeni oluşan siyasi kadrolara (ANAP vs.) kaymaya başlamış, oralarda hizmet etmeye başlamışlardı. Hocamız davasından hiç vaz geçmedi, doğru bildiği yolda tek başına da olsa yürüyecekti. 1990'lı yıllar soğuk savaşın bittiği, yeni dönemin başladığı yıllardı. Türk Dünyası kapısı açılır açılmaz, Kazakistan'a gittiler. Geldiğinde heyecanla, bir çocuk safiyetiyle oralardaki gözlemlerini anlatırdı.

Edirne hem üniversite, hem de çevre olarak ülkücü harekete prim veren bir yer değildi. Buna rağmen gençlerle Ülkü Ocakları'nı açtık. Ramazan Emiri isimli gayretli bir kardeşimizi Ocak başkanı yaptık. Açılışta Hocamız, ilk konferansını verdi. 1994 yılında da özellikle bürokrat ve akademisyenlerin toplanabileceği bir yer olsun diye Türk Ocakları Edirne Şubesi'ni açtık.

Hocamız, üniversitelerdeki rektörler sultasının sona ermesini çok istiyor, bu hususlarda basında yazılar yazıyor, bildiriler kaleme alıyordu. YÖK yeni bir düzenleme yaparak ilk defa üniversitelerde rektör adaylarının belirlenmesi için (en az 6 aday) üniversite öğretim üyelerinin kendi aralarında seçim yapmasını istedi. Trakya Üniversitesi'nde de mevcut rektör Ahmet Karadeniz dahil olmak üzere adaylar çıkmaya başladı. Üniversite sol ve mason ağırlıklı kadrolara sahipti. Burada yapılacak "aday belirleme" seçimine birçok kişi katılıyor; rektör adayları oda oda gezip projelerini anlatıyordu. Biz de solculara korku olsun diye Hocamız da aday demeye başladık. Hâlbuki, Hoca'nın öyle bir niyeti yoktu.

Bir gün Hocamız geldi: "Ben de adayım." dedi. Biz o zaman asistandık. Her aday öğretim üyelerini gezerek propaganda yapıyor; Hocamız gelip bizimle çay, kahve içiyordu. Hoca'ya şaka ile takılarak: "Hocam herkes propaganda için geziyor, bizim oyumuz yok ki size verelim, siz bizimle oturuyorsunuz." dediğimizde Hocamız, "Ben niye propaganda yapayım, ben ülkücüyüm ve ülkücülerin oyuna talibim." dedi. Hoca'nın derdi rektör olmak değil, rektörler sultasına dur demekti. Bunu duyan ülkücü ileri gelenler bize gelip "Ya olur mu, hocaya söyleyin adaylıktan çekilsin." demeye başladılar. Biz de kendilerine: "Hocam, Hoca adaysa gerisi teferruatır; size düşen eğer ülkücü iseniz ona oy vermektir." diyerek cevap veriyorduk.

Aday belirleme seçimi yapıldı. Birinci aday 43 oy aldı. Hoca ve bir başka aday 12 oy alarak sona kaldılar. Kur'a çekilerek 6. Aday belirlendi. Hoca kurada sıralamaya giremedi; ama ben de varım dedi. Rektör olan 17 oyla rektör atandı.

1994 yılında İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Dekanı olan hocamız, Edirne'ye bir vesile ile gelmişti. Hocamızın İ.Ü.'nden nasıl ayrıldığını bildiği için Hocamıza sizi İ.Ü.'ne alacağım, iade-i itibar sizin hakkınız diyerek Hocamızı oraya davet etti; çok kısa sürede Hocamız İ.Ü.'ne geçiş yaptı. Edirne'de geçirdiği 9 yıllık sürede çok güzel hizmetler ortaya koymuş, başka bölümlerin hocalarınca imrenilen bir saygı-sevgi ortamı hazırlamıştı. O ortamdan kopup İstanbul'a gitmek Hocamıza çok fazla yaramadı. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde köprülerin altından çok sular akmış, yeni yetişenler, daha doğrusu yeni yetmeler Hocamızın oraya gelişinden rahatsız olmuşlardı. Bu durumu fark eden Hocamız, bir gün çantasını eline alarak hanımına: "Ben Edirne'ye gidiyorum; burası beni sarmadı." demeye başlamış. Hanımı da bunun mümkün olmadığını onun artık İ.Ü.'nde çalıştığını söylemiş.

1994 yılı bizim için hüzün yılı olmuştu. Kolumuz kanadımız kırılmış, anadan öksüz, babadan yetim kalan çocuk gibi olmuştuk. Başımızdan Hocamız gidince, tespihin imamesinin kopması gibi bizler darmadağın olmuştuk. Hiçbir şeyin tadı tuzu kalmamıştı

adeta. Sabahları gelir, kendi ellerimizle demlediğimiz çayımızı ikram eder; sonra da kahvesini hazırlardık. Onun odamıza gelmesi bizi daha çok memnun eder; o da bu durumdan ziyadesi ile memnun olurdu. O bizim için bir bölüm başkanından ziyade bir baba, bir ağabey, bir dost, bir arkadaş idi.

Başka hocalar asistanlarını ayağına çağırır; o ise bizim odamıza gelir otururdu. Hem Fakülte’de hem de Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde odası olmasına rağmen oralarda çok nadir durur; gününün büyük kısmını bizim kırık dökük masalarımızın olduğu- o zamanlar üniversitelerin bütçeleri bir masa almaktan aciz idi; ya da bizim bölüme bu reva görülürdü. Sol zihniyetli idareciler kendilerince intikam alırlardı. Ama Hocamız, bundan hiç alınmazdı, o işine bakardı. Bir arkadaşın evinden getirdiği kapanır bir yemek masasını 3 kişi kullanırdık.- zamanlarda Hocamız, en verimli çağlarını yaşadı. Türk Dili sahasında önemli eserlere imza atmamakla kalmadı. Onlarca akademisyenin yetişmesine de zemin hazırladı.

Daha sonra Hocamızın rahatsızlığı sirayet etmeye başlayınca Ankara’ya yerleştiler. Kızları Oytun Hanım ve torunları ile beraber olmayı murat ettiklerinden 1995’te Ankara’da yaşamaya başladılar. 1995’te askere gittim. Hocamızın hastalığı iyice ilerlemiş, 1996 Nisanı’nda askerlik dönüşü ziyaret etmek istediğimi, Hanımına telefon ederek gelmek istediğimi söyledim. Yenge Hanım Hoca’nın durumunun iyice ilerlediğini gelsem bile Hoca’nın beni tanıyabileceğini tahmin etmediğini ifade etti. Ben de vaz geçtim. Bir kulağımız Ankara’da idi. Gönlümüzün yarısı orada idi. Acaba Hocamız nasıl? Diye düşünüyorduk.

Aradan iki iki buçuk ay geçmişti. Sabah namazını kılmış, kahvaltı için hazırlık yapıyorduk. Ev telefonumuz çaldı. Telefonda Yenge Hanım vardı. Ben telaşla buyur Yenge, dedim. O da : “Evladım, ilk aklıma sen geldin, Hoca sekerata düştü, sen herkese haber ver.” dedi. Ben de ulaşabildiğim arkadaşlara haber verdim. Hanımla oturduk, Kur’an okumaya başladık. Aradan iki saat geçti geçmedi Yenge Hanım, Hocamızın vefat ettiğini haber verdi. Biz şaşkın idik, ama metaneti elden bırakmadık. Allah’tan geldik; Allah’a gidecektik. Hocamız kendisi için Kur’an okuduğu esnada çok sevdiği Rabbi’ne kavuşmuştu. Ne yapacağımızı, cenaze ile ilgili bir ihtiyaç olup olmadığını sorduk. Şimdilik ihtiyaç yok denildi. Cenazenin iki gün sonra İstanbul Fatih Camii’nden kalkacağını söyledi. Mezar yeri de hazırlanmış, çok sevdiği, hatta *Safahat*’ını ezberlediği Mehmet Akif ve şehitlerimiz ile yan yana Edirnekapı Şehitliği’ne defnedilecekti.

Fatih semtinde oturmuştu; ömrünün büyük kısmını burada geçirmişti. Cenazesi Fatih Camii’ne geldiğinde binlerce seveni “tekbirler” eşliğinde cenazesine eşlik etmiş; cenazesi Edirnekapı Şehitliği’ne getirilmişti. Bizim yetişmemizde büyük emeği olan Hocamızın cenazesini mezarına koymak da elhamdülillah bize nasip oldu. Onu en Sevgili’ye emanet ederek defnettik. Büyük insanlar öldükçe dirilirler. Güzel insandı. Ebedi hayatına güzel-lerle komşuluk ederek devam ediyor. Ruhu şad olsun, mekânı cennet olsun.

Kendisine kötülük edenlere dahi kin gütmeyen, kendisine her türlü dalavereyi çevirenlere dahi iyiliği dokunan, Aşududulu Necmi olarak başladığı hayatı bir dava adamı, bir ilim adamı, insanlık ve tevazu abidesi olarak sonlandı. Binlerce seveni onun ardından dualarla, hayırla onu yâd ediyor; her insana nasip olmayacak bir karakterin adıdır aslında Necmettin Hacıeminoğlu. Onun yetiştirdiği son asistanlardan olma şerefini bize bahşeden Rabbim’e sonsuz hamd ve senalar olsun. Allah vefakâr, çilekeş, sadakat timsali eşlerine uzun ömürler versin.

Allah rahmet eyleye.

PROF. DR. NECMETTİN HACİEMİNOĞLU İLE SIRPSINDIĞI ANITINI ZİYARET

Yrd. Doç. Dr. Özcan AYGÜN
Trakya Üniversitesi

Hayatta az rastlanan oldukça özel insanlar vardır ve bu insanlar tarihin akışı içerisinde hayata kalıcı izler bırakırlar. Kendileriyle bir şekilde karşılaşan insanların da hayatlarını değiştirirler. Çünkü bu insanlar, büyük fikirlere gönül veren dava adamlarıdır. Bu açıdan bakıldığında, Hyman G. Rickhoover'in meşhur sözünü de doğrular şekilde bir hayat sürerler: “*Büyük beyinler fikirleri, orta beyinler olayları, küçük beyinler ise kişileri konuşur.*” İşte bu sözdeki gibi kendini Türk dili ve kültürü davasına adanmış, Türk medeniyetini ve milletini daha da ileriye götürebilmeyi kendine ülkü edinmiş olan Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu da büyük bir mütefekkir, Türkolog unvanını hakkıyla taşıyan, ciddi araştırmalara imza atmış meşhur bir dil âlimidir.

26. 06. 1996 tarihinde vefat ettiğinde ardında binlerce öğrenci bırakmıştır. Bir başka deyişle o gönül eri, o büyük dava adamı, o alperen kişinin ruhu Hakk'a revan ettiğinde rahle-i tedrisinden geçen öğrencilerinin duaları da arş-ı alâya çıkmıştır.

Boynu bükük ve hüzünlü kalmalarına rağmen o öğrencileri, hocalarının ruhunu her zaman yanlarında hissetmişlerdir. Zira, Hacıeminoğlu'nun rahle-i tedrisinden geçenlerin gerek hocalarına gerekse öğretmenlerine olan bağlılıkları çok daha farklıdır. Onun öğrencisi olmak ise, büyük bir ayrıcalıktır. İşte o son derece şanslı öğrencilerinden ve yanı başındaki mesai arkadaşlarından, en önemlisi ise onun değişik ortamlardaki ders, konferans, seminer ve özellikle edebiyat ile dil sohbetlerinde bulunma bahtiyarlığına ermişlerden birisi de benim. Yani, hayatımın akışını değiştiren muhterem hocam ile ayrı ayrı başlayan hayat yolculuklarımızda, yollarımızın kesişme tarihi olan Ekim 1987'den, merhumun vefat tarihi olan 26. 06. 1996'ya kadar yan yana, yol arkadaşı olabilme şerefine ermişlerden.

Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne 1987-1988 eğitim öğretim yılına başladığımda derste tanıştım ilk kez o seçkin şahsiyeti. Ders anlatırken, farklı bir âleme girer, farklı bir âlemden bizlere hitap eder gibiydi. İşini son derece ciddiye alan, peygamberler mesleği olarak da adlandırılan öğretmenliğe âşık olduğu güçlü hitabetinden, samimi ve bir o kadar da sevimli üslubundan, ders anlatışındaki hâl ve tavırlarından hemen anlaşılırmaktaydı zaten. Şiirlerden ezbere verdiği örnek mısralar ve bunlardan seçtiği kelimeler üzerine hassasiyetle eğilerek yaptığı kelime tahlilleri bu görüşümü daha güçlü kıldı. Babacan tavrı ve son derece müşfik sesi, gençlere söz hakkı tanınmasıyla onlara güven duyduğu da çok geçmeden anlaşılıyordu.

Dört yıl içerisinde, değişik adlar altında Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu hocamdan dersler alma şerefine nail oldum. Milletimizin, dilimizin, kültürümüzün ve medeniyeti-

mizin büyüklüğünü o güzide insandan öğrendim. Yerli ve yabancı yazarlara ait verdiği seçme örnekler daha dün gibi aklımda. Lisans öğrenimi esnasında Hocam sayesinde, arada misafir öğrenci olarak Yüksek Lisans ve Doktora Programı derslerine girme imkânına da kavuştuğum oldu. Kendisine olan hayranlığım her geçen gün daha da arttı. Fuzûlî, Bâki, Yahya Kemâl, Ahmet Hamdi Tanpınar, Peyami Safa, Yusuf Has Hacib, Kaşgarlı Mahmut, Edib Ahmet Yükneki, Mehmet Kaplan, Ali Nihat Tarlan gibi meşhur edipler ve akademisyenler olmak üzere Türk edebiyatının kilometre taşları addedilen isimlerini; Orhun, Yenisey gibi abidelerini, arz ettikleri önemleri yine Hocam sayesinde öğrendim.

Prof. Dr. Birol Emil, Prof. Dr. İnci Enginün, Prof. Dr. Mehmet Akalın, Prof. Dr. İskender Pala, Prof. Dr. Mertol Tulum, Prof. Dr. Kemal Yavuz, Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun, Prof. Dr. Bilge Ercilasun, Prof. Dr. Şeyma Güngör, Prof. Dr. Hüseyin Ayan, Prof. Dr. Gönül Ayan, Prof. Dr. Mustafa İsen, Prof. Dr. Mustafa Özkan, Prof. Dr. Abdullah Uçman, Prof. Dr. Sema Uğurcan gibi Türk dili ve edebiyatına gönül vermiş, ömürlerini Türk Dili ve Edebiyatı'na adanmış duayen akademisyenlerimizi de yine Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu sayesinde tanıdım. Başta kendisi olmak üzere, her birinden ayrı ayrı feyzler aldım.

Fakülte bitiminde Selimiye Camii'nde okutulan mezuniyet mevlidimiz sonrasında, adetten olduğu üzere bizim sınıfımız da bir mezuniyet pikniği yapılmasını kararlaştırdı. Organize işini üstlenen de sınıf arkadaşlarımızdan birisiydi. Kendisi Edirne Sarayakpınar (Sırpsındığı) Köyü yakınlarındaki Âhiköy'de görev yapan bir din görevlisiydi. O köydekiler bizim sınıfımızı ve bölümde görev yapan öğretmenlerimizi seve seve ağırlama görevine talip olmuşlardı. Hazırlıklar yapıldı ve piknik günü geldiğinde herkes oradaydı. Bizi en çok sevindiren nokta ise, başta Bölüm Başkanımız ve Bölüm Kurucumuz Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu, Prof. Dr. Hidayet Kemâl Bayatlı, Yrd. Doç. Dr. Kâşif Yılmaz olmak üzere bütün bölüm öğretmenlerimizin ve asistanlarımızın davetimize icabet etmiş olmalarıydı.

Ahıköy, Âhiköy, Âhirköy adlarıyla da anılan bu yerleşim birimi; Edirne'nin Avrupa'ya bakan serhatteki yüzü, Kapıkule'nin daha kuzeyinde, dolayısıyla ülkemizin kuzey-batı taraflarında bulunan merkez köylerinden birisidir. Yakınlarında Uzgaç ile Sarayakpınar köyleri bulunmaktadır. Köyün merasında bölümümüze piknik alanı olarak hazırlanan mevki, aynı zamanda Bulgaristan sınırına da hayli yakın olan düzlük bir alandı. Piknik alanında, sınıf arkadaşlarımızla birlikte, hayli yüksek sesle dinlemiş ve eşlik ederek söylemiş olduğumuz mehter parçaları, oldukça yakınımızda bulunan sınır gözlem karakolundaki nöbetçi Bulgar askerlerini de tedirgin etmişti. Ama kısa bir süre sonra, amacımızın kavga gürültü olmadığı, eğlence ve dinlenme gayesiyle orada bulunduğumuz anlaşılınca her şey normale döndü.

O köyde görevli bulunan Ümmet adlı sınıf arkadaşımız ve köy muhtarı tarafından yapılan organizasyon hayli ciddiye. Piknik alanında ikram edilecek yiyeceklerden, yanlarında olması gereken içeceklere varana kadar hem de.

Bölüm öğretim üyeleri, araştırma görevlilerinin sohbet mahiyetindeki hitaplarından sonra, sıra okunacak şiirlere gelmişti. Bize özellikle divan şiirini sevdiyen, her zaman babacan yaklaşan, Prof. Dr. Süreyya Beyzadeoğlu Hocamız mikrofonu eline aldı. Ardından o günlerdeki asistan hocalarımızdan Yrd. Doç. Dr. Cevdet Şanlı, Necip Fazıl'ın "Sakarya"sını, Prof. Dr. Vahit Türk ise Hüseyin Nihal Atsız'ın "Geri Gelen Mektup" adlı şiirini okudular. Tek kelimeyle söylemek gerekirse, muhteşem şiir yorumlarıyla hocalarımız hepimizi mest etti. Arkadaşlarım ve ben de bu şiir yorumu kervanına katıldık.

Elimizden geldiğince hocalarımıza lâyıık öğrenciler olarak okuyacağımız şiirleri yorumladık. Bizim yorumlarımız da başta hocalarımız ve bizi köylerinde ağırlayanlar tarafından son derece beğenile karşılandı. Pikniğın sonlarına doğru, sınıf arkadaşlarımızdan sesi güzel olanlara şarkı ve türküler söylentildi. Onların yorumları da muhteşemdi. Ardından mehter marşları söylenerek mezuniyet pikniğımız tamamlandı. Ama, hafızalarımıza da bütün güzellikleriyle kazandı.

Piknikte bulunan ve sınıf arkadaşlarım olanlardan ben dâhil beş kişi, bitirdiğımız bölümde bugün itibarıyla öğretim üyesi olarak görev yapmaktayız: Prof. Dr. Ali İhsan Öbek, Prof. Dr. Müberra Gürgendereli, Yrd. Doç. Dr. Rıfat Gürgendereli, Yrd. Doç. Dr. Nursel Özdarendeli ve Yrd. Doç. Dr. Özcan Aygün. Piknikte ilk mezunlarımızdan Yrd. Doç. Dr. Çağrı Özdarendeli, Okutman Üçler Güler, Okutman Hediye Tuncer, Yrd. Doç. Dr. Umur Tuncer hocalarımız da vardı.

İşte bu mükemmel piknik gününün devamı da, benim için ayrı bir mükemmelliğe büründü. Zira, rahmetli Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu Hocam, benden Edirne’de doğup büyümem, tarihe de meraklı olmam hasebiyle özel bir ricada bulundu. Kendilerini “Sırpsındığı Zaferi”nin kazanıldığı alana ve o zafer anısına yapılan anıta götürmemi istedi. Bu benim için büyük bir onurdu ve Hocamın isteğini adeta anında emir telâkki ettim. Yanıma iki arkadaşımı alarak iki arabayla piknik yapılan Âhiköy’ün yakınlarında bulunan Sarayakpınar köyüne doğru hareket ettik.

Yaklaşık yirmi dakika sonra köye vardık. Ardından, kazanılan zafer için yaptırılan anıtı aramaya başladık. Köydeki tarihi caminin karşısındaki anıta ulaştık. Nedense, hayli heyecanlanmışım. Sanki hocamla o zaferin kumandan ve neferi gibi hissediyordum kendimi. Hayatımda dönüm noktası olacak bazı tarihî olaylara ya da konuşmalara şahit olacağım ise kesinlikle aklımın ucundan bile geçmiyordu. Ne de olsa, burası daha önce geldiğim yerlendendi. Futbol turnuva müsabakaları vesilesiyle defalarca bulunmuşum. Köyün bir iki yönüyle önem arz ettiğini de lisedeki Osmanlı tarihi derslerinden hatırlamaktaydım. Bu derslerden aklımda kalanların neler olduğunu, anıta doğru yaklaşan Bölüm Başkanımız Prof. Dr. Hacıeminoğlu’nun beni yanına çağırarak soracağını nereden bilebilirdim ki?

O her zamanki müşfik ses tonuyla: “Özcan, evlâdım, sen tarihe düşkünsün. Bu da takdir edilecek bir meziyet. Sana derslerimde zaman zaman özellikle tarihî konular hakkında söz verişim de bu yüzden. Hatırlarsan bir keresinde senden, Babürşahları ve Taç Mahâl’i anlatmanı istemiştim. Sen de gayet güzel bir şekilde anlatmıştın ve ben sana teneffüste kitap hediye etmiştim. Şimdi sana, bu zafer hakkında bildiklerin nelerdir? diye soruyorum. Bildiklerini anlatır mısın?”

Gelen bu soruyla ben daha da heyecanlanmışım. Ama, söyleyebileceklerim olduğu için, heyecanı atmam fazla sürmedi. O anda aklıma geliverenleri sıralayıverdim:

“Sarayakpınar köyü Edirne’nin kuzey batısında yüksek bir yerde bulunur. Edirne Sarayına 1453 yılında Fatih’in getirttiği suyun kaynağı da bu köy civarındadır. Ayrıca, 1671 yılında Sultan IV. Mehmet’in inşa ettirdiği büyük kasrın da mekânıdır. Fakat, bu kasır şimdi mevcut değildir. Sarayakpınar köyünün asıl önemi, 1364 yılında, burada yapılmış olan ‘Sırpsındığı Muharebesi’ ya da bir başka adıyla ‘Birinci Meriç Muharebesi’nden kaynaklanmaktadır.

Osmanlı Devleti’ne karşı ilk kez Haçlı ittifakı oluşturan Sırp İmparatorluğu, Macar Krallığı, İkinci Bulgar İmparatorluğu, Bosna Prensiği ve Eflak Prensiği’nin, Osmanlıları

Balkanlardan atmak için başlattıkları bir savaştır. Haçlılar burada kendilerinden çok çok az olan Osmanlılar tarafından oldukça büyük bir bozguna uğratılmıştır.”

“-Aferin evlâdım, hediye bir kitap daha kazandın.” dedi ve cebinden iki ayrı gözlüğünü çıkararak mermer anıtın değişik yerlerine kazınmış olan yazıları incelemeye başladı.

İşte o an hocama olan hayranlığım daha bir fazlalaştı. Zira, tarihin içine akmış, ayrı bir boyuta geçmiş gibiydi. Yanımızda, muhterem yengemiz Meral Hacıeminoğlu Hanımefendi, saygıdeğer hocalarımdan Yrd. Doç. Dr. Kâşif Yılmaz ve eşi ile Maden İş Mühendisliği bölümünde okurken Türk Dili derslerimize gelen Okt. Hediye Tuncer Hanım ile İsmail Öztürk kardeşim bulunuyorlardı. Nural ve Ali adlı sınıf arkadaşlarım ile birlikte biraz ötemizdeydiler.

Bense aklımdan şu cümleleri geçiriyordum: “Gerçek bir bilim adamı, Hocam Hacıeminoğlu gibi olmalı. Metinlerin ruhunu yakalayabilmeli. Mehmet Kaplan’ın ‘Nesillerin Ruhü’ adlı eseriyle nesillerin ruhunu yakalayabildiği gibi metinlerin de ruhunu yakalayabilen güzide insanlardan olmalı. Yeni akademisyen adayları, böylesi değerli bilim adamlarını kendilerine örnek almalı ve çilenin erliğine adım atmalı.”

Metinleri huşû içinde iki gözlüğünü de kullanarak okumasını bitirdikten sonra, yanı başında duran bana dönerek şöyle söze başladı muhterem hocam:

“Biliyor musun Özcan, bu zafer, aslında İstanbul’un fethi kadar önemli. Zira, bu zaferle birlikte, bize, Balkan Yarımadası’nın ve Rumeli topraklarının yolu açılmış, Edirne’nin tapusu gelmiştir. Sırsındığı kilit bir zaferdir. İstanbul’un fethini de hazırlayan ve oldukça kolaylaştıracak güçleri kazanmamıza imkân sağlayan oldukça büyük bir zafer hem de. Kelime tahliline bakılacak olursa, Sırsındığı Muharebesi, ‘Sırpların kırıldığı muharebe’ demektir aynı zamanda.” dedi. Ardından şu cümlelerle devam etti:

“Osmanlılar, 1361’de Edirne’yi ele geçirdikleri zaman Konstantinopolis’ten Avrupa’ya giden stratejik ana yolu da kesmiş oldular. Edirne’nin fethiyle birlikte Türkler hızlı bir şekilde Batı Trakya’ya da yerleşmeye başladılar. Bu durumdan rahatsız olan Bulgarlar ve Sırplar, Papa V. Urban’ın da çabalarıyla Balkanlardaki Hristiyan devletlerden Macar Krallığı, Eflâk ve Bosna Prenslüklerini de ikna ederek Osmanlılar üzerine Haçlı seferine çıkma kararı aldılar. Bu, aynı zamanda, Osmanlı Devleti’ne karşı oluşturulan ilk Haçlı ittifakıdır. 1364 yılında komutadaki Macar Kırallığı I. Layoş, Sırp Vukaşin, Jovan Uglyeşa, Eflak ve Bosna Prensleriyle birlikte oluşturdukları büyük bir Haçlı ordusuyla Edirne üzerine yürümeye başladılar.

Osmanlı birliklerinden o tarihte Trakya’da bulunanların komutanı Lala Şahin Paşa’dır ve askerleri de 12.000 civarlarındadır. Hükümdar I. Murad Hüdâvendigâr, Haçlı ordusu askerlerinin en az dört beş kat fazla olmaları sebebiyle Lala Şahin Paşa’ya düşmanı yavaşlat emrini verir. Lala Şahin Paşa da yardım gelene kadar bu iş için Hacı İlbey’i görevlendirir. Akıncı birliğinin başındaki Hacı İlbey de Haçlı ordusunun Meriç’i geçişini durdurmak üzere yola koyulur. Fakat Haçlı ordusu Meriç’i beklenmedik bir şekilde daha önce geçer. Edirne’ye on on beş kilometrelik olan mesafede bulunan buralarda, Meriç Nehri kıyılarında mola verirler. Hacı İlbey, Lala Şahin Paşa’nın emrini dinlemez, gece karanlığından yararlanarak komutasındaki hafif süvari, akıncı kuvvetleriyle Meriç’i çevreleyen bataklıkları aşar, Haçlı kampına saldırır. Bu ani gece saldırısıyla, Haçlılar geldikleri yöne doğru kaçarlar. Büyük bir panik yaşarlar. O asırlarda alüvyonlarla dolmamış olan azgın ve derin Meriç’i yüzerek geçmeye çalışırlarken boğulurlar. Akabinde büyük bir zafer kazanılmış olur.”

Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu, tarihin penceresini aralamış bir şekilde, âdeta görüntülü bir televizyonda yaşananları bana yine tarihin içerisinden seslenerek anlatır gibiydi. Çevreyle irtibatı tamamen kopmuş, sadece Sırpsındığı'na odaklanmıştı. O anlattıkça tarihimizin en şanlı zaferlerinden birisi gözlerimin önünde canlanıyor, savaş sahneleri onun anlatılarına uygun olarak değişik karelerle gözlerimin önünden geçmeye devam ediyordu...

İşte akademisyen olmaya karar verdiğim, hayatımın akışının değişmesine neden olan muhterem Hocam Hacıeminoğlu ile tarihi diyalogları yaşadığım yer, Sarayakpınar köyünde “Sırpsındığı Zaferi” anıtı ve çevresidir.

Bir âlim, bir tarihî zafer anıtı, bir öğrenci, piknik sonrası bir ziyaret ve bir hatıra. Ama öylesine bir hatıra ki, bir gencin hayatının akışını değiştirmesine vesile olmuş. Bir hatıra ki, hayatımın mazi denilen hazine sandığının en nadide, en değerli, hatta o öğrenci için paha biçilemezlerinden olmuş...

Nur içinde yat muhterem Hocam. Mekânın cennet, manevi huzurun daim olsun... Doğum yerin “serhad şehri”, “şehirlerin sultanı” ve “sultanların şehri” olarak adlandırılan Edirne olmasa da, yıllarca Edirne'ye, Edirne'den Kars'a, Sinop'tan Hatay'a, Orta Asya'ya, Adriyatik'ten Çin'e kadar kısacası Türk coğrafyasının tamamına, bütün Türkistan'a yapmış olduğun sınırsız ve oldukça değerli hizmetlerin için sonsuz teşekkürler...

Türk dünyası, Türk milleti, Türk kültür, tarih ve medeniyeti sevgisiyle yaptığım çalışmalar için de müteşekkirim hepimiz...

Ardında yetiştirdiğin, hizmete devam eden binlerce öğrenci, onların yetiştirdikleri ve bu cennet vatan Türkiyemize, dünyaya timsal olmuş seçkin milletimize hizmet ülküsüyle yetiştirecekleri öğrenciler için de Allah senden razı olsun...

Değerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacağına inandığım bir Hz. Ali cümlesi geliyor aklıma şu an: “*Bir âlimin ölümü, bir âlemin ölümüdür.*”

Ardından şu mısralar dökülüyor dudağımdan ve yüreğimden irticalen:

Özcan Aygün'den Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu'na ithafen:

*“Hz. Ali ne güzel söylemiş değil mi elâlem?
İlme ve âlime saygıyı senden öğrendik biz
Âlimin ilme saygı duruşusun sen, bil âlem
Sensiz, âlemsiz, âlimsiz ve alemsiz kaldık biz”*

Hayatımı değiştiren Sırpsındığı Anıtı ziyaretimize dair paylaştığım hatıramı şu dileklerle tamamlamak istiyorum:

Üzerimdeki hakkını hiçbir zaman ödeyemem saygıdeğer Hocam. Kabrin pür-nûr olsun, ruhun huzur içinde uysun... Sabâ rüzgârı misk kokulu “Gufran” suresi ayetlerini toprağına doğru uçursun... Türkistan'dan kabrine esen rüzgârlarla “Gufran” ayetleri karışsın ve önce kabrine, sonra kalbine ve son olarak ruhuna kavuşsun... Ruhun sonsuz huzur bulsun ve ebede değin öylece uysun...

Sonsuz saygılarımla Hocam...

NECMETTİN HACİEMİNOĞLU VE TÜRKOLOJİDEN HATIRALAR

Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA
Istanbul Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi

1964 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne kaydoldum. Programdan derslerine gireceğimiz Türk Dili hocalarının adlarını öğrenmiştik. Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu, Doç. Dr. Faruk Kadri Timurtaş, Doç. Dr. Muharrem Ergin, Asistan Dr. Ali Fehmi Karamanlıoğlu, Asistan Dr. Necmettin Hacıeminoğlu, Asistan Mertol Tulum. Şimdi iş onları tanımaya kalıyordu.

Kasım ayının başlarında bir Perşembe günü öğleden sonra Amfi 7'de iken sınıfa orta boylu, geriye taranmış dalgalı siyah saçlı, gözlüklü ve subay elbiseli birisi girdi. Hepimiz ayağa kalktık. Hoca bize "Oturun!" dedikten sonra kendisini tanıttı. "Ben bundan sonra Osmanlı Türkçesi derslerini birlikte yapacağınız hocanız Dr. Necmettin Hacıeminoğlu'yum. Şimdi de sizleri tanıyalım. Herkes sırayla ayağa kalksın ve adını söyleyip kendisini tanıtsın. Mezun olduğu liseyi söylesin". Ben öndeki ilk sırada oturdum. Sıra bana gelince ayağa kalktım. "Adım Osman Fikri Sertkaya". dedim. Daha cümlem bitmemiş iken hoca bana "Adanalı mısın?" diye sordu. Şaşırdım. "Evet" dedim. Sonra benden sonraki arkadaş kendisini tanıttı. Ben hocam Hacıeminoğlu ile böyle tanıştım. Onun soyadımdan beni tanımasını da yeri geldiğinde anlatacağım.

Necmettin Hoca o sıralar Halicioğlu Garnizonu'nda yedek subay olarak askerliğini yapıyormuş. Haftada iki gün dersimize gelirdi. Bir derste cümle tahlilleri, bir derste de "Türkoloji Yadigarları" adı altında Türkoloji bibliyografyasını verirdi. Yavaş yavaş kendisini tanıdım. Müthiş bir hafıza ve çok ince bir edebi zevk. Divan edebiyatının en güzel beyitlerini söyler, cümle ve kelime tahlili yapardık.

Kendisi 1950'li yıllarda Adana Lisesi'nde öğrenci iken hocası Şevket Kutkan'ın te-sirinde kalarak öztürkçeci olmuş ve Türk Dil Kurumu'nun açtığı öztürkçeyi savunma yarışmasında ikinciliği kazanmış. O zaman soyadı "Özdesenli" imiş.

Bu soyadı meselesini de anlatayım. Necmettin Bey 1932'de Maraş'ta doğmuş. Babası Darendе'nin Hacıeminzadeler sülâlesinden Mustafa Efendi. Bir kaç yıl sonra "Soyadı Kanunu" çıktığında babası ile amcası ayrı şehirlerde oldukları için ayrı soyadı almışlar. Bu yüzden Necmettin Bey'in ilk soyadı "Özdesenli"dir. Sonra bu soyadını "Özdarendeli" olarak değiştirmiş. Daha sonraları bu soyadını da değiştirerek "Hacıeminoğlu" soyadını almış. Biz onu üçüncü soyadı ile tanıdık.

Üniversite birinci sınıfta iken "Öztürkçe" konusunda Reşid Rahmeti Arat ile münakaşaları olmuş, ancak Arat'ın engin sabrı, "Necmi şu hususu da bir inceleyiver bakalım" şeklindeki telkinleri, bunun yanında hem Fakültede hem de Yüksek Öğretmen Okulu'nda

Osmanlı Türkçesini öğrenmesi ve bu bilgisini iletmesi ile öztürkçeci hüviyetini kaybetmiş, Osmanlı Türkçesi hayranı olmuş. Bana bu konuda “Artık ‘Öztürkçeci’ değildim, Fakültede ‘Türkçeci’ oldum” demiştir. Bu yüzden de hayatı boyunca 1960’lı yıllarda Türk Dil Kurumu’nda savunulan “uydurma” kelimelere karşı hocası Faruk Kadri Timurtaş ile karşı çıkmıştır.

Son sınıf ile ilgili bir hatırası da şudur. Sertifikalarını vermiş. Lisans tezini hazırlamış. Yazılı sınavı geçmiş, sözlüyü de verirse mezun olacak. Rahmeti Bey’in metin sorularını bilmiş. Rahmeti Bey “Necmi. Tatar Türklerini anlat” demiş. Cevap yok. “Peki Özbek Türklerini anlat”. Yine cevap yok. Rahmeti Bey “Necmi, Raşonyi’yi oku sınava öyle gel” demiş ve hocayı sınıfta bırakmış. Hoca dört ay Raşonyi’nin *Tarihte Türklük* adlı kitabını okumuş. Ezberlemiş. Şubatta sınava girmiş. Bütün soruları bilmiş. Rahmeti Bey “Tamam Necmi çıkabilirsin. Geçtin” demiş. Bunun üzerine “Hocam Raşonyi’den sormayacak mısınız?” dediğinde Rahmeti Bey’in cevabı: “Gereği yok Necmi. Sen nasıl olsa kitabı ezberlemişsindir” Bu yüzden hocanın 1954-1958 arasındaki tahsili 1954-1959 olmuş.

Yüksek Öğretmen Okulu’nda da ders görüyorlar. Okul Müdürü Nihad Sami Banarlı. Edebiyat hocası da Orhan Şaik Gökyay. Nihad Sami ile Orhan Şaik 1926-1930 yıllarından Türkoloji Bölümünden sınıf arkadaşı. Orhan Şaik Nihad Sami’nin ders notlarını öğrencilerden ister, okur, o notlardan sorular sorarmış. Sîm-keş kelimesinin Nihad Sami tarafından Sîm-gümüş okunmasının *Destursuz Bağa Girenler*’de yazılması bu yıllara aittir.

O zamanlar Yüksek Öğretimde üç arkadaş saç ayağı gibiler. Necmettin Hacıeminoğlu, Mehmet Akalın ve Birol Emil. Okulda bir Edebiyat Gecesi yapılacak. Nihad Sami Bey bu üçlüye görev vermiş. Üç ahab çavuşlar da bir gece oturup Namdar Rahmi Karatay’ın “Geçti Bor’un pazarı. Sür eşeği Niğde’ye” nakaratlı meşhur şiirini tehzil etmişler ve Yüksek Öğretmen Okulu’nun edebiyat gecesinde bu adaptasyonu Birol Emil okumuş. Yüksek Öğretmen Okulu’nun müdürü Nihad Sami Banarlı hoca da en ön sırada oturuyor. Şiiri dinleyince hop oturmuş, hop kalkmış. Ama daha sonra çocuklarına her hangi bir azar sözü de söylememiş. Tehzilin metni Birol Emil’de var. Birkaç kez istedim. Bulamadığını söyledi. Ben hafızamda kalan bir bendi burada okuyucu ile paylaşayım.

*Korsan meyhânesine vaktinde yetişmeli.
Toriği Marmara’yı yiyip içip şişmeli.
Fakülte de ne demek meyhânede pişmeli.
Sonra seni almazlar hocalığa çiğ diye
Geçti Bor’un pazarı. Sür eşeği Niğde’ye.*

Nihad Sami Bey ile Orhan Şaik kavgasında üç arkadaş genellikle Nihad Sami Bey’i tutmuşlardır ancak hocaları Orhan Şaik Bey’e de en küçük bir saygısızlık göstermemişlerdir. Sadece yazışmışlardır. Bu saç ayağına yıllar sonra Mehmed Çavuşoğlu da katıldı. Orhan Şaik Bey öğrencilerini yılda bir yemek sohbetine davet ederdi. Bu edebî sohbetlerin tadına doyum olmazdı. Ben en genç olarak not tutardım. Çünkü mükeyyefât ile hiç bir zaman barışık olmamışım.

Necmettin Bey’in bizim sınıf tarafından konulan bir lakabı vardı. “Bizim sınıfın en büyüğü”. Güneşli bir Nisan öğleninde dedi ki “Âşiyân’a gidelim. Dersi orada yapalım. Sadece Fikret okuyalım.” Fakülteden Aksaray’a indik. 80 kişiden fazlayız. 30 Numaralı Aksaray-Ortaköy trolleybüsünün iki tanesini doldurduk. Ortaköy’den de Sarıyer otobüsü-

ne binerek Âşîyan'da indik. Sınıftan hiç bir kişi eksik değildi. *Rubâb-ı Şikeste*'yi açtı ve kapaktan okumaya başladı.

*Kimseden ümmîd-i feyz etmem dilenmem perr ü bâl
Kendi cevvim kendi eflâkimde kendim tâirim
İnhinâ şavk-ı esaretten girândır boynuma
Fikri hür irfânı hür vicdânı hür bir şâirim.*

Sonra bizlere döndü. “Bu dörtlüğü Türkçeleştirelim. Herkes bir mısrayı Türkçeye çevirsin. Osman'dan başlayalım” dedi. Ben de payıma düşen ilk mısrayı Aruz veznini bozmadan şöyle Türkçeleştirdim.

Kimseden bir yardım ummam ben dilenmem kol kanat

veya

Kimseden bir yardım ummam hem dilenmem kol kanat.

Benden Sonra Süreyyâ Beyzadoğlu'nun, Necat Birinci'nin, Ahmet Topaloğlu'nun, Ramazan Kuşçu'nun, Rekin Ertem'in ve diğerlerinin cevaplarını maalesef yazmamışım. Çok güzel bir ders oldu. Hacıeminoğlu zamanı geldiğinde dersini mekânında da yapan bir hoca idi.

Ben yine öğrencilik hatıralarına döneyim. Hocanın doktora tezinden başlayayım. Turhan Genceî anlatmıştı. Mezun olunca Paris Biblioth que Natianole'den Kutb'un Husrev ü Şirin yazmasının mikro filmini almış. O zamanlar İtalya'da Napoli'de Alessio Bombaci'nin yanında asistan. 50 sahife kadar da okumuş. Bir yurtdışı toplantısında bunu Rahmeti Bey'e göstermiş. Rahmeti Bey'in cevabı: “Turhan daha ona sıra gelmedi”. Tabii çalışma yarım kalmış. Daha sonra Polonyalı Türkolog Ananiasz Zajackowski Kutb'un metnini yayımlayınca Rahmeti Bey üzülmüş. “Takaddüm edemedik” demiş. Necmettin Bey'e Kutb'un Husrev ü Şirin'ini doktora tezi olarak vermiş. Necmettin Bey'in tezinin sınırları transkripsiyonlu metin, gramatikal dizin ve metnin grameri. Metnin Türkiye Türkçesi'ne çevirisi yok. Hoca tezini hazırlamış ve 1963 yılında savunarak doktor unvanını almış. 60'lı yılların sonunda eser Edebiyat Fakültesi'nde basılırken ilk matbaa tashihlerini ben yapmışım. Eser *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri* (İstanbul, 1968, XIV+477 s.) başlığı ile basıldı. İkinci cildi Gramatikal dizin ile tıpkıbasım olacaktı. Politik meşguliyetler bu cildin basımını engellemiştir. *Türkçede Edatlar* adlı eseri basılırken ilk tashihleri yine ben yaptım.

Politik meşguliyetler dedim. Bunu biraz açayım. O zamanlar Osman Bölükbaşı'nın Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adlı bir partisi vardı. 1969 yılında Adana'da yapılan bir kurultayda partinin başına Alparslan Türkeş geçti. Partinin adı da Milliyetçi Hareket Partisi oldu. Fakültenin Necmettin Hacıeminoğlu, Birol Emil, Mertol Tulum, Mustafa Kafalı, Alev Arık vs. gibi genç asistanlarından sempatanlar oldu. Daha sonra Kafalı ile Hacıeminoğlu MHP'den aday oldular, ancak seçilemediler. Necmettin Bey Osmanîye'den senatör adayı oldu. Seçilmesi için 50 bin kadar rey gerekiyordu. Yanlış hatırlamıyorsam Necmettin Bey 26 bin kadar oy aldı. Seçilemedi. Biz de “milletvekili adayı olsan seçilmiştin” dedik. Çünkü milletvekilliği için 25 bin oy gerekiyordu.

Ben 1969 yılının Aralık ayının sonunda açılan asistanlık sınavını kazandım. 5 Ocak 1970'te de Muharrem Ergin'in asistanı olarak göreve başladım. Hocam Birol Emil benim

asistan olmam ile ilgili olarak “Yazık oldu Rahmetî Bey’in kürsüsüne. Osman çalışkan öğrencimiz ama bizden değil” demiş. Buradaki “bizden” kelimesi “Milliyetçi Hareket Partili değil” anlamında kullanılmış. Bir gariplik de “Rahmeti Bey’in kürsüsü” ifadesi. Tanpınar 1962’de ölmüş. Yerine kürsü başkanı Mehmet Kaplan olmuş. Arat 1964’te ölmüş. Yerine kürsü başkanı Muharrem Ergin olmuş. “Kaplan Bey Takımı” Yeni Türk Edebiyatı kürsüsü için “Tanpınar’ın kürsüsü” demiyorlar “Kaplan Bey’in kürsüsü” diyorlar. Eski Türk Dili Kürsüsü için ise “Muharrem Ergin’in kürsüsü” demiyorlar. “Rahmeti Bey’in kürsüsü” diyorlar. Bakış açısını belirtmek için bu açıklamayı da yapıyorum.

Ayrıca bir hususu daha vurgulayayım. Rahmeti Bey’in Uygurca yayımı Eski Uygurca ve İslamî Uygurca metinleri olarak 33. 1970’te Rahmeti Bey’in odasında Arat’ın koltuğuna oturarak 44 küsur yıl onun masasında iş üreten Osman Fikri Sertkaya’nın Eski Uygurca ve İslamî Uygurca metin yayımı sayısı 97. Şimdi bu sayıyı da geçtim. Ben bunu Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü’nde “Yalınkaya Armağanı” bana takdim edildikten sonra yaptığım teşekkür konuşmasında söylediğim için burada yazıyorum. “Yazık olmadı Rahmeti Bey’in kürsüsüne. Koltuğuna oturan gereğini yaptı. Arat’ın izinden giderek onun çalışmalarını üç misli yükseltti”. Buna bir cümle daha eklemek isterim. Hocam Ahmet Caferoğlu’nun yayın sayısı 463. Ben 2017 itibarı ile 463’ten fazla yayım yaptım. Bunu da hatıralar arasına kaydetmiş olayım.

1970’li yıllarda ben Reşid Rahmeti Arat’ın 333 numaralı odasında Kemal Eraslan hoca ile birlikte oturuyordum. Biz ikimiz de siyasetle uğraşmayan iki asistan idik. Kemal Eraslan Yüksek Öğretmen Okulu’ndan Necmettin Bey’in ağabeyi idi. Bazan Necmettin Bey’in 338 numaralı odasına giderdik. Kemal Bey “Necmi politikayı bırak, işinle meşgul ol” derdi. “Necmettin Bey de “Tabii Kemal abi” der, Kemal Bey’i başından savardı. Aynı odada oturan birisi Kemal Bey’e “Meydan Deynekçisi” diye lakap takmış. Bunu yıllar sonra öğrendim. Çünkü 338 numaralı oda “Asistanlar Odası” diye biliniyordu ve o odada 5 kişi oturuyordu.

Necmettin Bey daktilo öğrenmemiş. Yazılarını el yazısı olarak yazardı. Bizim sınıftan Şükriye Yılmaz’ın el yazısı güzeldi. Necmettin Bey’in yazılarını Şükriye temize çeker kendisine verirdi. Gazete ve dergilere bu kopya giderdi. Şükriye bu yazıları temize çekerken öğünür, “ben bir Fakülte daha bitiriyor, yeni şeyler öğreniyorum, siz derdinize yanın” derdi. Necmettin Bey daktilo bilse idi, hele bilgisayara geçse idi kimbilir bize daha hangi güzel eserleri bırakırdı.

Necmettin Bey doçentlik başvurusu yapmak için yabancı dilini ilerletmek istedi. Bunun için Fransa’ya gitti. Ancak iki ay sonra, kızı Oytun’un ve eşi Meral Hanım’ın hasretine dayanamayıp yurda döndü. Fransızca’ya Türkiye’de çalıştı ve doçentlik yabancı dil sınavını başardı. Onun hakkında yazan bazı gençler iki yıl yurt dışında kalarak Fransızca öğrendi diyorlar. “İki yıl yurt dışında kaldı” ifadesi gerçek değildir.

70’li yıllar Türkiye’nin politik bakımdan çok sert geçen yılları olmuştur. Üniversite de bundan nasibini aldı. Odalar basıldı. Hocalar ve öğrenciler öldürüldü. Edebiyat Fakültesi’nde de Necmettin Bey’in oturduğu oda basıldı ve öğrencilerden Yusuf İmamoğlu vurularak öldürüldü. Hedef o odada oturanlar imiş.

O yıllardaki silahlı olaylar iki grup arasında oluyordu. Abdi İpekçi’nin de içerisinde bulunduğu basın, bu guruplara sağcılarla solcular diyordu. Arif Özkök isimli bir öğrenci randevu almış. Dört-beş arkadaşı ile Abdi İpekçi’ye gitmişler. Ona “Siz bu iki guruba sağcılar ve solcular diyorsunuz. Gerçek böyle değil. Vuruşanlar Türkçülerle Kürtçüler.

Doğruyu yazmıyor, arslan besliyorsunuz. Ancak bu arslan büyüdüğünde sizi istemediğiniz yere götürür. Üstünden inmek istediğinizde de sizi parçalar” demişler. Abdi İpekçi'nin verdiği cevabı bilmiyorum. Ancak ben yurt dışında iken Köln radyosunun Türkçe haberlerinden onun da arabasında katledildiğini duydum. Üzüldüm. Bunları Türkiye'nin içerisinde bulunduğu durumun gençler tarafından iyi anlaşılması için yazıyorum.

Bu şartlar altında Necmettin Bey de çok sert yazılar yazdı ve tevkif edilerek hapisshaneye konuldu. Bunlar üzerinde durmayayım. Sadece Aydınlar Ocağı'nda şahit olduğum bir olayı anlatayım. Devrin siyasi liderleri Aydınlar Ocağı'na davet ediliyor ve Cumartesi toplantılarında konuşuyorlar. Bunlardan birisi de Turgut Özal. Özal Türkiye'nin içerisinde bulunduğu durumu ekonomik sebeplere bağladı. “Türk ekonomisi iyileştiği zaman Türkiye düzlüğe çıkacaktır” dedi. Bunun üzerine Hacıeminoğlu söz aldı ve Özal'a şu sözleri söyledi. “Teşhisiniz yanlış. Türkiye'nin içerisinde bulunduğu buhran Ordu'nun siyasete karışmasından oluyor. Millet seçti, Ordu 1960'ta müdahale etti, Millet tekrar seçti, Ordu 1971'de müdahale etti. Millet yine seçti, Ordu 1980'de yine müdahale etti. Ordu kışlasında kalsın. Politikayı da politikacılar yapsın”. Öndeki iki sırada Özal'ı dinleyen generaller de var. Dönüp kim böyle konuşabiliyor diye baktılar. O gece İstanbul'dan Ankara'ya telefonlar edilmiş olmalı. Pazartesi günü sabah erkenden İhsan Doğramacı Rektör Cem'i Demiroğlu'na telefon etmiş. “Yerinde ol!. Necmettin Hacıeminoğlu üniversite öğretim üyeliğinden istifa edecek. Cuma günü tarihi ile istifayı kabul et!”. Necmettin Bey'e de istifa etsin diye telefon ettirmiş. “Öğleye kadar gidip Rektöre istifa dilekçesini versin. Yoksa 1402'lik olup özlük haklarını kaybedecek”. Öğlede Sıkıyönetimden Rektöre gelen ekip Hacıeminoğlu'nun öğretim üyeliğinden alındığını tebliğ etmişler. Cem'i Bey de “Bu isimde bir öğretim üyemiz yok. Cuma günü öğleden sonra geldi, üniversite öğretim üyeliğinden istifa etti. İşte istifası.” Necmettin Bey bu şekilde 1402'lik olmadı. Bir parantez cümlesi: Yeniden üniversiteye dönene kadar maaşımı Doğramacı kendi kesesinden ödedi.

Bu zor günlerden epeyi sonra Necmettin Bey Konya'ya öğretim üyesi atandı. Konya'nın rektörü Süleyman Kadayıfçı da Mustafa Kafalı ile Necmettin Hacıeminoğlu'nun Ankara'da görevlendirilmesini istemiş. Necmettin Bey Gazi Üniversitesi'nin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Naci Bostancıoğlu hocanın maiyetinde çalıştı. Oradan da 1985'te Edirne'ye Trakya Üniversitesi'ne nakletti ve Türkoloji Bölümü'nun kurucusu oldu. Mustafa Kafalı için de Prof. Abdülkadir Donuk kadro açtı. “Hocam gel başımızda ol!” dedi. Kafalı ailesi Ankara'da kalmayı uygun gördü.

Bu şekilde geçen gergin hayat insanın sağlık durumunu bozuyor. Ayhan Songar hocamız fazla çalışan organ önce bozulur demişti. Faruk Timurtaş hocam beyin kanaması geçirdi, konuşma merkezi felç oldu, dört-beş ay sonra da hocayı kaybettik. Ben iş yoğunluğuna bağlı olarak 2013'te beyin damarımı patlatarak beyin kanaması geçirdim. Dördüncü gün tesadüfen teşhis edildi. Beşinci gün Civan Işlak hocamın eşsiz operasyonu ile çok şükür sağlığıma kavuştum. Hacıeminoğlu'nun da algılaması bozuldu. Alzheimer hastalığına yakalandı. Artık onu tekrar İstanbul Üniversitesi'ne alma zamanı gelmişti. Rektör Cem'i Demiroğlu'na durumu bütün detayları ile anlattım. Rektör ona tekrar Edebiyat Fakültesi'nde kadro açtı ve Hacıeminoğlu 1993'te tekrar yuvaya döndü.

Eski odasında Prof. Nuri Yüce oturduğu için ona hocası Muharrem Ergin'in odasını hazırlattım. Yanımda olsun, ben göz kulak olayım dedim. Çünkü bu hastalıkta insan son zamanları değil, ilk zamanları iyi hatırlamış. Necmettin Bey üç öğrencisini unutmamış. Ahmet Bican Ercilasun'u, Dursun Yıldırım'ı ve “Haylaz” Osman'ı yani beni. Ben ele

avuca sığmadığım için Caferoğlu bana “Haylaz” lakabını takmıştı. Bu Necmettin hocamın hoşuna gitmiş olmalı ki son yıllarda bana hep “Haylaz” diye hitap etti.

Edirne’de iken Karahanlı Türkçesi ile Harezmi Türkçesi gramerlerini hazırlamış. Bunlar son eserleridir. Ben *Karahanlı Türkçesi Grameri* kitabının redaksiyonunu yaptım. Güzel bir kaynak eserdir.

İstanbul Üniversitesi’nde pek fazla çalışmadı. Hastalığının ilerlemesi üzerine emekliliğini istedi. Kısa bir süre sonra da, 1996’da, aramızdan ayrıldı. Eşi Meral Hanım’ın gayreti ile hocama Edirnekapı Şehitliği’nde yer bulundu. Onu orada vatan toprağına yerleştirdik.

Ölümünden sonra birçok kişi onun hakkında yazdı. Benim elim varmadı. Ölümüne çok üzülmiştim. Hakkında yazmak için 20 yıl geçmesi lâzımmış. Merhum hocam keşke hep Türkoloji sınırları içerisinde kalsaydı, kim bilir parlak zekâsı ile bize nice güzel eserler kaleme alırdı. Vatanını bu kadar severek kendini heba eden hocamın mekânının Cennet olduğuna inanıyorum. Allah rahmetini Ondan esirgemesin. Ruhu şad olsun.

NECMETTİN AĞABEY İLE ÜNİVERSİTE GÜNLERİNDEN

Prof. Dr. Dursun YILDIRIM

Hacettepe Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi

Yıllar başını alıp giderken her zaman olduğu gibi, bizi sevdiğimizden ayırmayı da ihmal etmiyor. Bütün ölümler yürek burkucudur. Bildiğiniz, tanıdığımız, sevdiğiniz, zamanı birlikte bölüştüğünüz yakınlarınızdan erken ayrılmak daha da yakıp kavurucudur. Eşsiz insanlığı ve hocalığı ile rahmetli Faruk Timurtaş, erken çağda yakıp kavurup gidenlerin başını çekiyordu. Çok üzülmüştüm, babamı yitirmiş gibiydim. Ben, onun sayesinde Ahmet Mertol Tulum, Necmettin Hacıeminoğlu ve Mehmet Çavuşoğlu ağabeyler ile tanışmıştım. Çavuşoğlu ağabeyi de erken yaşlarında, bir trafik kazasında yitirdik. Türk edebiyatına çok şey kazandıracak bir birikime sahip idi; olmadı, zaman izin vermedi. Allah uzun ömür versin, çok şükür Mertol ağabey çalışmalarını vermeyi ve ilim hayatımıza çok değerli eserler katmayı sürdürmektedir.

Necmettin ağabey ile 1965 yıllarında ilişkilerimiz, hoca-öğrenci ilişkisinden ziyade ağabey-kardeş düzeyinde yürüyordu. Buna elbette izin veren kendisiydi. Çavuşoğlu ve Mertol ağabey ile Necmettin ağabey, üçü bir odada oturuyordu. Yanlış hatırlamıyor isem, rahmetli Ali Alpaslan da aynı odayı paylaşıyordu. Hepsi farklı alanlara mensup bu insanlar arasında olağanüstü güzel bir uyum, birlikte yürüyen bir dostluk vardı. O yıllarda rahmetli Necmettin ağabey, *Türk Dilinde Edatlar* adlı tezini bitirmiş, teksir işleri, sahifelerin düzene konması, 14-15 nüsha oluşturma gibi zaman alan mekanik işler arasındaydı. O, sahifelerde göze çarpan daktilo hatalarını düzeltmeye çalışırken, birkaç arkadaş seve seve mekanik işlerde yardımcı olmaya çalışırdık.

Üniversite yıllarının başında öğrendiğimiz, hangi hocanın hangi siyasî ve fikrî eğilimlere sahip olduğu olmuştu. Atsız'ın takipçileri için üniversitede 'Yamtar' lakabı ile öğrendiğimiz Tarih Bölümü asistanı Mustafa Kafalı ağabey her nedense, Türkçülerin o günkü siyasî önderinin kimi tutumu ile çizdiği siyasî programı beğenmediği için harekete küskün duruyor ve rahmetli Abdurrahman Çelik ile her akşam fakülteden çıktığında yoluna çıkıyor Aksaray'a kadar yürüyerek onu ikna etme uğraşı veriyorduk. Bir zaman sonra muvaffak olduğumuzu söyleyebilirim. Bunda, benim rahmetli Necmettin ağabey ile ideolojik köprü kurmanın rolü olduğunu söyleyebilirim. Doktora tezinin teksirlerini düzene koymakta yardıma bu yüzden koşuyordum. Bunun bana bir yararı oluyordu: Düşüncelerimden ve ideolojimden ona söz etmek cesaretini bana kazandırıyor. Bu bir süre sonra iki önemli olayın vücuda gelmesine yardım edecektir. Biri, arkadaşım Ahmet Bican Ercilasun ile ilişkili aynı zamanda.

Üniversitede hemen her ideolojinin sempatanları mevcuttu ve her birinin kendi akımları ile bağları vardı... Türkçü gençler olarak biz de böyle bir güce sahip olmak is-

tiyorduk. Bu yüzden uğraş veriyorduk. Yakın duranlar vardı ama çekinen ve bu yüzden uzak duranlar çok idi. Necmettin ağabey, birikimi olan, fikriyatı ile bize yakın duran bir şahsiyet idi ama rahmetli Türkeş Bey ile henüz tanışmamış; nasıl bir tavrı olacağını kestiremiyor, aklından geçenleri sürekli tartışıyor ve onu ikna etmeye çaba gösteriyordum. Çünkü, 1965 yılında bir siyasî parti içinde ideolojimiz örgütlenmiş ve aynı yıl Ankara’da yaptığımız kongre ile partiyi ele almış, rahmetli Türkeş partiye yeni bir ruh ve hareket kazandırmıştı. Üniversite içinde yazıları, fikirleri ve yol göstericilikleri ile akademik bir kadronun önümüzü aydınlatması harekete güç kazandıracaktı. Üniversitede bu işi en iyi becerecek kişi rahmetli Necmettin ağabey idi. Onun bu harekete kazandırılması gerekirdi. Sürekli bu yolda uğraş vere vere, 1967 yılına geldik. Ahmet Bican’ın evleneceği gün idi. Meğer o gün benim de doğum günüm imiş, bilmiyordum. Ahmet’i sabahleyin Süleymaniye’deki tek gözlü evde giydirip Bakırköy’den gelini, arkadaşımız Bilge’yi almaya gönderdik. Nikâh, öğleden sonra saat 14:00’te idi. Çok vakit vardı. Ahmet’i Bakırköy’e gönderdik araba ile. Saat, 11:00 idi. Süleymaniye’de Koska’ya, Fakülteye geldim. Bölüme çıktım. Baktım, rahmetli ağabey odasında çalışıyor. Gel, deyince girdim, masasının önünde duran sandalyeye oturdum.

“Ne var, ne yok bakalım”, dedi. “Ahmet’i hazırlayıp Bakırköy’e gönderdik, Bilge’yi alıp gelecek” dedim.

Ve daldık siyasetin içine, parti, Türkeş, siyaset derken oldukça hararetli bir tartışmanın, fikrî çekişmenin içine girdik. Rahmetliyi, ben cezbe kapılmış bir ruh hâli içinde kazanmaya, fikirlerini harekete katmaya uğraşırken zamanın nasıl geçip gittiğini bilmiyordum, zaten bakacak saatim de yoktu. Birden saatine baktı. “Dursun, bu tartışmaya sonra devam ederiz. Ama şimdi benim çok önemli bir işim var, gitmem gerekir. İşim bitince geleceğim, o zaman konuyu yeniden ele alırız” dedi. Ben de, “Peki” dedim. Ancak, ne o bana “Nikâha gelmiyor musun?” dedi, ne de o gün bir nikâh olacağını hatırladım. Doğum günüm gibi, Ahmet ile Bilge’nin nikâhı da aklımdan uçup gitmişti.

Saat 16:00 sularında aklım başıma geldi. İçine düştüğüm cezbe hâlimden kurtuldum. Bölüme çıkayım dedim, çıktım. Necmettin ağabey dönmemişti. Allah Allah, ne işi bu yahu bu kadar sürdü, gelmedi. Gelecekti, tartışmayı sürdürecektik. Odada rahmetli Ali Alpaslan vardı. Beni görünce, “Hayrola Dursun, nasıl yardım edebilirim?” dedi. Çok nazik, müdedep bir insan idi. “Şey”, dedim, “Necmettin Bey geleceğim demişti, ona baktım da” dedim. O, “Ahmet’in nikâhına gitti, sen gitmedin mi?” deyince başımdan aşağı kaynar sular döküldü. “Sağolun hocam” deyip kapıyı çektim.

İnanılmaz bir an yaşıyordum. Beni dünyanın gerçeğinden bu tartışma konusu ve cazibesi koparmıştı. Ne doğduğum günü, ne nikâhı görüyordu gözüm, hepsini unutmuştum. Fakat, rahmetli Necmettin ağabey bana Ahmet’in nikâh şahidi olduğunu bile söylememişti. Nezaketi söyletmemiş olmalıydı, haberim yok ise, üzülmeiyim diye mi düşündü, herhâlde öyle.

İkinci olay şöyledir: Tartışmalarımız, çekişmelerimiz sonunda neticeye ulaştı. Bir gün dedi ki: “Eğer sen, Türkeş Bey’i bize çay içmeye getirir ve böylece tanışır isek, ilk toplantı olmuş olur. Peki, kimler gelecekler, yahut evde olacaklar?” Durdu, düşündü: “Ben, Mustafa, Birol, Eröz.” Uçuyordum. “Hiç merak etmeyiniz. Bu akşamüstü okuldan eve kadar birlikte yürüyelim ki yolu önceden bileyim” dedim. Akşamüstü birlikte Fatih’e doğru yürüdük. Duvardan yukarı çıkınca ilk görünen ev idi, yerini gördüm. İzniyle ayrıldım.

O günlerde rahmetli Türkeş de İstanbul'a gelecekti. Geldiği gün kendisine durumu arz ettim. Hemen, "Dursun, bu iyi bir başlangıç olacak. Üniversite arkadaşlarının olması gücümüze güç katar", dedi. Rahmetli ağabeyi aradım, konuştum. Bana "Cumartesi günü öğleden sonra çay içmeye bizim evde toplanalım" dedi. Türkeş Bey'e durumu söyledim. "Tamam", dedi. Öğle yemeğinden sonra, saat 15:00 civarında Klodfarer'deki il merkezinden, benim yol göstericiliğimde Türkeş Bey ve rahmetli şoförü Kâmil Bey ile birlikte Fatih'e, duvarın bir yerinde bulunan merdiven yola geldik. "Efendim, buradan yürüyeceğiz", dedim. "Kâmil Bey, şimdi saat 15.00, saat 17.00'de burada ol" dedi. Arabadan çıktık ve birlikte duvara ekli set üstüne uzanan yola girip yürümeye başladık. Hepsini hakkında ve konumu hakkında bildiklerimi söyledim.

Eve girdiğimizde, hepsi kapıda Türkeş Bey'i ayakta karşıladı. Yenge Hanım da olağanüstü güzel kurabiyeler, çay yanında güzellikler hazırlamıştı. Sıcak karşılaşma, bir anda kırk yıllık yoldaşlık havasını oturma odasına yaymada gecikmedi. Hâl hatır sorma faslı çabuk bitti. Türkeş Bey düşüncelerini, yapmak istediklerini, hareketin hedefini açıkladı. Harekete destek olmalarının partiye de güç katacağını ifade etti. "Sizlerle daha sık görüşmek, fikirlerinizden istifade etmek bizi sevindirecektir" dedi.

Gerçekten o gün orada bulunanların hepsi harekete fikrî planda destek verdiler. Gazete ve dergilerde yazılar yazdılar, konuşmalar yaptılar ve üniversite camiasında harekete katılanların sayısı artmaya başladı. Bu çekirdek kadro içinde rahmetli Necmettin Hacıeminoğlu ön cephede yürüyen bir fikir adamı olarak temayüz ediyordu. Doğrusunu söylemek gerekir ise, hareketin bu yönüne katkısı olmaktan dolayı hesabıma seviniyordum.

Necmettin Hacıeminoğlu ağabey ile şahsi anılarım da var ama, bunları bir başka yazıya bırakmanın yerinde olacağını düşünüyorum. O, büyük bir âlim, Türk dili uzmanı, gönlü yüce ve insanlık duygusu ile dolu, Türk halkı için nefes tüketen bir adam, ülkü eri, yüreği Türklük diye çarpan bir fedakâr idi. Öyle bir insan ile ağabey-kardeş yakınlığı içinde yaşadıklarımı unutmak mümkün değil ama hepsini de hatırlamak yazılacakları anlamına gelmez. Bazı güzellikler, sadece onu saklayıp koruyanlar için güzeldir. Necmettin ağabeyi, sevgi ve saygı ile anıyor ve Tanrı'nın rahmeti üzerinde daim olsun, diyorum.

NECMETTİN AĞABEY

Dr. Ali ÇAVUŞOĞLU

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi koridorunda rahmetli ağabeyim Mehmed Çavuşoğlu ile ayaküstü konuşurken yanlarına yaklaştım. Ağabeyim tanıştırdı o nezaket abidesi, çelebi Necmettin Hacıeminoğlu'nu...

Daha sonraları ağabeyimi her ziyaret ettiğimde, mutlaka onunla da karşılaşmak fırsatını yakalamaya çalışırdım. Almanya'dan tatil aylarında geldiğim İstanbul'da kısa ya da uzun süren sohbetlerimiz olurdu. Sohbetine doyulmazdı... "Sende Virginia vardır, ver bakalım bir Virginia!" derdi. Sonra, "Avrupa Birliği bizi de alacaklar mı yanlarına?" diye sorardı. Ben ise yıllarca yaşadığım, yaşamakta olduğum Almanya'da çok iyi takip ettiğim bu konu hakkında: "Üstat, biz hayal ediyoruz, umut ediyoruz; bence mucize beklemeliyiz, mucize..." dediğimde yüzünde sanki bu cevabı bekliyormuş gibi bir ifade belirliyordu. İleri görüşlüydü; yıl 2016, hâlâ aynı yerdeyiz. Çocuk kandırır gibi kandırıyorlar bizi; ne günlere kaldık...

Ağabeyim bizi ara sıra Edebiyat Fakültesi yakınında bulunan bir kebabçıya götürürdü. Onların o dostane, candan sohbetlerini doyasıya dinlemek fırsatını bulurdum.

Doktora imtihanını başardığımı ağabeyimden öğrenince 'Doktor' unvanlı bir kutu kartvizit hazırlanmış ve bana ulaştırmasını rica etmiş ağabeyimden. "Seni seviyor." dedi ağabeyim. Teşekkür etmek için kendisini ziyaret ettiğimde bir de fotoğrafını çekmiştim 1986 baharında...

Aradan hayli zaman geçmişti görüşmeyeli. 1994 yılı Ekim ayının on dördüncü günü çok sevdiğim Profesör Doktor Kemal Eraslan Hocaya uğradım fakülteye. Onunla sohbet ederken (Sohbet esnasında hem çalışır, hem de dinlediğini göstermek için başını biraz öne eğip, gözlüğünün üstünden bakışlarını uzatırdı ve bu arada hem söyler, hem dinlerdi.) kapıda Necmettin Ağabey belirdi. Onu görünce ayağa kalktım, oturduğum koltuğu boşalttım "Buyur ağabey" deyip boş koltuğu işaret ettim. Fakat o yakınındaki bir sandalyeye oturdu. Ben ısrar edince yer değiştirdi. Yüzünde o eski tebessümlerden bir eser yoktu; âdeta beni görmüyordu, tanıımıyordu. "Nasılsın?" soruma sadece "İyi." demekle yetindi. Kucağında duran çantasını açıp içinden bir kitap aldı ve bana uzattı. Aldım ve kapağını açıp "İmzalar mısınız?" dediğimde cevabı "Sen yaz." oldu. "Hayır, sen yaz ve imzala" deyip kitabı eline tutuşturdu. Kalemimi isteksizce cebinden çıkardı fakat kalem bir türlü sayfaya dokunamıyordu. Çaresizce yüzüme bakarak "Ne yazayım?" diye sorunca daha bir tuhaf oldum ve adıma dahi hatırlamadığının farkında olduğum için "Ali Çavuşoğlu'na yaz." dedim. Yazdı ama yazış... O yazarken "Kemal Aga"ya -ki ben Eraslan Hoca'ya hep

öyle hitap ederdim- bakışlarımı çevirince ağzının kenarlarını yanlara iterek göz kapaklarını da biraz daha birbirine yaklaştırdı. Ne demek istediğini anlamıştım. Bitirdikten sonra bana verdi kitabı. “Fiyatı kaç lira dedim?” yavaşça “Elli.” dedi. Hemen takdim ettim. Aldı, çantasına koydu. O hiç benden para alır mıydı? Adımı bile bilmediği, tanımadığı birine kitap imzalıyordu sanki... İçim burkuldu; keşke bu gün buraya uğramasaydım; karşılaşmasaydım; keşke yazmaya zorlamasaydım diye düşündüm yazdıklarımı okuyunca... Orada fotoğrafını çekmek içimden geçti ama fotoğraf makinesini çıkarmaya elim varmadı. Fazla dayanamadım, erken ayrıldım. Bu son karşılaşmamız oldu...

Şimdi dönüp bakıyorum da ‘iyi ki karşılaşmışız’ diyorum; bende bir son hatırası var...

Bana imzalayıp verdiği *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller* kitabı Almanya’daki kütüphanemde bulunan en kıymetli kitaplarımdandır.

Allah rahmet eylesin, mekânın cennet olsun Necmettin Ağabey!

TAŞRADAN GELEN BİR ÖĞRENCİ GÖZÜYLE NECMETTİN HACIEMİNOĞLU

Prof. Dr. Muharrem DAYANÇ
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Taşra-merkez bahsinde kaderi benimle bu kadar benzeşen çok az hocam oldu. Taşrada doğduk, merkeze yolumuz düştü, tekrar taşraya savrulduk. Bu aslında Anadolu'da doğan ve bir şekilde yolu büyük şehirlerdeki üniversitelere düşen gençlerin hayatında sıkça görülen bir durum. Sadece şehirlerin/insanların adını değiştirmek bile yeter bu birbirine benzer hikâyeleri anlamaya.

Necmettin Hacıeminoğlu ile yollarımız Edirne'de keşişti. O İstanbul'dan Edirne'ye Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü kurmaya gelmişti, ben Sakarya'dan "Edebiyat" okumaya gelmiştim. Liseden bozma binada başlangıçta tek tesellim Hoca olmuştu. Hoca ve ardından gelen hocalar (Süreyya Beyzadeoğlu, Emin Kalay, Esat Can vb.) diğer mahrumiyetlerin pek de önemli olmadığını, her şeyin insanda başlayıp insanda bittiğini bize hissettiriyorlardı. Bu durum Edirne'yi gözümün taşrasından gönlümün merkezine taşıdı. Sağlığında yolu onunla keşişenler bilirler, Necmettin Hoca bir şahıs değil küçük ama nitelikli bir insan topluluğu, kalbi bu toprakların değerleriyle çarpan millî bir bakış açısı, gelecekte birçok üniversiteye bilgileriyle, duruşlarıyla omuz veren bir seçkin insanlar grubu demektir. Bahsi biraz daha açmakta yarar var. Hacıeminoğlu, Mehmet Akalın ve Birol Emil arasındaki birliktelik bu üçlüyü tanıyanların malumudur. Bu insanlar adeta birbirlerinin sacayağı gibidirler. Bu üçlüden ilk ayrılan, rahmet-i rahmana kavuşan Mehmet Akalın olur. Dostunun/ağabeyinin ardından yazdığı mektupta Birol Emil, "Necmiciğini" arkada kalan tek teselli ve tutunulacak yegâne dal olarak görür. Büyü bozulmuştur artık. İlginçtir ki dünya denen gurbette iki kişi kalsalar da hayalleri hâlâ üç kişiliktir:

*... Aziz ağabeyim, büyüğüm, dostum, Mehmetçiğim, bu kaynaşma sen hayatta iken tam 37 yıl, hiçbir arızaya uğramadan perçinlenerek devam etti. Hayatımda başka hiç bir mazhariyetim olmasaydı bile, sadece bu 37 yıllık ağabeyliğin ve dostluğun benim ömrümü doldurmaya yeterdi. Aynı duyguya Necmiciğim için de sahibim. Hattâ hatırlıyorum: Seni toprağa verdikten sonra onun koluna girmiş, perişan bir fisultıyla 'O gitti... Biz kaldık Necmi.. Ya sen İstanbul'a gel, ya ben Edirne'ye gideyim... Yoksa zor dayanacağız...' demiştim. (Yaşasaydın çok mesut olacağın bir değişiklik: Necmi İstanbul Üniversitesindeki kürsüsüne döndü. Yıllarca bunu nasıl beklemiştik! Artık üçümüz de İstanbul'da olacaktık. Heyhat!)*¹

¹ Birol Emil, "Ölümünün 3. Yılında Ağabeyim Dostum ve Meslekdaşım Prof. Dr. Mehmet Akalın'a Hatıra-Mektup", *Türk Kültür ve Edebiyatından Şahsiyetler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 465.

1990'lı yılların başında bir gün İ.Ü. Edebiyat Fakültesi'nin kapısında Hoca ile karşılaştım. Yanına gittim. Kendimi tanıttım ve Hoca'nın elini öptüm. Ayaküstü Edirne'ye gittik geldik Hoca'yla, güzel hatıralar eşliğinde.

Biz uzak gölgesine sığınmıştık belki Hoca'nın ama yine sıcaklığını ve çevresine olan vefasını hissetmekte hiç zorlanmadık.

Çevresiyle vardı, tek kişilik bir himmet, millet ve devletti.

Yukarıda da kısaca değindiğimiz gibi Hoca'yı yakından tanıyanların hemen teslim edecekleri bir özelliği vardı: *Hâlden anlamak ve asla insan/öğrenci ayırt etmemek*. Daha birinci sınıf öğrencisi bile olamamış bizlere unvanını, makamını, bilimsel yetkinliğini hiç hissettirmedii. Tevazu, giyindiği birinci elbiseydi. Bizden biriydi. Bizim gibiydi. Yüzü gibi bütün davranışları bize benziyordu. Yıllar önce bu ilk dersleri/günleri şöyle gözlemlemişim:

İlk derslerden biriydi. Hayatımda ilk defa bir profesör görecektim. 'Allah Allah' dedim içimden 'Profesörlük böyle bir şey miymiş?' Bu insan hiç de uzun boylu değildi. Yüksek perdeden konuşmuyor, her şeyi ben bilirim edası taşıymıyordu. Bize sinek muamelesi de yapmıyordu. Soru sorduğumuzda dinliyor, konuştuğumuzda söylediklerimize değer veriyordu. Siyasetle ilgili konularda bizi uyaran büyüklerimizi de haklı çıkarmıyordu, dünya görüşümüz umurunda bile değildi bu insanın. Böyle profesör mü olurdu?

Yine ilk derslerden biriydi, üç soruya cevap vermemizi istedi; 'Hangi şehir, hangi lise, hangi edebiyat öğretmeni?', Adapazarı Ticaret Lisesi, Meral Göl, dedim. Tek cümlelik soruyla yerime mihladi beni; 'Oğlum senin bu bölümde ne işin var?' Ticaret Lisesi'nden sonra Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. O kadar doğaldı ki bu soru/tepki, kızamadığım gibi, 'Ne demek istediniz Hocam?' da diyemedim.²

Bu doğal halin, içselleştirilmiş alçakgönüllülük ve özgüvenin sebebini hep merak ettim. Bir gün, hem Hoca'nın kendi ağzından hem de başkalarının gözüyle (Hacıeminoğlu için) yazılanlara denk gelene kadar zihnimdeki düğüm çözülmedi.³ Bütün bu yazılanları okuduktan sonra gördüm ki, tam bir Anadolu çocuğuymuş Hoca. Aslen Darendeli olmakla birlikte 1932'de Maraş'ta doğmuş, daha bir yaşındayken babasını veremden kaybetmiş. Köye mecburi bir göç/dönüş olmuş ailece. "*Darendede'nin Aşudu Köyü*"nde dededen kalma mahdut bahçelerin geliriyle kıt-kanaat geçirilen bir çocukluk." Kışın okula giden, bahar ve yaz mevsimlerinde kuzu çobanlığı yapan bir çocuk. Köydeki diğer emsallerinden hiçbir farkı olmayan, bundan da gocunmayan küçük bir yürek. Sonrası bir tevafuklar zinciri. Köyde ilkokulu bitirdiği yıl *Darendede*'ye bir ortaokul açılır. İlkokuldan sonra bu okula kaydolun Hoca köyle ilçe arasındaki yedi kilometrelik yolu -çok soğuk ve karlı günler hariç- her gün/sabah akşam gider gelir. İkinci yıl *Osmaniye*'ye göçülür ve ortaokul bu Anadolu kasabasında tamamlanır. *Osmaniye* ona *Adana*'da okunacak lisenin de kapısını aralar.

² Muharrem Dayanç, "Edirne'den Biz de Geçtik", *Kendimi Kazdım*, Akademik Kitaplar, İstanbul 2015, s. 182-183.

³ "Doç. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu ile Bir Konuşma", *Töre Dergisi*, Konuşan: Deniz Dağoğlu, Haziran 1972, Sayı: 13, s. 28-33.; "Meral Hacıeminoğlu ile Sohbet", Konuşanlar: Zuhul Yüksel-Naciye Yıldız, *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Güz 2009, Sayı: 5, s. 57-70.; Vahit Türk, "Necmettin Hacıeminoğlu'nun Hayatı", *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Güz 2009, Sayı: 5, s. 25-28.

Düşünce dünyasının temelleri de var bu yazılanlarda. Her Türk çocuğu gibi dindar, muhafazakâr, millî gelenek ve törelerine bağlı bir ailede yetişir Hoca. Evdeki büyükler beş vakit namazlarını kılarlar. (Mehmet Kaplan'ın çocukluğuna ne kadar da benziyor.) Kış geceleri millî ve kültürel ziyafetlerle dolu dolu geçer: “Mevlit”, “Muhammediye”, “Ahmediye”, “Battal Gazi Destanı”, “Siyer-i Nebi”, “Maktel-i Hüseyin” okunur; “Dede Korkut”, “Âşık Garip”, “Köroğlu”, “Sürmeli Bey”, “Kerem ile Aslı” hikâyeleri anlatılır; Yunus Emre ilahileri söylenir. Duygu ve düşünce dünyasının temelleri öylesine sağlam atılmıştır ki gençlik yıllarındaki savrulmaları çabuk savuşturur Hoca, kendi ifadesiyle “öz Türkçecilik” hastalığından kolayca kurtulur. Burada ayrıca, kökü çocukluk yıllarına kadar inip zamanla merak seviyesinden alan uzmanlığına doğru evrilen Türk müziği merakına vurgu yapmak Hoca'yı daha iyi anlama ve tanıma bağlamında önemlidir.

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız bu hayat, bizim de içinden geçtiğimiz bizimkine çok benzeyen bir hayattı. Sonra anladım ki biz, bizden bir-bir buçuk jenerasyon önce bu toprakların yetiştirdiği bir insanla karşı karşıyayız.

İçimizden çıkmış, bizden bir numuneydi.

Bir insanı sevmek biraz da o insanla mizaçların uyuşması demek. Ya bir insanı sevmenin bir adım ilerisi/ötesi, yani o insanı hayatımızın kahramanlarından biri haline getirmek neyle mümkün? Bizi buna ikna edecek ana faktörler neler olabilir? Sevgi boyutu bazen kendiliğinden de boy verebiliyor, ama ya benimsemek, örnek almak için nelere ihtiyaç var? Bu soruların açık ve herkesçe kabul edilebilecek cevaplarını bulmak kolay değil. Hadiseye dikkatle bakıldığında böyle bir sonucun ortaya çıkabilmesinin ilk şartı öncelikle bütün bu güzellikleri şahsında bir araya getiren bir insanı tanımak ve bu insanın varlığını idrak etmek olmalıdır. Tam da bunun bir örneği oluyor Hoca. Birinci sınıfta yaşadığımız bir olay Hoca'yı, “benim Hocam/kahramanım” yapıyor. Hikâyesi ilginçtir:

Bu insanı her gün biraz daha seviyor; bu insana her gün biraz daha ısınıyordum ki çok ilginç bir şey daha oldu. Necmettin Hoca ‘benim Hocam’ oldu.

Beden eğitimi derslerini yaptığımız kapalı spor salonumuz vardı bu küçük kampüs içinde. (Trakya Üniversitesi'nin ilk kurulduğu yer olan eski terminalin karşısındaki kampüs, yıl 1986.) Hangi bayramdı tam hatırlamıyorum ama millî bayramlardan veya günlerden birinin Edirne toplantısı burada yapılacaktı, ‘Hoca’nın da konuşması var.’ dediler. Kaçırmamalıydım. Belli etmiyordum ama kendimce puanlar veriyordum Hoca’ya. Sınıfı geçtiği söylenemezdi benden. Tören günü salondaki yerimi erkenden alıverdim. Konuşmalar uzadıkça uzadı, dikkatler dağıldıkça dağıldı. Son konuşmacılardan biriydi Hoca. Nefesimi tutmuş kürsüye çıkışını izlemeye başlamıştım. Ağır adımlarla kürsüye doğru yürüyordu. Kürsüye çıktıktan sonra siyah kaşları ve kalın camlı gözlüğüyle şöyle bir salonu süzdü. Sol kolundaki metal saati itinayla çıkardı, hızlı bir şekilde masaya koydu. Bütün salonla göz göze gelmek ister gibi bir hâli vardı. Ve ilk cümle:

-Bayrama, törene, insanlara, gençlere saygı duymak onların zamanına saygı duymakla başlar. Rütbeniz, unvanınız, makamınız, kurumunuz ne olursa olsun her şeyden önce insanlara ve onların zamanlarına saygı duymayı öğrenin beyler!

Salona âdeta bomba düşmüştü. İşte o gün, o saat, o dakika ‘benim Hocam’ olmuştu Necmettin Bey. Söylenmemiş, söylemişti. Hem de bütün açıklığıyla, netliğiyle. Yüreğinin

*bedenine galebe çaldığını gözlerimle görmüştüm. Bir daha da peşini bırakmadım Hoca'nın.*⁴

Sahne hâlâ bugünkü gibi gözümün önünde. Herkesin kılı kırk yaracağı, söyleyeceklerinin bir kısmını yutacağı bir ortamda Hoca tam da söylemesi gerekeni, söylenecek en güzel üslupla söyledi. Kırmadan ve gerçeği onun bunun hatırına kurban etmeden.

Doğruyu ve inandığını söylemesine hiçbir şey engel olamazdı.

Öğrencilik hayatımızda çok az hocamız bize soru sorma fırsatı verdi. Bazen sorduk cevap alamadık. Bazen söz verilmeden düşüncelerimizi yüksek sesle ifade ettik azarlandık. Saygısızlık yaptığımız ima edildikçe de içimize kapandık, sustuk. Oysa soru sormak düşünceye giden yolu açmaktı. Tıkanan düşünce damarlarına zamanında müdahale etmekte. Sorduğum her soruya cevap aldığım, cevaplarını da bir daha unutmadığım hocalarım da oldu, sağ olsunlar, var olsunlar. Bunların ilki Necmettin Hoca'mdı. Buyurun size sorularım ve sorularıma aldığım cevaplar:

Artık Hoca'nın gönüllü kâtibiyim. Edatları tahtaya yazıp birer örnek veriyoruz. Bir edat daha yazıp bu edatla ilgili örneği de verdikten sonra Hoca kısa bir açıklama yapma ihtiyacı hissediyor. 'Çocuklar' diyor, 'Tevfik Fikret bu şiirinde (Tarih-i Kadîm) hâşâ Allah'ı inkâr noktasına kadar varmıştır...' Hemen silgiyi kapıyorum, mısraların tepesine dikiliyorum: 'Silelim o zaman Hocam!' diyorum. Kızıyor Hoca, hem de bayağı kızıyor: 'Sana ne canım.' diyor 'Sana ne?' 'Adam söylemiş.'... Aynı cümleyi birkaç kere daha tekrarlıyor; ama sonraki tekraralarda ses tonunu yumuşatıyor; bakışlarına tebessümden bir hoşgörüyü de katıyor; gönlümü almayı ihmal etmiyor...

Yine bir gün soruyorum; 'Hocam' diyorum 'Ne olacak bu memleketin hali?' 'Bu kadar yetmiş insanımız var; sizler varsınız, ama problemler bir türlü çözülmüyor; çözülemiyor?' 'Şöyle bir duruyor Hoca ve şu cümleyi kuruyor:

*-Kalbi rahatsız olan bir hastanın ayağına batan dikenle uğraşıyoruz da ondan evladım!*⁵

Sözleriyle de, tavırlarıyla da ders veriyor Hoca. Söyleyeceğinden asla vazgeçmiyor, ama kırmıyor da. Hem de bir doktor/bahçıvan edasıyla.

Öğrencisine kendisi olma fırsatını tanıyan Hocaydı.

Hoca'nın dile, kültüre ve sosyal hayata bakışı da farklıydı. Birinci sınıftan sonra İstanbul'a yatay geçiş yapmasam her halde edebiyattan çok dile meylederdim. "Yeni Türk Dili" veya "Eski Türk Dili" çalışma alanım olabilirdi. Dilci akademisyenleri eleştirmek haddim değil, bu nedenle, söylemekten imtina edeceğim noktaları Birol Emil'den iktibasen toparlamaya çalışacağım. Emil, Mehmet Akalın için yazdığı mektupta, bahse "Necmiciğini" de katarak dilci akademisyenleri şöyle kategorize ediyor:

Senin ilminden ve eserlerinden bahsetmek benim haddim değildir. Ancak bir kısmına benim de katıldığım millî ve milletlerarası toplantılarda bizzat gördüğüm ve başkalarından dinlediğim vâkıa şudur: Bir ilim adamının kendi sahasında varabileceği son merhale ne idiye senin vardığın merhale de oydu. Buna bütün öğrencilerinin tereddütsüz pay-

⁴ Dayanç, *age.*, s. 183-184.

⁵ Dayanç, *age.*, s. 184-185.

*laştıkları bir hususu da ilâve ediyorum: 'Biz hocamızdan sadece Türk dilini öğrenmiyoruz. Dilin kültürü ve felsefesi nedir, onları da öğreniyoruz.' Bunun içindir ki sahadanda mümtazdın. O mükemmel Almanca ve Fransızca, geniş dil ve felsefe kültürüne Türk dili ve araştırmalarında artık bıkkınlık veren gramerciliği dilbilimciliğe yükselten birkaç lengüistik profesöründen biri sen oldun.*⁶

Hoca, dilin arkasındaki dünyayı da ihmal etmeden eğilirdi kelimelere, cümlelere. Dil kuru bir kadavra malzemesi olmaktan çıkar, sesiyle, rengiyle, anlamıyla, düşünce ve hayal dünyasıyla, çağrışımlarıyla bir sosyal ve felsefi gerçekliğe dönüşürdü.

Dili gramercilikten dilbilimciliğe yükselten birkaç lengüistik âliminden biriydi.

Bir modern edebiyat araştırmacısı olarak şöyle bir soruyla söylemek istediklerimi toparlamak isterim: Bir akademisyen ve kültür insanı olarak Hoca benim için nerede durur, anabilim dalı ayırımı yapmadan söylemek gerekirse bize vermek istediği mesaj nedir? Bu sorunun cevabını Hoca'nın yazdıklarından hareketle vermeye çalışayım.

Hoca elbette temelde bir dilcidir. Yazdığı kitapların önemli bir bölümü direkt dile ilgilidir: *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri* (1968), *Türk Dilinde Edatlar* (1971), *Yapı Bakımından Türk Dilinde Fülller* (1984), *Karahanlı Türkçesi Grameri* (1996), *Harezmi Türkçesi ve Grameri* (1997). Hoca devrinin sosyal ve siyasi olaylarına da uzak durmamış ve dünya görüşünün manifestosu olarak görülebilecek eserlere de imza atmıştır: *Dokuz Işıktaki Eğitim Düzeni* (1971), *Milliyetçi Eğitim Sistemi* (1972), *Türkiye'nin Çıkmazları* (1972), *Türkçe'nin Karanlık Günleri* (1975), *Milliyetçilik Ülkücülük Aydınlar* (1975). Bu kitaplar içinde beni asıl ilgilendirenler Hoca'nın yazdığı hikâyelerin bir araya toplanmasından oluşan *Yeni Bir Dünya* (1976), küçük bir el kitabı/monografi olarak düşünülebilecek *Fuzulî* ve modern edebiyat incelemelerinden oluşan *Türk Edebiyatında Tahliller* (2004). Bu ilginin nedeni şöyle izah edilebilir: Hoca, asıl alanının yanı sıra sosyal ve siyasi konularda da kalem oynatmıştır. Bahsi biraz daha somut hale getirmek gerekirse Hoca'nın dilin sanat yönüne yolculuk olarak düşünülebilecek hikâye türünde eserler vermesi, alanı dışında küçük de olsa bir kitapçığa imza atması ve bunlarla birlikte modern edebiyat çözümlemeleri yapması onu hem devrinin hem sonraki devirlerin araştırmacıları içinde ayrı bir yere taşımıştır.⁷

Hoca'nın kendisinden sonraki dilcilere dolaylı da olsa mesaj vermek için yayımladığını düşündüğümüz *Türk Edebiyatında Tahliller*⁸ adlı kitabıyla ilgili görüşlerimizi daha sarıh hale getirelim. Bu kitap temelde dilci olan bir bilim insanının modern edebiyat araştırmalarına katkıda bulunabileceğinin müşahhas bir örneğidir ve Türk edebiyatında benzerlerine fazlaca rastlanmaz. Bu kitaptaki yazıları da üç kategoride değerlendirmek mümkündür. Bunlardan birincisi, *düşünce yazıları* ("Ziya Gökalp'te Turan Fikri", "Akif'te Devlet Fikri ve Millî Tarih Şuuru"); ikincisi *dil ve üslup yazıları* ("Yunus'un Türkçesi", "Ahmet Rasim'de Dil ve Üslup", "Safahat'ın Dil ve Üslubu", "Tevfik Fikret'te Dil ve Üslup"); üçüncüsü *roman tahlilleri* ("Peyami Safa 'Yalnızız' Romanının Tahlili", "Samiha Ayverdi ve Mesih Paşa İmami").

⁶ Emil, agm., s. 462.

⁷ Necmettin Hacıeminoğlu'nun eserlerinin tam listesi için bk: Ferhat Tamir, "Necmettin Hacıeminoğlu'nun Eserleri", *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Güz 2009, Sayı: 5, s. 29-47.

⁸ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Edebiyatında Tahliller*, Kamer Yayınları, İstanbul 1997, 218 s.

Genelde dilci bir yaklaşım ve dikkatin öne çıktığı bu yazılar, Hoca'yı sadece bir dil âlimi olmaktan çıkarıp bir kültür ve dikkat insanı mesabesine taşır. Seçilen şahsiyetler ve bu şahsiyetlerin incelenen eserleri genelde hocanın düşünce dünyasıyla örtüşür. (Mesela Hoca hâfız-ı *Safahât*'tır.)⁹ Bu yazıları çözümlerken tercih edilen bakış açıları ve yöntemler eserlerin hangi dikkatlerden hareketle okunmaları gerektiğini okuyucuya duyurma isteğinin bir yansıması olarak görülebilir.

Necmettin Hacıeminoğlu sadece gramerci değil bir kültür insanıdır. Temelde okunması gereken kitapları söylemekle yetinmez, bunların nasıl okunmaları gerektiğini de erbabının anlayacağı bir dille gösterir.

Kaynakça

- Dayanç, M. (2015). Edirne'den Biz de Geçtik. *Kendimi Kazdım*, İstanbul: Akademik Kitaplar, s. 182-183.
- “Doç. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu ile Bir Konuşma”, *Töre Dergisi*, Konuşan: Deniz Dağoğlu, Haziran 1972, Sayı: 13, s. 28-33.
- Emil, B. (1997). Ölümünün 3. Yılında Ağabeyim Dostum ve Meslekdaşım Prof. Dr. Mehmet Akalın'a Hatıra-Mektup. *Türk Kültür ve Edebiyatından Şahsiyetler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1997). *Türk Edebiyatında Tahliller*, İstanbul: Kamer Yayınları, s. 218.
- Kafalı, M. (2009). Necmettin Hacıeminoğlu'nu Anarken. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Güz 2009, Sayı: 5, s. 75-78.)
- “Meral Hacıeminoğlu ile Sohbet”, Konuşanlar: Zuhal Yüksel-Naciye Yıldız, *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Güz 2009, Sayı: 5, s. 57-70.
- Tamir, F. (2009). Necmettin Hacıeminoğlu'nun Eserleri. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Güz 2009, Sayı: 5, s. 29-47.
- Türk, V. (2009). Necmettin Hacıeminoğlu'nun Hayatı. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. Güz 2009, Sayı: 5, s. 25-28.

⁹ “Rahmetli Necmeddin, dilci olarak pek çok çalışmalar yapmış değerli bir ilim adamıydı. Ancak ondaki duygu hazinesi, hâfıza üstünlüğü ve ifade kabiliyeti, değme edebiyatçıyı yaya bırakacak seviyedeydi. Mehmet Âkif'i en iyi bilenlerdendi ve *Safahat*'ı ezbere okuyan yapıdaydı. 1970 yılı olarak hatırlıyorum, Mehmet Âkif'i anma toplantısı yapılmaktaydı. Prof. Dr. Fahir İz hocanın ağabeyi ve Mehmet Âkif mütehasısı Mahir İz hoca ile Necmeddin konuşmacı idiler. Anma toplantısının sonunda Mahir Hoca, Necmeddin'e ‘Artık gözlerimi rahat kapayacağım. Çünkü Mehmet Âkif'i bu kadar iyi tanıyan, anlatan kimseyi tanımadım.’ demişti. Bu ifadeyi Mahir Hoca'nın hayatı boyunca ikinci defa kullandığımı zannetmiyorum.” (Mustafa Kafalı, “Necmettin Hacıeminoğlu'nu Anarken”, *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Güz 2009, Sayı: 5, s. 75-78.)

Makaleler

CODEX CUMANICUS'TA ARAPÇADAN ALINTI KELİMELER ÜZERİNE NOTLAR (I)

Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH
Erciyes Üniversitesi

Codex Cumanicus'un birinci cildi Latince-Farsça-Türkçe olmak üzere üç dilli bir sözlükten oluşmaktadır. Kitabın ilk bölümü fiil çekimlerine, ikinci bölümü ise 40 ayrı başlık altında kelime listelerine ayrılmıştır (Argunşah-Güner: 27-30). Alfabetik olarak dizilmiş Latince kelimelere ikinci sütunda Farsça, üçüncü sütunda Türkçe (Kıpçak/Kuman Türkçesi) karşılıklar verilmiştir. Müellifin Latince kelimelere bazen Farsça bazen de Türkçede karşılık bulamadığı için boş bıraktığı epey örnek bulunmaktadır. Her iki dilde de karşılık verilemeyen kelimeler de mevcuttur. Kanaatimiz odur ki, müellif (veya müellifler) Türkçe sütunu yazarken zaman zaman Latince yerine Farsça kelimeyi göz önünde bulundurarak Türkçeye çevirmiştir.

Türkçe sütundaki kelimeleri incelediğimizde Arapça ve Farsçadan alıntı kelimelerin sayıca fazlalığı dikkat çekmektedir. Fakat birçok yerde Arapça veya Farsça kökenli anlamların yanına bazen “veya” dendikten sonra Türkçe karşılıklar da verilmiştir. Bu karşılıkların ikinci bir el tarafından sonradan eklendiği örnekler de bulunmaktadır.

Arapça veya Farsçadan alınan kelimelerin 13. yüzyıl standart Kıpçak Türkçesinin değil, o yüzyılda Karadeniz'in kuzeyinde konuşulan Kuman ağzının özelliklerini taşıdığı görülür. Bazı kelimelerde meydana gelen değişiklikler çok fazla olmuş, kelimenin alındığı dildeki özgün biçiminden epey uzaklaşmıştır. Bu tür kelimelerin kökenini ve özgün biçimini tespit etmek araştırmacıları hayli uğraştırmış, kimi zaman bir kelimenin standart dildeki kullanımıyla ilgili farklı görüşler ortaya çıkmıştır.

Şekil değişikliklerinin yanı sıra özgün dildeki anlamlarının dışında yeni anlamlar kazandığı örnekler de vardır. Farklı anlamları, ya Latince ve Farsça kelimelerle karşılaştırdığımızda ya da sonradan eklenmiş Türkçe anlamdan çıkarabiliyoruz.

Codex Cumanicus yayımının ön sözünde eserin söz varlığı üzerine çalışmalarımızı devam ettireceğimizi ve bunları yeni bir çalışmayla bilim dünyasına sunacağımızı belirtmiştik. Türk dilinin bu şaheserinde henüz çözümlenememiş veya farklı okuma tecrübelerinin görüldüğü birçok kelime bulunmaktadır. Bunlar üzerinde yapacağımız parça parça çalışmaları ileride birleştirerek eserin söz varlığı üzerine bütüncül bir kitap oluşturacağız. Bu çalışmamızda *Codex Cumanicus*'tan seçtiğimiz bazı Arapça alıntı kelimeler üzerinde durulacak, genel Türkçeye göre anlam ve biçimde meydana gelen değişikliklere dikkat çekilecektir.

akıl (< Ar. 'aql عقل) (Lat. *sapiencia*, Far. *akıl*, T. *akıl*) CCI 25a/9; **akıllı** (Lat. *sapiens*, Far. *aķıldār*, T. *akul[lı]*) CCI 49a/27

CCI'de bu kelimeden bir üstteki satırda Latince *sensus* kelimesinin karşılığı Far. *akıl*, T. *us* (CCI 25a/8) olarak verilmiştir. Ayrıca CCI 49a'da insanlarla ilgili olumlu sıfatlar sayılırken 27. satırda Lat. *sapiens* kelimesine Far. *akıldār* ($\approx$ achıldar), T. *ustlu* $\sim$ *akıl* ($\approx$ vstlu $\sim$ achel) anlamı (CCI 49a/27) verilmiştir. *ustlu* kelimesinin, *us* isim köküyle +IU isim yapım eki arasında bir /t/ ünsüzünün türemesiyle meydana geldiği açıktır. Far. *akıldār* olarak verilen kelimeye Türkçe anlam ya *akıllı* ya da Arapça'dan alıntıyla 'akıl olarak verilmeliydi. CCI'deki yazım *akıl* olarak okunmaktadır. Biz Türkçe yazımda sonda bir hece düşmesi olduğu düşüncesiyle kelimeyi *akıllı* biçiminde düzelttik. CCI bize göstermiştir ki, *akıl* kelimesi Arapça yanında Farsça ve Türkçe'de de kullanılmaktadır. Yine Türkçe'de *akıl* yanında Türkçe kökenli *us* $\sim$ *ust* kelimesi de canlı olarak yaşamaktadır.

akıl kelimesi CCI'de ölçünlü dildeki biçimiyle kullanılmıştır. Fakat CCII'deki bilmecelede kelimeyi ağızlarda kullanıldığı gibi *avul* (60b/24) olarak tespit ediyoruz: *avluḡ bile tapmasaḡ* "aklin ile bul[a]masan".

akmak (< Ar. *aḥmaḡ* احمق) (Lat. *stultus*, Far. *diwāna*, T. *tēli* $\sim$ *akmak*) CCI 49b/22

CCI'in 49b sayfasında insanların olumsuz sıfatları sıralanırken 22. satırda Latince *stultus* kelimesi Farsçada *dīwāna* ($\approx$ diuana) ile karşılanırken Türkçe'de iki karşılık birden verilmiştir. Bunlardan birisi Türkçe kökenli *tēli* "deli", diğeri ise Arapça kökenli *aḥmaḡ* kelimesinin ilk hecesindeki *h* > *ḡ* değişmesiyle oluşan *akmak* ($\approx$ *acmac*) "ahmak"tır. Türkçe'de ilk defa Harezmi ve Kıpçak Türkçesi metinlerinde rastladığımız *aḥmaḡ* kelimesinin doğrudan "deli" anlamı yoktur. Metinlerde "sersem, aptal, bön, şaşkın vb." anlamlarda kullanılmış, sözlüklere de böyle yansımıştır. Bunlar Türkiye Türkçesindeki anlamlarla da örtüşmektedir. CCI'deki "deli" anlamı Latince ve Arapça kelimenin özgün anlamından ziyade Farsçada verilen *divāne* kelimesi göz önünde tutularak verilmiş olmalıdır.

alam (< Ar. 'alam علم) (Lat. *insegna*, Far. *alam*, T. *alam* $\sim$ *toḡ*) CCI 50b/4

Arapça kökenli 'alam "alem" kelimesi özgün biçimini koruyarak Farsça ve Türkçe'de de kullanılmıştır. Yalnız Türkçe'de kelime *alam* olarak kullanılmakla yetinilmemiş, yanında Türkçe kökenli *toḡ* (< *tog* < *tug*) "tuğ" kelimesi de verilmiştir. DLT'de *tūḡ* "sancak, tuğ" (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 898) anlamıyla geçen kelimenin Kıpçak Türkçesinde *alem* ile birlikte kullanıldığının tespiti önemlidir. Türkçe'de ilk defa *Kutadgu Bilig*'de geçen 'alem (2346, 2418. beyitler) kelimesine ise "bayrak, sancak" anlamları verilmiştir. Kelime "tuğ" ile eş anlamlı olarak ilk kez CCI'de tespit edilmiştir.

araklı (< Ar. 'araḡ عرق + T. lı ?) (Lat. *tele fabriene*, Far. *araklı*, T. *araklı*) CCI 47a/8

Farsça ve Türkçe'de aynı biçimde kullanılan bu kelimenin kökeni ve yapısı tartışmalıdır. Latincesinden hareket ederek "bir tür keten dokuma" anlamı verilen kelimenin kökeni ile ilgili olarak Grønbech herhangi bir yorum yapmamış, Almanca *eine Art Leinwand* "Bir tür keten dokuma" (Grønbech 1942: 39) anlamını vermekle yetinmiştir. Monchi-zadeh soru işareti koymakla birlikte kelimenin, Arapça kökenli 'ırāk veya 'araḡ (Schweiss "ter") kelimesinin üzerine Türkçe +II isim yapma ekinin gelmesiyle oluşmuş olabileceğini belirtmiş ve Grønbech ile aynı anlamı vermiştir (Monchi-zadeh 1969: 116). Bunu söylerken de Farsçada kullanılan 'araḡ-ḡīr, 'araḡ-ḡīn "Schweisstuch, Handtuch, Taschentuch" ve 'araḡiyye "Schweisskappe" kelimelerini örnek göstermiştir. Farsçada 'araḡ kelimesi ile Farsça eklerden yapılmış 'araḡ-dār, 'araḡ-rīzī, 'araḡ-karda, 'araḡ-nāk gibi kelimeler de bulunmaktadır (Steingass 1984: 845). Kelime CCI 47a sayfasında *ber-*

goniya ketanı ve *bergamaske ketanı*'ndan sonra gelmiş, ardından *ketan-ı ham* yer almıştır. Latince karşılığı da dikkate alındığında anlamla ilgili herhangi bir sorun yoktur, fakat köken bakımından hâlâ şüphelidir.

Bodrogligeti, *araklı* kelimesini CC'nin Farsça sütununda geçen Türkçe kelimeler arasında sayar ve "a sort of linen" (= bir tür keten) anlamı vermekle yetinir (Bodrogligeti 1971: 102).

araklı kelimesi Farsça sözlüklerinde yer almadığı gibi, Türkçede başka metinlerde ve sözlüklerde de tanıklanamamıştır.

aşur (ay) (< Ar. عاشور) (Lat. *december*, Far. *muharam*, T. *aşur ay*) CCI 36b/21

Arapça kökenli 'âşūr ile Türkçe *ay* kelimelerinden oluşan bu tamlama günümüzde de muharrem ayının diğer bir adı olarak kullanılmaktadır. CCI 36a sayfasında 12 ayın adlarının Türkçe karşılıkları belirtisiz isim tamlaması biçiminde verilmiş, bu tamlamaların hepsinde tamlanan kelimenin sonundaki iyelik eki düşmüştür: *safar ay*, *küz ay*, *kış ay*, *kurban bayram ay* vb. Takısız tamlama biçimindeki bu tür yapıların tarihî metinlerimizde birçok örnekleri bulunmaktadır (bk. Duman 2001, Tokyürek 2014).

CCI 36b sayfasında 8-21. satırlar arasında sol sütunda *januarius* "ocak" ayından başlayıp *december* "aralık" aya kadar Latince 12 ay adı sıralanmış, bunlara orta sütunda Farsça, sağ sütunda ise Türkçe karşılıklar verilmiştir. Farsça sütunda verilen karşılıkların tamamı Arapça ay adlarıdır: *şafar*; *rabī-awal*, *receb*, *şā'bān*, *ramadan*, *dilḥica* vb. Türkçe ay adlarında ise bir sistemden bahsetmek mümkünse de bu sistem tamamı için söz konusu değildir. Farsça sütundaki Arapça ay adları eserin yazıldığı yıl esas alınarak verilmiştir. Bu takvimde ayların sonuncusu Latince *december*, Farsça *muharrem*, Türkçe ise *aşur ay* olarak gösterilmiştir. *Codex Cumanicus*'un yazılma tarihi üzerinde çalışanlar, bu takvimden hareket ederek çeşitli tarihleri öne sürmüşlerdir. Bizim tespitimize göre, Hicri 1 Muharrem 691 tarihi Miladi 24 Aralık 1291'i, 1 Muharrem 693 tarihi ise 2 Aralık 1293'ü karşılamaktadır. Bu tarihlerden hareketle eserin 1291, 1292 veya 1293 yıllarından birinde yazılmış olduğu kanaatini taşıyoruz (Argunşah-Güner: 24).

Grönbech kelimeyi *aşur(a) ay (?)* bk. *azuq* (s. 44) olarak şüpheli biçimde alarak *azuq* kelimesine göndermiş, anlamlandırmayı *azuk ay* "ay adı, aralık ayı" olarak orada yapmış (s. 46), Kowalski'nin 1930 yılındaki araştırmasında kelimeyi *aşur ay* olarak Doğu Türkçesinde tespit ettiğini belirtmiştir (bk. Kowalski 1930: 23). Monchi-zadeh ay adını *aşur ay* olarak almış (Monchi-zadeh 1969: 147) ve o da Kowalski'nin çalışmasını kaynak göstermiştir. Bodrogligeti *muharam* kelimesine "December" (= aralık) anlamı vermekle yetinmiştir (Bodrogligeti 1971: 169).

Arapça 'âşūr ve 'âşūrā kelimeleri aynı anlamda Farsçanın tarihî ve çağdaş sözlüklerinde tespit edilmektedir (Steingass 1984: 830). Tietze, *aşura* "Muharrem ayının 10. günü" olarak madde başı yaptığı kelimenin İbranice 'Āsōr "Yahudiler'in bir dinî bayramı" kelimesinden geldiğini belirtir (Tietze 2002: 219). Bilindiği gibi, muharrem ayının 10. günü aşure pişirilir. *Steingass*, 'âşūr ve 'âşūrā kelimelerine "The tenth or ninth of the month muḥarram, when the great miracle-play on Husain's death is performed" anlamını vermiştir (Steingass 1984: 830). *Ahterî-i Kebir*'de âşūrâ / uşrâ kelimeleri "Muharrem ayının onuncu günü" olarak anlamlandırılmıştır (Ahterî Mustafa Efendi 2009: 64). *Türkçe Sözlük*'te *aşure* maddesine "Buğday, nohut vb. tanelerle kuru yemişlerin bir arada şekerle kaynatılmasıyla yapılan bir tür tatlı, alaca aş" anlamı verilmiştir (TDK 2010: 177). Ayrıca sözlükte *aşure ayı* "muharrem", *aşure günü* "aşurenin pişirildiği muharrem ayının

onuncu günü” maddeleri de yer almaktadır. Buradan anlaşılıyor ki, CCI’deki *aşur(e) ayı* kavramı bugün Türkiye Türkçesinde aynı anlamıyla kullanılmaktadır.

Türkçede Hicrî ayların birincisi olan *muharrem* ayına “aşure ayı” denildiğini ilk kez *Codex Cumanicus*’ta tespit ediyoruz.

azam < Ar. âdam (ادم) (Lat. *homo*, Far. *mârd*, T. *azam* ~ *kişi*) CCI 31a/4, CCI 47b/2

Arapça âdam kelimesinden orta hecede *d* > *z* değişmesiyle gelişen *azam* kelimesi CC birinci kitapta iki, ikinci kitapta bir olmak üzere üç kez kullanılmıştır. 31a/4’te Latince *homo* kelimesinin Farsça karşılığı boş bırakılmış, Türkçe sütunda *kişi* ~ *azam* ($\approx$ *chisi* ~ *azam*) karşılığı verilmiştir. 47b/2’de ise Latince *homo* kelimesi Farsçada *mârd*, Türkçede *azam* ~ *kişi* ($\approx$ *asan* ~ *chisi*), kelimeleriyle karşılanmıştır. CCI’de Türkçe sütunda Arapça veya Farsça kökenli kelimelerin yanında Türkçelerinin de yer alması yaygın bir kullanımdır. Yazar bu sefer de aynı yolu denemiştir.

azam kelimesi CCI’de Türkçe sütunda ilkinde *azam*, ikincisinde *asan* biçiminde yazılmıştır. İkinci yazım, kelimenin nasıl okunacağı hususunda bir tereddüt doğursa da CCII’de *azam* biçiminin yedi kez geçmiş olması bu tereddüdü ortadan kaldırmıştır. Bu kullanımların tamamında anlam “insan, insanoğlu”dur: *azam bolup* 62b/7, *biz miskin azam için* 80/2, ölümge *azam yolunca tilep kirdi* 80a/4, *Mariamdan boy yaratup kensine azam boldı* 80a/3, *mên azam devül-mên, mên frişte-mên* 62b/22, *biz azamlar için* 74b/6, *azamnı kutkardı* 69a/24. Örneklerde ufak tefek farklı imlalar bulunsa da bu kadar çok örneğin hepsinin /z/ ile yazılmış olması şüpheye meydan bırakmayacak kadar açıktır.

İbraniceden Arapçaya geçen bir özel isimken (Âdam) daha sonra genelleşen ve “adam, insan” anlamı kazanan bu kelimenin *azam* biçiminde kullanımına tarihî Türk lehçelerinde rastlanmamıştır. CC’deki bu örnekler kelimenin /z/’li kullanımlarının ilk ve son örnekleridir.

Acaba *azam* “insan, adam” kelimesinin, Kaz. “yurttaş, vatandaş; yiğit”, Kırg. “yiğit, babayiğit”, Kazan Tat. “kahraman, savaşçı” anlamlarındaki *azamat* kelimesiyle köken birliği var mıdır? *azam* kelimesi Arapça +*at* çokluk eki almış gibi görünüyor. Etimoloji sözlüklerinde bu bilgiye rastlamadım. Kuvvetle muhtemel görünmekle birlikte şimdilik son sözü söylemek mümkün değildir.

bağıl (< Ar. *bağil* بخيل) (Lat. *invidioxus*, Far. *bağil*, T. *bağıl* ~ *ızarlı*, *içi kör*) CCI 50a/19; **bağıl (kişi)** < Ar. *bağil* بخيل + T. *kişi*) (Lat. *invidus*) CCI 66a/3 b

Arapça kökenli bu kelime Farsça ve Türkçe sütunlarda da yer almaktadır. Kelime CCI’de *bağıl*, CCII’de *bağıl (kişi)* olarak geçmektedir. Arapça kökenli *bağil* “hasis, cimri, tamahkâr” kelimesinden geldiğini düşündüğümüz *bağıl* kelimesi ile Türkçe *kişi* kelimesinden oluşan bu sıfat tamlaması, CCII’de Türkçe-Latince kelime listelerinin sıralandığı bir bölümde sağ sütunda yer almaktadır. Latince *invidus* kelimesinin Türkçe karşılığı “cimri”dir. Kelime tarafımızdan, 50a/19’da “kıskanç, hasis” (s. 431), 66a/3 b’de ise “kıskanç, kindar kişi” (s. 648) olarak anlamlandırılmıştır. Grønbech, kelimeyi *bağıl*’dan *ba-kıl*’a göndermiş, Arapça ve Farsça kelimelerden hareketle her ikisine de *neidisch* “cimri” anlamı vermiştir (Grønbech 1942: 49).

Türkçe sütunda *bağıl* kelimesinin yanında *ızarlı*’ ve *içi kör* olarak okunan iki anlam daha vardır. Bunlar metne sonradan başka bir kalem tarafından dâhil edilmiştir. Yine

¹ Bodrogligeti kelimeyi ızarlı olarak okumuş, *bağil* kelimesine “envious, greedy” (= kıskanç, hırslı/açgözlü) anlamları vermiştir (Bodrogligeti 1971: 117).

CCII'de 58b/10'da Latince *invidia* kelimesine de Türkçede ızarlılık "kıskançlık, haset" karşılığı verilmiştir. ızarlı ve ızarlılık kelimelerinin sonundaki +II ve +IİK, Türkçe isim yapma ekleridir. Grønbech, ızarlı ve ızarlılık kelimelerinin kökeniyle ilgili soru işareti koymuştur (Grønbech 1942: 275). Kitabı yayıma hazırlarken kelime tabanı olan ızar'ın Arapça veya Farsçadan alıntı olabileceğini düşündük. Çağdaş Kıpçak lehçelerinden Karaçay-Malkar Türkçesinde *zar* "kıskanç", *zarlık* "kıskançlık" (Tavkul 2000: 425-426) kelimelerinin yanı sıra fiil yapma ekleriyle türetilmiş *zarlan-* "kıskanmak", *zarlandır-* "kıskandırmak" (Tavkul 2000: 426) gibi türevlerini de tespit ediyoruz. Bu durumda ızar ve ızarlılık kelimelerinde bir ön ünlü türemesinin meydana geldiği düşünülebilir. Çağdaş lehçelerimizden Kumuk ve Kazan Tatar Türkçelerinde *zar* ve *zarlı* kelimeleri tespit edilse de anlam tamamen farklıdır. Hiç şüphesiz bu kelimeler *Codex Cumanicus*'tan çağdaş Kıpçak lehçelerine yansımalarıdır.

içi kör "kıskanç, haset" gibi Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerinde *iç* kelimesiyle kurulmuş birçok deyim bulunmaktadır. Bunların tamamı insanlarla ilgili olumsuz tanımlamalar içermektedir: *içi egri* "kötü kalpli, içinde kötü niyeti olan", *içi kara* "kötü kalpli", *içi yatlu* "kötü düşünceli" (TDK 1983: 112), *içi tar* "kötü niyetli, fesat" (Tavkul 2000: 227). Bu verilere rağmen Türkçenin tarihî ve çağdaş sözlüklerinde *içi kör* deyimini tespit edilememiştir.

behet (< Ar. *bay'* بيع) (Lat. *caparrum*, Far. *beh*, T. *behet*) CCI 46a/8

Arapçadan hem Farsçaya hem de Türkçeye girmiş olan bu kelime "kapora, pey" anlamını taşımaktadır. Grønbech kelimeye Almanca *Aufgeld* "pey akçesi" (Grønbech 1942: 53) anlamı vermiş ve Arapça olduğunu söylemekle yetinmiş, kökeni hakkında herhangi bir yorum yapmamıştır. Monchi-zadeh Farsçasını *bai'* (begh) olarak okumayı tercih etmiştir (Monchi-zadeh 1969: 48). Latince *caparrum* "kapora" anlamı verilen bu kelimenin Arapçası olduğu varsayılan *bay'* kelimesinde bu anlam yoktur. Arapça sözlüklerdeki yaygın anlamı "satmak, almak"tır (bk. Ahterî Mustafa Efendi 2009: 99). Farsçaya da bu anlamıyla girmiştir.

Kanaatimce, Arapça *bay'* kelimesinin Farsçada *beh* ($\approx$ *begh*), Türkçede *behet* olması ihtimali zayıftır. Türkçe kelimedede ortada /h/, sonda /t/ seslerinin türemesi için bir sebep yoktur. "Kapora" kelimesini karşılayan kelime hem Farsçada hem de Türkçede *pey'* dir.

Bodrogligeti Farsça sütündeki kelimeyi *bēh* olarak okumuş, Arapça *bai'* (بيع) kelimesinden geliştiğini belirterek "down payment" (= peşinat, depozito) anlamları vermiştir (Bodrogligeti 1971: 120).

behet kelimesini tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde tanımlayamadık. Grønbech'ten farklı olarak Monchi-zadeh ve Bodrogligeti gibi Arapça *bay'* kelimesine dayandırarak bıraktık. Sadece *Codex Cumanicus*'ta tespit edilen *behet* kelimesi hâlâ açıklanmaya muhtaçtır.

cincibil (< Ar. *zancabīl* زنجبيل) (Lat. *gingalel*, Far. *cincibil*, T. *cincibil*) CCI 41a/1

Kelimenin hem Farsça hem de Türkçe sütündeki özgün yazımı *gingibil* biçimindedir. CC'de /g/ harflerinin /c/ sesini de karşıladığı bilindiği için kelime *cincibil* olarak okunmuş ve "zencefil" olarak anlandırılmıştır. Kelimenin Latincesi yanlış yazılmıştır. Doğrusu *gingiber* veya *gingiberi* olmalıydı.

Bodrogligeti *cincibil* kelimesinin kökenini vermemiştir (Bodrogligeti 1971: 151). Monchi-zadeh kelimenin Farsçanın ağızlarında *zancibīl* ve *zanjifīl* biçimleriyle de kullanıldığını belirtmektedir (Monchi-zadeh 1969: 97). Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçe-

sindeki *zencefil* biçiminin Farsça ağızlarında kullanılan *zanjifil*'den geliştiği söylenebilir. Hem Farsça hem de Türkçe kelime Arapça özgün biçimdeki kelime başı /z/ sesinin gerileyici benzeşme ile /c/'ye, ortadaki /a/ ünlüsünün de ilerleyici benzeşme ile /i/'ye dönüştüğü görülmektedir.

Kelime Türkçede *zencebîl* biçiminde ilk kez Karahanlı (Kök 2004: 430a/4) ve Harezmi Türkçesi (Sağol 1995: 558b/9) döneminde çevrilmiş Kur'an çevirilerinde tespit edilmiştir. *cincibil* biçimi ise yalnız CCI'de geçmektedir. Bunun 13. yüzyıl Kıpçak/Kuman Türkçesi ağızına ait bir kullanım olduğu söylenebileceği gibi, Farsçasıyla aynı olması sebebiyle bu dilden kopyalama olduğu da düşünülebilir.

daave, dav (Ar. *da'va* دعوة) (Lat. *questio*, Far. *soal*, T. *daave* ~ *dav*) CCI 22b/10

Latince *questio* kelimesi, Farsça sütunda Arapça kökenli *soal* (< *su'âl*), Türkçe sütunda ise Arapça kökenli *daave* ~ *dav* kelimeleriyle karşılaşmıştır. Türkçe sütunda önce *daave* yazılmış, sonra yanına başka bir kalem tarafından *dav* eklenmiştir. Grønbech kelimenin Arapça olduğunu belirtmekle yetinmiş ve *Vorladung* (*vors Gericht*) “davet, celp (mahkeme için)” (Grønbech 1942: 80) anlamını vermiştir. Grønbech'in verdiği anlam Türkçeye “Mahkemeye davet etmek” olarak çevrilmiştir (Aytaç 1992: 54). Oysa Türkçe sütunda verilen *daave* ~ *dav* kelimeleri bir fiil değil, isimdir. Çeviri yanlış olsa da yazarın burada Türkçe sütundaki kelimenin kökenini *da'vet* kelimesine dayandırdığı açıktır. Monchi-zadeh, Grønbech'in verdiği anlamı tekrarlayarak Türkçe karşılığın Arapça (ve Farsça) *da'vet* دعوة kelimesinden geldiğini belirtmiştir (Monchi-zadeh 1969: 199). Bodrogligeti ise transkripsiyonunu *soâl* olarak yaptığı kelimeye “question” (= soru) anlamı vermiştir (Bodrogligeti 1971: 192).

da'vet kelimesinin Arapçadaki yaygın anlamı “yiyip içmeye çağırma” (Ahterî Mustafa Efendi 2009: 150) veya “yemekli toplantı, ziyafet; dua” (Eminoğlu 2011: 193)dır. Türkçe metinlerde ise “ziyafet, çağrı” anlamları yaygındır. *Codex Cumanicus* yayımında *daave* ~ *dav* kelimelerini kökeni konusunda Grønbech ve Monchi-zadeh'e katılmakla birlikte anlamını “arama, sorma” olarak vermeyi tercih ettik (Argunşah-Güner 2015: 461). Bu anlamı verirken hem Latince sütundaki *questio* “arama” hem de Farsça sütundaki Arapça kökenli *su'âl* “soru, sorgulama, sorun, sorma; talep, istek; dua” (Steingass 1984: 706) kelimelerinin anlamlarını göz önünde bulundurduk.

Türkçenin tarihî metinlerinde *da'vet* olarak geçen bu kelimenin *dav*, *daave* biçimlerinde herhangi bir kullanımına rastlanmamıştır. Kelimenin bu biçimiyle Kıpçak Türkçesi ağızlarına has bir kullanım olduğu açıktır.

dela (< Far. *dala* دله, *dalaḳ* دلق < Ar. *dalaḳ* دلق) (Lat. *foyne*, Far. *dela*, T. *dela*) CCI 43a/6

Arapça, Farsça ve Türkçede ortak kullanılan kelimelerden birisi de “kaya sansarı” anlamındaki *dela/dalaḳ*'tır. Grønbech, kelimeyi Farsça kökenli olarak almış ve “Steinmarder (*fell*)” (= *kaya sansarı*) (Grønbech 1942: 83) olarak anlamlandırmış, Türkçeye çevirisi “sansar” olarak yapılmıştır (Aytaç 1992: 57). Monchi-zadeh *dala* olarak aldığı kelimenin Arapça ve Farsçada *dalaḳ* olarak kullanıldığını belirtmiş ve anlamlandırmada Grønbech'i tekrarlamıştır (Monchi-zadeh 1969: 85). Bodrogligeti Farsça kökenli olduğunu belirttiği kelimeyi *däla* olarak transkribe etmiş, Latinesini *pellis foyne* olarak aldığı kelimeye “rock-marten skin” (= *kaya sansarı derisi*) anlamı vermiştir (Bodrogligeti 1971: 126).

Tietze, *Derleme Sözlüğü*'nden aldığı *dela* “sansar” < Fa. *dala/dalla* “gelincik, kakım” kelimesini *dälä* “sincap” kelimesiyle karşılaştırır (Tietze 2002: 582).

Steingass, *dalaq* (دلق) maddesinde kelimenin Arapça kökenli olduğunu, Farsçada *dalaq* yanında *dala* olarak da kullanıldığını belirtir ve “The hay-weasel; a coat made of its fur; a dervish’s habit” (= kaya sansarı; onun derisi; dervişin karakteri) anlamları verir (Steingass 1984: 532). Son anlamın “sansar” anlamındaki kelimeyle ilgili olmadığı açıktır. Steingass *dala* (دله) maddesinde (Steingass 1984: 533) ise kelime kökeni Farsça olarak göstermiştir.

Ahter-i Kebir’de *delak* kelimesi için “Sansar dedikleri canavarın kokarca cinsi” olarak anlam verildikten sonra “Farisîden mu’arrebdir” yani “Farsçadan Arapçalaşmıştır” demektedir (Ahterî Mustafa Efendi 2009: 156). *Al-Mawrid*’de *دلق* *marten* “sansar” anlamı verilmiştir (Baalbaki 1995: 549). Tarihî dönemlerde çok az kullanılan bu kelime Meninski’de *dele*, *delâk*, *dâlk* “saşsar, finek, fünk” (Tulum 2011: 548, 562, 563) olarak tespit edilmiştir. *Derleme Sözlüğü*’ndeki tek örnek (TDK 1969: 1408) Bursa’nın Yenişehir ilçesinin Çeltikçi köyünden derlenmiştir. Kelime CCI’de Farsçadan ödünçlenen bu kelime Türkçede pek yaygınlaşmamış, *sansar* ve *kaya* sansarı kelimeleri kullanılmıştır.

duvat (< Ar. *davât* دوات) (Lat. *calamarium*, Far. *duvet*, T. *duvat*) CCI 40b/6

Arapçadan Farsça ve Türkçeye geçerek farklı fonetik biçimlerle kullanılan bir kelime de Türkiye Türkçesinde “divit” olarak bildiğimiz *duvat*’tır. CCI’deki bu biçim, Arapça *davât* kelimesinin ilk hecesindeki düz-geiş ünlünün yuvarlaklaşmasıyla oluşmuştur. Kelimenin özgün yazımları Farsça sütunda *duet*, Türkçe sütunda ise *duat* biçimindedir. Grønbech, *duvat* olarak okumuş ve *Tintenfass* “mürekkep hokkası, mürekkeplik” (Grønbech 1942: 83) anlamı vermiştir. Kelime Aytaç tarafından “divit” olarak çevrilmiştir (Aytaç 1992: 59). Argunşah-Güner de “divit” anlamı vermiştir (Argunşah-Güner 2015: 462). *Al-Mawrid*’de *davât* دواة kelimesinin karşılığı olarak *inkwell*, *inkstand* “hokka; hokkalık, yazı takımı” (Baalbaki 1995: 554) yer alır. Grønbech’in verdiği anlamı tekrarlayan Monchi-zadeh, kelimenin Farsçada *dawât* ve *dawît* olarak kullanıldığını söyler (Monchi-zadeh 1969: 86). Bodrogligeti *duwēt* “hokka” olarak aldığı kelimenin Tacikçede *dawōt*, Peştucada *dawât* olarak kullanıldığını da ekler (Bodrogligeti 1971: 130).

devât kelimesi Türkçe metinlerde ilk olarak *Kutadgu Bilig*’de geçer. Kün Togdı İlig’in Oğurmuş’a mektup yazıp göndermesinin anlatıldığı bölümün ilk beyti şöyledir: *Devat koldi kâğıd bitidi bitig / bitig birle itti işinge itig* (3187). KB ve CCI’deki *devat/duvat* “divit” kelimesi ile Türkiye Türkçesindeki *divit* kelimesi arasında anlam farklılığı bulunmaktadır: *devât* “Ar. *devât* esk. Hokkadaki mürekkebe batırılarak yazı yazmaya yarayan ve değişik uçları olan bir kalem türü” (TDK 2010: 682); *hokka* “Ar. *hukka* Metal, cam veya topraktan yapılmış, içine mürekkep vb. şeyler konulan küçük kap” (TDK 2010: 1107). Devellioğlu *devât* kelimesine “divit, kalem koymak için uzun madeni sapı ve ucunda bir de hokkası bulunan alet” (Devellioğlu 2010: 204) anlamı vermiş, *devît* madde başında ise kelimenin Farsça olduğunu söylemiştir (Devellioğlu 2010: 205).

Demek ki tarihî metinlerdeki *devât* kelimesiyle CCI’de geçen *duvat* kelimesi anlamca örtüşüyor. *Codex Cumanicus*’ta bu kelimenin anlamı “divit” değil, “hokka, mürekkeplik” olmalıdır.

hala (< Ar. *kal’a* قلعه) (Lat. *casale*, Far. *dîh*, T. *hala*) 39b/25; **kalaa** (< Ar. *kal’a* قلعه) (Lat. *castrum*, Far. *kala*, T. *kalaa*) CCI 39b/24

CCI’de yer adları sayılırken arka arkaya sıralanan iki farklı Latince kelimeye yine iki farklı Farsça karşılık verilirken Türkçede aynı kökten geldiğini düşündüğümüz aynı kelimenin iki varyantı verilmiştir. Grønbech her iki kelimenin de Arapça kökenli olduğunu

belirtmiş, birincisini *Dorf* “köy” (Grønbech 1942: 99), ikincisini *Burg* “kale” (Grønbech 1942: 191) olarak anlamlandırmıştır. Monchi-zadeh her iki anlamı da tekrarlamıştır (bk. Monchi-zadeh 1969: 87, 124). Yazar ayrıca *hala* kelimesi 𐰽 kelimesiyle karşılaştırılmasını istemiş, *kalaa* kelimesinin Ar. *kal'a*'dan geldiğini, Farsçada *kalā(t)*, *kalāt(a)* yan biçimlerinin de kullanıldığını belirtmiştir (Monchi-zadeh 1969: 124).

Bodrogligeti *dē* olarak okuduğu kelimenin aslının Farsça *dīh* olduğunu belirttikten sonra anlamını “village” (= köy) olarak vermiş, Tacikçede *dēh* “village, kishlak” (= köy, kışlak) biçiminde kullanıldığını da göstermiştir (Bodrogligeti 1971: 126).

Türkçenin tarihî metinlerinde *kal'a* kelimesinin “kale, hisar” anlamlarının dışında CCI'de geçen “köy” anlamına rastlanmamıştır. Müellifin hem “kale” hem de “köy” anlamındaki iki kelimeyi yalnız Arapça *kal'a* kelimesiyle karşılaşması yanında bu iki kelimenin birbirinden çok farklı imlalarla yazılmış olması da ilgi çekicidir. Yazar, “köy” karşılığı bir kelime bulamamış olmalı ki her ikisini de aynı kelimeyle karşılamak zorunda kalmıştır.

harabat (< Ar. *harābāt* خرابات) (Lat. *bordellum*, *meretrix*, Far. *harabat*, T. *harabat*) CCI 45a/25, CCI 47b

Arapça kökenli *harabat* kelimesi CCI'de iki kez geçmektedir. Bunlardan birincisi insanlarla ilgili olumsuz sıfatların sayıldığı (êrsek, kaltak, harabat vb.) sayfada (45a/25), diğeri ise 47b sayfasının sonuna başka bir el tarafından eklenen Latince *meretrix* kelimesinin karşısında yer almaktadır. Grønbech bunlardan birincisine Almanca “Bordell” (= genelev), ikincisine “Hure” (= fahişe, orospu) anlamı vermiştir (Grønbech 1942: 101). İkinci kelimenin Farsça karşılığı yoktur. Aytaç'ın Türkçeye çevirisinde ikinciye yer verilmemiştir (Aytaç 1992: 75). Monchi-zadeh ve Bodrogligeti ikinci kelimenin karşısında Farsçası bulunmadığı için yalnız birinci örneği almış, Grønbech'in verdiği anlamı tekrarlamışlardır (Monchi-zadeh 1969: 74; Bodrogligeti 1971: 144). Hem Latince *meretrix* hem de Almanca *Hure* kelimelerinin Türkçe karşılığı “fahişe, orospu”dur. Kelime Farsça ve Türkçede Arapçadaki biçimiyle kullanılmıştır.

Steingass'ta kelimeye “a tavern; a gaming-house; a brothel” (= meyhane; kumarhane; genelev) (Steingass 1984: 451) karşılığı verilmiştir.

Bilindiği gibi CCI'de birçok Latince ve Farsça kelimenin karşısına herhangi bir Türkçe kelime yazılmadan boş bırakılmıştır. Eğer 13. yüzyılda Kıpçak/Kumanlar arasında bu kelime kullanılmıyor olsaydı müellif buraya yazma gereği duymazdı. Kelimenin ikinci anlamı Garkavets tarafından hazırlanan *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*'nde olmadığı gibi (bk. Garvets, Sözlük) Çağdaş Kıpçak lehçelerinde de yoktur.

Arapça *harāb* “1. yıkık, viran. 2. sarhoş” kelimesinin çokluğu olan *harābāt* kelimesi Türkçenin tarihî metinlerinde asıl anlamının yanı sıra “meyhane; kumarhane” anlamlarıyla da kullanılmıştır. *Burhân-ı Katî*'de CCI'deki ikinci kullanımın anlamı olan “genelev”in izine rastlamaktayız: “Mey-kededir ki mamur makamıdır. Kumar-haneye ve babulluk tabir olunan mahalle dahi itlak olunur.” (Mütercim Âsım Efendi 2000: 339). *babulluk* kelimesinin anlamı *Tarama Sözlüğü*'nde “sefahathane, fuhuş yeri” (TDK 1983: 22) olarak verilmiştir. 19. yüzyılda kelimenin anlamı genişlemiş, *Lügat-i Nâcî*'de mevcut anlamlara “gazino, kafeşantan” gibi yerler de dâhil edilmiştir (Muallim Nâcî 2009: 199).

imsiri (< Ar. *mısrî* مصري) (Lat. *mumia*, Far. *imisiri*, T. *imsiri*) CCI 42a/8

CCI'de Latince sütunda verilen *mumia* “mumya” kelimesine Farsça sütunda *imisiri*, Türkçe sütunda *imsiri* karşılığı verilmiştir. Grønbech *imisiri* olarak okuduğu kelimenin

okuyuşundan tereddüt etmiş olmalı ki önüne bir soru işareti ile “merc.” kısaltması koymuştur: “*merc. = merkantiles, internationales Lehnwort*” (= ticari, uluslararası alıntı kelime). Sonra kelimenin anlamıyla ilgili şu açıklamayı yapmıştır: “Mumiai, medizinisches Erdpech aus Persien” (= mumya, Farsça tıbbi karasakız, bitüm) (Grønbech 1942: 106). Aytaç kelimeyi “mumya” olarak çevirmiştir (Aytaç 1992: 83). Kurişcanov vd. kelimeyi *imsira* olarak okumuştur (Kurişcanov 146).

Monchi-zadeh [*mōmyāyī*] *mişrī* olarak almış ve “Momiai” (= mumya) anlamı vermiştir. Yazar kaynak olarak İbn-i Baytar’ın Müfredat adlı eserinde geçen *el-mumyā el-kubūrī* ile *mumyā mişrī*’yi eşleştirmiştir (Monchi-zadeh 1969: 150). Bu bilgileri açarsak, *imsiri* (< *mişrī*) kelimesinin “Mısır mumyası” anlamında bir isim tamlaması olan *mūmiyā-yı Mişrī*’den geldiği, tamlananın düşmesiyle kelimenin *mişrī* olduğu, daha sonra hem Farsça hem de Türkçede kelime başında bir ünlü türemesi meydana geldiği görülür.

Drimba, Farsça kelimeye tamlama i’sinin (izafet kesresi) eksik olduğunu belirterek Monchi-zadeh’in notuna dikkat çeker (Drimba 2000: 205)

Bodrogligeti de kelimenin Arapça *mişrī* kelimesinden geliştiğini belirtmiş ve “asphalt” (= asfalt) anlamı vermiştir (Bodrogligeti 1971: 150).

Burhân-ı Katı’da *Misrī* kelimesine verilen anlamlar arasında tıpta kullanılan bazı nesnelere de bulunmaktadır: *Misrī* “Mısır diyarına mensuptur. Kalem, kılıç, tiryak ve nebat şekerine de ıtlak olunur.” (Mütercim Âsım Efendi 2000: 524). *Steingass*’ta *misrī* madde-sinde diğer anlamlarının yanında *treacle* “melas, şeker pekmezi” ve *a plant* “bir bitki” (Steingass 1984: 1253) anlamları da dikkate değerdir. Bunun dışında *imsiri/imsiri/misrī* kelimelerinin benzer anlamlarına rastlanmamıştır.

Bu kelimeyle ilgili olarak Grønbech’in anlamlandırmayı isabetli yaptığını düşünüyorum. CCI’de *imsiri* kelimesinin geçtiği bölüme baktığımız zaman, baharatlar ve tıpta ilaç olarak kullanılan bitki vb.nin adlarının sayıldığını, Farsçanın ve Türkçenin Latince kelimeleri her zaman karşılayamayıp boş bıraktığını görüyoruz. 40b/19’da başlayıp 42a sayfasının sonuna kadar devam eden bu bölümde 88 adet Latince madde başına Farsça 68, Türkçe 63 karşılık verebilmiş, diğerleri anlamlandırılmamıştır. *imsiri* kelimesinin üstünde *holincan* “havlıcan” ve *ambar* “amber” kelimelerinin geldiğini, sonrasında yağların sıralandığını dikkate aldığımızda *imsiri* kelimesinin de bitki veya ilaç olarak kullanılan bir nesne adı taşıması gerektiği düşünülür.

Latince *mumya* kelimesine her ne kadar Farsça ve Türkçede Mısır yer adından geliştirildiği tahmin edilen *imsiri* kelimesiyle karşılık verilmiş olsa da CCI’deki *mumya* kelimesinin anlamı bugünkü yaygın kullanımından farklıdır. Eskiden Mısır’da ölülerin vücudunu bozulmadan çok uzun süre kalmasını sağlamak için mumyalarlardı. Mumyalama işlemi balmumu veya katranla yapılırdı. Bu sebepten *mumya* kelimesine Grønbech’in verdiği “katran, bitüm, karasakız” gibi anlamlar doğrudur.

Farsça sözlüklerde *mūmiyā* “mumya” kelimesinin iki anlamı vardır: 1. bitüm, zift. 2. bu madde ile tahnit edilmiş ceset”. Şükün, *mūmiyā*’ı maddesine şu anlamı verir: “mumya dediğimiz kırık ve çıktığı tedavide müessir sanılan mâdenî bir madde” (Şükün 1984: 1333).

Codex Cumanicus ile aynı dönemde yazılmış Harezmi/Altınordu Türkçesi metinlerinde *mumya* kelimesine verilen anlam *imsiri* ile benzeşmektedir. Türkçe metinlerde *mūmiyā* kelimesine ilk defa Harezmi Türkçesi metinlerinden Kutb’un *Hüsrev ü Şirin*’ini ile Rabguzî’nin *Kıyasü’l-Enbiya*’sında rastlıyoruz.

Hüsrev ü Şirin'de kelimenin geçtiği beyit şöyledir: *Közi bir nūr kördi tütüyā tig / Cerahatlıg bağırğa mūmiyā tig* (Hacıeminoğlu 2000: 368, 3217 beyit). Bu mısradaki kelimeyi Demirci-Karslı şöyle anlamlandırmıştır: *mūmiyā* “Her derde deva olduğuna inanılan efsanevi ilaç” (Demirci-Karslı 2014: 400). Kanaatimce bu mısradaki anlam “katran, zift” olmalıdır. Çünkü halk hekimliğinde özellikle hayvanların yaralarının üzerine katran eritilerek dağlanması bilinen bir uygulamadır. Kutb da yaralı bağrın tedavisinde mumyanın kullanıldığından bahsetmektedir.

Rabguzi'nin *Kıyasü'l-Enbiya* adlı eserinde kelime “erimiş bakır” anlamında kullanılmıştır: *Süleymāndın burun kıtır yok erdi. Aymışlar: mūmiyā turur; Fārs vilāyetiniy tağ-larında bolur; ħalāyıkniy ħamuğ zaħmetleri, bertükleri, sınıukları anıy birle oñalur.* (Ata 1997: 138a/8-10) Eserde Ar. *kıtır* ile *mūmiyā* kelimeleri aynı anlamda kullanılmıştır. Ata *kıtır* kelimesine dizinde “erimiş bakır” (Ata 1997: II 350) anlamı vermiştir. Metinde biraz aşağıdaki cümlelerde “*kıtır aqar bakır bolur; kıtır qaynayur baqır bolur; ħiřārlar tamların anıy birle suvarlar; ol tam yıkılmas bolur*” (138a/10-11) demektedir.

Grønbech çevirisi, Monchi-zadeh ve Argunşah-Güner'in “mumya” anlamı verdiği kelime “bitüm, karasakız” olarak düzeltilmelidir.

maskara (< Ar. *maşhara* مسخره) (Lat. *iugularius*, Far. *mutrub*, T. *oyınçı ~ maskara*) 45a/13

Türkçenin Farsça karşısında zenginliğini ortaya koyan önemli verilerden birisi de bu kelime saklıdır. Latince *iugularius* kelimesinin karşısına Farsça *mutrub* (< Ar. *muşrib* مطرب), Türkçe *oyınçı* ve *maskara* yazılmıştır. Yani Latince ve Farsçadaki tek kelimeye biri Türkçe, diğeri Arapçadan alıntı iki kelimeyle karşılık verilmiştir. CCI'de bunun birçok örneği bulunmaktadır. Bu sıranın hemen üstünde Latince sütundaki *sonator* kelimesi Farsçada yine *mutrub* (< Ar. *muşrib*) kelimesi ile karşılanırken Türkçede *kobuzcu* ile karşılanmıştır.

İki sütunu değerlendirdiğimizde karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır: Latince iki madde başı kelimeye Farsçada bir kelimeyle, Türkçede ise birisi alıntı olmak üzere üç kelimeyle karşılık verilmiştir². Grønbech, *maskara* kelimesine Almanca “Clown, Gaukler” (Grønbech 1942: 163), *oyınçı* kelimesine ise “Musikant, Gaukler” (Grønbech 1942: 175) karşılığı vermiştir. Aytaç ilk kelimeyi “maskara” (Aytaç 1992: 132), ikinciye ise “oyuncu, çalgıcı” (Aytaç 1992: 149) olarak Türkçeye aktarmıştır. Monchi-zadeh *kobuzcu* kelimesini Almanca “Lautenspieler” (= udi, utçu, lavtacı), *oyunçı ~ maskara*'yı ise Grønbech gibi “Gaukler, Clown” (= hokkabaz, palyaço) (Monchi-zadeh 1969: 151) olarak çevirmiştir.

Bodrogligeti ilk 45a/12'deki Latince *sonator*, Türkçe *kobuzcu* kelimesiyle aynı sütundaki Farsça *muşrub* kelimesini “musician” (= müzisyen, çalgıcı), 45a/13'teki *iugularius*, Türkçe *oyınçı* ve *maskara* 'nın karşılığı *muşrub* kelimesini ise “clown” (= palyaço, soytarı) olarak (Bodrogligeti 1971: 170) anlamlandırmıştır.

Farsçada Türkçedeki üç kelimenin yerine kullanılan *mutrub* kelimesi Arapçadan alıntıdır. *Al-Mawrid*'de “şarkıcı, vokalist, melodist vb.” (Baalbaki 1995: 1061) anlamları bulunmaktadır. *Steingass*'ta “müzisyen, halk ozanı, şarkıcı; sevinçten oynayan veya

² Bunun tersi durumlar da söz konusudur. Mesela Latince sütunda 16a/10'da *irrixio*, 45a/19'da *gabon*; Farsça sütunda 16a/10'da *tāřharī*, 45a/19'da *maşhara* olarak verilen kelime Türkçe sütunda her ikisinde de éiklemek “alay” kelimesiyle karşılanmıştır. Burada geçen *maşhara* kelimesini Monchi-zadeh Almanca “Spott, Verhöhnung” (= alay, alaycı) (Monchi-zadeh 1969: 150), Bodrogligeti İngilizce “derision” (= alay) (Bodrogligeti 1971: 165) kelimesiyle karşılamıştır.

dans eden kimse” (Steingass 1984: 1260) anlamları arasında oyuncu kelimesinin karşılığı biraz vardır. Devellioğlu’nda da verilen “1. itrâb eden, çalgı çalan, çalgıcı. 2. şarkıcı, şarkı okuyan” (Devellioğlu 2010: 810) gibi anlamlar ancak *kobuzcu* kelimesinin karşılığı olabilir. *oyunç* ~ *maskara* kelimesine karşılık olarak verilen *mutrib* kelimesinin böyle bir anlamı yoktur. Monchi-zadeh bunun yerine Farsçada *bâzî-gar* “dansçı, oyuncu, hokkabaz” kelimesinin kullanıldığını belirtir (Monchi-zadeh 1969: 151). *maskara* kelimesine Osmanlıca sözlüklerden *Müntehabât-ı Lügât-i Osmâniyye*’de “Zevklenip istihza etmek ve istihza olunmaya şayan kimse” (Redhouse 2009: 248), *Lugat-i Naci*’de “Soytari, kepaze, halkı kendisine güldüren mukallit, maskara” (Muallim Nâcî 2009: 381), *Lehce-i Osmâni*’de “yüzlük” (Ahmet Vefik Paşa 2000: 273) anlamları verilmiştir. Ahmet Vefik Paşa, *yüzlük* kelimesini “maske” olarak anlamlandırmıştır.

kobuz/kopuz kelimesi daha önceki metinlerde geçse de *kobuzcu* kelimesi tarihî metinlerde ilk defa CCI’de tespit edilmiştir. Aynı dönemde aynı coğrafyada yazılan Kutb’un *Hüsrev-i Şirin* mesnevisinde ise dört yerde geçmektedir. Eserde, kelimenin anlamı “kopuz, çeng vb. müzik aleti çalan kimse”dir: *tañ atınça kopuzçılar çeng çaldı* (Hacıeminoğlu 2000: 200, beyit 333), *kopuzçılar ma sazın yirge saldı* (Hacıeminoğlu 2000: 275, beyit 1623).

Arapça kökenli *maşhara* kelimesi Türkçeye -h- > -k- değişmesiyle ve anlamını koruyarak girmiştir. *maşhara* kelimesi CCI’den başka Harezmi/Altınordu, Çağatay Türkçesi metinlerinde aynı anlamla kullanılmıştır.

Sonuç

Bu çalışmada CCI’den seçtiğimiz, Arapçadan alıntı on altı kelime üzerinde duruldu. Görüldüğü gibi, bu kelimelerin bazıları hakkında henüz son sözler söylenmiş değildir. Eserin yazımından kaynaklanan sorunlar bazı kelimelerin okunuşunu zorlaştırdığı gibi, hapaxların çokluğu da yeni sorunlar oluşturmaktadır. Bu tür kelimelerin yapılacak müstakil çalışmalarla aydınlatılabilmesi mümkündür.

Kaynakça

- Ahmet Vefik Paşa, *Lehce-i Osmâni*, (haz. Recep Toparlı), TDK Yay., Ankara, 2000.
- Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebir*, (haz. Ahmet Kırkkılıç, Yusuf Sancak), TDK Yay., Ankara, 2009.
- Arat, Reşid Rahmeti, *Kutadgu Bilig I Metin*, 2. bs., TDK Yay., 1979.
- Argunşah, Mustafa - Güner, Galip, *Codex Cumanicus*, Kesit Yay., İstanbul, 2015.
- Ata, Aysu, *Nâsirü’l-dîn bin Burhânü’l-dîn Rabgüzî, Kıyasü’l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları), I Giriş - Metin - Tıpkıbasım*, TDK Yay., Ankara, 1997; *II Dizin*, TDK Yay., Ankara, 1997.
- Baalbaki, Rohi, *Al-Mawrid, A Modern Arabic-English Dictionary*, Dar el-ilm Lilmalayin, Seventh Edition, Beirut, 1995.
- Bodrogligeti, A., *The Persian Vocabulary of the Codex Cumanicus*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.
- Demirci, Ümit Özgür - Karslı, Sibel, *Kutb’un Husrav u Şirîn’i Dizin*, Kesit Yay., İstanbul, 2014.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 26. bs., Aydın Kitabevi, İstanbul, 2010.
- Drimba, Vladimir, *Codex Cumanicus (Édition diplomatique avec fac-similés)*, Editura Enciclopedică, Bucarest, 2000.
- Duman, Musa, “Tarihî Metinlerdeki Örnekleri Işığında ‘Takısız Tamlama’ Konusu Üzerine”, *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni* (12-13 Nisan 2001), Bildiriler, 1. Cilt, Kayseri, 2001, 255-262.

- Eminoğlu, Emin (haz.), *Abbâs ibni Hamza es-Sabrânî, Kitâbü'l-Ef'âl -Kıpçakça Satır Arası Sözlük-*, Akçağ Yay., Ankara, 2011.
- Ercilasun, Ahmet B. - Akkoyunlu, Ziyat, *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânü Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*, TDK Yay., Ankara, 2014.
- Garkavets, Aleksandr (2010): *Kıpçakskoe Pis'mennoe Nasledie III, Kıpçakskiy Slovar' po Armyanopis'mennum Pamyatnikam XVI-XVII vekov*, Baur-Kasean, Almatı.
- Grønbech, K., *Komanisches Wörterbuch (Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus)*, Kopenhagen, 1942. Türkçe çevirisi: Aytaç, Kemal (1992): *Kuman Lehçesi Sözlüğü-Codex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, TDK Yay., Ankara, 2000.
- Kowalski, Tadeusz, "Zu den türkischen Monatsnamen", *Archiv Orientalni* 2, 1930, s. 3-26.
- Kök, Abdullah, *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73), 1v-235v/2*, (Giriş-Metin-İnceleme-Dizin), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004.
- Kurişcanov, A. K., Cubanov A. K., Belbotaev A. V., *Kumanşa-Kazakşa Jiyilik Sözdik (Kumansko-Kazachskij çastatnyj slovar')*, Alma-Ata, 1978.
- Monchi-zadeh, Davoud, *Das Persische im Codex Cumanicus*, Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Indoeuropaea Upsaliensia, Uppsala, 1969.
- Muallim Nâcî, *Lügat-i Nâcî*, (haz. Ahmet Kartal), TDK Yay., Ankara, 2009.
- Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı*, (haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs), TDK Yay., Ankara, 2000.
- Redhouse, James W., *Müntehabât-ı Lügât-i Osmâniyye*, (haz. Recep Toparlı vd.), TDK Yay., Ankara, 2009.
- Sağol, Gülden, *An Inter-linear Translation of the Qur'an Into Khwarazm Turkish, II. Glossary*, Harvard University, 1995.
- Steingass, F., *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Seventh Impression, Iran University Press, 1984.
- Şükün, Ziya, *Farsça-Türkçe Lügat, Gencinei Güftar Ferhengi Ziya*, 3 C., Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1984.
- Tavkul, Ufuk, *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, 2000.
- TDK, *Derleme Sözlüğü IV*, TDK Yay., Ankara, 1969.
- TDK, *Türkçe Sözlük*, 11. bs., TDK Yay., Ankara, 2010.
- TDK, *Yeni Tarama Sözlüğü*, (Düzenleyen: Cem Dilçin), TDK Yay., Ankara, 1983.
- Tietze, Andreas, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, C. I, Simurg Yay., İstanbul-Wien, 2002.
- Tokyürek, Hacer, "Eski Türkçeden Günümüze Eksiz Ad Tamlaması Meselesi", *Dil Araştırmaları*, Sayı: 15 Güz 2014, s. 9-38.

DÎVÂNU LUGÂTİ’T-TÛRK HAKKINDA

Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun
Gazi Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi

Eser Hakkında Genel Bilgi

DLT Türk dilinin bilinen ilk sözlüğüdür. 11. yüzyılın ikinci yarısında KM tarafından yazılmıştır; Türkçeden Arapçaya ansiklopedik bir sözlük mahiyetindedir. Eserin tam adı Kitâbu Dîvâni Lugâti’t-Türk’tür; “Türk lehçelerini toplayan kitap” demektir. Kısaca Dîvânu Lugâti’t-Türk olarak bilinir.

DLT, Karahanlı döneminin iki büyük eserinden biridir. 1069 yılında Yusuf Has Hâcib tarafından yazılmış olan Kutadgu Bilig, 6600 küsur beyitlik özgün bir siyasetnamedir. 1074 veya 1077 yılında yazımı tamamlanan DLT ise özgün ve zengin bir sözlüktür. Karahanlı dönemine ait başka eser ve belgeler de vardır. 11. yüzyıla ait olduğu tahmin edilen satır altı Kur’an tercümeleri de dönemin dilini açık olarak yansıtan önemli eserlerdir. 12. yüzyılda Edib Ahmed bin Yükneki’nin yazdığı Atebetü’l-Hakayık diğerlerine göre daha küçük dinî-ahlakî bir eserdir. Karahanlılar döneminden kalma Uygur ve Arap harfli hukuk belgeleri de vardır. İşte DLT, bu külliyyatın en önemli eserlerinden biridir. Barındırdığı zengin söz ve gramer malzemesi dolayısıyla DLT, sadece Karahanlı dönemi için değil, tarihî ve yaşayan bütün Türk lehçeleri için en önemli kaynaktır.

DLT’nin bugüne ulaşmış olan tek nüshası, İstanbul Fatih’teki “Millet Yazma Eser Kütüphanesi”nde, Arapça eserler bölümünde (A. E. Arabi) 4189 numarada bulunmaktadır.

DLT her şeyden önce bir sözlüktür. Ancak gerek eserde yer alan söz varlığının tematik çeşitliliği, gerek birçok kelime için karşılık vermekten öte yapılan açıklamalar, gerek giriş ve bazı bölüm sonlarında verilen bilgiler eseri âdetâ bir Türkiyat ansiklopedisi hâline getirmiştir. Bu sebeple DLT hakkında tam bir fikir sahibi olabilmek için muhtevasıyla ilgili özellikleri maddeler hâlinde belirtmek yararlı olacaktır.

1. DLT, 9 000 civarında Türkçe kelimenin Arapça karşılıklarını veren bir sözlüktür.
2. DLT, çeşitli bölümlerin veya kelime listelerinin sonunda yapılan gramer açıklamaları, özellikle y. 279-304. sayfalar arasında verilen bilgiler dolayısıyla 11. yüzyıl ölçünlü Türkçesinin küçük bir grameridir.
3. DLT, 11. yüzyıldaki Türk boylarının ağızları hakkında bilgiler veren diyalektolojik bir çalışmadır.
4. DLT, 11. yüzyıldaki Türk boy ve alt boyları hakkında bilgiler veren etnolojik bir eserdir.
5. DLT, 11. yüzyıl Türk coğrafyasına ait birçok şehir, kasaba, köy, akarsu, göl, dağ adlarını içine alan, bunların birçoğunu bir haritada gösteren ve bazıları hakkında kısa bilgiler veren bir coğrafya eseridir.

6. DLT, yer adları yanında, kişi adlarına da yer veren onomastik bir çalışmadır.

7. DLT, Türklere ait bazı efsaneleri, çeşitli âdet ve inanışları içine alan; tarım, hayvancılık, avcılık, çeşitli zanaat ve mesleklerle; giyim-kuşam, süslenme, eşya ve aletler, silahlar ve at takımları, çeşitli yiyecek içecek ve yemeklerle ilgili bilgiler veren; eğlence, oyun ve çalgı aletleri hakkında bilgilenmemizi sağlayan bir halk bilimi eseridir.

8. DLT, çeşitli hastalıklar, tedavi şekilleri ve ilaçlar hakkında bilgi veren bir halk hekimliği kitabıdır.

9. DLT, 300'e yakın atasözü ile, 11. yüzyıla ait bir atalar sözü külliyatıdır.

10. DLT, çeşitli kelimelere örnek olarak verilmiş, tamamı 764 mısra tutan dörtlük ve beyitleriyle 11. yüzyıla ait bir şiir antolojisidir (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: XVII-XVIII).

Bu genel değerlendirmeden sonra DLT ve yazarı Kâşgarlı Mahmud ile ilgili diğer bilgilere geçebiliriz.

Eserin Nüshaları

DLT'nin bir tek nüshası bugüne ulaşmıştır. O da 1266 yılında Sâveli Muhammed bin Ebî Bekr bin Ebi'l-feth tarafından Şam'da istinsah edilmiş bulunan nüshadır. İstanbul'un Fatih semtindeki Millet Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan bu yazma 319 varaktır ve her sayfasında 17 satır vardır. Harekelidir ve nesih yazısıyla yazılmıştır. Bu nüsha 1912 yılında Diyarbakırlı Ali Emîrî Efendi tarafından bulunmuştur. KM'un elinden çıkan nüsha bugüne ulaşmamıştır. Ancak Sâveli Muhammed, istinsah ettiği nüshanın sonunda eseri, müellifinin elinden çıkan nüshaya bakarak istinsah ettiğini söylemektedir. Eserin daha birçok nüshasının olduğu muhakkaktır. Mesela Kıpçak Türk devleti (Memlük) tarihçilerinden Bedreddin Aynî de DLT'nin bir nüshasını görmüştür. Bunu, 1422'de yazdığı Arapça bir tarih eserinde DLT'den yaptığı iktibaslardan anlıyoruz (Togan 1932/17: 39-40; Atalay I 1939: XX-XXI; Dankoff-Kelly 1982: 19-23; Çetin 2009: 120). Osmanlı bilginlerinden Kâtib Çelebi de DLT'nin bir nüshasını görmüştür. Kâtib Çelebi 17. yüzyılın ortalarında Keşfü'z-Zünûn adlı büyük bir bibliyografya eseri yazmış ve bu eserde DLT'yi de birkaç satırla tanıtmıştır. Bu da bize, onun da bir DLT nüshası gördüğünü gösterir (Atalay 1939 I XIX-XX; Ülkütaşır 1972: 53; Dankoff-Kelly 1982: 24).

Eserin Yazarı

Kâşgarlı Mahmud veya Mahmud Kâşgarî olarak bilinen yazarın tam adı Mahmûd bin el-Huseyn bin Muhammed el-Kâşgarî'dir. Bu isim yazmanın birinci sayfasında, kitabın adından sonraki ikinci satırda yer almaktadır.

KM'nin kendisi hakkında verdiği bilgiler son derece sınırlıdır. DLT'de KM'nin kendisi hakkında verdiği bilgilerin tamamı, yazmadaki sayfa numaraları da gösterilerek aşağıya alınmıştır.

Açıkça ve kesin olarak, Buhara imamlarından ve Nişaburlu bir başka imamdan duydum. Onlar peygamber efendimize dayandırarak şöyle rivayet ettiler (y. 2).

Ben onların (Türklerin) ülkelerini ve bozkırlarını inceledim; Türk, Türkmen, Oğuz, Çigil, Yağma ve Kırgızların lehçelerini ve kafiyelerini öğrendim. Zaten ben onların, dilde en doğruyu bilenlerinden, anlatımda en açık olanlarından, akılcı en yetkinlerinden, soyca

en köklülerinden, mızrakta en iyi atıcılarındım. Böylece her boyun dili bende en mükemmel şeklini buldu. Sonra bu kitabı en iyi şekilde düzenleyerek yazdım (y. 3).

(Kitap mükemmel ve kullanışlı olsun diye) yıllarca eziyet çektim (y. 4).

Çokluk, teklik, tafdil, tasgir ve gramerdeki diğer baplar da zikredilmedi. Çünkü biz bu konulara başka bir kitap ayırdık ve adını *Kita:bu cewa:hiri'n-nahwi fi:-luğa:ti't-Türki* (Türk Lehçelerinde Gramer Mücevherleri Kitabı) koyduk. Orada bu gramer meseleleri üzerinde inşallah durulacaktır (y. 18).

Adıg bizim bir köyümüzün adı (y. 44).

Opal bizim bir köyümüzün adı (y. 49).

Muhammed Çakır Tonka Xan oğlu Nizâmü'd-dîn İsrâfil Togan Tigin babasından naklen bana dedi ki (y. 68).

Kitabın sahibi Mahmud dedi ki: Bu sebeple atalarımız *xemîr* diye adlandırılan emirler idi; çünkü Oğuzlar *emîr* diyemezlerdi. Elif'i xâ'ya dönüştürdüler ve *xemîr* dediler. Sâmânoğullarından Türk diyarını fetheden atamızdır. Adı *El-'emîr Nasr Tigi.n (?)* idi (y. 69).

Bize şeyh, imam ve zahit Hüseyin bin Xalef el-Kâşgarî haber verdi ve kendisine de İbnu'l-Ğarqî'nin haber verdiğini söyledi. Ona da âhir zaman hakkında yazdığı kitabında İbni Ebi'd-Dünyâ diye tanınan şeyh Ebû Bekr el-Muğîd el-Cercerânî, Allah'ın elçisine (s.a.) isnat ederek anlatmış.” (y. 177).

Kumuk beylerden birinin adı. Bir süre onunla arkadaşlık ettim (y. 193).

Kası bize ait bir yerin adı (y. 544).

Barsgan Afrâsiyâb'ın bir oğlunun adı. *Barsgan*'i o kurmuştur. Mahmud'un babası bu şehirdendir (y. 625).

Yukarıda yer alan bizatihi kendisi tarafından yazılmış kayıtlara ve eserinin sunuluş tarihiyle ilgili olarak ulaştığımız sonuçlara göre KM'un hayat ve faaliyetini şöyle tespit edebiliriz.

KM'nin dedesinin adı Muhammed, babasının adı Hüseyin'dir. Babası, Isık Göl civarındaki Barsgan şehridendir. Atası “Sâmânoğullarından Türk diyarını fetheden” Emir Nasr Tigin (?) idi. Kendisi Kâşgarlıdır. Adıg ve Opal, kendi köylerinden; Kası kendi yerlerindedir.

KM Türklerin, “dilde en doğruyu bilenlerinden, anlatımda en açık olanlarından, akılcıca en yetkinlerinden, soyca en köklülerinden, mızrakta en iyi atıcılarından”dır. Türklerin “ülkelerini ve bozkırlarını” incelemiş; “Türk, Türkmen, Oğuz, Çigil, Yağma ve Kırgızların lehçelerini ve kafiyelerini” öğrenmiştir; “her boyun dili”ni “en mükemmel şekilde” bilmektedir.

Unvanlarından, Karahanlı hanedanından olduğu anlaşılan, Muhammed Çakır Tonka Han oğlu Nizâmüddin İsrâfil Togan Tigin gibi dostları vardır ve bu dostlarıyla Türklere dair efsaneler üzerinde konuşmaktadır. Ayrıca Buharalı ve Nişaburlu imamlardan da dostları vardır ve onlarla dinî konularda sohbet etmektedir. Sem'ânî'nin “Kitâbu'l-Ensâb”ında faziletiyle tanınmış bir âlim olarak adı geçen (Hartman 1331: 168-169) Hüseyin bin Xalef el-Kâşgarî'yi tanımakta ve ondan hadis nakletmektedir. Kumuk adlı bir beyde de arkadaşlığı vardır.

Türk ülke ve bozkırlarını inceleyip, Türk boylarının lehçelerini iyice öğrendikten sonra, 25 Ocak 1072 tarihinde Kitâbu Dîvâni Lugâti't-Türk adını verdiği bir Türk lehçeleri sözlüğü yazmaya başlamıştır. Bu tarihten önce veya sonra Bağdad'a gitmiş; kitap mükemmel ve kullanışlı olsun diye “yıllarca eziyet” çekmiş; kitabı “en iyi şekilde” düzen-

leyerek yazmıştır. Yazdığı eseri dört defa gözden geçirerek düzeltmiş ve 10 Şubat 1074 veya 09 Ocak 1077 Pazartesi günü bitirmiştir.

KM, çokluk, teklik, üstünlük derecesi, küçültme vb. konuları ve fiil çekimlerini içine alan bir de gramer kitabı yazmış veya yazmayı tasarlamış ve bu eserin adını Kitâbu Cevâhiri'n-Nahvi fi-Lugâti't-Türk koymuştur. "Orada bu gramer meseleleri üzerinde inşallah durulacaktır." dediğine göre belki de DLT'yi yazdığı sırada gramer kitabı henüz tasarı veya taslak hâlindeydi (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: XXIV-XXV).

Yukarıdaki kayıtlar içinde yer alan "Sâmânoğullarından Türk diyarını fetheden atamızdır. Adı el-Emîr Nasr Tigin (?) idi." ifadesi çok önemlidir. Bu ifadeye dayanan Omeljan Pritsak, KM'un bir Karahanlı şehzadesi olduğunu iddia eder (Pritsak 1953). Bana göre de KM, Karahanlı hükümdar sülalesine mensuptur. Bazı âlimler ise bunu kabul etmez. Onun sadece asil bir aileden geldiğini düşünürler (Caferoğlu 1970, Genç 1997).

Buraya kadarki bilgiler KM'nin doğrudan doğruya kendisi hakkında DLT'de yazmış olduğu kayıtlara dayanmaktadır. Ancak DLT'nin muhteviyatına bakarak biz KM'nin kişiliği hakkında da bazı şeyler söyleyebiliriz.

KM her şeyden önce bir bilim adamıdır. Standart Türk lehçesi olan Hâkaniye lehçesini, kendi devrindeki birçok Türk diyalektini, Arapça ve Farsçayı mükemmel şekilde bilmektedir. O bir dil bilimcidir; dil biliminin özellikle sözlük ve gramer alanında ihtisaslaşmıştır. Bunun yanında ciddi bir diyalektoloji bilgisine de sahiptir. Dil bilimi dışında KM, genel Türk kültürü ve halk bilimi, Türk destan ve efsaneleri, atasözleri hakkında da bilgi sahibidir. Peygamberden naklettiği hadislerden anlaşıldığına göre KM, devrinin dinî bilgilerine de vâkıftır.

Eserinden, KM'nin fikrî yapısı da anlaşılabilir. O, Türkçü bir dünya görüşüne sahiptir. Gerek eserinin giriş kısmında gerek Türk maddesinde Türklerden bahsederken coşkulu bir gurur içindedir. Girişte şöyle diyor.

Şimdi, Muhammed oğlu Hüseyin oğlu Mahmud dedi ki:

Yüce Tanrı, Türk burçlarında doğdurdu devlet güneşini; onların ülkeleri etrafında döndürdü göklerin çemberini; ve onlara ad verdi Türk diye; ülkelerin idaresini verdi mülk diye; zamanın hakanları yaptı onları; ellerine verildi günümüzdeki insanların yuları; onları görevlendirdi halk üzre; onları kuvvetlendirdi hak üzre; aziz kıldı onlara yavaşları ve idareleri altında çalşanları; onlar (Türkler) sayesinde muratlarına erdiler ve ayak takımının şerrinden esen oldular. Akli olan herkes onlara katılmalı ve onların oklarından korunmalı. En iyi yol konuşmaktır onların dillerini; duyurabilmek için onlara ve meylettirebilmek için gönüllerini (y. 2).

Daha sonra KM, Buharalı ve Nişaburlu imamlardan duyduğu bir hadis nakleder:

Peygamberimiz (s.a.) kıyamet gününün şartlarını, âhir zamanın fitnelerini, Oğuz Türklerinin çıkışını anlatırken dedi ki: Türk dilini öğreniniz, çünkü onların çok uzun sürecek saltanatları vardır... Bu hadis doğru ise -sorumluluğu râvilere aittir- Türk dilini öğrenmek vaciptir; eğer doğru değilse, aklın gereği budur (y. 2-3).

Türk maddesinde KM şu açıklamaları yapar:

Nuh'un (s.a.) oğlunun adı. Nuh'un oğlu Türk'ün oğullarına yüce Allah tarafından verilmiş bir isimdir... Bize şeyh, imam ve zahid Hüseyin bin Xalef el-Kâşgarî haber verdi... (Peygamber) dedi ki: Allah (c.a.) diyor ki, "benim bir ordum vardır; onları Türk diye adlandırdım ve doğruya yerleştirdim. Bir kavme kızdığım zaman onları (Türkleri) onlara musallat ederim." Bu, diğer bütün insanlara karşı, onlar için bir üstünlüktür. Çünkü onla-

rın adını bizzat O (c.a.) vermiş; onları en yüce ve yeryüzünde havası en güzel yere yerleştirmiş; onları kendi ordusu olarak adlandırmıştır. Bunun yanında onlar; güzellik, tatlılık, aydın yüzlülük, edep, yaşlılara hürmet ve riayet, ahde vefa, alçakgönüllülük, yiğitlik ve daha sayılamayacak birçok meziyeti hak etmişlerdir (y. 176-177).

Yukarıdaki sözlere eklenecek çok fazla bir şey yoktur. KM Türk olmaktan övünç ve gurur duymaktadır. Türk adının Tanrı tarafından verildiğine, Türklerin Tanrı'nın ordusu olduğuna inanmakta ve bunu üstünlük kabul etmektedir. Türklerin daha birçok üstün niteliğe sahip olduğunu iftiharla söylemektedir. Tanrı'nın, ülkelerin idaresini Türklerin eline verdiğini ve zamanın hakanlarını onlardan çıkardığını belirtirken sadece bir övünme değil, aynı zamanda bir gerçekliğin ifadesi de vardır. Çünkü DLT yazıldığı sırada Malazgirt zaferi de kazanılmış ve Selçuklular dünyanın bir numaralı gücü hâline gelmişlerdir. Abbasî halifeleri de onların himayesi altındadır. Türkçeyi öğrenmekle ilgili hadisi aktarırken peygamberin, Oğuz Türklerinin çıkışından bahsettiğini belirtmesi de KM'nin, bu gerçekliğin farkında olduğunu gösterir. "Sorumluluğu râvilere aittir" ifadesiyle KM aslında hadislerin sıhhatinden de şüphe ettiğini göstermektedir. Ancak hadis uydurma olsa bile "akıl gereği" Türkçeyi öğrenmektir, diyerek yine döneminin gerçekliğine vurgu yapmaktadır. O, Türk dilinin üstünlüğüne de inanmıştır. Eserini nasıl düzenlediğini anlatırken "içimde, kitabımı Halil'in Kitâbu'l-Ayn'ında olduğu gibi, kullanılmakta olan ve kullanılmayan kelimeleri birlikte olacak şekilde hazırlamak arzusu coştı ki Türk dili ile Arapçanın iki yarış atı gibi aynı seviyede olduğunu göstereyim" (y. 4-5) diyerek Türkçenin, döneminin en üstün dili sayılan Arapça ile aynı seviyede olduğunu belirtmekten âdeta özel bir haz duyar. Esasen yıllarca uğraşarak DLT gibi bir eseri kaleme alması ve onu İslam dünyasının halifesine sunması ondaki Türkçe övücü ve sevgisinin en açık kanıtıdır (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: XXVIII).

KM'nin samimi bir Müslüman olduğunu da söyleyebiliriz. Eser döneminin standart ölçülerine uygun olarak hamdele ve salveyle başlar. Ancak bu bölümün içindeki "Onda (Kur'an'da) açıklanmıştır haram ve helal. Odur yolu gösterecek kılavuz ve meş'al" sözleri (y. 2) samimi bir Kur'an bağlılığını ifade eder. Her kitaba besmeleyle başlanması, kitapların sonunda Tanrı'ya hamd edilmesi, esere başlanırken Tanrı'dan güç ve yardım istenmesi standart uygulamalardır ve bu uygulamalarda KM çok ölçülü davranır; aşırıya kaçmaz. Zaman zaman Kur'an'dan iktibaslarla bulunması, din bilginlerinden hadisler aktarması da o dönem için olağan bir tutumdur. Ancak örnek aldığı Arap sözlüklerinin hilafına hemze kitabını öne alırken ileri sürdüğü gerekçe Allah'a samimi bir bağlanışın ifadesidir: "Yüce Allah'ın yazılışıyla (başlamanın) uğurlu olacağını düşünerek onu (Hemze Kitabı'nı) öne aldık." (y. 4).

Teşri (Tanrı / tanrı) kelimesiyle ilgili açıklamaları onun dinî tutumunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. *Tanrı*'yı önce "yüce ve aziz Allah (*Allahu 'azze ve celle*)" olarak açıklar (y. 608). Daha sonra şu açıklamaları yapar: "Kâfirler -yüce Allah onları yok etsin- göğe *teşri* derler. Aynı şekilde gözlerine büyük görünen büyük dağ, ağaç gibi şeylere de *teşri* adını verirler ve bu gibi şeylere secde ederler... Sapkınlıktan Allah'a sığınırız." (y. 609).

KM'nin hayatıyla ilgili olarak üzerinde durmamız gereken bir husus daha vardır. O da Kâşgar civarındaki Opal'de bulunan türbedir. Bu türbenin adı, halk arasında Hazreti Mollam olarak bilinmektedir. Uygurlar 1957 yılından beri Hazreti Mollam türbesi hakkında araştırmalar yapmaktadırlar. İbrahim Mutiy ve Mirsultan Osmanov 1984'te

yayımladıkları bir makalede KM'nin DLT'de Opal, Adıg (Azık mahallesi), Kası (Kaçı nehri) adlarıyla geçen ve "bizim" kaydıyla verdiği yerlerin bugün de Kâşgar'ın 45 km güneybatısında mevcut olduğunu, Hazreti Mollam mezarının da aynı yerde bulunduğunu ve onun hemen yanında Mahmûdiye adı verilen bir medrese olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu mezarın türbedarlarına göre mezarda yatan zatın tam adı Hazreti Mevlam Şemseddin Mahmûdiye ibni Hüseyin imiş. Arapça, Farsça, Rumca başta olmak üzere 8-9 dil bilirmiş. İran ve Irak taraflarına gidip ilim tahsil etmiş. Ömrünün sonuna doğru ülkesine dönüp Mahmûdiye medresesini kurmuş ve 97 yaşında vefat etmiş. 1956 yılında kaybolan bir tezkireye göre de Hazreti Mevlam Şemseddin Mahmud ibni Hüseyin, Azık mahallesinde doğmuş ve han evladından imiş. Mutiy ile Osmanov'un bu konudaki en önemli delili ise 1983 yılında bulunan bir vakıf belgesidir. 1836 tarihli bu belgeye göre Molla Sâdık A'lem adlı bir şahıs elinde bulunan mesneviyi Hazreti Mevlam Şemseddin Hüseyin sâhib-i kalem Mahmûd el-Kâşgari'nin mezarına vakfetmiş (Mutiy-Osmanov 2002). Hazreti Mollam mezarı 1980'den sonra Mehmud Qeşqeri Mozoleumu hâline getirilmiştir.

Eserin Düzeni

DLT, Arap sözlükçülük geleneğine göre düzenlenmiştir. Çünkü eserin amacı Araplara Türkçeyi öğretmektir ve eserin muhatabı Araplardır. Düzenleme kısaca şöyledir: Eser, Arapça kelime türleri (Hemze Kitabı, Sâlim Kitabı, Muzâaf Kitabı...) esas alınarak sekiz kitaba ayrılmıştır. Bunlar da kendi içinde önce isimler, sonra fiiller olarak ikiye kısımla bölünmüştür. Kelimeler de kendi içinde bâblara (vezinlere) ayrılmış ve ilgili bâba giren kelimeler alfabe sırasına konulmuştur. Yalnız KM Türkçe kelimeleri bâblara göre sıralarken hareketleri dikkate almamıştır. Mesela fa'al, fa'ul, fa'il, fi'il, fu'il gibi bâbları tek bâb kabul etmiştir. Bu bâba giren basut "yardım", bulıt, Töpüt "Tibet", tigit "şehzadeler" çigit "pamuk çekirdeği" gibi kelimeleri de Arap elifbası sırasına göre vermiştir.

DLT, Türkçe-Arapça iki dilli bir sözlüktür. Madde başında Türkçe kelime (kavram iki kelimeyle ifade ediliyorsa iki kelime) yazılmış, karşısında Arapçası verilmiştir. Fiillerde madde başı geçmiş zaman üçüncü teklik şahıs (bildi, yazdı, kördi...) çekimi ile ve mutlaka kısa bir cümle içinde verilmiş, karşısında cümlenin Arapçası yazılmıştır. Fiillerde geniş zaman ve mastar biçimleri de mutlaka gösterilmiştir. Kelimelerin anlamları Arapça olarak verildikten sonra cümle içinde kullanımı da gösterilerek örneklenmiş ve bu cümlenin de Arapça anlamı yazılmıştır. Örnekler içinde pek çok atasözü ve şiir de vardır. KM, çok defa bir Türkçe kelimenin sadece Arapça karşılığını vermekle yetinmemiştir; o kelimenin ifade ettiği kavram hakkında bilgiler de vermiştir. Mesela *bars* maddesinde 12 hayvanlı takvimin nasıl ortaya çıktığını uzunca anlatmıştır. Mesela *Türkmen* maddesinde Şu destanı uzun olarak anlatılmıştır. *Oğuz* maddesi ise çok uzundur; Oğuz boyları damgaları ile birlikte sıralanmıştır. *Uygur* maddesinde şu açıklama vardır:

"**Uygur:** Beş şehirli bir vilayetin adı. İskender orayı, Türk hakamı ile barıştığı zaman kurdu. Muhammed Çakır Tonka Han oğlu Nizâmüddin İsrâfil Togan Tigin babasından naklen bana dedi ki: İskender Uygur vilayeti yakınlarına vardığı zaman Türk hakamı ona dört bin kişi gönderdi. Tolgalarının kanadı şahin kanadı gibi idi. Oklarını öne nasıl atıyorlarsa arkaya da öyle atıyorlardı. İskender bunları görünce hayretler içinde kalarak *i:na:n xu:z xurend* dedi; yani bunlar kendi kendilerini besleyebilirler; başkalarının yiyeceklerine

ihtiyaç duymazlar; çünkü av, onlardan kaçamaz ve istedikleri an onu yiyebilirler. Bundan sonra vilayet **Xuzxur** adını aldı. Sonra xâ, elife dönüştü... O vilayet beş şehirdir; halkı en şiddetli kâfirler ve en iyi ok atıcılarıdır. Bunlar; İskender'in kurduğu Sülmi, sonra Koçu, sonra Can Balık, sonra Biş Balık, sonra Yağı Balık.” (Ercilasun – Akkoyunlu 2014: 54-55).

Eski devir sözlüklerinde bugün olduğu gibi madde başı kelimeler alt alta dizilmezdi. Kelimeler, örnekler ve anlamlar bittikten sonra yeni kelime, satırın kalan yerinden devam ederdi. KM (veya müstensih) bu düzenin yaratacağı arama zorluğunu ortadan kaldırmak için Türkçe kelime ve örneklerin üstünü kırmızı mürekkeple çizmiştir.

DLT'nin düzenini daha iyi anlamak ve DLT hakkında daha somut fikir edinmek için bazı örnekler vererek dersi bitirelim. Koyu dizilmiş olan kelime ve ibareler Türkçedir ve yazmada üstlerine kırmızı çizgi çekilmiştir. Koyu olmayanlar Arapçadır ve Akkoyunlu ile Ercilasun tarafından Türkçeye çevrilmiştir:

At at -kalın elifle-. Şu atasözünde geçer: **Kuş kanatın er atın** “Kuş kanadı ile er atı ile muradına erer.” (yazma sayfası: 29)

Ernek parmak. Şu atasözünde geçer: **Biş ernek tüz ermes**. Anlamı şudur: Beş parmak eşit değildir. Bunun gibi insanlar da farklıdır. (y. 73)

Oğlan suw tökdi oğlan suyu döktü. Atasözü: **Oğlan suw töker ulug yâni sınır**. Anlamı: Oğlan suyu döker, ondan büyüğün ayağı kayar; sonunda kalçası kırılır. Bu, küçükler suç işleyince, büyüklerin ondan zarar görmesi durumunda kullanılır. (y. 273-274)

Uçmak cennet. Şöyle derler.

**Türlüg çeçek yazıldı
Barçın yadım kerildi
Uçmak yeri körüldi
Tumlug yana kelgüsüz**

Baharı tasvir ederek diyor ki: Türlü çiçekler açıldı. Sanki ipek halı yayıldı. Böylece cennet yeri görüldü. Mevsim öyle ılıklaştı ki soğuk hiç dönmeyecek. (y. 72)

Butık her şeyin dalı ve budağı. **Butık** Kâşgar lehçesinde küçük tulum. **Butık** atın ayak derisinden yapılan ve içine kırmız vb. şeyler konan tulum. **Butak-butık** yine dal. Üstünlü te ile bir şekli var, esreli te ile de bir şekli var. Şiir:

**Kim ayıp iştür kulak
Ay ewi artuç butak**

Diyor ki: Hangi kulak duydu ve kim dedi ki ayın evi ardıç dalıdır. Cariyeyi niteleyerek onun yüzünü aya, boyunu dala benzetiyor. (y. 189-190).

Kaynakça

- Atalay, Besim (çeviren), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercemesi I*, Ankara 1939.
Barutçu-Özönder, F. Sema (editör), *Kâşgarlı Mahmûd Kitabı*, Ankara 2008.
Caferoğlu, Ahmet, *Kâşgarlı Mahmut*, İstanbul 1970.
Çetin, Altan, “Kâşgarlı Mahmud’dan Yararlanan Bir Memlûk Tarihçisinin Oğuzlara Dair Verdiği Bilgiler”, *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şoleni Bildirileri – 28-30 Mayıs 2008 – Kâşgarlı Mahmud ve Dönemi*, Ankara 2009.

- Dankoff, Robert – Kelly, James, *Türk Şiveleri Lügati (Compendium of the Turkic Dialects) I*, Harvard Üniversitesi Basımevi 1982.
- Ercilasun, Ahmet B. – Akkoyunlu, Ziyat, *Kâşgarlı Mahmud – Dîvânu Lugâti’-Türk – Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Ankara 2014.
- Genç, Reşat, *Kaşgarlı Mahmud’a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, Ankara 1997.
- Hartman, Martin, “Dîvânu Lugâti’-Türk’e Ait Birkaç Mülâhaza”, *Millî Tettebbûlar Mecmûası II*, İstanbul 1331.
- Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lûgati’-Türk – Tıpkıbasım/Facsimile*, Ankara 1990.
- Mutiy İ. – Osmanov M., “Kâşgarlı Mahmud’un Yurdu, Hayatı ve Mezarı Hakkında” (çeviren: Hül-ya Kasapoğlu Çengel), *Bilgi*, 23 (Güz 2002).
- (Togan), Ahmet – Zeki Velîdî, “Mahmûd Kaşgarî’ye Ait Notlar”, *Atsız Mecmua 17*, İstanbul 1932.
- Ülkütaşır, M. Şakir, *Büyük Türk Dilcisi Kâşgarlı Mahmut*, Ankara 1972.

HASAN EBÛ KARA SÂ‘İL ŞEMSÎ’NİN 1436 YILINDA HERAT’TA UYGUR HARFLERİYLE YAZDIĞI KASÎDE

Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya
İstanbul Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi

0. Giriş

1. Yazmanın istinsah tarihi
2. Yazmanın müstensihisi
3. Kasîdenin vezni
4. Kasîdenin plâni
5. Kasîde üzerinde yapılan çalışmalar
6. Kasîdenin imlâ çözümü, transkripsiyonu, çevirisi ve açıklamaları
7. Kasîdenin kelime dizini
8. Kasîdenin tıpkıbasımı

0. Giriş

Yûsuf Hâs Hâcib’in *Kutadgu Bilig* adlı manzum mesnevîsi 18 ayda kaleme alınmış ve 462 (1069-1070) yılında tamamlanarak Karahanlı hükümdarı Arslan Han oğlu Hasan (Hakan Tavgaç Ulug Bugra Kara Han Ebû Alî Hasan bin Arslan Han)’ın huzurunda okunmuştur.

Kutadgu Bilig’in ilim âlemince bilinen üç yazma nüshası bugüne ulaşmıştır. Bunlardan ilk ikisi Arap harfleri ile, üçüncüsü ise Uygur harfleri ile istinsah edilmiştir.

1. Uygur harfli yazmanın istinsah tarihi

Kutadgu Bilig’in 5971 beytini ihtiva eden Uygur harfli yazma, esas metnin yazılış tarihi olan 462 yılından 381 yıl sonra, 843 yılının Muharrem ayının dördüncü gününde Herat’ta tamamlanmıştır. Bu tarih yazmanın 185. sahifesinde şöyle geçer. *tükendi kutağ-đu <bilig> kişib-i tiriş sekiz <yüz> kırk üç yıl-ta koy yıl muşar[r]em ay-nuşğ tört-i herü-te* [Kutadgu <Bilig> kitabı koyun yılı olan sekiz <yüz> kırk üç yılının Muharrem ayının dördüncü gününde Herat’ta tamamlandı]. Bu hicrî tarih milâdî 19 Temmuz 1436 Perşembe gününe tekabül etmektedir.¹

2. Yazmanın müstensihisi

Yazmanın müstensihisi hakkında bir kayıt yoktur. Ancak *Kutadgu Bilig* metninden sonra müstensihinin 38 beyitlik bir Kasîde’si gelmektedir. Bu Kasîde’nin 37. beytinde müstensihinin adı geçmektedir.

¹ Yücel Dağlı-Cumhure Üçer, *Tarih Çevirme Kılavuzu*, III. Cilt, Ankara, 1997, s. 505.

*bu kar-a sâyil adağ-ım ev[v]el adım ol hasan
hem üçüncü el-kâbım şemş açtı rab hikmet kân-ı*

Bu beyitten müstensihin ilk adının Hasan, ikinci adının (E)bû Kara Sâ'il, elkabının ise şems(i) olduğu anlaşılmaktadır.

Böylece müstensihin künyesinin *Hasan (E)bû Kara Sâ'il Şems(i)* olduğunu söyleyebiliriz.

Kasîde'den sonra *tîrîh sekiz yüz kırk üç-te koy yıl âhir-i muhar[r]em ay-nıñ tört yañğı-sı herü şehrin-te biñildi* [Koyun yılı olan sekiz yüz kırk üç yılının Muharrem ayının dördüncü gününde Herat şehrinde istinsah edildi] tarihi gelmektedir. Bu tarih, yukarıda da belirtildiği gibi, 19 Temmuz 1436 Perşembe gününe tekabül etmektedir. Böylece Uy-gur harfleri ile istinsah edilen yazmanın istinsah tarihi ile müstensihinin adı tespit edilmiş olmaktadır.

3. Kasîdenin vezni

38 beyitlik Kasîde Aruz'un *fâilâtün fâilâtün fâilâtun fâilün* (- + - - / - + - - / - + - - / - + -) vezni ile kaleme alınmıştır. Ancak müellif vezni iyi kullanamamıştır. Bir çok yerde zihaf yapmak durumunda kalmıştır.

Ayrıca Kasîde'de istinsah eksikliğinden kaynaklanan bazı vezin düşüklükleri de vardır. Bunları şöyle gösterebiliriz.

3a *cevher ü ciş-mü 'araz ermez zâtı töli yok* mısraına <ki> hecesi eklendiğinde vezin *cevher ü cis-mü 'araz ermez <ki> zâtı töli yok* şeklinde düzelmektedir. (3a'daki *ermez ki* şeklini krş. 1a *seniñ ki*; 2b *barçanıñ ki*; 5b *zâtınıñ ki*; 15a *qavmınıñ ki*; 31a *müşehidlerniñ ki*).

7b *tevrît incil zebür-tın haq ödürmiş fur-kân-ı* mısraına <hem> hecesi eklendiğinde vezin *tevrît incil <hem> zebur-tın hak ödürmiş furkânı* şeklinde düzelmektedir.

13a *emriñge münkâd muztar kud-reñiñ-niñ iş-çiş-i* mısraına <u> edatı eklendiğinde vezin *emriñge münkâd <u> muztar kudretiñniñ işçisi* şeklinde düzelmektedir.

24a *îmân islâm baş-çı-lar-tın şer'î'at şâ(h)-lar-ı* mısraına <hem> hecesi eklendiğinde vezin *îmân islâm başçılardın <hem> şer'î'at şâ(h)ları* şeklinde düzelmektedir.

26a *cân-lar-ı-nı haq resül-ğa kılmış erti fidâ* mısraına <-ler> hecesi eklendiğinde vezin *cânlarını hak resülga kılmış erdi<-ler> fidâ* şeklinde düzelmektedir.

4. Kasîdenin plânı

Müellif, Kur'an'ın küçük bir özeti durumunda olan Kasîde'yi dört bölüme ayırarak kaleme almıştır.

- 1a - 13b.** Allah'ın vasıfları, âlemi yaratması.
- 14a - 21b.** Peygamberler ve kıssaları.
- 22a - 32b.** Hazreti Muhammed ve islâm büyükleri.
- 33a - 38b.** Müellifin duası.

5. Kasîde üzerinde yapılan çalışmalar

1. (1867) Hermann Vambéry'nin çalışması:

Kasîde üzerine ilk yayım Hermann Vambéry tarafından yapılmıştır.²

Vambéry bu makalesinde Uygur harfli tıpkıbasımını verdiği metni Arap harfleri ile transkripsiyonlamış, metnin Almancaya çevirisini açıklama notları ile birlikte yapmıştır. Makalenin sonunda Kasîde'den sonra Uygur harfleri ile verilen rubaiyi Arap harfleri ile transkripsiyonlayarak Almanca çevirisini vermiş, daha sonra Kasîde ile *Kutadgu Bilig* metninin Uygur harfli tarih kayıtlarını da Arap harfleri ile transkripsiyonlayıp Almanca çevirisini vermiştir.

2. (1890 ve 1891) Wilhelm Radloff'un yayımları

Kasîde Wilhelm Radloff tarafından da tıpkıbasım olarak yayımlanmış,³ daha sonra da yine W. Radloff tarafından dökme Uygur harfleri ile transkripsiyonlanarak verilmiştir.⁴

3. (1940 (?)'lı yıllar) Reşid Rahmeti Arat'ın çalışması

Reşid Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig*'in metnini kurarken Uygur harfli yazmanın 186.-190. sahifelerindeki metinleri de transkripsiyonlamış, ancak bu konuda bir yayım yapmamıştır. Müsvedde halindeki bu transkripsiyonlar Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nde Reşid Rahmeti Arat terekesinde *Kutadgu Bilig* transkripsiyonlarının sonunda bulunmaktadır.

4. (1942) Türk Dil Kurumu yayımı

Kutadgu Bilig'in Uygur harfli Herat Yazması (Viyana nüshası) Türk Dil Kurumu tarafından Radloff tıpkıbasımı esas alınarak yapıldığından Türkiye'deki tek yayın fotoğraf olarak yapılmış olmaktadır.⁵

5. (1951) Sergey Efimoviç Malov'un çalışması

Hermann Vambéry'den 84 yıl sonra S. E. Malov "Kasîde" başlığı ile Uygur harfli metni dökme Uygur harfleri ile dizdirerek transkripsiyonlamış ve metnin Rusça çevirisini yapmıştır. Çeviriden sonra "Dil üzerine bir kaç söz" başlığı ile bazı küçük açıklamaları da vermiştir.⁶

6. (2010) Kasımcan Sadıkov'un çalışması

Kasımcan Sadıkov *Kutadgu Bilig'ning Uygur Yezuvli Hirât Nushasi* adlı kitabının 129.-131. sahifeleri arasında "Hasan Kara Sayıl Şems'ning kasidası (QBH, 186-189)"

² Hermann Vambéry, "Eine Kasîde in uigurischer Schrift und Sprache mit Text, Transcription, Uebersetzung und Noten", başlığı ile *ZDMG*, XXI, 1867, s. 638-651.

³ Wilhelm Radloff, *Kutadku Bilik. Facsimile der Uigurischen Handschrift der K. K. Hofbibliothek in Wien*, St. Petersburg, 1890, s. 186-190.

⁴ Wilhelm Radloff, *Das Kudatku Bilik des Jusuf Chass-Hadschib aus Bâlasagun. Theil I.*, St. Petersburg, 1891, s. 228-231.

⁵ TDK, *Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım I, Viyana Nüshası*, İstanbul, 1942 s. 186-190.

⁶ S. E. Malov, "Kasîde", *Pamyatniki Drevneturkskoy Pismennosti. Tekst i Issledovaniya*, Moskova-Leningrad, 1951, s. 342-350.

başlığı ile 38 beyitlik Kasîde'nin Latin harfli transkripsiyonunu vermiştir. Sadıkov'un okumalarında 30'dan fazla düzeltme gerekmektedir.⁷

7. (2016) Mutsumi Sugahara'nın çalışması:

Mutsumi Sugahara 26-27 Ekim 2009 tarihleri arasında sunduğu "Kutadgu Bilig'in Herat (Viyana) nüshası ve XV. yüzyıl Türk Dili" adlı bildirisinin bibliyografyasında "Uiguru moji ni yoru shôshi = A Qasida in the Uyghur Script" adlı makalesinin *CSEL* (= *Contribution to the Studies of Eurasian Languages*), 15'te yayımlanmakta olduğunu ilân etmişti.⁸

19 Haziran 2015'te kendisinden bu yayımının PDF kopyasını istedim. 20 Haziran 2015'te bana verdiği cevapta makalesinin daha yayımlanmadığını söyleyerek bana basıla metninin PDF kopyasını göndermek nezaketinde bulundu.

Ben Mutsumi Sugahara'nın PDF dosyasını okudum ve kendisine aynı metin üzerinde benim de bir çalışmam olduğunu söyleyerek okumalarının 12'si üzerine yeni teklifler yaptım. Sayın Suhagara Kasîde yayımının İngilizce ve Japonca nüshasını 7 Şubat 2016 Pazar günü İnternet yolu ile bana gönderdi. Bunlardan bazılarını Kabul ederek çalışmasını "Uiguru moji ni yoru shôshi = A Middle Turkic *qasïda* in the Uyghur script" başlığı ile yayımladı.⁹ Son neşir Suhagara'nın neşri olduğu için benim okuma ve anlamalarım ile onun son okuma ve anlamalarının bazılarını bu yayında gösterdim.

8. (2016) Osman Fikri Sertkaya'nın çalışması:

Okuduğunuz bu çalışmadır. Böylece 1867'den 2016'ya kadar Kasîde üzerinde sekiz ayrı çalışma yapılmış olmaktadır.

6. İmlâ çözümü, transkripsiyonu, çevirisi ve açıklamaları

1

İmlâ Çözümü

1a *e-y kamuğ maħlûk seniñ ki kudreñniñ bür-hân-ı*

1b *birü bar sen yok sañar 'eş düny-e mihri-süb-hân-ı*

Transkripsiyonu

1a *ey kamuğ mahlûk seniñ ki kudreñniñ bürhânı*

1b *bir ü bar sen yok sañar eş dünya mihri sübhânı*

Çevirisi

1a Ey! Bütün yaratılan senin kudretinin delili (olan yüce Tanrı!)

1b Sen teksin ve varsın. Sana eş yoktur. Sen (bütün eksikliklerden münezzeh olan) dünya güneşi Allah'sın.

⁷ Kasımcan Sadıkov, "Hasan Kara Sayıl Şems'ning kasidası (QBH, 186-189)", *Kutadgu Bilig'ning Uyğur Yezuvli Hirât Nushası*, Taşkent, 2010, s. 129-131.

⁸ *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri*, Ankara, 2011, s. 471-478.

⁹ *Arca and Culture Studies*, 91, Tokyo University of Foreign Studies, 2015, s. 113, 141.

Açıklamalar

1a-b Tanrıyı ikinci şahıs ile ifade etmek Fars edebiyatında görülür. Türk edebiyatında ise genellikle Tanrı üçüncü şahıs ile ifade edilmiştir. Dolayısıyla “ey...sen(in) ...” ifadesi Fars edebiyatının Doğu Türk edebiyatına tesiri olarak anlaşılmalıdır. “Sen teksin ve varsın. Sana eş yoktur” gibi cümleler de Türk edebiyatında “O tektir ve vardır. O’na eş yoktur” vs gibi şekillerde ifade edilir. Tanrıyı ikinci şahıs ile ifade etmek aşağıdaki beyitlerde de geçer. “Sana eş yoktur” cümlesi 112 İhlâs sûresi’nin 4. âyeti olan *lehu kufuven ahad* له كفوا احد “hiç bir şey / kimse O’nun dengi / eşi değildir” cümlesinin çevirisidir.

1b *bir ü bar sen*. “Sen teksin ve varsın” cümlesi İhlâs sûresinin 1. ve 2. ayetleri olan *kulhuvallahi ahad Allahü’s-samed* قل هو الله احد الله الصمد “De ki: O Allah’tır, bir (tek) dir” cümlelerinin çevirisidir.

1b *mwhr-y (mühr-i)*. Sertkaya metindeki *mühr-i* imlâsında mühtensihin sehven y (= i) yerine w (= ü) yazdığı kanaatindedir. Doğru imlânın *mihri* olması gerektiğini düşünerek ibareyi *dünya mihri* “dünya güneşi” şeklinde anlamlandırıyor. Sertkaya’ya göre kelime Farsça *mihri* “güneş” kelimesidir. Suhagara ise kelimenin Arapça *mühab* kelimesinden geldiğini kabul ederek *muhab-ı* okuyor. Ancak bir hece fazla okuduğu için vezin bozulmuş oluyor.

Sertkaya’ya göre şâir vezni bozamaz. Bu yüzden 17a’da “yüz yirmi dört bin yalavaç” yerine vezin icabı *tört* kelimesini yazmayıp ibareyi *yüz yigirmi miñ yalavaç* diyerek vezni kurtarıyor.

2

İmlâ Çözümü

2a *mülküñ-ge artuk şerik yok ne hacib nem-e vezîr*

2b *âdem-{\m}ü cin-nü melâyik barça-nuñ ki rahmân-ı*

Transkripsiyonu

2a *mülküñge artuk şerik yok ne hâcib ne me vezîr*

2b *âdem ü cinn ü melâyik barçanıñ ki rahmânı*

Çevirisi

2b Ademoğlu, cin ve meleklerin hepsinin Rahmân’ı (olan

2a senin) mülküne ne Hâcib ne de Vezîr, başka ortak yoktur.

Açıklamalar

2a “Senin mülküne” bir üst beyitte belirttiğim gibi Farsça özelliştir. Bu söyleyiş Osmanlı Türkçesi’nde “O’nun mülküne” şeklinde ifade edilirdi.

2a *mülküñ-ge* kelimesi hecelendiğinde *mül-küñ-ge* şeklinde, ikinci hece kapalı hece olarak, telaffuz edilmektedir. Şâir ikinci hecenin açık hece olması için dativ ekini *-ge* yerine *-e* okuyor böylece de kelime *mül-kü-ñe* şeklinde vezne uydurulmuş oluyor.

2a Sertkaya *ne ... ne me ...* “ne ... ne de ...” sentaksına göre ibareyi *ne hâcib ne me vezîr* okuyor. Suhagara ise ibareyi *ne hajib hem [n]e wazir* okuyor!

2a *şerik* = “ortak” kelimesi *lâ şerike lehu* “O’nun ortağı yoktur” ibaresinde Kur’an-da 6 Enam sûresi /163. âyet; 25 Furkan sûresi/2. âyet; 17 İsrâ sûresi/ 111. ayet olmak üzere üç ayette geçiyor. له شريك في الملك و لم *ve lem yekün lehü şerikün fi’l-mülki* “mülk(ün)

de / hakimiyetinde / hükümdarlığında O'nun hiç bir ortağı yoktur (olmayan)" ibaresinde bu kullanılışı görüyoruz.

2b Vezin icabı *âdem ü cin* olması gereken ibare müstensih tarafından sehven *âdem-
{m}ü cin* şeklinde imlâ edilmiştir. Fazla yazılan *m* harfi *{m}* şeklinde okunmuştur.

3

İmlâ çözümü:

3a *cevher ü ciş-mü 'araz 'ermez <ki> zâtu töli yok*

3b *toğ-mağı hem toğmış-ı yok cüfîi yok hem oğlanı*

Transkripsiyonu

3a *cevher ü cism ü 'araz ermez <ki> zâtu töli yok*

3b *togmadı hem togmıştı yok cüfti yok hem oğlanı*

Çevirisi

3a (Cenâb-ı Hakk'ın) Zâtı 'cevher' de, 'cisim' de ve 'araz' da değildir.

3b Doğmamış ve doğurmamıştır. Zevcesi ve çocukları yoktur.

Açıklamalar

3a *Cevher* "kendiliğinden var olan, mevcut olmak için başka bir şeye muhtac olmayan şey".¹⁰

3a *Cisim* Tanrı'nın bir 'cisim' olduğu hususunda bk.¹¹

3a '*Araz* "kendiliğinden var olmayan, mevcut olmak için başka bir şeye muhtac olan şey".¹²

3a *ermez* kelimesinden sonra müstensihin unuttuğu *ki* hecesi < > içerisinde metne eklenerek vezin tamamlanmıştır. Müstensihin <*ki*>, <*hem*>, <*u*>, <*-lar*> gibi kelime ve ekleri imlâda atladığı da gözden kaçırılmamalıdır.

3b "Doğmamış ve doğurmamıştır" cümlesi İhlâs Sûresi'nin üçüncü âyeti olan *lem yelid velem yüled*'in çevirisidir.

4

İmlâ Çözümü

4a *tört tabâ-yi ' biş havâş altı cehât-ta yok mekân*

4b *altın üstün oç sol içr-e muhsî-i yok im-kânı*

Transkripsiyonu

4a *tört tabâyi ' biş havâs altı cehât-ta yok mekân*

4b *altın üstün oç sol içre muhsî-i yok imkânı*

Çevirisi

4a Dört mizac/tabiat, beş duyu ve altı yönde mekânsızdır.

4b Alt ile üstte, sağ ve sol içinde, sayanı imkânsızdır.

Açıklamalar

4a *tört tabâyi* ' Anâsır-ı erbaa (hava, ateş, toprak, su) kastedilmiştir.

4a *biş havâs* Beş duyu (görme, işitme, tatma, koklama ve dokunma) kastedilmiştir.

4a *altı cehât* Altı yön (sağ, sol, ön, arka, alt ve üst) kastedilmiştir. Benzer bir şekil

¹⁰ İslâm Ansiklopedisi, 3, s. 124a-125a.

¹¹ İslâm Ansiklopedisi, 3, s. 195b-198b.

¹² İslâm Ansiklopedisi, 3, s. 337c-342a.

olarak Budist Türk metinlerde *ontun sînar* “on taraftan (dört ana yön, dört ara yön, alt ve üst) = her taraf” ibaresinin kullanıldığı görülür.

4a *yok mekân* Arapça *lâ-mekân* “mekânsız”ın Doğu Türkçesi’ndeki söyleyişidir.

4b Sertkaya’nın *muhsî-i* “sayanı” okuduğu kelimeyi Suhagara *munâza* “disputer, competitor” okuyor. Ancak açık ve kapalı heceler açısından vezin bozulmuş oluyor.

4b *yok imkân* Arapça *lâ-imkân* “imkânsız”ın Doğu Türkçesi’ndeki söyleyişidir.

5

İmlâ Çözümü

5a *hay{ı}r anıñ-dın şer anıñ-dın barça neñ hem andın ol*

5b *zâti-nıñ ki teşbîh-i yok muhdiş ’ermez cişmânı*

Transkripsiyonu

5a *hayr anıñdın şer anıñdın barça neñ hem andın ol*

5b *zâtınıñ ki teşbîhi yok muhdis ermez cismânı*

Çevirisi

5a Hayır Ondandır, Şer Ondandır. Her şey Ondandır.

5b (Cenâb-ı Hakk’ın) Zâtının benzeri yoktur. Varlığı (da) sonradan meydana gelmemiştir.

Açıklamalar

5a Bu mısradaki Âmentü’ye telmih vardır. Amentü duası islâm dininde imânın esaslarını ana hatlarıyla ifade eder: *Âmentü bi’l-lâhi ve melâiketihî ve kütübihî ve rüsûlihî ve yevmi’l-âhiri ve bi’l-kaderi hayrihî ve şerrihî mine’l-lâhi ta’alâ ve’l-ba’sü ba’de’l-mevtî hak-kun eşhedü en lâ ilâhe illa’-lahü ve eşhedü enne muhammeden abdühü ve resûlühü* [Yüce Tanrı’ya, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhret gününe, kaderin, *hayır ve şerrin Yüce Tanrı’dan olduğuna* imân ettim. Öldükten sonra dirilmek haktır. Allah’tan başka ilâh olma-dığına, Muhammed’in Yüce Tanrı’nın kulu ve resûlü olduğuna şahadet ederim.]

Hayır ve şerrin Yüce Tanrı tarafından irade edildiği ve yaratıldığı açıktır. Kul ise bu ikisinden birisini tercih edendir. Hayrı seçen mükâfat, şerri seçen ise ceza görecektir.

Şâir bu mısradaki Fars edebiyatındaki gibi “Hayır Sendendir. Şer Sendendir. (Tasavvur ve tahayyül edilebilecek) her şey Sendendir” şeklinde ikinci şahıs ifadesi yerine Türk edebiyatındaki “Hayır Ondandır, Şer Ondandır. (Tasavvur ve tahayyül edilebilecek) her şey Ondandır” şeklindeki üçüncü şahıs ifadesini kullanıyor.

5a *hay{ı}r*. İmlâda *ı* sesi fazla yazılmış.

5a *anıñ-dın* “ondan”. Katmerli zamir çekimi bk.¹³

5b Müstensih *muhdes* ile *muhdis* kelimelerini karıştırmıştır. İmlâsı *muhdis* olarak yazılan kelimenin *muhdes* yazılması gerekirdi.

6

İmlâ Çözümü

6a *tag teñiz barça bi-yâbân hem vuñuşu hem tuyūr*

6b *cümle mañlûk ħâlîķi ol mañlûk ’ermez ħur ’ân-ı*

¹³ Osman Fikri Sertkaya, “Zamirlerde katmerli çekim üzerine”, *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992*, (26 Eylül 1992-1 Ekim 1992), Ankara 1996, s. 17-37.

Transkripsiyonu**6a** *tag teñiz barça bi-yâbân hem vuhûş u hem tuyûr***6b** *cümle mahlûk hâlıkı ol mahlûk ermez kur'ânı***Çevirisi****6a** Dağ(ların), deniz(lerin), bütün çöller(in), yürüyen ve uçan canlılar(ın),**6b** bütün yaradılan(ların) yaradanı odur. Kur'ân'ı (ise) mahluk değildir.**Açıklamalar****6a** *vuhûş*. Kasidede *uñuş* imlâsı ile yazılmıştır. Krş. Tezkire-i Evliyâ'nın Arap harfli hüşhasında *vücûd* kelimesi de Uygur harfli nüshada *üçud* şeklinde imlâ edilmiştir.¹⁴**6b** Hazret-i Muhammed'in peygamberi olduğu İslâm dininin kitabı olan Kur'ân-ı kerîm'in 'mahlûk' yani yaratılan olup olmadığı konusu kelâm ilminde çok tartışılmış bir konudur. Buna *halkü'l-kur'ân* denilir. Mûtezile mektebi Kur'ân'ın mahluk olduğunu söyler.¹⁵ Buna karşılık Mâturidî mektebi ise Kur'ân'ın mahluk olmadığını savunur.¹⁶

7

İmlâ Çözümü**7a** *çın mühez[z]e(h) sen 'erür sen bar sıfâtıñ tört miñ at***7b** *tevrît incîl <hem> zebûrdın haq ödürmiş fur-kân-ı***Transkripsiyonu****7a** *çın mühezzeh sen erür sen bar sıfatıñ tört miñ at***7b** *tevrît incîl [hem] zebûrdın hak ödürmiş furkân-ı***Çevirisi****7a** Gerçek temiz olan sensin. Dört bin isim sıfatın var. (Sıfatların dört bin ayrı kelime ile anlatılabilir).**7b** Hak (Taâlâ), Tevrat, İncil ve Zebur'dan Furkan'ı (= Kur'ân-ı Kerîm'i) seçmiştir (üstün tutmuştur).**Açıklamalar****7b** Kur'ân'da adı geçen peygamberlerden Şit, İdrîs, İbrâhîm, Mûsâ, Dâvud, İsâ ve Muhammed olmak üzere yedi peygambere 114 kitap, 2 Bakara sûresinin 85. âyetinde söylenildiği üzere, daima Ramazan ayında inmiştir.¹⁷ Bu 114 kitaptan 50 kitap Şit Peygambere, otuz kitap İdrîs Peygambere, on dört kitap İbrahim Peygambere, on sayfa Mûsâ Peygambere, İncil İsâ Peygambere, Zebûr Dâvud Peygambere, Furkân Muhammed Peygambere inmiştir.¹⁸**7b** Kasidede geçen *tevrît~tevrât* Hazret-i Mûsâ'nın peygamberi olduğu muse-vîliğin din kitabı, *incil* Hazret-i İsâ'nın peygamberi olduğu hristiyanlığın din kitabı, *zebûr* Hazret-i Davud'a inen mukaddes kitap, *furkân* ise Kur'an-ı Kerîm'in diğer adıdır.¹⁴ Ayşegül Sertkaya, *Tezkire-i Evliyâ'nın Çağatay Türkçesi Çevirisi. Arap ve Uygur Harfli Yazmaların Transkripsiyonlu Metni*, İstanbul, 2015, s. 215, dip notu 1554.¹⁵ İslâm Ansiklopedisi, VIII, mûtezile maddesi, s. 756b-764a.¹⁶ İslâm Ansiklopedisi, VII, mâturidî maddesi, s. 404b-406b.¹⁷ 2 Bakara sûresi, 85. âyet: şehru ramadâne'l-lezi ünzile fih i'l-kur'ân hüden li'n-nâsi ve beyyinâtın mine'l-hudâ ve'l-furkân [Ramazan ayı, insanlara doğru yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak, Kur'ân'ın indirildiği aydır].¹⁸ Ayşegül Sertkaya, *Horezm Türkçesi İle Yazılan Sirâcü'l-Kulub. Giriş - Transkripsiyonlu Metin - Çeviri - Tıpkıbasım*, İstanbul, 2010, s. 51-52 ve 93-94.

8

İmlâ Çözümü

8a *râzık u ğaffâr sen ök sen e-y töretken bir uğan*

8b *cümleyi merzûk sen sen 'âsî-ler-niñ ğuŧ-ranı*

Transkripsiyonu

8a *râzık u ğaffâr sen ök sen ey töretken bir uğan*

8b *cümle-yi merzûk sen sen 'âsîlerniñ gufrânı*

Çeviri

8a Ey! Yaratan ve kâdir olan (Allah)! (Kullarına) rızık veren ve günahları(nı) affeden sensin.

8b Âsî (kul)larının bağışlayıcısı olan (ve) herkesi rızıklandırılmış (kılan) sensin.

Açıklamalar

8a *râzık*: “kısmet veren = rûzî birgüçü”.

8a *ğaffâr*: çok affedici, çok bağışlayıcı”.

Allah’ın bu sıfatları için bk.¹⁹

9

İmlâ Çözümü

9a *ġud-reŧiñ tañ-suġ 'acâyib sad hezâr elvân öze*

9b *biri birge oġşamaz ol sun 'ı-nıñ ki 'el-vânı*

Transkripsiyonu

9a *kudretiñ tañsuk 'acâyib sad-hezâr elvân öze*

9b *biri birge oġşamaz ol sun 'ınıñ ki elvânı*

Çevirisi

9a Senin kudretin yüzbinlerce çeşit üzerine fevkalade hayret uyandırıcıdır.

9b Hiç birisi bir diğerine benzemez. Bu ise (senin) yaratıcılığının çeşitliliğidir.

10

İmlâ Çözümü

10a *bu yapığ-lıġ yer muŧab[b]aġ su ör-e-sin tuta-çı*

10b *ol keziğ-lig 'arş mu'al-laġ sen töret-tiñ ħaz-ranı*

Transkripsiyonu

10a *bu yapığlıg yer mutabbak su öresin tutaçı*

10b *ol keziglig 'arş mu'allak sen törettiñ hazranı*

Çevirisi

10a Bu örtülü yer (yüzü) tabakalanmış (bir şekilde) su üzerini kaplayıcıdır.

10b O muallak arş (gök yüzü) (birbirine temas etmeden, üs üste) sıralanmış(tr). Gök kubbesini Sen yarattın.

Açıklamalar

10b 'arş: Metinde 'wwş imlâsı ile uuş okunacak şekilde yazılmıştır. Ancak

10a 'da yer (yüzü) kelimesi geçtiği için 10b'de zıddı olarak gök(yüzü) anlamında 'arş kelimesinin gelmesi beklenirdi. Müstensihin kelimenin imlâsını yanlış yazdığı düşülmüş ve kelime uuş yerine 'arş ”gök(yüzü)” şeklinde okunmuştur.

¹⁹ Gülden Saġol-Yüksekkaya, “Kur'an-ı Kerim'in Türkçe çevirilerinde Esmâ-i Hüsnâ”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 15, 2005, s. 181-211.

67 Mülk sûresinin 3. âyeti: “*Ellezi haleka seb’a semavatin tûbâkâ*” = O (öyle bir Allah’tır ki) yedi (kat) gök(yüzünü) mutabbak (tabakalar halinde) yaratmıştır.

71 Nuh sûresinin 15. âyeti: “*Elem tere keyfe halekallahu seb’a semavâtin tûbâkâ*” = Allah’ın yedi kat gök(yüzünü) nasıl birbiri üzerinde tabaka tabaka yarattığını görmüyor musunuz?

10b *haz-ranı*: *Hazra* kelimesi dad harfi ile yazılır. Araplar bu gibi kelimeleri, *ramazân* ~ *ramadân* örneğinde olduğu gibi, d ile, *hadra* şeklinde okurlar. Türkler ise, z ile, **hazra** şeklinde okumaktadırlar. Bir başka örnek Cennet’in kapısını bekleyen meleğin adı olan *Rıdvan* kelimesidir. Metinde 13b’de *Rızvan* olarak geçmektedir.

11

İmlâ Çözümü

11a *yet[t]i-ni sen on iki burç-ta yürüdüür sen revân*

11b *şems ü zühre ol kamer kim yet[t]i eflâk ker-vânı*

Transkripsiyonu

11a *yeti-ni sen on iki burçta yürüdüür sen revân*

11b *şems ü zühre ol kamer kim yetti eflâk kervânı*

Çevirisi

11a Yedisini (= yedi seyyareyi) sen on iki burçta devamlı (olarak) yürütürsün.

11b Güneş (Şems = Sonne), Zühre (Venüs) (ve) yedi gökyüzünün kervanı olan o Ay (Kamer = Mond).

Açıklamalar

11a *yet[t]i*: “Yedi (7)”. Bu kelime ile on iki yıldız burcunda dolaşan yedi gök cismi kastedilmektedir. Türkçede yedi, yediler, yedi yıldız şekillerinde ifade edilen bu yedi gök cisimlerine Arapça benâtü’n-na‘ş, Farsçada da heft evreng, heft reng, heft birâderân gibi isimler verilmiştir.

11a *yet[t]i-ni sen on iki burç-da yürüdüür sen revân* “Yedi (gök cismini) Sen on iki burçta dönderirsin”. Bu mısradan sonra 11b ve 12a’da bu yedi gök cisminin isimleri şöyle sıralanıyor.

11b *şems ü zühre ol kamer kim yet[t]i eflâk kervânı*

12a *müşterî mirrîh ‘utârid emr-ı astın hem zühâl.*

1 *Şems*: Güneş. Rengi sarıdır.

2 *Zühre*: Venüs, Çolpan, Çoban yıldızı. Rengi beyazdır.

3 *Kamer*: Ay. Rengi yeşildir.

4 *Müşterî*: Jupiter. Rengi bozdur.

5 *Mirrîh*: Mars. Rengi kıızıdır.

6 *‘Utârid*: Merkür. Rengi mavidir.

7 *Zühâl*: Satürn. Rengi siyahtır.

Bu günkü bilgilerimize göre bu yedi gök cisminin “Şems (Güneş)” sâbite (yıldız); “Zühre (Venüs), Müşterî (Jupiter), Mirrîh (Mars), ‘Utârid (Merkür), Zühâl (Satürn)” seyyâre (gezegen); “Kamer (Ay)” peyk (uydu)dur.

Eski telâkkîye göre bu gök cisimlerinden “Şems (Güneş)” Gökyüzünün padişahıdır. “Kamer (Ay)” veziri, “Müşterî (Jupiter) kadısı, Mirrîh (Mars) ordusunun komutanı, ‘Utârid (Merkür) kâtibi, Zühre (Venüs) hizmetkârı, Zühâl (Satürn)” hazinedarıdır. “Yedi eflâk (yedi gökyüzü)” ise hükmü altındaki yedi iklim, “burçlar” şehirler, “yıldızlar” askerleridir.

Bu yedi gök cismi Gülşen-i Râz çevirisinde şöyle ifade edilmiştir.

Bulardan özge vardır yedi yıldız   Ki seyr eyler bunlar göklerde düpdüz
On iki burcu hem seyrân ederler   Dün ü gün durmadan devrân ederler.²⁰

12

İmlâ Çözümü

12a *müşter-i mirrih 'utârid 'emr-i asdın hem zühâl*

12b *tünl-e kündüz odsuu toprak küll-i 'âlem yez-đanı*

Transkripsiyonu

12a *müşteri mirrih 'utârid emr-ı asdın hem zühâl*

12b *tünle kündüz od su toprak külli 'âlem yezdâni*

Çevirisi

12a Müşteri (Jüpiter) Merîh (Mars), Utârid (Merkür) ve Zühâl (Satürn)

12b gece, gündüz, ateş, su, toprak, bütün âlemin yaratıcısı (Allah'ın) emri altındadır.

13

İmlâ Çözümü

13a *'em-rinçe munkâd <u> muztar kud-reñiñ-niñ iş-çisi*

13b *yet[t]i tamuğ mâliki hem sek[k]iz uçmak rız-vân-ı*

Transkripsiyonu

13a *emriñe munkâd <u> muztar kudretiñniñ işçisi*

13b *yetti tamu mâliki hem sekkiz uçmak rızvâni*

Çevirisi

13b Yedi cehennem(inin kapıcısı) Mâlik ve sekiz cennet(inin kapıcısı) Rıdvân

13a kudretinin hizmetkârı (olarak) senin emrine mecburen boyun eğmiştir.

Açıklamalar

13b *Mâlik*: (a. h. i). Yedi cehennemın sahibi ve kapıcısı olup zebanileri idare eden melek.

13b *Rıdvân*: (a.h.i.) Yedi cennetin sahibi ve kapıcısı olan melek.

14

İmlâ Çözümü

14a *bir avuç yalg-a titik-ke hağ ağır-lap berdi cân*

14b *sek[k]iz uçmak-ka kügürti âdem idrîş hav[v]ânı*

Transkripsiyonu

14a *bir avuç yalga titikke hak ağırlap berdi cân*

14b *sekkiz uçmakka kügürti âdem idrîs havvâni*

Çevirisi

14a (Yüce) Tanrı bir avuç çamura (Hend.) değer vererek can verdi.

14b Âdem, Havvâ ve İdrîs'i sekiz cennetine girdirdi.

Açıklamalar

14a *bir avuç yalga tetik* “bir avuç balçık”. *yalga titig/k* ikizleme (Hend.)dir.²¹ Çünkü Hak Taâlâ çamura (balçığa) can vererek Âdem aleyhi's-selâm'ı yaratmıştır. Bu mısradaki kasdedilen de Âdem aleyhi's-selâm'ın çamurdan (balçıktan) yaratılmasıdır. İnsan oğlunun aslınnın çamurdan (balçıktan) yaratılması hakkında: bk. Kur'ân 15. sûre 26. âyet.

²⁰ Ali Nihad Tarlan, Şeyhî Divanı'nı Tetkik, İstanbul, 1964, s. 238.

²¹ *tetig* “çamur balçık” için bk. EDPT 455b *tetig* “mud”; *titig yugur*- TT VI 82.

12/23 Mü'minîn sûresinin 12. âyeti: *ve le kad halakne'l-insâne min sülâtetim min tîn* "And olsun ki, biz insanı süzme çamurdan yarattık".

37 Sâffât sûresinin 11. âyeti: *innâ halaknâhüm min tîni'l-lâzib* "Doğrusu biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık".

55 Rahman sûresinin 14. âyeti: *halaka'l-insâne min salsalin ke'l-fahhâr* "Allah insanı, pişmiş çamura benzeyen bir balçıktan yarattı".

14b İdris (nebî) dünyada yaratılmıştır. Terzilerin pîridir. 21 Enbiyâ sûresinin 84.-85. âyetlerinde İdrîs (nebînin) adı geçmektedir. *ve zikre li'l-âbidîn ve isma'île ve idrîse ve ze'l-kifl. küllüm mine's-sâbirîn* "İsmâil'i, ve İdris'i ve Zü'l-kifl'i de an. Bunların hepsi de sabreden kişilerdir".

İdris (nebî)nin Allahın cennetine girdirildiği bu mısradaki (14b'de) belirtilmektedir.

15

İmlâ çözümü

15a *gâh-i tağut kavm-ı-nıy ki sûretin biçin kıtur*

15b *gâh-i müşâ üzre mihmân 'etti hem ol sâlî-nı*

Transkripsiyonu

15a *gâhi tâğût kavmınıy ki sûretin biçin kıtur*

15b *gâhi müşâ üzre mihmân 'etti hem ol sâlî-nı*

Çevirisi

15a Bazan Tağut kavminin suretini maymun eder.

15b Bazan Musa (kavmi ?) üzerine yıl(lar)ı mihman eder.

Açıklamalar

15a tâğût: Kötülüğün timsalidir. İnsan oğlunu Allah'a ibadetten ayıran ve şeytana yönelten her kötü şeyi ifade eden *tâğût* terimi hem teklik hem de çokluk ifade ettiği için Kur'an'ın 40 Mü'min (Gafur) sûresinin 60. âyetinde "put(lar) ve batıl ilah(lar)", 16 Nahl sûresinin 36. âyeti ile 39 Zümer sûresinin 17. âyetinde "put(lar)", 40 Mü'min (Gafur) sûresinin 76. âyetinde "tağut ve şeytan" karşılığında kullanılmıştır. 4 Nisâ sûresinin 51. âyeti ile 2 Bakara sûresinin 256. ve 257. âyetinde de *tâğût* şeklinde gelmektedir.

tâğût terimi "put(lar)" karşılığında Lât, Uzza ve Menat adlı putları ifade etmektedir. Bu putların adları Tûr sûresinin 19.-20. âyetlerinde geçmektedir.

tâğût kavmi ile de Lât, Uzza ve Menat adlı putlara tapan kavim kaste-dilmektedir. Lât, Uzza ve Menat adlı putlara tapanların yüzleri Allah'ın lanetine ve gazabına uğradıkları için Allah tarafından maymuna ve domuza çevirilmiştir. Bu olay 5 Mâide sûresinin 60. âyetinde şöyle ifade edilmiştir: *mel lea-nehüllâhi ve gadibe 'aleyhi ve ceale min hümmü'l-kıradete ve'l-ha-nâzira ve abedet tâğût* "Allah kimleri lânet etmiş ve gazabına uğratmışsa, onlardan maymunlar, domuzlar ve puta, şeytana tapanlar yapmışsa, ...".

15b sâl: "yıl, sene". Burada Mûsâ kavminin arınmak için Tih çölünde geçirdiği 40 yıllık süre kastedilmektedir.

16

İmlâ Çözümü

16a *hağ-nıy 'emr-i 'erti ibrâhîm-ga işmâyîl üçün*

16b *boltu teslîm hağ icâbet kı-l-tı terkin kurbân-ı*

Transkripsiyonu**16a** *haknıñ 'emri 'erti ibrâhîm-ga ismâyl için***16b** *boltu teslîm hak icâbet kûltı terkin kurbânı***Çevirisi****16a** (Yüce) Tanrının İbrahim (peygamber)'e (oğlu) İsmâil için (olan emir erişti.)**16b** (İbrahim Peygamber yüce) Tanrının (buyruğuna) uydı. (Oğlunu) kurkan (etmekten) çabucak vaz geçti.**Açıklamalar****16a** *İbrâhîm*: Yahudi kaynaklarında adı önce Avram sonra da Abraham “Ulusların babası” şeklinde geçer. Musevîlik ile isevîlik (hristiyanlık)ta en önde gelen din büyüğü olarak kabul edilir. İslâm kaynaklarında ise peygamber olarak geçiyor. Allah’a dost olması dolayısıyla ona “Halîlullah” sıfatı ile birlikte zikredilmiştir.

İbrahim 86 yaşında iken ikinci karısı Hacer'den ilk oğlu İsmayil doğmuştur. Kendisi 100, ilk karısı Sare 90 yaşında iken ise ikinci oğlu İshak doğmuştur. (Tevrat, Yaradılış 17: 17-27). İbrahim Peygamber'in Kabe'yi oğlu İsmail ile birlikte inşa ettiği Kabul edilir. İbrahim Peygamber gördüğü bir rüyaya dayanarak oğlu İsmail'i Allah'a kurban etmek ister. Dağa çıkarlar. İbrahim'in samimiyetine inanan Allah, Cebrail ile Cennet'ten bir koç gönderir ve Cebrail İsmayil'in yerine bu koçu kurban etmesini ister. Kur'an'ın Saffat sûresinde İbrahim'in oğlunun adı verilmeden anlatılan bu olay İslâmiyette Kurban bayramı olarak kutlanmaktadır. Tek toynaklı erkek hayvanlar Kurban olarak kesilemezler. İslamî mitolojiye göre “kıldan ince, kılıçtan keskince” olan Sırat Köprüsü'nü kurban edilen koç toynakları arasına alır ve kendisini kurban edeni sırtında taşıyarak Sırat Köprüsünü geçer.

16a *İsmâyl*. Tevrat'a göre İbrahim 86 yaşında iken ikinci karısı Hacer'den doğan ilk oğlu İsmayil'dir. Babası İbrahim gördüğü bir rüyaya dayanarak oğlu İsmayil'i Allah'a kurban etmek istemiş. İbrahim'in samimiyetine inanan Allah Cebrail ile Cennetten bir koç göndermiş ve oğlu yerine bu koçun kurban edilmesini istemiştir.**17****İmlâ Çözümü****17a** *yüz yigirmi miñ* yalavaç 'erti-ler hak barça-sı***17b** *dîdârıña 'âşık 'erti mûsâ ibni imrân-ı***Transkripsiyonu****17a** *yüz yigirmi miñ yalavaç 'erti-ler hak barçası***17b** *dîdârıña 'âşık 'erti mûsâ ibni imrân-ı***Çevirisi****17a** Yüz yirmi (dört) bin peygamber(in) hepsi gerçek idi.**17b** (Bu peygamberlerin içerisinden) İmrân oğlu Mûsâ (Peygamber) Rabbinin dîdârına (= yüzüne) âşık idi.**Açıklamalar****17a** *miñ*: Satırın üzerine yazılmış.**17a** *yüz yigirmi miñ yalavaç*: Dini kaynaklarda Allah tarafından yeryüzünde görevlendirilen gelmiş geçmiş peygamber sayısı yüz yirmi dört bin (124.000) olarak geçmektedir. Metinde ise *tört* “dört (4)” rakamı eksiktir. Belki de vezin icabı atlanmış olmalıdır. 124 bin peygamberin üç yüz on üçü “mürsel”dir. Cebrayil'in vahy getirdiği peygamberlere “mürsel” denilir. Melekleri görmeyen bazısına gâipten ses gelerek, bazısına da

düşte görerek vahye ulaşanlara ise “nebi” denilir. Mürsel Peygamberlerin 27 tanesinin adı Kur’an’da geçmektedir.

17a *yalavaç*: Sogdçadan Türkçeye geçen bir kelimedir. Sanskritçe *yalavâca* “haber getiren” şeklinden Sogdçaya geçmiş olmalıdır.²² Kelimenin Farsçası *peygâंबर*; Arapçası *resûl*, Türkçesi *ilçi ~ elçi* ve *savcı* kelimeleri ile karşılanmıştır.

17b Mûsâ Peygamber Rabbinin yüzünü görmek ister. Bu istek Kur’an’da A’raf sûresinin 143. âyetinde şöyle anlatılmaktadır: “(Mûsâ Peygamber) Rabbin! Bana kendini göster, sana bakayım” dedi. Rabbi buyurdu ki: “Sen beni kesinlikle göremezsün. Fakat dağa bak. Eğer o (benim tecellîme) tahammül edip yerinde durur ise, sen de beni göreceksün” dedi. Rabbi dağa görününce (Mûsânın rabbinin heybeti) onu darmadağın etti ve Mûsâ da baygın düştü”.

17b *Mûsâ ibni İmrân*: İmrân oğlu Mûsâ. İsrailoğullarını Mısır’dan çıkartan peygamber. Musevîliğin kurucusu.

18

İmlâ Çözümü

18a *uş-bu kün-niñ maşrık-ın-tın ol yan-a mağrîb-ğa-ça*

18b *yörir ’erti belkış utr-u ol süleymân fer-mân-ı*

Transkripsiyonu

18a *uşbu künniñ maşrıkıntın ol yana mağrîbğaça*

18b *yörir ’erti belkış utru ol süleymân fermânı*

Çevirisi

18a İşte bu güneşin doğduğu doğu yönünden (güneşin battığı) batı yönüne kadar (yani doğudan batıya kadar),

18b Süleyman Peygamberin fermanı (Sabâ Melikesi) Belkıs’a karşı gider idi.

Açıklamalar

18b *belkış*: Belkıs Habeşistan ile Yemen arasında bulunan Sabâ’ diyarının melikesidir. Babası Arap, annesi Perî idi. Belkıs güneşe tapardı. Süleymân Peygamberin kuşlarından Hüdhüd su ararken Sabâ’ ülkesinde Belkıs’ı gördü. Dönüp Süleymân Peygambere Belkıs’ın haberini getirdi. Süleymân Peygamber Belkıs’a yazdığı mektubu Hüdhüd ile gönderdi. Buluştular. Belkıs müslüman oldu ve Süleymân Peygamber ile evlendi. Sabâ Melikesi Belkıs ile Süleymân Peygamberin hikâyesi Kur’ân’ın 27 Neml sûresinin 20. ilâ 44. âyetlerinde anlatılmaktadır.

18b *süleymân*: Dâvud Peygamberin 19 oğlundan birisi olan Süleyman hem peygamber hem de hükümdardır. Kâfir olan Nemrûd ile Buhdû’n-nasır (Nabukad-nezar) ve mümin olan Süleymân ve İskender’den dünya hakimi (*sahib-kurân*) olan dört kişinin en ihtişamlı kişisidir. Mucizevî yetenekleri vardı. İns ve Cin, Dev ve Perî, Vuhûş ve Tuyûr, Yılan ve Karınca, Rüzgâr Süleymân Peygamber’in emrine verilmişti. Hayvanların dilini anlardı. Sihir ve keramet gibi insanüstü kudretlere sahip idi. Süleymân Peygamber’in yüzüğü Hazret-i Âdem’in yüzüğü idi. Süleymân Peygamber’in uzun bir ömür ve hakimiyeti oldu.²³

²² Osman Fikri Sertkaya, “Eski Türkçe’de Hintçe unsurlar”, *Zeynep Korkmaz Armağanı*, Ankara, 2004, s. 366-380.

²³ İslâm Ansiklopedisi, 11, s. 172b-174b

19

İmlâ Çözümü

19a *ya 'kûb oğlı yut-tı miĥnet tartđı tōĥmet-ler telim*

19b *kıldı ĥul-luĥ boldı pādş-ā(h) ol yūsuf-ı ken-ānı*

Transkripsiyonu

19a *ya 'kûb oğlı yuttı miĥnet tarttı tōĥmetler telim*

19b *kıldı kulluk boldı pādşâ(h) ol yūsuf-ı ken 'ânı*

Çevirisi

19a Yakub (Peygamberin) ođlu o Kenanlı Yūsuf (Yūsuf-ı Ken'ânî) çok miĥnet yuttu ve tōĥmet çekti.

19b O Kenanlı Yūsuf (Tanrıya) kulluk etti. (Sonunda Mısır'ın) Azîzi oldu.

Açıklamalar

19a *ya 'kûb peygamber:* İbrahim Peygamberin torunudur. İbrahim Peygam-ber'in küçük ođlu İshak'ın oğludur. Lakabı İsrâil'dir. Ken'an ülkesinde oturur. 12 çocuğu olmuştur. En küçük çocuğunun ad Yūsuf'tur.²⁴

19b *ya 'kûb ođlı yūsuf-ı ken 'ânı:* Yakub Peygamberin 12. ve en küçük çocuđudur.

20

İmlâ Çözümü

20a *körk içinde ĥaĥ yūsuf-ġa kıldı kör sıdıĥ tamām*

20b *boldı 'âşık ol zîlîĥ-ā yırt-tı yūsuf pîr-han-ı*

Transkripsiyonu

20a *körk içinde ĥak yūsuf-ġa kıldı kör sıdıĥ tamām*

20b *boldı 'âşık ol zîlîĥâ yırt-tı yūsuf pîrhanı*

Çevirisi

20a Bak! (Yüce) Tanrı Yūsuf (Peygamber)e yakışıklılıkta tam *sıdıĥ* verdi.

20b (Mısır Azîzi Kutayfar'ın karısı) Zeliĥa Yūsuf'a âşık oldu (ve Yūsuf ile birlikte olmak istedi. Bunu kabul etmeyen Yūsuf odadan kaçarken) (Zeliĥa) Yūsuf'un gömleđini (arkasından) yırttı.

Açıklamalar

20a Mısranın vezni bozuk. Beyit "*körk içinde kıldı ĥak Yūsufġa kör sıdıĥ[ı] tamām*" şeklinde söylense idi vezne uygun bir ifade elde edilmiş olurdu.

20a *yūsuf:* İbrahim Peygamber'in torunu Yakûb Peygamber'in 12. çocuđu olan Yūsuf'a babalarının gösterdiđi sevgi ağabeyleri tarafından kıskanılır. Ağabeyleri Yūsuf'u bir su kuyusuna atarlar ve babalarına Yūsuf'u bir kurtun parçalayarak öldürdüđu yalanını söylerler. Bir kervan oradan geçer. Su kuyusunda Yūsuf'u bulurlar ve Mısır'da Mısır Azîzi Kutayfar'a satarlar. Yūsuf Kutayfar'ın evinde büyür. Evin hanımı Zeliĥa Yūsuf ile birlikte olmak ister. Yūsuf kabul etmez. Zeliĥa'dan kaçarken elbisesi sırtından yırtılır. Ancak Yūsuf yine de zindana atılır. Yedi yıl zindanda kalır. Bir gün Mısır hükümdarının gördüđu bir rüyayı tabir eder. Tabiri beğenen hükümdar Yūsuf'u ölen Kutayfar'ın yerine Mısır Azîzi yapar.

Yūsuf Mısır Azîzi iken kıtlık dolayısıyla Ken'an ilinden gelen ağabeylerini görür. Daha sonra ağabeylerine kimliğini açıklar ve ağlamaktan görme yeteneğini kaybeden

²⁴ İslâm Ansiklopedisi, 13, s. 351a-351b.

babasına İbrahim Peygamber'in gömleğini gönderir. Yaküb Peygamber gömleği gözüne sürdüğünde gözleri yeniden görmeye başlar. Daha sonra Yaküb Peygamber karısı ve çocukları ile Mısır'a göçerler ve Mısır Azîzi olan Yûsuf'un önünde eğilirler. Böylece çocukluğunda görmüş olduğu güneş, ay ve onbir yıldızın yani babası, annesi ve onbir ağabeyinin kendisine secde ettiğini görür. Yûsuf'un ailesi ve Ken'an'lı hemşehrileri Mısır'a yerleşip yaşarlar.

Yûsuf Peygamberin sülâlesinin ve kabilesinin Mısır'dan ayrılması ise Mûsâ Peygamber tarafından gerçekleştirilir.

Yûsuf Peygamber'in hikâyesi Kur'an'ın 12 Yûsuf sûresinin 3. ilâ 102. âyetleri arasında anlatılmıştır. Kur'an'da geçen hikâyelerin en güzeli "ahsenü'l-kasâs" olarak bilinen bu hikâyede Yusuf'un adından başka kişinin adı geçmez.

21

İmlâ Çözümü

21a *cüml-e mürsel-ğa açın-tı cüftü oğul kız hem neseb*

21b *sen töret-tiñ ruh-a-ni çin 'îsâ meryem yah-yânı*

Transkripsiyonu

21a *cümle mürselga açıntı cüftü oğul kız hem neseb*

21b *sen törettiñ ruh-a-ni çin 'îsâ meryem yahyânı*

Çevirisi

21a (Yüce Tanrı) bütün mürsellere merhamet etti (ve onlara) eş, oğul, kız (vererek) soylarının devamını sağladı.

21b Hazret-i İsâ, Meryem ve Yahyâ'yı sen gerçek ruhânî (olarak) yarattın.

Açıklamalar

21a *mürsel*: Cebraîl'in vahy getirdiği peygamberlere "mürsel" denilir. 124.000 peygamberden sadece üç yüz on üç tanesinin "mürsel" olduğu kaynaklarda yazılıdır. Mürsel Peygamberlerden yirmi yedisinin adı Kur'an'ın 6 En'âm sûresinin 84. ilâ 86. âyetlerinde zikredilmiştir. 84. âyette: İshak, Ya'kûb, Nûh, Dâvud, Süleymân, Eyyûb, Yûsuf, Mûsâ ve Hârûn; 85. âyette: Zekeriyâ, Yahyâ, İsâ ve İlyâs; 86. âyette de İsmayil, Elyesa, Yûnus ve Lût olmak üzere 17 peygamberin adı zikrediliyor. Âdem, Hud, İbrâhîm, İdrîs, Lokman, Muhammed, Sâlih, Şît, Şuayb ve Üzeyr olmak üzere 10 peygamberin adı ise Kur'an'ın çeşitli sûrelerinin âyetlerinde zikredilmektedir.

21b *İsâ*: Kur'an'da genellikle "İsâ bin Meryem = Meryem oğlu İsa" şeklinde geçen İsa, İslâmiyette peygamber olarak kabul edilir. Kur'an'da, Adem Peygamber gibi babasız olarak, Allah'ın "ol!" emri ile yaratıldığı söyleniyor. "Doğrusu Allah katında İsa'nın yaradılışı durumu, Adem'in durumu gibidir. Allah onu topraktan yarattı. Sonra ona "Ol!" dedi o da oluverdi." (3. Âl-i İmrân sûresi, 59. âyet).

Musevî ve İsevî (Hristiyanlık) kaynaklarında İsâ'nın "Tanrının oğlu" olduğu söylenerek Mesih "kurtarıcı" olduğu kabul edilir. İslâmiyette ise "Tanrının oğlu" görüşü reddedilir "Şüphesiz, 'Allah, Meryem oğlu Mesih'tir' diyenler andolsun ki kâfir olmuşlardır..." (5. Maide sûresi, 17. âyet)

İsâ 30 yaşında iken Yahudi kavmi üzerine peygamber olarak gönderildiğini söylemiş, Yahudiler de onu Kudüs'ün Romalı valisi Pontus Pilatus'a şikayet etmişlerdir. Pontus Pilatus da İsa'yı çarmıha gerdirmiştir. İslâmiyyet'te Mesih kelimesinin onun sadece sıfatı olduğu kabul edilir.

21b meryem: Hazret-i İsa'nın annesidir. Yahudilerin soylu bir ailesinin kızıdır. Evlenmeden hamile kalmış ve 15 yaşında iken oğlu İsa (Jesus)'yı doğurmuştur. Meryem'in doğuşu, oğlu İsa'ya gebe kalışı ve iffetini koruyuşu gibi konular Kur'an'ın 3. Âl-i İmran sûresinin 35-37, 42-47 ve 59. âyetlerinde; 4. Nisa sûresinin 156-158. âyetlerinde, 5. Mâide sûresinin 75. âyetinde; 19. Meryem sûresinin 50. âyetinde, 21. Enbiya sûresinin 91. âyetinde; 23. Müminin sûresinin 50. âyetinde ve 66. Tahrim sûresinin 12. âyetinde anlatılmıştır.

21b yahyâ: Zekeriya Peygamber ile İsa'nın oğlu. Hazret-i İsa'nın annesi Meryem ile teyze çocuğudur. Salome ile zinayı reddettiği için Salome'nin önüne kesik başı getirilmiştir.²⁵

22

İmlâ Çözümü

22a *rahmetiñ lil- 'âlemîn tep yarlık ıd-dıñ sav-çı-ğa*

22b *adı ahmed öz-i rahmet 'embiyâ-lar sultân-ı*

Transkripsiyonu

22a *rahmetiñ lil- 'âlemîn tep yarlık iddiñ savçıga*

22b *adı ahmed özi rahmet 'embiyâlar sultânı*

Çevirisi

22a Hazret-i Muhammed'e *rahmeten li 'l-âlemin* diye ferman gönderdin.

22b (Onun) adı Ahmed, kendisi rahmet (olup) enbiyâ'nın sultanıdır.

Açıklamalar

22a *rahmeten li 'lâlemîn:* Uygur harfli metinde sehven *rahmeti 'n li 'l-âlemîn* şeklinde yazılmıştır.

22b *ahmed:* Hazret-i Muhammed'in doğmadan önce çeşitli kişiler tarafından zikredilen adı.

23

İmlâ Çözümü

23a *koğgu konmatu tonın-ga tüşmedi hiç kölgesi*

23b *üç miñ üç yüz mu 'cizât-ı haq bilür biz barçanı*

Transkripsiyonu

23a *koğgu konmatu tonınga tüşmedi hiç kölgesi*

23b *üç miñ üç yüz mu 'cizâtu hak bilür biz barçanı*

Çevirisi

23a Elbisesine sinek konmadı. Gölgesi hiç (yere) düşmedi.

23b Üç bin üç yüz mucizelerinin hepsini biz gerçek / doğru biliriz.

Açıklamalar

23a *koğgu konmadı tonınga* "Elbisesine sinek konmadı".

koğgu kon- "sinek konmak".

koğgu "sinek" kelimesi *Drevnetyurkskiy Slovar* (1069) 463a'da *Dîvânu Lugâti 't-Türk I* 425 kaynak gösterilerek *koğgu* şeklinde, 463a'da ise *Dîvânu Lugâti 't-Türk III* 367 kaynak gösterilerek *koğgu* şeklinde zikrediliyor. Buna karşılık kelime *EDPT* (1972) 599a'da *koğgu*: maddesinde şöyle geçiyor.

²⁵ *İslâm Ansiklopedisi*, 13, s. 342b-343a.

koğgu: ‘a fly’; prob(ably) an animal name ending in *-đu*.; there is no obvious semantic connection w(ith) *ko:đ-* or *kud-*. Pe(culiar) to Kaş(garı); displaced by *sişek* and later, çibın. Xak. XI *koğgu* al-*dubāb* ‘fly’ Kaş(garı) I 425/9; a(nother) o(ccurance) III 267/9.

[*koğgu*: ‘sinek’; genellikle *-gu* eki ile yapılan bir hayvan adı. *kud-* veya *ko:đ-* ile açık bir semantik ilişkisi/bağı yoktur. Dîvânü Lugâti’t-Türk’e özgü olarak *sişek* sonra da çibın *koğgu*’nun yerini almıştır. Karahanlı Türkçesi, XI. yüzyıl, *koğgu* al-*dubāb* “sinek”. DLT I 425/9; diğer örneği DLT III 267/9].

Suat Ünlü²⁶ *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*’nde kelimeyi Besim Atalay gibi *-u-* ile okumuş ve *kudđu* ile *kuğu* maddelerinde vermiştir. A. B. Ercilasun da kelimeyi *Dîvânü Lugâti’t-Türk* çevirisinde *-u-* ile okuyarak *kuğu* - *kuğu* maddelerinde vermektedir.²⁷ Bana göre kelimenin kökü *ko-d-* fiili ile ilgilidir.²⁸ Bu yüzden ben kelimeyi Kasidede *-u-* ile değil *-o-* ile okudum.

Ayrıca *-gu/-gü* eki *biç-gu*, *oz-gu*, *saklangu*, *urun-gu*, *bil-gü*, *ked-gü* > *key-gü*, *yi-gü*, *iç-gü*, *bile-gü*, *köztün-gü*, *üzen-gü*, *yilpi-gü* ve benzeri örneklerde de görüleceği üzere fiil köküne gelen bir ektir.²⁹

Kâşgarlı Mahmud’un *Dîvânü Lugâti’t-Türk*’te verdiği örnekte geçen *koçu sişek* ibaresinin de ikizleme (Hendiadyoin) olduğunu düşünüyorum. Çünkü Kur’an çevirisinde (TIEM 73 247a/8-9 – 247b/1 = 494/8-9 – 495/1) 22. süre olan sûretü’l-hacc’ın 73. âyetinde *koçu* ve *sişek* kelimeleri Arapça al-*dubāb* karşılığında kullanılıyor ve aynı anlama geliyor.

(8) *ay kişiler! uruldu menzeg. kulak tutunlar anar. bütünlükün anlar <-ni> okır siler*
(9) *tañrıda açın yaratamazlar bir kođuñu eger tirilseler anar. eger kapsa, anlar-dın (1) sişek nerse, kutğarumağaylar anı andın. küçsüz boldı tilegli, tilenmiş.*

[Ey insanlar! (Size) örnek verildi. Ona kulak verin. Tanrıdan başka yalvarıp-yakardığımız varlıkların (= putların) hepsi bir araya gelse dahi, bir sineği (bile) yaratamazlar. Eğer sinek onlardan bir şey kapsa, onu (bile) ondan (= sinekten) geri alamazlar. Dileyen (= putlar) de dilenen (= sinek) de güçsüz (âciz) oldu].

Sişek kelimesini Besim Atalay³⁰ “Şehirli dilince sivrisinek, göçebeler dilince karasinek”; Ahmet Bican Ercilasun³¹ ise “Yerleşik olanların dilinde sivrisinek (*culex pipiens*). Göçebeler ise karasineğe (*stomaxis calcitrans*) bu adı verirler” şeklinde açıklıyor.

²⁶ Konya, 2012, s. 490b.

²⁷ Kâşgarlı Mahmud. *Dîvânü Lugâti’t-Türk. Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Yayına hazırlayanlar: Ahmet Bican Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu, Ankara, 2014, s. 745.

²⁸ Sir Gerard Clauson EDPT 832b’deki *siş* kelimesini “onomatopoetic for a humming or buzzing noise [vızıltı veya uğultu sesi için yansıma]” şeklinde açıklayarak *siş-ek* etimolojisini yapıyor. Bana göre *sişek* kelimesinin etimolojisi *siş* isminden değil *siş-* veya *sin-* fiilinden *siş-ek* veya *sin-gek* > *sişek* şeklinde türemiş olmalıdır. Yani *ko-d-gu* ve *siş-ek* ikizlemesinde kelime kökleri *ko-d-* ve *siş-* / *sin-* fiilleri olmalıdır. Görüşümü destekleyen bir delil de kelimenin Moğolcadaki şeklinin *simagul* şeklinde geçmesidir. Moğolca *-gul* eki fiil köklerine gelen bir ektir. Benzer şekil için Moğolca *kara-gul* örneğini zikredebiliriz. Moğolca *sim-* fiil kökü ise Türkçe *siş-* / *sin-* fiilinin $\eta \sim n > m$ geniz sesleri değişmesi ve tek heceli fiil kökünün Moğolcada iki heceye yükselmesi şeklinde açıklanabilir. Bu konunun kaynakları için bk. Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara, 1999, s. 368b-369b; Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, -Etimolojik Sözlük Denemesi-, II. O-Z*, Ankara, 2007, s. 783b-784a.

²⁹ Carl Brockelmann, *Osttürkische Grammatik der islamischen Literatursprachen Mittelasiens*, Leiden, 1954, s. 106-108, § 60; Kemal Eraslan, *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara, 2012, s. 118, § 279.

³⁰ Besim Atalay, *Divânü Lugat-it-Türk Tercümesi*, III, s. 367.

³¹ Kâşgarlı Mahmud. *Dîvânü Lugâti’t-Türk. Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Yayına hazırlayanlar: Ahmet Bican Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu, Ankara, 2014, s. 496.

Kur'an çevirisinde Arapça *al-dubāb* karşılığında geçen *koğgu* kelimesi için EDPT'deki *siyek* maddesinde Arapça *al-dubāb*'ın Türkmen Türkçesindeki karşılığı *siyek*, Kıpçak Türkçesindeki karşılığı ise çibun şeklinde veriliyor.

Gerek Kâşgarlı Mahmud'un açıklamasında, gerekse Ar. *al-dubāb*'ın Türkmen Türkçesi ile Kıpçak Türkçesindeki karşılıklarında bir karışıklık olduğu anlaşılıyor. Çünkü Türkçede sivrisinek kelimesinin karşılığı çibun > çibin ~ çibin'dir. Bu sinek cinsinden korunmak için de yatak üzerine çibin-lik > *cibinnik* "sineklik" açılır. Ayrıca sivrisinek kan emer. Bunu *Kutadgu Bilig*'de görebiliriz.

KB 6601 çadan *teg tikerler*, çibun *teg sorarlar*

köpek teg ürerler, *kayusun urayı*

"(Onlar) akrep gibi sokarlar, (sivri) sinek gibi kan emerler,
köpek gibi havlarlar, hangisine yetişeyim.

KB 5215 *küçinge küvenip kögüz kergüçi*

yortmadı bir çibunka alın

"Gücüne güvenerek kibirlenen kişi (olan Nemrûd)
bir sineğe bile çare bulamadı.

KB 3399 çibun *boldı düşman yanğanka bedük*

ırsıra yanğanıg suçıtur ked ök

"Sinek fil için büyük bir düşmandır.

Fili ısırduğunda onu zıp zıp zıplatır."

Çibun kelimesinin Türkçe metinlerde kullanılması için Sir Gerard Clauson'un "later [daha geç]" ifadesi de tuhaf. Çünkü *Kutadgu Bilig*, *Dîvânu Lugâti 't-Türk*'ten önce yazılan bir eserdir. Çibun *Kutadgu Bilig*'de, *Siyek* ise *Dîvânü Lugâti 't-Türk*'te kullanılmıştır. Dolayısıyla *siyek* ile çibun kelimelerinin Türkçede kullanılışı çağdaştır. Dolayısıyla DLT III 367/8-11'de geçen dörtlükteki *koğgu* *siyek* ibaresini de ikizleme (Hendiadyoin) olarak kabullenmek bana daha makul geliyor.

<i>sende kıpar çadanlar</i>	Sende ortaya çıkar akrepler,
<i>koğgu siyek yılanlar</i>	sinekler (Hend.) (ve) yılanlar.
<i>dük miñ kıayu tümenler</i>	Binlercesi ve onbinlercesi
<i>kudruk tügüp yügreşür</i>	kuyruklarını kıvırarak saldırırlar.

Sonuç olarak *koğgu* "sinek" kelimesi Türkçe metinlerde *Dîvânü Lugâti 't-Türk*'te Ar. *al-dubāb* karşılığında iki kez, Kur'an çevirisinde Ar. *al-dubāb* karşılığında bir kez ve Kasîde'de bir kez olmak üzere Türkçe metinlerde dört kez tanımlanmış olmaktadır.

23a tonınga: "elbisesine". Kelime Uygur harfli metinde bir fonem olan *ng* sesinin parçalanmış imlâsı ile *tonın-ga* şeklinde yazıldığı için *-ga* eki ince sırada bir ek zannedilmiş, bu yüzden kelime bazı nâşirler tarafından ince sıralı olarak *tünin-ge* şeklinde de düşünülmüştür. Kelimenin etimolojik parçalanması şöyledir: *tonıya* < *ton-ı-ya*. *ton* "isim gövdesi"; *-ı-* üçüncü teklik şahıs iyelik eki; *-ya* iyelik ekinden sonra gelen datif eki.

23a tüşmedi hiç kölgesi: Muhammed Peygamber'in gölgesi yere düşmezdi. Bu mucizesi konusunda Şeyhî şu beyti söylemiştir:

sāyeñ egerçi toprağa salsa idi şeref / her erre gün gözine olur idi tütüyā
tütüyā-yı ekber: Burma sedef isminde bir taştır ki bundan sürme yapıp göze çekerler.³²

24

İmlâ Çözümü

24a *îmân islâm baş-çı-lar-dın <hem> şer-î-'at şâ(h)-lar-ı*

24b *'erti-ler küçlüğ mübâriz ol şehîd-ler bürhânı*

Transkripsiyonu

24a *îmân islâm başçılardın <hem> şe-î'at şâ(h)ları*

24b *'erti-ler küçlüğ mübâriz ol şehîd-ler bürhânı*

Çevirisi

24a İmân (ve) islâm önderlerinden ve şeriat'ın şahları(ndan)

24b O şehîdlerin delili güçlü mübariz idi.

25

İmlâ Çözümü

25a *biri-si 'erti hasan ol birisi 'erti hüseyin*

25b *ik[k]işi boltu şehîd-ler hem ağır-lığ rûh-ânî*

Transkripsiyonu

25a *birisi 'erti hasan ol birisi 'erti hüseyin*

25b *ik[k]işi boltu şehidler hem ağırlık ruhânı*

Çevirisi

25a Birisi Hasan idi, öbürüsü Hüseyin idi.

25b İki de şehid ve saygıdeğer (birer) ruhânî oldu.

Açıklamalar

25a *Hasan:* Ali oğlu *Hasan:* Ebu Tâlip oğlu Ali (Hazret-i Ali) ile Hazret-i Muhammed'in kızı Fâtimatü'-Zehrâ'dan 625 yılının Ramazan ayının ortalarında doğan büyük oğul. Hasan kelimesi Arapçada "güzel" anlamına gelen bir kelimedir.

Babası Hazret-i Ali'nin 661 yılında öldürülmesi üzerine islâmın 5. halifesi oldu. 15 erkek ve sekiz kız çocuğu vardı. Karısı Cu'de (Ca'de) tarafından zehirlenerek 669 yılında şehid edildi. Hasan'ın soyundan gelenlere "şerif" denilir.

25a *Hüseyin:* Ali oğlu *Hüseyin:* Ebu Tâlip oğlu Ali ile Hazret-i Muhammed'in kızı Fâtimatü'-Zehrâ'dan 626 yılının Şaban ayının üçüncü gününde doğan küçük oğul. Hüseyin kelimesi Arapçada Hasancık = küçük Hasan anlamına "güzeltik" karşılığında olan bir kelimedir. 680 yılının Muharrem ayının 10. Gününde, âilesinden bir çok kişi ile birlikte Kerbelâ'da şehid edildi. Hüseyin'in soyundan gelenlere "seyyid" veya "hüseyinî" denilir.

26

İmlâ Çözümü

26a *cân-lar-ı-nı hak resûl-ğa kılmış 'erti<-ler> fidâ*

26b *tört 'eş-i tok[k]uz haşam ot[t]uz üç miñ yâr-ânî*

Transkripsiyonu

26a *cânlarını hak resûlga kılmış 'erti<-ler> fidâ*

³² Dr. Ali Nihad Tarlan, *Şeyhî Divanını Tedkik*, İstanbul, 1962, s. 211.

26b *tört 'eşi tok[k]uz hatunı ot[t]uz üç miñ yârânı*

Çevirisi

26b (Hazret-i Muhammed)'in dört halifesi, dokuz hatunu ve otuz üç bin seveni (yararı)

26a canlarını (Yüce) Tanrı(nın) resûlü için fedâ etmiş idiler.

Açıklamalar

26b *eş. eş dost* ikizlemesinin ilk kelimesi. *Eş* kelimesi ile metinde Hazret-i Muhammedin dostu olan dört halifesi kastedilmektedir.

26b *Hazreti Muhammed'in dokuz hatunu*: Kasîde'de Hazreti Muhammed'in "tokuz hatunı (dokuz zevcesi)" olduğu yazılıdır. Ancak bu sayı kaynaklarda dokuzdan fazla olarak zikrediliyor.

1) Hazreti Muhammed ilk evliliğini 25 yaşında iken kendisinden 15 yaş büyük olan Kureyş kabilesinden Hüveylid kızı *Hatîce* ile yapmıştır. 25 yıl tek eşli olarak yaşadığı Haticeden iki oğlu (Kasım ile Abdullah) ile dört kızı (Zeynep, Rukiyye, Ümmü Gülsüm ile Fatıma) olmuştur. Fatıma dışındaki beş çocuğu Hazret-i Muhammed'den önce ölmüşlerdir. Oğlanları buluş çağına girmeden önce öldükleri için. düşmanları ona "ebter (soyu kesilmiş)" lakabını vermişlerdir. Bunun üzerine 108 Kevser sûresi inmiştir.

2) Hazret-i Muhammed Hatîce'nin ölümünden sonra iki üç yıl kimse ile nikâhlanmamıştır. İlk eşi Hatîce'nin ölümünden sonraki evlilikleri 52-53 yaşından sonra olmuştur. Önce ev hizmetlerine bakan 55 yaşındaki dul ve kimsesiz Kureyş'li Zem'a kızı *Sevdâ* ile nikâhlanmıştır.

3) Hazreti Muhammed'in dul olmayan tek eşi Hazreti Ebubekir'in kızı Hazreti *Ayşe*'dir. Hazreti Ayşe Hazreti Muhammed ile nikâhlandığında 18 yaşında idi.

Hazret-i Muhammed'in daha sonraki evlilikleri savaş dulları, köle ve cariyeler ile olmuştur.

4) Uhud savaşında ölen Huzafe oğlu Huneys'ten dul kalan Hazreti Ömer'in kızı *Hafsa*, Hazreti Muhammed ile nikâhlandığında 22 yaşında idi.

5) Bedir savaşında ölen el-Haris oğlu Ubeyde'den dul kalan Huzeyfe kızı *Zeynep*, Hazreti Muhammed'le nikâhlandığında 60 yaşında idi. Nikâhlandıktan iki-üç ay sonra vefat etmiştir.

6) Kocasını Uhud savaşında ölen Abdüsed'den dul kalan Ümmü Seleme Hazreti Muhammed'le nikâhlandığında 60 yaşında olup, dört çocuklu idi.

7) Hazret-i Muhammed'in evlatlığı Zeyd ile nikâhlanan Cahş kızı *Zeyneb*, anlaşmazlık dolayısıyla eşi Zeyd'den boşanınca 33 Ahzab sûresinin 37. âyetinde bildirildiği üzere Hazret-i Muhammed halasının kızı da olan Zeynep ile nikâhlandı. Zeynep Hazreti Muhammed'le nikâhlandığında 35 yaşında idi.

8) Müreysi gazvesinde esir olarak alınan Haris kızı *Cuveyriye*, kölelikten azad edilmek için yardım istedi. Hazret-i Muhammed fidye parasını ödeyerek onu esirlikten kurtardı ve onunla nikâhlandı. Cuveyriye Hazret-i Muhammed ile nikâhlandığında 20 yaşında idi.

9) İslâm karşıtı olan Ebû Sufyan'ın kızı olan Ümmü Habîbe Hazret-i Muhammed'in halasının kızı idi. Ümmü Habîbe Hazret-i Muhammed ile nikâhlandığında 50 yaşında idi.

10) Ahtab oğlu Huvey kızı Ümmü Safiyye, Yahudî asıllı idi. Hazret-i Muhammed tarafından cariyeye olarak satın alındı. Sonra nikâhlandılar. Safiye Hazret-i Muhammed ile nikâhlandığında 20 yaşında idi.

11) Kendisine Mısır Muravkısı'ndan cariyeye olarak gönderilen **Mâriyye** (Maria ?) ile nikâhlanmış, bu evlilikten Küçük yaşta vefat eden oğlu İbrahim doğmuştur.

12) Hazret-i Muhammedin nikâhlandığı son kadın olan **Meymune**, Amcası Abbas'ın baldızı olup 2 çocuklu dul idi. Hazret-i Muhammed ile nikâhlandığında 60 yaşında idi.

Bunların dışında Hazret-i Muhammed'in Uhud savaşında ölen Abdilese oğlu Abdullah'tan dul kalan **Hind** ile Benî Kurayza Gazvesinde esir düşüp sonradan Müslüman olan Zeyd'in 'Amr'dan dul kalan kızı **Reyhâne** ile nikâhlandığı da kaynaklarda geçmektedir.

27

İmlâ Çözümü

27a *tört 'eşinde ik[k]i-sidin bir-i siddîk bir 'ömer*

27b *ik[k]i-si 'erti küdegi hem 'alî hem 'oşmân-ı*

Transkripsiyonu

27a *tört 'eşinde ik[k]isidin bir-i siddîk bir 'ömer*

27b *ik[k]isi 'erti küdegi hem 'alî hem 'osmânı*

Çevirisi

27a Dört halifesinden ikisinin ilki (Ebû Bekr-i Sıddîk, bir (diğeri) Ömer(ü'l-Faruk) idi.

27b Diğer ikisi de damatları olan (Ebû Tâlib oğlu) Ali ile (Affân oğlu) Osman idi.

Açıklamalar

27a *Sıddîk: Ebû Bekr e's-sıddîk. 571 (573 ?) yılında doğdu. Ebî Kuhafa'nın oğludur. Peygamberi doğrulayan ilk sahâbe olduğu için kendisine sıddîk sıfatı verilmiştir. Atebetü'l-hakayık yazmalarında bu sıfatı atîk "eski" ve sâdîk olarak geçiyor. Bu yüzden kaynaklarda Ebû bekr e's-sıddîk ve Ebû Bekr-i Atîk olarak geçer. Kızı Ayşe ile evlendiği için Hazret-i Muhammed Ebû bekr e's-sıddîk'in damadıdır. Hazret-i Muhammed'in 632 yılındaki vefatı üzerine islâmın ilk halifesi seçilmiş, bu görevi hastalanarak öldüğü 634 yılına kadar sürmüştür. Kendisine "Cennet" vadedilen on kişinin ilkidir.³³*

27a Ömer: Ömer el-Faruk. Hattâb oğlu Ömer 581 yılında Mekke'de doğdu. Hazret-i Ebu Bekr'in hastalanarak ölmesi üzerine 634 yılında islâmın ikinci halifesi olarak seçildi. Adaletle meraklı olduğu için Adı "Haklı ile haksızı bir birinden ayırmakta pek mahir" anlamında olan *fârûk* kelimesi ile birlikte Ömer el-Fârûk şeklinde kullanılmıştır. 1 Kasım 644'te Medîne'de bir Fars tarafından hançerlendi. Üç gün sonra da vefat etti.³⁴

27b *Osmân: Affân oğlu Osmân. 580 yılında Taif'te doğdu. İslâmı ilk kabul edenlerden ve kendisine "Cennet" vadedilen kişilerdendir. Hazret-i Muhammed'in kızı Rukiyye ile evlendi. Rukiyye'nin hastalanarak ölmesi üzerine daha sonra Hazret-i Muhammed'in diğer kızı ümmü Gülsüm ile evlendi. Peygamberin iki kızı ile evlendiği için "zî'-n-nûreyn "iki nur sahibi" anlamındaki unvanı ile birlikte *Osmân-ı zî' n-nûreyn* olarak anılmıştır.*

Hazret-i Ömer'in ölümü üzerine 644 yılında islâmın üçüncü halifesi seçildi. Bu görevi 656 yılına kadar 12 yıl devam etti. Hazret-i Ebûbekir zamanında başlanarak, Hazret-i Ömer devrinde devam eden Kur'an'ın doğru sıralanması ve çoğaltılarak dağıtılması Hazret-i Osman tarafından tamamlanmıştır. 17 Haziran 656'da evinde Kur'an okurken şehid edilmiştir.³⁵

³³ *İslâm Ansiklopedisi*, 4, s. 12a-14a.

³⁴ *İslâm Ansiklopedisi*, 34, s. 44a-51c.

³⁵ *İslâm Ansiklopedisi*, 33, s. 438b-443b.

27b *Ali*: Ebû Tâlib oğlu *Ali*. 599 yılında Mekke’de doğdu. İslâmı ilk kabul edenlerden olup kendisine “Cennet” vaad edilen kişilerdendir. Hazret-i Muhammed’in kızı Fâtımatü’z-Zehrâ ile evlendi. Bu evlilikten Hasan, Hüseyin adlı iki oğul ile Zeynep, ümmü Gülsüm ve Rukiyye adlı üç kızları doğdu. Hazret-i Osmân’ın şehîd edilmesi üzerine 656 yılında islâm’ın dördüncü halifesi olarak seçildi. Bu görevi 4 yıl dokuz ay süresince 661 yılına kadar devam etti. “Allah’ın arslanı” lakabı ile anıldı (bk. 28b). Camide ibadet ederken zehirli bir kılıç darbesi ile yaralandı ve iki gün sonra Ramazan ayının 21. gününde vefat etti.³⁶ Ölümünden sonra islâm devleti ve hilâfet makamı 20 yıllığına Emevî hükümdarı Muaviye’nin eline geçmiştir.

28

İmlâ Çözümü

28a *törti muhtâr altı-sı ş-a yarlıkan-mış bî-gü-mân*

28b *onuña tegmiş beşâret ol ‘alî haq arşlan-ı*

Transkripsiyonu

28a *törti muhtâr altısı ş-â yarlıkanmış bî-gümân*

28b *onuña tegmiş beşâret ol ‘alî hak arslanı*

Çevirisi

28a Dördü halife, altısı şeriat şahı olan on kişi günahsız olarak yarlıkandılar.

28b (Bu) on kişiye (Allah’ın cennetine girecekleri) müjdesi ulaştı. O (Ebû Tâlib oğlu) Ali Allah’ın arslanı idi.

Açıklamalar

28b İslâm dinine hizmetlerinden dolayı Allah’ın cennetine girecekleri kendilerine Hazret-i Muhammed tarafından müjdelenen on kişi (*aşere-i mübeşşere*) şunlardır.³⁷

1. *Ebû Kuḥfa oğlu Ebû Bekir*. Hazret-i Muhammed’in birinci halifesi.
2. *Hattâb oğlu Ömer*. Hazret-i Muhammed’in ikinci halifesi.
3. *Affân oğlu Osman*. Hazret-i Muhammed’in üçüncü halifesi.
4. *Ebî Tâlib oğlu Alî*. Hazret-i Muhammed’in dördüncü halifesi.
5. *Ubeydu’llâh oğlu Talḥa*.
6. *Avvâm oğlu Zübeyr*.
7. *Avf oğlu Abdurrahman*.
8. *Ebî Vakkas oğlu S’ad*.
9. *Cerrâh oğlu Ebû Ubeyde*.
10. *Zeyd oğlu Said*.

29

İmlâ Çözümü

29a *dîn içinde iş-çi ’erti ol saḥâbe cüml-e-si*

29b *talḥ-â ‘abbâş hamz-a mes ‘ûd ol kad[d]e-se selmâni*

Transkripsiyonu

29a *dîn içinde işçi ’erti ol saḥâbe cümlesi*

29b *talḥâ ‘abbâs hamza mes ‘ûd ol kad[d]ese selmâni*

³⁶ *İslâm Ansiklopedisi*, 2, s. 371b-374a.

³⁷ *İslâm Ansiklopedisi*, 3, s. 547a-b.

Çevirisi

29a O sahâbenin hepsi (islâm) dini içerisinde çalışan kişiler idi.

29b (Ubeydullâh oğlu) Talha, (Abdumuttalib oğlu) Abbâs, (Abdumuttalib oğlu) Hamza, (Abdullah oğlu) Mesûd, Selmân(-ı Fârisî).

Açıklamalar

29b *Talha*. Talha bin Ubeydu'llâh. Sahabeden ve aşere-i mübeşşireden birisi.³⁸

29b *Abbâs*. 'Abbâs bin Abdu'l-Muttalib. Peygamberin amcasıdır.³⁹

29b *Hamza*. Abdu'l-Muttalib'in oğlu Hazret-i Muhammed'in amcası. Sahabe-den ve aşere-i mübeşşireden birisi.⁴⁰

29b *Mes'ûd*. Abdu'llâh ibn Mes'ûd.⁴¹

29b *Selmân(-ı Fârisî)*: Acem asıllı olup Mecusî idi. Mecusîlikten ayrılarak önce hristiyan oldu. Müslümanlığı kabulünden sonra ise Selman-ı Fârisî diye anıldı.

30**İmlâ Çözümü**

30a *şer' içinde dîn tâcı baş-larıña 'evür-te-çi*

30b *bû hanîfe ol şâpûr mâlik muham[m]ed şeybâ-nî*

Transkripsiyonu

30a *şer' içinde dîn tâcı başlarıña evürteçi*

30b *bû hanîfe ol şâpûr mâlik muham[m]ed şeybânî*

Çevirisi

30a Şer'at içerisinde başlarına dîn tâcını çeviren

30b (İmâm-ı Azam) Ebû Hanîfe ile Şâpûr Mâlik ve Muhammed Şeybânî(dir).

Açıklamalar

30a *evürteçi*. Suhagara Nehcü'l-ferâdis (281/10-11)'deki *başña hilâfet tâcını urdum* cümlesinden hareketle fiili *tâc ur-* şeklinde okuyor. Ancak vezin bir hece eksik kalıyor. Kelimenin imlâsı da *'wwr-* şeklinde. *ur-* fiili de *uur-* (*'wwr-* imlâsı ile başka yerde geçmiyor. Ben fiili *baş evür-* şeklinde alıyorum. Böylece mısranın vezni de düzeliyor. *baş evür-* fiili Alî Şîr Nevâyî'nin *Bedayî 'ü'l-vasat* adlı divanında geçmektedir. (Bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, no 3886)⁴²

*sorğalı keldi evürün başığa kıldap meni
kim emestür lahzaî başım üze olurgu dek*

“(Sevgili) beni sormak için geldi. Elimden tutarak (beni) başına doğru çevirin. (Onun yüzünü göreyim). (O sevgili) bir an bile benim başucumda (= başımın üzerinde) oturacak gibi değildir”.

30b *Ebû Hanîfe*. Adı Nu'mân bin Sâbit'tir. (699-769). Lakabı İmâm-ı A'zam'dır. Dört büyük mezhepten Hanefî mezhebinin kurucusudur.⁴³

³⁸ *İslâm Ansiklopedisi*, 11, s. 695a-696a.

³⁹ *İslâm Ansiklopedisi*, 1, s. 12a-13a.

⁴⁰ *İslâm Ansiklopedisi*, 5/1, s. 203b-204a.

⁴¹ *İslâm Ansiklopedisi*, 1, s. 114c-117c.

⁴² Janos Eckmann, *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya, Ankara, 1996, s. 324, ikinci beyit.

⁴³ *İslâm Ansiklopedisi*, 4, s. 20b-28a.

30b Şâpûr: İran'ın Sâsânî hanedanının âteş-perest 3 hükümdarının adı. *I. Şâpûr:* Şâpûr bin Ardeşir. Saltanatı (241-272), *II. Şâpûr:* Şâpûr bin Hormizd. Saltanatı (310-379), *III. Şâpûr:* Şâpûr bin Hormizd'in oğlu. Saltanatı (383-387).⁴⁴

Burada Romalı komutan Valerianus'u yenen Sasanî hükümdarı kasedilmiş olmalıdır.

30b Muhammed Şeybânî: Muhammed bin Hasan e'ş-Şeybânî, Ebu Hanîfe Numânî'den sonra gelen Hanefî mezhebinin bilginlerindedir.

31

İmlâ Çözümü

31a *müş-tehid-ler-niğ ki fahr-ı küll-i 'ilm-niğ kân-ları*

31b *kâz-î ya 'kûb şâfi '-î hem bû hanîfe nu 'mân-î*

Transkripsiyonu

31a *müştehidlerniğ ki fahrî külli 'ilmniğ kânları*

31b *kâzî ya 'kûb şâfi '-î hem bû hanîfe nu 'mânî*

Çevirisi

31a Müctehidlerin övücü, bütün ilimlerin kaynakları

31b Kâdî Yakûb Şâfiî ve Ebû Hanîfe Numânî(dir).

Açıklamalar

31b Kâzî Ya 'kûb Şâfiî: Ebû Abdullah Muhammed ibn İdris ibn Abbas el-Şâfiî. Şâfiî mezhebinin kurucusudur. Yemen Valisi tarafından kendisine kadılık görevi verilmıştır.⁴⁵

31b Ebû Hanîfe Numânî: Hanefî mezhebinin kurucusudur. Bk. 30b.

32

İmlâ Çözümü

32a *'ışk içinde bül-hakîkat bâyezîd zün[n]ün-layü*

32b *bir körümün zün[n]âr urz-u ol mecûşî naşrânî*

Transkripsiyonu

32a *'ışk içinde bül-hakikat bâyezîd zün[n]ünlayü*

32b *bir körümün zünnâr urz-u ol mecûsî nasrânî*

Çevirisi

32a Aşk içinde Ebü'l-hakîkat Bâyezîd(-i Bestâmî) (ve) Zünnûn(-ı Mısrî) gibi

32b O mecûsî (= ateşe tapanlar) ve nasranî (= hristiyanlar) bir görünüş ile zünnâr bağlasın.

Açıklamalar

32a ebü'l-hakikat: “gerçeğin babası”. Bâyezîd-i Bestâmî'nin lakabıdır.

32a Bâyezîd-i Bestâmî: Menâkıbı 14. kişi olarak geçtiği *Tezkire-i Evliyâ'nın Çağatayca Tercümesi*'nde anlatılmaktadır.⁴⁶

32a Zünnûn-ı Mısrî: Menâkıbı 13. kişi olarak geçtiği *Tezkire-i Evliyâ'nın Çağatayca Tercümesi*'nde anlatılmaktadır.⁴⁷

⁴⁴ *İslâm Ansiklopedisi*, 11, s. 338a-343a.

⁴⁵ *İslâm Ansiklopedisi*, 38, 223a-233b.

⁴⁶ Ayşegül Sertkaya, *Tezkire-i Evliyâ'nın Çağatay Türkçesi Çevirisi. Arap ve Uygur Harfleri Yazmalarının Transkripsiyonlu Metni*, İstanbul, 2015, s. 210-240.

⁴⁷ Ayşegül Sertkaya, *age.*, İstanbul, 1915, s. 195-209,

32b zün[n]ār. Mecusî ve Hristiyan din adamlarının bellerine bağladıkları ipten örme on iki düğümlü kuşağın adı. Kelimenin Uygur harfli imlâsı *sunar* şeklinde yazılmıştır. Transkripsiyonu zün[n]ār şeklinde yapılmıştır. *Zünnâr ur-* “(beline) zünnâr adlı kuşağı bağlamak”.

32b *mecûsî*: Bâyezîd-i Bestâmî'nin büyük babası mecusî (ateşperest) idi. Çağatayca Tezkire-i Evliyâ Tercümesi'nde Bâyezîd-i Bestâmî'nin ulu atasının gavur olduğu ifadesi yer almaktadır. Ancak ölmeden önce müslümanlığı kabul etmiştir. (*yana rivâyette andak turur erdi kim: bâyezîdning ulug atası bir gavur erdi. velikin öz atası bestâmnung ulug-larındın erdi* “ve öyle rivâyet edilir ki Bâyezîd'in büyük babası mecusî (ateşperest) idi. Buna karşılık babası Bestâm'ın (müslümünliği Kabul etmiş olan) bülüklerinden idi”⁴⁸)

32b *nasranî*: Hristiyan. Hazret-i İsa'nın oturduğu Nâsıra köyüne mensup.

33

İmlâ Çözümü

33a *e-y uluğ meñü uğanım kâdir ü ka(h)-hâr idim*

33b *sen keçürgil tüşmiş 'erse bu söz-üm-niñ tугyâni*

Transkripsiyonu

33a *ey ulug meñü uğanım kâdir ü ka(h)hâr idim*

33b *sen keçürgil tüşmiş 'erse bu sözümniñ tугyâni*

Çevirisi

33a Ey büyük (ve) ebedî Kudretlim (Tanrım)! Her şeye gücü yeten ve kahredici olan Sahibim (Tanrım)!

33b Bu sözümün tугyâni düşmüş ise sen (beni) affet!

Açıklamalar

33a *uğanım*: (*u-gan-ı-m*). “Kadirim, her şeye gücü yetenim”.

33a *idim*: (*idi-m*). “Sahibim”.

33b *ehl-i tугyân*: Allah'ın emirlerine aykırı hareketlerde bulunan günahkârlar.

34

İmlâ Çözümü

34a *e-y muñum bilgen törütken hem ğafür sen hem sabūr*

34b *hem rahîm sen hem kerîm sen 'et-izim-niñ dermân-ı*

Çevirisi

34a Ey (benim) sıkıntımı bilen yaradan! (Sen) hem bağışlayıcısın hem de sabırlısın

34b (Sen) merhametlisin, sen cömertsin, sen vücudumun dermanısın.

Açıklamalar

34a *törütken*: “yaratan, yaratıcı”. Krş. 38a *töreñken*.

34a *ğafür*: “Çok affedici, günahları bağışlayıcı”.

34a *sabūr*: “Çok sabredici”.

34b *rahîm*: “Çok merhametli”

34b *kerîm*: “çok keremli”.

Allah'ın bu sıfatları için Gülden Sağol-Yüksekkaya'nın araştırmasına bk.⁴⁹

⁴⁸ Ayşegül Sertkaya, *age.*, İstanbul, 1915, s. 210.

⁴⁹ Gülden Sağol-Yüksekkaya, “Kur'an-ı Kerim'in Türkçe çevirilerinde Esma-i Hüсна”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 15, 2005, s. 181-211.

34b *'et-izim*: “vücudum”. <etü. *'et-özüm*'den. Ancak *at-isim* şeklinde okunursa Hend. olarak Allah'ın sıfatları “Esmâ-i Hüsnâ” şeklinde düşünülebilir.

35

İmlâ Çözümü

35a *barç-a maḥlûḳ bâḳ-î 'ermez aç bakın 'ibret közin*

35b *ḳalm-a-dı sulṭân selâṭîn hem nişurvân ay-vânı*

Transkripsiyonu

35a *barça mahlûk bâkî 'ermez aç bakın 'ibret közin*

35b *kalmadı sultân selâtîn hem nişurvân ayvânı*

Çevirisi

35a Hiç bir yaradılan bâkî değildir. İbret gözü ile aç (Kur'ân'a) bak!

35b (Yeryüzünde) sultanların sultanı Anuşirvân'ın ayvanı dahi kalmadı.

Açıklamalar

35a *barça mahlûk bâkî 'ermez*: Burada Kur'ân'ın ankebût sûresinin 57. âyeti olan *küllî nefsin zâikatü'l-mevti şümme ilaynâ turca 'ûna* “Her nefis (canlı) ölümü tadacaktır sonra dönüşünüz bana olacaktır” âyeti kastedilmektedir.

35b *Nüşirevân-ı âdil*: 531-579 yılları arasında yaşayan Sasani şahı. Adaleti ile meşhur olduğu için kendisine “âdil” sıfatı verilmiştir. Mücevherlerle süslü altından bir taht (ayvân) atasından miras kalmıştı.

36

İmlâ Çözümü

36a *bu ḳasîde-ni okıḡan hem işit-ken-ge idim*

36b *lütfuḡ içr-e bergin uçmak miñü dîdâr mehmânı*

Transkripsiyonu

36a *bu kasîdeni okıgan hem işitkenge idim*

36b *lütfuḡ içre bergin uçmak miñü dîdâr mehmânı*

Çevirisi

36a Bu Kasîde'yi okuyan ve işitene Sahibim (Tanrım)

36b lutuf olarak Cennet (içerisinde) ebedî dîdâr mihmanlığı versin.

Açıklamalar

36b *idim*: “Sâhibim”.

37

İmlâ Çözümü

37a *bu ḳar-a sâyil adaḡ-ım 'ev[v]el adım ol ḡasan*

37b *hem üçünçi 'el-ḳâbım şems açtı rab ḡikmet kân-ı*

Transkripsiyonu

37a *bu kara sâyil adagım 'ev[v]el adım ol hasan*

37b *hem üçünçi 'elkabım şems açtı rab hikmet kânı*

Çevirisi

37a Ebû Kara Sâ'il lakabım, ilk adım (ise) Hasan'dır.

37b Üçüncü elkabım (= nisbem ise) Şems(î) (dir.) Rab hikmet kaynağını açtı.

38

İmlâ Çözümü

38a *rahmetiñ-din m-e ülüğ kıl e-y töreñken bir uğan*

38b *sen ködez-gil nez 'hâlinde cüml-e mümin îmân-ı*

Transkripsiyonu

38a *rahmetiñdin me ülüğ kıl ey töretken bir uğan*

38b *sen ködezgil nez ' hâlinde cümle mümin îmânı*

Çevirisi

38a Ey yaratan ve tek olan Kâdir (Tanrı). Rahmetinden de nasip et!

38b Sen can verme karşısında bütün müminleri ve imânlıları gözet!

Açıklamalar

38a *töreñken*: “yaratan, yaratıcı”. Bk. 38a *törütken*.

38a *uğan*: “Kadir, her şeye gücü yeten”.

38b *nez ' hâli*: Can çekişme, canı teslim etme halî, ölüm anı. Bk. Hâlet-i nez', hâl-i intizâr “Can çekişme”.

*āmīn yā rabbe 'l- 'ālemīn.*⁵⁰

⁵⁰ İbare Arap harfleri ile yazılmıştır.

EDAL'IN* ANA BULGARCA TBİREMЬ BİÇİMİNE İLİŞKİN TESPİTLERİNE ÇUVAŞÇA TEMELİNDE BİR DÜZELTME

Yrd. Doç. Dr. Sinan GÜZEL
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Giriş

EDAL'da *Numerals* [Sayılar] başlığı altında (2003: 223) ve Ana Altayca¹ *tvubu “two” [Ttü. “iki”] sözünün incelendiği kısımda (2003: 1374) Ana Bulgarca bir veri olarak kaydedilen TBİREMЬ biçimi, varsayımsal Ana Türkçe *TVbVr “second” [Ttü. “ikinci”] şekli ile birleştirilmiştir. Sözlükte ayrıca, Ana Bulgarca TBİREMЬ biçimine ilişkin belirlemelerin sağlanmasının Çuvaşça *tebər* ve *tebərew* sözleri ile yapıldığı, ilgili kelimelere de “ikinci” manasının verildiği görülmektedir. Çalışmamızda TBİREMЬ biçimine yönelik söz konusu sağlamanın Çuvaşça açısından ne derece kabul edilebilir olduğu tartışılacaktır.

Öncelikle EDAL'da Ana Bulgarca TBİREMЬ biçimine yönelik kaydedilen yukarıdaki belirlemelerin, konuyu ele alan önceki çalışmalardan bütünüyle ayrılan, yeni bir önermenin parçası olduğunu belirtmeliyiz. Sözlük yazarlarının bu düşüncelerini temellendirirken hangi kanıtlara başvurduklarına ve bizim bu açıklamalara yönelik itirazlarımıza geçmeden evvel TBİREMЬ biçimi üzerindeki tartışmaları hatırlatmanın yararlı olacağı kanısındayız.

1. Bulgar Hanları Listesi ve TBİREMЬ Üzerindeki Tartışmalar

TBİREMЬ biçiminin tanıklandığı Bulgar Hanları Listesi, Bizans Grekçesinden Eski Kilise Slavcasına tercüme edilen *Ellinskiy Letopisets* (Elen Vakanüvisi) adlı el yazmaları kodeksinin Eski Ahit Kronolojisi bölümünde yer almaktadır (bk. Tekin 1987: 12; Mudrak 2005: 89). En eskisi 15. yüzyıla ait üç yazma nüshadan oluşan bu kronolojik şecere ilk kez 1866 yılında A. N. Popov tarafından keşfedilip yayımlanmıştır. Bu gelişme ilgili listede yer alan ancak Slavca ile açıklanamayan dil verilerinin kaynağı konusundaki tar-

* *Etymological Dictionary of The Altaic Languages* (=EDAL)

¹ EDAL'da varsayımsal Ana Altayca (Proto Altaic) kökler ile ilişkilendirilen Çuvaşça verilerin Ana Türkçe (Proto-Turkic) başlığı altında değerlendirildiğini görüyoruz. Türkçenin dönemlendirilmesinde Ana Altayca ve Ana Türkçe arasında İlk Türkçe (Pre Turkic) biçiminde ortak bir Türk dili döneminin var olduğuna yönelik bir düşüncenin de bulunduğunu hatırlatmalıyız (bk. Tekin vd. 2003: 168-169). Yılmaz'ın bu konudaki belirlemeleri şöyledir: “Ana Türkçe, İlk Türkçeden ayrılan en önemli özelliği r/l sesleri yerine z/ş bulundurmak olan, Çuvaşça dışındaki bütün Türk dillerinin götürülebildiği en eski, varsayımsal Türk dil birliğidir. Bundan bir önceki dönem ise içinde Çuvaşçanın da yer aldığı, bir r/l dili olan İlk Türkçedir.” (2010: 728).

tışmaları da başlatmış, iki kelimelik bu ibareler araştırmacılarca Çuvaşça (Ana Bulgarca) ve Macarca gibi diller ile ilişkilendirilmişlerdir (bk. Mikkola 1930: 7-8). Çalışmamız, ilgili ibareleri Çuvaşça (Ana Bulgarca) dil verileri ile açıklayan bir yaklaşım sunmaktadır.

*

* *

Bulgar Hanları Listesi'ndeki Slavca ile açıklanamayan ibareleri, birer Ana Bulgarca dil verisi olarak yorumlayan araştırmacılar arasında ТВИРЕМЬ biçiminin okunuşu ve anlamlandırılması noktasında -EDAL yazarları dışında- bir uzlaşımın bulunduğu söylenebilir. Buna göre, ilgili kronolojik şecerede yer alan Ana Bulgarca kelimelerden *tvirem* biçimi Avitohol, İrnik, Gostoun ve Kormişoş hanların tahta çıkış yıllarını belirten ДИЛОМ ТВИРЕМЬ/DILOM' TWIREM'; ДОСС ТВИРЕМЬ/DOH'S TVIREM; ШЕГОР ТВИРИМЬ/ŞEGOR TVİRİM' şeklindeki iki kelimelik Tuna Bulgarcası ibarelerde, her biri 12 hayvanlı takvimin yıllarından birine işaret eden hayvan adlarının ardından ilgili ayları belirtmek üzere kullanılmıştır:

Orijinal Metin (bk. Mudrak 2005: 89)

авитохоль жигъ лѣтъ т родъ емоу доуло. а лѣтъ емв. дипломъ твиремъ.
ирникъ жигъ лѣтъ р н н. ро^а емоу доуло. а лѣтъ емоу дипломъ твиремъ.
гостоунъ намѣстинкъ сы. в лѣтъ. ро^а емоу ер ми. а лѣтъ емоу. дохъ
твиремъ.

кормисошъ. з і лѣтъ. родъ емоу вокня. а лѣтъ емоу шегоръ твиримъ.

Metnin Çevirisi (bk. Tekin 1987: 12-13)

Avitohol (:): 300 yıl yaşadı; kabilesi Doulo (idi) ve (tahta çıkış)² yılı *dilom' tvirem'* (idi).

İrnik (:): 150 yıl yaşadı; kabilesi Doulo (idi) ve (tahta çıkış) yılı *dilom' tvirem'* (idi).

Gostoun (:): Naip (olarak) bu 2 yıl (hüküm sürdü); kabilesi Ermi (idi) ve (tahta çıkış) yılı *doh's tvirem'* (idi)

Kormişoş (:): 17 yıl (hüküm sürdü); kabilesi Vokil' (idi) ve (tahta çıkış yılı) *şegor' tvirim'* (idi).

Yukarıdaki satırlardan da anlaşılacağı üzere, söz konusu hanların tahta çıkışları, 12 hayvanlık takvimdeki bir hayvan adına karşılık gelen yılın ТВИРЕМ/TVİREM ile ТВИРИМЬ/TVİRİM' ayında gerçekleşmiştir. Konuyu ele alan yayınlarda TVİREM/TVİRİM sözleri, Çuvaşça *tihir* (tăxăp) “dokuz” ve bunun diğer Türk yazı dillerindeki farklı sesçil biçimleri ile karşılaştırılıp EDAL'dan farklı olarak “ikinci” değil “dokuzuncu” anlamı ile kaydedilmiştir. İlgili Ana Bulgarca dil verisini Pritsak (1955: 46) **tokgir* > **togir* > **tovir* > **tovir* > *tvir*; Bazin (2015: 460) **tokuz* > **toguz* > *tivir* ~ *tvir*; Tekin (1987: 23) **tokir* > **togir* > **tivir* > *tvir*; Róna-Tas ve Berta ise *tvirem* < **tūwirem* < *toşurim* şeklinde bir gelişim ile açıklamıştır (WOT 2011: 1165). Her iki kelimenin sonundaki +em / +im biçimleri ise İdil Bulgarcasında da tanıklanan, sıra sayısı yapan ekler olarak yorumlanmıştır (bk. Tekin 1988: 40).

² Orijinal metindeki лѣтъ yazımını anlamlandırma noktasında T. Tekin ve diğer birçok araştırmacının Mikkola'nın düşüncesini benimsediklerini görüyoruz. Mikkola bu kelimeyi hükümdarların tahta çıkış yılı olarak değerlendirmiştir.

EDAL'da ТВИРЕМЬ biçimine yönelik olarak, yazımızın ilk paragrafında aktardığımız belirlemeler dışında herhangi bir açıklamada bulunulmadığını görüyoruz. Ancak sözlük yazarlarından O. Mudrak'ın “Заметки О Языке и Культуре Дунайских Булгар”³ (2005: 83-106) başlıklı yazısında Bulgar Hanları Listesi'nde yer alan Ana Bulgarca kelimeleri, yeni bir kronoloji yöntemi ile yeniden anlamlandırdığı görülmektedir. Makalede oldukça ayrıntılı bir şekilde açıklanan ilgili kronoloji yönteminde Bulgar Hanlarının tahta çıkış tarihleri hesaplanırken Doğu Türk ve Uygur Kağanlıklarındaki eski Türkler ve Moğollar tarafından da kullanılan sadeleştirilmiş 12 yıllık hayvan takvimi değil, 60 yıllık Çin takvimi esas alınmıştır. Bu nedenle de yalnızca ТВИРЕМ biçimi değil, ilgili tarihlere denk gelen çok sayıda Ana Bulgarca söz diğer araştırmacılardan farklı şekilde anlamlandırılmıştır. EDAL'da da aynı anlamlarla kayıt altına alınan bu sözlerden bazıları şunlardır: ДОХСЪ “fare”; ШЕГОРЪ “boğa”; ДИЛОМЪ “kaplan”; ДВАН'Ш “tavşan”; ВЕРЕНИ “yılan”; ТОХ “at”; БЕХТИ “maymun”; ТЕКУ “tavuk”; СОМОР “köpek” vb.

EDAL'da ilgili kelimelere ilişkin yeni anlamlandırmalar dışında, Mikkola 1930, Pritsak 1955, Tekin 1987 ve Bazin 2015 ile hiçbir şekilde örtüşmeyen art zamanlı ve eş zamanlı birleştirmelere de başvurulduğu görülmektedir. Bu yazı ТВИРЕМ biçimi temelinde bir düzeltmeyi amaç edindiği için söz konusu açıklamaları çalışmamıza taşımaya-çağız. İlgilenenler EDAL'ın 1578-1579 (Cilt III) sayfalarında OLD BULGAR başlığı ile kayıt altına alınan kelimelere bakabilirler.

2. İtiraz ve Düzeltme

ТВИРЕМЬ biçimine ilişkin EDAL'daki iddialı köken bilimsel açıklamalara ilk itiraz Alexander Vovin'den gelmiştir. Vovin, ТВИРЕМ sözünün EDAL'daki yorumlanışında bir anlamlandırma sorunu bulunduğunu belirtmiş, biçimin OM. *jirin* “iki” ve PMT. *juwe “iki” sözleri temelinde *tvirem* şeklinde parçalanamayacağını, ayrıca kelimenin ilintilenmeye çalışıldığı *Çuvaşça tebər*'in anlamının “ikinci” değil “sonraki, diğer” olduğunu ifade etmiştir (2005: 85-86). Dybo ve Starostin ise buna cevaben EDAL'ın yayımından iki yıl sonra Mudrak'ın konuyu aydınlatmak amacı ile kaleme aldığı makaleye gönderme yaparak bu çalışmanın ilgili Tuna Bulgarcası ibarelerin sonunda yer alan sözlerin Çuvaşçadaki sıra sayılarına karşılık gelişini (msl. TB *tvirem* > Çuv. *teberem*) oldukça ikna edici bir şekilde kanıtlamakta olduğu belirtmişlerdir (2008: 222).

Bizim ТВИРЕМЬ biçimine ilişkin EDAL'daki bilgilere yönelik itiraz ve açıklamalarımız ise şöyledir:

EDAL'da *tvirem* biçimi *tvire-m* şeklinde çözümlenerek Ana Moğolcadaki verilerle karşılaştırılmış, ardından da kurgulanan Ana Türkçe *TVbVr “ikinci” sözü ile ilişkilendirilmiştir. Bu açıklamalar, Çuvaşçanın bir Altay dili olması yönü ile diğer Altay dilleri ile ortaklaşarak Türkçenin genel sayma sistemi ile birleştirilemeyen⁴ Ana Altayca *tvubu “iki” sözüne bağlı gelişen *tvirem* şeklinde tarihî bir forma sahip oldu-

³ İlgili makale Reshida ADZHUMEROVA ve Emine ATMACA tarafından “Tuna Bulgar Türklerinin Dili ve Kültürü Üzerine” başlığı ile Türkçeye çevrilmiştir (2014: 155-174).

⁴ Türkçenin sayma sistemindeki “iki” kelimesi EDAL'da Ana Türkçe ek(k)i “iki” ve Ana Altayca pÖjökÖe “çift” sözleri ile ilişkilendirilmiştir. EDAL'da Ana Türkçe *TVbVr “ikinci” kelimesi Çuvaşça *tebər* dışında herhangi bir Türkçe veri ile birleştirilememiştir.

ğu iddiasını taşımaktadır. EDAL’da Çuvaşçadan başka tanımlayanı olmayan Ana Türkçe *TVbVr “ikinci” verisi için ise Çuvaşça *tebər* biçimi tanık gösterilmiştir. Bu açıklamalarda bizim belirlediğimiz üç temel açmaz bulunmaktadır. Sözlük yazarlarının Ana Bulgarca *tvirem* “ikinci” (?) biçimini, Ana Altayca *tvubu “iki” ile ilişkilendirebilmek için *tvi-rem* şeklinde çözümlenmeleri, Ana Bulgarcada varsayımsal bir *tvi* “iki” kökü ile yine varsayımsal olan +rem şeklinde sıra sayı sıfatı yapan bir biçimin varlığına işaret etmektedir. Sözü ettiğimiz ilk temel açmaz tam da bu noktada ortaya çıkıyor. **Ana Türkçe *TVbVr “ikinci”** şeklinde müstakil bir kök ya da gövde iddiası ile Ana Bulgarca *tvi-rem* şeklinde çözümlenen bir gövde düşüncesi birbiri ile örtüşmemektedir.

Açıklamalardaki ikinci ve en dikkat çekici açmaz ise yapılan köken bilimsel birleştirmelerin sağlaması için Çuvaşça *tebər* kelimesinin seçilmiş olmasıdır. *tebər* biçiminin **Ana Türkçe *TVbVr “ikinci”** ve Ana Bulgarca *tvirem* ile ilgili olması mümkün değildir. Zira bu kelime ne müstakil bir arkaik kelimenin günümüzdeki kalıntısıdır ne de *tvi-rem* şeklinde iki parçadan oluşan bir birleşik ya da gövde ile ilintilidir. **tepİR biçimi Çuvaşçanın mevcut köken bilimi sözlüklerinde şöyle çözümlenmektedir:**

ESÇYA-YE (1964: 243): tata + pİR > ta + pİR > tepir.

ESÇYA-F (1996: 208): Çuv. tata + pİR > tapİR > tepir, Krm-Tat. tagı bÉR > teber.

EDAL’daki iddiaların aksine *tepİR* biçimi, yukarıdaki köken bilimsel açıklamalardan da izlenebileceği üzere Çuv. *tata* “daha” ve *pİR* “bir” sözlerinden oluşan bir birleşiktir. *тепѐре* “другой” [“diğer], *тепѐреп* “еще по одному” [“bir kez daha”]; *тепѐри* “другой из них двоих” [“onlardan ikisinden diğeri”] (ÇSK XIII: 300-301) biçimleri de Çuvaşçadaki benzer diğeri örnekler olarak dikkat çekmektedir.

Mudrak, 2005 tarihli çalışmasında, EDAL’daki açıklamalara yönelik herhangi bir düzeltme yapmaksızın Çuv. *tebërem* “diğeri, ikinci” biçiminin yapısını “слово, сконтаминированное с bir ‘один’ ” notu ile yeniden açıklamıştır. EDAL’da Ana Bulgarca *tvirem* biçimi, Ana Altayca *tvubu “two” [“iki”] sözü ile ilişkilendirebilme düşüncesi ile *tvi-rem* şeklinde çözümlenirken, bu son çalışmada ise yapısında bir sözünün bulunduğu bir birleşige işaret edilmektedir. Ancak yazar bu açıklamasında *твиремь* ~ Çuv. *tebërem* ~ Alt. *dui- “два, второй, пара” [“iki, ikinci, çift”] şeklinde bir denklik sunarak kelimeyi “iki” anlamını taşıyan varsayımsal bir sayı adı ile birleştirme eğilimini de sürdürmektedir (bk. Mudrak 2005: 98). *tata + pİR > ta + pİR > tepİR* gelişimi ile açıklanan *tepİR verisi*, “iki” anlamını taşıyan arkaik bir kök ile bir sayı adından oluşan bir birleşik düşüncesini de olanaksız kılmaktadır.

EDAL’daki açıklamalara yönelik üçüncü ve son itirazımız ise A. Vovin’in de dikkat çekmiş olduğu, ТВИРЕМЬ biçimine verilen “ikinci” anlamına Çuvaşça tanık bulma noktasında ortaya çıkmaktadır. EDAL’da (2003: 1374) Çuv. *tebər, tebërew* “second”, Mudrak 2005’te ise Çuv. *tebërem* “другой, второй” sözleri, daha önce andığımız üzere “ikinci” anlamı ile kayıt altına alınmışlardır. Ancak söz konusu Çuvaşça veriler incelendiğinde, *tebërew* biçiminde bu anlamın bulunmadığı, Mudrak’ın Çuvaşça bir veri olarak kaydettiği *tebërem* “ikinci” kelimesinin de Çuvaşçanın sözlüklerinde tanımlanmadığı görülmektedir:

тепѐреп “другой, иной” [“diğeri, diğeri”] (ÇSK XIII: 300).

Söz konusu Çuvaşça verilerden *tebər* [тепѐр] biçiminde ise “ikinci” anlamının yalnızca ÇSK’de temel anlam olan “diğeri”den gelişen bir yan anlam olarak kaydedildiği görülmektedir. Oysa EDAL’da Ana Bulgarca ТВИРЕМЬ ve Çuvaşça *tebər* verileri, Ana

Altayca *tvubu “iki” şeklindeki sayı adı ve yine bu varsayımsal kök ile ilişkilendirilen Ana Türkçe *TVbVr “ikinci” kelimesi ile birleştiriliyordu:

menĕp “другой (второй), второй из двух” [“diğeri (ikinci), iki taneden ikincisi”] (ÇSK XIII: 297).

menĕp 1. “другой, следующий” [“diğer, sonraki”] 2. “другой, иной” [“diğer, öteki”] 3. “еще, еще один” [“başka”] –ÇRS

Çuvaşça *тепĕр* kelimesinin temel anlamının “ikinci” olamayacağı konusundaki itirazımız ve bunun gerekçeleri ile Vovin’in (2005: 86) açıklamaları arasında bir koşutluk bulunmaktadır. Ancak Vovin’in *tvirem* biçimine yönelik belirlemelerinde katılmadığımız önemli bir nokta bulunuyor. Vovin, *tvirem*’den önceki kelime *dilom*’un anlamının “yılan” olduğu konusunda birçok araştırmacının hemfikir olduğunu, bu durumda da *tvirem*’in bir sayı adı dışında her şey olabileceğini belirtmiştir. Bu açıklamasını “Türkçede sayılar isme göre önde bulunurlar” kuralı ile gerekçelendiren araştırmacı, iddiasını berraklaştırmak düşüncesi ile de üç körüg kişi kelti örneğini vermiştir (bk. Vovin 2005: 86). Söz konusu satırlar, Vovin’in *dilom tvirem* ibaresini tamlama mantığı ile yorumladığını ortaya koymaktadır. Zira Türkçede sayıların isme göre önde bulunması ancak tamlama ilişkisi için söz konusu edilebilir. Ancak Vovin’in ilgili ibarede dikkatten kaçırdığı bir durum bulunmaktadır. Bilindiği üzere, 12 hayvanlı takvimde önce yıl adı, ardındansa bu yıla ait ay adı belirtilmektedir. Bulgar Hanları Listesi’nde de Tuna Bulgarcası ibarelerin ilk kelimesi 12 hayvanlı takvimdeki yıllardan birini gösteren hayvan adı, ikinci kelime ise o yılın ayını belirten bir sıra sayısıdır (bk. Tekin 1987: 13). Bu iki kelimenin yan yana gelmesi bir tamlamayı değil, söz konusu Türk takvimine ait sistematik bir dizilimi ortaya koymaktadır. Ana Bulgarca dil malzemesi içinde ilgili dizilim, Rahip Tudor Doksov’un Aziz Athanasius’un vaazlarının çevirisine düştüğü “Четырех словах против ариан” [Arianlara Karşı Dört Kelime] adıyla da bilinen notta da tanıklanmaktadır:

СЪН ЖЕ БОРИСЪ БЪЛГАРЫ КРЪСТИНАЪ КЪТЪ ВЪ ЛѢТО СЪХЪ БЕХТИ,

“Bu Boris yeth’ behti yılında Bulgarları Hristiyan yaptı” (Tekin 1987: 24).

Eski Türkçede de söz konusu sistematik dizilimi tanımlayan çok sayıda misal bulunmaktadır (bk. Şirin User 2009: 212-213):

(1) **biçin: yılka: yit(i)ñç ay:** yiti ot(u)zka: kop (a)lk[(d)ım](ı)z (KT KD)

(2) bunça k(a)zg(a)n(i)p : k(a)η[(i)m k](a)g(a)n it yıl: on(u)ñç (a)y: (a)ltı ot(u)zka: uça: b(a)rdı (BK G 10)

(3) üzä : t(ä)ηri : **koñ: yılka: y(e)tinç [(a)y]:** küçl(ü)g: [(a)lp:] k(a)[g(a)n](ı)m da: (a) dr(i)lu b(a)rd(i)η(i)z (O 12)

(4) **t(a)b(i)şg(a)n: yıl: biş(i)ñç (a)yka** t(ä)g[i ... yıl]ka: ö[t(ü)k(ä)n yış b](a)şint[a]... (ŞU D 8-10)

3. Değerlendirme ve Sonuç

EDAL’da Bulgar Hanları Listesi’nde bulunan Ana Bulgarca kelimelerin anlamlandırılmaları ve köken bilimsel izahları, etimolojik prensiplerin göz ardı edildiği bir yöntem ile gerçekleştirilmiştir. O. Mudrak’ın 12 hayvanlı takvim yerine tercih ettiği 60 yıllık Çin takvimi temelinde yapılan hesaplamalar neticesinde beliren yıl ve ay adları, ilgili

Ana Bulgarca kelimelere anlam olarak yüklenmiş, ardından bu yeni anlamları taşıyan biçimlere art zamanlı ve eş zamanlı tanıklar bulunmaya çalışılmıştır. Söz konusu Ana Bulgarca dil verilerinden ТВІРЕМЬ'e ilişkin olarak kaydedilen bilgiler gözden geçirildiğinde ise aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- Ana Türkçe *TVbVr “ikinci” şeklinde müstakil bir kök ya da gövde iddiası ile Ana Bulgarca *tvi-rem* şeklinde iki parçadan oluşan bir gövde düşüncesi bir tutarsızlık yaratmaktadır.
- Ana Bulgarca ТВІРЕМЬ ve Ana Türkçe *TVbVr “ikinci” biçimlerine *Çuvaşça tanık bulma düşüncesi ile seçilen tebər [menəp]* kelimesinin söz konusu veriler ile ilgili olması mümkün değildir. Zira bu kelime ne müstakil bir arkaik kelimenin günümüzdeki kalıntısıdır ne de *tvi-rem* şeklinde iki parçadan oluşan bir birleşik ya da gövde ile ilgilidir. Çuvaşçanın köken bilimi sözlüklerinde *tata + pır > *ta + pır > tepİR* şeklindeki gelişim ile izah edilen bu kelimenin “iki” anlamını taşıyan Ana Altayca bir kök ile de ilişkilendirilmesi olanaksızdır.
- Çuvaşça tebər [тєпєр] biçiminin temel anlamı iddia edildiği “ikinci” değildir. Çuvaş sözlüklerinde “ikinci” anlamı, temel anlam olan “diğer”den gelişen bir yan anlam olarak kaydedilmiştir.

Kısaltmalar ve İşaretler

Çuv.	Çuvaşça
Ttü	Türkiye Türkçesi
Krm-Tat.	Kırım Tatarcası
msl.	Misal
OM.	Orta Moğolca
PMT	Proto Mançu Tunguz
BK G	Bilge Kağan Yazıtı - Güney Yüzü
KT KD	Kül Tigin Yazıtı - Kuzey Doğu Yüzü
O	Ongin Yazıtı
ŞU D	Şine Usu Yazıtı- Doğu Yüzü
{ }	Üst biçim birimlerin gösterilmesinde kullanılır.
>	Bir biçimden başka bir biçime gidişi gösterir.
<	Bir biçimin başka bir biçimden gelişini gösterir.
*	Varsayımsal biçime işaret eder.
+	Adların önünde kullanılır.
/	Bir biçim biriminin farklı seçil biçimlerini ayırır.
~	Denklik gösterir.
vb.	ve benzerleri
vd.	ve diğerleri
bk.	bakınız

Kaynakça

- Bazin L. (2011) *Eski Türk Dünyasında Kronoloji Yöntemleri* (Çeviren Vedat Köken), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÇSK: Aşmarin N. İ. (1994-2000) *Slovar Çuvaşskogo Yazıka - Çıvaş Sımahısen Kineki*, XIII, Çeboksarı: Russika.
- CRS: Skvortsov M. İ. (1985) *Çıvaşla-Vırısła Slovar’/Çuvaşsko-Russkiy Slovar’*, Moskva: Russkiy Yazık.
- Dybo A. V., Starostin S.(2008) “In Defense of the Comparative Method, or The End of the Vovin Controversy”, *Aspeky komparativistiki* 3: 119-258.
- EDAL: Starostin S., Dybo A., Mudrag O. (2003) *Etymological Dictionary of The Altaic Languages*. Leiden-Boston: Brill.
- ESÇYA-F: Fedotov M. R. (1996) *Etimologičeskiy Slovar’ Çuvaşskogo Yazıka*, C. I-II, Çeboksarı: ÇGİGN.
- ESÇYA-YE: Yegorov V. G. (1964) *Étimologičeskiy Slovar’ Çuvaşskogo Yazıka*, Çeboksarı: Çuvaşskoye Knijnoe İzdatel’stvo.
- Mikkola J. (1930) “Tuna Bulgarlarının Krunolojisi (Türk Kabileleri)”, *Türk Yurdu*, Sayı 27-28, İstanbul.
- Mudrak O. A. (2005) “Заметки о языке и культуре дунайских болгар” [Notes on the Language and Culture of Danubian Bulgars]. In: *Аспекты компаративистики I* [Aspects of Comparative Linguistics I]. Moscow: RSUH publishers, 83–106.
- Mudrak O. A. (2014) “Tuna Bulgar Türklerinin Dili ve Kültürü Üzerine” (Çev. Reshide Adzhumerova ve Emine Atmaca), *Gazi Türkiyat*, Güz 2014/15: 155-174.
- Pritsak, O. (1955) *Die Bulgarische Fürstenliste un die sprache der protobulgaren*, Wiesbaden: Otto Harrassowits.
- Şirin User H. (2009) *Köktürk Ötügen Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Konya: Kömen Yayınları.
- Tekin T. (1987) *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin T. (1988) *Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin T., Ölmez, M. (2003) *Türk Dilleri -Giriş-*, İstanbul: Yıldız Dil ve Edebiyat.
- Vovin A. (2005) “The End of the Altaic Controversy”, *CAJ* 49/1, 71-132.
- Yılmaz E. (2010) “Karşılaştırmalı Türk Dilbilimi Çalışmalarında Çuvaşçanın Yeri I Sesbilgisi”, *Turkish Studies*, Volume 5/4 Fall, 728-741.

ESKİCİL BİR HASTALIK ADINDAN ARGOYA: GICIK

Yrd. Doç. Dr. Nursel ÖZDARENDELİ
Trakya Üniversitesi

Giriş

Argo, (Alm. *Argot*, *Graunersprache*, Fr. *argot*, İng. *slang*, Osm. *lisân-ı hezele*, *lisân-ı erâzil*) farklı bir anlaşma biçimi sağlamak üzere aynı meslek veya topluluktaki insanların ortak dildeki kelimelere özel anlamlar vermek, bazı kelimelerde değişiklik yapmak, dilin lehçelerinden, eskimiş öğelerinden ve yabancı kökenli biçimlerinden de yararlanmak suretiyle oluşturdukları herkesçe anlaşılmayan kelime ve deyimlerden oluşan, gereğinde mecazlı anlamlara da yer veren özel dil veya söz dağarcığıdır (Korkmaz, 2010: 24).

Geniş anlamıyla argo, ortaklaşa kullanılan ölçünlü dilin dışında kalan her türlü dildir. Argonun söz dağarcığı, genel dildeki sözlere özel anlamlar verilerek bazı sözlerde bilinçli değişiklikler yapılarak, eskimiş öğeler diriltilerek veya yabancı dillerden alıntılar yapılarak oluşturulur (Karaağaç, 2013: 48, 49).

Tanımlardan da anlaşıldığı üzere, argonun söz varlığını oluşturmada sözü geçen unsurların yanında eskicil öğelerin diriltilmesi de etken olabilmektedir.

Bu çalışmada -tarihî metinlerle günümüz lehçelerindeki veriler dikkate alınarak-Türkçenin argosunda yer alan *gıcık*¹ sözcüğünün Eski Anadolu Türkçesine ait tıp metinlerinde bir cilt hastalığı adı olan *gıcık* (*gici/gıcık/giciyik/giciyük*) sözcüğü ile ilgisi üzerinde durularak bunların aynı sözcükler olduğu kanıtlanacak ve eskicil bir tıp teriminden argoya olan anlamsal yolculuğu ele alınacaktır.

Sözcüğün tarihî ve çağdaş lehçelerde ses değişimleri ile kazandığı yeni biçimler (*gidiş*, *gıdık vb.*) ve anlam alanları ile bu sözcüğün isim tabanı olarak kullanımı bu yazının kapsamını aşacağından bu konu üzerinde durulmayacaktır.

1. Sözcüğün Türk Dilindeki Durumu

Modern Türkiye Türkçesinin söz varlığında işlek olarak kullanmakta olduğumuz -hatta psikolojik açıdan da kullanıcıları son derece rahatlatan- *gıcık* sözcüğü *Türkçe Sözlük*'te şu şekilde gösterilmektedir.

gıcık is. 1. boğazda duyulup aksırtan, öksürten yakıcı kaşıntı. 2. is. ve s. *argo* sözleriyle, davranışlarıyla kızdıran, sinirlendiren, sıkın (kimse). *gıcık almak* (kapmak veya olmak) *argo* bir davranışa veya bir kimseye sürekli sinirlenmek. *gıcık etmek argo* si-

¹ Hulki Aktunç'un *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü (Tanıklarıyla)* s. 122'de ve TDK, *Türkçe Sözlük* s. 850.

nirlendirmek, öfkelenlendirmek, kızdırmak. *gıcık tutmak* bir süre boğaz gıcıkklanmasına yakalanmak. *gıcık vermek* boğazı yakıp kaşındırarak öksürmeye yol açmak. *gıcıklama* is. gıcıklamak işi. *gıcıklamak* (-i) gıcık oluşturmak, kaşındırmak. 2. *mec.* kuşkulanmak, huylanmak. 3. *mec.* cinsî istek uyanmak (TÜS 850).

Gıcık sözcüğünün *Kamus-ı Türki*'de art damaksıl ve ön damaksıl bütün biçimlerinin yer alması, sözcüğün XX. yüzyıl TT'de geniş bir türeme ailesi ile var olduğunu göstermektedir.

gıcı “gıcık”

gıcık, gıcık “kaşınmakla beraber yanma, tahriş”

gıcıkla-, *gıcikle-* “kaşınmakla beraber yanmak, taharrüş etmek; gıdıklamak; *mec.* şüphe ve tereddüde düşürmek”

gıcıla- “gıcıklamak, gıcikleme, kaşınmakla beraber yanmak; dişlerini gıcırdatarak çıkışmak, tehevür etmek, birinin üstüne yürümek istemek”

gıcı- “gıcıklemek, gıcışmek” (Yavuzarslan, 2010: 379).

gıcı (gıcık) “hafif gıcıklanma, kaşınmakla beraber az yanma”

gıcık ve gıcık- (*bkz. gıcı ve gıcış-*) “hafif surette kaşınıp yanmak, az gıcıklanmak” (Yavuzarslan, 2010: 381).

kıcı, kıcık, kıcıkla- bkz. gıcı vesaire.

kıcık, kıcıkla- bkz. gıcık vesaire. (Yavuzarslan, 2010: 635).

Sözcük, kullanıldığı yazı dilinin genel eğilimlerine bağlı olan ses değişimleri ile isim ve fiil formlarıyla hem tarihî hem günümüz metinlerinde de tanıklanmaktadır.

Sözcüğün tarihî metinlerdeki türeme ailesi şu şekildedir:

Karahanlı Türkçesi

Bu sözcüğün Türkçenin söz varlığında ilk kez DLT'de tanıklandığını görmekteyiz.

Kaşgarlı Mahmut, *kiçi-/kıcı-* “kaşımak, kaşınmak” kökünden değişik çatıların bulunduğunu ve mecaz anlamlarının oluştuğunu göstermektedir:

kiçi- “kaşınmak”

etim kiçidi “vücudum kaşındı, bütün hayvanlarda aynı.” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014; 558/460/DLT).

kiçin- “(vücut) kaşınmak”

kiçin- “(kadın için) fuhuş yapmak istemek”

uragut kiçindi “kadın fuhuş yaptı. ‘Kendini dövdürtme (kaşınma)’ anlamında kiçinme denir. Aslı, vücut kaşınınca söylenen et kiçindi’den gelir.” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014: 345/278/DLT).

kiçit- “kaşıtmak”

anıñ uduzi kiçitti “o, ona uyuz yerini kaşıttı.” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014: 416/326/ DLT).

kıçıla- “birini güldürecek yerlerinden kaşımak, gıdıklamak”

ol meni kıçıladı “o benim vücudumda insan dokunduğu zaman güldüren koltuk altı ve taban gibi yerleri kaşdı.” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014: 586/480/ DLT).

Harezmi Türkçesi

Harezmi Türkçesi sahasında ise, sözcüğün isimleşmiş biçimi ile yalnızca NF'de tanıklandığı görülmektedir.

kiçiğ (k. tut-) “kaşıntı, uyuz”

“Cümle teninge ‘illet münteşir boldı taķı teni cümlesi şıŝtı taķı kiçiğ tuttu; tırnaķları birle kaşiyur erdi.” (Tezcan, Zülfikar, Ata, 2014: 330-17/NF).

“İlet bütün tenine yayıldı, teninin tamamı şıŝtı ve kaşıntı tuttu. Tırnaķları ile kaşır idi.”

Kıpçak Türkçesi

Tarihî Kıpçak Türkçesi eserlerinde de benzer anlamlarda birçok veri bulunmaktadır:

Toparlı ve ekibi tarafından hazırlanan *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*’nde farklı farklı eserlerde sözcüğün çeşitli biçimlerde tanıklandığı görülmektedir.

giçik “kaşınma, gidişme” (İH), *kiçikla-* 1. “gıdıklamak” (İH), 2. “alay etmek” (TZ), *kiçi-* 1. “gidişmek, kaşınmak” (CC, Kİ), 2. “vücut kızmak, hararetlenmek” (TZ) (Toparlı, Vural, Karaatlı, 2007: 87, 143, 148).

Çağatay Türkçesi

Çağatay sahasında Ali Şir Nevâyî’nin tanıklığı, bu sözcüğün sahanın söz varlığı içerisinde de mevcut olduğunu göstermektedir.

kiçis- [*< kīçī-ş-ur*] Gicişür demektür, *<* ve yine Nevâdirü’ş-Şebâb’da [bir maṭla’da] gelür.

“Dêdi közüm kiçisur aytım ki bâde tamız

Dêdi ne hâcet aña bade mest êrür ansız”

“Gözüm kaşınıyor, dedi. Şarap damlat, dedim. Ona şarap gerekmez o şarapsız da sarhoştur, dedi.” (Kaçalın, 2011: 668/NSÇT).

Ayrıca Nevâyî, *Muhakemetü’l-Lugateyn*’de 100 fiili sıraladığı bölümde *kiçigla-* “gıdıklamak, tahrik etmek” fiilini de sayar (Barutçu, 1996: 123, 170/ML).

Anadolu sahasına geldiğimizde ise *Tarama Sözlüğü*’ndeki veriler ışığında sözcük ilk kez 14. yüzyılda tıp metinlerinde karşımıza çıkmaktadır:

gicik (gici, gicük, giciyik, giciyük) “kaşınma, kaşıntı, uyuz hastalığı”

“..Kanı sâfi eyler ve uyuzu ve gicigi giderür.” (Edviye. XIV. 15/TS).

gicik getir- “uyuza yakalanmak”

“... reddin talep ederin deyicek, ehl-i vukufa gösterilip *gicik getürmüş hâlâ gicik getürelî kırk gün olmuş deyü haber verip...*” (Sic. A. XVI. 1, 533/TS).

gici- “kaşınmak”

“*Kan galebesi alameti, ... çok gerinmek ve kan alacak yirler gicimek.*” (Mü. Şi. XIV-XV. 3/TS).

giciş- “gidişmek, kaşınmak”

gicit- (*giçit-*) “kaşındırmak”

gicitgen (*giçitgen*) “ısrırgan denilen ot” (Bürh. XVIII-XIX. 181/TS).

Sözcük, *Kamus Tercümesi* ve *Bürhan-ı Katı Tecümesi*’nde de aşağıdaki biçimlerde geçmektedir:

kiçik “gıdıklanma”

“*Ed-dağdağa [Ar.] ... ve kıcıklamak manasındadır ki koltuk altına dürtmek ve tabanı kaşımakla kocundurmadan ibarettir. Kıcığa ve kocunmaya da dağdağa denir.*” (Kam. XVIII-XIX. 2, 705/TS).

kiçikla- “gıdıklamak” (Bürh. XVIII-XIX. 147/TS).

Buraya kadar gösterilen örneklerde sözcüğün DLT'den başlayarak bütün tarihî dönemlerde yer aldığı anlaşılmaktadır.

Günümüz Türk lehçelerinde *gıcık* sözcüğünün türeme ailesinin tanıkları şu şekildedir:

Az T. *gicişme* "...kaşınma ihtiyacı" *giciş-* "kaşınmak, kaşınma duymak" *gicitken* "gövde ve yapraklarında dalayıcı etkisi olan ot bitkisi" (ADİL 244) *gıcığ* (bkz. *gıdığ*) "...meydana gelen taharrüş hali" *gıcığla-* 1. "gıdıklamak" 2. "asabileştirmek, tesir etmek" (ADİL 130), **Trkm T.** *giceme* "gıcık" (TLS 272) *gice-* "kaşınmak" (Kara, 2001: 179), *gı-cı ber-* "sitem etmek, kınamak, yüzüne vurmak" (Kara, 2001: 178), **Gag T.** *gıcık* "gıcık" *gıcıkla-* "gıcıkklamak" (GTS 103) *giciik* "gıcık" *giciikli* "gıcıklı" (GTS 104) *gidiş* "kaşınma" *gidiş-* "kaşınmak" *gidişmek* "kaşınma" (GTS 104), **Kz. Tat. T.** *kıçın-* "kaşınmak" *kıçıt-* bir yeri kaşınmak, kaşındırmak, karıncalandırmak" *kıçıtkan* "ısrırgan otu, dalagan" (KTTS 165), **Krcy-Mlk T.** *kiçi-* "kaşınmak, kaşımak" *kiçit-* "kaşındırmak" *kiçiv* "kaşın-tı, uyuz" (KMTS 264), **Km. T.** *kıçıtiv* "kaşıntı", *kıçıt-* "kaşınmak" (RKMS 285, 1109), **Kr. Kl. T.** *kışıw, kışınıw, kışıtıw* "kaşıntı" (RKS 291), *kışınıw, kışıtıw* "kaşınmak" (RKS 1098), **Krg T.** *kıçık* "gıdık, gıcık, çabuk ve çok gıdıklanma istidadı" *kıçış-* "kaşınmak, gidişmek" *kıçıştır-* "gidiştirmek" (KrTS 449), **MUy T.** *giciğ* (bkz. *gıdik*) "gıdıklanma, gıdıklama" *giciğdaş* "gıcıklam" *giciğdi-* "gıcıklamak" (YUTS 142) *kıçık* "gıdık" *kıçışkak* "uyuz" *kıçış-* "kaşınmak, kaşımak" *kıçıklaş* "gıdıklama" *kıçıklaş-* "gıdıklaşmak" *kıçikli-* "gıdıklamak" (YUTS 234) *kitik* "gıdık" *kitiklaş* "gıdıklama" *kitikli-* "gıdıklamak" *kitişkak* "uyuz" (YUTS 238), **Özb T.** *kıçık* "gıcık" (ÖT-TÖ 279) *kıçi-* "kaşınmak, kaşımak" (ÖT-TÖ 209), **Tv. T.** *kiji-* "gidişmek, kaşınmak" *kijirgen-* "gıdıklanmak" *kıçigeel-* "gıdıklanmak" (TuTS 68), **Hks T.** *hıçı-* "kaşımak" (HTS 166), **Şor T.** *kıçı-* kaşımak (ŞS 48), **Alt. T.** *kıçık* "gıcık, gıdıklanma" *kıçık söş* "kötü, zehirli söz, birini kırmak amacı ile söylenmiş söz" *kıçı-* "kaşınmak" *kıçıkayla-* "kaşımak" *kıçıkta-* "gıdıklamak" (ATS 107), **Ykt. T.** *kıhu* "kaşıntı" *kıhıy-* "kaşımak" (TSS 147).

TT ağızlarında sözcüğün çeşitli biçimleriyle ilgili olarak *Derleme Sözlüğü*'nde şu veriler yer almaktadır:

gıcık 1. sözüne güvenilmeyen, her işten vazgeçen. 2. başkasına sevimli gelmeyen (kimse) 3. kuşku, işkil, kaygı. *gıcık almak* (*gıcığına gitmek, gıcık olmak*) bir şey ya da bir kimse sinirine dokunmak. *gıcık çıkarmak* sorun, mesele çıkarmak. *gıcık etmek* nispet vermek. *gıcık girmek* şüphelenmek. *gıcıklık yapmak* sinire dokunacak hareket yapmak ve söz söylemek. *gıcık vermek* 1. kışkırtmak, tahrik etmek. 2. kışkırtmak, nispet vermek. *gıcıklanmak* birisi dokunduğu zaman irkilmek, gıdıklanmak. *gicevi* at ve sığırlarda olan kaşıntı. *gicik* çok kıpırdayan, yerinde duramayan kimse. *gicikli* pis, bitli (kimse). *gici-* 1. gicişmek. 2. kaygılanmak. 3. kızmak. 4. neşelenmek, gülüşmek. 5. kuvvetle cinsî istek duymak (kadınlarda). *giciş-* [*gediş-, gıcış-, gıvtun-, gici-, gicin-, gicişmeyh, gidişmek*] 1. kaşınmak. 2. içi gıcıklanmak. 3. çok fazla istek duymak, heveslenmek, iştahlanmak. *gici* [*gıcık*] 1. sığırları ısırarak bir çeşit sinek, büvelek. 2. öfke, kin. 3. [*gicik*] çok kıpırdayan, yerinde duramayan (kimse). *gicimik* [*gecik, gıcırık, gidiş, gıdmır, gıtmir, gıcav, gici, gicik, gicime, gicimük, gicit, gicük, gidiş, gidişgen, gidişik*] uyuz hastalığı. *gicimikli* boş durmayan, kendi kendine iş bulan (kimse) *giciyik* ekzema hastalığı. *gicimük* vücutta meydana gelen ve kaşınan sivilce. *gidişgen* [*gecirgen, geçirgen, gıcan, gıcıkdan otu, gıcıkdan otu, gıcırta, gıcan, gıcıklen, gicirgen, gicitkan, gidişik, gidişkenlik, gidişken otu, gijirtiken*] 1. ısrırgan otu, 2. arpa yığınlarında bulunan, kaşıntı yapan kelebek tozları. 3. kösnül hislerine uyan kadın.

Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçeleri üzerinde yaptığımız taramaların sonucunda TT'deki *gıcık* sözcüğünün ve özellikle fiil tabanı olan *gıcı-* biçiminin anlamsal uyumun yanında ses bilgisel olarak da genel eğilimlere bağlı olarak düzenli bir dağılım gösterdiğini söyleyebiliriz.

2. Sözcüğün Kökenine İlişkin Açıklamalar

Türkçenin etimolojik sözlüklerinde yapılan taramalarda *gıcık* sözcüğünün, M. Räsänen ve H. Eren hariç hemen hemen her kaynakta söz konusu olduğu görülmektedir.

Clauson, Uygur metinlerindeki *saklıg* (TT VII 36,12) sözcüğünün *kıçık* olarak yanlış okunduğunu not eder.

Clauson'da *gıcık* ile ilgili bilgiye *kıçıla-* maddesinden ulaşıyoruz:

Clauson (1972: 591), *kıçıla-* “gıdıklamak”, *kıçı* “gıcık” biçiminde eski dönemden tanıklanmış sadece bu iki sözcüğün var olduğunu, ama bazı modern Türk dillerinde sözcüğün türevlerine rastlandığını belirtir. GB Osm., Tkm. Türkçelerindeki *gıçık* “gıdıklanma” ve *gıçıkla-* “gıdıklamak” örneklerini zikreder ve “belli ki kökteştir ve daha eski kuramsal bir **kıç-* ‘irrite etmek, gıdıklamak’ fiilinden gelmiş olmalıdır” açıklaması ile DLT'den örnekler verir.

Tietze (2009: 145), öncelikle sözcüğün “boğazı gıdıklayan ve insanı öksürten hafif kaşıntı” anlamını verir ve Meninski'nin sözcüğün etimolojisi hakkındaki <**gıcı-/gıcı-* “kaşınmak” + fiilden isim yapan -k” fikrini zikreder. Ardından, *gıcık* “sinirlilik hali”, “sinirlenmiş, kızmış”, “sinire dokunan”, “hain”, *gıcık al-* “sinirlenmek”, *gıcığına git-* “sinirine dokunmak” anlamlarını cümle örnekleri ile birlikte verir.

Sevortyan (1980: 42), *gıcı/kıçı* “kaşıntı” ve *kıçı*’dan türeme *kıçıla-* “gıdıklamak” örneklerini verir. *Gice-*, *giciş-*, *gıcık-* fiillerinin günümüz lehçelerinde hangi ses ve biçimde yer aldıklarını ve “kaşımak, kaşınmak; gıdıklamak, gıdıklanmak; tahriş etmek, yanmak, boğazı gıcıklanmak” anlamlarını ve isim formu ile “kurdeşen, uyuz (hayvanlarda); kaşıntı, gıdıklama, gıdıklanma” anlamlarını kaydeder.

Gülensoy (2007: 370, 371), *gıcık=gıcık* “kaşıntı” isimlerini ve *kiçi-/kıçıla-* köklerinden gelen ET’de “tahriş etmek” anlamındaki *kiçi-/kıçıla-* fiillerini kaydeder. Yansıma söz olduklarını belirterek TT’deki tanıklarını ve Anadolu ağızlarındaki *giycikli* “kaşıntılı, uyuzlu” kullanımlarını verir. *Gıcı* “kaşıntı”, *gicile-* “kaşımak”, *giciş-* “kaşınmak” sözcüklerini de kuramsal bir **ki:çi/kıçı-*+(g) köküne bağlar.

Sözcüğün kökeni üzerine Nişanyan’da şu bilgileri bulmaktayız:

gıcık [Kıp] İdrH, CFürs XV *kıçık/kiçik* “gıdıklama”; [TTü] TS XIV *gıcık* “kaşıma, tahriş”; [TTü] ArgoS 1990 *gıcık* “tırmalayıcı veya rahatsız edici şey veya kişi (argo).”

<ET *kıçı-/kiçi-* +İK [Kaş XI] “tahriş etmek, tırmalamak”, *gıcık kap-*, *gıcık ol-*, *gıcıkla-* (Nişanyan, 2009: 209).

Eyüboğlu (1995: 282), “*gıcık*, tr gı (doğal ses, yansıma ses)’dan *gı-cık/gıcık*... Doğal bir durumu, devinmeyi, eylemi yansıtmada dışında kavram oluşturacak anlamı yoktur.” diyerek *gıcıkla-*, *gıcıklan-*, *gıcır*, *gıcırda-*, *gıcırdat-*, *gıcır*, *gıcırta-*... biçimlerinin türevlerini verir.

Yukarıdaki veriler sözcüğün değişik fonetik biçimlerinin “kaşıma, kaşıntı, tahriş; gıdıklama; uyuz” anlamlarına sahip olduğunu göstermekte ve sözcüğün yansıma kökenli olma ihtimali üzerinde durmaktadır.

Dillerinin doğuşu ve oluşumu konusundaki fikirler, varsayımlardan ibaret olsa da bugüne kadar pek çok görüş ileri sürülmüştür. Bunlardan bir tanesi, dillerin tabiatındaki seslerin taklidi sonucu oluştuğunu ileri süren *ses yansıma* (onomatopia) kuramıdır.² Bu kuramın kendisi tek başına kabul edilebilir bir açıklama olmasa da dünya dillerinin söz varlığında yansımaların etkisi açıkça gözlemlenebilmektedir. Sözcüğün gerek Türkçenin tarihî ve modern metinlerinde tanımlanabilen türevleri ve gerekse anlam değişmesine uğrayarak ortaya çıkan argodaki *gıcık* sözcüğü kaşınma sesinin taklidi olarak yansıma kaynaklı olmalıdır. Muhtemelen kaşıma hareketinin çıkardığı ses “kici-/gici-~kıcı-/gıcı-” şeklindeki sözcükleri ortaya çıkarmıştır. Hamza Zülfikar’ın (1995: 173) *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler* adlı eserinde *gıcık* sözcüğü TT’deki bütün türevleri ile “*Sert nesnelerin kulak tırmalayıcı bir tarzda birbirine sürünmesini, birbiri üzerinde kaymasını, kaşınma ve sinir tepkisi yapan benzeri hareketleri anlatır.*” açıklaması altında yer alması bu fikri destekler niteliktedir.

Gıcık, *gejig* “gıdıklama, gıdıklanma”, *gejigdeh~gejigleh* “gıdıklamak” biçimleri ile Moğolcada da kullanılmaktadır (Karaağaç, 2003: 608,609). Yansıma sözcükler, tabiat taklidi sonucu ortaya çıktığı için dünyanın diğer dillerinde de benzer seslerle oluşturulması mümkündür³. Yani, sözcüğün Moğolcadaki kullanımı ille de iki dilin köken akrabalığına bağlanmak zorunda değildir. Ödünçleme ya da tesadüfi benzerlik olması da muhtemeldir. Bunu tespit edebilmek için daha detaylı bir çalışmaya ihtiyaç vardır.

3. Anlam Bilimsel Durum

Gıcık, argoda “rahatsız edici şey, kişi, durum” anlamlarında kullanılan bir sözcüktür. Eski Anadolu Türkçesi sahasında yazılmış tıp metinlerine baktığımızda “kaşıntı, uyuz” ve kaşıntı ile ilintili bazı cilt hastalıklarına ad olan *gici⁴/gıcık⁵/gicük⁶/giciyik⁷/giciyük⁸* sözcükleri ile karşılaşırız. Kaşıntının kişiye ne kadar rahatsızlık verdiği herkesin malumudur. *Gıcık* sözcüğü, bu rahatsız edici belirtiden hareketle metaforik bir gelişime uğramış ve özel bir anlam kazanmıştır.

Belirtilerinden biri şiddetli kaşıntı olan bir tür bağırsak paraziti hastalığının eski tıp metinlerindeki bir adı *namazboz*⁹. Yani, namazı bozacak kadar dayanılmaz kaşıntı hissi veren rahatsızlık. Eğer bir kavram dinî terminoloji kullanılarak adlandırılmışsa onun insan hayatındaki etkisi üst seviyede olmalıdır. Kaşıntının verdiği şiddetli rahatsızlık, Müslüman bir toplum için, ancak bu metafor ile çarpıcı hâle getirilebilirdi. Bu bağlamda,

² Caner Kerimoğlu, “Dilin Kökeni Arayışları I: Dilin Kökeniyle İlgili Akademik Tartışmalar”, Dil Araştırmaları, Bahar, 2016/18, 47-84.

³ Oğuzhan Durmuş, “Köken Bilgisi Araştırmalarında Sözcüksel Benzerlikler Nasıl Değerlendirilmelidir? (Türkiye Türkçesi ve Çuvaşça Örneğinde)”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 6, Sayı: 11, Ocak 2016, s. 17-35.

⁴ Zafer Önler, *Müntahab-ı Şifa II Sözlük*, *gici* “kaşıntı” krş. *giciyik*., s. 129.

⁵ Binnur Erdoğu, *Tuhfe-i Mübârizi*, *gıcık* “kaşınma, kaşıntı, uyuz hastalığı”, s. 163.

⁶ *gicük* “kaşınma, kaşıntı, uyuz hastalığı. (Yadigâr XIV, 7-2,121-2) TS.

⁷ Mustafa Canpolat, Zafer Önler; *Edviye-i Müfrede*, *giciyik* “kaşıntı, alerjik kaşıntılar. s. 134,

⁸ *giciyük* “kaşınma, kaşıntı, uyuz hastalığı. (Yadigâr XIV, 7-2,121-2) TS.

⁹ Mustafa Canpolat, Zafer Önler; *Edviye-i Müfrede*, namazboz “bir tür bağırsak paraziti”, s. 167, Zafer Önler, *Müntahab-ı Şifa II Sözlük*, namaz-boz “bir tür bağırsak paraziti”, s. 219.

kişi ya da durum için rahatsız edicilik, sinir bozuculuk söz konusu olduğunda *gıcık* gibi bir hastalık adıyla karşılanması oldukça akla yatkın görünmektedir.

Nitekim TT’de ve ağızlarında kullanılmakta olan aşağıda sıralayacağımız örneklerde de bu benzer paralel metaforik gelişmenin örnekleri mevcuttur:

uyuz tml. “uyuz böceğinin, üst derinin altına girerek yaptığı kaşındırıcı, bulaşıcı bir deri hastalığı” (TüS 2297).

uyuz (uyuz etmek, uyuz olmak) mec. “hoşlanılmayan sevimsiz (kimse); uyuşuk, miskin; düşkün, düşük, değersiz; tedirgin, sinirli; canı sıkılmış, sıkın; kuşkulanmış, şüphelenmiş; züğürt, parasız” (TBAS 295).

“Üç beş uyuz kalkmış, bizden habersiz ev yapmış. Bizden habersiz ev yapmış. Pöh! Elbet yıkarız.” Haldun Taner, Keşanlı Ali Destanı. (TBAS 295).

“Bendeniz bu heriflere uyuzumdur.” Kemal Gökhan Gürses, Aydınların Zontalarla Savaşı. (TBAS 295).

fitik tml. Ar. fatk. “iç organlardan bir parçanın, daha çok bağırsak bölümünün karın çeperlerini geçip deri altında ur gibi bir şişkinlik yapması” (TüS 783).

fitik (fitik etmek, fitik olmak) mec. “can sıkıcı, sinir bozucu (şey, kimse, durum); canı sıkılmış, sinirlenmiş kimse” (TBAS 113).

“Konuş be... Konuş... Adamı fitik etme...” Necmi Onur, Arap Abdo. (TBAS 113).

Argonun söz varlığını oluşturmada çeşitli hastalık adları kullanıldığı gibi, bizzat *hasta*, *hasta olmak*, *hasta etmek*, *hasta kalmak* sözcükleri de özel anlamları ile yer almaktadırlar.

Sözcüğün ilk argolaşma¹⁰ örneğini *uragut kiçindi* “kadın fuhuş yapmak istedi” cümlesi ile Kaşgarlı’da buluyoruz. Kaşgarlı’nın kendisi de “*aslı, et kiçindi*’den gelir” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014: 345/278/DLT) diyerek buradaki anlamın mecaz anlam olduğuna işaret etmektedir. Aynı semantik kodlama TT’de, *gidişgen* “kösnül hislerine uyan kadın”, *gici-* “kuvvetle cinsî istek duymak (kadınlarda)”, *gıcıkla-* “cinsî istek uyanmak” (TüS 850) biçiminde tespit edilmiştir.

Başka dillerde de aynı metaforik geçişleri görmek mümkündür. Dünyanın hangi dilinde olursa olsun insan rahatsız olduğu durumu bir hastalığa benzeterek tanımlayabilir. Bu, dillerin evrensel eğilimlerinden biridir. Nitekim Rusçadaki *zud* (зуд) sözcüğü de hem gerçek anlamda “kaşıntı” hem de mecaz anlamda *zuda* (зудá) “can sıkıntısı, sıkıntı verici, usandırıcı, bıktırıcı; yapışkan” anlamındadır (Güldek, 2004: 469). İngilizcede *itch* “1. i. kaşınma, kaşıntı. *itching* s. kaşındırıcı, sinirlendirici, istekli, kaşındıran, sinir bozucu vb.” (Best-Chambers, 2002: 326) ; Almancada da *jucken* “1. kaşımak. 2. dayak istemek. 3. rahatsız etmek, üzme” anlamlarına gelmektedir (Ülkü, 1993: 528).

Sonuç

1. Türkçenin tarihî dönemlerinden günümüze dek, hemen hemen her alanda yer alan ve “kaşımak, kaşınmak” anlamlarındaki “*kıçı/-kiçi-*”, fiilden isim yapan +K eki ile türe-

¹⁰ Hulki Aktunç’un *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü*’nde *Dıvanu Lügâti’t-Türk*’ten tespit ettiği ve argo olarak nitelendirdiği elli sözcükten biri *kiçin-* fiilidir. Aktunç, Kaşgarlı’nın mecaz yolla ifade kabiliyetini “...*Bıyık altından gülümsediğini, güç tanımlar karşısında bocalayıp ne yazacağını bilmediği ama yine de dilsel kodlamayı başardığını sezersiniz...*” diyerek ifade eder.

tilen “kaşıntı” anlamındaki sözcüklerinin, argodaki *gıcık* (sevimsiz, itici, rahatsız edici) verisini türettiği görülmektedir. Bu anlam değişiminin “kaşınmak, kaşıntı” olgusunun insanı rahatsız edici, kimi zaman dayanılmaz bir hal alıcı niteliğinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

2. Bu sözcüğün tarihî ve modern lehçelerde kullanımı bunun Türkçenin söz varlığında öteden beri tanıklanan bir sözcük olması, herhangi bir alıntılama olmadığı sonucunu vermektedir.

Tarihî ve modern lehçelerdeki veriler ve Türkçenin ses bilimsel gelişimi doğrultusunda TT’deki biçimi bu *sözcük birim* (lexem) şu *değişken biçimlerde* (allexem) gelişim göstermiş olmalıdır:

*kīçī>*kīçī-/kiçi- (DLT) > $\begin{cases} \text{kıcı->gıcı->gıcı-k} \\ \text{kiçi->gici->gici-k} \end{cases}$

Ağızlardaki *gici* biçimi /ç/ sesinin ön damaksillaştırıcı etkisi ile oluşmuş olmalıdır. /ç/ sesinin /c/’ye dönüşmesi ise ilk ünlünün Türkmence verinin ışığında uzun ünlüye sahip olması ile açıklanabilir.

3. Argonun söz varlığını oluşturmada özel dilin sözlerine toplumun genelinin anlayamayacağı yeni ve özel anlamlar yüklemek, ortak dilin sözcüklerini fonetik ve morfolojik olarak değiştirmek, yabancı dillerden alıntılar yapmak, dilin lehçelerinden yararlanmak vb. etkenler kaynaklık edebildiği gibi *gıcık* sözcüğü örneği gibi eskicil öğeler de kaynaklık edebilmektedir.

4. *Gıcık* sözcüğünün ve türevlerinin TT’de tespit edilen temel ve mecaz anlamları şu şekildedir:

gıcık 1. *tml* “boğazda duyulup aksırtan, öksürten yakıcı kaşıntı.” 2. *mec*. “sözleriyle, davranışlarıyla kızdıran, sinirlendiren, sikan (kimse).” 3. *mec*. “sözüne güvenilmeyen, her işten vazgeçen.” 4. *mec*. “başkasına sevimli gelmeyen (kimse)” 5. *mec*. “kuşku, işkil, kaygı. *gicevi*” *tml*. “at ve sığırlarda olan kaşıntı.” *gıcık mec*. “çok kıpırdayan, yerinde duramayan kimse.” *gıcikli tml*. “pis, bitli (kimse).” *gici* [*gıcık*] 1. *tml*. “sığırları ısırın bir çeşit sinek, büvelek.” 2. *mec*. “öfke, kin.” *gicimik* [*gəcik, gıcırık, gidiş, gidmur, gitmir, gıcav, gici, gıcık, gicime, gicimük, gicit, gicük, gidiş, gidişgen, gidişik*] *tml*. “uyuz hastalığı.” *gicimikli mec*. “boş durmayan, kendi kendine iş bulan (kimse)” *giciyik tml*. “ekzema hastalığı.” *gicimük tml*. “vücutta meydana gelen ve kaşınan sivilce.” *gidişgen* [*gəcirgen, geçirgen, gıcan, gıcıkdan otu, gıcıkdan otu, gıcırktan, gıcan, gıcıkken, gıcirgen, gıcıkkan, gidişik, gidişkenlik, gidişken otu, gijirtiken*] 1. *tml*. “ısırgan otu” 2. *tml*. “arpa yığınlarında bulunan, kaşıntı yapan kelebek tozları.” 3. *mec*. “kösnül hislerine uyan kadın.” *gıcıklama tml*. “gıcıklamak işi.”

Yukarıda görüldüğü gibi, *gıcık* sözcüğü temelde “kaşınma, tahriş, rahatsızlık,” anlamlarından hareketle yan ve mecaz anlamlar kazanarak kalabalık bir söz ailesine sahip olmuş ve argo dâhil olmak üzere geniş bir kullanım alanı bulmuştur.

Kısaltmalar

ADİL Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati
Alt. T. Altay Türkçesi
ATS Altay Türkçesi Sözlüğü
Az. T. Azerbaycan Türkçesi

Bürh. Bürhan-ı Katı' Tercümesi
CC Codex Cumanicus
DLT Divânu Lugâti`'t-Türk
DS Derleme Sözlüğü
Edviye. Edviye-i Müfrede
ET Eski Türkçe
Gag. T. Gagauz Türkçesi
GB Güney Batı
GTS Gagauz Türkçesi Sözlüğü
Hks. T. Hakas Türkçesi
HTS Hakas Türkçesi Sözlüğü
İH El-İdrak Haşiyesi
Kam. Kamus Tercümesi
Km T. Kumuk Türkçesi
Krçy-Mlk. T. Karaçay Malkar Türkçesi
Krg. T. Kırgız Türkçesi
KrTS Kırgız Türkçesi Sözlüğü
Kz. Tat. T. Kazan Tatar Türkçesi
KMTS Karaçay Malkar Türkçesi Sözlüğü
KTS Kıpçak Türkçesi Sözlüğü
KTTS Kazan Tatar Türkçesi Sözlüğü
mec. Mecaz anlam
ML Muhâkemetü'l-Lugateyn
MUy. T. Modern Uygur Türkçesi
Mü. Şi. Müntehab'üş-Şifa'
NF Nehcü'l-Ferâdis
ÖT-TÖ Sözlük Özbekistan Türkçesi-Türkiye Türkçesi Türkiye Türkçesi-Özbekistan Türkçesi
Özb. T. Özbek Türkçesi
RKS Rusça Karakalpakça Sözlük
RKmS Rusça Kumukça Sözlük
Sic. Şer'iyye Sicilleri
Şor T. Şor Türkçesi
ŞS Şor Sözlüğü
TLS Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü
tml. Temel Anlam
Trkm. T. Türkmen Türkçesi
TS Tarama Sözlüğü
TSS Türkçe Sahaca Sözlük
Tüs Türkçe Sözlük
TuTS Tuva Türkçesi Sözlüğü
Tv. T. Tuva Türkçesi
TZ Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye
Ykt. T. Yakut Türkçesi
YUTS Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü

Kaynakça

- Aktunç, Hulki, *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü (Tanıklarıyla)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998.
Arıkoğlu, Ekrem; Kuular, Klara, *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

- Bammatovnu, Z. Z., *Rusça-Kumukça Sözlük*, Millivayat Tiller Sözlüklerini Paçalık İzdateljstvosu, Moskava, 1960.
- Baskakov, N. A., Karimhodjaev, Ş. K., Nasırov, D. S., Turabaev, A. T., *Rusça-Karakalpakça Sözlük*, Sovetskaya Ensiklopediya, Moskva, 1967.
- Baskakov, N. A., Gaydarci, G. A., Koltsa, E. K., Pokrovskaya, L. A., Tukan, B. P., *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*, (Rusçadan Aktaranlar: Doğru, Abdülmecit; Kaynak, İsmail) Kültür Bakanlığı Yayınları/1294, Ankara, 1991.
- Baskakov, N. A., Toşçakova, T. M., *Altayca-Türkçe Sözlük*, (Hazırlayanlar: Naskali Gürsoy, Emine; Duranlı, Muvaffak), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- Bereket, Hekim, *Tuhfe-i Mübârizî*, (Hazırlayan: Doğuer Erdağı, Binnur) Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.
- Best-Chambers, *Student's Dictionary*, (Türkçeleştiren: Renkliyıldırım, Önder), Best Kitabevi, İstanbul, 2002.
- Clauson, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, At The Clarendon Press, Oxford, 1972.
- Durmuş, Oğuzhan, “Köken Bilgisi Araştırmalarında Sözcüksel Benzerlikler Nasıl Değerlendirilmelidir? (Türkiye Türkçesi ve Çuvaşça Örneğinde)”, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt. 6, Sayı: 11, Ocak 2016, s. 17-35.
- Ercilasun, Ahmet Bican ve ekibi, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları/1371, Ankara, 1991.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1995.
- Gülensoy, Tuncer, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, c. 1, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- Gültek, Vedat, *Rusça-Türkçe Sözlük*, Bilim ve Sanat, Ankara, 2004.
- Hızır, Celalüddin (Hacı Paşa), *Müntahab-ı Şifa II Sözlük*, (Hazırlayan: Önler, Zafer), Simurg, İstanbul, 1999.
- János, Eckman, *Nehcü'l-Ferâdis*, (Yayımlayanlar: Tezcan, Semih, Zülfikar, Hamza; Dizin-Sözlük: Ata, Aysu), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- Kara, Mehmet, *Türkmençe (Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük)*, Akçağ, Ankara, 2001.
- Kerimoğlu, Caner, “Dilin Kökeni Arayışları I: Dilin Kökeni İle İlgili Akademik Tartışmalar”, *Dil Araştırmaları*, 2016/18, 47-84.
- Komisyon, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, c. 1, Ankara, 1998.
- Komisyon, *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c. VI, Türk Dil Kurumu Basımevi, Ankara, 1972.
- Komisyon, *Tarama Sözlüğü*, c. III, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.
- Korkmaz, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.
- Lessing, Ferdinand D., *Moğolca-Türkçe Sözlük*, (Çeviren: Karaağaç, Günay), Türk Dil Kurumu Yayınları, C. 1, Ankara, 2003.
- Mahmud, Kâşgarlı, *Divânu Lugâti'l-Türk*, (Hazırlayanlar: Ercilasun, A. Bican, Akkoyunlu, Ziyat), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- Murâd Bin, İshâk, *Edviye-i Müfred*, (Yayımlayanlar: Canpolat, Mustafa, Önler, Zafer), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- Necip, Emir Necipoviç, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, (Çeviren: Kurban, İklil), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.
- Niyâzi, *El-Lugaâtu'n-Nevâiyye ve İstîşhâdâtü'l-Cagatâ'iyye*, (Hazırlayan: Kaçalin, Mustafa S.), (Nevâyi'nin Sözleri Ve Çağatayca Tanıklar), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
- Naskali Gürsoy, Emine, Butanayev, Viktor, İsina, Almagül, Şahin, Erdal, Koç, Aylin, *Hakasça-Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- Nişanyan, Sevan, *Sözlerin Soyağacı*, Everest Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2009.
- Orucov, Əliheydər, Abdullayev, Bəhrüz, Rəhimzadə, Nərgiz, *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, Şarq-Qarb, 2006.

- Öner, Mustafa, *Kazan Tatar Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.
- Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, (Hazırlayan: Paşa Yavuzarslan), Ankara, 2010.
- Sevortyan. E. B., *Etimolojişeskiy Slovar Turkskih Yazıkov*, İzdatelstvo Nayka, Moskva, 1974.
- Tannagaşeva, N. N. Kurpeşko, Akalın, Şükrü Haluk, Şor Sözlüğü, Türkoloji Araştırmaları, Çukurova Üniversitesi Basımevi, Adana, 1995.
- Tavkul, Ufuk, *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Tietze, Andreas, *Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen-Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, İkinci Cilt F-J, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2009.
- Toparlı, Recep, Vural, Hanefi, Karaatlı, Recep, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- Ülkü, Vural, *Almanca-Türkçe Sözlük*, I. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.
- Vasiliev-(Cargıştay), Yuriy, *Türkçe-Sahaca Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- Yudahin, K. K., *Kırgız Türkçesi Sözlüğü*, (Çeviren: Abdullah Taymas), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- Yusuf, Berdak, Tulum, Mehmet Mahur, *Sözlük Özbekistan Türkçesi-Türkiye Türkçesi Türkiye Türkçesi-Özbekistan Türkçesi*, Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul, 1994.
- Zülfikar, Hamza, *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

İSLAMÎ DEVREDE YAZILAN UYGUR HARFLİ ÇAĞATAYCA “SEYFE’L-MÛLÛK VE BEDÎ’Ü’L-CEMÂL HİKÂYESİ” VE GRAMER ANALİZİ*

Arş. Gör. Dr. Hülya UZUNTAŞ
Trakya Üniversitesi

Sogd kökenli Uygur alfabe sistemi Budizm, Hristiyanlık ve İslamlık gibi çeşitli dinî inançlara sahip Türkler tarafından IX. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Müslüman Türkler tarafından ise Uygur alfabesinin iki şekilde kullanıldığı görülüyor. İlk şekil, Uygur harfleri ile yazılan metinlerin nüshalarının Arap harfleri ile de yazılmış nüshalarının da olması, ikinci şekil üst satırda Uygur, alt satırda da Arap harfleri ile olmak üzere çift alfabeli metinlerin yazılmasıdır.

İslâmî devrede Uygur harfleri ile yazılan metinlerin bir kataloğu Osman Fikri Sertkaya tarafından 1977’de İslâmî Devrenin Uygur Harfli Eserlerine Toplu Bir Bakış¹ başlığıyla yapılmıştır. Bu katalogta Timürlü devrinde yazılmış eserler büyük bir gurup oluşturmaktadır. Bu eserlerden biri de bilinen yazması İngiltere’de Oxford’daki Bodleian Library, Huntington Collection, no 598’de kayıtlı olan Uygur harfli mecmuadır. Çağatay Türkçesiyle yazılan *Bahtiyâr-nâme*, *Seýfe’l-Mülûk ve Bedî’ü’l-Cemâl Hikâyesi* ve *Rızvan Şah ile Ruh-afzâ Hikâyesi* adlı üç hikâyeyi içerisinde bulunduran bu mecmuanın orijinalinin kaç sayfa olarak düzenlendiği bilinmemektedir, çünkü mevcut yazmada hikâyelerden yer yer bazı varakların eksik olduğu görülmektedir. Bu da yazmanın cildinin bozulması yüzünden aralardan bazı sahifelerin kayıp olması ile açıklanmaktadır. Ayrıca yazma ciltlenirken sahifelerin birbirine karıştığı da anlaşılmaktadır. Mevcut keleme kayıtlarından mecmuanın Mansûr Bahşı adlı bir müstensih tarafından H. 838 (M. 1435)’de, tahminen Yeşil şehirde istinsah edildiği anlaşılmaktadır. 148 varaklı bu güne ulaşan bu mecmuanın, 25x16.25 cm ebadındaki her sahifesinde çerçeve içerisine yazılan 15 satır yer almaktadır.

Hakkında fazla bir bilgiye sahip olmadığımız Mansûr Bahşı² H. 835 (M. 1432)’de içerisinde *Sirâcü’l-kulûb*, *Mes’ele Kitâbı*, *Râhatü’l-kulûb*, *Horezmi’nin Muhabbetnâmesi*

* *Uygur Harfleriyle Yazılmış Çağatayca Seyfü’l-Mülûk Hikâyesi’nin Transkripsiyonu, Çevirisi ve Sözlüğü* adlı Doktora tezimizden faydalanarak hazırladığımız bu çalışmanın İngilizcesi, 6-11 Eylül 2015 tarihleri arasında Dunajská Streda-Slovakya’da düzenlenen 58. *Permanent International Altaistic Conference*’de “*Story of Seyfe’l-Mülûk and Bedî’ü’l-Cemâl Written in Islamic Period in Chagatai Turkish with Uighur Script and Its Grammar Analysis*” başlığı ile bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Bk. Osman Fikri Sertkaya, *İslâmî Devrenin Uygur Harfli Eserlerine Toplu Bir Bakış*, Bochum, 1977.

² Mecmuanın müstensihisi olan Mansûr Bahşı hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. British Museum, Orient 8193’de bulunan ve H. 835’de istinsah edilen Uygur harfli bir diğer mecmuanın da müstensihidir. Birkaç telif eseri olduğu da bilinmektedir. Mansûr Bahşı hakkında daha fazla bilgi için bk. Henry Franciscus Hofman, *Turkish Literature: A Bio-Bibliographical Survey*, Section III, Part I, Vol. 4: K-N, Utrecht, 1969, s. 118-121.

ve bir kısım manzum parçaların da bulunduğu Uygur harfli başka bir mecmuayı daha istinsah etmiştir. Bu mecmua da British Museum, Orient 8193’de muhafaza edilmektedir.

Mecmua, Paul Amédée Jaubert (1827)’ten başlayıp Arthur Lumley Davids (1832), Armin Vambéry (1870), Wilhelm Radloff (1891), Mustafa Rahmi Balaban (1923), Reşid Rahmeti Arat (1930’lu yıllar), Mustafa Sinan Kaçalın (1980), Kamile Hicran Karakoç (1980), Handan Yazanlar (1980), Ceval Kaya (1980), Milan Adamoviç (2009)’e kadar çeşitli araştırmacılar tarafından incelenmiş ve metinler üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır.³

Mecmuada yer alan üç mensur eserden ilki “On Vezir Hikâyesi” olarak da bilinen 67 varaklık *Bahtiyâr-nâme*’dir. Çerçeve hikâye niteliğinde olan ve iç içe geçmiş hikâyelerden oluşan *Bahtiyâr-nâme*’de, Padişah Azadbaht ve oğlu Bahtiyâr’ın yaşadıkları anlatılır.

Mecmuanın üçüncü hikâyesi, mutlu sonlanan çift kahramanlı bir aşk hikâyesi olan *Rızvan Şah ile Ruh-afzâ Hikâyesi*’dir. Mevcut 34 varağı Ceval Kaya tarafından yayımlanan bu hikâyenin de baştan ve aradan eksik sahifeleri vardır. Kaya’nın bu çalışması “eser, müstensih, nüsha ve yapılan çalışmaların tanıtıldığı birinci bölüm, tıpkıbasım, transkripsiyon ve çevirinin verildiği ikinci bölüm, metinle ilgili açıklama notlarının verildiği üçüncü bölüm ve dizinler (genel dizin, çekim ekleri dizini, yabancı kelimeler dizini)” olmak üzere toplam dört bölümden oluşmaktadır. Eser, Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmış ve 2008 ile 2014 yıllarında iki baskısı yapılmıştır.⁴

Mecmuanın ikinci hikâyesi olan *Seyfe’l-Mülük ve Bedi’ü’l-Cemâl Hikâyesi*,⁵ 1001 *Gece Masalları* serisinde de bulunan, aşk ve kahramanlığın iç içe anlatıldığı bir hikâ-

³ Bu mecmuayı ilk tanıtan *Paul Amédée Jaubert*’tir. “Notice et extrait de la version turque du Bakhtiar-naméh” adlı makalesinde yazma hakkında bilgi veren Jaubert, Arap harfleri ile transkripsiyonladığı “beşinci kün-ni+ öekÂyet-i” başlıklı bölümü Fransızca’ya aktarmıştır. (Bk. P. A. Jaubert, “Notice et extrait de la version turque du Bakhtiar-naméh”, *Journal Asiatique*, X, 1827, s. 146-167.) *Arthur Lumley Davids (A Grammar of the Turkish Language*, Londra, 1832, s. 171-178; ve aynı eserin Fransızca tercümesi olan *Grammaire Turke*, Londra, 1836, s. 177-184.), *Armin Vambéry (Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilik*, Innsbruck, 1870, s. 174-177.), *Wilhelm Radloff (Das Kudatku Bilik des Jusuf Chass Hadschib aus Bâlasağun*, St. Petersburg, 1891, s. 247-249.), *Mustafa Rahmi Balaban (Bahtiyâr-nâme*, İstanbul, 1923.), *Hüseyin Kazım Kadri ([Büyük] Türk Lügati*, C. I, İstanbul, 1927, s. VII-VIII.), *Reşid Rahmeti Arat (Mecmuanın Arat tarafından yer yer eksik olarak yapılan bir transkripsiyonu Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü’nde bir transkripsiyon denemesi olarak Arat’ın neşredilmemiş eserleri arasında bulunmaktadır.)*, *Mustafa Sinan Kaçalın (Bahtiyâr-nâme. İndeks (A-H)*, İstanbul, 1980. İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, T. 2134.), *Kamile Hicran Karakoç (Bahtiyâr-nâme. İndeks (I-K)*, İstanbul, 1980. İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, T. 2161), *Handan Yazanlar (Bahtiyâr-nâme. İndeks (L-Ş)*, İstanbul, 1980. İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, T. 2135), *Ceval Kaya (Bahtiyâr-nâme. İndeks (T-Z)*”, İstanbul, 1980. İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, T.2136.), *Milan Adamoviç (Eine tschagataische Märschensammlung*, Göttingen-Almanya, 2009. İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından 11-13 Kasım 2014 tarihleri arasında düzenlenen 11. Milli Türkoloji kongresinde Doç. Dr. Aziz Merhan, Adamoviç’in bu çalışmasını duyurmuştur. Bk. Aziz Merhan, “Uygur Harfli Çağatayca Bir Masal Mecmuası Hakkında”, **XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri**, C. I, İstanbul, 11- 13 Kasım 2014, s. 91- 103.) de mecmua üzerinde çalışmalar yapmıştır.

⁴ Bk. Ceval Kaya, *Uygur Harfli Rızvan Şah ile Ruh-afza Hikâyesi*, 1. Baskı, Ankara, TDK Yay., 2008; 2. Baskı, Ankara, TDK Yay., 2014.

⁵ Mecmuanın ikinci hikâyesi olan *Seyfe’l-Mülük ve Bedi’ü’l-Cemâl Hikâyesi*, tarafımdan Doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Bk. Hülya Uzuntaş, *Uygur Harfleriyle Yazılmış Çağatayca Seyfü’l-Mülük Hikâyesi’nin Transkripsiyonu, Çevirisi ve Sözlüğü*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2016.

yedir. Sözlü gelenekte de yaşayan *Seyfe'l-Mülûk ve Bedî'ü'l-Cemâl* Hikâyesi Arapça, Osmanlı Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Çağatay Türkçesi varyantları başta olmak üzere ondan fazla farklı coğrafi sahada varyantları olan meşhur bir halk hikâyesidir.

Mısır padişahı Âsım-ı bin Safvân'ın oğlu Seyfe'l-Mülûk ile İrem Gülistânı'nın sultanı Şâhbâl-i bin Sârûh'un kızı Bedî'ü'l-Cemâl arasındaki aşkı konu alan hikâyede, Seyfe'l-Mülûk'un, babasına Süleyman Peygamber tarafından gönderilen elbisenin göğsünde süretini görür görmez âşık olduğu Bedî'ü'l-Cemâl'i bulmak için vezirin oğlu ve aynı zamanda en yakın arkadaşı olan Saîd ile çıktıkları yolculukta yaşadıkları maceralar, âşık ile maşûğun birbirine kavuşmak için yaşadıkları sıkıntılar, nihayetinde ise tüm engellerin ortadan kalkması ve visalin gerçekleşmesi ile sürdürülen mutlu yaşam anlatılmaktadır.

Mevcut ilk sahifesi 1(107a) ve son sahifesi 94 (84b) olan 47 varaklık bu hikâye baştan, ortadan ve sondan eksiktir. Yazmanın her sahifesinde 15 satır olup tamamı 1410 satırdır.

Yazmanın 148a varağındaki ketebe kaydı şöyledir: kuţluğ bolsun tîrîh sekiz yüz otuz sekizde tavuş-kan yıl zül-hic[c]-e ay-nı+ ev[v]elin-te mansûr bahşî biţîdi "Kutlu olsun, târîh sekiz yüz otuz sekizde, tavşan yılı(nın) zi'l-hicce ayının ilk gününde Mansûr Bahşî yazdı."⁶

Hikâye metni, ...tağ-ı on ança mâl a+a kaţıp köp pâdş-â[h]-largâ lâyıq tecem[m]ül-ler yasap kızı-nı sâlih vezîr-ğa tapşurđı. "Ve on kadar mal ona katıp birçok pâdişâhlara lâyıq armağanlar hazırlayıp kızını Sâlih vezire teslim etti." şeklinde bir hikâyenin başlangıç cümlesi olma niteliği taşımayan ve bitmemiş bir anlatımın devamı izlenimini uyandıran bir cümle ile başlamakta, tağ-ı köp imgek-ler tartıp... "Ve çok zahmetler çekip..." şeklinde gramer ve anlam bakımından tamamlanmamış bir cümle ile de sonlanmaktadır. Gerek anlam gerekse gramer bakımından her iki cümlenin de bir hikâyenin başlangıç ve bitiş cümleleri olamayacağı âşikârdır. Bu durum Seyfe'l-Mülûk ve Bedî'ü'l-Cemâl Hikâyesi'nin Uygur harfleriyle yazılmış Çağatay Türkçesi yazmasının baştan ve sondan en az birkaç varağının eksik olduğunu göstermektedir. Bu meşhur hikâyenin diğer varyantları incelendiğinde Uygur harfli Çağatayca varyantındaki eksik olan kısımların olay örgüsü ile ilgili fikir edinmek mümkündür: Örneğin, metnin son kısmının eksik olması hikâye kahramanlarının akıbetini öğrenmemizi engellemektedir. Fakat hikâyenin diğer varyantları incelendiğinde kadın ve erkek başkahramanların birbirilerine kavuştuğu ve uzun yıllar birlikte mutlu yaşadıkları görülür.

Yazma baş kısmından eksik olduğu için hikâyenin adının geçtiği bölüm mevcut değildir. Ancak hikâyenin diğer varyantlarından faydalanarak ve çift kahramanlı aşk hikâyelerindeki hikâyenin başkahramanlarının adı ile anılması geleneğine uyarak söz konusu hikâye, başkahramanların adlarının metin içinde kullanıldığı şekliyle adlandırılmıştır. Mevcut varaklar incelendiğinde, metnin aradan da eksik olduğu göze çarpar:

22.-23. sahifeler arasında anlam bakımından bir uyumsuzluk söz konusudur. 22. sahifede Seyfe'l-Mülûk ve askerlerinin Bedî'ü'l-Cemâl'i bulmak için deniz yolculuğuna çıkması ve babası Safvân oğlu Âsım'ın bu durum karşısındaki tutumundan bahsedilirken; 23. sahifede şehzâde ve hizmetkârlarının zencilere (yamyamlara) rehin düşmesi hadisesi anlatılmaya başlanmıştır: tağ-ı kem-e-lerin turğuzup te+iz yaqasın-đa marğuzâr iç<in>-de... (22/14-15)"; ...melikzâde-ni yârân-ları birl-e ol zengî-ler ol pâdş-â[h]-lar-ı kaţın-ğa ilt-ti-ler... (23/1-2)."

⁶ Ceval Kaya, *age.*, s. 13 ve 165.

24.-25. sahifeler arasında da konu bütünlüğü sağlanamamış, şehzâdenin maymunlarla olan irtibatından bahsedilirken, ansızın şehzâde ve arkadaşlarının zencilere (yamyamlarla) rehın düşmesi hadisesi anlatılmaya başlanmıştır: 24. sahifede Seyfe'l-Mülûk'un ve beş hizmetkârının, zenci (yamyam) pâdişâh tarafından kızına yemek için gönderilmesi, kızın Seyfe'l-Mülûk'a âşık olması ve kızın fizikî özellikleri hakkında bilgi verilirken; 25. sahifede ise Seyfe'l-Mülûk'un maymunlarla karşılaşması anlatılmaya başlanmıştır: "... boyı bir qar-a munâr-a teg baş-ı boyâğ-çı-lar-nı+ qazan-ı teg saç-lar-ı yapağı teg közleri ayak-lıg qan teg burnı bir mür-î teg ağzı bir sandûk ağzı teg tiş-leri to+uz tiş-i teg... (24/12-15)"; "...yeyür irđi kim nâgâh bir tavuş işit-ti (25/1)".

26. ve 27. sahifeler arasında da anlam bakımından bir bütünlük olmadığı görülmektedir. 26. sahifede Seyfe'l-Mülûk'un maymunlarla olan irtibatından bahsedilirken, 27. sahifede ise Seyfe'l-Mülûk'un, Bedî'ü'l-Cemâl'in sütkardeşi olan Melike Hatun ile karşılaşması anlatılmaktadır: tağ-ı ol köşk-ni+ işikin-de köp biçin-ler çomak-lar yıgaç-lar tuşup kılıç-lar bağlanıp olçurur... (26/13-15)"; bir kızını körd-i kim bir çadır-şab-nı yapı-nıp yaşur irđ-i (27/1-2)".

İmlâ ve Dil Özellikleri

Uygur harfleri birbirine çok benzediği için, karıştırılma ihtimallerinin yüksek olduğu geç dönem işlek Uygur kursiv yazısı ile güzel ve okunaklı biçimde yazılan bu hikâyenin imlâ ve dil özellikleri ile ilgili tespit edilen belli başlı hususlar şunlardır:

Mecmuanın diğer iki hikâyesinin de dili olan Çağatay Türkçesi ile mensur olarak kaleme alınan *Seyfe'l-Mülûk ve Bedî'ü'l-Cemâl Hikâyesi* dil özellikleri açısından incelendiğinde, hikâyede klasik Çağatayca'ya ait tipik özelliklerin kullanımının henüz yaygınlaşmadığı görülür:

1. Hal eki ve üçüncü şahıs iyelik eki arasında türeyen /n/ yardımcı konsonantının kullanımı konusunda metinde bir istikrar olmadığı görülmektedir: *sebebin-din* (3/8), *köksin-de* (7/8), *közün-din* (7/10), *tegresin-de* (7/11), *üstündin* (8/3), *için-de* (8/13), *ileyin-de* (13/1), *çerigin-din* (15/15), *bir birin-din* (22/4), *şerrin-din* (25/9), *korğunçun-dın* (26/5), *katında* (44/12), *kö+lin-de* (63/2) vd.; *fakat oğlı-ğa* (3/2), *yaş-ı-ğa* (3/6), *qazâ-sı-ğa* (3/13), *kö+li-de* (7/9), *boynı-ğa* (9/12), *kö+li-din* (15/8), *açıg-lan-ğanı-dın* (39/2), *yanı-da* (48/7), *küni-ge* (69/12) vd.

2. İlk hecede /e/ ~ /i/ kullanımında ikili şekiller mevcuttur: *kiç-e* (1/5), *keç-e* (59/14), *tıp* (23/5), *tep* (17/4), *niç-e* (25/15), *neç-e* (19/7), *kitti* (80/13), *ketti-ler* (14/9), *kildi-ler* (88/10), *keldi* (5/12), *aytur irdi* (93/13), *bar erdi* (55/5), *almaz min* (12/7), *öltürür men* (78/13) vd. Çağatay Türkçesi'nin klasik devri ve sonrasında genellikle /i/ vokaline değişen kelimelerin metin içindeki ikili kullanımları, hikâyenin klâsik öncesi devirde yazıldığını destekler niteliktedir.

3. Seyfe'l-Mülûk ve Bedî'ü'l-Cemâl Hikâyesi, Arap alfabesi ile karşılaştırıldığında daha az işarete sahip olan Uygur harfleri kullanılarak istinsah edilmiştir. Fakat Uygur alfabesi, hikâyede kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerin seslerini karşılamakta yetersiz kalmış, bu yüzden Uygur harfleri ile yazılan Arapça ve Farsça kelimelerin teşhis edilebilmesi için müstensih, Türkçe'de bulunmayan bu konsonantları yer yer satır altına Arap harfleri koyarak göstermiştir. Fakat bu imlâ hususuyla ilgili olarak da, metin içerisinde bir istikrar olduğu söylenemez. Zîrâ müstensihin metinde geçen Arapça veya Farsça bir keli-

meyi, bazen kelimenin altına Arap harflerini yazarak kelimenin nasıl okunması gerektiği hususunda okuyucuları bilgilendirdiği, bazen de aynı kelimeyi Arap harflerini kullanmadan doğrudan Uygur harfleri ile kaleme aldığı görülmektedir.⁷

Müstensih tarafından metin içerisinde Arapça ve Farsça kelimelerin imlâsında hareke niteliğinde kullanılan Arap harfleri ح(h), خ(h), ع(‘), غ(ğ), -h) konsonantlarıdır.

	der-hâl (9/4)		der-hâl (8/11)
	hâsıl (19/8)		hâsıl (77/15)
	‘işret (1/14)		‘işret (6/14)
	ta‘âl-â (3/13)		ta‘âl-â (1/13)
	‘an{m}ber (34/2)		‘anber (34/14)
	her (9/1)		her (9/7)
	hiç (9/1)		hiç (4/4)

4. Hikâyede genellikle aydı, yid-i-ler, körd-i, olturd-ı, kıldı, köydi, boldı gibi görülen geçmiş zaman çekimi; urğay, bolğay, ayıt-ğay siz, kılğay men, bargay men, oğuğay gibi gelecek zaman çekimi; kişi turur sen, kâfir-ler turur, şehir-i turur, bar turur gibi “turmak” fiilinin geniş zaman çekimi; keltür-gil, birgil, kelgil, oltur-gıl, kireyin, kılayın, aytayın gibi emir çekimi; yit-ti irse, işit-ti irse, tidi irse, boldı irse, kördüm irse gibi görülen geçmiş zamanın şart çekimi; birür irdi-ler, kıılır irdi-ler, kıoyar irdi-ler, oqır irdi, yatur ird-i, yığlar irdim gibi geniş zamanın hikâyesi kullanılmıştır.

5. Kursiv Uygur yazısı ile kaleme alınan hikâyede D, S, T, Q ve Z konsonant işaretleri **D** = *d* and *t*; **S** = *s*, *ş* and *z*; **T** = *t* and *d*; **Q** = *h*(ح), *h*(خ), ‘(ع), *ğ*(غ), *k*(ك), *h*(ه); **Z** = *z* ve *s* olmak üzere birden çok sesi karşılar.

6. Bazı ek ya da kelimelerde eksik yazılan ünlüler vardır. Fakat bu hususta belli bir kural gözetilmemiştir. Bu durum isim çekim eki olan *-lar* çokluk ekinin imlâsında, çokluk üçüncü şahıs eki olan *-lar* ekinin imlâsında ve *tak-ı* kelimesinin ilk hece imlâsında daha sık karşımıza çıkmaktadır: *t(a)k-ı* (2/9), (3/9), (5/8), (6/5), (8/4), (11/7), (11/12), (14/5) vd.; *aydı-l(a)r* (3/5), *tidi-l(e)r* (3/11), *yitti-l(e)r* (3/15), *keltürdil(e)r* (5/14), *kıld-ı-l(a)r* (6/12), *boldı-l(a)r* (13/2), *kıoydı-l(a)r* (13/10), *tidi-l(e)r* (14/7), *ketti-l(e)r* (14/9) vd.; *hat-l(a)r* (4/3), *toyl(a)r* (5/3), *üsdâd-l(a)r* (13/14), *perî-l(e)r-ni+* (14/3), *kayğu-l(a)r* (14/10), *vezîr-l(e)r* (15/1), *sözl(e)rni* (15/10), *beg-l(e)r* (15/14) vd.; *tak-ı* (1/1), (3/8), (3/14), (5/13), (6/2), (6/4), (6/10), (7/9) vd.; *oglan-larım* (6/6), *kızları-nı+* (16/12), *hür-ları-nı* (18/8), *ihtiyâr-ları* (22/1), *kem-e-lerin* (22/14), *si+il-lerim* (29/11) vd.

⁷ Ceval Kaya bu imlâ şeklinin kelimelerin fonetiğini değil, menşeyini gösterdiğini söyler. Bk. Ceval Kaya, “İslâmî devreye ait Uygur harfli yeni bir eser: Rızvan Şah ile Ruh-afza hikâyesi”, Bir, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 6, 1996, s. 120.

7. Bazı çekim ekleri genellikle kelimedenden ayrı yazılmıştır: ton-nı+ (7/7), kızları-nı+ (16/12), vezir-ğa (1/3), iş-ke (44/4), kıızı-nı (1/3), ün-ni (8/12), yaruğun-da (8/4), katım-da (13/10), ton-dın (14/9), ay-dın (16/10) vd.; fakat meni+ (13/1), munu+ (15/8), katıng-a (11/8), ünin-i (8/10), haberin-i (17/3), iligin (82/9), ayakın (82/9), katında (11/3), munda (44/4), üstindin (8/3), mendin (8/9) vd.

8. Metinde hem Arapça hem de Farsça tamlamalar kullanılmıştır: seyfe'l-mülük (3/1), bedi'ü'l-cemâl (59/4), tâce'l-mülk (44/3) vd.; gülistân-ı irem (14/3), namâz-ı şâm (59/15), şehristân-ı simin-de (75/3) vd.

Farsça tamlamalarda izafet yâ'sı bazen kendinden önceki kelime ile bitişik, bazen de ayrı yazılmıştır: şehristân-ı simin (71/10), gülistân-ı irem-ğa (79/5); gülistânı irem (7/13), cezireyi isfid-pâş (37/13) vd.

9. Arapça ve Farsça kelimelerin yanı sıra Moğolca kelimelere de yer verilmiştir: ögül-ge (2/9), nöker-i (23/11), iğeci (29/7), kara+ğu (30/1), ağası-nı+ (43/15) vd.

a. Bazı alıntı kelimelerde, orijinal *ā* sesi, *i* ile; bazılarında ise orijinal *z* (ض ve ض) sesi *d* ile karşılanmıştır: 'ilim (4/1), 'ilicin (10/2); 'iciz (17/12), kir-i-ge (45/1), 'idil (88/13) vd.; 'ödürler (39/5), sergüdeşt (64/6), havud (29/10).

b. Metinde müstensih tarafından eksik ya da fazla yazılan harf, ek ve kelimelerin sebep olduğu istinsah hataları ile de karşılaşılacaktır. *ti[r]ler* (37/12), 'üd u 'an{*m*}ber (34/2), *ğariblik{-luk}*-nı+ (19/9), *irdiler{-ler}* (25/3-4) *yıgl-a{-la}*d-ı (37/11), *düny-ā-da{-dan}* (91/8), *kulğil {kulğil}* (23/5), *{tak-i}* (47/1) vd.

10. Müstensih kelime içindeki mükerrer harfleri genellikle bir kez yazmıştır. Fakat bu imlâ özelliği ile ilgili kesin bir kural yoktur: *tecem[m]ül-ler* (1/2); *mü nec[c]im-ler-ğa* (3/3), *tefer[r]üc* (4/13), *rak[k]âslar* (22/10), *ev[v]el-din* (32/10), *teg[g]inç-e* (32/10), *muras[s]a* (35/10), *tevek[k]el* (41/3), *müşer[r]ef* (90/14) vd.; fakat *moll-ā-lar-ğa* (4/1), 'izzet (13/7), *ellig* (21/8), *muhaddisler* (22/10), *şerrin-din* (23/9), *mübeddel* (90/15) vd.

11. Müstensih tarafından yazılmayan fakat metin içindeki paralelizme uygun olarak yapılan ek ve kelime ilavelerinden birkaçı aşağıdaki gibidir: *kamış<-lar>* (40/14), *te+iz<-ler>de* (45/13), *biri<-nçi>* (91/3), *<tip>* (3/2), *<serv>* *bānū* (77/12) vd.

12. Metinde kullanılan atıf vavı genellikle kendinden önceki isme bitişik yazılmıştır: *hüsnü cemâl* (2/6), *sabru ārām* (7/10), *gencü māl* (17/13), *rencü zaḥmet* (18/15), 'ayşu 'işret (20/11), 'üdu 'anber (34/14), *gerdü gubār* (40/9), *la'lu firūze* (41/1), *hamdu sen-ā-lar* (80/9), *cānu cihān* (94/1) vd.; fakat *ir ü hatun* (10/15), 'üd u 'an{*m*}ber (34/2).

13. Metinde geçen hibrit kelimelerden bazıları şunlardır: *kara+ğu-luk* (Moğ. *kara+ğu* + Türk. *-luk*) (40/10); *ya+lıg* (Çin. *ya+* + Türk. *-lıg*) (9/5); *kökeldeş* (Moğ. *kökel* + Türk. *-da + eş > -deş*) (51/12) vd.

14. Metinde kullanılan sinonim kelimeler ile hikâyenin söz varlığı zenginleştirilmiştir: *dān-ā biliglig* (21/10), *ton oprak* (53/10), *yat nā-maḥrem* (75/14) vd.

Sonuç olarak ana hatları ile tanıtarak başlıca imlâ ve dil özellikleri üzerinde durduğumuz Uygur harfli Çağatayca *Seyfe'l-Mülük ve Bedi'ü'l-Cemâl Hikâyesi*'nin Türk dili ve edebiyatı araştırmalarına ışık tutacak önemli bir kaynak eser olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Balaban, Mustafa Rahmi, *Bahtiyârname*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1923.
Davids, Arthur Lumley, *A Grammar of the Turkish Language*, Londra, 1832.

- Davids, Arthur Lumley, *Grammaire Turke*, Londra, 1836.
- Hofman, Henry Franciscus, *Turkish Literature: A Bio-Bibliographical Survey*, Section III, Part I, Vol. 4: K-N, Utrecht 1969.
- Jaubert, Paul Amédée, “Notice et extrait de la version turque du Bakhtiar- naméh”, *Journal Asiatique*, X, 1827.
- Kaçalin, Mustafa Sinan, *Bahtiyârname. İndeks (A-H)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Bitirme Tezi, İstanbul, 1980.
- Kadri, Hüseyin Kazım, *[Büyük] Türk Lügati*, C. I, İstanbul, 1927.
- Karakoç, Kâmile Hicran, *Bahtiyârname. İndeks (I-K)*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Bitirme Tezi, İstanbul, 1980.
- Kaya, Ceval, *Bahtiyârname. İndeks (T-Z)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Bitirme Tezi, İstanbul, 1980.
- Kaya, Ceval, “İslamî devreye ait Uygur harfli yeni bir eser: Rızvan Şah ile Ruh-afza hikâyesi”, *Bir Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 6, 1996, s. 117- 121.
- Kaya, Ceval, *Uygur Harfli Rızvan Şah ile Ruh-afza Hikâyesi*, 1. Baskı, Ankara, TDK Yay., 2008; 2. Baskı, Ankara, TDK Yay., 2014.
- Merhan, Aziz, “Uygur Harfli Çağatayca Bir Masal Mecmuası Hakkında”, *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri*, C. I, İstanbul, 11- 13 Kasım 2014, s. 91- 103.
- Radloff, Wilhelm, *Das Kudatku Bilik des Jusuf Chass Hadschib aus Bâlasagun*, St. Petersburg, 1891, s. 247- 249.
- Sertkaya, Osman Fikri, *İslâmî Devrenin Uygur Harfli Eserlerine Toplu Bir Bakış*, Bochum, 1977.
- Vambéry, Armin, *Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilik*, Innsbruck, 1870, s. 174- 177.
- Yazanlar, Handan, *Bahtiyârname. İndeks (L-Ş)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Bitirme Tezi, İstanbul, 1980.

ESKİ TÜRKÇEDEKİ SAMOYEDCE VE UGORCA UNSURLAR¹

Denis SINOR
Çev. Arş. Gör. Nilay ALTUNAY
Trakya Üniversitesi

1. ay ‘Söz’

Eski Türkçede ve Orta Türkçede ‘konuşmak, söylemek’ için üç temel fiil bulunmaktadır: *sözle-*, *te-* ve *ay-*. Bu fiillerin birbirleriyle ilişkisi üzerine Clouston (s. 266) şunları söylemiştir: “*ay-*, *té* ve *sözle-* fiilleri arasında az bir anlam farkı bulunmaktadır. Fakat yine de en erken dönemde *ay-* fiilinin diğer fiillerde bulunmayan onursal bir kapsamı var gibi görünmektedir. Yalnız aşağıda belirtildiği gibi *ayit-* ‘söylemek’ anlamına geldiği zaman *ay-* fiili de görünür bir biçimde hükümünü yitirmiştir...” Bu fiilin türevlerinin en eksiksiz bir listesi ise bir sonraki görüşün sahibi olan Sevortyan tarafından verilmiştir: “*-ayt-* ‘dan gelişen *eyt-*, *éyt-*, Çuv. *ıyt-* biçimleri *-y-* tesirindedir. Çağdaş Türk dillerinde hakim... Başta Türkiye Türkçesinde, Azerbaycan Türkçesinde ve Gagavuz Türkçesinde olmak üzere bölgesel gruplarca da bilinen bir fiil olan *-söyle-* fiili diğer fiillerin yerini alır.” *ay-* fiilinin türevleri Sevortyan tarafından verilmiştir (s.111).

Açıkça görülüyor ki *ay-* fiili Genel Türkçede göz ardı edildiği için bu fiilin Eski Türkçedeki bir ödünçleme veya arkaik bir kalıntı olduğu öncelikli bir olasılık olarak yer almaktadır. Bana kalırsa bu fiil, esasen Ostyakçada tanıklanmış Fin-Ugor bir sözle ilişkili olmalı.

ay ‘söz, bilgi, haber, bildiri’ biçimindeki bir kelime neredeyse bütün Ostyak diyalektlerinde bilinmektedir. Bu sözün diyalektal varyantları (*äy-*) ve *ay-kel*, *ay-kil* ‘haber, bildiri’ gibi birçok türemiş biçimleri bulunmaktadır. Edebi Ostyakçada (Steinitz, 1950) *ay* ‘öykü, ileti’ anlamına sahiptir. Ostyakçadaki diyalektal varyantların ayrıntılı bir listesi Steinitz, 1966, ss. 14-15 bkz. ayrıca Paasonen, 1926, s. 7 ve Toivonen, 1948, s.5’te bulunabilir. Aynı kökten türemiş biçimler – Paasonen tarafından işaret edildiği gibi- msl., *aygel* ‘ses, haykırı’ veya Zyryen’de *ayəl-* ‘anlatmak, bildirmek, demek’ Mansi dilinde de görülür ve Steinitz, 1966’da listelenmiştir.

Semantik açıdan olduğu gibi fonetik açıdan da Fin-Ugor dillerindeki ve Türkçe kelimeler arasındaki denklik tartışılmaz niteliktedir. Genel Fin-Ugorcaya ait olmayan biçim ve Türkçe kelimelerin Moğol veya Tunguz dillerinde karşılıkları bulunmamaktadır. Bu nedenle *ay-*, Altayca veya Ural-Altayca bir kelime olarak değerlendirilemez. Bu kelime ya Eski Türkçedeki Ugorca bir ödünçleme ya Ugorcadaki Eski Türkçe bir ödünçleme

¹ Bu makale Omeljan Pritsak’ın altmışıncı doğum gününde meslektaşları ve öğrencileri tarafından sunulan makalelerin yer aldığı *Harvard Ukrainian Studies, Vol. 3/4 Part: 2 ve Essays (1979-1980)*’te s. 768-773’te yer alan İngilizce aslından çevrilmiştir.

veya üçüncü bir kaynaktan- belki bir alt katman dilinden- her iki dile alıntılanan bir sözcüktür.

2. *sab* ‘Söz’

Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde iyi bir biçimde tanıklanan Ugorca bağlamlar bir diğer sözle kurulabilir: *sab, sav* ‘söz, konuşma’. Yanlılıkla sadece *sāv* okumasını kabul eden Clauson (p.782) bu sözle ilgili olarak şunları söylemiştir: “ Bu kelime ve *sō:z* arasındaki farkın, eğer sadece kronoloji ya da diyalekt farkı değilse (erken dönemde *sō:z* oldukça nadirdir), miktar bakımından olduğu görülmektedir; *sō:z* temelde “tek bir kelime veya kısa bir söyleyiş, ifade anlamlarına gelirken *sa:v*’ın ise ‘(uzun, bütünüyle) bir konuşma, bir anlatı veya hikaye, bir mesaj’ anlamlarına geldiği görülmektedir. Daha erken dönemde çok yaygın bir biçimde bulunmaktadır. Ancak, 14. yüzyıldan sonra *söz sav* ikilemesi dışında kaydedilmemiştir.” DTS (s. 478-491, 492), *sab* ve *sav* sözlerinin türevlerinin bizim şu anki amacımız için elbette yeterli olan neredeyse eksiksiz bir listesini içermektedir.

Clauson tarafından da kaydedildiği gibi “söz, kelime” için kullanılan standart Genel Türkçe ifade *sözdür* ve 14. yüzyıldan sonra *sab ~ sav* biçimleri Türk dillerinin sözvarlığından tümüyle kaybolmuştur. Türkmen *savçi*, Özbek *sovçi* ‘çöpçatan’ (birinin adına konuşan kişi) gibi türemiş biçimler hâlâ kullanımdadır. Bu kelime Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde (*sabçi, savçi*) genel anlamda ‘haberci’ buradan ayrıca ‘peygamber’ anlamlarıyla tanıklanmıştır. Bununla bağlantılı bir bilgi Clauson (s.785) ve DTS (ss. 478, 479) tarafından verilmiştir. Ayrıca TMEN III (s. 226-227). İlginçtir ki *savçi*, Turfan bölgesindeki tarihi belirsiz ancak erken döneme ait Moğolca bir el yazması metinde görülmektedir ve Herbert Franke, 1970 (s.143) tarafından ‘konuşmacı’ olarak tercüme edilmiştir. J. Hamilton, 1974 (s.114) ona göre Eski Anadolu Türkçesi döneminde *soy-* biçimine evrilen *sab~sav* kelimelerinin yok oluşu için zekice ve inandırıcı bir açıklama ileri sürmektedir. Burada kelime *soyla-* ‘bildirmek, açıklamak’ fiili için bir kök olarak sunulur ve daha eski bir fiil olan *sözle-* ‘konuşmak, söylemek’ fiilinin *söyle-* biçimine evrilmesiyle *-analoji yoluyla-* meydana gelmiştir. Her ne kadar doğru olsa da *sab ~ sav* (buradan muhtemelen **saß*) kelimeleri Eski Türkçe döneminde “söz” için kullanılan standart terim olarak değerlendirilemez ve bu dönemde Genel Türkçe içerisinde olduğundan çok daha azdır. Bu kelimenin kökeni, daha öncesinde kök kelimeyi Çince den getiren Radloff (*Wörterbuch* IV, s. 410) tarafından çözümlenmiştir.

Eski Türkçe *sab ~ sav* sıradaki şu Ugorca kelimelerle ilişkili olmalıdır: Vogul *sāv, sou, sang* ‘söz, ses, tını’; Ostyak *sou, svū* ‘ses’, *saw* ‘melodi’; Mac. *szó* (sesletim: *sō*, kök: *sav-*) ‘kelime’. Bütün biçimlerin ve ilgili kaynakların güncel ve tam bir listesi MSzFgrE III (s. 591-92)’de görülmektedir.

Türkçe ve Ugorca unsurlar arasında fonetik açıdan olduğu gibi semantik açıdan da bağlantı olduğu inkar edilemez. Ancak, açıklanabilir ve çeşitli yollarla açıklanmaktadır. Günümüzde Ugorca biçimlerin ortak bir köke sahip olduğu ve Macarca *szó* kelimesinin Türkçeden yapılan doğrudan bir ödünçleme olmadığı noktasında genel bir anlaşma bulunmaktadır. Yukarıda alıntılanan Türkçe ve Ugorca biçimler için doğru eşleşme Németh, 1942 (s. 47) tarafından ilk kez 1928 yılında Macarca yayımlanan bir makalesinin Almanca tercümesinde kurulmuştur. Németh, biçimler arasındaki denkliklerde erken dö-

nem Türk- Ural bağlantılarının kanıtlarını gördü. Sinor'da 1969 (s. 274), *szó* biçiminin Macarcanın temel Fin-Ugor unsurları arasında değerlendirilmesine karşı çıkmaktayım. MSzFgrE'e göre Genel Ugorca söz, Ugor birliğinin dağılmasından önceki bir zamanda Türkçeden ödünçlenmiştir. Yalnızca dilbilimsel alanda bu teori savunulabilir. Ancak, biz bu konuyu Uygurların diğer Fin-Ugor halklarından ayrılışı ve Ugor birliğinin dağılışı ile ilgili genellikle teklif edilen kronolojiyle bağdaştırmaya çalıştığımız takdirde bu konu, halihazırda tarihsel bir sorun olarak bulunmaktadır. Birinci olayın genelde M.Ö. 3. bin yılın sonuna doğru, ikincisinin ise 1500 yıl sonrasında, M.Ö. birinci bin yılın ilk yarısında (Cf. Hajdu, 1975, s. 67) gerçekleştiği düşünülür. Şayet o dönemde bir Türk, Ön-Türk diyelim, birliğinin var olduğu hususunda emin olabilseydik -ki ben değilim- Genel Türkçenin sözcüğü içerisinde *sab* kelimesinin yok oluşu için bir tarihlendirme yapmak zor olacaktı. Eğer Eski Türkçe *sab* kelimesi Ugorca bir alıntı olarak ele alınırsa bu gibi zorluklar ortaya çıkmayacaktır.

Elbette Türk-Ugor dilsel ilişkiler sorusu Ugorlar ve Türkler arasındaki münasebet ihtimaline bağlıdır. Bu noktada Eski Türkçe dönemine ait Tonyukuk yazıtındaki bir bölümün diğerlerine nazaran daha yeni olan bir yorumu önemli bir ipucu sağlayabilir. Ramstedt tarafından önerilen ve Aalto (1958a, s. 45; 1958b, s. 23) tarafından da doğrulanan bir okumaya göre yazıtın 45. satırı, Türklere vergi (ya da belki elçiler) gönderen diğer halklar arasında adı geçen *Mančud* isminde bir halkı içermektedir. Ramstedt ve Aalto *mančud* isminde Mansiler tarafından kendilerini tanımlamak için hâla kullanılan *mansi*, *mānci* vs. adlarının *-ud* veya *-d* ekli bir çokluk biçimini anlamışlardır. Ayrıca aynı isim büyük ihtimalle Macarların *magyar* ismine dahil edildiği için Ugor birliğinin dağılışıdan önce kullanımda olmalı. Bu nokta bizi yalnızca M.S. 8. yüzyılda, Tonyukuk yazıtının dikildiği dönemde, *Mančud*'un herhangi bir Ugor halkının adı olabilmesi bakımından ilgilendiriyor. Ligeti, 1964 (s. 390) haklı olarak, elbette hipotetik olan bu okumanın kabulü için uyarıda bulunur. Ancak bu okuma ve onunla birlikte Ugor-Türk bağlantıları teorisi yukarıda sunulan *ay* ve *sab* sözlerinin etimolojileri aracılığıyla güvenilirlik kazanır.

3. *tan* 'Soğuk Rüzgar'

Eski ve Orta Türkçe *yunt* 'at' yalnızca Osmanlı Türkçesinde ortaya çıkmış gibi görünmektedir. Kaynaklar, Clouston (s. 946)'da ve bazı biçimlerin *-d* ile verildiği DTS (s. 281)'de bulunabilir. Genel Türkçenin sözcüğünün *yunt* kelimesini içermesi için bir sebep yoktur. Bu kelimenin Samoyed denklemleri iyi bilinir ve ben bu sorunla ilgili bazı detaylara öncesinde değinmişim (Sinor, 1965, s. 309-319). O zamandan bu yana I. Vásáry, 1971, ikna edici bir şekilde göstermektedir ki nehir adı olan *Käm*, Eski Türkçede Yenisey için kullanılmıştır, Samoyed kökenlidir. Vásáry'e göre (s. 482) : "Eğer *Käm* nehrinin adı gerçekten de Samoyed kökenliyse bu gerçek bize Samoyedlerin oldukça erken bir tarihte Güney Sibirya'da yaşadıklarını ispatlamak için somut bir kanıt verir ve isim olarak *Käm*, Chou-chu'da M.S. 5. yüzyıla işaret etmektedir." Onun haklı olduğu hususunda oldukça eminim ve tarihsel zamanlarda- ve özellikle Türk dönemi boyunca- yalnızca Türk-Ugor değil Türk-Samoyed bağlantılarını da hesaba katmalıyız. Bu açıklamanın desteğiyle birlikte şimdiye kadar kökeni bilinmeyen Orta Türkçe dönemine ait bir sözün kökenini aydınlığa kavuşturmanın katkısıyla bir diğer Türk-Samoyed denklemini öneriyorum.

Orta Türkçe *tan* ‘soğuk rüzgar’ (kaynaklar Caluson’da s. 516); Sagay, Koybal, Kačinsk (Radloff III, s. 822) *tan* ‘rüzgar, kuzey rüzgarı, ekinin arındırılması için uygun rüzgar; Hakas *tan* ‘meltem’: ~ Kamas Samoyed *t’an*, *t’pən* ‘soğuk, hafif kış rüzgarı; Kuzeyli, kuzey’. Joki, 1944, s.68 bu kelimeyi yukarıda değinilen Altay diyalektlerinden bir ödüncleme sayar ve Räsänen, 1969 (s. 460) de aynı düşüncüyü benimseyerek Türkçe biçimlerin listesine Kumandin *tang* biçimini ekler. Elbette Türkçe kelimenin Kamasça tarafından alıntılanmış olması oldukça mümkün ancak bu süreç aksi yönde de meydana gelebilirdi. Bir kez daha *tan* kelimesinin Samoyedce tarafından olduğu gibi Türkçe tarafından da korunmuş bir alan kelimesi -çok sınırlı bir coğrafi dağılımla- olması ihtimalini hariç tutmak istemiyorum.

Altay bölgesi, yüksek sıradağlardan oluşan çoğu bölge gibi, arkaik dillerin havzası ve kendilerinden çok daha güçlü Türki ve özellikle de Türk olan komşularına karşı kendilerini savunamayan insanlar için bir sığınak durumundaydı. Eski ve Orta Türkçe dönemlerindeki Ugorca ve Samoyedce unsurlar, Türklerin erken tarihi hakkında çok şey söylemektedir.

Kaynakça

(Çağdaş Türk dillerine ait sözler için kaynak gösterilmemiştir.)

- Aalto, Pentti. 1958a. “Materialen zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei, gesammelt von G. J. Ramstedt, J. G. Granö und Pentti Aalto.” *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 60: 7.
- Aalto, Pentti. 1958b. “G.J. Ramstedt und die Inschrift von Tonjukuk.” In *Jean Deny Armağanı — Mélanges Jean Deny*, ss. 19-24. Ankara.
- Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford. 1972
- DTS. *Drevnetjurkskij slovar*. Leningrad, 1969.
- Franke, Herbert. 1970. “Zwei mongolische Textfragmente aus Zentralasien.” In *Mongolian Studies*, edited by Louis Ligeti, ss. 137-47. Budapest.
- Hajdu, Peter. 1975. *Finno-Ugrian Languages and Peoples*. Translated and adapted by G. F. Cushing. London.
- Hamilton, J. 1974. “*Opla-/yopla-, uf-/yuf- et autres formes semblables en turc ancien*.” *Acta Orientalia Hungarica* 28: 111-17.
- Joki, A. J. 1944. *Kai Donners Kamassisches Wörterbuch*. Helsinki.
- Ligeti, Lajos. 1964. “*A magyar nép mongol kori nevei*.” *Magyar Nyelv* 60: 385-404.
- MSzFgrE. III. 1978. *A magyar szókészlet finnugor elemei*. Vol. 3, edited by György Lakó, et al. Budapest.
- Németh, J. 1942. “Probleme der türkischen Urzeit.” In *Analecta Orientalia Memoriae Alexandri Csoma de Körös Dicata*, edited by L. Ligeti, s. 57-102. Budapest, 1942-1947.
- Paasonen, H. 1926. *Ostjakisches Wörterbuch*. Edited by Kai Donner. Helsinki.
- Radloff, Wilhelm. *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*. 4 vols. St. Petersburg, 1893-1911.
- Räsänen, Martti. 1969. *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türk-sprachen*. Helsinki.
- Sevortjan, È. V. 1974. *Ètimologičeskij slovar’ tjurkskix jazykov (Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na glasnye)*. Moscow.
- Sinor, Denis. 1965. “Notes on the Equine Terminology of the Altaic Peoples.” *Central Asiatic Journal* 10: 307-315.
- Sinor, Denis. 1969. “Geschichtliche Hypothesen und Sprachwissenschaft in der ungarischen, finnisch-ugrischen und uralischen Urgeschichtsforschung.” *Ural-Altäische Jahrbücher* 41: 273-81.

- Steinitz, Wolfgang. 1950. *Ostjakische Grammatik und Chrestomathie mit Wörterverzeichnis*. Leipzig.
- Steinitz, Wolfgang. 1966. *Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache*. Berlin.
- TMEN. Doerfer, Gerhard. *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*. 4 vols. Wiesbaden, 1963-1975.
- Toivonen, Y. H. 1948. *K. F. Karjalainens Ostjakisches Wörterbuch*. Vol. 1.1. Helsinki.
- Vásáry, I. 1971. "Käm, an Early Samoyed Name of the Yenisey." In *Studia Turcica*, edited by L. Ligeti, s. 469-82. Budapest.

“-mAzIyA” ZARF-FİİLİ ÜZERİNE

Prof. Dr. Hülya Arslan-Erol
Gaziantep Üniversitesi

Giriş

Zarf lar fiillerden, sıfatlardan, zarflardan, sıfat-fiillerden önce gelerek onları zaman, yer, yön, nitelik, hâl, azlık-çokluk gibi yönlerden etkileyip anlamlarının daha belirgin hale gelmesini sağlayan sözl erdir. Tek kelimeden oluşan basit haldeki zarflar yanında; çeşitli isim ve fiil çekim ekleri olarak türemiş zarflar, birden fazla kelimenin bir araya gelerek oluşturduğu kelime grubu kuruluşundaki zarflar, cümle kuruluşundaki zarflar ve birleşik kelime yapısında olan zarflar vardır (Korkmaz 2003: 451-494)¹.

Türemiş zarfların fiilden türeyenlerinin önemli bir kısmı zarf-fiil ekleriyle kurulmuştur. Türkiye Türkçesinde fiilin artık zarf olarak kullanılmasını sağlayan bu nitelikteki eklerin başlıcaları -A, -Ip/ -Up, -ArAk, -IncA/ -UncA, -AlI, -mAdAn ve -ken'dir. Fiili, hareketi herhangi bir şahsa bağlamadan, geçici adlar türetilmesini sağlayan zarf-fiil eklerini Zeynep Korkmaz (2003: 984) gerçek zarf-fiiller, sıfat-fiillere bazı çekim ekleri getirilerek yapılan zarf-fiiller ve yapıcı bunların dışında kalan zarf-fiiller olmak üzere üç gruba ayırmıştır. Yazımızın konusu olan -mAzIyA eki, sıfat-fiillere bazı çekim eklerinin getirilmesi suretiyle yapılmış birleşik zarf-fiillere bir örnektir.

Birleşik Zarf-Fiillerin Kullanımı

Aslında zarf-fiil eki olmayan, ancak bazı ek veya edatların birleşmesiyle oluşmuş, geçici zarf yapan ekleri birleşik zarf-fiil olarak tanımlamak mümkündür². İki veya üç ayrı ekin (sıfat-fiil + hâl eki veya sıfat-fiil + iyelik eki + hâl eki gibi) kendi fonksiyonlarını bırakıp yeni bir görev üstlenmek üzere bir araya gelmesiyle oluşan birleşik zarf-fiiller, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde yaygın olarak görülür.

¹ Zarf kavramının içeriği ve tasnifiyle ilgili olarak pek çok yayın bulunmaktadır. Bu konu hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Gürer Gülsevin, “Türkiye Türkçesinde Birleşik Zarf-Fiiller”, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 2001, s. 125-144.

² Birleşik zarf-fiil kavramı ve Türkçedeki kullanımları üzerine pek çok yayın bulunmaktadır. Bkz. Gürer Gülsevin, “Türkiye Türkçesinde Birleşik Zarf-Fiiller”, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 2001, s. 125-144. Erdoğan Boz, “Bir Birleşik Zarf-Fiil Yapısı Üzerine”, Türk Dili, S. 642, 2005, s. 524-529. Cihan Çakmak, “Birleşik Zarf-Fiil Kavramı ve Çağdaş Türk Lehçelerindeki Görünümleri”, Dede Korkut, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, C. 3, S. 6 (ISSN: 2147-54-90). Mustafa Argunşah, “Türkçede Zarf-Fiil Eklerinin Durum Ekleriyle Kalıplaşması”, Turkish Studies, Volume 6/1 Winter 2011, p. 55-68. Kamil Tiken, “Türkiye Türkçesinde Basit ve Birleşik Zarf-Fiillerin İfade ve İşlevleri”, TDAY-Belleten 1999 C:I-II, S: 42, s. 281-364 vd.

-mAzIyA ekinin de dâhil bulunduğu sıfat-fiil + iyelik eki + hâl eki ve sıfat-fiil + hâl eki yapısındaki birleşik zarf-fiillerin tarihî ve çağdaş lehçelerdeki kullanımları şöyledir:

Sıfat-fiil + hâl eki yapısındaki birleşik zarf-fiillere ilk yazılı metinlerden itibaren çok sık olarak rastlamak mümkündür. Sıfat-fiil + iyelik eki + hâl eki yapısındakiler ise diğerine göre tarihî lehçelerde daha seyrek olarak karşımıza çıkar. Kök Türkçe döneminde *Orhun Abideleri'*nde (Üze kök tengri asra yazıç yir **kulundukda** ikin ara kişi oglı kılınmış. (Kül Tigin Doğu-1), *Eçim kağan olurtukda* özüm Tarduş budun üze şad ertim. (Kül Tigin Doğu-17) (Ergin 1995: 67, 69) gibi) ve Eski Uygur Türkçesi döneminde *Altun Yaruk'ta* (bir üdünte tapıçısı **bolguka** küşüş öritding (Kaya 1994: 66)), *Uigurica III'te* (*anta tegdükte* tün kün katıglanıp bursang kuvragka tapıngalı ogratı (Eraslan 2012: 373)), *Uigurica IV'te* (*ol yir üni işidmişte* ök bodisawatlanang bilge biligin utgurak bilti (Eraslan 2012: 389), *Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi'*nde (*oglum savı edgü yavlak belgürginçe* kınlıkta yatzun *tép yarlıg boltı* (Eraslan 2012: 404) gibi) örneklerini görmek mümkündür. Orta Türkçe döneminde *Kutadgu Bilig'de* -GUKA, -dUKDA, -(A/U)rdA ve bir örnekte de iyelik ekli olarak -dükinde şeklinde birleşik zarf-fiillerin kullanıldığı Ahmet B. Ercilasun'un hazırladığı *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil* adlı eserde tespit edilmiştir (Ercilasun 1984: 186-187). Karahanlı Türkçesinde bunlar yanında Uygur Türkçesinde de varlığını gördüğümüz -GİnÇA zarf-fiili kullanılmaya devam etmiştir (Hacıeminoğlu 1996: 174). Harezmi Türkçesinde -ArDA, -GAndA, -GAndIn, -GİnÇA, -mAsdIn, -mİşDA (Toparlı 1995: 40, Hacıeminoğlu 1997: 169, Ata 2002: 90), Kıpçak Türkçesinde -dUK-çA, -dIKdA/ -dUKdA, -GAnçA, -GİnÇA, -GAndA/ -AndA, -GAndIn/ -GAndAn/ -AndAn, -mAzdA, -mAzdIn/ -mAsdIn/ -mAzdAn/ -mAsdAn, -(A/U)rdA, -(A/U)rGA, (Karamanlıoğlu 1994: 146, Güner 2013: 336-345), Çağatay Türkçesinde -GUnçA (Eckmann 1988: 112-113) ve Eski Anadolu Türkçesinde -dUkçA, -dUKdA, -dUKIndA, -dİgInçA, -mAzdAn, -mAzdIn (Timurtaş 1994: 138-139, Gülsevin 1997: 127-128, Şahin 2003: 69, Gülsevin ve Erdoğan 2004: 148, Köktekin 2008: 124) şekillerinde birleşik fiiller kullanılmıştır.

Çağdaş Türk lehçelerinin kuzey grubunda -GAnçA, -GAndA, -rGA (Öner: 1998: 231-234), doğu grubunda -ArDA, -GAnçA, -GÜnçÄ, -GUçA, -GAndA, -GANGA, -mAsKA, -mAstA, -mAstIn/ -mesden, -GANİmçA, -GANİmdA, -GAçKA (Öztürk 1997: 239-242, Coşkun 2000: 199, Ercilasun 2007: 411) ve batı grubunda da -yAAAnçAA, -AndA, -DIK-çA, -DIKDA, -AAGAdA (İlker 1997: 153-154, Kara 2001: 54, Ercilasun 2007: 279) gibi yine aynı kuruluştaki birleşik zarf-fiiller bulunmaktadır. Ne tarihî ne de çağdaş lehçelerde yazımızın konusu olan -mAzIyA birleşik zarf-fiiline rastlanmıştır. Ancak çağdaş Türk lehçelerinde aynen kullanımı bulunmamakla birlikte Türkmen Türkçesinde benzer kullanımlarının mevcut olduğu tespit edilmiştir:

“-mazdan/ -mezden” olumsuz zarf-fiil eki, sıfat-fiil eki “-maz/-mez” ile bulunma hali eki “-dan/ -den”in birleşmesi neticesinde ortaya çıkmış bir zarf-fiil ekidir. Bu ekle yapılmış zarf-fiiller olumsuz anlamlıdır ve kendilerinden sonra genellikle ozal, öñ, öñiin-çee, öñürti gibi “önce” anlamına gelen kelimeler alırlar: **garamazımdan** ozal “ben bakmadan önce”, **gitmeziñizden** öñürti “siz gitmeden önce”, **gelmezinden** ozal “o gelmeden önce” vb. (Kara 2012: 103).

Bugün Türkiye Türkçesinde birleşik zarf-fiillerin kullanımına baktığımızda, tarihî ve diğer çağdaş lehçelerden farklı olarak sıfat-fiil + iyelik eki + hâl yapısının, sıfat-fiil + hâl eki yapısına göre daha fazla kullanıldığı Erdoğan Boz'un (2005: 526) “Bir Birleşik

Zarf-Fiil Yapısı Üzerine” adlı çalışmasında tespit edilmiştir. Yazımızın konusu olan -mAzIyA zarf-fiil eki de bu yaygın kullanıma uygun olarak türetilmiş bir birleşik zarf-fiil eki olarak karşımıza çıkmaktadır.

-mAzIyA Zarf-Fiilinin Kullanımı

Bugün Türkiye Türkçesi ağızlarında birkaç kelimedede varlığı görülen -mAzIyA zarf-fiil ekine sınırlı sayıda ağız çalışmasında rastlamak mümkündür. Ek, Esat Bozyiğit’in *Ankara İli Ağız Sözlüğü* adlı çalışmasında *bilmeziye* örneğiyle³ ve *Derleme Sözlüğünde* üç kelime ile yerini almıştır: *görmeziye*, *almaziya* ve *bilmeziye*.

“*görmeziye*: Görmeksizin, görmeden: Görmeziye üzerine bastım. (Afşin-Mr.; İncirge-diği Karaisalı-Ada.)” (DS, C VI, s.2162)

“*almaziya*: almamak niyeti ile (Afşin-Mr.)” (DS I, 228)

“*bilmeziye*: bilmeksizin, bilmeyerek, bilmeden (Eşme-Uş; Brd; Sarayköy-Dz; Yeniköy Ba.; Tokat Bozan-Es; Kilis-Gaz.; Mr; Antakya-Hat.; Şereflikoçhisar, Çalış Haymana-Ank; Uğurlu Ermenek ve çevresi- Kn; Ada; Karadere Gündoğmuş- Ant; Hacıhamzalı, Gülek Tarsus, Mersin, Mut, Silifke-İç; Yerkesik- Mğ.)” (DS II, 695)

Jale Öztürk (2014: 102), Hatay ağızı ile Kilis ağızını karşılaştırdığı yazısında iki ağız arasındaki ortaklıklar içinde -mAzIyA zarf-fiil ekini de saymış ve ekin sıfat-fiil + yönelme hâli birleşiminden oluşan bir zarf-fiil olduğunu belirtmiştir. Kilis ağızından verilen örnek Faruk Elhan’ın Kilis Ağızı ve Şiirleriyle Karacaoğlan’ın Kilisliliği adlı, daha ziyade bir sözlük çalışması olarak değerlendirilebilecek eserden alınmış almaziye örneğidir⁴. Hatay ağızındaki kullanımına örnek olarak dönmeziye (KK6) sözü verilmiştir.

Faruk Elhan’ın aynı adlı eserinde *almaziya* kelimesi yanında *bilmeziye* ve *görmeziye* de madde başı olarak alınarak Kilis ağızında varlığına üç ayrı kelimedede işaret edilmiş ve anlamları

“*bilmeziye*: 1. Bilmeksizin, bilmeden, bilmeyerek. Doğru değil yaptığı *bilmeziye* söylemiş olabilir. 2. Bilmeyerek. *Bilmeziye* bir iş yapmış amma, tutturmuş.

görmeziye: Görmeden, görmeyerek. *Baktım ki sesler gelmiye başladı. Görmeziye birkaç el ateş ettim.*”

şeklinde örneklerle açıklanmıştır.

Kilis ağızı üzerine yaptığımız ağız çalışması neticesinde, Kilis ağızında ekin daha ziyade *görmeziye* şekliyle, *gör-* fiili üzerinde yaşamaya devam ettiği ve “-mAdAn” zarf-fiilinin anlam alanıyla kullanıldığı tespit edilmiştir:

ne o beni gördü, ben ben onu gördüm, görmeziye... görücü üsülü olması lazımken onu bile görmedik. yüzüük taqarken de yoqTu. yüzüyümü künefeci xádice daqTı. (KK 1)

gelin oynamazdı áveli meselá, qonuşmazdı, héç damadı görmezdi, istenirdi áyle. gelin gülerse >áypisiniller onú. biz meselá görmeziye evlendik. düyünde gördük. (KK 2)

ğız oğlanı görmesin, oğlan ğızı görmesin. görmede geldim valla, işde ğader. ğoynuna gireneçe görmedim. görmeziye geldik. bizimkiler ğomazlar áyle. öldürüllerdi bizi. (KK 3)

³ *bilmeziye*: bilmeksizin, bilmeyerek, bilmeden (Çalış-Hay.) (Bozyiğit 1998: 38)

⁴ F. Elhan’ın (2004: 8) söz konusu eserinde örnek “almaziya: almamak niyetiyle.” şeklinde geçmektedir.

Sonuç

-mAzIyA zarf-fiil eki, -mAz (sıfat-fiil) + I (3. teklik şahıs iyelik) + y (yardımcı ünsüz) + A (yönelme hali) eklerinin birleşiminden oluşmuş bir birleşik zarf-fiil ekidir. Birleşik zarf-fiiller, yukarıda da belirttiğimiz üzere gerçek birer zarf-fiil şekilleri olmayıp, başka ek veya edatların birleşmesiyle oluşmuş, fiilleri geçici zarflar haline getiren yapılardır. -mAzIyA ekinin üzerine geldiği fiile -mAdAn biçim biriminin anlam alanıyla eklenmesi, yani asıl fiildeki hareketin, zarf-fiilin gösterdiği hareketten önce gerçekleştiğini bildirmesi bakımından fiilden geçici zarflar türeten bir birleşik zarf-fiildir. Bugün özellikle batı grubu ağızlarımızda (Uşak, Denizli, Eskişehir, Kilis, Gaziantep, Hatay, Ankara, Konya, Antalya, Mersin, Muğla gibi), *bil-*, *gör-* ve *al-* fiilleriyle yaygın olarak kullanılmaktadır.

Kısaltmalar

Kaynak Kişiler

- DS Derleme Sözlüğü
 KK 1 Kifayet Şerbetçi (68 yaşında, ev hanımı, ilkokul mezunu)
 KK 2 Hatice Takır (52 yaşında, ev hanımı, ilkokul mezunu)
 KK 3 Güllü Gar (87 yaşında, ev hanımı, okuma-yazması yok)

Kaynakça

- Ata, Aysu (2002), *Harezm-Altın Ordu Türkçesi*, İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 36.
 Boz, Erdoğan (2005), “Bir Birleşik Zarf-Fiil Yapısı Üzerine”, *Türk Dili*, S. 642, s. 524-529.
 Bozyiğit, Esat (1998), *Ankara İli Ağzı Sözlüğü*, Ankara: KB Yay.
 Coşkun, Volkan (2000), *Özbek Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yay.
 Eckmann, Janos (1988), *Çağatayca El Kitabı* (Çev. Günay Karaağaç), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
 Elhan, Faruk (2004), *Kilis Ağzı ve Şiirleriyle Karacaoğlan'ın Kilisliliği*, İstanbul: Kilis Vakfı Kültür Eserleri No: 3.
 Eraslan, Kemal (2012), *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yay.
 Ercilasun, Ahmet B. (1984), *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yay.
 Ercilasun, Ahmet B. (Editör) (2007), *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ Yay.
 Ergin, Muharrem (1995), *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yay.
 Gülsevin, Güner (1997), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: TDK Yay.
 Gülsevin, Güner (2001), “Türkiye Türkçesinde Birleşik Zarf-Fiiller”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 125-144.
 Gülsevin, Güner ve Erdoğan Boz (2004), *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Gazi Kitabevi Yay.
 Güner, Galip (2013), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, İstanbul: Kesit Yay.
 Hacıeminoğlu, Necmettin (1996), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yay.
 Hacıeminoğlu, Necmettin (1997), *Harezm Türkçesi ve Grameri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3405.
 İlker, Ayşe (1997), *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*, Ankara: TDK Yay.
 Kara, Mehmet (2012), *Türkmen Türkçesi Grameri*, İstanbul: Etkileşim Yay.
 Karamanlioğlu, Ali Fehmi (1994), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yay.
 Kaya, Ceval (1994), *Uygurca Altun Yaruk (Giriş-Metin-Dizin)*, Ankara: TDK Yay.
 Korkmaz, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yay.

- Köktekin, Kazım (2008), *Eski Anadolu Türkçesi*, Erzurum: Fenomen Yay.
- Öner, Mustafa (1998), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Ankara: TDK Yay.
- Öztürk, Jale (2014), “Kilis ve Hatay Ağızlarının Karşılaştırılması”, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 11, s. 85-122.
- Öztürk, Rıdvan (1997), *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*, Ankara: TDK Yay.
- Şahin, Hatice (2003), *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Akçağ Yay.
- Timurtaş, Faruk Kadri (1994), *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Toparlı, Recep (1995), *Harezm Türkçesi*, Sivas: Seyran Yay.
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, C. I-XII, TDK Yay., Ankara 1963-1982.

EĞİTİM-ÖĞRETİM HAYATIMIZ İÇİNDE TÜRKÇENİN YERİ VEYA TÜRKÇE NEREYE GİDİYOR?

Prof. Dr. Rıdvan CANIM
Trakya Üniversitesi

Ülkemizde, “anadili eğitimi” olarak adlandırabileceğimiz Türkçe eğitiminin lâıyk olduğu ilgi ve alâkayı görmediği hemen herkesin malumudur. Anne-babalar, çocuğuna ısrarla herhangi bir yabancı dil becerisini kazandırmaya çalışırken, varını yoğunu bu yolda sarf ederken, çocuğunun Türkçe bilgisinin veya Türkçeyi kullanma becerisinin ne durumda olduğunu hiç merak etmiyor veya buna önem vermiyorsa o noktada biraz durup düşünmek gerekir. Efendim, bir yabancı dili öğrenmekte yadırganacak ne var denilebilir tabii. Her şeyin çarpıtıldığı günümüzde bu mesele de saptırılmasın, çarpıtılmasın. Hiç şüphesiz bir insanın bir değil birkaç yabancı dil bilmesi takdirle karşılanacak bir gayret ve başarıdır, hatta bir meziyettir. Buna asla bir diyeceğimiz yoktur. Yadırganacak olan belki şudur: Bugün ülkemizde kendi ana dilini konuşmaktan aciz, iki lafı bir araya getiremeyen, konuşma sırası kendine geldiğinde kızarıp bozarıp etrafına bakınan, iki satırlık bir dilekçeyi doğru dürüst yazamayan milyonlarca gencin var olduğu gerçeğidir. Yadırganacak olan, artık bu dilin felsefesinin yapılacağı üniversite sıralarında öğrencilerimize hâlâ “kendi ana dilimiz”in imlâ ve noktalama işaretlerini öğretmeye çalışmamızdır. Bu aslında çok ayıp bir şeydir. Hiç bir ülkede üniversite öğrencisi kendi anadilinin temel kurallarını üniversitede öğrenmez. Hatta lisede veya ortaokulda bile öğrenmez. Herhalde bu iş ilkokulda biter. Ama bizde maalesef bu iş taa üniversite sıralarına kadar taşıyor. Benim bir türlü anlayamadığım bir başka şey de, kendi ana dilinin inceliklerini değil, temel kurallarını bile bilmeyen bir insanın bir başka yabancı dili nasıl öğrenebildiğidir?

Üniversitelerimizde, genelde okumamaktan veya az okumaktan kaynaklanan sıkıntılarımız var. Aslında sadece üniversite düzeyinde değil, eğitim kurumlarımızın tüm kademelerinde görev yapan eğitimcilerin ortaklaşa dile getirdikleri bir problemdir bu: Öğretmenler öğrencilerine kitap okutamıyorlar. Bunda büyük güçlük çekiyorlar. Okumak aslında problemlerin yarısını kendiliğinden çözecektir, ben buna inanıyorum. Ama okumuyoruz veya okuyamıyoruz. Türkçeyi güzel kullanamayışımız, yazarken ve konuşurken çektiğimiz sıkıntılar kanaatimce hep az okumaktan kaynaklanıyor. Özellikle televizyonun, okuma olayını önemli ölçüde körelttiğini zannediyorum. Çünkü gençler bir hikâye veya roman okumak yerine bir film seyretmekle bu ihtiyaçlarını karşıladıklarına inanıyorlar. Bu belki bir ihtiyacı karşılıyor ama diğer taraftan okumanın insana kazandırdığı bazı zenginlikleri de ortadan kaldırıyor.

Efendim, hemen her gün şurada burada rastladığımız, bilhassa kendi üniversite öğrencilerimiz arasında görmekten benim şahsen son derece rahatsız olduğum bir “argo”

salgını var ki bulaşıcı bir hastalık gibi her geçen gün hızla yayılmaya devam ediyor. Yeri gelmişken dilimizi, güzel Türkçemizi soysuzlaştıran, çirkinleştiren, güdükleştiren bu illetten de söz etmek isterim kısaca. Bir toplum kendi anadilini ancak bu şekilde ortadan kaldırabilir diyorum ben. Önce isimlerle başladı bu yozlaş(tır)ma hareketi ve o gül gibi isimlerimiz kısala kısala gün geldi Nasreddin Hoca'nın kuşuna döndü. Dildeki bu tasarruf hakkını kim nereden alıyor meçhul. Sonra gündelik konuşmalarımıza bir bakalım isterseniz. Bir üniversite öğrencisinin, hele hele bu dilin eğitimini yapan insanların bu tuzağa düşmeleri bizleri yüreğimizden yaralıyor elbette. Sevgili dostlar, biz bu dili yolda bulmadık ki. Bu dilin 50 yıllık bir geçmişi yok ki. Bu dil, asırları aşmış bize ulaşmış, birkaç medeniyet değişmiş ama temelde asla değişmemiş soylu, asil bir dildir. Neyini beğenmiyoruz bu dilin? Her millet kendi dilini sevip sevdirmeye çalışırken, bunun için uluslararası yatırımlar peşinde koşarken, bizim her geçen gün kendi dilimizden uzaklaşmamızın sebebi nedir? Dünyanın en önemli dilleri arasında ilk sıralarda yer alması gereken güzel Türkçemizin kendi öz evlatları tarafından böylesine vurdumduymaz tavırlarla ihmale uğraması, bir dilin başına gelebilecek en büyük felaket değil midir? Adı üzerinde “ana” dili diyoruz. Bu dil bize analarımızın, atalarımızın kutsal bir emanetidir. Emanete böyle mi sahip çıkılır? Bu dili baş tacı etmemiz gerekirken kendi ellerimizle yozlaştırmamız, yok etmemiz hangi insaf ölçülerine sığar? Sonra çarşı-pazarda gördüğümüz mağaza isimleri, iş yerlerinde kullandığımız tabelalar. En anlaşılmasız, en aşağılayıcı yabancı isimleri getirip mağazalarımıza isim diye veren anlayış, bunu yapmakla neye, kimlere hizmet peşindedir, anlamak mümkün değil. Her konudaki yabancı hayranlığı hiç olmazsa dilimize musallat olmasa bari diyoruz. Şunu da unutmamak lazımdır ki, sadece Türkçe değil, dünyanın hiçbir yerinde hiçbir dil, kendi ülkesinde, kendi toprağında, kendi milleti tarafından ikinci, üçüncü sınıf dil muamelesi görmeye müstahak değildir.

Uzun yıllardır yükseköğretimde, yani bir üniversitede Türkçeye edebiyat eğitimcisi sıfatıyla görev yapan biri olarak bunca yılın ardından bende oluşan bir kanaat var: “Hemen hiçbirimiz, üniversite öğrencisiyle veya sokaktaki insanıyla, kendimizi ve dünyamızı yansıtabilecek dili bulabilmiş değiliz. Önce, basit bir dil fukaralığı gibi görülen bu durumun, aslında çok daha önemli ve derin bir probleme işaret ettiğini düşünüyorum acizane. Bu dil fukaralığını açıklayabilmek için belki şunu göz önüne almak lazım: Bizim hayatlarımız, yaşanırken de ifadelendirilirken de fazla bir zenginlik ve derinlik gerektiren hayatlardan değil ne yazık ki. Fikirlerimizin de, dilin çerçevesini zorlayacak biçimde çeşitlenip genişlediği söylenemez. Çünkü o fikirler, henüz beynimizin çeperlerini bile zorlayamıyor. Başkaları tarafından üretilmiş kolaycı şablonlar ve naylon klişeler, bizim güdük düşünme mesailerimizi ifadelendirmeye rahatlıkla yetiyor.

Gelelim duygulara. Duygularımızı yaşamak ve dile getirmek noktasında da Türkçeye fazlaca ihtiyaç duyduğumuz söylenemez. Hakkımızda söylenen pek çok olumlu şey gibi, duygusal bir millet olduğumuz tekerlemesi de, kulağa hoş gelmesi dışında bir gerçeklik taşımıyor bence. Ve bana kalırsa biz, sadece duygusal görüntünün psikolojik rantını yemek istiyoruz, hepsi o kadar. Elbette bu da duygusal olmaktan oldukça farklı bir ruh hali. Çünkü gerçekten duygusal olsaydık, bu halimizi ifade edebilecek bir “dil” aramamız gerekecekti. Oysa biz, bugüne kadar söylenmiş olanlarla rahatlıkla yetinebiliyor, kendi duygularımızı kendi cümlelerimize dökmenin arayışı içine girmiyoruz. Aynı şekilde duygusuz öğretmenler yetiştiriyoruz bence. Evet, öğrenme-öğretme süreci mekanik bir süreç değildir. Televizyonla eğitim yapılsın demek öğretmeni aradan kaldırmayı gerektirmez.

Dünyanın en gelişmiş eğitim teknolojisi ile de eğitim yaptırmış olsanız “öğretmen” fonksiyonunu bir kenara atmanız mümkün değildir. Çünkü bu noktada işin bir de “duygu” boyutu vardır. Dünyanın en gelişmiş robotunda bile, öğrencisinin duygu dünyasına girebilme becerisi ve imkânı yoktur. Burada aklınıza şöyle bir soru, yahut söylediklerimize şu şekilde bir itiraz gelebilir: “Bir milletin, tarihi boyunca edinmiş olduğu dil varlığı, nasıl olur da gelecek kuşakların dilsiz yaşayabilmelerine meydan verir? Bu, hiç olacak bir şey midir? Ha, bizim söylemeye çalıştığımız şey, böyle bir dilin varlığını inkâr değildir zaten. Böyle bir dil vardır, ancak altını çizerek söylemeye çalıştığımız şey; bugün bu topraklarda yaşayan insanlar olarak bizim, o dilin bütünü ile olan anlam bağıni kaybettiğimiz gerçektir. Kuşkusuz bizler bu dilin kelimelerini biliyoruz. Hatta önemli bir kısmını gündelik hayatımızda kullanıyoruz. Ama hayatlarımızdaki sığılı gideremediğimiz için o dile tam anlamıyla ulaşamıyoruz. Ulaşamadığı için de insanımız ket-çap ile çek-ap’ı birbirine karıştırıyor. Niye karıştırıyor? Çünkü her iki kelime de insanımıza yabancı dünyalara ait. Kendine ait olmayan dünyaların kelimelerine niye iltifat ediyor öyleyse insanımız? İşte onun da sebeplerini araştırmak toplumbilimcilere düşüyor. İnsanımızın kullandığı kelimelerle ilgili seçimini veya tercihlerini bir benzetme ile ortaya koyacak olursak; herhalde ağacın üst dallarındaki olgun meyvelere ulaşamadığımız için, alt dallardaki gün görmemiş lezzetsiz meyvelerle idare edip gidiyoruz. Hatta ithal meyvelerle. Dolayısıyla bir damak ustalığı da geliştiremiyoruz.

Bu noktada özellikle Türkçe ve edebiyat öğretmeni yetiştiren fakültelere girişte adayların kişilik özelliklerinin tespiti gerektiğine inanıyorum. Çünkü öğretmenliğin (kuşkusuz sadece Türkçe ve edebiyat öğretmenliği değil, genelde öğretmenlik mesleğinin) bir kişilik kazandırma mesleği olduğuna inanıyorum. Ancak bu noktada ben çok daha önemli bir meseleye değinmek istiyorum; şayet yükseköğretim kurumlarımızda kişilik problemi yaşayan eğitimciler varsa, bunlardan, sağlam, nitelikli, kaliteli ürün bekleyemezsiniz. Herhalde öncelikle bu eğitimcilerin -nasıl olacaksa- eğitilmesi gerekir. Bugün, üniversitelerimizde mahallî ağızla konuşan, diksiyon problemlerini aşamamış, hatta günlük bir gazeteyi, aylık bir kültür-sanat-edebiyat dergisini izlemeyen, sinemaya ve tiyatroya gitmeyen, içinde yaşadığı toplumdaki habersiz eğitimcilerimizin bulunduğunu duyuyoruz. Kötü demeyelim ama niteliksiz, kalitesiz, heyecansız bir öğretmenin üniversiteye gönderdiği öğrenciler de kalitesiz olmaya mahkûmdur. Öğrencileri eleştirme kolaylığına düşmeye- lim. Bunların öğretmenlerini kim yetiştiriyor? Biz. Sen öğretmeni boş göndereceksin, o sana ilk, orta ve liseden dolu öğrenci gönderecek? Bu, eşyanın tabiatına aykırıdır.

Şahsen ben, bir özeleştirme olarak şunu söylemek istiyorum: Türkçe eğitimi adına öğrencilerimize meslek hayatlarında gerekli olabilecek şeyleri öğretebildiğimize inanırken, onları bu meslekî hayatın pratik zorluklarına karşı yeterince hazırlayabildiğimiz yani eğitebildiğimiz kanaatinde değilim. Öğrencilerimizin meslekî hayatlarında karşılaşabilecekleri çeşitli sosyal ve kültürel etkinliklerdeki cesareti ve beceriyi onlara şimdi, bu sıralarda kazandırmamız gerekiyor. Onlara meslekî hayatlarında hiçbir zaman karşılaşmayacakları bilgileri edindirmek yerine, bu pratikleri asla ertelenemez ihtiyaçlar olarak görmeli ve onlara kazandırmaya çalışmalıyız.

Bu sınıf mevcutları ile bütün bu düşünülen şeylerin gerçekleştirilmesi mümkün müdür peki? 70 kişilik bir sınıfta kompozisyon dersi olur mu? 70 kişilik bir sınıfta diksiyon dersi olur mu? 70 kişilik bir sınıfta Osmanlıca dersi olur mu? Bu şartlarda öğrettiğimiz Osmanlıca, Atatürk’ün Gençliğe Hitabesi’ni kaç mezun öğrencimize orijinal metninden

anlama imkânını veriyor? Bu sorulara verilecek cevaplar hepimizi derin derin düşündürmelidir aslında.

Özetlersek, bütün bunların üniversitelerimizde Türk dili ve edebiyatı eğitimi yapan öğrencilerimiz tarafından daha büyük bir titizlik ve hassasiyetle düşünülmesi gerekiyor. Ben bu sahalarda -bir eksiğiyle- eğitim programlarının yeterli olduğuna yürekten inanıyorum. O eksik şudur: Öğrenci arkadaşlarımızın, bu dilin inceliklerini ve güzelliklerini öğrenme, kazanma, yaşama ve yaşatma isteğini ruhunda duyması, bunun kendisine olduğu kadar milletine karşı da bir sorumluluk olduğunu hissetmesi, bu dilin eğitimini veren insanların da “Türkçe aşkı”nı öğrencilerinin kalplerine nakşedebilmeleridir. İlkokuldan üniversitenin son sınıfına kadar bütün gençlerimiz Türkçeye âşık oldukları gün, bu dil tekrar bize kapılarını açacaktır.

Güzel Türkçemizin güzelliklerinde buluşmak temennisiyse.

Not: Bu yazı vesilesiyle bir kez daha, ömrünü Türk gençliğine güzel Türkçemizin inceliklerini ve güzelliklerini öğretmeye adanmış güzel insan, değerli bilim insanı, büyük dil âlimi merhum Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu'na Allah'tan rahmet diliyor, Türkçeye olan unutulmaz hizmetleri için onun manevi huzurunda saygıyla eğiliyorum. Ruhu şad olsun.

TÜRKÇEDE İNANMAK FİİLİ VE AİLESİ

Prof. Dr. Vahit TÜRK
İstanbul Kültür Üniversitesi

Dilimizin ilk yazılı belgelerinden başlayarak karşımıza çıkan ve hemen bütün eserlerimizde yer bulan inan- fiili; yaygın kullanılışı, ses uyumundan kaçması ve geniş bir aileye sahip oluşuyla dikkat çekmektedir.

Kelimenin ilk sesinin değişme eğilimi göstermesi ilk metinlerimizden başlayarak karıştırdığımız bir durumdur. İlk sesin değişmeye meyyal oluşunu, bu sesin dildeki genel durumundan ayrı düşünmek mümkün değildir. Birçok örnekte görüldüğü gibi Türkçe, kelime başında “ı-“ sesini koruyamamakta, ya düşürmekte ya **i, u, ü** gibi başka bir dar ünlüye dönüştürmekte, ya da kelimenin önünde bir ünsüz türetmektedir. Bu değişim, hem tarihi, hem de çağdaş lehçelerimizde sıkça görülen bir durumdur. Dilimizde kelime başında bu sesin korunduğu örnekler de olmakla birlikte, yukarıda belirtildiği üzere, baştaki ünlünün telaffuz özellikleri bakımından “ı” ünlüsüne yakın başka bir ünlüyle değiştirilerek veya “ı” ünlüsünün önünde koruyucu “y” sesi türetilerek kullanılan pek çok örnek vardır, ayrıca pek çok lehçede ön seste ünlüsü eritilmiş örneklerle de karşılaşılır. Türkçe, dilin temel kurallarından olan dil uyumunu bozmak pahasına ünlü değişikliğini yapmaktan kaçınmamakta, tabiri caiz ise ses kaybı yaşamaktansa kural bozmayı tercih etmektedir. **İldız** kelimesinin çağdaş lehçelerde **yıldız, culduz, juldüz, ilduz, ulduz** biçimleriyle karşımıza çıkması, bir kelime üzerinde lehçe tercihlerine göre yukarıda belirtilen iki yolun da kullanılabilirdiğini göstermektedir. Aynı değişikliği başka bazı kelimelerde de görmemiz mümkündür. **Inan-** kelimesindeki ünlü değişikliğini de aynı sebeple açıklamak durumundayız.

Ünlüler içerisinde ses değeri bakımından çıkış özelliklerinden dolayı en zayıfı “ı” kabul edilir. Bu sesin söz başında korunamamasının sebebini burada aramak gerekir. Dil, “ı” ünlüsüyle başlayan kelimenin bütünlüğünü bozmamak için bu ünlüyü ya yine ses değeri bakımından daha güçlü bir ünlüyle değiştirmekte, ya da kelimenin başına “y” koruyucu ünsüzünü getirmektedir. Bazen bu iki işlemin de yapılmadığı ve söz başındaki dar ünlünün düşürüldüğü görülür. Nitekim Kazak Türkçesinde inan- kelimesinin **nan-**, ısan- kelimesinin **sen-** biçimlerine dönüşmesi bu korumanın sağlanamaması, yani ünlü değişmesi veya koruyucu ünsüz getirme işleminin yapılmaması sonucudur¹

İnan- fiilinin çağdaş Türkiye Türkçesindeki anlam alanının, tarihi ve çağdaş lehçelerin hemen hepsinde **inan-** ve **ısan-** fiillerinin ses olarak küçük değişmeler yaşamış bi-

¹ Vahit Türk, «Türkçede Ön Seste Ünlü Düşmesi (Aphaeresis-Aphesis) Örnekleri», TDAY Belleten, 2001, I-II, Ankara 2003.

çimleriyle doldurulduğu görülür, ancak bazı lehçelerde farklı kelimelerle de karşılaşılır. Bu kelimeleri ve anlam alanlarını kaynak eserlerimizdeki kullanılış biçimleriyle aşağıda vermeye çalışacağız. Ayrıca inan- fiilinin ve aynı kökten türediğini düşündüğümüz bazı kelimelerin yapılarıyla ilgili düşüncelerimizi belirteceğiz.

Öncelikle Türklük Bilgisi'nin temel kaynakları olarak kabul edilen eserlerde ilgili kelimelerin nasıl açıklandığını ve bunlarla ilgili ne gibi yargılara varıldığını görelim:

Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish* adlı Oxford Üniversitesi yayını olarak 1972 yılında yayınlanan ve Türklük Bilimi araştırmaları için değerli bir kaynak olan eserinde **inan-** ve aynı aileden olduğu düşüncesi uyandıran **işen-, ıçan-, inag, mal, inanç** sözlerini şu biçimde açıklar:

inan- “Güvenmek” (birine). Bazen de “inan-” (bir şeye). Türkü 8. yy “burkanlarka inantımız tayantımız.” (Biz rahiplere inandık, dayandık), Uyg. 8. yy Bud. “sizinge inanıp” (size güvenerek). Hak. 11. yy “yay körkinge inanma” (Baharın güzelliğinden bir şey bekleme veya güvenme). Çağ. 15. yy inan- “inan-”, Har. 13. yy inan- “inan-”, 14. yy “güven-”, Kom. 14. yy “inan-”, kıpç. 13. yy “inan-, bir ifadeye inanmak”, Osm. 15. yy inan- “güven-” (bir söze).

işen- Güvenmek, inanmak (birine). Kar. isan-, işan-; Kow. ve Kaz. işan-. Arka ünlüleri var. Belki de aynı anlamda olan inan-’ın etkisi altındadır. Hak. 11. yy “Ol manga işendi.” (O, bana bu hususta inandı). KB “bitigke işenme” (yazıya güvenme); Çağ. 15. yy işenme (yanlış çevrilmiş); işen- “güven duymak, güvenmek”; Har. 14. yy işen- “güvenmek, inanmak”. Eğer değilse işen-’in daha eski bir şekli olma ihtimali vardır. Aynı anlamdadır. “Örki kişilerke ıçankıl (?ıngıl), erdemlig kişilerig ayagıl” (Yüksek makamdaki kişilere inan, erdemli kişilere saygı göster.)

inag i. Moğolcadan inag olarak: Yakın arkadaş, güvenilir, sevilen. Bu kelime Hakaniye Türkçesinde yoktur ve muhtemelen eski Uygurcada var olan şekilleri Moğolcadan alınmadır. Kelime elbette ki “-k” sesi ile biter. Uygurcada Maniheist ve Budist metinlerde, yalnızca “umug inag” biçiminde “sevilen, güvenilen kişi veya şey” anlamında kullanılır. Çağataycada “inag” yakın arkadaş, “inak” hükümdar vekili veya başvekil anlamındadır. Rumi yazar (i.e. Vel.) inag ve inak’ın anlamlarının farklı olduğunu söylüyor ve Nadar Ali ile Nasiri de onu izliyor; Türk kağanlıklarında kağanların yakın arkadaşlarına Harezmi Türkçesinde 14. yüzyılda inag “arkadaş, dost” (Kutb’un Hüsrev ü Şirin’i 205); Kuman Türkçesinde 14. yüzyılda “güvenilir, sadık”; inak/inah (CC); Kıpçak Türkçesinde 13. yüzyılda “yakın arkadaş”; inak (Türkm. dost) (Hov. 26.12) “hakanın başvekil”, inak (Tuh. 14a.9); Osm. 14.yy inag, 15. yy inag/inah. 16. yy inak şeklinde birçok metinde geçer. Aslında “Bakanın (şeyhülislamın) güvenilir danışmanı” anlamındadır, sonraları “güvenilir” anlamında kullanılmıştır.

inanç: Inan-’tan. Etimolojik olarak “güven, itimat, güvenilir, sadık” anlamlarındadır ve Orta Çağ’dan beri kullanılmaktadır. Eski dönemlerde inal gibi, bir memuriyet adı olarak, “güvenilir bakan” (veya buna benzer, çok yüksek rütbede olması gerekmez) anlamındadır. Kelime 8. yüzyılda Yenisey’de, 8. yüzyılda Budist Uygur metinlerinde, Selçuklu İmparatorluğunda, 11. yüzyılda Hakaniye Türkçesinde, 15. yüzyılda Çağatayda, 15. yüzyılda Kıpçakta kullanılmıştır.

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere Clauson, yukarıda sıralanan kelimelerin aynı kavram coğrafyasına girdiğini beyan etmekte, ancak kelimelerin kökenini açıklarken farklı kaynaklara gitmektedir. **Inag** kelimesinin Moğolca kökenli olduğunu söylerken,

inal kelimesinin **ma-** fiilinden türetildiğini belirtmektedir. Başka bazı kaynaklarda da **mal** kelimesinin Moğolca olduğu belirtilmektedir. Ayrıca **ışan-** kelimesinin aslının **işen-** olduğuna ve **man-** fiilinin etkisinde kalmak sonucunda **ışan-** biçiminin ortaya çıktığına işaret etmektedir. **İçan-** kelimesinin açıklanmasında ise tereddütleri olduğunu görüyoruz.

Bazı kaynak eserlerimizde **man-** kelimesiyle aynı kavram coğrafyasını paylaşan şu kelimelerle karşılaşmaktayız:

Divanü Lügati't-Türk'te;

man- Güvenmek. men aᅇgar *mandım* Ben ona güvendim. (111/100)

yay körkiᅇge *inanma* suklar üze tayanma

esizlikig anunma tılda çıkar edgü söz

“Baharın çiçeklerinden ve onların renklerinin güzelliğinden hayır bekleme ve onu bekleyip güvenme. Su üzerine dayanma. Çünkü dünyanın nimetlerine ve baharın esintisine güvenen, suya dayanan gibidir. Kötülük için hazırlık yapma. Dilinden insanları razı edecek güzel sözler çıkar!”

mal Annesi hatun, babası halktan olan genç.

Inal Öz Erkek adı.

manç Güvenilir kişi. Buradan güvenilir beye **manç beg** denir.

işen- Güvenmek, itimat etmek ol maᅇga *işendi* O, bana güvenip itimat etti.

Kutadgu Bilig'de **man-** fiilinin yaygın bir kullanılışı olduğu görülüyor (dizine göre 43 beyitte kullanılmıştır). Bu eserde **man-** yanında **mal**, **manç**, ve **ışan-** fiilleri de kullanılmıştır.

inal Anası hakan soyundan, babası halktan olan bütün gençlere verilen unvan, beyzade, inanılır insan.

ay yinçke sakınuk tilegli *mal* munı bulsa bulduᅇg bu dört neᅇg tükel (4497)

“Ey alacağı kadının takva sahibi olmasını isteyen beyzade, böylesine rastlarsan, her dört şeyi de bir arada elde etmiş olursun.”

bu dünya işin kodmagınça tükel kılumaz bu ukbi işin ay *mal* (4805)

“Bu dünya işini tamamen bırakmadıkça insan ukba işini yapamaz, ey inanılır insan.”

İlk beyitte kelimenin Divanü Lügati't-Türk'teki nispeten dar anlamıyla karşılaşıyoruz, ancak ikinci beyitte kelimenin daha genel bir anlamla kullanıldığı görülüyor.

man- İnanmak, güvenmek

büter men saᅇga cın inanur özüm sözüᅇg örtme minde ay körklüg yüzüm (5615)

“Ben sana inanıyor ve gerçekten itimat ediyorum; ne düşündüğünü bana açıkça söyle, ey güzel yüzlüm!”

ilig boynı kılça ükekçe başı aᅇgar ked inanmaz ukuşlug kişi (2154)

“Hükümdarın boynu kıl gibi, başı ise, burç kadardır; akıllı insan ona pek inanmaz.”

manç Güvenilen, inanılan; güvenme, inanma

adaş koldaşım tıp manç boldaçı kim anı beg kılıp men özüm kul bolayı (6586)

“Arkadaş ve dost diye itimat edilecek kim var; ben onu bey yapıp, kendim ona kul olayım.”

yayıᅇ kutka ilnip yaᅇgilma yorik inançsız turur kut kör evrer kılık (6133)

“Dönek saadete kendini kaptırıp, yolunu şaşırma; saadete inanılmaz, bakarsın deᅇişiverir.”

ukuşlug kişiler at edgü kolar biliglig kişiler mançlıᅇ bolur (2872)

“Akıllı insanlar iyi ad isterler, bilgili insanlar itimada layık olurlar.”

inançsız time emdi sökme mini inanç kılmaga dünya kodga sini (1091)

“Sana güvenilmez diye, şimdi bana sövme; dünyaya da güvenme, o da seni bırakacaktır.”

Kutadgu Bilig’de üç beyitte karşımıza çıkan *ışan-* fiili Arat tarafından “itimat etmek, inanmak, güvenmek” biçiminde anlamlandırılmıştır.

seniñde bağırsak adın yok mañga inanıp ışanur men emdi sañga (5847)

“Bana karşı senden daha bağılı kimse yoktur; ben şimdi sana inanır ve itimat ederim.” bitigsiz işig bek tutumaz köñgöl köñgölke ışanma biti ay ogul (2778)

“Kayda geçmeyen işleri insan gönlünde iyice tutamaz; gönüle inanma, yaz, ey oğul!”

Kutadgu Bilig’de *ışan-* fiili bir beyitte ince ünlülü *ışen-* biçiminde okunmuştur:

bir işni ikigüke ayma tilin işengü bolur iş kalur kılmadın (5533)

“Bir işi iki kişiye birden tevdi etme; onlar birbirlerine yüklerler ve iş yapılmadan kalır.” Anlamlandırmadaki “birbirlerine yüklerler” ibaresi “yapacak diye biri diğerine güvenir” anlamında düşünülürse fiilin güvenmek anlamı oluşmuş olur.

Son örnek, fiilin on birinci yüzyılda ikili kullanıma sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Mukaddimetü’l-Edeb’de;

ınag Emin, güvenilir (dost)

ınancı Güven, itimat

Eski Oğuz, Kıpçak ve Çağatay metinleri ile ilgili yapılan çalışmalarda kelimenin ilk ünlüsünün *ı* ve *i* olarak iki okunuşu görülmeye başlanır. Arap yazısında bu iki ünlünün ayırt edilmediği dikkate alınırsa bu okumalarda bugünkü biçimlerin etkisi mi vardır, yoksa değişme başlamış mıdır sorusu haklı bir soru olarak önümüzdedir, ancak biz yapılan çalışmalardaki biçimleri esas alacağız.

Kıpçak sözlüklerindeki dil malzemesinin birleştirildiği *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü* adlı eser bize şu örnekleri ulaştırır:

ınah/ınak/ınak Sadık, inanılan güvenilen kişi, dost

ınam Güvenli

ınamlı Sadık, dürüst, güvenilir

ınan- İnanmak, güvenmek

ınanıl- İnanılmak, güvenilmek

ınanmak İnanmak

ışan- Güvenmek, inanmak, tevekkül etmek

ışanmak İnanç, iman, inanış

ınan- İnanmak, güvenmek

ınanç Düzenlik, emniyet, güvenç

ınançi Kendisine güvenilen, inanılan

Tarama Sözlüğünde;

ınak (inag, inah, yınak) 1. Kendisine inanılan ve güvenilen kimse, mutemet; 2. Kendisini emniyette bilen

ınaklamak İtimat göstermek

ınam 1. İtimat, emniyet, emniyet, doğruluk; 2. Teminat

ınam berkitmek Güveni sağlamak

ınamlu Emniyetli, emniyetli

ınamsuz Hain

inanca Emniyetli, emin, mutemet

inangan Çabuk inanan

inanmak (*gereksin*) İnanmalısın, inanman gerekir

inanmazlanmak İnanmaz görünmek, inanmaz durum almak

Kenzü'l-Kübera ve Mehekkü'l-Ulema adlı Eski Oğuz Türkçesi dönemi eserinde **inan-** fiili yanında **inam** ve **inamsuzluk** kelimeleri de kullanılmış, ancak eserin dizininde **inam** kelimesinin Arapça olduğu belirtilerek inâm biçiminde uzun ünlülü gösterilmiştir. Kelime anlam olarak da “temiz, arı” olarak karşılanmıştır. İnâm kelimesinin kullanıldığı iki cümle şöyledir: “bir hâcib ki dindar ve tevarih bilen, inâm ola.” **İnamsuzluk** ise “temiz olmama hali, güvensizlik, itimatsızlık” şeklinde anlamlandırılmıştır. Bu kelimeyi de şu cümlede görmekteyiz; “bir bölük vardır ki hasedden emin kişileri hayin suretinde gösterürler ve müşfikleri inâmsuzluğa mensub iderler ve muhlislere töhmetler korlar.”² Örneklerde gördüğümüz kadarıyla **inam** kelimesi “temiz, arı” anlamında değil, “inanılır, güvenilir” anlamında kullanılmıştır. Birinci cümledeki kullanım “temiz itikadlı kişi” anlamında bir tamlama değil, inam yani “emin/güvenilir kişi ve itikatlı kişi” şeklinde, tamlananı ortak iki ayrı tamlama olarak düşünülmelidir. **İnam** kelimesinden sonra virgül konulduğunda ibarede ne söylenmek istendiği tam olarak anlaşılacak ve cümle “Bir hacib ki dindar ve tevarih bilen, inam, itikadlı kişi nasb eyleye.” biçiminde kastedileni ifade eder duruma gelecektir. İkinci örnekte de kelime aynı şekilde “inanılır, güvenilir” anlamında kullanılmıştır; “hizmetçileri dahi salih ve güvenilir/inanılır ola...” Üçüncü cümlede ise “**inamsuz**” kelimesi “güvenilmez, hain” anlamında kullanılmıştır.

Codex Cumanicus'ta aynı kavram alanına ait olan şu sözleri görmekteyiz:

inak/inah Sadık, candan bağlı

inamlı Sadık, candan bağlı, güvenilir

inan- İman etmek, inanmak

inangan İnançlı, imanlı

inanmak İnanç, inanma

işan Resim

işan- Güvenmek, inanmak

işanmak 1. Güven, inanç; 2. Umut, ümit

Bu eserde “resim” anlamı verilen “işan” kelimesi anlamının farklılığıyla dikkat çekmektedir, ancak bunu eserin içeriğini de dikkate alarak sıradan bir resim değil, dini bir resim, Hıristiyanlığa, yani inanca ait bir resim olarak düşünmek gerekir.

Lügat-ı Çağatayî ve Türkî-i Osmanî'de kelime şu biçimleriyle karşımıza çıkar;

inag Yar-ı sadık, hemrah, muvafık

inak Rakik, nedim, musahip, mü'temen, müsteşar, müşavir, makreb-i padişahi

inal Mahrem-i has, müsteşar, şeyh-i kabile, serdar

inalcık Şehzade, bey, derebeyi

inamlı Sahib-i ihtiyar, mu'temet, mevsuk, mü'temen

inanç İtikat, itimat, itiman

inanmak İtikat etmek, kani, kail olmak, tasdik, itimat etmek

işenmek İnanmak, itikat, tasdik, itimat etmek, yakın ve baver eylemek

² Kemal Yavuz, *Şeyhoğlu Kenzü'l-Kübera ve Mehekkü'l-Ulema* (İnceleme-Metin-İndeks), TDK yay., Ankara 1991.

ışanılmak Mutemet ve muteber tutmak, pesend-i dil-nişin etmek

ışanmagur Münkir, inanmaz, muanit, kangır

ışenmegin İnanmanın, kabul ve tasdik etmenin, baver eylemenin

İnanç kelimesi eski devirlerde bir rütbe adı olarak da kullanılmaktadır, ancak Şeyh Süleyman Efendi sözlüğünde kelimenin bu anlamına yer verilmemiştir. Demek ki kelime bir anlam daralmasına uğramış ve bugün kullanıldığı alana çekilmiştir. Eski Uygur Türkçesi Sözlüğünde kelime: 1. Antroponim; 2. Vezir, vekil, inak, mutemet, nazır; 3. Bir rütbedir.” şeklinde karşılanmıştır. Anadolu’da Selçuklular sonrasında kurulan beyliklerden biri olan İnançoğulları/ Yınançoğulları’nın adı da herhalde kelimenin “rütbe” anlamından kaynaklanmış olmalıdır. Tarihimizde buna benzer bir örnek de Atabekler’dir.

Hüseyin Kazım Kadri’nin Büyük Türk Lügati, kelimenin farklı coğrafyalarda kullanılan biçimlerini ve türemişlerini toplamış ve diğer kaynaklara göre daha çok örneği bir araya getirmiştir. Ayrıca bu sözlük şivelere göre de kelimenin anlamını tespit etmiştir. Eserde aynı kavram alanına ait olan şu kelimeleri görmekteyiz: **İşanç, işançlı, işanç yazuvı, işanmak, işenç, işanuvçan, işandırmak, işanılmak, işanısmak, işan, işanlık, işenmek, işenç, ijenmek, ijençi, itegey-, itegel, itegermen, itegellik, inal, inan, inan olsun, inanç, inanmak, inag, inak, inandırmak, inanılmak, inansız, inengü, inam, inyen, inyemzer, inangu, inamdan çıkmak vb.**

Sözlükte **ışan** kelimesinin isim olarak farklı anlamlarıyla karşılaşılmaktadır. Bunlar;

ışan (Kazan) Ulema ve meşayıha ve dervişlere verilen unvan, sofi, muttaki, veli, sahib-i keramet

ışan (Çağatay) Bir tekve ve hankahın şeyhi, ehl-i tarikata verilen unvan

Bunlar Farsça olduğu değişik kaynaklarda ifade edilen “eşan” kelimesidir.

Altay Türkçesi kaynak gösterilerek verilen “**ijen-**” İnanmak; “**ijençi**” İnan, itimat- kelimelerindeki farklılığı -ş->-j- ile açıklayabiliriz, ancak Saha ve Koybal Türkçeleri kaynak gösterilerek verilen “**itegey-**” İnanmak, kanmak; “**itegel**” İnan, itimat; “**itegermen-**” İnanmak; “**itegellik**” Mümin, sadık, şayan-ı itimat, emniyet kelimelerini normal ses değişikliğiyle açıklamak pek mümkün görünmemektedir. Kök ünlüden sonra t sesi bulunan biçimlerin açıklanmasında Moğolca bize yardımcı olmaktadır. Moğolca -Türkçe Sözlük’te karşımıza çıkan;

itege- İnanmak, güvenmek, emin olmak, ummak

itegegede- Güvenden ve gizlilikten hoşlanmak

itegegül- İnanırmak, güven vermek, güvendirmek, telkin etmek

itegel Güven, inanç, emniyet, sığınak, barınak, koruyucu, patron, gardiyan, baş, şef, (sık sık) Buda veya Mahakala, Büyük Siyah Biri (Hintli Şiva’nın tasvirlerinden biri), Moğolistan ve Moğolların özel koruyucusu

itegeltey Gerçek, doğru, inanılır, güvenilir, sadık, vefalı, inanç, inançlı, inanan ve **itegeltü, itegemçi, itegemçile-, itegemçilegül-, itegemçilel, itegemçitey, itegemçitü, itegesi** gibi aynı aileden olduğu anlaşılan zengin söz dağarcığı Saha ve Koybal lehçelerinde görülen bu biçimlerin kökeni hakkında fikir verici niteliktedir. Türkçe ile Moğolcannın ilişkileri dikkate alındığında bu sözleri hangisinin hangisinden aldığına dair bir yargıda bulunmak pek kolay değildir, ayrıca Moğolcada;

inag Sevgili, çok sevilen, seven, arkadaş, iyilik, sevgi, muhabbet, yoldaş, nöker, Cengiz Han’ın yakınları ve dostları

inagla- Sevmek, hoşlanmak, düşünmek, âşık olmak, lütuf göstermek, samimi olmak, yakın olmak, dost ve arkadaş olmak kelimeleriyle kök ünlüsünden sonra n sesi bulunan **inaglağçi, inaglagul-, inaglal, inaglalaç-, inaglaltay, inagtay, inalig** sözlerinin varlığını da belirtelim.

Radloff'un Türk Lehçeleri Sözlüğü de kelimeyi oldukça geniş bir aile olarak önümüze getirmekte ve değişik lehçelerdeki farklı kullanımları vermektedir. Bu büyük eserde aynı aileden olduğunu düşündüğümüz şu sözlerle karşılaşırız: **inak, inaksı-, inaksıt-, inan-** (sag. von **ina-n** kaydıyla) **inan, inanıl-, inandır-, işan, işanırılık, işanıç, işanıçlı, işanıcsız, işanıcsızlık, işandır-, inak, inak-, inaklık, inag, inah, inan-, inan-, inandur-, inanıl-, inal, inalcık, inam, inan, inamlık, işan, işan-, işanıl-, işandır-, işanç, işançı, işanmagur, işen-, işan-, işanıl-, işanıl-, işenite, işanç, işendir, ijen, işan-, işen-** vb...

Yukarıdaki örneklerde görüleceği üzere kelimeye bir şekil bozulması vardır. Kelimenin uyumdan kaçma özelliği birçok lehçede ortaya çıkmakta ve bazı lehçelerde de bozulmadan sonra ikinci derecede bir uyum görülmektedir. Kelimenin ilk ünlüsündeki değişim tamamlandıktan, yani **ı->i-** oluştuktan sonra bazı lehçeler kelimedeki ikinci ünlüyü de baştaki **i** sesine göre uyuma sokmaktadır. Diğer bir kısım lehçeler ise **ı->i-**'yi tamamlamış, ancak ikinci ünlüyü saklamışlardır. Ayrıca **ışan/ışan-** kelimelerindeki **ş** ünsüzünde de bir hareketlilik görülmekte ve bu ünsüz lehçe özelliklerine bağlı olan ses değişimleri sebebiyle **s, j, ç, t, z** olarak da karşımıza çıkabilmektedir. Yine **inan/inan-** kelimeleri **inan/inan-** olarak; **inak** kelimesi **inak** ve fiili şekliyle **inak-** olarak; **inal, inal** olarak, **inam, inam** olarak da görülmektedir. Baştaki ünlünün değişmesinden sonra yeniden uyum sağlanması meselesi lehçelerin yazı dili olma zamanıyla ilgili düşünülmelidir. Eğer bir lehçe ilk ses değiştiği zamanda yazı dili ise yeni biçim sabitlendiğinden dolayı sonraki ünlünün değişmesi kolay olmayacak ve kelime, imlanın sabitlediği ses uyumundan kaçan biçimiyle kullanılacaktır.

Burada dikkat edilmesi gereken bir başka husus da **inan/inan-, inak/inak-** ikili biçimlerinin varlığıdır. Bu durum, bu sözlerin türemişliğine kanıttır.

Yakut Türkçesi Sözlüğünde kelimenin;

itegel erenü İnanç, itimat

itegeyü Güven

İtegel- İnanırmak

İtegey- İnanmak, güvenmek

biçimleriyle karşılaşırız. Yukarıda belirtildiği üzere kök ünlüsünden sonra **t** ünsüzü barındıran biçimler Türkçe Moğolca ilişkisiyle açıklanabilmektedir.

Çuvaş Sözlüğünde ise aşağıdaki sözler kayıtlıdır:

énen- İnanmak

éninger- İnanırmak, kandırmak

éningerü Güvence, teminat, tasdik

éningerüllin Güvenle, ciddiyetle

énenü İnanç, güven, inanma

énenüsirlih İnançsızlık, güvensizlik

şan- Düşünmek, inanmak, güvenmek, emin olmak, kanmak, itimat etmek

şanis Umut, itimat, güven

şanisli Güvenilir, güvenli, emin, sağlam

şanissir Güvenilir olmayan, emniyetsiz, kaypak

şanmanlıh Güvensizlik, itimatsızlık

şantar- İnandırmaya çalışmak, güven vermek, garanti etmek, iknaya çalışmak

şantaru Vekaletname, garanti

şançik Umut, güven

şançikli Güvenilir, emin, sağlam, inanılır

şançiksir Kuşkulu, şüpheli, itimsiz, güvensiz

Görüleceği üzere şan- ve diğer iki kelimedede ön ses ünlüsünün eritildiği görülmektedir ki bu durum başka bazı lehçelerde de karşımıza çıkar.

Hakas Sözlüğünde şu biçimler yer alır:

ınag Dost, sakın, huzurlu, dostça, sevgili, aşık

ınagcı Dost, arkadaş

ınaglas Dostluk

ınaglas- Dostlaşmak, birbiriyle dost olmak

ınan- Vakit bulmak, isteyerek yapmak

ınarhas Dostluk

izen- Beklemek, ummak, güvenmek

izendir- Güvendirmek, umut vermek, inandırmak

izenis- (birbirine) Güvenmek, inanmak

izenis Güven

izenistig Güvenilir, itimat sahibi

izenmes Güvenilmez

Hakas lehçesinde diğer lehçelerde rastlanmayan anlamlarla ve kök ünlüsünden sonra yine diğer lehçelerde görülmeyen –z sesiyle karşılaşılır.

Gagauz Türkçesi Sözlüğünde yalnız **ınan/ınan-** gibi kök ünlüsünden sonra n ünsüzü barındıran biçimlerle karşılaşılır. Bu durum Oğuz gurubu lehçelerinin genel özelliğidir. Ayrıca bu lehçede kelimenin “y” ön türemesiyle kullanılması da ayrı bir özelliktir:

ınan İman, inanma, itimat

ınancı 1. İnanan, iman eden; 2. Söze inanan, saf, temiz

ınandırmaa İnandırmak, birinin itimadını kazanmak

ınanmaa İnanmak

ınanaç Bkz. inancı

ınandırmaa İnandırmak

ınanmaa İnanmak

Azerbaycan Türkçesi Sözlüğünde Türkiye Türkçesinden farklı olarak **ınam**, **ınamlı**, **ınamsız**, **ınamsızlık** gibi kelimeler yer almaktadır. Bunların dışında işan kelimesi de “din adamı, imam” anlamıyla sözlüğe kaydedilmiştir, ancak bu kelimenin bu lehçede yaygın bir kullanımının olmadığı da bilinmektedir. Muhtemeldir ki kelime, Kıpçak ve Karluk lehçelerinin etkisiyle yazı dilinde bir dönem kullanılmıştır.

Özbekçe-Türkçe Sözlükte aynı kavram alanına ait olmak üzere şu sözleri görürüz:

ınan Yönetim, idare

ınanmak İnanmak, güvenmek

ınak 1. Samimi, içten, yakın; 2. Dostça, arkadaşça

ınaklaşmak Dostlaşmak, yakın olmak, dostça ilişki kurmak

ınaklik Dostça ilişki, iyi ilişki, dostça davranış

Kök ünlüsünden sonra ş ünsüzü bulunduran, yani **ışan-** biçimiyle izlediğimiz kelime çağdaş Özbekçede de çeşitli türemişleriyle görülür. Sözlükte aynı anlam dairesine

ait **ışanarli, ışaninkiramak, ışaniş, ışanişmaslik, ışanmak, ışanmavçı, ışanmavçilik, ışankiramak, ışantirarli, ışantiriş, ışantirmak, ışanuvčan, ışanuvčanlik, ışanç, ışançli, ışançsiz, ışançsizlik** gibi kelimeler yer almıştır.

Özbek Tilinin İzahli Lügati’nde Moğolca kaydıyla verilen **inak** kelimesine şu anlamlar verilmiştir:

1. Karşılıklı dostane münasebette olan, iyi geçinen; 2. (Tarihe ait, tarihi terim) Buhara Emirliği’nde emir buyruğu ulaştırma, emir adına gelen mektupları okuyup ayırma işleriyle meşgul olan kişi; 3. Erkek adı

Eşan, eşan-zade, eşan-ayım, eşan-perest kelimeleri de Farsça-Tacikçe olarak kaydedilmiş ve şöyle anlamlandırılmıştır:

eşan Dindar, din adamı

eşan-zade Eşan çocuğu

eşan-ayım Aristokrat kadınlara hitap ederken kullanılır

eşan-perest Din adamlarına sığınan, aşırı dindar

Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğünde de aynı aileden şu kelimeler görülür: **inak, inaklaşmak, inaklik, işenç, işençe, işençi, işençlik, işençsiz, işençsizlik, işendürerlik, işendürmek, işengüzsiz, işenmek, işenmeslik, işişlik, işiniş**. Bunların dışında Özbek Sözlüğünde görülen ve Farsça olduğu kaydedilen kelimeler bu sözlükte de aynı kayıtlı ve şu anlamlarla yer alır:

eşan 1. Din adamlarının başkanı, hocalar; 2. Çileci, dünya zevklerinden çekilmiş kimse

eşanlik 1. Din işlerinin başkanlığına ait durum; 2. Çilecilik

Ayrıca yukarıda aktarılan kelimeler içerisindeki güvenilir olma anlamıyla verilen **işişlik** kelimesi de farklılığıyla dikkat çeker.

Kırgız Sözlüğünde inan/inan- hiç yer almaz yalnız kök ünlüsü eritilmiş “ihtimal dışı, olası olmayan, inanılmaz” anlamlarıyla kaydedilmiş olan **nangısız** kelimesi tek örnek olarak karşımıza çıkar. Sözlükten anlaşıldığı kadarıyla üzerinde durulan kavram alanı Kırgız lehçesinde ışan/ışan- biçiminin hakimiyetindedir ve şu örnekleri görürüz:

ışen- İtimat etmek, inanmak, güvenmek

ışenbestik Güvensizlik, itimatsızlık

ışenbööçülük 1. İnanma, itimatsızlık, güvensizlik; 2. Kuşku, şüphe, işkil

ışengen 1. Müvekkil; 2. İyimser

ışengiş Saf, herkese inanan, kuşkulanmayan

ışendir- 1. Umut vermek, güven vermek; 2. İkna etmek, inandırmak

ışendirüü Özgüven, kendine güven, inandırma, ikna

ışenim 1. Garanti, güven, inanç, itimat; 2. Din, itikat

ışenimdüü Emin, güvenilir, güvenceli

ışenimsiz Güvencesiz

ışeniç 1. Güvence, güvenç, itimat; 2. İnanç

ışeniçsiz Güvencesiz, sağlıksız

ışeniçtüü İnanılır, güvenilir, güvenceli, sağlam

ışenüü Dayanma

ışençek Kuşkulanmayan, kolay aldatılabilir, başkalarına güvenen, inanan vb...

Kırgız Sözlüğünde eşen kelimesi de Özbek ve Uygur lehçelerindeki anlama yakın bir anlamla yer almıştır.

Kazak Türkçesi Sözlüğü üzerinde durduğumuz kavram alanına ait oldukça fazla kelimeyi içermekle dikkat çekmektedir. Bu eserde karşılaştığımız kelimeler şunlardır: **nan**, **nanğısız**, **nanğış**, **nanğıştava**, **nanğıştık**, **nandırtuv**, **nandırıv**, **nanuv**, **nanım**, **nanımdı**, **nanımpaz**, **nanımdılık**, **nanımsız**, **nanımsızdav**, **nanımsızdık**, **ilanuv**, **ilangısız**, **ilangış**, **ilangıştık**, **ilandıruv**, **ilandırgış**, **ilantuv**, **ilanuvşı**, **ilanuvşılık**, **ilanım**, **ilanımdı**, **ilanımdılık**, **senüv**, **senbestik**, **senbevşilik**, **sengensüv**, **sengensı**, **sengış**, **sengıştev**, **sengıştık**, **sendirüv**, **sendirüvşilik**, **senüvli**, **senüvşilik**, **senim**, **senimdi**, **senimdilik**, **senimdirek**, **senimpaz**, **senimpazdık**, **senimsiz**, **senimsizdenüv**, **senimsizdev**, **senimsızdık**, **senimşil**, **senimşeldik**, **seninkirev**, **senis**, **senistik**, **senisüv** vb... Ayrıca adı geçen sözlükte **ışan**, **ışanlık**, **ışanşa** kelimeleri, diğer şivelerdeki din terimi anlamıyla karşımıza çıkar. Bunların ön ses ünlüsünün korunması da ayrı bir dikkat çekici husustur.

İncelediğimiz kaynaklara göre diğer lehçelerde karşılaşılmayan farklı bir biçim Kazak lehçesinde karşımıza çıkar. Oğuz lehçelerinin dışındaki lehçeler, kök ünlüsünden sonra n’li ya da ş’li biçimlerden birini ağırlıklı olarak tercih etmekte, ancak birçok lehçe diğerini de bütünüyle ihmal etmemektedir. Oğuz lehçeleri bütünüyle n’li biçimleri tercih etmiş görünmekte ve ş’li biçimleri hiç kullanmamaktadır. Kazak lehçesi farklı bir durum göstermekte ve inan/inan-, ısan/ısan- yanında **ilan-** biçimini de barındırmaktadır. Sözlükte yer alan örnekler dikkate alındığında ise bu biçimin yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. İlan- fiili şöyle anlamlandırılır:

ilanuv Birevdiñ aytkanına senüv, nanuv, könüv. Yani “birinin söylediğine inanma, güvenme, onu kabul etme”. Bu anlamlandırmadan da görüleceği üzere kelime aynı kavram alanına aittir ve ş~l ses denkliliğinin, daha doğrusu bilinmeyen zamanlara ait bir ses değişikliğinin sonucu ortaya çıkmış bir biçimdir. Ayrıca bu lehçede **ilan-** dışında kalan ve aynı kökten türediğini varsaydığımız **ışan/ışan**, **inan/inan-** kelimelerinin ilk ünlüleri eritilmiştir. **inan/inan-** **nan/nan-** biçimine, **ışan/ışan-** da **sen/sen-** biçimine dönüşmüştür. **İşan/ışan-** kelimelerinin **sen/sen-** biçimine dönüşmesi, baştaki “ı” ünlüsünün “i”ye dönüştükten sonra düştüğüne bir işarettir. Yani kelimedeki gelişme **ışan->ışan->ışen->şen->sen-** biçiminde olmuştur. Genel Türkçedeki ş seslerinin s’ye dönüşmesi bilindiği üzere Kazak lehçesinin ayırıcı özelliklerinden biridir.

İşan kelimesiyle ilgili olarak Tahir Olgun, Ahmet Talat Onay’ın kendisine sorduğu bir soru dolayısıyla şu açıklamayı yapar: “İşân kelimesi Fâriside cem-i gaib ve “onlar” demek olduğu halde Nakşi tarikatı mensupları arasında büyüklerden birine işaret mevkiinde ve “zat-ı alileri” makamında kullanılır bir tabirdir. Reşahatü’l-Ayni’l-Hayat ile Nakşiliğe dair eserlerde bu tabire çokça tesadüf edilir. Nitekim o tarikatın ricalinden bulunan Hoca Neşet;

“Yani işân Şeyh Hüseyin-i Halvetî Asitan-ı kible-gâh-ı has u âm” demiştir.

Gizli bir mâhı eyledim pinhân Gâr-ı işânı andırır sinem

Beyti şüphesiz Hazret-i Peygamber ile Sıddık-ı Ekber’in Hira mağarasındaki inzivalarına telmih ve işân kelimesi, zat-ı akdes-i nebeviye işarettir.”³ Bu açıklamada geçen Hira adı herhalde bir dalgınlık eseri olarak yazılmıştır çünkü bahse konu olan mağaranın adı Sevr’dir.

Lehçelerde tarikat büyüğü, pir, şeyh ve benzeri anlamlarda kullanılan ve ısan, eşan, işân gibi biçimlerle karşımıza çıkan kelimenin Farsça kaynaklı olduğu belirtilmekte ve

³ Tahir Olgun, *Divan Edebiyatının Bazı Beyitlerinin İzahına dair Edebi Mektuplar*, Akçağ Yay., Ankara, 1995.

“onlar” anlamındaki zamirin “zat-ı alileri” tarzında hürmet ifadesiyle kullanıldığı açıklanmaktadır. Bazı lehçelerimizde kelimenin ilk ünlüsünün kapalı e ile gösterilerek güven anlamındaki işan kelimesinden ayırt edilmesi, Kazakçadaki genel durumun aksine ş sesinin korunması bu düşünceyi desteklemektedir. Türkçe işan/işan- ile tesadüfe dayalı bir benzerliğin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde aynı kavram coğrafyasına ait olduğunu ve aynı kökten türetildiğini düşündüğümüz şu kelimelerle karşılaşmaktayız:

ıçan-, ilan-, inak, inak, inah, inag, inak-, inam, inam, inemzer, inal, inal, inan-, inan-, inen-, nan-, isan, işan-, işan-, işen-, ijen-, sen-, itegermen, itegey, izen- vb...

Bu kelimeler içerisinde **inan/inan-**, **işan/işan-** ve **inak/inak-** kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla hem isim, hem de fiil olarak kullanılmaktadır. Bu durum bu kelimelerin kök olmayıp türemiş olduğunun göstergesidir çünkü Türkçe, isim ve fiil köklerini ayıran bir dildir, ayrıca bu kelimelerin iki heceli olması da türemiş olduklarının bir başka göstergesidir. Radloff sözlüğünde **inan/inan-** kelimelerinin **ina-** fiilinden türemiş olduğuna işaret eder. **Ina-** fiilini de kök olarak kabul etmek mümkün değildir çünkü bu kelime de hem iki hecelidir, hem de lehçelerimizdeki **işan/işan-**, **ıçan-**, **ilan-**, **izen-** kelimeleri de aynı anlamda kullanılmaktadır. Herhangi bir dilde bir kavramı karşılamak üzere birden fazla kök kelime bulunması pek mümkün olan bir durum değildir. O halde bu kelimelerin tamamını açıklayabilmemiz için bir *ı- kök fiilinin varlığını düşünmemiz gerekmektedir. Bizce bu fiil kökünden farklı zaman ve coğrafyalarda aynı işlev için kullanılan, yani fiillerden isim ya da isimlerden fiil yapan, eklerle bu kelimeler Türkçenin ekleşme sistemine uygun olarak türetilmiştir.

*ı-n+a-n-

*ı-n+a-n

*ı-ş+a-n-

*ı-ş+a-n

*ı- fiil kökünden -n ve -ş ekleriyle isim türetilmiş, +a- ekiyle kelime tekrar fiilleştirilmiş, -n ekiyle de yeniden isim ya da -n- ekiyle dönüşlü çatılı fiil yapılmıştır. Yukarıda belirtildiği üzere kök ünlüsünden sonra t sesi barındıran biçimler Türkçe Moğolca ilişkisi sonucu ortaya çıkmış olmalı, ayrıca yine kök ünlüsünden sonra çok az görülen ç’li biçim ise t~ç denkliliğini akla getirmektedir. Kazak Türkçesinde görülen l’li biçimler ise yine belirtildiği üzere ş~l denkliliğiyle açıklanabilecek bir durumdur. Ina- fiilinden -k fiilden isim yapım ekiyle inak ve -k- ile inak-; ina-’tan -g ile inag, -m ile inam, -l ile inal sözleri türetilmiştir. Bazı çalışmalarda belirtildiği gibi inal ve inak Moğolca, inam ise Arapça, güven anlamındaki işan da Farsça değildir. Bunların hepsi Türkçe ile açıklanabilecek kelimelerdir ve Türkçedir.

Sonuç kısmında belirtilmesi gereken bir başka durum da şudur: *ı- kök fiilinden türetilildiğini düşündüğümüz bütün yukarıda sayılan kelimelerin inan-, güven- gibi soyut kavramlar için kullanıldığı dikkat çekmektedir. Herhangi bir dilde bir kelimenin ilk anlamının soyut bir kavramı karşılayamayacağı düşünülürse, bu fiilin somut bir hareketle ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Mevcut kaynaklarda böyle bir ilişki söz konusu değildir. Bu durumda yukarıdan beri sıralanan anlamların bu kelimenin ilk anlamı değil, sonradan edildiği bir anlam olduğunu söylemek gerekecektir.

Kaynakça

- Akabiroy, Alikulav, *İbrahimov ve başkaları; Özbek Tilinin İzahli Lügati*, Rus Tili Neşriyatı, Moskova 1981.
- Altaylı, Seyfettin; *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, M. E. B. yay., İstanbul 1994.
- Arat, Reşit R.; *Kutadgu Bilig I Metin*, TDK yay. 2. baskı, Ankara 1979.
- Arat, Reşit R.; *Kutadgu Bilig II Çeviri*, TTK yay. 2. baskı, Ankara 1974.
- Arat, Reşit R.; *Kutadgu Bilig III İndeks*, TKAE yay., Ankara 1979.
- Argunşah, M., Güner, G.; *Codex Cumanicus*, Kesit yay., İstanbul 2015.
- Arıkoğlu, Ekrem; *Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük*, Akçağ yay., Ankara 2005.
- Bayram, Bülent; *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük*, Tablet yay., Konya 2007.
- Caferoğlu, Ahmet; *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK, İstanbul 1968.
- Clauson, Sir Gerard; *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press 1972.
- Çankaya Selahaddin; *Kırgız Sözlüğü*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014.
- Emir Necipoviç Necip; *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (Çev. İklil Kurban), TDK yay., Ankara 1995.
- Gagauz Türkçesi Sözlüğü*, Çev. Prof. Dr. İsmail Kaynak, Prof. Dr. A. Mecit Doğru, Kültür Bak. yay., Ankara 1991.
- Grönbech K., *Kuman Lehçesi Sözlüğü* (Çev. Kemal Aytaç), Kültür Bak. yay., Ankara 1992.
- H. Paasonen; *Çuvaş Sözlüğü*, TDK, İstanbul 1950.
- Hüseyin Kazım Kadri; *Büyük Türk Lügati*, Devlet Matbaası, İstanbul 1927.
- İzbudak, Veled; *Kitab al-İdrak Haşiyesi*, TDK, İstanbul 1936.
- Kaşgarlı Mahmut; *Divanü Lügati't-Türk*, Besim Atalay yayını, TDK, Ankara 1986.
- Kazak Tilinin Tüsindirme Sözdigi; *Redaktorlar Alkası*, Kazak SSR'nin Gılım baspası, Almatı 1974.
- Lessing, Ferdinand D.; *Moğolca-Türkçe Sözlük* (Çev. Günay Karaağaç), TDK yay., Ankara 2003.
- Mahmutova, Möhemmediyev, Sabirov ve başkaları; *Tatar Telenin Anlatmalı Sözlege*, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan 1977.
- Radloff, V. V.; *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, Senpetersburg 1893.
- Şeyh Süleyman Efendi; *Lügat-ı Çağatayı ve Türki-i Osmani*, İstanbul 1298.
- Tarama Sözlüğü*, TDK yay., Ankara 1967.
- Toparlı, R., Vural, H., Karaatlı, R.; *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, TDK yay., Ankara 2003.
- Üşenmez, E., Boltabayev, S., Tuğlacı, Gülşah; *Özbekçe Türkçe Sözlük*, İstanbul 2016.
- Yudahin, K. K.; *Kırgız Sözlüğü*, Çev. Abdullah Taymas, TDK yay., 2. baskı, Ankara 1988.
- Yuriy Vasilyev; *Türkçe-Sahaca Sözlük*, TDK yay., Ankara 1995.
- Yüce, Nuri; *Mukaddimetü'l-Edeb*, TDK yay., Ankara 1988.

EDEBÎ METİNLERDE ZENGİNLEŞEN TÜRKÇE

Prof. Dr. Saadettin YILDIZ
Leşke Avrupa Üniversitesi

Dilin Zenginliği Kavramı Etrafında

“Dilimin sınırları, dünyanın sınırlarıdır.”¹ sözü, sanıyorum, kalemi çok işlek ve yazdıkları zevkle okunan bir büyük yazar için de, iki kelimeyi bir araya getirip derdini anlatmayı beceremeyen biri için de çok şey ifade ediyor. Dille olan bağ, birini yukarılara taşırken diğeri için çaresiz bırakıyor. Tek kişi için –büyük ölçüde- kavrama sınırlarını, o dili konuşan millet içinse -en geniş anlamıyla- kültür sınırlarını, başka bir deyişle, dünyayı algılama gücünün sınırlarını ifade ettiğini düşündüğümüz bu söz, insanın “dili olan” bir varlık oluşunun ne kadar anlamlı olduğuna ve ayrıca, dilimizin zenginleşmesinin dünyamızı genişlettiğine de işaret ediyor.

Bir dilin zengin sayılabilmesi için çeşitli ölçütler belirlenmiş, en çok da kelime dağarcığı (kelime hazinesi, söz dağarcığı, vokabüler) öne çıkarılmıştır. Her kelime, dile, bir “anlam küreciği” olarak katıldığına göre, bunda yadırganacak bir şey de yoktur. Kullanım alanında 50 bin kelimesi bulunan bir dil ile 150 bin kelimesi kullanım alanında olan bir dilin zenginlik sıralamasındaki yerleri -hele kelime sayısı temel alınmıyorsa- farklı olacaktır.

Dil sözlükteki durumuyla da zengin olabilir; fakat zenginliğin asıl kaynağı sözlükten dışarıya çıkan kelimelerin meydana getirdiği değişik dil birlikleridir. Bundan dolayı biz, dilin zenginliğinden söz ederken, sadece kelime hazinesinden değil, “söz varlığı”² kavramından hareket etmenin doğru olacağını düşünürüz.³ Söz varlığı, bir dildeki kelimelerin sayısından ibaret değildir çünkü. Kelime, küçük dokunuşlarla başka başka kavramları karşılayacak şekilde anlam değişikliklerine uğrar: Fiilken isme, isimken fiile dönüşür; bir araya gelerek gruplar oluşturur; yeni yeni anlamlar kazanarak bir “çağrışımlar dünyası” meydana getirir. Bunların her biri söz varlığını genişletir.

Dilin zenginliğinden, o dilin anlatım gücünü ve anlatma yollarının çeşitliliğini anlamalıyız. Eğer bir dilde, mesela, “göz” kelimesini kullanarak “göze girmek”, “göze batmak”, “gözden çıkarmak”, “gözü üzerinde olmak”, “gözü kalmak”, “göz koymak”, “göze almak” gibi onlarca deyim elde ediliyorsa, o dili konuşanlar dillerindeki kelime sayısıyla

¹ Söz, Avusturyalı filozof Wittgenstein (Ludwig Josef Johann, 1889-1951)’a aittir.

² “Bir dilin söz varlığı denince, yalnızca, o dilin sözcüklerini değil, deyimlerin, kalıp sözlerin, kalıplaşmış sözlerin, atasözlerinin, terimlerin ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu bütünü anlıyoruz.” (Aksan, 1996; 7. Türkçenin Söz Varlığı, Engin Yayınları, 1996, 249 s.).

³ Türk Dil Kurumu da Büyük Türkçe Sözlük’ün tanıtım sayfasında “*Büyük Türkçe Sözlük*’te söz, deyim, terim ve ad olmak üzere toplam 616.767 söz varlığı bulunmaktadır.” diyerek, konunun böyle düşünülüğüne dair ipucu vermektedir.

yetinmemiş ve başka yollardan giderek anlatma ihtiyacını karşılamışlardır. Bu kelime gruplarında, “göz” ve “batmak”, “göz” ve “girmek”, “göz” ve “kalmak” kelimelerinin tek tek taşıdıklarından çok farklı anlamlar oluşmuş ve bu iş birliğinden, kültürel birer kavramı karşılayan deyimler doğmuştur. “Paşa paşa gelirsiniz” ifadesindeki “paşa”nın daha önceki anlamı tamamen silinmiş, ikileme cümlelerin zarfı hâline gelerek “tarz / tavır” anlamı ortaya çıkmıştır. Bunu da dilin zenginlikleri arasında saymak gerekir.

Türkçenin zenginlik kaynaklarından biri de zarf-fiiller ve sıfat fiillerdir. “Türkçe bildiği gibi sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleri bakımından zengin bir dildir. Hemen hemen bütün fiillerle kullanılabilen 20 civarındaki işlek sıfat-fiil ve zarf-fiil ekimiz, cümle içinde kullanılan geçici kelimeler türetmekte ve bu kelimeler isim, sıfat, zarf vb. olarak kullanılmaktadır. Türkçede bulunan fiil sayısının 20 katı kadar kelime Türkçenin kelime hazinesine bu eklerle kazandırılmaktadır. Ancak bu eklerle türetilen kelimeler, cümle içinde kullanılan geçici kelimeler oldukları için sözlüklerde yer almamakta, kelime sayısı belirlenirken göz önüne alınmamaktadırlar.”⁴ Bilge Kağan “İnim Kül Tigin birle ölü yitü kazgantım” diyor. “Ölü yitü” olmasa bu cümlelerin anlam yükü boşalır giderdi.

Aynı tuğlaların farklı sıralanmasıyla ancak birkaç değişik duvar modeli elde edilebilir; fakat kelimelerin derece derece gelişen komşulukları bize neredeyse sınırsız ifade kapıları açar. Bir de her kelimenin sadece o metinde ortaya çıkan anlamları söz konusu olunca, dil, Doğan Aksan’ın dediği gibi⁵, gerçek bir “büyülü düzen” özelliği kazanır.

Çağrışımlar ve Zenginlik

Türkçe’nin zenginliğini, “kendi edebiyatını yapan yüzü”nü mutlaka dikkate alarak belirlemeliyiz. Yahya Kemal “Ölüm âsûde bahâr ülkesidir bir rinde” demişti. Eğer ölen “rind” ise ölüm âsûde bahar ülkesi olur! Bu geçici, yani, bağlama göre geçerlilik kazanan anlamı dilin zenginlikleri arasında saymayacak mıyız?

Dil, çağrışımlarla zenginleşir. Bir dilin zenginliği değerlendirilirken o dille yazılmış edebî metinlerin –özellikle de şiirlerin- mutlaka dikkate alınması gerekir. Bir bakıma “dil yeniden inşası” sonucunda elde edilen şiir dili, anlamın ne kadar değişebildiğinin tipik bir göstergesidir. Dile apayrı bir “hava” kazandıran bu değişimi görmeyen bir değerlendirme yeterli olamaz. Erzurumlu Emrah’ın “Sabahtan uğradım ben bir fidana / Dedim mahmur musun dedi ki yok yok” mısralarındaki “fidan” “yeni yeni yetişmekte olan ağaç” anlamında olsaydı, şair meyve bahçesine gitmiş olurdu; fidan da ona “mahmur değilim” demezdi! “Fidan” istiaresi bizi bir ağaca değil bir güzele götürüyor.

Özellikle son dönem şiirlerinde kelime sayısını olabildiği kadar azaltan ve buna karşılık, kullandığı az sayıdaki kelimenin çağrışım gücünü arttırmak üzere “geçici anlamlar” yükleyen Ahmed Hâşim’in şiir dilinin zenginliğini kullandığı kelime sayısından hareketle belirlemek doğru olabilir mi!

*Şu bakır zirvelerin ardından
Bir süvârî geliyor kan rengi.
Başlıyor şimdi melûl akşamda*

⁴ Ahat Üstüner, “Türkçenin Anlatım Gücü”, Türk Dili, S.589, ss.50-57.

⁵ Doğan Aksan, *Dil, Şu Büyülü Düzen...*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003, s. 7 (179 s.).

*Son ışıklarla bulutlar cengi.
Bir bakır tasta alev şimdi havuz,
Suya saptandı kızıl mızraklar
Açılıp kıvrılarak göklerde
Uçuyor parçalanan bayraklar.*

Mısralarında yer alan “bakır zirve”, “süvârî”, “geliyor”, “kan rengi”, “melûl akşam” “cenk”, “bakır tas”, “alev”, “havuz”, “su”, “kızıl mızraklar”, “uçuyor”, “parçalanan bayraklar” kelime ve kelime gruplarının hiçbiri gerçek anlamında değildir ve her biri, uzunca izah edilmesi gereken hayallere dayanmaktadır.⁶ Bunlar dile metnin kapsamı içinde ve metnin ömrüne bağlı olarak katılan yeni anlamlardır; sözlükte –ya da dilin kelime dağarcığında- buradaki anlamlarıyla yer almazlar; fakat dilin zenginliği açısından bakıldığında sözlükte yer alan anlamlardan hiç de farkları yoktur.

“Bir süvari geliyor kan rengi” mısraındaki ifade “süvârî *gelmiyor*” şeklinde olsaydı bu hayallerin hiçbiri mevcut olamayacak; olsa bile bambaşka bir durumu / ortamı anlatacaktı. O halde bu hayallerin kapsamlarını dilin zenginliğini belirleyen önemli birer gösterge olarak değerlendirmek gerekir. Böyle bir değerlendirme, şiir dilinin ölçünlü dile ne gibi katkılarda bulunabileceğini de ortaya koyacaktır.

Hâşim’in şiiri hayallerle zenginleştirilmişti. Oktay Rıfat da “Kasabada Melekler” şiirini, kültürel arka planı zengin birkaç kültür unsurunun etrafında inşa ediyor:

Kasabada Melekler

*Güzdür, erkenden kızarır dağların ardı,
Gümüş yüzüklü, ak sakallı ihtiyarlar,
Susarlar büyük yalnızlıklarında ürkek,
Bir kahve peykesinde batan güne karşı.
Sağlı sollu birer melek omuzlarında,
Biri günahlarını yazar canı sıkkın,
Biri güler yüzle sevaplarını. Canfes
Entariler giymişler, bellerinde kılıç.
Oynatırlar uçarken usulca havada,
Nesih vavlar gibi düşen kanatlarını.
Güzdür, erkenden kararır dağların ardı.*

Şiire göre, melekler yaptıkları işten memnun olmamışlardır. Eğer insanların sevapları günahlarından fazla çıksaydı onlar da memnun olarak döneceklerdi. Bu dönüşte olumsuzluğun bulunduğunu, meleklerin kanatlarının “nesih vav”lar gibi düşmesinden ve şiirin hemen başında dağların ardı “kızardığı” halde son mısradaki “kararma”sından çıkarabiliriz. Ayrıca, kanatlarını “usulca” oynatmaları da onların dönüşlerinin neşeli olmadığını düşündürüyor. “Nesih vavlar gibi düşen kanat” ifadesinde “kanadı iki yana düşmek”, “kolu kanadı kırılmak” deyimlerindeki çaresizlik, umduğunu bulamama anlamları vardır. Şair, Nesih yazısıyla yazılmış vav harfinin görünüşünden yararlanmış ve çok daha fazla

⁶ Güneş için Ziya Osman, “Oda” şiirinde, “kartal” demişti; fakat o kartal ufukta can veriyordu! Burada güneş “süvari”dir; savaşıyor ve bayrakları (bayrak gibi gördüğü bulutları) parçalıyor.

kelime ile anlatılabilecek bir durumu “nesih vavlar gibi” benzetmesiyle somutlaştırarak kısa yoldan anlatabilmiştir.

Oktay Rıfat'ın şiirlerinin son yayınında, bu şiirin son mısraı “Gündür, erkenden kararır dağların ardi” şeklindedir. Eğer burada bir yanılma veya dizgi yanlışı yoksa, şiirin anlamı büyük ölçüde değişir. Bütün bu olup bitenlerden sonra, “gündür” ifadesinin kullanılması, böyle bir zamanda günün erkenden kararması, sadece mevsimle ilgili olmakla kalmaz; doğrudan doğruya, İslâm dininin sevap ve günah karşısındaki tutumunu ortaya koyan etik bir durumun net bir ifadesine döner. Bu, dilin küçük dokunuşlarla nasıl değiştiğinin / zenginleştiğinin göstergesidir.

Sihirli Bir Yapı: Benzetmeli Belirtisiz İsim Tamlaması

Dilimizin en önemli ifade kalıplarından biri “belirtisiz isim tamlaması”dır.⁷ Belirtili isim tamlamasının sınırlılığına karşılık, bu tamlama daha geniş ve genel kapsamlıdır ve dolayısıyla “belirsizlik” avantaja dönüşmüştür.⁸ “Kapının kolu” tamlaması belirli bir kapının kolunu, “kapı kolu” ise kapı kolu denilen bir gereci karşılıyor. O artık ne “kapı” ne de “kol”dur; tek bir nesnedir.⁹ Muharrem Ergin'in de ifade ettiği gibi (bk: ilgili dipnot), bu tamlamalar birleşik isim durumundadırlar. Öyleyse söz varlığı içinde tek kelime muamelesi görmeleri gerekir. Ne var ki bizim belirtisiz isim tamlamalarımızın birleşik yazılmayanları -genel olarak- kelime dağarcığı içinde sayılmamaktadır. TDK Güncel Türkçe Sözlük'te “aslan ağzı” var, “aslan parçası” yok; “parmak üzümü” var, “parmak arası” yok; “göz pınarı” var, “göz ucu” yok. Aslan ağzı nasıl bir çiçeği karşılıyorsa, aslan parçası da –meselâ- güçlü kuvvetli bir çocuğu karşılıyor.

Biz burada, belirtisiz isim tamlamasının özel bir yapısı üzerinde duracağız.¹⁰ Bu tamlama, kuruluş bakımından diğerlerinden farksızdır; fakat iki unsur arasında benzerlik ilişkisi kurulmuş olması yönüyle onlardan ayrılır. Dolayısıyla, bu tamlamaların diğerleriyle şekil farkı olmadığı için anlamlarının esas alınması gerekir. Can Yücel “Güler Yüzümle” adlı şiirinde “can kafesi” tamlamasını şöyle kullanıyor:

*Benim de çökmeye yüz tutmuş
Şu can kafesimde*

⁷ Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü'nde belirtisiz isim tamlamasını şöyle tanımlıyor: “Tamlayanı eksiz, yalın durumda bulunan, tamlananı teklik üçüncü şahıs iyelik eki alan, yani belirti eki almayan isim tamlaması.” (Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları: 575, Ankara, 1992, s.90).

⁸ “Eksiz tamlayan belirsizdir, umumîdir; fakat gruba iştiraki, tamlanana bağlılığı daha kuvvetlidir. Tamlananın daimî destekleyicisi, ayrılmaz yardımcı, adeta onun mânâsını tamamlayan sıfatı durumundadır. Sanki ikisi bir nesnenin adı olmak için birleşik isim meydana getirmişlerdir. Gerçekten eksiz isim tamlamaları hep birleşik isim durumundadırlar.” (Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, İstanbul, 1999, s.383).

⁹ TDK Güncel Sözlük: “Kapıyı açmaya veya kapamaya yarayan, genellikle metalden yapılmış nesne”

¹⁰ Kaya Bilgegil belirtisiz isim tamlaması için 15 ayrı işlev belirlemektedir. Bunlar arasında bizim üzerinde durduğumuz tamlamadakine yakın işlevler üç adettir: Benzerlik kavramıyla: Bal üzümü, parmak eriği; niteleme kavramıyla: Hasan haydudu, Ayşe zavallısı; benzerlikten başka bir mecaz kavramıyla: Kalem kazancı, can kulağı. Bilgegil, bizim kastettiğimiz işlevi örneklemiştir. (Kaya Bilgegil, *Türk Dilbilgisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1984, s.119-120).

*Kadim sevgilim Güler'e sevgim
ÜSKÜDARA GİDELİM DİYOR
ÜSKÜDARA GİDELİM*

Burada “can kafesi” olan “beden” ya da “kalp”tir. Benzetmeli belirtisiz isim tamlamasında “benzeyen” de “benzetilen” de tamlamanın içindedir. Namık Kemal’in “Azme hâil mi olurmuş şu çürük ten kafesi” mısraındaki “ten kafesi” tamlamasında kafes olan “ten”dir. Şair vücudu, can kuşunu içinde tutan bir kafese benzetmekte, sırf hayatta kalabilmek için bu kafesi muhafaza etmeye çalışmanın anlamının olmadığını söylemektedir.¹¹ Ercişli Emrah’ın “Emrah eydür can bülbülü kafeste” mısraında “can” “bülbül”e benzetiliyor; her ikisi de tamlamanın içindedir. Tamlamanın dışında da bir benzerlik ilişkisi var: Can bülbülü “ten / vücut” denilen bir kafese sıkışmıştır.

Belirtili isim tamlamaları çoğu zaman aitlik / münasebet ifade eder: Kuş kanadı, kuş kafesi, deniz suyu gibi. Benzetmeli belirtisiz isim tamlamalarında ise aitlik işlevi tümüyle perdelenmiş, onun yerini “benzerlik / gibilik” işlevi almıştır: Bekir Sıtkı Erdoğan’ın “O çeşmeye gelir, sabrım son hadde / Cilve kitabına girmez bu madde” mısralarında kullandığı “cilve kitabı” (içinde cilveyle ilgili birçok maddeyi barındıran bir kitap gibi olan cilve) ve Karamanlı Nizâmî’nin “Yine dil bülbülü başladı figân eylemeğe / Meğer ol serv-i gül-endâm ü semen-ber geliser” beytindeki “dil bülbülü” (gönül denilen bülbül) tamlamasında bu durum çok belirgindir.

Benzetmeli belirtisiz isim tamlaması, bir nevi, “hacim küçültme-anlam genişletme kalıbı”dır. Uzun uzun izah edilebilecek felsefî, ideolojik, dinî bir bakış tarzı “şöhret minaresi”, “mihnet oku” gibi dar kalıplarda damıtılmış olarak beklemektedir. Bu kalıplarda anlamın biraz muğlak kaldığı söylenebilir; fakat bunun bir “yükseliş” olduğundan da şüphe yoktur. “Belâ seli” diyen bir şair, belânın ne kadar yıkıcı, dağıtıcı olduğunu iki kelimelik bir yapıda billurlaştırmıyor mu!

Edebiyatımızda benzetmeli belirtisiz isim tamlaması yüzyıllardır kullanılmaktadır. İlk edebî metinlerimiz olarak bilinen Göktürk anıtlarında, “Türk milleti (Türk budun), Türk kağanı, Türk beyleri (Türk begler), Kırgız kavmi (Kırgız budun), gün doğusu (kün toğsık), Yir Bayırku yeri (Yir Bayırku yiri), Ötüken ormanı (Ötüken yış), Çin milleti (Tabgaç budun), mızrak batımı (süngüg batımı), koyun yılı (koyn yıl), maymun yılı (biçin yıl), Yarış ovası (Yarış yazı) vb. çok sayıda belirtisiz isim tamlaması kullanılmıştır. Aynı durum Dede Korkut Hikâyeleri için de geçerlidir.¹² Bunlar arasında benzetme işlevlisine rastlanmayışı, belirtisiz isim tamlamasına benzetme işlevinin daha sonra yüklenmiş olduğunu düşündürüyor. Bunda Türkçenin gittikçe anlam derinliği kazanacak şekilde gelişmesinin etkili olduğu kabul edilebilir. Ayrıca, manevi dünyamıza gittikçe hakim olan tasavvufî “düşünüş ve duyuş tarzı”nın etkisini de düşünmek gerekir. Varlık-yokluk, insanın evrendeki yeri, vahdet-i vücut, fenafillah gibi bir yanı felsefeye, bir yanı mistik heyecana uzanan kavramların ana eksenini oluşturduğu tasavvufta bu kavramları kısa yoldan ifade edebilecek yeni kurgulamalara ihtiyaç duyulmuştur.

¹¹ Kemal, “ten kafesi” tamlamasını bir sıfat tamlamasının tamlanan ögesi olarak kullanıyor ve ona “çürük” diyerek vücudu iyice değersizleştiriyor.

¹² Dede Korkut Hikâyelerinde bu ihtiyacın çok sayıda kullanılan sıfat tamlamaları ile karşılandığı söylenebilir.

Nitekim, Hoca Ahmed Yesevî (1093-1166)'nin manzumelerinde bu tamlamanın tasavvufî duyuşa bağlı çok sayıda örneği vardır: Köngil bağı, ömrüm güli, nefis tağı (nefs, aşılması güç bir dağdır), könglim kuşu, köngil mülki, ışk dârî¹³, ışk otı (aşk, ateştir) vb. Düşünce yoğunlaştıkça onu dile getirmenin yollarının çeşitlenmesi kaçınılmaz bir durumdur. Yesevî, ilâhî aşk yolunda yürümenin ne kadar zor bir şey olduğunu “ışk dârî” ve “ışk otı” gibi hem ifade çeşitliliğinin hem de düşünce yoğunluğunun göstergesi olan iki tamlama sayesinde kısa yoldan anlatabilmiştir. Benzetmeli belirtisiz isim tamlamaları, genelde, bir felsefeyi, inanç ve kültür kaynaklı bir kabulü ya da reddi, bir düşünüş tarzını, özel bir yorumu ifade etmeleri bakımından zenginlik kaynağıdır.

Yunus Emre'nin şiirlerinde yaygın şekilde kullanılan benzetmeli belirtisiz isim tamlamaları, onun üslubunun oluşmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Onun şiirlerinden derlediğimiz tamlamaları “ışk” olan şu tamlamalara bakalım: ışk bağı, ışk bazarı, ışk bezirgânî, ışk burcu, ışk cefası, ışk çengi, ışk temreni, ışk denizi, ışk gölü, ışk hânî, ışk kadehi, ışk kılıcı, ışk kitabı, ışk kuşağı, *ışk külüngü*, ışk metâi, *ışk odu*, *ışk oku*, ışk şarabı, ışk şem'i, ışk şerbeti, ışk ummânî, *ışk urganı*, ışk yağmuru... Bu tamlamalarda tasavvufî duyuş ve düşünüş çerçevesinde “aşk”ın yorumu söz konusudur ve ilâhî aşk, belki sayfalarca yazı yazılarak anlatılabilecekken, “bağ” (ayak bağı), “külüng”, “sofra”, “kılıç”, “temren”, “şerbet”, “umman” gibi imgelerle -bazan tedirgin eden, bazan huzur veren yönleriyle- çok güzel özetlenmiştir.

Sözü doğrudan söylemeyi tercih eden Türk halk şiirini gözden geçirdiğimizde bu tamlamaların orada da yaygın olarak kullanıldığını görürüz: Seyrânî'nin “Bu âlemde yine mihnet okunur / Sensin nişanına aldırın beni” mısralarındaki “mihnet oku”, Ali İzzet Özkan'ın “Kader tarlasına elim uzattım” mısraındaki “kader tarlası”, Kağızmanlı Hıfzı'nın “Ecel tuzağını açamaz mısın” mısraındaki “ecel tuzağı”, Kul Nesîmî'nin “Âr ü namus şisesini taşa çaldım kime ne” mısraında “ar ve namus şisesi” tamlamaları, halk şairlerinin de bu yapının imkânlarından rahatça yararlandığını ortaya koymaktadır.

Sebk-i Hindî şairlerinin şiirlerinde de bu tamlama türünün çok olgun örnekleri mevcuttur. Bu şairlerin hem hikemî / tasavvufî –bir bakıma “derin düşünce”- yönleri güçlüdür, hem de estetik seviyeleri yüksektir. Bu tarzın Anadolu'da yetişen en büyük temsilcisi Şeyh Gâlib'in “Çünkü şehir-i âfiyette tünd-bâd eksik değil / Olma kandil-i menâr-ı şöhretin pervânesi”¹⁴ beytindeki “şehir-i âfiyet” ve “menâr-ı şöhret” tamlamalarında, insan sağlığını tehdit eden unsurların çokluğu ve şöhretin baş döndürücülüğü “şehir” ve “minare” imgeleriyle vurgulanmıştır. On yedinci yüzyılın ince söyleyişli şairi Neşâtî'nin “Hâr-ı fırtakle Neşâtî-i hazinin vâ hayf / Dâmen-i ülfet-i çâk oldu girîbânî bile”¹⁵ beytindeki “ayrılık diken/ diken gibi delip geçen ayrılık” ve “dostluk eteği / hiç yırtılmaması gereken bir etek gibi olan dostluk” benzetmelerinde de toplumun temel değerlerine işaret vardır.

Benzetmeli belirtisiz isim tamlamalarının yalnızca şiirde değil, düzyazıda da kullanıldığı görülmektedir. Sinan Paşa'nın Tazarru'-nâme'sinden aldığımız “cihan bağı”, “derd-i

¹³ Mansûr-sıfat başım berip ışk dârıda

Zâtı uluğ Hâcem sığınıp keldim sanga (Zâtı yüce Rabbim, aşk darağacında Mansur gibi başımı verip sana sığınıp geldim.)

¹⁴ “Madem ki âfiyet şehrinde sert / acı rüzgâr eksik olmuyor; şöhret minaresinin kandiline pervane olma.”

¹⁵ “Eyvahlar olsun, hüznün içindeki Neşâtî'nin dostluk eteği de yakası da bir diken gibi (yırtıcı) olan ayrılık yüzünden yırtıldı / parçalandı.”

aşk”, “âyîne-i ma’rifet”, “ma’rifet bostanları”, “nesîm-i rahmet”, “hikmet ravzası”; Vey-sî’nin Hâb-nâme’sindeki “sahrâ-yı belâ”, “livâ-yı dalâlet” (sapkınlık bayrağı), “deryâ-yı kahr”, “gırbâl-i belâ” (belâ kalburu) gibi örnekler, bu tamlamaların –sanatlı nesir başta olmak üzere- nesirde de aynı mahiyette kullanıldığını gösterir.

Görülüyor ki, benzetmeli belirtisiz isim tamlaması, Türkçenin bir edebiyat dili olarak zenginliğini gösteren çok önemli bir yapıdır. Bu yapı, dinî-tasavvufî-felsefî kökleri bulunan esaslı “hayat tasavvurları”nı, başka bir deyişle, insanımızın bütün kadrosuyla hayata bakışını ifade etmektedir.

Sonuç

Dilin zenginliği konusunu farklı pencerelerden bakarak değerlendirmek gerekir. Çok insan tarafından konuşulması, kelime sayısının çokluğu, geniş bir coğrafyaya yayılmış olması, güçlü bir edebiyata sahip oluşu ve dolayısıyla estetik yönünün gelişmişliği gibi özellikler dikkate alınmalıdır.

Destanlar devrinden başlayan zengin sözlü edebiyatıyla, Orhun anıtlarından günümüze sayısız eser veren yazılı edebiyatıyla Türkçe, şüphesiz, zengin bir dildir.

Dilin gücü, “metnin dili” eklendikten sonra kat kat artar; çünkü edebî metinlerde kelimelerin yüklendiği yeni anlamlar, dile büyük bir çeşitlilik kazandırır. Bu çeşitliliği dikkate almadan ve meydana getirdiği edebiyatla bağdaştırılmadan varılan hükümler askıda kalacaktır.

Kaynakça

- Aksan, Doğan, *Dil, Şu Büyülü Düzen...*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003.
Aksan, Doğan, *Türkçenin Söz Varlığı*, Engin Yayınları, 1996.
Bilgegil, Kaya, *Türk Dilbilgisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1984.
Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım, İstanbul, 1999.
Korkmaz, Zeynep, *Grammer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları: 575, Ankara, 1992.
Üstüner, Ahat, “Türkçenin Anlatım Gücü”, *Türk Dili*, S.589, s. 50-57.

ALMANYA’NIN TÜRKÇEYE YÖNELİK DİL PLANLAMA ÇALIŞMALARI VE SONUÇLARI

Yrd. Doç. Dr. Beytullah BEKAR
Kırklareli Üniversitesi

Giriş

Dil planlaması terimini ilk defa 1959’da Haugen, ulusal dilin çağdaştırılması ve geliştirilmesinde verilen çabaları ifade etmek için kullanmıştır (Bekir 2015: 60). Dil planlaması ile ilgili ilk çalışma ise 1966 yılında Joshua A.Fishman’ın (ed.) *Language Loyalty in the United States (Amerika’da Dil Bağlılıkları)* adlı kitabı olup bu alandaki çalışmalar 1970’li yıllardan itibaren yaygınlık kazanmıştır (Aliyeva 2005: 18).

Dil planlaması, bir toplum içinde dilin değişimini, gelişimini veya dilde görülen sorunların giderilmesini sağlamak için uygulanır. Planlama konusunda kimi ülkelerde hükümetler, kimilerinde kişiler, kimi yerlerde akademiler, kimi yerlerde de özel ya da resmî kuruluşlar karar verirler (Daoust’tan Akt.: Aliyeva: 2005: 44). Dil planlamasının yapılmasında iki amaç vardır: *Birincisi toplum içindeki sosyal ve ekonomik gelişimi ve dengeyi sağlamaktır.* Bunda devlet toplum içindeki azınlıkların kendi dillerini kullanmalarına izin verir veya kültürlerine kadar her şeyi silmeye özen gösterir. Bu tür durumlar çok dilli toplumlarda görülür. *Diğer bir amaç ise dilin gelişimini sağlayabilmektir.* Bu durumda dil planlamasının amaçladığı ilk şey dilin zenginleştirilmesi ve insanlar tarafından kolay bir şekilde algılanabilmesini sağlamaktır (Aliyeva 2015: 19).

Dil planlaması yukarıda da belirtildiği gibi temelde dilin gelişimini, değişimini ve dilde görülen sorunların çözümüne yönelik uygulamalar iken ülkelerin¹ zamanla içinde buldukları durumlar, siyasi hesaplar ve asimilasyon çalışmaları dil planlamalarının kapsamını genişletmiştir. Milletlerin yazı dillerini değiştirerek geçmişle ve birbirleriyle olan bağlarını koparmak, kendi ülkeleri içindeki azınlık ve göçmenlerin ana dili öğrenimlerini kanunlarla veya kanun dışı yollarla engelleyerek onları asimile etmek dil planlamasının içine girmiş durumdadır.

Almanya 1960’lı yıllarda davul zurnalarla karşıladığı Türk işçileri, kalıcı olduklarının anlaşılmalari üzerine dönemin İçişleri Bakanı Otto Georg Schily’nin de dediği gibi “En iyi entegrasyon asimilasyondur”² politikası merkezinde asimile etmeye yönelik çalışmalara başlamıştır. 2000’li yıllarda başlanan bu çalışmaların günümüzdeki neticeleri birinci olarak Almanya tarafından göçmenlere³ yönelik bir dil planlamasının yapıldığını ve bun-

¹ Eski SSCB ve Avrupa Birliği gibi çok milletli ülkeler örnek gösterilebilir.

² Süddeutsche Zeitung, Temmuz 2002.

³ Almanya’da çok değişik milletlerden göçmen bulunmasına rağmen çoğunluk Türkler olduğu için asimilasyon çalışmaları Türkler hedef alınarak yapılmaktadır.

ların ana dillerinin hedef alındığını göstermiştir. Çünkü ana dilin kaybı zamanla kimlik kaybını da beraberinde getirecektir.

Türk Alman İlişkilerinin Geçmişi

1097 yılında I. Haçlı Seferleri ile başlayan Türk Alman ilişkileri, 1961 yılında Türkiye ile Almanya arasında imzalanan işçi göçü anlaşmasına kadar daha çok askerî ilişkiler, öğrenci alışverişleri ve savaşlar şeklinde gelişmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'nın, endüstrisini hızla geliştirmeye başlamasıyla Almanya'da iş gücü açığı ortaya çıkmıştır. Almanya işçi açığını kapatmak amacıyla önce İtalya ile anlaşma yapmış fakat zamanla işçi açığının büyümesiyle ilerleyen yıllarda Türkiye, Yunanistan, İspanya, Portekiz, Tunus gibi ülkelerle de anlaşmalar yaparak işçi açığını giderme yoluna gitmiştir (Koçtürk 2008: 5). Türkçenin Almanya'da bir topluluğun/milletin dili olarak kullanılmaya başlaması ise 1960'lı yıllardan itibaren Türkiye'den Almanya'ya giden işçilerle başlamıştır. Almanya ile Türkiye arasında imzalanan iş gücü göçü anlaşmasının sınırlı süreliğine olması ve giden işçilerin belli bir süre sonra Türkiye'ye geri dönecekleri düşüncesi Türkiye tarafından onların haklarını korumaya yönelik çalışmaların dikkate alınmamasına neden olmuştur. Bu da günümüzde yaşanan çoğu problemin çıkış noktasını oluşturmuştur.

Almanya'da Türk Nüfusu

1961 yılında Almanya'da 6800 olan Türk nüfusu 1971 yılında 652.000'e ve 1981 yılında 1.546.000'e yükselmiştir⁴. Günümüzde Türk ve Alman vatandaşı olan Türklerin sayısı 3 milyondan fazladır. Çok kısa sürede milyonlara ulaşan Türk nüfusunun dil hakları günümüzde dahi herhangi bir yasayla koruma altına alınmamıştır. İlk zamanlarda işçiler Türkiye'ye döndüklerinde çocukları iletişim sorunu yaşamamasınlar düşüncesiyle Türkçe dersleri yoğunlaştırılmış olarak verilirken (Yağmur 2010: 222) 2000 yılından itibaren asimilasyon çalışmaları doğrultusunda (Bekar 2015: 20-24) önüne engeller konulmaya başlanmıştır.

Dil Planlaması Kapsamında Uygulanan Politikalar⁵

1. Azınlık ve göçmen dillerinin statüleri: Almanya'da azınlıkların ve göçmenlerin dilleri farklı statülere sahiptir⁶. Almanya'da en az 2 milyon kişi tarafından konuşulan *yerli/Avrupalı olmayan* Türkçenin resmî statüsü yoktur; buna karşılık çok az sayıda konuşuru

⁴ Veriler Federal İstatistik Dairesi'nin yıllık çıkarmış olduğu "Bevölkerung und Erwerbstätigkeit Ausländische Bevölkerung Ergebnisse des Ausländerzentralregisters, 2006-2011" adlı çalışmadan alınmıştır.

⁵ Konuyla ilgili yapılan çalışmalar çok boyutlu olup biz burada Türkçenin yasal statüsü, Türkçe ve Din Kültürü dersleriyle okul öncesi Almanca sınavı konularına değineceğiz.

⁶ Azınlık ve göçmen statüsüyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk.: Süer Eker, "Avrupa Birliği'nin yeni Motto-su 'Farklılıkta Birlik ve Türkçenin 'Farklılıkta Birlik'teki Yeri", Bilig, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010, S. 49, s. 35-58 ve Jennifer Jackson Preece, *Ulusal Azınlıklar ve Avrupa Ulus-Devlet Sistemi* (Çev. Ayşegül Demir), Donkişot Yayınları, 2001, İstanbul.

bulunan *Dan, Frisya, Saterland, Kuzey Frisya* ve *Sorb* dilleri bölge/ azınlık dilleridir. İlk ve orta öğretimde bu azınlık dillerine tahsis edilen zorunlu ana dili derslerinin saati ve dozajı Almancadan daha fazladır (İleri 2000: 28). Çünkü azınlık sayılmanın en önemli ölçüsü tarihî dönemlerden bu yana ilgili bölge veya ülkede yaşamak olarak tanımlanmakta (Çavuşoğlu Akt.: Eker 2006: 44) olup Türkler azınlık olarak görülmemekte ve göçmen olarak kabul edilmekteler. Bunun nedeni ise Batı Avrupa ülkelerinde yaşayan Türklerin, AB ülkelerine kendi iradeleriyle ve sonradan geldikleri savıdır.

2. Göçmen çocuklara uygulanan Almanca sınavı: Almanya’da göçmen çocuklar okula başlayacakları yıl Almanca sınavına tâbi tutulur ve sınavda başarılı olan çocuklar birinci sınıfa başlayabilirler. Başarısız olanlar ise Almanca kursuna gönderilirler. Okul yönetimleri, Türk ailelere çocuklarının Almanca sınavından başarısız olmamaları için aile içinde çocuklarıyla Almanca konuşmalarını ve küçük yaştan itibaren Alman kreşlerine göndermelerini tavsiye etmektedirler (Bekar 2015: 80).

3. Türkçe dersleri: Özellikle ilkokulda ana dili gelişimini desteklemesi için önemli olan Türkçe derslerinin Kuzey-Ren Vestfalya⁷ eyaletinde yönetmeliğe göre haftada 5 saate kadar verilebileceği belirtilmişken bahaneler uydurularak bu dersler 2 saat olarak verilmekte ve Türkçe öğretmen sayısı azaltılmakta. Dersler genellikle merkezi okullarda ve birleştirilmiş sınıflarda derslerin bitiminde işlenmekte. Derslerden alınan notlar öğrencinin başarısına katkı sağlamamakta. Bu uygulamalar neticesinde Türkçe dersine katılan öğrenci sayısı her geçen yıl azalmıştır. T.C. Berlin Büyükelçiliğinin verilerine göre 2006-2007 eğitim öğretim yılında Türkçe dersi alan Türk öğrencilerinin oranı %51 iken 2011-2012 eğitim öğretim yılında Türkçe dersi alan Türk öğrencilerin oranı %36’ya düşmüştür (Bekar 2015: 83).

4. Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersleri: Okullarda Türkçenin kullanıldığı ortamlardan biri de son yıllara kadar Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersleriydi. Önceki yıllarda bu dersler Türkiye’den giden veya kendi Türk öğretmenleri tarafından Türk öğrencilere yönelik Türkçe olarak verilmekteydi. Fakat son yıllarda Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi bazı pilot bölgelerde “Religionsunterricht” dersi olarak değiştirilmiş ve Almanca olarak verilmeye başlanmıştır.

Uygulanan Politikaların Sonuçları

1960’lı yıllarda Almanya’ya giden Türkler günümüzde I., II. ve III. kuşaktan oluşan 3 milyona yakın bir nüfus olarak Almanya’da kimi Alman vatandaşı, kimi Türk vatandaşı kimi de çifte vatandaş statüsünde yaşamaktadır. Bugün Almanya’da Türklerin dilleri ve kültürleri entegrasyon çalışması adı altında dışlanmak suretiyle Türk kimliği asimile edilmeye çalışılmaktadır. Alman devleti, asimilasyonun önündeki en büyük engelin ana dili Türkçe olduğunu bildiği için gelecek kuşakların birinci dillerinin Almanca olması için planlamalarını yapmış ve bu yönde çalışmalarını yürütmeye başlamıştır.

Almanya’da I. kuşak tarafından verilmiş edebi eserlerin yaklaşık %60’ı Türkçe iken bu oran II. kuşakta %14’e kadar düşmüştür. I. kuşak tarafından verilen eserlerin %40’ı Almanca veya iki dillidir. Fakat II. kuşakta yalnız Almanca verilen eserlerin oranı %85’lere kadar çıkmıştır (Bekar 2015: 26-49). Bu ve buna benzer çeşitli veriler Türkçe üzerinde uygulanan planlı bir çalışmanın varlığını kanıtlar durumdadır.

⁷ Türk nüfusunun en fazla olduğu eyalettir.

1. Anket çalışmalarının sonuçları

Cemal Yıldız (2012: 40) tarafından Almanya’da 580 Türk öğrenci üzerinde yapılan bir araştırmada sorulan sorulardan “Türkçe dersleri dışında Türkçe konuşmak istemiyorum” seçeneğine %17,9’u katılmıyorum, %27,4’ü kısmen katılıyorum ve %54,7’si katılıyorum cevabını vermiştir. Yine aynı denek grubunda “Türkçe öğrenmekten hoşlanmıyorum” seçeneğine %19,7’si katılmıyorum, %23,1’i kısmen katılıyorum ve %57,2’si katılıyorum cevabını vermişlerdir. Aynı araştırmada Türkçe ve Türk kültürü derslerine devam etmeyen Türk öğrenciler “Zaten Türkçe biliyorum, onun için Türkçe dersine katılmıyorum.” seçeneğine %26,1’i katılmıyorum, %21,6’sı kısmen katılıyorum ve %46,62’si katılıyorum cevaplarını vermişlerdir. Türkçe dersine katılmayan gruba evde konuştukları dil sorulunca %9,1’i Almanca, %42’si Türkçe ve %47,7’si ise karma (Türkçe ve Almanca) cevabını vermişlerdir.

Doktora tez çalışması kapsamında Almanya’da yapmış olduğumuz saha araştırmasında 11-19 yaş arası 294 III. kuşaktan Türk’e arkadaş ortamında dil kullanımını sordüğümüzde %54,1’i Türkçe-Almanca karışık, %18,1’i genellikle Almanca, %16,8’i genellikle Türkçe, %8,2’si sadece Türkçe ve %2,8’i sadece Almanca cevabını vermiştir (Bekar 2015: 71).

Birsen Şahin (2010: 87-88) tarafından yapılan çalışmada III. kuşak arkadaş ortamında dil kullanımlarıyla ilgili veriler şu şekildedir: III. kuşağın %77,2’si Türkçe-Almanca karışık, %13,4’ü Türkçe, %9,4’ü Almanca cevabını vermiştir.

Anket çalışmaları III. kuşakta Türkçenin yerini Türkçe ve Almancanın karışımından oluşan ve literatürde daha çok Almanya Türkçesi⁸ olarak adlandırılan bir dilin aldığını göstermektedir.

2. Derleme çalışmalarının sonuçları:

Anket çalışmalarının yanı sıra tarafımızdan ve bazı araştırmacılar tarafından yapılmış derleme çalışmaları da bulunmaktadır⁹.

Örnek 1¹⁰:

normal ēliyeTden farklı. *musst du ganze berlin wissen* bütün berlini ezberlemen lāzım *hotels, kRankenhäuser*, üniversde olsun, semTler _olsun hePsini *adRessen* hePsini bilmen lāzım. işde *schRiftliche pRüfung* var otuz tâne soru geliyo. *dReißig minuten hast du zeit*. üç hata yapabiliyosun. müsāl *berliner stRassenen* başı sonu. yazı hatası da var. yazı hatasında diyo, *nach dem fünften buchstaben akzeptieren die den fehler*. ilk beş harfi dōru yazarsan ondan sōna diyolar ki tamam *ist kein fehler*. otuz tâne soru geliyo. *dReißig minuten zeit dRei fehler*. ondan sōna, onu geçdiKden sōna bi de *mündliche pRüfung* geliyo. önce bi gōnuşuyolar senle kâfani ğarışdırıyolar. ondan sona diyolar ki sana *sind*

⁸ Ayrıntılı bilgi için bk.: Bernt Brendemon, Kuzey-Batı Avrupa Türkçesine Ödünç Yolu İle Giren Yabancı Kaynaklı Deyimler, *Dilbilim Araştırmaları*, Yıl: 1992, Menz, Astrid, *Studien zum Türkischen der zweiten deutschland-türkischen Generation*, Fachbereih Philologie 3 der Johannes- Gutenberg Universität, 1991, Mainz; Beytullah Bekar, Almanya Türkçesi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri (Yayımlanmamış Doktora Tezi)

⁹ Metinlerde kullanılan transkripsiyon işaretleri makale sonunda verilmiştir.

¹⁰ Kaynak kişi: Hasan S., Berlin’de ikamet ediyor, 1989 Almanya doğumlu.

sie beReir? evet, diyosun. ondan sona diyolar sana, beni *neuköln*den al *spandau* götür. en kısa yoldan gitmen lâzım. atiyom üç yüz metre uzaTdın *zweite fRage stellen* yapıyo. zâten iki soru soruyo. *zweite frageda* da iyi güzel en kısa yoldan gidersen üçüncü soru da sorabiliyo. ilk ikisinde uzatırsan, uzun yol gullanırsan, diyo ki *komm nach vier wochen wieder* (Bekar 2015: 877).

Örnek 2¹¹:

schloßbeRga gehen yaPdıh. bi de *wasserRutsche* vardı. *Rutschen* yaPdı bân. orda çok yüsdük. *wasserwunderlanda* giTdi bân. *achterbahn* var ama bân ona binmâk isdemiyodu. *ich darf nicht daRauf. ich bin zu klein. nur wasserRutsche*ye binehbilirdim. çok *nass* oldu bân. bi de *eis gab es*. bi de *viel pommes* ama paraâ dil, *kostenlos*du. *alles kostenlos*. bi de *autoskooter gab es*. çarpışiyoladı. bân binmedi. bi de *kaRussel gab es* anne bindi. bân binemiyodu, bân küşüKdü. *das ist so hoch ich habe hoch angst*. bi de küşük *kaRussel gab es*, bân ona bindi (Bekar 2015: 870).

Sonuç

UNESCO'nun 2003 yılı raporunda dillerin hayatıyeti ve dillerin durumunu değerlendirmeye yarayan etkenler verilmiştir (Aktr.:Yılmaz 2010: 51-59). Burada iki etken (*Dilin Kullanım Alanlarındaki Eğilimlerine Göre Tehlike Seviyesi ve Dil Topluluklarının Kendi Dillerine Karşı Tutumlarına Göre Tehlike Seviyesi*) temel alınarak Almanya'daki Türkçenin içinde bulunduğu durum yukarıdaki veriler de göz önünde bulundurularak değerlendirilecektir. Çoğu ülkelerde azınlık veya göçmen dilleri hayatıyetlerini baskılar sonucu yitirmişken Almanya'da bu baskı gizli ve entegrasyon adı altında yapılmaktadır. Türkçenin bu duruma sadece 60 yıl kadar kısa bir sürede gelmesinde Türklerin dillerine sahip çıkınaması kadar Almanya'nın uyguladığı gizli dil planlamaları da sebep olmuştur.

Dilin Kullanım Alanlarındaki Eğilimlerine Göre Tehlike Seviyesi

Tehlikenin Seviyesi	Aşama
*Genel kullanım	5
<i>Kullanım Alanları:</i> Dil bütün kullanım alanlarında ve bütün işlevler için kullanılır.	
*Çok dilli eşitlik	4
<i>Kullanım Alanları:</i> İki ya da çok dil toplumsal kullanım alanların çoğunda ve pek çok işlev için kullanılır.	
*Azalan kullanım alanları	3
<i>Kullanım Alanları:</i> Dil daha çok ev alanında ve pek çok işlev için kullanılır fakat başta dil ev alanına da girmeye başlar	
*Sınırlı ya da formal	2
<i>Kullanım Alanları:</i> Dil sınırlı toplumsal kullanım alanlı alanlarda ve birkaç işlev için kullanılır	
*Son derece sınırlı	1
<i>Kullanım Alanları:</i> Dil çok sınırlı kullanım alanı alanlarında çok az işlev için kullanılır	
*Ölü	0
<i>Kullanım Alanları:</i> Dil hiçbir alanda ve hiçbir işlev için kullanılmaz	

¹¹ Kaynak kişi: Esmâ V., Düsseldorf'ta ikamet ediyor, 2004 Almanya doğumlu.

Dilin kullanım alanlarındaki eğilimlere göre tehlike seviyesi açısından Almanya'daki Türkçe kullanımını üçüncü aşamada değerlendirmek mümkündür. 3. aşama ise "Giderek azalan kullanım alanları: Başat olmayan dil önemini yitirir, anne babalar başat dili evde, çocuklarıyla günlük iletişimde kullanmaya başlarlar. Çocuklar ise kendi dillerinin yarı konuşuru durumuna gelirler. Anne babalar ve topluluğun daha yaşlı üyeleri hem başat dilde hem de yerli dilde üretken çok dillidirler. Her iki dili de anlayabilir ve konuşabilirler. Yerli dilin etkin olarak kullanıldığı ailelerde iki dilli çocuklar olabilir."

Dil Topluluklarının Kendi Dillerine Karşı Tutumlarına Göre Tehlike Seviyesi

Aşama ve toplum üyelerinin dile karşı tutumları

Aşama 5: Bütün üyeler dillerine değer verir ve dillerinin özendirilmesini isterler

Aşama 4: Üyelerin çoğu dilin korunmasını desteklerler

Aşama 3: Pek çok üye dilin korunmasını destekler, diğerleri kayıtsız kalırlar ya da dil kaybını desteklerler

Aşama2: Bazı üyeler dilin korunmasını destekler, diğerleri kayıtsızdır ya da dil kaybını desteklerler

Aşama 1: Çok az üye dilin korunmasını destekler, diğerleri kayıtsızdır ya da dil kaybını desteklerler

Aşama 0: Kimse dil kaybını umursamaz, herkes başat dilin kullanımını tercih eder.

Türklerin kendi dillerine karşı tutumları değerlendirildiğinde Türkçeyi 2. aşamada değerlendirmek mümkündür. Bunun sebebini ise henüz I. ve II. kuşağın dil kullanımında hassas olmalarına ve aile birleşimiyle Almanya'ya gidenlerin çoğunun Türkçe konuşmalarına bağlayabiliriz. Türkçenin geleceğine yönelik çalışmaların sınırlı kalması ve gerekli tedbirlerin alınmaması halinde ileriki yıllarda Türklerin Türkçeye karşı tutumlarında tehlike seviyesinin 1. aşamaya kadar çıkması kaçınılmazdır.

Derleme metinlerinde kullanılan transkripsiyon işaretleri:

Ünlüler

ä:Kısa ve açık e ünlüsü

ē:Uzun e

î:Uzun i

ō:Uzun o

ū:Uzun u

Ünsüzler

c': ç-ş arası bir ünsüz

ğ: Art damak g ünsüzü

ħ: Nefesli h ünsüzü

ĥ: Art damak ünsüzü

ķ: Art damak ünsüzü

Ķ: k-ğ arası ünsüz

ķ: k- ĥ arası ünsüz

Í: Dış ucu ünsüzü

P: p-b arası ünsüz

R: Küçük dil r'si

T: t-d arası ünsüz

Kaynakça

- Aliyeva G. (2005); *SSCB Döneminde Azerbaycan'da Dil Planlaması*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Ankara.
- Bekar, Beytullah (2015); *Almanya Türkçesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)
- Bekir, Harun (2015); Bulgaristan'da Dil Planlaması Çerçevesinde Anadil Olarak Türkçeye Yönelik Dil Politikaları, *Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 2, s. 59-68.
- Eker, Süer (2009); "Avrupa Birliği'nin yeni Mottosu 'Farklılıkta Birlik ve Türkçenin 'Farklılıkta Birlik'teki Yeri", *bilig*, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, S. 49, s. 35-58.
- İleri, Esin (2000); "Avrupa Topluluğunun Dil Politikası ve Almanya'da Okula Giden Türk Asıllı Öğrencilerin Dil ve Eğitim Sorunları", *Avrupa'da Yaşayan Türk Çocuklarının Ana Dili Sorunları Toplantısı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Jackson Preece, Jennifer (2001); *Ulusal Azınlıklar ve Avrupa Ulus-Devlet Sistemi* (Cev. Ayşegül Demir), Donkişot Yayınları, İstanbul.
- Koçtürk, Milazım (2008); "Almanya'ya Göçün Tarihi", *Die Gaste*, S. 2, Essen.
- Şahin, Birsen (2010); *Almanya'daki Türkler*, phoenix Yayınları, Ankara.
- Yağmur, Kutlay (2010); "Batı Avrupa'da Uygulanan Dil Politikaları Kapsamında Türkçe Öğretiminin Değerlendirilmesi" *bilig*, S.55.
- Yıldız, Cemal (2012); *Yurt dışında Yaşayan Türk Çocuklarına Türkçe Öğretimi (Almanya Örneği)*, T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara.
- Yılmaz, Gülsüm Killi (2010); *Kuzey ve Güneydoğu Sibiry Türklerinin Dil Durumu*, KÖKSAV Yayınları, Ankara.

OĞUZ ATAY - *TEHLİKELİ OYUNLAR* VE HAYDAR ERGÜLEN – *ÜZGÜN KEDİLER GAZELİ* ESERLERİNDE YER ALAN ZAMİRLERİN ÖZNE KONUMUNDAKİ ANLAM YÜKLERİ

Arş. Gör. E. Serap BOZKURT
Trakya Üniversitesi

Giriş

Zamirler, isimler gibi yekpare semantik bir değer barındıramamasından dolayı bağlı biçimbirimler kategorisinde yer alır. Öncül ya da ardıl göndermelerle zikredilmiş ya da zikredilecek bilgilerin anlamlarını taşıyabilen ve temsilleyebilen bir dil birimidir.

Bir dil birimi olarak bugüne kadar anlamlarından çok görevsel boyutları incelenen ve hep bu yönde bir sınıflandırmaya tabi tutulan zamirler, aslında gerçek dünyada birçok kavramın “yerine geçme” tabirini karşılayan ve birçok kavramın zamir yönü olduğunu bağlam içinde incelendiğinde açığa çıkaran bir dil birimidir. Paradigmatik (*değerler dizisi*) bir yapıya sahip olan zamirler, başka dil birimlerini kullanarak gerçek dünya bilgisine ulaştıkları ve anlam yüklerini oluşturdukları için incelemeye muhtaç bir zemindir.

Dilde bir kolaylaştırma unsuru olarak da görülebilecek olan zamirler, üslup açısından isim tekrarlarının önüne geçerek anlatımda tekdüzeliği yok ettiği gibi önceden varlığını ortaya koymuş bir ismin de tekrar ve tekrar kullanılmasını önleyerek anlatımı daha etkin hâle getirir.

Anlambilimsel yapısının tartışılacağı ve kazandıkları anlam yükleriyle diğer dil unsurlarının da zamirsellik özelliği taşıyabildikleri bilgileri bu çalışmanın temelini teşkil etmektedir. Gerçek dünyadaki kavramların karşılığı olduğu için bütün kelimelerin zamir yönü olduğunu kanıtlamak amacıyla ele alınacak olan bu çalışma, dil bilimsel çalışmalarda zamirlere farklı bir çerçeveden bakılması gerektiğini göstermeye çalışacaktır.

1. Dil -Ad - Zamir

Dil, kendi organlarını oluşturmuş bir tabiattır. İnsanı nasıl tabiatın dışında düşünemiyorsak dili de kendi organlarından, yani, zamandan, mekândan, şahıstan münezzeh düşünemeyiz. Dil-toplum-kültür-düşünce birliği akıllı-düşünen varlık olan insan bünyesinde birleşen ve çözüme ulaşan bir sistemdir. “Dünya bireyin ruhunda bir sözlüktür” diyen Agop Dilaçar (1968), aynı zamanda, düşüncenin yapı taşı olan kavramların dil ile okunabileceğini dile getirmiştir. Dünya gerçekliğini dille; dil, gerçekliğini bireyle; birey, gerçekliğini ana diliyle kazanır.

Yaşadığımız doğa, varlıklar ve kavramlar âlemi, önce zihne sonra da dile yansımaktadır. Zihnin yansıması olan dilimiz adlarla imlenen tam çözümlenmiş bir cümledir. Cümleler birer olgudur ve olgular düşünceleri dile getirebilirler. *Resim kuramı* olarak adlandırdığı bu kuralları Wittgenstein (1985: 41), “Cümleler olgu bağlamlarını resmeden dilsel tas-

rımlardır.” Der. Bu inanca paralel olarak Necip Üçok (2004: 28), herhangi bir şeyin adı bilinmiyorsa onu kavramanın imkânsız olduğunu belirtir. “İlah, şeytan, dua, fikir, akıl, ip, taş, kömür her ne olursa olsun ancak kelimler içine sıkıştırılınca, yani kendilerine ad verilince gerçeklik kazanırlar.” demektedir.

Dil de tıpkı böyledir önce varlıklar âlemi sonra bu varlıkların tanımlanma ihtiyacıdır. Yani soyuttan anlamaya varan yol, tanımlamaya, somutlaştırmaya ulaşır. Dil, bütünüyle adlandırmadan ibarettir. Bundan dolayı söz öbeğinden cümleye kadar var olan bağda, beşerin görev edindiği iş, bu bağı adlandırmak ve dille ifade etmektir.

İşte, dünyanın oluşumundan sonra varlıklara ad verme olayı ve sonrasında da isimleri kullanabilme yetisini daha iyi anlayabilmek için öncelikle varlıklar / ideler dünyasını daha doğrusu ideden ada uzanan süreci bilmek ve açıklamak gerekir. Böylece, doğruluk sorunu da anlam sorunu da dil, zihin ve gerçeklik çerçevesinde bir çözüme kavuşturulabilir.

Locke, genel olarak, sanıldığı gibi sözcükler, “gerçekteki şeylerin yerini tutmaz”; “sözcüklere zihinlerimizdeki idelerden başka herhangi bir şeyin yerini tutturduğumuz zaman, bunun sözcüklerin kullanımın saptıracağını ve imlemlerine kaçınılmaz bir karanlık ve bulanıklık getireceğini” söyler (Locke, 2004; 5). Locke, her tikel şeyin bir adının olmasının olanaksızlığından ve eğer öyle olsaydı, adların sonsuz sayıda olması gerektiğini söylemiştir.

“Tanrı-mimar, tıpkı bir heykeltıraşın çamurdan şekiller yarattığı gibi muhtelif eşyayı idelerin modellerine göre yaratmıştır.” diyen Eflatun (1989), zaman ve mekâna bağlı olan geçici âlem ve ezeli-ebedi olan idelerin âlemi olmak üzere evren görüşünü ikiye ayırır.

Yani duyu organlarımızla algılayabildiğimiz âlem, ideler âleminin bir yansımasıdır. Şöyle ki; beş duyu ile algıladığımız nesnelere esasını öz, mefhum, kavram, cevher, sebep, model vb. kelimelerle ifade edebileceğimiz ideler oluşturmaktadır.

Ernst Von Aster (1943: 125), asolan ideler âleminin öteki âlemden farklı olduğunu şu örnekle açıklamaktadır: Sıcak olan bir obje bir müddet sonra soğuyabilir, fakat sıcaklık veya soğukluk kavram olarak değişmez.

Özetle, duyuların algısının dışında, zamanla ve mekânla sınırlı olmayan, gerçek varlıkların bulunduğu âleme ideler âlemi denmektedir.

İdelerin bir basamak sonrası göstergeler, yani nesnelere, sonraki basamak adlar ve en son basamak ise zamirlerdir. Bu çalışmanın konusu olan zamirlere geçmeden önce ‘ad’ basamağını da anlamak ve açıklamak gerekmektedir. Peki, öyleyse ad nedir?

Teorik olarak adlar, ideler âleminde görünüşler âlemine gelen nesnelere yahut kavramlara insanların anlaşmaları sonucunda verilen fonetik dil unsurlarıdır (Demirci, 2014: 31). Nesnelere sese indirgeme olayı, aslında ad verme olayıdır. Nesnelere ad verme olayı tamamen keyfidir.

Adlandırma olayının nedensiz, yani keyfi olmasının en iyi ispatı dünyada birden fazla dilin olmasıdır. Yeryüzündeki her nesneyi konuşarak ifade etme gereği ve dürtüsü, adın doğmasına ve insanların anlaşma vasıtası olan dilin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Adların felsefi silsileye göre (*ideler* > *görüntüler* > *adlar* > *zamirler*) bir sonraki basamağı olan zamirlere adlardan referans alınarak bakmak gerekir. Çünkü zamirler, kendi başlarına var olabilen bilgilerin adları oluşlarıyla adlara benzerler ve tek başlarına var olabilen bilgilerimize işaret eden adların kişi veya varlık olma, işaret, soru veya belirsizlik gibi genel ölçeklere göre öbeklenmiş karşılıklarıdır.

Birçok görüş ışığında zamirleri anlamak için, isimlerin doğasına bakmak ve isimlerin doğasını keşfetmek şarttır. Wittgenstein, *Tractatus* adlı eserinde “... bir nesneyi tanımak için, gerçi niteliklerinin dışsal olanlarını değil – ama içsel olanlarının hepsini bilmem gerekir.” der (Wittgenstein, 2006: 17). Zamirlerin de doğru bir şekilde değerlendirilişi, konumunu belirleyerek doğru bir tanımlamayla gerçekleşebilir.

Zamirler, “yerine geçme” tabiriyle adlandırılrsa da asla uydu bir sözcük türüne ait değildir. Sözlüksel anlam taşıyan asıl sözcük grubunda nitelendirebileceğimiz özelliklere sahiptirler. Çünkü zamirler kendi başlarına var olabilen, paradigmatic bir yapıya sahip olan başka dil birimlerini kullanarak gerçek dünya bilgisine ulaşan ve anlam yüklerini oluşturabilen sözcük türleridir.

Zamirlerin genel-geçer tanımı olan “ismin yerine geçen dil unsurları” Bhat’a göre sıkıntılıdır, çünkü şahıs zamirleri hariç tutulursa, birçok dilde diğer zamirler farklı kelime türleri ile iç içe geçmiş durumdadırlar. Bazı dillerde işaret zamirleri sadece isimleri değil, sıfat ve zarfları da içine almaktadır. Soru zamirleri, belgisiz zamirler ve ilgi zamirleri de benzer duruma dâhildir (Bhat, 2004: 2).

John Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics* (1968: 173-174) adlı eserinde, eğer ‘yerine geçme / temsil etme’ zamirlerin bir özelliğiye yazar haklı olarak *human* ‘insan’ kelimesini örnek olarak kullanır. *Human* kelimesinin adam, kadın, kız, erkek vb. birçok kelimeyi temsil edebildiğini söyler. Bu durumda isim de birçok ismin yerine geçmektedir. O zaman, isimlere de ‘başka isimlerin yerine geçen kelime türleridir’ demek gerekir. Zamirin ismin yerine geçmesi ile ismin veya daha farklı kelimelerin bir başka kelime türünün yerine geçmesi arasında nasıl bir fark vardır? Zamir sadece ismin yerine geçmez, aynı zamanda isim grubunun (tamlama) yerine de geçebilir.

Kerim Demirci, *Zamirler-Dilbilimsel Bir Yaklaşım* (2014: 36-37) adlı kitabında bu söylemleri destekleyen şu örnekleri vermiştir.

Ali’yi çağır.

Ayakta duranı çağır.

Uzun boylu olanı çağır.

Mavi gömlekleliyi çağır.

Onu çağır.

İstekte bulunan kişi Ali’yi çağırılmaktadır. Ali uzun boylu, mavi gömlek giymiş ve ayakta duruyorsa uzun boylu, ayakta duran ve mavi gömlekleli sıfatları o durumda (bağlam) işaret etmenin (o demenin) yanı sıra Ali kelimesi yerine geçebilir. Yani zamirler isimlerin yerine geçebileceği gibi sıfatlar da kullanıldıkları bağlama göre isimlerin yerine geçebilmektedir.

Dilbilgisel açıdan doğrudan zamir olmadığını bildiğimiz apayrı bir kelime türünün zamir olarak kullanılabilme özelliği bağlam içerisinde ortaya çıkaran bir durumdur. Kerim Demirci, bu duruma, kitabında *zamirsellik* tabiriyle ifade etmiştir (Demirci, 2014: 37).

Zamirsellik kavramını ele almadan önce bağlam içerisindeki kullanışa bağlı olarak kazanılan zamirleşme özelliğini daha iyi gözler önüne sermek için metin - doku ilişkisini de ele almak gerekir.

2. Metin (Text) - Doku (Texture) ve Zamir İlişkisi

Zamirlerin anlam bilimsel yapısının ve kazandıkları anlam yüklerinin inceleneceği bu çalışmada, zamirlerin dil bilimsel olarak ne ifade ettiğini görmek için *metin (text)*, *doku (texture)* terimlerini de incelemek gerekir.

David Crystal (1998: 386), metin terimini iki yönden ele alır. Birinci yaklaşıma göre; konuşma monolog, ritüel vs. gibi geniş alana yayılmış, dile dayalı yazılı ve sözlü materyallerin analiz ve tasvir için toplanıp kaydedilmiş hali metin olarak kabul edilir. Bu yaklaşım, son zamanların dil bilimsel bakış açısından evvelki yaklaşımdır. Son yıllarda bilhassa Avrupa’da ortaya çıkan metindilbilim (textlinguistics) metni *kohezyon (bağlam, bağlılık, ilgi)*, *koherans (tutarlılık)* ve *bilgilendiricilik (informativeness)* açısından ele alırlar. Bu yaklaşım son yıllarda önemli bir araştırma sahası haline gelen *söylem analizi (söylem çözümlemesi/discourse analysis)* çalışmalarının bakış açısına da uymaktadır (Demirci, 2014: 37).

Metin ile ilgili tutarlı bir tanım yapan isim Jean-Marie Schaeffer’dir. “Metin, iletişim-sel bir birim oluşturan yazılı ya da sözlü dilsel bir zincirdir.” (Ducrot; Schaeffer, 1995: 594). Böylesi bir tanımda *metin*, tümceler grubu, tek bir tümce hatta tümcenin bir parçası olabilir. Yani metin ile tümce aynı düzlemde yer almaz.

Söylem = Metin + üretim koşulları

Metin = Söylem - üretim koşulları (Günay, 2013: 40-41).

Şöyle ki cümlelerin birbirinden kopuk halde bir yığın olarak ortada durması elde bir metnin varlığı anlamına gelmemektedir. *Metin*, *doku* ve *bağlam* ile anlamlı hâle gelmektedir. Bu konuyu ayrıntılı olarak işleyen dil bilimcilerin başında M. A. K. Halliday ve Ruqaiya Hasan gelmektedir. Onlardan sonra da Gillian Brown ve George Yule da bu konuda çalışmıştır. Bu isimler, *metin* ile *dokuyu* beraber ele almışlar ve birbirlerini tamamlayan unsurlar olarak sıralamışlardır.

Kohezyon, dokuyu örgüleyip metni meydana getiren en önemli unsurdur. Halliday ve Hasan’a göre; elde mevcut olan cümleler bütünü / yığınının bir metin teşkil etmesinin ayırıcı olmamasıdır. Öte yandan, cümlelerin birbirlerine bağlılıkları dokuyu oluşturduğundan metin ortaya çıkar. Metin, dokusu olan bir şeydir, bu özellik onu metin olmayan şeylerden ayırır. *Doku*, kohesif ilişki tarafından ortaya çıkarılır (Halliday ve Hasan, 1976: 2). Bir metin içerisindeki *kohesif ilişkiler*, söylem içerisindeki bazı elementlerin başka elementlere bağlı olarak algılanmasına / yorumlanmasına bağlıdır (Demirci, 2014: 38).

Bu çalışmanın ana konusu olan zamirler, metni oluşturan en önemli öğelerden biridir.

Zamirler, bazı ifadelerin yüklendiği anlamları, var oluşunda yer alan anlamları ve çeşitli çağrışımları kendi bünyelerinde barındırabilirler. Şöyle ki; zamirler, gizli kelime kalıplarının - derin yapıda yer alıp yüzey yapıda yer almayan kelimeler – anlamsal özgülüğünü de öneren bir kategoridir. Fakat geleneksel dil bilgisi kitaplarında ya da birçoğumuzun hafızasında “ismin yerine geçen” olarak tanımlanmış ya da tarif edilmiştir. Akla şu soru gelebilir: “Zamirler, isimler gibi zarf, sıfat, edat veya atasözü veya atasözü gibi kalıp sözler yerine kullanılabilir mi?” Bu çalışma böyle bir soru ile yola çıkmıştır ve zamirlere yeni bir perspektif ile bakılabileceğini göstermek amacıyla ortaya konulmuştur.

Araştırmacıların üzerinde durduğu husus, bir metni, metin olmayan söz ve yazı yığınlarından ayırıp metin yapan elementlerin, *doku*, *algılanabilirlik*, *tutarlılık*, *bağlam*, *bağ*, *tahmin* gibi özellikleri olduğudur. Bu özelliklerin oluşması için yukarıdaki tasnifte

sıralanan durumların ve dil unsurlarının yanında zamirler de mevcuttur. Zamirler, metni oluşturan cümleler içinde geçen isimleri referans yoluyla gösterir yahut temsil ederler (Demirci, 2014: 39).

Doktor Foster sağanak yağmur altında Gloucester'a gitti. O, (onun/kendi) beline kadar su birikintisine battı ve oraya bir daha gitmedi.

Halliday ve Hasan'ın (1976, Akt. Demirci, 2014: 39) kullandığı bu örnekte dikkat edilirse önce isimler geçiyor, onların ardından isimlere göndermede bulunan zamirler kullanılıyor. Bu metinde *he=doctor Foster; his=doctor Foster's, there=Gloucester* karşılığı olarak kullanılmıştır.

Zamirlerin referans olmalarının iki ana yolu vardır. Bunlardan birincisi, *duruma bağlı referanstır*. Duruma bağlı referansta zamirin işaret ettiği ad metne bağlı olmakla birlikte durumdan çıkarılabilecek bir noktadadır. Yani okuyucu ya da dinleyici zamirin neyi gösterdiğini herhangi bir metne bakarak çıkaramayabilir. Zamirin işaret ettiği adı, ancak o anki durumdan anlayabilir. Dolayısıyla bu tür referansa *dışa gönderme (exophoric)* de denilir. İkinci referans türü ise *metne bağlı referanstır*. Metne bağlı referansta zamirin gösterdiği ad metin içerisindeydir. Okunan metinde veya dinlenen konuşmada hangi zamirin hangi ismi gösterdiğini anlamak daha kolaydır. Bu tür referansa aynı zamanda *içe gönderme (endophoric)* de denir. Metne bağlı referans da ikiye ayrılır: 1. *Anaforik ilişkidir*. Anaforik ilişkide zamir, kendinden önce metin içerisinde geçen bir adı veya isim grubunu gösterir. "*Güneşe bak, (o) çok hızlı batıyor.*" cümlesinde zamir kendinden önce söylenmiş bir ismi gösterdiği için isimle anaforik bir ilişki içindedir. 2. *Kataforik ilişkide* ise zamir önce belirtilir, zamirin gösterdiği ad veya isim grubu sonra gelir. "*(O), çok hızlı batıyor; güneş.*" cümlesinde de gördüğümüz üzere zamir öncesinde ifade edilmiş, işaret ettiği isim ise kendinden sonra kullanılmıştır (Demirci, 2014: 39-40).

Zamirlerin referansta buldukları isimler bağlam içerisinde her şekilde anlaşılır olması gerekmektedir. Bundan kasıt okuyanın ya da dinleyenin isimleri tanımlayabiliyor ve anlayabiliyor olması gerekmektedir.

Zamirlerin işleyiş prensiplerini net bir biçimde anlayabilmemizi sağlayan referans konusunu, böylece buraya kadar anlatılanın da manzarası açıkça gözler önüne serilmiş olunacak olan bilgiyi, Halliday ve Hasan şöyle bir şema ile ortaya koymuştur (Halliday ve Hasan, 1976: 32-33)

Referans	
Dışa Referans	İçe Referans
Önceye referans (Anaforik)	Sonraya referans (Kataforik)

İsimlerin gölgesi olan zamirlerin ne olup olmadığı buraya kadar ele alınmıştır. Yalnız bu çalışmaya konu olacak anlamsal boyutuyla zamirleri anlamak ve anlamlandırabilmek için işlevsel yapıyla ortaya konan zamirlerin anlamsal içeriğinin kalıplarını saptayarak zamirselliğin paradigmatik yapısını geliştirmek gerekir. Bunu da ancak dil birimlerin (sıfat, zarf, isim, edat, ünlem vb.) bağlamsal yapıda kazandıkları 'birbirinin yerine geçme' özelliklerini, yani zamirsellik boyutlarını ele almakla mümkün kılınacaktır.

3. Zamirsellik

Zamirler, sadece bir ismin yerine geçen dil bilgisel bir kategori tanımıyla kısıtlana-
bilecek bir yapıya sahip değildir. Sınırları daha geniştir ve derinlerinde sakladığı birçok
işlevsel boyuta sahiptir.

Bu boyutlardan biri olan zamirsellik, sestene eke, belirli oranlarda başka unsurları gös-
terebilme, onların yerine geçmek suretiyle zamirler gibi kullanılabilme özelliğidir (Bhat,
2004: 5-6, Akt. Demirci, 2014: 65).

Lakin zamirselliği, yani zamirlerin anlamsal boyutunu anlayabilmek için metin içeri-
sinde semantik bağ kuran unsurlardan biri de *ikâme / yerine geçme* olayını dile getirmek
şarttır.

Demirci, kitabında (2014: 65-66) ikâme hakkında verilen bilgileri şu şekilde derle-
miştir:

Halliday ve Hasan (1976: 88), ‘substitution (ikâme)’ terimini en kısa anlamıyla, metin
içerisinde bir unsurun yerine başka bir unsurun kullanılması olarak tanımlar. Onlara göre
[İngilizcede] üç çeşit ikâme mevcuttur: isimlerin ikâmesi *one, ones, same* ile yapılır, fiil-
lerin ikâmesi *do* ile yapılır ve cümlelerin ikâmesi *so, not* ile yapılır.

My axe is too blunt. I must get a sharper one.

‘Benim baltam çok kör. Ben daha keskin birini almalyım.’ (Halliday ve Hasan, 1976: 91).

Leonard Bloomfield, *Language* adlı kitabında aynı terimi açıklarken ‘ikâme, dilbil-
limsel bir biçimin veya dilbilgisel bir özelliğin belirli şartlar altında başka bir dilbilgisel
biçimle yer değiştirmesidir’ der (Bloomfield, 1984: 247).

David Crystal, ikâme’yi tarif ederken bir yapı içerisinde bir kelime kendinden önce
geçmiş bir elementle göndermede bulunuyorsa bu ikâme kelime olarak adlandırabilir, der
ve örnek olarak he ‘o’ zamirini kullanır (*The man came in. He was smiling. ‘Adam içeri
girdi. O gülüyordu.’*) (Crystal, 1998: 371).

Buradan şu gerçeğe varılmaktadır ki ikâme de zamirselliğin yapılış şekillerinden biri-
dir. İkâme sadece kelimeler boyutunda da değildir. Aslına bakılacak olursa ikâme sesler-
den başlar, morfolojik boyutta da devam eder.

Bazen kişisel (idiolekt), zümresel (sosyolekt) bazen bölgesel (diyalekt) dil kullani-
mından kaynaklanan farklı telaffuzlar aynı sesin farklı biçimlerini ortaya çıkmaktadır.
Bir ses yerine başka sesler kullanılmaktadır. Konya = Gonya = Qonya bu durumda k, g
ve q sesleri kelime üzerinde anlam değişikliği yapmadan kullanılmışlardır. [k], [g] ve [q]
ayrı fonemler olmayıp bir fonemin alt ses birimleridir: [k]=[g]=[q] (Demirci, 2014: 68).

Morfolojik boyutta ikâme konusu ise, ekler boyutunda ve çoğunlukla zaman ekleri ile
yapılmaktadır. Görevsel bakımdan birbirinin yerine kullanılan zaman eklerinde ikâme iş-
levi görülür. İşlevsel olarak bir görev ile işaretlenmiş bazı zaman ekleri bağlam içerisinde
diğer bir zaman işaretleyicisi yerine de kullanılabilir yani o eke ikâme eder.

Ozan, sanırım yarın İstanbul’a gidiyor. (tahmin / -yor = -ecek)

Hoca, 1980’lerde araştırmalara kuzey bölgesinden başlıyor. (bilgilendirme / -yor = -dl)

Her gün kardeşini okula götürüyor. (alışkanlık / -yor = -r)

Ayrıca zaman biçimbirimlerin ve kiplerin birbirinin yerlerine kullanılması gibi hâl
ekleri de birbirinin yerine kullanılabilir. Akuzatif eki yerine datif eki, datif yerine akuzatif
eki, ablatif yerine lokatif eki, genitif eki yerine ablatif eki kullanılabilir.

Seyircilerden biri sahneye gelebilir mi?

Sınıftaki öğrencilerden biri sınıf defterini öğretmenler odasına götürsün.

Türkçede zaman eklerinin ya da hâl eklerinin birbirinin yerine kullanılma yani birbirlerini ikâme etme durumları dilde var olma zamanlarıyla ilgilidir.

Şöyle ki; bir biçimbirim şekil olarak ortaya çıkmadan ondan önceki bir morfem tarafından, söz yerindeyse ‘idare edilmiş’ olması gerekir (bk. Demirci, 2007: 10).

Korkmaz (1995: 226) ise bu durumu fiillerin rejimi diye adlandırır.¹

“Türkçede bazı fiiller kendilerine bağlanan bazı hâl eklerine izin verirken bazılarına izin vermemektedir. Örneğin Türkiye Türkçesinde, nezle bulaşır diye çocuğu **öpmeye** korkuyorum veya beni azarlar diye **yanına** gitmeye korkuyorum cümleleri nezle bulaşır diye çocuğu **öpmekten** korkuyorum veya beni azarlar diye yanından gitmeye korkuyorum biçiminde de söylenebilir. Bu kullanımlar kabul edilebilir, çünkü kork-fiili hem datifekine hem de ablatifekine izin vermektedir. Bu tür kullanımlarda akül edilmesi gereken şey fiilin birincil ve ikincil tercih hakkının olabmesidir.”

İkâmeler, fonem ve morfolojik boyutun dışında kelime seviyesinde de mevcuttur. *de/da* enklitiği *vb.*, *vs.*, *ve saire* gibi metin dışına referansta bulunan öğeler kelime boyutunda ikâme etmeye örnektir. Kelime boyutunda ikâmeler cümle boyutunda da olabilir.

-*Onu durakta iki saat bekledim.*

+*Ben de.*

-*Begüm bugün sınıfta yoktu.*

+*Hakan da.*

-*Dün duyduğum haberler çok kötüydü.*

+*Benim de.*

Kalem, silgi, defter vb. okul gereçlerini okula giderken unutmamalısn.

Örneklere de görüldüğü gibi *de/da*, *vb.* öğeleri kendilerinden önce söylenmiş öğelerin yerine kullanılmış ve metni tekrardan kurtarmıştır. *de/da* enklitiğinde zamirlerin önceye referans (anaför) özelliği mevcuttur. *vb.*, *vs.* gibi metin dışı referans kaynakları da cümle içinde verilen örneklerin dışında kalan tüm diğer örnekleri temsil etmektedir.

Derinlerde anlam boyutları gizil olan zamirler, anlam boyutlarıyla incelenmeye ve kayda alınmaya mecburdurlar. Zamirler, bazı ifadelerin yüklendiği anlamları ya da var oluşunda yer alan anlamları ve çeşitli çağrışımları barındırabilirler. Şöyle ki; zamirler gizli kelime kalıplarının anlamsal özgüllüğünü de öneren dil bilgisel kategoridir.

Zamirleri çizilen sınırlar içerisinde çıkarıp daha geniş bir çerçeveye incelemeye sebep olan bakış açısı ise *zamirsellik* kategorisidir.

Zamirsellik; sestene eke, kelimedene cümleye dilin neredeyse bütün seviyelerinde dil unsurlarının belirli oranlarda başka unsurları gösterebilme, onların yerine geçmek suretiyle zamirler gibi kullanılabilme özelliğidir (Demirci, 2014: 65).

Osmanlı döneminde “derûnda ızmar olan sır” olarak ifade edildiği gibi zamirler, bir anlamı yansıtan, özünde anlamı olmayan ve diğer ifadelerin anlamını yüklenen ifadeler olarak tanımlanabilir. Bu zamirler kalıbı, gizli kelimeler biçiminde şifrelenmiş bir anlam yükü önermektedir. Anlam yükünü mümkün kılan zamirselliği ve zamirselliği mümkün kılan anlam yükü kalıbını belirleyebilmek için öncelikle öğelerin paradigmatic yapılarının anlaşılması gerekmektedir. Bir dilde kelimelerin birbirinin yerine geçmesine imkân

¹ Zeynep Korkmaz, “Batı Anadolu Ağzlarında Yazı Dilinden Ayrılan İsim Çekim Ekleri ve Fonetik-Morfologik Bağlantısı”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 2, Ankara 1995, s. 222-231.

verecek sistem, böyle bir paradigma içindeki parçaları düzene sokmak vasıtasıyla bir zamirin anlam yükünü belirler (Muhlhauser, 1990: 200 Akt. Akçataş, 2010: 3).

Zamirsellik cins isimler, sıfatlar, zarflar, soru kelimeleri ve cümle seviyesinde gerçekleşir. Ayrıca tekrarı önlemek için de zamirlerden faydalanılır ve böylece zamirler çeşitli anlam yükleri üstlenirler.

Cins isimlerin temsil ettiği varlık dünyası sınırları belirlenmiş özel isimlere göre çok daha geniştir.

Özel isimler belirli bir varlığa verilip onu temsil ederken cins isimlerin temsil ettiği varlıkların sayısı çok değişken olabilir. Birden fazla varlığı tek kelimeyle temsil edebilme özelliğine sahip olan cins isimler zamirsel özellik gösteren en önemli isim türüdür (Demirci, 2014: 76).

“O” zamiri bilindiği üzere şahıs zamiri olmanın yanı sıra cansız varlıkları da karşılama kabiliyetine sahiptir. Diğer şahıs zamirlerinden çok daha geniş bir varlık göstergesini temsil etmektedir.

Şöyle ki; “o” dediğimiz kişi herkes olabilir, kimden bahsedildiğini okuyucu/dinleyici/alıcı bağlam içerisinden çıkarır ya da işaret yoluyla kendisine gösterilir. “Öğretmen Ali” sınırları daha da belirlenmiş “o” zamirine göre daha dolu olan bir tanımlamadır; lakin “öğretmen Ali TEK” tam olarak sadece bir bireyi anlatmaktadır. İşte cins isimler de özel isimlere göre sınırları daha esnek ve geniştir. Böylece zamirsellik alanları da daha kapsamlıdır (Demirci, 2014: 75-76). Demirci (2014: 76), bu konuda, belirsizlik zamirlerine işaret etmektedir. Belirsizlik zamiri olabilecek kelime türlerinin en önemlilerinden biri cins isimlerdir. Belirsizlik zamirleri de diğer zamirlere göre ifade ediş ve ettiği alan daha kapsamlı ve geniştir. Cins isimler de belirsizlik zamirleri gibi daha çok varlığa hitap edebilir. Hatta öyle ki zaman içerisinde zamirlerin anlam yükleriyle birlikte ele alınacağı zamanlarda birçok cins isim belirsizlik zamiri olarak da anılacaktır.

Sıfat ise bilindiği üzere isimleri niteleyen kelimelerdir. Sıfatlar sayesinde alıcı/okuyucu/dinleyici sıfatların nitelediği varlıkları daha iyi canlandırabilir ve o varlıklar hakkında daha ayrıntılı fikir sahibi olabilirler.

Sıfatların zamirsellik taşıması aslında adlaşmasından ötürü olmaktadır. Adlaşma, olarak tanımlanan dil olayı bir ismi niteleyen kelimenin o ismin düşmesi neticesinde ismi temsil etmesidir. Sıfatın nitelediği isim düşüp sıfat ismi temsil etmeye başladığından itibaren, derin yapıda anlam yönüyle yüzey yapıda görevsel olarak, zamirselleşme özelliğini kazanmıştır. Adlaşma olarak geçen bu olay gramer kitaplarında sadece biçimsel yönden ele alındığından ve işlevsel olarak değerlendirilmediğinden ötürü dile getirilmemiştir.

Yeşil kazağı Ali Necip'e annesi almış. (niteleme sıfatı)

Öteki kazağı da babaannesi örmüş. (işaret sıfatı)

Öteki de babaannesi tarafından örülmüş. (işaret zamiri)

Örtük anlatma bakımından ilk cümle hem kazaktan bahsedildiğini hem de kazağın yeşil olduğunu bildirir; ikinci cümle kazaktan bahsedildiğini bildirir ama kazağın özelliğini vermez, yani ilk cümleye göre anlam daha örtüktür ve sıfatın nitelediği isim daha belirsizdir. Son cümle de ise sıfatın nitelediği isim tamamen düşmüş öteki sıfatı kazağın yerine de kullanılmış ve zamirselleşmiştir. Şöyle de diyebiliriz ki; sıfatların zamirleştiğinin de göstergesidir. İlk cümleden son cümleye doğru bilgi verme aralığı azalmıştır yalnız zamirselleşme oranı da o derece artmıştır.

İnsanı düşünmeye sevk eden soru cümleleri, bilmediğimiz veya kısmen bildiğimiz bir konu hakkında bilgi edinmemizi sağlar. Yöneltilen soruda talep, alınan cevapta ise paylaşım söz konusudur. Böylelikle interaktif bir döngü ile bir diyalog meydana gelmektedir (Savran, 2002: 232).

Soru kelimeleri kişinin merak ettiği konuya yönelik olmaktadır. Demirci (2014: 81) bu durumu şöyle ifade eder: "... merak edilen içerik soru kelimesinin altında bir zamir gibi gizlidir. ... sıfat olsun, zarf olsun her türlü soru kelimesi dil bilgisel olarak adına zamir denilirse de zamirseldir."

Sorular bazen sıfatı, bazen, zarfı bazen eylemi bazen zamirleri açığa çıkartacak cevaplara yöneliktir. Bu soruların cevapları da belirli kalıplar içerisinde verilmeyebilir. Ayrıca tekrara düşmemek için de bazen soruda yer alan sıfat, zarf, isim, eylem cevapta zamir olarak yer alabilir.

Ne zaman geldi? (soru zarfı) → *Akşam saatlerinde.*

Havanın kararmasından itibaren saat 9-10'a kadar olan zaman zarfı yerine kullanılan akşam saatleri cevapta zaman zarfı olarak yer almalyken kalıplar dâhilinde bir cevapla yer almamış, zamirleşmiştir.

Eve kim geldi? → *Eve, Ayşe / Ahmet / oğlun / halanın kızı / karşı komşu geldi.*

Bu örnekte de görüldüğü üzere paradigmatik olarak *kim* soru zamirinin yerine gelen isimler soru kelimesinin açıklaması niteliğindedir ve soru kelimesi yerine kullanılmıştır. Bu da şu gerçeği ortaya çıkarmaktadır ki; soru kelimeleri bir zamirin gördüğü işlevi görmektedir ve ayırt edici özelliği zamirselliklidir.

Cümle boyutunda zamirleşme ise genelde atasözleri, deyimlerde gerçekleşse de bazen cümle yerine de bir zamir yer alır ve cümle zamirleşme boyutuna geçer.

"Eski kocanın hiçbir engel tanmadan akan sel suları gibi çağlayan hikâyelerinden şunları öğrenmişti:

Çok şey bildiğimizi sanıyor, ama hiçbir şey bilmiyorduk." (Orhan Pamuk / *Kara Kitap*, s. 129).

"Bana bunu çok söylediler albayım: Kendini beğenmiş sen de, neyin öğünüyorsun?" (Oğuz Atay / *Tehlikeli Oyunlar*, s. 103).

"İki yanına asılmış paltoların arasında kendi yüzümü o kadar memnun ve biçare, o kadar zelil ve her tarafa sürüklenebilir, her şeye mukavemetsiz ve her şeyden istifa etmiş gördüm ki, bir an billûrun beni kusacağını, kendi suratımı ayaklarımın ucuna fırlatacağını sandım. Fakat hayır. Hiç de böyle olmadı." (Ahmet Hamdi Tanpınar / *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, s. 145).

Verilen bu örneklerde de görüldüğü üzere, cümle ya da birkaç cümlenin birleşimiyle oluşmuş ifade topluluklarının *böyle, şunları, bunu* gibi işaret zamirleri yerlerini tutmuş ve bu zamirler, cümlelerin anlam yüklerini üstlenmişlerdir. Dolayısıyla bu zamirler aslında kendilerinden daha önce söylenmiş ya da daha sonra söylenecek bilgilere göndermede bulunarak onları temsil etmişler ve zamirleşme örneği sergilemişlerdir.

Cümle boyutunda zamirsellik temsil etme ile alakalıdır. Aslında cümlelerde geçen her kelimenin temsil kabiliyeti yoktur. Bir cümle ima yoluyla anlam iletme amacı gütmeyeceği müddetçe o cümlede yer alan her kelime başka anlamları temsil etmezler. Oysa bir atasözünde kullanılan her kelime, derin yapıda, başka bir anlamı kodlayabilir, yani başka kelimeleri temsil edebilirler.

Acele işe şeytan karışır atasözünü paradigmatik olarak incelersek; bu atasözünde yer alan kelimelerin anlam olarak başka kelimeleri temsil ettiği görürüz.

ACELE İŞE	ŞEYTAN	KARIŞIR
Hız yapmak	Ölüme	neden olur
Düşünmeden adım atmak	Yanlışlıklarla	sonuçlanır
Düşünüp taşınmadan hareket ettiğin için	İşinden	atıldın
Sabredip beni dinleseydin	Ali'den ayrılmaz,	böylece yalnız da kalmazdın.

Bu atasözü içinde yer alan her kelime başka kelimeleri ima etmiştir. Yani şunu belirtmeliyiz ki atasözleri ve birçok deyim birer ‘pro-form’² olarak zamirsel özellik gösteren yapılarıdır.

Bu çalışmanın amacı işte burada açıkça ortaya çıkmaktadır; varlığıyla herhangi bir şey, ima eden, temsil eden ya da ikâme eden göstergeler, bağlam içerisinde, zamir işlevi yüklenebilecek bir tabiata sahiptir. Bu da zamirleri anlambilimsel yönden ele alıp işlevsel olarak tekrar değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

4. Zamirlerin Anlam Yükleri ve Gönderme Yapma Güçleri

“Yerine geçme” tanımıyla kısıtlanan zamirler, sadece bu tanıma sıkıştırılabilecek bir dil birimi değildir, daha doğrusu bu tanımlama, zamirler için ne yeterlidir ne de doğrudur. Zamirler, gizli kelimeler şeklinde şifrelenmiş, gizli anlamlar yüklenebilen, yani anlam yükü önermelerinde bulunabilen kelimelerdir.

Türkiye Türkçesindeki zamirler varsayıldığı gibi sayılabilen, varlıklarını sadece verilen bu sayılar içerisinde kanıtlayabilen dil birimler midir? Yoksa zamirler cümle ve cümle üstü birimlerde (bağlam içerisinde) kullanımlarına göre diğer dil birimleri de zamir olarak sayılabilir mi? İsimler, sıfatlar, zarflar cümledeki kullanımlarına göre zamir işlevinde olabilir mi? Hatta cümleler ve cümle üstü birimler zamir olarak görev alabilir mi?

Zamirleştirme süreciyle birçok kelimenin cümle içindeki görevleri tekrar değerlendirilecektir. Zamirleştirmeyi mümkün kılan anlam yükü kalıbını belirleyebilmek için öncelikle paradigmatik yapısının anlaşılması gerekir. Bir dilde kelimelerin birbirinin yerine geçmesine imkân verecek şekilde oluşturulmuş sistem, böyle bir paradigma içindeki parçaları düzene sokmak amacıyla bir zamirin anlam yükünü belirler (Muhlhauser, 1990: 200, Akt. Akçataş, 2010: 3).

İletişim sırasında ister karşılıklı bir konuşma ister yazılı bir metin karşısında konuşan / ileten / yazan / verici, dinleyene / iletilene / okuyana / alıcıya vermek istediği kodu iletirken bunu en kaliteli ve en kısa şekilde iletme amacı güder. İşte bir zamirin anlam yükü, önceki anlatımdaki bilgiyi alıcıya verirken ifadeyi tekrarlamak yerine, izini belirtecek şekilde aktarma yolunu izler; çünkü önceki bilgi tekrarlanmak yerine, izleri dile getirilir.

² Edebî ve dil bilimsel anlamda *metaforlar*, gerçek bir olayı anlatmadan önce anlatılan *hikâyeler* ve bir durumu daha kolay kavrayabilmek için anlatılan temsiller semiyotik bir yaklaşımla gösteren-gösterilen dengesi kuran birer ‘pro-form’ değeri taşımaktadırlar (Demirci, 2014: 85). Ön anlatım olarak ifade edebileceğimiz pro-form’u esas anlatım gerçekleşmeden neyin yerine neyin geleceğini okuyucuya/dinleyiciye; yani alıcıya daha iyi kodlamaktadır, şeklinde tanımlayabiliriz.

Bir zamiri ve anlam yükünü anlayabilmek için zamirleri bir dil birim olarak görmek gerekmektedir. Dil birimler, içinde buldukları duruma göre anlam kazanırlar (Üstüno-va, 2010: 48).

Diessel (1999: 90), dil birimleri; *içe yerleşik anlam taşıyanlar* ve *dış kaynaklı anlam taşıyanlar* olarak ikiye ayırır. İçe yerleşik anlamları olan dil birimler, öz anlamları vardır ve görevleri değişmezler. Buna örnek olarak; isimler, eylemler, zarflar örnek verilebilir. Dış kaynaklı anlam taşıyanların anlamları ise diğer bileşenlere bağlıdır ve tamamen buldukları duruma göre düzenlenir. Buna örnek ise; zamirler, edatlar ve ünlemlerdir.

Dil bilimsel birimler bu iki bağlamda incelenecek olursa, her kelimenin *zamirsel* bir özellik taşıdığı daha iyi anlaşılabilir. Bunun sebebi, kelimelerin gerçek dünyadaki varlık, özellik, davranış ve eylemlerin şifrelendiği semboller olmasıdır. Bir sembolün zamirsel anlamı, söz konusu iddianın anlaşılmasını kolaylaştırır (Hill, 1995: 148, Akt. Akçataş, 2010: 4).

“*Yarın, bizimkiler benim eve gelecekler.*”

cümlesini ele alacak olursak; “yarın” zarfı bulunduğumuz günün bir sonraki gününü ifade etmektedir. Örneğin; pazartesi gününde ise salı gününün yerine kullanılmıştır. “bizimkiler” öznesi ise; söyleyen kişinin arkadaşlarını, aile fertlerini, akrabalarını kastedebilir ve dolayısıyla bu kişilerin yerini tutmuştur. “benim eve” yer tümleyicisi ise; cümleyi söyleyen kişinin yaşadığı mekânı (apartman katı, villa, çiftlik evi vs.) ikâme etmektedir.

Dilin dizimsel yapılanmasına bağlı olarak dil bilimsel birimlerin oluşturduğu bağlantılar, yazı içinde anlam kazanır ve bu sırada olağandışı durumlar ve zamirleştirmeler meydana gelir. İşlevsel dil bilimi biriminden uzaklaşıp sözlük birime yaklaştıkça anlam daha belirginleşir (Yüksel, 2002: 170).

Ben -----x-----x-----x-----x----->

İşlevsel kelime   İnsan   Adam   Baba   Sözlük Br.

Dil bütünüyle bir adlandırmadan ibaret olduğu için, bir söz kadar söz öbeği veya cümle de ad olarak kullanılabilirdiği gibi (Karaağaç, 2009: 31) zamirler de yerlerine geçtiği bileşenlere bağlı olarak anlam yükleri kazanırlar. İsim yerine kullanılanlar isim, fiil yerine geçenler fiil, sıfat görevinde kullanılanlar sıfat, zarf görevinde kullanılanlar zarf olarak cümlede yerini alır. Hatta cümle boyutunda bile kullanılan zamir olabilir.

+ *Yarın tüm öğrenciler okul bahçesinde toplanacak*

-*Duymadım, Müdür ne dedi?*

+*Yarın, burada toplanacaktık.*

Bu diyalogda yer alan ilk cümle okul müdürünün öğrencilere yönelik söylediği bir cümledir. İkinci cümlede “ne dedi” soru zamiri cümledeki yüklemi / eylemi konumundadır. Üçüncü cümlede ise “burada” yer tümleyicisi “okul bahçesinde” ibaresinin yerine kullanılmış ve işaret zamiri yer tamlayıcısının işlevini kazanmıştır.

Bir zamir, yüklem anlatıcı yapısına göre düzenlenir. Zamiri tutan içerik ve yüklem arasındaki ilişki anlam yükünü belirler. Bileşenlerin çoğu yüklemle olan ilişkilerinin sonucu zamirleştirmeye uğrayabilirler (Diessel, 1999: 138, Akt. Akçataş, 2010: 6).

Zamirlerin anlam yüküyle alakalı olarak, şahıs zamirleri, işaret zamirleri ve “ne” soru zamiri ön plana çıkmaktadır. Şahıs zamirleri, cümlede iyelik ve şahıs zamirleriyle etkileşime girerken; işaret zamirleri ve “ne” soru zamiri daha çok diğer dil birimleri ile ilgilidir. Hatta işaret ve soru zamiri cümle ya da cümle grubu yerine geçip zamir kullanımını kazandırabilir.

“Haftada üç gün yürüyüş yapacaksın. Bunu sakın unutma.” (işaret)

“Ne demiştin ben sana: sana geri gelecek!” (soru)

Önceden belirtilen ve arkadan gelen bilgiler, tekrar edilmeksizin cümlelerin yerine geçerek onun yerini tutar. Bunun şöyle faydaları vardır:

1. Mesajın daha iyi anlaşılmasını sağlar.
2. Bilgiyi pekiştirerek korur.
3. Vurgulanması gereken bilginin altını çizer.
4. Önceki bilginin unutulmasını engeller.
5. İletişimi sağlar.
6. Zaman ve iş yükünden tasarruf sağlar.
7. Dilde yer alan tekrarları engeller.
8. İşlevsel bir dil öğretimi sağlar.
9. Okunanın idrâkını sağlar.
10. Soyut anlamı somutlaştırır.
11. Önceden sağlanan bilginin algılanmasını kesinleştirir ki bu bilinçli bir algıdır (Donellan, 1978: 112, Akt. Akçataş, 2010: 7).

Zamirlerin bir önceki ya da bir sonraki cümlede herhangi bir ögenin yerini tutması, onu gösterme (anaforik) işlevi iki cümle arasında kohezyon oluşturur. Böylece iki cümle arasında bir bağ oluşturur ve bir bütün olarak algılanmasına sebep olur.

Zamirlerin anlam yükü, yaptıkları göndermelerle oluşur; çünkü bir zamir ve içeriğini üstlendiği bileşik arasındaki ilişki gönderme yoluyla belirlenir. Göndermeler içe dönük ve dışa dönük olmak üzere iki şekilde incelenebilir. İçe dönük gönderme, yazıdaki diğer bilgilere yönelikken dışa dönük gönderme dış dünyaya yöneliktir (Cooke, 1968: 101, Akt. Akçataş, 2010: 9).

Boş (sıfır) anlama sahip zamirler, doğrudan dışa dönük gönderme yapamazlar. Yani gerçek dünya ile ilgili anlam çağrışımları yapmakta başarısız olurlar. Bu nedenle zamirler, öncelikle içe dönük gönderme yoluyla, anlam çağrışımı gücüne sahip bir ögeye ulaşır. Bu sayede gerçek dünyaya ait bilgiye, bir aracı vasıtasıyla ulaşılmış olunur (Marchese, 1986: 55, Akt. Akçataş, 2010: 9).

“*Ne Sevgi ne Dumrul ne de Bilge bana dayanırlardı. Onları yeniden yaratamazdım; buna izin vermezlerdi.*” (Oğuz Atay / Tehlikeli Oyunlar, s. 351).

Örnek olarak alınan bu cümlede şunu görmekteyiz ki; ikinci cümledeki “onlar” zamiri bir önceki cümlede özne olan “Sevgi, Dumrul ve Bilge”ye gönderme yaparak kişisel kimliğe ulaşır. Yine ikinci cümledeki “buna” tümleci kendisinden önce zikredilen “yeniden yaratamazdım” ifadesi yerine kullanılmıştır. Böylece isimler ve tümleç yerine kullanılan zamirler, gerçek dünyadaki bilgiye gönderme yaptıktan sonra, bilgi somut hale gelmiştir.

Zamirleşme sadece kelime boyutunda da olmaz ekler dünyasında da zamirleşme mümkündür.

5. Zamirler Tarafından Taşınan Bilgi ve Ekler

Zamirler yerlerine ikâme ettikleri ögelerin bilgilerini taşımakla birlikte bunlar ekler boyutunda da gerçekleşebilir.

İyelik, kişi, belirtme ve ilgi eklerinin, işaret kelimelerini kelime, tamlama ve öge seviyelerinde kullanma konusundaki yerleri önemlidir (Akçataş, 2010: 10).

İyelik Ekleri: İyelik ekleri, bağlı oldukları sözcüklerin bir şahsa ya da bir nesneye ait olduğunu ifade eden eklerdir. İyelik eki taşıyan sözcükler sıfat, zarf, zamir ve bağlaç olarak kullanılabilirler (Usta, 2008: 48). Kişi zamirleriyle aynı işleve sahip olmakla beraber onlar gibi göndermede bulunabilirler.

İyelik ekleri denildiği üzere zamir olarak işlev alıp işaret ve kişisel sınıflandırma içerisinde onları bir araya getirir. Bilgiyi ona ait olan kelimeye bağlamak önemlidir. “Sana kızıyorum. Ancak sırrımı sadece sen biliyorsun.” cümlesindeki ‘sırrın’ sahibi önce belirtilerek, bilginin daha iyi ve daha açık bir şekilde aktarılmasına sebep olmuştur (Akçataş, 2010: 10).

Kişi Ekleri: Kişi zamirleri görevinde olup onların anlamsal boyutunu taşımakla beraber onlara göndermeler de yaparlar.

“*Ben, seni böyle bilmezdim. Sen çok değişmişsin.*”

Belirtme Ekleri: Zamirleştiren kelimeyi işaretler ve ayırt edilmesini sağlar (Akçataş, 2010: 10).

“*Bir adı olan şey adıyla anılır, diye beni azarladı. Ben bu hakikâti unuttuğuma müteessir, o kendiliğinden bir vecize bulduğundan memnun, tekrar Mübarek’e döndük.*” (Ahmet Hamdi Tanpınar / *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, s. 105).

İkinci cümlede ‘hakikât’ kelimesi zamirleştirilmiş ve ‘bir adı olan şey adıyla anılır’ cümlesi yerine geçmiştir. ‘Hakikât’ kelimesinin sonuna gelen ek, zamirleştirmeyi destekler ve ayırt edilmesini sağlar.

İlgi Eki: İsmi başka bir isimle ilişki kurmasını sağlayan bir ektir. Türkçe, kişi-kişi, kişi-varlık, varlık-varlık ilişkisinin ve sahiplik kavramlarının yoğun yaşandığı bir dildir. Zaten söz öbeklerinde ilgi hali ve iyelik eki; cümlelerde zamir ve şahıs eki kullanılması bu gerçeğin en bariz göstergesidir (Karaağaç, 2009: 62).

Ayrıca ilgi ekleri, zamirlerin cümlede işlenmesini kolaylaştırır.

“*Celâl Bey’in bir kat meselesi yüzünden babasıyla kavgalı olduğu doğru muydu? Galip, bunun ‘çok eski’ bir mesele olduğunu söyledi.*” (Orhan Pamuk / *Kara Kitap*, s. 105).

İkinci cümlede geçen “bunun” ögesi işaret zamirinin ilgi hali eki almış şeklidir ve birinci cümlenin öznesi yerine kullanılarak zamirleşmiş ve hem dilden tasarruf edilmiş hem de tekrarı önlemiştir.

6. Anlam Yüğü ve Zamirlerin Ögeleştirilmesi

Zamirlerin farklı bilgileri yükleniyor olması ve farklı bileşenlerde ortaya çıkması Türkiye Türkçesinin ifade kabiliyetini artırır. Zamirler tarafından taşınabilen bilgi, ögesel yapıya odaklanır ve cümle seviyesinde değerlendirilir (Akçataş, 2010: 11).

6.1. Özne: “*Bunlar söylenmez.*” (OA / TO, s. 83).

“*Celâl’e göre hiç de anlaşılmayacak bir davranıştı bu.*” (OP / KK, s. 259).

“*Ama önemli değil bunlar.*” (OP / KK, s. 320).

6.2. Nesne: “*Zaten kurulur kurulmaz bir tâmimle bütün arkadaşlardan rica edeceğim bunu.*” (Ahmet Hamdi Tanpınar / *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, s. 275).

“*Yavuz, onu yenmiş.*” (Orhan Pamuk / *Kara Kitap*, 320).

“*Ben de bütün olanları bir anda unutarak onu affedecektim.*” (Oğuz Atay / *Tehlikeli Oyunlar*, s. 221).

“*Sen bilmezsin bunu.*” (Oğuz Atay / *Tehlikeli Oyunlar*, s. 223).

6.3. Yer Tümlenci: “İşte orda durun bayım” (Didem Madak / *Ah’lar Ağacı*, s. 38).

“Orda, uzakta, kalbimin en doğusunda” (Didem Madak / *Ah’lar Ağacı*, 39).

“Bütün mesele şuradan geliyor: Kendinizi zamanınızdan üstün görüyorsunuz.” (Ahmet Hamdi Tanpınar / *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, s. 287).

6.4. Zarf Tümlenci: “Öyle bir şey olamaz.” (Ahmet Hamdi Tanpınar / *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, s. 287).

“Öyle oldu, öyle oldu’ dedi Selim Bey.” (Oğuz Atay / *Tehlikeli Oyunlar*, s. 208).

“Daha o zamanlar Kavaklar yasak bölge değildi.” (Oğuz Atay / *Tehlikeli Oyunlar*, s. 78).

“Bu işte öylesine deneyimliydi ki, hissettiği kararsızlık bu yüzden olamazdı hiç.” (Orhan Pamuk / *Kara Kitap*, s. 290).

6.5. Yüklem: “Bilirdim odur en kırmızı zaman.” (Didem Madak / *Ah’lar Ağacı*, s.40).

“Karanlık işlere girenlerin sonu budur.” (Orhan Pamuk / *Kara Kitap*, s. 278).

“Baba, sen busun, demiş!” (Ahmet Hamdi Tanpınar / *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, s. 286).

“Babası olan herif de böyleydi.” (Ahmet Hamdi Tanpınar / *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, s. 289).

“Sen başkasın başkasından, sen deli dilsin.” (Haydar Ergülen / *Üzgün Kediler Gazeli*, s. 73).

7. Taranan Metinler ve Bağlamsal Açıdan Taranan Verilerin Değerlendirilmesi

Bu çalışmada iki eser taranarak zamirlerin anlam yükleri ortaya konulmuştur. Taranan metinler; Oğuz Atay’ın *Tehlikeli Oyunlar* ve Haydar Ergülen’in *Üzgün Kediler Gazeli* adlı kitaplarıdır.

Belirtilen eserlerde, zamirlerin kazandıkları özne konumundaki anlam yükleri fişleme yöntemiyle taranmış ve veriler toplanmıştır. Bu çalışmada verilerin sayısal değerleri değil, işlevsel boyutları önem kazanmıştır.

Taranan bu eserlerde ve genelinde zamirler, tarafından taşınabilen bilgi, öge boyutundadır ve cümle seviyesinde değerlendirilir.

Zamirlerin anlam yükleri daha önce bahsedildiği gibi içe dönük ve dışa dönük olmak üzere iki şekilde anlam yüklerini kazanırlar.

Zamirlerin içe dönük anlam yüklerinde veriler, anlamsal yüklenmelerde bağlı bulunduğu metinde bulunan daha önceden verilmiş bilgi kapsamındadır ve ögesel yapıya odaklanır; yani cümle seviyesinde değerlendirilir. Dışa dönük anlam yüklerinde ise; zamirler, cümle ögesi olarak değerlendirilse de yüklendiği anlamlar metin dışı anlamlardan müteşekkildir. Yani dış dünyaya ait bilgilerin verisel bilgileri zamirler tarafından taşınır ve metne yansır. Göndermeler tamamıyla dış dünyaya aittir. Yani verilerin ardıl ya da öncül olarak gönderme yapabilecekleri hiçbir bilgi metinde mevcut değildir. Alıcı gerçekleşen zamirleşme olayında taşınan bilgisel kodu, taşınan bilgiyi, sezgileriyle ve çağrışımlarla; yani daha önceden edimlediği her türlü bilgiyi, bağlam içerisindeki veriler ışığında değerlendirerek bulur. Dışa dönük anlam yükleri, düz anlamsal anlatım değil de yan anlamsal anlatım; yani sezdirim ve çıkarsama gibi alıcının katkısı ile oluşan anlamlarda gerçekleşir. Sezdirimlerin ve imalı anlatımların alıcı tarafından anlaşılabilmesi için her bildiri sezdiri türü anlatımsal durumlar kullanılır. Yani bir yanda söyleme edimi diğer

yanda söyleme isteği vardır. İşte bu iki isteğin kesişip iş birliği yaptığı son aşamaya ise sezinetme denir. Alıcı sezinetme aşamasında kendisine verilen verilerle asıl anlatılmak istenene, gerçek bilgiye, ulaşır.

8. Zamirlerin Özne Konumundaki Anlam Yükleri

Cümlede bir var oluşu veya bir yapma ve olmayı gerçekleştiren ögedir, özneler. Özne, yapma ve olmanın en büyük özelliğidir; çünkü o, yapan ve olandır (Karaağaç, 2009: 189).

Özne, bazen olduğu gibi belli iken bazen hissettirilir ya da yüklem taşıdığı şahıs ekinden anlaşılır. Bazı durumlarda ise zamirsellik ile başka ögeler cümle içerisinde öznelenebilir.

(1)

a) “Herkes tarih okuyor albayım; bugüne değer veren kalmadı.” (Oğuz Atay / Tehlikeli Oyunlar, s. 69).

b) “... bardağın içinde kaşık bulunanı Sermet Beyin, kaşiksız olanı benim.” (Oğuz Atay / Tehlikeli Oyunlar, s. 88).

c) “Süslenişyle, kokular sürünüp ipek gömlekler giymesıyla alay edildiğini, durgun ve donuk bir istihza ile karşılandığını sezdi: Üşüyen yaratıkların soğuk istihzası.» (Oğuz Atay / Tehlikeli Oyunlar, s. 171).

d) “Otelde kalan koca ve evden çıkmayan kadın biraz daha tebessüm sebebi oldu.” (Oğuz Atay / Tehlikeli Oyunlar, s. 184).

e) “kendilerinefransızcaisimtakılanlar için ne söylense yeri ydi.» (Oğuz Atay / Tehlikeli Oyunlar, s. 226).

f) “Oktay Rifat’ın ‘Bir çekitaşı gibi üstümde zaman’ dizesiyle en yoğun ifadesini bulan bu kaygı şiirle başlasa da, bu kaygının ağırlığını azaltan da yine şairdir.” (Haydar Ergülen / Üzgün Kediler Gazeli, s. 102).

g) “oyun bitti kiralık kelimeler dükkânında ‘Savrulan’ savrulana” (Haydar Ergülen / Üzgün Kediler Gazeli, s.49).

Sıfat-fiil eki alıp isimleşen ve cümlelerin öznesi görevinde bulunan bu ifadeler, aynı zamanda metinde art-öncül göndermelerle metindeki bazı ifadelerin yerini tutmuş, anlam yüklerini üstlenmişlerdir. Dolayısıyla bu ögelerdeki zamirleşmeyi görmemek imkânsızdır. Görevsel olarak ‘özne’ diyip yerini belirlemek, anlamsal boyutta taşıdıkları anlam yüklerini göz ardı etmek dilin işlevsel boyutunu dikkate almamak olur ve böylece inceleme hem eksik hem de yanlış olacaktır.

Şöyle ki, “Herkes tarih okuyor albayım; bugüne değer veren kalmadı.” (Oğuz Atay / Tehlikeli Oyunlar, s. 69), bu örnek üzerinden açıklama yapmak gerekirse ‘bugüne değer veren’ ögesi görevsel olarak cümlede özne konumundadır, ama eksilteli bir ifadedir. Bugüne değer veren bireyler/ insanlar/ vatandaşlar... gibi isimlerle tamamlanabilir; lakin yazar ifadeyi tamamlamamış, genelleştirmiş ve ifadeyi isimleştirmiştir. Fakat metnin bütününe baktığımızda, yüzey yapıda ifade edilmeyen unsurlar derin yapıda varlıklarını hâlâ yaşatmaktadır. Bu ifade zamirleşerek derin yapıda var olan, ama yüzey yapıda yer almayan tüm varlıkların anlam yüklerini üstlenerek zamirleşmiş ve cümle boyutunda özne görevinde görünmüştür.

(1.b,c,d) örneklerinde de kaşık bulunanı - kaşiksız olanı ifadeleri çay bardakları için kullanılırken çay bardağı verisini hem görev hem de anlam boyutunda temsilleyerek, yani

anlam yükünü üstlenerek görev boyutunda özne iken anlamsal zeminde zamirleşmiştir. Yine (1.c) örneğinde altı çizilen ifade üşüyen yaratıklar ifadesi genel olarak kadınlar yerine kullanılmış, bağlamda kadın varlığının anlam yükünü üstlenmiştir. Sıfat-fiil ekiyle isimleşen bu ifade kazandığı anlam yüküyle artık bir dil birimi olan zamir görevini üstlenmiştir; cümle ögesi olarak da özne konumundadır. (1.d) örneğinde yine *otelde kalan koca ve evden çıkmayan kadın* özneleri metnin daha önceden bilgileri verilen Süleyman Bey ve Leylâ Hanım için kullanılmış, öncül gönderme ile bu iki ifade Süleyman Bey ve Leylâ Hanım'ın anlam yüklerini üstlenerek zamirleşmiştir.

(1.e) örneğinde ise; *kendilerinefransızcaisimtakılanlar* ifadesi Fransızca lakaplar kullanan insanların genellemesini yaparak hem yeni bir tanımlama ortaya koymuş hem de aldığı sıfat-fiil ekiyle isimleşmiştir. Cümlede özne görevinde iken anlamsal boyutta zamirleşerek yeni bir zamir örneğini teşkil etmektedir.

Zamirselleşme ile elde edilen zamirler bağlam içerisinde bazen göndergesel olarak karşımıza çıkmaktadır.

(2)

a) "H. de kim oluyor?" (Oğuz Atay / *Tehlikeli Oyunlar*, s. 120).

b) "Evlilik bir oyun değil miydi öğretmenim? (Değildi. Peki neden S. bunu H.'ye söylemişti?) Sevişmiyorlar mıydı?..." (Oğuz Atay / *Tehlikeli Oyunlar*, s. 119).

c) "Çünkü Sevgi'nin arkadaşları, can sıkıcı bir W'ler korosuydu." (Oğuz Atay / *Tehlikeli Oyunlar*, s. 128).

d) "(*).sonu şiiirdir düpedüz." (Haydar Ergülen / *Üzgün Kediler Gazeli*, s. 36).

(2.a,b,c,d) örnekleri göndergelerin yüklediği anlam yükleriyle zamirleşerek zamir görevinde yer aldıklarını ispatlamaktadır. (2.a,b,c) örnekleri Oğuz Atay'ın *Tehlikeli Oyunlar* romanından alınmış olup *H.*, roman kahramanı Hikmet, *S.* Hikmet'in karısı Sevgi'yi; *W'ler* ise Sevgi'yi etkileyen ve Sevgi'yi aldattığı can sıkıcı arkadaşları için kullanılmıştır. Gösteren boyutundaki bu ifadeler kazandıkları anlam yükleriyle zamir işlevinde yer almışlardır. (2.d) örneği ise Haydar Ergülen'in *Üzgün Kediler Gazeli* kitabından alınmış bir örnek olup şair, şiir için ifade etmek isteyip de edemediği her şeyi göndergesel boyutta ortaya koyup zihninde şiir için yer alan tüm tanımlamaları bu gösterene yüklemiş ve bir anlam yüklemiştir. (*).sonu ifadesi dolayısıyla zamirselleşmiş, özne görevinde yer alan bir zamir olarak karşımıza çıkmıştır.

(3)

a) "Aptallar da güldüler." (Oğuz Atay / *Tehlikeli Oyunlar*, s. 106).

b) "Tartışmaya giremem. Sekiz numara bütün yarışları kaybetti çünkü. ... Ben kapatırım zarfları, dedi sonra; sen adresleri yazarsın. İşte sekiz numara böyle kaybetti." (Oğuz Atay / *Tehlikeli Oyunlar*, s. 131).

c) "Ferah fezayı bir şiir makamına yaklaştırmayı bildi

Eski çocuklar kavminde gönüllü incelik öğretmeni" (Haydar Ergülen / *Üzgün Kediler Gazeli*, s. 53).

d) "öyle bir 'baba'mız var ki Hrant, hepimiz yetimiz" (Haydar Ergülen / *Üzgün Kediler Gazeli*, s.41).

Bu örneklerde de altı çizili ifadeler kendilerinden önce bahsi geçmiş ya da sezgisel olarak değinilmiş ifadelerin yerini tutmuş özne görevindeki zamirselleşme örnekleridir. (3.c) örneğinde yer alan *Eski çocuklar kavminde gönüllü incelik öğretmeni*, ifadesi şair

Fergun Özelli için kullanılmıştır. Ergülen (2012: 53), “Akrotiş” şiirinde şairin ismini, tam da şiirin başlığı gibi akrostiş olarak vermiştir. Özne konumundaki ‘Eski çocuklar kavminde gönüllü incelik öğretmeni’ ifadesi Fergun Özelli’yi anlattığı ve şairin isminin yerine kullanıldığı için zamirsellik özelliğini taşımaktadır.

(3.a,b,d) örneklerinde geçen *aptallar*, *sekiz numara*, *babamız* gibi ögeler ise metnin genelinden, bilgi birikimiyle göndermede bulunan varlıkların anlamlandırılabilirdiği dil unsurlarıdır. ‘*Babamız*’ ifadesi iyelik eki almış isim kategorisinde bir kelime iken; Tanrı kelimesi yerine kullanıldığı ve Tanrının anlamsal yükünü üstlendiği için zamirselliğe örnek olabilecek bir dil unsurudur. Genele bakılacak olunursa sekiz numara - komşu, aptallar - Fikret, Bilge, Sevgi (roman kahramanları) yerine kullanılmış, bağlam içerisinde bir varlığın yerini tutan, bir varlığın anlamını üstlenen görevsel olarak özne, anlamsal olarak zamir işlevindeki ögelerdir.

(4)

a) “*Bütün bunlar gene de anlayışla karşılanmıştı; fakat doğrusu bu ev için söylenebilecek olumlu tek söz yoktu.*” (Oğuz Atay / *Tehlikeli Oyunlar*, s. 239).

b) “*Bunlardan biri piyano dersi vermeğe başlamıştı Nursel Hanıma.*” (Oğuz Atay / *Tehlikeli Oyunlar*, s. 222).

c) “*Hep başkalarının yargılarıydı bunlar.*” (Oğuz Atay / *Tehlikeli Oyunlar*, s. 222).

d) “*Benim bütün bunlarım öldü.*” (Oğuz Atay / *Tehlikeli Oyunlar*, s. 139).

e) “*ten hırkadan uçtuysa, bu şiir bir yokluktu*” (Haydar Ergülen / *Üzgün Kediler Gazeli*, s. 27).

f) “*Ha şiir yazmışsın Eylül’de*

Ha günah işlemişsin

Bence ikisi de bir” (Haydar Ergülen / *Üzgün Kediler Gazeli*, s. 88).

Yukarıda geçen örnekler ise işaret zamirlerinin metinde daha önceden geçmiş bilgilerin yerini tutmasıyla ve anlamlarını yüklenmesiyle tekrarı önleyerek ve dilde tasarruf ilkesi gerçekleştirerek meydana gelmiştir.

(4.c) örneğinde işaret zamiri yazarın alıcıya vermek istediği kodların tekrarını önleyerek anlam yükünü üstlenmiş ve özne görevindeki öge işlevsel dil bilgisinde zamirleşmeyi sergilemiştir. Özünde zamir olan bu işaretleyici, anlamsal olarak zamirleşmeyi de taşıyarak bir nev’i pekiştireç görevini üstlenmiştir.

Lakin (4.a,d,e) örneklerinde sıfat tamlaması yapısındaki özneler, art gönderme ile kendilerinden daha önce bağlamda yer almış bilgilerin yerini tutmuş ve anlamsal yüklerini de taşımışlardır.

Aynı şekilde art gönderme ile yer tutup anlamlarını yüklenerek zamirleşmeyi sergileyen (4.b,f) örneklerinin tek farkı isim tamlaması yapısında olmasıdır.

Kısacası bu altı örnek de yapıları ve görevleri ne olursa olsun cümlede özne görevinde olup önceki ya da daha sonra geçecek olan bilgilerin yerine kullandıkları ve anlamlarını yüklenebildikleri için zamirleşmeyi sergilemişlerdir.

Sonuç

Eflâton’un ‘ideler âlemi’ terimiyle dil, düşünce, idelerin dünyası olan varlıklar âleminin ad’a uzanan silsilenin son basamağı olan zamirler, anlam bilimsel bir çerçevede tanımlanmış ve tasnif edilmiştir. Zamirlerin iyi anlaşılması için ad’ların dünyasının iyi bir şe-

kilde kavranması gerektiği fikrinden yola çıkarak ilk bölümde dil, ide, varlık, ad ve zamir kavramları felsefi bir yaklaşımla ele alınmış ve bu çerçevede açıklanmaya çalışılmıştır.

Zamirler, tek başlarına fazlaca mana icra edebilen kelime türleri değildirler. Zamirlerin neyi temsil ettiğini anlamak ve semantik bir değere bağlayabilmek için öncelikle belirli bir bağlama ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle zamirlerin anlam yüklerini ve anlam bilimsel çerçevede farklı boyutlarını ele alabilmek için Hardar Ergülen'in "Üzğün Kediler Gazeli", Oğuz Atay'ın "Tehlikeli Oyunlar" romanlarında zamirler taranmış, taşıdıkları anlamsal boyutları ve zamirleşme örnekleri bu çalışmanın verileri olarak kullanılmıştır. Bu veriler, değerlendirilirken metin (text), tutarlılık (koherans), uyum (kohezyon), bağ (tie), zamirimsi/zamirsellik (pro-form), gönderme, temsil (referans), ikâme (substitution), eksilti (ellipsis) ve söylem analizi (discourse analysis) gibi terimler ışığında ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Böylece, bu çalışmada, bir metin içerisinde yalnız zamirlerin değil, zamirler gibi hareket edebilen farklı dil unsurlarının da bulunduğunu, bunun zamirsellik (pronominality) veya zamirselleşme (pronominalization) kavramlarıyla ifade edilebilirliği gösterilmek istenmiştir. Dilin tüm seviyesinde (cümle boyutunda dahi), zamirsel kullanımların varlığı ispat edilmeye çalışılmıştır.

Zamirlerin bu çalışma neticesinde;

- a) Sadece isimlerin değil, başka kelimelerin / dil unsurlarının da yerini alabileceği,
- b) Tüm kelimelerin gerçek dünyada bir karşılıkları olduğu için zamir özelliği taşıyabildiği,
- c) Zamirlerin paradigmatik bir yapıda olduğu,
- d) Anlam yüklerini gönderme yaparak kazandıkları,
- e) Somutlaştırma ile zamirlerin diğer dil birimlerini kullanarak anlam yükü elde ettikleri görülmektedir.

Kaynakça

- Akçataş, Ahmet (2010), "Türkiye Türkçesinde Zamirlerin Anlam Yükü", *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/4, p. 2-14.
- Akerson-Erkman, Fatma (2008), *Dile Genel Bir Bakış*, Multilingual Yay., İstanbul.
- Aksan, Doğan (1982), *Her Yönüyle Dil, Genel Çizgileriyle Dilbilim*, TDK Yayınları: 439, Ankara.
- Atay, Oğuz (2013), *Tehlikeli Oyunlar*, İletişim Yay., İstanbul.
- Başkan, Özcan (2003), *Bildirişim İnsan – Dili ve Ötesi*, Multilingual Yay., İstanbul.
- Başkan, Özcan (2006), *Dilde Yaratıcılık*, Multilingual Yay., İstanbul.
- Bhat, D. N. S. (2004), *Pronouns*, New York: Oxford University Press.
- Bloomfield, Leonard (1984), *Language*, Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Boz, Erdoğan (2009), "Sözlükbirimlerin Tanımlanmasına Anlambilimsel Bir Bakış", *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/4, p. 172-183.
- Bravo, Hamdi (2010), "Locke'un Soyut Genel İde Anlayışı", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S.10, s. 95-115.
- Cassirer, Ernst (2005), *Sembolik Formlar Felsefesi I*, Dil (Çev. Milay Köktürk), Hece Yay., Ankara.
- Crystal, David (1998), *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Oxford, UK: Blackwell Publishers.
- Delice, H. İbrahim (2012), "Sözcük Türleri Nasıl Tasnif Edilmelidir?", *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, p. 27-34.
- Demir, Nurettin – YILMAZ, Emine (2006), *Türk Dili El Kitabı*, Grafiker Yay., Ankara.

- Demirci, Kerim (2014), *Zamirler Dilbilimsel Bir Yaklaşım*, Akçağ Yay., Ankara.
- Deny, Jean (1941), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*(Çev. Ali Ulvi Elöve), İstanbul.
- Diessel, Holger (1999), *Demonstratives: Form, Function and Grammaticalization*, Amsterdam: John Benjamins.
- Dilaçar, Agop (1968), *Dil, Diller ve Dilcilik*, TDK Yayınları: 263, TTK Basımevi, Ankara.
- Donellan, Keith S. (1978), *Speaker Referance, Descriptions and Anaphora In Peter Cole (ed.), Syntax and Semantics, Pragmatics*, New York: Academic Press, s. 47-68.
- Eflatun (1989), *Timaios* (Çev. Erol Güney-Lütfi Ay), MEB Yay., İstanbul.
- Ergülen, Haydar (2012), *Üzgün Kediler Gazeli*, Kırmızı Kedi Yay., İstanbul.
- Gemalmaz, Efrasiyap (1996), “Türkçede İsim Tamlamalarının Derin Yapısı”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 4, s. 165-172.
- Gencan, Tahir Nejat (1966), *Dilbilgisi*, TDK Yayınları: 243, Ankara.
- Grönbech, K. (1995), *Türkçenin Yapısı* (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara.
- Günay, Doğan (2013), *Söylem Çözümlemesi*, Papatya Yay., İstanbul.
- Günay, Doğan (2001), *Metin Bilgisi*, Multilingual Yay., İstanbul.
- Halliday, M. A. K. – Hasan, Ruqaiya (1976), *Cohesion in English*, London: Longman.
- Kaplan, Mehmet (2005), *Kültür ve Dil*, Dergâh Yay., İstanbul.
- Karaağaç, Günay (2009), *Türkçenin Söz Dizimi*, Kesit Yay., İstanbul.
- Kocasavaş, Yıldız (2004), *Türkçede Şahıs Zamirleri*, TDK Yay., Ankara.
- Korkmaz, Zeynep (1992), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları: 575, Ankara.
- Kornfilt, Jaklin (1997), *Özel Yinelemel (Anaforik) Zamirler*, Turkish (Descriptive Grammar Routledge, London & New York, s. 30.)
- Locke, John (2004), *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*(Çev. Vehbi Hacıkadiroğlu), Kabalıcı Yay., İstanbul.
- Lyons, John (1968), *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Koşaner, Özgün (2009), “Dilsel Temsilleştirme Aracı Olarak Yükleme”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 11, S. 4, s. 73-89.
- Martinet, André (1998), *İşlevsel Genel Dilbilim* (Çev. Berke Vardar), Multilingual Yay., İstanbul.
- Maury, Liliane (2008), *Piaget ve Çocuk* (Çev. Nurten Sarıca), De Ki Yay., Ankara.
- Meral, Hasan Mesut (2011), “Türkçede Ardıl Gönderim İlişkisi”, *Dilbilim 2(2)*, s. 9-32.
- Muhlhausler, Peter – Harre Rom (1990), *Pronouns and People: The Linguistic Construction of Social And Personal Identity*, Oxford: Basil Blackwell.
- Öner, Mustafa (1997), “Türkçede Özel Zamirler”, *Türk Dili*, S. 542, s. 152-156.
- Pamuk, Orhan (2013), *Kara Kitap*, YKY Yay., İstanbul.
- Porzig, Walter (1985), *Dil Denen Mucize* (Çev. Prof. Dr. Vural Ülkü), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Cilt 1, Ankara.
- Saussure, Ferdinand de (1998), *Genel Dilbilim Dersleri* (Çev. Berke Vardar), Multilingual Yay., İstanbul.
- Soykan, Ömer Naci (2006), *Felsefe ve Dil-Wittgenstein Üstüne Bir Araştırma*, MVT Yay., Ankara.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2015), *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Dergâh Yay., İstanbul.
- Uzun, Nadir Engin (2000), *Ana Çizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, Multilingual Yay., İstanbul.
- Üçok, Necip (2004), *Genel Dilbilim (Lengüistik)*, Multilingual Yay., İstanbul.
- Üstünova, Kerime (2010), “Sözlüksel Görevsel Dilbirimlerinin Sistem İçinde Varlık Buluşu Üzerine (Occurrence of Lexical Functional Glossemes Within the System)”, *II. Uluslar Arası Türk Dünyası Kültür Kongresi*.
- Von Aster, Ernst (1942), *Felsefe Tarihi Dersleri I*, (Çev. Mecit Gökberk), Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul.
- Yüksel, Semahat (2006), *Türkçede Biçim ve Cümle Dersleri*, Multilingual Yay., İstanbul.
- Wittgenstein, Ludwig (1985), *Tractatus Logico-Philosophicus*, Metis Yay., İstanbul.

NECMETTİN HACİEMİNOĞLU’NUN MAKALELERİNDE VE HİKÂYESLERİNDE GÖRÜLEN ÜSLUP ÖZELLİKLERİNİN CÜMLE DÜZEYİNDE KARŞILAŞTIRILMASI

Arş. Gör. Selda SANDALYECİ
Trakya Üniversitesi

Giriş

Yazar, bir metin vücuda getirirken dili kullanmak mecburiyetindedir. Fakat dil bu bağlamda gelişigüzel kullanılmaz. Seçilen kelimeler, edatlar, ikilemeler, deyimler, fiiller, kurulan tamlamalar her yazarda farklılık gösterir. İşte, yazarın dili kullanmadaki bu tasarrufu üslubu meydana getirir. “Bir sanatçının kişiliği, psikolojik yapısı, sözcük dağarcığı, onun eğitim-öğretim seviyesi, sosyal konumu, edebi anlayışı, dünya görüşü, kişiliği vb. özelliklere göre şekillenir.”¹

Edebi metinlerin dili, metnin yapısı gereği günlük konuşma dilinden farklı görünümündedir. Dilde görülen çok anlamlılık ise üsluba kaynak oluşturmaktadır. Bu sayede yazar, kendi üslubunu meydana getirmiş olmaktadır.

“Daha çok beş duyuya hitap eden ve zaruri ihtiyaçlara cevap veren günlük dilin ve akla hitap eden bilim dilinin yanında edebi dil, bütün bunları kapsamakla birlikte soyuta, müphemiyete, birden fazla anlam ilişkisine, kurguya, muhatabına göre değişen çağrışım dokusuna, genellikle duygusal ve hayali iklimlere ve estetik bir dünyaya açılan yorumlara sahiptir.”²

“Edebi dilin en belirgin özelliklerinden biri onun kurmaca ve gerçeğimsi (hayali) dünyada vücut bulmasıdır. Günlük dilin ve ilmi ifadenin en önemli özelliklerinden biri ise gerçek dünyanın anlam kalıplarına ait önermeler taşımasıdır. Edebi dil, gerçekten bahsetse bile onu kendine has bir üslup ve terkip ile anlatır.”³

Biz de bu çalışmamızda Necmettin Haceminoğlu’nun üslubunu inceleyeceğiz. Necmettin Haceminoğlu, aslen Darendeli olup 1932 yılında Kahramanmaraş’ta doğmuştur. 1959 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun olmuş, liselerde öğretmenlik yaptıktan sonra 1960 yılında mezun olduğu bölümde Türk Dili asistanı olarak çalışmaya başlamıştır. 1963’te doktor, 1970’te doçent, 1982’de profesör olmuştur.

Haceminoğlu, 1969 - 1977 yılları arasında yurt dışında çeşitli yerlerde görevde bulunmuş, 1979’da Hergün Gazetesi’nde çıkan bir yazısı yüzünden mesleğinden istifa et-

¹ Mustafa Karabulut, “Edebi Metinlerde Dil ve Üslup İncelemeleri ve Edip Cansever’in Dil ve Üslubunda Psikolojik Unsurlar”, *VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, 24-28. Eylül 2012, Ankara.

² Mehmet Önal, “Edebi Dil ve Üslup”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 36, Erzurum, 2008, s. 27.

³ agm. s. 27.

miş, sonrasında Trakya Üniversitesine atanmış ve burada Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü kurmuştur.⁴

Necmettin Hacıeminoğlu'nun ilmi çalışmalarının yanında dil meselelerini halk seviyesinde ele aldığı birçok yazısı bulunmaktadır. Gençlik yıllarında dilde tasfiyeci bir öz Türkçeciliği ve devrimciliği savunduğu halde daha sonra tasfiyeciliğe karşı çıkmış, Türkçenin tabii gelişmesini ve milliyetçiliği benimseyerek bunların mücadelesini vermiştir.⁵

Bu bilgiler ışığında biz de Necmettin Hacıeminoğlu'nun tek hikâye kitabı olan "*Yeni Bir Dünya*"daki "Yağmur, Mevsimler ve Sen", "O İhtiyar", "Yeni Bir Dünya", ve "Semen'in Kitaplığı" isimli 4 hikâyesini ve makalelerini topladığı *Türkçenin Karanlık Günleri*'ndeki 2. Bölüm (Türkçenin Karanlık Günleri), 4. Bölüm (Dil Kurumu ve Uydurmacılık) ve 5. Bölümü (TRT ve Uydurmacılık) cümle açısından, her iki kitabın 113-116. sayfaları arasını da edat kullanımını açısından inceledik. İki kitaptan da eşit miktarda sayfaları taramaya gayret ettik. Örnek cümleler verilirken parantez içinde önce alındığı kitabın isminin kısaltması, ardından da yer aldığı hikâye/bölümün kısaltması ve sayfa numarası belirtilmiştir. Kısaltmalar listesi yazımızın sonunda yer almaktadır.

Türkçenin Karanlık Günleri ve Yeni Bir Dünya'da Dil ve Üslup İncelemesi

1. Fiil Cümlelerinin Kullanımı

Hacıeminoğlu, Türkçenin genel yapısına da uygun olarak her iki kitabında en çok fiil cümlelerine yer vermiştir. Kullandığı cümleler yerli yerinde ve kuruluşu başarılı cümlelerdir.

"*Kışın yağan yağmur, ölenlerin ardından dökülen gözyaşlarını andırır.*" (YBD, YMS, s. 16).

"*O günden sonra, bizim kapıcının oğlunu görmelisin! Hem bana, hem Şevket'e karşı nasıl saygılı, nasıl güler yüzlü davranıyor; anlatamam.*" (YBD, SK, s. 137).

"*Dil Kurumu, kendisine milyonlarca lira miras bırakan Atatürk'ün bu sözlerini emir telakki edip, onun icaplarına uyacak yerde, ilimden ve ilim adamlarından kaçmaktadır.*" (TKG, DKU, s. 88).

2. İsim Cümlelerinin Kullanımı

Necmettin Hacıeminoğlu'nun iki kitabı da incelendiğinde isim cümlelerinin sayıca az görüldüğü söylenebilir.

"*Kaç yaşlarında olduğunu kestirmek güçtü.*" (YBD, Oİ, s.21).

"*Medeniyet, devlet kurmak, teşkilat kurmak, ilme, sanata, kültüre ve insana değer vermektir.*" (YBD, YBD, s. 118).

"*Edebiyatın yegâne ve esas malzemesi dil olduğu için, her edebi eser 'dil ile örülmüş bir mimari'dir.*" (TKG, TKG, s.39).

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Özkan, Necmettin Hacıeminoğlu maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIV, 1996, s. 502-503.

⁵ Mustafa Özkan, Necmettin Hacıeminoğlu maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIV, 1996, s. 502.

3. Kurallı ve Devrik Cümlelerin Kullanımı

Necmettin Hacıeminoğlu, her iki kitabında da temel olarak kurallı cümleleri tercih etmiştir. Devrik cümlelerin sayısı oldukça azdır.

“*Daha sonra başka şeyler geçer içimden.*” (YBD, YMS, s. 14).

“*Hepsi bizim elçiliklerden daha çok şeyler biliyordu Türkiye hakkında*” (YBD, YBD, s. 125).

“*Ama onların da kendi temayüllerini başkalarına kabul ettirmeye hakları olamaz, hem de bir amme müessesesini buna alet ederek.*” (TKG, TRTU, s. 104).

4. Edatların Kullanımı

Edatlar, çekime gelmeyen “donmuş” ve “kalıplaşmış” sözlerdir.⁶ Çekime girdikleri takdirde isimleşirler.

Biz edatlar bakımından sayfalarımızı tararken Hacıeminoğlu'nun *Türk Dilinde Edatlar* kitabında yaptığı tasnifi göz önünde bulundurduk.

İncelemelerimiz sonucunda toplam 146 adet edat tespit edilmiştir. Bunların 76 tanesi TKG'de, 70 tanesi YBD'de bulunmaktadır.

Edatların çeşitlerine bakılacak olursa:

Karşılaştırma Edatları, TKG'de 2 adet, YBD'de 2 adet

“*Bu aydın zümre artık ne Türk devletine ne de milletimize hitap edebilir.*” (TKG, 114).

“*Hem bunları tedavi etmek, hem de hastalığın başkalarına bulaşmasını önlemek için, önce uydurmacıların hüviyetini açıklamak gerekmektedir.*” (TKG, 113).

Kuvvetlendirme Edatları, TKG'de 10 adet, YBD'de 14 adet

“*Hele komünist anarşiye en az kurban veren bölümlerin Türkoloji ve Tarih bölümleri olduğunu da hatırlatarsak..*” (TKG, s114).

“*Belki de siz haklısınız.*” (YBD, 115).

Bağlama Edatları, TKG'de 49 adet, YBD'de 37 adet

“*Ama zamanla bu zümre çoğalabilir.*” (YBD, 114).

“*Ancak hepsinde ortak bir vasıf vardır.*” (TKG, 115).

“*Sabahları mutfakta karşılaştığımız zaman, yüzüme bile bakmadan ‘günaydın’ diyor.*” (YBD, 113).

“*İngilizce öğretim yapan Orta Doğu Teknik Üniversitesi ile Boğaziçi Üniversitesi'nin neden an fazla anarşist yetiştirdiği iyice bilinmeli.*” (TKG, 114).

“*Üstelik, siz odanızda çok zaman klasik müzik dinliyorsunuz.*” (YBD, 115).

“*Kimse, milleti yabancı sanat ve musikiye şartlandırmaya kalkışamaz.*” (YBD, 115).

Çekim Edatları, TKG'de 15 adet, YBD'de 16 adet olarak tespit edilmiştir.

“*Bir robot gibi kullanacaktır.*” (TKG, 114).

“*Kırk milyona göre düşünürsek...*” (YBD, 114).

“*Hiçbiri dilin mahiyetini, gerek insan ile gerekse cemiyet ve millet ile münasebetini bilmez.*” (TKG, 115).

“*Haydi, sizi çekingenlikten kurtarmak için ben de bir kadeh içeyim.*” (YBD, 114).

“*Erkek arkadaşlar daha genç oldukları için, ona karşı saygılı davranıyorlardı.*” (YBD, 113).

⁶ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, Milli Eğitim Basımevi, 2. Baskı, İstanbul 1974, s. IV.

5. Cümle Çeşitleri ve Tablolar

Kitapları tararken cümleleri:

Yüklem türüne göre; Fiil Cümlesi, İsim Cümlesi

Yüklem yerine göre; Kurallı cümle, Devrik Cümle

Yapısına göre; Basit Cümle, Sıralı Cümle, Bağlı Cümle, Şart Cümlesi, İç İççe Cümle olarak gruplandırdık.

Yeni Bir Dünya

Hikâye Adı	Fiil Cümlesi	İsim Cümlesi	Kurallı Cümle	Devrik Cümle	Basit Cümle	Sıralı Cümle	Bağlı Cümle	Şart Cümlesi	İç İççe Cümle	Toplam
YMS	98	30	116	12	64	42	19	1	2	128
Oİ	75	20	92	3	44	31	19	-	1	95
YBD	361	176	511	26	430	43	44	14	6	537
SK	704	355	918	136	767	171	80	16	25	1054
Toplam	1238	581	1637	177	1305	287	162	31	34	1814
Oran	%68.2	%32	%90.2	%9.7	%71.9	%15.8	%8.9	%1.7	%1.8	%100

Türkçenin Karanlık Günleri

Bölüm Adı	Fiil Cümlesi	İsim Cümlesi	Kurallı Cümle	Devrik Cümle	Basit Cümle	Sıralı Cümle	Bağlı Cümle	Şart Cümlesi	İç İççe Cümle	Toplam
TKG	395	208	596	7	372	91	107	24	9	603
DKU	472	132	595	9	325	21	137	12	9	604
TRTU	192	84	262	14	148	41	67	13	7	276
Toplam	1059	424	1453	30	845	253	311	49	25	1483
Oran	%71.4	%28.5	%97.9	%2.02	%56.9	%1.7	%20.9	%3.3	%1.6	%100

Sonuç

Necmettin Hacıeminoğlu'nun hikâye kitabı ile makalelerini topladığı kitabını incelediğimizde üslubu hakkında birtakım sonuçlar elde ettik.

Hacıeminoğlu, iki kitabında da birbirine çok yakın üslup kullanmıştır. Hacıeminoğlu'nun önemli bir özelliği kendi iç dünyasını kahramanlarının ağzından okuyucuya iletmesidir. Bu yüzden hikâyelerinde kendi yaşamında izlediği ideolojiyi çok belirgin bir şekilde görmekteyiz. Kahramanları adeta Hacıeminoğlu'nun seslendirmesini yapmaktadır. Bu durum cümle yapılarına da yansımış ve ilmî yazılarında onu hikâyelerindeki üsluba yaklaştırmıştır. Bu yüzden ilmî yazılarını anlamak da çok kolaydır.

Hacıeminoğlu, hem Türkçeyi savunan bir ilim adamı olarak hem de Türkçenin genel yapısına uygun olarak üslubunda fiil cümlelerine sıkça yer vermiş, isim cümlelerini daha az tercih etmiştir. TKG'deki toplam 1483 cümlelerin %71.4'ü, YBD'deki toplam 1814 cümlelerin %68.2'sini fiil cümleleri oluşturmaktadır.

Cümleler her iki kitapta da çoğunlukla kurallara uygun bir yapıdadır. Bu yüzden eksiltili kullanıma pek rastlanmaz. TKG’de kurallı cümleler %97.9 nispetinde iken YBD’de de bu oran %90.2’dir.

Devrik cümle açısından bakıldığında TKG’nin ilmi yazılardan oluşmasına da uygun olarak %2.02 gibi çok küçük bir oranla karşılaşılr. Bu da neredeyse tüm cümlelerin kurallı olduğuna işaret eder.

Her iki kitabında da Hacıeminoğlu, çoğunlukla basit yapıli cümlelere yer vermiştir. Basit cümlelerin dağılımı kitaplara göre TKG’de %56.9, YBN’de de %71.9 olarak karşımıza çıkar. Sıralı cümlelerde oran birbirine çok yakinken (TKG’de %17, YD’de %15,8) bağıli cümlelerde farklılıklar görülür. (TKG’de %20,9, YD’de %8,9) Hacıeminoğlu, ilmî yazılarında bağıli cümlelere daha çok yer vermiştir.

Şart cümleleri ile iç içe cümlelerde ise oran %1’lere düşmektedir. Bu da bize Hacıeminoğlu’nun girift cümlelerden sakındığını göstermektedir.

Kullandığı edatlara bakacak olursak Hacıeminoğlu, %58,9 gibi bir oranla en çok bağlama edatlarını kullanmıştır. Bağlama edatları içerisinde de en çok “ve”yi tercih etmiştir. Bu oranda da sayıca fazlalık *Türkçenin Karanlık Günleri*’ndedir. Bu sonuç da yukarıda zikrettiğimiz ilmî yazılarındaki bağıli cümlelerin fazlalığıyla örtüşmektedir. Bağlama edatlarının ardından %21.23 oranıyla 2. sırada çekim edatları gelmektedir. Çekim edatları içinde de en çok “ile”, “gibi” edatlarını tercih etmiştir.

Sonuç olarak Hacıeminoğlu, makalelerinde de hikâyelerinde de yalın bir dil kullanmıştır. Bu sayede ilmî yazıları daha kolay anlaşılabilenkte, hikâyeleri de dikkat çekici olmaktadır.

Kaynakça

- Börekçi, Muhsine; Tepeli, Yusuf, “Tarık Buğra’nın ‘Ömer’ Adlı Hikâyesinin Dil ve Üslup Açısından Tahlili”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 6, 1996, s. 29-65.
- Çalışkan, Nihal, “Bu Ülke’nin Cümlesi: Cemil Meriç’in Cümle Üslubu Üzerine Bir İnceleme”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/2, Spring 2010, s. 912-933.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, *Türk Dilinde Edatlar*, Milli Eğitim Basım Evi, 2. Baskı, İstanbul, 1974.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, *Yeni Bir Dünya*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2004.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, *Türkçenin Karanlık Günleri*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2008.
- Karabulut, Mustafa, “Edebi Metinlerde Dil ve Üslup İncelemeleri ve Edip Cansever’in Dil ve Üslubunda Psikolojik Unsurlar”, *VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, 24-28. Eylül 2012, Ankara.
- Korkmaz, Zeynep, “Dede Korkut Hikâyelerinde Dil- Üslup Bağlantısı”, http://www.tdk.gov.tr/imagenes/css/TDA/1998_1/1998_1_17_Korkmaz.pdf, 25. 08. 2016
- Önal, Mehmet, “Edebi Dil ve Üslup”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 36, 2008, s. 23-47.
- Özkan, Mustafa, Necmettin Hacıeminoğlu Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIV, 1996, s. 502-503.
- Sarıkaya, Bünyamin, “Sevgi Soysal’ın Öykülerinin Dil- Üslup ve Cümle Bilgisi Açısından Değerlendirilmesi”, *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 5/1, 2016, s. 351-370.
- Şanlı, Cevdet, “Hocam Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu ve Âbide Eseri ‘Türkçenin Karanlık Günleri’”, *Türk Yurdu Dergisi*, S. 103, Temmuz 1996, s. 66-68.

TÜRK LEHÇEBİLİM ARAŞTIRMALARI İÇİNDE SİBİRYA TATAR TÜRKÇESİNİN YERİ VE DURUMU ÜZERİNE

Prof. Dr. Ercan ALKAYA

Fırat Üniversitesi

Sibirya Tatar Türkçesinin Türk Lehçeleri İçindeki Konumu

Türk lehçelerinin sınıflandırılması, Türklük Bilgisinde en çok ele alınan konulardandır. Türk lehçelerini doğu ve batı şeklinde iki temel kola ayıran Kaşgarlı Mahmut'tan günümüze kadar birçok bilim adamı coğrafi yönler, coğrafi adlara, boy adlarına, dil özelliklerine ve tabirlerin karışık kullanılmasına göre Türk lehçelerini tasnif etmeye çalışmıştır¹.

Bugün Tatar Türkçesinin üç büyük ağız grubundan biri olarak kabul edilen Batı Sibirya Tatarlarının ağızı, şimdiye kadar yapılan tasniflerde bir bütün olarak gösterilmemiş; Baraba, İrtiş, İşim, Tura, Turalı, Kürdak/Kurdak, Tobol, Tümen gibi çeşitli adlarla farklı tasniflerde ele alınmıştır.

Sibirya Tatar Türkçesini ilk kez sınıflandıran bilim adamı, W. Radloff'tur. Radloff, "Obraztsy Narodnoy Literatury Tyurskix Plemen" adlı eserinin 4. cildinde Sibirya Tatarlarını Baraba, Tara, Tobol ve Tümen olmak üzere dört gruba ayırır. "Phonetik der nördlichen Türksprachen, Leipzig 1883" adlı eserinde ise, Sibirya Tatar Türkçesini Baraba ve Tobol-İrtiş ağızları olmak üzere ikiye ayırır. Radloff, Baraba ağızını Altay, Abakan, Küerik, Soyon, Karagas ve Uygur ağızlarıyla birlikte Doğu Türk lehçeleri grubuna, Tobol-İrtiş ağızlarını ise (Turalı, Kürdak, Tobol ve Tümen) Tatar, Başkurt, Kazak, Kırgız, Karakalpak ağızlarıyla birlikte Batı Türk lehçeleri grubuna alır. Radloff, böylece Tobol-İrtiş Tatarlarının dil bakımından yakın olduklarını, Barabalıların ise tamamen ikinci gruba girdiklerini göstermiş olur².

G. J. Ramstedt, tasnifinde yalnız Baraba ağızını almış ve III (C). Kuzey grubunun 3. y-bölümü (tō veya tū>tağ) içinde Altay (Altay Kalmıkları, Teleüt, Lebed, Kumandı) ağızlarıyla birlikte göstermiştir. A. Samoyloviç, Tobol ve Baraba ağızlarını III. Tav grubu (Kıpçak, Kuzeybatı) içinde bugünkü lehçelerden Altay, Teleüt, Kumandı ve Kıpçak grubu lehçeleriyle bir arada vermiştir. L. Ligeti'nin tasnifinde de Kurdak, Tobol ve Tura ağızları günümüz Kıpçak lehçeleriyle birlikte II. Kıpçak Dilleri bölümünde; Baraba ağızı ise günümüz Sibirya lehçe ve ağızlarıyla birlikte III. Sibirya Dilleri bölümünde gösterilmiştir³.

J. Benzing ve K. H. Menges coğrafi esaslara dayalı olarak yaptıkları sınıflandırmada "B. Kuzeybatı veya Kıpçak Bölümü" başlığının V. alt başlığı olan "Volga-Batı Sibirya Dilleri" başlığı altında "7. Batı Sibirya lehçeleri" adını verdikleri Turalı, Tümenli, To-

¹ Ahmet Buran-Ercan Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Akçağ Yay., Ankara 2015, s. 45-59.

² D. G. Tumaşeva, *Könbatış Şibir Tatarları Tili*, Kazan 1961, s. 9; R. Rahmeti Arat-Ahmet Temir, "Türk Şivelerinin Tasnifi", *Türk Dünyası El Kitabı*, C. II (Dil-Kültür-Sanat), TKAE Yay., Ankara 1992, s. 230-231.

³ R. Rahmeti Arat-Ahmet Temir, agm., s. 232-233.

bolli, Işımlı, Kurdak, İrtişli ve “8. Baraba” ağızlarını; Kazan Tatarcası (Tipter, Mişer ve Kasımof Tatarcası), Küerikçe ve Başkurtça ile birlikte aynı bölümde göstermişlerdir⁴.

Talat Tekin’in Türk lehçelerini 12’ye ayırdığı tasnifinde yalnızca Baraba ağızı yer almaktadır. Tekin, Baraba ağızını “X. Tawlı veya Kıpçak grubu”nun 3. alt grubu olan qoş- alt grubu içinde Kumuk, Karaçay-Balkar, Karay Türkçesinin Trakay ağızı ve Kırım Tatar Türkçesiyle bir arada vermiştir. Baraba ağızı da “3. qoş- alt grubu”nun “a. per-” bölümü içindedir⁵. Talat Tekin, Mehmet Ölmezle birlikte hazırladığı çalışmada ise Kıpçak (tawlı/ayak) grubu içinde gösterdiği Tatar Türkçesinin birçok diyalekti olduğunu ve bu diyalektlerin de 1. Batı (Mişer vb.) diyalektleri, 2. Orta diyalekt (Kazan Tatarcası vb.), 3. Doğu diyalektleri (Batı Sibiryaya diyalektleri: Tobol, Tevriç, Kazanlık, Baraba, Tümen, Tara, Tom ve Buharlık) olduğunu belirterek Sibiryaya Tatar ağızlarının tamamını Tatar Türkçesinin ağızları içerisinde değerlendirmiştir⁶.

Yukarıdaki tasniflerde görüldüğü kadarıyla “İrtiş, İşim, Tura, Turalı, Kürdak/Kurdak, Tobol, Tümen” gibi bugün Sibiryaya Tatar ağızlarının Tobol-İrtiş bölümünde ele alınan ağızlar genellikle Kıpçak lehçeleriyle bir arada verilirken; Baraba ağızı ise kimi zaman güney Sibiryaya lehçeleriyle birlikte ele alınmıştır. Radloff’un tasnifinde Baraba ağızı Sibiryaya lehçeleriyle birlikte, Tobol-İrtiş ağızları ise Kıpçak grubu lehçeleriyle bir arada gösterilmiştir. Radloff Baraba ağızının Kazak ve Altay Türkçelerine yakın olduğunu söyler. Ancak, özellikle 1940-50’li yıllarda Tatar dilcilerinin yaptıkları incelemeler sonucunda Baraba ağızının da diğer Sibiryaya Tatar ağızlarıyla birlikte bir arada değerlendirilmesi gerektiği ve Tatar Türkçesinin bir ağız olduğu gerçeği ortaya çıkmıştır⁷.

Bugün Sibiryaya Tatar ağızları içinde gösterilen Tobol, İrtiş, Tara, Tümen, Baraba gibi ağızlar, 20. yüzyıla kadarki sınıflamalarda farklı lehçe grupları içinde gösterilmekteydi. Ancak, Tatar ağızları üzerinde özellikle 1950’li yıllardan sonra yapılan ağız araştırmaları ve incelemeleri sonrasında Tatar Türkçesinin üç büyük diyalektinin “Kazan (Orta), Mişer (Batı), Sibir (Doğu)” olduğu ortaya kondu⁸. Böylece çeşitli sınıflandırmalarda adı geçen ağızların Tatar Türkçesinin Doğu ağızlarını oluşturan Sibir diyalektinin içerisinde yer aldığı belirlenmiş oldu.

Sovyetlerin ilk döneminde yapılan çalışmalarda da Sibiryaya Tatar Türkçesinin ağızlarının kendi içinde sınıflandırılmasında bazı farklılıklar dikkati çekmektedir. İlk çalışmalarda daha çok Tobol-İrtiş ağızları Batı Sibiryaya ağızları olarak kabul edilirken, daha sonraki çalışmalarda (özellikle D. G. Tumaşeva ile birlikte⁹) Baraba ve Tom yöresi ağızları da Batı Sibiryaya ağızlarının kapsamına dahil edilmiştir.

⁴ Johannes Benzing- Karl Heinrich Menges, “Türk Dillerinin Sınıflandırılması”, *Tarihî Türk Şiveleri* (Çev. Mehmet Akalın), TKAE Yay., Ankara 1998, s. 9.

⁵ Talat Tekin, “Türk Dil ve Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi”, *Makaleler 3* (Haz. Emine Yılmaz-Nurettin Demir), Grafiker Yay., Ankara 2005, s. 381-386.

⁶ Talat Tekin-Mehmet Ölmez, *Türk Dilleri*, Simurg Yay., İstanbul 1999, s. 99.

⁷ L. V. Dmitriyeva, *Yazık Barabinskix Tatar*, Leningrad 1981, s. 4-5.

⁸ Ferit Yusupov, “Tatar Dialekt Dilini İnceleme Tecrübesi”, *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı (24-29 Eylül 2000) Bildirileri II*, TDK Yay., Ankara 2007, s. 2089.

⁹ Tumaşeva, kendisine kadar yapılan çalışmalarda Sibiryaya Tatar ağızlarının; Tümen, Tobol, Tara, Baraba gibi adlarla anıldığını ancak kendisinin çalışmalarıyla Sibiryaya Tatar ağızlarının 1. Tobol-İrtiş (Tümen, Tobol, Tara, Tevriç, ve Saz), 2. Baraba, 3. Tom Tatarları olmak üzere üç grupta belirlendiğini kaydetmektedir. bk. D. G. Tumaşeva, “Sibiryaya Tatarlarının Dili ve Eski Türk Abideleri”, *3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996*, TDK Yay., Ankara 1999, s. 1161.

B. A. Bogoroditskiy “Vvedeniye v Tatarskoye Yazıkoznaniye v Svyazi c Drugimi Tyurskimi Yazıkami, Kazan 1934” adlı eserinde Batı Sibiryaya Tatarları diyalekti içinde Tobol, İşim, Tümen, Tura ağızlarını ayırır ve İşim Tatar ağzının dışındakilerin tamamında /ç/nin /ts/ye dönüştüğünü belirtir¹⁰. (ETD, 122). L. Celey, “Tatar Dialektologiyesi, Kazan 1947” adlı eserinde Sibiryaya Tatar Türkçesini Tom, Baraba, Tümen, Tobol, Tara ve Tevriş ağızlarına ayırır¹¹.

D. G. Tumaşeva, Sibiryaya Tatar ağızlarıyla ilgili ilk çalışması olan “Könbatış Sibir Tatarları Tili, Kazan 1961” adlı çalışmasında yalnız Tobol-İrtiş bölgesini ele almış ve bu bölge ağızlarını da Tümen, Tobol, Saz yöresi, Tevriş ve Tara ağızları olmak üzere beşe ayırmıştır. Tumaşeva, eserde Sibiryaya Tatar ağızlarının diğer ağızlardan ayrılan ve karakteristik olan yönlerini ortaya koymuş ve sonra da sırasıyla Tümen, Tobol, Saz yöresi, Tevriş ve Tara ağızlarının kendisine has ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı özelliklerini kısaca anlatmıştır. Tumaşeva daha sonra 1968 yılına ait “Yazık Sibirskix Tatar, Kazan 1968” adlı çalışmasında Tobol-İrtiş bölgesi dışında kalan Baraba ve Tom bölgesi ağızlarını incelemiştir. Bu çalışmada Baraba ve Tom bölgesi ağzının geniş bir ses bilgisi ve şekil bilgisi incelemesi yapılmıştır. Tumaşeva’nın bütün Batı Sibiryaya Tatar ağızlarını içine alan üçüncü çalışması “Dialekti Sibirskix Tatar, Kazan 1977” adlı çalışmadır. Tumaşeva daha önceki iki çalışmasında ayrı ayrı ele aldığı Sibiryaya Tatar ağızlarının hepsini bu çalışmada bir araya getirmiştir. Bu çalışmaya göre Sibiryaya Tatar ağızları üçe ayrılmaktadır: 1. Tobol-İrtiş Bölgesi Ağızları (Tümen, Tobol, Saz yöresi, Tevriş ve Tara), 2. Baraba Ağzı, 3. Tom Ağzı. Tumaşeva bu çalışmasında her üç bölge ağzının ses bilgisi ve şekil bilgisi özelliklerini geniş bir şekilde ele almaktadır.

G. X. Exetov, “Tatar Dialektologiyesi, Kazan 1984” adlı çalışmasında Batı Sibiryaya Tatar ağızlarını Tümen, Tobol, Saz yöresi, Tevriş, İşim ve Tara ağızlarına ayırmış ve Tumaşeva’nın üzerinde çalışmalar yaptığı Baraba ve Tom ağızlarını çalışmasına dahil etmemiştir¹². Exetov, adı geçen beş ağız bölgesinin dil özellikleri arasında büyük farklılıklar olmadığını ve bu bölgede yaşayan insanların birbiriyle tamamen kaynaştığını ifade etmektedir¹³.

Ferit Yusupov “Sibir Tatarları” başlıklı makalesinde Sibiryaya’da yaşayan Tatarları Tumaşeva’nın sınıflandırmasına uygun olarak Tobol-İrtiş Tatarları, Baraba Tatarları ve Tom Tatarları olarak üç bölüme ayırmaktadır¹⁴. “Tatar Tilinin Dialektologik Sözlüğü” adlı ünlü çalışmada da Tatar Türkçesi, 1. Orta diyalekt, 2. Batı (Mişer) diyalekti, 3. Doğu (Batı Sibiryaya) diyalekti olmak üzere başlıca üç ağız bölgesine ayrılmaktadır¹⁵.

Orta diyalektin konuşucuları büyük çoğunluğu Tataristan, Başkurdistan, Mari, Udmurt ve Çuvaş özerk cumhuriyetleriyle Rusya Federasyonuna bağlı Kirov, Ryazan, Perm, Sverdlovsk, Çilebi gibi bölgelerde yaşamaktadırlar. Batı (Mişer) diyalektinin konuşucuları ise Gorkiy, Ulyanovsk, Penza, Saratov, Kuybişev, Volgograd, Orenburg bölgeleriyle Tataristan ve Başkurdistan cumhuriyetlerinin çeşitli yerlerinde bulunmaktadırlar. Doğu

¹⁰ G. X. Exetov, *Tatar Dialektologiyesi*, Kazan 1984, s. 122.

¹¹ L. Celey, *Tatar Dialektologiyesi*, Kazan 1947, s. 78.

¹² G. X. Exetov, *age.*, s. 30.

¹³ G. X. Exetov, *age.*, s. 122.

¹⁴ Ferit Yusupov, “Sibir Tatarları”, *Miras*, Kazan 2003/12, s. 35-39.

¹⁵ L. T. Maxmutova (Red.), *Tatar Tilinin Dialektologik Sözlüğü*, Kazan 1969, s. 613.

diyalektinin konuşucuları da Batı Sibirya’da Tümen, Omsk ve Novosibirsk gibi yerlerde yaşamaktadırlar¹⁶.

Sibirya Tatar Türkçesi İle İlgili Olarak Yapılan Belli Başlı Çalışmalar

Sibirya Tatarlarının dil özellikleri eskiden beri Türkologların dikkatini çekmiştir. Misyonerlik amacıyla yapılan çalışmalarda dahi Sibirya Tatarlarının ağız özellikleri bir dereceye kadar yansıtılmıştır. Tatar Türkçesinin ilk grameri Tobol’da misyoner İ. Giganov tarafından yazılır ve 1801 yılında Petersburg’da yayımlanır (İ. Giganov, **Grammatika Tatarskoko Yazıka**, Petersburg 1801). Giganov, bu çalışmasında Batı Sibirya Tatarlarının söz varlığına önemli bir yer verir ve söz varlığını 26 başlık altında ele alır. İ. Giganov’un bir diğer eseri de “İ. Giganov, **Slovar Rossiyo-Tatarskiy**, Petersburg 1804” adlı sözlük çalışmasıdır. 10.000’den fazla kelime ve deyim yer aldığı çalışmada Giganov, yaşadığı yer olan Tobol Tatarlarının söz varlığına da yer vermiştir¹⁷. Giganov’un bu çalışmaları Tobol Tatarlarının dillerinin öğrenilmesinde sağlam bir temel oluşturmuş olup Türkologlar için bugün de değerlerini yitirmemiş önemli kaynaklardır¹⁸.

1802 yılında Tobol Tatarı olan Niyet-Bakiy Atometov tarafından yayımlanan “N. B. Antometov, **Bukvar Arapskogo i Tatarskogo Pisma**, Petersburg 1802” adlı eserde Sibirya Tatarlarının söz varlığı verilir¹⁹. Tatar okullarının başlangıç sınıfları için bir ders kitabı olarak hazırlanan bu eserin asıl önemi hem Sibirya Tatarlarının ağızyla hazırlanmış ilk ders kitabı olması hem de günümüzdeki Sibirya Tatar ağızlarının gelişimini takip edebilmek ve karşılaştırma yapmak için değerli bir kaynak olmasıdır²⁰.

Bununla birlikte Sibirya diyalektleri hakkındaki ilk bilgiler 19. yüzyıla kadar kısmen çeşitli eserlere yansımıştır. 1666 yılında yazarı belli olmayan çeşitli yazmalarda Sibirya Tatarları hakkında çeşitli etnografik malzemeler ve azıcık da olsa söz varlığı bulunur. 10 yılı aşkın süre Sibirya’dan derlediği malzemeyi 1730’da Stockholm’de Das Nord und Ostliche Theil von Europa und Asia (Avrupa ve Asya’nın Kuzey ve Doğu Kısımları) adlı eserinde yayımlayan Strahlenberg, eserde Batı Avrupa ve Sibirya’da bulunan 32 dilin kelimelerine yer vermiş ve Sibirya Tatarlarına ait 57 kelimeyi de eserine almıştır²¹. Strahlenberg ayrıca kitapta Batı Avrupa ve Sibirya’da kullanılan 32 dilin kelimelerini belli bir tasnif çerçevesinde verdiği gibi bu 32 dili 7 gruba ayırmış, Sibirya Tatarcasını da Yakutça ve Çuvaşçayla birlikte “Türk Dilleri” başlıklı 2. grupta göstermiştir. Yazar, bu listedeki dillerin hepsini Tatar terimiyle değerlendirmiştir²².

Sibirya’ya seyahat eden Georgi adlı bilgin 1776 yılında çıkan kitabında (Georgi, *Opi-saniye vsekh v Rossiyskom gosudartve obitayuşçik narodov*, SBP, 1776, str. 31) Sibirya Tatarlarının dili hakkında bazı bilgiler vermiş ve onların Rusçayı da iyi bildiğini belirt-

¹⁶ D. G. Tumaşeva, *age.*, 1961, s. 7; G. X. Exetov, *age.*, s. 29.

¹⁷ G. X. Exetov, *age.*, s. 20.

¹⁸ Hasan Eren, *Türklük Bilimi Sözlüğü I. Yabancı Türkologlar*, TDK Yay., Ankara 1998, s. 164.

¹⁹ D. G. Tumaşeva, *age.*, 1961, s. 7.

²⁰ G. X. Exetov, *age.*, s. 20.

²¹ Oğuzhan Durmuş, *18. Yüzyıl Çuvaşçasının Söz Varlığı*, Paradigma Akademi Yay., Edirne 2014, s. 24-26.

²² Oğuzhan Durmuş, “Strahlenberg ve İlk Çuvaşça Kelime Listesi”, *Gazi Türkiyat*, Güz 2009, S. 5, s. 504-505.

miştir. Yine tarihçi G. F. Miller “İstoriya Sibiri, Petersburg 1937” adlı eserinde Sibirya Türkçesinin söz varlığı hakkında önemli bilgiler vermiştir²³.

19. yüzyılda Sibirya Tatarlarının diyalektleri hakkındaki çalışmalar artarak devam eder. 1904-1905 yıllarında Tobol eyaleti ağızlarına dayanılarak hazırlanan “Kratkiy Rusko-Tatarskiy Slovar” ve “Russko-Tatarskiy Razgovor” adlı eserler yayımlanır. B. A. Starçevskiy’in 1888 yılında çıkan “Provodnik i Perevodçik Po Okrainam Rossii” adlı eserinde de sözlük ve bazı gramer özellikleri yer almıştır²⁴.

Sibirya Tatarlarıyla ilgili en önemli çalışmalardan biri Radloff’un “Obraztsı Narodnoy Literaturı Tyurskix Plemen” adlı eseridir. 10 ciltlik bu eserin 4. cildi Sibirya Tatarlarına ayrılmıştır. Doğrudan doğruya dil incelemesi yapılmamış olsa da, eserde yer alan halk edebiyatı ürünleri Sibirya Tatar Türkçesinin dil özellikleri için zengin bir kaynaktır. Radloff’un eserinde yer alan halk hikâyeleri, masallar, hikâye kahramanları, şarkı metinleri bugüne kadar korunagelmıştır²⁵. Bu eserde Baraba, Tara, Tobol ve Tümen Tatarlarının halk edebiyatı ürünlerine ait olan 41 masal, 680 dizeden oluşan 29 şarkı ve beyit, 23 efsane ve şecere, 16 destan yer almaktadır²⁶. Sibirya Tatar Türkçesinin ağız özelliklerinin öğrenilmesinde ve incelenmesinde Radloff’un çalışması bugün de değerli bir kaynak niteliğindedir²⁷. Radloff, ayrıca eserin ön sözünde Batı Sibirya Tatarlarının ağızına has bazı dil özelliklerinin gelişim sürecini de değerlendirmiştir²⁸.

Radloff, “Phonetik der nördlichen Türksprachen, Leipzig 1883” adlı eserinin 126-128, 286-287. sayfaları arasında da Sibirya Tatar ağızlarının ses bilgisi hakkında bilgi vermektedir. İlgili sayfalarda seslerin sayısı, içeriği, Sibirya Tatar Türkçesinin karakteristik özelliği olan /ts/leşme (<ç) ve ünlülerle ilgili bazı kaideler anlatılmıştır²⁹.

Sibirya Tatar Türkçesi hakkında bilgi veren bir diğer çalışma da N. F. Katanov’un “Opıt İssledovaniya Uryanxayskogo Yazıka, Kazan 1903” adlı eseridir. Katanov, bu eserde İ. Giganov’un gramer çalışmasından, İ. Giganov ve H. B. Atmetov’un sözlüklerinden, W. Radloff’un metinlerinden ve yine kendisinin Tümen, Tobol, İşim üzerinden geçerken derlediği malzemelerden hareketle diğer dillerle birlikte Sibirya Tatar ağızlarıyla ilgili olarak da pek çok örnek vermektedir. Verdiği bilgilerin çoğu ses bilgisiyle ilgili olup kısmen şekil bilgisi özelliklerinden de bahsetmektedir³⁰.

B. A. Bogoroditskiy’in “Etyudı po Tatarskomu i Tyurskomu Yazıkonzaniyu, Kazan 1933” adlı eserinde Sibirya Tatar Türkçesiyle ilgili iki önemli makale yer almaktadır.

²³ D. G. Tumaşeva, *age.*, 1961, s. 7-8.

²⁴ D. G. Tumaşeva, *age.*, 1961, s. 8.

²⁵ D. G. Tumaşeva, *age.*, 1961, s. 8.

²⁶ Ferit Yusupoviç Yusupov, “Rusya Türkoğrafyasının Kurucusu -V. V. Radlov” (Çev. Fatih Ekici), *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 52, Erzurum 2014, s. 296.

²⁷ W. Radloff’un bu eseri, F. Y. Yusupov tarafından 2012 yılında Kazan’da tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır (V. V. Radlov, *Obraztsı Narodnoy Literaturı Tyurskix Plemen, Jivuşçix v Yujnoy Sibiri i Dzungarskoy Stepi*, Çast IV, Nareçıye Barabintsev, Tarskix, Tobolskix i Tyumenskix Tatar (Sost. F. Y. Yusupov), Kazan 2012). Yusupov, eserin başına Radloff’un hayatını anlatan bir kısım koymuş ayrıca Sibirya Tatarları ve dili hakkında genel bilgi vermiştir. Eser, Mehmet Hengirmen başkanlığındaki bir kurul tarafından Türkiye Türkçesine de çevrilmiştir: W. Radloff, *Türklerin Kökleri Dilleri ve Halk Edebiyatı IV* (Çev. Hasan Yıldız-Arzu Ekinci-Yasemin Ünlü), EKAV Yay., Ankara 2000.

²⁸ G. X. Exetov, *age.*, s. 21.

²⁹ D. G. Tumaşeva, *age.*, 1961, s. 8-9.

³⁰ L. V. Dmitriyeva, *age.*, s. 22; D. G. Tumaşeva, *age.*, 1961, s. 10.

Bunlardan biri “O dolgom i neodolgom u v zapadno-sibirskix yazıkax” diğeri de “Zakonı singlarmonizma v tyurskix yazıkax” başlıklı makaledir. Bu makalelerde bilhassa ünlülerdeki değişme olayları söz konusu edilmektedir³¹.

Yukarıda bahsedilen ve Sibiryaya Tatar Türkçesiyle ilgili yapılan ilk çalışmalar olarak değerlendirilebilecek bu çalışmaların dışında daha sonra akademik düzeyde ele alınmış önemli çalışmaları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. L. Celey, Tatar Dialektologiyesi, Kazan 1947, 78 s.

L. Celey, bu çalışmasında Tatar Türkçesini başlıca Orta, Batı (Mişer) ve Doğu (Sibiryaya) diyalektleri olmak üzere üç bölüme ayırmıştır. Çalışmanın 78-97. sayfaları Sibiryaya Tatar ağızlarına ayrılmıştır. Kısa bir ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı incelemesinden sonra Sibiryaya Tatarlarına ait iki kısa metin konmuştur. Celey, eserinde Sibiryaya Tatar Türkçesinin özelliklerini diğer ağızlarla karşılaştırarak vermiş benzer ve farklı yönlerini ortaya koymaya çalışmıştır.

2. D. G. Tumaşeva, Könbatış Sibir Tatarları Tili, Kazan 1961, 239 s.

Sibiryaya Tatar Türkçesiyle ilgili en önemli çalışmaları ortaya koyan bilim adamı D. G. Tumaşeva'dır. Adı geçen eser Tumaşeva'nın bu alandaki ilk çalışmasıdır. Tumaşeva bu çalışmasında yalnızca Tobol-İrtiş bölgesinde konuşulan ağızlara yer vermiştir. Daha sonraki çalışmalarında yer vereceği Baraba ve Tom yöresi ağızlarını bu çalışmanın dışında tutmuştur.

Tumaşeva, bu çalışmasında tarihî bilgiler ve yaptığı derleme ve inceleme çalışmalarına dayanarak “Batı Sibiryaya Tatarları Dili” olarak adlandırdığı Tobol-İrtiş bölgesi ağızlarını kendi içinde Tümen, Tobol, Saz yöresi, Tevriş ve Tara ağızları olmak üzere beş bölüme ayırmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde Sibiryaya Tatar ağızlarının diğer ağızlardan ayrılan ve karakteristik olan yönleri ortaya konulmuş ve sonra da sırasıyla Tümen, Tobol, Saz yöresi, Tevriş ve Tara ağızlarının kendisine has ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı özellikleri kısaca ele alınmıştır. Çalışmanın asıl kısmı Sözlük (s. 95-233) bölümünden ibarettir.

3. D. G. Tumaşeva, Yazık Sibirskix Tatar, Kazan 1968, 183 s.

Tumaşeva'nın Sibiryaya Tatar ağızlarıyla ilgili çalışmalarının ikincisi olan bu eserde, daha önceki çalışmasında yer almayan Baraba ve Tom bölgesi ağızları ele alınmıştır. Eser, Ön söz ve Giriş (s. 3-21) bölümlerinden sonra başlıca iki bölümde düzenlenmiştir. Giriş bölümünde kısaca Sibiryaya Tatar ağızları üzerinde yapılan çalışmalar özetlenmiş ve Sibiryaya Tatar ağızlarının (Tobol-İrtiş, Baraba, Tom) kendi içerisindeki ses, yapı ve söz varlığı unsurlarına karşılaştırmalı olarak değinilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümü Baraba Diyalekti (s. 21-125), üçüncü bölümü ise Tomsk Diyalekti (126-175) başlıklarını taşımaktadır. Her iki bölümde de adı geçen diyalektlerin ses bilgisi ve şekil bilgisi özellikleri verilmiştir. Tumaşeva, Baraba yöresi ağızını bir bütün olarak ele almış, Tomsk yöresi ağızlarını ise kendi içinde 1. Evişte ve Çat Tatarları ağızı, 2. Kalmak ağızı olarak iki bölümde değerlendirmiştir. Eserin sonunda (s. 176-179) faydalanılan kaynakların listesi bulunmaktadır.

³¹ D. G. Tumaşeva, *age.*, 1961, s. 11.

Çalışmada Baraba ve Tom ağızlarının somut malzemesi Tatar Türkçesiyle ve diğer Türk lehçeleriyle karşılaştırılmış, her iki ağzın özellikleri etraflıca ele alınmıştır.

4. D. G. Tumaşeva, Dialektı Sibirskix Tatar, Kazan 1977, 295 s.

Tumaşeva'nın Sibiryaya Tatar ağızları üzerine yaptığı en kapsamlı çalışmadır. Daha önce ilk eserinde (1961) Tobol-İrtiş ağızlarını, ikinci eserinde de (1968) Baraba ve Tom yöresi ağızlarını işleyen Tumaşeva, bu çalışmasında her üç bölgenin ağzını bir arada ele alıp incelemiştir.

Çalışmanın Ön söz ve Girişten (s. 3-33) sonraki birinci bölümü Tobol-İrtiş Diyalekti (s. 34-185) başlığını taşımaktadır. Önce Tobol-İrtiş bölgesi ağızlarının genel ses bilgisi ve şekil bilgisi özellikleri incelenmiş, bölümün sonuna da Tobol-İrtiş bölgesinin alt ağızları arasındaki (Tümen, Tobol, Tara, Tevriz, Saz yöresi) ayırıcı özellikleri anlatılmış ve bu özellikler tablolar halinde gösterilmiştir. Eserin ikinci bölümü Baraba Dialekti (s. 186-227), üçüncü bölümü Tomsk Dialekti (s. 228-240) başlıklarını taşımaktadır. Her iki bölgenin de ses ve şekil bilgisi özellikleri anlatılmıştır. Bu iki bölüm, Tobol-İrtiş ağızlarına göre daha kısa tutulmuştur.

Tumaşeva, eserin sonunda (s. 241-276) her üç ağız bölgesini bir arada değerlendirmiş, Sibiryaya Tatar ağızlarının Tatar Türkçesi ve ağızları içindeki yerine değinmiş, ses ve yapı özelliklerini diğer Türk lehçeleriyle karşılaştırmıştır. Eserin sonunda yararlanılan kaynakların bulunduğu (s. 277-288) oldukça ayrıntılı bir Bibliyografya bulunmaktadır.

5. D. G. Tumaşeva, Slovar Dialektov Sibirskix Tatar, Kazan 1992, 256 s.

Tumaşeva'nın bu eseri, yukarıda adı geçen yerlerde yaşayan ve Tobol-İrtiş, Baraba ve Tomsk ağızlarından oluşan Sibiryaya Tatar ağızlarına ait kelimelerin bulunduğu bir sözlük çalışmasıdır.

Bu çalışma Sibiryaya Tatar ağızlarının söz varlığını ihtiva etmesi bakımından önemli olduğu gibi, ayrıca bu alandaki bir eksikliği de kapatmıştır. Zira, ilki 1969 ve ikincisi de 1993'te Kazan'da yayımlanan "Tatar Tiliñiñ Dialektologik Süzliğı" adlı çalışmalarda Sibiryaya Tatar ağızlarının söz varlığına yer verilmemiştir. Tumaşeva bu eseri 30 yıl boyunca derlediği ve yukarıda adı verilen üç çalışmadaki dil malzemesine dayanarak hazırlamıştır³².

Sözlükte madde başı olarak verilen kelimelerin hemen yanında hangi yöreye (veya yörelere) ait olduğu belirtilmiş, ardından kelimenin anlamı Tatar Türkçesiyle ve Rusça verilmiştir. Birden fazla anlama sahip olan kelimelerin 1., 2. ... şeklinde rakamlar konularak diğer anlamları da gösterilmiştir. Kimi zaman kelimeler, kelime grubu veya cümle içindeki kullanımlarıyla da pekiştirilmiştir.

Tumaşeva'nın ayrıca son olarak A. X. Nasibullina ile birlikte hazırladığı ve 2000 yılında Tümen'de yayımlanan "Slovar Dialektnoy Leksiki Tatarskix Govorov Tyumenskoy Oblasti" adlı bir çalışması daha bulunmaktadır.

³² Mustafa Öner, "Sibiryaya Tatarcası Söz Varlığı Üzerine Notlar", 46. *Uluslararası Altaistik Konferansı Bildirileri /Altay Dünyasında Gündelik Hayat*, 22-27 Haziran 2003 (Proceedings Of 45 Meeting Of The Permanent International Altaistic Conference, June 22-27, 2003), TDK Yay., Ankara 2007, s. 340.

6. G. X. Axatov, *Dialekt Zapadnosibirskix Tatar*, Ufa 1963, 197 s.

Sibirya Tatar Türkçesi üzerinde çeşitli çalışmaları bulunan bir diğer bilim adamı da G. X. Axatov'dur. Axatov'un Sibirya Tatar ağızlarıyla ilgili ilk çalışması olan bu eserde, Tobol-İrtiş ağızlarının yer aldığı Tümen ve Omsk yöresindeki Tatar ağızları ele alınmıştır. Axatov, çalışmasına Baraba ve Tom yöresi ağızlarını dahil etmemiştir. Aşağıda ele alacağımız "Tatar Diyalektolojisi" (Rusça ve Tatar Türkçesiyle) başlıklı çalışmalarında da Baraba ve Tom bölgesi ağızları Batı Sibirya Tatar ağızları içinde gösterilmemektedir.

Eser, Ön söz ve Girişten (s. 3-37) sonra dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Ünlüler (s. 40-59), ikinci bölümünde Ünsüzler (s. 60-88), üçüncü bölümde Söz varlığı (s. 89-135) ve dördüncü bölümde Şekil Bilgisi (137-184) ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Eserin Sonuç kısmında genel bir değerlendirme yapılmış ve en sona da Tümen ve Omsk bölgesinden derlenmiş beş metin konulmuştur. Eserdeki kaynaklar, her bölümün sonunda ayrı ayrı yer almaktadır.

Eserin üçüncü bölümünü oluşturan söz varlığı kısmı oldukça önemlidir. Yazar, Sibirya Tatar ağızlarındaki kelimeleri konularına göre (bitkiler, hayvanlar, çeşitli araç gereç adları, yiyecek-yemek adları, akrabalık adları vb. gibi) 14 başlık altında göstermiştir. Devamında da eş anlamlı, eş sesli, zıt anlamlı kelimeleri ve deyimleri göstermiştir. Ayrıca Sibirya Tatar Türkçesindeki kimi kelimeleri Tatar edebî dili ve Tatar Türkçesinin diğer ağızlarıyla da karşılaştırmalı olarak vermiş, ayrılan ve benzeşen taraflarına değinmiştir.

7. G. X. Axatov, *Tatarskaya Dialektologiya*, Ufa 1977, 76 s.

Rusça yazılan 76 sayfalık bu eser "Tatar Diyalektolojisi" başlığını taşımasına rağmen büyük oranda (s. 28-74) Sibirya Tatar ağızlarına ayrılmıştır. Axatov, ilk 27 sayfalık bölümde genel bir girişten sonra kısaca Tatar diyalektolojisinin bir bilim dalı olarak ele alınması, diyalektlerin araştırılması, diyalektler üzerinde yapılan çalışmalar ve diyalektlerin sınıflandırılması üzerinde durmuştur.

Eserin dördüncü bölümü, "Dialekt Zapadnosibirskix Tatar" (Batı Sibirya Diyalekti) (s. 28-74) başlığını taşımaktadır. Bu bölümde ise, yukarıda aynı adlı eserinde işlediği metot ve bakış açısıyla daha özet olarak Tobol-İrtiş ağızlarını ses bilgisi, şekil bilgisi, söz dizimi ve söz varlığı bakımından ele almıştır. Çalışmanın sonunda ise biri günlük konuşma metinlerinden, biri de bir masaldan oluşan iki metin bulunmaktadır.

8. G. X. Exetov, *Tatar Dialektologiyesi*, Kazan 1984, 216 s.

Rus ve Türk dili diyalektolojisi teorisine dayanılarak hazırlanan bu eserde Tatar Türkçesinin üç büyük ağız grubu kendi içerisinde araştırılmış, bu ağızların ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı unsurları incelenmiştir. Eser, Giriş (s. 4-28) kısmından sonra üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde genel olarak diyalektoloji kavramı ve özellikleri, Tatar diyalektolojisinin gelişimi, üzerinde yapılan çalışmalar, Tatar diyalektolojisinin diğer Türk lehçeleriyle münasebeti, diyalektoloji metotları gibi konular üzerinde durulmuştur.

Tatar ağızları Orta (Kazan), Mişer (Batı) ve Batı Sibirya (Doğu) diyalektleri olmak üzere başlıca üç grupta ele alınmaktadır. Exetov da üç bölümde bu ağızları işlemiştir. 1. Bölüm (s. 29-97) Orta (Kazan) diyalektine ayrılmıştır. Yazar, Kazan diyalektini 1. Kazan ardı, Minzele, Dağ tarafı, Berengi, Dürtöyli, Tuymazı, Kıyığı, Barda, Nokrat, Kamışlı, Kasım ve Kreşin Tatarları ağızı olmak üzere 12 ağız bölgesine ayırmış ve

her ağız bölgesinin ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı özelliklerini kendi içinde değerlendirmiştir.

İkinci bölümde Mişer (Batı) diyalekti (s. 98-119) ele alınmıştır. Mişer diyalekti önce kendi içinde /ç/ veya /ts/ sesinin kullanılmasına göre ts'leştirici ağızlar ç'leştirici ağızlar ve karışık ağızlar olarak üçe ayrılmıştır. Buna göre ts'leştirici ağızlar 1. Çistay, 2. Sirgaç, 3. Çüpreli, 4. Melekes ağızlarına; ç'leştirici ağızlar 1. Böri boyu, 2. Lembre ve Temnikov ağızlarına ayrılmıştır. Mişer diyalektinin üçüncü ağız grubu ise ç ve ts ünsüzlerinin bir arada kullanıldığı "Karışık ağızlar" adını taşır. Bu ağız grubuna ise Kuznetsk ve Xvalin ağızları girmektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümü "Batı Sibiry Tatarları Diyalekti" (s. 120-179) başlığını taşımaktadır. Exetov Batı Sibiry Tatarları diyalekti içerisine Bagay, Baykal, Yarkev, Yalutor, Tümen, Saz yöresi, Tara, Bolşereçensk, Tevriç gibi bölgelerde yaşayan ve Tobol-İrtiş ağızları olarak da nitelendirilen ağızları almakta, Baraba ve Tomsk bölgesinde yaşayan Tatarların ağızlarına yer vermemektedir. Çalışmada, bu bölgede bulunan ağızlar ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı unsurları açısından değerlendirilmiştir. Yazar, çalışmanın sonuna (s. 180-207) her üç ağız bölgesine ait toplam 42 metin koymuştur. Bu metinlerden 6 tanesi Sibiry Tatarlarına aittir.

9. X. Ç. Alişina, Tobolo-İrtişkiy Dialekt Yazıka Sibirskix Tatar, Kazan 1994, 120 s.

"Sibiry Tatar Dilinin Tobol-İrtiş Diyalekti" şeklinde çevirebileceğimiz bu çalışmada, kendi içinde başlıca üç ağız bölgesine ayrılan (Tobol-İrtiş, Baraba, Tom) Sibiry Tatar ağızlarının Tobol-İrtiş ağızları ele alınmıştır. Çalışmanın giriş kısmında (s. 3-12) genel olarak Sibiry Tatar ağızlarının sınıflandırılması, tarihi, incelenmesi ve yapılan belli başlı çalışmalar ele alınmıştır. Alişina, Tumaşeva tarafından Tümen, Tobol, Tara, Tevriç ve Saz yöresi olmak üzere beş bölüme ayrılan Tobol İrtiş ağızlarını bu adlarla ele almamış, adı geçen ağızların konuşulduğu yerler olan Bagay, Tobol, Tümen ve Yarkev bölgesinin ağız özellikleri şeklinde ele almıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Ses Bilgisi (s. 14-31), ikinci bölüm Şekil Bilgisi (s. 32-80) ve üçüncü bölüm Söz varlığı (s. 81-102) başlıklarını taşımaktadır. Yazar ilgili bölümlerde Bagay, Tobol, Tümen ve Yarkev bölgesinde konuşulan ağızların dil özelliklerini ve söz varlığı unsurlarını ele almıştır. Ayrıca her bölümün sonunda bu dört ağız bölgesinin karakteristik özelliklerini kısaca anlatmıştır. Eserin Sonuç (s. 103-107) kısmında da her bölgenin ses, şekil ve söz varlığı unsurları toplu olarak kısaca verilmiştir. Kısaltmalar ve geniş bir kaynakça da (s. 110-118) eserin sonuna eklenmiştir.

10. R. S. Barsukova, Zabolotny Govor Tobolo-İrtişskogo Yazıka v sravnitelnom osveşçenii, Kazan 2004, 160 s.

Bu çalışmada Sibiry Tatar ağızlarının üç bölgesinden biri olan Tobol-İrtiş ağızlarının beş kolundan birini oluşturan Saz yöresi (diğerleri Tümen, Tobol, Tara, Tevriç) ağızı incelenmiştir. Eser, Giriş kısmından sonra dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Saz yöresi ağzının Sibiry Tatar ağızları içindeki yeri, yöre ağzıyla ilgili olarak yapılan çalışmalar ve bu çalışmaların tarihi, kısaca Saz yöresi Tatarlarının etnik şekillenışı hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışma, Fonetik (s. 16-44), Morfoloji (45-104), Sentaks (105-113) ve Söz varlığı (s. 114-138) olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. İlgili bölümlerde Saz yöresi ağzının

ses, şekil, cümle ve söz varlığı unsurları anlatılmıştır. Sonuç, Bibliyografya ve Kısaltmalar (s. 139-151) kısımlarından sonra Saz yöresine ait 17 adet metin çalışmanın sonuna (s. 152-158) eklenmiştir.

11. L. V. Dmitriyeva, Yazık Barabinskix Tatar, Leningrad 1981, 225 s.

Sibirya Tatar ağızlarının bir kolunu oluşturan Baraba Tatar ağzı üzerine yapılmış olan önemli bir çalışmadır. Çalışma 1981 yılında Leningrad'da yayımlanmıştır. L. V. Dmitriyeva, daha önce 1966 yılında Moskova'da "Yazıki Narodov SSSR *Tyurskiye Yazıki*" adıyla yayımlanan ve 23 Türk lehçesinin ele alındığı eserin 155-172. sayfaları arasında "Yazık Barabinskix Tatar" adıyla Baraba Tatar Türkçesini ses, şekil ve söz dizimi açısından kısaca ele almıştır. Bu kısa çalışmasında dil özelliklerini incelerken 1950 yılında Baraba rayonundan derlediği metinlere dayanmıştır.

1981 yılında yayımlanan bu çalışma, daha önceki çalışmanın genişletilmiş ve zenginleştirilmiş bir devamı niteliğindedir. L. V. Dmitriyeva'nın bu çalışması Ön söz ve Giriş (s. 3-26) kısmından sonra üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm Metin ve Tercüme (s. 27-121) bölümünden oluşmaktadır. Yazar, bu bölümde 1950 ve 1967-1968 yıllarında Baraba Tatarlarının yaşadığı Baraba, Kuybişev ve Çana rayonlarında bulunan Krupkayevka, İngildinka, Tandov, Şagır, Tarmakül ve Tebiss adlı köylerden derlenen 28 metne yer vermiştir. Her metin önce çeviriyazı işaretleri de kullanılarak asıl şekliyle ve- rilmiş devamında metnin Rusça tercümesi verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümü Sözlük (s. 122-199) kısmından oluşmaktadır. Sözlük, yukarıda bahsedilen metinlerde geçen kelimeleri içine almaktadır. Yazar, madde başı olarak aldığı kelimenin önce Rusça karşılığını vermiş, ardından kelimenin geçtiği metin ve satır numarasını göstermiştir. Çalışmanın üçüncü ve son bölümü ise kısa bir gramer denemesinden (s. 200-223) ibarettir. Yazar, Baraba Tatar ağzının ses, şekil ve sentaks özelliklerini kısaca ele almış ve değerlendirmiştir. Eserin en sonunda çalışmada bulunan metinlerin nereden ve kimlerden derlendiği (s. 224) belirtilmiştir.

12. D. B. Ramazanova, Sibir Dialektlarının Materiallar, Kazan 2001, 144 s.

Çalışmada 1994-1998 yılları arasında Batı Sibirya'da Tümen, Omsk, Novosibirsk ve Tomsk bölgelerinden derlenen metinler bulunmaktadır. Çalışmanın başına kısa bir giriş konmuş (s. 3-6) ve kısaca Sibirya Tatar ağızlarının incelenmesi konusuna değinilmiş, araştırmada kullanılan metot ve metinlerin içeriğinden bahsedilmiştir.

Yazar, Tobol-İrtiş bölgesinden derlenen metinleri Tümen Bölgesi ve Omsk Bölgesi (s. 7-95), Baraba Tatarlarından derlenen metinleri Novosibirsk Bölgesi (s. 96-134) ve Tom Tatarlarından derlenen metinleri de Tomsk Bölgesi (s. 136-142) başlıkları altında vermiştir. Eserde Tobol-İrtiş Tatarlarına ait 46, Baraba Tatarları ait 20 ve Tom Tatarlarına ait 6 olmak üzere toplam 72 metin yer almaktadır. Masal, efsane, halk hikâyesi, şarkı, çeşitli inanışlar, doğum, evlenme, ölüm gibi çeşitli gelenek ve görenekleri ihtiva eden metinlere yer verilmiştir.

Derlenen her metnin sonunda derleme yapılan kişinin doğum tarihi, derlemenin yapıldığı yer (ilçe ve köy olarak) ve derleme yılı ilave edilmiştir. Ayrıca metinlerde geçen ve Tatar edebî dilinde bulunmayan veya farklı ses özelliğine sahip olan kelimeler, dipnotlarla sayfanın altında gösterilmiştir ve anlamları veya gerekli açıklamaları yapılmıştır.

13. Asiye Raximova, *Leksika Dialektov Sibirskix Tatar, Kazan 2001, 128 s.*

Sibirya Tatar Türkçesinin söz varlığının ele alındığı bu çalışmada, Sibirya Tatar ağızlarında bulunan kelimeler tarihî gelişimleri bakımından ele alınarak genel Türkçenin söz varlığı ile karşılaştırılmıştır.

Eser, Giriş (s. 4-12) kısmından sonra başlıca iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Tatar edebî dilinin söz varlığının oluşumunda Orta ve Mişer ağızlarının etkili olduğu, bunun yanında Sibirya Tatar ağızlarının etkisiz kaldığı belirtilmektedir. Sibirya Tatar ağızlarının genel olarak söz varlığı, bu ağızlar üzerinde çalışma yapan kişiler ve yaptıkları çalışmalar da kısaca ele alınmıştır. Eserin birinci bölümü “Sibirya Tatar Diyalektinde Meslek, Sanatla İlgili Kelimelerin Tarihi-Karşılaştırmalı İncelenmesi” (s. 13-62) başlığını taşımaktadır. Yazar bu bölümün alt başlıklarında genel olarak yabancı hayvanların avlanması, avcılık, kuşçuluk, balıkçılık vb. alanlarla ilgili kelimelere yer vermiştir.

İkinci bölüm “Sibirya Tatar Diyalektinde Ekonomi, Ev İdaresi İle İlgili Kelimelerin Tarihi-Karşılaştırmalı İncelenmesi” (s. 63-103) başlığını taşımaktadır. Bu bölümde de alt başlıklar hâlinde evcil hayvanlar, kümes hayvanları, yaşa ve cinsiyete göre hayvanların adlandırılması, hayvanların yaşadığı mekânlara verilen adlar, hayvanların beslenmesiyle ilgili kelimeler, tarım ve ziraatle ilgili kelimeler, bitki adları, besicilikle ilgili kelimeler, ev ve çevresinde bulunan araç gereç adları gibi söz varlığı unsurlarına yer verilmiştir.

Yazar Sonuç kısmında (s. 104-107) Sibirya Tatar Türkçesi ağızlarının genel Türkçe içinde önemli bir yere sahip olduğunu, bilhassa Volga Ural bölgesindeki lehçelerin yanı sıra Kazak, Nogay, Kırgız ve Güney Sibirya lehçeleriyle benzerlik gösterdiğini söylemektedir. Çalışmanın sonuna oldukça ayrıntılı bir Bibliyografya, Kısaltmalar listesi ve eserde geçen kelimelerin sayfa numarasını gösteren bir İndeks de (s. 108-127) eklenmiştir.

14. F. S. Bayazitova, *Sibir Tatarları, Kazan 2001, 310 s.*

Bu çalışmada Tümen, Omsk, Novosibirsk ve Tom bölgelerinde Sibirya Tatarlarının yaşadığı köylerde genellikle yaşlı kişilerden derlenen dil, etnografya ve folklor ürünleri belli bir sistem dahilinde sınıflandırılarak verilmiştir. Çalışmada Sibirya Tatarlarının gelenek ve görenekleri, eskiden gelen inançları, mitolojik unsurları, şarkıları, deyim ve atasözleri vb. ürünleri bulunmaktadır.

Yazar kısa bir Girişten (s. 3-8) sonra derlediği malzemeyi dört ana başlık altında vermiştir. Giriş bölümünde Sibirya Tatar ağızları, Tobol-İrtiş Diyalekti, Baraba Diyalekti ve Tom Diyalekti olarak üçe ayrılmış kısaca Sibirya Tatarlarının ve ağızlarının oluşumuna değinilmiştir. Çalışmada dört ana başlık bulunmaktadır. 1. Sibirya Tatarlarının Aile Gelenekleri (s. 9-205), 2. Mevsimlerle İlgili Gelenekler (s. 206-242) 3. Mitoloji (s. 243-266), 4. Şarkılar (s. 267-272). Her başlığın altında da Sibirya Tatarlarına ait doğumdan ölüme kadar devam eden her türlü gelenek, görenek ve uygulama hakkında bilgi verilerek, bunlarla ilgili her üç bölgeden derlenen metinler verilmiştir.

Çalışmanın 273-303. sayfaları arasında Sibirya Tatar ağızlarında geleneklerle ve günlük hayatla ilgili kelimelerin indeksi konulmuştur. Çalışmanın en sonunda ise (s. 304-306) derleme yapılan yerlerin ve derleme yapılan kişilerin ismi konmuştur. Ayrıca eser içinde geçen ve edebî dilde yer almayan kelimeler, dipnotlarla sayfa altında gösterilmiş, karşılıklarına anlamları veya gerekli açıklamaları yazılmıştır.

15. F. Y. Yusupov, Neliçniye Formı Glagola v Dialektax Tatarskogo Yazıka, Kazan 1985, 320 s.

F. Y. Yusupov, Tatar diyalektolojisi üzerine önemli çalışmaları olan bilim adamlarından biridir. Tatar ağızları üzerine “Könyak Ural hem Ural Artı Söyleşleri, Kazan 1979”, “Tatar Tiliñiñ Dialektları Ural Söyleşleri, Kazan 2003”, Krasnovfim Tatarları: Tarix, Tıl, Folklor, Kazan 2004”, Safakul Tatarları: Tarix, Tıl, Xalık İcatı, Kazan 2006” gibi önemli monografik çalışmaları olan Yusupov’un ayrıca Tatar diyalektolojisi üzerine yaptığı genel çalışmalar da bulunmaktadır.

“Neliçniye Formı Glagola v Dialektax Tatarskogo Yazıka, Kazan 1985, 320 s.” adlı çalışma, Tatar ağızlarında bulunan fiilimsilerin incelendiği bir eserdir. Genel olarak Orta (Kazan), Batı (Mişer) ve Doğu (Batı Sibiry) olarak üçe ayrılan Tatar ağızlarında bulunan fiilimsiler; Sıfat-fiiller (s. 9-121), Zarf-fiiller (s. 122-202), Mastarlar (s. 203-262) ve İsim-fiiller (s. 263-305) başlıkları altında ele alınmıştır. Adı geçen fiilimsiler başlığı altında her ağız bölgesinde bulunan şekiller ortaya konmuş, yapı bakımından çözümlenmiş ve yer yer edebî dil ve diğer lehçelerle karşılaştırılmıştır. Ayrıca her şekil için (varsa) Tatar ağızlarından çeviriyazı işaretli olarak örnek cümleler verilmiştir. Bu bağlamda Sibiry Tatar ağızlarında bulunan fiilimsiler de örneklerle ortaya konmuştur.

16. F. Y. Yusupov, İzüçeniye Tatarskogo Glagola, Kazan 1986, 288 s.

Bu çalışmada da Tatar ağızlarında bulunan fiil çekimleri incelenmiştir. Yazar, yukarıda adı geçen kitaptaki düzene uygun olarak bütün Tatar ağızlarında yer alan fiil şekillerini Şimdiki Zaman (s. 11-67), Gelecek Zaman (s. 68-99), Geçmiş Zaman (s. 100-185), Emir Kipi (s. 188-203), İstek Kipi (s. 204-232), Niyet-İstek Kipi (s. 233-251), Şart Kipi (s. 252-260), Dilek-Şart Kipi (s. 261-264) başlıkları altında incelemiştir.

Çalışmada adı geçen kiplerin, her ağız bölgesinde bulunan şekilleri ortaya konmuş, yapı bakımından çözümlenmiş ve yer yer edebî dil ve diğer lehçelerle karşılaştırılmıştır. Ayrıca her şekil için (varsa) Tatar ağızlarından çeviriyazı işaretli olarak örnek cümleler verilmiştir. Bu bağlamda Sibiry Tatar ağızlarında bulunan kipler de örneklerle ortaya konmuştur. Yazar çalışmanın sonuna (s. 284-285) Tümen ve Tobol bölgelerinden derlenmiş üç metin koymuştur.

17. F. Y. Yusupov, Morfologiya Tatarskogo Dialektного Yazıka Kategoriya Glagola, Kazan 2004, 592 s.

“Tatar Diyalekt Dilinin Morfolojisi, Fiil Kategorisi” adıyla çevirebileceğimiz bu çalışma, Tatar ağızlarındaki fiil şekillerinin toplu olarak ele alındığı bir başka ifadeyle yukarıda adı geçen iki eserin birleştirilerek bir araya getirilmesiyle oluşturulan bir eserdir.

Yazar, Giriş (s. 3-18) bölümünden sonra Tatar ağızlarındaki fiil şekillerini üç ana başlık altında toplayarak çalışmasını şekillendirmiştir. Birinci bölüm Fiilimsiler (s. 19-289) başlığını taşır. Yazar bu bölümü kendi içinde sıfat-fiil, zarf-fiil, mastar ve isim-fiil alt başlıkları altında ele almış ve Tatar ağızlarında geçen fiilimsileri incelemiştir. İkinci bölüm Fiil Kipleri (s. 290-536) başlığını taşır, bildirme ve tasarlama kipleri ayrı alt başlıklar şeklinde ele alınır. Üçüncü bölümde (s. 537-560) ağızlarda görülen fiilimsiler ve kipler toplu olarak bir arada değerlendirilmiş, hangi fiil şeklinin hangi ağız veya ağızlara ait olduğu gösterilmiştir. Sonuç (s. 561-570) kısmında ise her üç ağız bölgesine ait fiil şekilleri hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmanın ilgili bölümlerinde geçen her

şekil için Sibiryâ Tatar ağızlarından cümle örnekleri verilmiş, fiil çekimleri şahıslara göre yapılarak verilmiştir.

Bu eser daha sonra Rifat Mirhayev tarafından Türkiye Türkçesine çevrilmiş ve “Tatar Şive Dilinin Morfolojisi” (602 s.) adıyla 2013 yılında Manas Yayıncılık tarafından Elazığ’da yayımlanmıştır. Çalışmanın sonuna (s. 501-602) Tatar Türkçesinin üç büyük ağız grubuna ait metin örnekleri ve haritalar eklenmiştir. Metinler kısmında Sibiryâ Tatarlarından derlenen ve çeşitli konuları içeren 14 metin örneği (s. 537-552) bulunmaktadır.

18. M. A. Sagidullin, Fonetika i Grafika Sovremennogo Sibirskotatarskogo Yazıka, Tyumen 2008, 64 s.

“Çağdaş Sibiryâ Tatar Dili Gramerinin Fonetigi ve Yazısı” olarak çevirebileceğimiz çalışmada ana hatlarıyla Sibiryâ Tatar Türkçesinde bulunan ünlü ve ünsüz sesler tanıtıldıktan sonra ünlü uyumları ve ses benzeşmeleri gibi ses olayları hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın sonuna da Sibiryâ Tatar Türkçesiyle yazılan ve Rusça çevirisi de yapılan kısa metinler bulunmaktadır. Sibiryâ Tatar Türkçesinin seslerini ve ses sistemini tanıttıcı küçük çaplı bir çalışmadır.

19. Ercan ALKAYA, Sibiryâ Tatar Türkçesi, Turkish Studies Yay., Ankara 2008, 592 s.

Tarafımızdan hazırlanan “Sibiryâ Tatar Türkçesi” başlıklı bu çalışmada, Tatar Türkçesinin üç büyük ağız grubundan birini teşkil eden Sibiryâ Tatar ağızları ele alınmıştır. Eser Giriş, Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi ve Metinler olmak üzere başlıca dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde öncelikle Sibir/Sibiryâ adı hakkındaki görüşler değerlendirilmiş; Sibiryâ Tatar Türklerinin tarihi ve etnik şekillenışı, Sibiryâ Tatar Türkçesinin Türk lehçeleri içindeki konumu, Sibiryâ Tatarlarının yaşadıkları yerler ve alt grupları, nüfusları, dinleri hakkında bilgi verilmiş, son olarak da şimdiye kadar Sibiryâ Tatar Türkçesi üzerine yapılan belli başlı çalışmalar değerlendirilmiştir.

Ses Bilgisi bölümünde Sibiryâ Tatar Türkçesinin ses özellikleri Eski Türkçe esas alınarak ortaya konmuş, karşılaştırma yapılırken yer yer Tatar edebî dilinden, diğer Türk lehçelerinden, tarihî Türk lehçelerinden (daha çok Kıpçak Türkçesi) de faydalanılmıştır.

Şekil Bilgisi bölümünde kelime yapımı, kelime türleri, isim ve fiil çekimi anlatılmıştır. Çeşitli eklerin, yapıların ve Sibiryâ Tatar Türkçesine has unsurların tarihî ve günümüz Türk lehçeleriyle, Tatar edebî diliyle olan yakınlığı ve ilgisine değinilmiş, Sibiryâ Tatar Türkçesinin çeşitli ağızlarına ait farklılıklar ve durumlar incelenmiş, şekil bilgisi özellikleri ağızlara göre farklı ve ortak yönleriyle değerlendirilmiştir.

Metinler bölümünde Sibiryâ Tatar Türkçesinin ağızlarını oluşturan Tobol-İrtiş (Tümen-Omsk), Baraba (Novosibirsk) ve Tom (Tomsk) bölgesi ağızlarından 90 adet metine yer verilmiştir. Metinler genellikle Sibiryâ Tatar Türklerinin yaşayışlarını, tarihî geçmişlerini, gelenek ve göreneklerini, doğum, kız isteme, düğün, ölüm, kurban kesme, çeşitli merasimler gibi durumlarını yansıtan konulardan oluşmaktadır.

Tatar Türkçesinin bir kolu olan ve gerek Tatar edebî dilinden gerekse Tatar Türkçesinin diğer ağızlarından çok büyük farklılıklar göstermeyen Sibiryâ Tatar ağızları bir bütün olarak ele alınmış, bu ağızların ayrıntı yönlerinden ziyade birleştirici yönüne dikkat

çekilmiş bununla birlikte hem tüm ağızların genel özellikleri hem de kendi içindeki bazı özel durumları ortaya konulmuştur.

20. F. S. Bayazitova-D. B. Ramazanova-T. X. Xeyretdinova-Z. R. Sadiykova-R. S. Barsukova., Tatar Xalk Söyleşleri I-II, Kazan 2008.

Tatar halk ağızları üzerine yapılan iki ciltlik bir çalışmadır. Eserde Tatar Türkçesinin üç büyük grubu ele alınmıştır. Birinci ciltte Tatar Türkçesinin ağızları ve Tatar diyalektoloji çalışmaları hakkında bilgi verildikten sonra Orta (Kazan) ağız grubuna bağlı ağızların ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı özellikleri ana hatlarıyla tasvir edilmiş, her ağız grubu için metin örnekleri verilmiştir.

Sibiryaya Tatar ağızları çalışmanın ikinci cildindedir. İkinci ciltte de Tatar Türkçesinin diğer iki ağız grubu olan Batı (Mişer) ve Doğu (Sibiryaya) ağız grupları ele alınmaktadır. Mişer ağızlarından sonra kendi içinde Tobol-İrtiş, Baraba ve Tom bölgesi ağızlarından oluşan Sibiryaya grubu Tatar ağızları incelenmiştir (s. 249-458). Birinci ciltte olduğu gibi Doğu (Sibir) ağız grubuna bağlı ağızların ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı özellikleri ana hatlarıyla tasvir edilmiş, her ağız grubu için metin örnekleri verilmiştir. Çalışma hem Tatar Türkçesi ağızlarını bir bütün olarak ele alması bakımından hem de dil tarihi ve tarihî diyalektoloji çalışmaları bakımından önemli bir kaynaktır.

21. M. A. Sagidullin, Russko-Sibirskotatarsskiy Slovar/Urıtsa-Sibirtatartsa Süslik, Tyumen 2010, 216 s.

Bu çalışma, Sibiryaya Tatar ağızlarına ait 15.000 kelimenin bulunduğu bir sözlüktür. Madde başı kelimeler Rusçadır. Sözlükte madde başı olarak verilen kelimelerin karşısına Sibiryaya Tatar Türkçesindeki karşılığı yazılmıştır. Birden fazla anlama sahip olan kelimelerin 1., 2. ... şeklinde rakamlar konularak diğer anlamları da gösterilmiştir. Kelimelerin sadece karşılıklarının verilmesi, kelimenin hangi yöreye ait olduğunun belirtilmemesi, kelimelerin, kelime grubu veya cümle içindeki kullanımlarının olmaması eksiklik olarak görülebilir. Ancak, 15 bin civarında kelime barındıran bir çalışma olması Sibiryaya Tatar Türkçesinin söz varlığı için önemlidir.

22. D. B. Ramazanova, Tatar Dialektlarının Söylev Örnekleri, Kazan 2011, 144 s.

2001 yılında “Sibir Dialektlerinin Materialları” başlıklı bir çalışması olan Ramazanova'nın benzeri bir çalışması da bu eserdir. Çalışmada 1964-2010 yılları arasında üç büyük Tatar ağız grubunun bulunduğu bölgelere yapılan derleme gezilerinde elde edilen metinler yer almaktadır.

Eserin son bölümü Sibiryaya Tatar ağızlarından derlenmiş metinlere ayrılmıştır. Bu bölümde 1993-2008 yılları arasında Batı Sibiryaya'da Tümen, Omsk, Novosibirsk ve Tomsk bölgelerinden derlenen metinler bulunmaktadır. Eserde Tobol-İrtiş Tatarlarına ait 69, Baraba Tatarları ait 28 ve Tom Tatarlarına ait 20 olmak üzere toplam 117 metin yer almaktadır. Çeşitli konularda derlenen her metnin sonunda derleme yapılan kişinin doğum tarihi, derlemenin yapıldığı yer (ilçe ve köy olarak) ve derleme yılı ilave edilmiştir. Ayrıca metinlerde geçen ve Tatar edebî dilinde bulunmayan veya farklı ses özelliğine sahip olan kelimeler, dipnotlarla sayfanın altında gösterilmiş anlamları veya gerekli açıklamaları yapılmıştır. Eser, şimdiye kadar yapılan çalışmalar içinde Sibiryaya Tatar Türkçesine ait en fazla metni bulundurması bakımından önemlidir.

23. F. Y. Yusupov-F. S. Sayfulina-O. R. Xisamov-İ. G. Gumerov, Barabinskie Tatarı, Stranitsı Duxovnoy Kulturu, Kazan 2013, 666 s.

“Baraba Tatarları, Manevi Kültür Sayfaları” diye çevrilebilecek eserde Sibirya Tatarlarının Baraba Tatarları olarak adlandırılan grubu ele alınmıştır. Çalışmanın giriş kısmında genel olarak Sibirya Tatarları ve Baraba Tatarlarıyla ilgili bilgi verildikten sonra Radloff’tan itibaren çeşitli araştırmacılar ve bizzat eseri hazırlayanlar tarafından Baraba Tatarlarından derlenen halk edebiyatı ürünlerine yer verilmiştir. Destan, masal, efsane ve şarkı olmak üzere Baraba halk edebiyatına ait 60 metne yer verilmiştir. Ayrıca, Baraba Tatarlarının günlük hayatlarını, gelenek ve göreneklerini, düğün, doğum, ölüm, büyücülük, halk takvimi, nevrız bayramı vb. unsurlarını içeren çok sayıda metin de bulunmaktadır.

24. F. Y. Yusupov, Sibirskie Tatarı, İz Sokrovişçnitsı Duxovnoy Kulturu, Kazan 2014, 648 s.

“Sibirya Tatarları, Manevi Kültür Cevherleri” diye çevrilebilecek eserde Sibirya Tatarlarına ait halk edebiyatı metinlerine yer verilmiş olup eser, bir nevi folklor antolojisidir. Çalışmanın giriş kısmında genel olarak Sibirya Tatarları, tarihleri, nüfusları, yaşadıkları yerler gibi hususlarla ilgili bilgi verilerek Sibirya Tatar ağızlarının belli başlı dil özellikleri anlatılmıştır. Ardından çeşitli kaynaklardan ve derleme gezileri sonucunda elde edilen Sibirya Tatarlarının zengin manevi kültürünü, onun eski Türk dünyası ile bağlantısını yansıtır nitelikte bulunan destan, münacat ve beyit örneklerine yer verilmiştir. Eserde tarihî, aşk ve kahramanlık konulu 109 destan, 80 münacat, 32 de beyitten ibaret toplam 221 metin yer almaktadır.

25. M. A. Sagidullin, Grammatika Sovremennogo Sibirskotatarskogo Yazıka, Tyumen 2014, 156 s.

“Çağdaş Sibirya Tatar Dili Grameri” adını taşıyan çalışma, Sibirya Tatar Türkçesiyle ilgili olarak yapılan son çalışmalardandır. Çalışmada Sibirya Tatarları ve dili ile ilgili kısa bir girişten sonra ilk bölümde Sibirya Tatar Türkçesinin şekil bilgisi ele alınmıştır. İsim, zamir, zarf, fiil ve edatların ele alındığı bölümde ilgili konulara ana hatlarıyla değinilmiş, çeşitli örnekler verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde yine fazla ayrıntıya girilmeden kelime grupları ve cümle çeşitlerine yer verilmiştir.

Yukarıda isimlerini yazdığımız ve kısaca içerikleri hakkında bilgi verdiğimiz 25 çalışma Sibirya Tatar ağızları üzerine yapılmış belli başlı çalışmalardandır. Bizzat edindiğimiz ve inceleme fırsatı bulduğumuz bu eserler dışında Sibirya Tatar ağızları üzerine yazılmış kitaplar, yapılmış çeşitli yüksek lisans ve doktora tezleri, yayımlanmış makaleler de bulunmaktadır. Tatar ağızları içinde Sibirya Tatar ağızları üzerine yapılan çalışmalar, özellikle D. G. Tumaşevayla birlikte ivme kazanmış 1950’li yıllardan başlayarak bugün önemli bir noktaya ulaşmıştır.

Yukarıda değerlendirilmesi yapılan eserlerden de görüleceği üzere 1950’lerde başlayan ve Tumaşeva’nın çalışmalarıyla belli bir disiplin kazanan Sibirya Tatar Türkçesiyle ilgili çalışmalar 2015’li yıllara kadar artarak devam etmiş ve etmektedir. Gramer, sözlük, söz varlığı, akrabalık adları, yer adları, anlam bilimsel vb. gibi pek çok konu bu süreçte ele alınmış, yüzlerce derleme yapılmış ve yayımlanmıştır. F. Y. Yusupov, D. B. Ramazanova, F. S. Bayazitova, T. X. Heyretdinova, Z. Sadiykova, L. Ş. Arslanov, F. S. Barsu-

kova, D. Z. Mexmütşina, İ. S. Nasipov³³, Ercan Alkaya, M. A. Sagidullin gibi pek çok araştırmacı Sibirya Tatar Türkçesiyle ilgili çalışmalar yaparak bu alana önemli katkılar sağlamışlardır.

Kaynakça

- Ahmet Buran-Ercan Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Akçağ Yay., Ankara 2015, s. 45-59.
- D. G. Tumaşeva, “Sibirya Tatarlarının Dili ve Eski Türk Abideleri”, *3. Uluslar arası Türk Dil Kurultayı 1996*, TDK Yay., Ankara 1999, s. 1161-1163.
- D. G. Tumaşeva, *Könbatış Sıbir Tatarları Tili*, Kazan 1961.
- Ferit Yusupov, “Sıbir Tatarları”, *Miras*, Kazan 2003/12, s. 29-42.
- Ferit Yusupov, “Tatar Dialekt Dilini İnceleme Tecrübesi”, *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı (24-29 Eylül 2000) Bildirileri II*, TDK Yay., Ankara 2007, s. 2089-2091.
- Ferit Yusupov, *Tatar Şive Dilinin Morfolojisi* (Ruşçadan Çev. Rifat Mirhayev), Manas Yay., Elazığ 2013.
- Ferit Yusupoviç Yusupov, “Rusya Türkolojisinin Kurucusu -V. V. Radlov” (Çev. Fatih Ekici), *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 52, Erzurum 2014, s. 291-312.
- Flera Sayfulina, “Sibirya Tatarları Diyalektlerinin Öğrenme Durumu”, *VII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu (16-18 Ekim 2014/Elazığ), Bildiriler*, I. Cilt, F. Ü. Basımevi, Elazığ 2015, s. 317-320.
- F. S. Bayazitova-D. B. Ramazanova-T. X. Xeyretdinova-Z. R. Sadiykova-R. S. Barsukova., *Tatar Xalık Söyleşleri I-II*, Kazan 2008.
- G. X. Exetov, *Tatar Dialektolojyesi*, Kazan 1984.
- Hasan Eren, *Türklük Bilimi Sözlüğü I. Yabancı Türkologlar*, TDK Yay., Ankara 1998.
- Johannes Benzing- Karl Heinrich Menges, “Türk Dillerinin Sınıflandırılması”, *Tarihi Türk Şiveleri*, (Çev. Mehmet Akalın), TKAE Yay., Ankara 1998, s. 1-14.
- L. Celey, *Tatar Dialektolojyesi*, Kazan 1947.
- L. T. Maxmutova (Red.), *Tatar Tili'nin Dialektologik Sözlüğü*, Kazan 1969.
- L. V. Dmitriyeva, *Yazık Barabinskix Tatar*, Leningrad 1981.
- Mustafa Öner, “Sibirya Tatarcası Söz Varlığı Üzerine Notlar”, *46. Uluslararası Altayistik Konferansı Bildirileri /Altay Dünyasında Gündelik Hayat*, 22-27 Haziran 2003 (Proceedings Of 45 Meeting Of The Permanent International Altaistic Conference, June 22-27, 2003), TDK Yay., Ankara 2007, s. 339-346.
- Oğuzhan Durmuş, *18. Yüzyıl Çuvaşçasının Söz Varlığı*, Paradigma Akademi Yay., Edirne 2014.
- Oğuzhan Durmuş, “Strahlenberg ve İlk Çuvaşça Kelime Listesi”, *Gazi Türkiyat*, Güz 2009, S. 5, s. 503-517.
- R. Rahmeti Arat-Ahmet Temir, “Türk Şivelerinin Tasnifi”, *Türk Dünyası El Kitabı*, C. II (Dil-Kültür-Sanat), TKAE Yay., Ankara 1992, s. 224-247.
- Talat Tekin, “Türk Dil ve Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi”, *Makaleler 3* (Haz. Emine Yılmaz-Nurrettin Demir), Grafiker Yay., Ankara 2005, s. 361-386.
- Talat Tekin-Mehmet Ölmez, *Türk Dilleri*, Simurg Yay., İstanbul 1999.
- V. V. Radlov, *Obraztsı Narodnoy Literaturı Tyurskix Plemen, Jıvuşçix v Yujnoy Sibiri i Dzungarskoj Stepi*, Çast IV, Nareçıye Barabintsev, Tarskix, Tobolskix i Tyumenskix Tatar (Sost. F. Y. Yusupov), Kazan 2012.
- W. Radloff, *Türklerin Kökleri Dilleri ve Halk Edebiyatı IV* (Çev. Hasan Yıldız-Arzu Ekinci-Yasemin Ünlü), EKAV Yay., Ankara 2000.

³³ F. S. Bayazitova-D. B. Ramazanova-T. X. Xeyretdinova-Z. R. Sadiykova-R. S. Barsukova., *Tatar Xalık Söyleşleri*, C. I-, Kazan 2008, s. 17.

TÜRKMENÇEDE *er-* EK FİİLİNİN YAN CÜMLEDEKİ SÖZDİZİMSEL VE GÖRÜNÜŞ-ZAMANSAL İŞLEVLERİ

Doç. Dr. Sema Aslan DEMİR
Hacettepe Üniversitesi

Giriş

Eski Türkçede işlek bir biçimde kullanılmış olan *er-* ek fiili, Orta Türkçe döneminden itibaren daha az kullanılmaya başlanmış ve giderek kullanımdan çekilmiştir. Günümüz Türk dillerinde ancak belli başlı bazı izleri bulunan *er-* ek fiili, kimi durumda ileri derecede fonetik erozyona uğrayıp morfepleri “ilişkilendirici” gramatikal bir işlev olarak varlık sürdürmüştür. *er-* ek fiili, Eski Türkçe döneminde (i) adları yüklemleştirmek üzere; *Ayıgması ben ertim* “Sözcüsü ben idim” (T5), *Kaganı alp ermiş* “Kağanı alp imiş” (T10). (ii) Birleşik çekimlerde; Çoğay kuzin kara kumug olurur *ertimiz* “Çoğay dağlarının kuzeyinde, Kara Kum denilen yerde oturuyorduk” (T7), *Edgü bilge kişig edgü alp kişig yorutmaz ermiş* “Gerçek akıllı kişileri, gerçek yiğit kişileri ilerletmezmiş” (BK K 4), (iii) *erki, erinç, erser* gibi edatların yapısında kullanılmaktaydı (bk. Tekin 2000: 191, 208, Erdal 2004: 322). Bugün bu ek fiil, pek çok Türk dilinde leksikal olarak ortadan kalkmış ancak geride izler bırakmış, işlevlerini ise uğradığı fonetik erozyona rağmen bazı gramatikal çevrelerde sürdürülmüştür. Günümüzde müstakil olarak yalnız Halaççada korunmaktadır (bk. Doerfer 1989).

Oğuz grubu Türk dillerinde en iyi bilinen izleri *idi* (erdi), *imiş* (<ermiş), Trm. *eken* (<erken), (ne) *idük* (ü) “ne olduğu”, *iken* (<erken), *ise* (<erser)’dir. Ayrıca Johanson 2000a’da bazı Batı Oğuzca varyantlarda, *-ler* ile sonlanan çokluk 3. kişi kopula formlarında da izlenebildiği belirtilmiştir. Osmanlıca ve Azericeyle ilgili kimi transkripsiyonlu metinlerde ve bazı Balkan ağızlarında, önceki ünlünün karakterine bakılmaksızın ön ünlülü *-ler* formunun yer aldığı *yaparler* vb. örnekler, daha erken bir **yapar iler* formunun varlığını düşündürmüştür. Nitekim *gelmişler* biçimi, bugün *er-* fiilini yaşatan tek Türk dili olan Halaççada *kelmiş el-ler* biçimindedir. Ayrıca Trabzon ve Rize ağızlarında çocuk iyim ‘çocuğum’ vb. izlerin bulunduğu da kayıtlıdır (Johanson 2000a: 235, Brendemon 1997). *er-* ek fiilinin diğer izleriyle ilgili Johanson 2000a’ya, Türk dillerinde ek fiiller ve işlevleriyle Karakoç 2000, 2007, 2009 ve Csató 2014’e bakılabilir).

ET. *er-* ek fiilinin Oğuz grubundaki bir başka izine ise Türkmençe yan cümlelerde rastlanmaktadır. *er-* ek fiilinin Türkmençe yan cümlelerdeki izleriyle ilgili Öztürk 2014 ve Salan 2012’de pek çok örnek verilmiş; ayrıca Öztürk 2014’de, *er-* ek fiilinin eşdizimlilik ilişkisi gösterdiği biçimbirimler örneklendirilmiştir. Bu çalışmada ise (i) *er-* ek fiilinin Türkmençe yan cümlelerdeki işlevleri ve yan cümle yapısında kullanılabilen bir diğer ek fiil olan *bol-* ile oluşturduğu semantik karşıtlık ilişkisi (ii) bu ek fiil yan cümlede kulla-

nılmasına bağlı olarak ortaya çıkan görünüş-zamansal değerler, indikatifleştirici etki ve bazı sözdizimsel imkânlar üzerinde durulacaktır.

1. *er-*'in Yan Cümledeki Gramatikal İşlevi ve *er-* : *bol-* Karşılığı

Türkmencede yan cümlelerde *er-* ek fiili, fonetik olarak bütünüyle erozyona uğramış, gramatikal işlevini ise uğradığı fonetik erozyona rağmen sürdürebilmiştir. *er-* ek fiilinin yan cümledeki işlevleri (i) adları yüklemleştirme ve oluşan yan cümleyi, tümleş yan cümlesi olarak bir üst cümleye bağlamak (ii) yüklemleştiricilerin/filimsilerin üzerine gelerek görünüş-zaman değerleri açısından daha belirli birlikler oluşturmak (iii) Türkmence fiilimsi envanterinde bulunmayan bazı kiplik (modal) işaretleyicileri bağımlılaştırarak yan cümlede kiplik kategorisinin morfolojik olarak ifadesine zemin oluşturmak biçiminde sıralanabilir.

er- ek fiilinin adları yüklemleştirme ve tümleş yan cümlesi olarak bir üst cümleye bağlama işlevine Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde de rastlanıp zamanla ortadan kalktığı bilinmektedir: *kim idügün* ‘kim olduğunu’, *avda idügün* ‘avda olduğunu’ vb. (Daha fazla örnek için bk. Öztürk 2014, Salan 2012.) Bu tür yan cümleler, “Cümle hiyerarşisi açısından ana cümlenin öznesi ya da nesnesi olarak tümleyicisi” olmaları nedeniyle tümleş yan cümlesi olarak adlandırılmaktadır (bk. Karakoç 2002: 338).

(1) Náme üçin onuň *kimdigini*, náme üçin gelenliğini bilmediňiz? ŞB 27

“Niçin onun *kim olduğunu*, neden geldiğini anlamadınız?”

(2) Myraly, men seniň *haklydygyňy* bilýärdim. SE 325

“Mıralı, Ben senin *haklı olduğunu* biliyordum.”

(3) Sazanda öz aýallarynyň *hünärlidigine* şu ýerde ýene-de bir gezek düşündi. ŞB 42

“Sazende kendi hanımlarının *hünerli olduğunu* burada bir kez daha anladı.”

(4) /.../ gelen adamyň ýönekeý bir *adam dældigini* ol aňlady. ŞB 27

“/.../ gelen adamın sıradan bir *kişi olmadığını* o anladı.”

Yukarıdaki örneklerde *er-* ek fiilinin, *-(i)dlk-* dizgesi içerisinde yer alarak adları yüklemleştirme ve tümleş yan cümlesi olarak bir üst cümleye bağlama işlevini yerine getirdiği görülür: *hünärlidigine* < *hünärli idük-*, *adam dældigini* < *adam däl idük-* vb. Benzer bir biçimde Türkmencede, *bol-* ‘olmak’ ek fiili de yan cümlede yüklemleştirici işleviyle kullanılabilir. Türkmençe yan cümle yapısında “yüklemleştirme” işlevini yerine getirebilen *er-* ve *bol-* ögelerinin birlikte bulunması, bir dil sistemi içerisinde benzer sözdizimsel işlevlere sahip iki ek fiilin bir arada yer alması, ikisi arasında bir fark olup olmadığını ya da varsa ne tür bir farklılık bulunduğunu gözden geçirmeyi gerektirmektedir.

(5) /.../ olaryň eýeleriniň kimdigini, *nämedigini* şol sözlemleriň habarlarynyň formasyndan açyk aňyp bolýar. İN.

“/.../onların öznelerinin kim olduğunu, *ne olduğunu* o cümlelerin yüklemelerinden açıkça anlamak mümkündür.”

Krş.

(6) Ol *náme bolanyna*, gürrüniň nâme hakda gidýänine hem düşünmän galdy. SE 30

“O *ne olduğunu*, konuşmanın ne hakkında sürdüğünü de anlayamadan kaldı/anlayamadı.”

Yukarıdaki iki örnek karşılaştırıldığında *-(i)dlk-* ile işaretlenen 5. örnekte ad+yüklemleştirme işlemi gerçekleşmiş; bu işlem sırasında (i) ek fiili, herhangi bir semantik

içeriği işlev gördüğü yapıya taşımamıştır. Yani gerçekleşen, yalnızca gramatikal işlem- dir. Durum şu şekilde özetlenebilir: [Ad]+yüklemleştirme, +gramatikal işlem, -leksikal içerik. *bol-* ile işaretlenen örneklerde ise *bol-* ek fiili, hem sonuna geldiği ad öbeğini yüklemleştirerek bir üst cümleye bağlamakta hem de leksikal işlem yaparak yapıya kendi semantik içeriğini taşımaktadır. Yani [Ad +*bol-* ile gelen ‘bir hâle girme, bir halde olma’ biçimde leksikal içerik]+yüklemleştirme. Böylece hem gramatikal hem de leksikal işlem aynı anda gerçekleşmiş olur. Bu noktada Karakoç 2007: 344’te yer alan “Eski Türkçe *är-* kökünden gelen eken ek fiili, sadece statik bir ek fiil olarak kullanıl- maktada olup, ne dinamik ek fiil anlamına, ne de ‘varolma’ ve ‘iyelik’ anlamlarına işaret eder. Buna karşın “Türk dillerinde *bol-* kökünden gelişmiş, yapıcı ‘ön-dönüşümlü’ bir kılınışsal öbeğe sahip olan biçimbirimler, ek fiil olarak, birbirini tamamlayan, yani biri diğerini öngören dinamik ve statik iki evreye işaret ederler.” tespiti önemlidir. Bu iki ek fiil, kılınış özellikleri bakımından farklıdır ve bu farklılık yüklemleştirme biçimle- ri üzerinde belirleyici olabilmektedir. Kılınış, fiilin iç semantik yapısıyla ilgili bir kategoridir. Fiiller iç-zaman yapıları ve evreleri bakımından farklı semantik özellik- lere sahip olabilirler. Bazı fiiller kritik bir durum değişikliği ya da dönüşüm evresine sahipken bazıları belirgin bir dönüşüm evresi ya da durum değişikliği bildirmeyebilir. Dönüşüm bildiren fiiller için kritik dönüşüm evresi, başlangıç sınırında örn. *yatmak, oturmak* vb. ya da bitiş sınırında örn. *ulaşmak, bitirmek, ölmek* vb. bulunabilir. Bazı fiiller dinamik bazı fiiller ise statik bir karakter taşıyabilir. Bazı fiiller, oluşum süreci bakımından anlıkken bazıları daha uzun bir sürece sahip olabilir. Süreçli fiillerin bir kısmı kesintisiz bir sürece sahipken bir kısmı zaman içinde tekrarlayan daha küçük ey- lem parçalarından oluşabilir. Fiillerin iç evre yapılarıyla ilgili bu özellikler, onların kılı- nışını oluşturur (Aslan Demir 2013: 69; ayr. bk. Johanson 2000b). *bol-* ek fiili, yukarıda da belirtildiği gibi ön dönüşümlü bir fiildir ve ilki ‘bir hâle girme’, diğeri ‘bir hâlde ol- mak’ biçiminde iki evreye sahiptir. Türkmencede *bol-* fiili yan cümle yüklemleştiricisi olarak işlev gördüğünde, dinamik ilk evrenin aktif olduğu durumlarda, ‘bir hâle girme’ biçiminde dönüşüm/durum değişikliği bildiren bir anlam sağlayarak leksikal işlem de yapar; ancak “bir halde olma” biçimindeki statik ikinci evresi söz konusu ise *-(i)dlk-* ile oluşturduğu semantik karşıtlık azalır.

2. Yan Cümlede Modal/Kiplik Anlamların İfade Edilebilmesi

Türkmencede *-(i)dlk-*’in bir diğer işlevi de Türkmençe fiilimsi envanterinde eşdeğeri bulunmayan bazı modal işaretleyicileri bağımlılaştırarak modal kategorinin yan cümle- de morfolojik olarak işaretlenebilmesine zemin oluşturmaktır. Türkmencede gereklilik işaretleyicisi *-mAll* ve niyet kipi *-mAkçI*, *-(i)dlk-*’la bağımlılaştırılarak yan cümlede yer alabilmektedir. Türkmençe, bu imkân ile diğer Oğuz grubu Türk dillerinden ayrılmakta- dır. Türkiye Türkçesinde *-mAsI gerektiği-* gibi morfolojik ve sözlüksel işlem gerektiren bir yapının Türkmencede *-mAllIdI-* biçiminde yalnız morfolojik işlemle gerçekleşebil- mesi dikkat çekicidir. Benzer bir biçimde Türkiye Türkçesine *-mAk istediği-* biçiminde aktarılacak semantik içerik Türkmençe yan cümlelerde *-mAkçIdI-* yapısıyla işaret- lenilmektedir:

(7) Tokar, Añkara byçgyny nähili *tutmalydygyny, ony aşak basman, öz saldamyna goýbermelidigini* öwretdi. SE 158

“Tokar, Aňkar’a bıçkıcıyı nasıl *tutması gerektiğini*, onu aşağı bastırmadan kendi ağırlığına bırakması gerektiğini öğretti.”

(8) Şol wagt ýaňky ýigit eli kündükli gelip, bularyň eline suw *akytmakçydygyny* aňlatdy. SE 117

“O vakit az önceki genç, elinde testiyle gelip bunların eline su *dökmek istediğini* söyledi.”

3. Görünüş-Zamansal İşlevleri

Görünüş ya da bakış açısı, fiilin iç evre yapısını ya da evre ve sınırlarıyla ilgili bir kesiti görünür hâle getiren gramer kategorisidir. Görünüş işaretleyicileri, eylemi görselleştirerek sunma konusunda farklı seçenekler sunarlar. Bunu, eylemlerin evreleri üzerinde perspektifler açarak, onları sınırlarıyla ilişkili olarak görüntülemek yoluyla yaparlar (Johanson 2000b: 31). Bakış açısı operatörleri, aynı eylemi farklı biçimlerde yansıtılmaktadır. Eylemi başlangıç ve bitiş sınırlarıyla birlikte bir bütün olarak; devam ettiği ve geçerli olduğu bir kesitini sınırları arasında; eylemin kritik sınırının aşıldığı bir kesiti sınır ötesinde; kritik sınırına yakın bir kesiti sınır öncesinde görselleştirebilirler. Türk dillerinde görünüşsel bakış açıları, temel cümle yüklemine işaretlenmekle birlikte yan cümleler de belirli görünüş ve zaman değerleri içerebilmektedir (bk. Aydemir 2010).

-(i)dlk- Türkmencede yüklemleştirici işlevi görebilen fiilimsilerin üzerine de gelerek görünüş-zaman değerleri açısından daha belirli birliklerin oluşmasına, başka bir ifadeyle kendisinden önceki biçimbirim görünüş-zaman kategorisi açısından da bilgi vermesine imkân sağlar: Örn. *gelendigi* “gelmiş olduğu”, *geljekdigi* “gelecek olduğu” vb. (Nogaycadaki benzer durumlarla ilgili bk. Karakoç 2007). Bu bakımdan görünüşe duyarlı bir operatör gibi işlev gördüğü söylenebilir. Yaptığı işlem, eklendiği morfemin semantik içeriğinde bulunan ancak her zaman baskın olmayan görünüş değerinin daha belirgin olmasına imkân sağlamaktadır. Bu işlem görünüşsel odaklılığın (fokus) görece artmasına neden olur. *Odaklılık* (focality), görüntüleme alanının göreceli darlığı ve buna bağlı psikolojik yoğunlukla ilgili ölçüsel bir parametredir (bk. Johanson 2000b: 39).

Türkmence literatürde *-An*, geçmiş zaman bildiren bir fiilimsi olarak değerlendirilmekle birlikte az da olsa şimdiki zamanı gösterecek biçimde kullanılabilirdiği, *dur-*, *otur-*, *yat-*, *yör-* fiilleriyle kullanıldığında ise çoğunlukla şimdiki zaman bildirdiği belirtilir (Hocayev 1977: 23, Söyegow 1999: 387). Bu durum, biçimbirimin semantik içeriğinin belirli bağlamda nütürleşebildiği biçiminde yorumlanabilir. Nütürleşme, morfolojik bir karşıtlık ilişkisinin belirli bağlamsal çevrelerde ortadan kalkmasıdır. A’yı ifade eden bir biçimbirimin, belirli bağlamlarda A’yı aynı derecede baskın ve tipik olarak ifade etmemesi olarak da değerlendirilebilir. Türkmencede +GMS bildiren bir fiilimsi olan *-An*’ın, -(i)dlk’la birlikte kullanıldığı örneklerde nütürleşmeye daha dirençli olduğu ve +GMS değerini daha baskın biçimde ifade ettiğini gözlemek mümkündür. Görünüşsel açıdan ise *-An*’ın tek başına postterminal bakış açısını işaretlediğini söylemek çoğu zaman güçtür. Postterminal bakış açısı, eylemin kritik sınırının aşıldığı ve sınırın bir miktar ötesine geçildiği bir kesiti gözlemleyen bakış açısıdır (bk. Johanson 2000b, Aslan Demir 2014 vb.). Eylemin kritik sınırının aşılması nedeniyle eyleme dair bilgi, eylemin sonuçlarından ve izlerinden elde edilir. *-An* biçimbirimin, görünüşsel açıdan eylemin kritik sınırının aşıldığı bilgisini vermesi mümkün olmamaktadır. Türkmencede *-An*: *-yAn* fiilimsileri arasındaki karşıtlık

ilişkinin zamansal olarak *geçmiş*: *geçmiş olmayan* türünden bir ilişkiye dayanmasına karşın, *-An*'ın belirli bir görünüş değeri açısından tipik olduğundan söz etmek genellikle güçtür. *-An* illa görünüş açısından yorumlanacaksa eylemin tamamlanmış bir bütün olarak görüldüğü, kritik sınırlara duyarlı olmayan bir bakış açısı değeri belirttiği düşünülebilir. Yani +GMŞ değere karşılık görünüş değeri bakımından yeterince işaretli değildir. Ancak *-(i)dlk-*'la birlikte kullanıldığında görünüşsel değer daha belirgin hâle gelmektedir ve Türkiye Türkçesine *-miş olduğu* biçiminde aktarılabilen, eylemin kritik sınırının aşıldığı ve kritik sınırın aşılmasına bağlı izlerin görüldüğü bir bakış açısı değeri söz konusu olmaktadır. Başka bir deyişle *-(i)dlk-*, *-An*'ın görünüşsel değerlere dair 'tipik olmama' durumunu ya da yansızlığını ortadan kaldırmakta, + değere yönlendiren bir işlemci gibi işlev görmektedir. Böylece görece yansız bir üye, *-(i)dlk-* yapısının eklenmesiyle işaretli hâle gelmekte, bu dışsal müdahale/ekleme sonucu postterminal bakış açısından işaretli bir semantik çıktı elde edilebilmektedir. Böylece +GMŞ +POST değer daha tipik olarak ifade edilmektedir (9. ve 10 örnekleri krş.).

(9) Aman batyr Öwezmyrat batyryň /.../ tükeniksiz gaýgy-alada çekmek bilen şeýle horlanandygyny derrew aňlady. P 98

“Aman Batır Öwezmurat Batır’ın /.../ sonsuz kaygı ve sıkıntı çekekerek böyle zayıflamış olduğunu hemen anladı.”

(10) Soňky sözler Aňkaryn degnasyna degdi. Ol ýumrugyny düwüp, birine *topulanyny* hem duýman galdy. SE 155

“Son söylenenler Aňkar’ın kanına dokundu. O yumruğunu sıkıp birinin üstüne yürüdüğünü bile fark etmedi.”

10. örnekte *-An* biçimbirimi görünüşsel değerler açısından, örneğin eylemin (üstüne yürüme eyleminin) kritik sınırının aşıldığı ve bir miktar ötesine geçildiği hakkında belirgin bir bilgi vermemektedir. Üstüne yürüme eyleminin ana cümle yüklemine yer alan *fark etme* eylemi öncesinde tamamlanmış olup olmadığı ve bu iki eylemin belirli ölçülerde kesişip kesişmediği bilgisi de net değildir. Oysa *-Andlk-* ile işaretlenen 9. örnekte, ana cümle yüklemine ifade edilen *anlama* eylemi gerçekleştiğinde, horlanma/zayıflama eylemin kritik sınırı aşılmış ve sınırın bir miktar ötesine geçilmiştir. Konuşur, X kişinin zayıflamış olduğu bilgisini, eylemin kritik sınırının aşıldığı bir noktadan, eylemin sonuçlarını, izlerini görerek elde etmektedir.

-(i)dlk-, şimdiki zaman bildiren filimsi olarak değerlendirilen *-yAn* biçimbiriminin üzerine de gelebilmektedir. *-yAn*, intraterminal bakış açısını işaretleyebilmektedir. Intraterminal bakış açısı eylemi kritik sınırları arasında gösterir. Bakılan nokta eylemin iç safhasında olduğu için eylemin başlangıcı, bitişi ve süreğin bütünü görüş açısından değildir. Böylece bakış, bir iç gözlem biçiminde gerçekleşir. Bakış noktası, meydana gelen olayın ortasındadır ve eylemi yalnız içeriden anlamaya izin verir, bu nedenle eşzamanlı haber söylemi için tipiktir (Johanson 1971: 101, 2000b: 77). *-yAn* biçimbiriminin *-(i)dlk-*la birlikte kullanılması ise bir yandan daha odaklı bir intraterminal perspektifi teşvik etmekte diğer yandan *-(I)dlk* almayan örneklerle kıyasla daha fazla onaylama ve kesinleme bildirmektedir. Bu yönüyle indikatifleştirme, eyleme gerçeklik ve onaylama değeri katma gibi işlevleri de yerine getirir (bk. 11. ve 12. örnekler). Bu özellik *-cAkdIgl* formunda da sezilebilmektedir. Gelecek doğası gereği kesinlik-dışıdır; ancak *-cAk* biçimbirimi *-(i)dlk-* aldığı kısmi bir onaylama, göreceli bir gerçeklik biçiminde sunulma söz konusudur.

(11) Ona han hem seredip, onun Gulam bagşynyň hossary dældigini, ona gynanyp *ağlamayandygyny* bilýärdi. ŞB 51

“Onu han da izleyip onun Gulam Bahşının dostu olmadığını, ona üzülüp *ağlamadığını/ağlamıyor olduğunu* anlıyordu.”

(12) Şonda ol Saragtda Eziz hanyň häkimiýetiniň berkarar edilýändigini, rus döwlet edaralarynyň ýapylýandygyny, olaryň gullukçylarynyň bolsa işden boşadylýandygyny mälim etdi. EH 32

“O vakit Saragt’ta Eziz Han’ın häkimiýetinin *güçlenmekte olduğunu*, Rus devlet idarelerinin *kapandığını/kapanmakta olduğunu*, çalışanlarının ise işten çıkarıldığını/çıkarılmakta olduğunu açıkladı.”

(13) Öwezmyrat batyryň ol gyzy *tanaýandygyny* aňandan soň, Nepesiň ýüzi gyzardy. P 133

“Öwezmyrat Batır’ın o kızı *tanyyor olduğunu/tanıdığını* anladıktan sonra Nepes’in yüzü kızardı.”

-(i)dlk- biçim biriminin indikatifleştirme, eyleme gerçeklik ve onaylama değeri katma gibi işlevleri yerine getirme özelliği –cAkdIgI formunda da görülebilmektedir. Gelecek doğası gereği kesinlik dışıdır; -cAk yüklemleştircisi -(i)dlk- ek fiilini aldığımda göreceli olarak onaylama/kesinleme değerinin eklenmesi söz konusudur. Aşağıda verilen iki örnek karşılaştırıldığında, ikisi arasında ilkinin daha çok yazı dilinde tercih edilmesi dışında indikatif değer noktasında da bir fark vardır. İlkinde kesinlik, emin olma vb. değerler görece daha fazladır.

(14) Ol ýerde näçe hyzmat etsem-de, bahamyň *artmajakdygyny* gördüm. P 172

“Orada ne kadar hizmet etsem de değerimin artmayacak olduğunu/artmayacağını gördüm.”

Krş.

(15) Ol ýerde näçe hyzmat etsem-de, bahamyň *artmajagyny* gördüm.

Sonuç

Türkmencede yan cümlede *er-* ek fiili, fonetik olarak bütünüyle erozyona uğramış olsa da gramatikal bir işlev olarak varlık sürdürebilmektedir. *er-* ek fiilinin Türkmençe yan cümledeki başlıca işlevleri adları yüklemleştirme ve oluşan yan cümleyi, tümleç yan cümlesi olarak bir üst cümleye bağlama; fiilimsilerin üzerine gelerek görünüş-zaman değerleri açısından daha belirli birlikler oluşturma, görece yansızlaşmanın önüne geçerek daha odaklı görünüş-zaman ifadesini teşvik etme; Türkmençe fiilimsi envanterinde bulunmayan bazı modal işaretleyicileri bağımlılaştırarak yan cümlede modal kategorinin morfolojik olarak ifadesine zemin oluşturma ve ifadeye daha fazla onaylama ve kesinleme katarak indikatifleştirme biçiminde sıralanabilir.

Kaynakça

- Aslan Demir, S. (2013a). Türkmencede Kılınış İşlemcisi Olarak Art-fiiller. *Türkbilgi* 26: 67-90.
 Aslan Demir, S. (2014). *Görünüş Kategorisi: Türkmençe Örneği*. Ankara: Grafiker.
 Aydemir, A. (2010). *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi*. Ankara: Grafiker.
 Brendemoen, B. (1994). Some Remarks on the Copula in a ‘Micro-Dialect’ on the Eastern Black Sea Coast. *Türk Kültürü Araştırmaları* 32: 1-2.

- Csató, É. (2014). Areal features of copula sentences in Karaim as spoken in Lithuania. In: Suihkonen, Pirkko & Whaley, Lindsay J. (eds.) *On diversity and complexity of languages spoken in Europe and North and Central Asia*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 205-220
- Doerfer, G. (1989). Die Kopula im Chaladsch. In: W. Heissig – K. Sagaster (eds.) *Gedanke und Wirkung. Festschrift zum 90. Geburtstag von Nikolaus Poppe*. Wiesbaden: Harrassowitz. 106–112.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden-Boston: Brill.
- Hocayev, B (1977). *Türki Dilleriñ Günorta-Günbatar Toparında Ortak İşlik Formalar*. Aşkabat: İlm.
- Johanson, L. (1971). *Aspekt im Türkischen: Vorstudien zu einer Beschreibung des türkeitürkischen Aspektsystem*. Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Turcica Upsaliensia, 1. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Johanson, L. (2000a). Traces of a Turkic copula verb. *Turkic Languages* 4: 235-238.
- Johanson, L. (2000b). Viewpoint operators in European languages. In: Dahl, Östen (ed.) *Tense and aspect in the languages of Europe*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter. 27-187.
- Karakoç, B. (2000). The finite copula bol- in Noghay and its functional equivalents in Turkish. In: Aslı Göksel & Celia Kerslake (eds.) *Studies on Turkish and Turkic Languages*. (Turcologica 46.) Wiesbaden: Harrassowitz. 143–149.
- Karakoç, B. (2002). Nogayca ve Türkiye Türkçesinde Tümleç Yan Cümlelerinde Yüklemleştiriciler. In: Nurettin Demir & Fikret Turan (eds.) *Scholarly Depth and Accuracy. A Festschrift to Lars Johanson*. Ankara: Grafiker Yayınları. 193–215.
- Karakoç, B. (2007). Nogayca ve Türkiye Türkçesinde Tümleç Yan Cümlelerinde kullanılan Yüklemleştiricilerin bir Karşılaştırması. *Turcology in Turkey: Selected Papers*. Studia Uralo-Altica 47. 337-361. Szeged.
- Karakoç, B. (2009). Notes on subject markers and copular forms in Turkish and in some Turkic varieties of Iran: A comparative study. *Turkic Languages* 13: 208–224.
- Öztürk, R. (2014). Eski Osmanlıcada ve Türkmencede İdük Yapısı. *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri* 16: 77-85.
- Salan, E. (2012). Eski Anadolu Türkçesinde-dUK ve+ İIK Eklerinin İşlevsel Denkliği. *Turkish Studies* 7(4): 2697-2708.
- Söyegov, M. (1999). *Türkmen Diliniñ Grammatikasy: Morfologiya*. Aşkabat.
- Tekin, T. (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.

Örneklerin Alındığı Kaynaklar

- EH** Eziz Han Hakda Hakykat. Rahym Esenow. Aşkabat: Çaç Döredijilik-Önümçilik Birleşigi. 1992.
- İN: http://enedilim.com/turkmen_dili/sintaksis_we_puntuasiya/7
- P** Perman. Ata Gowşudow. Aşkabat: Türkmenistan Neşirýaty. 1989.
- SE** *Şaýlanan Eserler*. Berdi Kerbabaýew. Aşkabat: Magaryf. 1992
- ŞB** Şükür Bağsy. Nurmyrat Saryhanow. Aşkabat: Türkmen Döwlet Neşriyat Gullugy. 2007.

- RDA / - (X)RDA ZARF-FİİL EKİNİN TARİHİ VE ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE KULLANIM BİÇİMLERİ

Yrd. Doç. Dr. Salih DEMİRBİLEK
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Türk dili yapı bakımında eklemeli diller arasındadır. Dilimizde sistem adeta ekler üzerinde yürür. Buna göre köke daima sondan ek ya da ekler getirilmek suretiyle dil işlevini devam ettirir. Türkçede eklerin sistematüğını Muharrem Ergin şöyle özetlemektedir: “*Son ekli eklemeli bir dil olan Türkçenin ekler sistemi çok muntazamdır. Gerek köklerden daha geniş olan kökler gövdeleri yapmak için, gerek kök ve gövdeleri çeşitli gramer fonksiyonları için ayrı ayrı kategorilere sokmak üzere daima kök ve kelimelerin sonuna getirilen ekler herhangi bir karışıklığa meydan vermeyecek şekilde belirli bir sıraya göre dizilirler. Bu düzenli sıra eklemeli bir dil olarak geniş bir ekler sistemine sahip bulunan Türkçenin ek yapısına büyük bir sadelik, açıklık ve kolaylık verir.*” (Ergin 2004: 121).

Türk dilinde eklerin bir kısmı tek heceli iken; bir diğer kısmı zamanla en az iki ayrı morfemin birleşmesiyle oluşmuş birleşik yapıları ekler halindedir. Bu şekildeki eklerin sayısı, Türkçede her dönem çok olmuştur¹. Bizim burada ele alacağımız -rdA / -(X) rdA zarf-fiil eki de bunlardan birisidir.

Tarihî metinleri taradığımızda eke Köktürk ve Eski Uygur dönemlerinin metinlerinde rastlanılmamasına karşılık; Karahanlı dönemi metinlerinde sık rastlanılır. Bu durum ekin şüphesiz Eski Türkçenin ele geçmemiş metinlerinde de kullanılmış olabileceğini bizlere düşündürmektedir. Çalışmalarında bu eke yer veren araştırmacılar, ekin yapısının -Ar /-Ur sıfat fiil ekiyle +dA bulunma hali ekinin birleşmesinden oluşmuş birleşik yapıları zarf-fiil eki olduğunda birleşmişlerdir.

Ekin Türk dili açısından ilginç noktalarından biri ekin ön sesi ile alakalıdır. Normalde Türkçede bilindiği gibi bir ek ya dar ünlülü ya da geniş ünlülüdür. Oysa ek, tarihî metinlerde ilk ortaya çıktığı Karahanlı metinleri başta olmak üzere -rdA, ArdA, -UrdA biçimindeki dar ve geniş ön ünlülü varyantlarıyla beraber görülür (Güner 2013a: 276). Ekin, Kutadgu Bilig’de her üç varyantını da görmekteyiz²:

-rdA:

sewerin bulup körse sewnü küle

kalır **adrlurda** bu kadğu bile 6201 (Sevdiklerini bulunca, onlara sevinerek ve gülerek bakar; ayrıldığındaysa yine kederiyle baş başa kalır.)

bu halığ **bilirde** ukuşluğ kişi

¹ Türkiye Türkçesindeki birleşik zarf-fiiller için bk. Gülsevin 2001: 125-143).

² “Zaman bildirir; “-ken; -dığı zaman” manalarına gelir.” (Ercilasun1984: 187). *Kutadgu Bilig*’deki örnekler için bk. Arat: 2007.

negü teg udir inç neteg yér aşı 5418 (Akıllı insan bu hali bilir de nasıl rahat uyur, nasıl yiyip içebilir.)

bu hâlîğ **bilirde** naru barsa-men

idi artak erdi tapuğ kods-a-men 5752 (Ben bu durumu bile bile oraya gider ve ibadeti bırakırsam, çok kötü bir iş yapmış olurum.)

sakinç kısğa tutğil tapuğ kıl uzun

iwerde amul bol buşarda tüzün 6090 (Dünya düşüncesini kısa tut, ibadeti uzun; acele ederken sakın, hiddetlenirken de halim ol.)

-ArdA:

tenimdin çıkarda meniñ bu cânım

şahâdet bile kesgil âhır tınım 394 (Benim bu canım tenden çıkarken, son nefesimi kelimeîşehadet ile al.

törüçe yorısa tapuğ kılsa öz

kirürde çıkarda köni tutsa köz 2869 (Usul ve erkân dairesinde hareket ile hizmet etmeli ve girip çıkarken daima önüne bakmalı.)

sıkadım sewittim köñül bérdi terk

takı ma beliñler **birerde** yére 6618 (Okşadım ısındırdım, çabucak bana gönül verdi; yine de ara sıra ürküyor, korkuyor.)

-UrdA:

sewerin bulup körse sewnü küle

kalır **adrılurda** bu kadğu bile 6201 (Sevdiklerini bulunca, onlara sevinerek ve gülerek bakar; ayrıldığındaysa yine kederiyle baş başa kalır.)

negü tér eşitgil ögi yetmiş er

ölümüg ölürde oza ukmış er 1475 (Ne der, dinle, aklı eren insan, ölümü ölmeden önce anlamış olan insan.)

üçünçi **körürde** küdezse özin

tilinde çıkarmasa tegme sözün 2505 (Üçüncüsü huzurda uyanık olmalı ve ağzına gelen her sözü söylememeli.)

özüñ iki künlük awıngu üçün

körürde küyürme özüñni küçün 3532 (İki günlük avunma için kendini bile bile zorla ateşe atma.)

körürde küyürme özüñni küçün

özüñ otka atma bu dünyâ üçün 3624 (Kendini göz göre göre zorla yakma; bu dünya için kendini ateşe atma.)

özüñ otka atma kişiler üçün

özüñni küyürme **körürde** küçün 5168 (İnsanlar için kendini ateşe atma, göz göre göre zorla kendini yakma.)

Harezmi Türkçesi yazı dilinde ek: “-ArdA, -UrdA” biçiminde hem dar ünlülü hem geniş ön ünlülü biçimleriyle kullanılmıştır: “*Cânın alurda yıgladı, küñ batarda, küñ togarda revâ éemes, köz uçı yéterde.*” (Sağol Yüksekaya 2012: 206). Harezmi dönemi metinlerinde³ ekin geçtiği örnekler olumlu kullanıma sahiptir (Bayraktar 2004: 253). Harezmi saha-

³ Harezmi Türkçesinin önemli eserlerinden *Muinü'l-Mürîd*'de ek, “-rdA, -ArdA, -UrdA, -yUrdA” biçiminde geçmektedir. Eserin naşirleri ek için: “MM'de ekin dört biçimi vardır. Ünlüyle biten fillerde hem -dA hem de -yUrdA biçimi gelmektedir.” açıklamasını verirler (Toparlı-Argunşah 83).

sında ekin ayrıca araya iyelik eki almış {-Ar + iyelik eki + dA} / {-(I)r + iyelik eki + dA} örneklerine de rastlanılmaktadır: “Nuh ölerinde oğlanlarına vasiyet kıldı; cümle isti’ dâdını tamâm kılıp ihlâs birle çıkarında bir kimerse aña at boynıña asgu torba keldürdi; öçekke minip tüşerinde töpen yıkıldı takı helâk boldı.” (Bayraktar 2004: 255). Funda Toprak ekin Harezmi Türkçesinde kullanımıyla ilgili: “Eş zamanlı iki eylem söz konusu olduğunda eylemlerden birinin olduğu sırada gerçekleşen ikinci bir eylemi anlatmak için kullanılan zaman zarf-fiil eklerinden biridir.” (Toprak 2005: 359) tespitinde bulunur.

Kıpçak sahası yazı dilindeki⁴ kullanımı için Galip Güner şunları kaydetmektedir: “Eklendiği fiile daha çok “-dığı zaman, -diğında” gibi anlamlar katar. Barırda “gittiğinde”, batarda “batarken”, içerde “içerken”, inerde “inerken”, kaynarda “kaynar-ken”, kélürde “gelirken”, köçerde “göçerken”, okurda “okuduğunda”, öperde “öper-ken”, togarda “doğarken”, yargu yarada “hüküm verirken”, yiterde “yiterken”.” (Güner 2013a:336). **Kıpçakça Satır Arası Sözlük Kitabü’l-Ef’al**’de ekin hem geniş hem dar ünlülü biçimlerine de rastlarız: “Kılurda, yortarda, kaynarda, inerde, togarda” (Eminoğlu 2011: 70).

Çağatay sahası yazı dilinde⁵ ekin kullanımı hakkında bilgiler veren Mustafa Argunşah: “Araya iyelik eki de alarak zarf-fiil işlevini devam ettirir.” (Argunşah 2013: 153) tespitinde bulunmaktadır. Bu özelliğiyle Çağatay Türkçesi, Harezmi Türkçesinin devamı niteliğindedir. Çağatay dönemi XV. yüzyıl şairlerinden **Hârezmi Hâfız**’da ekin yine hem geniş ünlülü hem dar ünlülü kullanımını birlikte görürüz (Toparlı 1998: 55). Çağatay döneminin XVI. yy. şairlerinden olan Babür’ün **Mübeyyen Der Fıkh** adlı eserinde ekin -ArDA, -rdA biçimli yalın kullanımının yanı sıra; -r°ngdA şeklinde iyelik ekli biçimini ve -UrDA bol- şeklinde yardımcı fiil ile birlikte kullanımına rastlarız (Oral Seyhan 2004: LXXV). Ali Şir Nevâyî’nin **Vakfiyesi**’nde ek -UrDA şeklinde ön ünlüsü dar olarak kullanılmıştır (Türk 2015: 19). Çağatay şairlerinden Yûsuf Emirî **Dehnâme** (Köktekin 2013: 33) adlı eserinde ekin sadece -UrDA şeklini kullanmışken; **Divan**’ında ise ekin tüm varyantları kullanılmıştır: “İterde, içerde, çikerde, yasarda, oynarda, bakarda, iltürde, sigretürde, kilürde, kılurda, ayturda, iltürde.” (Köktekin 2007: 29). Diğer bir Çağatay şairi Bayram Han’ın **Türkçe Divanı**’nda -ArgA eki kullanıldığı halde, söz konusu ekimiz kullanılmamıştır (Tekçan 2005: 58).

Nesrin Bayraktar, **Türkçede Fiilimsiler** adlı eserinde bu ekin eski Anadolu Türkçesinde sadece Dede Korkut Kitabı’nda bulunduğunu söylemektedir: “Gördi kim uçarda kuzgun kalmış tazı dolaşmış yurtda kalmış gördiler (DK, D 44-3/4; kalarda koparda yigit yirüñ ne yirdür (DK, D 231-6”.⁶ (2004: 254). **Yunus Emre Divanı’nın Karaman Nüshası** üzerine çalışmış olan İdris Nebi Uysal, eserde eki: “-erde : ererde” biçimiyle saptamıştır (Uysal 2014: 118). Muhsine Börekçi, **Risâle-i Tevhîd** adlı çalışmasında -UrDA yuvarlak ön sesli iki örneğine yer verir (Börekçi 2003: 57-58).

Anadolu ağızlarında zarf-fiil eklerine yer veren çalışmalarda bu ek yer almamaktadır (Karahana 2011).

Çağdaş Türk şivelerine baktığımızda ekin genelde Kıpçak ve Altay-Sibirya lehçelerinde kullanıldığını görürüz.

⁴ Karamanhoğlu, *Kıpçak Türkçesi Grameri* adlı eserinde eke yer vermemiştir (1994).

⁵ Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*’nda eke yer vermemiştir (2012).

⁶ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı-II* kitabında bu eke yer vermemiştir (2009).

Kırgız Türkçesinde ek: “Ünlüyle biten fiillere –rda/-rde; –dö ünsüzle biten fiillere ise –ArdA/-OrdO gelir. Bu ek, işlek bir kullanım göstermez.” (Kasapoğlu Çengel 2005: 309; Kasapoğlu Çengel 2007: 527). Ek Kırgız Türkçesinde ayrıca araya iyelik ekleri olarak da kullanılmaktadır (Kasapoğlu Çengel 2005: 310). Kıpçak kolu lehçelerinden Karakalpak Türkçesinde: “Fazla işlek değildir. “-dığında, -diğinde” anlamı verir: aşarda “açtığında, kelerde “geldiğinde”vb.” (Uygur 2007: 598). Nogay Türkçesinde: “-(A)rda: Ek, işlek değildir. “-Dığı zaman, -(A)rken / -(I)rken” anlamı vermektedir. Tan atarda (tan atarken).” Ergönenç Akbaba 2007: 662). Tatar Türkçesinde –rday / -rdey, –arday / -erdey tarz anlatan genişlemiş biçimi mevcuttur. (Öner 2007: 727).

Yeni Uygur yazı dili sahasında, eserine eki geniş ön ünlülü biçimiyle alan Rıdvan Öztürk: “Yaygın bir kullanılışı yoktur. Zaman bildirir. “-iken, -dığı zaman” anlamlarını verir.” açıklamasına yer verir (Öztürk 2010: 111). Özbek Türkçesi yazı dilinde: “-ërdë: “-dığında, -dığı zaman, -ken” anlamlarında kullanılmıştır.” (Coşkun 2000: 197). Ek, Özbek ve Yeni Uygur yazı dillerinde yaygın değildir (Öztürk 1997: 239; Uygur 2008: 18).

Hakas yazı dilinde yaygın bir kullanımı olmamakla birlikte geniş ünlülü olarak kullanılmaktadır (Kara 2013: 191). Hakas Türkçesinde de ekin araya iyelik eki aldığı kullanımları mevcuttur (Arıkoğlu(a) 2007: 1124). Altay Türkçesinde araya iyelik ekinin girdiği biçimlere de rastlanılmasının yanı sıra bu ekin olumsuzu –BxstA ekiyle yapılmaktadır; “İşlev bakımından ek, geldiği fiilin hareketini gelecek zaman içinde sınırlandırmaktadır. Türkiye Türkçesinde –dığı zaman, -dığında, -ınca şekilleriyle aktarılması mümkün olmaktadır.” (Güner Dilek 2007: 1066). Tuva Türkçesinde: “Çor-, tur- yardımcı fiilerinde ek sadece bulunma hali eki şeklinde görülmektedir. Bu yapılar da kip ekinin düştüğü anlaşıyor: çorurda > çorda, tururda > turda. Bu yapıda, sıfat-fiil ekleriyle hâl eki arasına iyelik ekleri girebilir.” (Arıkoğlu(b) 2007: 1210). Tofa (Karagas) yazı dilinde ekin fiile eklenmesinde ses değişimleri gözlemlenir: “/ğ/ ve /r/ ünsüzüyle biten fiil tabanlarına eklenmede bu ünsüzler düşer ve ikincil uzunluk meydana gelir. Ünlüyle biten fiil tabanlarına eklenmede de ekin ünlüsüyle fiilin ünlüsü kaynaşır.” (İlgin 2015: 161).

Sonuç

- 1- Ek, Karahanlı döneminden itibaren Türkçe yazılı metinlerde görülür.
- 2- Ekin yapısı: -Ar sıfat fiil eki ve +dA bulunma hal ekiyle birleşmesinden oluşmuştur.
- 3- Ekin –rdA, ArdA, -UrDA biçiminde zengin varyantları bulunmaktadır.
- 4- Ek, daha çok Çağatay yazı dilinde ve onun devamı yazı dillerinde işlek kullanılmıştır.
- 5- Ekin, özellikle Çağatay Türkçesinde araya iyelik ekinin girdiği örneklerinin yanı sıra bol- yardımcı fiili ile birlikte kullanımı da tespit edilmiştir. Araya iyelik eki olarak kullanımlar bugün Türkçenin Kıpçak ve özellikle Altay-Sibirya kolu lehçelerinde devam etmektedir.
- 6- Türkiye Türkçesi yazı dili ve ağızları üzerinde yapılan çalışmalarda bu ek yer almamaktadır. Günümüz Oğuz kolu lehçelerinde de hemen hemen kullanılmamaktadır.
- 7- Karluk ve Altay-Sibirya kolundaki yazı dilinde işlek olmamakla birlikte kullanılan ekin özellikle Tofa (karagas) yazı dilinde kullanımında beraberinde bazı ses değişimleri görülür.
- 8- Altay Türkçesinde bu ekin olumsuzu için –BXstA eki kullanılmaktadır.
- 9- Tatar Türkçesinde ekin genişlemiş biçimi mevcuttur: -rday / -rdey, -arday / -erdey.

10- Ekin Çağatay Türkçesinde yardımcı fiille rastlanan kullanımına (-UrdA bol-); bugün Tuva Türkçesinde rastlanmaktadır.

Kaynakça

- Arat, Reşit Rahmeti. 2006. *Kutadgu Bilig*, İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Arıkoğlu, Ekrem. 2007a. “*Hakas Türkçesi*”, Türk Lehçeleri Grameri, s. 1087- 1147, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Arıkoğlu, Ekrem. 2007b. “*Tuva Türkçesi*”, Türk Lehçeleri Grameri, s.1151-1228, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Argunşah, Mustafa. 2013. *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Bayraktar, Nesrin. 2004. *Türkçede Fiilimsiler*; Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Börekeçi, Muhsine. 2003. *Risâle-i Tevhîd*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Coşkun, Volkan. 2000. *Özbek Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eminoğlu, Emin. 2011. *Kitabü'l-Ef'al –Kıpçakça Satır Arası Sözlük-*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. Bican. 1984. *Kutadgu Bilig Grameri –Fiil-*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Ergin, Muharrem. 2004. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergönenç Akbaba. 2007. “*Nogay Türkçesi*”, Türk Lehçeleri Grameri, s.625-678, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gülsevin, Gürer. 2001. “*Türkiye Türkçesinde Birleşik Zarf-Fiiller*”, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, c. II, S. 2, s. 125-143, Afyon.
- Güner Dilek, Figen. 2007. “*Altay Türkçesi*”, Türk Lehçeleri Grameri, s. 1011-1084, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Güner Dilek, Figen. 2013a. “*Karahanlı Türkçesi*”. Yeni Türkiye Dergisi. 260-277 s., Kasım-Aralık 2013. Yıl 9. Sayı 55. Ankara: Yeni Türkiye Stratejik araştırma Merkezi Yayınları.
- Güner, Galip. 2013b.
- Ilgın, Ali. 2015. *Tarihi Karşılaştırmalı Tofa (Karagas) Türkçesi –Biçim Bilgisi-*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kara, Mehmet. 2013. *Hakas Türkçesinde Fiil*. Grafiker Yayınları.
- Karahan, Leyla. 2011. “*Anadolu Ağızlarında Kullanılan Bazı Zarf-fiil Ekleri*”. Türk Dili Üzerine İncelemeler. S. 345-373. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kasapoğlu Çengel. 2005. *Kırgız Türkçesi grameri*. Ses ve Şekil Bilgisi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kasapoğlu Çengel. 2007. “*Kırgız Türkçesi*”, Türk Lehçeleri Grameri, s.483-542, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Köktekin, Kâzım. 2007. *Yusuf Emiri Divanı*. Giriş-İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım-. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Köktekin, Kâzım. 2013. *Dehnâme*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Oral Seyhan, Tanju. 2004. *Mübeyyen der Fıkh (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Öner, Mustafa. 2007. “*Tatar Türkçesi*”, Türk Lehçeleri Grameri, s.681-748, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Öztürk, Rıdvan. 1997. *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öztürk, Rıdvan. 2010. *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sağol Yüksekaya, Gülden. 2012. “*Harezmi Türkçesi*”. Karahanlıca Harezmiye Kıpçakça Dersleri. S.161-264. Argunşah, Mustafa – Sağol Yüksekaya, Gülden. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Tekçan, Münevver. 2005. *Bayram Han'ın Türkçe Divanı*. İstanbul: Bulut Yayınları.
- Toparlı, Recep-Argunşah, Mustafa. 2008. Muinü'l-Mürid. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, Recep. 1998. *Hârezmi Hâfiz'in Divanı*. İnceleme-Metin-Tıpkıbasım-. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Toprak, Funda. 2005. *Harezmi Türkçesinde Fiil*. (Kendi yayını).
- Türk, Vahit. 2015. *Ali Şir Nevâî. Vakfiye*. İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Uygur, Ceyhan Vedat. 2007. "Karakalpak Türkçesi", Türk Lehçeleri Grameri, s. 545- 622, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Uygur, Ceyhan Vedat. 2008. *Özbekçe (Özbek Türkçesi)*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Uysal, İdris Nebi. 2014. *Yunus Emre Divanı*. (Karaman Nüshası). İstanbul: Kesit Yayınları.

TUVA TÜRKÇESİNDE “OL” ENKLİTİĞİ

Yrd. Doç. Dr. İlker TOSUN
Kırklareli Üniversitesi

Giriş

Türk dilinin şekil bilgisini konu alan araştırmalarda önemli bir yer tutan edatlar, Türkiye dilciliğinde “edat”, “ilgeç”, “takı”, “son takı”, “son çekim edatları” ve “çekimlik bağlı biçim birim”; araştırma sahamız olan Tuva Türkçesi gramerlerinde ise “evilel” (bağlama edatları), “ederinçi” (son çekim edatları) gibi farklı isimler almaktadır.

Edatlar, araştırmacılar tarafından genel olarak *tek başlarına anlamları olmayan ancak birlikte görev aldıkları sözcükler; sözcük grupları ve cümleler ile birlikte anlam kazanan; bağımsız birer biçim birim olmaları nedeniyle çekime girmeyen ve bu özellikleriyle çekim eklerinden ayrılan; cümle başı edatları istisna edilirse, edatlar isim ve isim soylu sözcüklerden sonra gelerek cümlenin diğer unsurları ile çeşitli anlam ilgilileri kuran unsurlar* olarak kabul edilmektedir (Hacıeminoğlu 1992: V) (Korkmaz 1992: 52), (Aksan vd. 1983: 132), (Ergin 1993: 328), (İmer vd. 2011: 157), (Vardar 2007: 120), (Karaağaç 2013: 352).

Ancak edat türünden sözcüklerin temel nitelikleri hakkındaki bu göreceli uzlaşısı, edatların işlevleri ve sınıflandırılmaları konusunda yerini görüş ayrılıklarına bırakmaktadır. Birsnel Oruç’a göre bu durum, dört temel problemden kaynaklanmaktadır. Bunlardan ilki, edat kavramı ile ilgili bir terim kargaşası bulunmasıdır. İkinci problem, bu terminoloji farkından doğan ve edat’ın kapsamı, yani nelerin edat, nelerin “ilgeç”, “bağlaç” olduğu konusudur. Üçüncü problem, edatların tespiti ve fonksiyonları; dördüncü problem ise edatların özellikleri ve türleri meselesidir (Oruç 1999: 421).

Bu çerçevede az çok birbirlerine paralellikler göstermekle birlikte edatlar, değişik gruplar altında incelenebilmektedir: Necmettin Hacıeminoğlu edatları “çekim edatları”, “bağlama edatları”, “kuvvetlendirme edatları”, “karşılaştırma-denkleştirme edatları”, “soru edatları”, “çağırma-hitap edatları”, “cevap edatları”, “ünlemler”, “gösterme edatları”, “tekerrür edatları” (Hacıeminoğlu, 1992: III-XI); Zeynep Korkmaz bağlaçları edatlardan ayırarak “aitlik ve ilgili olma ilişkisi kuranlar”, “benzerlik, tıpkılık, denklik ilişkisi kuranlar”, “belirtme yoluyla başkalık ilişkisi kuranlar”, “beraberlik veya vasıta ilişkisi kuranlar”, “miktar ve derece ilişkisi kuranlar”, “uygunluk, denklik ve nispet ilişkisi kuranlar”, “sebep, maksat, gaye, hedef ilişkisi kuranlar”, “karşılık, karşılaştırma, zıtlık ilişkisi kuranlar”, “yön gösterme ilişkisi kuranlar”, “öncelik, sonralık ve zaman ilişkisi kuranlar”, “şüphe, tatmin, aşırılık, pekiştirme bildiren ki edatı” (Kormaz 2009: 1066-1083); Günay Karaaağaç, “çekim edatları (yer ve yön bildirenler, zaman bildirenler, benzerlik bildirenler, yaklaşma, amaç ve neden bildirenler, uzaklaşma, ayrılık, başkalık ve sonuç bildirenler,

karşılaştırma, nitelik ve nicelik bildirenler, birliktelik ve araç bildirenler, sınırlandırma bildirenler), bağlama edatları (sıralayıcı bağlama edatları, açıklayıcı bağlama edatları), ünlem edatları (seslenme edatları, soru edatları) olarak sınıflandırmıştır (Karaağaç 2013: 358).

1. Enklitik Edatları

Yukarıdaki sınıflamalarda “pekiştirme-kuvvetlendirme edatları” içerisinde inceleyebileceğimiz enklitik edatları, özellikle son yıllarda Jaklin Kornfilt (1996: 96-114), Marcel Erdal (2000: 41-48), Sema Barutçu Özönder (2001: 75-86), Mehmet Vefa Nalbant (2004: 2157-2173), Bilge Özkan Nalbant (2007: 37-41), Ahmet Bican Ercilasun (2008: 35-56), Birol İpek (2009: 1199-1212), Mustafa Sarı (2010: 594-615), M. Fatih Alkayış (2011: 1-10), Nergis Biray (2013: 259: 281; 2015: 954-994), Feyzi Ersoy (2013: 57-71) gibi araştırmacıların yapmış olduğu çalışmalarla ön plana çıkmıştır. Enklitikler, Türk dilinin edat oluşturma mekanizmasını ortaya koymaları açısından önem arz etmektedir.

Bilindiği üzere Türkçede edat türeten bir ek bulunmamakta, dildeki edat ihtiyacı ya başka dillerden ödünçleme yolu ile ya da “kalıplaşma” yoluyla giderilmektedir. Türkçenin esnek gramer yapısı ve dilin ifade bakımından yeni gramer birimlerine ihtiyaç duyması, isim ve fiil kökenli bazı sözleri birer kalıplaşma ve donma evresinden geçirerek yeni bir şekillenme ile edat ve bağlaç durumuna getirmiştir. Böylece bu şekiller, isim ve fiil iken taşıdıkları özel anlamları kaybederek yalnız başlarına anlamları olmayan görevli kelimelere dönüşmüştür (Atay 2014: 24), (Korkmaz 2003: 1050).

Bağımsız biçim birimler iken dilbilgiselleşerek yeni sözcükler türetebilme yeteneğine sahip olan, eklendikleri sözcüklerin anlamını güçlendiren ve “enklitik”, “sonasığınık”, “ek-edat”, “biçimce”, “eklenti” vb. gibi farklı isimler alan bu edatlar, dil bilimi kaynaklarında şöyle tanımlanmaktadır:

“klitik: Yunancada “eğilim” anlamındaki bir sözcükten gelen bu gramer terimi, bir sözcüğe benzemekle birlikte aslında bir sözcük olmayan ve ses bilimsel olarak bir komşu sözcüğe bağımlı olan yapıları ifade etmek için kullanılır. Klitik örnekleri olarak İngilizcedeki “be” fiilinin kısaltılmış biçimleri gösterilebilir: “I’m”, “He’s”. Bazı klitikler “proklitik” (kendisinden sonra gelen sözcüğe bağlı bulunanlar) ve “enklitik” (kendilerinden önce gelen sözcüklere bağlı bulunanlar) olarak sınıflandırılabilir (Crystal 2008: 80).

“Pek çok dilde tam anlamıyla bir sözcüğe benzeyen ancak “sözcük olarak kabul edilmeyen” *küçük sözcükler* mevcuttur. “Kim’d’ve helped’em.” (Kim would have helped them./ Kim onlara yardımcı olabilirdi.) cümlesinde ‘d,’ ve ile vurgusuz ‘em örneklerinde olduğu gibi, bu parçacıklar komşu oldukları kelimelere eklenmişlerdir. Dünyadaki pek çok dilde klitikler mevcuttur. İngilizcede klitik biçimleri cümlede tam bir sözcük olarak görülebilirken pek çok dilde klitikler farklı kurallar çerçevesinde cümlelerde yer almaktadır.” (Spencer ve Luis 2012: 1)

“**klitik:** Kelime ile bir ön/son ek arasında davranış gösteren bir parçadır. Tipik olarak sesbilgisel açıdan müstakil bir kelime biçimindedir ancak vurgusuzdur ve cümlede sesbilgisel açıdan bağlı bulunduğu yani ağırlayıcısı olan sözcükle birlikte özel bir konum almaya zorunludur. Klitikler için İngilizcedeki olumsuzluk “-n’t”, Fransızcada kendisinden sonraki çekimli fiile bağlı olan kişi zamirleri “je”, “tu”, her ikisi de “dahi” anlamında kullanılan ve kendilerinden önceki sözcüğe bağlı olan Bask dilindeki “be”, Türkçedeki “de” örnekleri verilebilir.” (Trask 1996: 46,47)

“**biçimce** (clitic): Sözcüğü andıran ancak yapısal olarak, özellikle ses bilimsel özellikleri bakımından, bağımlı biçim birim gibi başka bir birime bağımlı olan ve tek başına kullanılamayan biçim. Sözcük önüne eklenene önbiçimce (proclitic), sonuna eklenene *artbiçimce* (enclitic) denir; örneğin Türkçe’de soru yapılarında kullanılan *mi* bir artbiçimcedir, *geliyor musun, gittin mi?*; **artbiçimce** (enclitic): Sözcüğe benzeyen ancak bir sözcüde tek başına bulunmayan, yapısal olarak tümce içinde bulunması kendinden önce gelen sözcüğe bağlı olan biçim; örn. Türkçe’de soru yapılarında kullanılan *mi*, bağlaç olan *da* birer artbiçimcedir.”; önbiçimce (proclitic): Sözcüğe benzeyen ancak bir sözcüde tek başına bulunmayan, yapısal olarak tümce içinde bulunması kendinden sonra gelen sözcüğün niteliğine bağlı olan biçim; örn. Fr. *le* (*le* homme > *l’*homme) tanındığı.” (İmer 2011: 53, 32, 201)

Yukarıdaki tanımlarda “klitik” olarak isimlendirilen sözcükler, kullanıldıkları dillerin söz dizimsel yapılarına göre “proklitik” ya da “enklitik” olarak değerlendirilmektedir. Örneğin Fransızca ve İspanyolca gibi dillerde, klitikler *ağırlayıcı* (host) sözcükten önce geldiği için *proklitik*; Türkçe ve İngilizce gibi dillerde ise bu edatlar *ağırlayıcıdan* sonra geldiği için *enklitik* adını almaktadır.

Türk dilinde enklitikler ile ilgili yapılan en kapsamlı çalışmalardan birisi Ahmet Bican Ercilasun’un kaleme aldığı “La Enklitiği ve Türkçede Bir Pekiştirme Enklitiği Teorisi” makalesidir. Ercilasun, bu konu üzerinde yapılan çalışmalarını ayrıntılı bir şekilde değerlendirdiği yazısında, özellikle Marcel Erdal ve Jaklin Kornfilt gibi araştırmacıların ortaya koymuş olduğu görüşlerden istifade ederek Türk dilinde bir pekiştirme enklitiği teorisi geliştirmiştir ve Türk dilinin tarihî ve çağdaş sahalarında şu pekiştirme enklitiklerini tespit etmiştir: “A(y), AgU (>Av), An, Aaṅ, çU (>çI, -şI, -sI, -jI), DA, du (dū, dō, duo), gIl, gU, hA, I, I, kAn, kA: y, kü, lA, ll/lu, mA, mAt, mU, ne (>-nA), ok (>Ok, -ak, -k), sA, si, -sin, -şe, şU, U, -I(y), (Ercilasun 2008: 43).”

Ahmet Bican Ercilasun’un oluşturmuş olduğu bu listeye, Türk dilinin yazı ile tespit edilen ilk dönemlerinden itibaren “bildirme” (kopula/koşaç) ve “pekiştirme-kuvvetlendirme” işlevi ile kullanılan, özellikle Eski Uygar ve Karahanlı Türkçeleri döneminde işlevlik kazanan, Kıpçak Türkçesinden sonra giderek kullanımdan düşmesine rağmen günümüzde bilhassa Tuva Türkçesi gibi çağdaş Türk lehçelerinde dilbilgiselleşerek varlığını sürdüren “ol” enklitiğini de eklemek mümkündür.

2. Tarihsel Dil Alanlarında “Ol” Enklitiği

“ol” enklitiğinin Orhun Türkçesinde kullanımı hakkında Mehmet Ölmez (2013: 355) ve Erhan Aydın (2012: 182) “bildirme eki, +dır, +dir”; Hatice Şirin “fil çekimi ögesi” (2006: 281,284); Talat Tekin “yüklem bağlayıcısı” (2000: 122) ifadelerini kullanmaktadır. Marcel Erdal, 3. teklik kişi zamiri ‘ol’un, tıpkı İbranice ve Arapça gibi bir bildirme işlevine sahip olduğunu belirtirken (Erdal, 2004: 205, 323); Gabain, Eski Türkçenin Gramerinin “Soru” bölümünde, sorunun zamir benzeri bir soru kelimesi yahut bir edatla ifade edildiğini; soru kelimesinin özne, vasıflık, yüklem yahut bir cümle belirleyici parçası olabileceğini söylemekte ve örnekler arasında şu cümleyi vermektedir: “kayu ol?” (*o kimdir?*), (Gabain 2000: 106).

“ol” enklitiğinin bu dönemdeki en belirgin kullanım örneğine Tonyukuk/Tunyukuk Yazıtının 1. taşında, doğu 22. ve kuzey 34. satırlarında rastlanmaktadır: “[türk bod(u)nı

yämä]: bulg(a)nç [ol t(e)m(i)ş: og(u)zı y(ä)mä: t(a)rk(i)nç ol t(e)m(i)ş. (T22)”, (*Türk halkı arasında da kargaşa var, demiş. Oğuzları da dağılmaktadır, demiş.*)”; “bilgä : toñukuk (a)ñ(i)g ol: üz ol. (T34)” (*Bilge Tunyukuk berbattır, aksidir.*), (Ölmez 2013: 186,187).”

Eski Uygur Türkçesinde gerek Maniheizt gerek Budist metinlerinde yoğun olarak kullanıldığını gördüğümüz bu enklitiğin, dönemin önemli eserlerindeki görünümü şöyledir:

AB: “tep kaçan bartı yarınlar kanda ol.” (nereye gitti, hadi gidelim, nasıldır o?); “bo ärsär arzilar truguluk oran ol.” (bu ise evliyaların bulunduğu yerdir), (Gulcalı 2013: 116, 130).

HU: “k(a)m(a)g yer üzäkin(i)ñ kutı, kıvı öñi män(i)zi özi, üzülti küçi y(a)rukı tözi yiltızı beş t(ä)ngri ol.”; (Bütün yeryüzünün saadeti, sevinci, reng, görünüşü, ruhu, gücü, aydınlığı, esası beş tanrıdır.), (Özbay 2014: 82, 92).

DA: “t(e)ñri t(e)ngri burham y(i)me törüsüz tokusuz amranmak teginmek-ig artuk-rak yéryük ol.” (Tanrılar Tanrısı Buda da çirkin (bir ilişkiyi) birlikte olmayı son derece yermiştir.), (Elmalı 2016: 240).

EU: “bo nişan män t(a)nuk buyan k(a)yanıñ ol. bo nişan män t(a)nuk tolu k(a)yanıñ ol. bo nişan män t(a)nuk ağaçnıñ ol.”; (Bu damga, ben Tanık Buyan Kaya’nındır. Bu damga, ben Tanık Tolu Kaya’nındır. Bu damga, ben Tanık Ağaç’ındır.), (Ayazlı 2016: 447, 525).

Üİ: “bu köni ol.” (Bu doğrudur.); “iki törlüg öçmek-l(e)r yme kayu ol tiser, bilip bilmetin öçmek-l(e)r erür. (iki tür sönmeler (nirodha) de hangi(leri)dir? dense, bilim ve bilmeden sönmeleridir.), (Barutçu Özönder 1998: 29).

İKP: “Törüsü antag ol.” (Töresi öyledir.), (Hamilton 1998: 153).

Kİ: “Ant antıkmış taluy ögüzde teringrek ol.” (Ant içmesi denizlerden, ırmaklardan daha derindir.), (Tekin 1993: 17).

IB: “Ança biliñler asığı bar edgü ol.” (*Öylece biliniz; faydası var, (bu fal) iyidir.*), (Tekin 2003: 180).

ETS: “masa kelmez-sen kıasa / manı-lıg sav-lar-s masdaki kelmeser / masa mu edgü ol sasa.” (bana gelmezsin, ey baba;Mani sularının mâştaka’sı gelmezse / Bana mı iyidir, yoksa sana mı?)” (Arat 1991: 196).

Eski Uygur Türkçesi döneminde “bildirme” (kopula/koşaç) ve “pekiştirme-kuvvetlendirme” işlevi ile kullanılan “ol”, bilhassa Budist metinlerinde, gereklilik çekiminde “-gU ol” yapısında karşımıza çıkmaktadır. Zamanla “ol” dilbilgiselleşmiş ve yapı “-gUl” biçimini kazanmıştır. Yine bu dönemde “negül” (<negü ol) ve “neglük” (negü ol ök) soru zamirlerinde de “ol” enklitiğinin dilbilgiselleştiğini görüyoruz. (Ağca 2006: 356-363). Bu durum, kişi zamirinden gelişen ‘ol’un dilbilgiselleşme temayülünü göstermesi açısından önemli bir örnektir.

Kimi çalışmalarda Eski Türkçe içerisinde incelenen Karahanlı Türkçesi dönemine geldiğimizde bu edatın hem bağımsız hem de dilbilgiselleşmiş bir şekilde kullanıldığını görmekteyiz. Kaşgarlı DLT’de, ‘ol’un “isimlere ve fiillere te’kit için gelen bir edat” olduğunu belirterek şu örnekleri vermiştir: “ol menis oglum ol” (o, gerçekten benim oğlumdur.), (Atalay 1998: CI, 37); “ol ewge barmış ol” (o, gerçekten eve varmıştır.), (Atalay 1998, CI, 38); “bu biznis öz kişi ol” (bu bizim hısımdır.), (Atalay 1998: CI, 46); “bu nes ol” (bu nasıl nesnedir.), (Atalay 1998: CIII, 360).

DLT indeksinde “dır, dir, dur, dür” (koşaç-haber edatı) olarak isimlendirilen bu enklitik (Atalay 1998: CIII, 431), Kaşgarlı’nın sözlüğünde isimler, zamirler, bağlaçlar, edatlar,

zarflar ve sıfat-fiil ekleriyle sıfatlaşmış sözcüklerden sonra kullanılmıştır (Nalbant 2008: 249). Üstüner, bu enklitiğin Türkçede –Dir eki göreviyle ifadeyi keskinleştiren bir edat ve çok nadir olarak da ek gibi kullanıldığını; Orta Türkçe döneminde çokça kullanılan ol'un şahıs zamiri ve işaret sıfatı ile aynı anlamda olduğu için terk edilerek görevinin başka eklerle yüklenmiş olabileceğini ifade etmektedir (Üstüner 2003: 160).

Kaşgarlı ayrıca; Harezmi Türkçesinde, “degil, degül”, Kıpçak Türkçesinde “degül, tügül; dewül”, Çağatay Türkçesinde “tügül”, Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde “degül”, Türkiye Türkçesinde “değil”, Azerbaycan Türkçesinde “deyil”, “Türkmen Türkçesinde “dël”, Kırgız Türkçesinde “tügül”, Balkar Türkçesinde “tüyül”, Karaçay Türkçesinde “tügül, tül”, Karaim Türkçesinde “tuvul, tüwül”, Gagavuz Türkçesinde “dıl”, Kırım Tatarcasında “dägil, diil, dāyil, dügül, tügül, tue/tuel”, Başkurt Türkçesinde “tügel” (Özmen 2000: 189) olarak kullanılan “değil” edatının Argulardan Oğuzlara geçen “yok, değil” anlamındaki “dag” sözcüğünün “ol” ile kuvvetlendirilmiş biçimi olduğunu söylemektedir. Divan’da bu dilbilgiselleşme şöyle açıklanmaktadır:

“**Dag:** Yok, değil anlamındadır. Arguca. “ol andag ol” denir ki “o, öyle değil” demektir. Bu sözü Oğuzlar Argulardan almış, “dag ol” sözünü bozmuşlar, “tegül” demişlerdir. Çünkü Oğuzlar Argularla komşudur, dilleri birbirlerine karışmıştır.” (Atalay 1998: CIII, 153).

Clauson, bu izahın bir halk etimolojisi gibi durduğunu ancak doğru olma ihtimalinin bulunduğunu, bu edatın kuzey batı lehçelerindeki durumunun bu tezi destekler nitelikte olduğunu söylemektedir (Clauson 1972: 480). Karahanlı Türkçesinin diğer temel eserlerinde “ol” enklitiğinin kullanımı şöyledir:

KB: “kişidin kişiye kumarı söz ol /kumarı sözü tutsa aşğı yüz ol.” ; (*insandan insana miras olarak söz kalır; vasiyet edilen sözü tutmanın faydası çoktur.*), (Arat 1999: 35). “açığ süçig aşlar boğuz tatğı ol / boğuz tatğı sürgen kişi yılkı ol.”; (*Eksi veya tatlı yemekler boğaz zevkidir; boğazına düşkün adam hayvandan başka bir şey değildir.*), (Arat 1999: 345).

AH: “Bağlılık otalap osulmaz ig ol / Birimdin bağlı elgi keç berklig ol / tirip kösli toğmaz közi suç bağlı / kul ol malğa malı asa erklig ol.” ; (*Hasislik ilaç ile iyileşmez bir hastalıktır;*

Hasisin eli vermekten yana çok sıkıdır / Aç gözlü hasisin gönülü toplamakla doymaz / O malın kuludur ve malı ona hakimdir.), (Arat 2006: 60,91).

KT: “Anlar kim tandılar hem yalganka tuttılar bizis belgülerimizni bu ögür tamuğ eşleri ol.”; (*Ve inkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlar, işte onlar alevli ateş (cehennem) halkıdır*), (Ata 2004: 20).

Bu edatın Harezmi ve Harezmi-Altınordu Türkçeleri döneminde de “bildirme” ve “kuvvetlendirme-pekiştirme” işlevi ile oldukça sık tercih edildiği görülmektedir:

KE: “Ey Cebrâ’il, bu ne ol?” (*Ey, Cebrail, bu nedir?*) “Ya Rabbi, bular kim ol?” (*Ya Rabbi, bunlar kimdir?*), (Ata 1997: 20, 27).

MM: “zikir birle awğa idmiş it işi / bıçak tég bolur ol arıgsız tişi / bu ins ü peri kulukından yég ol / idi yıgımışındın yığılsa kişi.”; (*Zikirle ava gönderilen köpeğin kirlî dişi bıçak gibi olur. Kişinin Allah’ın yasakladıklarından sakınması, insanların ve perilerin ona yaptıkları kulluktan daha iyidir.*), (Toparlı ve Argunşah 2008: 97, 159).

HŞ: “Ayttı cänni satmaklık hatâ ol / Ayttı ışık yolında hem revâ ol”, (*Dedi canını satmak hatadır. Dedi, aşk yolunda revadır.*), (Haceminoglu 2000: 328).

“ol” edatı, Kıpçak ve Çağatay Türkçeleri döneminde eldeki verilere göre giderek es-
kicil bir öge olarak karşımıza çıkmaya başlamıştır:

CC: “yalguz ol” (tektir.), (Argunşah, Güner 2015: 193).

ÇE: “lebing ser-çeşme-i âb-ı hayât ol.”¹, (*Senin dudacağın, ölümsüzlük suyunun çeşme başıdır*), (Eckmann 2003: 133).

3. Çağdaş Türk Lehçelerinde ve Ağızlarında “Ol” Enklitiği

Eski Türkçe döneminden itibaren çeşitli eserlerde kullanılan bu enklitik edatının izle-
rini Türkmen, Gagavuz, Sarı Uygur, Kazan Tatar, Sibirya Tatar, Başkurt ve Nogay Türk-
çeleri ile Türkiye Türkçesinin Adıyaman ağzında tanımlayabilmekteyiz.

GT: Birol İpek, “Türkçede Pekiştirme Edatları” çalışmasında Zeynep Korkmaz’ın
Gagavuzcadaki “nicel” tarz zarfının izahını “nicel<nice ol” şeklinde verdiğini ve bu söz-
cükteki ‘ol’un Divanu Lügati’t Türk’te karşımıza çıkan “ol” edatı olduğunu ifade etmek-
tedir. (İpek 2009: 625). Ahat Üstüner, Proben’den “nicel” zarfı için şu örnekleri vermek-
tedir: “*duman gine çöktü, karannık pek oldu, yok nicel gitsinner ileri.*” “Allah ta demiş...
ye Yuhan nicel dayanmış.”, (Üstüner 2003: 161)

TT: İlk şiirlerini 20. yüzyılın ilk yarısında yazmaya başlayan ve Türkmen edebiyatı-
nda önemli bir yere sahip olan Ata Atacanov’un kimi şiirlerinde “ol” enklitiği örnekle-
nebilmektedir: “milletiniñ parhı yook / aadam döredäär ene! / o näähili aadam ol? diydi
bal gızım yene.” (*milletinin farkı yok / insan doğruyor ana / o ne biçim insandır?! dedi
bal kızım yine.*), (Kara 1997: 282, 283); “gara yerden yeke çıkan yetiim ol / ne ene baar,
ne ata baar, ne doğan / yaa talabaan, yaa çopan ol, yaa çoluk / köymek yuvsa, kir saabını
göök çoğan”, (*hiçbir yakını olmayan yetimdir o / ne ana var, ne baba var, ne kardeş / ya
işçi, ya çobandır, ya çoban yamağı / gömlek yıkasa; sabunu yeşil çövendir.*), (Kara 1997:
634, 635).

SUT: Sarı Uygurlarda, “ol” enklitiğinin “turur” fiile dilbilgiselleştiği görülmektedir.
Saadet Çağatay, Sarı Uygurlarda kullanılan –dro biçiminin gelişimini şu şekilde açıkla-
maktadır: “Gramerlerimizde cevher fiilinin muzari’i olarak alınan –dır<turur koşacı (ko-
pula) yanında bu lehçede –dro şekli de vardır, her halde < dir ol birleşmesinden meydana
gelmiştir: “yok-tro” (*yoktur*) < yok-turur ol; “sen ogul-tro” (*sen oğul-sun*). Gerundif ve
partisiplerden sonra: “tep-tro” (*demiştir*) < de-p turur ol; “kap-tro” (*kalmıştır*) < kalıp tu-
rur ol... Mürekkep fiillerde: “togvadıp-tro” (*doğmuştur*) < togup yatıp-turur ol.”; Soru eki
mi ile: “kız var-mi dro” (*kız var mı*); “kisi var mi dro” (*kişi var mı?*); “kelgen mi dro” (*gel-
miş mi dir?*); “pezik mi dro” (*büyük mü dür?*) < bedük mi turur ol”, (Çağatay 1962: 42).

Birol İpek, “Türkçede Pekiştirme Edatları” adlı tezinde kimi Kıpçak lehçelerinde
‘ol’un durumunu şu örneklerle göstermiştir:

KTT: “Yuk! tüben kalmas bu can / Fitratta gali bulgan ul /Kismek üstinde kara kuş,
ittifakıy kungan ul!”, (*Hayır, bayağı olamaz bu ruh, yaradılıştan yücedir/ Hatıl üzerine
kara kuşun / konması kadar da tabidir.*); “Şigr-i Lermontov ve Puskin ulug saf diñgiz ul /
Hızreti Puşkin ve Lermontov, Tukay üç yıldız ul.”, (*Lermontov ve Puskin’in siiri, ulu, saf
denizdir / Hazreti Puskin, Lermontov ve Tukay, üç yıldızdır.*), (İpek 2009: 625).

¹ Janos Eckmann’dan, Çağatayca El Kitabı’nda ol’un kuvvetlendirme, bildirme görevinde bir arkaizm
olarak hala devam ettiğini belirtir: “(Eckmann 2003: 133), (İpek 2009: 624)

STT: “Keme sırğa tiler it m, tışı tönkey mp mçm oyok osoça ol.” (*Kayık küpe derler-di; dışı kabarık, içi oyuk, uzuncadır.*), (İpek 2009: 626).

BT: “Börköt tawza ğına osa ul.”, (*Kartal ancak dagda uçar.*), (İpek 2009: 626).

NT: “Kimdi balam dep aytar ol / Kimdi men dep süyer ol / Men esine tükende / Yan-gan otka küyer ol.”, (*Kimi balam diye çağırarak o / Kimi ben diye sevecek. / Ben aklına düşünce / Yanan atese döner o.*), (İpek 2009: 628).

M. Fatih Alkayış, “Adıyaman Ağzında Kullanılan İki Enklitik Edatı: ke, o’” makale-sinde Adıyaman ağzında “ol” enklitiğinin genellikle cümle sonunda ve kimi zaman da iki sıralı cümleyi birbirine bağlamakta kullanıldığını; bu edatın “nasıl olsa”, “zaten”, “daha ne olsun”, “doğal olarak”, “çok şükür”, “mademki”, “tabii ki” gibi pekiştirme anlamı ile pekiştirme, kuvvetlendirme, bağlama, sebep-sonuç, kıyaslama işlevleri ile kullanıldığını söylemektedir. Konuşma esnasında o’ edatı vurgulu ve kesmeli söylenir; ağızdan bir çırpıda çıkar. Bu esnada jest ve mimikler kullanılır: “Benim maaşım var o’.”, (*Nasıl olsa benim maaşım var.*); “Ben yimegimi yidim o’, sizin tabağınız dehalâ duror.”, (*Ben yemeğimi yedim ancak sizin tabağınız hala duruyor.*), (Alkayış 2011: 1-10).

4. Tuva Türkçesinde “Ol” Enklitiği

Tuva Türkçesinde “ol” enklitiği ile ilgili ilk değerlendirmelere bu sahanın en bilinen dil çalışması ‘Grammatika Tuvinskogo Yazıka’da, iki farklı bölümde rastlamak mümkündür. İshakov ve Pal’mbah, “yardımcı kelimeler” olarak isimlendirdiği sözcükleri, “edat”, “son çekim edatları”, “yardımcı isimler”, “bağlaç” ve “ünlem” olarak sınıflandırmış; “edatlar” (çastitsa) bölümünde “duu/düü/doo/döö”, “bo” ve ‘ol’ gibi işaret zamirlerini “işaret edatları” olarak değerlendirmiştir. Bu bölümde “ol” zamirinin kullanımı şu cümle ile örneklendirilmiştir: “Kañçap ındıg boor ol?” (*O nasıl öyle olur?*), (İshakov Pal’mbah 1961: 430). Araştırmacılar, adı geçen çalışmada özellikle soru cümlelerinde işaret zamirleri ile birlikte “-ıl/il/-ul/-ül/-l” bildirme ekinin kullanıldığını ve bu ekin muhtemelen 3. teklik kişi zamiri ‘ol’dan gelişmiş olabileceği ifade edilmektedir (İshakov, Pal’mbah 1961: 223).

Tuva Türklerinin yakın akrabaları olarak kabul edebileceğimiz Tofalar ve Duhalardan derlenen dil malzemelerinde de “ol” enklitiğinin özellikle soru zamirleri ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. Ali Ilgın, “Tarihî Karşılaştırmalı Tofa (Karagas) Türkçesi, Biçim Bilgisi” adlı çalışmasında “Tarihî dönemde geniş bir kullanım alanı bulmasına karşılık Tofa Türkçesinde sınırlı örnekte bildirme işlevinde gördüğümüz {+ol} sadece enklitik bir değer taşır.” demekte ve edatın kullanımını şu sözcüklerle örneklendirmektedir: “çul ‘ne(dir)’ < çü+ol, qa’şıl ‘kaç(tır), ne kadar(dır)’ < qa’ç+ol.” (İlgın 2015: 47).

Elisabetta Ragaggin, Duhalardan derlemiş olduğu metinlerden tespit ettiği ve “enklitik parçacık” olarak isimlendirdiği –(İ)l ekinin başlangıçtaki biçimini yitiren ve bir enklitik unsura dönüşen “ol” zamiri olduğunu düşünmektedir. Bu enklitik parçacık, Ragaggin’e göre cümlenin son unsurudur ve pekiştirme işlevi taşımaktadır: “Am pis ganjaar-əl? (Şimdi biz ne yapmalıyız?). Yine aynı araştırmacıya göre Yakutçada cümle içinde yük-leme ve soru zamirlerine ve zarflarına eklenen –Iy enklitik parçacığı da “ol” zamirinden gelişmiştir: “Bo kımıy?” (*Bu kimin?*), (Ragaggin 2011: 188).

Anderson ve Harrison’un birlikte hazırlamış oldukları ‘Tyvan’da, cümlede son sözcüğe eklenen ve soru ifadesi taşıyan enklitik parçacığın “ol” zamirinden geliştiği ifade

edilmiştir: “adıñ-şolañ kimil?” (adın nedir?); “örtee kâzil?” (*Bunun fiyatı ne kadardır?*) (Anderson, Harrison 1999: 28).

Derlemimizde tespit ettiğimiz örneklerden hareketle bu sahada “ol” enklitiğinin özellikleri şunlardır:

a) Tuva Türkçesinde “ol” edatı, soru zamirlerinin gerek teklik ve çokluk gerekse iyelik ile çekimlenmiş halleri ile dilbilgiselleşmiş biçimde kullanılmaktadır:

• **kımlı** < kım ol²: “Baştaygı tıva çurukçu kımlı?”, (İlk Tuvalı ressam kimdir?), (TD: 116); “Adıñ kımlı?” (*Adın nedir?*), (ÇA: 164).

• **kımnarıl** < kım+nar+ol: “Noyannar dep kımnarıl?”, (*Noyanlar dedikleri kimlerdir?*), (TUM: 53); “Silemniñ attarıñar kımnarıl, uruglar?”, (*Sizin adlarınız nelerdir, çocuklar?*), (DB: 79).

• **kımnıl** < kım+nıñ+gı+ol: “Döö turar sıldıs-şokar a’t kımnıl?”, (Şurada duran yıldız alacası³ at kimindir?), (AB); “Köjeelerde bijikter kımnıl?”, (*Abidelerdeki yazılar kimlerin?*), (KÜ: 3).

• **çül** < çüü+ol: “Silemniñ a’tтарыñarını menea heree çül?”, (*Sizlerin adlarınız bana neden gereklidir ki?*), (ÇÇ: 200); “Dialekt dep çül? Dialekt zonası dep çül?”, (*Diyalekt nedir? Diyalekt bölgesi nedir?*), (TDI: 10).

• **çüleril** < çüü+ler+ol: “Döö çorup turar çüleril ol, hoylar be? dep-tir.”, (Şuraya gidenler nelerdir, koyunlar mı? dedi.), (TÇ: 59); “İyi şooday doldur çüleril ol?”, (İki çuvalı dolduran nelerdir?), (AÇ: 284).⁴

• **kajıl**<kaş+ol: “Üjen öşkünüñ mıyızı kajıl?”, (*Otuz keçinin boynuzu kaç tanedir?*), (TOY: 90); “Harıñ kajıl?”, (*Yaşın kaçtır?*), (UH135: 7).

• **çejel**<çeje+ol: “500 hoynuñ dört davanınıñ duyunuñ karazı çejel?”, (*500 koyunun dört ayağının toynakları toplam kaç tanedir?*), (TOY: 90); “Ha-duñmazı çejel, kımnarıl?”, (*Kardeşleri kaç tanedir, kimlerdir?*), (AOT: 303).

• **kayıl**<kayı+ol: “Öle baştıg avañ kayıl?”, (*Başı ağarmış annen hani nerededir?*), (Ş: 11); “Ava, a kadayıñ kayıl?”, (*Anne, ama gelinin nerededir?*), (ÇÇ: 245).

• **kayaal**< kayı+ol⁵: “Kayaal inçaş?”, (Nerededir öyleyse?), (TK: 151).

• **kaydal**<kayda+ol: “Ooñ möçü-söögü kaydal?”, (*Onun naaşı nerededir?*), (ÇÇ: 13); “Açaşınıñ alıs çurtu kaydal?” , (*Babasının asıl memleketi neresisidir?*), (UH125/126: 125).

b) Tuva Türkçesinde “ol” edatı belirsizlik zamiri “çüve” ve yine belirsizlik zamiri işlevi ile kullanılabilen “kiji” sözcükleri ile dilbilgiselleşerek kullanılmaktadır.

• **çüvel**<çüve+ol: “Öölet⁶, Tövüt kayda çüvel?”, (Ööletler Tibet nerededir?), (Ş: 55); “Bo çüü çüvel?”, (*Bu şey nedir?*), (TOY: 102).

• **kijil**<kiji+ol: “Ööñer işti kaş kijil?”, (*Evinizin içindekiler kaç kişidir?*), (TMO: 32); “Avañ kandıg kijil?”, (*Annen nasıl bir kişidir?*), (TD4: 24).

b) “ol” enklitiği, soru zarfları olan “kañçaar” ve “kandıg” ile dilbilgiselleşerek kullanılmaktadır:

² Bay-Tayga ağzında “kumul”. (Dorju, 2011: 79).

³ Üstünde kahverengi benekler olan alaca at.

⁴ “çüü» zamirinin iyelik eki ile çekimi olan “çünüül”, sadece ATL:225’te örneklenebilmiştir. Yazı dilinde başka örneğine rastlanamamıştır.

⁵ Bu kullanım derlemimizde ATL ve TK’da örneklenebilmiştir. Ağız özelliği olması muhtemeldir.

⁶ Bir Moğol kabilesi.

• **kandıgil**<kandıg+ol: “Tıva’da a’ş-çem handırılgaızı kandıgil?”, (*Tuva’da yiyecek ik-mali nasıldır?*), (ÇÇ: 104); “Bögün agaarnıñ baydalı kandıgil?”, (*Bugün hava nasıldır?*), (TMO: 112).

• **kançaarıl**<kançaar+ol: “Kançaarıl am?”, (*Nasıldır şimdi?*), (IA: 31); “Bir eves İvan Vasil’yeviç Tıvaga çedip kelze, kançaarıl?”, (*Eğer, İvan Vasil’yeviç Tuva’ya çekip gelse, nasıl olur?*), (ÇÇ: 104).

c) “ol” enklitiği, isim cümlesi oluşturan “bar” (var) ve “çok” (yok) sözcükleri ile birlikte dilbilgiselleşerek kullanılmaktadır:

• **barıl**<bar+ol: “Çürek kımda barıl, harıılañar!”, (*Yürek kimde vardır, cevaplayınız!*), (Ş: 86); “Ögde kım barıl?”, (*Evde kim vardır?*), (UU: 349).

• **çogul**<çok+ul: “Silerniñ arañarda çağgıs ortun oglum Çağatay çogul.”, (*Sizlerin arasında sadece ortanca oglum Çağatay yoktur.*), (MÇ: 29); “Setkilimde kara bodal bogün çogul.”, (*Aklımda bugün kötü düşünceler yoktur.*), (DÇ: 41).

d) Tuva Türkçesinde benzerlik ve gibilik ifadesi için kullanılan “ışkaş” edatı, “ol” enklitiği ile dilbilgiselleşerek kullanılabilir.

• **ışkajıl**<ışkaş+ol: “Ol bolza hoy eves ışkajıl, kılın moynaktıg hülbüs dep añ-dır.”, (*O ise, koyuna benzemez gibidir, kalın toynaklı karaca denilen av hayvanıdır.*), (TK: 21); “Bo urug silerniñ uruunar ışkajıl, küjürüm.”, (*Bu çocuk sizin çocuğunuz sanki, dostum.*), (MKL: 28).

e) “ol” edatı, bildirme işlevi ile özellikle isim cümlelerinden sonra gelerek dilbilgiselleşmeden kullanılabilir.

• “Karajam ol, çidiriim ol.”, (*Zararımdır, kayıbımdır.*), (UH138: 54).

f) Bu edat kimi zaman bildirme işlevi ile kullanılan –Dir ekinden sonra gelip cümledeki anlamı kuvvetlendirebilir.

• “Tanış-tır ol.”, (*Tanıktır.*), (UU: 273); “Hölçünj-karañ eves-tir ol.”, (*Sevimli değil.*), (DÜ: 15).

g) “ol” edatı dilbilgiselleşerek kalıplaştığı sözcüklerden sonra da getirilebilir:
“Çajit çerler dep çül ol, Maşen’kam?”, (*Gizli yerler dedikleri nedir, Maşen’kam?*), (UH143: 34).

h) “ol” edatı, {-A)r} 1. tip gelecek zaman kipi ile çekimlenmiş fiillerden sonra dilbilgiselleşmiş olarak gelebilir:

• “Kım ajıl kılbazıl, ol çem çives.”, (*Kim iş yapmazsa o yemek yemez*), (TDI: 122).

• “Ooñ soonda çüü bolurul inçaş?”, (*Ondan sonra ne olur acaba?*), (TBA: 117).

• “İdik Kızıl-Tayganı körüp ösken kiji çurtunga kançaap inak bolbazıl?”, (*Kutsal Kızıl-Taygayı görüp büyüyen bir kişi yurduna nasıl olurda aşık olmaz?*), (Ö: 218).

• “Em kajan belen bolurul?”, (*İlaç ne zaman hazır olur?*), (TMO: 95).

Sonuç

Aslen 3. teklik kişi zamiri ve işaret zamiri olan “ol”, Eski Türkçe’den Çağatay Türkçesine kadar olan dönemde bildirme ve pekiştirme-kuvvetlendirme işlevi ile kullanılmıştır. Günümüzde Türk lehçelerinde izlerini hala takip edebildiğimiz bu enklitik edatı, Tuva Türkçesinde belirgin bir şekilde yaşamaktadır.

“ol” enklitiğinin Tuva Türkçesindeki durumu, Ahmet Bican Ercilasun’un oluşturmuş olduğu pekiştirme enklitikleri teorisinde şu madde başlarında zikredilen özellikleri taşımaktadır:

• *Pekiştirme enklitikleri kelime türü ayırt etmez, her türdeki kelimedenden sonra gelebilir.* (Tuva Türkçesinde “ol” enklitiği, soru zamirleri ve zarflarından, belirsizlik zamirlerinden, benzerlik edatı ‘ışkaş’tan ve 1. tip gelecek zaman eki ile çekimlenmiş fiillerden sonra gelebilmektedir.)

• *Pekiştirme enklitikleri üst üste gelebilir.* (Tuva Türkçesinde dilbilgiselleşmiş bir ol’ dan sonra bu kez dilbilgiselleşmiş başka bir ‘ol’ gelebilmektedir.)

• *Pekiştirme enklitikleri kullanılmadıkları zaman, anlamdaki küçük farklılık dışında ağırlayıcı’ dan çoğunlukla bir şey eksilmez.* (Tuvaca Türkçesinde “kım?” ile “kımıl?” arasında pekiştirilmiş anlam dışında bir fark bulunmamaktadır.)

• *Pekiştirme enklitikleri gramerleşmede rol oynar, ekleşip kalıplaşabilirler ve yeni kelime yapabilirler.* (Ercilasun 2008: 43).

Ercilasun’ un son maddede yer alan ifadesi çerçevesinde bu enklitik edatının durumunun ortaya konulabilmesi için dilbilgiselleşmenin bir süreç olduğunun hatırlanması gerekmektedir. Faruk Gökçe, ‘Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri’ adlı çalışmasında dilbilgiselleşme sürecini, “anlamsızlaşma”, “kategorisizleşme”, “ses indirgemesi ve sıklık”, “yenileme”, “katmanlaşma” ve “ayrılma” aşamalarına ayırmıştır.

Dilbilgiselleşmenin ilk aşaması olan *anlamsızlaşma* sürecinde bir sözlüksel birim, öncelikle anlam içeriğini, işlevsel önemini ve ifade değerini kaybederek kendi anlamı dışında başka anlamlar da kazanmaya başlar. *Kategorisizleşme* aşamasında, biçim birim, daha ağır olan bir birlikten daha hafif bir birliğe doğru, ses olarak daha uzun bir birlikten daha kısa bir birliğe doğru bir gelişim gösterir. *Ses indirgemesi ve sıklık* aşamasında bu biçim birimler, ses bilimsel açıdan özelliklerini yitirmeye başlarlar. *Yenileme* aşamasında, bir sözlük birim, kendi anlamının dışına çıkar ve gördüğü işlevi bırakır. *Katmanlaşma* aşamasında ise eski gramer biçimleri ile yeni ortaya çıkan biçimler bir müddet birlikte kullanılır yani bir sözlük birim yeni kazandığı anlam ve görevlerle birlikte eski anlam ve görevlerini de aynı anda muhafaza edebilmektedir. Dilbilgiselleşmenin son aşaması olan ‘*ayrılma*’ da sözlüksel birim artık bağımlı bir biçim birime dönüşmüş olabilir ya da eski sözlüksel anlamını aynı anda muhafaza edebilir. (Gökçe 2013: 31-43)

“ol” enklitiğinin, Türk dilinin bütün sahalarında aynı anda bu aşamalara girmediği, özellikle bazı sahalarda farklı bir güzergâh takip ettiği görülmektedir. Bu edat Orhun Türkçesinden itibaren anlamsızlaşma ve kategorisizleşme aşamalarına girmiş ve kişi/işaret zamiri olmanın yanında cümle sonunda yüklemden sonra gelerek bildirme ve pekiştirme-kuvvetlendirme işlevi kazanmış olmalıdır. Eski Uygur Türkçesinde “-gUl”, “negül” (<negü ol) ve “neglük” (negü ol ök); Karahanlı Türkçesinde “degül” sözcüklerinde dilbilgiselleşen “ol”, Çağatay Türkçesine gelindiğinde dilbilgiselleşmenin geri döndürülemez ve tek yönlü olması ilkesi için istisna teşkil edebilecek bir şekilde “ol” zamiri karşısında işlekliliğini yitirmiş ve kullanımdan büyük ölçüde düşmüştür.

Ancak bu enklitik, yazı dillerinde görülme de konuşma dilinde muhafaza edilmiş,

Gagavuz Türkçesinde tek bir sözcükte (nicel), Sarı Uygur Türkçesinde bildirme ekinde sonra (-dro<turur+ol) dilbilgiselleşerek, kimi Kıpçak lehçelerinde ise işlek olmasa da bildirme ve pekiştirme-kuvvetlendirme işlevi ile bağımsız bir biçim birim olarak kullanılmaya devam etmiştir.

Henüz standartlaşma aşamasında genç bir yazı dili olarak kabul edebileceğimiz Tuva Türkçesinde ise, “ol” enklitiğinin dilbilgiselleşme sürecinde “katmanlaşma” ve “ayrılma” aşamalarında varlığını sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Bu nedenle “ol” enklitiğinin

dilbilselleşme sürecinde izlediği yolun yapılacak olan etimoloji çalışmaları için önemli bir veri teşkil edebileceğini düşünmekteyiz.

Kısaltmalar

- AB: Eski Uygurca Altun Yaruk Sudurdan Aç Bars Hikâyesi
 AÇ: Amıdıraldıñ Çirgilçinneri
 AH: Atabetü'l Hakayık
 AOT: Angıroolduñ Toojuzu
 ATL: Amgı Tıva Literaturlug Dıl
 BT. Başkurt Türkçesi
 CC: Codex Cumanicus
 ÇA: Çılılga Aynı Kançap Sırıpkanı?
 ÇÇ: Çetker Çetkizi
 ÇE: Çağatayca El Kitabı
 DA: Daşakarmapathāvadānamālā
 DB: Dalay Baybın Haan
 DÇ: Daalıktan Çirgilçinler
 DLT: Divanu Lugati't Türk
 DÜ: Düşkünnerlig Eer-Dagır Oruktar
 ETŞ: Eski Türk Şiiri
 EU: Eski Uygurca Din Dışı Metinlerde Karşılaştırmalı Söz Varlığı
 GT: Gagavuz Türkçesi
 HŞ: Hüsrev ü Şirin
 HU: Huastuanıft (Manihaist Uygurların Tövbe Duası)
 IA: Inakşıldı Algap Kaan Men
 IB: Irk Bitig
 IBU: Irak Bulut
 İKP: İyi ve Kötü Prens Öyküsü
 KB: Kutadgu Bilig
 KE: Kıssasü'l Enbiya
 Kİ: Kuanşi İmpusar
 KT: Kuran Tercümesi
 KTT: Kazan Tatar Türkçesi
 KÜ: Kültegin
 MÇ: Mooldun Çajıt Töögüzü
 MKL: Monguş Kenin-Lopsan (Çogaaldar Çıındızı)
 MM: Muinü'l Mürid
 NT: Nogay Türkçesi
 Ö: Örşeel
 STT: Sibiryta Tatar Türkçesi
 SUT. Sarı Uygur Türkçesi
 Ş: Şılğaldanıñ Üş Ujuru
 TBA: Töögü Bolgaş Amgı Üye
 TÇ: Tanışpaazım Çeeñner
 TK: Tıvalar Kuskun
 TD: Tıva Dugayında 99 Aytırığa Harılaar
 TD4: Tıva Dıl 4
 TDI: Tıva Dıl

TMO: Tıva-Mool-Orus Çugaa Nomu
 TOY: Tıva Oyunnar
 TT: Türkmen Türkçesi
 TUM: Tıva Ulustıñ Maadırlıg Oruu
 UH125/126: Ulug Hem, 125-126. Sayılar
 UH135: Ulug Hem, 135. Sayı
 UH138 Ulug Hem, 138. Sayı
 UH143: Ulug Hem, 143. Sayı
 UU: Uyguçok Ulug Hem
 Üİ: Üç İtigsizler

Kaynakça

- Ağca, F. (2006), *Eski Uygur Türkçesiyle Yazılmış Eserlerin Ses ve Şekil Özelliklerine Göre Tarih-lendirilmesi*, (Ankara, Hacettepe Üniversitesi, SOBE, Doktora Tezi), Ankara.
- Alkayış, M. F. (2011), “Adıyaman Ağzında Kullanılan İki Enklitik Edatı: ke, o’”, *Adıyaman Üniversitesi, SOBE Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 6, (s.1-10).
- Anderson, G. D.; Harrison, K. David (1999), *Tıvan, München: Lincom Europa*.
- Arançın, Yu. L. (1972), *Tıva-Mool-Orus Çugaa Nomu, Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri*.
- Arançın, Yu. L. (1993), *Kültegin, Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri*.
- Arançın, Yu. L. (2011), *Tıva Ulustıñ Maadırlıg Oruu, Kızıl*.
- Arat, R. R. (1991), *Eski Türk Şiiri*, Ankara: TTK Yay.
- Arat, R. R. (1999), *Kutadgu Bilig I Metin*, Ankara: TDK Yay.
- Arat, R. R. (2003), *Kutadgu Bilig II Çeviri*, Ankara: TTK Yay.
- Arat, R. R. (2006), *Atabetü'l Hakayık*, Ankara: TDK Yay.
- Argunşah M., Toparlı R. (2008), *Mu'inü'l Mürid*, Ankara: TDK Yay.
- Argunşah M, Güner, G. (2015), *Codex Cumanicus*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ata, A. (1997), *Kıssasü'l Enbiya II Cilt*, Ankara: TDK Yay.
- Ata, A. (2004), *Karahanlı Türkçesi, İlk Kuran Tercümesi*, Ankara: TDK Yay.
- Atalay, B. (1998), *Divanü Lugatı'ı Türk Tercimesi, 3 Cilt.*, Ankara: TDK Yay.
- Atay, A. (2014), *Çağatay Türkçesinde Edatlar*, Konya: Çizgi Kitapevi.
- Ayazlı, Ö. (2016), *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerde Karşılaştırmalı Söz Varlığı*, Ankara: TDK Yay.
- Aydın, E. (2012), *Orhon Yazıtları*, Konya: Kömen Yay.
- Barutçu Özönder, S. (1998), *Üç İtigsizler*, Ankara: TDK Yay.
- Barutçu Özönder, S. (2001), “Türkçe Enklitik Edatlar Üzerine: cİ / cU”, *Kök Araştırmalar*, Güz 2001, (s. 75-86).
- Bayırool, O. D. (red.), (1993), *Alday Buuçu, Kızıl, Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri*.
- Begzi, A. (2010), “Çoygan”, *Ulug Hem, Tıva Çogaalçılarınıñ Setküülü*, S. 135, s. 3-35, Kızıl.
- Begzin-ool, A. (2009), *Şilgaldanıñ Üş Ujuru*, Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- Biray N. (2013), “Kazak Türkçesinde Enklitikler”, *Prof. Dr. Leyla Karahan Armağanı*, (259-281), Ankara: Akçağ Yay.
- Biray N. (2015), “Türkmen Türkçesinde Ovnuk Bölekler”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 4/3, (s. 955-994).
- Clauson, G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- Cyrstal, D. (2008), *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Oxford: Blackwell Publishings.
- Çağatay, S. (1962), *Sarı Uygurların Dili* (S. Malov, Sarı Uygurların Dili, 1957, Ak. Nauk SSSR, Alma Ata), *TDAY Belleten 1961*,(s.37-42).

- Darbaa, Yu. (2010), *Tıva Dugayında 99 Aytırığga Harılaar*, Abakan: Jurnalist.
- Darjay, A. (1991), *Çetker Çetkizi, Kızıl: Tıvanın Nom Ündürer Çeri*.
- Darjay, A. (2011), “Karaja”, *Ulug Hem, Tıva Çogaalçılarının Setküülü*, S. 138, s. 54-55.
- Despil-ool, S. (2007), *Inakşıldı Algap Kaar Men, Kızıl: Tıvanın Nom Ündürer Çeri*.
- Dorju, M. D., (2011), *Tıva Dılduñ Dialekt Slovarı, Kızıl*.
- Eckmann, J. (2009), *Çağatayca El Kitabı*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Elmalı, M. (2016), *Daşakarmapathāvadānamālā*, Ankara: TDK Yay.
- Ercilasun, A. B. (2008), “LA Enklitiği ve Türkçede Bir Pekiştirme Enklitiği Teorisi”, *Dil Araştırmaları Dergisi, sayı 2, Bahar 2008, Avrasya Yazarlar Birliği Yayını*, (s. 35-56).
- Erdal, M. (2000), “Clitics in Turkish”, *Studies on Turkish and Turkic Languages, Proceedings of the Ninth International Conference on Turkish Linguistics, Lincoln College, Oxford, August 12-14, 1998, (Ed. Aslı Göksel, Celia Kerslake)*: Wiesbaden.
- Ergin, M. (1993), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Ersoy, F. (2013), “Çuvaş Türkçesinde +IA Eki Üzerine, *Dil Araştırmaları, Sayı: 13, Güz: 2013*, (s. 57-71).
- Gabain, A. (2000), *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK, Yay.
- Gökçe, F. (2013), *Gramerileşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Gulcalı, Z. (2013), *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan “Aç Bars Hikayesi”*, Ankara: TDK Yay.
- Hacıeminoğlu, N. (1992), *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul: MEB Yay.
- Hacıeminoğlu, N. (2000), *Kutb'un Hüsvrev ü Şirini ve Dil Husiyetleri*, Ankara: TDK Yay.
- Hamilton, J. R. (1998), *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, Ankara: TDK Yay.
- Hayan, E. (2003), *Daaliktan Çirtilçilçinner, Kızıl: Tıvanın Nom Ündürer Çeri*.
- Hovalıg, A. (2011), *Örşeel, Kızıl*.
- İlgin, A. (2015), *Tarihi Karşılaştırmalı Tofa (Karagas) Türkçesi*, Biçim Bilgisi, Ankara: TDK Yay.
- İmer, K., Kocaman A., Özsoy A. S. (2011), *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi.
- İpek, B. (2009), *Türkçede Pekiştirme Edatları*, (Fırat Üniversitesi SOBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2009.
- Kara, M. (1997), *Ata Atacanov'un Şiirleri I*, Ankara: TDK Yay.
- Karaağaç G., (2013), *Dilbilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- Kombu, S. (2007), Meñgilig Sınnıñ Kızı Men, *Ulug Hem, Tıva Çogaalçılarının Setküülü*, S. 125-126, s. 119-132: Kızıl.
- Korkmaz, Z. (1992), *Grameri Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- Korkmaz, Z. (2009), *Türkiye Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yay.
- Kornfilt, J. (1996), *Turkish*, New York: London.
- Kudajı, K. E., (2002), *Uygu Çok Ulug-Hem, Kızıl Top, Kızıl: Tıvanın Nom Ündürer Çeri*.
- Kuular, D. S. (1982), *Töögü bolgaş Amgı Üye, Kızıl: Tıvanın Nom Ündürer Çeri*.
- Kuular, N. (2002), *Düüşkünnerlig Eer-Dagır Oruktar, Kızıl: Tıvanın Nom Ündürer Çeri*.
- Kuular, Ş. (1994), *Amıdıralduñ Çirgilçinneri, Kızıl: Tıvanın Nom Ündürer Çeri*.
- Lopsan, M. K. (1971), *Irak Bulut, Kızıl: Tıvanın Nom Ündürer Çeri*.
- Lopsan, M. K. (1993), *Monguş Kenin-Lopsan, Çogaaldar Çıındızı, Kızıl: Tıvanın Nom Ündürer Çeri*.
- Mart-ool, B. D. (2003), *Moolduñ Çajut Töögüzü*, Novosibirsk: NAUKA.
- Monguş, Ö. (1993), *Tanıspazım Çeenner, Kızıl: Tıvanın Nom Ündürer Çeri*.
- Moldurga, S. (2011), “Çüreem Çarbuları”, *Ulug Hem, Tıva Çogaalçılarının Setküülü*, S. 143, s. 3-65.
- Nalbant, B. Ö. (2007), “Moğolca-Türkçe Bir Enklitik (Ek-Edat): magat>mat”, *International Journal of Central Asian Studies*, Volume 11-1, (s. 37-51).
- Nalbant, M. V. (2004), *Dıvanü Lugati'ñ Türk Grameri I*, İsim, İstanbul: Bilgeoğuz Yay.

- Oruç, B. (1999), “Türkiye Türkçesinde Kullanılan Çekim Edatları Üzerinde Görüş Farklılıklarından Kaynaklanan Problemler”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, (s. 421-432)Ankara: TDK Yay.
- Orus-ool, S. M.; Monguş, D. A. (1994), Dalay Baybın Han, Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- Oydan-ool, A. K., Belek-bair; A. M.; Ergil-ool, İ. Ç. (1994), *Tıva Dil 4 Klas*, Kızıl: Tıvanın Nom Ündürer Çeri.
- Ölmez, M. (2013), *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları*, İstanbul: Bilgesu.
- Özbay, B. (2014), *Huastuanıfı, Manihaist Uygurların Tövbe Duası*, Ankara: TDK Yay.
- Özmen, M. (2000), *Türkçede Değil ve Kullanımları*, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. 29, S. 1, (s.189-244).
- Raggagin, E (2011), *Dukhan, A Turcic Variety of Northen Mongolia*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Sambu, İ. (1992), *Tıva Oyunnar*, Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- Samdan, Z. (2004), *Çılbıga Aynı Kañçap Surıplanul?*, Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- Sarı, M. (2010), “Karışık Dilli Eserlerde Kelime>Enklitik>Ek Sürecinde Bir Biçim Birimi: -dAvUk /- dAyUk”, *International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turcic, Volume, 5/1, Winter, 2010*, (s. 594-615).
- Sarıg-ool, S. (2008), *Anğur-oolduñ Toojuzu*, Kızıl: Tıvanıñ Yu. Ş. Kyunzegeş Attıg Nom Ündürer Çeri.
- Sat, Ş. Ç. Vd. (1993), *Tıva Dil*, Kızıl.
- Spencer A., Luís A. R., (2012), *Clitics: An Introduction*, New York: Cambridge University Press.
- Sürün-ool, S. (1994), *Tıvalar Kuskun*, Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- Şat, Ş. Ç; Salzıñmaa, E. B. (1980), *Amgı Tıva Literaturalıg Dil*, Kızıl.
- Şirin, H. (2016), *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Ankara: TDK Yay.
- Tekin, Ş. (1993), *Kuanşı İmpusar*, Ankara: TDK Yay.
- Tekin, T. (2000), *Orhon Yazıtları*, Ankara: TDK; Yay.
- Tekin, T. (2003), *Irk Bitig*, Ankara: TDK Yay.
- Trask, R. L. (1996), *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*, New York, Routledge.
- Üstüner, A. (2003), *Türkçede Pekiştirme*, Elazığ.
- Vardar, B. (2007), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual.

KAZAK ETNONİMİ¹

Lawrence KRADER
Çev. Yrd. Doç. Dr. Sevgi ÖZTÜRK
Trakya Üniversitesi

Etnonim çalışmaları; bir milletin kimliği, “etnonimi”nin hem oluşumunun hem de içeriğinin tarihi, bu terimin bir millete atfedilmesi ve terimin o milletin kendisi tarafından kabulü, terimin köken bilgisi ve mantıksal anlamı gibi daha öncelikli sorunlar üzerine araştırmaya dayandırılmalıdır. Etnonim ile ilgili bir halkın kimlik sorunu Kazaklarla bağlantılı olarak ortaya çıkmış olmalı, çünkü bu halk 18. ve 19. yüzyıllarda Kırgız adıyla bilinirdi ve onların belirli bir kesimi bu terimi kendileri için kabul etmişlerdi. Etnonim niteliğiyle bugün Kazak ve Kırgız olarak bilinen bu halkların yakın ve ayırt edici ilişkileri olduğu farz edildi. Ancak yakın geçmişte bu iki halkın bir etnonim altında toplanmasının yeterli bir tarihî temeli yoktur.

Kazaklar, Orta Asya Tarihi’nde Cengiz Han’ın son döneminde art arda gelen devlet ve prenslik karmaşası içinde bir millet olarak ortaya çıkmıştır. Bu oluşum süreci 15. yüzyıl sonu ve 16. yüzyıl başında gerçekleşmiştir. Kazaklar, tarihlerinin başlangıcında, göçebe bir topluluktu; ilk başlarda onların yerleşim alanları, Çu Nehri boyunca Çağatay ulusunun doğu bölümündeydi. Özbek ulusuna bağlı kağanlar 15. yüzyıl sonlarında ayrıldılar ve daha sonra 16. yüzyıl başlarında Kasım Han’ın himayesi altında birleşerek bir federasyon kuran Özbek göçebelere/kavimleri de onlara katıldı. Diğer Türk göçebelere/kavimleri, bu dönemde Kazak (Orda)larına katıldı ve o ana kadar siyasî ve federasyonla ilgili bir öneme sahip olan Kazak terimi etnik bir anlama büründü. Kazaklar artık bir millet oldular ve 15. yüzyıl sonlarından günümüze kadar kesintisiz olarak etnik birleşimlerini korudular.

Geleneksel olarak, onların sosyo-politik oluşumu üç ordadan (jüz) oluşur. Bu ordalar, tamamlayıcı bir şekilde tıpkı birleşik boylarda olduğu gibi asillik, soy ve ordadaki ailelere göre sıralanır.

Asil orda, Yedi-Su bölgesi, Semireçiyeye, yarı çöl ve aslında onların eski kuruluşlarına yakın olan Balkaş Gölü ve Issık Göl arasındaki çölde göçebe hayat süren Ulug Jüz yani Büyük Orda idi. Orta Jüz, Orta orda, Güney Sibiryaya orman-bozkırının kuzeyine kadar uzanan Balkaş Gölü’nün kuzeyine, Kazakistan’ın merkezine yerleşmişlerdir. Kişi Jüz, Küçük Orda, Hazar Denizi ve Ural nehrine kadar uzanan, Aral Denizinin kuzeyine ve batısına, Orta ordanın batısına yerleşmiştir. 18. yüzyıl sonunda, eponim olarak Bukey Orda diye adlandırılan dördüncü orda, Ural ve Volga nehirlerinin arasındaki bozkırda,

¹ Bu makale “Ethnonymy Of Kazakh”, *American Studies in Altaic Linguistics*, Vol.:13, California, 1962, s. 123-128’de yer alan İngilizce aslından çevrilmiştir.

Kossakların Ural hatlarının arkasında oluşturulmuştur. Bu bozkır, 1770'lerde Çin'e göç etmiş olan Kalmuklar tarafından işgal edilmiştir. Kazaklar, Asya'nın, sınır bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Onlar politik olarak 15. yüzyıl sonlarından 18. yüzyıl başına kadar geçen süre içerisinde siyasî birliklerini korumuşlardır. Siyasî bir birlik olarak onların son büyük dönemi yönetimsel açıdan Tauke (Tevkel) Han devriydi. Tevkel devri, 17. yüzyıl sonlarında ve 18.yüzyıl başındaydı.

Kazaklar 19. yüzyıl kaynaklarında Kırgız-Kazak ya da sadece Kırgız olarak biliniyorlardı. Zamanın önde gelen Kazak aydınları, Altınsarin ve Valihanov, kendilerini ve kendi halklarını Kırgız olarak adlandırıyorlardı. Çokan Çingisoviç Valihanov, Orta Ordanın son kağanının soyundan geliyordu.² Onun etnografik notları Büyük Kırgız-Kazak Ordası ve Kırgız Kazak³ kökenini tanımladı. Ona göre, Kırgızlar (bugünkü terminolojiyle) kendilerini Kırgız diye adlandırdılar, ve Kazaklar (bugünkü terminolojiyle) onları Ak-kalpaklı ("Ak kalpaklılar") ya da sadece *kara* olarak adlandırdılar.⁴ Kara adlandırması, onların sosyal ve politik oluşumlarında soylu tabakanın eksikliğine işaret ediyordu. Altınsarin Kırgızskaya Krestomatiya⁵ başlığına dayanarak bu ana dilin metin örneklerini yayımladı. Kırgız terimi bir yandan Kara Kırgız (modern Kırgız, aynı zamanda "Vahşi-kayalıklar Kırgızistan'ı", ve 19. yüzyılda Burut olarak adlandırılıyordu)'a işaret ediyordu, diğer bir taraftan da, o zamanlarda Kırgız, Kırgız-Kazak ve Kara-Kırgız olmak üzere her iki ismi de içeren üst anlam olarak öneriliyordu.

Barthold, bu terminolojik saptama için bazı esasların olduğunu yazdı. O, Kazaklar ve Orhon-Yenisey kitabelerinde bahsedilen eski Kırgızlar arasındaki bağlantının izini sürdü. Kırgız-Kazak terimi Rıçkov ve Levşin tarafından 18. ve 19. yüzyıllarda Kazaklar için kabul edildi. Schuyler'e göre, Ruslar Kazakları, aynı kökten gelen Kossaklar (Kozak, Kazak) teriminden ayırmak için Kırgız-Kazak terimini kullanıma soktu.⁶Bu bilgi Barthold tarafından doğrulanırken Pelliot tarafından şüphe ile karşılandı.⁷ Orta Orda Kongrad kabilesinin boyları, Büyük Orda boylarıyla beraber 1630'dan sonra ayrı birlik oluşturdular ve bu birlik 19. yüzyıl başlarına kadar varlığını sürdürdü. Bu süre boyunca bu birliktekiler kendilerini Kazak olarak adlandırdılar.⁸

Barthold'a göre, Kazak terimi Cengiz Han imparatorluğunun düşüşü döneminde kabileden ve boydan ayrılıp, yağmalayıcı gruplar haline dönüşmüş kişileri nitelemek için tayin edilmiştir. Minorski tarafından da desteklenen bu görüşe göre, Kazak kelimesi kökü "kaz-" "gezmek"⁹ fiili olan, başıboş gezen, avare anlamındaki ortak bir isimden türetilmiştir. Bu anlam Vambery ve Povet de Courteille'de de yer alır. Nemeth, bu kökün ve anlamın 20. yüzyıl Kumuklarına atfedilmesi için Gombocz'a kaynak oluşturur. "Kaz-",

² C.C. Valikhanov, *Izbrannye proizvedeniya* (1958) pp, 15-16.

³ *Age.*, s. 117.

⁴ *Age.*, s. 287.

⁵ I. Altınsarin, *Kırgızskaya krestomatiya*, Vol. 1 (1879).

⁶ P.I. Rıçkov, *Topografiya Orenburgskoy gubernii* (1762). A. Levşin, *Opisanie Kırgız-Kazakskih ili Kırgız-Kaisatskih ord i stepey* (1832). E. Schuyler, *Turkestan*, Vol. I (1867), s. 30.

⁷ V.V. Barthold, *Encyclopedia of Islam*, I et ed. Vol. 2, Kazak, s. 836; Khazar, s. 934-927. Paul Pelliot, *Notes sur la horde d'or* (1949), s. 219.

⁸ Valikhanov, "Soçineniya," *Zapiski Imp. Russk. Geogr. Obahç. po Otd. Etnogr.* 29.286 (1904).

⁹ V.V. Barthold, *12 Vorlesungen über die Geschichte der Türkvolker Mittelasiens* (1935) s. 195, 215, 235. V. Minorski, "Transcaucasica," *Journal Asiatique* 2. 76-92 (1930). Barthold, *Khazar*, op. cit.

“gezmek” kelimesinin anlamı Kazak halk etimolojisine o kadar yabancıdır ki, Kazak kelimesi kaz “kaz” ve ak “ak, beyaz”dan türetilmiş olmasına rağmen, yöreye özgü doğal bir şekilde gelişmiş beyaz bir kaz hikâyesi bu kelimenin açıklaması olarak ortaya çıkmıştır. Kazakistan tarihine dâir yakın zamanda basılan bir kaynakta bu halk etimolojisinin kökü beyaz bir kazın Kazaklara soy veren bir bakireye (peri kızına) dönüştüğünü anlatan bir hikâye ile ilişkilidir. *Caspian ve Khazar* kelimelerinden yola çıkarak fantastik etimolojilerle bu etnonimin izi sürülmektedir.¹⁰

Pelliot, bu araştırmanın farklı bir yönünü ortaya koymuştur. “Kazak-tergen” ifadesi Moğolların Gizli Tarihi’nde (13. yy), Saghang Setse’nin ve Altan Tabşı’nin (her ikisi de 17.yy. Moğolları) kroniklerinde “kazak tergen” terimi büyük at arabası anlamında kullanılmıştır. Ramstedt, aynı ifade ve anlamı yirminci yüzyıl. Kalmuklarında da tespit etmiştir. Pelliot etnonim olarak “Kazak” teriminin 13. yüzyıl başlarına kadar götürülebileceği sonucunu çıkarmıştır.¹¹ Bu yorumla ilgili sorun, kelimenin bilinen bir etnik gruba ait olmamasıdır, sadece kronoloji ve ithaf ettiği yer bellidir. Üstelik bu anlamıyla Kazak kelimesi Türk kaynaklarında değil, sadece erken dönem Moğol kayıtlarında yer alır. İbragimov büyük at arabasının Kazaklar tarafından kullanıldığını (16.yy) Rubekhan’ın deliliyle kanıtladı.¹² Bununla beraber Kazak-tergen’in (Kazak) Cengiz Han öncesi dönemde adlandırdığı topluluk hâlâ belirsizdir. 15. ve 16. yüzyıl öncesinde Kazaklara ait etnik bir tanımlamaya dâir delil yoktur. Bilinen bir toplulukla bağlantılı olarak, bu etnonimin geçmişini başka kaynaklarda aramalıyız.

Sosyal tabaka ismi olarak Kazak kelimesinin tarihine dair önemli bir ipucu, sonraki araştırmacılarca dikkate alınmış gibi görünen Valihanov ve Vel’yaminov tarafından ortaya konulmuştur. Kasımov Tatarları’nın Tarihinde, Vel’yaminov-Zernov 15. Yüzyıl ortasına ait Rus almanaklarındaki Kazaklardan bahseder:¹³ Daniyar’ın ‘Anavatan’ seferlerine prens oğulları, derebeyleri ve Kazaklarla katılıyordu. (34. kasıt sıradan-halktan Tatarlar). Rusya’ya hizmet etmeye gelen sıradan Tatarlar çocuklarını da hizmetkâr olarak beraberinde getirmekteydi, aynı bağlamda Kazan, Kırım Tatarları vs. Rusya’da bunların tümüne Kazak denmekteydi, zira onlar da kendilerini bu şekilde adlandırmaktaydı.

Daniyar Mişer topraklarının dışında Aldayar Kasımoviç’e atıf Sofiskaya Pervaya Letopis (6979/1471)’de belirtilmiştir:¹⁴ Prens Aldayar Kasımoviç baba ocağı Pskovs’u beyleri, kazakları ve halkıyla anavatanın sınırlarından uzak yabancı topraklara gitmek zorunda bırakılmıştır.

Kazaklar arasında yapılan ayırım Kasım’ın ahaliyle ve diğer (alt) sınıflarla doğrudan ilişkilidir. Valikhanov, Vel’yaminov-Zernav’la aynı bakış açısını benimsemiştir. Askerî çağrışıma onlar tarafından değinilmiştir.

15. yüzyıl ortalarında, Ruslar ve Türkler, “Kazak” terimini kendi prenslerinin kontrolünde, doğrudan kendi liderleriyle birlikte Rus hizmetine giren ve belli bir boya ya da ulusa ait olmayan Tatarları tanımlamak için kullanmışlardır. Tıpkı bir sosyal sınıf veya

¹⁰ Istoriya Kazakhskey SSR 1. 143-144 (1955).

¹¹ Pelliot, Notes, s. 215-220.

¹² S.K. İbragimov, Eşo raz o termine “Kazak.” Trudı Institutıa İstorii, Arkheologii i Etnografii. A.N. Kazakhskey SSR, 8. 70-71 (1960).

¹³ Valihanov, Soçineniya, s. 289. V.V. Vel’yaminov-Zernov, İssledovaniya o kasımovskih hanov, 1. 74 (1863).

¹⁴ Polnoe sobranie russkih letopisey, 6. 9 (1853).

mevkiin bir ulusun parçası olabileceği gibi, Kazaklar da Kazan Tatarları'nın bir parçası olabilir. Terim bugünkü Kazaklarla yakın ilişkide bulunan gruplar yani Türkler veya Kıpçak ve Nogay Türkleri, tarihsel ve dilsel olarak kuzey batıdaki Türkler olarak tanımlanabilen Türkler tarafından kullanıldı. Ayrıca, ilk etapta sadece kuzeydoğu ve güneydoğu Türkleri ile iletişim/bağlantı kuran ortaçağ Moğolları tarafından da kullanıldı. Ancak, yalnızca terimin anlamca kuzeybatı Türkleri ile ilgili olan yönünü biliyoruz. Bu ortaçağ döneminin sonlarındaki Türklerin arasında, Kazak terimi bir etnik grubun değil, fakat sosyal bir sınıfın adydı.

“Kazakistan Halkının Tarihi”ne göre, Kazak eyaleti ya da prensliği anlamına gelen Kazak teriminin Kazak Devleti veya beyliği anlamına gelen politik anlamı zamanında etnik anlamından önce geliyordu. Bununla birlikte, sosyal sınıfı gösteren terimin anlamının muhtemelen politik ve etnik kullanımlardan önce geldiğini de eklemek gerekir. Özgür savaşçı anlamına gelen Kazak kelimesi 15. yüzyılın ortalarında Volga Türkleri tarafından kullanılıyordu; politik bir oluşumu/teşkilatı tanımlayan Kazak kelimesi 15. yüzyılın sonunda Semireçiye’de kullanılmıydı. Kullanımlar arasındaki ilişki hâlâ araştırılmaktadır.

Barthold, Kazak teriminin etnonim olarak kullanımının dışında, dilsel tarihi ile ilgili olarak 15. yüzyılın ikinci yarısında Türkçeden Rusçaya ödünç alındığını ve kökeninin belirsiz bir etimolojisinin olduğunu belirtmektedir. Bu süreçte bu iki komşu dil alanının arasında kullanımda göze çarpan çok az fark vardır. Kelime, göçebe veya yağmacı bir hayat sürmemelerine rağmen, yalnız askerî sembolleri değil erkek akrabaları ve malları olmayan bireyleri de ¹⁵ tanımlıyordu. Sonraki çağda sadece askerî önem öne çıktı. Sonraki anlamında terimin dağılımı Gabain tarafından tartışıldı.¹⁶

Samoyloviç tarafından varılan sonuç şudur ki, Kazakistan’ın yerli halkının millî adı, sosyal bir terimin kavim adına çevrilmiş ikinci bir örneğini teşkil etmektedir. Burada verilen örnekte Kırım-Tatar ve diğer Türk lehçelerinde Kazak-Rus manasının aksine sadece komşu/akraba dillerdeki millî bir isim değil, aynı zamanda kendi millî adlandırmalarını ifade eden bir isim olarak geçerliliğini sürdürmektedir.¹⁷ Şu göz önüne alınmalıdır ki, Kazakların kendilerini Kazak adıyla nitelemeleri süreci politik bir uygulamanın müdahalesine maruz kalmıştır. Kazaklar ilk olarak politik bir birlikten çok sosyal oluşum olarak gözüktüler. Ve sonunda politik olarak da birleştiler.

(Bu yazının ilk şekli XXV. Dünya Oryantalistler Kongresinde Moskova’da sunulmuştur.)

Kaynakça

- A. Levşin, *Opisanie Kirgız-Kazakskih ili Kirgız-Kaisatskih ord i stepy*, 1832.
 C.C. Valikhanov, *Izbrannye proizvedeniya*, 1958.
 E. Schuyler, *Turkestan*, Vol. I, 1867.
 I. Altınşarin, *Kirgızskaya krestomatıya*, Vol. I, 1879.
 Paul Pelliot, *Notes sur la horde d’or*, 1949.
 P.I. Riçkov, *Topografiya Orenburgskoy gubernii*, 1762.
 Polnoe sobranie russkih letopisey, 6. 9 (1853).

¹⁵ Barthold, EI, Kazak.

¹⁶ A. V. Gabain, *Kasakentum*, AOH 11. s. 161-167 (1960).

¹⁷ A. Samoyloviç, *O slove “Kazak.” Kazaki* (S. I. Rudenko, ed.) 1927, s. 16.

- S.K. Ibragimov, Eşo raz o termine "Kazak." *Trudi Instituta Istorii, Arkheologii i Etnografii*. A.N. Kazakskoy SSR, 8. 70-71, 1960.
- Valikhanov, "Soçineniya, V.V. Vel'yaninov-Zernov, İssledovaniya o kasimovskih hanov, 2. 74, 1863.
- V.V. Barthold, *Encyclopedia of Islam*, I et ed. Vol. 2, Kazak.
- V.V. Barthold, *12 Vorlesungen über die Geschichte der Türkvölker Mittelasiens*, 1935.
- V. Minorski, "Transcaucasica," *Journal Asiatique* 2. 76-92, 1930.

BATI RUMELİ TÜRK AĞIZLARINDA KULLANILAN FARKLI BİR ŞAHIS EKİ: -sık, -sUK

Prof. Dr. Ahmet Günşen
Trakya Üniversitesi

0. Giriş

Türkiye Türkçesi ağızlarının bir kolu olan Balkan veya Rumeli ağızları, Anadolu mahreçli olmakla birlikte, 14. yüzyılın ortalarından itibaren Balkanlarda başlayan fetih ve iskân hareketlerinin tabii bir sonucu olarak, Batı, Orta ve Kuzeydoğu Anadolu'dan gelerek bu coğrafyaya yerleştirilen Türklerin tarihî süreç içinde tarihî, siyasi, coğrafi, sosyokültürel şartlara bağlı olarak Anadolu ağızlarından az çok farklılaşan bir ağız coğrafyası olarak karşımıza çıkar. Kendi içinde de G. Németh'ten beri, Doğu ve Batı Rumeli ağızları olarak iki alt ağız grubuna ayrılan Rumeli ağızları içinde, coğrafya ve buna bağlı demografik olumsuzluklar dolayısıyla bugün Makedonya ve Kosova'da varlığını sürdüren Batı Rumeli ağızları, Doğu Rumeli ağızlarından da, esas itibarıyla bu alt ağız grubunun dayandığı Anadolu'daki Kuzeydoğu Grubu Ağızlarından da ses ve şekil bilgisinden söz dizimine kadar belirgin farklılıklar gösterdiği gözlenmektedir.

Bu çalışmada da, Türkiye Türkçesi ağızları içinde sadece Batı Rumeli ağızlarında görülen farklı bir şahıs eki üzerinde durulacaktır.

1. Fiil Çekiminde ve İsim Fiil/Bildirmede Şahıs Ekleri

Bir iş, oluş ve kılış, kısacası hareket ifade eden fiil tabanlarının çekime girmesi durumunda, şekil ve zaman eklerinden sonra kullanılan şahıs ekleri, fiillerin belirttikleri iş, oluş ve kılışı yapan şahsı karşılayan eklerdir. Bu, olma ve yargı ifade eden isim fiilde veya bildirmede (copula) bir şey olan veya yargıya konu olan şahsı karşılar. Kısacası şahıs ekleri, çekimli fiillerde şekil ve zaman kalıbına (kip) dökülmüş hareketi belli bir şahsa bağlayan, isim cümlelerini kuran isim fiilde ise bir şey olan veya kendisine bir yargı yüklenen şahsı ifade eden eklerdir.

Bilindiği üzere Türk dilinde, emir kipini kuran şekil ve zaman (kip) ekleri, aynı zamanda şahıs da ifade ederler. Diğer sekiz kipten bilinen/görülen geçmiş zamanda başından beri, şart veya dilek şart kipinde de Eski Türkçe döneminden sonra ikinci tip şahıs eki dediğimiz iyelik kökenli şahıs ekleri (*STT'de*: -m, -n, - ; -K, -nIz/-nUz, -lAr < OT ve *EAT'de*: -m, -η, - ; -K, -ηIz, -ηUz, -lAr) kullanılırken, diğer altı kipte ise birinci tip şahıs eki dediğimiz şahıs zamiri kökenli şahıs ekleri (*STT'de*: -Im/-Um, -sIn/-sUn ; -Iz/-Uz,

-sInIz/-sUnUz, -lAr; < ET'de: *kel-ür men, kel-ür sen, kel-ür ol; kel-ür biz, kel-ür siz, kel-ür olar*) kullanılmaktadır.

2. Batı Rumeli Ağızlarında Fiil Çekiminde Kullanılan Şahıs Ekleri ve {-sık}, {-sUK} Eki

Esas itibarıyla Batı Rumeli ağızlarında da, fiil çekimi ve bildirmede (copula) Standart Türkiye Türkçesi ile Türkiye Türkçesi ağızlarında, bu arada Doğu Rumeli ağızlarında kullanılan şahıs eklerinin kullanıldığını söyleyebiliriz. Ancak bir şahıs ekini hariç tutmuyoruz. O da geniş, şimdiki, gelecek zaman ile isim fiil veya bildirme çekiminde 1. çokluk şahıslar için kullanılan {-sık}, {-sUK} ekidir.

2.1. {-sık}, {-sUK} Ekinin Kullanıldığı Kipler ve Kullanım Alanları

Yukarıda da belirtildiği üzere, bu çalışmada, Rumeli ağızlarının batı kolunu teşkil eden Makedonya ve Kosova Türk ağızlarında kullanılan farklı bir şahıs eki üzerinde durulacaktır. Bu ek, fiil çekimi ve bildirmede (copula) kullanılan

{-sık}, {-sUK} ekidir. Bu ek, fiillerin basit çekiminde şimdiki, geniş, gelecek zaman çekimleri ve gereklilik kipi ile isim fiil veya bildirmenin (copula) geniş zaman 1. çokluk şahıs çekiminde kullanılmaktadır.

Son yıllardaki çalışmalarda (Eckmann 1962, Adamoviç 1985, Jable 2010 vb.) zikredilen söz konusu ekin yapısı ve kullanım coğrafyası üzerinde pek durulmadığı anlaşılmaktadır.

Ekin yapısı konusunu sonraya bırakarak, önce ekin kullanıldığı kipleri ve başlıca kullanım alanlarını belirleyelim.

2.1.1. Çekimli Fiillerde

2.1.1.1. Makedonya Türk Ağızlarında

Makedonya Türk ağızlarında şimdiki, gelecek, geniş zaman ve gereklilik kiplerinin 1. çokluk şahıs çekimlerinde {-(y)Is} ekiyle birlikte [*tanarıs, dünnerıs, süylerıs, verırıs; yazayıs, g'eçeyıs, veriyıs; almısık/almışıs, vermişık/vermişıs, okumısık/okumışıs...* (Kumanova, Eckmann 1962: 122-123)], hatta ondan daha sık olarak {-sık}, {-sUK} eki kullanılmaktadır. Makedonya Türk ağızları içinde Doğu Makedonya'da yaşayan Yörükler ile Batı Makedonya'da yer alan Ohri Türklerinde bu ekin kullanılmadığını da belirtmeliyiz. Aşağıda Makedonya'da belli başlı Türk ağızlarındaki örnekleri özetle şöyledir:

Geniş Zaman

Makedonya Türk ağızlarının büyük bölümünde geniş zamanın olumlu ve olumsuz 1. çokluk şahıs çekimlerinde {-(y)Is} eki ile nöbetleşe olarak, belki daha fazla {-sık}, {-sUK} eki kullanılmaktadır:

istersık “isteriz”, (Kumanova; Eckmann 1962: 115), kalmasık ‘kalmayız’, demesık ‘demeyiz’ (Eckmann 1962: 122); “samani ortada *toplarsık*.” (Resne; Katona 1969: 93); “e Âşte bizÂda bis çiftçilikle *boğuşursuk* (Vrapçište; İbrahim 1997: 111), “eÂşindi misirleri, onlari da da başlamamışık ama başlâycasık şindi (Vrapçište; İbrahim 1997: 111), “kerim aconun çairına *dersık* bis üteÑe.” (Vrapçište; İbrahim 1997: 112), “açın gelır vakti

ekersık fidan...” (Vrapçište; İbrahim 1997: 113), “alla verir baÑinÃrısık bize, *olursuk* da zengin.” (Vrapçište; İbrahim 1997: 114)...vb.¹

Şimdiki Zaman

Makedonya Türk ağızlarında, şimdiki zamanın olumlu ve olumsuz 1. çokluk şahıs çekimleri için {-sık}, {-sUK} ekine kaynaklarda çok fazla örnek bulamadık. Ancak şahsi gözlemlerimizden biliyoruz ki, söz konusu ekin, bu bölge Türk ağızlarında da, tıpkı geniş zaman ve diğer şahıslarda olduğu gibi {-(y)Is} ekiyle nöbetleşe kullanıldığını biliyoruz. Ayrıca, Vrapçište ağızlarını inceleyen İbrahim’inde belirttiği gibi, çoklukla şimdiki zaman ile geniş zaman aynı eklerle sağlanmaktadır (bk. İbrahim 1997: 88-91).

“alla verir baÑinÃrısık bize, *olursuk* da zengin.” (Vrapçište; İbrahim 1997: 114), “... bis kat tsene burda *yaşşarsık*...” (Vrapçište; İbrahim 1997: 116), “beklemesek boyle ic-biÃşi maf *olursuk*. eriyicis heppimis *kalmısık*, tüketirecekler.” (Vrapçište; İbrahim 1997: 119)...vb.

Eckmann ise Kumanova Türk ağızında {-(y)Is} ekli örnekler vermiştir:

“*yazayis, g’eçeyis, veriyis, g’üriyis, arayis, isteyis, okuyis, büyüyis, yiyeyis*” (Kumanova; Eckmann 1962: 123).

Gelecek Zaman

Eckmann’ın da, “*bakacasık/-cayis, verecesık/-ceyis, başlayacasık/-cayis, deecesık/-ceyis, okumayacasık/-cayis*” gibi örneklerle belirttiği üzere (Eckmann 1962: 123), gelecek zamanın olumlu ve olumsuz 1. çokluk şahıs çekimlerinde nöbetleşe iki ayrı şahıs eki kullanılsa da, Makedonya Türk ağızlarında söz konusu ettiğimiz {-sık}, {-sUK} eki daha yaygın bir kullanıma sahiptir.

“*yaşırım sende, fekat sened yapacasık: bir birimize darılmayacasık; vâde koyacasık* kasımdan tã kukavitsa haykırana kadar...” (Kumanova, Eckmann 1962: 127), *deecesık* “*diyeceğiz*”, (Eckmann 1962: 115)...vb.

İbrahim’in belirttiğine göre, Vrapçište Türk ağızında da ikili bir kullanım söz konusudur:

alacasık / alacısık / alaisık / alais / alacıs; ağılaycasık / ağılaycısık / ağılaycıs; verecesık / verecısık / vereısık / verecis / vereis; isteycesık / isteycısık / isteycıs, isteecıs / isteecısık; okuyaycasık / okuyaycısık / okuyaycıs, okuyacıs / okuycıs; ülecesık / üleçısık / üleısık / üleçıs / üleis; yüreycesık / yüreycısık / yüreycıs (Vrapçište, İbrahim 1997: 90-91)

Duyulan Geçmiş Zaman

Gerek Makedonya gerekse Kosova Türk ağızlarında, duyulan geçmiş zaman olumlu ve olumsuz 1. çokluk şahıs çekimlerinde, diğer kiplerde olduğu gibi, {-Is} ve {-sık}, {-sUK} ekleri nöbetleşe kullanılmaktadır. Bu nöbetleşe kullanımda {-Is} ekinde /s/ < /z/ değişimi veya tonsuzlaşması açıktır. Ancak *fil tabanı+misık* şeklindeki duyulan geçmiş zaman 1. çokluk şahıs çekiminde, *-misık* biçiminin *fil tabanı+miş+ık* şeklindeki duyulan

¹ Vrapçište yöresi Türk ağızında, arkaik bir özellik olarak şimdiki zaman ile geniş zamanın aynı eklerle kurulduğunu belirtmeliyiz (bk. İbrahim 1997: 88-91).

geçmiş zaman çekiminin, birçok Türkiye Türkçesi ağzı, hatta Standart Türkiye Türkçesi konuşma dili kullanımında da görüldüğü üzere, ikinci tip şahıs eki olan {-ik} ile çekimlendiğini mi düşünmeliyiz, yoksa diğer kiplerde olduğu gibi duyulan geçmiş zaman çekimi eki {-miş}in üzerine doğrudan {-sık} ekinin geldiğini, ama daha sonra telaffuzda yaşanan /-şs-/ çatışması sonucu, /ş/nin düşmesi veya erimesini mi, yani *gel-misik* < *gelmiş-sık* şeklindeki bir gelişmeyi mi düşüneceğiz? İbrahim'in Vrapçište ağzına ait olarak verdiği; “*almışık, aglamışık, vermişık, istemişık, olmuşık, okumışık, ülmişık, yürümüşık*” şeklindeki örneklerle rağmen (Vrapçište, İbrahim 1997: 90), biz ikinci görüşü akla daha yakın buluyoruz. Nitekim Eckmann'ın Kumanova ağzından verdiği *g'elmişık* “gelmişiz” örneği bizi doğrular niteliktedir (Eckmann 1962: 115).

Bulabildiğimiz diğer sınırlı örnekler de şöyledir:

“almışık/almışıs, vermişık/vermişıs, okumışık/okumışıs, g'ürmişık/ g'ürmişıs”; “almışık/-almışıs, vermişık/vermişıs, okumışık/okumışıs, g'ürmişık/g'ürmişıs; **almışıs/-sınıs**, **vermişıs/-sınıs**, **okumışıs/-sınıs**, **gürmişıs/-sınıs**” (Kumanova, Eckmann 1962: 123); “biz Öyle kardaşımle **büümışık**, bir çanakta **yemişık**, bizim atlar üyle idäre olurlar yan yana.” (Kumanova; Eckmann 1962: 143).

2.1.1.2. Kosova Türk Ağızlarında

Hemen belirtmeliyiz ki, söz konusu ettiğimiz {-sık}, {-sUK} ekinin kullanım sıklığı, Batı Rumeli ağızları içinde, Makedonya Türk ağızlarına kıyasla, Kosova Türk ağızlarında daha belirgin ve yaygındır.

Geniş Zaman

Geniş zamanın olumlu ve olumsuz 1. çokluk şahıs çekimi için {-Is} eki de kullanılmakla birlikte [“ē üçüncü cünü ügredınS kaynanaya em kaynataya nası çağırır. çağırırıs ya yatiya misafirleri...” (Prizren; Jable 2011: 419)], {-sık}, {-sUK} ekinin daha yaygın bir kullanıma sahip olduğu söylenebilir.

“havada bi cüvercinlerle dolaşırçen hepımıs aşa **enersık**.” (Prizren; Hafız 1980: 128), “ben şindi cideym kardaşımı çağırma sabaylen meze yerine **yersık** bu çocogi.” (Prizren; Gülensoy 1993: 86), “ne zaman bitecek **bilmesık**.” (Prizren; Jable 2011: 376), “ā te tondan **istemesisık**.” (Prizren; Jable 2011: 420), “biz kardaşlar dagın tepesına **kaçarsık**.” (Priştine; Gülensoy 1993: 115), “hiç merak etme, şindi biz **çikarısık**.” (Priştine; Gülensoy 1993: 116), “... kosovada şindi hepımız **dersık** ā prizrende var, mamuşada var türkler fazla.” (Priştine; Jable 2010: 344), “em da biz da itiyarlar yardımcı **olursık** bunlara da.” (Priştine; Jable 2010: 347), “her sene **gidersık** türkiyeye üte...” (Priştine; Jable 2010: 343), “... yoluna lızım oluse bi şey çağırırısık.” (Priştine; Jable 2010: 336), ne zaman hayvani **kesersık** buzagi babam ne zeman keserdi...” (Gilan, Jable 2010: 166), “sen çikaysın biz sana **verirsık** oy ise çikmazdık hiç.” (Gilan, Jable 2010: 168), “neden çünkü sadece bi farkları var ke yerine ge yerine ce, cāldım, cıttım, geldim demeyS. cāldım **dersık**, gıttım **demessık**.” (Gilan, Jable 2010: 174), “... yok cidelim eve **calırsık** ceceylen alırsak altınları **se** olmaz, biçim **raslarsık** hanci candarmaya da sora ne olur hallımız? (Hayır, eve gidelim, altınları geceyeyin alırsız, **zira** hanci, jandarmaya rastlarsak hālimiz ne olur?) (Doburçan, Dindar, 1976: 162), “... otama ne **dersık** içinci biçmek çayırın ot otama mi dersınız siz.” (Doburçan; Jable 2010: 194), “biz burada kaybettı **bilırsık** osman ciderdi

camiya düştü kutisi tsigara kutisi kayboldı *bilmeydik* çim ne oldi.” (Dobırçan; Jable 2010: 197), “râtlı hayat burada dedi biz *süremesik*.” (Dobırçan; Jable 2010: 199), “devletin politikasına zarar gelmesi bu hac yoloni *açması kaparsik*... *açaysik* hem var onlar devam etsin.” (Dobırçan; Jable 2010: 201), “â eşçi pazar *alursik* her zaman eşçi pazar.” (Dobırçan; Jable 2010: 208), “â mesela bunları ne çağırırsik falan ...” (Dobırçan; Jable 2010: 208), “heppisini şekerini hep *hazırlarsik*.” (Dobırçan; Jable 2010: 208), “â pazar cüni sât onda onıçide gelini *gidersik alursik* içide *gelursik*.” (Dobırçan; Jable 2010: 209), “otuz araba *gidersik alursik* arabalarle. ne zaman gideysik kız isteyici için içi çişide gideysik...” (Dobırçan; Jable 2010: 210), “papaz sarma biz *dersik*.” (İpek, Jable 2010: 211), “*sülersik* dâ çok” (İpek, Jable 2010: 221), “çilim *işlesik* nanen işlemiştir pürüncük.” (İpek, Jable 2010: 222), “ha citmemesik âla işalla tekrar olur. ô hû allâ cetırırse işalla küvetlisik *cidersik* da ştü büle kardaşım.” (Mamuşa; Jable 2010: 239), “ya düğünü yapaysik bunda... çığırırısik çimi demek yakınlarımızı, doatlarımızı çığırısik, *yaparsik* düğün.” (Mamuşa; Jable 2010: 235), “... onon bi alasının eniştesi cüvegisi biz *dersik*...” (Mamuşa; Jable 2010: 249), “şini çağırırsik kasabi, alır deriyi...” (Mamuşa; Jable 2010: 244), “... biz içimiz sanın ağzına *cırısik*, hazırda yesin bizi.” (Mitroviça; Gülensoy 1993: 130), “biz sana *inanursik* çi tepelemişin divi...” (Mitroviça; Gülensoy 1993: 130), “ecer sen bu boğdayları toplamasen taçım biz *colursuk*, citğın cün.” (Mitroviça; Gülensoy 1993: 131), “biz içimiz sanın azgına *cırısik*, hazırda yesin bizi.” (Mitroviça; Yusuf 1974: 129), “biz sana *inanursik* çi tepelemişin divi...” (Mitroviça; Yusuf 1974: 129), “ecer sen bu boğdayları toplamasen taçım biz *colursuk*, citğın cün.” (Mitroviça; Yusuf 1974: 130), “ben vuçitırnlı doğumli eşçi vuçitırnlılardân *sayılırsik*.” (Vıçitırn; Jable 2010: 423), “en ünemlidir osmanlı türk taşlı çüprisi biz *dersik* burada.” (Vıçitırn; Jable 2010: 424), “biz türbeye teçe *dersik* burada vuçitırnlılar.” (Vıçitırn; Jable 2010: 425), “biz da *kazanursik* beraber sırpılara karşı...” (Vıçitırn; Jable 2010: 431), “biz çok çekersik...” (Vıçitırn; Jable 2010: 436), “bi kaç cün eveli haber *edersik* birbirimize.” (Vıçitırn; Jable 2010: 447), “ê sünat *edersik* sâbileri ştüle ama *brakması* büyüün fazlalık...” (Vıçitırn; Jable 2010: 447), “o sâbinin düşegi *yaparsik bilmesik* nası dilberletirelim o düşegi.” (Vıçitırn; Jable 2010: 447), “sonunda *alursik asarsik* bi ip” (Vıçitırn; Jable 2010: 447), “ne var ne yok arabalarle *atarsik cütürürsük*.” (Vıçitırn; Jable 2010: 448), “bizde o kâ *sayması* ama sayarlar da” (Vıçitırn; Jable 2010: 449), “üpersik ellerini *oturursuk* ne *oturursuk*, *dagılırsik* evlerimize hem *dersik beklersik* colasın hanci...” (Vıçitırn; Jable 2010: 450), “bayram için *hazırlanursik* ramazanda hazırlanısik bayram için *koñukarsik* baklavalar *yazarısik*.” (Vıçitırn; Jable 2010: 450-451), “bütün iftar vakti oturulur *okursuk* ülilerimize ê şte büle.” (Vıçitırn; Jable 2010: 451), “prasa müsekasını *alursik* prasa *dograrsik*...” (Vıçitırn; Jable 2010: 452), “sütli pirinç oni da *yaparsik* sütli pirinç sütle *kaynaturısik* süti islâ.” (Vıçitırn; Jable 2010: 455)...vb.

Şimdiki Zaman

Kosova Türk ağızlarında, {-sık}, {-sUK} ekinin kullanım sıklığı şimdiki zaman çekimi için de geçerlidir:

“kaç cesedidi *bilmeydik* kamiyonda...” (Prizren; Jable 2011: 385), “sıkıntıya düştük tabi ne oli *bilmeydik*.” (Prizren; Jable 2011: 388), “sana ne istersen *verıysik*.” (Priştine; Gülensoy 1993: 114), “biz kardaşlar dağın tepesine *kaçarsik*.” (Priştine; Gülensoy 1993:

115), "... biz bu süzler ne **konusışık** osmanli zamanından..." (Priştine; Jable 2010: 343), "klistenizde çan çaldı ā Atatürk için **yapayS...**" (Priştine; Jable 2010: 336), "dā biz **istemi-sık** ayakta tutalım." (Gilan, Jable 2010: 160), "ā şindi, po en fazla manda **tutmışık** mesela şeyir içinde on tane manda **tutmışık**." (Gilan, Jable 2010: 172), "biz avrupaya **cirışık**, neylen **cirışık**, mini eteklen, neylen **cirışık** yüksek topuklu ayakkablarilen..." (Dobırçan; Jable 2010: 188), "niçin korkar çi **bilmeyşık** biz buni rusiya o zaman bu destegi ne verdi atatürke..." (Dobırçan; Jable 2010: 192), "ā ben süle dedim **bilmeyşık** dedi." (Dobırçan; Jable 2010: 199), "biz burada **yaşaysık**." (Dobırçan; Jable 2010: 200), "mesela nāsi iste-yici **yolaysık**, nāsi **ālışık** peşinçi ādetler falan..." (Dobırçan; Jable 2010: 209), "otuz ara-baya kadar **gidişık** gelini alalım." (Dobırçan; Jable 2010: 209), "ē benim vār amıcam kızı nice **deysık** biz ipekte motram." (İpek, Jable 2010: 215), "dedi olur mi konuşma seninlen buradan ben seni **konusışık** burada ā turkiyada gurecek televizyonda dogri." (İpek, Jable 2010: 216), "o idi biz ipekte **deysık** maneken en güzeli turkiyanın..." (İpek, Jable 2010: 217), "... bizim ipekte evel üpekte vay imiştir bi cami o şadırvan cami da yaptık çarşı camidan, çarşı şindi **desık**..." (İpek, Jable 2010: 218), "ama **araysık** çıkış şini, çıkış yok, anlaymısın..." (Mamuşa; Jable 2010: 234), "ya düğünü **yapaysık** bunda..." (Mamuşa; Jable 2010: 235), "şindi alti ay talim **yapacasık** kasımda. **yapaysık** talim alti ay başında..." (Mamuşa; Jable 2010: 236), "cittık ya bi on içi bir **ciremeyşık** içeri..." (Mamuşa; Jable 2010: 240), "ateş **yakaysık**." (Mamuşa; Jable 2010: 242), "pazarda satacagina vo-çaraya **cütürışık**..." (Mamuşa; Jable 2010: 242), "şinik bananay ruyamızda **cüremeyşık**." (Mamuşa; Jable 2010: 243), "şindi topragımızı **sataysık**." (Mamuşa; Jable 2010: 243), "şinik bananay ruyamızda **cüremeyşık**." (Mamuşa; Jable 2010: 243), "şindi topragımızı **sataysık**." (Mamuşa; Jable 2010: 243), "sırpça **bilmeyşık** hiç az bi laf **bülmeysık** sülema sırpçe." (Mamuşa; Jable 2010: 245), "ya düğünü **yapaysık** bunda... çigırırşık çimi demek yakınlarımızı, doatlarımızı çigırırşık, yaparsık düğün." (Mamuşa; Jable 2010: 235), "... **cideysık** beklema granitsada." (Mamuşa; Jable 2010: 246), "yataklayı hiç **yeliştürmeyşık**, hep kara bizim yataklā." (Mamuşa; Jable 2010: 246), "haçan coli içi kardaşı, buni soray nerde etler **steysık** yelim." (Mitroviça; Gülensoy 1993: 129), "biz **cideysık** cezmege, ecer sen..." (Mitroviça; Gülensoy 1993: 131), "haçan coli içi kardaşı, buni soray nerde etler **steysık** yelim." (Mitroviça; Yusuf 1974: 128), "biz **cideysık** cezmege..." (Mitroviça; Yusuf 1974: 129), "babam ve amıcam burada kalmış biz da devam **edisık**." (Viçiturn; Jable 2010: 424), "şindi bu biz vuçiturne ne **deysık** bu te kapi, pencere..." (Viçiturn; Jable 2010: 429), "şindi halkımız büle bizim nasıl **toplanışık** bi araya." (Viçiturn; Jable 2010: 433), "...şte budur üçüncü yerimiz ne **değiştirışık**." (Viçiturn; Jable 2010: 434), "... türçe kursu-ni **hazırlaysık**, oni da tutacaksık..." (Viçiturn; Jable 2010: 434), "şte meyteb için **yapaysık** çalışmalar, **isteysık** açalım şte bi çocuk yuvası..." (Viçiturn; Jable 2010: 434), "... türklüg için aynı işi çalışışık yapalım, türkleri **isteysık** biraz dā yüksege kaldırālım..." (Viçiturn; Jable 2010: 437), "biz meyteplere hiç ünem **vermeyşık**." (Viçiturn; Jable 2010: 438), "el-hamdülillā türksük, müslimānsık biz tērsine çalışışık." (Viçiturn; Jable 2010: 438), "hanci kurban çeseysık da rāt cani çikşın." (Viçiturn; Jable 2010: 449), "ā şey sōnna **colışık** sūfuri **yapaysık** hazır **edisık**, **veysık**, **yatisık** bi vakita kā." (Viçiturn; Jable 2010: 450), "bayram için hazırlanırşık ramazanda **hazırlanışık** bayram için koñukarsık baklavalar yazarsık." (Viçiturn; Jable 2010: 450-451)...vb.

Gelecek Zaman

“bu içisi beni meze yema aradılar, biz bunların mezesini *yeyeceksık*.” (Prizren; Gülensoy 1993: 87), “more çazim aga / egrıtma fesını / sana *alacaksık* / kurıla kızını” (Prizren; Gülensoy 1993: 104), *bucün bunda celdık, a yarın nerye cideceksık*. (Bugün buraya geldik, yarın nereye gideceğiz.), (Prizren, Yusuf, 1997: 66), “bizi kovmadan biz buradan *çitmeyeceksık*.” (Prizren; Jable 2011: 375), “celırselar kovma *cideceksık*, celmeselar *çit-meyeceksık* ne yaparse yapsın.” (Prizren; Jable 2011: 385), “yarın nāsı *nāpacaksık*...” (Priştine; Jable 2010: 343), “kū kū nāsı *yaşayacasık* alti tane evlat büyütürdük.” (Dobırçan; Jable 2010: 184), “... ne kadā duyduk onları *düvereceksık* ya.” (Mamuşa; Jable 2010: 225), “ē dane sōra obırısını *düverırsık* cenek.” (Mamuşa; Jable 2010: 225), “biz onlara yardım *yapacaksık*.” (Mamuşa; Jable 2010: 229), “babam vermiş tamamiyle besay *toplayacasık, vereceksık*.” (Mamuşa; Jable 2010: 230), “şindi onda ononlen *anlaşacaksık* islā.” (Mamuşa; Jable 2010: 236), “o şeyi talimi *dagılacasık* işe.” (Mamuşa; Jable 2010: 238), “bu akşam dey *cideceksık*...” (Mamuşa; Jable 2010: 240), “şindi *deyceceksık* boj celdi iç b işi *çüremeyeceksık*.” (Mamuşa; Jable 2010: 240), “ne kā itiyacın var ise dedi *vereceksık*.” (Mamuşa; Jable 2010: 242), “... hade pastırma ne vakıt çesecesık, ne vakıt çesecesık.” (Mamuşa; Jable 2010: 244), “tā *başlayacasık* alışma dili.” (Mamuşa; Jable 2010: 245), “ema aynı kasarnede *kalacaksık*...” (Mamuşa; Jable 2010: 246), “... türçe kursuni hazırlaysık, oni da *tutacaksık*...” (Viçitırn; Jable 2010: 434), “... kosovada en bük projey belçim biz adım *atacaksık, yapacaksık* birinci festivali...” (Viçitırn; Jable 2010: 434)...vb.

Duyulan Geçmiş Zaman

Yukarıda Makedonya Türk ağızlarında duyulan geçmiş zaman için söylediklerimizin Kosova Türk ağızları için de aynen geçerli olduğunu belirterek örneklerimizi sıralayalım.

“buni *çürmısık* ep budur belgeli yani bilınık.” (Prizren; Jable 2011: 380), “... alla rāmet ilesin *otormısık*.” (Prizren; Jable 2011: 381), “çök çök *çeçürmısık*, ben imişim būgi ema...” (Prizren; Jable 2011: 421), “yok imiştir ebedi em *kalmısık*, türçe konusuluk...” (Priştine; Jable 2010: 343), “bak aynı şindi biz *kullanısık* o camiy...” (Priştine; Jable 2010: 345), “biraz zatim *başlamısık* şte bi iki tāne bi kadro çıkaylar bizden yanovadan...” (Priştine; Jable 2010: 347), “... türkiyeye *gütürmısık*...” (Priştine; Jable 2010: 347), “üç yıl *gıtmısık, çitmısık, çitmısık* mesela o okula, *becermısık* o okuli...” (Priştine; Jable 2010: 339), “ağlarıs prizrenimizi oni vatan *bilmısık*” (Prizren, Hafız 1977: 162), “... bu şeyleri o vakıt *kulanmamısık*.” (Gilan, Jable 2010: 172), “ha *çitmemısık* āla işalla tekrar olur. ō hū allā cetırırse işalla küvetlisık cidersık da ştü büle kardaşım.” (Mamuşa; Jable 2010: 239), “ē biz çok zorluk çekmısık.” (Mamuşa; Jable 2010: 241), “biz āylā üzüçi ya çikmamısık hiç...” (Mamuşa; Jable 2010: 246)... vb.

Gereklilik Kipi

Gereklilik kipine ait örneklere Makedonya ve Kosova Türk ağızlarında rastlanılmamıştır. Kullanım sıklığı olmayan bir fiil çekimi olmasının da bunda etkisi olabilir, diye düşünüyoruz. Zira “Kosova Mitroviçası, Vuçitırn ve Priştine Türk Ağızlarının Başlıca Özellikleri” adlı çalışmasında Nimetullah Hafız, söz konusu ettiğimiz {-sık}, {-sUK} eki-

nin şimdiki zaman (*colisık, süreysık, kıraysık, verisık*), **gelecek zaman** (*colacaksık, süre-
ceksık, kıracaksık, vereceksık*) yanında, **gereklilik** kipinde de kullanıldığını (*cormalisık,
sürmelisık, kırmalisık, vermelisık*) belirtmektedir (1979: 86-87).

Ancak Hafız'ın çalışmasında geniş zamanın 1. çokluk şahıs çekiminde yalnızca {-Is}, {-Us} şahıs ekine yer verip (*colurus, sürerıs, kırarıs, verıs*), {-sık}, {-sUK}, ekine yer vermemiş olması da kabul edilemez (Hafız 1979: 87). Zira, yukarıda da belirtildiği üzere, Kosova Türk ağızlarının hepsinde, diğeri yanında, {-sık}, {-sUK} eki yaygın olarak kullanılmaktadır.

Makedonya Türk ağızları içinde Ohri'de {-sık}, {-sUK} ekine rastlanılmaması da ilginçtir. Nitekim, Makedonya'da Ohri-Prespa yöresi Türk ağızlarında fiil kipleri konusunu ele alan Ahmed'in çalışmasında, Kosova Türk ağızlarında yaygın olarak kullanılan {-sık}, {-sUK} ekinin hiçbir fiil çekiminde kullanılmadığını görüyoruz (Ahmed 2006). Nitekim Kakuk'un 1972 yılında Ohri'den derlediği metinlerde de bu şahıs ekinin en çok kullanıldığı fiil çekimlerinden biri olan geniş zamanın 1. çokluk şahıs çekiminde {-Iz} ekinin kullanıldığı görülmektedir: "pencereden **bakişırız** / limonla **ateşırız** / annem bemb görmesan / gizliden **seveşırız**" (Ohri; Kakuk 1972: 256-257).

2.1.2. İsim Fiil veya Bildirmede (Copula)

Her türlü isim unsuruna gelerek bir olma veya yargı bildirerek isim cümlesi kurmaya yarayan Türkçenin cevher fiili veya bildiricisi (copula), bilindiği üzere, esas itibarıyla şahıs zamirleri (*ben/men kagan men/ben vb.*) ve *er-* fiili (*ben/men kagan erür ben/men vb.*) üzerine bina edilmiştir.

Bu anlamda, Batı Rumeli ağızları için söz konusu ettiğimiz {-sık}, {-sUK} eki, genel olarak bildirmenin geniş veya şimdiki zamanı için geçerlidir ve {-(y)Is} eki ile birlikte yaygın bir kullanıma sahiptir. Bildirmenin olumsuz biçimi olan "değil"i de "**dilsık**" şeklinde bulmaktayız.

2.1.2.1. Makedonya Türk Ağızlarında

"(bis) **saksık/sagıs, erkeksık/erkegis, eysık/eyıs, çocuksık/çocugıs, büyüksık/büyü-
gis, hastasık/-yıs**" (Kumanova, Eckmann 1962: 125), "şimdi hepimiz **saksık, eysık, rahat-
sık** bi'Âşi dokunacak yoktur." (Vrapçište; İbrahim 1997: 111)

2.1.2.2. Kosova Türk Ağızlarında

{-sık}, {-sUK} ekinin fiil çekimlerindeki kullanımında olduğu gibi, bildirmedeki kullanımında da Kosova Türk ağızları, Makedonya Türk ağızlarına göre daha bol örnek sunmaktadır:

"... içi yüz elli sene, to evde **nesık**, şimdi yüz yetmiş, yüz seksen sene arasında to **ev-
desık**, aynı **evdesık**." (Prizren; Jable 2011: 375), "ele türkler kaçmış biz **râtsık**." (Prizren;
Jable 2011: 383), "siz bizdensınız, biz **sizdensık** bu mesajı anglandılar cibi bana celi." (Prizren;
Jable 2011: 392), "biz dert **kardaşsık**..." (Prizren; Jable 2011: 414), "... şimdi **bizdasık** çok benyim çit türk bit türk belediyesi oldi mamuşada." (Priştine; Jable 2010:
344), "baba hiç bi yerde **dilsık**..." (Gilan, Jable 2010: 161), "... yetmiş beşten sora bizim için **nesık** burada ipekte turk için yok bi şi yok." (İpek, Jable 2010: 215), "ē bizim için şindiye kadā bu defā kadā **nesık** müsliman turk yazmaz turk çi o arnañut şimdi yazmısık po çimse bakmaz." (İpek, Jable 2010: 216), "**eysık eysık**... elamdürilla epımız **iysık**..."

allâ büler çok *islâsık* şüçür.” (Mamuşa; Jable 2010: 225), “ha citmemisık aıla işalla tekrar olur. ô hû allâ cetırırse işalla *küvetlisık* cidersık da ştü büle kardaşım.” (Mamuşa; Jable 2010: 239), “bendedır arnaut celini, biz dostluk *onlarsensık*.” (Mamuşa; Jable 2010: 235), “*eysik eyesık*... elamdürilla epımız *iysık*.” (Mamuşa, Jable 2010: 225), “allâ büler çok çok *islâsık* şüçür.” (Mamuşa, Jable 2010: 225), “biz *mebursuk* türklüğümüzi burada tutalım.” (Viçitırn; Jable 2010: 431), “şindi bilçim bizım bu kuzey tarafımızda en fâliyetli *derneksık*...” (Viçitırn; Jable 2010: 434), “elhamdülillâ *türksük, müslimânsık* biz tērsine çalışısık.” (Viçitırn; Jable 2010: 438), “ştosık (işte oyuz)” (Viçitırn; Jable 2010: 442), “çikarsık dolaşalım se iftarlara biçet *mebursuk* iftar yapalım.” (Viçitırn; Jable 2010: 450)... vb.

Türkiye ile Yunanistan arasında 30 Ocak 1923 tarihinde yapılan Mübadele Anlaşması ile bugün Türk nüfusun bulunmadığı Florina’da da, kendisi de bir mübadil olan merhum Şükrü Elçin’in tespitlerine göre, {-sık}, {-sUK} ekinin bildirmede 1. çokluk şahıs için kullanıldığını öğreniyoruz:

“biz iki kızı *sāsık* (sağız).” (Florina; Elçin 1964: 245), “Ali bana ne desa (dese), biz *gençsık* (genciz) radyoy dinlēciz (dinleyeceğiz).” (Florina; Elçin 1964: 253).

2.2. {-sık}, {-sUK} Ekinin Yapısı

Makedonya ve Kosova Türk ağızlarında fiil çekimi ve bildirmede yaygın bir kullanıma sahip olan {-sık}, {-sUK} ekinin kullanıldığı Türk ağız alanlarını belirledikten sonra, şimdi de yapısı üzerinde duralım.

Öncelikle söz konusu eki fark edip yapısı üzerinde duran ilk araştırmacının J. Eckmann olduğunu belirtelim (bak. Eckmann 1962). Eckmann, ekin yapısıyla ilgili olarak sunları söylemektedir:

“Çokluk 1. şahıs *-sık/-suk/-sük* eki, aslında, şuhudî geçmişteki *-k* ekinden başka bir şey değildir; başındaki *s* de, analogi tesiriyle, 2. şahıs ekinden 1. şahısa geçmiş bir unsurdur.” (Eckmann 1962: 126)

Görüldüğü üzere Eckmann, söz konusu ekin, {-(y)Is} ekiyle nöbetleşe kullanıldığı fiil kiplerinin olumlu ve olumsuz 1. çokluk şahıs çekimlerinde beklenenin tersine esas itibarıyla *gelmişik, gelmişik, gelirik, geleceyik*...vb. örneklerde olduğu gibi, 2. tip şahıs eki olduğunu belirtmekte, yani {-K} ekinin bilinen geçmiş zamandaki iyelik kökenli şahıs eki olduğunu, ekin bünyesinde veya başındaki /s/nin ise, fiillerin 2. şahıs çekiminden (*geliyorsun, gelirsin, yapacaksın, gelmelisin* vb.) analogik yolla alınmış veya türetilmiş bir unsur olduğunu söylemektedir.

Çalışmasında, “Çokluk 2. şahısta nadiren arkaik *-sıs* da kullanılır: *a sissıs* ‘a sizsiniz!’” (Eckmann 1962: 126) diyerek asılları itibarıyla şahıs zamirlerine dayanan birinci tip şahıs eklerinden biri olan 2. çokluk şahıs ekindeki, örnek bildirme çekiminde de olsa, /s/ < /z/ değişmesini belirttiği hâlde, nedense birinci tip şahıs ekleriyle çekimlenen kiplerdeki 1. çokluk şahıs ekindeki /s/ < /z/ değişmesini düşünmemiştir. Kanaatimizce onu ekin sonunda yer alan {-K} yanıltmıştır. Böylece onu Türkiye Türkçesinin diğer ağızlarında da sıkça rastladığımız, bilinen geçmiş zamandan geçen *gelmişik, yaparık, geliyik, geleceyik*... vb. çekimlerdeki ikinci tip şahıs eki sanmıştır. {-K}yi şahıs eki kabul ettikten sonra da, /s/yi analogik etkiyle ortaya çıkmış bir türeme ses olarak görmek zorunda kalmıştır.

Konuyla ilgili görüş bildiren ikinci ve son araştırmacı ise M. Adamović olmuştur. Adamović, Türkiye Türkçesinin fiil çekim tarihini ele aldığı çalışmasında bu eke de te-

mas etmiş ve ekin oluşumunu, tarihsel olarak geniş zaman ikinci kişide meydana gelen {-sAn} > {-sIn}, {-sUn} ve {-sAnIz} > {-sInIz}, {-sUnUz} gelişiminde gördüğü /a/ > /ı/ değişimiyle paralel görmek istemiştir. Ona göre, birinci kişide görülen {-(y)Iz}, {-(y)Uz} biçimiyle denk olan {-sAk} biçimindeki ünlünün daralmasıyla söz konusu ek mevcut görünümünü kazanmıştır (Adamović: 1985: 59-60).

İkinci görüşten başlayarak söylersek; Adamović'in, tarihsel olarak şimdiki/geniş zamanın 2. teklik çekiminde kullanılan 1. tip, yani şahıs zamiri kökenli {-sAn} şahıs ekindeki /a/ > /ı/ daralmasını anlamak mümkünse de, 2. teklik şahıs zamiri "sen"den gelen bu {-sAn} ekinin 1. çokluk şahıs ekine dönüşmesini izah etmek mümkün değildir. Zira bu görüş, bu kip için kullanılan ve 2. teklik şahıs eki gibi o da şahıs zamiri kökenli olan, yani "biz" zamirinden gelen 1. çokluk şahıs ekinin hangi fonetik ve morfolojik süreçlerden geçerek {-sık} ve {-sUK} ekine dönüştüğünü izah etmekten çok uzaktır. En azından ekin bünyesinde yer alan /s/ ve /k/ fonemlerinin nereden geldiğini nasıl edeceğiz?

Biz bu konuda ilk fikir beyan eden Eckmann'ın görüşüne de katılmıyoruz. Eckmann'ın tersine, /s/yi asıl şahıs eki, {-K}yi de Türk dilinin en eski çağlarından beri kullanılan *ok/ök* kuvvetlendirme edatı olarak görüyor ve değerlendiriyoruz.

Bilindiği üzere, *ok/ök* kuvvetlendirme edatı, Türk dilinin en eski dönemlerinden beri kuvvetlendirme/pekiştirme işleviyle kullanılan edatıdır. Bu edat zaman içerisinde birtakım kelime ve ekler ile birleşip kalıplaşarak bu işlevini günümüze kadar sürdürmüştür.²

Nitekim Zeynep Korkmaz, başta isimden isim yapan {-çAK} eki ({-çA} eşitlik hâli eki + *ok/ök* kuvvetlendirme edatı) olmak üzere, zaman zarfı türeten {-IcAK} ve {-IncAK} eklerinin bünyesinde hep *ok/ök* kuvvetlendirme edatının bulunduğunu ve ses uyumları sonucu, bu eklerden sonra gelen edatın kendi ünlüsünü kaybederek eklerle kalıplaştığını söyler (Korkmaz 1961: 13-29).

Ok/ök kuvvetlendirme edatının isim cümlelerinde isim fiil veya bildirme eki işlevi ile kullanıldığı da olmaktadır. Nitekim Karahanlı Türkçesi eserlerinden *Atabetü'l-Hakâ-yık*'tan alınan şu örnekte bildirme işlevinde kullanılmıştır: çuz atlas bolur kız uçuzı **böz ök** (Sırmalı atlas nadir olur, değersiz olan şey bezdir.) (Üstüner 2003: 227).

Bugün Rumeli Türk ağızlarında da yaygın olarak *cenek* "gene", *kerek* "kere, defa"; *belkim/belçim* "belki", *bilem* "bile", *gayrim* "gayri", *çünçim* "çünkü", *soram* "sonra"; *bülen* "böyle", *ülen* "öyle"; *çeret* "kere", vb. örneklerdeki pekiştirme amaçlı son ses türemelerinin de amacı kuvvetlendirme/pekiştirmedir.

Bu ekte de kanaatimizce farklı bir durum yoktur. Dolayısıyla gerek birinci tip şahıs ekleri ile çekimlenen fiil kiplerinde gerekse bildirmede kullanılan {-sık}, {-sUK} 1. çokluk şahıs ekinde pekiştirme veya kuvvetlendirme amaçlı bir ek yığılması söz konusudur. Zira söz konusu kuvvetlendirme edatı, tıpkı Eski Türkçe döneminde olduğu gibi, cümlelerin sonunda çekimli fiilden sonra gelerek kuvvetlendirme/pekiştirme işlevini görmekte, yukarıda örneklerini verdiğimiz edat, isim unsuru ile isimden isim ve fiilden fiil yapan eklerde olduğu gibi zaman içinde ekin bünyesine dâhil edilip kalıplaşmıştır. Ekin şimdiki zamanın olumsuz çekimindeki *-meysık* "...mıyoruz" yapısı da, olumsuzluk ekinin sonra, 1. çokluk şahıs ekinin bünyesinde iki ayrı ekin veya morfemin kullanıldığını tanıklamaktadır: *-mA-y-(t)s-(t,U)k*. Yani bize göre, tarihî süreç içinde 1. çokluk şahıs eki {-Iz},

² *Ok/ök* kuvvetlendirme edatının tarihî süreç içindeki bu işlevi hakkında daha geniş bilgi için bk. Üstüner 2003: 225-231.

{-Uz} ile kuvvetlendirme edatı ok/ök birleşmiş, morfofonetik bir değişim sonucu da {-sık}, {-sUK} eki ortaya çıkmıştır. Ayrıca, “yaşanın, içmanın, dokonmanın...; etmeniz, yapmanız...” gibi emir çekimli fiillerdeki pekiştirme ile bildirme ekinin çekimli fiillerin üzerine geldiği “gelmiştir, gelecektir...” şeklindeki kullanımlarda görülen pekiştirmeler, bize {-sık}, {-sUK} ekinde de aynı işlevli iki ayrı ekin bulunduğunu ve pekiştirmeye matuf olarak kullanıldığını düşündürmekte, kanaatimizi güçlendirmektedir.

Sonuç

Gerek kullanıldığı coğrafyaya gerekse kullanıldığı fiil kipleri ile isim fiili veya bildirme çekiminde 1. çokluk şahıs eki olarak kullanılan {-sık}, {-sUK} eki, Türk dili tarihi ve coğrafyası içinde farklılık arz eden bir çekim unsuru olarak karşımıza çıkmakta, bu yönüyle de Türkiye Türkçesi ağızlarının bir alt kolu durumundaki Batı Rumeli ağızlarını, yani Makedonya ve Kosova Türk ağızlarını farklı kılmaktadır. Kanaatimizce söz konusu ekin varlığı ve yaygın kullanımı, Rumeli ağızları içinde Batı Rumeli ağızlarına önemli bir morfolojik özellik katarken, aynı zamanda Batı Rumeli ağızları içinde bir alt ağzı da işaret etmektedir. Zira, söz konusu ek, Doğu Rumeli ağızlarında kullanılmadığı gibi, Batı Rumeli ağızlarının tamamında da görülmemektedir.

Son olarak, söz konusu {-sık}, {-sUK} eki ile ilgili bir tespitimizi de paylaşalım. Bu ek, Batı Rumeli ağızlarından başka, Rusya Federasyonu'nun güneybatısındaki Stavropol'da yaşayan Kafkasya Türkmenlerinde de kullanılmaktadır. Türkmenistan'ın Mangışlak bölgesinden göç eden Çovdur, İğdir ve Söyüncacı boylarına dayanan bu Türkmen topluluğunun (bk. Duymaz 2002, Şahin 2014), dillerinde, şimdiki zaman kipinin 1. çokluk şahıs çekiminde tıpkı Makedonya ve Kosova Türk ağızlarında olduğu gibi, {-sık}, {-sUK} eki, {-(y)Is} eki ile nöbetleşe kullanılmaktadır: *aladu:ris / aladu:rsık, biledu:ris / biledu:rsık* (Berdiyev 1970: 288).

Ancak mevcut kaynaklar {-sık}, {-sUK} ekinin, Kafkasya Türkmenlerince sadece şimdiki zaman kipinde kullanıldığını belirtiyor. Bu da söz konusu ekin Kafkasya Türkmenlerince Batı Rumeli Türklerine göre çok daha sınırlı kullanıldığını göstermekte, ekin asıl kullanım coğrafyasının Balkanlar olduğunu işaretlemektedir. Gelgelelim, ekin kullanım sınırlarının Balkanlardan Kafkaslara uzanmış olması da üzerinde durulması gereken bir noktadır. Bu da, Türk dili coğrafyasının ülke sınırları dışında da Türk dili ve kültürü yanında, Türklük bilimini de ilgilendiren birçok hususun varlığına işaret etmektedir.

Taranan Eserler

- ECKMANN, János (1962). “Kumanova (Makedonya) Türk Ağzı”, *Németh Armağanı*, Haz.: J. Eckmann-A. Sırrı Levend-M. Mansuroğlu, Ankara: TDK Yay., s. 111-144.
- ELÇİN, Şükrü (1964). “Florina Ağzı”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl: 1, Sayı: 2, s. 244-253.
- GÜLENSOY, Tuncer (1993). *Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay.
- HAFIZ, Nimetullah (1980). “Prizren’de Türk Masalları”, *Çevren*, 7. C, s. 115-128.
- HAFIZ, Nimetullah (1985). *Kosova Türk Halk Edebiyatı Metinleri*, Priştine.
- JABLE, Ergin (2010). *Kosova Türk Ağızları (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- İBRAHİM, Nazim (1997). *Vrapçište ve Çevresi Türk Ağzı (Makedonya)*, Ankara Üniversitesi Sos-

- yal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, XXVI+323 s.
- KAKUK, Zsuzsanna (1961). "Die türkische Mundart von Küstendil und Michailovgrad", *Acta Linguistica*, Tomus XI, Fasc. 3-4, s. 301-386.
- KATONA, Louis K (1969). "Le Dialecte Turc de la Macédonie de L'ouest", *TDAYB 1969*, s. 57-194.
- MORİNA, İrfan (1978). "Mamuşa Tarihi Âbideler ve Folklor Hazinesi", *Çevren*, 7. C, Sayı 17, s. 201-207.
- NEMÉTH, Gyula (1996). *Vidin Türkleri*, Çev.: Abdurrahman Güzel, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.
- YUSUF, Süreyya (1974). "Mitroviça Folklorundan", *Çevren*, Yıl: 11, No: 4, Aralık 1974, s. 124-132.

Kaynakça

- Adamović, Milan (1985). *Konjugationsgeschichte der Türkischen Sprache*, Leiden: E. J. Brill.
- Ahmed, Oktay (2006). "Makedonya'nın Ohri-Prespa Yöresi Türk Ağızlarında Kipler", *Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara: Bilkent Üniversitesi Yay., s. 536-544.
- Berdiyev, R.- Kürenov, S.- Şamiradov, K.- Arazkuliev, S. (1970). *Türkmen Dilinin Dialektlerinin Oçerki*, Aşgabat: Türkmenistan SSR İlimler Akademiyası Magtımğulı Adındaki Dil ve Edebiyat Enstitüsü Yay.
- Delice, H. İbrahim (2002). "Yüklem Olarak Türkçede Fiil", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (Aralık 2002), Cilt: 26, No: 2, s. 185-212.
- Duymaz, Ali (2002). "Kuzey Kafkasya Türkmenleri", *Türkler Ansiklopedisi*, C 20, Ankara: Yeni Türkiye Yay., s. 539-549.
- Eckmann, János (1960). "Dinler (Makedonya) Türk Ağzı", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1960*, s. 189-204.
- Eckmann, János (1962). "Kumanova (Makedonya) Türk Ağzı", *Németh Armağanı*, Haz.: J. Eckmann-A. Sırrı Levend-M. Mansuroğlu, Ankara: TDK Yay., s. 111-144.
- Ergin, Muharrem (2000). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Gabain, Anna Maria von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*, Çev.: Mehmet Akalın, Ankara: TDK Yay.
- Günay, Turgut (1978). *Rizi İli Ağızları*, Ankara: Kültür Bakanlığı MİFAD Yay.
- Hafız, Nimetullah (1979). "Kosova Mitroviçası, Vuçitırın ve Priştine Türk Ağızlarının Başlıca Özellikleri", *Çevren*, Yıl: VI, No: 1-2, Mart-Haziran 1979, s. 75-90.
- Jable, Ergin (2010). *Kosova Türk Ağızları (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- İbrahim, Nazim (1997). *Vrapçište ve Çevresi Türk Ağzı (Makedonya)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, XXVI+323 s.
- Kakuk, Zsuzsanna (1961). "Die türkische Mundart von Küstendil und Michailovgrad", *Acta Linguistica*, Tomus XI, Fasc. 3-4, pp. 301-386.
- Kakuk, Zsuzsanna (1972). "Le Dialecte Turc D'ohrid En Macedonie", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Tomus XXVI, Fasc. 2-3, pp. 227-282.
- Korkmaz, Zeynep (1961). "Türkçede ok/ök Kuvvetlendirme (İntensivum) Edatı Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1961*, s. 13-29.
- Mollova, Mefküre (1962). "Le Futur Dans un Parler Turc de Bulgarie", *LB V* (2), Sofia 1962, pp. 87-97.
- Neméth, Gyula (1996). *Vidin Türkleri*, Çev.: Abdurrahman Güzel, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.
- Sertkaya, Osman (1989). "-an/-en Ekli Yeni Şekiller ve Örnekleri Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları*

Yıllığı Belleten 1989, s. 335-352.

Şahin, Erdal (2009). “Tatar Türkçesinde Uk/Ük Kuvvetlendirme Edatı”, *Türk Dünyası Araştırmaları* (Haziran 2009), Sayı: 180, s. 1-12.

Şahin, Savaş (2014). “Stavropol Türkmen Türkçesinin Morfolojik Farklılıkları”, *International Journal of Language Academy*, Volume 2/1, Spring 2014, p. 229-238.

Üstüner, Ahat (2000). “Türkçedeki +A Pekiştirme Ekinin Türkiye Türkçesi Ağzlarında Kullanılışı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* “Fırat University Journal of Social Science”, Cilt: 10, Sayı: 1, Sayfa:189-206.

Üstüner, Ahat (2003). *Türkçede Pekiştirme*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Yay.

AĞIZLARIN KORUNMASINDA CİNSİYETİN ROLÜ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: KÜTAHYA, ERZURUM VE TRABZON AĞIZLARI ÖRNEĞİ¹

Prof. Dr. Leylâ KARAHAN
Gazi Üniversitesi

Ağızlar, ölçünlü dilin baskın ve etkin olduğu dil alanlarında daha hızlı bir değişme süreci yaşar. Bu değişme ölçünlü dil yönünde cereyan eder. Eğitimden, ulaşım ve kitle iletişim araçlarından yeterince ve dengeli yararlanamama, değişme hızının ağızdan ağıza farklılık göstermesine yol açar. Büyük kentlerde ve bu kentlere coğrafi yakınlığı olan yerleşim birimlerinde değişme, hızlıdır. Sınırlı ekonomik şartlar, merkezlerden uzaklık vb. etkenler, değişimin yavaş olmasına sebep olur. Aynı ağız alanının konuşurları arasında dahi bu bakımdan fark vardır.

Ağız derlemelerinde, yörenin dil özelliklerini tam belirleyebilmek için değişmeden en az etkilenen kaynak kişilere ihtiyaç vardır. Kaynak kişilerin eğitim düzeyi, cinsiyet, yaş, bulunduğu yerden ayrılmama vb. ölçütler çerçevesinde belirlenmesi, ağız özelliklerini en iyi yansıtan veriler elde edebilmek içindir.

Kaynak kişilerin seçiminde daha çok kadınların tercih edilmesi genellikle değişimin kadınlarda daha az olabileceği varsayımından kaynaklanır.² Sosyal, ekonomik ve kültürel sebeplere bağlı olarak kadınlarda ağız özelliklerinin erkek konuşurlara göre daha iyi korunduğuna dair çeşitli kaynaklarda gözleme dayalı kayıtlar yer almaktadır (Caferoğlu 1994: IX; Korkmaz 1994: XV). Bu kayıtlarda, erkeklerin yöre dışındaki çevrelerle kadınlara göre daha fazla olan ilişkilerinin (askerlik, iş vb.) ağızlarını da etkilediği vurgulanmıştır.

Kaynaklarda vurgulanan bu görüşleri test etmek, ağız özelliklerinin korunmasında cinsiyetin rolünü, kadın ve erkek kaynak kişilerin dil karşısındaki tutumlarını değerlendirmek üzere tarafımızdan dar kapsamlı bir ön araştırma yapılmıştır.

Türkiye Türkçesi ağızları temelli bu çalışmada, karşılaştırma yapma imkânı sağlama bakımından farklı ağız grupları evrene dâhil edilmiş ve evreni temsilen, Kütahya, Erzurum ve Trabzon ağızları seçilmiştir. Erzurum ve Trabzon, coğrafi bakımdan birbirine

¹ Bu makale, 14-18 Eylül 2015 tarihinde Kuzey Kıbrıs/Mağusa'da yapılan 8. Uluslararası Diyalektoloji ve Jeolengüistik Kongresi'nde sunulmuş, daha sonra genişletilmiş bildiri metnidir. Makalenin hazırlanışın görüşleriyle katkıda bulunan Yrd. Doç. Dr. Gülcan Çolak Bostancı'ya teşekkür ederim.

² Elbette bu tercihte başka faktörlerin de rolü vardır. Mesela Ankara ağızlarını belgeleme çalışmasındaki tecrübelerini anlatan Demir, kadınlardan alınan verilerin çok daha canlı, çok daha eğlenceli ve ilgi çekici olduğu görüşündedir (2013: 61).

yakın, Kütahya'ya uzak yerleşim birimleridir. Bu üç ağız alanı, aynı zamanda farklı ağız gruplarını da temsil etmektedir. Erzurum ağızları, Kars, Gümüşhane ve Erzincan ağızlarına; Trabzon ağızları da, Rize ağızlarına yakındır. Gümüşhane'nin kuzey kesimlerinde Trabzon ağızlarının etkisi görülür. Kütahya ağızları ise Ege Bölgesinin diğer ağızlarına büyük ölçüde benzerlik gösterir. Karahan (1996: 1-2), Erzurum ağızlarını Doğu Grubu, Trabzon ağızlarını Kuzeydoğu Grubu, Kütahya ağızlarını da Batı Grubu ağızları içinde değerlendirmiştir.

Araştırmada kullanılan veriler, Efrasiyap Gemalmaz'ın *Erzurum İli Ağızları* (1978) ile Bernt Brendemoen'in *The Turkish Dialects of Trabzon* (2001) ve Tuncer Gülensoy'un *Kütahya ve Yöresi Ağızları* (1988) başlıklı eserlerindeki erkek ve kadın kaynak kişilerden derlenmiş metinlerdir. Her üç eserin yayımlanma tarihleri arasında çok uzun bir zaman dilimi yoktur.

Gemalmaz'ın eserinde kadın kaynak kişilere ait sadece beş metin bulunduğu için metin sınırlandırması da bu sayıya uygun olarak yapılmış ve araştırmada her bir eserden alınan beşi erkek, beşi kadın kaynak kişiye ait olmak üzere toplam 30 metin kullanılmış, çok uzun metinlerin ancak bir bölümü araştırmaya dâhil edilmiştir. Metin seçiminde basit tesadüfi örnekleme yöntemi uygulanmışsa da daha çok yetişkin kaynak kişilerin metinleri tercih edilmiştir.³

Tablo 1'de görüldüğü üzere ağız verileri değerlendirilen kaynak kişilerin yaş ortalaması; Erzurum'da 53, Trabzon'da 73 ve Kütahya'da yaklaşık olarak 55'tir.

Tablo 1: Metinlerdeki Kaynak Kişilerin Yaş Ortalaması

İLLER	Genel	Kadın	Erkek
Erzurum	53	54,2	51,8
Trabzon	73	72,8	73,5
Kütahya	55,2	47,4	63

Bir ağız, ölçünlü dilden fonetik, morfolojik ve leksik bakımlardan farklılık gösterebilir. Bu araştırmada sadece ağızlardaki fonetik ve morfofonemik farklılıklar esas alınmıştır. Önce bir metindeki kelime sayısı belirlenmiş, daha sonra bu metindeki ölçünlü dilden ses yapısı bakımından aynı olmayan kelimeler sayılarak bunların bütüne oranı hesaplanmıştır. Sonucun, o metindeki ağız özelliklerinin korunma oranını gösterdiği varsayılmıştır.⁴

³ Kütahya ve Yöresi Ağızları'nda 20 yaş altı kişilerden derlenmiş metinler de bulunmaktadır. Ağız özelliklerinin korunmasında yaş değişkeni etkilidir. 20 yaş altı gençlerin dilinde, eğitim-öğretime bağlı olarak ölçünlü dilin daha fazla etkili olduğu görülmektedir. Bu sebeple yapılan bu araştırma için 20 yaş altı kaynak kişilere ait metinler kullanılmamıştır. Kaynak kişilerin hiçbirinin eğitim durumu belli değildir.

⁴ Ağız metinleri ile ilgili bir derlem bulunmadığı için kelimelerin sayımında bilgisayar kullanılamamıştır. Böyle bir usulde hata riski elbette vardır. Ancak bu hataların oranları değiştirebilecek ölçüde olmayacağı görüşündeyim. Araştırmanın sonucu, konuyla ilgili genel bir kanaatin oluşmasına yardımcı olabilir. Bir derlem oluşturulduğu takdirde ağızlar üzerinde pek çok istatistikî çalışma yapmak imkânı da bulunacaktır.

Bulgular

Tablo 2: Kaynak Kişilerin Adı-Soyadı, Cinsiyeti, Yaşı ve Ağız Özelliklerini Koruma Oranı

İL	CİNSİYET	AD- SOYADI	YAŞ	KORUMA ORANI	METİN SAYFA NUMARASI
Erzurum	Kadın	Altun Nene	80	71%	55-57
		Elmas Hanım	30	67%	63
		Hatice Otlaca	33	65%	161-163
		Dilber Hanım	68	61%	178-179
		Gülşehar Hanım	60	62%	107-110
	Erkek	İskender Yılmaz	44	68%	148-149
		Ziyaeddin Güler	59	60%	231-232
		Suphi Gürsoy	37	68%	73-75
		Muratoğlu Mehmet	50	67%	58-59
Trabzon	Kadın	Şevket Önal	69	67%	76-77
		Zühre Virdil	90	66%	68-69
		Kadun Kara	90	70%	81-82
		Safınaz Sancak	70	72%	82-84
		Saadet Civelek	87	69%	115-116
	Erkek	Havva Apaydın	65	66%	99-100
		Ömer Ustamehmetoğlu	67	64%	67-68
		Ali Aydın	70	61%	90-91
		Ali Osman Karioğlu	80	65%	63-64
		Hasan Çebi	67	56%	101-102
Kütahya	Kadın	Mahmut Mahmutoğlu	80	64%	113-114
		Fatma Kaya	61	76%	234
		Sevim Hürata	39	61%	135-136
		Fadime Guş	60	65%	170-171
		Fadime Gaya	28	61%	211-212
	Erkek	Ayşe Hanım	49	52%	209-210
		Halil Altınkaya	78	68%	183-184
		Ahmet Gümüş	67	58%	218-219
		Emin Dağ	45	54%	166
Hasan Kocatürk	69	62%	174-175		
Hasan Yavuz	56	62%	168		

Tablo 3: Cinsiyetler Arasında Ağız Özelliklerini Koruma Oranları ve Farkları

İLLER	CİNSİYET		FARK
	KADIN	ERKEK	
Erzurum	65,2%	66%	0,8%
Kütahya	63%	60,8%	2,2%
Trabzon	68,6%	62%	6,6%

Tablo 3'teki veriler değerlendirildiğinde Erzurum'da ağız özelliklerini koruma değerinin kadınlarda %65,2, erkeklerde %66; Trabzon'da kadınlarda %68,6, erkeklerde %62 ve Kütahya'da kadınlarda %63, erkeklerde %60,8 oranında olduğu görülmektedir. Erzurum'da cinsiyetler arası dikkate değer bir fark bulunmazken Kütahya'da

yaklaşık %2, Trabzon'da ise yaklaşık %7 oranında kadınlar ağız özelliklerini daha fazla korumaktadır.

Değerlendirme

Tablo 3'teki değerleri, Öztürk'ün (2009) yer verdiği bir istatistikle birleştirerek değerlendirmek istiyorum. Ağız özelliklerinin korunmasında cinsiyetin rolüne dair bir çalışma yapan Öztürk, Hatay'dan derlediği metinler üzerinde kadın ve erkek kaynak kişilerin fonetik, morfolojik ve leksik özellikleri koruma oranını belirlemiş ve kadınların daha koruyucu olduğu sonucuna ulaşmıştır (2009: 568-569). Öztürk'ün verdiği oranların (*{-IcI}*, *{-Ik}* ekleri ve *gibi/gimi* edatının kullanımıyla ilgili olanlarının⁵) kadın ve erkek kaynak kişilere göre ortalaması ile Erzurum, Trabzon ve Kütahya ortalamaları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4: Dört İlde Cinsiyetler Arasında Ağız Özelliklerini Koruma Oranları ve Farkları

İLLER	CİNSİYET		FARK
	KADIN	ERKEK	
Erzurum	65,2%	66%	0,8%
Kütahya	63%	60,8%	2,2%
Trabzon	68,6%	62%	6,6%
Hatay	63,5%	56,5%	7%

Dört yöredeki kadın ve erkek kaynak kişilere ait oranları şöyle değerlendirebiliriz.

1. Erzurum'da ağız özelliklerini koruma bakımından erkeklerle kadınlar arasında önemli bir fark yoktur. Kadınlar Kütahya'da % 2.2, Trabzon'da % 6.6, Hatay'da %7 oranında erkeklerden daha fazla koruyucu durumundadır.

2. Her dört yöreye ait metinler farklı tarihlerde derlenmiş/basılmıştır. Erzurum 1978, Kütahya 1988, Trabzon 2001, Hatay 2009 tarihidir. 30 yıllık zaman diliminde Türkiye'de sosyal şartlar değişmiştir. Erzurum'daki % 0.8'lik oran, bu konuda her iki cinsten birini öne çıkaramayacak derecede azdır. 1970'li yılların Erzurum'undaki şartlar, erkekteki ağız özelliklerini pek etkilememiş gözükmektedir. Kütahya örneğinde bu farkın % 2.2; Trabzon'da ise % 6.6 olduğunu görüyoruz. Hatay'da ise kadın ve erkek kaynak kişiler arasında % 7'lik bir fark karşımıza çıkıyor.

3. Araştırmamıza kaynaklık eden ağız çalışmalarından bir kısmının hazırlandığı 1978-1988 yılları arası zaman diliminde önceleri kadınlar ve erkekler arasında ağız özelliklerini koruma bakımından önemli bir fark yokken, daha sonraları (2002 ve 2009 verilerinde) erkekler, ağızlarını ölçünlü Türkçe yönünde belli oranlarda değiştirmeye başlamışlardır. Bu da Türkiye'de değişen sosyal şartların erkek kaynak kişilerin dillerini kadınlardan daha fazla etkilediğini göstermektedir. 2000'li yıllar herhâlde erkeklere sosyal hayatla ilgili daha çok imkân sunmuş olmalı ki kadınlarla aralarındaki fark açılmıştır.

Coğrafi konum olarak bu dört yöre aynı değildir. Erzurum, diğer illere göre Ankara, İstanbul, İzmir, Antalya gibi büyük şehirlere uzaktır. Bu, sosyal hayatı etkileyen önemli

⁵ Öztürk'te (2009) yer alan leksik ölçütlerle ilgili oranları, bu ölçütleri araştırmamızda kullanmadığımız için dışarıda bıraktık.

bir değişkendir. Erzurum’da kadın ve erkek konuşurlar arasında önemli bir farkın olmasında zaman faktörünün yanında, bu mesafenin de rolü olduğu düşünülebilir. Belki yapılacak yeni derlemelerde daha değişik sonuçlar çıkacaktır.

Trabzon’da iş alanlarının sınırlı olması dolayısıyla erkek nüfusu genellikle çalışmak üzere büyük şehirlere gider. Ağız özelliklerinin değişmesinde erkeklerin gurbetçi olmalarının önemli etkisi vardır.

Kütahya ve Hatay isebüyük merkezlere daha yakındır. Sosyal şartlar, buradaki erkeklerin dillerini de ölçünlü Türkçe yönünde etkilemiştir.

Ortaya çıkan oranlar, erkek dilinin çeşitli değişkenlerden etkilendiğini ortaya koymaktadır. Erkekler değiştirmekte, kadınlar ise korumaktadır. Yaptığımız araştırmada (ve Öztürk 2009’da) öne çıkan sebep, sosyal hayatta kadın ve erkeklerin konumlarıyla ilgili gibi görünmektedir. Bu da bugüne kadar yapılan çalışmalarda zaten gözleme dayalı olarak zikredilmekteydi. Biz de Öztürk (2009) gibi sonucu sayısal olarak da test etmiş olduk.

Şimdi konuyla ilgili başka sorular sorabiliriz. “Acaba aynı sosyal şartlar, erkeklerin değil de kadınların lehine olsaydı bu defa dili koruyan erkek, değiştiren kadın mı olacaktı?” veya “Kadınla erkeğin sosyal hayatta eşit olduğu toplumlarda, değişme her iki cinsten de görülebilecek miydi?” Bu sorular bizi “sosyal konum/toplumsal cinsiyet” dışında başka değişkenler üzerinde de düşünmeye sevk edebilir. Bu değişkenlerin başında “biyolojik cinsiyet” gelir.

Kadınların koruyucu, erkeklerin koruyucu olmayan tutumları, onların biyolojik cinsiyetlerine bağlı bir eğilim olabilir mi?

Dünyadaki pek çok araştırmada kadınların kullandıkları dil konusunda (bu dil yöresel ya da ölçünlü dil olabilir) erkeklere göre daha koruyucu olduğuna dikkat çekilmiştir. Üstelik bu sonuca ulaşan bazı araştırmalarda kadın ve erkek denekler arasında sosyal imkânlar bakımından pek de fark olmadığı anlaşılmaktadır. Bu araştırmalardaki görüşleri şöyle özetleyebiliriz:

Jespersen, *Language: Its Nature, Development and Origin* (1922) adlı eserinde kadınların muhafazakâr tutumunun dilde de yeni şeyleri kullanmaktan onları alıkoyduğunu, erkeklerin ise yeni kullanımlara meyilli olduğunu belirtir (Vasko 2010). Sapir, 1929 yılında Yana dili üzerinde yaptığı bir çalışmada Yanalı kadınların farklı kültürlere ait kavramları kendi ana dillerinde tanımlama yoluyla kullanmayı tercih ettiklerini, erkeklerin ise yabancı kelimeleri aynen kullandıklarını tespit eder (Osam 2000: 169). Aynı sonuca Koasati dilini inceleyen Haas da ulaşır. 1944’te yaptığı araştırmada yerli kadınların başka kabilelerin kelimelerini kullanmaktan kaçındıklarını, erkeklerin ise bu kelimeleri kullanmayı bir saygınlık belirtisi olarak kabul ettiklerini belirler (Osam 2000:169). Lakoff’un, *Language and Woman’s Place* (1975) adlı eserindeki kadın diline dair tespitlerinden biri, onların düzgün ve mükemmele yakın bir şekilde dil bilgisi kurallarına uyma eğiliminde olmalarıdır. Toplum, küçüklüklerinden itibaren kadınlara nasıl konuşmaları gerektiği konusunda ortam hazırlamaktadır. Dil konusunda daha özgür kılınmış olan erkek çocuğu yeni ifadelere daha açık olurken dil konusunda sınırlandırılan kız çocuğu eski stillere daha bağımlı kalır. Lakoff’a göre toplum tarafından hazırlanan bu ortam, her ne kadar kadına toplumsal bir rol verse de bu rol çerçevesinde öğrendiği dil, kadının kendini gerektiği gibi ifade edememesine neden olur (1975: 5-7). Crawford (1995: 13), kadının dilinin daha çok toplumsal cinsiyetle ilgili olduğu görüşündedir.

Wolfram-Fasold'ın yazdığı *The Study of Social Dialects in American English* (1974) adlı eserde, kadınların prestij varyantı konusundaki farkındalıklarının sadece kendi konuşmalarıyla değil genel olarak konuşmaya karşı tutumlarıyla ilgili olduğu belirtilir (Vasko 2010). Cameron ve Coates'un *Some Problems in the Sociolinguistic Explanation of Sex Differences* (1989)'daki tespitlerine göre modern şehir toplumlarında her türlü sosyal sınıfta kadınlar, prestij varyantından daha az sapmaktadırlar (Vasko 2010). Labov da bütün sınıflardaki ve yaşlardaki kadınların erkeklerden daha ölçünlü bir dil kullandıklarını ileri sürer (Wodak 1998). Moylan'ın 1982'de yaptığı araştırmada Papua Yeni Gine'de aynı sosyal konumdaki kadınların genellikle ölçünlü bir dil kullanma eğiliminde oldukları, erkeklerin ise böyle bir eğilimlerinin bulunmadığı görülmüştür (Osam 2000: 171). Güney Afrika'da, kız ve erkek lise öğrencilerinin dili özenli kullanmalarını araştırmaya yönelik bir çalışmada da kız öğrencilerin, erkeklere oranla, ölçünlü söyleyişe daha yakın oldukları belirlenmiştir (Trudgill 1983: 86). Japonya'da Yoichi tarafından 1992'de yapılan bir araştırma, kadınların yabancı kelimelerin kullanımında daha duyarlı olduklarını göstermiştir (Osam 2000:170). Gordon ve Holmes, 1997'de Yeni Zelanda'da yaptıkları farklı araştırmalarda kadınların kendi dillerine erkeklerden daha duyarlı olduğunu tespit etmişlerdir. Kadınlar dillerine girmiş İngilizce kelimeleri kullanmaktan kaçınmalarına karşılık erkekler, her ortamda İngilizce konuşabilmektedirler (Osam 2000:171). Osam, 200 öğrenci üzerinde yaptığı anket çalışmasında “erkek öğrencilerin ana dile karşı duyarlılık konusunda yeterince hassas davranmadıkları, kız öğrencilerin ise daha hassas oldukları” sonucuna ulaşmıştır (Osam 2000: 176). Edwards'a (2009) göre, kadınların konuşmalarında daha fazla kibarlık ve ölçünlü dil özelliklerinin bulunması, onların kendilerine olan güvensizliklerini değil kolaylaştırıcı ve destekleyici isteklerini ortaya koyar. Erkekler ve kadınlar dili çocukluklarından beri farklı amaçlar için kullanırlar; çünkü çocukluklarından beri farklı sosyalleşmeler içerisinde bulunmuşlardır (2009: 137). Beyin-dil ilişkisi üzerinde yapılan araştırmalar, beynin bölümleri arasındaki hacim ve işlev farklılıklarının kadın ve erkeklerde değişiklik gösterebildiğini ortaya koymuştur. Mesela beyinlerinin sol yarıküresi (konuşma yeteneği merkezleri) ameliyat edilen hastaları inceleyen Landsell, erkek hastaların konuşma yeteneklerini neredeyse tamamen kaybetmelerine karşılık kadın hastaların konuşma yeteneğinde neredeyse hiç sorun oluşmadığını görmüştür. Yapılan araştırmalara göre bir kız çocuğunun beyininin sol tarafı, erkek çocuğunkine göre daha hızlı gelişmektedir. Bu durum, daha iyi konuşmada ve diğer dil becerilerinde kızları daha avantajlı kılmaktadır (Çolak Bostancı 2008: 91-93).

Türkçe öğretimi ile ilgili literatürde dinleme, okuma, yazma becerilerinin geliştirilmesinde cinsiyetin rolüne dair pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda da kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre dil konusunda daha hassas oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Mesela 2006-2010 yıllarını kapsayan beş yıllık süreçte hazırlanan 47 yüksek lisans ve doktora tezini kapsayan bir incelemede, kız öğrencilerin dil becerilerinin erkeklerden daha iyi bir düzeyde bulunduğu belirlenmiştir ki bu da kadınların ölçünlü dil konusundaki dikkatlerini ortaya koymaktadır. Çolak Bostancı (2008; 133-156), kadın ve erkek dilindeki farklılıkları ve bunların sebepleri ile ilgili çeşitli görüşleri, Türkçedeki temel kelimelerin cinsiyetlere göre çağrışım setlerini konu alan doktora tezinde ayrıntılı olarak tartışmıştır. Bütün bu görüşlerde “toplumsal cinsiyet/sosyal konum” yanında “biyolojik cinsiyet” faktörü de telaffuz edilmektedir.

Sonuç

Araştırmalar gösteriyor ki kadın, yöresel dili kullanıyorsa yöresel dili, ölçünlü dili kullanıyorsa ölçünlü dili korumakta; erkek ise yöresel dili kullanıyorsa ölçünlü dile; ölçünlü dili kullanıyorsa yöresel dile doğru dilini değiştirebilmektedir. Kadın dilinde sapma yoktur, erkek dilinde sapma vardır. Bu durum kadının dilde daha muhafazakâr olduğuna işaret etmektedir. Kadında, pratikte kullandığı dili (ağız ya da ölçünlü formuyla) en ideal biçimde kullanma, dil yoluyla kendini gösterme, doğru bilinen ve yaygınlaşan kurallara bağlı kalıp onu koruma isteği vardır. Kadın ve erkekteki bu farklı eğilimler, erkeğin kapalı toplumlardaki etkin rolü dolayısıyla toplumsal cinsiyetle ilgili gibi görünmektedir. Hâlbuki her iki cinsin etkin olduğu alanlarda da kadının ölçünlü dil koruyuculuğu ortaya çıkmaktadır⁶. Bu tespit, dil konusundaki farklı eğilimlerin “biyolojik cinsiyet”le ilgili olabileceği, kadın ve erkeğin birçok konuda olduğu gibi dil konusunda da cinsiyete bağlı bir tutum/tavır sergilediği şeklindeki bir görüşün göz ardı edilmemesi gerektiğine işaret eder. Sosyal konumdaki ayrıcalık, erkeğin bu eğilimine zemin hazırlamakta, bu da “biyolojik cinsiyet”i geri plana atıp “toplumsal cinsiyet/sosyal konum” faktörünü öne çıkararak değişmelerin bu faktöre bağlanmasına sebep olmaktadır.

Şimdilik hem biyolojik hem de sosyal ve kültürel sebeplerin çeşitli oranlarda dilin, kadın ve erkeklere göre farklılaşmasında etkili olduğunu söylesek de hangi sebebin daha baskın olduğunu, konu üzerinde yapılacak başka araştırmalar gösterecektir.

Kaynakça

- ARSLAN, Akif (2013), “Okuma Becerisi ile İlgili Makalelerde Cinsiyet Değişkeni”, *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 2/2, s. 251-265.
- BRENDEMOEN, Bernt (2001), *The Turkish Dialects of Trabzon, Their Phonology and Historical Development*, Volume II, Texts, University of Oslo. Department of East European and Oriental Studies.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1994), *Anadolu Diyalektolojisi Üzerine Malzeme*, 2. Baskı, C.1, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- CRAWFORD, Mary (1995), *Talking Difference: On Gender and Language*, Sage Publications, London.
- ÇOLAK BOSTANCI, Gülcan (2008), Türkçedeki Temel Kelimelerin Cinsiyetlere Göre Çağrışım Setleri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim, Dalı Doktora Tezi.
- DEMİR, Nurettin (2013), *Ankara Örneğinde Ağızların Belgelenmesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- EDWARDS, John (2009), *Language and Identity*, Cambridge University, Press, NY.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (1978), *Erzurum İli Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GÜLENSOY, Tuncer (1988), *Kütahya ve Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KARAHAN, Leyla (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

⁶ Kişisel gözlemim şöyle: Konuşmasında ağız özelliklerini az da olsa ölçünlü dile yansıtan pek çok eğitilmiş erkeğe rastladım; ama böyle eğitilmiş kadına pek az. Eğitilmiş kadın, eğitilmiş erkeğe göre ölçünlü dili kullanma konusunda genellikle daha duyarlıdır.

- KORKMAZ, Zeynep (1994), *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- LAKOFF, Robin (1975), *Language and Woman's Place*, New York, Harper& Row, Publishers.
- OSAM, Necdet (2000), 'Cinsiyet Değişkeni Sözcüksel Bağlamda Anadile Duyarlık Olarak Nasıl Yansır?', *XIII. Dilbilim Kurultay Bildirileri*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s.169-178.
- ÖZTÜRK, Jale (2009), *Hatay Ağzı*, Karahan Kitabevi, Adana.
- ÖZTÜRK, Jale (2009), 'Ağız Araştırmalarında Kadın', *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri 25-30 Mart 2008 Şanlıurfa*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 565-573.
- TRUDGILL, Peter (1983), *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society*, Penguin Boks, Harmondsworth, England.
- VASKO, Anna-Liisa (2010), *Male and Female Language in Cambridgeshire: Differences and Similarities, Varieng, Studies in Variation Contacts and Change in English*.
- WODAK, Ruth and GERTRAUD Benke (1998), *Gender as a Sociolinguistic Variable: New Perspectives on Variation Studies*, The Handbook of Sociolinguistics, Blackwell Publishing.

ANADOLU AĞIZLARINDA DEVRIK CÜMLE VE ZARF

Yrd. Doç. Dr. Fatma Sibel BAYRAKTAR
Trakya Üniversitesi

İnsanlar arasında iletişim kurma aracı olan dil yazı dili ve konuşma dili olarak ayrıştırılabilir. Konuşmanın hazırlıksız oluşu, konuşmaya hem vücut dilinin hem mimik ve jestlerin dâhil edilişi ile verilecek bilgi alıcıya çok yönlü materyalle en etkili biçimde sunulmaya çalışılır. Alıcının dalgınlığına, unutmamasına, önemsememesine meydan vermemek için aslında konuşmacı tiyatral bir sunum gerçekleştirmektedir. Bunu yaparken başvurduğu metotlardan birisi de monotonluğu giderici, heyecanı artırıcı devrik cümleler kurmaktır. Devrik cümleler konuşma dilinin yazı dilinden daha sık başvurduğu cümle çeşitleridir. Ağız çalışmalarında ele alınan malzeme hazırlıksız konuşmalar olduğu için bizim için çok değerlidir.

Daha önce ele aldığımız Anadolu ağızlarındaki devrik cümlelerde yer alan özne, dolaylı tümleş ve nesne öğelerinin incelemesi bize vurgu ve onarım cümlelerinin devrik cümle kuruluşunda önemli sebepler olduğunu ancak devrik cümlelerin oluşumunu sadece bu sebeplerle açıklamamızın yeterli olamayacağını göstermiştir.

Bu çalışmada cümlede seçimlik olarak bulunan ve cümleyi, vasıta, sebep ve yön gibi çeşitli açıklayıcı unsurlarla tamamlayan zarf tümleşlerinin devrik cümlelerdeki kullanım şekilleri incelenecektir.

1. Devrik Cümle Nedir

Türkçe özne+nesne+yüklem sıralaması olan bir dildir. Her ne kadar yeni araştırmalarda “İlk Türkçe ve belki Ana Türkçe döneminde Türkçenin temel söz sırasının *nesne+yüklem+özne* olabileceği” varsayılsa da (Sebzecioğlu/Ekdi, 2016: 357) Orhun Türkçesi döneminden beri özne+nesne+yüklem sıralamasının temel söz dizimi olduğu muhakkaktır. Ancak yine Türk dilinin tarihi dönemlerinde meydana getirilmiş olan birçok düz yazı metninde devrik cümleler bulunmaktadır. Orhun Yazıtlarında 2, Oğuz Kağan Destanında 4, Dede Korkut kitabında 64, Kâbusnâme çevirisinde 273, Âşık Paşazade Tarihi’nde 165 devrik cümle vardır. Atasözü ve deyimlerde sıkça karşılaştığımız devrik cümlelerin ise Türkçeye hareket hatta eğlence kattığı da söylenebilir.

Yapısal dilbilimciler dilde her şeyden önce ‘kullanım’ın esas olduğunu söylerler. Bir dili ana dili konuşurlarının şekillendirdiğini ve onların her söylediklerinin doğru olduğunu savunurlar. Bu nedenle dil, belli kurallara göre konuşulması ve/veya kullanılması gereken bir araç değildir (Kocaman, 1978: 10). Ancak elbette ki her konuşurun dilin en temel kurallarını göz ardı etmemesi de gerekir. Bu kurallar anlaşılabilirlik ve mantıksal bütünlüktür.

2. Zarf Tümleci Nedir

Tümleçlerin yüklem anlamını tamamlayıcı ögeler olduğu konusunda gramerciler arasında ihtilaf yoktur. “Fiilin muhtelif şartlarını ve zamanını gösteren cümle unsurudur.” (Ergin, 1986: 400), “Zarf tümleci yüklem anlamını, tarz, ölçü, yer, yön vb. bakımlardan daha belirgin duruma getiren, sınırlayan sözcük veya sözcük gruplarından oluşan tümleçtir.” (Korkmaz, 1992: 179).

Ancak tümleç çeşitleri için çeşitli adlandırmalar altında yapılan sınıflandırmalarda değişik görüşler söz konusudur. Gencan’a göre tümleçler: “1. Düz Tümleçler, 2. Dolaylı Tümleçler, 3. İlgeç Tümleçleri, 4. Belirteç Tümleçleri’nden oluşmaktadır” (Gencan, 1979: 100). Eker de benzer bir açıklama yaparak: “Tümleçler (complement) yüklem anlamını çeşitli yönlerden tamamlayan ögelerdir. Dolaylı tümleçler, zarf ve edat tümleçleri olmak üzere üç türdür. Edat tümleçleri, genellikle zarf tümleçlerinin bir türü olarak da değerlendirilmektedir” demektedir (Eker, 2011: 417).

Edat ya da ilgeçlerden hiç bahsetmeden tümleçlerin hepsini zarfların içinde değerlendiren araştırmacılar da vardır. “Dünyada yalnız bir özelliğe sahip olan hiç bir varlık veya eylem yoktur. Bütün varlıkların ve bütün eylemlerin pek çok özellikleri vardır. Eylem adları da varlık adları gibi birer genelleştirilmiş kavram oldukları için eylemleri tanımlamaz, onlara yalnızca işaret ederler. Bu yüzden, eylemlerin özelliklerini tanımlayan, yani onları niteleyen sözlere gerek vardır. Bu sözler, zarflardır ve eylemlerin özelliklerine ad olan her türlü söz, söz öbeği veya cümle (zarf-fil), zarf olarak kullanılabilir” (Karaağaç, 2009: 195).

“Zarfsayan kılış fiillerinin zorunlu, oluş ve isim cümlelerinin seçimlik olarak istediği cümle unsurudur. Yüklem yapanı, olanı, bildireni, üzerinde gerçekleştiği nesnesi ve mekânı dışında, vasıta, sebep ve yön gibi her türlü durumlarını tanımlamaya yarayan bir unsurdur” (Delice, 2003: 140). Zarfların sınıflandırılması konusunda da bazı farklılıklar söz konusudur: Ergin “Zarfların ana fonksiyonu fiilin şartlarını ve zamanını göstermektir. Fakat bu ana fonksiyon birlikte kullanıldığı fiilin manasına göre şekil, tarz, vasıta, yön, eşitlik, benzerlik, sebep, miktar, derece, hal, durum, bağlılık, hedef, bedel, alet, karşılaştırma, zaman, müddet, sür’at, vs.vs. gibi zarfların; instrumental, eşitlik ve yön eklerinin; gerundiumların, son çekim edatlarının, hasılı zarf olarak kullanılan her türlü kelimelerin ve kelime gruplarının taşıdığı çeşitli ifadeler halinde görülür” (Ergin, 1986: 401).

Korkmaz işlevleri bakımından zarfları “1. Zaman Zarfları 2. Yer Ve Yön Zarfları 3. Tarz Zarfları (nitelik bildirme zarfları, durum bildirme zarfları) 4. Azlık-Çokluk (miktar) zarfları 5. Soru Zarfları” (Korkmaz, 2003: 495-523) olarak sınıflandırmıştır. Gencan, Korkmaz’a ilave olarak “koşul belirteci” maddesini ekleyerek hem -sa şart ekine örnek vermiş (Eğer demokrasiye inanıyorsak ve memleketinde bir hürriyet rejimi kararlaştırmasını istiyorsak bir şeref terbiyesine ihtiyacımız vardır) hem de şayet ve eğer sözcüklerini bu maddede zikretmiştir. (Gencan, 1979: 428). Üstünova’nın Ad İşletimi adlı eserinde zarf tümlecini “1. Zaman Zarf Tümleci 2. Durum Zarf Tümleci 3. Nedenlik Zarf Tümleci 4. Nicelik Zarf Tümleci 5. Yer-Yön Zarf Tümleci 6. Nitelik Zarf Tümleci 7. Soru Zarf Tümleci 8. Süreç Zarf Tümleci 9. Süreklilik Zarf Tümleci” (Üstünova, 2008: 225) olarak sınıflandırılmış ve zarf tümleçlerinde ad çekim eklerinin aldığı roller ayrıntılı olarak incelenmiştir.

3. Anadolu Ağzlarındaki Devrik Cümleler ve Zarf Tümleci

Ağız çalışmalarında sözlü malzeme, konuşmacıyla sohbet eder bir şekilde ve doğal ortamında anlık gelişen bir eylem sonucu elde edilmektedir. Bu nedenle hazırlıksız olarak gerçekleştirilen bu konuşmalardaki her tür dil malzemesi son derece kıymetlidir. Konuşmacıya genellikle anıları, askerliği ya da düğünü vb. konularda sorular sorulur. Günlük yaşantısındaki ritüeller, yakınları, eş ve çocukları gibi genel geçerliliği olan konular da saha araştırmacılarının çoğunlukla ele aldığı temalardır. Eğer konuşmacı sohbeti seven biri ise konuşma doğaçlama olarak bütün duyguları içerebilir. Böylece konuşmacı birçok devrik cümleye de imza atmış olur. Konuşmacının vurgulamak istedikleri, üzüntü, kırgınlık ya da sevinç duyduğu konular devrik yapıda cümleler kurmasına neden olur. Konuşmacı bazen söylemek istediklerini aniden hatırlayamaz ya da yanlış verdiğini düşündüğü bilgiyi cümlenin sonuna doğru düzeltme ihtiyacı hisseder. Bütün bunlar bize devrik yapılarla ilgili birçok malzeme sunmaktadır.

Bizim araştırma alanımız devrik cümlelerdeki zarfların yüklemine ardına itildiği yapıda olan cümlelerdir. Zarflar cümlede vazgeçilmez öğeler olmamasına rağmen, iletişim esnasında doyurucu bir bilgilendirme isteniyorsa zarflara ihtiyaç vardır. Çünkü zarflar ayrıntıları, sebepleri, sonuçları ve zamanı sunar.

Biz bu çalışmamızda, TDK tarafından basılmış olan Emin Kalay'ın *Edirne İli Ağzları*, Canan İleri'nin *Eskişehir İli Mihalıççık İlçesi ve Yöresi Ağzları*, Cemil Gülseren'in *Malatya İli Ağzları*, Tuncer Gülensoy ve Ahmet Buran'ın *Tunceli Yöresi Ağzlarından Derlemeler* ve Tuncer Gülensoy'un *Kütahya ve Yöresi Ağzları* adlı eserlerinde geçen metinlerdeki devrik cümleleri ele alarak inceledik.¹ Konumuz fonetik farklılıkların tespiti olmadığından bu tür değişimleri dikkate almadık.

İncelenen ağızlarda devrik cümlelerin yüklemine ardına itilen öğeleri istatistiki olarak incelendiğinde; Tunceli ağızı *yüklem+zarf tümleci* ile 3. sırada, Edirne ağızı *yüklem+zarf tümleci* sıralaması ile 4. sırada, Kütahya *yüklem+zarf tümleci* ile 6.sırada, Malatya *yüklem+zarf tümleci* ile 8. sırada ve Eskişehir Mihalıççık ağızı da *özne+ yüklem+zarf tümleci* ile 9. ve *yüklem+zarf tümleci* ile 10 sıradadır. Yani hiç bir ağızda zarf tümleçlerinin cümle sonunda olması öncelikli değildir. Daha önceki tespitlerimizde de dile getirdiğimiz gibi kısa cümleler devrik cümleler için daha rahat bir kültür ortamı sunmaktadırlar (Bayraktar, 2014: 687). Buna rağmen zarfların cümlenin vazgeçilmez öğeleri olmaması nedeniyle açıklama cümlelerinde ve çoklu öğeli cümlelerde de cümle sonunda yer aldıkları görülmektedir.

¹ Bu çalışmada öğrenci bitirme ödevlerinin derlemeleri kullanılmıştır: Emine Behrur “Malatya Ağzındaki Devrik Cümlelerde Sözcük Sıralaması” 2013 Trakya Üniv. Edeb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Bitirme Ödevi, Edirne; Esra Hatipoğlu “Canan İleri'nin Eskişehir İli Mihalıççık İlçesi ve Yöresi Ağzları Kitabındaki Devrik Cümlelerin İncelenmesi” 2013 Trakya Üniv. Edeb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Bitirme Ödevi, Edirne; Nazlı Özdemir “Emin Kalay'ın Edirne İli Ağzları Kitabındaki Devrik Cümlelerin İncelenmesi” 2013 Trakya Üniv. Edeb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Bitirme Ödevi, Edirne; Pınar Akderya “Tunceli Ağzındaki Devrik Cümlelerde Sözcük Sıralaması” 2014 Trakya Üniv. Edeb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Bitirme Ödevi, Edirne; Emine Merve Beyaz “Kütahya ve Yöresi Ağzlarında Devrik Cümle Yapısı İncelemesi” 2016 Trakya Üniv. Edeb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Bitirme Ödevi, Edirne

3.1. Zaman Zarfları

Bir oluş ve kılışın zaman içindeki yerini bildiren sözlerdir. Sonsuz zaman çizgisi üzerindeki belirli veya belirsiz zamanları gösterir. İncelediğimiz metinler ağız çalışmalarına malzeme derlemek amacıyla derlenen konuşmalar olduğundan kaynak kişiye genellikle eski âdetler, gelenekler ve alışkanlıklar anlatılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla da zaman bildiren zarflar genellikle belirsiz zamanlara işaret eden “eskiden, şimdi, sonra, o zamanlar vb.” sözcüklerden oluşmuştur.

galbur olurdu **eveli** / avayıkları dolduruz, kınaları çerezleri K/172,65

aleyzahman derlêdi **esgiden** / aleyzahman K/151,4

gece kınası oluyo **hinci** K/170,12

urda da vême ūraşiler şindi. E./193

derileri pek lezzetli olur deye haşlâlâ onu **ilk önce** K/161,59

ordan agamıyılın geldi **peşin**. E./183

çeyizi yapâ **her şeyden önce**. E.M./7.Metin

3.1.1.Zaman unsurunun kesin ifadelerle yer alması da mümkündür

tekra çuldan çıkarız, ūş sût sona K/238,52

geldik, yok, eskişeyre götürdük / yedibin leraya orda amaliat oldu, **bir ay sōna** K/230,46

ben bi saçân altında üç elti geçindim **om beş sene**. E./199

allah var yoğarda / idare ettih **yirmi sene**. M./313

3.1.2. Bazen de aralıklı oluşları ya da sürekli oluşları anlatır:

ezgisini çekemedim **devamlı** K/142,272

sabânan birez ışıdı / sağlam gağdıh şükür **gene**. M./373

geleçâğe ölmeyene tohum ekecekler **gine**. M./274

ben burda kaldığım için etibarlarda dağıtıyom eyle **kadir geceleri felan**. M./327

tabi sōna sōna gurbannanı kesiyoz **yılda** K/171,31

3.1.3. Zaman Zarflarında Onarım:

Zaman zarflarının yer aldığı devrik cümlelerde devrikliğin ana nedeni onarım olarak görülmektedir. Bazı durumlarda konuşmacı metin bütünlüğü içinde bir önceki devrik ya da düz cümlede veya söz konusu cümle başında yer alan zaman zarfını cümle sonunda da tekrarlayarak veya düzelterek eksik bıraktığı bilgiyi pekiştirmek ya da tamamlamak gayesi gütmektedir veya cümle sonunda belirttiği zamanı hemen arkasından düzelterek zihnindeki gerçek zamanı belirtmektedir.

üç gece de erzurum'un içinde, yukârda eski konak'ta durduk **bej gün**. E./170

esgiden bizim urlâ emede bälmiş / **emedin bazarı gurulduu gün, sōli günü** emed derlêdi **esgiden**... K/224,17

o **otutdurduktan sona**, adam işe gitcek **sahat dördte** K/228,126

hayvannarı **endirikene**, şindi **sararkan** ön taraftaki hayvandan sarılmıştır **gelirken** K/241,142

evela başdan örtü, döşek gidē, haba, keçe gidēdi **gündüzleri** K/172,66

şindi bobamiy geldi **iki gün sōra**. E/181

bi gına gecesi yapallar **akşam,cumartesi akşamı**. E.M./43.Metin

ben nişannı durdum **işde iki sene,bi sene**. E.M./1.Metin

3.1.3.1. Zaman Zarfında Onarımın tamamlanamaması (Eksiltili Cümle):

Zaman zarfının cümle sonunda yer aldığı bazı cümlelerde bazen eksiltili yapı görülür. Bu gibi durumlar anlatıcının konuyu tam olarak zihninde oluşturamamış olduğunu ve onarımın tamamlanamadığını düşündürür.

çok_olmadı **hemen** ...E./36.Metin

onnan da **zabālen** dikkiler, **aşamneyin**... E.M./25.Metin

şinci biz, **sahat bu sıralā** işde, öleye geliriz, şu anda K/167,17

Aşağıdaki cümlede bilgi onarımı yoktur. Sadece cümle eksiltilidir.

onlar **pazar günü** geldiler/hareket ettiler biz **pazartesi**. T/46

3.1.4. Zaman Zarflarında Vurgu:

3.1.4.1. Zaman Zarflarının Fiilden Sonra Yer Aldığı Cümleler

Vurgu fiilde olabilir:

ölmüş sona. E.M./25.Metin

o da **gidi** u gece. E/145

gidicez bugün yarın. E.M./32.Metin

annatçādın şindiye gıdā. E/198

3.1.4.2. Zaman Zarflarının Fiilden Sonra Yer Aldığı Cümleler

Vurgu zaman unsurunun üzerinde olabilir:

aman yatāni galdırman demiş peygamberimiz **hemen**. E.M./16.Metin

biz üç kişi yunanistan'a geçecek **gece**. E/180

orayı orayı tapı tapı veri **emen** E/125

3.1.5. Zaman Zarflarında İşlev Kayması:

Özellikle “şimdi, yine” gibi zaman zarfı öğelerinin kimi konuşmalarda zaman bildirmediği, cümle dışı unsur konumunda yer aldığı da gözlenmektedir.²

undan sōra, yörü şevketlim dedi şindi. E/192

günün uzunnū demiş on iki saattır demiş kıs şindi. E/178

bilmem gızanım / kendi bilir şindi. E/201

“de-”li cümlelerden sonra da “şimdi, ondan sonra” vb. gibi cümle dışı unsurların bir sonraki cümleye hazırlık bakımından dolgu olarak konulduğunu görüyoruz.

uslu adama ben kızımı vermem **deyveri** şindi. E/188

ben de gideyim bakayım **dēyi** şindi. E/145

3.1.6. Zaman Zarflarında Ekler:

3.1.6.1. -ken zarf fiil eki ile kurulmuş zaman zarflarının Anadolu ağızlarında zaman zarfı olarak kullanımı çoğunluktadır:

annesinin gözleri kör olmuş **ālākan**. E/194

bobamgıl sarıyer'e taşınmıştı ben **küçükken**. E.M./33.Metin

goyverilmiş atları. hebisi birden, bōle göçün **önünden gidēkene** K/236,12

² Bu konuda yapılmış bir çalışmada araştırmacı “şimdinin geleneksel dilbilgisi kitaplarında tanımlandığı üzere konuşma anı bildirme işlevi olan bir zaman belirteci oluşunun diğer anlamsal işlevlerinden yalnızca biri olduğunu” savunur. “şimdi bir zaman belirteci değil bir söylem ögesidir.” (Pınar İbe Akçan, 2008: 119)

3.1.6.2. Yer, zaman, miktar vb. gösteren adlara gelerek eklendikleri adları, fiillere geçici birer zarf görevi ile bağlayan ad çekimi ekleri, zamanla anlam kaymasına ve işlev aşınmasına dayanan bir kalıplaşmadan geçerek eklendikleri sözlerle kaynaşıp gerçek zarfları oluşturmuşlardır (Korkmaz 2003:160). Anadolu ağızlarındaki devrik cümlelerdeki zarfların da bir kısmının bu kalıplaşmalarla elde edilmiş sözcüklerden oluştuğunu görmekteyiz. Zaman zarfları bu konuda en çok malzeme veren alan olmaktadır.

3.1.6.2.1. +(n)A yönelme durumu eki:

şinci biz, sahat bu sıralā işde, öleye geliriz, şu anda K/167,17

3.1.6.2.2. +DA bulunma durumu eki

ruslar bolşeviklii ilan etmişlē ı sırada. E.M./25.Metin
köyün adamı toplanıyo, sabāleyin gitcē **satde**. E.M./48.Metin

3.1.6.2.3. +DAn çıkma durumu eki

almış / getirmiş avratlar **sabahdan** / goşşular alışımış ya. M./252
golüğ ün en gēdiylərđ **eskiden**. M./383
sonra ertesi günü kalkdılāmı varı sādıcını kaldırı **erkendene** K/195,17

3.1.6.2.4. +CA eşitlik eki

Anadolu ağızlarında yazı diline göre daha yoğun olarak kalıplaşmalarda görülen bu ad çekim eki bir örneğimizde ek yığılması ile +CA+SI iyelik ekini de alarak kullanılmıştır. Bu tarz kullanımlara Edirne yöresinde de sık rastlanır.

dünü dindiinde alıp dışarda işde olannā dışarı ali,/gider düün **bitincesi**. E.M./43.Metin

3.1.6.2.5. +(I)n/+(U)n vasıta durumu eki

yannız kışın taşma yapıyü sulardan tunca nērinden / u tarla dedīn göl baba, deniz ölü **kışın**.

iş oluyor /para olmuyor **yazın**. E.M./43.Metin

3.1.6.2.6. +IA(<ile) vasıta durumu

ladik beş ağanın elindeymiş **zemāniyle** M./243
Genellikle +(I)n/+(U)n vasıta eki ile birlikte ek yığılması ile kullanılmıştır.
güzden önce bi **dā** varısın **āşamneyin** K/174,14
gocası gelmiş **āşamneyin**. E.M./15.Metin
ermenek'den gelini aldık **zabālen**. E.M./2.Metin
gelilerdi **sabağ man**. M./315
bunar orda topluca yemek yiyolar **öleñnēn**. E.M./7.Metin

1.3.7. Zaman Zarflarında İkileme

Zaman zarflarında ikileme öncelikli değildir. Eldeki örneklerde görüleceği üzere hem zarfın yüklemden sonra olması hem de ikileme yapılması vurguyu zarfın lehine artırmaktadır.

hayvan otlatmā gelillemişdi **gışın gışın**. E.M./8.Metin
ordı bi lokum dutā **varı vamas** K/139,147

1.3.8. Devrik İsim Cümlelerinde Zaman Zarfı

Yazı dilinde olduğu gibi konuşma dilinde de devrik yapıda olan isim cümleleri fiil cümlelerine oranla oldukça sınırlıdır. Buna rağmen araştırmamızda isim cümlelerinde

zaman zarfının cümlelerin sonunda yer aldığı durumlara sıklıkla rastlanmıştır. Konuşma metinleri gereği geçmişe dair anıların anlatıldığı metinlerde “vardı, yoktu” gibi yüklemelerin ardından genellikle “o zaman, eskiden, şimdi” gibi zaman zarfları yer almaktadır.

o, u yanna geçēdi, bunu gorlādı / u u yanna ōledi **esgiden** K/235,16

orda çok iyi bi üretmen varıdı **u zaman**. E.M./49.Metin

dörd hane var ıdı burada **esgiden**. E.M./49.Metin

oda dakımıymış,/bilmem masa örmekle, bilmen nelē yokdu **esgiden**. E.M./37.Metin

yirmi dene torunum ma benim şimdi. E.M./29.Metin

fakat şimdi, şimdi gōli o ādetlē kalktı da / tabi taraktōrlē va şimdi K/168,25

bizim zamanımızda takşi, münübüs yoktu **evel**. E/133

saat on bire beş mi vādı, **geşmiş gün** K/148,19

ellahın ibadet günidir **cuma günü**. T/153

3.1.8.1. İsim cümlelerindeki zaman zarflarının ismin “bulunma hali” ile kullanımları da çoktur:

bunnarın üzerinde pıçaqları varmış **u zaman ki zamanda**. E./137

eşgiyā varmıştı **vakti zamānında**. E.M./7.Metin

ōlanın bōle damıstı vādı **o zamannūda** K/187,42

nışannı dım ben **gavırın geldiinde**. E.M./1.Metin

3.2. Yer Yön Zarfları

Fiildeki oluş ve kılışın yerini ve yönünü belirleyen zarflardır (Korkmaz, 2003: 498). Ağızlardaki devrik cümlelerde yer ve yön zarflarının oldukça az malzeme verdiğini gördük.

3.2.1. Bazen cümlede vurgu fiilin üzerindedir:

gir içeri. E/134

annem kapıyı **açtı/girdi** içeri. T/38

mardın on üçünde **girdi** içeri. E/123

3.2.2. Bazen de vurgu fiilden sonra gelen zarfın üzerindedir.

sēriz **dışarı**. E/132

adam sāde taşırılmış yemekleri filan **içeri dışarı**. E./146

belki on sene hep aktı **burdan aşā**. E./184

demek **ki** bir ay yol yürüdük **gudüse gadā** K/214,25

gidersin **iki deniz arası**. T/114

3.3. Niteleme Zarfları

Bir hareketin oluşma biçimini ve niteliğini bildiren zarflardır. Bizim metinlerimizde hazırlıksız konuşmalar olduğundan tanımlar genellikle “böyle, şöyle” gibi edatlarla -belki o anda vücut dilini de kullanarak- nitelikler izah edilmeye çalışılmaktadır.

açılmaz **ōle** K.137,81

gidēsın **bōle** K/144,310

amanın tavıklar içerde yüzüyoru **bōle**. E.M./2.Metin

işde ben çalışırım **şōle**... E.M./28.Metin

te bunnar eskilerde bunnarı kestim **üle**. E./129

bizim gene sandalyede bāriler **bōle sesle**. E./139

benim çöcüklem bi açık t,ōbüle okusun / ilēlesin benim kalbimde **üle** E/126

niye çabuḥ düştün **beyle**. M./371

3.3.1. Niteleme Zarflarında İkileme

Niteleme zarflarında ikilemelerin çokluğu göze çarpmaktadır. Bu ikilemeler bazen tabiat taklidi seslerden oluşmaktadır. İkileme ile zarfın üzerindeki vurgu da artırılmış olmaktadır.

mendilin üsdüne döşeriz hamurı **pazı pazı**. E.M./33.Metin

gul yanına baktım çakul çukul. E.M./50.Metin

zebure âladı gine **gara gara**. E.M./3.Metin

ondan sona şişileri doldururun **sıcak sıcak**. E.M./35.Metin

bi yandan geldiler,/bi yandan gitdilē işde **parça parça**. E.M./8.Metin

gaç yeri gazdıla öle öle. E.M./40.Metin

ırda pindiriler öküz arabasınna **tıngır tıngır**. E./133

gırmızılānı sarmış **tek tek**. E.M./7.Metin

bir havta (düün) yaparız. **düünlü dümbelekli** K/211,12

işte, haziranda başlarız galdırmaa **ağır ağır, ufağ ufak** K/219,38

3.3.2. Niteleme Zarflarında “gibi” Edatının Kullanımı

Anlatılmak istenen konunun niteliğini ortaya koymak için benzetme yoluna gitmek de konuşma dilinde yaygındır. Bu durumda *gibi* edatı işlek olarak kullanılır:

böyle sapsarı kesilmiş **nar gibi**. T/47

yağmur da yağıyor **sicim gibi**. T/45

sarı oluyo, **aynı şu kilimin tahtası gibi**. E.M./7.Metin

annat dedi meseleyi / annattım **oldü gibi**. E.M./182

he sizden ayıp değil / gëydım **kısırak gibi**, çıktım **betirek gibi**. M./343

Åşık māmıtlā elif_anın undan sōna anası vārmış İtiyar **benim gibi**. E./144

aynen böle atar yay bunu, **darannış gibi, böle ipek gibi** K/238,45

3.3.3. Niteleme Zarflarında Ekler

Niteleme zarflarının cümle sonunda yer aldığı cümlelerde +DAn, +DA, ama en çok da +CA isim hal eklerinin niteleme görevinde kullanımı sıkça karşımıza çıkmaktadır. Malatya ağzında zaman bildirmede sıklıkla kullanılan +IAyIn ekinin niteleme amaçlı kullanımına rastlanmıştır. Yine Malatya ağzında “genelik” şeklinde “olarak” karşılığında bir niteleme zarfı görülmektedir.

3.3.3.1.+DA Bulunma Durumu Eki

getiriz tātayı şöle / yastağēç, deriz, unun üstüne yazarız, **gocuman şöle gözlümü şeklinde** K/234,11

sapı ezilmiyoru **saman halinde**. E.M./43.Metin

3.3.3.2. +DAn Ayrılma Durumu Eki

Aslında –mADAn eki –(I)p zarf fiil ekinin olumsuzudur ve birleşik bir ek olarak yazı dilinde de kullanılmaktadır.

beş gün beş gecede ısdambola düşdük **bi lokma bi şē yemeden** K/191,77

u deler urasını çatlatmadānı. E/128

3.3.3.3. +CA Eşitlik Eki

kızım demiş / bu adamı aldık_ama dërmiş **usulca**. E/177

unnā deyişleme atā, unna çala çala kız evine gidēle gece, kız evine gitdi_mi, kızın da kına yakarlā / āyle ebdes alā gelir **gözēce** K/172,70

mayasını eze,/yuururuz hamurı **gatica**. E.M./7.Metin
ata bindirip getiriyoları gelini **eylece**. M./330
ondan sora çocunu yerleştiriyor güveysini orda **gözelcecik**. E./141

3.3.3.4. Aşağıdaki örnekler +CA ekinin işlevini üstlenmişlerdir.
gağarlar / el öperler **gözelgēnelik**. M./272

o şireler süzülüncē o mırığı çıhınca sōradan gine gadınlar birliğinen toplanılır **güzel-**
leyin. M./248

3.3.4. Niteleme Zarflarında Vurgu

3.3.4.1. Diğer devrik cümleli durumlarda olduğu gibi vurgulanmak istenen zarfın bi-
lerek en sona aktarıldığı durumlar vardır.

kapıyı birisi geldi **heybetle böle** K/141,231

ne biliyim artıh **seviç, heves o biçim!** M./259

hadi gāli bu yatdı ölü gibi! K/230,35

isannar arabala gidērdi, öküz arabasınna üle yayan, öküz arabasınna. E./132

3.3.4.2. Vurgunun fiil üzerinde olduğu devrik yapılar da görülür.

hep otçān büle. E/200

santaralda duruvarı öyle. E/200

kustum içēerde ne vāsa! E/184

3.3.5. Niteleme Zarflarında Onarım

Niteleme zarflarının cümle sonunda yer aldığı devrik yapılarda asıl çoğunluğu onarım
cümleleri oluşturmaktadır. Cümlenin asıl üyesi olmayan zarflar teferruatları veren öge-
lerdir. Konuşmacı cümlesinin daha anlaşılır olmasına karar verirken eksiklerini cümlenin
ilerleyen anlarında zihninde tamamlamakta ve cümleye en sonunda ilave etmeyi uygun
görmektedir.

kırpyım bunnarı, kesiyim **te büle eski**. E/129

böle teker gibi oluu, **kırpın gibi**. E.M./7.Metin

tarhana yaparlar **ayranına**. M./329

mal suvarırdıh **barhac inan**. M./283

esgiden bıçaklālā mıçaklālā oynālā, **efe biçimi böle** K/174,25

on dene makineli tūfē oldu, **ar makineli** K/194,164

3.3.6. Niteleme Zarflarında Eksilteli Anlatım:

Devrik cümlelerdeki niteleme zarflarının sonda olduğu cümlelerde eksilteli anlatımla-
ra diğer zarf türlerine göre daha çok rastlanmıştır.

efendim, enselik kısmını oniki gazık yapılır / dik olarak çakılır **dört küşe** K/241,149

aynı bir, bir tarafı geniş dört küşe olarak yapılır. bir tarafı da **aynı tunal şeklinde uzun**
olarak K/237,8

aydan geçiri gadınnar. üç gat dört gat K/238,46

3.3.6. Devrik İsim Cümlelerinde Niteleme Zarfı

Niteleme zarflarına isim cümlelerinin devrik yapılarında zaman zarflarında olduğu
oranda rastlanmamıştır.

kaşları var **galem gēbi** K/199,24

bir arkadaşım var **genç**. T/47

bizde deildir **ūdet öle** K/143,298

çünkü şeh efendi anarşist ruhlu bi adam deil **böle** K/159,49
nasıl bizim ev kopritifin yanda / az rampa **böle** K/230,28

3.4. Sebep Zarfları

Cümledeki oluş ve kılışın oluş veya kılınış nedenini açıklayan zarflardır.

3.4.1. “diye” edatının sebep zarfı olarak kullanımı özellikle Malatya’da yaygındır.

Bazen ki’li birleşik cümlede yan cümle olarak da karşımıza çıkmaktadır.

aradı bi göli gece anam galkā onun suyunu deyişdiri, **kirli gan aksın deye** K/162,69
yapışvādım ben bunun guyruna **garı deye**. E./187

anlının çatına beyle bağlydıh **alını yumru olmuya diye**. M./254

nişasta galefir dögerler / içine gorlar **güve düşmesin diye**. M./248

o yimegi yerler **taze yemeği deyyē**. M./267

bi avuç duz atarlı ki **bayatımasın diye**. M./248

oğlanlar sivişirlerdi arada ki **gızlar görsün diye**. M./248

halı yastıklarını mecbur tuvara yaslarlardı ki **souk değmesin diye**. M./356

3.4.2. Sebep zarflarında cümle sonunda “için” edatı kullanımı yaygın değildir.

gelmiş bu **eşgiyāya teşekkür etmek için**. E.M./7. Metin

onu biraz bi şeiler gatar yani **halkı güldürmek için** K/146, 62

kimisi donuz yapā, ēlemek için K/174, 21

Tahta kapıysa çamura suvuyu **hava geçmemāğ için**. M./285

3.4.3. Sebep Zarflarında Ekler

Hal ekleri ile sebep zarfları yapmak Anadolu ağızlarındaki devrik cümlelerde sık rastlanır bir durumdur.

3.4.3.1. +(y)A Yönelme Durumu Ekiyle

Özellikle yönelme durum ekiyle *için* edatının işlevini üstlenen sebep zarfı oluşturulmaktadır.

gelini getirirdih / kınıya gēderdih **kınasını yahmaya**. M./340

ermene’e gitdik biz, **bu abdulla abinin gelinini getirmeye**. E.M./2. Metin

bu toprak getimiş **gözlēne sürmē**. E./145

bir ağ torba dikerlerdi **azziğın goymuya**. M./367

yun alırlardı **yatak bağlamıya**. M./354

kava garışıvarı şindi **hastalıktan**. E./198

3.4.3.2. +DAn Çıkma Durumu Ekiyle

Zaman zarflarıyla kıyaslandığında sebep bildiren zarflarda bu ekin kullanımı sınırlıdır. seviyo **da ondan** K/231,72

hani, yık demişle de /kimse yıkmamış, **türbe diyelekten**. E.M./36. Metin

iki gişi olmazsa gēdemiydik **gorhusundan**. M./263

3.4.4. Sebep Zarflarında Vurgu

3.4.4.1. Sebep zarflarında da zarf eğer yüklemden sonra ise çoğunlukla vurguyu üzerine almaktadır.

o gelesiyē, hemen biz göri onun gelcei sahat yaklaştımı bizde bi hararet, **memet gelecek deye** K/160,6

bobam annem beklemeden, baktı kendini beklemedimi çūşıdan gelince pek sinirleni-
veri. **deerimiz yok evde deye** K/160,32

bi de bana bi tokat vurun **allah rızası için**. T/34

altıma gancık bi eşek vëdilë **yörü deye**. E/187

3.4.4.2. Vurgunun fiilde olduğu durumlar daha azdır.

eğer vademiz dolmuşsa bizi burda öldürme bu dört teneke ceviz için. T/48

aynı şekilde oğuntu bardağ gönderirler sünnetimiz var pazara **geliñ** deyi. M./327

3.4.5. Sebep Zarflarında Onarım

Sebep zarflarında da zarfların sonda olması onarıma bağlanabilir. Bu zarflar genellikle bir yan cümle boyutunda olmaktadır.

o zaman vëlilere memurin ırakısı verirlerdi, **gelen giden müsöfirini ağırlasın deye** K/158,2 devlete telgraf çektim **bize mekäre hayvanı yollasın deye**. E./186

Sonbaharın iki ay geçtikden sonra salırlar ki **yazın gec doğursun diye**. M./295

3.5. Nitelik (Birliktelik) Zarfları

Türkiye Türkçesinde araç birliktelik vb. nitelikleri gösterme işlevinde *ile* edatının ekleşmiş biçimi olan {-IA} Anadolu ağızlarında da kullanılır. Bu yolla eylemin/yüklemnin niteliği anlatılır. (Üstünova, 2008: 256)

3.5.1. “İle” edatının tek başına veya vasıta hali eki ile ek yığılması şeklinde kullanımı yaygındır.

bişirirsın **ataş man**. M./279

işde tatlılar için yapıyos,/çörek yapıyos guznelerde **hamur unan**. E.M./7. Metin eveli bakır salılâmışdı **suynan**. E.M./16. Metin

yanan bötdürürüz,suyu ilk evela bötdürürüz,/sovanı gavırırız **yanan**. E.M./48. Metin ama yirmi gün arayla konturola götürüyo, **hususî taksiyen** K/231, 55

bu çoçları yimiş bunnar evde **bobasınnan**. E./179

en geri evlenince geçinemedik **agamna**. E/184

şinine alıyos geriye,**tenekelële**. E.M./7. Metin

dāmāt peşin getiri kıs tarafına nişanı çalgıyla. E./138

haber alamañ yani yoğ sıra benim deyi lec ediylerdi / zor unan alıydıñ **döüş ünən kavgiynan eyiliğ inen**. M./273

3.5.1.1. “ile beraber/ (ı)nan beraber” şeklinde birlikteliğin vurgusunu artırdığı örnekler de bulunmaktadır.

ondan sona eğer kini verilecek olursa āzını aşmak için sabırlı gene, okumuş ālim birisi gelir / ufak bi tasın içine suyu gor, **kaşığ ılan berāber** K/142,259

unnā merkezi teşkil ediyo, hepsinin şeyi, etrāfın **gazālarinnan berāber** K/153,88

ben çekildim o tarafa, o da **benimle berāber**. E./157

kaştınāni kırk gün sōra şā ismeyil bi gidī çadırların oldū yere **atinnan baraber**. E./188

3.5.2. Nitelik Zarflarında Vurgu

Nitelik zarflarının sonda olduğu cümlelerde onarım ve vurgu birbirine çok yakın durmaktadır. Yani konuşucu konuşma esnasında onarması gerektiğine karar verdiği cümle ögesini ilave ederken aynı zamanda vurgulamış da olmaktadır.

bu gız geri dönmüş **teliynen dovağiynan**. M./250

garadeniz doldu **zırhlynan** K/191,80

künde on sahat yol **alıyos atlōlan** K/192,118

düzlëñden sōna düzgüñgelik şiltenin içine soħarıñ / ağızını dikerik **iyneynen**. M./273

3.5.3. Nitelik Zarflarında Onarım

Nitelik zarflarının cümle sonunda en çok onarım için yer aldıkları gözlenmektedir. parçadan böyle gundak ekledillēdi, **dikiş makinesiynen**. E.M./5. Metin bulğar geldi külere **arabalā**, iki tane duruy bizim. E/150 götürüler gonşular **omzuynan**. E.M./41. Metin örtülerler **bi kilimnen**. E/156

3.5.4. Nitelik Zarflarında Eksilti

Eksiltili durumlarda da vurgunun yine eksiltili bir durumda bulunan son ögede olduğunu görebiliyoruz.

kimimiz katırla gidiyoruz **kimimiz eşek...** T/44

3.6. Miktar Zarfları

Devrik cümlelerde miktar zarfları da tıpkı zaman zarfları gibi daha çok kesinlikten uzak, belirsiz, ortalama miktarları vermektedir. Burada konuşmacıların ele aldıkları kollar, anlatılanların anılardan çıkarılmaya çalışılan ve hatırlanmasında zorluk çekilen kollar olduğunu varsayarsak miktar zarflarındaki belirsizliğin nedenini de anlamış oluruz.

küçük çocuk vā **bi tane**. E/200

dīm ye sana, o bacalar dedīniz şey üç tene. E./124

hani bi şey gakmıyuru **bolca**. E.M./39. Metin

okuyo işde,/**hepsi** okuyollar **hep**. E.M./49. Metin

yirmi gün bi mület ver / ben düşüneyim **acıķ**. E/ 179

iyin allahım'a şükür işte **aşık**. E./197

ölelikle biz gidip gelmiyöz, **fazla** K/164, 41

bizde üretmen yok **fazla**. E./155

bunu herkez bilū **aşā yoķarı**. E/154

3.6.1. Miktar Zarflarında Vurgu

Miktar zarflarının yüklem ardına geçtiği durumların hemen hepsinde aslında vurgu zarfın üzerindedir. Konuşmada miktar açısından açıklama yapılmaya sonradan karar verildiyse miktar, bu vurguyla dikkatlere sunulmaya çalışılmaktadır.

meldin aldım **bi desde** K/200, 48

dēzem annadıvēsın **bi dene** K/171, 39

e, amıcam da bizi almış / getirmiş üç tane. E/130

kesti karıyı / olüylar **kırk tane**. E/191

çok soudu havalar çok. E.M./5. Metin

bilmiyoruz kaç sene olduğundan beri **aħa bu kadar**. M./315

3.6.2. Miktar Zarflarında Onarım

Miktar zarflarında da zarfların ötelenme sebebinin çoğunlukla onarım olduğu görülmektedir. Yine vurgulanması gerektiğine karar verdiği ögeyi cümleye ekleyerek hem onarım yapmakta hem de sonradan hatırlanan ögeye vurgu katılmaktadır.

vakti iyi ise adam davar keser, yüka yazar, /pilaf pişirir **beş aldı gazan**. E.M./41. Metin devletden bütçe ayrılıyō, **her sene** mesela **ortalama olarak**. E.M./7. Metin

o ikilik paradan şōle būmak gibi çıkmış, şētmiş, kese etmiş / sıralamış **a'mış, yetmiş ikilik** K/216, 83

ekmek çılmış **elliye**. T/111

3.7. Şart Zarfları

-sA eki bilindiği gibi kendi başına bir yargı bildirmedeği ve cümlemin asıl fiildeki hareketin gerçekleşmesini bir şarta bağladığı için işlev bakımından zarf fiil görevindedir. (Korkmaz, 2003: 1038) Anadolu ağzlarındaki devrik cümlelerde -sA eki ile oluşturulmuş yan cümleler ana cümlemin zarf tümlecini oluşturmaktadırlar. Sayıları oldukça sınırlıdır. Bir örneğimizde “şartıyla” sözcüğü kullanılmıştır. Şart bildiren zarfların cümlemin vurgusunu üzerine aldıklarını görmekteyiz.

doum yapıcıan, **müsaade edersen**. E.M./15. Metin
işte ikinci sene harmanını galdırız, **allah ne verise** K/219, 42
südünü tüç’çar getiriz husüsü, **neden isdenirse** K/238, 37

3.7.1. Şart Zarflarında Onarım

Vurguyu üzerine alan şart zarfları bazen sadece vurgu için değil sonradan eklenmesi gereken bilgiler için de ikinci sıradaki cümle durumundadırlar.

yani, gış mevsiminde giderken, yaz yaylarına gelirkene, aşşa yokarı bir ayda çıkarız. bir ayda her gün sabala söt sekizde beygirlerin üzerine **yükünü vurmak şartıyla**. K/240, 114
oğlanı ya davara salırlardı / ya davar yemliyecek ahırda **gışın olursa**. M./279
bu sefer sıra geliyi oğlanın sünnetine neysem **doğan çocuk eğer erkekse**. M./259
iscak geliyö veya gış gış olmayacak,/malın çoğalmasını gösteriyo, ay **avlalanırsa**. E.M./7. Metin

3.8. Soru Zarfları

Fiildeki oluş ve kılışı çeşitli açılardan soru yoluyla belirleyen zarflardır. Soru zarflarının kullanıldığı cümlelere baktığımızda, aslında bazılarının amacının soru sormak olmadığını cümleye vurguyu artırmak amacıyla soru zarfı eklendiğini görebilmekteyiz.

tereyâyı **nerde** bulcâz u zaman? E/199
he **niynek** bundan soyna. M./293
gün **geçer mi** bunda şu yaşta emme. M./290
annamayıviren **niden?** E.M./1. Metin

3.8.1. Soru zarflarında vurgu

3.8.1.1. Soru yoluyla karşı tarafla iletişim kurulmaya çalışılan cümlelerde vurgunun soru zarfıyla birlikte fiilin üzerinde olduğunu görüyoruz:

ne üraşyon benlen? K/226, 53
ne gonuşmomuşun bennen K/226, 55
nâp buluştunuz üle? E/199
ben baküm bakıyım yav / küllük te bu kalbır nası kalmış bu gece? E./167

3.8.1.2. Soru zarfının içeriğinde zaman unsurunun olduğu aşağıdaki örneklerde vurgu zaman zarfının üzerindedir.

oraya kim gidecek, her gün, her gün? E.M./49. Metin
yaşı küçükse n ölür bizim âlimiz sōna ba? E/157
sen annadıvedin demi şindi / nasıl gonuşdünu harfi harfine aklında dutamaz K/171, 43
ne diyo sabâlen /gadire ilendin bilmam nâptın da çocün öldü diyon K/228, 93

3.9. Sınırlama

Fiildeki oluş ve kılışın başka türlü olamayacağını veya hemen yapılması gerektiğini gösteren sınırlayıcı zarflardır.

adam dünür geldiini tahmin ediyosa, yemek çay falan vermiyor **hiç, kesinlikle!**
E.M./7. Metin
galdı malagda **bobasız**. E.M./3. Metin

Sonuç

Anadolu ağızlarında tespit edilen devrik cümlelerdeki fiilden sonra yer alan zarfları incelediğimiz bu çalışmada en çok malzemenin *zaman zarflarında* olduğunu gözlemledik. Elimizdeki malzeme her ağız bölgesindeki zaman zarflarının “eskiden, evvelen, şimdi, sonra” gibi net olmayan zamanlara işaret ettiğini bize gösterdi. Anlatıcıların daha çok anılar ve günlük rutinler gibi konuları ele almaları nedeniyle zaman unsurunun da bu cümlelerde bulanık olduğu gözlemlenmiştir.

Yine en çok zarf tümlecinin cümle sonunda yer aldığı devrik isim cümleleri arasında sayıca en çok rastlanan zarf tümleci çeşidinin zaman zarfları olduğu görülmektedir. Konuşma metinleri gereği geçmişe dair anıların anlatıldığı metinlerde “vardı, yoktu” gibi yüklemelerin ardından genellikle “o zaman, eskiden, şimdi” gibi zaman zarfları yer almaktadır.

Özellikle “şimdi, yine” gibi zaman zarfı ögelerinin kimi konuşmalarda zaman bildirmediği, cümle dışı unsur konumunda yer aldığı da gözlenmektedir. “de-”li cümlelerden sonra da “şimdi, ondan sonra” vb. gibi cümle dışı unsurların bir sonraki cümleye hazırlık bakımından dolgu olarak konulduğunu görüyoruz.

Zaman zarflarında dikkat çeken noktalardan birisi de onarım cümlelerinin diğer zarflardakine göre çokluğudur. Bu durum bize cümleyi zihnimizde oluştururken en çok emek sarf ettiğimiz unsurun **zaman** olduğunu düşündürdü!

Zarfların cümle sonuna ötelendiği cümlelerde bunun nedenini tespit etmeye çalışırken onarım mı yoksa vurgu mu ön planda sorusuna cevap vermekte zorlandık. Çünkü aslında cümlelerin ana ögelerinden olmayan zarflar konuşmacının iletmek istediği konu hakkında ayrıntı vermek istemesi ile ilgilidir. Hazırlıksız konuşmalarda konuşmacı konuşmasına ilave etmeye karar verdiği ayrıntıların önemli olduğunu düşündüğünden bu ek bilgiler hem vurgulanmak istenen bilgiler hem de tamamlanması gereken ögeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bütün zarf tümleçlerinde ama özellikle zaman zarflarında isim hal eklerinin görev değişimi ile zarf görevinde kullanıldığına tanık olduk.

İkilemelerle zarflar oluşturmak ağızlarda sıklıkla görülen bir tarzdır. Ancak bunun zaman zarflarında sınırlı miktarda, niteleme zarflarında ise oldukça yüksek miktarda kullanıldığını gördük.

Yer yön zarflarının devrik cümlelerde kullanımı sınırlıdır. “İçeri, dışarı” gibi donmuş kalıplar kullanılmaktadır.

Zaman zarflarından sonra en çok niteleme zarfları malzeme vermiş bulunmaktadır. Konuşmacılar nitelerken konuşmanın da heyecanı ile çoğunlukla “öyle, böyle, şöyle” gibi belirsiz ifadeleri kullanmaktadırlar. Belki konuşmacılar bu esnada vücut dillerini de kullanmakta, vurguyu da çoğunlukla sonradan cümleye dâhil edilen zarfa veya fiile yüklemektedirler. Eksilteli anlatımların en çok niteleme zarflarında görüldüğünü de söyleyebiliriz.

Niteleme zarflarında “gibi” edatı kullanarak benzetme yoluyla durumu izah etme yaygın bir kullanımdır. Hâl ekleri de kullanılmakta ve bu ekler arasında yoğunluk +CA ekinde görülmektedir.

Devrik cümlelerdeki sebep zarflarında Anadolu ağızları “için” edatının kullanımını pek tercih etmemiş, onun görevini en çok “diye” kalıplaşmış edatına ve bazen de “+(y)A” yönelme durumu ekine devretmiştir. Vurgu genellikle zarfın üzerindedir. Ama fiilin vurguyu üzerine aldığı cümleler de bulunmaktadır. Sebep zarflarının cümle sonunda olduğu onarım cümleleri çoğunluktadır ve bu zarflar genellikle bir cümle boyutundadır.

Nitelik (birliktelik) zarfları genellikle “ile” edatı ve bunun ekleşmiş şekilleri “ile” edatına vasıta hâli ekinin ilavesi gibi varyantlarla oluşturulmuşlardır. Vurguyu artırmak için “ile beraber” şeklinde kullanımlar da dikkat çekicidir. Niteleme zarflarında da vurgu ve onarım, zarfla yapılmakta yani konuşmacı konuşmasında vurgulamak istediği zarfi fiilden sonra da olsa belirtirken hem cümlede eksik kaldığını düşündüğü bilgiyi vermekte hem de bu bilgiye vurgu yapmaktadır.

Miktar zarfları da genellikle konuşmacının resmi bir üslup benimsememesinden kaynaklı olarak belirsiz ifadeler içermektedir. “Biraz, bolca, hepsi, azcık” vb. vurgu genellikle miktar zarfının üzerindedir.

Şartlı cümleler aslında ana cümlenin zarfi konumunda olduklarından bunu da bir başlık altına aldık. Sayıları sınırlı olmakla birlikte dikkat çekici bir konu olarak görülmektedir. Vurgu genellikle şart cümlesinin yani ana cümlenin zarfının üzerindedir. Konuşmacı ele aldığı konuyu bir şarta bağlama gereğini hatırlayınca doğal olarak vurguyu da bu ögeye yüklemektedir.

Soru zarflarında vurgunun soru zarfiyle birlikte fiilin üzerinde olduğunu görüyoruz. Ele aldığımız cümlelerde soru zarfi aslında genellikle fiilden öncedir. Ancak fiilden sonra da bir zarf bulunduğu için bu cümleleri de inceleme gereği duyduk. Soru zarfları bazen soru sormak gayesiyle değil vurguyu artırmak için kullanılmışlardır. Konuşmacı konuşmasına heyecan katmak için soru yoluyla dikkat çekmeyi seçmiştir.

Anadolu ağızlarındaki devrik cümlelerde gerçek zarflar olan -(y)İp ekiyle sadece bir örnekte karşılaştık: “goşduruyollamışdı hayvanı **binip**. E.M./7. Metin”, -(y)İp zarf fiilinin olumsuzu olan “-mAdAn” ekine de sadece bir kez rastladık: “o gelince hemen önüne goruz, hiç **bekletmeden** K/160, 8”.

“diye” kalıplaşmış zarfının “yerine” anlamında kullanımına da bir kez tesadüf ettik: “lambalā ve hana oynalā vardır / aynaları dakarla **altın diye** K/167, 16”.

Kaynakça

- Akçan, Pınar İbe (2008), “Türkçede Bir Söylem Ögesi Olarak Şimdinin Ezgi Görünümleri”, *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 5, S. 2, s. 119-135.
- Banguoğlu, Tahsin (2007), *Türkçenin Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.
- Bayraktar, Fatma Sibel (2014), “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Devrik Yapı”, *6. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 4-7Aralık 2013, Bursa, s. 681-690.
- Bayraktar, Fatma Sibel (2015), “Anadolu Ağızlarındaki Devrik Yapıda Dolaylı Tümlenin Durumu”, *7. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 16-18 Ekim 2014/Elazığ, s. 203-214.
- Bayraktar, Fatma Sibel (2016), “Anadolu Ağızlarındaki Devrik Yapıda Nesne”, XI. Uluslararası Türk Dilli Kurultayı, 25-28 Eylül 2016, Budapeşte/Macaristan.
- Börekeçi, Muhsine (2004), *Türkçede Hal Eklerinin İşlevsel Olarak Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme*, IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 1996, Çeşme.
- Delice, H. İbrahim (2003), *Türkçe Sözdizimi*, Kitabevi Yay., İstanbul.

- Demir, Nurettin – Yılmaz, Emine (2003), *Türk Dili El Kitabı*, Grafiker Yay., Ankara.
- Demircan, Ömer, “Türkiye Türkçesinde Vurgulama ve Odaklama”, www.cukurovaturkoloji.com. s. 157.
- Ediskun, Haydar (1985), *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Eker, Süer (2011), *Çağdaş Türk Dili*, 7. bs., Grafiker Yay., Ankara.
- Ergin, Muharrem (1986), *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yay. İstanbul.
- Gencan, Tahir Nejat (1979), *Dilbilgisi*, IV. bs., TDK Yay., Ankara.
- Grönbech, K. (1995), *Türkçenin Yapısı*, Çev. M. Akalın, TDK Yay. Ankara.
- Karaağaç, Günay (2009), *Türkçenin Söz Dizimi*, 2. bs., Kesit Yay., İstanbul.
- Karahan, Leyla (2006), *Türkçede Söz Dizimi*, 11. bs., Akçağ Yay., Ankara.
- Kocaman, A. (1978), “Uygulamalı Dilbilimi Üzerine Kuramsal Bir Yaklaşım Denemesi”, *Genel Dilbilim Dergisi*, Şubat, C. 1, S. 1, s. 10-11.
- Korkmaz, Zeynep (1992), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.
- Korkmaz, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri*, TDK Yay. Ankara.
- Sebzecioğlu, Turgay – Ekdi, Sibel (2015), “Türkçede Devrik Tümce ve Sezgisel Temellendirme”, *TİDSAD*, Yıl: 2, S. 2, Mart 2015, s. 224-236.
- Sebzecioğlu, Turgay – Ekdi, Sibel (2016), “Orhon Türkçesinde Türkçenin Temel Söz Sırasının Evrimine Kanıt Bir Geçiş Dönemi Yapısı: Adılsıl Devriklik”, *JASSS*, No. 47, Summer 2016, p. 343-360.
- Üstünova, Kerime (2008), *Türkiye Türkçesi Ad İşletimi Biçim Bilgisi*, Kesit Yay., İstanbul.

KIRKLARELİ AĞZINDA İKİLEMELER

Yrd. Doç. Dr. Levent DOĞAN
Trakya Üniversitesi

Giriş

Dil bilgisi ve halk bilimi üzerine yapılacak çalışmalar için son derece önemli olan ağız çalışmaları, bugün yok olma sorunuyla karşı karşıyadır. Ağızlar üzerine yapılacak çalışmaların artması, dilimizdeki söz varlığının ve kültürel değerlerin geleceğe taşınması açısından da oldukça önemlidir.

İkilemeler anlatımı zenginleştirmek, akıcı kılmak, anlamı pekiştirmek ve etkili hâle getirmek amacıyla oluşturulan öbeklerdir. Türkçenin her döneminde yaygın olarak kullanılan söz öbeklerinden olan ikilemelerin yapısı hususunda birlik sağlanmış olmasına rağmen, diziliş sırasıyla ilgili hususlarda farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Vecihe Hatipoğlu, ikilemeleri “Anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılması”¹ şeklinde tanımlamaktadır.

Muharrem Ergin, ikilemeleri tekrarlar olarak adlandırarak; aynen tekrarlar, eş mânâlı tekrarlar, zıt manalı tekrarlar, ilaveli tekrarlar olarak gruplara ayırmakta ve aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya getirilmesi ile meydana gelen kelime grupları² olarak tanımlamaktadır.

Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü* kitabında ikilemelerin tanımını şöyle yapmaktadır: “Aralarında belli bir ses düzeni bulunan, biçim ve anlamca birbiriyle ilişkili olan, aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesi ile oluşturulan kelime grubu.”³

Muhammet Yelten ve Halil Açıkgöz “Dil birliklerinin manayı pekiştirmek, kuvvetlendirmek ve süreklilik fonksiyonlarıyla yan yana getirildikleri görülür.”⁴ şeklinde ifade ettikleri tekrarları, *tam tekrarlar*, *kısaltmalı tekrarlar* ana başlıkları altında sınıflandırmaktalar.⁵

Günay Karaağaç, “Bir varlığı veya bir eylemi karşılamak üzere eş görevli iki sözün oluşturduğu söz öbeği” tanımladığı ikilemeleri, “Yineleme Öbeği” olarak adlandırmaktadır.⁶

¹ Vecihe Hatipoğlu, *Türk Dilinde İkileme*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1981, s. 9.

² Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul, 2004, s. 377.

³ Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK, Ankara, 2010, s. 123-124.

⁴ Muhammet Yelten, Halil Açıkgöz, *Kelime Grupları*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2008, s. 31.

⁵ bk. ae, s. 31, s. 36.

⁶ Günay Karaağaç, *Türkçenin Söz Dizimi*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2011, s. 195.

Bu çalışmamızda Trakya bölgemizdeki Kırklareli ağzıyla ilgili metinlerden, tezlerden ve bölgeden kendi derlediğimiz ikilemeleri *anlamına, sözcük yapısına, şekil ve kuruluşuna, görev ve kelime türüne ve seslerin durumuna* göre sınıflandırmaya çalıştık. Bu yolla Kırklareli ağzının söz varlığına katkı sağlamayı amaçladık.

Kırklareli ağzındaki ikilemeleri şu balıklar altında sınıflandırmaya çalıştık:

A. ANLAM BAKIMINDAN İKİLEMELER

A.1. Aynı Kelimelerle Kurulan İkilemeler

āla āla “ağla ağla” (KOF), ālayıp ālayıp “ağlayıp ağlayıp” (KOF), **alēv alēv** (KOF), **aman aman** “çok fazla” (KOF), **aman aman** “usanç ve öfke anlatan bir söz” (KOF; *BMİBH*), **aşrı aşrı** “uzak uzak” (KOF), **āzdan āza** “birisi ötekine o da başkasına söyleyerek” (*BMİBH*), **bānıp bānıp** “banarak” (*PINGD*), **bānıp bānıp** “bağırıp bağırıp” (KOF), **bōle bōle** “böyle böyle” (KOF; *AKVİZ*), **bōyle bōyle** (KOF), **būkküm būkküm** “bük-lüm bük-lüm” (KOF), **būle būle** “böyle böyle” (*PINGD*; *KDS Lburgaz*; *VYAÖ*), **būđük būđük** “büyük büyük” (*KDS Lburgaz*), **dā dā** “daha daha” (*BMİBH*; *KDS Lburgaz*), **din-nene dinnene** “dinlenerek” (KOF), **dolay dolay** “çepçevre” (*Vize –KrkİS/DeS*), **dūve dūve** “döve döve” (*PINGD*), **emen emen** “hemen hemen” (*PINGD*; *KOF*), **fazla fazla** (KOF), **gece gece** “gece gece” (KOF), **gele gele** “gele gele” (*VYAÖ*), **geriye geriye** “ge-riye doğru” (KOF), **git gide** “zaman geçtikçe, gittikçe, giderek, ileride” (KOF), **göre göre** “başkalarında gördüğü her şeye özenen ve iyi kötü ayırmadan benzemeye kalkışan (kimse)” (*Lburgaz KrkİS/DeS*), **gün gün** “sırayla” (*BMİBH*), **haldır haldır** “haldır haldır, durmadan” (*BMİBH*; *KOF*), **harıl harıl** “harıl harıl” (*BMİBH*), **heneze heneze** “ara ara” (*Çavuşköy, Babaeski – KrkİS/DeS*), **hoşur hoşur** “yemek pişerken, kaynariken çıkan sesi anlatır” (*Çavuşköy, Babaeski – KrkİS/DeS*), **ızlı ızlı** “hızlı hızlı” (*PINGD*), **kıvır kıvır** “kıvır kıvır” (*AKVİZ*), **konça konça** “gonca gonca” (KOF), **kopa kopa** “koşa koşa” (*Lburgaz KrkİS/DeS*), **küçük küçük** (*PINGD*), **langır langır** “bozuk bir araçtan çıkan ses, boş konuşmak” (*BKŞÇ*), **lokur lokur** “lokur lokur, kaynama sesi” (*VYAÖ*), **lüm lüm** (*BKŞÇ*), **māle māle** “mahalle mahalle” (*PINGD*; *KDS Lburgaz*), **ōsa ōsa** “olsa olsa” (*AKVİZ*), **ōle ōle** “öyle öyle” (KOF), **parça parça** (*BMİBH*; *BKŞÇ*), **sıra sıra** (KOF; *PINGD*; *AKVİZ*), **sōna sōna** “sonra sonra” (KOF), **sōra sōra** “sonra sonra, daha ileri bir zamanda” (*BMİBH*; *PINGD*), **şudan şuraya** “şurdan şuraya” (KOF), **tā tā** “daha daha” (*BKŞÇ*), **tane tane** “tane tane” (*BMİBH*), **tek tek** (KOF; *BMİBH*), **tel tel** (*BMİBH*), **topā-lak topālak** “toparлак toparлак” (*BMİBH*), **ūfacık ūfacık** (*BMİBH*), **usul usul** (*BMİBH*; *PINGD*; *BKŞÇ*), **üngür jüğü** “hüngür hüngür” (*VYAÖ*), **gümba gümba** (*BMİBH*), **yalap yalap** “parıl parıl, ıslıl ıslıl” (*Lburgaz KrkİS/DeS*), **yılbır yılbır** “ivedi” (*Vize –KrkİS/DeS*), **yudum yudum** (*BMİBH*), **yımirtalı yımirtalı** “yumurtalı yumurtalı” (KOF) vb.

A.2. Yakın veya Eş Anlamli Kelimelerle Kurulan İkilemeler

açık çaçık “açık saçık” (*BMİBH*), **açık saçık** (KOF; *BMİBH*), **ana baba** (KOF; *BMİ-BH*; *PINGD*; *KDS Lburgaz*; *VYAÖ*; *AKVİZ*), **ana buba** “anne baba” (KOF; *PINGD*; *KDS Lburgaz*), **aramak taramak** (*VYAÖ*), **ārılı acılı** “ağrılı acılı” (KOF), **bāra çıra** “bağıra çağıra” (KOF), **bārmak çārmak** “bağırmak çağırmak” (KOF; *VYAÖ*), **bīlik berabēlik** “birlik beraberlik” (KOF), **dālar taşlar** “dağlar taşlar” (KOF), **davulla zurnāla** “davulla zurnayla” (*BMİBH*), **dide nine** (*PINGD*), **dōma büyüme** “doğma büyüme” (KOF), **dōru**

dürüs “doğru dürüst” (KOF; BMİBH), **döru dürüz** (KOF), **dümek sümek** “dövmek sövmek” (KDS Lburgaz), **ev bark** (KOF), **ev yurt** (KOF), **güç kuvvet** (KOF), **hısım akraba** (PINGD), **kavga gürültü** (KOF; BMİBH), **kırık yasık** “kırık yasık” (BMİBH), **koyun kuzu** (KDS Lburgaz), **yıkılmış yakılmış** (BMİBH), **yimek içmek** (KOF; VYAÖ), **yiyece içece** “yiyeceği içeceği” (KOF) vb.

A.3. Zıt Anlamalı Kelimenin Tekrarı ile Kurulan İkillemeler

aç tok “aç tok” (PINGD), **akşam sabā** “akşam sabah” (KOF), **aşā ūkarı** “yaklaşık olarak, aşağı yukarı” (KDS Lburgaz), **aşā yukā** “yaklaşık olarak, hemen hemen, aşağı yukarı” (KDS Lburgaz), **aşā yukarı** (KOF; BMİBH; BKŞÇ; PINGD; KDS Lburgaz; VYAÖ), **aşşā yukarı** ‘yaklaşık olarak, hemen hemen” (KOF), **az çok** (KOF; KDS Lburgaz), (KOF), **bi gün bi gece** “bir gün bir gece” (KOF), **büyük küçük** (KOF), **dost düşman** (BKŞÇ), **düşe kalka** “bazen iyi bazen kötü durumdayken başarmaya çalışmak” (BMİBH), **gece gündüz** (KOF; BMİBH; KDS Lburgaz), **geldi geçti** “geldi geçti” (KOF), **geleni gideni** “geleni gideni” (KOF), **gel git** “gel git” (PINGD), **gelib gitme** “uğrama” (KOF), **gelip geçmek** (KOF; AKVİZ), **gelip gidmek** (KOF; VYAÖ; AKVİZ), **getir götür** (AKVİZ), **gice gündüz** (BMİBH), **gide gele** (BKŞÇ), **gündüz gece** “ara vermeksizin, gece gündüz” (KOF), **ileri geri** (KOF), **iyi kötü** (KOF; BKŞÇ), **varlık yokluk** (BKŞÇ) vb.

B. SÖZCÜK YAPISI BAKIMINDAN İKİLEMELER

B.1. Türkçe İsimlerle Kurulan İkillemeler: ana baba (KOF; BMİBH; PINGD; KDS Lburgaz; VYAÖ; AKVİZ), **emzire emzire** (AKVİZ), **ev bark** (KOF), **ev yurt** (KOF), **gelenekler görenekler** (KOF), **okuma yazma** (KOF) vb.

B.2. Türkçe + Yabancı İsimlerle Kurulan İkillemeler: döru dürüz (T. + Fa.) (KOF), **güç kuvvet** (T + Ar.) (KOF) vb.

B.3. Yabancı İsimlerle Kurulan İkillemeler: akşam sabā (Ar. + Ar.) (KOF), **aşır neşir** “uğraşıp durmak; kaynaşma, toplanma” (Ar. + Ar.) (KOF; KDS Lburgaz), **dost düşman** (Fa. + Fa.) (BKŞÇ), **ısm akraba** (Ar. + Ar.) (KOF), **mal mülk** (Ar. + Ar.) (BMİBH; KDS Lburgaz), **kaza bela** (Ar. + Ar.) (KOF), **zengin fakir** (Fa. + Ar.) (VYAÖ), **zār ziyan ol-** (Ar. + Fa.) (KOF) vb.

B.4. Sayılarla Kurulan İkillemeler

bi gün bi gece “bir gün bir gece” (KOF), **bi yudum bi yudum** “bir yudum bir yudum” (KOF), **dörd dördlük** (KOF), **ikili birli**” iki pay birine, bir pay birine verilerek yapılan ortaklık” (Lburgaz –KrkİS/DeS), **yediden yetmiş** “eli ayağı tutan kim varsa, genç yaşlı herkes” (KOF) vb.

B.5. Renklerle Kurulan İkillemeler: bembeyaz (bembeyaz” (BKŞÇ), **gara gara** “kara kara” (KOF), **gıpgırmızı** “kıp kırmızı” (KOF), **kapkara** (BMİBH; PINGD), **kıpkırmızı** (KOF), **kıpkırmızı** (Lburgaz), **mosmor** (BKŞÇ) vb.

B.6. Hayvan İsimleriyle Kurulan İkillemeler: koyun kuzu (KDS Lburgaz)

B.7. Organ İsimleriyle Kurulan İkilemeler: elleri kolları (KOF)

C. ŞEKİL VE KURULUŞ BAKIMINDAN İKİLEMELER:

Bu gruptaki ikilemeleri, isim veya fiil kök ve gövdelerinden kurulan ikilemeler olarak ayıracağız. İkilemeler, Kırklareli ağzında çoğunlukla isim ve isim soylu kelimelerden meydana gelmektedir. İsimlerle kurulan ikilemeler iyelik ve çeşitli hâl eklerinin getirilmesiyle bir dil birlikteliği yapabilmektedir.

C.1. İsim Kök ve Gövdelerinden Kurulan İkilemeler

C.1.1. Hâl Eki Alarak Oluşturulan İkilemeler

C.1.1.1. Yalın Hâldeki İkilemeler: *bir bir* (Lburgaz), *büyük küçük* (KOF), *ev bark* (KOF), *gece gündüz* (KOF; BMİBH; KDS Lburgaz), *gün gün* (BMİBH), *iyi kötü* (KOF), *mal mülk* (KOF; BMİBH; PINGD; AKVİZ), *ufak ufak* (KOF; BMİBH; KDS Lburgaz; PINGD), *yavaş yavaş* (KOF; BMİBH; BKŞÇ; PINGD)

C.1.1.2. İlgî Hâli Ekiyle Kurulan İkilemeler: *dıdının dıdısı* “dıdının dıdısı, uzak akraba” (KOF)

C.1.1.3. Yönelme Hâli Ekiyle Kurulan İkilemeler: *geriye geriye* “geriye doğru” (KOF), *öteye beriye* (BMİBH), *paraya pula* (BMİBH), *sāya sola* “sağa sola” (KOF), *yıldan yıla* “her yıl” (KOF)

C.1.1.4. Ayrılma Hâli Ekiyle Kurulan İkilemeler: *akşamdan akşama* (KOF), *deden tepeden* (KOF), *dörudan döruya* “doğrudan doğruya” (KOF; BMİBH), *kocadan kocaya* (KDS Lburgaz), *köyden köye* (KOF; PINGD), *ordan burdan* (PINGD), *ordan oraya* (KOF), *oğuldan oğula* “oğuldan oğula” (KOF), *öteden beriden* (BMİBH), *sādan soldan* “sağdan soldan” (PINGD), *seneden seneye* (KOF), *sōradan sōraya* “sonradan sonraya” (BMİBH), *yakından uzaktan* (KOF), *yediden yetmişe* (KOF), *yıldan yıla* (KOF)

C.1.1.5. Vasıta Hâli Ekiyle Kurulan İkilemeler: *arabayla marabayla* “arabayla marabayla” (BMİBH), *sırayla sırayla* “sırayla sırayla” (BKŞÇ)

C.1.1.6. Yön Gösterme Ekiyle Kurulan İkilemeler: *ileri geri* (KOF), *sōra sōra* “sonra sonra” (BMİBH; PINGD)

C.1.2. İyelik Eki Alarak Oluşturulan İkilemeler

anam babam (PINGD), *dünleri münleri* “düğünleri müğünleri” (BMİBH), *dünü münü* “düğünü müğünü” (BMİBH), *eşyaları meşyaları* (BKŞÇ), *gerisi geri* (KOF), *gerisi geriye* (KOF; VYAÖ), *malını mülkünü* (BMİBH; KDS Lburgaz), *peşi peşine* (KOF), *ucu ucuna* (KOF) vb.

C.1.3. Yansıma İsimlerle Kurulan İkilemeler

cart curt (KOF), *çatı çatı* “çatır çatır” (PINGD), *çatır çatır* “çatır çatır” (BMİBH), (BMİBH), *çat pat* (KOF; BMİBH), *çingil çingil* “çingil çingil” (KOF), *çıt çıt* “çıt çıt” (AKVİZ), *çıtır çıtır* (KOF; BKŞÇ), *dımbıv dımbıv* “dımbır dımbır” (PINGD), *fıs fıs* (KOF), *gırav gırav* “silah, tabancadan çıkan ses” (BKŞÇ), *gümba gümba* “gümba gümba” (BMİBH), *güm bam güm bam* “gürültü veya kavga sırasında çıkan sesler” (KOF), *gümbür gümbür* (KOF), *gümür gümür* (KOF), *hoşur hoşur* “yemek pişerken, kaynariken çıkan sesi anlatır” (Çavuşköy, KrkİS/DeS), *kıtıv kıtıv* “kıtır kıtır” (BMİBH), *langır langır* (BKŞÇ), *lokur lokur* “lokur lokur” (VYAÖ), *lüm lüm* (BKŞÇ), *patır patır* (AKVİZ),

pat küt (KOF), **şakır şakır** (KOF), **şaldır şaldır** (KOF), **şılup şılup** “parıl parıl” (Lburgaz -KrkİS/DeS), **şır şır** (KOF), **tak tak** “kaba ve tok bir sesle” (KOF; KDS Lburgaz), **takır takır** (PINGD), **tıkır tıkır** “düzenli bir biçimde, hiç ara vermeden” (KOF), **tık tık** (KOF), **tırs tırs** (BKŞÇ) vb.

C.1.4. Yapım Ekleriyle Kurulan İkilemeler

açıklık saçıklık (PINGD), **alacalı bulacalı** (Krk DS), **ārılı acılı** “ağrılı acılı” (KOF), **borşlu arşlı** “borçlu harçlı” (KOF), **gelir gider** (BMİBH), **kazasız belâsıs** (KOF), **tozlu tozlu** (BKŞÇ), **türlü türlü** (KOF; BMİBH), **varlık yokluk** (BKŞÇ).

C.2. Fiil Kök ve Gövdelerinden Kurulan İkilemeler

C.2.1. Yardımcı Fiil (İsim+Fiil) ile Kurulan İkilemeler: aşır neşir ol- “kaynaşma, bir arada olma” (KOF), **tay tay dur-** (KrkİS), **yanpıri yanpıri git-** (KDS –Demirköy, Krk Merkez), **zâr ziyân ol-** (Fa.+Fa+T.) (KOF) vb.

C.2.2. Çekimli Fiil ile Kurulan İkilemeler: bî gider bî gelir “biri gider biri gelir”, **gaçtık gaçtık** “gaçtık gaçtık” (KDS Lburgaz), **geldi geşti** “geldi geçti” (KOF), **geldik gidiyoS** “geldik gidiyoruz” (KOF) vb.

C.2.3. Zarf Fiillerle Kurulan İkilemeler: alıp satmak “alıp satmak” (PINGD), **bānıp bānıp** “banarak” (PINGD), **bārıp bārıp** “bağırıp bağırıp” (KOF), **burup burup** “burarak” (KOF), **çalışa çalışa** (KOF; PINGD), **çekeleye çekeleye** “durmadan çekerek” (VYAÖ), **döve döve** “döverek” (KOF), **durgun durgun** “durgun bir biçimde” (KDS Lburgaz), **düve düve** “döve döve” (PINGD), **düvüp düvüp** (BMİBH), **elene elene** “elenerek” (KOF), **gelip gidmek** (KOF; VYAÖ; AKVİZ), (KOF), **kopa kopa** “koşa koşa” (Lburgaz, DS), **koparıp koparıp** (BMİBH), **koşa koşa** “koşa koşa” (BKŞÇ), **ova ova** “ovarak” (KOF), **satıp savur-** (KOF), **seke seke** (KOF), **seve seve** (KOF), **söleöip söleöip** “söyleyerek” (KOF), **soya soya** (KOF), **sürüklene sürüklene** (PINGD), **sürükleye sürükleye** (PINGD), **toplaya toplaya** (BKŞÇ), **üva üva** “ova ova” (PINGD), **vurup vurup** (KOF), **yana yana** “yana yana” (KOF), **yuyup yıkımak** “yıkamak” (KOF)

C.2.4. Sıfat Fiillerle Kurulan İkilemeler: kaçan kaçana “kaçan kaçana” (KOF), **yıkılmış yakılmış yer** “yıkılmış yakılmış” (KDS –Krk Merkez, Demirköy)

C.2.5 İsim Fiillerle Kurulan İkilemeler: dōma böyüme “doğma büyüme” (KOF), **geliş gidiş** (BKŞÇ), **gelmek gitmek** (VYAÖ), **gidiş geliş** (BKŞÇ), **gitmek gelmek** (KOF; AKVİZ), **yemek içmek** (KDS Lburgaz) vb.

D. GÖREVLERİNE GÖRE İKİLEMELER

D.1. Özne Görevinde Olan İkilemeler: “**anam babam** ordan gelmiş.” (PINGD), **bî evde ayrırlı duva bed bereket** olur.” (BKŞÇ), “**çoluk çocuk** çok dayak yedi.” (KOF), “**davul zurna tā cumādan** geldiler.” (BMİBH), “**didelerim ninelerim** erdan gelmişler.” (PINGD), “**kırık çıkık yok.**” (BKŞÇ), “**kimse kimseye** öteye çekil demez.” (VYAÖ) vb.

D.2. Nesne Görevinde Olan İkilemeler: “şimdi onun **çolunu çocū** buralara yerleştik.” (BMİBH), “evde **malını mülkünü** seni hepsini bıraktık bizde.” (KDS Lburgaz), “**onu bunu** pek yapmıyıs.” (BMİBH)

D.3. Dolaylı Tümleç Görevinde Olan İkilemeler: “yani o zaman artıkin **öteden beriden** kimisi süpürge tuhumu kimisi arpaydı artıkin ne bulursa yedi gitti.” (BMİBH), “ama

ben biraz **sağda solda** gezdim inançlı öle yani.” (PINGD), “önnarı kullanmassam **şüdan şuraya** gidemiyom.” (KOF), “resmi olarak televizonda **şürda burada** gördük.” (BMİBH)

D.4. Zarf Tümleci Görevinde Olan İkillemeler: “er sene kurbannarı **bol bol** keserİS. (KOF), “**çalışa çalışa** sakat olduk.” (PINGD), “**gece gündüz** köyün fırını **gece gündüz** çalıştı.” (BMİBH), (BMİBH), “geldim **koşa koşa** eve.” (BKŞÇ), “**oynaya oynaya** alay gelir.” (KOF), “parça parça **parça parça** parçalayın güneş’te.” (BMİBH), “bunları **sırayla sırayla** epsini yaptık.” (BKŞÇ), “O bostanları kes **tozlu tozlu** ye onları.” (BKŞÇ), “**yavaş yavaş** ürendik be! “ (BKŞÇ), “**yıldan yıla** ona bir yemek veriliyo.” (KOF), “kendi ihtiyâcımı to burlâda **yavaş yavaş, dinnene dinnene** yapmâ öraşiyom.” (KOF)

D.5. Yükleme Görevinde Olan İkillemeler: “hep siville **aşır neşir** olduk.” (KOF)

E. KELİME TÜRÜNE GÖRE İKİLEMELER

E.1. Sıfat Olan İkillemeler: **çeşit çeşit** desen (BMİBH), **iri yarı** birisi (PINGD), **koca koca** lānalar (PINGD) vb.

E.2. Zarf Olan İkillemeler: **çingil çingil** öt- “çingil çingil öt-” (KOF), **gözel güzel** oyna- (KOF), **kavgaylan gürültüyle geçiştir-** “kavgayla gürültüyle geçiştir-” (KDS Lburgaz), **sıkı sıkı** öret- (BMİBH), **şöle böle** de- “şöyle böyle de-” (AKVİZ), **tane tane** say- (BMİBH), **tel tel** ayır- (BMİBH), **türlü türlü** sök-”türlü türlü sök-” (BMİBH), **usul usul** ilerle- (PINGD) vb.

E.3. Ünlemlerle Kurulan İkillemeler: **aman aman** “usanç ve öfke anlatan bir söz” (KOF; BMİBH), **bre bre** “bre bre” (AKVİZ), **bış bış** “bış bış, taklidî ses” (KDS Lburgaz), **bidi bidi** “kaz ve yavrularını çağırma ünlemi” (Lburgaz -KrkİS/DeS), **bili bili** “kümes hayvanlarını çağırma ünlemi” (Çavuşköy, Babaeski, Lburgaz -KrkİS/DeS), **ya ya** “ya ya” (PINGD; KDS Lburgaz; VYAÖ) vb.

Bunların dışında Kırklareli ağzında ikilemeleri seslerin durumuna göre de şu şekilde tasnif edebiliriz: **tütün mütün** “tütün mütün” (PINGD) vb.

a. *İki Unsuru da Ünlü ile Başlayan İkillemeler:* **alēv alēv** (KOF), **ālāya ālāya** (KOF) **ārılı acılı** “ağrılı acılı” (KOF), **ucu ucuna** (KOF) vb.

b. *Birinci Unsuru Ünlü, İkinci Unsuru Ünsüz Olan İkillemeler:* **açık saçık** (KOF; BMİBH), **alacalı bulacalı** (Krk DS), **ana baba** (KOF; BMİBH; PINGD; Lburgaz; VYAÖ; AKVİZ), **ordan buradan** (PINGD), **öte beri** (KOF), **öteden beriden** (BMİBH), **üle büle** “öyle böyle” (Lburgaz) vb.

c. *İki Unsuru da Ünsüzle Başlayan İkillemeler:* **büyük küçük** (KOF), **deste deste** (KOF), **dıdımın dıdısı** (KOF), **düşe kalka** (BMİBH), **kar buz** (KDS Lburgaz), **kazasız belasız** (KOF), **kırık çıkık** (BKŞÇ), **koyun kuzu** (Lburgaz) vb.

ç. *Birinci Kelimenin Başındaki Sesin İkinci Kelimede Değiştirilmesiyle Oluşan İkillemeler:* **tütün mütün** “tütün mütün” (PINGD), **ada mada** (PINGD), **doğum moğum** “doğum moğum” (KOF), **dünü münü** “düğünü müğünü” (BMİBH), **iyne miyne** “iğne miğne” (BMİBH), **kaçak maçak** (KDS Lburgaz), **kād mād** “kağıt mağıt” (KDS Lburgaz), **oful poful** (BKŞÇ), **pōça mōça** “poğaçı moğaçı” (BMİBH), **torunnarı morunnarı** “to-

runları morunları” (*BMİBH*), **ununu mununu** “ununu mununu” (*PINGD*), **vergi mergi** “vergi mergi” (*BMİBH*) vb.

d. *Yine asıl kelimenin ön sesinin m, p, s ünsüzlerinin getirilerek pekiştirilmesi ile de ikileme oluşturulmaktadır: apaçık (KOF), bembeyaz (BKŞÇ), bomboş (KOF), besbelli (KOF), çımçık DS Çavuşköy, Babaeski -Krk., dupduru (BMİBH), gıpgırmızı (KOF), göpgözelim (KOF), kapkara (BMİBH; PINGD), kıpkırmızı “kıpkırmızı” (KOF), kıpkırmızı (Lburgaz), lappadak “ansızın ve lap sesi çıkararak, lap diye” (KOF), mosmor (BKŞÇ), sapsavı “sapsarı” (PINGD) vb.*

Sonuç

Günümüzde kaybolmaya yüz tutan ağızlar üzerine yapılan çalışmalar, ağızların ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz dizimi açısından olduğu kadar söz varlığının tespit edilip korunması bakımından da önem arz etmektedir. Bugün teknolojiden en çok etkilenen alanlardan biri ağızlardır. Trakya bölgesinden yapmış olduğumuz çalışmalar sırasında özellikle 30 yaş altındaki bölge insanların çoğunun artık ağız özelliklerine ve söyleyiş şekillerine dikkat etmediklerini gördük.

Bilhassa televizyon (özellikle TV dizilerine duyulan ilgi) ve bilgisayarın en ücra köşelere ulaşmasının sonucu olarak, ağız özellikleri unutulmaya, halk kültürü ürünleri yok olmaya başlamıştır. Bu nedenle, zaman yitirmeden il il, bölge bölge metin derlemeleri yapılmalı, bu metinlerden hareketle ağızlardaki gerek dil bilgisi gerek halk bilimi çalışmalarına ağırlık verilmelidir.

Gittiğimiz yerlerin pek çoğunda yaşlıların, büyüklerin dahi bilmece, masal, hikâye veya efsane bilmediklerini görmemiz de ayrıca üzüntü vericidir.

Anlatımı zenginleştirmek, akıcı kılmak, anlamı pekiştirmek ve etkili hâle getirmek amacıyla oluşturulan, Türkçenin her döneminde yaygın olarak kullanılan ikilemeler, Kırklareli ağızında da yaygın olarak kullanılmaktadır. Çalışmamızda da görüldüğü gibi Kırklareli ağızında ikilemeler çeşitli çekim ve yapım eklerini alabilmekte ve cümlede her türlü görevde kullanılabilirlerdir.

Kırklareli ağızında ikilemeler, genel Türkçenin ikileme kuruluşundaki *anlamına, sözcük yapısına, şekil ve kuruluşuna, görev ve kelime türüne ve seslerin durumuna* göre karşılaştırıldığında tam bir örtüşme göstermektedir. Yukarıda belirttiğimiz bu başlıklardaki ikileme örnekleri sıkça kullanılırken, *bağlaçlarla kurulan ve sorulu* ikileme örneklerine ise fazla rastlayamadık.

biç de biç (KOF), ne kavga ne çekiş “ne kavga ne çekiş” (*KOF*), **ne savaşlar ne savaşlar (KOF), karamı kara (BMİBH), olurmu olur (KOF), öz be öz (BMİBH), çıkar mı çıkmaz mı? “çıkarmı çıkmaz mı?” (KOF) vb.**

İKİLEME	ANLAMI	KULLANILDIĞI YER
açık saçık	açık saçık	<i>BMİBH</i>
açıklık saçıklık	açıklık saçıklık	<i>PINGD</i>
açık saçık	açık saçık	<i>BMİBH; KOF</i>
aç tok		<i>PINGD</i>
ada mada	ada mada	<i>PINGD</i>
adam madam	adam madam	<i>KDS Lburgaz</i>
akşamdan akşama		<i>KOF</i>

akşam sabā	akşam sabah	<i>KOF</i>
akşam sabah		<i>KOF</i>
āla āla	ağla ağla	<i>KOF</i>
alacalı bulacalı		<i>KrkİS/DeS</i>
alak bulak	karmakarışık, altüst.	<i>DS Lüleburgaz ve köyleri -Krk.</i>
ālaya ālaya	ağlaya ağlaya	<i>KOF</i>
ālayıp ālayıp	ağlayıp ağlayıp	<i>KOF</i>
alēv alēv		<i>KOF</i>
alıp satmak		<i>PINGD</i>
alt üst	altüst	<i>BMİBH</i>
aman aman	çok fazla	<i>KOF</i>
aman aman	usanç ve öfke anlatan bir söz	<i>KOF</i>
ambarları mambarları	ambarları mambarları	<i>PINGD</i>
ana baba		<i>KOF; BMİBH; PINGD; KDS Lburgaz; VYAÖ; AKVİZ</i>
ana buba	anne baba	<i>KOF; PINGD; KDS Lburgaz</i>
apaçık		<i>KOF</i>
ap map	hap map	<i>KOF</i>
ara ara		<i>BMİBH; KOF</i>
araba maraba	araba maraba	<i>PINGD</i>
arabıyla marabayla	arabayla marabayla	<i>BMİBH</i>
aramak taramak		<i>VYAÖ</i>
araya araya		<i>KOF</i>
ārılı acılı	ağrılı acılı	<i>KOF</i>
arka arkaya		<i>BMİBH</i>
askerler maskerler	askerler maskerler	<i>BMİBH</i>
aşā ūkarı	aşağı yukarı	<i>KDS Lburgaz</i>
aşā yukā		<i>KDS Lburgaz</i>
aşā yukarı		<i>BMİBH; BKŞÇ; KOF; PINGD; KDS Lburgaz; VYAÖ</i>
aşır neşir	uğraşıp durmak; kaynaşma, toplanma	<i>KDS Lburgaz</i>
aşrı aşrı	aşrı aşrı	<i>KOF</i>
aşşā yukarı		<i>KOF</i>
ata ata	atarak, ata ata	<i>BMİBH</i>
ayakkabı mayakkabı		<i>KOF</i>
aydan aya		<i>KOF</i>
ayın oyun	bozuk düzen, karışık, acayip, baştan savma, gelişigüzel	<i>Çavuşköy, Babaeski -KrkİS/DeS</i>
aylık maylık		<i>KOF</i>
ayrı ayrı		<i>BMİBH; PINGD</i>
azar azar		<i>BMİBH; PINGD; KOF</i>
az çok		<i>KOF; KDS Lburgaz</i>
āzdan āza	küçük küçük başlayıp büyümek, çoğalmak; biri ötekine o da başkasına söyleyerek yayılmak	<i>BMİBH</i>
āzine mazine	hazine mazine	<i>BMİBH</i>

baka baka		<i>BMİBH; KOF</i>
bal mal	bal mal	<i>KOF</i>
bānıp bānıp	banıp banıp	<i>PINGD</i>
bāra çıra	bağıra çağıra	<i>KOF</i>
bārıp bārıp	bağırıp bağırıp	<i>KOF</i>
bārmak çārmak	bağırmak çağırmak	<i>KOF; VYAÖ</i>
basa basa		<i>KOF</i>
basma masma		<i>BMİBH</i>
başı başına		<i>BKŞÇ</i>
baştan aşā	baştan aşāğı	<i>PINGD</i>
batırıp batırıp		<i>KOF</i>
bazı bazı		<i>BMİBH</i>
bed bereket	bet bereket, bolluk	<i>BKŞÇ</i>
Bembeyaz		<i>BKŞÇ</i>
Besbelli		<i>KOF</i>
bıcı bıcı	hayvanları çağırma ve kovalama ünlemi.	<i>DS Lüleburgaz -Krk.</i>
bingıl bingıl	1.etli, yağlı, şişman, tıktız, dolgun 2. çok	<i>Lburgaz KrkİS/DeS</i>
bış bış	bış bış	<i>KDS Lburgaz</i>
bidi bidi	kaz ve yavrularını çağırma ünlemi	<i>Lburgaz KrkİS/DeS</i>
bī gider bī gelir	biri gider biri gelir	<i>KOF</i>
bi gün bi gece	bir gün bir gece	<i>KOF</i>
bili bili	kümes hayvanlarını çağırma ünlemi	<i>Çavuşköy, Babaeski, Lburgaz – KrkİS/DeS</i>
bir bir		<i>KDS Lburgaz</i>
birer birer		<i>BMİBH; KOF</i>
bilik berabēlik	birlik beraberlik	<i>KOF</i>
biş de biç	biç de biç	<i>KOF</i>
bi yudum bi yudum	bir yudum bir yudum	<i>KOF</i>
bol bol		<i>KOF</i>
bōle bōle	böyle böyle	<i>BMİBH; VYAÖ; AKVİZ; BKŞÇ; PINGD</i>
bomboş		<i>KOF</i>
borşlu arşlı	borçlu harçlı	<i>KOF</i>
boş boş		<i>KDS Lburgaz</i>
bōrek çōrek		<i>KOF</i>
bōyle bōyle	böyle böyle	<i>KOF</i>
bre bre	bre bre	<i>AKVİZ</i>
burup burup		<i>KOF</i>
bükküm бүкүм	büklüm бүklüm	<i>KOF</i>
būle būle	böyle böyle	<i>PINGD; KDS Lburgaz; VYAÖ</i>
büö ük büö ük	büyük büyük	<i>KDS Lburgaz</i>
büyük büyük	büyük büyük	<i>BMİBH</i>
büyük küçük	büyük küçük	<i>KOF</i>

cangara cungara	cangara cungara	<i>KDS Lburgaz</i>
cart curt		<i>KOF</i>
ceryanlı meryanlı	ceryanlı meryanlı	<i>BKŞÇ</i>
çala çala	çala çala	<i>BMİBH</i>
çalışa çalışa		<i>KOF; PINGD</i>
çalkalayıp çalkalayıp		<i>KOF</i>
çatı çatı	çatır çatır	<i>PINGD</i>
çatır çatır	çatır çatır	<i>BMİBH</i>
çatmā matmā	çatma matma	<i>PINGD</i>
çat pat		<i>BMİBH; KOF</i>
çeke çeke		<i>BMİBH; BKŞÇ; KOF</i>
çekeleye çekeleye		<i>VYAÖ</i>
çeşit çeşit		<i>BMİBH; VYAÖ</i>
çeşitli çeşitli		<i>BMİBH</i>
çevire çevire		<i>BMİBH</i>
çevire çevire	çevire çevire	<i>PINGD</i>
çıkar mı çıkmaz mı?		<i>KOF</i>
çimçik	tıpkı, aynı.	<i>DS Çavuşköy, Babaeski -Krk.</i>
çingil çingil	çingil çingil	<i>KOF</i>
çit çit	çit çit	<i>AKVİZ</i>
çıtır çıtır		<i>KOF</i>
çitir çitir	çitir çitir	<i>BKŞÇ</i>
çiftçilik miftçilik	çiftçilik miftçilik	<i>PINGD</i>
çocukları mocukları		<i>BMİBH</i>
çok çok		<i>KOF; PINGD; VYAÖ</i>
çoluk çombalak	çoluk çombalak	<i>AKVİZ</i>
çölü çocü	çoluğu çocuğu	<i>KOF; BMİBH; PINGD; KDS Lburgaz; VYAÖ</i>
çölü çocuğu	çoluğu çocuğu	<i>KDS Lburgaz</i>
çoluk çocü	çoluk çocuğu	<i>KOF; BKŞÇ; VYAÖ</i>
çoluk çocuk	çoluk çocuk	<i>KOF; BKŞÇ; KDS Lburgaz; VYAÖ; PINGD</i>
cümbüş mümbüş		<i>KDS Lburgaz</i>
dā dā	daha daha	<i>BMİBH; KDS Lburgaz</i>
dālar taşlar	dağlar taşlar	<i>KOF</i>
darma duman		<i>KDS Lburgaz</i>
davullār zūrnālār	davullar zurnalar	<i>AKVİZ</i>
davulla zurnāla	davulla zurnayla	<i>BMİBH</i>
davulla zurnayla		<i>BMİBH</i>
davul mavul		<i>KOF; KDS Lburgaz</i>
davul zurna		<i>KOF; BMİBH; VYAÖ</i>
dede mede		<i>KOF</i>
değiş dokuş		<i>Çavuşköy, Lburgaz, Babaeski KrkİS/DeS</i>
derece derece		<i>BKŞÇ</i>
dereden tepeden		<i>KOF</i>
derme çatma		<i>BMİBH</i>

deste deste		<i>KOF</i>
dıdının dıdısı	dıdının dıdısı, uzak akraba	<i>KOF</i>
dımbıv dımbıv	dımbır dımbır	<i>PINGD</i>
dide nine	dede nine	<i>PINGD</i>
dik dik		<i>PINGD</i>
dilim dilim		<i>KOF; BMİBH; PINGD</i>
dinnene dinene	dinlene dinlene	<i>KOF</i>
diri diri		<i>PINGD</i>
divan mivan		<i>BMİBH</i>
doğar dōmaz	doğar doğmaz	<i>KOF</i>
doktora moktora		<i>KDS Lburgaz</i>
dokuyarak dokuyurak	dokuyarak	<i>KOF</i>
dolana dolana		<i>KDS Lburgaz</i>
dolay dolay		<i>Vize -KrkİS/DeS</i>
dōma bōyūme	dođma bōyūme (herhangi bir yerde) dođup yetiřmiř, oranın yerlisi olan	<i>KOF</i>
dōma bōyūme	dođma bōyūme, herhangi bir yerde dođmuř, oranın yerlisi olan	<i>KOF</i>
dōrudan dōruya	doğrudan doğruya	<i>BMİBH; KOF</i>
dōru dūrüs	dođru dūrüst	<i>BMİBH; KOF</i>
dōru dūrüz	dođru dūrüst	<i>KOF</i>
dōru dūzgün	dođru dūzgün	<i>KOF</i>
dost dūřman		<i>BKÇŞ</i>
doğum moğum	doğum moğum	<i>KOF</i>
doya doya		<i>KOF</i>
dōl dōř	soy sop, nesil	<i>Çavuşköy, Babaeski -KrkİS/DeS</i>
dōne dolaşa		<i>KOF</i>
dōne dōne		<i>KOF; PINGD</i>
dōrd dōrtlük		<i>KOF</i>
dōřek mōřek		<i>BMİBH</i>
dōve dōve		<i>KOF</i>
Dupduru		<i>BMİBH</i>
durgun durgun		<i>KDS Lburgaz</i>
dūnleri mūnleri	dūđunleri mūđunleri	<i>BMİBH</i>
dūnū mūnū	dūđunū mūđunū	<i>BMİBH</i>
dūmek sūmek	dōvmek sōvmek	<i>KDS Lburgaz</i>
dūře kalka		<i>BMİBH</i>
dūřmek mūřmek		<i>VYAÖ</i>
dūdūnner mūdūnner	dūđunler mūđunler	<i>PINGD</i>
dūve dūve	dōve dōve	<i>PINGD</i>
dūvūp dūvūp	dōvūp dōvūp	<i>BMİBH</i>
dūyūn mūyūn	dūđun mūđun	<i>AKVİZ</i>
eften pūften	dayanıksız, derme çatma, yalan yanlış, asılsız	<i>Lburgaz, Çavuşköy, Babaeski -KrkİS/DeS</i>
elene elene		<i>KOF</i>

eltiler metliler		<i>BMİBH</i>
emen emen	hemen hemen	<i>PINGD; KOF</i>
emzire emzire		<i>AKVİZ</i>
ēndek mendek	hendek mendek	<i>BMİBH</i>
eşyaları meşyaları		<i>BKŞÇ</i>
ev bark		<i>KOF</i>
ev yurt	ev yurt	<i>KOF</i>
falan filan		<i>KOF; BMİBH</i>
fazla fazla		<i>KOF</i>
fıs fıs		<i>KOF</i>
gaçtık gaçtık	kaçtık kaçtık	<i>KDS Lburgaz</i>
gala gala	kala kala	<i>KOF</i>
gara gara	kara kara	<i>KOF</i>
gece gece		<i>KOF</i>
gece gündüz		<i>KOF; BMİBH; KDS Lburgaz</i>
gece mece		<i>VYAÖ</i>
geldi geçti	geldi geçti	<i>KOF</i>
geldik gidiyos	geldik gidiyoruz	<i>KOF</i>
gele gele		<i>VYAÖ</i>
gelenekler görenekler		<i>KOF</i>
geleni gideni		<i>KOF</i>
gel git		<i>PINGD</i>
gelib gidmek		<i>KOF</i>
gelib gitme	gelip gitme, uğramak	<i>KOF</i>
gelip geçmek		<i>KOF; AKVİZ</i>
gelip gidme		<i>KOF</i>
gelir gider		<i>BMİBH; VYAÖ</i>
geliş gidiş		<i>BKŞÇ</i>
gerisi geri	gerisi geriye	<i>KOF</i>
gerisi geriye		<i>KOF; VYAÖ</i>
geriye geriye		<i>KOF</i>
getir götür		<i>AKVİZ</i>
geze geze		<i>BKŞÇ</i>
gıpgırmızı	kıpkırmızı	<i>KOF</i>
gırav gırav	silah sesi	<i>BKŞÇ</i>
gıce gündüz	gece gündüz	<i>BMİBH</i>
gide gele		<i>BKŞÇ</i>
gidip gelmek		<i>KOF; BMİBH</i>
gidiş geliş		<i>BKŞÇ</i>
git gide		<i>KOF</i>
gitmek gelmek		<i>KOF; AKVİZ</i>
giyicek miyicek		<i>BMİBH</i>
göçe göçe		<i>KOF</i>
göpgözelim	güpgüzelim	<i>KOF</i>
gözel güzel	güzel güzel	<i>KOF</i>
güç kuvvet		<i>KOF</i>

güle güle		<i>BMİBH; AKVİZ</i>
gülüşüp gülüşüp		<i>KOF</i>
gümbe gümbe		<i>BKŞÇ</i>
güm bam güm bam	güm bam güm bam	<i>KOF</i>
gümbür gümbür		<i>KOF</i>
gündüz gece		<i>KOF</i>
güneşe müneşe		<i>BMİBH</i>
gün gün	sırayla, gün gün	<i>BMİBH</i>
günü gününe		<i>KOF</i>
güzel güzel		<i>KOF; KDS Lburgaz</i>
haca maca	hacca macca	<i>KOF</i>
haldır haldır/aldır	haldır haldır, yoğun bir şekilde, hızlı hızlı	<i>BMİBH; KOF</i>
harıl harıl /arıl arıl	Durmadan	<i>BMİBH</i>
hemen hemen	hemen hemen	<i>KOF; BMİBH; VYAÖ</i>
heneze heneze	ara ara	Çavuşköy, Babaeski –KrkİS/DeS
hoca mocay	hoca moca	<i>KDS Lburgaz</i>
hoşur hoşur	yemek pişerken, kaynarken çıkan sesi anlatır	Çavuşköy, Babaeski –KrkİS/DeS
ısım akraba	hısım akraba	<i>PINGD; KOF</i>
ızlı ızlı	hızlı hızlı	<i>PINGD</i>
ıçki sıçkı		<i>KDS Lburgaz</i>
ikilibirli	iki pay birine, bir pay birine verilerek yapılan ortaklık	<i>Lburgaz KrkİS/DeS</i>
ileri geri		<i>KOF</i>
inēni mineni	ineğini mineğini	<i>KDS Lburgaz</i>
iri iri		<i>BMİBH</i>
iri yarı		<i>PINGD; KDS Lburgaz</i>
iş güc	iş güc	<i>KOF</i>
iyi kötü		<i>KOF; BKŞÇ</i>
iyne miyne	iğne miğne	<i>BMİBH</i>
kaça kaça		<i>BMİBH; PINGD</i>
kaçak maçak		<i>KDS Lburgaz</i>
kaçan kaçana		<i>KOF</i>
kād mād	kağıt mağıt	<i>KDS Lburgaz</i>
kana kana		<i>KOF</i>
kapı kapı		<i>KOF; KDS Lburgaz</i>
kapkara		<i>BMİBH; PINGD</i>
kaput maput		<i>KDS Lburgaz</i>
kara mı kara		<i>BMİBH</i>
kāv buz	kar buz	<i>KDS Lburgaz</i>
karıştırı karıştırı		<i>PINGD</i>
karma karışık		<i>BMİBH</i>
kasabadan kasabaya		<i>PINGD</i>
kasabı masabı		<i>KOF</i>
kat kat		<i>BMİBH</i>

kavga gürültü		<i>KOF; BMİBH</i>
kavgaylan gürültüyle	kavgayla gürültüyle	<i>KDS Lburgaz</i>
kaynaya kaynaya		<i>KOF</i>
kazasız belâsıs		<i>KOF</i>
kendi kendine		<i>KOF; AKVİZ</i>
këndi kendine		<i>KOF</i>
kesenkes	kesin kes	<i>Ceylan, Lburgaz KrkİS/DeS</i>
kıpkımızı		<i>KOF</i>
kıpkırmızı		<i>KDS Lburgaz</i>
kırık çıkık		<i>BKŞÇ</i>
kırık yasık	kırık yasık	<i>BMİBH</i>
kıtv kıtv	kıtır kıtır	<i>BMİBH</i>
kıvır kıvır	kıvır kıvır	<i>AKVİZ</i>
kimse kimseye		<i>VYAÖ</i>
kiremitlar miremitlar		<i>BMİBH</i>
kocadan kocaya		<i>KDS Lburgaz</i>
koca koca		<i>PINGD</i>
kolay kolay		<i>KOF</i>
koliba moliba	klube molibe	<i>PINGD</i>
konça konça	gonca gonca	<i>KOF</i>
konu komşu	konu komşu	<i>KOF; BMİBH; PINGD; VYAÖ</i>
konu komşu	konu komşu	<i>KOF</i>
konuşa konuşa		<i>KOF</i>
kopa kopa	koşa koşa	<i>Lburgaz KrkİS/DeS</i>
koparıp koparıp		<i>BMİBH</i>
koşa koşa		<i>BKŞÇ</i>
koyun kuzu		<i>KDS Lburgaz</i>
kör duman	sis pus, toz duman	<i>Lburgaz KrkİS/DeS</i>
köşe köşe		<i>KOF</i>
köyden köye		<i>KOF; PINGD</i>
küçük küçük		<i>PINGD</i>
küspe müspe		<i>BMİBH</i>
langır langır		<i>BKŞÇ</i>
lappadak	Ansızın	<i>KOF</i>
lokur lokur		<i>VYAÖ</i>
lüm lüm		<i>BKŞÇ</i>
mâle mâle	mahalle mahalle	<i>PINGD; KDS Lburgaz</i>
malını mülkünü		<i>BMİBH; KDS Lburgaz</i>
mal mülk		<i>KOF; BMİBH; PINGD; KDS Lburgaz; AKVİZ</i>
mosmor		<i>BKŞÇ</i>
ne kavga ne çekiş	ne kavga ne çekişme	<i>KOF</i>
neler neler		<i>VYAÖ; KOF</i>
nişan mişan		<i>KOF</i>
odur budur		<i>KOF</i>
oful puful	oful puful, serinlemek için kullanılan ikileme	<i>BKŞÇ</i>

okul mokul	okul mokul	<i>VYAÖ</i>
okumak mokumak		<i>KDS Lburgaz</i>
okuma yazma		<i>KOF</i>
okur yazā	okur yazar	<i>KOF</i>
okur yazar		<i>KOF</i>
olur mu olur		<i>KOF</i>
onu bunu		<i>BMİBH; PINGD; VYAÖ</i>
orayı burayı		<i>KOF</i>
orda burda	orada burada	<i>VYAÖ</i>
ordan buraya	oradan buraya	<i>KOF</i>
ordan burdan	oradan buradan	<i>PINGD</i>
ordan oraya	bir yerden başka bir yere	<i>KOF</i>
ōsa ōsa	olsa olsa	<i>AKVİZ</i>
ouldan oula	oğuldan oğula	<i>KOF</i>
ova ova		<i>KOF</i>
oynāmak moynāmak		<i>KOF</i>
oynāya oynāya		<i>KOF</i>
oyunnar moyunnar	oyunlar moyunlar	<i>BMİBH</i>
ōle bōle	öyle böyle	<i>KOF</i>
ōle ōle	öyle öyle	<i>KOF; PINGD; KDS Lburgaz; VYAÖ</i>
ōnayak ol-		<i>Lburgaz KrkİS/DeS</i>
ōte beri	ufak tefek şeyler	<i>KOF</i>
ōteden beriden		<i>BMİBH</i>
ōteye beriye		<i>BMİBH</i>
ōyle bōyle	öyle böyle	<i>KOF</i>
ōyle ōyle	öyle öyle	<i>KOF; PINGD</i>
öz be öz	öz be öz	<i>BMİBH</i>
para mara		<i>BMİBH</i>
paraya pula		<i>BMİBH</i>
parça parça		<i>BMİBH; BKŞÇ</i>
pataküt	pata küte	<i>BMİBH</i>
patır patır		<i>AKVİZ</i>
pat küt	pat küt	<i>KOF</i>
peşi peşine		<i>KOF</i>
pōça mōça	poğaçā moğaçā	<i>BMİBH</i>
sabālan mabalan	sabahleyin mabahleyin	<i>BMİBH</i>
sādan soldan	sağdan soldan	<i>PINGD</i>
sağda solda		<i>PINGD</i>
sakkın sakkın	sakın sakın	<i>AKVİZ</i>
saklana saklana		<i>PINGD</i>
satıp savurmak		<i>KOF</i>
sāya sola	sağa sola	<i>KOF</i>
seke seke		<i>KOF</i>
seneden seneye		<i>KOF</i>
seve seve		<i>KOF</i>
sıcak sıcak		<i>KOF; PINGD</i>
sıkı sıkı		<i>BMİBH</i>

sık sık		<i>KOF</i>
sıra sıra / sırā sırā	sıra sıra	<i>KOF; PINGD; AKVİZ</i>
sırayla sırayla		<i>BKŞÇ</i>
sırtısıra	arka arkaya, sırt sırta	<i>Lburgaz KrkİS/DeS</i>
sōna sōna	sonra sonra	<i>KOF</i>
sōvadan sōvaya	sonradan sonraya	<i>BMİBH</i>
sōra sōra	sonra sonra daha ileri bir zamanda	<i>BMİBH; PINGD</i>
soya soya		<i>KOF</i>
sōleōip sōleōip	söyleyip söyleyip	<i>KOF</i>
sōyleyip sōyleyip		<i>KOF</i>
sūrūklene sūrūklene		<i>PINGD</i>
sūrūkleye sūrūkleye		<i>PINGD</i>
şakır şakır		<i>KOF</i>
şaldır şaldır		<i>KOF</i>
şık şıkır	şık şıkır, şıkır şıkır	<i>KDS Lburgaz</i>
şılup şılup	parıl parıl	<i>Lburgaz KrkİS/DeS</i>
şıppadak	çabucak	<i>Lburgaz KrkİS/DeS</i>
şır şır		<i>KOF</i>
şōle bōle	şöyle böyle	<i>AKVİZ</i>
şu bu		<i>KOF; BKŞÇ; KDS Lburgaz; VYAÖ</i>
şūdan şuraya	şuradan şuraya	<i>KOF</i>
şudū budū	şudur budur	<i>KOF</i>
şuduk buduk	şuyduk buyduk	<i>KDS Lburgaz</i>
şudur budur		<i>VYAÖ</i>
şuna buna		<i>KOF</i>
şundan bundan		<i>VYAÖ</i>
şunlar bunlar		<i>BKŞÇ</i>
şunna bunna	şunlar bunlar	<i>KOF</i>
şunnar bunnar	şunlar bunlar	<i>KOF</i>
şunu bunu		<i>KDS Lburgaz</i>
şūrda/ şurda burada	şurada burada	<i>BMİBH; PINGD</i>
şuymuş buymuş	şuymuş buymuş	<i>KOF</i>
tabi tabi		<i>KOF; BMİBH; PINGD, VYAÖ</i>
taka taka		<i>BKŞÇ</i>
takır takır		<i>PINGD</i>
tak tak		<i>KOF; KDS Lburgaz</i>
taktak	takunya	<i>Lburgaz KrkİS/DeS; BMİBH</i>
tane tane		<i>BMİBH</i>
tarla marla		<i>VYAÖ</i>
tā tā	daha daha	<i>BKŞÇ</i>
tavi tavi	tabi tabi	<i>BMİBH</i>
tay tay dur-	yeni yürümeye başlayan çocuğun ayakta durması için söylenen ikileme	<i>KrkİS</i>
tekerlek tekerlek		<i>VYAÖ</i>

tek tek		<i>KOF; BMİBH</i>
tek tük		<i>KOF; PINGD; VYAÖ</i>
televizyonnar-melevizyonnar	televizyonlar melevizyonlar	<i>PINGD</i>
telle melle	telle mele	<i>BMİBH</i>
tel tel		<i>BMİBH</i>
tepe tepe		<i>KOF</i>
ters geri		<i>KDS Lburgaz</i>
tezberi	çabucak, hemen	<i>Lburgaz KrkİS/DeS</i>
tıkır tıkır	düzenli bir biçimde	<i>KOF</i>
tık tık		<i>KOF</i>
tırs tırs	yavaş yavaş	<i>BKŞÇ</i>
tiken tiken	diken diken	<i>KOF</i>
topalak topalak	toparlak toparlak	<i>BMİBH</i>
toplaya toplaya		<i>BKŞÇ</i>
torunnarı-morunnarı	torunları morunları	<i>BMİBH</i>
tozlu tozlu		<i>BKŞÇ</i>
türlü türlü		<i>KOF; BMİBH</i>
tütün mütün		<i>PINGD</i>
ucu ucuna		<i>KOF</i>
uç ucuna	ucu ucuna	<i>KOF</i>
üfacık üfacık/ ufacık ufacık	ufacık ufacık	<i>BMİBH; PINGD</i>
ufak ufak		<i>KOF; BMİBH; KDS Lburgaz; PINGD</i>
ufak tefek		<i>KOF; PINGD</i>
unları munları	unları munları	<i>KDS Lburgaz</i>
ununu mununu		<i>PINGD</i>
usul usul	usul usul	<i>BMİBH; BKŞÇ; PINGD</i>
üva üva	ova ova	<i>PINGD</i>
uzak uzak		<i>KOF</i>
uzun uzun		<i>BMİBH; PINGD</i>
üle büle	öyle böyle	<i>KDS Lburgaz</i>
üngür üngür	hüngür hüngür	<i>VYAÖ</i>
üst üste	üst üste	<i>BKŞÇ</i>
üst üste		<i>KOF</i>
üsüste		<i>BMİBH</i>
varlık yokluk		<i>BKŞÇ</i>
vergi mergi		<i>BMİBH</i>
vicır vicır	çok çok, vızır vızır	<i>Lburgaz KrkİS/DeS</i>
vurup vurup		<i>KOF</i>
ya ya		<i>PINGD; KDS Lburgaz; VYAÖ</i>
yakından uzaktan		<i>KOF</i>
yakın yakın		<i>BMİBH</i>
yalap yalap	parıl parıl, ışıl ışıl	<i>Lburgaz KrkİS/DeS</i>
yalnız yalnız		<i>KOF</i>
yamık yumuk	yamuk yumuk, eğri büğrü	<i>KOF</i>

yamrı yumru	eğri büğrü	<i>Lburgaz Ceylân, KrkİS/DeS</i>
yamuk yumuk		<i>Lburgaz KrkİS/DeS</i>
yana yana		<i>KOF</i>
yanık manık		<i>BMİBH</i>
yanık yanık		<i>BMİBH</i>
yanpiri yanpiri gitmek	yan yan gitmek	<i>KDS –Demirköy, Krk Merkez</i>
yan yana		<i>KOF; BMİBH</i>
yaralı maralı		<i>BMİBH</i>
yarım yantalak	eksik, özensiz yapılmış, yarım yamalak	<i>Lburgaz KrkİS/DeS</i>
yavaş yavaş	yavaş yavaş	<i>KOF; BMİBH; BKŞÇ; PINGD</i>
yazmak çizmek		<i>VYAÖ</i>
yediden yetmişe		<i>KOF</i>
yemek içmek		<i>KDS Lburgaz</i>
yemek memek		<i>KOF</i>
yeni yeni	şimdi, şimdilerde	<i>KOF</i>
yıkık dökük		<i>KOF</i>
yıkılmış yakılmış		<i>BMİBH</i>
yıldan yıla		<i>KOF</i>
yılbır yılbır	ivedi	<i>Vize –KrkİS/DeS</i>
yırtık mırtık		<i>BMİBH</i>
yırtık pırtık		<i>KDS Lburgaz</i>
yimek içmek	yemek içmek	<i>KOF; VYAÖ</i>
yimek işmek		<i>KOF</i>
yiyece içece	yiyeceği içeceği	<i>KOF</i>
yokluk yoksulluk		<i>KOF</i>
yok yok		<i>KOF; BMİBH; PINGD KDS Lburgaz; VYAÖ</i>
yörüye yörüye		<i>KOF</i>
yudum yudum		<i>BMİBH</i>
yumurtalı yımurtalı		<i>KOF</i>
yuvarlak yuvarlak		<i>BMİBH; KDS Lburgaz</i>
yuyup yıkamak	yıkamak	<i>KOF</i>
yüksek yüksek		<i>KOF</i>
zâr ziyan	zarar ziyan	<i>KOF</i>
zengin fakir		<i>VYAÖ</i>
zongul zongul titiremek	titirmek	<i>KOF</i>

Transkripsiyon İşaretleri

ā: uzun a

ē: uzun e

ī: uzun ı

ĩ: uzun i

ō: uzun o

õ: uzun ö

S: s ile z arası

ū: uzun u

ũ: uzun ü

đ: ulama

Kısaltmalar

Ar.: Arapça

Fa.: Farsça

KDS: Kendi Derlediğimiz Sözcük

Krk: Kırklareli

T.: Türkçe

Lburgaz: Lüleburgaz

Kaynakça ve Eser Kısaltmaları

- Atıcı, Dilek, *Koççaz Ağzı. (İnceleme- Metinler- Sözlük)*, Sosyal Bilimler Enst., Türk Dili ve Edebiyatı ABD, Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2016. **(KOF)**
- Demiray, Gizem, *Kırklareli Pınarhisar Merkez İlçesi Ve Köyleri Ağzı İncelemesi*, Trakya Üniversitesi, Sos. Bil. Enst., Türk Dili ve Edebiyatı ABD, Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2008. **(PINGD)**
- Derleme Sözlüğü, I-XII. C. TDK Yayınları, Ankara, 1993. **(DS)**
- Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul, 2004.
- Hatipolu, Vecihe, *Türk Dilinde İkilime*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1981.
- Hünerli, Bülent, Babaeski Merkez İlçe “Kırklareli Babaeski Merkez İlçesi ve Köyleri Ağzı İncelemesi”, Trakya Üniversitesi, Sos. Bil. Enst., Türk Dili ve Edebiyatı ABD, Türk Dili Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2006. **(BMİBH)**
- İşıktekin, Elif, *Kırklareli Vize İlçesi Akıncılar Köyü Ağzının Ses Özelliklerinin İncelenmesi*, Trakya Üniversitesi, Fen-Edeb. Fakültesi, Türk Dili ve Edeb. Böl., Bitirme Ödevi, Edirne, 2016. **(AKVİZ)**
- Kaçalın, Mustafa (Yay. Haz.), *Bölge Ağzılarında Atasözleri ve Deyimler*, TDK Yayınları, Ankara, 2016.
- Karaağaç, Günay, *Türkçenin Söz Dizimi*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2011.
- Kırıkçı, Özlem, *Babaeski Köyleri Ağzı Çalışması*, Trakya Üniversitesi, Fen-Edeb. Fakültesi, Türk Dili ve Edeb. Böl. Bitirme Ödevi, Edirne, 2006. **(BKŞÇ)**
- Kırklareli 2000, Kırklareli Valiliği. **(Krk2000)**
- Korkmaz, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK, Ankara, 2010.
- Muşlu, Coşkun, *Vize Yöresinin Ağzı Özellikleri*, Trakya Üniversitesi, Fen-Edeb. Fakültesi, Bitirme Tezi, 2007. **(VYAÖ)**
- Özkaya, Hakkı, *Kırklareli İli Ağzıları Söz Varlığı*, Trakya Üniversitesi, Sos. Bil. Enst., Türk Dili ve Edebiyatı ABD, Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 1990. **(KrkİS)**
- Türkçe Sözlük I*, TDK Yayınları, Ankara, 1998.
- Türk Dil Kurumu, Türkiye’de Halk Ağzlarından Derleme Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara, 2009. **(KrkİS/DeS)**
- Yelten, Muhammet; Açıkgöz, Halil, *Kelime Grupları*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2008.

* EDEBİYAT *
Eski Türk Edebiyatı

KLASİK TÜRK ŞİİRİ'NDE ERMENİLERE DAİR

Prof. Dr. Ömür CEYLAN
İstanbul Kültür Üniversitesi
Doç. Dr. Ozan YILMAZ
Sakarya Üniversitesi

Tarih araştırmaları içerisinde en zor alanlardan biri, hatta belki de başlıcası, kültür tarihidir. Resmi ya da gayri resmi yazılı belgeler şahitliğinde gerçekleştirilen siyasi, iktisadi tarih araştırmaları, erbabınca malum güçlükler içeren hayli çetin çalışma alanlarıdır. Kültür tarihi araştırmaları ise bunlara ilaveten edebiyattan coğrafyaya, sözlü kültürden musikiye, iskân politikalarından demografik dalgalanmalara, geleneksel el sanatlarından din, mezhep, tarikat eksenli sosyal tabakalanmalara, filoloji ve lingüistikten mutfak ve giyim kuşama kadar farklı ve özel pek çok alandan toplanmış tutarlı verilerin yorumlanmasını gerekli kılar.

Klasik çağlar boyunca oluşmuş edebî gelenekler, Osmanlı kültür tarihi araştırmaları için gözden çıkarılamayacak ölçüde zengin kaynaklardır. Osmanlı asırları süresince birlikte gelişen ve binlerce önemli temsilci yetiştiren halk ve tekke edebiyatlarıyla beraber klasik şiir geleneği de Osmanlı kültür tarihi araştırmalarına ciddi katkılar sağlayacak veriler içerir. Her sanat eserinde olduğu gibi öncelikle sanatçının gözlemini ve kişisel kanaatini yansıtan bu veriler, keskin sosyolojik çıkarımlar için şüphesiz yeterli değildir. Fakat bütünün yorumlanması sırasında her biri, sanatçının kişisel gözlem ve kanaatinden öte değerler taşır; katkılar sağlar. Genelde azınlıkların, özelde Ermenilerin Osmanlı toplum hayatı içerisindeki konumları, duruşları ve algılanışları için de bu durum elbette geçerlidir. Başta asılları ve yerleştikleri semtler olmak üzere komşuluk alışverişleri, yoğunlukla uğraştıkları meslekler, dilleri, diğer azınlıklarla münasebetleri, dilberlerinin Anadolu kızlarıyla mukayesesı, paraya düşkün olup sarraflıkla ün yapmaları gibi konular klasik şiir sayfalarında çeşitli vesilelerle ele alınmıştır. Klasik şairin gözünde Ermeni, bazen sevgiliye kavuşmayı engelleyici bir rakip, bazen de borçlu kalınan bir tüccardır. Ancak ne olursa olsun gayrimüslim bir tebaa olarak halktan bir kişidir.

Osmanlı devletinde, siyasi bakımdan “azınlık”, dinî yönden “gayrimüslim” nisbeleleriyle tanınan unsurlar, milliyetçilik akımının zirveye ulaştığı 18. yüzyıla kadar iç içe yaşayarak örnek olabilecek bir kültür alışverişinin mimarı olmuşlardır. Osmanlı gayrimüslim tebaası içinde, türlü vesilelerle tarihe geçmiş farklı millet, din ve mezheplere mensup birçok isimle karşılaşılır. Ermeni, Rum, Çerkez, Süryani, Ulah, Pomak, Habeş, Kıptî, Arnavut, Gürcü, Dürzî, Marunî, Yahudi vb. taifeler, geniş Osmanlı coğrafyasında yer edinmiş dinî-siyasî unsurların azımsanmayacak sayısı hakkında bir fikir verecek mahiyettedir. Bunlar kendi dinlerinde özgürce yaşamış, ancak şairin de dile getirdiği üzere tek bir millet olarak anılmışlardır:

Kimine dendi Yehûdî kimine hem Ermenî**Kimine Kıbtî denildi kimi Dürzî dâl ile**

Kimine dendi Mecûsî hem Nasârî kimine

Lîk bir millet dediler cem‘ine icmâl ile¹

{Birbirinden ayrılıp tanınınsınlar diye kimine Yahudi, kimine Ermeni, kimine Kıbtî, kimine Dürzî, kimine Mecusi, kimine Hıristiyan denilse de hepsinin toplamı bir millet oldu}

Osmanlı'nın stratejik devlet anlayışına göre bir birey, hangi millete mensup olursa olsun toplumun hemen her kesiminde görev alabilmiştir. Hâl böyle olunca, Osmanlı devletine bağlı azınlıklara, belli bir beceriyi gerektiren çeşitli el sanatları ve mesleklerden tutunuz, bilim, kültür ve edebiyat sahasına kadar hemen her alanda rastlanır. Ticarî hayatı doğrudan etkileyen meslek grupları şöyle dursun, sanat ve musiki gibi belli bir görgü ve kültür gerektiren uğraşlarda dahi azınlıkların var olduğu görülür. Özellikle musiki alanında, daha ziyade Ermeni ve Rum azınlıklar başta olmak üzere, Türk bestekârlar kadar başarılı isimler ortaya çıkmıştır. Leh kökenli Ali Ufkî Bey (ö. 1675), aynı zamanda bir Osmanlı İmparatorluğu tarihi kaleme alan Boğdan Voyvodası Dimitrius Cantemir (ö. 1723), Rum kökenli Kemânî Corci (ö. 1760), Yahudi kökenli Tanburî İzak (ö. 1814), Ermeni asıllı Kemanî Tatyos Efendi (ö. 1913) bu isimlerden sadece birkaçıdır.²

Osmanlı toplumunda Ermeniler bazı yönleriyle diğer azınlıklardan ayrılırlar. Kendi patriğini seçmek, Ermenice eğitim-öğretim yapmak, kilise ve hastane gibi dinî ve hayrî kurumların inşa, bakım ve idaresiyle bizzat ilgilenebilmek gibi birtakım haklara sahiptirler.³ Öte yandan toplum içinde “Ermenilik alâmeti” sayılacak birtakım özellikler vardır ki diğer azınlıklar arasında onları fark etmek için yeterlidir. Mesela alaca renkli sarık kullanmak, 30-40 akçeyi geçmeyen ipek ve pamuk karışımı kuşak takmak, kırmızı şapka ve ayakkabı giymek⁴, Doğu Anadolu ve Kafkasya’da yaşayan Ermeni kadınların Müslüman kadınlar gibi yüzlerini örtmeleri⁵ bunlardan sadece birkaçıdır. Hanyalı Nuri Osman’ın (ö. 1815),

Mâî ferrâceyle her dem âlemi gezmek neden**Bilmezem ben Ermeni mi yohsa bir ruhân mısın⁶**

{Her zaman neden mavi feraceyle gezintiye çıkıyorsun. Ermeni misin ruhban mısın bilmiyorum}

beytinde dile getirdiği Ermeni kadınların mavi feraceyle gezintiye çıkmaları da onların Osmanlı toplumundaki giyim-kuşamlarına verilebilecek bir başka örnektir.

Ermeniler, Osmanlı’ya sonsuz bir sadakatle bağlı kalmanın karşılığını “millet-i sâdika” ünvanıyla görürken, bu güvenin hakkını verircesine Osmanlı devletine birçok alan-

¹ Elif Bolat, “Kabûlî Mustafa Dîvânı (Metin-İnceleme)”, YL, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005, s. 26.

² M. Nazmi Özalp, *Türk Müsiki Tarihi*, c. II, MEB Yay., İstanbul, 2000, s. 346-407.

³ Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yay.: 5, Ankara, 1990, s. 9.

⁴ Erol Özbilgen, *Bütün Yönleriyle Osmanlı*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 429-430.

⁵ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam (Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla)*, 4. baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 125.

⁶ Abdullah Aydın, “Hanyalı Nûrî Osmân ve Dîvânı”, DR, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009, s. 836.

da samimi katkıları olmuştur. Çeşitli bürokratik kademelerde görev almalarının yanı sıra⁷ Osmanlı'nın modernleşmesi yolunda birtakım ilklere imza atarlar.⁸ Basın, tiyatro, matbaa gibi alanlarda gerçekleşmiş birçok yenilik Ermenilerin girişimiyle hızlanmıştır. 1850'ye kadar *Lirakir* adlı bir gazete çıkaran Kevork Kirkoryan, İstanbul'daki ilk Ermeni gazetecidir.⁹ Vartan Paşa adıyla bilinen ve aynı zamanda Encümen-i Dâniş'in harici üyelerinden biri olan Hovsep Vartan (ö. 1879), çıkardığı *Mecmûa-i Havâdis* gazetesi ile Osmanlı gazeteciliğinde önemli bir yere sahiptir. Ayrıca 1851'de İstanbul'da zengin Ermeniler arasında sahnelenen Romeo ve Jüliet temalı bir oyun yayımlamış¹⁰, 1851'de Ermeni harfleriyle Türkçe olarak *Akabi Hikâyesi* adlı bir roman kaleme almıştır.¹¹ Yine sonradan din değiştirip müslüman olarak Yakup ismini alacak olan Güllü Agop, 19. yüzyılda İstanbul'daki ilk büyük repertuvar tiyatrosunu kurmuştur. Çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu bu tiyatronun oyuncularları arasında yer alan trajedi oyuncusu Hraçya büyük ün kazanmıştır.¹² Hatta Afife Jale'den çok önce tiyatro sahnesine adım atan kadınlar da yine Ermeni azınlığa mensupturlar. İlk Ermeni kadın sahne sanatçısı, 1856'da asıl adı Agavani Hamoyan olan Fanni'yken, ilk profesyonel kadın oyuncu ise, 14 Aralık 1861'de sahneye çıkan Aruzyak Papazyan'dır.¹³

Ermenilerin Osmanlı kültür ve edebiyatıyla meydana getirdikleri alışverişe başka örnekler de verilebilir. Ermeni harfli Türkçe eserler veren¹⁴ Ermeni müelliflerin özellikle halk edebiyatından etkilendiği görülür. Öyle ki halk şiiri tarzında şiir kaleme alan Ermeni "âşuğ"ların sayısı azımsanmayacak miktardadır.¹⁵ İstanbul'da yaşayan Ermeniler, Enderunlu Fâzıl'ın (ö. 1810),

Lîk hâricle olur dûr-â-dûr
Eyleyen şehri Sitanbulda zuhûr
Ehl-i İslâma takarrüpleri var
Fehm ü irfân u te'eddüpleri var
Şâ'iri olsa dahî câ'izdür
Rûma bu san'at ile fâ'izdür¹⁶

⁷ Recep Çelik, "Osmanlı Bürokrasisinde Görev Yapan Ermeniler", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, c. IV, Erciyes Üniversitesi Yayını: 153, Kayseri, 2007, s. 29-53.

⁸ bk. Ali Budak, "Ermenilerin XIX. Yüzyılda Yeni Bir Sosyal Hayat ve Edebiyatın Oluşum Sürecine Katkıları", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, c. I, Erciyes Üniversitesi Yayını: 153, Kayseri, 2007, s. 325-348.

⁹ Âdem Ölmez, *İstanbul'da Barışın Bozulması: İstanbul Ermeni Olayları ve Yahudiler*, Kurtuba Kitap, İstanbul, 2010, s. 48.

¹⁰ Suraiya Faroqhi, *age.*, s. 286.

¹¹ Âdem Ölmez, *age.*, s. 51.

¹² Suraiya Faroqhi, *age.*, s. 280.

¹³ Yasemin Sarı, "Türk Tiyatrosunun Gelişimi Yönünde Atılan İlk Adımlar ve Ermeni Sanatçıların Rolü", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, c. IV, Erciyes Üniversitesi Yayını: 153, Kayseri, 2007, s. 512.

¹⁴ bk. Nevzat Özkan, "Ermeni Harfli Türkçe Metinler Üzerine", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, c. III, Erciyes Üniversitesi Yayını: 153, Kayseri, 2007, s. 401-418.

¹⁵ Bu konuyla ilgili bk. Fuad Köprülü, "Türk Edebiyatı'nın Ermeni Edebiyatı Üzerindeki Te'sirleri", *Edebiyat Araştırmaları*, TTK Yay., Ankara, 1999, s. 239-269; Fikret Türkmen, *Türk Halk Edebiyatının Ermeni Kültürüne Tesiri*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1992.

¹⁶ Enderunlu Fâzıl, *Hübânâme*, Dârü't-Tibâati'l-Âmire, İstanbul, 1235/1837, s. 42.

{Fakat İstanbul’da yaşayanlar dışarıyla ilişkide olmazlar.

Onların İslam ehline yakınlıkları; anlayış, irfan ve edepleri var.

Şairleri olsa dahi yakışıır. Bu sanatta Anadolu’ya üstündürler}

diyerek övdüğü üzere hem müslüman halkla yakınlaşmış, hem de şiirle haşır neşir olmuşlardır. Türkçe şiir söyleyen Ermeni âşıklarından en tanınmışları XVIII-XIX. yüzyıl arasında yaşamış Vanlı Göyçek (Nahabet Kuçak), Tatos, Heyyatî, Çubuğoğlu, Abgar, Moses Hakkî, Kul Artun, Şamçı Melko, Miskin Bürcü, Abdin Oğlan vb. gibi isimlerdir.¹⁷ Bunlardan hakkalıkla uğraştığı için Hakkî mahlasını alan Erzurumlu Moses çağdaşı Nâbî (ö. 1712) tarafından zikredilirken, Seyyid Vehbî (ö. 1736) de Hakkî’den daha önce yaşamış Vartan ve Mecnun adlı iki Ermeni saz şairinden bahseder.¹⁸ XIX. yüzyılda ise Şuşalı bir Ermeni ailesine mensup olan Mirzâ Can ile hem aruz hem de hece vezniyle rindâne şiirler söylemiş, Bektaşılık ve Hurufilik akidelerine gönülden bağlı Sungurlulu Sarkis Zekî önemli iki isim olarak dikkati çeker.¹⁹ Ermeni tarihçisi Leo’nun “Ermenilerce söylenen halk şiirlerinden âşık edebiyatına ait olanların az bir kısmı, hatta demek mümkündür ki ehemmiyetsiz bir kısmı bizim edebiyata aittir. Geri kalanların büyük çoğunluğu (destanlar, masallar, şarkılar) Türkçe söylenmiştir” dediği dikkate alınırsa halk şiirinin Ermeniler üzerinde ne derece etkisi olduğu açıkça ortaya çıkar.²⁰

Osmanlı Ermenileri arasında birçok bestekâr çıkmıştır. 18. yüzyılın önemli simalarından Zaharya Efendi (ö. ?) neredeyse çağdaşı Buhurîzâde Mustafa İtrî (ö. 1712) kadar saygın bir bestekârdır. Asıl mesleği kürkçülük olan ve bir kilisede zangoçluk yapan bu usta bestekâr, gerek kullandığı şiir malzemesi, gerekse Türk musikisinden aldığı motiflerle tam bir Osmanlı sanatçısıdır. Kendisine ait aşağıdaki segâh beste, klasik şiir anlayışından ne denli yararlandığını göstermek için yeterlidir:

Çeşm-i mey-gûnun ki bezm-i meyde cânân döndürür

Sâki-i gül-çehre gûyâ câm-ı rahşân döndürür

Berg-i ruhsârı arak-rîz-i gül-âb-ı şerm olur

Ol gül-endâmı ki âgûşunda yârân döndürür²¹

{Sevgilinin, şarap meclisinde şarap kırmızısı gözlerini döndürmesi, gül yanaklı saikinin parlak kadehi döndürmesine benzer. Âşıklar, o gül görünümlü güzeli kucaklarında döndürürken yaprak misali yanağı utanma gülsuyuyla (utancından kızarıp) terlemeye başlar}

Diğer meşhur Ermeni musikîşinaslar arasında Hamparsum Limonciyan (ö. 1839), Bedros Çömlekçyan (ö. 1840), Tanburi Aleksan Efendi (ö. 1864), Asdik Ağa (ö. 1913) Üdî Âfet Efendi (ö. 1919), Neyzen Agop Efendi (ö. ?), Üdî Serkis (ö. 1925) ve Leon

¹⁷ Ali Kafkasyalı, “Türk Âşıklık Geleneğinin Ermeni Kültürüne Etkisi ve Yaşayan Ermeni Âşıklardan Yusuf Ohannes (Yusufi)”, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, c. I, Erciyes Üniversitesi Yayını: 153, Kayseri, 2007, s. 388.

¹⁸ Fuad Köprülü, agm., s. 262. Köprülü, Mecnûn ile Vartan hakkındaki bu bilgiyi Seyyid Vehbî’nin “Safâyî tezkire tezyîl edermiş havfım oldur kim / Eder şâir Fasîhî gibi Mecnûn ile Vartan’ı (Safâyî devam niteliğinde bir tezkire hazırlıyormuş. Korkum o ki Mecnun ile Vartan’ı Fasîhî’yle aynı yere koyar)” beytinden hareketle vermektedir.

¹⁹ Fuad Köprülü, agm., s. 264-267.

²⁰ Fuzulî Bayat, “XVI-XIX. yy. Türk Dili Siyasetinin Oluşmasında Tekke ve Saz Şairlerinin Rolü”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 1-2, Erzurum, 2003, s. 57.

²¹ Ahmet Şahin Ak, *Türk Musikisi Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara, yty, s. 77-78.

Hancıyan (ö. 1947) gibi isimler vardır.²² 1861 yılında kardeşi Agop'la birlikte 'Osmanlı Musikisi' anlamına gelen 'Nıvak Osmanıyan' başlıklı bir musiki dergisi yayınlamış Tanburî Nikagos (Taşçıyan) Ağa, bir diğer ünlü Ermeni musikîşinastır.²³

Tarih boyunca belirli bir coğrafyada meskûn olmadıkları bilinen Ermeniler, birtakım siyasî sebeplerle sürekli yer değiştirmek durumunda kalmışlar, bu nedenle geniş denebilecek bir alana yayılmışlardır.²⁴ Her ne kadar tek bir yerde ikamet etmeseler de kendi kültürel özelliklerini korumayı başarmışlar, öz vasıflarını yitirmeden farklı milletlerle bir arada yaşamışlardır. Sözelimi Arabistan Ermenilerine Yâkubî adı verilip, konuştukları dile de Lisân-ı Yâkubî denilse de²⁵ bazı Ermeniler, bir süre sonra buldukları coğrafyanın ismiyle anılmaya başlamıştır. Klasik şairlerden Nedîm (ö. 1730), Karakaş Ali Efendi hakkında yazdığı,

**Görme yüzünü Karakaşın sorma mezhebin
İmân zügürdü fisk u fücûrun ganîsidir
Dürzî değil Yezîd değil Sürh-sâr değil
Kâfir hemân dürüst 'Acem Ermenîsidir'**²⁶

{Karakaş'ın yüzünü görme, mezhebini de sorma.
Zira, imân yoksunudur, dinsizlik ve fitnenin
zenginidir. O kâfir; Dürzî, Yezîd, Kızılbaş
olmadığına göre olsa olsa Acem Ermenisidir}

şeklindeki kıtasında 'Acem Ermenisi' tabirini kullanırken başta İsfahan²⁷ olmak üzere İran coğrafyasında yerleşmiş Ermenileri kastetmektedir. Osmanlı sahasındaki dağılımlarına bakılırsa, tarih boyunca Halep, Kayseri, Hatay, Van, Sivas, Malatya, Erzurum, Ağrı, Tekirdağ gibi çeşitli vilayetlerde boy gösteren Ermenilerin en yoğun yaşadıkları yer başkent İstanbul'dur. İstanbul'da ilk kez 4. yüzyılda yaşamaya başladıkları bilinen Ermenilerin yıldızı, 1461 yılında Fatih Sultan Mehmed'in Bursa metropoliti Ovakim'e İstanbul'da bir Ermeni patrikhanesi kurdurmasıyla parlamaya başlar. Bu olaydan sonra İstanbul'daki Ermeni nüfusunun, birtakım tarihî olaylara bağlı olarak arttığı görülür. Buna göre Yavuz Sultan Selim, 1514 Çaldıran seferi dönüşünde Tebriz'den birçok Ermeni sanatçıyı İstanbul'a davet etmiş, Kanuni Sultan Süleyman da 1554'te Erivan ve Nahçıvan'ı aldıktan sonra buradaki Ermenilerin bir kısmını beraberinde İstanbul'a getirmiştir. 17. yüzyılda ise Celalî isyanları sebebiyle Erzurum ve Van'da ikamet eden birçok Ermeni İstanbul'a göç etmiştir.

Ermenilerin İstanbul'da en fazla yaşadıkları semtler Kumkapı, Langa, Yenikapı, Samatya, Topkapı, Edirnekapı, Balat, Galata ve Üsküdar'dır.²⁸ Bu semtler arasında, tarihte defalarca yangına maruz kalmış meyhaneleriyle ünlü Kumkapı, bir nevî 'Ermeni semti' olma yönüyle klasik şairlerin de dikkatini çekmiştir. Enderunlu Fâzıl'ın,

²² M. Nazmi Özalp, *age.*, c. II, s. 346-407.

²³ Mehmet Kınık, "Osmanlı Musikî Geleneği İçerisinde Ermeni Bestekârlar", *Hoşgörû Toplumunda Ermeniler*, c. III, Erciyes Üniversitesi Yayını: 153, Kayseri, 2007, s. 39.

²⁴ Şemseddin Sâmî, "Ermeni", *Kâmusü'l-A'lâm*, c. II, Kaşgar Neşriyat, Ankara, 1996, s. 840.

²⁵ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c. III, (haz.: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2006, s. 130.

²⁶ Muhsin Macit, *Nedîm Divanı*, Akçağ Yay., Ankara, 1997, s. 200.

²⁷ İsfahan ve çevresinde yaşayıp şiirler yazmış pek çok Ermeni halk şairi vardır. bk. Ali Kafkasyalı, *agm.*, s. 388-389.

²⁸ Âdem Ölmez, *age.*, s. 24.

**Kumkapu yangını oldu müsted
Serkizin kalpağı yandı be-meded²⁹**

{Kumkapı yangını şiddetlendi.

Yetişin Serkiz'in kalpağı yandı}

beytiyle Ermenileri doğrudan etkileyen bu yangınlara göndermede bulunup,

Ermeni şâ'iri âvâze-i bedle çağırur

İşiden didi 'aceb Kumkapuda oldu harîk³⁰

{Ermeni şâiri bed sesiyle şiirlerini teganni etmeye başlayınca işitenler (kendi kendine) "acaba Kumkapı'da (gene) yangın mı var?" dedi}

diyerek Kumkapı yangını esnasında kalın sesli Ermeni şairini bağırtması tesadüfî değildir. Zira Kumkapı'da çıkan yangınlardan en fazla etkilenenler Ermeniler olmuştur. Nitekim Fâzıl'ın ölümünden 16 yıl sonra çıkan 1826 Hocapaşa yangınında Bahçekapı'daki Hocapaşa'dan Yenikapı'daki Langa'ya geniş bir alan yanmış, bu arada Kumkapı'daki Meryem Ana Kilisesi ve Ermeni patrikhanesi de büyük zarar görmüştür.³¹

Hristiyanlığın Ortodoks, Katolik, Protestan ve Gregoryen mezheplerini benimseyen Ermenilerin başlıca ibadet yeri kilisedir. Kiliselerin Ermeni toplumuna etkisi, bir ibadet yeri olmaktan çok daha fazlasıdır. Zira kiliseye bağlı bir hayat felsefeleri vardır.³² Ruhanî liderleri patriktir. Kaynaklara bakılırsa Ermeni kavmi, miladi 4. ya da 7. asırda Kayseriyye piskoposu Lisavoriç Grigovar vasıtasıyla Hıristiyanlığı kabul etmiştir.³³ Büyük patrikleri Rusya'da Eçmiyazin kasabasında oturmakla birlikte, ondan sonra gelen dört patrik daha vardır ki bunların biri İstanbul'da, biri Kudüs'te, biri Sis'te biri de Ahlat'ta ikamet etmektedir.³⁴ İç içe yaşadıkları Müslüman halk tarafından her şeye rağmen kâfir olarak görülen Ermeniler, bu yönleriyle benzetme konusu yapılmaktan kurtulamamışlardır. Kubûrizâde Hevâyî (ö. 1608),

Eyler yeşil başımla o kâfir bana eza

Emr et ki fark olunsun emîr ile Ermeni³⁵

{Ey sevgili! O Ermeni kâfiri ben (yeşil sarıklı) müslümana eziyet ediyor. Emret de emîr ile Ermeni'nin farkı ortaya çıksın}

şeklindeki beytiyle Osmanlı toplumu içerisinde kırmızı başlık takmalarıyla bilinen Ermenilere kâfir göndermesi yapmaktan geri durmaz. Lebîb Efendi (ö. 1768), günlünün kâfirler ülkesindeki rakibe konuk olduğunu söyleyip durumunu Ermen diyarına yolu düşmüş gamlı bir gezgine benzetirken kâfir-kış/diyâr-ı Ermen tamlamalarını bir arada kullanır:

Hâne-i ağyâr-ı kâfir-kîşe mihmân oldu dil

Düşdi seyyâh-ı gamın gûyâ diyâr-ı Ermene³⁶

²⁹ Enderunlu Fâzıl, *Zenânnâme*, Dârü't-Tibâati'l-Âmire, İstanbul, 1235/1837, s. 85.

³⁰ Enderunlu Fâzıl, *Divân-ı Fâzıl Beg-i Enderûnî*, Bulak Matbaası, Bulak/Mısır, 1287/1870, s. 45.

³¹ Âdem Ölmez, *age.*, s. 52.

³² Kilisenin Ermeniler üzerindeki faaliyetleri hakkında bilgi için bk. Tunca Kortantamer, *Ermeni Dosyası*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2002, s. 24-29.

³³ Ahmet Rifat, *Lügat-i Târihiyye ve Coğrafiyye (Tıpkıbasım/Facsimile)*, c. I-II, Ankara, 2004, s. 133.

³⁴ Şemseddin Sâmî, *age.*, s. 840.

³⁵ *Edirneli Ahmed Bâdi Efendi, Armağan*, (haz.: Süreyya Beyzadeoğlu, Müberra Gürgendereli), The Department of Near Eastern Languages&Civilizations Harvard University, Harvard, 2003, s. 136.

³⁶ İdris Kadioğlu, "Lebîb-i Âmidî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divânının Tenkitli Metni", DR, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2003, s. 456.

{Ey sevgili! Gönül, kâfir rakibin evine konuk oldu.

(Böylece) Gaminin gezgini Ermen diyarına düşmüş gibi oldu}

Başta İstanbul'dakiler olmak üzere, Anadolu coğrafyasında ibadete açılmış birçok Ermeni kilisesi vardır. Bunlar, Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde inşa edilmiş dinî yapılardır. İstanbul'da bulunup günümüzde de varlığını devam ettiren Kumkapı, Beşiktaş, Gedikpaşa, Yenikapı, Beyoğlu, Yedikule, Eyüp vb. Ermeni kiliselerinin yanı sıra, Van'daki Akdamar Ermeni kilisesi ve Kayseri'deki Lisavoriç Grigovar Ermeni kilisesi Ermenilerle özdeşleşmiş diğer meşhur yapılardır. Bilhassa Revan sınırında yer alıp, üç büyük dağ üzerine bina edilmiş 'Üç Kilise' edebî eserlere yansiyacak kadar ünlüdür. Evliya Çelebi'nin (ö. 1682) verdiği bilgiye göre bu kiliseler ayrı ayrı Anuşirvân, Kayser-i Rûm ve Ermen Zenân denen hükümdarlar tarafından yaptırılmıştır. Yolu buraya düşenlere sınırsız derecede ikramda bulunulur, enfes yemekler yedirilip altından yataklar döşenirdi.³⁷ Antakyalı Münif'in (ö. 1743-44), bir Ermeni güzeline hitaben zikrettiği,

Ekânîm-i selâse bakmayup ey Ermenizâde

Otur dört üstüne nûş it müselles Üç Kelîsâda³⁸

{Ey Ermeni oğlu! Üçleme (teslis) inancını boşver de

Üç Kilise'de oturup dört üstüne müselles (üç kez kaynatılmış şarap) iç}

beytinde "ekânîm-i selâse (teslis)" inancıyla bir arada anılan Üç Kilise, Sabîh'in (ö. 1783),

Şem' olsun Üç Kenîseye ey Ermenî-beçe

Nûş itdigün selâse-i gassâleden fûrûğ³⁹

{Ey genç Ermeni güzeli! İçtiğin üç kadeh şarabın

verdiği parlaklık Üç Kilise'ye mum olsun}

beytinde de mumlarla donanarak ayine hazırlanmış bir kilise olarak kendisini gösterir.

Osmanlı Ermenileri, toplumla iç içe olmaları gereği, geçimlerini sağlayıp hayatlarını devam ettirmek üzere birçok meslekle uğraşmışlardır. Gayet zeki ve yetenekli insanlar olmakla birlikte özellikle en nazik ve ince işlerde maharet göstermişlerdir.⁴⁰ İlgilendikleri iş alanlarının başında sarraflık, tüccarlık ve marangozluk gelir. Özellikle sarraflık, Yahudiler dışında en çok Ermeniler tarafından rağbet görmüştür. Osmanlı tarihleri, XVIII. yüzyılda Ermeni sarrafların bir hayli çoğaldığından bahseder. Zira XVII. yüzyıl ortalarına hatta XVIII. yüzyıl başlarına kadar en büyük tefeciler ve sarraf bankerler Yahudiler arasından çıkarken bu yüzyıl başından itibaren Ermenilerin ticari alanda boy göstermeye başlamasıyla bu sektör de onların eline geçmiştir.⁴¹ Bunlar arasında Serpos Amira Yerevanents, Hacı Harutyun Çobanyan, Serpos'un yeğeni Abraham Kuleliyan gibi isimler ilk sırada gelir. Bunların bir devamı olarak Sultan II. Mahmud döneminde ün kazanan ve Darphane sarraflığı görevine kadar yükselen Düzyan kardeşler (Düzoğulları) Ermeni sarraflığının sembol isimlerindedir. Katolik mezhebini kabul etmiş ilk Ermeniler arasında önemli bir

³⁷ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c. II, (haz.: Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2006, s. 117.

³⁸ Sabahattin Küçük, *Antakyalı Münif Divânı*, Kültür Bakanlığı Yay., Kültür Eserleri Dizisi: 249, Ankara, 1999, s. 219.

³⁹ Vicdan Özdingiş, "Sabîh Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1998, s. 658.

⁴⁰ Şemseddin Sâmî, *age.*, s. 840.

⁴¹ Mesut Aydın, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Ermenileri ve Bazı Önemli Simalar", *Hoşgörür Toplumunda Ermeniler*, c. III, Erciyes Üniversitesi Yayını: 153, Kayseri, 2007, s. 185.

yere sahip bu ailenin üyelerinden Sarkis, Kirkor, Mikael ve Mıgırdıç Düzyan yolsuzluk yaptıkları tespit edilince idam edilmiş, malları da tarihe “Düzoğlu mezadı” olarak geçecek bir müzayede sonucunda dağıtılmıştır (1819).⁴² Batılılaşma hevesindeki Osmanlı devleti çatısı altında epey güçlenen Ermeni sarraflar, bir süre sonra maddî anlamdaki hâkimiyetlerini iyice sağlama alınca Müslüman halk onlardan yüksek faizle borç almak zorunda kalmıştır.⁴³ Keçecizade İzzet Molla (ö. 1829), biraz da bu durumun verdiği hasasiyetle söylediği aşağıdaki dörtlükle durumu özetlemektedir:

Yükü hammâllar yıkıp yukarı

Mâlimızdan alırdı bâc u harâc

La‘net ol müslümâna kim halkı

Eyleye Ermenilere muhtâc⁴⁴

{Hamallar yükü yukarı yıkıp malımızdan haraç alırlardı.

Halkı Ermenilere muhtaç eyleyen Müslümana lanet olsun!..}

Ermeni sarraflardan şikâyetçi olan bir başka şair de Hâkim (ö. 1770) mahlaslı Seyyid Mehmed Efendi’dir. Şair, bu kez bir başka Ermeni ismi Mıgırdıç’ı kullanarak, Ermeni sarraf ve tefecilerden aldığı yüksek faizli borçları ödeyememekten duyduğu huzursuzluk ve şikâyeti şöyle dile getirmektedir:

Takâzâ-yı talebden çâk olup evrâk-ı sâmânım

Düşüp dâyinlerin bâr-ı gamından varta-i hizye

Mıgırdıç Ermeninin kurtuldurdum dest-i cevrenden

Verilseydi pek a‘lâ idi bu ednâya bir cizye⁴⁵

{Huzur evrakım, başkalarına el açmak yüzünden paramparça olurken alacaklıların verdiği sıkıntının yüküyle rezil rüsva bir duruma düştüm. Bu zavallıya bir cizye verilseydi Ermeni Mıgırdıç’ın çektirdiği eziyetten kesinlikle kurtuldurdum}

‘Ermeni’ isminin bir süre sonra faizcilikle anılmaya başlaması, Ermenilerin toplum içindeki saygınlığını bir hayli gölgelemiştir. Artık toplum içinde Yahudiler ne kadar sevilmiyorsa, Ermeniler de aynı derecede istenmemeye, hatta öfke oklarına hedef olmaya başlamışlardır. Öyle ki Şair Eşref’in (ö. 1912),

Agop Paşa’yı lutf et pâdişâhım sadr-ı a‘zam yap

Denînin üstüne varsın gelen de bir denî olsun

Sadâret mührünü memnû’ ise vermek müselmâna

Yahûdîden usandık bir zaman da Ermeni olsun⁴⁶

⁴² Keçecizade İzzet Molla’nın *Mihnetkeşân*’ında Düzoğlu mezadının zikredildiği kısım için bkz. Ömür Ceylan-Ozan Yılmaz, *Bir Sürgün Şaheseri: Mihnetkeşân*, Sahraflar Kitap Sarayı, İstanbul, 2007, s. 15.

⁴³ Şemseddin Sâmî’nin bu durumu dile getirmek amacıyla verdiği “ticâret ve umûr-ı sarrafîyyeye (sarraflik işlerine) dahî vukûfları (yetenekleri) olmağla kendileri nerede bulunsalar aç kalmazlarsa da, bazı yerlerde ve alelhüsûs (özellikle) Anadolu’da umûr-ı sarrafîyye vü mürâbahaya (faizcilik ve sarraflik işlerine) olan inhimâkları (ilgileri) buldukları memleketin ahâl-i sâ’iresi (diğer halkları) hakkında nâfi’ (yararlı) değildir” hükmü durumun mahiyetini ortaya koyacak niteliktedir. (Şemseddin Sâmî, *age.*, s. 840)

⁴⁴ Keçecizade İzzet Molla, *Hazân-ı Âsâr*, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu 2934, 47^a.

⁴⁵ Yakup Poyraz, “Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Divanı Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metin)”, DR, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2008, s. 510.

⁴⁶ İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, “Eşref Efendi”, *Son Asır Türk Şâirleri*, c. I, AKM Başkanlığı Yay., Ankara, 2002, s. 521.

{Padişahım lutfet de Agop Paşa'yı sadrazam yap. Varsın alçağın üstüne bir alçak daha gelsin. Sadaret mührünü müslümana vermek yasaksa Yahudiden usandık bir zaman da Ermeni olsun}

diyerek yakınması yersiz değildir.

Osmanlı topraklarındaki Ermenilerin iştigal ettiği diğer meslekler arasında mimari, doktorluk, barutçuluk ve darphaneçilik hatırı sayılır bir yere sahiptir. Başta Dolmabahçe Sarayı, Çırağan Sarayı ve Beylerbeyi Sarayı olmak üzere İstanbul'la özdeşleşmiş birçok eserin yapımında görev alan, Bayezid Yangın Kulesi'nin de mimarı olmakla tanınan ünlü mimar ailesi Balyanlar, Ermeni asıllıdır.⁴⁷ Balyanlar, saray, köşk, kasır gibi eserler dışında Tophane Nusretiye Câmii (1826), Ortaköy Câmii (1854) gibi İslâm dinine ait yapıların da mimarı olmakla bilinirler.⁴⁸ Osmanlı sarayı, tıbbiyesi ve askeri teşkilatlarında görev alan Ermeniler arasında Doktor Sinapyan Kaspar Bey (ö. 1872), Doktor Hagop Davutyan (ö. 1878) ve Doktor Agop Ohannesyan Bey (ö. 1860) gibi isimler bulunmaktadır.⁴⁹ Mimari ve tıptaki bu başarılarını eğitim-öğretim alanında da gösteren Ermeniler, II. Abdülhamid dönemi şairlerinden Âsaf'ın (ö. 1903):

**Rûm u Yehûd u Ermenî İslâm içinde hep
Mektebler açdılar çalışıp âdem oldular**⁵⁰

{İslâm memleketi içinde Rum, Yahudi ve
Ermeni(ler) okullar açarak çalışıp adam oldular}

diyerek belirttiği üzere Osmanlı devleti sınırları içinde başta ruhban okulları olmak üzere birçok okul açılmasına gayret göstermişlerdir. Yine padişah portreleri yapmakla ünlü Manas ve barutçulukla uğraşan Dadyan ailesi meslekleriyle meşhur olmuş iki Ermeni ailesidir.⁵¹ Ermeniler, matbaacılık sektörüyle de ilgilenmişler, matbaanın Osmanlı topraklarında yaygınlaşmasına önyak olmuşlardır. Şemseddin Sâmî'nin (ö. 1904) ifadesiyle “memleketimizde matbaanın yaygınlaşp gelişmesinde Ermenilerin gösterdikleri gayret ve ettikleri hizmet inkâr edilemez”.⁵² Mesela Agop Boyacıyan, vali, sözlük yazarı ve tiyatrocı Ahmed Vefik Paşa'yla (ö. 1891) çalışmış, 19. yüzyılın sonlarına doğru matbaasının modern teknik donanımıyla ün kazanmış, 1890 yılında günümüzde de kullanılmakta olan James Redhouse'un (ö. 1892) Osmanlıca-İngilizce sözlüğünün ilk basımını üstlenmişti. Yine Şemseddin Samî'nin *Kâmûs-ı Türki*'si Kayseri kökenli Ermeni matbaacı Mihran Nakkaşyan tarafından yayınlanmıştı.⁵³

Her ne kadar tüccarlık ve kuyumculuk yönleriyle ön plana çıksalar da her Ermeni, banker yahut sarraf olacak kadar şanslı değildi. Galata Ermenileri bir dönem pastırmacılıkla geçinmiş⁵⁴, Kayseri Ermenileri İstanbul'a yerleştikten sonra lağımıcılıkla ün salıp

⁴⁷ Recep Çelik, agm., s. 30-31.

⁴⁸ Yasin Çağatay Seçkin, ”Balyanlar ve Osmanlı Câmileri”, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, c. IV, Erciyes Üniversitesi Yayını: 153, Kayseri, 2007, s. 519-535.

⁴⁹ Metin Hülâgü, “Sürgünde Sadakat: Osmanlı Hanedanı ve Ermeni Mıgır Efendi”, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, c. III, Erciyes Üniversitesi Yayını: 153, Kayseri, 2007, s. 247.

⁵⁰ Ömür Ceylan, *Hânedânda Bir Âsi: Âsâf Divânı*, Akçağ Yay., Ankara, 2003, s. 255.

⁵¹ Recep Çelik, agm., s. 31-32.

⁵² Şemseddin Sâmî, *age.*, s. 840.

⁵³ Suraiya Faroqhi, *age.*, s. 283.

⁵⁴ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c. I, s. 213.

gâyet ehil bir sınıf hâline gelmişlerdi⁵⁵. Divriği Ermenileri İstanbul’da mismârcılık yahut ensercilik olarak bilinen çivicilikle geçinirken⁵⁶, bazı Ermeniler de fırıncılıkla ekmeğini kazanmaktaydı. Safvet’in (ö. 1866) bir şikâyetnamesinde geçen,

Zavallı Safvet’in kurtulmadı gitti girîbânı

Dü dest-i Asvador etmekciden bakkal Yani’den⁵⁷

{Zavallı Safvet’in yakası, fırıncı Asvador ile
bakkal Yani’nin iki elinden kurtulmadı gitti}

beytinde, bir Ermeni ismi olan Asvador’la birlikte etmekci (fırıncı) mesleğini anması Müslüman halkın fırıncı Ermenilerden de muzdarip olduğunu göstermektedir. Yine Ermenilerle adı geçen bir diğer az gelirli meslek de zangoçluktur. Ermenice bir kelime olan zangoç, kilisede çan çalan görevliye verilen addır.⁵⁸ Aynı zamanda Türkçe-Ermenice manzum bir sözlük hazırlamış Refî-i Kâlâyî (ö. 1821), ünlü tarih düşürme ustası Sürûrî’yi (ö. 1814) hicvetmek amacıyla yazdığı bir kitada “Ermeni zangocu” tabirini şöyle kullanır:

Ey Sürûrî söyle şeytan kör müdür köse midir

Bil a hâlin ‘âlemi aldatma gel bir yana tur

Sen gibi yavaşak ağız haffâfı bir şâ’ir iken

Zangoç olmuş şimdi gördüm Ermeni kör Asvador⁵⁹

{Ey Sürûrî! Söyle, şeytan kör müdür köse midir? Âlemi aldatma da gel bir tarafa oturup durumunu dinle! Gördüm ki Ermeni Asvador, senin gibi döneç, laf düzenbazı bir şairken artık zangoçluk yapmaya başlamış}

Keçecizade İzzet Molla ise *Mihnetkeşân* isimli mesnevisinde, Keşan’da karşılaştığı “çirkin sesli ve çirkin görünümlü bekçi”den bahsederken, onun bu ses ve görüntüyle zangoçluk yapmasının yerinde olduğu hükmüne varır:

Verir nağmesi savma belkim zarar

Sezâ Ermeni zangocu olsa ger⁶⁰

{Nağmesi belki oruca bile zarar verir(ken)
Ermeni zangocu olsa yeridir}

Osmanlı döneminde Ermeni marangozlar el üstünde tutulmuş, her türlü sağlam ev eşyası ve dükkân malzemesi Ermeni marangozlara sipariş edilmiştir. Aşağıdaki beyitte marangoz işi taze bir gazel meydana getirdiğini söyleyen İbrâhim Tırsî (ö. 1727), gazelinin eksik bir yanı bulunmadığı için Ermeni marangoza göstermeye gerek de olmadığını şöyle dile getirir:

Marankoz işi bir tâze gazel yapıldı ey Tırsî

Meremmât istemez gel Ermeni neccâra gösterme⁶¹

⁵⁵ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c. I, s. 255. Evliya Çelebi, bu meslekle uğraşan Ermenilerden bahsederken, “İrgatlar gibi dükkânları yoktur, ancak köşeden köşeye durup ve karargâh-ı kadimleri Parmakkapı’da irgat pazarıdır. Gerçi mezmûm u mülevves kavmdır, ammâ Mısır ile İslâmbol’da lazımlı kavmdır. Bu mülevves kavmin hizmetiyle İslâmbol pâk olur” bilgisini verir. (*Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c. I, s. 341).

⁵⁶ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c. I, s. 306.

⁵⁷ İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, “Safvet”, *Son Asır Türk Şâirleri*, c. IV, s. 2049.

⁵⁸ *Türkçe Sözlük*, c. 2, TDK Yay., Ankara, 1998, s. 2498.

⁵⁹ Bilal Alpaydın, “Refî’-i Kâlâyî Dîvânı (İnceleme-Metin)”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s. 409.

⁶⁰ Ömür Ceylan-Ozan Yılmaz, *age.*, s. 150.

⁶¹ Kadriye Yılmaz, “İbrahim Tırsî ve Dîvânı (İnceleme-Tenkitli metin-Sözlük)”, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2001, s. 165.

{Ey Tırsî! (Usta) marangoz işi taze bir gazel yapıldı.

(Artık) Ermeni marangoza gösterip onarım yaptırmana gerek yok}

Ermeniler, Müslüman Türk halkının yanı sıra bir diğer azınlık olan Yahudilerle de ilişki kurup alışverişte bulunmuşlardır. Ancak Tırsî'nin aşağıdaki beytine bakılırsa bir kazana konsalar bile zorla uyuşmaları neredeyse imkânsızdır:

Bir kazanda kaynasa yüz yıl ne mümkün Tırsiyâ

Ermenî ile Yehûd zûr ile itmez imtizâc⁶²

{Ey Tırsî! Yahudi ile Ermeni bir kazanda yüz yıl kaynasalar dahi zorla uyuşmazlar}

Kalın sesli erkekleri, Müslüman halkın gözünde “bed sesli” olarak görülmelerine neden olmuştur. Yine İbrahim Tırsî,

Bokluca bülbülü gibi dil ötse Ermeni

Gâyet lezîzi halka gelür hep yavan yavan⁶³

Halka şîrîn geliyor tatlı dili Rûmînin

Ermenînün dili bed sözi yavan gelmez mi⁶⁴

{Ermeni konuşmaya başlasa bokluca bülbülü gibi ses çıkarır.

En tatlı konuşanı bile halka yine yavan gelir. Halka, Anadolu

halkının tatlı dili şirin gelirken Ermeninin dili bet, sözü yavan gelmez mi?}

beyitlerinde Ermenilerin bu özelliklerine gönderme yapar. Ayrıca dillerindeki pelteklik (lüknet) ve gayrimüslim şivesiyle Türkçeyi bozuk konuşmaları hemen anlaşılacak türdendir:

Millet-i Ermeniyân-ı âlem

Asl-ı sâbıkda Nasârâ-yı Acem

Hâliyâ eyleseler bast-ı kelâm

Bellidür lüknet-i Rûm u A‘câm⁶⁵

{Dünyadaki Ermeni milleti, yani eskiden Acem Hıristiyanları.

Anadolu ve Acem Ermenileri konuşmaya

başlasalar dillerindeki pelteklik (hemen) belli olur}

Ermenilerin özellikle ticarî konularda katı olmaları, maddî işlerde duyguya yer vermemeleri Müslüman halk tarafından “merhametsiz” sıfatıyla nitelenmelerine neden olmuştur. Lebîb Efendi,

İrgürdü iltifâtına ağıyârı ol perî

Rahm etmedi bana dedim ağıyâra er meni⁶⁶

{O peri, başkalarını iltifatına ulaştırıp da bana bir türlü

merhamet etmeyince rakibe “beni ulaştır”/Ermeni deyiverdim}

beytiyle hem rakibi hem de sevgiliyi merhametsiz olmak yönünden Ermeni’ye benzetir.

Ermen, klasik şiirde *Husrev ü Şîrîn* yahut *Ferhâd ile Şîrîn* serlevhalarıyla bilinen hikâyenin başkarakterlerinden Şîrîn’in ülkesidir. Türk ve İran edebiyatlarının ortak konularından *Husrev ü Şîrîn* mesnevilerinde bu isme sıkça rastlanır.⁶⁷ Meşhur hikâyeye göre

⁶² Kadriye Yılmaz, agt, s. 39.

⁶³ Kadriye Yılmaz, agt, s. 147.

⁶⁴ Kadriye Yılmaz, agt, s. 186.

⁶⁵ Enderunlu Fâzıl, *Hübânnâme*, s. 42.

⁶⁶ İdris Kadioğlu, agt, s. 477.

⁶⁷ Niğbolulu Âhî'nin (ö. 1523) *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevisinde geçen, “Bir ulu şehre irdüm adı Ermen/Ki

Husrev isimli İran padişahının gönül verdiği Şîrîn, Ermen melikesi Mihîn Bânû'nun dünyalar güzeli yeğenidir.⁶⁸ Kûhken (dağ kazan) lakaplı Ferhâd'ın, resimlerini görerek âşık olduğu dört dörtlük Ermeni güzeli Şîrîn, birçok âşığın hayalinde yaşattığı ideal sevgili tipine en yakın olmak yönüyle ölümsüzleşmiştir. Âsâfi (ö. 1621-22) mahlaslı klasik şairin,

Bana kûy-ı Husrev ü Şîrîn kelâmım bes durur

Kasr-ı Şîrîn ile var ey Kûhken Ermen sana⁶⁹

{Ey dağ kazan Ferhad! Kasr-ı Şirin ile Ermen senin olsun.

Bana Husrev'in memleketi ile Şirin (tatlı) sözlerim yeter}

beytinde bahsettiği “Ermen”, Şirin'in memleketi olması yönüyle Ferhad'a miras kalan yerlerden biri olarak gösterilir. Ferhâd, Ermeni güzeli Şîrîn'e âşık olup ona bağlanınca kendisi de gerçek bir âşık olan klasik şair, artık onu “Ermeni” olarak niteleyecektir. Peş-teli Hisâlî'nin (ö. 1651-52),

Şâh-ı aşkam Kays u Ferhâda kıyâs etmen beni

Biri bir dîvânedür anun biri bir Ermeni⁷⁰

{Aşk padişahıyım, beni Ferhâd ve Kays ile kıyaslamayın. Zira onların biri deli biri de Ermenidir}

beyti bu durumu ifade eden güzel bir örnektir.

Ermeni güzellerinin şiiere dâhil edilmesi sadece Şîrîn'le sınırlı kalmaz. Anadolu âşıklarının aklını başından alan güzellikleri çoğu kez bir beyte sığdırılmaya çalışılsa da, kimi zaman bir gazel boyu sürece kadar uzun uzadıya anlatılır. Bazen, Karamanlı Aynî'nin (ö. 1494?),

Kâfdan tâ Kâfa dutdı adun iy Ermen begi

Yahşı gör şekl-i zamânı beglerün ahsen begi⁷¹

{Ey Ermen beyi! Şöhretin Kâf'tan ta Kâf'a kadar ulaştı.

Sen beylerin en güzelisin, zamanenin hâlini hoşgör}

beytinde seslendiği üzere nâmı Kâf'tan Kâf'a yayılmış bir bey olarak tasvir edilir. Bazen de şairler tarafından gerek Anadolu dilberlerinden farklı görünmeleri gerekse tabiatlarındaki kabalık gibi türlü yönlerden ele alınırlar. Mesela Enderunlu Fâzıl, Osmanlı ikliminin farklı milletlere mensup kadınlarını vafsettiği *Zenânnâme* isimli mesnevisinde “der-Beyân-ı Zenân-ı Ermeni (Ermeni Kadınların Beyânıdır)” başlığı altında Ermeni dilberlerine yer verirken iyisiyle kötüsüyle onların bütün özelliklerini anlatma ihtiyacı hissederek. Şair, evvela Ermeni hatunlarının kaba tavırlarından, pîrâne edalarından şikâyetçi olduğunu belirtir:

Ey ferah-yâb-ı safâ-yı vuslat

Âhû-yı deşt-i fezâ-yı vuslat

Ermeni zenleri hep bed-etvâr

yakmış dâne-i mâh anda Hırmen” ve “Riyâzı geşt idüp gülşen-be-gülşen/Yıgardı kûh-ı Ermen gibi hırmen” beyitleri, Ermen kelimesinin bu tip mesnevilerdeki kullanımına örnektir. (M. Fatih Köksal, “Âhî'nin Hüsrev ü Şîrîn Mesnevisi”, *Klasik Türk Şiiri Araştırmaları*, Akçağ Yay., Ankara, 2005, s. 139, 147.

⁶⁸ Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabcacı Yay., İstanbul, 2008, s. 394.

⁶⁹ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, (haz.: Filiz Kılıç) c. 1, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay.: 10, İstanbul, 2010, s. 343.

⁷⁰ Özlem Ercan, *Peş-teli Hisâlî Dîvânı*, Gaye Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 360.

⁷¹ Ahmet Mermer, *Karamanlı Aynî ve Dîvânı*, Akçağ Yay., Ankara, 1997, s. 703.

**Anda kalmış kudemâsı reftâr
 Teni bed sohbeti bed şivesi bed
 Tavrı bed hey'eti bed câmesi bed
 Nedir anda o vakûrâne revîş
 Kızlarında dahı pîrâne revîş
 Hele gılmânları olmaz dil-cû
 Tolmuş ol çehre-i nâ-pâkine tû⁷² (1-5)**

Onların işi gücü, keklîği taklit eden karga gibi sürekli Anadolu dilberlerine özenmek-
 tir. Nitekim bir süre sonra Anadolu kızlarının yanına yaklaşamadıkları gibi kendi asıl-
 larını da unutmışlardır. Bunda şaşılacak bir şey yoktur; zira meşe palamudu öd ağacı
 olmayacağı gibi kedi de uğraşp didinse dahi hümanın katına çıkamayacak, yuvarlak küre
 kubbe üzerinde durmayacaktır:

**Şimdi anlarda niçe zât-ı pelîd
 Reviş-i Rûma iderler taklîd
 Bir zamân karga ider bu kârı
 Kebke taklîd edecek reftârı
 Böyle kûşîş ederek ol hayvân
 Kendi reftârını kıldı nişyân
 Ne o reftâr-ı kadîme sâlik
 Ne bu reftâra da oldı mâlik
 Eylesen her ne kadar cehd-i cehîd
 Ūd ağacı ola mı şâh-ı pelîd
 Gürbe sa'y etse dem-â-dem farazâ
 Ola mı evc-i mu'allâda hümâ
 Olamaz nâzik etvâr-ı kavî
 Kubbenin üstüne turmaz kürevî (6-12)**

Fâzıl tespitlerine şöyle devam eder: Ermeni kadınlarının meşrebi oğlanlara benzer.
 Gonca gibi taze olanları her bülbüle açılır, saçları da her gördüğü sünbüle dolandır. İçle-
 rinde birçokları vardır ki oynaşmak için zangoç yolu gözler. Zenneleri (kadınları), biraz
 yol yordam öğretsinler diye Anadolu'dan kız alırlar. Gerçi Anadolu lisanını öğrenseler de
 dillerinin değişeceği yoktur. Hâsılı, yılanın ağzından bal aktığı nerede görülmüştür:

**Zenleri meşreb-i gılmân gibi
 Dem-i vuslatda mülâyim çelebi
 Açılır gonçesi her bülbüle de
 Tolanur turesi her sünbüle de
 Gece vakitleri bekler zanikoç
 Gezer oynar niçe bir zânî koç
 Rûmdan duhter alur zenneleri
 Tâ ki ta'lîm ideler şîveleri
 Lügat-i Rûmı ko etsin tahsîl
 Ede mi güşt-i zebânın tebdîl
 Hayyeden hîç ne zamân bal aksun
 Dilini eşşek arısı soksun (13-18)**

⁷² Enderunlu Fâzıl, *Zenânnâme*, s. 84-85.

Ermeni kadınlarına güven olmayacağını düşünen Fâzıl, akli olan herkesin Rum kızı seçtiğini ifade eder. Zira çarşıya çıktığı vakit hareminde Kirkor'u görmek istemeyen kişi elbette Ermeni hatun tercih etmeyecektir:

**Dahı Rûm-beççe alur her ahbâr
Bâb-ı menhûsa sereydâr yapar
Tâ ki meşk eyleye andan sühamı
Öğrene şive-i nâzik-deheni
Fâ'ide şol kadar eyler ahbâr
Ki sereydâr olur anda serdâr
Ne zamân çarşuya gitse ol kûr
Ola bekçi hareminde Kirkor (21-24)**

Ermeni kızlarının tavırlarından, âdetlerinden ve kanaatine usulsüzlüğünden böylece bahseden Fâzıl, sonunda bu durumun genel olmadığını vurgulayarak aralarında bazı soylular bulunduğunun da altını çizer:

**Cümlenin böyle değil bed eseri
Bulunur niçe kişizâdeleri (29)**

Her ne kadar Fâzıl, Ermeni kadınlarından pek övgüyle bahsetmese de Tekirdağlı Derviş Ahmed Dede (ö. 1744-45) aynı kanaatte değildir. Zira aşağıdaki gazelinde bir Ermeni mahbububa gönül verdiğini anlatan şair, sabahleyin kilisede deli divane bir şekilde sevdiği kızı aradığını hüznü bir dille anlatır:

**Bir Ermeni mahbûbuna dil düşdü yine âh
Dîvâneye döndürdi bu ben bendeyi nâgâh
Kan ağlamadan döndü gözüm beyza-i surha
Eşkim cereyân itmede her şâm u sehergâh
Vardım seherî deyre temâşâ için anı
Yokdur o perî çün bana sahn oldu sanemgâh
Göstermedi rûyunu bana ol büt-i tersâ
Deyr içre hemân büt gibi kaldı dil-i âgâh
Dervîş bana cevri itmede ol yâr-ı cefakâr
Râzı ola mı Hazret-i İsa ana billah⁷³**

{Âh ki gönül yine bir Ermeni güzeline vuruldu. Bu ben zavallıyı birdenbire deliye döndürdü. Gözüm kan ağlamaktan kızıl yumurtaya⁷⁴ döndü. Gözyaşlarım gece gündüz akmakta. Seher vakti onu görmek için kiliseye gittim. Puthaneyi kendime mesken edinsem de o peri ortada yoktu. O Hıristiyan güzeli bana yüzünü göstermedi. Bunu farkedenden gönül kilise içinde put gibi kalakaldı. Ey Dervîş! O cefakâr sevgili bana devamlı eziyet ediyor. Allah aşkına hazret-i İsa buna razı olacak mı?}

⁷³ Fatîn Dâvud Efendi, *Hâtîmetü'l-Eş'âr*, (haz.: Ömer Çifçi), Kültür Bakanlığı (e-kitap.kulturturizm.gov.tr), s. 132-133.

⁷⁴ Kızıl yumurta günü, Hristiyanlar'ın Paskalya bayramında birbirlerine Paskalya yumurtası hediye etme geleneğini andıran bir gayrimüslim bayramıdır. Türkler ve İranlılar tarafından kutlanan Nevruz bayramına benzer. Sudi-i Bosnevî'nin (ö. 1600) *Gülistân Şerhi*'nde verdiği bilgiye göre, Osmanlılar zamanında Anadolu'daki azınlıklar arasında kutlanan bu bayrama müslümanların katılmaları fetvalar yoluyla yasaklanmıştı. "Kızıl yumurta bayramı", bu yönüyle müslüman halkın kutladığı Nevruz bayramından farklıydı (Ozan Yılmaz, *Gülistân Şerhi*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2012, s. 69).

Klasik şairlerin, Ermeni güzelleriyle olan aşk maceralarını gazel yoluyla anlattığı başka örnekler de vardır. Re'fet Mehmed Azîz (ö. 1765), aşağıdaki gazelinde, tutulduğu Ermeni güzelinin boyundan posundan, cilvesinden ve alımından övgüyle söz eder. Şair, klasik şiirin aşk anlayışı çerçevesinde idealize edilen sevgili tipini bu kez de Ermeni dilberi olarak tasavvur etmiş, bu güzel uğrunda her şeyin yapılabileceğini dile getirmiştir:

Fütâde etdi meni âh o Ermeni güzeli
Harâc-ı Rûm sezâ olsa vaslının bedeli
Olursa sâha-i dil taht-ı iltizâmında
Siyâh gamzeye dâğ-ı derûndur cebeli
Düşürdi hâk-i gama sâyeyeş beni âhir
O kadd ü kâmet-i bâlâ hayâl-i ince beli
Siyâh zülfi hele çıkdı âkıbet başdan
O şeh-i milket-i hüsnün izârını emeli
Bakılsa Re'fet-i zârın kemâli defterine
Hüner sahîfesidür başdan ayağa gazeli⁷⁵

{Âh ki o Ermeni güzeli beni kendine düşürdü. Ona kavuşma bedeli olarak Anadolu harac verilse yeridir. Gönül mülkünün iltizam hakkını (vergi toplama ihalesini) alsa, gönül yarası siyah gamzesine geçit vermez dağ olur. O uzun boy pos ve ince belinin hayali sonunda bir gölge gibi beni gam toprağına düşürdü. O güzellik ülkesi sultanının yanağını emdikten sonra siyah saçları bile baştan çıktı. Zavallı Re'fet'in kemâle erme defterine bakılsa gazelinin baştan ayağa hüner sayfası olduğu görülür}

Kayserili klasik şairlerden Emîn Efendi (ö. 1905), diğer azınlıklardan ayrı tuttuğu Ermeni güzellerini öve öve bitiremez. Ruscuk'ta yaşayan bir Ermeni güzelini tarif ederken geleneğin yararlandığı hemen her özelliği Ermeni güzelinin şahsında birleştirir. Her ne kadar Bulgar kızlarını naz ve letafet bakımından üstün görse de, yay kaşlı keskin bakışlı Ermeni güzelinin üzerine söz yoktur:

Çok güzel Ruscuk'da ammâ âh o cânım Ermeni
Şûh-meşreb cilveli nevres-fidânım Ermeni
Gerçi Bulgar kızları nâz u letâfet gösterir
Gamzesi cânâ ziyân kaşı kemânım Ermeni
Gelmemiş emsâli dehre öyle bir nâzende kim
Hûb-sadâ nâzûk-edâ şîrîn-zebânım Ermeni
Çeşm-i cellâdın süzüp şemşîr ebrûlarla
Rişte-i sabrım kesen ol bî-amânım Ermeni
Ser-te-ser iklim-i hüsnü zabt u teshîr eylemiş
İşvekârim fitne-i âşûb-zamânım Ermeni
Gerçi çok seyr eyledim her milletin dilberlerin
Hâsılı ol şâh-ı hûbân-ı cihânım Ermeni
Bâğa girse reşk ider ezhâr Emîn ol dilbere
Reng-i sünbül kâmet-i serv-i revânım Ermeni⁷⁶

⁷⁵ Mehmet Nuri Kardaş, "Re'fet Mehmed Azîz'in Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divânının Tenkitli Metni", YL, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2008, s. 357-358.

⁷⁶ M. Fatih Köksal, *Kayserili Divan Şairleri*, Geçit Yay., Kayseri, 1998, s. 164-165.

{Ruscuk'ta çok güzel var ama âh o canım Ermeni (yok mu)... Şuh yaradılışlı, cilveli, taze fidanım Ermeni... Bulgar kızları naz ve letafet gösterse de yay kaşlı Ermeni'nin gamzesi cana ziyandır. Güzel sesli, nazik davranışlı tatlı dilli Ermeni öyle nazlıdır ki dünyaya benzeri gelmemiştir. Kılıç gibi kaşlarla cellat gözlerini süzüp sabır ipimi kesen o amansız Ermeni!... İşveli, zamanı karıştıran fitneci Ermeni, güzellik iklimini baştanbaşa eline geçirmiş. Gerçi bütün milletlerin güzellerini çok seyrettim ama sonuçta dünya güzellerinin sultanı Ermeni. Ey Emîn! O gönül alıcı güzel, bahçeye girse çiçekler onu kıskanır. Sünbül renkli selvi boylum Ermeni!...}

Ermeniler arasından çıkmış bazı şairler vardır ki yazdıkları şiirlerle Türk klasik şairlerinden geri kalmazlar. Örneğin, Diyarbakır Ermenilerinden Mesîhî-i Ermeni⁷⁷ (ö. ?) talik yazıyı iyi bilir, Farsça şiirler söylerdi. İstanbul ve Edirne'de bir müddet bulunduktan sonra ticaret amacıyla Venedik'e gitti. Burada Frenk dilberlerine gönül verip elde avuçta neyi varsa onlara kaptırdı. İstanbul'a dönemeyince çaresiz orada kalıp Farsça ve Türkçe öğretimıyla meşgul oldu. Klasik şiir estetiğiyle yazılmış ve bazen Çağatay Türkçesi esinleri taşıyan şiirleri arasında,

Bülbülün şûr u figânın görüben eylediler
Gonce-i tâze tebessüm gül-i ahmer hande
Bir kişinin ki geçer yâri ile hoş vakti
Tâli' u bahtı irür o kişinin ferhunde
Ey hoş ol vakt Mesîhî ki sinin hâlinga
Yâr-ı düzdîde bakup eyleye şekker-hande

{Bülbülün feryadını görünce taze gonca tebessüm etmeye, kırmızı gül ise gülmeye başladı. Sevgilisiyle hoş vakit geçiren kimsenin talihi açılmış demektir. Ey Mesihî! Gönül çalıcı sevgilinin senin hâline bakıp tatlı tatlı gülümsediği zaman ne güzel!}

ve,

Yine dil bülbülünün gulghulı bar
Gâlîba tâze açılğan güli bar
Zâhide Ka'be vü meyhâne mana
Lâ-cerem her kişinin bir yolu var

{Gönül bülbülü yine ses çıkarmaya başladı. Gâlîba yeni açılan bir gülü var. Zahide Kabe ve bana meyhane. Şüphesiz herkesin bir yolu var} gibi söyleyişlere rastlanır.

Sonraki yüzyıllarda klasik şiir tarzında gazel ve benzeri tarzda şiirler kaleme alan Ermenilerin arttığı görülür. Asıl adı Krikor olan ve doğum-ölüm tarihleri hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamayan Bahârî mahlaslı Ermeni şair, Maraşlı Şem'î'nin (ö. 1881-82),

Râziyam her ne iderse bana serv-i semenim
Tîg-ı cevri ile sad pâre kılursa bedenim⁷⁸

{Yasemin açmış selvim, bana ne yaparsa yapsın razıyım.
Eziyet kılıcıyla bedenimi yüz parçaya ayırsa bile...}
matlalı 7 beyitlik gazelini,

Beni mest itdi gene gîsû-yı müşg-i Hotenim
Başlarım açılıcak nâleye gonçe-dehenim

⁷⁷ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, s. 840.

⁷⁸ Mehmed Şem'î Efendi, *Dîvân-ı Şem'î*, Sahâfiyye-i Şirket-i Hayriye, 1304/1886-87, s. 36.

Ana te'sîr ede mi zerrece bilmem sühenim
Râzıyam her ne iderse bana serv-i semenim
Tîg-ı cevri ile sad pâre kılursa bedenim⁷⁹

{Hoten miski saçlım beni gene (kokusuyla) sarhoş etti.
Gonca ağızlım açılır açılmaz inlemeye başlarım (ancak)
Sözüm onu zerre kadar etkiler mi bilmiyorum. Yasemin
açmış selvim, bana ne yaparsa yapsın razıyım. Eziyet kılıcıyla
bedenimi yüz parçaya ayırsa bile...}

şeklinde başlayan 7 bentle tahmis etmiştir. Yine asıl adı Agop Berberyan olan İsvâî (ö. 1853) mahlaslı bir diğer Ermeni şairin, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi inancına bağlı olarak yazdığı aşağıdaki gazeli, azınlık mensubu bir şairin, klasik şiir geleneğinden kendi dinini esas alarak yararlanmasına örnektir:

Nâr-ı fırkatle serâser âşıkân ağlar bu şeb
Kim bu mâtemde muhibb-i sâdıkân ağlar bu şeb
Ağla ey göz durma ey dil subha dek âh eyle kim
Hâlık-ı kevn ü mekânçün ins ü cân ağlar bu şeb
Mürdeye cânlar veren kıldı bizimçün cân fedâ
Ol sebeb bahr u zemîn ü âsumân ağlar bu şeb
Cürmün andıkça girîbân-ı hayâtın çâk idüp
Âh eder tâ subha dek ehl-i îmân ağlar bu şeb
Sen de İsvâî gibi eşk-i nedâmet serpegör
Kim çelîpâda Mesîh'in çeşmi kan ağlar bu şeb⁸⁰

{Bu gece, ayrılık ateşiyle bütün âşıklar ağlıyor; yas dolayısıyla sadık dostlar ağlıyor. Ey göz, ağla! Ey gönül, durma, sabaha kadar âh et! Bu gece, kâinatın yaratıcısı için herkes ağlıyor. Ölülerini dirilten bizim için canını feda etti. O sebeple bu gece deniz, yer ve gök ağlıyor. Bu gece iman ehli, suçunu düşündükçe hayat yakasını yırtıp (ömrünü hiçe sayıp) sabaha kadar âh ederek ağlıyor. Sen de İsvâî gibi pişmanlık gözyaşları dök. Zira bu gece, haç üzerindeki Hz. İsa'nın gözleri kan ağlıyor}

Gelenek etkisiyle şiir kaleme almış Ermeniler arasında sayılabilecek bir başka isim, Türkiye Ermenilerinin 50. patriği Agop Nalyan'dır (ö. 1764).⁸¹ Sivas Divriği doğumlu olup Nihadî mahlasıyla şiirler kaleme alan Nalyan, bir dönem başpiskoposluk görevini de yürütmüştür. Şiirleri arasında,

Kıldı âfâkı münevver ey şeh-i kişver yüzün
Şol kadar kim pertev-i hûrşîdi mât eyler yüzün
Tan mıdır ins ü melek hergiz kıyâma dursalar
Kiblegâh-ı âşık-ı mü'mine hoş benzer yüzün

{Ey padişah! Yüzün, güneş ışığını mat edecek derecede ufukları aydınlattı.
Yüzün, mümin âşığın kıblesine benzediği için, insan ve melek (onu görünce)
kıyama dursalar ayıp değildir}

⁷⁹ Mehmet Bayrak, *Alevi-Bektaşî Edebiyatında Ermeni Âşıkları [Aşuğlar]*, Özge Yay., Ankara, 2005, s. 194-195.

⁸⁰ Mehmet Bayrak, *age.*, s. 350.

⁸¹ Mehmet Bayrak, *age.*, s. 498-515.

Rûz u şeb pür-derd ile âh u enîn-i hicr-i yâr**Nağme-i tanbûr u çengi dinlemez gûşum benim**

{Gece gündüz sevgiliden ayrı olmanın derdiyle âh edip inliyorum.

Kulağım çeng ve tanbur nağmesini dinleyip de ne yapsın!}

şeklinde söyleyişlere rastlanan Nihadî'nin gazelleri, bir azınlık şairinin gelenekten nasıl yararlandığını göstermekle kalmaz; hangi dine, hangi etnik kimliğe mensup olursa olsun klasik estetiğe bağlı her şairin, bir şekilde Osmanlı şiirine ait ortak malzemeyi esas aldığını kanıtlar.

19. yüzyıl şairlerinden Nâmî (ö. 1869?) ise, Kumkapı'da doğmuş Beyoğlu'nda vefat etmiştir. Aynı zamanda marangozluk ve mobilyacılıkla uğraşan şairin, bir de divançesi vardır. Aşağıdaki Türkçe-Ermenice müemmma gazeli, klasik şiir tarzından esintiler taşır:

Sevdiğim inç yeğâ sen bir yana ben bir yana

Gözlerim kan yaş gula sen bir yana ben bir yana

N'eyleyim âh kim felek yâd eyledi asang irav

Gayrı elden inç guka sen bir yana ben bir yana

Sen vefâ etmezsin hiç cevrin dahı yes cem kaşer

Sende yok bende çiga sen bir yana ben bir yana

Gayrı vazgeçdim siteimli sözlerin sirdıs erets

İstemem artık meğâ sen bir yana ben bir yana

Bir zamân demler sürerdik ben senin tun imıs eyir

Hâsılı olduk hima sen bir yana ben bir yana

Cânımı yakdın benim bilmez misin inçer ırır

Görmeyim antin kına sen bir yana ben bir yana

Hâsılı vuslat müyesser olmadı anang e ne

Haşre dek hasret mına sen bir yana ben bir yana⁸²

Asırlar boyu iç içe yaşamış Türk ve Ermeni halklarının, birbirleri hakkında geliştirdikleri kanaatler, edebî metinlerde çoğu kez mütevazı ölçülerle ve silik hatlarla takip edilebilmektedir. Her iki tarafın eşit biçimde paylaştığı yokluklar, sıkıntılar, salgın hastalıklar, siyasi ve sosyal çalkantılar vb. gergin zaman dilimleri, sanatçıların özgün ruh halleriyle birleşerek şiirlere taşınır. Yazı boyunca alıntılanan sınırlı sayıda metin, Türklerin Ermeniler hakkındaki kanaatleri şeklinde okunmaktan ziyade, farklı pek çok unsurun katkısıyla oluşturulmuş ortak Osmanlılık bilincinin Ermenilere dair izdüşümleri olarak değerlendirilmelidir. Unutulmamalıdır ki kültürel detayların değeri, onların olumlu ya da olumsuz çağrışımlarında değil, etnik yapıların bu detaylar vasıtasıyla karşılıklı dünya görüşlerini ve hayat tarzlarını şekillendirerek renkli, zengin ve özgün bir kültürel atmosfer kurmayı başarmalarında gizlidir.

Kaynakça

Abdullah Aydın, "Hanyalı Nûrî Osmân ve Dîvânı", DR, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009.

⁸² İtaliye yazılan kısımlar Ermenice olup anlamları şöyledir: "inç yeğâ: ne oldum, gula: ağlar, asang irav: böyle yaptı, inç guka: ne gelir, yes cem kaşer: ben çekemem, çiga: yok, sirdıs erets: kalbimi yaktı, meğâ: tövbe, tun imıs eyir: sen benimdin, hima: şimdi, inçer ırır: neler yaptın, antin kına: öteye git, gözüm görmesin, anang e ne: öyleyse, mına: kalsın". (Mehmet Bayrak, *age.*, s. 484, 487).

- Adem Ölmez, *İstanbul'da Barışın Bozulması: İstanbul Ermeni Olayları ve Yahudiler*, Kurtuba Kitap, İstanbul, 2010.
- Ahmet Mermer, *Karamanlı Aynî ve Dîvânı*, Akçağ Yay., Ankara, 1997.
- Ahmet Rifat, *Lügat-i Târihiyye ve Coğrafîyye (Tıpkıbasım/Facsimile)*, 3 Cilt, Ankara, 2004.
- Ahmet Şahin Ak, *Türk Musikisi Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara, yty.
- Ali Budak, "Ermenilerin XIX. Yüzyılda Yeni Bir Sosyal Hayat ve Edebiyatın Oluşum Sürecine Katkıları", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, c. I, Erciyes Üniversitesi Yayını: 153, Kayseri, 2007, s. 325-348.
- Ali Kafkasyalı, "Türk Âşıklık Geleneğinin Ermeni Kültürüne Etkisi ve Yaşayan Ermeni Âşıklardan Yusuf Ohannes (Yusufî)", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, c. I, Erciyes Üniversitesi Yayını: 153, Kayseri, 2007, s. 383-401.
- Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, (haz.: Filiz Kılıç), 3cilt, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay.: 10, İstanbul, 2010.
- Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yay.: 5, Ankara, 1990.
- Bilal Alpaydın, "Reffî'-i Kâlâyî Dîvânı (İnceleme-Metin)", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.
- Edirneli Ahmed Bâdî Efendi, Armağan*, (haz.: Süreyya Beyzadeoğlu, Müberra Gürgendereli), The Department of Near Eastern Languages&Civilizations Harvard University, Harvard, 2003.
- Elif Bolat, "Kabûlî Mustafa Dîvânı (Metin-İnceleme)", YL, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005.
- Enderunlu Fâzıl, *Dîvân-ı Fâzıl Beg-i Enderûnî*, Bulak Matbaası, Bulak/Mısır, 1287/1870.
- Enderunlu Fâzıl, *Hübânâme*, Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, İstanbul, 1235/1837.
- Enderunlu Fâzıl, *Zenânnâme*, Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, İstanbul, 1235/1837.
- Erol Özbilgen, *Bütün Yönleriyle Osmanlı*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 10 cilt, (haz.: Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Zekeriya Kurşun), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2006.
- Fatîm Dâvud Efendi, *Hâtîmetü'l-Eş'âr*, (haz.: Ömer Çifçi), Kültür Bakanlığı (e-kitap.kulturturizm.gov.tr).
- Fikret Türkmen, *Türk Halk Edebiyatının Ermeni Kültürüne Tesiri*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1992.
- Fuad Köprülü, "Türk Edebiyatı'nın Ermeni Edebiyatı Üzerindeki Te'sirleri", *Edebiyat Araştırmaları*, TTK Yay., Ankara, 1999, s. 239-269.
- Fuzuli Bayat, "XVI-XIX. yy. Türk Dili Siyasetinin Oluşmasında Tekke ve Saz Şairlerinin Rolü", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 1-2, Erzurum, 2003, s. 45-63.
- Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, 4 cilt, Erciyes Üniversitesi Yayını: 153, Kayseri, 2007.
- İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, *Son Asır Türk Şâirleri*, 4 cilt, AKM Başkanlığı Yay., Ankara, 2002.
- İdris Kadioğlu, "Lebîb-i Âmidî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkitli Metni", DR, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2003.
- Kadriye Yılmaz, "İbrahim Tîrsî ve Dîvânı (İnceleme-Tenkitli metin-Sözlük)", Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2001.
- Keçecizâde İzzet Molla, *Hazân-ı Âsâr*, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu 2934, 47 vr.
- M. Fatih Köksal, *Kayserili Divan Şairleri*, Geçit Yay., Kayseri, 1998.
- M. Fatih Köksal, "Âhî'nin Hüsrev ü Şîrin Mesnevisi", *Klasik Türk Şiiri Araştırmaları*, Akçağ Yay., Ankara, 2005, s. 95-164.
- M. Nazmi Özalp, *Türk Müsikisi Tarihi*, 2 cilt, MEB Yay., İstanbul, 2000.
- Mehmet Bayrak, *Alevi-Bektaşî Edebiyatında Ermeni Âşıkları [Aşuğlar]*, Özge Yay., Ankara, 2005.
- Mehmet Kınık, "Osmanlı Musiki Geleneği İçerisinde Ermeni Bestekârlar", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, c. III, Erciyes Üniversitesi Yayını: 153, Kayseri, 2007, s. 35-47.
- Mehmet Nuri Kardaş, "Re'fet Mehmed Azîz'in Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânının Tenkitli Metni", YL, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2008.

- Mehmed Şem'î Efendi, *Dîvân-ı Şem'î*, Sahâfiyye-i Şirket-i Hayriye, 1304/1886-87, 64 s.
- Mesut Aydın, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Ermenileri ve Bazı Önemli Simalar", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, c. III, Erciyes Üniversitesi Yayını: 153, Kayseri, 2007, s. 175-217.
- Metin Hülâgü, "Sürgünde Sadakat: Osmanlı Hanedanı ve Ermeni Mıgır Efendi", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, c. III, Erciyes Üniversitesi Yayını: 153, Kayseri, 2007, s. 241-257.
- Muhsin Macit, *Nedîm Divanı*, Akçağ Yay., Ankara, 1997.
- Nevzat Özkan, "Ermeni Harfli Türkçe Metinler Üzerine", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, c. III, Erciyes Üniversitesi Yayını: 153, Kayseri, 2007, s. 401-416.
- Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabcacı Yay., İstanbul, 2008.
- Ozan Yılmaz, *Gülistân Şerhi*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2012.
- Ömür Ceylan, *Hânedânda Bir Âsî: Âsâf Dîvânı*, Akçağ Yay., Ankara, 2003.
- Ömür Ceylan-Ozan Yılmaz, *Bir Sürgün Şaheseri: Mihnetkeşân*, Sahhaflar Kitap Sarayı, İstanbul, 2007.
- Özlem Ercan, *Peşteli Hisâli Dîvânı*, Gaye Kitabevi, İstanbul, 2008.
- Recep Çelik, "Osmanlı Bürokrasisinde Görev Yapan Ermeniler", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, c. IV, Erciyes Üniversitesi Yayını: 153, Kayseri, 2007, s. 27-53.
- Sabahattin Küçük, *Antakyalı Münif Dîvânı*, Kültür Bakanlığı Yay., Kültür Eserleri Dizisi: 249, Ankara, 1999.
- Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam (Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla)*, 4. baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.
- Şemseddin Sâmî, *Kâmusü'l-A'lâm*, 6 cilt, Kaşgar Neşriyat, Ankara, 1996.
- Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (haz.: Haluk İpekten, Mustafa İsen, Recep Toparlı, Naci Okçu, Turgut Karabey), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.: 942, Ankara, 1988.
- Tunca Kortantamer, *Ermeni Dosyası*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2002.
- Türkçe Sözlük*, 2 cilt, TDK Yay., Ankara, 1998.
- Vicdan Özdingiş, "Sabîh Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni", DR, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1998.
- Yakup Poyraz, "Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Divanı Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metin)", DR, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2008.
- Yasemin Sarı, "Türk Tiyatrosunun Gelişimi Yönünde Atılan İlk Adımlar ve Ermeni Sanatçıların Rolü", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, c. IV, Erciyes Üniversitesi Yayını: 153, Kayseri, 2007, s. 501-514.
- Yasin Çağatay Seçkin, "Balyanlar ve Osmanlı Câmileri", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, c. IV, Erciyes Üniversitesi Yayını: 153, Kayseri, 2007, s. 517-535.

VARAK-I MİHR Ü VEFÂ¹

Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK
Trakya Üniversitesi

A. Giriş

Ummum divan edebiyatının, hususiyle de divan şiirinin dil (Türkçe) ile irtibatı, dilden yararlanma ölçü ve şekilleri, dile –olumlu ve olumsuz– katkıları gibi hususlar, şimdiye kadar birçok akademisyen, araştırmacı ve klasik şiir meraklısı tarafından –dolaylı ya da doğrudan– olmak üzere incelenmiş ve incelenmektedir. Tarama, tespit, tasnif ve –nüanslarıyla– tarif vb. ciddi menzilleri olan bu inceleme sürecinin uzun bir müddet daha devam edeceği keyfiyeti ise muhakkaktır.

Divan şiirini bu açıdan hedef alan çalışmalarda dikkatten kaçmayan önemli noktalardan biri, bu şiirde *mündemiç* olan –en genel/geniş anlamıyla– *darbimeseller*dir. İşbu darbimesellerden hangilerinin –bilimsel anlamda– *deyim*, *deyimsi*, *kalıp ifade*, *atasözü*, *darbimesel/mesel* kategorisine dâhil bulunduğu; hangilerinin doğrudan doğruya Türkçe menşeli olduğu; hangilerinin Arapçadan, Farsçadan ... doğrudan ve kalıp hâliyle alınıp kullanıldığı; hangilerinin –ayet, hadis ve vecize başta olmak üzere– *mütercem* ve *muktebes* olduğu; hangilerinin *bıkr-i fikr* sevdalısı divan şairince *ihtirâ* ve *icâd* edildiği; orijinal hâlleriyle şiir dilindeki hâlleri arasındaki farklar... gibi temel hususlar bir yana, divan şiirinde kullanılmış olan darbimesellerin doğru dürüst kemiyeti/yekûnu bile tespit edilebilmiş değildir. Bunun yanında, tanımları bile, ne eski kaynaklarımızda ne de modern kaynaklarımızda, kâmilten bulunma(ma)ktadır².

B. Tanımlama

Türkçe unsurlarından arındırılmış, yazının başlığına çektiğimiz hâliyle tamlamaya birkaç maddede bakabiliriz:

¹ Normal şartlarda, tam on üç sene önce *Arkaik Deyimlerimizden* üst başlığıyla birkaçını yayımlama imkânı bulduğumuz yazıların bir devamı olarak *Varak-ı mihr ü vefâyı kim okur kim dinler* alt başlığıyla takdim edilmesi gereken bu yazıyı, *rahmetli hoca* için bir hatıra kitabı planlama durumu söz konusu olunca, *Varak-ı Mihr ü Vefâ* diye adlandırmak daha münasip geldi; Umulur ki –lisanstan öğrencisi olmak şerefine nail olduğumuz– rahmetli hocanın manevi şahsiyetine *mihr ü vefamızın* naçiz bir numunesi olsun!

² Bugüne kadar çözüme kavuşturulamamış ve fakat çözülmesi artık zaruri bir ihtiyaç hâline gelmiş olan bu müzmin problemin, şahsi çaba ve teşebbüslerle halledilebilecek bir konu olmadığı aşîkârdır. Ezcümle, halli hususunda bir yol bulunması, ilgili kurum ve kuruluşlarımızın birincil görevleri arasındadır.

B1. Terkip Tarzı ve Kelimelerin Menşei

Varak/Veraḳ ورق ve –Türkçe ve Farsçadaki imlâsıyla– *vefâ* وفا kelimeleri Arapça, *mihr* مهر ise Farsça kökenlidir. Terkip tarzı bakımından Fars usûlü bir tamlamadır.

B2. Kelime Anlamları ve Klasik Şiirimizdeki Yansımaları

Günümüz Türkçesinde hâlâ yaygın bir kullanımı bulunan *varak* kelimesi ‘yaprak’ ve ‘sayfa’ anlamlarına gelmektedir.

Modern Türkçede artık kullanımdan düşmüş diyebileceğimiz *mihr* kelimesine gelince... Osmanlı Türkçesinde yaygın kullanımı hâiz iki *mihr*den bahsedebiliriz³:

mihr¹: Güneş. (Bu kelime eski İran inanışında [Zend ü Pazend, Zendavesta, Zerdüştlük] aynı zamanda *tanrı* anlamına da geliyordu). Klasik şiirimizde çok yaygın bir kullanıma sahiptir:

Atan anan senin var ise mihr u mâhtır cânâ

Ki bir bakışta mihre bir bakışta mâha benzersin [Nedim]

‘Güneş’ anlamında ve vasfında (kinaye yoluyla da ‘sevgili’ ve ‘muhatap’ anlamında) olmak üzere birçok terkibe vücut vermiştir:

mihr-i ‘âlemârâ

Velhâsıl o mihr-i âlemârâ

Ber‘aks olup etti çâhı me’vâ [Şeyh Galip]

Zerreler sîrette mihr-i âlemârâdır bize

Vâkıf-ı mâhiyyetiz her katre deryâdır bize [Leskofçalı Galip]

mihr-i ‘âlemtâb

Subh-ı rûşen mi şu‘â‘-ı mihr-i âlemtâb ile

Yâ sarây-ı devletinde perde-i dîbâ mıdır [Nef‘î]

mihr-i cihânârâ

Var mıdır mihr-i cihânârâda bu vech-i hasen

Mâh-ı tâbânım nazar kıl işte hurşîd işte sen [Nahîfî]

mihr-i cihântâb

Neyyir-i adli eger salsa cihâna pertev

Zerreyi mihr-i cihantâb ile yeksân eyler [Cevrî]

Tâ hesâb-ı mâh ü sâl-i âlemi tahkîk için

Bedr ede mihr-i cihantâb-ı felek mâh-ı nevi [Nef‘î]

mihr-i dıraşşân

Mevc mevc olsa nola lücce gibi nûr-ı sürûr

Bezme ikbâl ile ol mihr-i dıraşşan geldi [Nedim]

Bu tâb ile ruhsâre-i cânâna bakılmaz

Gözler kamaşır mihr-i dıraşşâna bakılmaz [Şeyhülislâm Yahya]

Ol kadar rûşen ola kevkeb-i bahtı kim anın

Şu‘lesinde güm ola mihr-i dıraşşân-ı felek [Nef‘î]

mihr-i münîr

Girse meydân-ı rezme şîr-i dilîr

Çıksa eyvân-ı bezme mihr-i münîr [İbni Kemâl]

İntizârım sanadır subha dek ey mihr-i münîr

Berg-i hâtırda olan şebnem-i ümmîd gibi [Nailî]

³ Halk ağzında *mehrd*den bozma olarak kullanılan *mihr* (= *mehir*) konumuzun dışındadır.

mihri-nevvâr

Mânend-i fûrûg-ı mihri-nevvâr

Aktâra ederdi neşri-envâr [Ziya Paşa]

mihri-rahşân

Aceptir pertev-i envâr-ı tab'ım anlayıp gerdûn

Söyündürmezse ârından çerâg-ı mihri-rahşânı [Üsküdarlı Hakkı]

Bu siyâk üzere o mihri-rahşân

Çerh-i eyyâmı ederdi devrân [Fâzıl]

Çerâg-ı dûdmânı akl-ı kül kim pertev-i re'yi

Mu'âdil olamaz nûr u fûrûg-ı mihri-rahşâna [Üsküdarlı Hakkı]

mihri-tâbân

Yâ katre katre şebnem yâ kıt'a kıt'a elmâs

Yâ aks-i mihri-tâbân yâ nûr-ı feyz-ı Bârî [Ziya Paşa]

mihri-tâbdâr

Bir şem'dir ki şu'lesidir şebçerâğ-ı mâh

Bir mâhtır ki lem'asıdır mihri-tâbdâr [Veysî]⁴

Bu gibi kullanımlar dışında klasik şiirimizde *mihri-ü-mâh*, *mihri-ü-müşterî*... terkipleri de kullanılmıştır; şu kadar ki bunlara bazen eser adı olarak da tesadüf olunur.

*

* *

İkinci *mihri* de günümüz Türkçesinde kullanım alanı olmayan ve fakat Osmanlı Türkçesinde önceki *mihri* kadar –ve belki daha– aşına bir kelimedir:

mihri²: ‘muhabbet, sevgi’ ve ‘şefkat, merhamet, acıma’.

Derd-i ezeli devâ bulur mu

Mihri-ebedi fenâ bulur mu [Fuzulî]

Bazı kelimelere de zemin hazırlamıştır:

mihribân, mihribân: Dost, yâr; şefkatli, merhametli:

“Mekâyid-i dünyâdan men' ve gam u endûh evkâtından mihribân ola.” [Ferîdûn, Münşeât]

Olup mihnet-i rûzmerre refik

Dedim lûtf et ey mihribân-ı şefik [İzzet Molâ]

Mihriban derler seni ağıyâra lîkin ben aya

Bâver etmem kim sana mihri eylemek âyin değil [Fuzulî]

Gamzen ne dem ki tîğ çekip hunfeşân olur

Uşşâk-ı dilfigâra ecel mihribân olur [Nef'î]

Serâpâ hüsn ü ânsın dilsitânsın nâzpersin

Cüvân-ı mihribansın şûhsun nâzende dilbersin [Nedim]

bîmihri: Muhabbet ve sevgi beslemeyen; şefkatsiz, merhametsiz, gaddar.

Ol meh cefâyı sanma ki devrandan öğrenir

Bîmihri ü bîvefâlhı devr andan öğrenir [Re'yi]

Bu anlamda *mihri* kelimesinin *vefâ* ile kullanılmışlığına sıkça tesadüf olunur: ***mihri-ü-vefâ***:

Ne sende mihri ü vefâ var ne bende sabr u karâr

O yok bu yok ne aceb bizden ictinâb ettin [Bâkî]

⁴ Bk. Hüseyin Kâzım Kadri, [Büyük] *Türk Lûgati*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1945, 4/430.

Ahd-i lûtfunda kemâl ehline göstermede çerh**Sûret-i mihr ü vefâyı felek-i âyinefâm [Nedim]**

Öldürmeyince mihr ü vefâ etmezsin demiş

Ger eyler ise mihr ü vefâ öldürün beni [Molla Lûtfî]⁵

*

* *

Bu anlamda, belki *mihr ü vefâ* birlikteliğinin de yardımıyla, *varak-ı mihr ü vefâyı kim okur kim dinler* klişe sözüne de çok tesadüf olunur ki bazı kaynaklarda bu sözün manzum darbimesellerden sayıldığı görülür⁶:

Güle güş ettiremez yok yere bülbül inler

Varak-ı mihr ü vefâyı kim okur kim dinler [Kâmî Mehmet]

Arz-ı mihr eylemeğe başladı ammâ devran**Varak-ı mihr ü vefâyı kim okur kim dinler [Nâbî]**

Varak-ı mihr ü vefâyı kim okur deyu heman

Bulsa mecmûa-i âlemden ol âfet kuşanır [Lebîb]

Varak-ı mihr ü vefâyı kim okur kim dinler**Yırtılıp kâğıdımız etse velev istimed [Lebîb]**

Kıyâs etme ki ol şûh-ı cefâcû merhamet eyler

Ki evrâk-ı vefâ vü mihri kim okur ya kim dinler [İlhâmî]

Dilrübâlar sebak-ı cevri ederler ezber**Varak-ı mihr ü vefâyı kim okur kim dinler [Behiştî]**

*

* *

Terkibin üçüncü ve son kelimesi olan *vefa* da –birinci kelime olan *varak* gibi– günümüz Türkçesinde hâlâ yaygın bir kullanıma sahiptir. Şu farkla ki divan şiirinde *vefa* zaman zaman ve tariz yoluyla semt adı olarak da söz konusu edilmiştir.

C. Terkibin/Darbimeselin Basit Anlamı

Bu şartlar altında *varak-ı mihr ü vefa* terkiibini ‘sevgi ve vefa sayfaları/sayfası’ ve *varak-ı mihr ü vefâyı kim okur kim dinler* manzum sözünü de ‘sevgi ve vefa sayfalarını okuyan kim, dinleyen kim’ diye anlamak kâfidir. Ancak belirtilmelidir ki bu terkip (yani *mihr ü vefa*), klasik edebiyatta eser adı olarak da söz konusu edilmiş olup bu yönüne yazımızın ilerleyen sayfalarında temas edilecektir.

D. Terkibe Yakından Bakış

Buraya kadar –tamamı *varak-ı mihr ü vefâyı kim okur kim dinler* olan sözün, başlığı-mıza çektiğimiz hâlini, *varak-ı mihr ü vefâyı* birkaç yönüyle tanıtmaya çalıştık. Şimdi,

⁵ Bk. Hüseyin Kâzım Kadri, *age.*, 4/429-30; 1/821 [Devlet Matbaası, İstanbul, 1927].

⁶ Hüseyin Kâzım Kadri, *age.*, 4/607; E. Kemal Eyüboğlu, *Onüçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, 1, 1973, nu: 25, s. 234; Ahmet Vefik Paşa [Haz. Doç. Dr. Recep DUYMAZ] *Atalar Sözü: Müntehabât-ı Durûb-ı Emsâl*, Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2005, s. 210.

bunu biraz daha yakından tanımaya, mercek altına almaya çalışacağız. Bunu da birkaç alt başlıkta değerlendirmek istiyoruz:

D1. Tarihî/Edebî Arkaplan

Yazımızın bu ayırımında –tartışmaya açık birçok husus akla gelebileceği için– *mehas-i zülf-i semenbüyu uzatma kısa kes* düsturuna uyarak konumuzu doğrudan ilgilendiren birkaç bahse temas etmekle yetineceğiz:

İnsanlık tarihi; sevgi-saygının, dürüstlüğün, vefakârlığın, şefkatin... salık verildiği çeşitli din ve felsefi düşünceye öteden beri tanıklık etmiştir. Müşterek doğu medeniyetinde de ‘mihriban olmak’, ‘vefadar olmak’, ‘ahde vefa göstermek’... çok önemsenmiştir.

Ancak, müşterek/klasik doğu şiiri, her zaman için gerçek hayata tercüman olmak gibi bir misyonu üstlenmiş değildir: Şair, gerçek hayatta çok ciddi olduğu bir konuda/hususta, şiirde gayet gayriciddi yaklaşabilmiş, hattâ laubaliyane bir üslup takınabilmiştir.

‘Vefa ehlerinden cefa gelmez’ diye anlayabileceğimiz, Arapların *men tehallâ bi’l-vefâ’i tehallâ ‘ani’l-cefâ’* sözü tümüyle ciddi bir söz iken, Farsların ‘vefayı köpekten öğrenmeli, kadından değil’ [*vefâdârî ezseg bâyed âmûht // vefâ zizen meh’âh*] diye yorumlayabileceğimiz sözlerinin –görece ciddiyet payı olmakla birlikte– tümüyle ciddi söylenmişliği/ciddiye alınma durumu tartışma götürür.

Sevgilinin ilâhî boyutunu, *mahbûb-ı hakîkîyi* bir tarafa bırakırsak... Her şeyden önce genel bir kural olarak aşk, bir sır olup gizli tutulmalıdır⁷. (Aslında bu nokta, ilâhî aşk için de söz konusudur). Bu kuralın, bilhassa sevgili için geçerliliği ise tartışma götürmez; sevgilinin, sevse bile⁸, aşkını itiraf etmemesi esastır⁹.

Didaktik eserlerde, tabir caizse, ‘her türlü hayasızca akına göğsünü siper eden’ divan şiiri sevgilisi, âşıkta cevri ü cefadan tamamıyla hâlf olmamakla birlikte, bir noktaya kadar mihr ü vefa timsali olup, gerçek hayattaki ideal eşi/sevgiliyi temsil etse gerek. Bu sevgili tipini biz, *mesnevi güzeli* diye adlandırmak istiyoruz. Bunun cevri ü cefası, gaddarlığından çok belki gelenekseldir. Ancak, sair eserlerde karşımıza çıkan ve *gazel güzeli* diye anmak istediğimiz divan şiiri sevgilisi ise namihribandır, vefasızdır, cefacudur. Bundaki cevri ü cefa ise aynı zamanda yapısalıdır. Başka deyişle ilki, mihr ü vefa ile bağlı olduğu âşıkına cevri ü cefayı belki âdeten, yani ananın bir öğretisi olarak ve hakikatte istemeyerek yaparken, ikincisi ise boynu bağlı kullarına bir yenisini daha ekleme derdinde olarak taklidî bir geleneksel tavırla işbu yeni âşıkına bilerek, isteyerek ve haz alarak cevri ü cefa eyler.

Öte yandan, şu hususu da izaha hacet yoktur ki birçok gazelde Leylâ, Şirin, Züleyha... gibi *mesnevi güzeli* anılırken; şehrengiz vs. gibi mesnevi türlerinde –bazen ismen– anılan sevgili tipi aslında *gazel güzelinden* maduttur.

Hasılı, bu indî ayrıştırılmamıza rağmen, sevgilinin cevri ü cefa sahibi olduğunu teslim etmek gerek¹⁰.

Şairlere, yani âşıklara gelince...

Kırk yılda bir vefalî davranacağına dair söz veren ve fakat hemen unutan¹¹ bu taş kalpli sevgiliyi *mihriban* eylemek derdinde olan âşık, bunun için dürlü dürlü çareler arar. Sev-

⁷ *Aşkı sinende nihân eyle mecâzi ise de / Âb-ı engür hum içre giderek bâde olur [?] // Râz-ı aşkı şöyle pinhân et derûn-ı sinede / Dil haberdâr olmasın rûh-ı revânın duymasın [?]*

⁸ *Gerçi bülbüldür olan âşüftehâtr goncadan / Goncanın da sorsalar vardır hezâr endişesi [Ziya Paşa]*

⁹ *Hâhişger isen de bîzebân ol / Kızın kerem eyle sen girân ol [Şeyh Galip]*

¹⁰ *Ger derse Fuzûlî ki güzellerde vefâ var / Aldanma ki şâir sözü elbette yalandır [Fuzulî]*

¹¹ *Vefâlar edecek oldu unutmasın ol yâr / Var Emri barmağına bağla rişte-i cânı [Emrî]*

gilisiyle gezip tozmak yerine babası ve belki dedesiyle gezmek durumunda kalan âşık¹², ‘ırankan merhaba eylediği’ sevgiliyle yakından tanışmak için kara kara düşünür¹³, ilân-ı aşk etmeye niyetlense de vefasız¹⁴ sevgilinin ona inanıp inanmayacağı hususunda emin değildir¹⁵. Kemal ve marifet ehli olmak, maalesef para etmemekte; gümüş tenli ve kara gözlü sevgili, bir gözüyle gümüşle, dört gözüyle de altınla gamzeleşmektedir¹⁶. Âşık, son son, kesin sonuç alacağına emin olduğu –muzip– bir yol bulur¹⁷ ve kesenin ağzını açıp altın vuruşunu yapar: Gümüş tenli sevgiliyi altının gücüyle avlar! O kadar ki, bir gram altını olmayan âşık dahi –tınaklarıyla yeri kazıp– defineciliğe soyunur:

Güzeller mihribân olmaz demek yanlışır ey Bâki

Olur vallâhi billâhî biraz yalvârı görsünler [Bâki]

Kırılır üstüne uşşâk o gözü bâdâmın

Zer-i mahbûb ile Fındıklı’ya çek al kâmn [Abdullah Hilmî Dede]

Sîmten olsa da ekser mahbûb

Altına ala veren zer mahbûb [Sünbülzade Vehbi]

Ger uyuzlanmağa¹⁸ ol mâha zerin yoğ ise de

Hele ey nâhun-ı dil bir yere kazın kaşın [Süheylî]

D2: Terkibin Anlam Katmanları: Unsurlar

Yazımızın başlarında, “Tanımlama” bahsinde, *mihr ü vefadan* aynı zamanda eser adı olarak da bahsedildiğini belirtmiştik. Bu sözün/darbimeselin anlam katmanlarına hizmet etmesi dolayısıyla söz konusu eser(ler)e temas etmek zaruridir:

D2a: Kitâb-ı Mihr ü Vefâ Beyanındadır

Mevcut bilgilere göre bu mesneviye/destana, Fars ve Türk edebiyatları, on birinci yüzyıldan beri aşınadır. Konusu şöyledir:

“Ülkenin birinde Filikos/Feylekos/Philip (= Filip) isimli bir padişah/kral vardır. Padişahın, biri diğerinden yakışlı üç oğlu bulunmaktadır. Filip, günün birinde hasta olup ya- tağa düşer. Padişahın hastalanması üzerine toplanan beyler, padişaha vasiyeti olup olma- dığını istifsar babında ‘ey padişah, senden sonra kimin olsun bu taht u tac’ diye sorarlar. Padişah, hazinede üç küpün saklı durduğunu; emrihak vaki olanda bu küplerin oğulları- na verilmesini; bu küplerin içinde onlar için işaretler ve hikmetler bulunduğunu, bu işaret ve hikmetleri esas alarak padişahlarını seçmelerini tembihler ve bir müddet sonra ölür.

Padişahın ölümünden sonra, vasiyeti harfiyen yerine getirilir: Buna göre hazinede bulunan üç küp alınıp açılır. Küplerin muhteviyatı aynı çıkmaz: Bu üç küpten birinin için- de toprak, birinin içinde kemik ve birinin içinde de altın bulunmaktadır. Böyle olunca, bu

¹² İhtiyârımla neler etti bana pîr-i felek / Pederimle gezerim dilber-i ra’nâya bedel [Manastırlı Nailî]

¹³ Yakında bir güzel sevdim ırankan merhabâ eyler / Aceb bilsem anın ile beni kim âşinâ eyler [Dürrî]

¹⁴ Dikkatler ile seyr ederiz yâri serâpâ / Görmez mi idik biz de eger olsa vefâsı [Bâki]

¹⁵ Gamun pinhan tutardım ben dediler yâre kıl rüşen / Desem ol bîvefâ bilmen inanır mı inanmaz mı [Fuzulî]

¹⁶ Zamâne dilberi ne ma’rifet ne hod kemâl ister / Mededkârî-i vuslat kaldı ancak sîm ile zerde [?] // Erişmez vuslat-ı dildâra kimse yoğısa çilhâ [Şahidî] // Anınçün ehl-i dünyâ cem’ine ikdâm-ı tâm eyler / Görürler kim kara gözlüler ak akçaya mâyil-hâ [Şahidî]

¹⁷ Ey zer tu Hudâ nîsti ve lîkin beHudâ / Settâr-ı ‘uyüb u kâdiyü’l-hâcâtî [?] İn tek ü tâz ü perestî; bu koşuş bu tapınış / Cümlesi altın içindir: hemegî behr-i zerest [Tuhe-i Vehbî]

¹⁸ Uyuzlanmak ‘sokulup sürtünmek’ demektir [Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü]:

Dâimâ dilkülenip yâre uyuzlanma rakîb

Çıkarır kurdeşenin her ki basarsa izimiz [Revanî]

üç küpten hangisinin hangi şehzadeye verileceği hususunda tartışmalar yaşanır. Bunun üzerine araya giren âkil bir vezir, meseleyi hall ü fasl eyler: 'İçinde toprak bulunan küp, büyük kardeşindir; taht u tac onundur; içi kemikle doldurulmuş olan küp ortanca kardeşe aittir; kamu mal (küçükbaş ve büyükbaş hayvan) ona mirastır; altın dolu küp ise küçük kardeşindir'.

Üç şehzadeye emanetleri teslim olunur.

Hikâye, tam da bu noktada, küçük şehzade Vefa'nın altın dolu küpü almasıyla başlamış olur.

Vefa, şen şatır bir hâlde, küpünü kapar ve çıkar. Ağabeyleri toprak ve kemikleriyle oyalana dursunlar; o, kendisini kral gibi hisseder: Etrafında elvan elvan, cins cins insanlar... Vefa'ya durduracak kimse yoktur artık. Gezer, tozar... Altınlarını gönülmence harcar, har vurup harman savurur. Cömerttir; merhametlidir. Hakiki-sahtekâr ayırımı yap(a) maksızın aç olanları doyurur; borçluların borcunu kapatır.

Lâkin haydan gelen huya gider: Vefa, kısa bir süre içinde, etrafını saran insanlardan farksızdır artık! Şu farkla ki, daha önce çevresinde dört dönenler, altınları suyunu çektiği için yanına uğramaz olmuştur. İçine düştüğü durumu anlar; ağabeylerine ahvâl-i pürmelâlini anlatmaya utanır. Sattığı yüzüğünün parasıyla azık alıp yola koyulur. Az gider uz gider; dere tepe düz gider.

Güzergâhındaki kentlerden birinden geçtiği sırada karşısına bir falcı çıkar. Vefa'ya büyük sıkıntılara maruz kalacağını, ancak sonunda rahata ereceğini söyleyen falcı, ekler: 'Şu istikamete doğru gideceksin, karşına bir su çıkacak, sakın suyu bırakma, ta ki pınara varana kadar suyu izle; pınar başında bir canavar göreceksin, zinhar korkma ve onu da takip et; sonunda kırk oda dolusu hazine ile güzel bir kıza kavuşacaksın'.

Yele verdiği altınlarının katbekatını elde etme ve gönülünün leylâsına kavuşmanın heyecanı, falcının kendisine söylediklerini harfiyen uygulayan Vefa'nın yolu, sonunda bir saraya çıkar. Harikulâde güzelliğe sahip bir kız belirir. Mihr adındaki bu kıızı görür görmez hemen âşık olan Vefa, kendinden geçer. Mihr; bir zaman baygın kaldıktan sonra kendine gelen Vefa'ya kendisinin Umman hükümdarının kızı olduğunu, ülkesinin düşman tarafından işgal edildiğini, bu yüzden gemiyle kaçtıklarını, ancak fırtınaya uğrayan gemilerinin buralara sürüklenip parçalandığını, kendisinin ve dadısının Hızır tarafından kurtarıldığını... anlatır ve sırrı faş eyler: 'Hızır aleyhisselâm bana, Allah'ın emriyle, Vefa'yla evleneceğimi söylediği günden beri sana âşık olarak seni bekliyordum'.

Vefa, falcının var olduğunu söylediği hazineleri Mihr ile birlikte gezmeye başlarlar. Ancak Mihr; 'içinde bir şey yoktur' diyerek odalardan birinin kapısını açtırmaz. Bir zaman birlikte yiyip içip hoşça vakit geçirirler. Kapısını açmadıkları odanın içinde neyin olduğunu merak eden Vefa, gecenin birinde Mihr'in uykuda olduğu bir sırada gizlice anahtarı alıp odanın kapısını açar. Kapısını açtığı odanın iç kısmı, acayip bir bahçedir. Bu bahçenin içinde yer alan her ağaç konuşmakta ve muhtelif dertlerin ilâcının kendisinde olduğunu söylemektedir.

Vefa, üç gömleğin bittiği bir ağacı izlerken aniden çıkan rüzgâr; ağaçta biten bu üç gömlekten birini alıp havaya uçurur. Buna çok üzülen Vefa, saraya döndüğü zaman karşılaştığı durumu Mihr'e anlatır. Bunun ayrılık anlamına geldiğini söyleyen Mihr, gömleğin gittiği yere kendilerinin de zorunlu olarak gideceklerini söyler. Rüzgâr tarafından havaya uçurulan gömlek, Mağrip diyarına düşüp oranın hükümdarının eline geçer. Eline geçen gömleğin sahibine âşık olan Mağrip hükümdarı, gömleğin sahibini bularak kendisine

getirmeleri emrini verir. Dört bir tarafın aranmasına rağmen gömlek sahibinin izine rastlanmaz. Bunun üzerine kendisine başvurulmuş, ülkenin en ünlü cadısı, bu gömleğin Rum diyarında yaşayan Mihr adında oldukça güzel bir kıza ait olduğunu ve onu kendilerine getirebileceğini söyler. Fakir kılığında bürünüp küpüne binerek uçan cadı, Mihr ile Vefa'nın yaşadıkları saraya gelir. Durumda bir gariplik olduğundan şüphelenen Mihr, davetsiz misafiri içeri almak istemese de Vefa'nın ısrar etmesi üzerine fakir kılığındaki cadı içeri girmeye muvaffak olur. Kendisini içeri alanlara büyü yapan cadı, Vefa'nın hayatına son verir ve küpün içine koyduğu Mihr'i de padişaha götürür. Kendine gelince durumu anlayan Mihr, Vefa'nın yasını tutmak ve ardından da kendisiyle evlenmek için padişahın bir yıl süre ister. Mihr'in bu talebi, padişah tarafından kabul edilir.

Kardeşleri tarafından aranan Vefa, ortanca kardeşi tarafından öldürülmüş olarak bulunur! Vefa'nın cansız bedenini görünce ağlayıp üzülen ortanca kardeşin yardımına Hızır yetişir. Hızır, Vefa'nın tekrar yaşama dönmesi için ona kendi ömründen biraz vermesi talebinde bulunur. Ortanca kardeş de ona kendi ömrünün yarısını vereceğini söyleyince hemen dirilen Vefa, Mihr'i sorar. Mihr'in olmadığını anlayan Vefa, kendisini ülkesine götürmek isteyen kardeşi tarafından ikna edilemez, sarayın bahçesinde bulunan gömleklere birini yanına alıp kardeşine veda ettikten sonra Mihr'i aramak için yollara düşer. On bir ay boyunca aradığı Mihr'i Mağrip ülkesinde bulan Vefa, hükümdarın bahçıvanı aracılığıyla kendisini tanıttığı Mihr ile bahçede buluşup kaçarlar.

Hükümdarın cadısı, sihirli küpüne binerek arkalarına düşer; ancak bir türlü bulamaz.

Derken, âşıkların yolu bu kez Zengi ülkesine düşer. Yorgunluklarını gidermek için bir yerde uykuya dalan âşıklar uykudayken Mihr, ava çıkmış birkaç zenci tarafından yakalanarak hükümdarlarına götürülür. Zengi hükümdarının da görür görmez âşık olduğu Mihr, çerçi kılığında bürünen Vefa tarafından bulunur ve tekrar kaçarlar. Kaçarken ilk ulaştıkları kentte bu kez bir başka olumsuzlukla karşı karşıya gelirler. Mihr, konuk olarak kaldıkları bir ev sahibi tarafından bir sarrafa satılır. Durumdan haberdar olan Vefa, tekrar çerçi kılığına girer ve Mihr'e ulaşmayı başarır. Mihr, bu kez kaçmak için erkek kılığına girecektir. Ancak tekrar bir olumsuzluk yaşanır: Mihr'in kapısında iki atla bekleyen Vefa –gene– uyuya kalmıştır! Oradan geçen bir sarhoş seyis/at hırsızı, atlardan birini çalıp oradan kaçmaya başlar. Tam o anda kaçmak üzere dışarı çıkan Mihr, atının Vefa olduğunu sanarak kapıdaki ata binip onu takip etmeye başlar. Peşinden gittiği kişinin Vefa olmadığını anlayınca çaresiz atları alarak oradan uzaklaşır. Bir müddet sonra yolu bir kente düşer. Vardığı o kentin hâkimi/hükümdarı öldüğü için kendilerine bir hükümdar seçmek isteyen kent halkı, kentin giriş kapısında toplanmıştır. Halk, gece yarısı kentin kapısından giriş yapan ilk kişiyi kendilerine hükümdar seçme kararı almıştır. Tesadüf eseri oradan geçen ilk kişi Mihr olunca orada bekleyen kent halkı, onu kendilerine hükümdar seçerler.

Vefa, sarhoş seyis ve sarrafın yolları da aynı kentten geçer.

Bir resmini yaptırarak kale kapısına astıran Mihr, bu resmi görüp bayılanları, huzuruna getirmeleri emrini verir.

Kale kapısından ilk giren kişi, Mağrip sultanı olur. Onun ardından zenci, daha sonra da sarraf ve seyis gelir. Bunların hepsi de resmi görür görmez kendilerinden geçince Mihr'in huzuruna götürüldükten sonra zindana atılırlar.

Sonunda Vefa çıkagelir. Mihr, daha önce zindana attığı Mağrip sultanını, sarrafi, zenciyi ve seyisi zindandan çıkarttırıp huzuruna getirtir. Vefa'nın da bulunduğu bir mecliste Mihr'i tanımayan Mağrip sultanı, sarraf, zenci ve seyis, sırasıyla yaşadıkları olayları

anlatırlar. Mihr, bu yolla bunlardan hiçbirinin kendisine dokunmadığını kendi ağızlarından Vefa'ya duyurmuş olur. Kendisine âşık olan Mağrip sultanını, sarrafı, zenciye ve seyisi bağışlayarak ülkelerine gönderen Mihr, kendi yerine Vefa'yı tahta geçirir. Ülkeyi âdil bir biçimde yöneterek mutlu bir hayata başlarlar."¹⁹

D2b: Mihr ü Vefâ'dan Çıkarsamalar ve Konumuzla İlgili Ayrıntılar

Özetini sunduğumuz destansı bu güzel mesneviye nazaran:

1. Esasen meşakkatler yurdu olsa da, bu dünyanın gamı (da sevinci de) kalıcı değildir²⁰ ama gene de:

2. Kişinin bir ideali olmalıdır ve bu ideal peşinde giderken hiçbir engel tanımamalıdır.

3. Bu yolculukta; dürüstlük, merhamet, sevgi-saygı, ahde vefa, sadakat, adalet... gibi üstün ahlâki vasıflara sıkı sıkı sarılınmalıdır.

4. Hele bu ideal/yolculuk aşk yolculuğu ise bilinmelidir ki: Aşk, her şeyden önce samimiyet ister, mihr ü vefa ister, özveri ister, gözü peklilik ister, sadakat ister²¹... Aşk, şeksiz şüphesiz olmalı, şüphe duyulacak bir nokta varsa vuzuha kavuşturulup giderilmelidir; dâmen-i ismete el urmak, âşıktan gayrısına haramdır.

5. Adaletle hükmetme: Küfr ile âbâd olunur zulm ile âbâd olunmaz.

D2c: Mihr ü Vefâ'nın Klasik Şiirdeki Yansımaları

Klasik şiirimizde; eser adı olarak *Mihr ü Vefâ*'nın, kâh doğrudan kâh imaen mevzubahis edildiğini tespit etmeliyiz:

Mihr ü Vefâ kitâbın unutturdu âşıka

Açtı levendnâmeyi ol şehlevend-i nâz [Sabit]

Gönül ibrâmı ko sıbyân-ı debistân-ı cefâ

Okumazlar varak-ı Mihr ü Vefâ'yı biliriz [Sabit]

Sen heman doğru oku etme hatâ

Hoş yazılmış varak-ı Mihr ü Vefâ [Sünbülzade Vehbi]

Tıfl iken nâz ile mektebde eder

Sebak-ı Mihr ü Vefâ'yı ezber [Sünbülzade Vehbi]

Sînesinde âşıkın râz-ı nihânın kim bilir

Bestedir gencînesi nâm u nişânın kim bilir

Nüsha-i mihr u muhabbet dâsitânın kim bilir

Hâlini künc-i gamında âşıkânın kim bilir

¹⁹ El altı kaynakların birçoğunda [msl. İskender PALA, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Cilt: II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 1019, Ankara, 1989, s. 154-8; gizlilikler.tr.gg/Mihr_ue-Vefa.htm...] özeti bulunan bu mesnevi hakkında iki yüksek lisans tezine ayrıca bk.: 1. Selami ECE, *Tahkiye Açısından Hâşimi'nin Mihr ü Vefâ Mesnevisi (Transkripsiyonlu Metin – İnceleme)* (Danışman: Metin AKKUŞ) [Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı] Erzurum, 1996; 2. Volkan KARAGÖZLÜ, *Türk Edebiyatında Mihr ü Vefâ Mesnevileri ve Yazarı Bilinmeyen Bir Mihr ü Vefâ Mesnevisi (İnceleme - Metin)* (Danışman: Filiz KILIÇ) [Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı], Nevşehir, 2011. (Krş. aynı yazar: "Arketipsel Sembolizm Bağlamında Mihr ü Vefâ Mesnevisinin İncelenmesi", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/1 Winter 2012, p.1405-1421, TURKEY*)

²⁰ *Mihneti kendüye zevk etmedir âlemde hüner / Gam ü şâdi-i felek böyle gelir böyle gider* [Ziya Paşa]. Bu vesileyle, klasik şiirimizde *gam ü şâdi* konusunu doktora tezi olarak hazırlamaya başlayan genç meslektaşım Arş. Gör. Halil KARABULUT'a muvaffakiyetler diler, sevgilerimi iletirim.

²¹ 'Ezîzem 'âşıkî dilpâki mîh'âst / Guzeştan ezheţer bîbâki mîh'âst [?]

Gitti dil zülfü hevâsıyla mekânın kim bilir
Bir hümâdır çıktı elden âşiyânın kim bilir [Salim, tesdis]
 Durmaz ammâ yine hâmem inler
 Kim okur bu varakı kim dinler [Fâzıl]

E. Terkibin/Darbimeselin Yoğun Anlamı

Yukarıda, terkibin basit anlamı bağlamında *varak-ı mihr ü vefa* terkibini ‘sevgi ve vefa sayfaları/sayfası’ ve *varak-ı mihr ü vefâyı kim okur kim dinler* manzum sözünü de ‘sevgi ve vefa sayfalarını okuyan kim, dinleyen kim’ diye anlamak kâfidir demiştik.

Ancak, görüldüğü gibi, terkibin aynı zamanda –çok güzel ve yoğun içerikli– eser(ler)e ad olması da şairlerce bir münasebetle ve incelikle işlenmiştir. Buna göre *varak-ı mihr ü vefâyı kim okur kim dinler* yaygın şekliyle; hem sevgi ve dostluğa-vefaya, hem de –muhtevasıyla ve yapılacak olan çıkarsamalarla– ismi geçen eser(ler)e vurgu yapılmış olunmaktadır.

Ancak, işin ehli, klasik şiir âşığı İstanbul beyefendilerinin nazarında, ayrı bir manası dahi vardır. Şöyle ki:

F. Terkibe Estetik Bir Yaklaşım

Nihat Sami Banarlı’nın –özgün– kaleminden:

“Eski şâir:

Gül’e güş ettiremez yok yere bülbül inler

Verak-ı mihr ü vefâ’yı kim okur kim dinler

diyordu. Aşk ve hicran feryatlarını bir gül’e duyuramayan bülbül, hangi bülbüldü? Bu sıcak feryatları bir türlü duymayan gül ne çeşit gül’dü. Burası, şimdi hayli meçhuldür. Fakat bu sözün asıl mühim tarafı, vefâ ve aşk lakırdılarını, bilhassa, doğru sözleri, yazılı olsun, sözlü olsun, ne okuyan, ne de dinleyen olur! Demek isteyişidir.

Bu, eskiden beri böyle olmakla berâber, eli kalem tutanlarla dili cümle dizenler, durmazlar; verak-ı mihr ü vefâ’yı, yine de, hem yazar hem okurlar.

Kime?

İşte İstanbul hikâyesi ve benzerleri şimdi, böyle bir verak-ı mihr ü vefâ’dır.

Daha Türkiye’deki ilk kuruluşumuzdan beri, bizim şehirlerimize, düzden olsun, tepeden olsan, uzaktan bakanlar bile, gördüklerinin bir Türk şehri olduğuna ilk anda hükmederlerdi.

Çünkü bu şehirlerin tamamıyla Türk yapısı bir mîmârisi vardı.

Müslüman – Türk medeniyeti boyunca, her Türk şehri bir kubbeler ve minâreler şehri hâlinde yükselirdi. Madame Bovary müellifi, hayalleriyle yaşayan kahramanına Şark’ı hayal ettirdiği zaman, güzel Emma’nın gözlerinin önünde nârin Türk minâreleri yükselirdi. Bu minâreler de kubbeler de diğer İslam mîmâriyelerinden farklı, birer millî çizgiydiler. Hele minâre, yalnız dînî değil, aynı zamanda millî bir mîmâridir. Allah’ın adını, göklere, bu adın ilk harfi gibi, Elif Elif yükselen minârelerden haykırmak o zaman yalnız yukarılık duygusu taşıyan Türk milleti’nin bir inaniş üslûbu idi. Türk minâresi’ni bu üslûb yaratmıştır”²²

²² Nihat Sami Banarlı, *İstanbul’a Dâir*, 1986, s. 35-6.

G. Sonuç

Sonuç namına söyleyeceklerimiz şunlardır:

- Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerden oluşturulmuş olan bu söz, terkip tarz bakımından Fars/Osmanlı usûlü bir terkiptir.
- En yaygın ve kullanışlı şekli *varak-ı mihr ü vefâyı kim okur kim dinler* biçimidir. (Ancak, şiir dilindeki bu yaygın klişeye rağmen nispeten farklı biçimlerde –ve gene şiirde– kullanılmıştır).
- Bu hâliyle *manzum darbimesellerden* sayılmıştır.
- Aruzun . . - - / . . - - / . . - - / . . - [Feilâtün feilâtün feilâtün feilün] bahrine mutabıktır. Dolayısıyla kimi kaynaklardaki *varak-ı mihr ü vefâyı kim okur kim **diniler*** şeklindeki okuyuşlar –eğer dikkatsizlik ürünü değilse– aruz ve Türkçe konusundaki nakıs bilgiden kaynaklanmaktadır: Zira bu veznin son tefilesi olan . . –*fe’i-lün*ün (“di ni ler”) - - *fa’lün* (“din ler”)e dönüşebilmesi keyfiyeti aruzun temel bilgilerindedir.
- İçinde Arapça ve Farsça unsurları –doğal olarak– barındıran bu sözün klasik Türk şiirinde haylice kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır ve fakat bu söz, Osmanlı şairlerinin buluşu mudur, yoksa Farsça (ve Arapça)da muadili olan bir söz idi de Osmanlı şairlerince intibaka mı tabi tutulmuştur sorusu, daha sabırlı bir araştırmaya muhtaçtır. Fakat şimdilik ‘galiba Osmanlı icadıdır’ demekle yetiniyoruz²³.
- Nihat Sami Banarlı’nın kaleminden de okuduğumuz gibi *varak-ı mihr ü vefâ* sözü, estetik anlamda, aslında tarihî öz benliğimizdir.

*

* *

²³ *Cevr ü cefâ* karşıtı olarak *mihr ü vefânın* kullanımına Ahmed Süheylî Hânsârî’nin, Hümayun Şeceriyan tarafından da icra edilen:

Sengdilâ çirâ diger cev r u cefâ nemîkunî

Cev r u cefâ bikun eger mihr u vefâ nemîkunî

matlalî şiirinde de geçer; ancak bizim kastımız *varak-ı mihr ü vefâyı kim okur kim dinler* sözünün muadilinin olup olmadığı hususudur.

DİVAN ŞİİRİ PENCERESİNDEN ÂŞIĞIN BİLİNÇALTINI TEMÂŞÂ: DÜŞ'TE YÂRİ TENHÂ DÜŞ'ÜRMEK

Yrd. Doç. Dr. Gülçiçek AKÇAY
Trakya Üniversitesi

Giriş

Rüya hakikat âlemine açılan pencerelerden olmuş, olacak ya da olması arzu edilen hadiselerin uyku sırasında zihnimizde bir kısım sembollerle müşahede edilmesinden ibarettir. Rüya, batılı bilginlerin gün içerisinde karşılaştığımız olayların bilinçaltında büründüğü hâl olarak tanımlamalarına karşılık doğulu âlimler daha çok ilahi ve uyarıcı bir mesaj olarak algılamışlardır (Güven; Belbağı 2006: 13).

Freud'un ifadesiyle "rüyalar bilinçaltına giden ana yoldur." Bilinçaltının tezahürleri olarak rüyalar bireyin en gizemli ve en karmaşık tecrübelerinden birini oluşturmaktadırlar. Zamanımızın büyük bölümünü uykuda geçirmemizden dolayı günlük hayatımızda sürekli olarak yaşadığımız en önemli bilinçaltı tecrübesi rüyalar olmaktadır (Freud 2001: 65).

Freud'a göre temel doğaları açısından rüyalar, isteklerin doyurulmasını temsil etmede son derece önemlidirler. Cinsel arzular gibi yasak ve bastırılan istekleri rüyaların kaynağı olarak gören Freud (2001: 174–179), rüyayı akıldışı kökenli libido destekli arzuların tatmini olarak değerlendirir. Rüyaları oluşturan bütün motifler insanın sahip olduğu akıl dışı ve bilinçle baskı altına alınmış istek ve arzuların gün yüzüne çıkmasıdır. Uykumuzda, gündüzleri varlığından haberdar olmadığımız güdülerimiz canlanmaktadır. Bilincimiz tarafından bastırılan ve dışlanan akıldışı nefret, hırs, kıskançlık ve özellikle de çarpık cinsel arzular rüyalarımızda birdenbire ortaya çıkarır (İmamoğlu 2010: 37). Rüyalar insanın uyanık hayatında arka plana itilmiş, sosyal ve etik değerlerle kontrol altında tutulmuş veya bastırılmış düşünce ve duygularının uykuda bilincin rahatlamasıyla görsel açıdan ön plana çıkmasıdır (Freud 2001: 149).

Uyku, kişiyi adeta başka dünyalara götüren bir zihin faaliyetidir. Freud'a göre düşlerin asıl amacı bizi bu dünyanın sevinçleri, acıları gibi gündelik hayata ait olan şeylerden uzaklaştırmaktır. Ancak düşler kişiye ne sunarsa sunsun malzemelerini gerçeklikten ve bu gerçeklik çevresinde dönen zihinsel yaşamdan türetilmektedir. Yani düşler malzemesini gerçeklikten almaktadır (Freud 2001: 65).

Freud'un öğrencisi olan Jung'a göre rüyalar ruhun yeraltı faaliyetlerinin aynasıdır (Jung 1997: 36). Bilinç ve bilinçdışı doğal olarak gelişip kendilerini dengelerler. Bu denge bozulduğunda rüyaların dengeleyici olarak devreye girdiğini savunan Jung (Çetin 2010: 253) insanın ruhsal yapısındaki zıtlıklar dolayısıyla bu denge bozulduğunda rüyalar kanalıyla dengesizliğin bireye hissettirilerek tekrar kurulduğunu iddia eder (Çetin 2010: 257). Öyle anlaşılıyor ki bilinç ve bilinçdışındaki dengesizlik yüzünden ruhsal hayatta yaşanan tahribatın tamirinde rüyaların önemi büyüktür.

Sufi otoritelerden biri olan Kuşeyrî, rüyanın mahiyetini “kalbe gelen manevî anlam (*hâtır*) ve muhayyile ile tasavvur edilen bir hâl” şeklinde açıklar. Ona göre rüya, uykuda bütün duyu ve şuur hâllerinin tamamen yok olmadığı sırada görülür ki kişi böylece uyan-
dığında rüyasının ve onun doğruluğunun bilincinde olur. İnsan uykuda iken muhayyile, duyu objeleriyle ve zarurî şeylerle meşgul olmaktan kurtulduğu için rüya görme hâli kuvvetlenir (Kuşeyrî Risâlesi 1981: 574).

Kindî rüyayı, Yunanlıların *fantezi*, kendisinin ise *musavvire* dediği nefis gücü ile açıklar. Bu güç uykuda iken uyanıklıktan daha fazla aktif olup, uykuda iken bize cisimlerin manevi suretlerini sunmaktadır (Kindî 1994: 142).

Fârâbî’ye göre mütehayyile gücü normal şartlarda duyu güçlerinden kendisine gelen suretlerle ve akıl ile istek gücünden gelen yönlendirmelerle meşgul olur. Uykuda ise bu güçlerin fiilleri durduğu için mütehayyile gücü onların kontrolünden kurtularak kendi başına bağımsız kalıp özgürce hareket eder (Arkan 2003: 97).

İstek gücünün etkilerinin taklit veya benzerlerini üretmek mütehayyile gücünün ana fonksiyonlarından biridir. Mütehayyile yetisinin taklit etme veya benzerini üretme özelliği farklı türdeki rüyalardan bir kısmının açıklayıcı sebebi olup rüyalar konusunda önemli bir yeri olan semboller, rumuzlar ve benzetmeler ile bunların yorumlanmasına ihtiyaç da bu özellikten kaynaklanmaktadır (Aydınlı 2014: 138-139).

İbn Sînâ’ya göre, rüyada mütehayyile gücünü harekete geçiren en önemli sebeplerden biri nefsin iç idrak güçleridir. Gündüz düşündüğü, tahayyül ettiği şeyler insanı uyurken de meşgul etmeye devam edebilir. Bu durumda nefis konuyla ilgili suretleri veya benzerlerini üretmektedir (Durusoy 1993: 112-113).

Demek ki rüyalar imkânsız olanın gerçekleşmesini sağlar ve uyanık hayatın olağan ket vurmalarını bir yana iter. İnsanların uyanık olduğu saatlerde bilinçdışında denetim altında tutulan yasak arzular uyku sırasında bilinçdışından yükselir.

Edebî eserler, kurmaca metinler olsalar da hayatın gerçekliğinden izler taşırlar. İnsan ilişkilerinde karşımıza çıkabilecek hemen hemen bütün davranış modellerinin edebî eserlere yansıdığı görülür. İnsan hayatında ve zihninde önemli bir yer tutan uyku ve rüya olgusu da doğrudan ya da dolaylı olarak bu eserlerde sık sık konu edilmiş, bunlarla ilgili çeşitli imajlar geliştirilmiştir.

Bastırılmış duygu ve arzuların şiirlerle ifade edilişi rüya görmekle benzeşen bir tecrübedir. Toplumsal ve kültürel alan karşısında bilinçdışına bastırmak zorunda kaldığı zengin duyuları, hazları, zevkleri ve düşünceleri edebî eserlere yansıtan insanın ihtiyari rüyasıdır şiir.

Divan şiiri söz konusu olduğunda bu bastırılmış, yasak arzuların biri sevgili ile vuslat iştihakı şeklinde tezahür etmiştir. Divan şiiri geleneği çerçevesinde sevgili ile tensel vuslatı terennüm eden şiirler nispeten azdır.

“Şiirde anlatılan genellikle aşkın ayrılık hâlidir. Çünkü vuslatın şiiri olmaz, vuslathânenen işfaat olmaz, teşhir olmaz, canlı yayın hiç olmaz. Vuslat, sözün bittiği noktadır.” (Kurnaz 2010: 459).

Vuslat arzusu ise hemen daima şiirlerde terennüm edilir.

“Her ne kadar tasavvuf neşvesini gönlinde bir heyecan maddesi olarak taşıyan en samimi sufi şairlerin tasavvur ettiği vuslat, ilahi olana kavuşma ise de divan şiir geleneğinin sanat telakkisinin takipçisi olan, tasavvufi terimleri, mecazları ve tasavvufun hayal dünyasını da nazmeden tüm divan şairlerinin mecazi olana duyulan iştihakı, tensel vuslat

arzusunu da terennüm ettikleri bir gerçektir. Genel itibariyle âşığın aşk derdiyle hoş olduğu, iç âleminin manevi zevklerinin ana kaynağı olan âşıklığa, âşığın hâl denen derin samimiyetine hâlel getireceğine inandığı tensel vuslatı istemediği varsayılır. Aşk kendisine kutsiyet atfedilen bir duygu, bir hâldir. Bu kutsal hâl tasavvuruna tezat olarak tensel birleşmenin yüksek sesle talep edildiği hatta vuslatın gerçekleşme anının tasvir edildiği şiirler de azımsanmayacak ölçüdedir.” (Akçay 2015).

Fakat bu tür vuslat, genellikle ancak âşığın rüyasında gerçekleşebilecek bir hadisedir.

Sevgiliden ayrı kalmak âşık için ölümdür. Bu nedenle hayatla ölüm arasında bir bo-calayış içindedir âşık. Tatmin edilemeyen vuslat iştihakı ile hayatta kalma arzusu âşığın zihnini cünun hâlinde korumak için rüyayı kullanır. Sevgiliye kavuşmaya mani olan din ve toplumsal ahlak kuralları, aklın yönettiği dış dünyanın acımasızlığı, renksiz sıradanlığı yanı sıra maşukun bigâneliği, rakibin engeli, gerçekliğin âşığın ruhuna batan dikenleridir. Bu dikenler rüyada bir bir yumuşar. Gün boyunca aşkın özgürlüğüne karşı savaşılan baskı güçleri rüyada yok olmuştur. Bilinçte gizlenen arzular rüyanın kuytusunda tüm çıplaklığıyla arz-ı endam ederler artık.

Biz bu yazımızda divan şiirinde âşık tipinin gelenekler, toplumsal ahlak ve dinin getirdiği kurallar, sevgili tipine ait hususiyetler gibi sebeplerle sevgiliyle gerçek hayatta tatmin imkânı bulunmayan tensel vuslat arzusunun rüyalarda tatmin bulmasından bahsedeceğiz. Böylelikle rüyaların âşığa ait bastırılmış istekleri şiirde ne surette şekillendirdiğini ifade olanağı bulmayı umuyoruz.

1. Vuslat Ancak Düşte Mümkündür

Âşığın gerçeklik hapishanesinden gece uykudayken kaçtığını, tensel vuslatın ancak rüyasında tecrübe edebileceği bir hadise olduğunu ifade etmiştik. Âşığın vuslatla; sevgiliyi öpüp kucaklamakla ilgili meramına ulaşması rüyada nispeten kolaydır:

Neyl-i vuslat hâbda âsân olurmuş vâkı’â

Kıymet-i bûs u kinâr erzân olurmuş vâkı’â (Pertev G. XIV/1)

Gerçek hayatta sevgiliye en azından meramını anlatabilme şansına erişmiş âşık, sevgiliden bedenine hayat bahşedecek bir birleşme talep etme cüreti bile gösteremez, zira buna kalkıştığında sevgili bunun ancak rüyada tatmin edilebilecek bir arzu olduğunu dile getirerek neredeyse onu azarlar:

Vaslın hayat-bahş-ı bedendir dedim dedi

Bunlar hayâl ü hâb-ı girânın durur senin (Şeyh Gâlib Müs.6/6)

Üstelik ayrılığı bitmez tükenmez, sehre ermez bir geceye benzeten âşık, gün gibi fe-rah vuslatın ancak bir düş olacağına kani olmuştur ve belki bununla iktifa etmek suretiyle arzusunu tatmin yoluna gidecektir:

Fürkat şebidir ol ki dükenmez dükenmedi

Rûz-ı visâli düş gibice bir hayâldir (Şeyh Gâlib 67/5)

Soyup mestâne kuçmak ol miyânı

Mücerred bir hayâl-i hâba benzer (Nev’î G.60/3)

Âşık, vuslatın sevgili onun koynundayken bile gerçekleşmeyeceğine kat’i olarak kanaat getirdiğinden, bunu kabul ve tasdik ettiğinden, diğer bir ifadeyle bundan tamamıyla ümidi kestiğinden onu koynuna aldığı takdirde bir an önce onunla beraber uyumak ister. Çünkü vuslat rüyada beklemektedir:

Uyudurdum anı âgûşuma alsam bir şeb**Ekser ol âfet ile vuslatımız hâbdadır (Haşmet G.49/4)**

Sevgiliyle vuslat ancak düşte görülür, dedik. Peki ya düş olmazsa? Rüya görmek için uyuyabilmek gerekir. Oysa uykusuzluk âşığın hasletlerinden biridir. Uyuyamayan, uykusuzluk hastalığı çeken kişiler, düşlerin getirdiği sınırsız özgürlükten de mahrum kalacaklardır. Gün boyunca aşkın ve maşukun sebep olduğu eziyetleri bilinçleriyle izlemek ve onu devam ettirmekle oyalanırlar ve gerçeklikle ümitsizce baş etmeye çalışırlar. Bu hâlde vuslat hiçbir şekilde gerçekleşmeyecektir:

Düşde görmege visâlin ey gönül ol dilberün**Olmadı bir şeb müyesser olsa ol uyu sana (Tarîkî 3-15/4)**

Bilinçli dünyada âşığın ancak hayal edebileceği birleşme, âşık tipinin genel hususiyetlerinden biri olan uykusuzluk vuku bulduğunda rüyada bile gerçekleşmeyeceğinden psikolojik sorunlara neden olur. Sevgili, vuslat söz konusu edilince âşığı neredeyse “Rüyanda görürsün!” ifadesiyle azarlayınca uyku ondan esirgenecek, sefa onun dünyasından elini eteğini çekecektir:

Zâtîyâ dilber bana vaslum düşündür diyeli**Gelmez oldu aynuma âlem safâsı hâbveş (Zâtî G.592/7)**

Uykusuzluk demek, vuslatı sunan rüya âlemine de veda etmek demektir:

Olurdu vasla belî cây-ı imkân âlem-i hâb**Eğerci çeşmime girmiş olaydı bir gece hâb (Meşhûrî G.15/1)****2. Sevgiliyle Rüyada Vuslat İsteği**

Rüyalarımız bizi etkiler çünkü onlar, uyanırken deneyimlediğimiz dünyanın tüm yalarını reddederler. Dileklerimizi gerçeğe dönüştürme, bizi öykülerin tam ortasına götürme yollarını çok iyi bilirler (Yücesoy 2001: 15).

Rüyalarda düzen güçleri bizi kontrol eden makinelerini kapatmış olurlar. Kimselerin hiçbir suçla, günahla bizi itham edemeyeceği düşlerde hem bedenlerimizin hem de hayal gücümüzün dizginlerini koyuveririz. Zira bilinçaltından sual olunmaz.

Rüyada iken bütün hayallerimiz geçmiş gibi yaşanır ve hissedilir. Uykudan uyanıldığında bunun bir hayal olduğu fark edilir (Özakkaş 2004: 442).

Klasik Türk şiirinde şair, rolüne büründüğü âşığın gerçekleşmesi imkânsız olan vuslat tecrübesini rüyada yaşaması için sevgilinin yardımına hatta onun varlığına ihtiyacı olmadığını bilir. Esasen bu bir irade işi de değildir. Kendi iradesine söz geçiremeyen âşık, sevgilinin gerçek hayatta yüklenmek istemediği bu sorumluluğu arifane bir tecahülle yine de sevgiliye vererek en azından göreceği rüya için ondan ihsan ister. Vuslat hayat suyudur ve firkat çölünde bu ümitle dudağı kurumuş âşığa ancak serap olarak görünür. Âşık bu serapla bile iktifa edebilecektir:

Âb-ı hayât-ı vaslın hâb içre câna arz it**Dil-teşne-i ümîde bârî serâb göster (Vecdî)¹**

Uyku ancak rüyasında sevgiliyi görme, ona vasıl olma arzusunda olan âşık için nimettir. Rüya sevgiliye kavuşma vesilesidir. Aksi takdirde uyku kıyamete kadar onun gözüne haram olur:

¹ Mermer, Ahmet, *Vecdî ve Dîvânçesi*. Ankara, MEB Yayınları, (2002). 85-86. <http://www.turkedebiyatilisimleri-sozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1900> (erişim tarihi: 05.11.2016)

Hâbda olmasa ümmîd-i visâlün ey şûh**Haşre dek olur idi dîdemüze hâb harâm (Vecdî G.41/2)**

Âşık, sevgiliye hiç olmazsa rüyada kavuşmak arzusunda olduğu için onun bütün gecesi bu hülyalarla geçmiştir. Rüya hayaliyle uykudan olmuştur:

Vaslına hâbda vâsil olabilsem diyerek**Geçdi hulyâ ile evkât u zamânım bu gice (Şeref Hanım G.196/2)**

Âşığın bu dünyada başına gelen talihsizliklerin sebebi bahtının uyku hâlinde olmasıdır. Baht uyandığında âşığın talihi de yüzüne gülecektir. Onun için uyku bir ihtiyaç değil, gerçek hayatta kendisine firkati yaşatan geceye sığınma talebidir. Bazı anlarda âşık gerçek hayattaki talihsizliklerinden kaçmak için uykuya sığınır ve arzuladığı asude hayatı rüyanın kollarında bulur. Çünkü sevgili de ancak rüyada âşığın kollarında olacaktır:

Baht uyanmaz bir nefes ey dîde sen hem hâba var**Hâbda şâyed ki ol mâhı der-âgûş idelüm (Sehâbî G.251/3)**

Dünyevî hayatın nimetlerini sunan bahtın uyanıklığındansa sadece bir gece rüyasında ay yüzlü sevgiliyi koynuna alabilmeyi tercih eder âşık. Hayalî bir visali, izafi bir devlete değişmez:

Ey Sehâbî istemem bahtum gibi bîdârlık**Hâbda bir şeb ki ol mâhı der-âgûş eyleyem (Sehâbî G.269/7)**

Hatta bu rüya için sadece dünya nimetlerini değil, dünya ve ahiret hayatını bile elinin tersiyle iter:

Tâ haşr günü göz yuma şâhum dü cihândan**Bir gice seni hâbda kim itse der-âgûş (Şeyhülislam Yahyâ G.165/3)**

Şeyh Gâlib, vuslatı tecrübe edeceği bir rüya ümidinin bahtının gözünü açacağından bahisle gencecik sevgilinin çene çukurunu gümüş bir sürmedan olarak tasavvur etmiştir. O sürmedandan alınıp sürülecek sürme, baht gözünü açacak ve âşığın basiretini artıracaktır:

Eder rûşen ümîd-i hâb-ı vuslat dîde-i bahtım**Çeh-i sîmîn-zenehdân-ı hat-âver sürmedanımdır (Şeyh Gâlib G.98/2)**

Adnî'ye göre sevgili karşısında hakîr ü fakîr olan âşık, sevgiliye kavuşmayı hayal edebilir. Bu hayal kendini rüyada sultan olarak görebilen bir dilenciye çok görülmemelidir:

Aceb mi vasluna irmek hayâlin itdise Adnî**Ki sultânığa irişür gedâ yalancı hâbında (Adnî G.72/5)**

Âşığın bahtının uykuda olması talihinin zayıflığına işaret etmektedir. Bahtına muhalif olarak âşık, aşkın ona ettiği eziyetlerden dolayı uykusuzdur. Uyumayı, rüyasında sevgiliyi rakiplerin bulunmadığı tenhada yakalamak ve vuslata erebilmek için istemektedir:

Baht uyanısa hâba varsa dîde-i bîdârimız**Düşde bârî gayrıdan tenhâ düşürsek yârimız (Nef'î G.47/1)**

Aynı hayal Haşmet'in aşağıdaki beytinde de görülür. Âşığın şeb-i yeldâsı bahtı gibi karanlık olan firkat gecesidir. Bu en uzun gecede sevgiliye en azından rüyada kavuşmayı temenni eder:

Nice bir baht-ı sıyâhım şeb-i yeldâ-yı firak**Bârî bir vâkı'a-ı vuslat-ı cânân görelim (Haşmet G.174/5)**

Sevgiliyle kavuşmanın tek yolu rüyalara dalmak olduğundan uyku zamanla bağımlılığı artan bir sığınmaya dönüşür. Bazen rüyada sevgiliyi koynuna almanın verdiği keyif hâli tek seferde tecrübe edildiğinde bile uyuşturucu gibi kendine bağımlı kılar. Ve âşık mahşer gününe kadar uykuda kalmak ister:

Kim ki bir gece seni düşde der-âgûş itse

Cân virür haşra degin kendüyi uyhuya çeker (Yahyâ Bey G.111/2)

Aynı hayal Behiştî'nin şu beytinde de mevcuttur:

Düşde görsem koynuma girdüğünü cânânumun

İstemez oynadugumun dil haşre dek ol hâbdan (Behiştî G.421/4)

Uykuya olan bu bağımlılık, geceye bağımlılığa dönüşecektir. Çünkü uykunun zamanı gecedir. Gün ışığı içimizdeki teslimiyetçiliği ortaya çıkarır, ama geceleri kendimizi özgür hissederiz. Sevgiliyle özgürce birleşilen rüya ortamından uyanmak, hürriyetinin elinden alınması olduğu için âşık, âhının dumanıyla sadece ızdırabını değil, yine karanlıkta -yani gecede-, yine rüyada kalmak arzusunu izhar eder aslında:

İderdi rûzını şeb dūd-ı âh ile Sâkıb

Göreydi hâbda rûz-ı visâl-i cânânı (Sâkıb K.4/24)

Bazen sevgiliyi rüyada görüp onla kavuşmayı dileyen âşık engellerle karşılaşabilir. Divan şiirinde rakip, sevgilinin diğer âşığı olarak düşünülmeyle beraber, esasen sevgiliye kavuşmayı engelleyen tüm unsurları karşılayan menfi bir figürdür. Aşağıdaki beyitte sevgilinin beni, siyahlığı dolayısıyla onu uyurken gözetim altında tutan Habeşli, zenci bir köle olarak tasavvur edilmiştir. “Ben” manasına gelen ve akuzatif eki alan “hâli” kelimesini “hâli” şeklinde okuduğumuzda da “boş” manasını vermesinden hareketle beyti sevgilinin uyuduğu mahalde âşık ve sevgilinin halvette olmadığı, odanın bir Habeşli muhafız tarafından boş bırakılmadığı anlamını çıkarabiliriz:

Hâbda yârı görüp bûsesin almak diledüm

Bir Habeş bekler imiş ben anı hâli sandum (Emrî G.301/1)

Kadı Burhaneddin de aşağıdaki rubaisinde sevgilinin dudaklarını derdine ilaç olarak tasavvur etmekte, ona ulaşamayacak kadar uzakta olduğu için de o dudakları emmeyi en azından rüyada tecrübe edebilmeyi ummaktadır:

Didüm lebüni sorsam u emsem ola mı?

Bu derdüme binüm aceb emsem ola mı?

Çün irmez elüm vasluna düşmişem ırah

Düşde hayâlünün lebin emsem olamı (Kadı Burhaneddin R.1320/1)

Rakipler Yûsuf gibi güzel sevgiliyi âşıktan düşünde bile âşıktan kıskanırlar. Yûsuf'un kardeşleri gibi haset ehlidirler. Bu yüzden rüyada gerçekleşen vuslat tecrübesini onlardan gizlemek lazımdır:

Oİ Yûsuf ile vuslatı sen düşde de görsen

Erbâb-ı hasedden sakın ihvana tuyurma (Nev'î G.395/3)

3. Sevgiliyle Rüyada Vuslat

Freud rüyaları bilinçaltına itilmiş daha çok libido kaynaklı istek ve arzuların uykuda maskeleyenmiş şekilde açığa çıkarak ikinci elden tatmin oldukları bir telafi mekanizması olarak görüyordu. Yalnızca isteklerin doyurulması olarak anlaşılabilen ve anlamlarını kılık değiştirmeden gösteren rüyaların çok sık rastlanan ve çok değişik koşullarda olabileceğini gösteren örnekler verilebilmektedir. Çok susayan birinin rüyasında su içmesi (Freud 2001: 174), sevgiliye müştak olan âşığın rüyasında sevgiliyle özgürce birleşmesi de bu cümledendir.

Âşık, sevgilinin dudağından akan hayat suyunu rüyadayken emer, sonsuz hayata kavuşur. Düşünde sinesine çektiği ay yüzlü sevgili gerçek hayatta imişçesine onu tatmin eder:

Hâbda nûş eyledüm cânâ zülâl-i la'lüni**Oldı Hızrâsâ müyesser çeşme-i hayvân bana (Ravzî G.31/4)**

Ya da sevgiliyle vuslat meyvesini ancak rüyada tattığı hâlde uyandığında ağzını o meyvenin suyuyla dolu bulur:

Âşık görürse mîve-i vaslını hâbda**Lâbüdd uyandığında dehânın bulur pür âb (Hâletî G.882/5)**

Rüyada sevgilinin dudaklarını tadını alan âşık o lezzeti sonsuza kadar dimağında taşıyacaktır. Zira bir hatıranın gerçek hayatta yaşanmış bir tecrübeden kaynaklanmış olmasının ehemmiyeti yoktur. Önemli olan zihinde yerini bulmuş olmasıdır:

Hâbda almış idüm bûs-ı leb-i cânânı**Cân dimağında dahı şimdi o lezzet bâkî (Bâkî G.525/2)**

Bazen şair sevgiliyi rüyada koynuna almakla tatmin olur. Vuslatla sona eren bu son lezzetli vakitte hissedilen, âşık için fırsattan yararlanma hâlidir:

Hâbda ol meh-i tâbânı der-âğuş etdim**Kâm aldım deyu fırsatla uyandım bu gece (Fatin G.148/3)**

Aşk ateşi ve vuslat iştıyakı ile yanan gönlü teskin edecek, onu kandıracak şey, rüyada idrak edilen kavuşma gecesidir:

Âğûşa çeker tâbe-seher hâbda yâri**Kanmış şeb-i vaslun dahi uyhusına gönlüm (Pertev CCCLXIV/8)**

Âşığın aşkından habersiz görünen bigâne sevgili zaman zaman âşığa vuslat ümidi vermekte fakat sözünü sadece âşığın rüyasında boy göstermek suretiyle tutmaktadır:

Gice meclisde ol mest-i tegâfûl âşık-ı zâra**Visâlin va'de itmiş bir hayâl-i hâb göstermiş (Mezâkî G.214/6)**

*“Rüya yaşantısında karşılaşılan durumlar ve olaylar sıklıkla olanak dışı durumlar-
dır, ayrıca rüya görenin denetimi dışındadır. Akıp giden rüya yaşantısının çok az bir
bölümü anımsanabilir, anımsanan bölümler çoğunlukla bir emosyona yol açıyorsa ve
kişiyi etkiliyorsa mümkün olmaktadır. Bu duruma karşın ‘akıllı rüya’ da kişi kendisinin
rüya gördüğünün farkındadır. Bazı kişiler bunu rüya içinde rüya görmek olarak yaşa-
yabilirler.”*²

Aşağıdaki beyitte âşık rüyasında uyuduğunu görmekte ve vuslat anında uyuduğu için sevgilisinin itabına maruz kalmaktadır:

Görince hâbda ol meh didi bana Pertev**Dem-i visâlde virmez mi sana hâb hicâb (Pertev G.XXXV/6)**

Aynî'nin ikizler burcunu gökte kucaklaşan iki âşık gibi tasavvur ettiği aşağıdaki beyitte âşık, rüyasında sevgilisiyle bu hâle benzer bir hâl içinde bulunduğundan bahisle rüyasını tabir için muabbirden yardım istemektedir:

Mu'abber eyle ta'bîri düşümde sîne-ber-sîne**Der-âğûş itmişem yâri çü cevzâ câna cân gördüm (Aynî 335/2)**

Âşığın düşünde de olsa sevgilinin dudağına hasret ve hararetle yapışması, dudağını dişlemesi yaralanmalara sebep olabilir:

Tudagını dün gice hâb içre dişlerdüm bu gün**Leblerin gördüm kanatmış zahm-ı dendânüm benüm (Cafer Çelebi G.144/5)**

² Selçuk Aslan, *Rüyalar ve Uyku*. http://bilisseldavranisci.org/index.php?option=com_content&view=article&id=97:rueyalar-ve-uyku- (erişim tarihi: 05.11.2016)

Rüyada -yok yere- gerçekleşen bu hadise dudaktan kan çıkmasına dolayısıyla âşıkla sevgili arasında bir kan davasına yol açabilir:

Düşde öpdüm leblerün gör zahm-ı dendân olmasun

Korkaram nâgeh arada yok yere kan olmasun (İshâk G.220/1)

Gerçek hayatta sevgilinin dudağını öpmeye cüret edemeyecek âşık, bunu rüyasında bile gerçekleştirse yakalanma korkusu onu uykuda huzursuz edecektir. Bu huzursuz hâl onu uykusundan edecek kadar tesirlidir:

Nâzüklük ile öpmiş idüm düşde leblerin

Havf ile cânım agzuma geldi uyanuban (Yahyâ Bey G.304/3)

Âşığın gönlü uykuda bile sükûn ve ârâm bulamaz. O her zaman elem ve ızdırapla mukayyettir. Rüyada yaşadığı aşk bile yanında renc ü bela ordusunu getirecektir:

Gice uyhuda görür dil ki kuçar ince bilün

Düşde mi gördi yine çekse gerek renc ü belâ (Mihri G. 10/4)

Bazen de sevgili rüyasında âşıkla vuslatı görür. Şu hâlde âşığın kaygısı onun rüyasının gerçek algılanmasıdır. Çünkü vuslat zevkine kendisi eremediği hâlde yok yere bu yasak fiili işlemiş gibi töhmet altında bırakılmaktan korkmaktadır:

Bu gice İshâk düşümde beni öpdü dimiş

Gâh olur bir derdmede yok yere bühtân olur (İshâk G. 29/8)

Âşık uyku ve rüya hâlinin vuslata dair kendisine sunduğu nimetlerin kıymetine nazaran kolay elde edilir bir tecrübe olduğunu kabul etmektedir. Fakat bunların vakti de sınırlıdır. Âşık vuslata doymaz, gönül vuslatlarla kanmaz. Vuslata rüyada da olsa eren âşığın gönlü hâlâ kararı bulamamış, huzurda sabit-kadem olamamıştır. Âşık sevgiliye kavuşmuş olsa bile mutlu değildir; çünkü vuslat sırasında aklına ayrılık düşer; sevgiliden uzak kalmanın korkusuyla vuslatın bile tadını çıkaramaz: Çünkü visale giden yolunun geleceğini bilir. Onun bir son olmadığı vuslatın da sonu olduğunun idrakindedir. Uyku varsa uyanma da vardır. İşte bütün bunlar âşığın zihnine üşüşmüş, emniyet duygusu yerini kaygıya bırakmıştır:

Vâkı'anda ol mehi gördüm uyandım Pertevâ

Her visâlün âhiri hicrân olurmuş vâkı'â (Pertev G. XIV /5)

Yâver, ona sadece gerçek hayatta değil rüyasında bile gün yüzü göstermeyen bah-tından şikâyet etmektedir. Uykuda iken vuslata nail olmuş ama aynı anda uyandı için safasını idrak edememiştir:

Bahtun senün ey Yâver-i şeydâ ne siyehmiş

Gâyetle tebehmiş

Hâb içre visâle irüp ol demde uyandun

Vuslat demin andun (Yâver G.112/5)

Bir başka beyitte âşık vuslatı bir binit olarak düşünerek rüyasında sevgiliye kavuşma atına binebildiğini ama ferasetli bir rüya tabircisinin bu rüyayı tabir etmediğini, bu rüya gibi geçip giden rüyadan hiçbir şey hâsıl olmadığını anlatır. Ayrıca burada bir diğer anlamı binicilik olan firaset kelimesiyle yapılan ihâm-ı tenasübe de dikkat etmek gerekmektedir:

Hâbımda esb-i vuslata oldum süvâr lîk

Ayn-ı firâset ile bu rü'yâ yorulmadı (Es'ad G. 197/5)

Sevgiliyle vuslatı rüyada gördüğü hâlde bunun gerçek hayattaki vuslata işaret etmediği inancı Zeynî'nin aşağıdaki beytinde de mevcuttur:

Gerçi düşde her gece hem-dem oluram dilbere**Kime kim sorsam anı vasile ta'bir eylemez (Zeynî CCCL/5)**

Rüya, hakikat âlemine açılan pencerelerden, olmuş ve olacak hadiselerin aynen veya bir kısım sembollerle müşahade edilmesinden ibarettir. Zihnimiz, bedenimizin o sırada gerçekten duyduğu ya da hissettiği şeyleri rüyalarımızla birleştirebilir. Hezelgû sıfatıyla şöhret bulmuş muzip şair Tırsî, kendini geceleri hamamın külhanında yatan yersiz yurtsuz bir âşık olarak hayal etmiş olsa gerek, bir gece rüyasında sevgiliyi kucakladığını gördüğü hâlde gerçekte hamam kütüğüne sarıldığını anladığında yaşadığı şaşkınlığı şu beyitle karikatürize etmiştir.

Düşde miyân-ı yâri koçdum hayâl iderdüm**Hammâm kütüğü imiş eylermişüm der-âgûş (Tırsî G. XCI/3)**

Emrî de rüyasında kucakladığı altın hançeri, demir yürekli, hilal kaşlı sevgiliye yormaktadır:

Ben bir âhen-dil hilâl-ebrû güzel kucam gibi**Gice düşde kucdugum ol hançer-i zerrîn idi (Emrî G.527/2)**

Rüyada gerçekleşmiş bir vuslat hadisesini gerçek hayatta olmuş gibi zikretmek, hâtıraları arasına almak âşığın temayüllerindedir. Sevgili bu durum karşısında âşıkla alay eder gibi kendisini ancak rüyasında görebileceğini ihsas eder:

Gice vuslat mâcerâsın söyleşürdüm ay ile**Yâr işidüb didi miskîn hûba söyler hâbım (Necâtî G.632/4)**

Arapçada düş anlamında kullanılmayan *vâkı* 'a kelimesi, Osmanlıcada *rüya* karşılığında kullanılmıştır (Gökyay, 1982: 183). Bu da rüyanın Osmanlıda bir hayal olmayıp gerçek yaşanmış olaylar gibi düşünüldüğünü göstermektedir (Tatçı; Çeltik, 1995: XII). Âşık için de rüya, gerçektir. *Vâkı* 'a kelimesinin "rüya"nın yanı sıra "vuku bulmuş, gerçekleşmiş hadise"; bu kelimenin tenvinli hali olan ve Me'âlî'nin aşağıdaki beytinde kullanılan *vâkı'â* kelimesinin de hem "hakikaten" hem de "rüya olarak" manasına gelebileceğine ve bu meyanda tevriyeli olarak kullanıldığına işaret etmek gerekir:

Beni sarmışsın düşünde didi dost**Hûb söyler sarmışam hem vâkı'â (Me'âlî G.45/2)**

Rüya tabiri uyku esnasında görülen hayali şekillerin, onların ötesindeki hakikate ulaşmak için yorumlamaktır. Tabir ilminin mevzuu rüyadır. Faydası ise geleceğe ait sevindirici bir haberin müjdesi veya kötü bir hadisenin vukuunun bildirilmesidir. Belirli bir nesne veya olay içeren rüya, genellikle doğrudan o nesne veya olayla ilgili değildir. Rüyalar simgesel bir dille konuşur. Rüyada görülen imge zaman zaman onunla herhangi bir sebeple ilişkisi bulunan başka bir imgeyi ya da hâli temsil edebilir. Aşağıdaki beyitte âşığın rüyasında görüp avladığı ahu, gerçek hayatta ahu gözlü sevgiliyle vuslata ereceğine delalet etmektedir. Şair bu beyitle rüya tabiri yapmış görünmektedir:

Acebdür ey gözi âhû seni sayd eylemezsem ben**Ki gördüm dün gice düşümde bir âhû şikâr itdüm (İshâk G.184/6)**

Ya da rüyasında parlak ayın âşığın koynuna girmesi gerçek hayatta sevgiliyi kucaklayacak olması şeklinde tabir edilebilir:

Bu gice koynuma girdi düşümde mihr-i münîr**Uyanıca seni kucmaga eyledüm ta'bîr (Emrî G.178/1)**

Bazen de rüyada sineye çekilen sevgili, gerçek hayatta âşığın ulaşacağı maksadı sembolize edebilir:

Çekem gibi Atâyî şâhid-i maksûdı âgûşa

Düşümde gice zîrâ sîneye bir meh-likâ çekdüm (Atâyî G.159/5)

Tam tersi bir hayalle ay yüzlü sevgiliyi düşte sineye çekmek geceyi aydınlatan koskoca ayı koynuna almak kadar ihtişam arz eden bir tecrübe olabilir:

Düşde gördüm sîneye çekdüm seni iy meh-likâ

Şâd oldum koynuma meh girdi sandum vâkı'â (Firdevsî 4-67/1)

Gerçek dünyanın elemleri onu rüyalar âlemine sığmıyaya zorlar. Uyanıklık ızdırıp vericidir. Vuslat ancak rüyada mümkün olduğu için âşık rüyada kalmayı tercih eder:

Bîdârlıgum bana elemdür

Hâbîde-i vasl-ı dil-rübâyam (Rızâ K. VIII/34)

Sonuç

Rüyalar bir yönüyle bilinçaltına itilmiş istek ve arzuların uykuda maskelenmiş şekilde açığa çıkarak ikinci elden tatmin oldukları bir telafi mekanizmasıdır. Cinsel arzular gibi yasak ve bastırılan istekler rüyaların beslendiği kaynaklardandır. Rüyaları oluşturan birçok motif insanın sahip olduğu akıl dışı ve bilinçle baskı altına alınmış istek ve arzuların gün yüzüne çıkmasıdır.

Rüyalar kişiye ne sunarsa sunsun malzemelerini gerçeklikten ve bu gerçeklik çevresinde dönen zihinsel yaşamdan türetilmektedir. Yani düşler malzemesini gerçeklikten almaktadır.

Bastırılmış duygu ve arzuların şiirlerle ifade edilişi rüya ile benzeşen bir tecrübedir. Toplumsal ve kültürel alan karşısında bilinçdışına itelemek zorunda kaldığı zengin duyguları, hazları, zevkleri ve düşünceleri edebî eserlere yansıtan insanın ihtiyarı rüyasıdır şiir.

Edebî eserler, kurmaca metinler olsalar da hayatın gerçekliğinden izler taşırlar. Klasik Türk şiirinde âşık-sevgili ilişkilerinde uyku ve rüya olgusu doğrudan ya da dolaylı olarak sık sık konu edilmiş, bunlarla ilgili çeşitli imajlar geliştirilmiştir. Şairin rolüne büründüğü âşık, tensel vuslatın ancak rüyada gerçekleşebileceğini bilir, kabul ve tasdik eder. Vuslat hayat suyudur ve firakat çölünde bu ümitle dudağı kurumuş âşığa ancak serap olarak görünür. Âşık bu serapla bile iktifa edebilecektir. Sevgilinin rüyasına misafir olmasını ister, hatta bunu bazen sevgilinin kendisinden rica eder. Gerçeklik hapisanesinden gece uykudayken kaçır, gerçek dünyada gerçekleşmesi imkânsız olan tensel vuslatı yaşar ve bu tecrübenin ruhunda yarattığı sefa duygusunu şiir şeklinde terennüm eder.

Can Yücel'in de dediği gibi: "Düşünde bile göremez işler, düşlerin gördüğü işleri."

Kaynakça

- Abdülkerîm el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi, Tasavvuf İlmîne Dair*, (Çev. Süleyman Uludağ), İstanbul, Dergâh Yayınları, 1981.
- Akçay, Gülçiçek, "Divançe-i Süleymân Nazîf'te Hicran ve Vuslat", *Dicle Üniversitesi, Said Paşa ve Süleyman Nazîf Sempozyumu Bildirileri*. Diyarbakır, 2015.
- Ambros, Edith, *Candid Penstrokes The Lyrics of Meâlî, an Ottoman Poet of the 16 th. Century*, (Haz. Esma Şahin), Berlin, 1982.
- Arkan, Atilla, "Meşşâî Gelenek Bağlamında İbn Rüşd Felsefesinde Rüya", *Dîvân İlmi Araştırmalar*, 2003, s. 87-125.
- Arslan, Mehmet, Şeref Hanım Divanı, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2011.

- Arslan, Mehmet; İ. Hakkı Aksoyak, *Haşmet Külliyyatı*, [http://ekitap.kulturturizm.gov.tr /Eklen-ti/10617,girisvemetinpdf.pdf?0](http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklen-ti/10617,girisvemetinpdf.pdf?0) (erişim tarihi: 05.11.2016)
- Aslan, Selçuk, “Rüyalar ve Uyku”, http://bilisseldavranisci.org/index.php?option=com_content&view=article&id=97:rueyalar-ve-uyku- (erişim tarihi: 05.11.2016).
- Aydemir, Yaşar, *Behiştî Divanı*, Ankara, MEB Yayınları, 2000.
- Aydemir, Yaşar, *Ravzi Divanı*, İstanbul, Birleşik Dağıtım Kitabevi, 2007.
- Aydemir, Yaşar; Halil Çeltik, *Selanikli Meşhûrî Dîvânı Tenkitli Metin*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklen-ti/10627,metinpdf.pdf?0> (erişim tarihi: 05.11.2016).
- Aydınlı, Yaşar, *Fârâbî’de Tanrı-İnsan İlişkisi*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2014.
- Bektaş, Ekrem, *Muvakkizade Pertev Hayatı, Sanatı ve Divanının Tenkitli Metni*, Doktora Tezi. Ankara, Ankara Üniversitesi, 2004.
- Canpolat, Mustafa, Ömer Bin Mezîd Mecmu’atü’n-Nezâir. Ankara, TDK Yayınları, 1995.
- Cengiz, Esra, *Nef’î Dîvânı’nda Gazellerin Söz Âhengi*. Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2006.
- Çavuşoğlu, Mehmet, *Yahyâ Bey Dîvânı*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1977.
- Çavuşoğlu, Mehmet; Mehmet Ali Tanyeri, Üsküplü İshak Çelebi, Divan, İstanbul, MSÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1989.
- Çetin, Özer, “Jung Psikolojisinde Rüya”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 19, S. 2, 2010, s. 249-269.
- Çolak, Ahmet, “Bir Hikemi Tarz Şairi: Haşmet”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* C. 4, S. 7, 2015, s. 135-171.
- Doğan, Muhammet Nur, *Lâle Devri Şairi Şeyhülislâm Es’ad ve Divanı*, Ankara, MEB Yayınları, 1997.
- Durusoy, Ali, *İbn Sina Felsefesinde İnsan ve Alemdeki Yeri*, İstanbul, MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1993.
- Erdoğan, Mehtap, *Fatin Divanı*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2007.
- Ergin, Muharrem, *Kadı Burhaneddin Divanı*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1980.
- Freud, Sigmund, *Düşlerin Yorumu I*, (Çev. Emre Kapkın), İstanbul, Payel Yayınları, 2001.
- Gıynaş, Kamil Ali, *Pervâne Bey Mecmuası*, C. 3, İstanbul, Akademik Kitaplar, 2014. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklen-ti/10627,metinpdf.pdf?0> (erişim tarihi: 03.11.2016).
- Gökıyay, O. Şaik, “Rüyalar Üzerine”, 2. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi, C. IV, Ankara, 1982.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, Şeyh Galib Divanı, İstanbul, Kapı Yayınları, 2014.
- Güven, M. Yusuf; Osman Fatih Belbağı, *Rüya*, İstanbul, Gülyurdu Yayınları, 2006.
- İmamoğlu, Abdulvahit, “Bazı Psikanalistlere Göre Rüyanın İnsan Hayatındaki Rolü”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XII, S. 22, 2010, s. 21-47.
- Jung, C. G., *Din ve Psikoloji*, (Çev. Cengiz Şişman), İstanbul, İnsan Yayınları, 1997.
- Karaköse, Saadet, *Nev’î-zâde Atâyî Dîvânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklen-ti/10637,nev-i-zade-atayipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 05.11.2016).
- Kavruk, Hasan, Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı, Ankara, MEB Yayınları, 2001.
- Kırbıyık, Mehmet. *Kâtib-zâde Sâkıb Dîvânı*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-275466/h/katibzade-sakib.pdf> (erişim tarihi: 05.11.2016)
- Kindî, *Felsefî Risâleler*, (Çev.Mahmut Kaya), İstanbul, İz Yayıncılık, 1994.
- Kurnaz, Cemal, “Vuslat Yolculuğu”, *Turkish Studies*, V. 5/3, 2010, s. 447-461.
- Mermer, Ahmet, *Mezâkî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni*, Ankara: AKM Yayınları, 1994.
- Mermer, Ahmet, *Karamanlı Aynî ve Dîvânı*, Ankara, Akçağ Yayınları, 1997.
- Mermer, Ahmet, *Vecdî ve Dîvânçesi*. Ankara, MEB Yayınları, 2002. 85-86. <http://www.turkedebiyatilismlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1900> (erişim tarihi: 05.11.2016)

- Muhsin Kalkışım, Şeyh Galib Divanı, Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1992.
- Özakkaş, Tahir, *Bütüncül Psikoterapi*, Litera Yayınları, İstanbul, 2004.
- Özbaydar, Sabri, *Rüyâların Fonksiyonu*, İstanbul, Baha Matbaası, 1971.
- Özdemir, Mehmet, *Neccar-zade Rıza Divanı'nın Edisyon Kritiği*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 1999.
- Saraç, M. A. Yekta, *Emri Divanı*, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2002.
- Sungur, Necati, *Cafer Çelebi Heves-Name*, Ankara, TDK Yayınları, 2006.
- Tarlan, Ali Nihad, *Necâti Beg Divanı*. Ankara, Akçağ, 1992.
- Tatçı, Mustafa; Halil Çeltik, *Türk Edebiyatında Tasavvufî Rûya Tabirnameleri*, Ankara, Akçağ Yayınları, 1995.
- Tulum, Mertol, Ali Tanyeri, *Nev'i Divan*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977.
- Üstüner, Kaplan, *Enderunlu Hasan Yaver Divan*, İstanbul, Birleşik Dağıtım Kitabevi, 2010.
- Yılmaz, Kadriye, İbrahim Tırsî ve Dîvânı, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-275470/h/tirsi.pdf> (erişim tarihi: 01.11.2016)
- Yücesoy, Sevda, *Uykudaki Bilgelik Rüyalar*, İstanbul, Ruh ve Madde Yayınları, 2001.

III. SELİM'İN (İLHÂMÎ) DİVANI VE EDEBÎ YÖNÜ

Yrd. Doç. Dr. Kâşif YILMAZ
Trakya Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi

Sultan III. Selîm'in edebî kişiliğini biz *III. Selîm (İlhâmî) Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divânı'nın Tenkitli Metni*¹ adlı eserimizde (İstanbul kütüphanelerinde bulunan sekiz el yazması divan nüshalarının tenkitli metni olarak) inceledik. Bu bildiri içindeki verdiğim bilgiler ve yaptığım gönderiler (sayfa numaraları, beyitler vb.) bu esere aittir.

Yaşadığı devirden başlayarak III. Selîm'den söz eden kaynakların hepsi onun musiki sanatında üstat olduğunu ve bazı kaynakların şiirlerini de övmekle beraber, şairliğinin o derece başarılı olmadığını fikri etrafında birleştikleri görülür.

Mustafa Necip Efendi, yazdığı tarihinde²
Arif Hikmet, tezkiresinde³ (D.s.72, G.CX, D. Ekler, s. 319)
İsmail Hikmet (Ertaylan), Türk Edebiyatı Tarihi adlı eserinde⁴
Mehmet Süreyyâ, Sicil-i Osmânî'de⁵
Mehmet Tâhir, Osmanlı Müellifleri'nde⁶

Ali Emirî, *Cevâhirü'l-Mülûk* adlı eserinde III.Selîm'in şiir ve musikideki üstünlüğünü dile getiren bir manzumesinde şöyle diyor:

¹ Kâşif Yılmaz, *III. Selîm (İlhâmî) Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divânının Tenkitli Metni* Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları No: 52, Edirne/ 2002. (Tenkitli divân metninin kuruluşunda yararlanılan nüshalar: A: Ali Emirî Efendi Manzum Eserler (millet Ktb.) 33., Ü1: İstanbul Üniversitesi Ktb. T. 5526., Ü2: İstanbul Üniversitesi Ktb. T. 5514., Ü3: İstanbul Üniversitesi Ktb. T. 5507., Ü4: İstanbul Üniversitesi Ktb. T. 3772., TH1: Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Ktb. 1002., TH2: Topkapı Sarayı Hazine Ktb. 1001., TH3: Topkapı Sarayı Hazine Ktb. 912. ve bu Divânların tenkitli metninde; beş münâcât, üç na't, bir ilk dört halife övgü, 219 gazel, 105 şarkı, 27 musammat, 74 kıt'a, 64 beyit ve 1 hâtime-i divân tespit edilmiştir.)

² Mustafa Necip Efendi, *Selîm Hân-ı Sâlis Asri Vekâyî Tarihçesi*, İstanbul: Matbaa-yi Âmire, Bayezid Ktb. No: 29972. (18 Ramazan 1280-1863): 100-103.

³ Ârif Hikmet tezkiresi. (Tezkire-i Şu'arâ) "İlhâmî" Millet Ktb. Emirî, Târih. No: 789. İstanbul. (Mikrofilm No: 601.)

⁴ İsmail Hikmet (Ertaylan), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Bakü: Azer Neşri, (1925): 1-4.

⁵ Mehmet Süreyya, *Sicil-i Osmani*, "İlhâmî" Haz. Nuri Akbayar ve Seyit Ali Kahraman, İstanbul Tarih Vakfı, Yurt Yayınları, c. 1. (1996.) 40-41.

⁶ Bursalı Mehmet Tahir, "Sultan Selîm-i Sâlis", *Osmanlı Müellifleri*, C. 3, İstanbul: TC Maarif Vekâleti Neşriyatı, (133): 181.

Sultân Selîm-i Sâlis'in hem	-	Eş'âr-ı selîsi sanki zemzem
Şâhen-şehi tahtgâh-i nazmın	-	Tâc-ı sühanın sipâh-ı nazmın
Olmuşdu o gazi-i sühandân	-	Aktar-ı belagata nigezbân
Dîvân-ı münîfi varki zîbâ	-	Şâ'irlere iftihâr-ı bâlâ
İlhâm-ı Hudâya oldu muhtas	-	"İlhâmî" o şâha oldu mahlas
Âsârı kesirdir be-gâyet	-	Şarkıları da karîn-i kesret
Yektâ idi fenn-i mûsikîde	-	Rûşen-güher ü kavî-akîde
Nazmında eder ayân hamiyet	-	Arsıslanlar gibi gösterir hamâset
Gâhîce hamâset eyler izhâr	-	Bazan da teessür eyler îsâr ⁷

Enderunlu Vasıf, III. Selîm'e Divan'ında sunduğu bir kasidesinde; olgun, marifetli ve güçlü, ince manalı, zarif ve şakalı sözleri anlayıp söyleyen böyle bir padişah daha dünyaya gelmedi diyor:

*Nükte-fehmân ü kadir-dân ü hüner-mend-i kemâl
Gelmedi dehre dahi böyle şeh-i nâdire-dân⁸*

Üi nüshasının hattatı Rifat Efendi⁹, Divan'ın başında III. Selîm'in şiirine yazdığı bir manzumede şöyle bir övgüde bulunmuştur:

Şiir yazma ustalığının onda Allah'ın bir ihsanı olduğunu, hiçbir üstattan bu fenni görmediğini söyler.

"Hak bilir ki görmedi üstâddan bu fennî dâd-ı Hakdır ana"

Çalışıp çabalamakla, ilimle bilgiyle bu gibi güzel şiirler söylenemez. Doğrusu, bu güzel şiirler Allah tarafından onun gönlüne doğan düşüncelerdir.

*"Ulûmü fenn-i eş'âra bu denlü dest-res bulmak
Sa'yile olmaz el-hak Hudâ'nın bir ilhâmıdır"*

Söylediği şiirler tatlı su çeşmesinden akan ölümsüzlük suyu gibidir, diyor.

"Aktı eş'âr-ı selsebîli kim Hızrın âb-ı hayâtıdır"

Şair İhya Efendi (Şerif Yahya, ö. 1813) Divan'ında¹⁰

Sünbülzade Vehbi, III. Selîm'e ithafen yazdığı mesnevi tarzındaki mukaddimesinde¹¹

⁷ Ali Emîrî, *Cevâhirü'l-Mülûk*, İstanbul Kader Matbaası, (1330): 14.

⁸ Enderunlu Vâsıf, *Dîvân-ı Gülşen-i Efkâr*, Bulak Basımevi, (1257/1841)) 27.

⁹ Üi nüshasını yazan Rifat Efendi'nin III. Selîm Divanı'na Övgüsü.

¹⁰ İhyâ Efendi Dîvânı, Bayezid Devlet Ktb. No: 5650, s. 12. (İhyâ Efendi, Sultan III. Selîm'e kasideler takdim ve bazı gazellerini tahmis ettiğinden dolayı iltifata mazhar olarak 1794'te müderris olmuş ve Şeyhü'l-İslâm Es'ad Efendi'nin mektupçuluğunda bulunmuştur.)

¹¹ Süreyya Ali Beyzâdeoğlu, *Sünbülzâde Vehbi, Hayatı, Edebî Şahsiyeti – Dîvânın Tenkitli Metni ve İncelenmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, No: 1838 (1985).

III. Selîm'in sanatçı kişiliği hakkındaki bazı tarihçilerin, edebiyat tarihi yazarlarının ve araştırmacıların düşüncelerini de kısaca burada belirtmek istiyorum:

Ahmet Cevat Eren, *Selîm III. 'ün Biyografisi* adlı eserinin 9. sayfasında; “Ruhen sanatkâr yaratılmış bir fitrata malik olan Selîm'in musikide olduğu gibi edebiyat sahasında da kabiliyeti vardı,¹² diyor.

Necati Elgin, *Selîm III. (İlhâmî)*, adlı eserinde Cevdet tarihinden naklen: “Sözün özü devletin mutluluğu için sonsuz çalışma ve gayretleriyle birçok güzel eser meydana getirdi. Gayretli, cömert, güzel yüzlü, saf ve temiz yaradılışlı, güzel talik yazar, musiki feninde büyük payı var, İlhâmî mahlasını kullanır, yer yer şiirler söyler ve ilim adamlarını korur, çok saygı duyardı.” diyor.

Yine Necati Elgin, Sultan Selîm, siması kadar necip bir sanatkâr ruhuna sâhipti. Umumi terbiyesi ile tamamıyla yerli olan ve orta bir şairi, büyük musikîşinası nefsinde birleştirmiştir.” diyor.¹³

Şahmeran Baltacıoğlu, “Şâir Osmanlı Pâdişahları” adlı mezuniyet tezinde şöyle diyor: “Çeşitli konularda şiirler yazmıştır. III. Selîm şiirlerinde İlhâmî, Selîm, Selîmî mahlaslarını kullanmıştır. Sakin, merhametli saf kalbli ve zarif bir insandır. Mûsikî ve edebiyatla şehzâde iken daha çok uğraşmıştır. Aynı zamanda Mevlevî'dir.”¹⁴ diyor.

Saffet Sıtkı Bilmen, “Tab'an pek güzide bir şâirdir. Şehzâdelik zamanı hâl-i inzivâda geçmiş olduğundan, dîvân-ı eş'ârının kısm-ı a'zamî o hayat-ı münzeviyesinin mahsûl-i teessürâtıdır.”¹⁵ diyor.

Ziya Nur Aksun, “...İlhâmî mahlasıyla güzel şiirler yazan rakik, zarif ve hisli, şehzâde, kıymetli besteleriyle; Türk mûsikîsinin en büyük şahsiyetlerinden biri olmuştur.”¹⁶ diyor.

Ahmet Refik, “Sultan III. Selîm'in şiir ve mûsikîye muhabbeti herkesçe bilinirdi. Fakat tahsili o derece mükemmel değildi.”¹⁷

Nihat Sami Banarlı, “...III. Selîm'in şiirleri bir dîvânda toplanmıştır. Hem hattat, hem şâir olan Selîm'in asıl büyük sanatı mûsikî sahasında idi...”

Bir taraftan güzel şiirler söyleyen, öte yandan mûsikîde üstâdâne besteleriyle tanınan ve sevilen Üçüncü Selîm, bir şiir, raks, mûsikî, cezbe ve îmân tarikatı olan Mevlevîliğe derin saygı gösteriyor; Galip Dede'nin şeyhliği yıllarında onun dergâhını çok sık ziyaret ediyordu.¹⁸

Yılmaz Öztuna, “...III. Selîm, ‘İlhâmî’ mahlasını kullanan dîvân sahibi iyi bir şâirdir. Ancak san'atkâr olarak, bestekârlığı çok ünlüdür.”¹⁹

İ. H. Uzunçarşılı, “III. Selîm'in İlhâmî mahlasıyla bir dîvânı ve içinde oldukça güzel şiir veya nazımları görülmektedir.”²⁰

¹² Ahmet Cevat Eren, *Selîm III 'ün Biyografisi*, İstanbul Nurgök Matbaası, 1964.

¹³ Necati Elgin, Üçüncü Sultan Selîm (İlhâmî) Konya Mülhâkâtı Eski Eserleri Sevenler Derneği Yayını, Yıldız Basımevi, 1959.

¹⁴ Şahmeran Baltacıoğlu, Şâir Osmanlı Pâdişahları, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Mezuniyet Tezi, 1968-69, No: 9725), 40.

¹⁵ Saffet Sıtkı Bilmen, Şâir Osmanlı Pâdişahları, Edebî Tetkik, (İstanbul: Aydınlık Basımevi, 1942) 33.

¹⁶ Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, C. 3. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1994.

¹⁷ Ahmet Refik, “Sultan Selîm-i Sâlis'de Halk ve Milliyet Muhabbeti, İstanbul: Yeni Mecmua, sayı 23 ve 24. (2 Kanûn-ı evvel 1917): 449-469.

¹⁸ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: MEB. C.II, 1971.

¹⁹ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi* (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1983), 385.

²⁰ İsmail hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. V, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.), 551.

Vasfi Mahir Kocatürk, “İlhâmî mahlasıyla yazdığı şiirlerinde mühim bir kudret olmamakla beraber sevimli bir samimiyet vardır.”²¹

Reşad Ekrem Koçu, “Sultan Selîm, şâir, mûsikîşînâs, yüzü güzel, ruhu ipek, münevver bir pâdişahı.”²²

Ahmed Hamdi Tanpınar, “Umumî terbiyesiyle tamamiyle yerli olan ve mutavassıt bir şâirle büyük bir mûsikîşînâsı nefsinde birleştiren Selîm III...”²³

Yukarıda III. Selîm için yazdıklarını bir araya getirdiğimiz bazı kaynakların ve araştırmacıların, III. Selîm’in sanatkâr kişiliği hakkında verdikleri bu bilgilere baktığımızda; onun şairliğini, şiirlerini ve sanatını, örnek alınan birkaç şiirinin değerlendirilmesinden çıkarılan bilgiler veya daha çok nazari düşünceler neticesi elde edilmiş malumatlar olarak görüyoruz.

Biz yazımızın bu bölümünde, şair padişah III. Selîm’in şairliği ve şiirleri hakkında vereceğimiz bilgileri, divanındaki şiirlerinin hepsini dikkate alarak, birçoğunu da inceleyerek edebî kişiliğini ortaya çıkarmaya çalışacağız.

III. Selîm, divanını yazmaya başladığı vakit ilk gazelinde düşüncelerini şöyle ifade ediyor: “Keder evinde (kafeste) gam gidermek için önce ârifçe (geleneğe uyarak) bir dîvân tertip etmeye başladım.” diyor:

*Külbe-i ahzân içre def-i gam kılmak için
Eyledim tertib-i dîvân ârifâne ibtidâ (D. s. 15, G.1/2.b.)*

Çoğu zaman, şiirlerini bir plan dâhilinde, bir tertip ve düzen içinde değil, hatırına ne gelirse öylece söylediğini ileri sürer:

*Kelâm-ı râbıta tahtında olmaz şâirin ekser
Ne gelse hâtır-ı İlhâmî’ye durmaz hemân söyler (D. s. 62, G.XCI/5.b.)*

Divanın son bölümünde de: “Şiirlerimi kafeste yazarken, bülbül gibi her nefeste Allah’a şükrederdim.” diyor:

*Yazıp eş’ârı bülbülveş kafesde
Hudâ’ya şükr ederdim her nefesde (D. s. 262, Hâtîme 17.b.)*

III. Selîm, divanında ne yazdığını özetlerken de: “O, asıl divanının içinde yazdığı şiirlerinin ve güftelerinin konusunun, gönlünü bağlayan sevgilinin yanağının durum ve özelliklerinin övgüsü ile ağlayan, inleyen gönlü, yani çektiği ızdıraplar olduğunu belirtir”:

*Eş’âr ile güftârımı hep yazdım içinde
Vasf-ı ruh-ı dildârımı hep yazdım içinde
İlhâmî dil-i zârımı hep yazdım içinde (D. s. 215, Tahmis-i Gazel-i Vasfî/4. bend)*

“Yüreğimin derdini yüz bin harfle yazarken, ortaya koyduğum değerli fikirlerimle birçok latif söz meydana getirdim ve sevgilinin güzel vasıflarını dile getirerek bu güzel şiirleri çoğalttım.” diyor:

²¹ Vasfi Mahir Kocatürk, *Osmanlı Pâdişahları*, Ankara: 1963, 307.

²² Reşad Ekrem Koçu, *Osmanlı Pâdişahları*, İstanbul: Ana Yayınevi, 1981. 335.

²³ Ahmed Hamdi Tanpınar, *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1967, 27.

Yazdım derd-i derûnum sad-hezârân harf ile

Oldu bir ra'nâ-sühan bu nakd-i fikri sarf ile

Tayy olur mazmûn-ı nâzûk hüsn-i yârı vasf ile (D. s. 205, Terci-i Bend [IV]/5.)

Divanın sonundaki iki beytinde: “Arapça, Farsça okumadığı, şiir eğitimi almadığı *Bustân* ve *Gülîstân* okuyup bir şiir kültürü dahi edinmediği için irfan erbabından af diliyor”:

Ne Fûrsî okudum ben hod ne Tâzî

Ne ta'lim eyledim nazm-ı Hicâzî

Ne Bustân okudum ben ne Gülîstân

N'ola afv eylese erbâb-ı 'irfân (D. s. 261, Hâtîme/4. 5. Beyitler)

Bir gazelinde de: “İlhâmî Farsça okumamış olsa ne çıkar, sözü böylesine dizmek de anlayış kuvvetiyledir”:

Fârisî-hân değil ise n'ola İlhâmî

Böyle tertîb-i sühan kuvvet-i iz'ân iledir (D. s. 59, G.LXXXVI/5. b.)

III. Selîm sanatla baş başa kalıp hiçbir şey saklamadan ve çekinmeden içtenlikle çektiği gönül çilesini yazdığı zamanlar hükümdar ve hükümdarlık otoritesinden ne kadar uzaklaştığını ve âşık, şiirlere aşına olmanın güzel sanat olduğunu söylerken de sanatın ne kadar samimî ve hararetili bir müntesibi olduğunu şu beytinde dile getirir:

Yaz hemân derd-i dili İlhâmî hâmûş olma hiç

Hûb-san'at âşıkâ eş'âre olmak âşinâ (D.s.18, G.VIII/5.b.)

III. Selîm kendi şiiri hakkında çeşitli fikirler verir.

Kendi şiirleri hakkındaki olumlu fikirleri: III. Selîm'in kendi şiirlerini olumlu yönde değerlendirmesi bakımından dikkat çeken bazı örnek beyitler şöyle sıralanabilir; şiirlerinin revaç bulmasına şaşırılmamasını isteyerek, sanat değeri taşıyan usta şairlerin takdir ettiği bir divanı olduğunu iddia eder:

N'ola İlhâmî benim bu sühanım bulsa revâc

Şimdi erbâb-ı hüner içre musanna' eserim var (D. s. 68, G.CII/5.b.)

Fevkalade güzel şiirinde, bütün güzel mazmunları ve kafiyeleri kullandığını söylüyor:

Var mı mazmûn acabâ şî'r-i terimden hâlî

Var mı bir kâfiye nazm-ı güherimden gâ'ib (D.s.24, G.XIX/4.b.)

Şiirlerinin güzel oluşuna şaşırılmamasını isteyerek divanında her çeşit şiir bulunduğunu söyler:

N'ola İlhâmî'nin olur ise divânı latîf

Olmaya hiçbir eş'âr eserimden gâ'ib (D. s. 24, G.XIX/5. b.)

Kendi şiirlerinin inci dizileri gibi olduğunu söyler ve zaten böyle bakır şiirlerin kaynağının ancak kendisinin olabileceğini ileri sürer:

Dürr-i nazmı yine İlhâmî'nin oldu silk

Böyle nâ-süfte sühan ancak o kânde bulunur (D. Ekler, s.310)

Tarz-ı eş'âr-ı güzel söylemiş İlhâmî hele

Böyle pâkîze sühan var ise anda bulunur (D. s. 72, G.CIX/5.b.)

Kendi şiirleri hakkındaki olumsuz fikirleri: III. Selîm'in kendi şiirlerini olumsuz yönde değerlendirmesi bakımından dikkat çeken bazı örnek beyitler ise şöyle sıralanabilir; şiirlerle bazen barış, bazen savaş eylediğini ve kalemin de kendisinden şikâyetçi olduğunu söylüyor:

Çün şikâyet eylemiş İlhâmîyâ senden kalem

Eyleriz eş'âr ile biz gâh ceng ü gâh sulh (D. s. 48, G.LXV/5.b.)

Eline kalem alıp yazdığı bir gazelinin şiire benzeyip benzemediğinden emin değildir:

Hâme alıp destine İlhâmî yazdı bir gazel

Nazmı ammâ kim anın eş'âra benzer benzemez (D. s. 84, G.CXXXII/6.b.)

İlhâmî, şiir sözlerinin yankısını (sadasını), ne derecelerde gizli tutsa da yazdığı kâğıtlarda apaçık görüleceklerini yani, kendi şiirlerini övse de yerse de pek önemli olamayacağı fikrini dile getirerek beğenilip beğenilmediklerini galiba okuyuculara bırakıyor:

Ne rütbelerde nihân etse dahi İlhâmî

Sadâ-yı güfte-i şî'rin ıyân eder kâğız (D. s. 56, G.LXXX/5.b.)

III. Selîm, şiir ve sanatta dahi millet ve devlete ait motifleri işlemiş ve düşüncesinin daima buna yönelik olduğunu göstermiştir.

Aşağıdaki mısralarda da, içinde bulunulan karışıklıkları millete layık görmediğini göstermiştir:

Cümbüşinden duyarız va'z-ı sîtem pîşesini

Biz ferâgatle fakat meşgaleden mesrûruz

Millet ve devlete lâıyk mı va'z-ı nâ-sâz

Bunun encâmını tefhîme Selîm mecbûruz²⁴

III. Selîm'in şiirlerinde felekten şikâyetler de çok göze çarpar:

Yanıp cevri felekden sinemiz pür-dâğ olmuşdur

Elin kahrını çekmeden devâdan gayri bizâruz (D. s. 80, G.CXXXV/4.b.)

Etdi felek senden cüdâ ey nev-civânım elvedâ

Hakka emânet eyledim rûh-ı revânım elvedâ (D. s. 93, G.CXLIX/1.b.)

Kalbinde ne varsa gizlemeden, irticalen söylediğini iddia eden III. Selîm, şiirlerinde çok fazla samimi oluşundan dolayı yeni ve orijinal sayılan kelimeleri kullanırken pek basit, seviyesiz, divan şairlerinin şiirlerine göre çok sade ve düşük beyitlerde yazmıştır:

Kalbimizde her ne varsa etmeziz aslâ hafî

Söyleriz ebyât-ı terle sanma pinhân ederiz (D. s. 78, G.CXXI/3.b.)

²⁴ III. Selîm'in, "Bir de şiirleri... şahâdetinden sonra evrâk-ı perîşânı arasından çıkmıştı; meselâ şu mısralar, Ruslarla harp halinde iken müfsidlerin çıkardığı ihtilâlin devlet bünyesinde açtığı yaradan ve bunca emeklerle kurduğu talimli asker ocağını dağıtmaktan duyduğu teessürle yazıldığı belliydi." (Reşat Ekrem Koçu, *age.*, 346)

III. Selîm'in şiirlerinde az da olsa hikmet ve düşünceye ait beyitlere de rastlanır:

*Âvârelikden çek elin beyhûde gezmek nice bir
Ehl-i kemâle mâil ol a 'dâ ile yârânı seç (D. s. 44, G.LVII/3.b.)*

*Sakın kazma kuyuyu kıl hazer kim sanma bir ferde
Düşersin sonra kendin tâ boyunca uğrayıp derde (D. s. 249, 3.b.)*

*Nice veliyyu 'l-lâh nice sultânlar geldi velî
Âlemde şimdi kıl nazar birinin eseri yok (D. s. 97, G.CLVI/4.b.)*

Aşağıdaki örnek beyitlerde de, her gördüğü güzele gönlünü kaptıran bir karakter ortaya koyarken hayatına birkaç ela gözlü sevgilinin²⁵ girdiğini söyler. Bazen Karacaoğlanvari hercai bir tabiat sergiler. Bazen da, her güzele meylelemediğini, “şeker üstüne sirkenin tercih edilemeyeceği” gibi, çok güzel olan sevgilisinin yerine başka sevgililerin kabul edilemezliğini söyler:

*Akl alır nîm-nigâh ile senin bakışların
Gayri bir çeşm-i elâyâ gönlüm olmaz mübtelâ (D. s. 17, G.V/4.b.)*

*Elâ gözün mestânedir
Âşık sana bigânedir (Hâşim Bey Mecmuasındaki Şarkılar. s. CLXIII)*

*Neler çekdim bu dünyâda ben ol gözü elâlardan
Usandım gayri bîzârım sitemli merhabâlardan (D. s. 176, Ş.72/1. bend)*

*Aceb ben kangı yârın kapısında bende olayım
Gönüldür bu eder zîrâ ki birkaç meh-likâdan haz (D.s.92, G.CXLVII/4.b.)*

*Âh kim dîdelerim etmede her mâha nazar
Gayri bî-zârım efendi iki çeşmânımdan (D. s. 109, G.CLXXVI/7.b.)*

*Vardır derler hezârân dil-beri İlhâmînin
Hoşnûdum gönlümden aslâ hiç şikâyet etmezem (D. s. 103, G.CLXVI/5.b.)*

*Bülbül-i dil her güle meyl eylemez İlhâmiyâ
Her edâ-yı nâ-becâyâ gönlüm olmaz mübtelâ (D. s. 17, G.V/5.b.)*

*Her gonca için zâr ediyor denmiş o şûha
Bühtândır ol bizlere yokdur haberimiz (D. s. 82, G.CXXIX/2.b.)*

*Derler ki bana kendine bir gayri yâr bul
Tercih olur mu sirke aceb sükker üstüne (D. s. 122, G.CXC VII/4.b.)*

²⁵ “Dîvân edebiyatının kara gözlü güzeli artık elâ gözlüdür. Bu güzellerde anlaşılacağı gibi gözlerin ille de ‘kara olması’ gereği, III. Selîm’de hiç dikkate alınmamıştır. Buna rağmen ‘elâ gözlü’nün nadir de olsa III. Selîm’den evvel -meselâ Nedîm- mevcut olduğunu da belirtmemiz gerekir.” Günay Kut, “Payitaht İstanbul’un Sultan Şâirleri (Seyf Ve’l Kalem Sahipleri)”, İlmî Araştırmalar, (İstanbul: İlim Yayma Cemiyeti 2000), 161-178.

(Değil çeşm-i kebûd ol ebruvânın zîr-i tâkında

İki âvâre kumrîdir ki gelmiş âşîyan tutmuş

Nedîm

Şehbâz-ı nigâhın gibi sen dahi çakırkeyf

Göksu’ya gel ey çeşm-i kebûd âlem-i âb et! Vâsıf)

Buraya kadar söz konusu ettiğimiz örnek beyitlerin içinde III. Selîm'in genel düşüncelerini dile getirenlerin çoğunlukta olduğunu söyleyebiliriz. Ama biz, onun divanında, asıl sanatkâr yönünü ortaya koyan ustaca söylenmiş beyitlerinin daha fazla olduklarını görüyoruz ve bu temel beyitlerin aynı zamanda, III. Selîm'in kuvvetli bir şair olduğuna da delil sayılabileceği kanaatini taşıyoruz.

III. Selîm'in şiirinde aşk anlayışı nasıldır, sevgilinin tarifi ve vasıfları nasıl verilmiştir?

Aşk şarabını, içki meclislerinde sunarlar ama benim yanık, ateşli gönlüm yaratılıştan aşk şarabını kat kat içmiştir, diyerek doğuştan itibaren aşka tutulmuş olduğunu söyler.

Bülbüle bak, ta ezelden beri gülün aşkı ile her akşam ve sabah, feryat etmekten vazgeçti mi?

Fezâ-yı meclis-i meyde sunarlar câm-ı aşk ammâ

Ezelden câm-ı aşk içmiş dil-i sûzânımız kat kat (D. s. 38, G.XLVI/4.b.)

Tâ ezelden beri bak bülbüle aşk-ı gül ile

Oldu mu nâle-i her-subh ü mesâdan fâriğ (D. s. 94, G.CL/5.b.)

Efsanevi bir güzelliğe sahip olan sevgiliye Mecnun gibi bir aşkla tutulduğunu söylerken de aşkının büyüklüğünü şöyle ifade eder:

Hüsnü ol şûhun bütün hep âlemde efsânedir

Aşk ile Mecnûn gibi üftâdesi divânedir (D. s. 169, Ş.60/3. bend)

Aşk konusunda tanınmış isim yaptığını, aşk ilminin üstat hocası olduğu için âşıkların, aşkı ondan öğrenmelerini, hatta aşkın ilacının kendisinden sorulmasını da iddia eder:

Ne hâcet gayriden tahsîle fenn-i aşkı ey âşık

O ilmin hâce-i üstâdıyım gel anı benden sor

Düşersen derd-i aşkına bir âfet-i cânın

İlacın var anın İlhâmî-i sâhib-sühandan sor (D. s. 70, G.CVI/2. ve 6. b.)

Bazen böyle en büyük âşık olduğunu, kendi düşünce ve duygularıyla, bazen da Fuzuli'yi hatırlatan;

Söylenen kıssa-i İlhâmî gerekdir artık

Yâd-ı Ferhâd ü Kays mihr ü vefâ etme abes (D.s.40, G.L/5.b.)

Geçer cândan gönül yâr için elbet yârdan geçmez

Ki yâr için misâl-i Kays bil divâne olduk biz (D.s.79, G.CXXIV/2.b.)

Sanma kim yârın hayâli dîdeden bir an geçer

Dil-berinden geçmeyip âşık olan cândan geçer (D.s.258, 50.b.)

Dedim pâyına yüzler süreyim kurbânın olayım

Dedi ne minnet ana bana yüzbin terk-i cân yok mu (D.s.115, G.CLXXXVI/6.b.)

gibi söyleyişlerle âşıklıkta Ferhat ve Mecnun'dan da üstün bir âşık olduğunu iddia ederek, sevgilisi için canını çekinmeden verirken de maddeden uzak, tamamıyla platonik, yani vuslatla (buluşmayla) neticelenmeyen ve hep hayalde kalan bir aşk anlayışı sergilediği görülür.

Gazelin tamamında bülbül ile kendi âşıklığını karşılaştırıyor ve son beytinde ise şöyle diyor: "Gül yüzlü sevgilinin bülbül gibi bir âşık olduğunu ve bülbülün de İlhâmî gibi kârî ızdırap ile inlemek olursa şaşılmamalıdır":

*Ben de oldum sen gibi gül yüzlü yârin bülbülü
N'ola İlhâmîveş efgân olsa kârın andelîb* (D. s. 29, G.XXIX/8.b.)

Kalbi yufka bir aşk hastası olduğunu söylerken sevgiliye şöyle yalvarır:

Katı yufka olur elbetde kalbi haste-i aşkın
Amân Allâh için olsun atûfet kıl efendim gel (D. s. 100, G.CLXI/6.b.)

III. Selîm, eski edebiyatımızda beşerî aşkın maddi yönünü şiirlerine aksettirip, gönlünün istediği güzellerin özelliklerini, aşkın gönlünü nasıl etkilediğini, gönül ile aşkın dilini anlamaya ve anlatmaya çalışırken de şöyle diyor:

*Sîne-sâf olmaklığa bir şivekâr ister gönül
Şivesi akl alıcı bir tâze yâr ister gönül
Bir peri kim gamzesi câdû-şikâr ister gönül
Şivesi akl alıcı bir tâze yâr ister gönül
Hüsnü ol şûhun bütün hep âlemde efsânedir
Aşk ile Mecnûn gibi üftâdesi dîvânedir
Çeşm-i câdusu şarâb-ı nâzdan mestânedir
Şivesi akl alıcı bir tâze yâr ister gönül* (D. s. 169, Ş.60/1. ve 3. bend)

*Eyle âyine gibi rûşen hemîşe gönlünü
Sonra bak verir dile rûy-ı dil-ârâsı neşat* (D. s. 91, G.CXLVI/3.b.)

*Ey gönül sende nedir bu rütbede dîvânelik
Şem '-i aşka nice tahsîl eyledin pervânelik* (D. s. 97, G.CLVII/1.b.)

*Düşdü sevdâya gönül bir çâre hâlâ bilmezem
Kendimi şaşırdım ey dil gayri dünyâ bilmezem* (D. s. 105, G.CLXX/1.b.)

Gönlün bir türlü vazgeçemediği sevgiliyi, seher yeli aracılığı ile eğlenmek için davet ederken, günahı var mı diye zahitten soruyor:

*Ne mümkündür gönül geçmek var iken sende bu refâtâr
Geçersem ben gönül geçmez hemân sen bu cefâdan geç* (D. s. 46, LXII/2.b.)

*Selâm et benden ey bâd-ı seher kıl da 'vet ol mâhi
Hemân nâz etmeyip gelsin benim de bir safâm olsun* (D. s.112, G.CLXXXI/3.b.)

*Var mı İlhâmî vebâli gel su 'âl et zâhide
Dil-berin aşkıyla zîrâ âh u efgân ederiz* (D. s. 78, G.CXXI/5.b.)

III. Selîm, bir gazelinde sevgiliden ayrı da olsa samimi aşkını aynen devam ettireceğini ve sevgiliden de İlhâmî gibi sadık bir âşığı unutmamasını isteyerek son beyitte “gidip de gelmemek, gelip de görmemek olabileceğini” hatırlatıp sevgiliye şöyle elveda eder:

*Etme ferâmûş ey perî İlhâmî gibi âşkın
Yâhûd gelem yâ gelmeyem ey nakd-i cânım elvedâ* (D. s. 93, G.CXLIX/5.b.)

III. Selîm, Nedim gibi, sevgilinin giyim kuşamına, türlü hallerine dikkat eder ve beraber gezdği İstanbul köşelerini dile getirir:

Böyle al câmeyle reftâr eyleyip salınma
Ne olacaksın beni ey şûh hayrân eyleyip (D. s. 22, XV/5.b.)

Gâhî yeşil giyinsin o mâh giyinsin çiçekli hâre gâh
Sînem ko etsin cilvegâh şöhret verip kabâsına (D. s. 120, G.CXCV/4.b.)

Kartal kanadı nev binîş pâyında kızıl yemeni
Cânâ otursun küreğe ben de tutayım dümeni (D. s. 186, Ş.86/3.bend)

Üsküdâra gidelim geldi çü vakt-i leylâk
Bir iki sâz ile al dil-beri gel zevkine bak
Çıkalım Beykoza Sultâniyeden ayak ayak
Gidelim seyr-i çemenzâr edelim leyl ü Nehâr (D. s. 149, Ş.30/2.bend)

İd geldi Dolmabahçenin azm eyledim seyranına
Görünce uruldum hemân bir Karabâğ cânânına (D. s. 186, Ş.86/1.bend)

Divan şiirimizde, hemen hemen her şair nazirecilikle işe başlar, ustalığı günlerinde bile tek tük nazire söylediği olurdu. Bu geleneği III. Selîm’de de görüyoruz.

Gazellerinin ve şarkılarının birçoğunda Nedim’i takip ettiğini, ona uyduğunu kendisi şöyle ifade etmektedir:

Yüzüme bilmem bakar mı a beğim cânım desem
Ben “Nedîm”e eyleyip tanzîr şarkı söylesem
Adını ketm eyleyip İlhâmîdir nâmım desem
Bir hevâyî şal binîşli sünbülî mor hâreli (D. s. 198, Ş.103/5.bend)

III. Selîm’in asıl sanatkâr kişiliği, her türlü dünyevi, maddi emel ve endişelerinden uzak, sanatıyla baş başa kaldığı zamanların ilhamında yükselen feryatlarında, inlemele-
 rinde, sızlamalarında ortaya çıkar:

O şûhun câm-ı aşkıyla ne sabrım kaldı ne hûşum
Eder mestân-ı aşkı sâgar-ı ser-şârdan feryâd
N’ola sayd etmege sa’y etsem ol âhûyu âhımla
Ki nâle eyledikçe ben gelir kühsârdan feryâd (D. s. 49, G.LXXVI/2. ve 4.b.)

Kaynaklarca da övgüyle bahsedilen “ağlar” redifli gazelinde, Fuzuli’deki kutsal ve büyük ızdırap, onun da gönlüne girmiş, onu da yakmış ve ağlatmıştır. İşte çok beğenilen III. Selîm’in gazeline birçok şair nazire yazmış ve yine bu gazeli tahmis edenler de olmuştur. Şair Naşid²⁶, Arif ve II. Mahmut (Adli)²⁷ tahmis edenler arasındadır. Nazire yazar şairlerden, Mehmet Nezih Bey²⁸ ve Enderunlu Fazıl ile aşağıda örnek olarak vereceğim Keçecizade İzzet Molla ve Sünbülzade Vehbi de vardır:

III. Selîm: *Rûz ü şeb dîdelerim derdin ile kan ağlar*
Vâkıf olan benim esrârıma ol an ağlar

²⁶ İhyâ Efendi, *age.*, 66.

²⁷ Necati Elgin, *age.*, 126-153.

²⁸ Necati Elgin, *age.*, 121-124 (Mehmet Nezih Bey, “Tarihçi Ahmet Ata’nın oğlu, bu nazireyi III. Selîm’in ölümünden 70 yıl sonra 1876” tarihinde yazmıştır.)

*İzzet Molla: Yakmasın cânımı kim cânıma cânân ağlar
Yine pervânesine şem ‘-i fîrûzân ağlar*²⁹

Sünbülzade Vehbi'nin naziresi ise; Halil Hamit Paşa'ya yazdığı 17 beyitlik bir kasidesidir. Bu kasideden örnek olarak bir beyit veriyorum:

*Gam-ı hicrân beni hem-hâlet-i Ya 'küb edeli
Girye vü nâlişime külbe-i ahzân ağlar*³⁰

DİL VE ÜSLUP

III. Selîm, kullandığı dil hakkında divanının hatimesinde şöyle bilgi verir:

*Besmeyleyle başladım ben bu dîvâna
Lisânım dâne dâne hem pek ayâna
Ne Fûrsî kitâbın öğrendim ve ne Arabî
Ve ne Lisân-ı Hicâzî ve ne Acemî*³¹
*Okumadım üstâddan Gûlistân Bûstân
Lisânım kaba Türkçedir o husûsdan*³² (Ü, s.76b/1., 4. ve5.b.)

Divanının bazı beyitlerinde ise İlhâmî'nin şiirlerine bakan, çok büyük şaşkınlık içinde kaldığını söyler. Bana böyle bir iftira edilmesine sebep teşkil eden şiirlerimde daha çok kendi dilim olan Türkçeyi kullanmış olmamdır, diyor.

*Bakan eş 'âr-ı İlhâmîye hayretde sanır gâyet
Bana bu iftirâyı eyleyen kendi lisânımdır* (D. s. 74, G.CXIII/6. b.)

Bir beytinde ise, sevgilinin kendisiyle konuşmak istemediğinin sebebini de, Türkçeyi az bilen sevgiliyle Türkçe konuşmak isteğine bağlamaktadır.

*Bizimle istemez bilmem niçün yâr etmeğe ülfet
Bir iki Türkçesiz yârân ile hep kesilir sohbet* (D. s. 254, 33. Müfred)

III. Selîm'in bu söylediklerini kendi şiirlerinde tamamen tatbik ettiğini zannetmemelidir. Bununla beraber divanında çok sade bir dille yazılmış birçok manzumesinin bulunması bu arzusunun samimi ifadesidir.

Ayrıca, III. Selîm şiirlerinde sadelik taraftarı olduğunu fazla terkipli bir dil kullanmayarak beyitlerde kullandığı terkipleri çoğu zaman birle sınırlayan yahut bazen hiç terkip yapmadan yazdığı birçok manzumesi ile de göstermektedir.

²⁹ Keçecizâde İzzet Molla, *Dîvân-ı Bahar-ı Efkâr*, (Mısır: Bulak Matbaası, 1255/1839) 50.

³⁰ Süreyya Ali Beyzâdeoğlu, *age.*, 192.

³¹ Ahmet Refik, *age.*, s. 449, Sultan III. Selîm'in şiir ve mûsikîye muhabbeti herkesçe bilinir. Fakat tahsili o derece mükemmel değildi (Ekler, s.357).

³² Divan şiirinde kullanılagelen dil geleneğine aykırı olarak Arapça, Farsça yerine şiirlerini halkın kullandığı Türkçe ile yazdığını söylüyor.

(Selçukluların devrinde Farsça'nın resmî dil olarak kabul edilmesi, ibretle telâkki edilecek tarihî bir hakikattir. Türkçe (avam dili) olarak sayılmakta idi. Türkçe'nin edebî bir dil olmak hususunda, Arapça ve Farsça yanındaki kifayetsizliği her vesile ile tekrarlanıyor ve bu kifayetsizlik bir mazeret olarak gösteriliyordu.) Ağâh Sırrı Levend, *Dîvân Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Meşhumlar* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984) 618.

Aşağıda hiç Farsça, Arapça izafet ve tavsif terkiplerini kullanmadığı bir gazelinden iki beyti örnek olarak veriyorum:

*Her kaçan kim salınıp ol perî meydâna çıkar
Cem olup cümle bütün âşıkı seyrâna çıkar
Görmek isterse nedîm yârını İlhâmî hemân
Bir bahâne olur elbet ucu hicrâna çıkar* (s. 64, XCV. G.)

Yine hiç terkip yapmadan yazdığı bir şarkısından bir bent örnek veriyorum:

*Sevmez idin cezb edip âl eyledin
Dekler ettin bana bir hâl eyledin
Derd ile İlhâmî'yi nâl eyledin
Dâd elinden kanlı zâlim elamân* (s. 180, 78'nci şarkı.)

Bu anlamda yazdığı 74 kıtadan da şunu örnek verebiliriz:

*Muhabbet şöyledir âşık
Ki yâr için geçer serden
Anı dil söylemez ammâ
Neler geçer şu kalbinden* (D. s. 231, VIII. Kıt'a)

III. Selîm Divanı'nda halk Türkçesine gayet uygun, İstanbul halkının konuştuğu dille sade söyleyişlere, mahalli deyimlere, hatta öz Türkçe kelimelere de rastlanmaktadır:

*Sevmişim cân u gönülden ey güzel cânân seni
Özliyor dîvâne gönlüm görmege bir ân seni* (D. s. 198, Ş.104/1. bend)

*Fırsatı alan cihânda zevk-ı fasl-ı yâr eder
Bulmayan yârını tenhâlarda âh ü zâr eder* (D. s. 256, 41. müfred)

*Böyle dâim firkat ile âh ü zârı çekmeden
Taş çekmek hoş gelirdi kahr-ı yârı çekmeden* (D. s. 256, 43. müfred)

III. Selîm bazı şiirlerinde kelimeleri titizlikle seçmemiştir, ama söyleyişi samimidir. Manzumelerinde insanı şaşırtan kelimelere rastlamak mümkündür. Ayrıca halk ağzından alınmış Türkçe kelimeleri ve Anadolu yerli ağızlarında hâlâ yaşayan kelimelerin şiirlerinde kullanıldığı görülmüştür. Ona kuvvetli bir Türk ve Türkçe zevkinin bulunduğu işaretidir.

*Çeşm-i bādâmi anın kirpiği olmuş top top
Yârı gördükçe yüreğim oynuyor hop hop* (D. s. 255, 38. müfred)

*Sana dil-ber ederken böyle ökçe
Niçün yapışdın ana böyle pekçe* (D. s. 253, 24. müfred)

*Âşıkları görünce niçün âh ederler
Deyü hele ben zevklenirdim gülüşürdüm* (D. s. 103, G.CLXVII/3. ve 4. b.)

III. Selîm'in şair Nedim'e olan özentisini ve kendisinin de Mevlevî tarikatından olması nedeniyle, Mevlevî Şeyhi olan çağdaşı Şeyh Galip'le aralarında meydana gelen özel

yakınlığı, Galip'in şiirdeki kudretine olan hayranlığını III. Selîm'in divanını incelerken uzun uzun açıklamıştıık.

Divan şiirinde, anlatış yoluyla öbür şairlerden iyice ayırt edilebilen üslup sahibi şairlerimiz Fuzuli, Baki, Nedim ve Şeyh Galip gibi sayılı isimlerden meydana gelirler.

III. Selîm, Nedim'e bağılılığını ve ona uyduğunu şöyle ifade etmişti:

*Ben Nedîm'e eyleyip tanzîr şarkı söylesem
Adımı ketm eyleyip İlhâmîdir nâmım desem* (D. s. 198, Ş.103/5. bend)

Gazellerinde Nedim'i andıran beyitlerinden birkaç örnek:

*Bir belâdur tâzelik kim zevk-i seyrân isterdir
Hâlî koymaz gönümüz hiç tâze yârân isterdir
Sohbet eyle câ-be-câ bir dil-sitân cânân ile
Çünkü gönülün sana dâ'im seyr-i cânân isterdir* (D. s. 56, G.LXXXI/1. ve 4.b.)

*Gördüm ol mâhveşi cezbesi insânı çeker
Öyle bir cezbe ki insânı değil cânı çeker
Zulmet-i şebde sarılsam o miyân-ı yâra
Sine-bendin çözeyim dersem o gerdâni çeker* (D. s. 57, G.LXXXII/1. ve 2.b.)

*Zevki eyyâm-ı bahârın hele seyrân iledir
Cünbiş-i sahn-ı çemen zümre-i yârân iledir
Neyleyim bir kuru sevdâsını çekmek yârın
Şöhret ü şânı anın bûseyi ihsân iledir
Bir nezâketle lebin öpmegi iş'âr etdim
Bu ricâmız bizim ol âfete 'irfân iledir* (D. s. 59, G.LXXXVI/1., 2. ve 3.b.)

*Selâm et benden ey bâd-ı seher kıl da'vet ol mâhi
Hemân nâz etmeyip gelsin benim de bir safâm olsun
Hemân fırsat düşünce bûse-i cânânı al durma
Ne derlerse desinler bu da bir âlemde nâm olsun* (D. s. 112, G.CLXXXI/3. ve 5.b.)

Şeyh Galip, divanının bir beytinde sanki III. Selîm'in nasıl bir şair olduğunu hem de onun kendi üslubu hakkında söylediği beyitlerle uygunluk gösterircesine:

“Şâir demek gönülden anlayan, hoş ve mülayim yaratılışlı demektir.” şeklinde dile getirmiştir:

*Şâir deme ehl-i dil demektir
Hoş meşreb-i mutedil demektir³³*

III. Selîm, Şeyh Galip'in'ın yukarıdaki beyitte söylediği gibi, gönülden anlayan, hem de nüktedan, arif ve her şeyi tertemiz, apaçık söyleyen bir ifade özelliği taşıyan şair olduğunu divanının birkaç beytinde şöylece iddia etmektedir:

³³ Naci Okçu, Şeyh Gâlib Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umûmî Tahlili ve Dîvânının Tenkitli Metni, Ankara: TC Kültür Bakanlığı 1993, c.I, s.20.

*Ehl-i dil hem nüktedânız şâiriz hem ârifiz
Sâfız âyine gibi her hâli i'lân ederiz
Kalbimizde her ne varsa etmeziz asla hafî
Söylerez ebyât-ı terle sanma pinhân ederiz* (D. s. 78, G.CXXI/2. ve 3.b.)

III. Selîm, şiirlerinde nezaketle söylenmiş, nazik davranışlar içeren bir üslup icat ettiğini de şöyle söyler: “İlhâmî sen şiirinle öyle lâtif ve nâzik bir üslûp icat ettin ki şiirini bütün dünya beğense revâdır.”

*Revâdır şi 'rinle İlhâmî hep âlem pesend etse
Letâfette sen ettin böyle bir nâzûk-edâ icâd* (D. s. 52, G.LXXIII/5.b.)

*Söylesin İlhâmî birkaç beyt-i eş 'âr-ı lâtif
Her kelâm-ı dil-keşi nâzûk-edâdır görünüz* (D. s. 83, G.CXXXI/7.b.)

*Demişler ol civâna şu geçen İlhâmîdir işte
Demiş ki şâir-i hoş-lehçe-i nâzûk-cevâbımdır* (D. s. 70, G.CV/6.b.)

III. Selîm divanının bazı beyitlerinde de şiirinin âşıkane ve arifane bir tarzda olduğunu söylemektedir. Bunlarla beraber, III. Selîm kendine göre bir üslubu olduğunu ve yeni bir tarzda yazdığını söyleyerek şiirlerini taze rumuzlu diye niteliyor ve bu vadede tek olduğunu da iddia ediyor:

*Söyledi İlhâmî böyle âşıkâne bir gazel
Kendi bilmez kimdir anın bâ'is-i efsânesi* (D. s. 125, G.CCIII/6.b.)

*Külbe-i ahzân içre def'-i gam kılmak için
Eyledim tertib-i dîvân ârifâne ibtidâ* (D. s. 15, G.I/2.b.)

*Hemîşe âşikâne ola tarz-ı şi 'rin İlhâmî
Görenler eylesin bu nazm-ı pâk-i nev-edâdan haz* (D. s. 92, G.CXLVII/7.b.)

*Söyle ey bülbül çü gülşenzâr oldu meskenin
Vuslatın etmem su 'âl bir gülüşün kâfi senin
Bana düşmez ismini ızhâr edip yâd eylemek
Ârifâne vasf eder şâ 'ir senin sîmîn-tenin* (D. s. 245, LXII. Kıt'a)

*Görenler şi 'rin İlhâmî-i nev-tarz-ı sühân-dânın
Desinler hayra bâis böyle bir nazm-ı terin vardır* (D. s. 71, G.CVII/5.b.)

*Yine birkaç rumûz-ı tâze eş 'âr etdi İlhâmî
İlâhî dâ'imâ gönlü ola Ferhat ile dil-şâd* (D. s. 52, G.LXXII/6.b.)

*Söylesin İlhâmî birkaç beyt-i eş 'âr-ı latif
Her kelâm-ı dil-keşi nâzûk-edâdır görünüz* (D. s. 83, G.CXXXI/7.b.)

*Mazmûnumuzu fehm eder erbâb-ı ma 'ârif
İlhâmî hele nükte-i zîbâdan usanmaz* (D. s. 82, G.CXXX/5.b.)

III. Selîm'in şiirlerinde belirleyici bir üslup özelliği olarak, sanatkâr doğuşlu bu insanın, sahip olduğu hassas ve sanatkâr tabiatıyla iç dünyasının derinden geçen arzularını manzumelerinde ince bir serzeniş ve mahzun bir eda ile aksettirmiş olmasıdır diyebiliriz.

Bu anlamda III. Selîm Divanı'ndan muhtelif meseleler hakkında onun hâlet-i ruhiyesini gösteren örnekler verebiliriz.

Daha veliaht iken devletin bozulan düzeninden duyduğu üzüntüyü şöyle dile getirir:

*Sakın aldanma gönül âleme yok zerre vefâ
Devletin tab'ı bozuk ver ana yâ Rabbi şifâ
Zevk eyyâmı değil şimdi harâm oldu safâ
Edelim Hakka recâ şimdi harâb oldu cihân* (D. s. 222, Murabba (XXII)/3. bend)

Padişahlıktan, saltanattan söz ederken de bir tahtın bütün ihtirasları tahrik eden alışına aldanmamasını ancak adaletle hareket edildiği zaman uygun olabileceğini ama saltanatın da cihanın da gelip geçici şeyler olduğunu mütevazı, rint bir eda ile anlattığı gazelinden bir beyit şöyle:

*Bu zamânın devletiyle kimse mağrûr olmasın
Kâm alırsan adl ile ol dem be-câdır saltanat* (D. s. 35, G.XL/2.b.)

“Seç” redifli gazelinde ise, düşünerek faydalıyı-zararlıyı, iyiyi-kötüyü ve haklıyı-haksızı seçme anlamında nasihat verirken de yine alçak gönüllü rint bir eda sezilir:

*Aç gözlerin gâfil isen âlim ile nâdânı seç
Eyle tecessüs fehm edip câhil ile irfânı seç* (D. s. 44, G.LVII/1.b.)

III. Selîm bazı manzumelerinde içten gelen duygularını çok etkili ve coşkun bir anlatımla söyler. Bu hususta bir örnek olarak coşkun duygularla ifade edilen ve lirizm içeren şu gazelini gösterebiliriz:

*Bir nigâh-ı lutf ile bil cânım olmuşdur ferah
İltifâtıyla dil-i nâlânım olmuşdur ferah
Vericek ol mâh-peyker dil-sitânımdan haber
Şâd olup ol dem dil-i vîrânım olmuşdur ferah
Ger rakîbin kanını etdiyse ol meh-rû şarâb
İd-i ekberveş derûn-ı cânım olmuşdur ferah
Nev-bahâr eyyâmı erdi çün açıldı goncalar
Vaslına ermek için her yânım olmuşdur ferah
Hüsnünü handân görünce ol gül-i nev-restenin
Fart-ı şevk ile dil-i süzânım olmuşdur ferah
Kalb-i mahzûnum ben devr-i âlem-i fânide bil
Gül gibi İlhâmî şimdi cânım olmuşdur ferah* (D. s. 47, G.LXIII)

III. Selîm, müzisyen oluşunun etkisiyle de divanında daha çok işlediği şarkı türü ağırlık kazanmıştır. Genel olarak manzumelerinde ses ve musikili kelimeleri ve musikiyle, musiki aletleriyle ilgili kelimeleri tercih etmiştir. Aşağıdaki beyitlerinde;

*Ele al dâ'iren ey âfet-i hânende biraz
Bir güzel fasl edip egle dil ü cânım diyerek* (DE. s. 98, G.CLVIII/4.b.)

*Şeştâr ü rübâb ü tanbûr nağmelerin etdi izhâr
Kukul deyü beste söyler ne nevâdadur surâhî* (D. s.129, G.CCIX/4. b.)

görüldüğü gibi bu da ona ait bir tarzdır.

III. Selîm'in sanatıyla baş başa kaldığı zamanlar içinden gelen feryatları, ağlayıp inlemeleri, dert ü gam ve yanıp yakılmaları da bazı şiirlerinde bir ifade tarzı olarak belirleyici olmaktadır:

Hezârâsâ nola etsem o gül-ruhsârın feryâd
Eder bu gülşenin bülbülleri hep yârdan feryâd (D. s. 53, G.LXXVI/1.b.)

Rûyuna derd ile bakdıkca senin İlhâmî
Gerçi handân olur ammâ cigeri kan ağlar (D. s. 73, G.CXII/5.b.)

Gâyet yamân hâlim benim ma'lûm ahvâlim benim
İşkesedir bâlim benim her dem işim efgândır (D. s. 74, G.CXIV/4.b.)

Sonuç

Sultan III. Selîm'in, okuduğumuz tüm ilgili kaynaklarca da XVIII. yüzyıl Divan edebiyatımızın şairleri arasında sayılarak, İlhâmî mahlasıyla şiirler yazan, şair bir padişah olduğunun dile getirilmiş olması bilgileri ile beraber, incelediğimiz söz konusu olan Divanını da dikkate alarak şair padişah III. Selîm (İlhâmî)'in edebî yönünü ortaya çıkardık.

Bir şair padişah olarak, III. Selîm'in diğer şairler gibi muhatap alınan rütbesini, mevkisini düşünerek yazdığı şiirleri olamayacağı gibi, alınacak maddi yardımlar, makam ve rütbe beklentileri de söz konusu olamazdı. Bu anlamda birtakım fikirlerin onun şiirinde yer almadığı aşikârdır. Yine bu açıdan bakılınca III. Selîm'in her şeyden bağımsız, çekinmeden, korkmadan, serbestçe ve aklına geldiği gibi şiirler yazdığını gördük.

Veliâht Selîm'in kafes hayatından ve imparatorluğun içteki isyanlar, dışardaki yenilgilerle kötüye gidişinden de pek çok etkilendiğini anladık. Bunları divanında birçok şiirine konu edinmiştir. Böylece III. Selîm, hassas yaratılışı ve ince ruhuyla; kahramanlık, yiğitlik içeren ve kederle, üzüntüyle yüklü şiirlerini kalbine doğduğu gibi hiçbir sanat kaygısı taşımadan kaleme almıştır diyebiliriz.

III. Selîm şiirlerinde; XVIII. yüzyılın diğer şairlerinde de genel olarak dikkat çeken, dilde sadelik anlayışından hareketle halka yaklaşan, halkın anlayabileceği, sade Türkçe şiirler yazmak, halk deyim ve atasözlerini çokça kullanmak, Nedim'den başlayarak şarkı türünü ön plana çıkarmak, şiirlerde halk kelime ve tabirlerine bolca yer vermek, halk âdet ve geleneklerine, halkın günlük yaşayışına da önem vererek Divan şiirimizde meydana gelen yerleşme cereyanına uyduğu görülmektedir. Yine bu devirde birçok divan şairi gibi, III. Selîm de hece vezniyle şiirler yazmıştır. Sonuç olarak, III. Selîm'in şiirinin, saydığımız bu özellikleri, çok iyi temsil edebileceğini de söyleyebiliriz.

Klasik edebiyatın özelliklerini devam ettiren III. Selîm, şiirlerinde atasözlerine ve özellikle deyimlere fazla yer vermiştir. Farsça ve Arapça bilmediğini de ifade ederek, Türkçe yazıp yerli kalmaya dikkat etmiştir. Hiçbir süse kaçmadan tabii olarak yazmayı amaç edinmiştir. Bu nedenle III. Selîm'in şiirlerinin temelini, halkın kullandığı Türkçe kelimeler, atasözleri ve deyimler teşkil etmektedir.

Müziyen oluşunun etkisiyle de divanında daha çok işlediği şarkı türü ağırlık kazanmıştır. Şekil, dil ve ruh bakımından halkın anlayabileceği bir seviyede olan bu şarkılarıyla III. Selîm, yerli hayata yönelik bir anlayış ve özellik gösterir.

III. Selîm Divan şiirinin süslü ve derin hayallerine, büyük şairlerde görülen ince ve engin duygulara, onlarda görülen ahenk ve lirizme sahip olmasa bile, hassas ve sanatkâr bir yaratılışa sahiptir. Aşkî beşerî olup sevgilinin maddi güzelliği ve her türlü çekiciliği onda alçak gönüllülük ve vazgeçilmez alışkanlıklar meydana getirdiği gibi, zarifçe söylenmiş, alaycı, geleneğe uygun olmayan, çok şiddetli istekler ve çok içten duygular uyandırır.

Şiirlerinin içinde hikmete, düşünceye ait az sayıda beyitlere de rastlanır. Daha çok yaşanan hayata, vatan ve millet sevgisine yönelen III. Selîm'in şiirlerinde derin tasavvufî fikir ve düşüncelere yer verilmediği gibi, ilahi aşk ve şaraba ait olanları da pek azdır. Akla ve mantığa daha uygun olabilecek konuları, aklına geldiği gibi, irticalen söylemiştir. Güzel şiirleri için: "Bu güzel şiirler ancak akıl sayesinde yazılır der." His ve hayal onda ikinci planda kalmıştır.

Şiirlerinde, ara sıra Fuzûlî'yi hatırlatacak tarzda mustarip bir ruhun ifadesi olan ince duygulara rastlansa bile, onların önemi işlenen konuların birbirine yakınlığı dolayısıyla- dır. O, daha çok Vasfî (Sultan II. Bayezid devri şairlerinden olan ve kadılık yapan Vasfî Serezli'dir.) ile esasen bütün şiirlerinde devrini ve çevresini terennüm eden, hece vezniyle ve halk dörtlükleriyle bir türkü yazarak şiirde halk ananesine yer verişî bakımından dikkat çeken ve şiirinin umumi havasına zevk, safa, eğlence ve neşe hâkim olan, Sadabad eğlencelerini Kâğıthane ve Çırağan âlemlerini şiirlerine aksettirerek İstanbul'u dile getiren Nedim'in söyleyiş tarzına yaklaşmak istemiştir. Şiirlerine, özellikle şarkılarına konu olan beşerî aşk, dildeki sadelik, açık anlatım ve nezaket yönünden Nedim'e, Mevlevî oluşu, bazı şiirlerinde; kerem, cömertlik, vefa gibi hallerinin görülmesi ve içten gelen ruha ait duygularını âşıkane, arifane ve divane olarak dile getirmesi yönünden de "şiirleri umumiyetle âşıkane olan"³⁴ Vasfî'ye meyletmiştir.

III. Selîm'in şiirlerinin hepsi, aynı ruh ve edaya sahip değildir. Ciddi ve samimi duyguları aksettirenler oldukça fazla ve çok güzeldir. Bunun yanı sıra basit kelimelerden meydana gelmiş birtakım zevksiz şiirlerine de rastlarız. Yani bazı şiirlerinde çok fazla samimi ve bundan dolayı da pek basittir.

Bazen klasik edebiyatın kurallarından uzaklaşan ve zaman zaman zevksizliğe düşen III. Selîm genel olarak şiirlerinde siyasi, mahallî ve sosyal hayatı neşeli ve ızdıraplı yönleriyle yansıtabilmiştir.

Kaynakça

- Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. c. IV. İstanbul: (1309): 234.
- Ahmet Refik. "Sultân Selîm-i Sâlis'de Halk ve Milliyet Muhabbeti." İstanbul: *Yeni Mecmua*, Sayı 23 ve 24. (2 Kanûn-ı evvel 1917): 449-469.
- Ak, Coşkun. *Muhibbî Divânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Aksun, Ziya Nur. *Osmanlı Tarihi*. c. 3. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1994.
- Alî Emîrî. *Cevâhirü'l-Mülûk*. İstanbul: Kader Matbaası, (1330): 14.
- Ârif Hikmet Tezkiresi. (Tezkire-i Şu'arâ.) "İlhâmî." Millet Ktb. Emirî, Târih. No: 789. İstanbul. (Mikrofilm No: 601.)
- Baltacıoğlu, Şahmeran. Şâir Osmanlı Pâdişahları. İstanbul Üniversitesi Mezuniyet Tezi 1968-69, No: 9725, İstanbul Üniversitesi Merkez Ktb. No: 6147.

³⁴ Mehmet Çavuşoğlu, *Vasfî Divânı Tenkitli Basım*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2709), 15.

- Banarlı, Nihad Sami. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: MEB, c. II. 1971.
- Beyzâdeoğlu, Süreyya Ali. *Sünbülzâde Vehbî, Hayatı, Edebî Şahsiyeti-Dîvânın Tenkitli Metni ve İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, No: 1838 (1985).
- Bilkan, Ali Fuat. *Nâbî Dîvânı*. İstanbul: MEB. c. II. 1997.
- Bilmem, Saffet Sıtkı. *Şâir Osmanlı Pâdişahları Edebî Tetkik*. İstanbul: Aydınlık Basımevi, 1942.
- Çavuşoğlu, Mehmet. *Vasfî Dîvânı Tenkitli Basım*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, (1980).
- Elgin, Necati. *Üçüncü Sultan Selîm (İlhâmî)*. Konya: Konya Mühlâkatı Eski Eserleri Sevenler Derneği Yayını, Yıldız Basımevi, 1959.
- Enderunlu Vâsîf. *Dîvân-ı Gülşen-i Efkâr*, Bulak Basımevi, (1257) 27.
- Ersoy, İ. Halil. *Cem Sultan'ın Türkçe Dîvânı*. Ankara: TDK. 1989.
- İhyâ Efendi. *Dîvânı*, İstanbul: Bayezid Devlet Ktb. No: 5650.
- İsmail Hikmet (Ertaylan). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Bakü: Azer Neşri, (1925): 1-4.
- Keçecizâde İzzet Molla. *Dîvân-ı Bahar-ı Efkâr*, Mısır: Bulak Matbaası, 1255.
- Kocaturk, Vasfî Mahir. *Osmanlı Pâdişahları*. Ankara: 1963.
- Koçu, Reşat Ekrem. *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1969.
- Kut, Günay. "Payitaht İstanbul'un Sultan Şâirleri." (Seyf Ve'l Kalem Sahipleri), İlmî Araştırmalar 9, İstanbul: İlim Yayma Cemiyeti, (2000): 161-178.
- Levend, Ağâh Sırrı. *Dîvân Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984.
- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî*. "İlhâmî" Haz. Nuri Akbayar ve Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Tarih Vakfı, Yurt Yayınları, c. 1. (1996.) 40-41.
- Mehmet Tahir. Bursalı. "Sultan Selîm-i Sâlis." *Osmanlı Müellifleri*. c. 3. İstanbul: TC Maarif Vekâleti Neşriyatı, (1333): 181.
- Mustafa Necip Efendi. *Selîm Hân-ı Sâlis Asri Vekâyî Tarihçesi*. İstanbul: Matbaa-yi Âmire, Bayezid Ktb. No: 29972. (18 Ramazan 1280-1863): 100-103.
- Okçu, Naci. *Şeyh Gâlib Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umûmî Tahlili ve Dîvânın Tenkitli Metni*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1993.
- Öztuna, Yılmaz. *Büyük Türkiye Tarihi*. İstanbul: Ötügen Yayınevi, 1983.
- Tanpınar, Ahmed Hamdi. *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1967.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Büyük Osmanlı Tarihi*. c. V. Ankara: TTK. 1988.
- Yılmaz, Kâşif. *III. Selîm (İlhâmî) Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânın Tenkitli Metni*. Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları No: 52, 2002.

TAHİR OLGUN'UN YAVUZ MERSİYESİ ŞERHİ

Arş. Gör. Halil KARABULUT
Trakya Üniversitesi

Giriş

Osmanlı şeyhülislamlarından İbn Kemâl, sayısı iki yüzü aşan eserleri ile edebiyat tarihimizde önemli bir yere sahiptir.¹ Edebiyat, tarih, felsefe ve din alanlarına yayılan eserleriyle tanınan İbn Kemâl, ilim alanındaki yetkinliği dolayısıyla “müftî's-sakaleyn” (insanların ve cinlerin müftüsü) olarak anılmış, 1534 yılında 65 yaşında iken vefat ettiğinde ardında her vakti ilimle değerlenmiş bir ömür bırakmıştır.

İbn Kemâl'in en fazla zikredilen eseri, Edirne'de Taşlık Medresesinde müderris iken yazmaya başladığı on ciltlik *Tevârih-i Âl-i Osmân*'dır. İkinci Bayezîd döneminde İdris-i Bitlisî'nin yazdığı Farsça Osmanlı tarihi mahiyetindeki *Heşt Behişt*'e paralel Türkçe bir tarih metni olması, *Tevârih*'i farklı kılar. İbn Kemâl'in Türkçe *Divan*'ı ve 7777 beyitlik *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevîsi ile Sadî-i Şirazî'nin *Gülîstan*'ına nazire olmak üzere Farsça kaleme aldığı *Nigaristan* ise edebiyat sahasında vermiş olduğu eserlerin başında gelir.

Edirne kadısı iken Yavuz Sultan Selim ile Mısır seferine katılan İbn Kemâl, padişahın övgüsüne mazhar olmuş, İstanbul'da çeşitli vazifelerle görevlendirilmiştir. Tekrar Edirne'ye dönüp Darülhadis Medresesinde görevli iken, 1520 Eylül'ünde vefat eden Yavuz Sultan Selim'in vefatına ziyadesiyle üzülmüş, bu üzüntüsünü bir mersiye yazarak dile getirmiştir.

İbn Kemal ve Yavuz Sultan Selim için yazdığı mersiye

Ölen birinin ardından duyulan üzüntüyü dile getirmek için kaleme alınan mersiye-ler genellikle terkib-i bend ve terci-i bend nazım şekilleri tercih edilerek yazılmıştır. Bunun dışında kaside, murabba ve müseddes gibi formlarda da mersiye yazıldığı görülmüştür.²

¹ Franz Babinger “... türlü bilim alanında yazdığı risaleler sayısız denecek kadar çoktur.” diyerek sayı vermekten çekindiği eser sayısı hakkında *Osmanlı Müellifleri* sahibi Bursalı Mehmed Tahir *Ukûdü'l-cevher*'i referans göstererek “üç yüze yakın” demiştir. İbn Kemâl'in eserleri hakkında ayrıntılı makale yazar H. Nihal Atsız ise bu sayıyı 209 olarak netleştirmiştir. Bk. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333, C. 1 s. 223. Ayrıca bk. Atsız, “Kemalpaşa-oğlu'nun Eserleri”, İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası, 1966, S. 6 s. 71.

² Bünyamin Çağlayan, “Kerbelâ Mersiyeleri”, Gazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1997, s. 44.

Mersiyelerin önemli bir kısmı Osmanlı padişah ve şehzadeleri ile devlet büyüklerinin vefatlarına yazılmıştır. Mersiye türünde yazılmış şiirler içinde dikkat çekici bir üslubu olan “Yavuz Mersiyesi”, İbn Kemâl’in tasannudan uzak, yer yer kelime oyunları ile örülü şiir anlayışını açıkça göstermektedir. Padişaha duyduğu derin saygı ve muhabbeti, şiirin her beytinde görmek mümkündür. Onun vefatı ile bayrağın yüzünün kan rengine boyanması, ayın göğsünü dövmesi, yıldızların gözyaşı dökmesi, zamanın kara çullara bürünmesi ve Yavuz Sultan Selim için yas tutması, padişahın vefatına duyulan derin teessürün mersiyeye yansımından ibarettir.³ Her birinde onar beyit bulunan yedi bentten oluşan mersiye, terci-i bent şeklinde yazılmıştır.

Başta *Mesnevî Şerhi* olmak üzere yazdığı irili ufaklı birçok eserle edebiyat tarihimizin önemli isimlerinden olan Tahir Olgun (Tahirü'l-mevlevî) İbn Kemâl'in Yavuz Sultan Selim mersiyesini müstakil olarak şerh etmiştir. Literatürde tasavvufî şiir şerhleri dışında müstakil şiir şerhlerinin azlığı dolayısıyla bu şerh metni, şerh bibliyografyamıza katkı sağlamaktadır.

Henüz basılmamış eserleri arasında birçok kaside şerhi⁴ de bulunan şârih, *Yavuz Mersiyesi Şerhi*'nde ilk olarak tek sayfalık kısa bir mukaddime kaleme almıştır. Şerhe geçmeden önce sırasıyla İbn Kemâl ve Yavuz Sultan Selim'in ayrı ayrı biyografilerini anlatan Tahir Olgun, İbn Kemâl'in müderrislik hayatı hakkında dikkat çekici bilgiler vermiştir. Yavuz Sultan Selim'in bilhassa ölümü hakkında ayrıntılı bilgi vermiş, sonrasında genel olarak mersiye hakkında birtakım hususları kısaca izah ederek şerhe geçmiştir.

Süleymaniye Kütüphanesi, Fethi Sezai Türkmen bölümünde 88 numaraya kayıtlı defterde müellif hattıyla yazılı olan şerh metni, 23 yapraktan ibarettir. Mukaddimenin alt kısmında 1 Eylül 1943 tarihi vardır. Eserin sonunda “Yeni harflerle istinsah tarihi, 31 Mayıs 1961” ibaresi bulunmaktadır. Fakat yaptığımız tarama neticesi eserin yeni harfli yazmasına tesadüf etmedik.

Tahir Olgun mersiye şerh ederken ilk olarak beytin orijinalini sunmuş, sonra bu beyti düz bir cümle halinde yazmıştır. Beyitte geçen, anlaşılması zor kelimeleri tek tek izah etmiş, yeri geldikçe bu kelimelerin işaret ettiği kıssalara, tarihî hadiselerle yahut eski âdet ve geleneklere ayrıntılı olarak yer vermiştir. Bunun dışında mersiye boyunca yeri geldikçe edebî sanatlara da dikkat çekmiştir.

Dāstānı okunsa idi anuñ

Kim añar idi pūr-ı dāstānı

Onun destanı, yani menakıb-namesi okunmuş olsa idi

Zâl'in oğlu Rüstem'i kim hatırlar idi?

“Dāstān” kahramanlık menakıbı, yiğitlik hikâyeleri. “Pūr” oğul. “Destān” Rüstem'in babası ve Nerfîmân'ın oğlu Zâl

³ (Mersiye maddesinden) “Mersiyelerde şart olan tesirin gösterilebilmesi için yazarın candan, yürekte müteessir olması lazımdır. Öyle olmazsa mersiye diye yazılan o mısraların mezar taşlarını karalayan ısmarlama tarihlerden farkı olmaz.” Tahirü'l-mevlevî, *Edebiyat Lügati*, Enderun Kitabevi İstanbul, 1994, s. 97.

⁴ Tahir Olgun, *age.*, s. 10.

Şâir demek istiyor ki Nerîmân'ın torunu ve Zâl'in oğlu olan Rüstem'in yiğitliğine dair birçok masal var. Fakat onların hepsi uydurma şeyler. Yavuz'un hakikî kahramanlığından bahseden tarihler okunacak olursa Rüstem masallarını kim dinler, o hayalî kahramanı kim hatırına getirir?

İbn Kemâl, Sultan Selim'i Rüstem' tercih etmekle Yavuz'un mağlûbu olan İran'a bir ta'rîz, "dâstan" ve "destân" kelimelerini zikretmekle de bir cinâs-ı nâkıs yapıyor.

Ta'rîz, kapalıcı itiraz etmektir.

Cinas, lafzı bir, mânâsı ayrı iki kelimeyi bir ibarede kullanmaktır. Bu lafzlar tamamıyla birbirine benzerse cinas-ı tam; az çok değişirse cinas-ı nâkıs denilir. Aşağıdaki beytin kafiyeleri tam bir cinastır.

Üçüncü bendin ikinci beytinin şerhi olan yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi beyit, tarafımızca transkripsiyon alfabeti ile yazılmış, beyitten sonra gelen düz cümle kısmı italik yazılarak şerh kısmına geçilmiştir.

Sonuç

Osmanlı toplumundaki "Yavuz" imgesinin de şiire yansımalarını takip açısından önemli olan bu mersiye, İbn Kemal'in şiirdeki kabiliyetini göstermektedir. Yazmış olduğu şerh metinleri ile edebiyattaki yetkinliğini ispatlamış bir müellif olan Tahir Olgun'un, İbn Kemal'in Yavuz Mersiyesine yazmış olduğu bu şerhin, divan şiirini anlamlandırmada şerh literatürüne katkıda bulunacağını düşünüyoruz.

İbn Kemâl'in Yavuz Hakkındaki Mersiyesi

İbn Kemâl'in Yavuz Hakkındaki Mersiyesi ve İzahı

Eski şâirlerin bazı eserleri vardır ki yazıldıkları vakit gayet hoşâ gitmiş, zaman geçtikçe de kıymet ve şöhretini muhafaza etmiştir. O kıymetli ve şöhretli eserlerden biri de İbn Kemâl'in Yavuz için yazmış olduğu mersiyedir. Onun:

*Şems-i asr idi, asrda şemsin
Zıllı memdûd olur, zamanı kasîr*

beytini bugünkü gençler de işitmiş olsalar gerektir.

Evvelce birkaç eseri tavzîh eylediğim gibi bu mersiye de tahlîl ve teşrîh etmek istedim ve metnini mülgâ Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası'nın 1 Teşrinievvel 1329 tarihli ve 22 numaralı nüshasından aldım. Oraya da nâzımın Şâhnâme unvanlı ve *Tarih-i Osmani*'sinden ayrı bir eserinden nakledilmiş.

O eser, Karahisar sahilindeki Güdük Ahmed Paşa Kütüphanesi'nden getirilmiş. Yavuz'un son günlerinden başlayıp hicrî 933 senesine kadar cereyan eden vak'alardan bahsediyormuş ve 953 tarihinde istinsâh olunmuş. Kitabın eksiliği ve nâzımın eseri olması lazım gelirken onda da bazı yanlışlar gözüme ilişti. Yeri geldikçe işaret ettiğim o yanlışları aklımın erdiği kadar düzeltmeye, beyitlerini de anlayabildiğime göre izah etmeye çalıştım. Bunu yapmakla edebiyatçılarımıza bir hizmet etmek istedim.

İzahlarımda birçok kusur bulunması mümkündür. Anlayan biri çıkar da o kusurları tamamlarsa benim yapmak istediğim hizmeti ikmal etmiş olur.

1 Eylül 1943
Tahir Olgun

Mersiyenin Nâzımı İbn Kemâl

Fâtih devri ümerâsından Kemâl Paşa'nın torunu ve yine ümerâdan Süleyman Beg'in oğludur. Babasının Tokat'ta bulunduğu sırada orada doğmuş ve Edirne'de yetişmiştir. Adı Ahmed, sonraki lakabı Şemseddîn olup "Müftî's-sakaleyn" unvanını da kazanmıştı. Büyükbabasına nisbet edilerek Kemâlpaşazâde ve İbn Kemâl diye meşhurdur.

Ahmed Beg, ibtidâları babası ve dedesi gibi askerlik mesleğine girmiş ve oldukça ileri gitmişti. İkinci Bâyezîd'in bir seferinde bazı beglerle vezir İbrahim Paşa'nın çadırında bulunuyordu. Ümerânın en ileri geleni olan Evrenosoğlu Ahmed Beg, vezire yakın bir yerde, sâ'ir begler kıdemlerine ve derecelerine göre onun alt tarafında oturmuşlardı.

O sırada Molla Lutfi çadıra girdi ve Evrenosoğlu'nun üst yanına geçti oturdu.

Kemâlpaşazâde Molla Lutfi'yi tanımadığı gibi bir âlimin, bulunduğu mecliste tasaddur etmesi[nin], Osmanlı teşrifâtı îcâbından olduğunu bilmiyordu. Binâenaleyh böyle bir softanın, Evrenozâde gibi bir zâtın üst tarafında oturmasına (gençliği ve meslek gayreti sevgiyle) canı sıkılmıştı.

Sonra arkadaşlarından biri, o hocanın meşhur Molla Lutfi olduğunu, ulemânın her yerde ümerâyâ tevaffuk etmesi[nin], ilmiye mesleğinin imtiyâzı bulunduğunu ona anlattı.

Bunun üzerine İbn Kemâl düşünmeye başladı:

"Benim için, Evrenozâde'nin rütbesine erişmek imkânı yoktur. Fakat şu mollanın ilmî derecesine varmak ve geçmek mümkün olabilir. Seferden dönüşte ilme başla[ya] yım" diye tahsil kararını verdi ve avdetle Edirne'deki Dârülhadîs medresesine girdi.

Garip tesadüftür ki Molla Lutfi de oraya müderris olmuştu. Kemâlpaşazâde ondan, daha sonra Molla Kestel, Hatîbzâde, Muarriözâde gibi o asrın en yüksek âlimlerinden okuyup tahsilini bitirdi ve derin bir âlim olarak yetişti.

O sırada Edirne'deki Taşlık medresesinin müderrisliği münhal bulunuyordu. İbn Kemâl, Rumeli Kazaskeri Hacı Hasanâde'ye müracaat ederek o vazifeyi istedi. Kazasker Efendi her nedense İbn Kemâl'e husumet gösteriyordu.

"Müderrislikten vazgeç, sana bir kadılık verelim" dedi. İbn Kemâl mahzun olarak Anadolu Kazaskeri Müeyyedzâde'ye gitti ve Rumeli Kazaskerinin teklifini hikâyeye etti. Müeyyedzâde:

"Teklifini kabul et. Huzura arz eylesin, belki bir çare bulunur" dedi. İbn Kemâl, Hacı Hasanâde'ye gidip, kadılığa razı olduğunu söyledi.

Rumeli Kazaskeri meseleyi İkinci Bâyezîd'e arzetti. Rumeli Efendisi'nin bu arzına, huzurda bulunan ve padişahın eskiden beri adamlarından bulunan Anadolu Efendisi Müeyyedzâde itiraz etti.

"Kemâlpaşazâde gibi faziletli bir zatı kazaya göndermek, onu zayi etmek demektir. Kendisine bir müderrislik verilirse ilminden istifade edilir. Molla İdrîs'e Farisî bir "Tarih-i Osmanî" yazdırılıyor, bunun Türkçesi de lazımdır. Onu ise ancak Kemâlpaşazâde yazabilir." diyerek hem Taşlık medresesinin müderrisliğine, hem de devletin tarih-nüvisliğine tayin ettirdi. Otuz bin akçe de ihsan verdirdi. Bundan dolayı İbn Kemâl, *Tarih*'inde Hacı Hasanâde'nin vefatını yazdıktan sonra şu beytleri ilave etmiştir:

*İbn Hasan, ol kabîh-sûret
Şer mazharı, müzhir-i cehâlet*

*N'ola bana ger mu'âriz olsa
Hurşîd-i Kemâle 'âriz olsa
Nâ-ehl olur mu 'âriz-ı ehl
Her Ahmede bulunur Ebû Cehl*

İbn Kemâl mesleğinde terakkî ederek Anadolu Kazaskerliğine kadar yükseldi. Mısır seferinde Yavuz'un maiyyetinde ve musâhipliğinde bulundu.

Mısır dönüşünde bazı aleyhdarlarının ilkaâtıyla kazaskerlikten azl ve yevmi yüz akçe ile Edirne Dârülhadîsi ve Sultan Bâyezîd medresesi müderrisliğine tayin edildi. Müftî Zenbilli Ali Efendinin 932 tarihinde vefâtı üzerine yerine getirildi. Sekiz sene o makamda bulunduktan sonra 940'ta öldü, İstanbul'un Edirne kapısı dışarısındaki kabristana gömüldü. Mezarı hâlâ mevcuttur. Taşının üstünde "Müftî's-sakaleyn" kelimeleri okunur.

*Kabr-i Ahmed müdâm ola pür-nûr,
İrtihâli 'l-ulûm bi 'l-kemâl,
Vay gitti Kemâli bu asrın,
Ol bârgâha vardı İbn Kemâl Paşa,
Göçüp müftî bekâya azm kıldı.*

mısraları ve kendisinin son nefesindeki "يا احد نجنا مما نخاف" duası, vefatı[nın] tarihleridir.

Şakâyık-ı Nu'mâniyye mütercimi Edirneli Mecdî Efendi diyor ki:

"Eski âlimlerin çoğu bir fennde mütehasıs oldukları için yalnız o fennde kitap yazmıştı. Fakat Kemâlpaşazâde'nin her fennde ihtisâsı bulunduğu için muhtelif mevzularda müteaddid eser meydana getirmişti."

Hakikaten İbn Kemâl'in büyük küçük, Türkçe, Arapça, Acemce olmak üzere üç yüze yakın eseri kalmıştır. Manzûm sözlerinde mânâca metânet varsa da elfâzında nezâket ve üslûbunda selâset yoktur. Nitekim mersiyesinde görülecektir.

Yavuz'un Ölümü

926 senesi içinde idi ki Yavuz Sultan Selîm İstanbul'da bulunuyor ve Edirne'ye gitmek için hazırlanıyordu. Hareketinden bir iki gün evvel sarayın bahçesine inmiş, biraz tenezzühten sonra yokuş çıkarken arkasında bir ağrı hissetmişti. Musâhibi Hasan Can'a:

"Arkamda diken gibi bir şey var. Batıyor ve rahatsız ediyor" dedi. Hasan Can, yaka düğmesinin çözülüp bakılmasını teklif etti. Padişah muvafakat gösterdi, iskemlecinin taşıdığı iskemleye oturdu. Hasan Can, elini kaftanın yakasından sokup aradıysa da bir şey bulamadı. Yoruldular. Yavuz ikinci defa durdu ve acıdan şikayet etti. Bu sefer tekmi'l düğmeler çözüldü, Hasan Can dikkatle baktı ufacık bir noktanın beyazlanmış, etrafının kıpkırmızı olduğunu gördü. Eliyle dokununca padişah: "İşte orası" dedi ve "ne olmuş?" diye sordu. Hasan Can bir çıban olduğunu söyleyince "sık!" emrini verdi. Hasan Can, şehadet ve orta parmaklarıyla hafifçe dokundu. Parmakları arasında bir şişkinlik hissetti ve "Padişahım; bu büyük bir çıban. Olmadan evvel zedelemek doğru değildir. Münasip bir merhem ko[y]mak lazımdır" tavsiyesinde bulundu. Hükümdar "Biz, öyle nazik çelebi değiliz ki bir çıban için cerrahlara müracaat edelim" dedi. Bu sözde bir tariz vardı. Çünkü

Hasan Can da bir çıban çıkarmış, tedavi ettirdiği için birkaç gün saraya gelmemiştir.

Birinci Selîm, yokuşu zahmetle çıktı ve saraya girdi. Geceyi ızdırap içinde geçirdi. Ertesi gün hamama gidip çıbanı dellak Hasan Can'a sıktırdı. Sonra Hasan Can'a "Senin sözünü dinelemedik amma kendimizi helak ettik" dedi. Bir gün sonra yola çıktı. At üstünde gidiyor, kendini sıkarak sırtının ağrısına tahammül ediyordu.

Çorlu civarındaki Sırat, yahut Oğraş köyü menziline geldi. Orası, vaktiyle babasına karşı harp ettiği yerdî. Orada oturmaya, hatta yatmaya mecbur oldu. Evvelce Edirne'ye gitmiş olan Sadrazam Pîrî Paşa ile erkân-ı devlet oraya çağrıldı. İki ay kadar oturuldu. Padişahın hayatından şüphe edilmesi üzerine otâğ-ı hümâyûn önüne çıkarılıp askere gönderilerek içeriye alındı.

Evvelce çıban denilen nokta büyümüş ve açılmış, koskoca bir şîrpençe olmuştu. He-kimbaşı Âhî Çelebi ile arkadaşlarının tedbir ve tedavileri fayda vermiyordu. 926 Şevvalin 9. gecesî Yavuz Sultan Selîm son nefesini verdi.

Mersiye

Bu mersiye "tercî'-i bend" şeklinde ve beheri onar beyitten müteşekkil yedi bentli olarak yazılmıştır.

Tercî'-i bend: Kafiyeleli, gazel şeklinde ve aynı vezinde birkaç parçanın birer beyit vasıtasıyla birbirine bağlanmış uzunca bir nazım şeklidir. Vasıta beyitleri tekrarlanırsa "tercî'-i bend", değişecek olursa "terkîb-i bend" adını alır.

Vezni: Fâ'ilâtün, mefâ'ilün, fe'ilün'dür. Bazı mısralarda ilk cüz'ü "fe'ilâtün" son parçası "fa'lün" olur.

Nâzım; bazı heceleri uzatmak, bazılarını kısaltmak suretiyle sözlerini vezne uydu-rabilmiş ise de nazımını rekâketten kurtaramamıştır. Fakat bu kusur yalnız onda değil, yaşadığı asırda yetişen şâirlerin hemen hepsinde vardır.

Birinci Bend

*Çözdi saç, açdı baş tûğ-ı 'alem
Bükdi bel, dökdi yaş tûğ ü kalem*

Sancak başını açtı, tûğ saçlarını çözüp dağıttı, kılıç belini büktü, kalem de gözyaşları döktü.

"Tûğ" at kuyruğu kıllarının bir sırt tepesine bağlanması ve süslüce örülmesi suretiyle yapılan bir alamet idi ki hükümdarlara, vezirlere ve beglere mahsus idi. Türk ve Moğol ordularında kullanılırdı.

"Alem" sancak "tûğ" kılıç.

"Baş açmak ve saç çözmek" matem hali almak, müteessir olduğunu hal ve tavrıyla göstermektir.

Şâir; Yavuz'un ölümünden yalnız insanların değil, her şeyin, hususıyla harb u darb aletlerinin de matem ettiğini anlatmak istiyor. Tûğdaki kılların dağılık, kılıcın namlısı eğrice olmasının ve kalemin ucundan mürekkep akmasının teessür ve matem eseri olduğunu söyleyerek "hüs-n-i ta'lîl" yapıyor.

Hüs-n-i ta'lîl: Bir şeyin vuku'na gelmesinde hayalî ve şâirâne bir sebep göstermektir. Bu bendin her beytinde yapılmıştır. Beyitte bir de "leff ü neş" sanatı vardır.

Leff ü neşr: Evvela iki üç kelimeyi, sonra onların münasip ve mütemmimlerini söylemektir. Birinci mısradaki ibtida “çözdi âaç, açdı baş” denilip sonra “tüg-ı ‘alem” denilmesi, ikinci mısradaki “bükdi bel, dökdi yağ” denildikten sonra “tüg ü kalem” kelimelerinin getirilmesi gibi.

*Ƙana boyandı bayrağın yüzi
Beli büküldi yayın oldu ham*

*Teessüründen bayrağın yüzü kana boyandı, teessüfünden yayın beli bükülüüp eğildi.
“Ham” eğri.*

Şâir; Türk bayrağının al renkli olmasını[n], teessüründen yüzünü yırtıp kana bulanmasından, yayın eğri olması[nın] da teessüfü dolayısıyla beli bükülmesinden ileri geldiğini iddia ediyor.

*Urdu göğsünü gök gök eyledi mäh
Oldu yıldızların gözi pür-nem*

*Ay göğsüne vura vura gömgök bir hale getirdi. Yıldızların gözleri de yaşlarla doldu.
“Pür-nem” yaşlı, ıslak.*

Ayın yüzünde görülen ve “kelef” tabir edilen lekeleri, matemzedelerin yumruk ve taşlarla urdukları göğüslerinde husule gelen çürük lekelerine, yıldızların sis içindeki parıltılarını da yaşlı birer göze benzetiliyor.

*Şafak ol deñlü döğdi yaşını kim
Dāmen-i çerhi eyledi pür-dem*

Akşam aydınlığı, o kadar çok ağladı kim çerhin eteğini, yani batı ufuklarını kana buladı.

“Şafak” güneş battıktan sonra ortalık kararınca kadar süren aydınlık. Bunu yanlış olarak “fecd” yani gün doğmadan evvelki aydınlık manasında kullanırlar ve “bir işin hakikati meydana çıktı” manasında “şafak attı” derler.

“Deñlü” kadar. “Dāmen” etek. “Çerh” felek. “Dāmen-i çerh” feleğin eteği, yani ufuk. “Pür-dem” kanlı.

Mecmuada birinci mısra‘a bir de “kanlı” ilave edilerek vezin taşırılmıştır. Binaenaleyh o kelimeyi çıkardım.

*Şubhdem derd ile bir āh etti
Kim söyündürdi mäh şem’in o dem*

Sabah vakti, dertli dertli öyle bir āh çekti kim o nefes ayın mumunu söndürdü.

“Şubhdem” sabah vakti. “Söyündürdi” söndürdü. “Mäh” ay. “Şem” mum. “Dem” nefes, zaman.

Şâir, sabahleyin ayın ufülünü, sabah vaktinin āh etmesiyle bir mumun sönmesine teşbîh ediyor.

*Giceden dehr giydi kara pelās
Tutdı şāh-ı cihān için mātem*

Zaman, gece karanlığından kara çullara büründü ve cihan padişahı Sultan Selīm için matem tuttu.

“Dehr” zaman. “Pelās” eski püskü, çul, çuval gibi şeyler. “Kara pelās” eskiden giyilen matem elbisesi.

Şâir, padişahın ölümüne zamanın matem tuttuğunu ve matem levazımından olmak üzere gece karanlığından kara çullar giydiğini söylüyor.

*Nice şeh, mihr-i āsumān-dergāh
Nice sulṭān, meh-i nücūm-ḥaşem*

O nasıl bir şah idi? Kapısı gökler gibi yüksek ve geniş bir güneşti. O nasıl bir sultandı? Ma‘iyyeti yıldızlar kadar parlak bir aydı.

“Nice” nasıl. “Mihr” güneş “Āsumān” gök. “Dergāh” kapı, daire, saray. “Meh” ay. “Nücūm” yıldızlar. “Ḥaşem” ma‘iyyet halkı, etbâ‘, birinin hizmetindeki adamlar.

Şâir, Yavuz’u güneşe, sarayını gökyüzüne, sonra yine onu aya, dairesi halkını yıldızlara benzetiyor.

*‘Azmd e mihr idi óazmd e sipihr
Rezmd e Rüstem idi bezmd e Cem*

Sultan Selīm, teşebbüste güneş, ihtiyatkârlıkta felek, harp meydanında Rüstem, işret meclisinde Cemşîd idi.

“‘Azm” bir işe başlamak, teşebbüs etmek. “‘Azm” tedbîr, ihtiyat. “Rezm” harp. “Rüstem” İran’ın meşhur ve hayalî kahramanı. “Bezm” meclis. “Cem” İran’ın Pişdâdiyân hükümdarlarından Cemşîd. Şarabın icadı ve işret meclisi tertibi ona isnad olunur.

*Çerḫ-i bî-rahm āña bir zaḫm ur-
Dı ki bulmadı kimseler merhem*

Merhametsiz felek ona öyle bir yara açtı kim tedavisi için kimse merhem bulamadı.

“Çerḫ-i bî-rahm” merhametsiz felek. “Zaḫm” yara. “Merhem” yaraya sürülecek ilaç.

Araplar; Acemler ve Türklere nisbetle nazmda müsâmahakâr davranmışlardır. Kafiye hususunda İranlılarla bizim kadar müşkülpesend olmadıkları gibi vezinde kolaylığı ilzam ederler. O cümleden olarak birinci mısra sonundaki kelime vezne sığmayacak olursa onun bir iki hecesini ikinci mısraya geçirirler. Mesela Kasîde-i Bür’e’nin:

*محمد سيد الكونين و التقلی
ن و الفریقین من عرب و من عجم*

beytindeki (insanlar ve cinler demek olan) “sakaleyn”in son hecesi vezne sığmadığı için o hece ikinci mısranın baş tarafına getirilivermiştir.

Fars, hususiyle Türk şâirleri bunu yapmadıkları halde İbn Kemâl bu beyttteki “urdu” kelimesinin bir hecesini birinci mısraya bırakmak, ikinci hecesini ikinci mısranın başına takmak suretiyle Arapların bu kaidesini Türkçeye tatbik eylemiştir. Öyle sanıyorum ki divanlarımızda böyle bir kullanışa rast gelinmez.

*Gör ne acıyla eyledi teslîm
Cân-ı şîrîni Hüsrev-i 'âlem*

Âlemin padişahı olan Sultan Selim’in tatlı canını nasıl acılar içinde verdiğini gör. “Şîrîn” tatlı ve İran hükümdarı, Hüsrev-i Pervîz ile Ferhad’ın sevgilisi. “Hüsrev” İran’ın Sasanıyan hükümdarlarına mahsus ünvan. Araplar bunu “kisrâ”ya tebdîl etmişler ve “ekâsira” diye cem’lendirmişlerdir.

Beyitte “acı” ve “şîrîn” lafzları arasında îhâm-ı tezâd, “şîrîn” ile “Hüsrev” kelimeleri beyninde îhâm-ı tenâsüb sanatları vardır.

Tezâd: Mânâsı birbirine aykırı kelimelerin bir arada bulunmasıdır. Acı, tatlı gibi. Bunun zıddına, yani meali yekdiglerine münasebetli kelimelerin bir yerde getirilmesine tenâsüb denilir. Tenâsübün de, tezâdın da îhâmları vardır ki müteaddid mânâsı olan bir kelimenin bir mânâsı ile diğer kelime arasında münâsebet, yahud zıddiyet bulunmasıdır.

“Cân-ı şîrîn” tatlı can demek olduğu halde “şîrîn” Hüsrev’in sevgilisi mânâsında gelir. Birinci mânâsına göre “acı” lafzı ile bir tezâdı hâvî olduğu için bir îhâm-ı tezâddır. “Hüsrev-i 'âlem” dünya hükümdarı demek iken Şirin’in âşıkı olan İran hükümdarını hatırlatır. Ondan dolayı Hüsrev ve Şirin kelimeleri arasında da bir îhâm-ı tenâsüb vardır.

*Öldi Sulţân Selîm hayfu dirîğ
Hem kalem ağlasun anı hem tîğ*

Vah yazık ki Sultan Selim öldü. Ona hem kalem, hem de kılıç ağlasın.

Şâir, Yavuz’un ölümüne kılıçla kalemin ağlamasını temennî etmekle onun hem şâir, hem kahraman olduğunu anlatmak istemiştir.

Bugünkü söyleyişimize göre ağlamak masdarının müştekkâtı mef’ûlün ileyh alır. Hatta on altıncı asırdaki Fuzûlî bile “Kâfir ağlar bizim ahvâl-i perîşânımıza” der. Öyle olduğu halde İbn Kemâl mef’ûlün bih ile kullanıyor ve “Hem kalem ağlasın anı hem tîğ” diyor.

Bahsimizin mevzûunu teşkil eden mersiyyenin tercî’ beyti:

*Hayf Sulţân Selîm yüz biñ hayf
Hem kılıç ağlasın aña hem seyf*

diye meşhurdur. İhtimal ki sonradan bu şekle konulmuştur. Ben eski şekli kabul ve izah ettim.

İkinci Bend

*Kaldı yerli yerinde hayl u sipâh
Yalñız eyledi sefer ol şâh*

Süvari ve piyade bütün ordu yerinde kaldı. O şah, yalnız başına sefere çıktı.

“Hayl” süvari. “Sipāh” asker.

*Bunca yüz beg nöker ve kulundan
Birisi olmadı aña hemrāh*

Bu kadar yüzlece beg, uşak ve köleden hiçbiri ona yoldaş olmadı.

Eski Türklerde hakan ölünce kölelerinden ve halayıklarından bazılarını da âhirette ona hizmet etsinler diye beraber gömerlerdi. Şâir, Yavuz’un ölümünde böyle bir vahşetin yapılmadığına telmih ediyor.

“Beg” kelimesinin eski imlâda “biñ” okunmak ihtimâli de vardır. O ihtimâle göre beyitten “yüz binlerce uşak ve köleden hiçbiri...” mânâsı çıkarılabilir.

*O gece kim yıkıldı serv-i sürūr
Vāki ‘oldı bir vāḳ’a nāgāh*

Ölüm hadisesinin vukûa geldiği o gece (ki Hicri 926 Şevvalinin 9. gecesini idi) meserret servisi yıkıldı.

Şâir, Sultan Selîm’i meserret servisine, ölümünü de o servinin devrilmesine benzeti-yor.

*Göge çıktı yer ehliniñ âhi
Dūd-ı âh ile taldı revzen-i māh*

Yerdekilerin âhi göklere çıktı da ayın penceresi, yani kursu dumanla doldu ve görünmez oldu.

İhtimal ki o gece gökyüzü bulutlu idi. Terbî’-i evvel halinde görünmemesi lazım gelen ay müşâhade olunmuyordu. Şâir, bu görünmeyişe sebep olarak yerdekilerin âhi göklere çıktı, ayın penceresini kapattı diyor. İkinci mısradaki “taldı” kelimesi mecmuada “taldı” olarak çıkmıştır. Tertib sehvi olsa gerektir.

“Dūd” duman. “Revzen” pencere. “Māh” ay.

*Beli büküldi pîr-i gerdūnuñ
Māder-i dehr itdi derd ile āh*

İhtiyar feleğin beli büküldü, zaman anası da dert ile âh çekti.

Şâir, gökyüzünün kubbe gibi ve ufuklara doğru sarkık görünüşünü, kederinen beli bükülmüş bir ihtiyara benzeterek hem bir teşbih, hem bir hüsn-i ta’lîl yapıyor. Birçok hadise doğurduğu için zamana da analık sıfatı veriyor.

“Pîr” ihtiyar. “Gerdün” felek. “Māder” ana.

*Āhi ile boyandı rüy-ı cihān
Döndi zencî yüzine oldı siyāh*

Zaman anasının çektiği âhin dumanıyla dünya yüzü karaya boyandı. Zenci suretine dönüp simsiyah kesildi.

Gecenin karanlığını zaman anasının âh etmesinden ileri geldiği idda edilerek hüsn-i ta'lîl yapılmış. “Döndü zencî yüzine” denildikten sonra “oldı siyâh” cümlesiyle de bir haşv-ı mânevî meydana getirilmiştir.

Haşv, sözdeki fazlalık ve lüzumsuzluktur. “Deniz, derya ayak altında” tabirinde olduğu gibi. Lafz tekrarlanmasına haşv-ı lafzî, mısradaki olduğu gibi mânâ tekrarlanmasına haşv-ı mânevî denilir. Edebiyatta ikisi de kusurdur.

“Zencî” zenci, siyah renkli. Zeng, Fârisîde pas mânâsındadır. Zengî, zenge mensup, yani paslı demek olur. Zencilere zengî denilmesi de insanların paslanmış misalini ifade eder.

*Bürüdi yer yüzünü göz yaşı
Göge çıkdı figân u nâle vü âh*

Halkın döktüğü gözyaşı yeryüzünü kapladı, çektiği âh ile ettiği feryad gökyüzüne çıktı.

Bu beyitte mübâlağa vardır.

Mübâlağa: Bir şeyi olduğundan ya çok fazla, yahud pek eksik göstermektir.

“Figân” feryad. “Nâle” inilti.

*Bağrı oldı delik delik otağın
Kara çul giydi hayme ve hargâh*

Otağın bağı delik delik oldu, çadır ve oba mateme girip kara çul giyindi.

“Otağ” büyük çadır demektir ki içinde bölmelerle ayrılmış müteaddid odalar bulunur. Onun bağı, içerisi. Delik delik olması da bölmeleridir.

“Hayme” çadır. “Hargâh” oba. “Kara çul giyinmek” mateme girmek mânâsındadır. Eski Türklerdeki matem merasimi, Bâkî'nin Kanunî için tanzîm ettiği mersiyye üzerine yazdığım şerhte anlatılmıştır.

*Çokdan urmuşdı terkinî tâcın
Tahtını dahı itdi terk o şâh*

O padişah, çoktan beri tac giymesini terk etmişti. Bu sefer tahtını da bıraktı gitti.

Tâcü'l-tevârih'te Hoca Sadeddin Efendi, Yavuz'dan bahs ederken der ki: “‘Uluvv-ı kadr ü câhı bir derecede idi ki külâh-ı mâha ser-fürü itmeyüp tâc u efserden ‘âr ve libâs-ı hilâfeti istihkâk ile telebbüs etmişken dervîşâne kisvet ve libâs ihtiyâr itmişdi.” Hakikaten Sultan Selim, İran şahları gibi altın tac giymemiş, “Selîmî” denilen sadece bir kavukla iktifa eylemişti.

“Terk urmak” terk etmek demek olmakla beraber tabirde tacın “terk”ine de işaret vardır. Çünkü “terk”in birçok mânâsından biri de yanyana dikilerek serpûş teşkil edilen parçalardan biridir.

Bu beyitte kafiye tekrarlanması vardır ki beytin kafiyesi olan “şâh” kelimesi, bendin birinci beytinde de kafiye olarak geçmişti.

*Oldı zâ'il irüp zâlâm-ı 'adem
Nür-ı hurşîd-i mülk ü zıll-ı ilâh*

Yokluk karanlığı erişti de hükümdarlık güneşinin ziyası ve Allah'ın gölgesi zevale uğradı.

Şâir, bruada padişaha Allahın gölgesi diyerek “السلطان ظل الله في الارض” hadisine telmîh ediyor. Yine onun hakkında hükümdarlık güneşi tabirini kullanıyor. Adem karanlığı basınca o güneşin ziyası da, o gölge de zail olup gitti diyor.

İkinci mısra mecmuada: “Nūr-ı hürşid-i felek, zıll-ı ilâh” olarak dizilmiştir. Hem başka vezinde, hemde mânâsız olduğu için yukarıda görüldüğü gibi yazdım.

Beyitte tenâsüb ve tezâd sanatları vardır.

“Zâ'il” zevâle uğrayan, sönüp giden. “Zalâm” karanlık. “Adem” yokluk. “Hürşid” güneş. “Mülk” hükümdarlık. “Zıll” gölge. “İlâh” Ma'bûd.

*Öldi sulţân selîm hayf u dirîğ
Hem kalem ağlasun anı hem tîğ*

*Vah yazık ki Sultan Selim öldü. Ona hem kalem, hem de kılıç ağlasın.
Üçüncü bend*

*Bezm eyvânınıñ selîmânı
Rezm meydânınıñ nerîmânı*

Sultan Selim, meclis köşkünün selîmânı, muhârebe meydanının nerîmânı idi.

“Eyvân” köşk. “Selîmân” Benî İsrail hükümdarlarından ve peygamber. “Nerîmân” Rüstem'in büyükbabası.

*Dâstânı okunsa idi anuñ
Kim añar idi pūr-ı dâstânı*

Onun destanı, yani menakıb-namesi okunmuş olsa idi Zâl'in oğlu Rüstem'i kim hatırlar idi?

“Dâstân” kahramanlık menakıbı, yiğitlik hikâyeleri. “Pūr” oğul. “Destân” Rüstem'in babası ve Nerîmân'ın oğlu Zâl.

Şâir demek istiyor ki Nerîmân'ın torunu ve Zâl'in oğlu olan Rüstem'in yiğitliğine dair birçok masal var. Fakat onların hepsi uydurma şeyler. Yavuz'un hakikî kahramanlığından bahseden tarihler okunacak olursa Rüstem masallarını kim dinler, o hayalî kahramanı kim hatırına getirir? İbn Kemâl, Sultan Selim'i Rüstem' tercih etmekle Yavuz'un mağlûbu olan İran'a bir ta'rîz, “dâstân” ve “destân” kelimelerini zikretmekle de bir cinâs-ı nâkıs yapıyor.

Ta'rîz, kapalıca itiraz etmektir.

Cinas, lafzı bir, mânâsı ayrı iki kelimeyi bir ibarede kullanmaktır. Bu lafzlar tamamıyla birbirine benzerse cinas-ı tam; az çok değişirse cinas-ı nâkıs denilir. Aşağıdaki beytin kafiyesi tam bir cinastır.

*Tahtına çıksa tursa dîvânı
Heybet alırdı görse dîv anı*

Sultan Selim'in tahtına çıkıp oturduğunu ve divan heyetinin karşısına durduğunu şeytan görseydi o manzaranın mehâbetinden korkardı.

“Dīvân” bir padişahın, bir vezirin, bir valinin karşısında maiyyeti erkânının topluca bulunması. “Heybet almak” ürkmek, korkmak. “Dīv” şeytan.

*Nice şâhib-kıran idi ol kim
Bir kulı idi Mısr sultânı*

O ne kadar büyük bir hükümdar idi ki Mısır sultanı onun bir kölesiydi.

Yavuz, Gavri ile Tomanbay'a galebe ve Mısır'ı fethettikten sonra oraya kölemenlerinden Hayrbay'ı vali olarak bırakmış, o da Hicrî 923'ten ölümü tarihi olan 928 yılına kadar Osmanlı valiliği etmişti. İbn Kemâl, buna işaret ediyor ve mağlub olup esiri ve kölesi olmak [olması] lazım gelen Hayrbay, Mısır sultanlığında bulununca efendisinin ne kadar büyük ve yüksek bir hükümdar olduğu düşünülmelidir diyor.

“Şâhib-kıran” Zühre ve Müşteri seyyarelerinin kıranı zamanında doğan çocuk ki hükümdar olurmuş. Büyük ve tâli'li padişah mânâsında da kullanılır.

*Bendesi idi şimdi tatarîñ
Deşt-i kıpçak ilindeki hânı*

Tatarların şimdi Kıpçak ülkesindeki hanı da onun bir bendesi idi.

“Deşt-i kıpçak” Ural dağlarıyla Volga nehri arasındaki arazi olup Cengiz'in torunu Batu Han tarafından orada bir devlet kurulmuştu. 15. asır ibtidâlarında bu muazzam devlet beşe ayrıldı, daha sonra bir bir inkıza uğradı ve yurtları Rusların eline geçti. O beş devletten biri Kırım Hanlığı idi ki o da Ruslara haraç vermeye mecbur olmuşken Mengli Girây'ın Fâtih'e müracaatı üzerine Rus cizye-güzârlığından kurtulmuş, Osmanlı devletinin bir prensliği haline girmişti.

İbn Kemâl, “şimdi Kıpçak ülkesindeki Tatar hanı da onun bir bendesi idi” demekle bu hali murad ediyor sanırım. Fakat Yavuz devrinde Kırım'da hükmeden Mengli Girây, şehzâdeliğinden beri Selim'in dostu ve taraftarı idi. Hatta bu taraftarlıktan vazgeçmesi mukabilinde kendisine istiklal vereceğini vaad eden şehzâde sultan Ahmed'in teklifine aldırılmamış, ölünceye kadar⁵ Yavuz'a karşı muhabbet ve muavenet göstermekten geri durmamıştır.

*Bunca yıllardır intizâr çeküp
Göz açup gözler idi devr anı*

Nice yıllardan beri zaman, gözlerini yollara dikerek onu bekliyordu.

*İrdi âhîr bahâr devleti, lîk
Gül gibi tîz geçdi devrâm*

⁵ Hicrî 918

Nihayet devleti baharı geldi, fakat saltanatı devri, gül mevsimi gibi çabucak geçti.

Birinci Selîm, hicrî 875'te doğmuş, 918 Saferinde tahta çıkmış ve 926 Şevvalinin 9.gecesi ölmüştü. Bulduğu Osmanlı mülküne bir misli arazi ilave ettiği halde padişahlığı müddeti 8 sene 8 aydan ibaret kalmıştı.

“Tîz” çabuk ve keskin. “Devrân” zaman, müddet.

*Gülşen itmişdi külhan-ı dehri
Yeri olsun cihân gülistanı*

Sultan Selîm, külhan gibi ateş içinde olan zamanı, yani Osmanlı ülkesini gülşen haline getirmişti. Ya Rabbi, onun durağı cennet bahçeleri olsun.

“Gülşen, gülistân” güllük, gül bahçesi. “Cinân” cennetler.

*Ƙanı ol leşker-i temâşâyî
Ƙanı ol kışver-i sehâ hanı*

O, seyredilmeye değen ordu nerede, o cömertlik ülkesinin hanı nereye gitti.

“Leşker” ordu. “Temâşâyî” seyr ve temaşaya layık. “Kışver” ülke. “Sehâ” cömertlik.

*Ƙanı ol şâh-ı dîv âh itseñ
Yaş yerine akar ciger Ƙanı*

O şah nerede? diye âh edecek olsak gözlerimizden yaş yerine ciğerlerimizin kanı akıyor:

*Öldi sulţân selîm hayf u dirîğ
Hem kalem ağlasun anı hem tîğ*

Vah yazık ki Sultan Selim öldü. Ona hem kalem, hem de kılıç ağlasın.

Dördüncü bend

*‘Azmd e nev-civân vü hazmd e pîr
Şâhibü’s-seyf şâ’ibü’t-tedbîr*

Azm-perverlikte genç, ihtiyâtkârlıkta ihtiyardı. Kılıcına sahip ve tedbirinde musîb idi.

Yani tercübeli bir ihtiyâtkâr gibi düşünür, karar verince gençler gibi işe atılırdı. Kılıcının hakkıyla sahibi bir kahramandı. Verdiği ve aldığı tedbirler pek doğru olurdu.

“Nev-civân” genç. “Hazm” ihtiyât. “Seyf” kılıç. “Şâ’ib” isabet eden, re’yi doğru olan.

*Hem şaf-ârây idi, hem Âsaf-re’y
Ne vezîr ister idi vü ne müşîr*

Hem muharebe safını süsleyen bir cengâver; hem de düşüncesi Âsaf kadar parlak bir siyasî idi. Bundan dolayı vezir de müşîr de istemezdi.

Şâir, vezir kelimesiyle siyasat, müşîr lafziyla harp idaresine işaret etmiş, padişahın iki hususta mahareti olduğu için vezire ve müşîre ihtiyacı bulunmadığını anlatmak istemiştir.

Derler ki: Yavuz'a vezir dayanmazdı. Cüz'î bir kusurunu gördüğü veziri derhal öldürdü. Onun için:

*Rakîbin ölmesine çare yoktur
Vezir ola meger Sultan Selîm'e*

denilmişti. Fakat değerli adamları takdir ederdi. Mesela bir gün İbn Kemâl ile at başı beraber giderken kazaskerin bindiği atın bastığı bir su birikintisinden sıçrayan çamur, padişahın kaftanını girlettiği halde kızmamış, onu bir şeref sayacağını söylemişti.

Keza sadrazam Pîrî Paşa bir gün “Şevketlim; günün birinde beni de öldürteceksin. Bari bunu bir iki gün evvel haber ver ki vasiyetnamemi yazabileyim demiş. Padişah, buna birçok güldükten sonra “Dediğin hatırımdan geçmiyor değil. Lakin yerine koyacak adam bulamıyorum.” cevabını vermişti.

Yine o şiddetli hükümdar, nişancısı Cafer Çelebi'yi (askeri isyana kışkırtanlar arasında bulunduğu için) idam ettirmiş, sonra Çelebi'nin ilmî faziletlerini düşünerek “Cafer'i ölümden kurtarmak için içinizde şefaât edecek bir adam yok mu idi? diye vükelâsını tekdîr etmişti.

“Şaf-ârây” muharebede asker saflarını süsleyen, onları münasip yerlere ta'biyye eden ve aralarında bulunup efradına cesaret ve kuvvet veren.

“Âsaf” Süleyman peygamberin veziri. Gayet tedbirli bir adammış.

“Re'y” fikr, re'y. “Âsaf-re'y” Âsaf fikirli, onun gibi düşünen ve re'y veren.

Bu beyitte “nev-civân” ve “pîr” kelimeleri beyninde tezâd, “şaf-ârây” ile “Âsaf-re'y” arasında cinas-ı nâkıs sanatları vardır. Her iki sanatın tarifi yukarıda geçmiştir.

*Eli şemşîr idi dili hançer
Nîze idi kolu ve parmağı tîr*

Eli kılıç, dili hançer, kolu mızrak, parmağı ok tesiri yapardı.

Evet Yavuz'un dili hançer gibi idi. Sert sözleri ve idam hükümleri muhatap olanların yüreğine işlerdi. Parmağı, eli ve kolu da harp meydanlarında okların atılmasına, mızrakların fırlatılmasına ve kılıçların kınlarından sıyrılmasına sebep olurdu.

“Şemşîr” kılıç. “Nîze” mızrak. “Tîr” ok.

*Az müddetde çok iş itmişdi
Sâyesi olmuş idi 'âlemgîr*

Dokuz seneyi doldurmayan saltanat müddetinde çok iş yapmış, her biri ayrı bir âlem olan birkaç ülkeyi sâyesi altına almıştı.

“Sâye” gölge. “Âlemgîr” âlemi zabteden.

*Şems-i 'aşr idi 'aşrda şemsiñ
Zıllı memdûd olur zamânı kaşîr*

Sultan Selîm, asrının güneşi idi. Asr vaktinde güneşin gölgesi uzar, fakat zamanı kısa olur.

“Asr” hem yüz senelik bir devr, hem de ikinci vakti demektir. Şâir, padişahı asrının güneşi yapıyor. Asr güneşinin gölgesi uzun ve gurûba kadar zamanı kısa olduğunu söyleyerek onun saltanat müddeti olan 8 sene 8 ay içinde birkaç ülkeye sâye saldıgını anlatıyor.

“Zıl” gölge. “Memdûd” uzun. “Kaşır” kısa.

*Tâc u taht ile fahr ider begler
Fahr anuñla iderdi tâc u serîr*

Beyler, hükümdarlar, tac ve taht ile övünürler. Halbuki tac ve taht onunla iftihar ederdi.

“Tâc” hükümdar serpûşu. “Taht” hükümdarın makamı, oturduğu yer. “Fahr” övünmek. “Serîr” sedir.

*Göñli ol sūrda bulurdi sūrūr
Ki çala çağır idi tîğ ü nefîr*

Onun gönlü, kılıcın çaldığı, borunun çağırıldığı bir düğünde eğlenirdi.

Çalmak masdarının müteaddid mânâsından biri de: vurmak, bilhassa kılıçla vurmaktır. Yüzünde kılıç yarası eseri bulunanlara “çalık” denilirdi.

Çağırmaq masdarının birçok mânâsından biri de seslenmektir.

“Nefîr” borudur ki manda boynuzundan yapılır ve üfleyince şiddetli ve korkunç bir ses çıkarır, böyle olduğu için muharelerde kullanılırdı.

İşte Yavuz böyle bir düğünde, yani yiğitlerin düğünü olan muharebede bulunmaktan zevk alırdı.

*Rezm işinde bezm-i ‘ayşında
Görmedi pîr-i çerh aña nazîr*

Muharebe işinde olsun, ‘ayş u nûş meclisinde olsun ihtiyar felek, ona benzer birini görmedi.

Feleğe ihtiyar denilmesi, eskiliğinden, bir de ufuklara doğru eğriliği dolayısıyla beli bükülmüş gibi görünmesindedir.

“‘Ayş” yaşamak, geçinmek demek olduğu gibi işret etmek mânâsına da gelir, hususıyla “bezm-i ‘ayş” tekibinden o mânâ kastedilir. “Nazîr” benzer.

*Çıkısa eyvân-ı bezme mihr-i münîr
Girse meydân-ı rezme şîr-i dilîr*

Meclis kurulan köşke çıkınca güneş gibi parlardı. Harp meydanına girince de cesur bir arslan gibi düşmana atılırdı.

“Eyvân” köşk. “Münîr” parlak ve aydınlatan. “Şîr” arslan. “Dilîr” cesur, yürekli.

*Olıcağ dârü-gîr ol şîri
Añsun ve kanlar ağlasın şemşîr*

*Harp olunca kılıç, arslanı hatırlasın da kanlar ağlasın.
“Olıcağ” olunca. “Dārū-gīr” muharebe. “Şemşīr” kılıç.*

*Öldi sulṭān selīm ḥayf u dirēğ
Hem kalem ağlasun anı hem tūğ*

*Vah yazık ki Sultan Selim öldü. Ona hem kalem, hem de kılıç ağlasın.
Beşinci bend*

*Çerḥ kendüsin itdi zīr ü zeber
Meger irdi kulağına bu ḥaber
Ki ḳodı dīde ter cihān ḥalkın
Huşk-leb gitdi şāh baḥr ile berr*

Karanın ve denizin şahı olan Sultan Selim, dudakları solmuş bir halde gitti ve cihan halkını gözü yaşlı bıraktı diye haber almış olacak ki felen kendisini darmadağın etti.

“Zīr ü zeber”: Alt üst mânâsınadır. Alt üst olmakta bozukluk ve perişanlık bulunacağından ona mukabil “darmadağın” tabirini kullandım.

“Dīde-ter” gözü yaşlı, ağlayan. “Huşk-leb” dudağı kurumuş ve solmuş.

Dīde-ter ve huşk-leb terkibleri arasında îhâm-ı tezâd vardır.

Bu beytin ikinci mısrası mecmuada “huşk-leb gitdi şāh-ı baḥr u berr” suretinde çıkmıştır. Vezninde bir hece eksik olduğu için “şāh-ı baór ile bir” yaptım. Vâkıâ kaideye uygun değildir. Lakin başka türlü düzeltmedim. Doğrusunu gören olursa tashih buyursun.

*Kān-ı iḥsān u āsumān-ı kemāl
Cān-ı ḥalk u cihān-ı faẓl u hüner*

O padişah ihsan madeni, kemâlât seması idi. Halkın canı, faziletin ve marifetin cihanı hükmündeydi.

“Kān” maden. “Āsumān” gök. “Kemāl” bütünlük, noksansızlık. “Cihān” dünya. “Faẓl” fazilet, başkalarında olanlardan fazla bilgi. “Hüner” marifet, maharet.

*Server-i meh-külāḥ mihr-efser
Ḳayşer-i Cem-ḥaşem Sikender-der*

Külāḥı ay, tacı güneş kadar parlak bir sultandı. Öyle bir sultandı ki maiyyeti arasında Cemşid’ler bulunurdu. Kapısı, İskender’in kapısı gibi âlemin müracaatgâhı idi.

“Server” büyük, reis, hükümdar. “Efser” tac. “Ḳayşer” garbî ve şarkî Roma imparatorlarının ünvanı. Sonra bu tabir, Acemlerde Hüsvrev, Araplarda Kısra olmuş, daha sonra Çar, Çasar ve Kayzer şekillerine girmiştir. “Sikender” meşhur Makedonyalı cihangir. “Der” kapı.

*Dūr olmuşdı cevr-i deycūrī
Nūr-ı ‘adliyle hep ṭolup kişver*

Ülke, onun adaleti nuruyla dolmuş, karanlık zulmü, yahud zulm zulmeti memleketten uzaklaşmıştı.

“Dür” uzak. “Cevr” zulm. “Deycürî” karanlık. “Kışver” ülke.

*Çekmiş idi elin yeñine kılıç
Dilini kendüde tutup hançer*

Onun devrinde hançer, dilini kendinde tutmuş, kılıç da elini yenine çekmişti.

Kılıcın elini yenine çekmesi: namlısının kını içinde durması. Hançerin dilini tutması: kimsenin yüreğine saplanmaması demektir.

Şâir, galiba bu beyt ile halkın elindeki kılıcı ve belindeki hançeri murad ediyor.

*Şarşar berg-rîz-i mevt itdi
Gül gibi 'ömr defterin ebter*

Ölümün yaprak döken fırtınası, onun *ömür defterini yaprakları dökülmüş güle döndürdü.*

“Şarşar” fırtına. “Berg-rîz” yaprak döken. “Ebter” esasen kuyruğu kesik demektir. Mecazen nesli kalmayan adam ve sonuna ermeyen iş mânâsına da kullanılır.

Şâir, burada ömrü deftere, günleri sahifelere benzetiyor. Sonra o defteri, yapraklardan müteşekkil gül mecmuasına teşbih ediyor ve sert bir rüzgarla gülün yaprakları nasıl dökülür dağılırsa padişahın hayat defteri de öyle oldu diyor.

*Bu muşîbetle oda yandı cihân
Düda boyandı künbed-i aḥḍar*

Padişahın ölümü felaketiyle dünya ateşe yanmış oldu, gökkubbe de onun kara dumanlarıyla matem rengine boyandı.

“Muşîbet” felaket, bela. “Düd” duman. “Künbed” kubbe. “Aḥḍar” yeşil. “Künbed-i aḥḍar” gökkubbe, yeşil kubbe gibi görünen gökyüzü.

*Mihr ü mehden elinde iki taş
Ṭurmadan sînesini çerḥ döger*

Felek eline ay ve güneşten iki taş almış, durup dinlenmeden onlarla göğsünü dövüyor. “Sîne” göğüs. “Çerḥ” felek.

*Öldi sulṭân selîm ḥayf u dirîğ
Hem kalem ağlasun anı hem tîğ*

Vah yazık ki Sultan Selim öldü. Ona hem kalem, hem de kılıç ağlasın.
Altıncı bend

*Gökde ebr-i bahâr ağlar anı
Yaş döküp zâr zâr ağlar anı*

Gökteki bahar bulutu, gözlerinden yaş döküp inleye inleye hıçkırma hıçkırma ona ağlamaktadır.

“Ebr” bulut. “Zār zār” inleye inleye, hıçkırma hıçkırma.

*Berf u bārān degildürür, felegiñ
Göñli, gözi yanar ağlar, felegiñ*

Yağan yağmur ve kar değildir. Gönlü gözü yanıyor da felek ona ağlıyor.
“Berf” kar. “Bārān” yağmur.

*Yağmur olup yağar gözi yaşı
Añıcağ rüzgār ağlar anı*

Zaman, padişahı hatırladıkça ona ağlıyor ve gözyaşları yağmur olup yağıyor.
“Añıcağ” anınca, hatırlayınca. “Rüzgār” zaman.

*Ƙara giymiş şehāb-ı muzlimden
Gök olup sügvār ağlar anı*

Gökyüzü, matemzede olmuş, karanlık buluttan kara elbise giymiş de ona ağlıyor.
“Şehāb” bulut. “Muzlim” karanlık. “Sügvār” matemzede, matemli.

*Saht mevc ile sīnesini döğüp
Acı ile bihār ağlar anı*

Denizler, sert dalgalarla göğsünü dövüyor ve onun acısıyla ağlıyor.
“Saht” sert. “Mevc” dalga. “Bihār” denizler.

*Gözleri yaşı çeşmeler olmuş
İñleyüp kühsār ağlar anı*

Dağların gözyaşları çeşmehalini almış, kendileri de inleye inleye ona ağlıyor.
“Kühsār” dağlık, dağ.

*Ne kadar taş bağırlı olsa dağı
Aña bī-ihtiyār ağlar anı*

Dağ ne kadar taş bağırlı olsa onu hatırlayınca elinde olmaksızın ağlıyor.
“Taş bağırlı” sert yürekli, merhametsiz, duygusuz. “Bī-ihtiyār” elinde olmaksızın, mecburî.

*Akıdup gözyaşını taşlarla
Dögünüp cūybār ağlar anı*

*Irmaklar taşlarla dövünerek gözyaşını akıtıyor ve ona ağlıyor:
“Cüybār” ırmak, nehir.*

*Çeşmeler dağı yaş döker tırmaz
Her kimüñ çeşmi var ağlar anı*

Çeşmeler de durmadan yaş döküyor. Hulasa kimin gözü varsa ona ağlıyor.

*Türk u Rüm ‘Arab, ‘Acem, Deylem
Türkmân u Tatar ağlar anı*

Türk, Rum, Arap, Acem, Deylem, Türkmen ve Tatar kavimlerinin hepsi de onun için ağlamaktadır.

*Öldi sulţān selīm hayf u dirġ
Hem kalem ağlasun anı hem tġ*

*Vah yazık ki Sultan Selim öldü. Ona hem kalem, hem de kılıç ağlasın.
Yedinci bend*

*Gül-i gülzār-ı mülk şoldı hemī
Cüybār-ı kerem şoġuldı hemī*

Hükümdarlık bahçesinin gülü soldu, keremırmaġı topraġa çekildi. Öyle mi?

Bu bendin bütün beyitlerinde tecâhül-i ârif sanatı vardır.

Tecâhül-i ârif: Bir şeyi bilirken bir nükteye binaen bilmiyormuş gibi davranmaktır.

“Şoġuldı” zannıma göre bizim “sokuldu” dediğimiz olacak ki, girdi, yere çekildi demektir.

*Zulmet-i mâtem içre kaldı cihān
Mıhr-i burc-ı şeref tutuldı hemī*

Dünya matem karanlığında kaldı. Şeref burcunun güneşi tutuldu da ondan, öyle mi?

“Borc” güneşin fezada bir sene içinde kat’ ettiği mesafenin on ikide biri. On iki burc vardır ki güneşin birinden diğerine geçmesi bir ay sürer. Şâir, izz ü şeref denilen hali burca benzetiyor, Sultan Selim’i, o şeref burcunun güneşi yapıyor. Padişahın ölümünü, şeref burcundaki güneşin tutulmasına teşbîh ediyor.

*İñledi derd ile zemîn ü zamān
Ġam-ı mâtem cihāna tıldı hemī*

Zemin de, zaman da dert ile inledi, matem kederi bütün cihana yayıldı, öyle mi?

*Lāle yüzün ciger kıyıyla yuyup
Şaçlarını benefşe yoldı hemī*

Lale çiçeği, ciğerinin kanıyla yüzünü yıkadı, menekşe çiçeği de kederinen saçlarını yoldu, öyle mi?

*Seyl-i tūfān merg idüp nāgāh
Sedd-i İskenderi bozuldı hemī*

Ölüm tufanının seli gelip çarptı da İskender seddi bozuldu ve yıkıldı, öyle mi?

“Seyl” sel. “Tūfān” suların taşkınlığı. “Merg” ölüm. “Nāgāh” ansızın.

İskender’in bir sedd, yani su bendi yaptırdığı benim de malumum değildir. Tarihteki meşhur su bendi Sedd-i Mârib’dir ki Sebe şehri civarında iki dağ arasına yüksek ve kalın bir duvar inşa edilerek içerisi bend haline getirilmişti. Yağmur mevsimlerinde o bend dolar, kurak zamanlarda içerideki sular, lüzumu kadar salıverilirdi. Sonra bakımsızlık yüzünden Sedd-i Mârib harap oldu. O koca duvar, suların tazyikine dayanamadı yıkıldı. Taşkın sular, Mârib şehrine hücum ile harap etti. Ahaliden sağ kalabilenler, San’â’ya göçtüler. Orası Samîriye devletinin ikinci payitahtı oldu ki Hicret’ten 530 sene evveldi.

Sedd-i Mârib’in Samîriye devleti zamanında yapıldığı biliniyorsa da yaptıranın adı zabtedilmemiştir. O cesim eseri belki birkaç hükümdar inşa ve ikmale çalışmıştır. Öyle sanıyorum ki nâzım İbn Kemâl, Sedd-i Mârib’i Samîr hükümdarlarından Zülkarneyn’in yaptırmış olduğuna ihtimal vermiş, bazı müverrihlerce onun adına bir İskender’lik yahut mahud İskender’in sonuna bir Zülkarneyn’lik takılmış olduğundan şâirler de İskender’i zikir ile Zülkarneyn’i murad etmiştir. Halbuki Zülkarneyn ile İskender ayrı ayrı iki adamdır. Biri Yemenli, öteki Makedonyalıdır. Biri İbrahim peygamberle muasırdır, öteki milattan üç asır kadar evveldir.

Şâir; doğru, yalnız tarihî bir vak’aya telmîh ile Yavuz’un sağlam vücudunu bendin metin duvarına, ölüm tufanını benddeki suların tuğyanına benzetiyor. Ecel dalgalarının gelip çarpması o dayanıklı duvarı, yani Selim’in vücudunu devirdi, öyle mi? diye soruyor.

*Cān-ı ‘ālem cihānı terk itdi
Cism-i ‘ālem zübül buldı hemī*

Dünyanın ruhu olan Sultan Selim, cihanı terk etti de dünyanın gövdesi soldu ve kurdu, öyle mi?

“Zübül” solmak, kurumak.

*‘Ākıbet hilkat-ı laţifinden
Hil‘at-i ‘āfiyyet şoyuldı hemī*

Niyahet onun latif yaradılmış vücudundan afiyet elbsesi soyuldu, öyle mi?

“Hilkat” yaradılış, burada cisim demektir. “Hil‘at” elbise, kaftan.

*Nüş yirine ‘ayşın cāmı
Nüş-i pür-zehr-i kahr taldı hemī*

İşreti kadehindeki tatlı mâyi’ yerine iğneli ve zehirli kahr içkisi doldu, öyle mi?

“Nüş” tatlı. “Cām” kadeh. “Nış” iğne, diken. “Pür-zehr” zehirli.

*Āh u zār ile ʔoldı şehir ü diyār
Şehriyār-ı zamāne oldu hemī*

Şehirler ve memleketler âhlar ve iniltilerle doldu. Zamanenin şehriyanı öldü, öyle mi?

*Rūm u Şām u ‘Arab ‘Acem şāhı
Öldi, emri temām oldu hemī*

Rum, Şam, Arabistan, Acemistan kıtalarının şahı olan sultan Selim öldü ve saltanatı emri tamam oldu, öyle mi?

*Öldi sulţān selīm hayf u dirĕğ
Hem kalem ağlasun anı hem tĕğ*

Vah yazık ki Sultan Selim öldü. Ona hem kalem, hem de kılıç ağlasın.

Yeni harflerle istinsah tarihi
31 Mayıs 1961 Pazar

Kaynakça

- Atsız, “Kemalpaşa-oğlu’nun Eserleri”, İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası, 1966, S. 6.
Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333, C. 1.
Çağlayan, Bünyamin, “Kerbela Mersiyeleri”, Gazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1997.
Tahirü’l-mevlevî, *Edebiyat Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994.

BEHCETÜ'L-HADÂ'İK ESERİNİN BERLİN NÜSHASI

Arş. Gör. Melike UÇAR
Erciyes Üniversitesi

Giriş

1. Behcetü'l- Hadâ'ik'in İçeriği

Eski Anadolu Türkçesi, Türkiye Türkçesinin Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurulmasından sonraki 13-15. yüzyıllar arasında gelişme kaydeden yazı dilinin adıdır (Özkan 195: 34). Bu yüzyıllar arasında beş yüz dolayında eser yazılmıştır. Bu eserler içerisinde Türkolojii uzun yıllar meşgul eden *Behcetü'l Hadâ'ik*'in yapılan son incelemede 669/1270-685/1286 tarihleri arasında yazıldığı tespit edilmiştir. Metnin yazımı 16 yıl sürmüştür (2011: 167). Eserin adının elimizde bulunan eski harfli beş nüshada şöyle yazıldığı görülmektedir:

Bursa Nüshasında: Behcetü'l-ħadâ'ik fî Mev'izi'l-ħalâyiğ

İbrahim Efendi Nüshasında: Behcetü'l-ħadâyiğ fî Mevâ'izi'l-ħalâyiğ

Yazma Bağışlar Nüshasında: Behcetü'l-ħadâyiğ ve Mev'ize'l-ħalâyiğ

Ankara Nüshasında: Behcetü'l-ħadâyiğ fî Mev'izi'l-ħalâyiğ

Berlin Nüshasında: Hezâ kitâbu Behcetü'l- ħadâyiğ fî mev'izi'l- ħalayığ

En eski tarihli nüsha olan Bursa nüshasındaki yazımı esas alarak eserin tam adının *Behcetü'l-ħadâ'ik fî Mev'izi'l-ħalâyiğ* olduğunu kabul etmekteyiz. Müellifin tam adı Fahrüddîn bin Mahmûd ibni'l-Hüseyn ibni Mahmûd et-Tebrîzî'dir. Eserin kaleme alındığı yer Kayseri'ye bağlı Karahisar-ı Develi ilçesidir (Koç 2011: 167). Bu yerleşim yeri günümüzde Yeşilhisar adındadır.

Behcetü'l-Hadâ'ik dini-ahlâki mensur bir eserdir. Eser, yazılış sebebinin, mahiyetinin ve adının açıklandığı bir mukaddime ile başlamaktadır. Daha sonra tevhid, Kur'an, âlimler, Allah'ın fazlı, ölüm, sabır, ibadet gibi konular; receb, şaban, ramazan, zilhicce gibi ayların faziletleri; ramazan ve kurban bayramları; arefe, cuma, aşure, kadir gibi önemli gün ve geceler; Hz. Adem'in cennetten kovulması, Hz. Musa'nın Firavun'u imana daveti, Hz. Yusuf kıssası, Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesi; Hz. Muhammed, Yakub, Yusuf, İbrahim, Musa peygamberlerin vefatları, ayrıca çeşitli konulardaki ayet ve hadislerin anlamları üzerinde de durulmaktadır. Mensur olan eserde bir hitabet üslubu vardır. Yer yer sorulu cevaplı bilgiler de mevcuttur.

Eser, 41 meclisten oluşmaktadır. Fakat klasik metinlerde sıklıkla rastlanan secili yapıyla arı Türkçe metin boyunca dikkat çeken bir husustur. Eserin Arapça ve Farsça bilmeyen vaizlerin isteği üzerine vaizlerin ihtiyaçlarını gidermek amacıyla Arapça ve Farsça yazılmış çeşitli vaaz kitaplarından faydalanılarak meydana geldiğini söylemek mümkün-

dür. Bu dillerden kitaba alınan manzum parçaların tercümeleleri de yine manzum olarak verilmiştir. Eserde ayet ve hadislerin orijinallerine ve tercümelelerine sıklıkla yer verilmektedir. Bu ayet ve hadislerle bağlantılı olarak çeşitli hikâyeler anlatılmıştır. Konu ile bağlantılı olarak birtakım manzumelere de yer verilmiştir. Bunlar kaside, mesnevi, kıta, rubai ve beyit türünde aruz ve hece ölçüsüyle yazılmış parçalardır. Koç, konuların üç aylar ve kandiller olması eserin bu aylarda vaizlerce camilerde işlenen konuları bir araya getirmek için vücuda getirildiğini düşünmektedir (Koç 2011: 168-169). Metni bir bütün olarak ele aldığımızda bu fikrin doğru olma ihtimali yüksek görünmektedir.

2. Behcetü'l- Hadâik'in Nüshaları

Yapılan inceleme sonucunda bu eserin Bursa'da 1 (Bursa Bölge Yazmalar Kütüphanesi, Kurşunluoğlu bölümünde, no. 99), İstanbul'da 2 (Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi bölümünde, no. 354; Yazma Bağışlar bölümünde no. 4040), Ankara'da 1 (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, no. 35879), Almanya'da 1 (Berlin, Staatsbibliothek Devlet Kütüphanesi, no. 1076) olmak üzere toplamda 5 nüshası bulunmaktadır. Eserin bugüne kadar tespit edilebilen dört nüshasının nerede, kaç tarihinde, kim tarafından istinsah edildiği, kaç varaktan oluştuğu ve nüshanın bulunduğu yer ve yazım şekli hakkında Koç (2011: 159-174) makalesinde ayrıntılı bilgi vermektedir.

• Bursa Bölge Yazmalar Kütüphanesi, Kurşunluoğlu, no. 99; İst. 703

Ebû Bekr Şeyh Ali b. Muhammed 703/1303'te istinsah etmiştir. Koyu kahve rengi semseli eski meşin cilt içinde bulunan Kurşunluoğlu nüshasının boyu 22 x 16 cm ebatındadır. Metin sade, harekeli nesih ile yazılmıştır. Yazma 177 varaktan oluşmaktadır.

Bu nüsha eserin en eski nüshasıdır. İçerisinde arkaik unsurları çokça barındırmaktadır. Buluç 1945'te Bursa'da Orhan Kütüphanesi'nde inceleme yaparken Kurşunluoğlu bölümünde yer alan *Behcetü'l-Hadâ'ik* nüshasını tespit eder. 1945 senesinde aynı nüshadan Ertaylan da bahsetmektedir. İstinsah tarihi 1303 olan bu eser, Buluç'a göre Doğu ve Batı Türkçesi dil özelliklerini bir arada bulundurur (1955: 127). Ayrıca Buluç, eserin Mısır Kıpçakçası ile Oğuz Türkçesinin karışımı olarak görüldüğünü ifade etmektedir.

Önceden tam anlamıyla karışık dilli bir eser olduğunu savunan Canpolat (1968: 165-175), bir diğer makalesinde karışık dilli veya bir geçiş döneminin olmadığını düşünmektedir. Bu eserde iki dilin de etkilerinin görülmesi karışık bir dil evresi varmış gibi görüldüğünü fakat metinde görülen bu ikili kullanımları daha çok müstensihlere bağlayarak fikir değiştirmiştir (Canpolat 1995: 51-66).

Koç'un verdiği bilgilere dayanarak Selçukluların Moğol idaresine bütünüyle bağlanması ve Abaka tarafından yönetime el konulması 1270-1286 yılları arasına tekabül etmektedir. Siyasi olaylar ve Moğol istilası sebebiyle Fahrüddîn bin Mahmûd ibni'l-Hüseyn ibni Mahmûd et-Tebrîzî, Horasan, Maveraünnehir ve İran coğrafyasından Anadolu'ya gelmiş fakat Oğuz Türkçesini tam olarak öğrenme fırsatı bulamamıştır (Koç 2011: 159-174).

Yazar her ne kadar eserini Eski Anadolu Türkçesi ile yazmak istese de eski yazı dilinin etkisinden kurtulamamıştır. Bu sebeple bu en eski tarihli nüshada hem eski Türkçenin hem de Eski Anadolu Türkçesinin etkisi oldukça açık görülmektedir.

• **Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi no. 354; İst. 880**

Eserin kapağı koyu kahverengi renginde olup, eser meşin ciltlidir. Ölçüsü 25 x 17 cm olup, kâğıdı bej renklidir. Metin harekeli nesih ile yazılmıştır, 325 varaktan oluşmaktadır. İstinsah tarihi 880/1475'tir. Bu nüsha Bursa nüshası dışındaki nüshalara nazaran arkaikliğini koruyan bazı kelimeler ve imla hususiyetleri barındırmaktadır. Her ne kadar tarih olarak Bursa'dan sonra Berlin nüshası kaleme alınmış olsa da içerisindeki arkaik malzemeden ötürü İbrahim Efendi nüshası Bursa kadar olmasa da birçok eskicil ögeyi barındırmaktadır.

• **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, no. 35879**

Karışık dil hususiyetlerinden arınmış olan bu yazmayı Esad Coşan 1964'te ilim âlemine tanıtmıştır. Nüsha, miklepli, sırtı meşin, eski bir cilt arasındadır. Ölçüsü 15 x 20 cm'dir. Her sayfada 15 satır bulunmaktadır. Metin harekeli, okunaklı bir nesihle yazılmış olup, söz başı olan kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eserin 140. varaktan sonrası (20-41. meclisler) bulunmamaktadır. Koç, son sayfalara hareke konulmadığı göz önüne alınarak, kitabın istinsahnın tamamı erdirilmediğini düşünmektedir (2011: 163).

• **Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar no. 4040**

Nüsha, harekeli nesihle yazılıdır. 14 x 20 cm ebadında ve 17 satırdan oluşmaktadır. Yazma üç eserden meydana gelir: Behcetü'l- Hadâyik ve Mev'izi'l-Hakâyik (1b-137a), Güzîde (137b-189a), ismi tespit edilemeyen bir ahlak kitabı (189b-206b). Toplam 133 varaklık eserin istinsahı, telifinden iki yüz otuz sekiz yıl sonra 20 Ramazan 930/21 Temmuz 1524'te Topkapı Sarayı kapıcıbaşısı Hayreddin tarafından yapılmıştır.

3. Behcetü'l- Hadâ'ik'in Berlin Nüshası

Berlin Staatsbibliothek devlet kütüphanesinde bulunan bu nüsha Hs. or. quart 1076 numarada kayıtlıdır. Her sayfada 15 satır bulunmaktadır. Eser, 26,5 x 16,5 cm ölçüsünde, nesih hatla Recep 832 / Nisan 1429'da Yusuf b. Süleyman el-Osmanî tarafından istinsah edilmiştir. Koç, makalesinde Berlin nüshasının 291 varaktan oluştuğunu ifade etse de metin 581 sayfadan yani 289 varak + 1 sayfadan oluşmaktadır. Eserin son sayfasının sol üst köşesine 290 rakamla yazılmıştır. Bu sayfada esere dahil 5 satır bulunmaktadır. Geriye kalan kısım ile diğer 1 sayfa başka bir kalem tarafından ele alınmış Farsça beyitlerden oluşmaktadır. Yani bu haliyle eser 290 varaktan oluşmaktadır.

Eserde zaman zaman kenarlara yazılmış cümleler görülmektedir. Bu cümleler çıkma işareti ile gösterilmiştir. Meclis başlıkları çoğunlukla kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ayrıca Arapçası verilen ayetlerden sonra gelen ma'ni, tercüme gibi yerler, hikâye, kıt'a başlıkları da kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Yazı okunaklı ve güzeldir. Fakat müstensihnin zaman zaman hareke hatası yaptığı, yanlış yazdığı kelimelerin üzerini karaladığı yerler de mevcuttur.

İbrahim Efendi nüshası ile karşılaştığımızda 290. varak yani Berlin nüshasındaki son sayfa İbrahim Efendi nüshasında 307. varağa denk gelmektedir. İbrahim Efendi nüshasının 325 varaktan oluştuğu göz önünde bulundurulursa 19 varakın eksik olduğunu söylemek mümkündür. Berlin nüshasında bulunup da İbrahim Efendi nüshasında bulunmayan bazı bölümler de mevcuttur. Bunlar 8a-8b; 276a-283b; 219a-242b olup toplamda

33 varaktır. Ayrıca aralarda atlanmış satırlar da mevcuttur (50a ilk 6 satır İbrahim Efendi nüshasında yok) 8a-8b ile 276a-283b varaklarını müstensihin gözünden kaçmış bir atlama olarak görmek mümkündür. Çünkü eksik olan bu yerlerin devamı İbrahim Efendi nüshasında bulunmaktadır. Fakat doğrudan Hz. Ali'nin anlatıldığı 219a-242b varaklarının bilerek çıkarılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü İbrahim Efendi nüshasında Hz. Ali ile ilgili olan kısımların çok az olduğu dikkati çekmiştir ve bunun sebebinin dini-siyasi olduğu düşünülmektedir.

Metnin giriş kısmı Bursa nüshası ile bazı imla farklılıkları dışında aynıdır. Bu kısım İbrahim Efendi nüshasının giriş kısmında bulunmamaktadır. Metin şöyle başlamaktadır:

Bismi 'l-llāhi 'r-raḥmāni 'r-raḥīm

(1) *Ḥamd ve senā ol Taḥrī'ya kim yaratdı, gökleri bezedi, ay ı gün-ile (2) ve ilduz-ıla döşedi, yeri bezedi, dürlü halk-ıla ve dün i gündüz-ile (3) 'arşı yaratdı, 'arş aña turaḳ degül. Taḥte ş-serā hem aña (4) irak degül, kaḏımdür; ḥades aña érmez, kâdirdür, ziyâdet ve (5) noḳşan aña degmez, mekân yaratdı ol mekânda durmadı, (6) zamân getürdi, zamân anı görmedi ve érdi kaḏım zât-ıla kimse (7) anı var kılmadı. On sekiz biḳ 'âlem yaratdı, kimse kendüzine (8) yâr kılmadı. Zâtınuḡ nihâyeti yok, şıfâtınuḡ gâyeti yok, mevcüddür. (9) Vâcibü'l-vucüd ilkinde ibtidâ yok. Bâkîdür ve dâyîmü'l-vucüd soḡına (10) intihâ yok, zâhirdür; göze görünmez bâḡındur; göḡülden şavılmaz (11) hû elevvelu bir vaḳtın yer yüzün gün-ile yalduzlar ve bir vaḳtın gök (12) yüzünde gösterür gevher gibi ilduzlar bireḡünüḡ göḡsini [2a] (1) sefinesin kıluḡ şekür ad vèrür ...bireḡünüḡ (2) göḡlini gine kâni kıluḡ, kaḑür ad vèrür yüz biḳ hezârân hezâr(3)dur zi-şalavât ve selâm ve taḥiyyât Muḡammedi Muştâfâ üzerine ve anuḡ (4) ehline ve şaḡâbine ve rızvânullahı 'aleyhim ecma 'îne ämma Ḥaḳ sü-bḡânehu (5) ve Te'âlâ bu za 'ıf kulı 'inâyet denjizine taldurdi ve imân ve ma'rifet birle göḡlini güldürdi ve faḑlı birle 'ilimden ve ḡikmetinden buḡa bildürdi. (2) Bir nicesi rabbânî 'âlimden ve bir nicesi rûḡânî 'âlimden ve bir nicesi qarındaşları (3) gördüm. Kim bular 'ilm-i va 'az içinde râḡib idiler ve aña yavlaḳ t̄alib idiler (4) ämmâ Tâzî ve Pârsî dilinden Türk dili üzre gâlib idiler ve bu za 'ıf (5) kıldan dilediler kim Türk dilince bu fenn içinde bir kitâb eyleyem ve miḑdâ(6)rumca nükte ve nazâyir söyleyem. Kaḑan kim bularuḡ sözlerine ḡüş dutdum (7) ve bu 'ilm içinde bularuḡ dileḡini bildüm. Bularuḡ dileklerin kabûl kıldum. (8) Bu kitâbı eyledüm. Behcetü'l-ḡaḑâyıḑ fî Mevâ'izi'l-ḡalâyıḑ dèyü ad vèrdüm. (9) Ümîz eyle dutdum kim bizden soḡra yâzıḡâr kala ve muḡâla' kılanlar bizi (10) du'â birle yâz kılarlar. Bu kitâbı tamâm kıлмаḡa tevfiḑ Taḥrī'dan diledüm (11) ve tevekkül aña kıldum*

Metinde en dikkat çekici hususiyetlerden biri cinaslı söyleyişin, şairane ifadenin metin boyunca devam etmesidir. Bu durum yazarın kaleminin güçlü olduğunu gösteren bir durumdur.

- İbrahim Efendi nüshasında bulunan kıt'alar, beyitler ve kasidelerin çoḡu Berlin nüshasında yer almamaktadır.

- Eseri söz varlığı bağlamında incelediḡimizde ve bu durumu İbrahim Efendi nüshası ile karşılaştırdıḡımızda ortaya ilginç sonuçlar çıkmaktadır:

1. İbrahim Efendi nüshasında '-e doğru yönel-' anlamındaki kelime *dapa yönen-* şeklinde iken Berlin nüshasında bu durum *-den yaḡa yönel-* şeklindedir.

İ 7a/14,15 gök dapa yönenmiş, B 7a/5 gökden yaḡa yönelmiş

2. Berlin nüshası bazı istisnalar dışında genellikle *ile / ıla* tarafındadır. İbrahim Efendi nüshasında ise daima *birle*'nin kullanıldığını görülmektedir.

İ 2a/2 ma'rifet birle, B 2a/5 ma'rifet-ile

İ 2a/2 fazlı birle, B 2a/ 5 fazlı-ıla

İ 96b/1 boynunuz birle, B 169b/1 boynunuz-ıla

3. Metinde bildirme eki -dur/-dür şeklindedir. Bu durum İbrahim Efendi nüshasında durur olarak görülür. Berlin nüshasında arkaik olarak durur şekline de rastlanılmaktadır.

İ 19a/5 rivāyet durur, B 17a/4 rivāyetdür

İ 155a/2 ma'ni durur, B 139b/2 ma'nmdür

4. İbrahim Efendi nüshasında 'üzere' kelimesi her zaman *üzere* şeklinde iken Berlin nüshasında kelime *üzre* şeklindedir.

İ 2a/4 üzere, B2a/9 üzre

İ 307a/7 üzere, B 289b/2 üzre

5. İbrahim Efendi nüshasında 'kız-, öfkelen-' anlamında daha çok *kakı-* fiili kullanılırken Berlin nüshasında *buş-* fiili kullanılır.

İ 15b/4 kakıduğı, B 13a/1 buşduğı

6. Metinde 'kokla-' anlamında İbrahim Efendi nüshasında *yıyla-* Berlin nüshasında *koğula-* kelimesinin kullanıldığı görülmektedir.

İ 18a/15 yıylamadum, B 16a/3 koğulamadam

7. Eski Türkçede 'ur-' şeklinde olan kelime İbrahim Efendi nüshasında eskiciliğini korurken Berlin nüshasında *vur-* şeklindedir.

İ 126b/6 urub, B 115b/7 vurdı

İ 153a/12 urdı, B 138b / 8 vurdı

İ 186b/13 uralar, B 161b/14 vuralar

8. 'gibi' kelimesi: İbrahim Efendi nüshasında bu kelime *gibi* şeklinde iken Berlin nüshasında *bigi* şeklindedir.

İ 22a/3 gibi, B 19b/3 bigi

İ 45a/13 gibi, B 41b/14 bigi

İ 211b/13 gibi, B 181b/7 bigi

9. Metinde 'tekrar' anlamında İbrahim Efendi nüshasında *gerü* Berlin nüshasında *yine, gine* şeklinde kullanıldığı görülmektedir.

İ 195b / 4 gerü, B 169a / 4 gine

10. İbrahim Efendi nüshasında çoğunlukla *gece* kelimesi kullanılırken Berlin nüshasında *dün* kelimesi ile karşılaşılmaktadır.

İ 53a/7 gece, B 50b/4 dün

11. İbrahim Efendi nüshasında *kul* kelimesi kullanılırken Berlin nüshasında *bende* kelimesi kullanılmaktadır.

İ 268a/12 kul, B 248b/13 bende

12. *anca* kelimesinin karşılığı Berlin nüshasında sürekli *eyle* şeklindedir.

İ 7b/8 anca kim, B 7b/14 eyle kim

İ 7b/9 anca kim, B 7a/15 eyle kim

13. İbrahim Efendi nüshasında *yıldız* kelimesi daima *yılduz* iken Berlin nüshasında daima *ılduz* şeklindedir.

İ 187a/11 yılduz, B 162b/9 ılduz

14. Berlin nüshasında *çok* kelimesi kullanılırken İbrahim Efendi nüshasında çoğunlukla *üküş* kelimesi kullanılmaktadır. Nadir de olsa İbrahim Efendi nüshasında *çok* kelimesini de görmek mümkündür. Her iki nüshada da *delim* kelimesi görülür. *Üküş* kelimesi Berlin nüshasında sadece iki yerde geçmektedir. Sonuç olarak; Berlin nüshasının *çok*,

İbrahim Efendi nüshasının *öküş* yanında olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum Berlin nüshasının dilini günümüze yaklaştırırken İbrahim Efendi nüshasının dilini Eski Türkçeye yaklaştırmaktadır.

İmla ve ses hususiyetlerine baktığımızda da metnin Oğuzcalaşmış olmasının yanı sıra bazı arkaik unsurları da barındırdığı görülmektedir.

1. İbrahim Efendi nüshasında Tañrı kelimesi nun-kef şeklinde yazılması eski imlanın bir kalıntısı olarak metinde yaşamaktadır. Ayrıca metinde s yazımı sadece Tañrı kelimesinde tespit edilmiştir. Berlin nüshasında bu kelime hep ʔ'lidir ve Tañrı şeklindedir.

Berlin nüshası: تَاڭرَى (Tañrı)

İbrahim Efendi nüshası: تَاڭرَى (Tañrı)

2. İbrahim Efendi nüshasında kelime ortasında $q > h$ olması daha sık rastlanan bir durum iken Berlin nüshasında kelime ortasında bu dönüşümün olmadığı ve q 'lı kullanımın devam ettiği görülür.

İ 5b/9 қоһусы birle durur, B 5a/4 қоқу-y-ıladur

İ 26/7ууһу birle, B 23b/9 ууқу-y-ıla

3. Kelime başında $q > g$ dönüşümü İbrahim Efendi nüshasında gerçekleşmiş iken Berlin nüshası q tarafındadır.

İ 289b/12 ғайғуға, B 276a/6 қайғуға

İ 297a/1 ғайғусындан, B 272b/14 қайғусындан

4. İbrahim Efendi nüshasında kelime ortasında $q > g$ dönüşümü olmuş iken Berlin nüshası kimi zaman q tarafındadır.

İ 9b/13 ұқаға, B 9a/12 ұқақа

5. İbrahim Efendi nüshasında arkaik olarak bulunan *bol-* fiili Berlin nüshasında hep *ol-* şeklindedir.

İ 12a/12 болсын, B 11a/12 оласын

İ 12a/14 болмақ, B 11a/13 олмақ

İ 192b/9 болсын, B 166b/ 13 осын

6. Kelime başında görülen $b > v$ dönüşümü Berlin nüshasında tam gerçekleşmiş iken İbrahim Efendi nüshasında arkaik kelime başında b ünsüzünün korunduğu görülür.

İ 188b/12 бардуқына, B 163b/13вардуқына

İ 256b/2 бардуқына, B 216b /14 вардуқына

7. 1. kişi zamiri Berlin nüshasında daima *ben* iken İbrahim Efendi nüshasında zamirin daha çok *men* şeklinde kullanıldığı görülmektedir.

İ 22b/14 мен, B 21b/10 бен

İ 240b/12 мен, B 204a/10 бен

8. Kelime içinde t ve d seslerinin durumu iki nüshada farklılık gösterebilmektedir.

İ189a/11 incidimedi, B 164a/3 incitmedi

İ189a/12 incidti, B 164a/4 incitdi

İ 94b/10 isdediler, B 167b/ 13 istediler

9. İbrahim Efendi nüshasında yer alan $ç$ 'li kullanımlar Berlin nüshasında c 'lidir.

İ 14a/3 üçüncи, B 12b/3 үсүңси

Bazen de tam tersi durumlar görülebilmektedir.

İ 186b/ 3 Calab, B 162a/ 7 Çalab

10. İbrahim Efendi nüshasında b 'li kullanımlar yoğunluktayken Berlin'de p 'li kullanımlar söz konusudur.

İ 21a/7 yabraqlana, B 18b/15 yabraqlana

İ 184a/7 bes, B 160b/11 pes

İ 188b/10 Calab, B 163b/11 Calap

11. Metinde ‘ve’ anlamına gelen dağı bağlacının ikili kullanımları mevcuttur. Bu ikili kullanım İbrahim Efendi nüshasında da söz konusudur.

İ 196b/10 dağı, B 169b/ 10 dağı

İ 228a/4 dağı, B 194a/4 dağı

İ 233b/8 dağı, B 198b/ dağı

İ 259a/4 dağı, B 218a/14 dağı

12. İbrahim Efendi nüshasında *bunlar* şeklinde görülen kelime Berlin’de daima *bular* şeklindedir.

İ 28b/3 bunlar, B 25a/1 bular

13. Berlin nüshasında kalın ünlü taşıyan kelimelerin bazen d’li bazen de ğ’li yazılması söz konusudur.

[B 1b] 3 turağ

[B 1b] 5 durmadı

[B 161a] 2 turağ

[B 163b] tanaqlık

[B 165a] damla

14. Berlin nüshasında yuvarlak ünlülü kelime tabanına düz ünlü gelmesi de söz konusudur:

[B 8b] 2 dördinci

[B 160b] 8 okırsız

[B 161a] 8 bozulmuş

15. Berlin nüshasında yuvarlak ünlülü kelime tabanlarına yuvarlak ünlü geldiği de görülmektedir.

[B 8b] 10 yazlu

16. Berlin nüshasında elime içerisinde g > v değişiminin gerçekleştiği görülmektedir.

[B 139a] 4 kılavuzlasa

Metnin bazı şekil özelliklerinde iki nüsha arasındaki farklılıklar dikkat çekicidir.

1. 1. teklik şahıs eki Berlin nüshasında daha çok *-van*, *-ven*, *-vanın*, *-venin* şeklinde iken İbrahim Efendi nüshasında bu şekillerin yanı sıra *-am*, *-em* şekillerini görmek mümkündür.

İ 190b/2 görürem, 165a/4 görürven

İ 194b/1 degürürem, B 167/5 degürüven

İ 195b/4 kırtaram, B 164a/14 kırtaravan

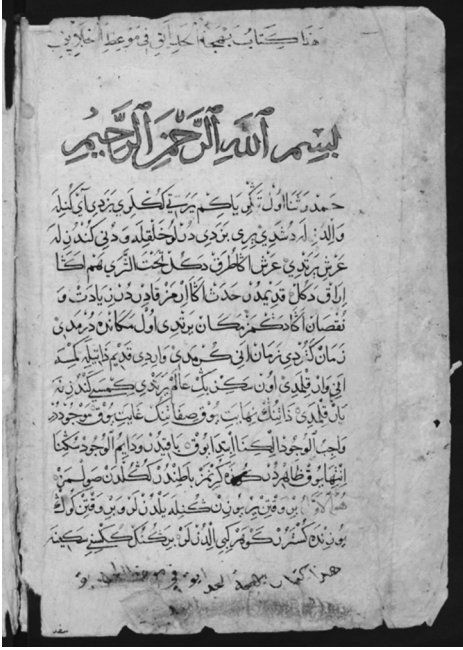
2. İbrahim Efendi nüshasında bulunma durumu ismin sonrasında gelen içinde kelime-siyle sağlanmışken aynı durumun Berlin nüshasında isme eklenen çoğunlukla *bulunma durumu eki* ile sağlandığı görülmektedir.

İ 15b/8 ay içinde, B 13b/ 8 ayda

3. Yokluk ve olumsuzluk anlamı veren *-sız* eki metinde daima *-sUz* şeklindedir:

İ 16a/5 şusuzluğundan, B 13a/14 şusuzluğundan

İ 23a/5 kıtluksız, B 21b/1 kıtsuzluk

Görüntü 1: Eserin ilk sayfası

Görüntü 2: Eserin son sayfası

Sonuç

1. Berlin nüshasının içeriği, imlası, ses ve şekil özelliklerinin kısaca verildiği bu incelemede, Eski Anadolu Türkçesinin nadide eserlerinden olan *Behçetü'l-Hadâ'ik* çalışmalarına bir yenisi daha eklenmiştir.

2. Berlin nüshasının standart Oğuz Türkçesini yansıtmaması yanı sıra bazı arkaik unsurları (İbrahim Efendi nüshasındaki kadar olmasa da) da barındırdığı görülmektedir. Bu durumun müstensihlerden kaynaklı olduğunu düşünmekteyiz ve olğa-bolğa meselesinin artık rafa kaldırılması gerektiği kanaatindeyiz.

3. *Behçetü'l-Hadâ'ik*'in Berlin nüshasının Hanna Sohrweide (1974: 17-18) tarafından yapılmış kısa bir tashihiinden sonra Türkiye'de bu nüsha ile ilgili başka bir çalışmanın olmaması Türkoloji dünyasında Eski Anadolu sahası açısından büyük bir eksikliklerdir. Tarafımızca eserin kısa bir tanıtımı yapılarak eksikliğin giderilmesi yoluna gidilmiştir. Bundan sonraki adımda *Behçetü'l-Hadâ'ik*'in diğer nüshaları ile karşılaştırılarak tam bir metnin ortaya çıkması hedeflenmektedir.

Kaynakça

- Buluç, Saadettin, "Eski Bir Türk Dili Yadigarı Behçetü'l-Hadâ'ik fi Mev'izeti'l-Halâ'ik", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, S. VI, s. 119-131, 1955.
 Canpolat, Mustafa, "Behçetü'l-Hadâ'ik'in Dili Üzerine", *TDAY Belleten* 1967, Ankara, TDK Yay. 165-175, 1968.

- Canpolat, Mustafa, *Behcetü'l-hadâ'ik fî mev'izeti'l-halâ'ik İncelemesi*, Mezuniyet Tezi. İ.Ü. Türikiyat Enstitüsü. no. 532., 1960.
- Koç, Mustafa, “Anadolu’da İlk Türkçe Telif Eser”, *Bilig Dergisi*, S. 57, s.159-174, 2011.
- Korkmaz, Zeynep, *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Tarihi Gelişimi*, TDK Yay., Ankara 2013.
- Özkan, Mustafa, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995.
- Sohrweide, Hanna, *Türkische Handschriften*, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1974.

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E BİR SOSYAL VERİ KAYNAĞI OLARAK KADIN YAZARLAR VE ESERLERİ

Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH
Erciyes Üniversitesi

Giriş

Türk edebiyatı kadın olgusuyla Tanzimat sonrasında ve edebiyatın kendini yenilemeye başladığı yıllarda tanışır. Anlatmaya dayalı eserlerde çatışmaya duyulan ihtiyaç ve bu çatışmanın en ilgi çekeni olarak kadın erkek ilişkileri, kadınlara edebî eserin dünyasında yer açar. Kadınlar edebiyattaki bu yerlerini, yine bu yıllarda sıkça yapılan dünyanın yarısını oluşturdukları ve onların ihmaliyle medenileşmenin mümkün olamayacağı vurgusuna borçludurlar. Kadınların edebî eserin tamamlayıcı ve okuyanı olmanın ötesinde, bir sanatçı olarak edebiyata katılımları ise, 19. yüzyılın son çeyreğinde mümkün olabilmektedir. Bu tarihlere kadar ilk kadın imgelerinin, kadınlara özgü dünyanın, bu dünyaya ait durumların ve sorunların anlatımı, erkek yazarlar tarafından ve erkeğe özgü bir bakış açısıyla sürdürülmüştür. Zira sosyal hayatın içinde bizzat var olabilen ve aldıkları eğitim sayesinde modernizm tarafında zihinsel dönüşümlerini daha erken gerçekleştirmiş olan erkekler, doğal olarak dünyaya ve hayata yeni bakışın edebiyattaki ilk örneklerini verme önceliğine de sahip olurlar. Bütün bunların sonucu olarak yeni hayatın yeni insanını, bu arada kadını anlatma, anlatırken de tasarlama ayrıcalığı ister istemez erkeklere ait olur.

Erkeğin Tasarladığı Kadından, Kadının Tasarladığı Kadına...

19. yüzyıl ortalarında başlayan ve yeni Türk edebiyatı diye adlandırılan dönemde kadınların yazar, karakter ve okuyucu olarak yerlerinin erkek bakış açısıyla şekillenmiş olması, sonuç olarak sosyal hayatta 'erkeğe göre bir kadınlık' durumunu ortaya çıkarmıştır. Kadınlar önce birer okuyucu olarak çıktıkları edebiyat yolculuğunda erkekler tarafından oluşturulmuş kadın imgelerini tanıyıp içselleştirdikten sonra kendileri üzerinde düşünmeye, kendilerini yazmaya ve nihayet kendilerini kurmaya başlayabilirler. Kadınların kendi adlarına ve kendileri olarak düşünmeye ve yazmaya başlamaları için öncelikle bir eğitim almaları ve zihinsel dönüşümlerini gerçekleştirmeleri gerekir. Çünkü modern edebiyat, sanatın hem tüketimi hem de üretimi açısından bir aydın edebiyatıdır. Oysa kadın dünyasının belirleyicileri, 19. yüzyılın sonlarına kadar kadınların yazar olmaları bir yana, okuyucu olarak bile edebiyata katılımlarının önünde ciddi engeller koymuştur. Yine de seçkin ailelerin ihtimamla yetiştirdikleri kadınlarının özel eğitim aldıkları ve bunun sonucu olarak edebiyat sanatıyla daha yakından ilgilendikleri bilinmektedir. Osmanlı dünyasında edebiyat sanatıyla yazar olarak ilgilenen kadınlar, sayıca az oldukları ve edebiyatın cinsel

kimlikleri silen sesini kullandıkları için dar bir çevre içinde kalmışlar ve varlıklarının göstergesi olan bir külliyyatı ortaya koyamamışlardır. Osmanlı kadınlarının edebiyattaki görünürlükleri, ancak 19. asrın son çeyreğinde mümkün olabilmıştır.

Kadınların okur olmakla yetinmeyip edebiyata yazar olarak katılımları, yaşadıkları bireysel ve sosyal dünyanın kendilerine dayattığı şartların üstesinden gelerek yazmaya başlamalarıyla ve yazdıklarının bir değer taşıdığına inanarak başkalarıyla paylaşmayı istemeleriyle mümkün olabilirdi. 19. asrın kadınları sosyal hayatın içinde görmeyi istemesi, kadınların yazar olarak edebiyata katılım sürecinin daha hızlı ve kolay aşılmasına yardımcı olmuştur. Kadınlar bir yandan yenilikçi fikirlerle tanışır, bir yandan yenilikçi eğitim anlayışıyla kendilerini yetiştirerek asırlar boyunca kaybettikleri zamanı telafiye çalışırlar.

Kadınların sosyal hayata katılımları, milletin 20. yüzyıl başında verdiği varlık mücadelesiyle ciddi bir ivme kazanmıştır. Aldıkları eğitimle kendi kimliklerine yönelik bir uyanışı gerçekleştiren kadınlar, 1908 Meşrutiyetinin verdiği haklarla kendilerine olan güvenlerini biraz daha artırır. Artık onlar için eksik olan, hayatın katacağı tecrübedir. Bu tecrübeyi uzun ve zorlu savaş yıllarında edinirler. Bu yıllarda hayatta kalma mücadelesi veren ve erkeklerden boşalan yerleri doldurarak cephe gerisinde hayatın devamını üstlenen kadınlar, kendilerini birdenbire sosyal dünyanın tam ortasında ve etkin bir katılımcı olarak bulurlar. Millet yararına faaliyet gösteren derneklerin kurucusu ve çalışanı olarak üstlendikleri görevler onlara, sadece sosyal değil fikrî ve siyasi deneyimleri de katar. Bütün bu bilgi ve deneyim birikimini, kendi istekleri, teklif ve önerileriyle birleştirerek yazan kadınlar, giderek edebî varlıklarını kanıtlama noktasına ulaşırlar. Cumhuriyet yıllarına gelindiğinde artık Türk edebiyatının kadınlar tarafından yazılmış hatırı sayılır bir külliyyatı vardır. Fatma Aliye ve Halide Edib bu külliyyatın en önemli önder ve temsilcisi konumundadırlar.

Fatma Aliye, kadın konusunda sorunları ortaya koyan ve çözüm söylemlerine giren ilk isim olarak öncüdür. Fakat bir ilk olmasının tereddüt ve çıkmazlarını da taşır. Halide Edib onun bir adım sonrası olarak yola çıktığında, kişiliğinin oluşumuna katkıda bulunan olağanüstü dönemin şartlarıyla daha aktif bir söylem alanı oluşturur. Kadınların sosyal hayattaki yerleri kadar kadınların edebiyat ve matbuat dünyasındaki yerleri konusunda da ilkleri gerçekleştiren bu öncü isimlerin etrafına yerleştirilebilecek diğer isimler, onların açtığı yolu olabildiğince genişletirler. Zafer Hanım, Şair Nigâr Hanım, Makbule Leman, Emine Semiye, İhsan Raif, Güzide Sabri, Yaşar Nezihe, Şükûfe Nihal, Halide Nusret, Müfide Ferit, Nezihe Muhittin, Suat Derviş... Her biri, eserleri kadar hayatın içindeki duruşlarıyla da 19. yüzyılı 20. yüzyıla, Osmanlı Devleti'ni Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlayan kadınlardır. Yazdıklarıyla ve yaşadıklarıyla Türk kadını adına pek çok ilki gerçekleştirmenin ayrıcalığı onlara aittir. Edebiyat dünyasında varlık göstermenin yanında, kadınlara yönelik gazete ve dergilerle bir matbuat hareketi oluştururlar, dernek ve cemiyetlerde sosyal hayata katılım tecrübelerini edinirler, bütün fırsatlarda kadın dünyasının kendine özgü sorunlarını ve çözüm önerilerini dile getirirken sosyal hayatın sorunları üzerinde düşünmeye ve konuşmaya başlarlar. Nihayet teorik bilgiden pratik hayat tecrübesine, ev içinden sosyal hayatın merkezine yönelirler. Böylece yarım asra yakın bir zamanda bilginin kaynağı olarak kabul gören erkeğin anlattığı ve şekillendirdiği kadından, kadının anlattığı ve şekillendirdiği kadına geçiş gerçekleştirirler.

Türk edebiyatında kadın söyleminin ilk ismi Ahmet Mithat Efendi'dir. Onun kadından söz ettiği ilk eserleri *Esaret ve Felsefe-i Zenan*'ın 1870'de yayımlanmasıyla, bir ka-

dın tarafından yazılmış ve kadın dünyasını anlatan ilk eser Zafer Hanım'ın “*Aşk-ı Vatan*”ın 1877 Nisan başlarında” okuyucusuyla buluşması arasında sadece yedi yıl vardır. ‘İlk kadın romancımız ve gazetecimiz’ sayılan Fatma Aliye Hanım’ın *Muhadarat*’ının 1892’de okuyucusuna ulaşması ise *Felsefe-i Zenan*’dan yirmi iki yıl sonradır. Kadının bir yazar olarak ortaya çıkarak kendini bizzat anlatması ve ait olduğu dünyaya özgü sorun belirlemeleri yaparak çözüm önerileri geliştirmeye başlaması açısından bakıldığında bu zaman aralığının çok uzun olmadığı anlaşılır. Çünkü asırların kemikleştirdiği bir toplumsal yapının yepyeni bir anlayışı benimsemesi, kendi insanını bu anlayış paralelinde yetiştirmesi ve nihayet bu insanın kendisini bizzat anlatmaya başlaması, uzun zamanlara ihtiyaç duyan köklü değişimlerin sonucu olabilir. Osmanlı dünyası ‘yeni kadın’ ile kadınların sosyal hayata katılması yolunda gösterdiği kararlılık sayesinde ve ancak 19. asrın sonunda tanışabilmıştır.

Toplumun kendilerine yüklediği kimlik dolayısıyla yazdığı ilk kalem tecrübelerinde ‘Bir Mütercime’, ‘Bir Muharrir’e’ yahut ‘Bir Kadın’ gibi çekingen imzaların arkasına gizlenen kadınlardan; sivil toplum örgütleri kuran, üniversiteye devam eden, memuriyet hakkı elde eden, politikayla ilgilenen, kürsülerden hitap eden, kalabalıkları toplumsal hareketlere sevk edebilen kadınlara, başka bir söyleyişle pasif kadından aktif kadına çok hızlı bir şekilde geçilir. Süratle aşılmış olsa bile bu sürecin hiç sorunsuz yaşandığı, herkes tarafından aynı istekle benimsendiği ve desteklendiği asla düşünülmemelidir. Süreç çok boyutlu, birbiriyile çok ilintili ve üstelik zorlu sorunlarla örüldür.

Fatma Aliye Hanım’dan Halide Edib’e Geçerken...

Modern edebiyatın insan ve hayat odaklı bir edebiyat olması, pek çok konu gibi kadınların sosyalleşme sürecinin de edebî eser üzerinden takip edilmesine imkân tanır. İlk kadın yazarların eserleri bu anlamda çok değerli sosyolojik malzemeyi içermektedir. Bu eserler kadın dünyasının olgularını, sorunlarını ve kendi içinden üretilen çözüm önerilerini, evin içiyle dışı arasında bağ kurmayı isteyen kadınların çabalarını, bizzat kendi dönemlerine anlattıkları gibi, asırlar sonrasına da anlatırlar. Bunun için kadınların edebî tecrübelerine, özellikle kadın dünyasıyla ilgili tarihî ve sosyal veri bulmak üzere bakılmalıdır.

Türk edebiyatı kadın yazarla 19. yüzyılın son on yılında, 1890 başlarında tanışır. Fatma Aliye Hanım, Türk edebiyatının kadınları -bir anlamda da kendisini- yazma cesaretini gösteren ilk kadındır. Kitap, dergi ve gazete yanında sivil toplum örgütleri içinde de sorumluluk alan çağdaşları Şair Nigâr Hanım ve Makbule Leman’la ilk kuşağın kadın ediplerini temsil ederler. Bu halleriyle hemcinsleri için birer ‘rol-model’ olurlar. Söylemleriyle de Halide Edib ve kuşağının yolunu açarlar.

Fatma Aliye Hanım ve Halide Edib, birbirini takip eden çok yakın zamanın kadın yazarları olmalarına rağmen kendilerini var eden tarihî ve sosyal şartlardaki değişiklik, onları iki ayrı kuşak haline getirmiştir. Bir kadın olarak kadınlıkla ilgili ilk söylemler Fatma Aliye Hanım’ın kaleminden çıkmıştır. Onun attığı adımların daha ötelere ulaşması ise Halide Edib’in cesur kimliği ve kalemiyle mümkün olur. Fatma Aliye Hanım’ın söylemleri Halide Edib’le uzun soluklu ve yaratıcı hamlelere dönüşür. Halide Edib ise Fatma Aliye Hanım sayesinde kısmen de olsa aşılmış engelleri, üstesinden gelinmiş sorunları ardında bırakarak yola daha emin devam edebilme şansına sahip olur.

Fatma Aliye ile Halide Edib'in temsil ettiği bu iki kuşağın 1923'e kadar yazdığı eserlere bu anlayışla bakıldığında birbiriyle çok ilgili, aralarında çok yakın sebep sonuç ilişkileri bulunan ve devirlerinin izdüşümleri sayılabilecek iki esas konuya geniş yer verdikleri görülür. Bu konulardan ilki 'eğitim'dir. Kadın eğitiminin gerekliliği, bu eğitimin yönü ve sonuçları, sonuçlardan biri olarak çalışma hayatı bu başlık altında yer alır. Diğeri, eş seçiminden çok eşliliğe ve hatta boşanmaya kadar genişleyen 'evlilik' konusudur. Her ikisi de dönem ve kadın açısından son derecede önemli başlıklardır.

Kadın Eğitiminin Gerekliliği, Bu Eğitimin Yönü ve Sonuçları...

Tanzimat sonrasında modernizm yönündeki eğitim hareketinin kadınları içine almadıkça yarım kalacağı kabul görmesi, kadınların da bu eğitim hareketinin bir parçası olması sonucunu doğurmuştur. İlk olarak Namık Kemal tarafından 1866'da kaleme alınan "Terbiye-i Nisvana Dair Bir Risale"yle, kadına ve kadınların eğitimi konusuna dikkat çekilmiş ve konu geniş bir aydın grubu tarafından kabul görmüştür. Namık Kemal'in bu çerçevede yazdığı "Medeniyet", "Aile", "Nüfus" gibi makaleler, görüşün devir içinde yaygınlaşmasına hizmet eder. Fakat kadın eğitiminin toplumsal hayat açısından büyük fayda sağlayacağı düşüncesinin yaygınlaştırılması, uygulama alanına konulması ve daha önemlisi geniş kitlelerin buna inandırılması özellikle de Ahmet Mithat Efendi vasıtasıyla olur. Mithat Efendi'nin 19. asrın ikinci yarısındaki okuyucu, özellikle de kadın okuyucu üzerindeki etkisi tartışmasızdır.

Mithat Efendi, modernleşmenin toplumun bütünü tarafından aynı zamanda ve aynı ölçüde gerçekleşmesinin mümkün olamayacağı öngörüsüyle kadınları, öncelikle evdeki erkeklerin eğitimine emanet eder. Erkekler evdeki kadınların öğretmeni olurlar. Dönemin şartları değerlendirildiğinde bu yaklaşım doğru ve işlevsel görünmektedir. Çünkü 1870 başlarında Darülmuallimat'ın açılmasına ve 1876 Kanun-ı Esasi'sinde kız ve erkek çocukların eğitiminin devlet garantisine alınmış olmasına rağmen, kadınlara yönelik eğitim hemen benimsenerek uygulamaya geçirilememiştir. Dolayısıyla evde sürdürülmek durumunda kalınan bu eğitim programında modern dünyayla daha erken tanışmış ve zihinsel dönüşümünü gerçekleştirmiş olan erkekler, bilginin kaynağı olarak kabul edilirler. Yüzyılın sonuna gelindiğinde kadınların konumlarına ve kendileri için sarf ettikleri çabaya bakılırsa Mithat Efendi'nin bu rolünün ve görevlendirmesinin anlamı daha açık anlaşılır. Çünkü bütün bu çabaların bir sonucu olarak 19. yüzyıl sonlarında hatırı sayılır bir kadın okuyucu kitlesi ve az da olsa bir grup kadın yazarın yetiştiği söylenebilir.

Şemsettin Sami'nin 1879 yılında yayımlanmış olan "Kadınlar" risalesi, toplumda kadının yerinin eğitim yoluyla yükseltilmesi bahsine önemli katkılar sunmuştur. "Bu risalenin yazılma sebebi yazarın, bütün insanlar için hak ve hürriyetlerin konuşulduğu yıllarda, üzerinde durulması gereken bir mesele olarak kadın ve ona ait hakların kazanılmasını konuşmaya olan inancıdır. Kadının en tabii haklarından biri de eğitimidir. Çünkü eğitim, sadece bireysel olarak kadının durumunu iyileştirmeyecek, toplumun yükselmesini ve medenileşmesini de sağlayacaktır. Zira eğitilmiş kadın aynı zamanda iyi bir anne ve iyi bir eş olacaktır. Dolayısıyla toplumun temeli olarak görülen aile, eğitilmiş kadınlar sayesinde yükselecektir. ... Bunun için yapılması gereken ilk şey kadın eğitiminin öncelikli bir konuma alınmasıdır." (Karaca 2010: 146)

1890'ların başından itibaren kadınların matbuat dünyasında hem yazar hem de okur olarak görünür olması, Fatma Aliye Hanım'ın yetişmesi ve *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin (1895) yayın hayatına girmesi bu çabaların en somut sonucudur (Çakır 1994: 30; Çaha 1996: 90). Fatma Aliye Hanım'dan başka Şair Nigâr Hanım, Halide Edib, Şükûfe Nihal gibi -aslen seçkin sınıfa mensup- kadınların, daha üstün bir seviyede eğitim alması ve yazarlık hemcinslerini aydınlatmaları, kadınların daha hızlı ve etkin sosyalleşmelerinin önünü açar. *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin yayın hayatına girişini önceleyen tarihlerde yayımlanmış olan Mithat Efendi'nin Fatma Aliye Hanım'ı, ailesini, özellikle de babası ve kocasıyla münasebetlerini, eğitimini ve yaşayış tarzını anlattığı *Bir Muharrir-i Osmaniyenin Neşeti* (1893), açık bir şekilde Osmanlı kadınlarına bir rol model sunmayı hedefler. Bu modelin sosyal hayatın eşiğinde bekleyen çekingen Osmanlı kadınlarını cesaretlendirme ve hayata katılma konusunda yüreklendirmesi beklenir.

Fatma Aliye'nin, Halide Edib'in ve çağdaşlarının eserlerinde kadınların evde özel hocalardan ders aldıkları, eğitim konusunda biraz dağınık da olsa babalarıyla çok yakın oldukları ve babaları tarafından yönlendirildikleri fark edilir. Onların edebî eserlerinin malzemesi olan bu durum, aslında hayatlarının da realitesidir. "... *Mithat Efendi'nin telkin kabiliyeti taşıyan eserleriyle, sonra 'manevi kızı' Fatma Aliye Hanım'ın romanlarıyla çağın baba-oğul uzaklaşmasına karşılık, baba-kız yakınlaşması artık kurulmuştur. Doğru yolu bulmuş kızlar bizzat babalarının bazen de fikir babalarının yanında, yolculuklarına hata yapmadan ve emin adımlarla devam ederler. Çünkü hayat, kuruyan ve çoktan kaybedilmiş bir tarafını elinde kalanlarla yeniden imar etmeye başlamıştır.*" (Argunşah 2011: 395) Bu sebeple ilk kadın yazarların hayatlarında ve eserlerinde vazgeçilmez rehber olarak daima babaları yer alır. Ufukları, hayranlık seviyesinde bağlı oldukları babaları sayesinde genişler. Kadınların hayatında babaları, yüksek beklentilerle yaklaşılan kocalar izler. Ne de olsa devir kadınları için hayat, mutlaka bir erkeğin gölgesinde tüketilen zaman anlamındadır.

Fatma Aliye Hanım'ın, *Muhadarat*'ında (1892) Fazıla, *Udi*'sinde (1897) Bedia babalarının yetiştirdiği kadınlardır. Onlar evliliklerinde de babalarının rolünü üstlenecek, ama genişleterek sürdürececek bir erkekle karşılaşmayı kurarlar. Evlenmeden önce babalarıyla yaptıkları gibi eşleriyle de karşılıklı okumayı, okuduklarını paylaşmayı hatta Fransızca konuşmayı isterler. Asırlarca bilgiden uzak kalmanın verdiği açlık, kadınların evliliği kendilerine bilgiyi getiren yol olarak görmelerine sebep olmuştur. Aslında bu, devrin erkeklerinin ikna edilmeye çalışıldığı yeni bir aşk ve evlilik anlayışıdır. Böylelikle Servet-i Fünûn yazarlarının sıklıkla vurguladıkları sağlıklı bir evliliğin 'ruh arkadaşlığı'yla mümkün olabileceği görüşü ortaya çıkar. Aşk ve evlilik aynı şeyleri bilmekten ve aynı şeylerden zevk almaktan oluşan bir 'estetik haz ortaklığı'dır.

Fatma Aliye Hanım romandan romana kadın eğitimi konusundaki görüşünü geliştirir ve kadınları babaların planlı olmayan keyfi eğitiminden, kurumsallaşmış eğitime geçirir. Bunun sebebi, evde bizzat babaların verdiği ya da baba gözetiminde sürdürülen eğitimin plansız olması ve kadınları hayata hazırlayamamasıdır. Fatma Aliye Hanım, Mithat Efendi'nin yetiştirdiği bir kadın olarak hayata dönük olan ve hayatı dönüştüren 'pratik bilgi'ye önem verir.

Muhadarat'ta Fazıla babasının ihtimamıyla yetiştirilmektedir, ancak babası Sai Efendi'nin yaptığı ikinci evlilik bu eğitimi aksatır. Babanın yürüttüğü/yönlendirdiği bu eğitim her ne kadar devrin moda eğilimlerini içerirse de hayata hazırlayan, başka bir söyleyişle

paraya dönüşebilen bir eğitim değildir. Üstelik kadın, kendisine imkânlar sunabilecek bir diplomanın sahibi de değildir. Romanda Fazıla eşini terk ettikten sonra hayatını sürdürececek hiçbir kabiliyetinin, bilgi birikiminin olmadığını fark etmiş ve ahlakçı bir yazarın devri için çok ileri sayılabilecek çıkışını yaparak kendini cariye olarak sattırmıştır. Böylece yüksek faziletlerle donatılmış olan Fazıla, bir kadın olarak hayatını sürdürme becerisini yine kadına özgü bir çalışma biçimiyle göstermiş olur. Zengin ailelerin ev idaresini üstlenir ve çocuklarına dadılık eder. Bu haliyle roman, geleneksel kadınlık rolünün bir para kazanma yolu olarak kullanılabileceğini düşündürmek ister. Ancak yazarın hedefi bu değildir, sadece kadınları hayata kazandırma yolunda bir ilk adımdır.

Fazıla (ikinci hayatında Peyman), hayatını bedeniyle kazanır. Ancak Fatma Aliye'nin 'ahlakçı yazar' kimliği ve yazdıklarıyla hemcinslerine umut olma yolundaki seçimi, Fazıla'nın beden işçiliğinin yönünü ev içi işçiliğine çevirmiştir. Fazıla'yı düşmüş bir kadın olarak tasarlayamaz. *Muhadarat*'ın diğer kadın kahramanı, Sai Efendi'nin ikinci eşi Calibe ise, kadınların hayata tutunmalarının geleneksel biçimini örneklemek üzere yaratılmıştır. Calibe, yaşı ne olursa olsun zengin bir erkekle yaptığı evliliği, hayatı sürdürme yolu olarak seçmiştir. Bu haliyle de yazarın, kadınlar için önerdiği bir hayatın temsilcisi olamaz. Fatma Aliye bundan sonraki romanı *Udi* (1899)'de, geçim yolunu erkekleri eğlendirmekte bulan kadınları anlatır. Aslında *Udi* romanı bu noktadan bakıldığında, hayatı bedeniyle kazanan eğlence kadınlarına yahut kadınlara 'beden işçiliği'nden başka para kazanma yolu tanımayan anlayışa yöneltilmiş bir eleştiri olarak değerlendirilebilir. Oysa yazarın sesi ve romanın ana kahramanı Bedia'ya göre "... bir kadın; iffeti için aç kalmayı, hatta ölümü göze almalıdır." (Üner 2011: 104) Buna göre *Muhadarat*'ta yazarın kadın eğitiminin gerekliliği kadar, bu eğitimin yönü konusunda da uyarıcı olmak istediği ve *Udi*'de buna bir çözüm önerisi geliştirmeye çalıştığı söylenebilir. *Udi*'de Bedia, yazarın kendi başına ayakta durmayı başaran diğer kadındır. Müziğe meraklı babası tarafından bir ud sanatçısı olarak yetiştirilmiş, kocasından ayrıldıktan, babası ve ağabeyini de kaybettikten, yani hayatını yanlarında geçirebileceği bütün erkekleri yitirdikten sonra, zengin ailelerin kızlarına müzik dersleri vermeye başlamıştır. Üstelik verdiği derslerde yaptığı bestelerde o kadar başarılı olur ki öldüğünde arkasında küçük bir servet bırakır.

Fatma Aliye bu iki romanıyla kadınların eğitimi ve çalışma hayatına katılımı konusunda önemli tekliflerin sahibidir. Fazıla bir kadın olarak 'kadınca' işlerle geçimini temin ederken, ev idare edip çocuk bakarken, Bedia sahip olduğu bir kabiliyeti paraya dönüştürme cesareti göstererek bir adım öne geçmiştir. Hem Fazıla hem de Bedia, hayatlarını bedenleri üzerinden kazanarak toplum ahlakının ayıp karşıladığı bir duruma düşmedikleri gibi, bir erkeğin yazara göre 'zulm' sayılan muamelesine de boyun eğmemişlerdir. Bu kadınlar için evlilik, hayatı sürdürme biçimi ve hayat baba, koca ya da ağabey gibi mutlaka bir erkeğin gölgesinde tüketilen zaman değildir.

Fatma Aliye Hanım, alınan eğitimin, öğrenilen bilginin hayata döndürülmesini isteyen bir yazar olarak bu noktada kalmaz. O kadınların birer 'diplomalı çalışan' olmalarını ister. Bunun için de üçüncü adımda Refet (1896) tiplemesini yaratır. Refet, Darülmualimat'tan mezun olarak öğretmen olur ve romanın sonunda Anadolu'ya öğretmen olarak tayin edilir. Romanda Refet'in babasız olması, çamaşır yıkayıp ev temizleyen, dikiş dikip nakış işleyen bir anne tarafından yetiştirilmesi ve öğretmen okulundan mezun olduğu ilk günlerde annesinin ölümü oldukça anlamlı bir metafora dönüşür. Geleneksel kadınlık rolleriyle hayatı sürdüren eski kadın, hayatını diplomasının verdiği donanımla sürdüre-

cek eğitimli ‘yeni kadın’ın yetişmesine yardımcı olmuş, artık görevi tamamlandığında da hayattan çekilmiştir. Buna karşılık romanın başında ölümcül biçimde hasta olan Refet’in giderek iyileşmesi, kadınların eğitim yoluyla dirilerek hayata katılışlarını sembolize eder. Böylece Türk edebiyatı Çalıklı’ndan (1922) çok önce *Refet* adlı bu roman sayesinde öğretmen kadınıyla da tanışmış ve eski kadından yeni kadına geçişi kurgu esaslı metinler üzerinden takip etmiş olur.

Yazarın *Refet*’le yapmak istediği, kadınlara eğitim sonucunda elde edilen bir işin sahibi olma fikrini telkin etmektir. Bu romanla aynı zamanda Şemsettin Sami’nin 1879 başlarında yazdığı “Kadınlar” risalesinde, kadın için uygun bir meslek olarak önerdiği öğretmenliğin altı bir kez daha çizilmiş, ayrıca kadınların yeni açılmış belki de yeterince ilgi görememiş Darülmualimat’a ilgi göstermeleri sağlanmaya çalışılmıştır.

Fatma Aliye Hanım’ın bir adım sonrası olmasına rağmen Halide Edib’in eserleri, kadınların eğitimi konusunda bu denli öncü tekliflere sahip değildir. Bunun sebebi devir için önemli sayılan kadın eğitimi konusundaki en köktenci tekliflerinin Fatma Aliye tarafından yapılmış olmasıdır. Halide Edib’in yazmaya başladığı yıllarda artık onların sonuçları alınmaya başlamıştır. Özellikle ilk dönem romanlarında kadın meselesi üzerinde yoğunlaşan Halide Edib’in, yabancı kadınlardan kaçındığı, yabancı öğretmenlerin elinde yetişen kadınları tenkit ettiği ve modern ama yerli bir kadın arayışı içinde olduğu söylenebilir. *Seviyye Talip*’te (1910) Macide, Halide Edib’in kadının eğitimle dönüşümü konusunda verdiği ilk örnektir. Macide Meşrutiyet’in ilanı ile Avrupa’dan dönen kocası tarafından eğitilir, hayata ve sosyal meseleye uyandırılır. Fahir, Avrupa’da yaşadığı yıllarda batılı kadını gözlemlediği için karısının öğretmeni olmaya, onu modern bilgiyle hayata kazandırmaya İstanbul’a adım attığı ilk anlarda söz vermiştir. Fahir’in bu planı, Tanzimat yıllarının kadın eğitimini erkeklerle emanet eden yaklaşımından hiç de uzak değildir. Romanın sonunda eskiyi temsil eden annesiyle yeniyi temsil eden kocası arasında bir seçim yapan Macide’nin, evini ve çocuğunu unutacak kadar kendini okumaya ve öğrenmeye verdiği ve sosyal duyarlılık kazandığı öğrenilir.

Handan’la (1912) yine kadın eğitiminden söz eden Halide Edib, bu defa romanına asıl mesele olarak, eğitilmiş kadının durumunu alır. Kadın eğitim olarak hayata hazırlanmıştır. Ama hayat kadına hazır mıdır? Handan hemcinslerinden, örneğin Neriman’dan daha seviyeli bir eğitim almışken bilgisini hayata dönüştüremez, hayattaki karşılığını bulamadığı için de yok olur. Romanda Handan’ın kişiliğiyle ilişkilendirilerek bireyselmış gibi gösterilen bu mesele, sosyal bir gerçekliğin örtük ifadelerini taşımaktadır. Halide Edib’in yapmak istediği Handan’ın bu hali üzerinden bir başka ‘kadınlık trajedisi’ne değinmektedir. Bu trajedi, kadınlık algısının geleneksel ve modern biçimleri arasındaki çatışmadır. Romanda Handan ve Neriman’ın karşılaştırmaları üzerinden de somutlaştırılan bu durum, aklıyla kalbi arasında sıkışmış Meşrutiyet kadınının trajedisidir. Handan’ın harcanması, aklını kullanmak üzere yetiştirilmişken kalbinin sesini dinlemesi yüzündendir. ‘Maksadın kızı’ olmayı reddeden Handan, okuyucusunun gözünde kadın psikolojisini yansıtan örnek kadın tiplemesi olarak yükselir, ancak devrinin rol modeli olamaz. Çünkü devir kadından, histerisinden kurtulması, ‘maksadın kızı’ olması ve artık ‘dava arkadaşı’ kimliğini kazanması beklenmektedir. Handan vatanperverdir, ‘bir kadını esneten ancak bir erkeğin rüyalarını süsleyen büyük davaları’ tanır. Anadolu’ya gidip ev ev, insan insan dolaşarak hizmet etmeyi ister. Ancak kadın tarafının sesini susturamadığı için kendi yok oluşunu hazırlar. Onun ateşli

bir hummanın ardından çıldırarak ölümü, iki kimliği arasında kalan ve seçimini yapmayan dönem kadınının buhranlarını temsil eder.

Halide Edib bundan sonraki roman *Yeni Turan*'da (1912) bir adım daha ileriye geçer ve *Kaya*'da seçimini 'maksadın kızı' olma tarafında yapan kadını anlatır. *Kaya*, zihni açılmış bir kadın olarak devrin ihtiyacı olan insan tipini tamamlayacak biçimde mutluluğu 'dava arkadaşı/maksadın kızı' kimliğinde arayan kadını temsil etmek üzere yaratılmıştır. *Kaya*, diğer pek çok roman kadını gibi, babası tarafından ve 'erkek gibi' yetiştirildiği için dava kadını olmayı başarır. Açtığı okulda kız erkek Türk çocuklarını yetiştirdikten sonra, dünya görüşünü daha geniş kitlelere ve daha etkin bir şekilde anlatmak için siyasi mücadeleye girer. Siyasal bir anlayışın prensiplerini oluşturacak yetkinliğe sahiptir. Adı gibi serttir. Fakat o da Handan gibi mutlu olamaz. Çünkü dava, kadın ve erkeği karşısında eşit kimlikte görmekte ve yeri geldiğinde çarkları arasında tüketmektedir. Oysa devir kadını henüz 'yeni kadın' tanımına uyum sağlayamamış, duygularını yönetmeyi başaramamıştır. Eski kadın ölmüş ama yeni kadın doğmamıştır.

Halide Edib birbirinin peşi sıra yazdığı bu iki romanıyla eğitilen kadının arada kalmışlığına dikkati çekmektedir. Eğitilen kadın giderek kritik bir noktaya gelen sosyal dünyanın içinde bir sorumluluk üstlenmek ve ciddiye alınmak ister. Çünkü artık hayatın akışını belirleme ve sosyal dünyayı biçimlendirme güç ve değerini taşıyan sözleri vardır. Ancak verili kadın kimliği ayak bağı olmaya devam etmektedir. Kadınlıkla ilgili önemli kazanımlara rağmen, tereddütler sürmektedir. Kadın olarak yaşamak ve algılanmakla dava insanı olarak yaşamak ve algılanmak arasındaki keskin çizgi, kadınlar için tehlikeli bir trajik alan oluşturur. Handan ve *Kaya* eğitilmiş kadınlar olarak bu trajik alanın kaybedenleri olurlar. Ancak yeni Türk kadını bir 'anka' gibi onların yok oldukları yerden doğar.

Halide Edib kadınlık adına bundan sonraki adımı *Ateşten Gömlek*'in (1922) *Ayşe*'siyle atar. Bu eserde kadının sosyal şartların bir sonucu olarak dava kadını olmayı seçtiği ve erkeklerin önüne geçtiği okunur. Kadın, davayla birleşmiş ve çevresindeki erkekler tarafından davanın bizzat kendisi olarak algılanmıştır. Romanda *Ayşe*'nin eğitiminden söz edilmez. Fakat *Ayşe*'nin bir İngiliz gazeteciyle yaptığı düzgün Fransızca konuşma hem sosyal meseleden haberdar olduğunu hem de bir yabancı dili konuşacak kadar üstün eğitim aldığını düşündürür. Halide Edib *Ayşe*'de, Handan ve *Kaya* kimlikleriyle yitirdiği kadınına daha üstün nitelikleriyle yeniden doğma imkânı tanımıştır. Sosyal meselenin içinde ve milletin ölüm kalım davasında önemli sorumluluklar üstlenebilen kadın, bu rolüyle hem kendinin hem de milletin yeniden doğuşunu gerçekleştirir. Bu haliyle *Ayşe* tam bir mitik kahraman, *Ateşten Gömlek* ise modern bir destan olur.

Fatma Aliye Hanım'dan Halide Edib'e geçerken kadın eğitimi konusunun sosyal hayatın ihtiyaçları doğrultusunda değişim gösterdiği görülür. Fatma Aliye eğitimi, daha kadın odaklı bir beceri edinme süreci olarak algılar. Bu eğitim kadının birey oluşuna katkıda bulunur, ancak ona sosyal bir duyarlılık katamaz. Her ne kadar Fatma Aliye Hanım, 1897 Osmanlı Yunan Savaşı'ndan itibaren kadın dışındaki sosyal meselelerle ilgilenmeye ve sivil toplum örgütleri kurarak onlar içinde çalışmaya başlamışsa da onun roman kadınları böyle bir duyarlılık taşımazlar. Halide Edib'in ilk romanlarında da kadınlarının bundan farklı oldukları söylenemez. Seviye Talip ve Handan'ın eğitimlerine ve cesaretlerine rağmen, mücadeleleri kişisel dünyalarıyla sınırlı kalır. Yazar bu çizgiyi *Yeni Turan*'daki *Kaya*'dan itibaren aşma eğilimi gösterir.

Yarattığı kadınların çekingen ve kendilerine dönük dünyalarına rağmen Halide Edib, ilk yazısından itibaren Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne giden tarihî ve sosyal sürecin etkin parçasıdır. Eğitim yoluyla zihni açılan kadınların sosyal bir duyarlılık kazanmasını, bilginin kadına aşkın bir kimlik kazandırmasını ister. Fatma Aliye Hanım'la Halide Edib'in kadınları arasında ortaya çıkan farkın belirleyeni, onları var eden dış dünyanın şartlarıdır. Onlar hemcinslerini eserleriyle şekillendirirken, tasarımlarını sosyal hayatın ihtiyaçları üzerinden yaparlar. Fatma Aliye Hanım için 19. asır sonu kadınının en önemli meselesi eğitim alması ve sosyal hayata katılmasıdır. Ancak 20. asır başı kadını için eğitim az çok aşılmış bir konudur ve artık mesele milletin tarihsel dönüşüm süreci içinde kadınların bu eğitimleriyle sorumluluk alabilmesidir. Halide Edib'in kadınları, bunu gerçekleştirmiş bir yazarın denetiminde bu süreci gerçekleştirmeyi isterler.

Muhadarat (1892) ile Halide Edib'in ilk eseri *Heyula* (1909) arasında 17 yıl; kadının eğitim alması ve sosyal hayatta rol üstlenmesi fikrine vurgu yapan *Refet* (1896) ile *Ateşten Gömlek* (1922) arasında ise 26 yıl vardır. Aradan geçen zamanın çok uzun olmamasına karşılık, değişim büyüktür. Bütün bunların sebebi dış dünyanın gerçeklerinde yatmaktadır. Bu sosyal gerçeklik kadınları hızla değiştirmiştir. Halide Edib'in yazmaya başladığı yıllar, Fatma Aliye Hanım'ın yazmayı artık bıraktığı yıllardır.¹ Yazmaya devam edebilseydi büyük ihtimalle, Anadolu'ya gönderdiği Refet öğretmenin yazarı olarak o da, Anadolu'nun vatan yapılmasına katılan kadınları anlatan bir yazar olmaya doğru geçiş yapardı.

İlk kuşak kadın yazarlar ile ikinci kuşak kadın yazarların eserleri üzerinden kadın eğitimine, bu konunun kadınlar ve toplum tarafından algılanışına bakıldığında şu sonuca varılabilmektedir: Kadın eğitimi konusundaki yönlendirme, kadınlara önce kendi kimlikleri ve kadınlıkla ilgili konularda duyarlılık kazandırma noktasından başlatılmıştır. Fakat bu duyarlılığın 'ben'den 'biz'e doğru bir genişlemeye uğradığı, sosyal hayatın duyarlıklarıyla birleştiği ve kadınların sosyal meseleye uyandıkları anlaşılmaktadır. Erkek egemen toplum anlayışının biçimlendirdiği geleneksel kadın kimliği evrilerek entelektüel seviyesi yüksek, sosyal sorumluluk alma noktasına gelmiş kadın yaratılmıştır. Bu da sosyal hayatın tarihsel şartlarının talebidir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devam eden çizgide kadın yazarların üzerinde ısrarla durdukları diğer konu, dönemin sosyal realitesi olan evlilik ve beraberindeki konulardır. Başlangıç olarak kadınların eğitim almasının, erkeklere benzer biçimde evlilik ve sosyal hayata yönelik beklentilerinde de büyük değişiklikler meydana getirdiği söylenebilir.

Evlilik ve Etrafında Yer Alan Eş Seçme, Boşanma ve Çok Eşlilik...

Değişen aşk ve evlilik anlayışı, Tanzimat sonrası Türk edebiyatının en çok ilgi gören ve işlenen konusudur. Osmanlı dünyasının yeni tanıştığı bu yeni anlayış, Fransız İhtilali sonrasında dünyaya yayılan insan hak ve özgürlükleri düşüncesiyle doğrudan ilişkilidir. Çünkü bireylerin evlenecekleri kişiye bizzat kendilerinin karar vermesi, bireysel hak ve hürriyetlerinden sayılır. Tersine eş seçiminin ebeveyn tarafından yapılması ise bireyin kendi hayatını şekillendirme hakkını kullanamaması anlamına gelir. Bunun da tek elden

¹ Fatma Aliye Hanım'ın son edebi nitelikli eseri *Enin* 1910 tarihli bir romandır. Ancak bir yazma faaliyeti olarak *Cevdet Paşa ve Zamanı* 1914 yılında yayımlanır. Onun bundan sonra vefatına (1936) kadar başka bir eser yazmadığı, yazdıysa da yayımlamadığı anlaşılmaktadır.

idareyi benimsemiş otoriter (monarşi) yapının birey dünyasındaki izdüşümü olarak yorumlanması mümkündür.

Evlilikte eş seçimi hakkıyla, bu hakkı kullanamamaktan doğan mağduriyetler konusunu sadece kadınlarla ilişkilendirmek doğru bir yaklaşım olamaz. Zira konunun öteki tarafında Avrupa’da -ya da Türkiye’de açılmış modern okullarda- eğitim gören zihinsel dönüşümünü gerçekleştirmiş erkeklerin, zihinsel karşılıklarını bulma ve hayatlarını onunla sürdürme istekleri durur. Dolayısıyla edebiyattaki bu konunun, 19. yüzyılın üzerinde ciddiyetle durulan ve hem kadını hem de erkeği ilgilendiren bir sosyal sorundan kaynaklandığı söylenebilir.

Şair Evlenmesi’nden (1859) itibaren modern edebiyatın vaz geçilmez konuları arasına giren görücü usulüyle evliliğin tenkidi ya da evlilikte eş seçimi, ilk kadın yazar Fatma Aliye’nin eserlerinde cesur bir durum sergilemez. Zira Mithat Efendi ve Cevdet Paşa’nın derin tesirleri altında yetişen Fatma Aliye, gelenekle ters düşmeyen bir yaklaşımı benimser. İlk roman *Muhadarat*’ta kızlar evlenecekleri erkeğin seçimini babalarına bırakırlar. Romanın ana karakteri Fazıla, ne olursa olsun babasının uygun gördüğü biriyle evlenecektir. Çünkü Fazıla’yı yaratan yazar, ebeveynin hayat tecrübesinin altını çizmekte ve gençler için sadece seçilen adayın reddi hakkını saklı tutmaktadır. Aynı romanda evleneceği erkeği seçme hakkını kullanan Fevkiye’nin büyük yanılışı da bu görüşün doğruluğuna yapılmış göndermedir. Ancak romanın akışı, babaların yaptığı seçimin yanlış olabileceği fikrini ortaya koyar. Fazıla babasının uygun gördüğü evlilikte mutluluğu bulamaz ve hayatının Beyrut’ta geçen ikinci devresinde, âdeta yeniden dirilirken, kendi seçtiği erkekle evlenir.

Udi’de Bedia’nın evliliğinin babası ve ağabeyi arasında bir tartışmanın konusu olması, sorunun başka bir tarafını düşündürür. Kızlar yaşlılarıyla mı yoksa yaşı ne olursa olsun varlıklı bir adayla mı evlenmelidirler? Bu soru dönem kadınlarının evlilik karşısındaki konumları açısından önemlidir. Çünkü hayatlarını kendi başlarına sürdüremeyen kadınlar için evlilik, güçlü bir hayat sigortasıdır. Bu kabul kadınları evlenmeye mecbur kıldığı gibi evliliğin her türlü sıkıntısına katlanma zorunluluğunu da getirir. Bu konuda Fatma Aliye’nin en zengin malzeme içeren romanı 1898 tarihli *Levayih-i Hayat*’tır. *Levayih-i Hayat*’ta beş kadının birbirlerine yazdıkları 11 mektupla devir kadınlarının evliliğe verdikleri farklı anlam alanları irdelenir. Kadınlardan evli olan üçü, evlilikle ilgili görüşlerini ve içinde buldukları evliliğin şartlarını yazdıkları mektuplarla birbirlerine, aslında dönemin okuyucusuna anlatırlar. Böylece birbirinden farklı evlilikler ve kadınların çaresizlikleri ifade edilmiş olur. Mektuplara göre evliliğin temel sorunlarından biri erkeğin ihaneti, başka bir söyleyişle çok eşliliğidir. Roman bu noktada çok eşlilik karşısında kesin bir tavır takınan ve tek eşliliğe ikna edemedikleri kocalarını terk ederek kendilerine yeni bir hayat kuran *Muhadarat*’ta Fazıla’nın *Udi*’de Bedia’nın hikâyesiyle birleşir.

Levayih-i Hayat’ta mektuplaşan kadınlar erkeğin ihanetiyle ya bizzat mağdurdurlar ya da mağdur edilmiş bir kadını tanırlar. Evli üç kadınının yazışmaları bu konu üzerinden sürer ve evli olmayan diğer iki kadının evlilikle ilgili görüşlerini şekillendirir. Fatma Aliye bu vesileyle okuyucusunu kadınların evlilik ilişkisi içerisindeki yerleri gibi, devrin bir başka sorunu üzerinde düşündürür. Kızlardan Nebahat’e göre kadınlar başlarına gelen mutsuzluk, aldatılma gibi talihsizlikleri yaşamamak için ‘gelinliğin tellerine pullarına aldanmamalı’ ve gerçekten olumlu bir adayla karşılaşınca kadar beklemelidirler. Ancak İtimat’ın mektubu konunun kadın cephesinden başka bir tarafını gösterir: Bu da evliliğin

kadınlar için bir zorunluluk olduğu fikridir. Arkadaşının söylediklerine tamamen katılan İtimat, uzun zaman evlenemezse ailesinin ona bir 'yük' gibi bakmaya başlayacağını ve bunu yüzüne karşı söyleyeceklerini anlatır. Buna göre kadınlar için evlilik, kaçınılması mümkün olmayan bir kader ve mutlaka yerine getirilmesi gereken toplumsal bir zorunluluktur.

İlk kadın yazarların evlilikle ilgili olarak üzerinde durdukları bir başka konu, mutlu bir evliliğin şartlarıdır. Romanlarını Servet-i Fünun yıllarında yazan Fatma Aliye, ideal evlilik için dönemin diğer yazarları 'ruh arkadaşlığı'nı telkin ederken o, 'zihinsel arkadaşlık' önerisini getirir. Bu iki yaklaşımın birbirinden farkı, 'zihinsel arkadaşlık'ta estetik kaygının olmamasıdır. Fatma Aliye'nin kahramanlarında sanatla ilgili bir yöneliş ve paylaşım yoktur. Yazarın bizzat kendisi gibi kahramanı Fazıla da evliliği Fransızcasını ilerletebileceği, karşılıklı okuyabileceği, bilmediklerini öğreneceği, okuduklarını paylaşacağı bir ortam olarak düşünür. Ancak bu defa öğrenme açlığı taşıyan kadının karşısındaki erkek, hem bilgi düzeyi hem de hayatı algılayışıyla yetersiz kalır. Böylece boşanma konusu tartışmaya açılır.

Fatma Aliye'nin kadınlarından Fazıla ve Bedia, aradıklarını bulamadıkları hatta aldatıldıklarını fark ettikleri eşlerinden ayrılmak isterler. Ancak boşanmanın hoşgörüsüyle karşılanmaması, boşanma hakkının erkeklerde olması ve kadınların boşandıktan sonra hayatlarını sürdürebilecek yeterlilikte olmamaları, başka bir söyleyişle çalışan kadın olamamaları evliliğe katlanmalarını getirir. Fazıla bütün bunların çaresizliği içinde intiharı dener. Bedia kendisini boşamayan eşinden yıllarca ayrı, ama bir başka erkeğin, ağabeyinin himayesinde hayatını sürdürür. *Levayih-i Hayat*'ta Fehame boşanırsa yanlarına sığınabileceği bir ailesinin olmaması ve çocukları yüzünden mutsuz evliliğini sürdürmek zorunda kalır. Fakat Refet için evlilik, bir 'kader' değildir. O, her işini kendi yaptıktan sonra evlenmenin anlamsızlığını düşünür. Çünkü 'diplomalı çalışan' olma yolundadır ve bir meslek sahibi olarak hayatını tek başına sürdürme yeterliğini edinecektir. Bu da ona güven verir.

Halide Edib'in evlilikle ilgili görüşleri Fatma Aliye'den çok farklı değildir. Ancak onun eserlerinde evlilikte eş seçiminden çok, evlilik hayatı ve boşanma üzerinde durulur. Fatma Aliye, kadınların boşandıktan sonra hayatlarını nasıl sürdürecekleriyle ilgili endişeler taşır. Bununla birlikte boşanmanın kadınlar için de kullanılması gereken bir hak olduğunu anlatmaya çalışır. Bu yeni bir söylemdir ve bu söylemler üzerine 1917 yılında çıkarılan Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile kadınlara boşanma hakkı verilir. (Yaraman 2001: 137)

Halide Edib ilk eşi Salih Zeki'den boşanarak özel hayatında boşanmayı tecrübe etmiş bir kadın olmasına rağmen -belki tam da bu sebeple- boşanmaya karşı bir yazardır. Bunun için de yarattığı kadınlara boşanmayı düşündürmez. Onun kadınları, bütün olumsuzluklarına rağmen evliliğe katlanmayı seçerler. İlk romanlardan *Raik'in Annesi*'nde (1909) Refika'nın çok eşliliğe eğilimli kocasına çocuğu yüzünden katlandığı hatta onu affettiği okunur. *Seviyye Talip*'te Macide, önce Avrupa'da geçirdiği uzun yıllarda sonra da hava değişimi için İstanbul'dan uzaklaştığı sırada sabırla kocasının dönüşünü bekler. İhanetine tanık olduğu halde ondan boşanmayı aklına getirmez. Fakat Halide Edib'in Cumhuriyet'e kadar yarattığı roman kadınları içerisinde en radikal kararı, Seviyye Talip verir. Seviyye, evli olmasına rağmen 'ruh arkadaşı' olduğuna inandığı müzik hocası Cemal'le yaşama kararı alarak evinden ayrılır. Seviyye'nin kararı, çoğu bu karardan kaynaklanan söylenti-

ler, roman boyunca tartışılır. Buna rağmen kimilerinin onayladığı kimilerinin eleştirdiği Seviyye, kendisinden çekinilen ama cesareti dolayısıyla merak edilen 'sıra dışı' kadındır. Handan da bütün ıstırabına ve aşağılanmasına rağmen Hüsnü Paşa'dan boşanmayı istemez. Handan için Hüsnü Paşa, kendini tamamlayacak kişiyle evlenme şansını kullanamayan kadının kendini cezalandırma biçimidir.

Halide Edib, *Seviyye Talip* ve *Handan* romanlarıyla bir bakıma önceki nesil erkeği için geçerli olan, evlenmek için zihni ve ruhi karşılığını bulma sorununun kadınlar için de söz konusu olduğunu düşündürürken, meseleyi Fatma Aliye'nin bıraktığı yerden alır. Fazıla ile Bedia ve Seviyye ile Handan arasındaki fark, bu kadınları çevreleyen sosyal şartlardır. Fazıla ve Bedia'nın 'ruh arkadaşı' olmadıkları için eşlerinden -boşanmasalar da- uzaklaşmaları, bir bakıma onları Seviyye ile birleştirir. Ancak -yazarlarının fazla ahlakçılığı yüzünden- başka bir erkekle yakınlaşmalarıyla da Seviyye'den ayrılırlar. Handan'sa yazarın, dönemin kadından beklediği yeni bir dönüşümü anlatmak için yarattığı kadındır. Her ne kadar konuyla ilgili cesur kararlar alamazsa da Handan'la kadınlık için bir basamak daha yukarıdaki duruma dikkat çekilmiştir. Handan varlığını, zihinsel dönüşümünü gerçekleştirmiş ve sosyal duyarlılık kazanmış kadının dava arkadaşı olmanın eşiğinde yaşadığı tereddütlere borçludur. O, 'ben' olmayı henüz öğrenmiş dönem kadınının, birdenbire 'biz' olma durumuyla karşılaşmasının sancılarını anlatır.

Böylece aşk anlayışı bir kez daha değişmiş yeni bir aşkla karşılaşmıştır. Seviyye'nin Cemal'le birlikteliğinde aşkı besleyen, estetik birliğin getirdiği ruh arkadaşlığıdır. Fakat *Yeni Turan*'da Kaya ile Oğuz'u *Ateşten Gömlek*'te Ayşe ile İhsan'ı birleştiren, aşklarını besleyen davalarıdır. *Handan*'da Nazım'la Handan'ın aşkları ise ruh arkadaşlığından dava arkadaşlığına geçiş noktasıdır. Tarihsel şartları değişen hayat, sosyal düzeni kendi etrafında şekillendirdiği gibi aşkı, kadını ve erkeği kendine benzemeye zorlamaktadır. Dönem sosyal bir dönemdir, bu durumda 'ben' anlamsızdır, 'biz'in içinde ve onun kattığı anlamla var olmalıdır. Handan'ın verdiği karar yüzünden roman boyunca süren ıstırabı, bir bakıma yazarın dönem kadınına yönelik uyarısıdır. Çünkü yıl 1912'dir ve Balkan Savaşları'nda büyük yenilgiyi yaşamış bir milletin kadını, bir an evvel 'dava kadını' olmayı başarmalıdır.

Halide Edib'in kadın ve erkek karakterleri ihtiraslıdırlar ve şiddetli aşk duygusu onları tüketir. İlk romanların ihtiraslı aşkı, *Yeni Turan*'dan itibaren yerini davaya bağlığa bırakır. Bir bakıma yaşanan sosyal realitenin içinde olgunlaşan yazar, saplantı haline gelmiş aşk duygusunun yönünü değiştirerek davaya bağlılık haline getirmiştir. *Yeni Turan*'da Oğuz, *Ateşten Gömlek*'te Peyami ve İhsan için aşk, davaya yakın olmaktadır. Bunun ifadesi ilk kez *Handan*'da Nazım tarafından "Mukaddes maksadımın ... çehresi sendin ... o sendin, sen de o idin." (Adıvar 2008: 81) biçiminde dile getirilmiştir. *Yeni Turan*'da Kaya, *Ateşten Gömlek*'te Ayşe davanın temsilini üstlenen kadınlardır. Bu sebeple Oğuz Kaya'ya Peyami ve İhsan da Ayşe'ye yakın olmak isterler. Onlar kendilerini yakanın aşk mı dava mı olduğunu bir türlü ayıramazlar. Tıpkı Şükûfe Nihal'in *Yalnız Dönüyorum* (1938) adlı romanında olduğu gibi... Bu romanlarda kadınlar, birer 'aşkın karakter' olarak ortaya çıkarlar. Oysa Fatma Aliye'nin kadınları için aşk, evlilikten sonra gelen bir şeydir. Onlar içlerinde potansiyel bir aşk duygusu taşırlar. Bu aşk evliliğe kurulmuş bir saat gibi ancak evlendikten sonra ortaya çıkar. *Muhadarat*'ta Fazıla, *Enin*'de Sabahat bu anlamda ahlakçı bir yazarın kadın karakteri olduklarını o denli hissettirirler ki ideal bir evliliğe doğru yol alırken sevgi sözcüğü etmekten kaçınırlar ve ısrarla aşkın evlilik sonrasına ait bir duygu

olduğunu anlatırlar. Bununla yazarın ilk eseri *Hayal ve Hakikat*'tin (1892) kendisine ait bölümü "Hayal"de anlattığı aşk duygusuna çok yatkın kadınları korumaya aldığı söylenebilir. Tam bu yıllarda genç kızların fazla hassas oldukları için roman okumalarına izin verilmemesiyle ilgili bir tartışmanın yapıldığı hatırlanırsa, yazarın almaya çalıştığı tedbir daha iyi anlaşılacaktır.

Bu bağlamda Fatma Aliye Hanım'ın önem verdiği ancak Halide Edib'de üzerinde durulmayan bir konuya işaret etmek gerekir. Bu da kadınların para kazanması ve çalışma hayatına katılmalarının evlilikle ilişkilendirilmesidir. Fatma Aliye, hem doğru evlilik yapmak hem de evliliğin olumsuzluklarını karşılayabilmek için kadınların çalışabilmelelerinin ve para sahibi olmalarının önemli olduğuna inanmaktadır. Kadınlar geçimlerini sürdürecek bir parayı kazanma yeteneğini edindiklerinde, evlilik kadınlar için baba evinden sonra koca evine süren hayatı tüketme biçiminin adı olmaktan çıkmış olacaktır. Kabul etmek gerekir ki bu 19. yüzyıl sonunda sunulmuş oldukça ileri bir görüştür. Bu sebeple onun kadınları adım adım çalışma hayatının parçası olurlar. *Muhadarat*'tan *Udi*'ye oradan *Refet*'e geçişte bu süreci olgunlaştıran Fatma Aliye'nin önerisi, kadınlara saygınlık kazandıran 'diplomalı çalışan' olma durumudur. Fakat bu konu, dönemin daha baskın sosyal ve tarihî gerçekleri yüzünden Halide Edib'in 1920'ye kadar yazdığı ilk dönem eserlerinin meselesi olarak görünmez. Ancak ilk romanlarını Cumhuriyet'in ilk yıllarında yazmaya başlayan Şükûfe Nihal'de asli konulardan biri olarak konunun yeniden ortaya çıktığı görülür.

Kadın ve kadımla ilgili meseleler konusunda devrin duyarlı sanatçılarından olan Şükûfe Nihal, 1933 tarihli *Çöl Güneşi*'nde sağlam bir evlilik ilişkisi için kadın ve erkeğin maddi eşitliklerini önerir. Bu öneri yazarın başta gazete yazıları olmak üzere bütün kalem faaliyetinde devam eden fikirdir. Çalışan kadının kendine güveneceğini ve bu sayede hayatı daha iyi değerlendirecek, doğru kararlar verebileceğini düşünen Şükûfe Nihal, Fatma Aliye gibi kadının mutlak eğitim almasının ve bir meslek sahibi olmasının altını çizer. Fakat yine de kadınlar eğitim yoluyla bir iş sahibi olamamışlarsa, bu durumda el becerilerini değerlendirmek suretiyle para kazanmanın yolunu bulmalıydılar.

Şükûfe Nihal bu inançla, *Çöl Güneşi*'ndeki kadın kahramanını, hayatı sürdürmek için zengin bir adamla evlenmeye mecbur olduğu inancından kurtarır. Böylece, Fatma Aliye'nin *Muhadarat*'ta, *Udi*'de ve *Levayih-i Hayat*'ta bıraktığı noktaya yeniden dönülür. Aradan geçen 30 yıldan fazla zamana ve sosyal realitedeki birçok değişikliğe rağmen kadın cephesinde bazı merhaleler hâlâ aşılamamıştır. Şükûfe Nihal'in, kadınların eğitimi ve birer diplomalı çalışan olmaları konusundaki ısrarına rağmen, bu şansları olmayan kadınları anlatması, aşılamayan engellerin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle *Çöl Güneşi*'nde çalışmaya karar veren Feriha, el işleri ve dekorasyondaki maharetini değerlendirmesiyle örnek kadın olur. Feriha, Beyoğlu'nda, üst katında bir çalışma odası olan küçük bir dükkân kiralar, kendi eliyle yaptığı işleri maharetli başka kadınların işleriyle birleştirir. Böylece birkaç kadına daha para kazanma imkânı sunmuş, kendisi için iş yaratırken başka kadınlar için de bir işveren olmuştur. Bireysel beceri ve zevk, işlerlik kazandırılarak hayata katılmış ve ihtiyacı olanların kullanımına sunulmuştur. Karşılığında elde edilen gelirle kadın, istenmeyen bir evlilikten kaçınma hakkını kazanmıştır. Romanın son sahnesinde 'Çöl Güneşi' Feriha, "Yeni Elisheri Mağazası"nda anlatılır: "*Çöl Güneşi neş'e ve gurur içinde, onu insanların esaretinden, fenalıklarından muhafaza eden küçük dükkânında; avcılardan*

kaçıp da ormanına iltica eden minimini bir ceylân gibi, rahat, emin, çalışıyor.” (Şükûfe Nihal 1933: 100)

Kadınların insani haklarını elde etmeleri için verilen mücadelelerde ön saflarda yer alan kadınlardan olan Şükûfe Nihal'e göre, bütün dünya değişirken kadın da bu değişimin içindeki yerini almalı, kendisini dünyanın üretici parçası olmaktan alıkoyan işlerden sıyrılmalı ve çalışmalıdır. Kadınlık görevi olarak kabul edilen işler için müesseseler kurulmasını öneren yazar, sosyal hayatın içinde aktif olarak yer alamayan veya bu konum için yeterli birikimi olmayan kadınlara, buralarda çalışmayı önerir. Kadınlar bu kurumlarda yemek pişirip pasta yaparak birçok insanın, özellikle bu tür işleri yapmaya zamanı olmayan kadınların hizmetine sunmalı, üretmenin ve bunun karşılığında para kazanmanın hazzını yaşamalıdır.

Şükûfe Nihal kadınların çalışma hayatına girmelerini ve para kazanmalarını sadece evlilik sonrası güvence altına almak için düşünmez. Ona göre sağlam evlilik, eşler arasında ekonomik bir eşitlikle mümkündür. Kadınların çalışması asırlara dayalı ve sosyal dünyanın her tarafını kendine göre tanzim etmiş olan 'köle efendi diyalektiğini', hiç değilse evlilik içinde ve eşler arasında sonlandırmış olacaktır. Bunun bir devamı olarak yine Çöl Güneşi'nde boşanma da dâhil olmak üzere, evlilik içinde gelişebilecek bütün ihtimaller göz önünde bulundurularak hazırlanmış olan bir 'evlilik mukavelesi', çiftler tarafından imzalanır. Kadının haklarının güvence altına alınması açısından oldukça ileri bir teklif olan 'evlilik mukavelesi', romanın diğer kahramanları tarafından yadırganır. Ancak bu haliyle 1 Ocak 2002 tarihinde yürürlüğe giren Yeni Türk Medeni Kanunu'nun Aile Hukuku'yla ilgili hükümlerini çok erken bir dönemden hazırlamaya başladığı da söylenebilir.

Sonuç

19. yüzyılın son çeyreğinde kendilerini yazarak ifade etmeyi ve yazdıklarıyla geniş kitlelere ulaşmayı seçen kadın yazarlar, devirle ilk konuşmalarını gazete ve dergiler aracılığıyla yaparlar, sonra da buna ilk telif eserlerini eklerler. Kadınların yazarak ve okuyarak aktif bir şekilde matbuat dünyasına katılmaları, çağdaşlaşma yolundaki tereddütlerini ortadan kaldıran ve duruşlarını sağlamlaştıran çok önemli bir adımdır. Çünkü ilk modernist kadınlar kadınlık deneyimlerini bizzat kendi kalemleriyle anlatma yolunu kullanırken hemcinsleri için bir rol-model oluşturmuşlardır. Bunun için kadınların yazdıkları, edebî anlamların ötesinde sosyal bir sürecin aktarımı ve yönlendirilmesi açısından zengin bir deneyim ve birikime sahiptir.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan yıllarda kadınların yazdıkları eserler, özellikle de romanlar medeniyet değişikliği, imparatorluktan millî devlete geçiş ve kadınların bu değişimler karşısındaki konum ve uyumlarını yansıtmaları açısından apayrı yoğunluktadır. Kadınlar, meselelerin kendi cephelerindeki çözüm önerilerini ararken bu sosyal sürecin ortağı olurlar.

Birbirini izleyen kuşakların yazarları olarak Fatma Aliye, Halide Edib ve Şükûfe Nihal'in kalem tecrübeleri, bu sosyal dönüşümün izdüşümleriyle doludur. Onları bir mace-rayı izlemenin ve bir estetik bütünlüğü seyretmenin ötesinde, bir sosyal dönüşümü tanımak, kuşaktan kuşağa aktarımını görmek için okumak mümkündür ve aslında gereklidir.

Sosyal ve zihinsel dönüşümü, tarihî delilleriyle birlikte edebî eserin dünyasında bulmak her zaman mümkündür. Kadınların yazdıkları eserlerle okuyucuya bu değişimin ka-

dın cephesini aktarma ayrıcalığını taşır. Kadın yazarlar, içinde yaşadıkları zamanın sosyal meselelerine duyarsız kalmamış, kendi cinsiyet kimlikleri açılarından tespitler yaparak öneriler geliştirmişlerdir. Eserleri, bireysel deneyimlerinden başka kadınlıkla ilgili konularda çağdaşlarına bir takım yol haritalarını verir sonraki kuşakların okuyucusuna sürecin gelişimiyle ilgili, yorumlanabilir geniş açılı pencereleri sunar.

Kaynakça

- Adivar, Halide Edib (2008): *Handan*, Can Yay., İstanbul.
- Argunşah, Hülya (2006): “Tanzimattan Meşrutiyete Türk Romanı”, *Literatür Dergisi*, (Yeni Türk Edebiyatı Özel Sayısı), C. 2, s. 23-100.
- Argunşah, Hülya (2011): “İlk Kadın Yazarlarda Toplumsal Kimliğin Yapılandırılması Sürecinde Babanın Keşfi”, *Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi Bildiriler Kitabı*, C. 2, İzmir, s. 389-402.
- Çaha, Ömer (1996): *Sivil Kadın Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın*, Vadi Yay., Konya.
- Çakır, Serpil (1994): *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yay., İstanbul.
- Enginün, İnci (2006): “Ahmet Mithat’ın Hâlâ Geçerli Bir Öğüdü: Kızlarınızı Okutun”, *Merhaba Ey Muharrir*, (haz. N. Esen- E. Köroğlu), İstanbul, s. 192-200.
- Karaca, Şahika (2010): “Şemsettin Sami ve Kadınlar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/ The Journal of International Social Research*, Volume: 3, Issue: 13, s. 136-146.
- Şükûfe Nihal (1933): *Çöl Güneşi*, İstanbul.
- Toska, Zehra (1994): “Zafer Hanım ve Aşk-ı Vatan”, *Aşk-ı Vatan*, (haz. Z. Toska). Oğlak Yay., İstanbul, 7-20.
- Üner, Ayşe Melda (2011): *19. Yüzyıl Türk Hikâye ve Romanında Zevk ve Eğlence Kadınları*, Kirpi Kitap, İstanbul.
- Yaraman, Ayşegül (2001): *Resmi Tarihten Kadın Tarihine*, Bağlam Yay., İstanbul.

TARİHÎ ROMANIN ANLAMI VE ÜÇ KİTAP

Prof. Dr. Bilge ERCİLASUN

Hacettepe Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi

Giriş

Tarih, insan ve toplumların hayatını etkileyen, oluşturan ve şekillendiren önemli bir disiplindir. Tarih her zaman zengin malzemelerle doludur. Eski kültür ve medeniyetler çok değerli ve ilgi çekicidirler. Tarihin unutulmaması gereken bir özelliği de diğer disiplinlerle sıkı bir bağlantı içinde olmasıdır. Bunlar arasında arkeoloji, antropoloji, coğrafya, jeoloji, biyoloji ilk akla gelenlerdir. Tarihin konu edindiği olaylar yaşanmış hadiselerdir. Bunlar ibret verici ve yol gösterici niteliklere sahiptirler. Bu yüzden tarihin önemli bir vasfı her zaman öğretici ve eğitici olmasıdır, denebilir.

İlimlerin ve bilgilerin tesirli olabilmesi için hayatımıza girmesi, hayatımızın içinde olması ve günlük hayatımızı şekillendirmesi lazımdır. Tarih de böyledir. Fakat tarih tek başına yeterli olmayabilir. Eğer sadece tarih kitaplarına sıkışıp kalırsa, eğer diğer ilim ve sanat dalları tarafından desteklenmezse, bazı gerçekler zaman içinde unutulabilir veya tesirini kaybedebilir. Tarihî olayın anlamı ve seyri sadece tarih kitapları ile sınırlı kalırsa topluma mal olmaz, değeri anlaşılmaz ve zaman içinde unutulur gider.

Tarihin yaşamasını sağlayan ve tesir gücünü artıran, değerleri devamlı kılan önemli unsurlardan biri edebiyattır. Tarihî olaylar şiir, hikâye, roman, piyes gibi çeşitli edebî türlerde işlendiği takdirde devamlılık kazanır, toplumun hafızasına kazınır ve tesir gücünü artırır. Bunların içinde en tesirlisi şüphesiz tarihî romanlardır.

Tarihle roman arasında sıkı bir bağ vardır. Tarihî roman, tarihin öğretilmesinde, yaşatılmasında, değerlerin sürdürülmesinde önemli bir fonksiyona sahiptir. Geçmişteki olayları anlatarak ve hatırlatarak bugüne ve geleceğe ışık tutar. Bu bakımdan bir medeniyetin, bir kültürün devam etmesinde ve korunmasında tarihî romanın rolü olduğu söylenebilir. Burada tarihi konu edinen her romanın tarihî roman olmadığını belirtmek lazımdır. Bunun için tarihten bahseden romanlar, “tarih konulu roman”, “tarihle ilgili roman” gibi bir üst başlık altında toplanabilir.

Tarihî malzemenin edebî eserlere girmesi ve tarihî romanı da içine alarak çok geniş bir alana yayılması, pek çok şeyin önemini ve vazgeçilmezliğini gösterir: Tarih, romancı ve okuyucu için bir ilgi alanıdır. Tarih, geçmişi öğretir, geçmiş hakkında bilgilendirir ve kimlik şuuru oluşturur, yani insanın kendi kendisini ve ait olduğu toplumu tanımasını, anlamasını ve doğru değerlendirmesini sağlar. Ayrıca tarihin, hâlde karşılaşılan problemleri çözmede, geleceği şekillendirmede büyük bir rol oynadığını da ilave edebiliriz.

Bütün bunların her zaman geçerli hakikatler olduğu ve evrensel bir nitelik taşıdığı görülmektedir. Bundan dolayı tarihî romanın modasının hiç geçmediğini, değişerek, gelişerek, çeşitli kaynaklardan beslenerek devam ettiğini söylemek mümkündür.

Tarihin önemi dolayısıyla, doğrudan doğruya tarihî roman olmasa bile, tarihin malzeme olarak kullanıldığı diğer romanların da, az veya çok etkili olduğunu, toplumda olumlu bir vazife gördüğünü söylemek mümkündür. Bundan dolayı, modern toplumlarda edebî eserlerin, gittikçe daha fazla tarihten, tarihî olaylardan beslenmekte olduklarını görmekteyiz.

18. yüzyılda İngiltere’de yeni bir tarih anlayışı ortaya çıkmıştır. David Hume tarafından ortaya atılan bu düşünce sistemi, modern tarih anlayışı olarak bilinmektedir. David Hume’a göre tarih ile felsefe birbirinden ayrılmaz iki disiplindir. Hume tarihteki çeşitli kavramları tartışmış, zaman ve mekân kavramlarına önem vermiştir. Hume tarihin anlamını ve tarih yazarlarının önemini anlatırken örnekler vermiş ve klasik tarih yazarlarını eleştirmiştir. Çünkü klasik tarih anlayışında tarihçiler, kendi devirlerindeki olayları anlatmakta ve yorumlamaktadırlar. Yani şahit oldukları olayları, duygusal yaklaşımlarla yorumlamışlardır. Hume ise, tarihin geçmişteki olaylarla incelenmesi gerektiğini söylemektedir. Tarihçinin amacı gerçeğe ulaşmak olmalıdır. Bunun için kanıtlara ve belgelere dayanarak ciddi bir tarihî araştırma yapılmalıdır. Hume, birçok denemeden sonra kronolojik anlatımda karar kılmıştır. O, tarih yazımının, “*üslup, tema, yapı ve anlatım bakımından bir edebî sorun*” olduğunu belirtmiştir.¹

Hume’un tarihe bakışında diğer bir yenilik, karakterleri ön plana almasıdır. Hume’a göre tarihin konusu insandır, onun için insanı iyi tanımak lazımdır. Olaylar hakkında yorum yapmak, ancak karakterleri esas almakla ve onları incelemekle mümkün olabilir. Bu yüzden insan psikolojisini iyi bilmek gerekmektedir. Tarihin diğer ilimlere malzeme sağladığını da söyleyen Hume, tarihi, ilimlerin hepsinden üstün görmektedir.²

Böylece modern tarih kavramını getiren Hume, 18. yüzyılın düşünce sistemini çok etkilemiş ve değiştirmiştir. Ondandır etkilenen diğer bir tarihçi Edward Gibbon’dur. Her ikisi de tarihi uzak geçmişin bir çalışması olarak görmüşlerdir.³

Tarihî romanın İngiltere’de doğması tesadüf değil, birtakım şartların sonucudur. İngiltere, Avrupa’dan 100 yıl önce sanayi devrimini gerçekleştirmiş ve burjuvanın doğmasına yol açmıştır. Walter Scott’un tarihî romanlarının o kadar alıcı bulması, o kadar çok satması da bunun neticesidir (Göğebakan, 2004: 18).

Tarih İngiliz edebiyatında daha eski zamanlarda kullanılmaya başlanmıştır. Bu konuda birkaç örnek veriliyor. Bunlar Thomas Nashe tarafından 1594 tarihinde yazılan *The Unfortunate Traveller*, Thomas Deloney’in *Thomas of Reading* (Bazı eleştirmenler bu eseri ilk İngiliz tarihî romanı olarak kabul etmişlerdir.) adlı eserleridir (1598). Clara Reeve’in yazdığı *The Old English Baron* (1780) ile Maria Edgeworth’un *The Castle Rackrent*’i (1800) ise daha sonraki yüzyılda (Scott’tan hemen önce) verilmiş örneklerdir.⁴

Tarihî roman kavramını ortaya atan ve yazdığı eserlerle popülerleşmesini sağlayan Walter Scott’tur. *Waverley* romanlarında geçmişle şimdiki zaman arasında yakın bir münasebet kurmuştur. Scott’un hareket noktası, ele aldığı devirle ilgili ciddi ve sistemli bir tarih araştırması yapmasıdır. Böylece Scott hem tarihe sadık kalmış, hem de düzenlediği

¹ Alev Baysal, “18. Yüzyıl İngiltere’inde Tarih Yazım Kuramları ve Tarihî Roman”, *Littera Edebiyat Yazıları* (vikipedi, erişim 24.06.2016).

² David Hume (1711-1776): İskoç filozof, ekonomist ve tarihçi (vikipedi, erişim 24.06.2016).

³ Edward Gibbon (1737-1794): İngiliz tarihçi ve milletvekili (vikipedi, erişim 24.06.2016).

⁴ Alev Baysal, agm.

kurgu ile yaratıcı olabilmıştır. Burada onun, Hume'un ve Gibbon'un anlayışına uygun bir şekilde davrandığını, onların tarih görüşlerini edebiyata uyguladığını belirtmek lazımdır.

Kantarciöğlü, romandaki bütün gelişmelerin ve roman için söylenen bütün kuralların (romanın tarifi ve çeşitli özellikleri gibi), tarihî roman için de geçerli olduğunu belirtiyor. Tarihî romanlar da "romanın estetik kurgusu içinde, roman kategorilerinin yardımıyla yaratılmış sanat eserleridir" (Kantarciöğlü, 2008: 10). Yazar tarihî roman yazarının toplum karşısında büyük bir vazife ve sorumluluk taşıdığını şöyle ifade ediyor:

"*Tarihî roman yazarı, tarihî olayların seçiminde dikkatli olmak, yeni düzenin ortaya çıkışını yakalayabilmek, yeni ve eskinin oluşturduğu sentezi görebilmek gücüne sahip olmalıdır. Ayrıca o, seçtiği önemli tarihî olayları ve özellikle tarihî dönüm noktalarını sanat ortamına aktarmakta ustalığa da sahip olmalıdır.*" (Kantarciöğlü, 2008: 12).

Kantarciöğlü bazı Batılı araştırmacıların tarihî roman konusundaki çalışmalarından bahseder. Bunları kısaca şöyle aktarabiliriz: Klasik tarihî roman yazarları tarihe ışık tutmaya çalışmışlardır. Bu konuda Scott örnek olarak gösterilir ve *Waverley* (1815) adlı tarihî roman dizisi ile klasik tarihî roman türünün en iyi örneklerini verdiği belirtilir. "Scott, Hegel'in diyalektik idealizmini kendi tarihî romanlarında nesnel ve evrensel bir kalıp olarak kullanmıştır." Yirminci yüzyılda yazılan tarihî romanlarda ise daha farklı bir tarih anlayışının hâkim olduğu söylenebilir. "Nesnel ve objektif" özellikler taşıyan bu anlayış Bergson'un Yaratıcı Evrim Teorisi'ne dayanır ve Perspektivizm olarak bilinir. Burada romanın yapısı ve teknik özellikleri tamamen değişmiştir (Kantarciöğlü, 2008: 13).

Bu girişten sonra eserlere geçebiliriz. Yazıda üç eseri ele alacağız. Bunlar *Bozkurtların Ölümü*, *Bozkurtlar Diriliyor* ve *Şu Çılgın Türkler* adlı romanlardır.

Bozkurtların Ölümü: Roman, Doğu Göktürklerin hükümdarı Çuluk Kağan'ın öldürülmesiyle başlar. Çuluk Kağan, eşi Çinli prenses İçing Katun tarafından zehirlenmiştir. Çuluk Kağan'ın iki oğlu (Yaşar Şad ve Şu Tegin) ve bir de kardeşi vardır (Bağatur Şad). Kurultay toplanır ve Bağatur Şad'ı kağan seçer. Bağatur Şad, Kara Kağan unvanını alır. Yaşar Şad'a Tulu Han, Şu Tegin'e Kür Şad unvanlarını vererek onları görevlendirir. Kendisi de İçing Katun'la evlenir.

Romanda Çuluk Kağan'ın oğullarının niçin kağan seçilmedikleri de belirtilir. Tulu Han 22 yaşındadır fakat cılız olduğu için kağanlığı yönetemeyeceği düşünülmüştür. Kür Şad ise her bakımdan kağanlığa uygun olmasına rağmen çok genç olduğu ileri sürülerek kağan seçilmemiştir.

624 yılı olmuştur. Büyük bir ordu hazırlanır. Çin'e yürünür. Çin'de herkes korkmuş, kaçışmaya başlamıştır. İmparatorun oğlu Şe-min yanına 100 atlı alarak Kara Kağan'a gider, konuşur. Onu Tulu Han'dan şüphelendirecek sözler söyler. Tulu Han yanındaki kuvvetleri alarak geri çekilir. Bir taraftan da durmadan yağın yağmur, yay kirişlerini gevşetmiştir. Bu şekilde çekilen oklar hedeflerini bulmayacaktır. Kara Kağan ordusunu alarak geri dönmeye mecbur kalır.

Ötüken'de işler ters gitmektedir. Açlık başlamıştır. Zaman geçer. 627 yılı olur. Kış aylarıdır. Kıtık olur. İnsanlar, hayvanlar ölür. Sağ kalanlar da açtır. Şe-min Çin imparatoru olmuş, Tay-tsong unvanını almış ve Türklere düşmanlık etmeye başlamıştır. Kara Kağan vergi çıkartır. Sırtarduşlar, Dokuz Oğuzlar, Bayırkular isyan ederler. Kara Kağan onları bastırmaya Tulu Han'ı memur eder. Fakat Tulu Han yenilir. Kara Kağan Tulu Han'ı zincirleterek hapse attırır. Tulu Han hapisten çıktıktan sonra artık Kara Kağan'a hasım olmuştur.

Tabiattaki afetler artarak devam eder. Yaz ortasında beş gün soğuk olur, kar yağar. Sonra gökte üç ay görünür. Bu olayları uğursuzluk sayarlar, Tanrı'nın öfkesi, gazabı olarak yorumlarlar. Çünkü bir sürü yakışsız ve uygunsuz işler olmaktadır: Kara Kağan bir yerde durmayıp oradan oraya göçmektedir. Tulu Han ayrı kağanlık kurmak peşindedir. Kara Kağan İcing Katun'un tesirinde kalmaktadır. Ayrıca Kağan Cao-teyen adlı bir Çinli bilginin tesiriyle, sözleriyle hareket etmektedir.

Ertesi bahar Kara Kağan'ın buyruğuyla Çin'e akın yapılır. Ama bozgun olur. Çünkü insanlar açlıktan ve yoksulluktan bitkin hâle gelmişlerdir. Arkadan Çin ordusu bastırır. Herkes esir edilir. Kara Kağan kaçarak İşbara Han'a sığınır. Ama Çinliler ısrarlı bir taktikle onu da yakalarlar ve esir ederler. 630'da Sigan-fu'ya getirilirler. İmparator kağana kötü muamele etmiş, kağanı hademeler konağına yerleştirmiştir. Kara Kağan üzüntüden hastalanır. 634'te ölür. Uluğ Tarkan'la İşbara Alp kağan öldü diye intihar ederler.

Beş yıl geçer. Türkler tutsak olalı dokuz yıl olmuştur. Kür Şad bir ihtilal planlar. Gizli bir ihtilal cemiyeti kurmuş, 40 kişi bu cemiyete üye olmuştur. Kür Şad'ın planı, her gece şehirde dolaşmaya çıkan Çin imparatorunu öldürmek, Çin sarayında tutsak bulunan Göktürk prenslerinden Urku'yu kaçırarak Ötüken'e götürmek ve Göktürk Kağanı yapmaktır. Fakat ihtilalin yapılacağı gece çok yağmur yağdığı için Çin imparatoru sarayından çıkmaz. Ertelendiği takdirde duyulacağından endişe eden Kür Şad, ihtilalin o gece o şartlarda yapılmasına karar verir. İhtilalciler hep birlikte saraya saldırırlar. Çarpışma uzun sürer. Vey Irmağı kenarında devam eder. Neticede ihtilalcilerin hepsi ölür. Roman Kür Şad'ın kızının Çinliler tarafından yakalanıp öldürülmesiyle sona erer.

Romanın başında daha sonra karşımıza çıkacak problemlerin ipuçları verilmektedir. "621 Yılında Bir Yaz Gecesi" adını taşıyan bu kısım oldukça çarpıcı, gerilimli ve sürükleyicidir. Romanda işlenen ana temalardan ikisi ile burada karşılaşıyoruz. Bunlar afetler ve Çinlilerin Ötüken'deki nüfuzudur.

Yüzbaşı İşbara Alp ertesi gün Çin'e yapılacak akını düşünmektedir. İçinde bir sıkıntı vardır. Dikkat edince hayvanlarda da bir huzursuzluk olduğunu fark eder. Çok geçmeden şiddetli bir yağmur başlar, tufana dönüşür. Yüzbaşı bu kötü havada 13 çerisini kaybeder. Fırtına dindikten sonra bir haber gelir. Çuluk Kağan, İcing Katun tarafından zehirlenerek öldürülmüş ve ertesi günkü akın durdurulmuştur. Bağatur Şad onları geri çağırılmaktadır.

Romanda daha sonra bölgede afetler devam edecek, sağlıklarını ve varlıklarını tehdit eder bir boyut kazanacak, yokluk, yoksulluk ve açlık Göktürk ordusunu iyice kuvvetten düşürecektir.

Diğer taraftan Çinlilerin tesirleri, entrikaları iyice artacak ve devletin varlığını tehlikeye düşürecektir. Romanın tamamında Çinlilerin olumsuz tesirleri bütün boyutlarıyla ele alınır. Çinliler Ötüken'de ticareti ele geçirmişlerdir. Kendileri zenginleşirken Türkler fakirleşmektedir. Casusları vasıtasıyla ve çeşitli entrikalarla Göktürkleri zayıflatmaya çalışmaktadırlar.

Romanda pek çok karakter bulunmakla beraber, ana kahramanın Kür Şad olduğunu söyleyebiliriz. Romanın başından itibaren onun ağırlığı ve yönlendiriciliği hissedilir. O, değerleri sembolize eden ideal bir karakterdir. Türk devletinin bütün yüce değerleri Kür Şad vasıtasıyla korunur ve temsil edilir.

Romanın en kuvvetli yerinin finaldeki ihtilal sahnesi olduğunu söyleyebiliriz. Romancı bizi buna hazırlar, baştan beri bütün olayları, romanın bütün akışını bu ihtilal sahnesine doğru düzenler, yönlendirir. Esasında tarihin akışı da o istikamettedir. Ro-

manca tarihî gerçeklerden ayrılmadan kurguyu o yolda düzenlemiş, romanın yapısal özelliklerini de kullanarak tarihî bir gerçeği estetik bir hâle koymuş ve edebî bir bütünlük içinde okuyucuya sunmuştur. Yazarın maksadının, ihtilal sahnesini ilahileştirmek ve ebedileştirmek olduğu düşünülebilir. Bunun için edebiyatın sunduğu bütün imkânlardan faydalanarak bir sanat eseri meydana getirmiştir. Kullandığı kelimeler, dil ve anlatım, fiiller, tasvirler, hareket cümleleri, hitaplar, noktalama işaretleri dikkatle ve incelikle planlanmıştır. Hepsi heyecanı, duygu coşkunu ve gerilimi, sürükleyiciliği sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Böylece lirik ve epik bir anlatımla karakterlerin coşkunu ve heyecanını ustalıkla aktarabilmiş, ölüm ve kahramanlık duygularını yüceltmiş ve ölümsüzleştirmiştir. Bunu da “yeniden doğma, yeniden dirilme” şeklinde ifade etmiştir.

Üzerinde durulması gereken bir başka nokta, romanda Kamların ve Ozanların öneminin vurgulanmasıdır. Kamlar ve Ozanlar kutsaldırlar. Onların toplum üzerinde belli bir ağırlıkları ve dokunulmazlıkları vardır. Bu yüzden herkes onlara saygı gösterir. Kamlar çok güçlü sezgileri sayesinde geleceği görme kabiliyetine sahiptirler. Ozanlar da öyledir. Kara Ozan’ın Çinliler aleyhinde söylediklerine Kara Kağan müdahale etmez ve İcing Katun’un itirazlarına “Ozanların sözü kutludur, kesilemez,” cevabını verir (1958: 36). Bir Kam olan Kırac Ata ise geleceği görmüş ve Böğü Alp’a söylemiştir. Kırac Ata’nın söyledikleri gerçekleştikçe Böğü Alp onun sözlerini hatırlar. Bu ifadeler bir leitmotif gibi romanın birkaç yerinde tekrarlanır:

“Büyük günler geliyor. Dokuz yıla kalmaz; olan olur. Dokuz yıl daha geçer; katı kılıç kullanmak günü gelir... Kıtık olunca ay parçalanacak!... Kara Kağan’ı öldürmeyeceksin... Onu tasa öldürecek. Bir ulu şehirde toplanmış kırk er görüyorum... Aralarında sen de varsın... yağmur yağıyor. Irmağın kıyısında dövüşüyorsunuz. Budun kurtuluyor... adınız unutulmayacak... Bin üç yüz yıllık ölümden sonra dirileceksiniz... Acunun batımına dek adınız gönüllerde kalacak.” (1958: 114).

Romanda yer alan diğer bir konu ekonomik durumdur. Devletin zayıflamasının önemli bir sebebi ekonominin bozulmasıdır. Bu, romanda sık sık işlenen temel meselelerden biridir. Yamtar’ın yarışmalarda hemen yenilmesi, karnının aç olmasındandır. Doğu Türklerinin yoksulluğu, Batı Kağanlığına gittikleri zaman açıkça ortaya çıkar. Romanda Doğu Türklerinin yoksulluğu ile Batı Türklerindeki zenginlik ve refah, tezatlı bir şekilde verilmektedir.

Açlık ve yoksulluk romanın pek çok yerinde görülmektedir. Açken dövüşemezler, dövüşeseler de yenemezler. Kara Budak yoksulluktan evlenememiş, Çinli kadına gitmiş, onun bu hareketi hayatına mal olmuştur. Böylece yoksulluk, hayatın bütün yönlerine zarar veren bir boyuta ulaşarak sosyal hayatı etkiler. Ötügen’in ekonomik ve sosyal durumu, romanda kahramanlık, vatan gibi kutsal değerler kadar işlenmiştir. Yoksulluğu arttıran sebepler, tabii afetler ve Çinlilerin Ötügen’deki ticareti ele geçirmeleri olarak gösterilir.

Romanda Çinlilerin Türk devletine verdiği zararların çeşitli yönleri üzerinde ayrıntılı olarak duruluyor. Göktürklerin yaşadığı en büyük problemlerden biri, Ötügen’deki Çinli nüfusun giderek artmasıdır. Bunlar bir taraftan ticareti ele geçirmekte diğer taraftan Çinli kadınlar vasıtasıyla Türk erkeklerini aldatmaktadırlar. Kür Şad’ın uyarısıyla bunlara karşı birtakım tedbirler alınır, fakat bunlar süreklilik kazanamaz. Doğu Göktürk devleti zamanla iyi yönetilemeyen bir devlet haline gelir. Çinlilerin entrikalarıyla devlet iyice zayıflamış, güçsüzleşmiştir.

Eserde Kara Kağan'ın yanlışları üzerinde de durulmaktadır. Düşünceleriyle sağlam olan Kara Kağan dirayetli değildir, İçing Katun'un tesirinde kalır ve olayları yönetemez, problemlere çare bulamaz ve zamanla halkının sevgisini ve saygısını kaybeder.

Romanda vaka zamanı 621-639 yılları arasındır. Doğu Göktürk tarihinde bu yıllar arasında vuku bulan olaylardan seçme yapılmış ve romanda kurgulanarak işlenmiştir.

Bozkurtlar Diriliyor: 639'da yapılan Kür Şad ihtilalinin neticeleri romanın başında anlatılır. Kür Şad'ın hareketi Çin imparatorunun yüreğine korku salmış, Çin halkı da geceleri korkudan dışarı çıkamaz olmuştur. 639'da Kür Şad ihtilalinden sonra Çinlilerin rahatı kaçmıştır. İmparator Tay-tsung geceleri uyuyamaz. Nihayet meclisi toplar ve bir karara varırlar. Çin'deki bütün Türkleri toplayıp ülkelerine gönderirler.

Sonra 679 yılına atlanır. *Bozkurtlar Diriliyor*'da da Kür Şad'ın tesiri ve yönlendiriciliği görülür. Göktürklerin ruhunda bağımsızlık ateşini o yakmıştır. İlk kıvılcım onun 639'da yaptığı ihtilal olmuştur. 681 yılında Göktürkler Kutluk Şad'ın etrafında birleşmişler ve bağımsızlıklarını kazanarak devleti yeniden kurmuşlardır.

Romanın kahramanı Urungu annesi ölürken hakikati öğrenir. Kendisi Kür Şad'ın oğludur. Annesi onu Çinlilerden kaçırmış, gizlemiştir. Adlarını ve kimliklerini değiştirip hayatlarına devam etmişlerdir. Ölmeden önce gerçeği gizleyeceğine dair Urungu'dan söz alır. Urungu geçmişini düşünür. Çok küçükken hayal meyal hatırladığı olayları birleştirmeye, onlardan bir şeyler çıkarmaya çalışır. Annesine söz verdiği için yüreğinde gizlediği bu sır, zaman zaman yüreğini sıkmakta, içini daraltmaktadır.

Urungu'nun karısı yirmi sene önce bir Çin baskınında öldürülmüştür. Urungu, Dokuz Oğuzların hükümdarı Baz Kağan'ın kızı Ay Hanım'a âşık olur ve ona evlenme teklif eder. Ay Hanım "Bir beğ kızı karabudundan biriyle evlenemez", diyerek bu teklifi kabul etmez. Kür Şad'ın oğlu olan Urungu annesine verdiği söz yüzünden gerçeği, yani bir tigin oğlu olduğunu, gizlemek zorundadır.

Binbaşı Pars Batı'dan Ötüken'e gelir. 80 yaşındadır ve yurdunda ölmek ister. Urungu'nun sırrını keşfeder. Urungu'nun Kür Şad'ın oğlu olduğu ortaya çıkmıştır. Bunu Ay Hanım da öğrenir. Fakat yine birleşemezler. Çünkü Ay Hanım çıkan savaşta öldürülür.

Roman birtakım olaylar ve karakterlerle birinci kitaba (*Bozkurtların Ölümü*) bağlanır. *Bozkurtların Ölümü*'nde, eşi Almıla ile Batı Kağanlığına kaçan Onbaşı Pars, Buluç'un yaşlı dedesi Demirci, Kür Şad zamanında yaşamış, 40-50 sene önceki olayları bilen kimselerdir. Bunun için hakikat gizli kalmaz, genç nesil de Urungu'nun, Kür Şad'ın oğlu olduğunu öğrenir.

Tarihî bilgi: *Bozkurtların Ölümü* ve *Bozkurtlar Diriliyor* romanlarında Göktürklerin yedinci yüzyıldaki yıkılışı, esaret ve yeniden devlet kurma macerası ele alınmaktadır. Atsız'ın bu tarihî gerçekleri Kür Şad'ın maddî ve manevî şahsiyetinin etrafında kurguladığı görülmektedir.

Romancı tarihe sadık kalmıştır, tarihteki olaylardan ayrılmamıştır. Ayrıntılar ve kurgularla tarihteki gerçekleri temsil etmeye ve yansıtmaya çalışmıştır. Bu işi büyük bir usallıkla yapmıştır. Bu kadar eski ve uzak bir tarih olmasına rağmen tarihî gerçekleri aslına oldukça yakın bir şekilde aksettirebilmiştir.

Romanların ilk yayın tarihleri 1946 (*Bozkurtların Ölümü*) ve 1949 (*Bozkurtlar Diriliyor*) yıllarıdır. Atsız'ın Göktürk tarihiyle ve özellikle Kür Şad'la ilgilenmesi çok daha eski yıllara dayanmaktadır. Yazar şiirlerinde ve yazılarında Kür Şad'la ilgili bilgilerden

bahsetmiş ve bu bilgiler çerçevesinde Kür Şad'ın yaptıklarını yorumlamıştır. Önce şiirlerini ele alacağız.

1932 yılında yazdığı “Yolların Sonu” şiirinde ilk olarak Kür Şad'ın adı geçer. Bu şiirde bir gidiş anlatılır. Bu kutlu bir yoldur ve ideal yolunda bir yürüyüştür. Bu yol Tanrı Dağı'na çıkar. Atsız ölümden sonra ruhunun Tanrı Dağı'nda Kür Şad tarafından karşılandığını düşünür ve bu arzusunun şiirin son kıtasında şu mısralarla dile getirir:

*O sarayda bulunca tanrılaşan erleri
Artık gözüm arkaya bir daha dönmeyecek.
Hepsi sussa da Kür Şad uzatarak elini
“Hoş geldin oğlum ATSIZ, kutlu olsun” diyecek. (1975: 12).⁵*

1933 yılında yayınlanan “Kahramanlık” şiirinde kahraman olmayı yüce bir değer olarak tasvir ederken isim vermeden Kür Şad'ın özelliklerini sayar. Dört kıtalık olan bu şiirin birinci ve üçüncü kıtalarında bunu görmek mümkündür. Şiirde ölüme gidiş, bilinmemek, yüceltilerek anlatılmıştır ki bunlar Kür Şad'ın özellikleridir:

*Kahramanlık ne yalnız bir yükseliş demektir,
Ne de yıldızlar gibi parlayıp sönmemektir.
Ölmezliği düşünmek boşuna bir emektir;
Kahramanlık: Saldırıp bir daha dönmemektir.
Yurtcular az yaşar, uzun sürmez doğanlık...
Her ışığın ardında gizlidir bir karanlık;
Adsız sansız olsa da, en büyük kahramanlık:
Göz kırpmadan saldırıp bir daha dönmemektir (1975: 46-47).*

1936 yılında yayınlanan “Yakarış” şiirinde Kür Şad'ın on üç asırdan beri Tanrı Dağı'nda kendisini beklediğini düşünür ve şöyle der:

*Tanrı Dağı! Tanrılar, tanrılaşanlar dağı!
Orda on üç asırdır bizi bir gözleyen var.
Savaş türküleriyle aylı kızıl bayrağı,
Kefensiz ölümlerin ruhunu özleyen var. (1975: 7).*

Şiirde Kür Şad'dan daha ayrıntılı bahseder ve Tanrı Dağı'nda ona kavuşma dileğini tekrarlar:

*Ulu Tanrı! Kür Şad'ın yenilmeyen ruhunu
Yüce Tanrı Dağında daha biraz barındır!
Geleceğiz yakında! Yarın bütün oralar
Demir bileklerdeki çelik kılıçlarındır!
Yurt ve şeref uğrunda sen seril de toprağa
Varsın hiçbir dudakta anılmasın er adın!*

⁵ Atsız Mecmua, S. 17, 25 Eylül 1932,

*Kan sızarak göğsünden huzuruna varınca
İztirabı dinecek belki o gün Kür Şad'ın.* (1975: 8).

Atsız'ın kahramanlık ve ideal anlayışında Kür Şad'ın kişiliği hâkimdir. Şiirlerinde hep onu tarif ettiği görülmektedir:

*Kahraman göz kırpmadan düşmana saldırandır
.....
Belirsiz mezarlarda anılmadan yaşarız.*(1975: 10).

Şiirde Türklerin büyük imparatorluklar kurduğu, ihtişamlı ve büyük devlet olduğu zamanlara duyulan özlem dile getirilir. Atsız Göktürk Devleti ile beraber Osmanlı tarihindeki zaferlere de yer vermiştir.

Bundan sonra 1964'te çıkan "Kömen (Hayal)" şiirinde Kür Şad'ın adına rastlıyoruz. Bu şiirde, Atsız Ahmet Haşim'in "O Belde"sinde olduğu gibi bir ülke hayal eder ve bu ülkeye gittiğini düşünür. Değişik ölçülerle yazdığı ve destan karakterinde olan bu uzun şiirde son mısradaki Atsız yine Kür Şad'ı anar ve ona olan özlemini dile getirir:

*Tarihin bir olağanüstü ve şahane işi
Kür Şad'ın, Kül Tegin'in, Çağrı Beğ'in ok çekişi...*(1975: 40).⁶

Şiirde eski Türk tarihi hatırlanır. Hunlardan ve Göktürklerden bahsedilir. Burada Orhun Abidelerinde anlatılan Türk tarihinin özetlendiği, tekrarlandığı söylenebilir. Alp Er Tunga ve Ergenekon efsaneleri anlatılır. Atsız kendinin bir Göktürk çerisi olduğunu hayal etmektedir. Ergenekon'dan çıkışından itibaren Türklerin kurdukları devletler, yaşadıkları hayatlar anlatılır. Hunlar, Göktürkler, Mete'nin kurduğu ordu, askerlik ve ordu anlayışı, disiplini özlemle dile getirilir.

Yazıları: Bir tarihçi olan Atsız Türklerin en eski tarihine çok genç yaşlardan itibaren eğilmeye başlamış, Kür Şad'ı keşfetmiş ve onun yaptıklarından etkilenmiştir. Bu etki onun zaten o yönde olan şahsiyetine ve mizacına da derinden nüfuz etmiş ve onu şekillendirmiştir.

Kür Şad hakkında oldukça ayrıntılı tarihî bilgiye ilk olarak 1934 yılında *Orhun* dergisinde rastlıyoruz. "Cihan Tarihinin En Büyük Kahramanı: Kür Şad" adlı yazıda Kür Şad'la ilgili bütün tarihî bilgiler verilmekte ve Kür Şad'ın Türk tarihindeki rolü ve tesiri anlatılmaktadır. Göktürk Devleti'nin nasıl yıkıldığının da anlatıldığı bu yazıda Atsız'ın Millî Türk Talebe Birliği'ne bir teklifi vardır: Bu, beş yıl sonra, yani 1939'da, Kür Şad ihtilalinin 1300. yılında bir Kür Şad'ı anma günü tertiplenmesi, küçük ve sade bir heykel dikilmesidir (*Orhun*, 19 Nisan 1934, S. 6, s. 111-113). Aynı yazı beş yıl sonra tekrar yayınlanır (*Kopuz*, S. 3, 1939). Atsız'ın Kür Şad hakkında diğer bir yazısı 1947 yılında çıkar ("En Büyük Türk Kahramanı Kür Şad", *Kopuz*, S. 1, 1947).

Atsız, bu yazılarında Kür Şad'ın Türk ve dünya tarihindeki büyüklüğünü ve önemini anlatır. Türk tarihinde büyük kahramanların bulunduğunu, fakat Kür Şad'ın hiçbirine benzemediğini ve hepsinden büyük olduğunu belirtir. Onun yaptığı hareketin iki özel-

⁶ Ötüken, S. 2, Şubat 1964.

liğini söyler. Birincisi arkasında ordusu ve devleti olmadan kendisini tehlikeye atması, ikincisi de bunu kendisi için değil bir başkasını tahta çıkarmak için yapmasıdır. Kendisi de Kağan sülalesinden olduğu ve tahta geçme hakkı bulunduğu halde, o bunları düşünmemiş bir başkası için, başkasını tahta çıkarmak için fedakârlık yapmış, göz kırpmadan ölüme atılmıştır. Atsız bu hareketin çok yüce bir davranış olduğunu belirtir ve ısrarla üzerinde durur.

1975 yılında *Türk Ansiklopedisi*'nde Kür Şad maddesi yayınlanır. Burada da tarihî bilgiler ilmî bir şekilde ortaya konur. Bu yazıda bahsedilen olayların *Bozkurtların Ölümü*'nde işlendiği açıkça görülüyor:

“K.Ş., tarihin nadir yetiştirdiği insanlardan biridir. Hem milletini kurtarmak, hem de türeyi sayarak, kağan olmak hakkı da varken, bunu yeğenine vermeyi düşünmek gibi büyüklüklerle şeref kazanmıştır.

Destanî davranışı ile Çin'e dehşet salarak Türkler'in Çin'den kurtulmasını sağlamasaydı onlar zamanla Çinlileşip kaybolacak, Türkeli'nde hakimiyet kuran Sırtarduşlar, Gök Türkler gibi kuvvetli ve devlet geleneğine sahip olmadıkları için Türk İmparatorluğunu yaşatamayacaklar; Türk ırkı daha sonraki tarihinde ulaştığı büyüklüğe kavuşmak imkânını kaybedecekti.

Bundan dolayı K.Ş., adı tek olaya karışan şahıs olmakla beraber bu olayın şümül ve sonuçları bakımından Türk tarihinde çok büyük rol oynamış en büyük şahsiyetlerden biridir.” (1975: 424).

Atsız'ın romanlarında işlediği devirle ilgili başka yazıları da vardır. Bunlar arasında konumuzla ilgili olanlar, “İçing Katun” ve “Kara Kağan” maddeleridir. “İçing Katun” maddesinde bu Çinli prensesin dört Türk kağanıyla evlendiği, Türk tarihinde çok uğursuz bir rol oynadığı, Göktürklerin yıkılışının önemli sebeplerinden biri olduğu belirtilir. Makale Göktürklerin yıkılışını, Kara Kağan'ın Çin'e tutsak oluşunu bildiren şu paragrafla biter. Fakat burada dikkati çeken şey, dört Göktürk kağanının mahvolmasına sebep olan İçing Katun'un akıbetinin ne olduğunun bilinmemesidir.

“Çuluk Kağan'ın yerine küçük kardeşi Bağatur Şad geçerek Kara Kağan unvanını almıştır (621-630). Türk geleneğince o da İ. K. 'la evlenmiştir. İ. K. bu kağanı zehirlemediyse de, yalanları ve aldatmacalarıyla onu yanlış yola sürükleyerek devletin zayıflamasının ve 630'da kağanın Çin'e tutsak düşmesinin zeminini hazırlamıştır. Kağan tutsak düştükten sonra 634'te kederden ölmüştür. İ.K. 'un ne olduğu belli değildir.” (1971: 24).

Tarihî gerçekler “Kara Kağan” maddesinde de ayrıntılı olarak anlatılır. Kara Kağan'ın İçing Katun'la evlenmesi, İçing Katun ile kardeşi Prens Şen-King'in birtakım entrikalar çevirmeleri, büyük bir orduyla Çin sınırını geçmesi, fakat çok yağın yağmurdan ve Türe Han'ın şüpheli davranışlarından dolayı Çin'e akından vazgeçilmesi, 626 yılında Şe-min'in Çin imparatoru olması, bu tarihten sonra Çin'in güçlenmesi, Göktürklerin kuraklık, kıtlık, isyanlar dolayısıyla gittikçe zayıflaması ve gücünü kaybetmesi, ayrıca Kara Kağan'ın hataları yüzünden Ötüken'de Çin tesirinin ve nüfusunun gittikçe artması, nihayet Çin'e yenilmesi ve tutsak olması ayrıntılı olarak anlatılır. Bunlar *Bozkurtların Ölümü*'nde gördüğümüz olaylardır. Olağanüstü tabiat olayları romanda anlatıldığı gibi aynen yaşanmış ve Kara Kağan maddesinde de yer almıştır:

“628'de de Türkeli'ndeki tabii âfetler devam etti. Yaz ortasında beş gün ortalık kış gibi dondu. Havadaki buz zerrecikleri yüzünden gökte, üç ayın birden görülmesini büyük bir uğursuzluk sayan Türkler dehşete kapıldılar. Bozkurları kızıl bir buğu kapladı ve kıtlık

korkunç bir hal aldı. Kağan, şaşkınlıkla boyuna yer değiştirmekle meşguldü. Kendisine sığınan Çinli bir bilginin sözlerine kanarak devlet işlerini ona bırakması ve kendi beylerini iş başından uzaklaştırması memnuniyetsizlik doğurdu.” (1973: 245).

Romanda bütün savaşların ele alınmadığı, olayların yıkılmaya doğru giden süreç içinde verildiği görülmektedir. Göktürklerin esareti ve esaret şartları da verilmiş, Kür Şad ihtilali geniş olarak işlenmiştir. Bu arada yıkılmaya götüren sebepler ve faktörler de vurgulanarak belirtilmiştir.

Bir başka nokta Atsız'ın tarihî romanlarını kaleme alırken gelişigüzel davranmayıp belli bir teze göre hareket etmesidir. Atsız bu konudaki düşüncelerini romanında anlatmıştır. *Bozkurtların Ölümü*'nün baş kısmında bulunan “Romanın Hikâyesi” adlı bölümde Atsız'ın sanat, edebiyat ve roman hakkındaki görüşleri yer almaktadır. Şöyle diyor:

“...Bir roman yazmak üzereyim. Hem de öyle bir roman ki hayatın bizzat kendisini aksettirecek. İçinde hem romantizme, hem de realizme yer olmakla beraber bizzat hayatın akışından ayrılmayacağım ve buna olduğu kadar tarihe de sadık kalacağım. Bir roman ki size 1300 yıl öncesini yaşatacak ve birbiri ardınca sahneye çıkan kahramanlar günü-müze kadar gelecek. Bir roman ki içinde yalnız bir tek kahraman bulunmayacak. İçindeki her şahıs tıpkı hayatta olduğu gibi başlı başına bir kahraman olacak. Romantiklerin de, realistlerin de eserlerinde, daima bir tek iskelet var: Romanın kadın ve erkek iki kahramanı arasındaki aşk macerası. Halbuki benim kitabımda yüzyılların akışı bulunacağı için bir tek maceraya, hele on binlerce romanda tekrar edile edile artık pek bayağılaşan, müptezel olan aşk hikâyelerine saplanıp kalmama imkân yok. Bu, yepyeni bir tip roman olacak.” (1958: 6)

Atsız bu sözleri, tarihe merakı dolayısıyla Tonyukuk adını verdikleri bir üniversite öğrencisine söyler. Şöyle devam eder:

“Benim kitabım, realitedir diye insanların bütün fizyolojik hareketlerini en ince teferuatına kadar imâdan, hatta teşhirden çekinmeyen eserlerden olmayacak. Maddî hayattan ayrılmayacağım. Ama son günlerin bazı telif eserlerinde moda olduğu üzere en basit ve tabii fakat nezih olmayan konuları kitabıma yüklemeyeceğim. Bir psikolog nasıl her meselenin hangi ruhî âmille işlendiğini düşünür, bir hekim nasıl bir hastalığın hangi sebeple başladığını bulmaya çalışırsa, ben de -tarihle çok uğraştığım için olacak-milletlerin hareket hatlarının neye dayandığını aramakla çok vakit geçirdim. Şu muhakkak ki bir milletin aydınları da, halk tabakası da işlenmeye çok elverişli. Bunun için de en iyi şey, yani en iyi araç eserler olabilir. Bir aralık Almanya'da intihar edenlerden birçoğunun cebinde Verter'in bulunduğunu bilmiyor muyuz?” (1958: 6-7)

Burada eserlerin topluma tesiri anlatılıyor. Romancının maddi hayattan ayrılmayacağını söylemesi ilgi çekicidir. Hakikaten günümüzden çok uzak bir geçmişi konu almasına rağmen Atsız romanlarında devrin ruhunu ve gerçeğini verebilmiş, tarihî olayları evrensel boyuta taşıyabilmiş ve işleyebilmiştir. Yukarıdaki alıntıda, yazmakta olduğu romanı anlatırken kendi sanat ve hayat anlayışını dile getirmiş olmaktadır.

Romanların kaynakları: Romanlarında yer alan tarihî bilgilerden, Atsız'ın Göktürklerle ilgili bütün araştırmalardan ve çalışmalardan haberdar olduğu anlaşılabilir. Romanlarında şu eserlerin tesirleri görülmektedir: *Orhun Abideleri*, Şamanizm (Abdülkadir İnan), *Dede Korkut Hikâyeleri*, Joseph de Guignes-Hüseyin Cahit tercümesi (1920), Rıza Nur'un tarihi (1925), *Tarih-i Âlem* (Süleyman Paşa, 1876), *Divanü Lügat-it-Türk*.

Romanlarında sağlam bir teknik göze çarpar. Olaylar dizisi, karakterlerin birbirleriyle irtibatları sağlam ve gerçekçidir. Gerilimi ve merak unsurunu iyi kullanır. Bu yüzden romanlarının, macera romanı gibi heyecanla takip edildiği söylenebilir.

Atsız romanlarında sahne tekniğini ustalıkla kullanmış, tablo niteliğinde tasvirler yapmıştır. Bunlarda kalemini ressamın fırçası gibi kullandığı görülür. Bunlardan birini burada belirtelim. Romanın sonunda ihtilale karar verilmiştir. Günü de belirlenmiştir. İhtilalin kırk yığidinden biri olan Gök Börü'nün dua sahnesi çok etkili bir şekilde anlatılır. İhtilalden bir gün önce Gök Börü ellerini açarak Tanrı'ya dua eder. Çinliler tarafından işkence gören, gözleri çıkartılan Gök Börü, görmeyen gözlerine rağmen ihtilale katılmaktadır. Biraz gerisinde arkadaşı Yamtar, onun gerisinde ise Gök Börü'nün oğlu Sungur durmaktadır. Birbirlerinin farkında olmayan bu insanlar her biri ellerini açarak sessizce Tanrı'ya yalvarmaktadırlar. Gök Börü, görmeyen gözlerinden yaşlar aktığını sevinçle fark eder. Bu dramatik sahne, lirik bir ifadeyle romanda şöyle anlatılıyor:

“Gök Börü sevinçle ağlayarak hâlâ yakarıyordu. Yaşlar şaşılacak bir gürlükle yanaklarından aşağı iniyordu. Fakat Tanrı'ya yakaran ve gözlerinden yaşlar sızan yalnız o değildi. Saf yüzü ve iri gövdesiyle Gök Börü'nün görmediği koca Yamtar ve biraz geride çocuk yüzü hunçlı bakışlarıyla Yamtar'ın görmediği Sungur da eller açık yakarıyorlar ve sessiz sessiz ağlıyorlardı.” (1958: 247).

Dikkati çeken bir başka nokta dövüş sahneleridir. Atsız dövüşmeleri, güreşmeleri anlatırken yine görsel yanını öne çıkarmış, sahne tekniğini kullanmıştır. Bundan dolayı dövüşmeleri, vuruşmaları, karşılıklı çarpışmaları ayrıntılı ve en ince noktasına kadar tasvir eder. Bu tasvirlerde daima canlı, diri ve sürükleyici bir üslup kullanır.

Bu arada Atsız'ın zamana bakışı üzerinde de durmak lazımdır. Atsız'a göre zaman tektir, bir bütündür. Bölünemez. Geçmiş-hâl-gelecek hepsi iç içe ve bir aradadır. Zaman kesintisiz bir bütün ve sonsuzluğa doğru bir akıştır. Ölüm hayatın sonu değildir. Ölümün ne zaman geleceği mühim değildir. Genç ölmek de bir kayıp değildir. Önemli olan savaşta ölmek, kahramanca, savaşırken ölmektir. Atsız'da öldükten sonra yaşama düşüncesi ve Ziya Gökalp'taki gibi yeniden doğma temi görülmektedir. *Bozkurtların Ölümü'*nde yeniden dirilmek fikrini işler. Bu düşünce romanın birkaç yerinde bir leitmotif olarak tekrarlanır. Atsız onu “1300 yıl sonra yeniden dirilmek” şeklinde ifade ederek daha somut bir hale getirmiştir.

Atsız *Orhun Abideleri'*nde Bilge Kağan'ın zaman ve Tanrı hakkındaki yorumunu, *Bozkurtlar Diriliyor* romanında Binbaşı Pars'a söyletiyor: “Zamanı Tanrı yapıyor ve bütün yaratıklar ölüyor...” cümlesi, aynı zamanda Atsız'ın zaman-Tanrı-ölüm hakkındaki düşüncelerini de yansıtan bir ifade olur (1971: 89).

Atsız'ın eserlerinde en çok işlediği temlerden biri kahramanlıktır. Kahramanlık temini hem şiirlerinde hem de romanlarında ele almıştır. *Kahramanlık* adlı şiirinde düşüncelerini ayrıntılı olarak belirtmektedir. Aynı konu, romanlarında da görülür. *Bozkurtlar Diriliyor*'da kahramanlıkla fedakârlığı birleştirir ve şöyle ifade eder: “En güçlü, en iyi insan hakkından vazgeçen insandır. En büyük kahramanlık da hiçbir karşılık beklemeden yapılındır.” (1971: 11).

Romancının vurguladığı temlerden biri asalettir. Beğler soyluluğu ve yüceliği temsil ederler ve bu değerleri korumak zorundadırlar. Soyluluk pek çok yerde karşımıza çıkar. En açık bir şekilde *Bozkurtların Ölümü'*nde ihtilal sahnesinde 40 yığidin yürüyüş düze-

ninde görülür. Burada yürüyüş sırası yiğitlerin askerî rütbelerine ve sosyal mevkilerine göre ayrıntılı olarak düzenlenmiş ve anlatılmıştır.

Romanda vurgulanan değerlerden bir diğeri töredir. Romanda “Türk Türesi” şeklinde geçen bu kavramla, Türklerin adalet ve hukuk anlayışı ifade edilmektedir. Sosyal hayat ona göre düzenlenir. Töre herkesin ve her şeyin üstündedir. Kağan bile töreye karşı gelemmez ve töreye uymamazlık edemez.

Yazarın üslubu da farklılık ve orijinallik taşır. Bu üslupta destani özellikler görülür. Yıllar, destanlardaki gibi çabuk geçer, iki yıl geçti, beş yıl daha geçti, ifadelerini kullanarak yıllar atlanır. Bu destanlardan gelme bir anlatım özelliğidir. Atsız yeni kelimeler türeterek ve kullanarak devrin ruhunu ustalıkla verir. Bütün özel isimler, insan isimleri, devre uygun olarak bulunmuş ve kullanılmıştır. (Sançar, Üç Oğul, Yamtar, Böğü Alp, Gök Börü, Pars, Turumtay, Tunga, Kurt Kaya, Arık Buka, Sungur gibi özel isimler; çeri, evdeş, tutsak, yasavul, utacı, anda, kineş, albız, yancık, avunç gibi cins isimler). Anlatımda, Dede Korkut üslubunun tesirleri görülür (özellikle tasvirlerde ve seçilen sıfatlarda). Atsız’ın romanlarındaki anlatım, okuyanı anında çarpan ve etkileyen, dolaysız ve keskin bir üslup olarak tanımlanabilir. İhtilal sahnesinin anlatılmasında destani özelliklerin arttığı görülür. Atsız hikâye ediş biçimiyle ihtilali klasik destanlar katına yüceltmış, ona destani (hatta ilahi) bir boyut kazandırmıştır.

Tesirleri: *Bozkurtların Ölümü* ve *Bozkurtlar Diriliyor* adlı romanlar nesiller üzerinde etkili olmuş ve yeni nesiller yetişmesini sağlamış çok önemli eserlerdir. Baskı sayıları da bunun belirtisidir. İçindeki tarih ve folklor malzemesinin de ayrıca büyük bir değer taşıdığını söylemek lazımdır. Kanaatimce âşık atışmalarına ilk defa bu romanda yer verilmiştir. Bu romanların tesiriyle yeni romanlar meydana getirilmiştir. Romanlardaki kadın ve erkek adları, çocuklara isim olarak konmuştur. Bu suretle romanlar, hayatımıza girmiş olmaktadır. Kullanılan isimler arasında Almıla ve Kür Şad en yaygın olanlardır.

Aşağıda gösterilen baskı sayıları bu konuda yeterince fikir verebilecek niteliktedir: *Bozkurtların Ölümü*, İrfan Yayınevi, 115. baskı (29.12. 2014), *Bozkurtlar Diriliyor*, İrfan Yayınevi, 112. baskı (29.12.2014), *Bozkurtlar*, Ötügen, 111. Baskı, (Eylül 2014).

Romanların tesiriyle yazılmış tarihî romanlar ve diğer türdeki eserler şunlardır: *Kür Şad* (Ahmet Haldun Terzioğlu), *Kür Şad* (Orhan Yeniaras), *Kırık Ok* (Ufuk Cengiz), “Bozkurtların Destanı” (Yıldırım Niyazi Gencosmanoğlu, şiir), *Özünü Kesen Kılıç* (Bahattar Vahapzade, piyes).

Atsız’ın önemli bir özelliği bir öğretmen kimliğine sahip olmasıdır. Hayatı boyunca bütün yazdığı eserler ve yazılarla yeni nesillere hitap etmiş ve gençleri eğitmek görevini üstlenmiştir. Romanlarından başka çıkardığı dergiler de onun öğretmenliğinin kanıtıdır. O, bütün zorluklara, imkânsızlıklara, ekonomik yetersizliklere rağmen dergi çıkarmaktan asla vazgeçmemiştir. O, dergiyi önemli ve tesirli bir eğitim aracı olarak görmüştür. Onun çıkardığı dergiler tek başına bir ekol, bir okul olmuştur.

Atsız, fikren devamlı olarak Göktürklerle meşgul olmuş, ruhen Göktürkler çağında yaşamıştır. Yaşadığı sürece onun zihni ve yüreği Göktürklerle doludur. Atsız, Türklerin o devresini sadece çok iyi bilmekle kalmamış, aynı zamanda çok iyi anlamış ve bütün ayrıntılarıyla tanımıştır. Sezgisi, ilgisi, merakı, askerliğe ve Türkçülüğe yüreğinin bütün samimiyetiyle bağlılığı Atsız’ı bir Göktürk âşığı yapmıştır. Bu romantik bağlılık ve bakış tarzı, sağlam bir Türkoloji bilgisiyle, sağlam bir ilimle birleşir. Atsız’ın sezgisi ve kabiliyetiyle edebiyata aktarılır. Böylece yarattığı romanlarla kalıcı

hâle gelir ve ölümsüzleştirilir. 1 Ağustos 1943 tarihli bir yazısında kendisini çok açık olarak şöyle anlatıyor:

“Ben yalnız Türkçüyüm. Türk tarihinin içinde yütüyorum. Diyebilirim ki her günüm 27 asrın içinde geçiyor. Bize kimin dost, kimin düşman olduğunu biliyorum. Onun için de hiçbir yabancı milleti sevmiyorum. Fakat bu duygu bazı milletlerin bazı meziyetlerini görmeme engel değildir.” (1992: 67).

“Ben, yabancı kaynaklı hiçbir fikri benimsemeye tenezzül etmeyecek kadar millî şuur ve gurura malik bir Türküm. Siyasî, içtimaî mezhebim Türkçülüktür.” (1992: 68).

Gerçekten de Atsız zaman bağlantısı olmadan bu 27 asrın içinde istediği gibi gidip gelen bir insandır. O, Göktürkler devrinden tesadüfen veya yanlışlıkla gökten 20. asrın ortasına atılıvermiş gibidir. Değerleri, prensipleri kendisine mahsus olan, Ahmet Cafe-roğlu'nun ifadesiyle “kendi başına kendi cumhuriyetinde” yaşayan, “kimseye metelik vermeyen” bir insandır (Ülker, 2015: 79).

Hayatında karşılaştığı bütün sıkıntılara rağmen Atsız'ın mücadelesinde başarılı olduğu söylenebilir. Yeni nesiller üzerinde kalıcı etkiler bırakmış, çok sevdiği askerlikten ayrılmak zorunda kalmasına rağmen öğretmenlik vasfını devam ettirmiş, yazdıklarıyla nesiller yetiştirmiş ve hâlâ da yetiştirmekte olan bir idealisttir. Onun Türk edebiyatına, Türk tarihçiliğine, Türk kültür hayatına, Türk toplumuna, Türk gençliğine olan etkisi, hepsinden daha önemlisi Türk ordusuna tesirleri, zannedildiğinden ve görüldüğünden çok daha fazla ve derindir. Bu bakımdan Atsız'ın şanssız gibi görünen şanslı bir insan olduğunu söylemek mümkündür.

Bir başka nokta Atsız'ın geçmişle olan bağı ve düşünceleridir. Atsız'ın geçmişe bakışı, onun hakkında yanlış ve eksik hüküm vermeye yol açmıştır, kanaatindeyim. Aslında Atsız geçmişi değil geleceği temsil etmektedir. Bıraktığı eserlerde bunun ipuçlarını görmek mümkündür. *Bozkurtların Ölümü*'nde (daha sonraki tarihî romanlarda işlenecek olan) pek çok ilk vardır. Âşık atışmaları bunlardan biridir. Ayrıca romanlarında, üzerinde çalışılacak kadar çok folklor malzemesi bulunması da bir başka örnektir. Romanlarındaki dil malzemesi için de aynı şey söylenebilir. Romanlarında yer alan türetilmiş kelimeler ve şiirlerindeki ifadeler, yalnız sanatının değil kuvvetli ilminin de ürünleridir.

Bu noktada David Hume'un tespitleri hatırlanabilir. Hume, tarihi iyi bilen insanın, dünyanın yaratılışından beri yaşadığını söylemiş, tarihî bilginin insana, yaşanılan bilgidenden daha tesirli olduğunu, daha fazla şey öğrettiğini belirtmiştir. Hume'a göre tarih, insana hayattan daha sağlam bilgiler verir. Bu değerlendirme ve yorumların somut örneğini Atsız'ın hayatında ve şahsiyetinde görmek mümkündür. Ayrıca Atsız'ın, tarihin önemi konusunda, Hume'la aynı görüşte birleştiğini de ilave edebiliriz.

Şu Çılgın Türkler: Eser, Millî Mücadele'yi ve İstiklal Savaşı'nı bütünüyle anlatan bir destan romandır. Bu arada bu savaşın basit, sıradan, herhangi bir savaş olmadığını belirtmek lazımdır. Bu hareket, kendisini yok etmek isteyen emperyalist güçlere karşı bir direniş, bir meydan okuma, kendisini yönetemeyen, temsil edemeyen, hakkını koruyamayan saltanata ve hilafete karşı bir başkaldırı ve bir ihtilal olarak tarif edilebilir. Bu ihtilalin asıl hedefi ise, tam bağımsız, çağdaş ve modern bir toplum yaratmak ve ülke kurmak şeklinde belirtilebilir.

Yazar, iki ana olay tespit etmiş ve hikâyeyi bunlar üzerine kurmuştur. Bunları, “Yunan Büyük Taarruzu” ve “Türk Büyük Taarruzu” adıyla “Birinci Kitap”, “İkinci Kitap” başlıkları altında toplamıştır. Birinci Kitap beş bölümden meydana gelir ve şu başlıkları taşır:

Birinci Bölüm: Kütahya-Eskişehir Savaşı'na Hazırlık (1 Nisan 1921-10 Temmuz 1921), İkinci Bölüm: Kütahya-Eskişehir Savaşı (10 Temmuz 1921-24 Temmuz 1921), Üçüncü Bölüm: Sakarya Savaşı'na Hazırlık (25 Temmuz 1921-13 Ağustos 1921), Dördüncü Bölüm: Ankara'ya Yürüyüş (14 Ağustos 1921-22 Ağustos 1921), Beşinci Bölüm: Sakarya Savaşı (23 Ağustos 1921-13 Ağustos 1921).

“Türk Büyük Taarruzu” adını taşıyan “İkinci Kitap” ise üç bölümdür: Birinci Bölüm: Büyük Taarruz'a Hazırlık (14 Eylül 1921-13 Ağustos 1922), İkinci Bölüm: Afyon'un Güneyine Yürüyüş (14 Ağustos 1922-25 Ağustos 1922), Üçüncü Bölüm: Büyük Taarruz (26 Ağustos 1922-18 Eylül 1922).

Her bölümde cephe ve cephe gerisi, Türk ordusu ve karargâhı merkez alınmak üzere anlatılmıştır. Olaylar kronolojik olarak sıralanmış, basın, görüşmeler, toplantılar, halk hiçbir şey ihmal edilmemiştir. O devire ait bütün materyal toplanmış ve romanda büyük bir titizlikle kullanılmıştır. Yunan cephesinden başka İngiliz ve Fransız cepheleri, Ruslarla münasebet aynı şekilde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Romancı bu büyük, hacimli romanda devrin ruhunu ve yapılan mücadelenin amacını vermeye çalışmıştır.

Şu Çılgın Türkler basit ve sıradan, günlük, popüler bir macera romanı gibi merak ve heyecanla, ilgiyle okunan, takip edilen, her sayfası yaşanmış, gerçek bir hikâyledir. Baştan sona gerçeklere dayanan bir kalkışmanın, bir milletin mucizevi bir şekilde dirilişini, varlığına düşmanlıktan hiç vazgeçmeyen emperyalist güçlere karşı mücadelesini ustalıkla romanlaştıran gerilim dozu yüksek bir eserdir.

Sevim Kantarcıoğlu, *Yakınçağ Tarihimizde Roman (1908-1960)* adlı eserinde “Kurtuluş Savaşı'nı Yorumlayan Romanlar” başlığı altında Şu Çılgın Türkler'i de ele alır ve değerlendirir. Bir destan roman olduğunu söyler. Destanlardaki gibi bu romanda da yüce değerlerin yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılması amacı güdülmüştür. Eserde “modern roman kategorilerinin büyük bir başarıyla” kullanıldığını belirtir (2008: 251-269).

Bu eserin bir destan roman olduğunu bir daha tekrar edelim ve yapısında destan özellikleri taşıdığını belirtelim. Destanlarda bir de kahraman bulunur. Buradaki destan kahramanı ise Mustafa Kemal'dir. Roman, Mustafa Kemal ve onun kişiliği etrafında şekillenir, olayların pek çoğunda onun bakışının ve yönlendiriciliğinin ağırlığı hissedilir. Mücadeleye yön veren odur. Yapılan muharebelerde, alınan kararlarda Mustafa Kemal'in Başkomutanlığı, idareciliği, kendi çağını aşan ileri görüşlülüğü açıkça görülmektedir.

Bu arada Millî Mücadele'nin baştan başa bir destan olduğunu tekrar hatırlayalım. Her noktasında, her anında amansız bir mücadele ve ölüm olan, çarpışan güçler arasında eşitsizlik bulunan bir mücadele süreci... Bu süreç içinde yaşanan heyecan, gerilim, coşku, birlik ve beraberlik duyguları, azim ve cesaret, dirayetli, cesur ve kararlı bir önderin yol göstericiliğiyle birlikte, bir roman kurgusu içinde ustaca verilmiştir.

Romanda Mustafa Kemal'in portresi ilk olarak Yakup Kadri'nin satırlarıyla verilir. Mustafa Kemal'i gazete sayfalarından tanıyan, fakat onunla ilk defa karşılaşan Yakup Kadri onu şöyle anlatmıştır:

“M. Kemal Paşa, sivil giyinmiş, ortadan biraz daha boylu, zayıf ve sarışın bir zattu. Gazetelerde gördüğümüz resimlerinden hiçbirine benzemiyordu. Kendisi bu resimlerin hepsinden daha sevimli, daha canlı, daha müstesna bir simaydı. Yüzü renk ve çizgi itibarıyla bir tunç parçası üzerine oyulmuş bir eski madalyonu andırır. Elmacık kemikleri çıkık, ağız kemikleri kuvvetli ve alnı sertti. Ve bu yüzün bütününde, çok zahmet görmüş, çok uğraşmış, çok düşünmüş kimselerin çehresindeki ifade vardır, fakat hiçbir yorgunluk

emaresi göstermemek şartıyla. Kısık ve sıcak bir sesle konuşuyor, mavi gözleri muammalı nazarlarla bakıyor. Vücudunun kıvılcıkları genç bir parsın kıvılcıkları gibi sevimli, munis bir tarzda haşin ve çevik.” (2005: 114-115).

Bundan sonra hikâyesinin anlatımıyla tasvire devam edilir. Yemeğe oturlar. Burada tasvirler hikâyeci tarafından verilmekle beraber, Mustafa Kemal ile ilk defa karşılaşan Yakup Kadri'nin bakışının ve dikkatinin etkileri görülür. Mustafa Kemal'i seyreden ve inceleyen Yakup Kadri'dir ve tahlillerin ona ait olduğu hissedilmektedir. Yemeğe Hamdullah Suphi, Ruşen Eşref ve Ferit Tek de katılmışlardır. Hamdullah Suphi Mustafa Kemal'i "fırtına kuşu" gibi benzetmelerle övmeye kalkışınca Mustafa Kemal hemen sözü değiştirir. Burada onun övülmekten hoşlanmadığı belirtilmektedir. Bu davranışından dolayı "bu sade haliyle, bir ihtilalin ve emperyalizme karşı verilen çok cepheli, büyük bir savaşın kararlı liderinden, mazlum milletleri etkileyen bir öncüden çok, nazik, sakın bir aydına" benzetilir. Bu arada Yakup Kadri'nin dikkatini çeken bir başka şey de, Mustafa Kemal'in "onca işi arasında, yeni çıkan kitapları" okuması, İstanbul gazete ve dergilerini dikkatle izlemesidir. Mustafa Kemal'in etkileyici bir üsluba sahip olduğu da ilave edilmektedir (2005: 115).

Romanda Mustafa Kemal'in sakın ve hiçbir şey yapmıyormuş gibi duruşuna birkaç yerde değinilir. Bir tanesi yine Yakup Kadri'nin anlatımıyla verilir. Sakarya Savaşı sona ermiş, Mustafa Kemal Ankara'ya dönmüştür. Tren istasyonunda karşılanır, hep beraber büyük bir coşku içinde Meclis'e yürünür. Meclis'te biraz kalan Mustafa Kemal Çankaya'ya doğru yola çıkar. Kavaklıdere'de Ruşen Eşref, Hamdullah Suphi, Yakup Kadri'yi görür ve arabadan inerek onlarla konuşmaya başlar. Onlar çok heyecanlıdırlar. Karşılamaya yetişememişlerdir. Zaferle ilgili duygularını dile getirmek isterler, fakat Mustafa Kemal'in sakın görünüşü karşısında hepsinin nutku tutulur, bir şey söyleyemezler. Yakup Kadri bu anı anlatır ve görüntü ile yaşananlar arasındaki tezadı şöyle belirtir:

"Üzerinde 22 günlük cehennemden tozundan dumanından en hafif bir iz bile yok. Yüzü rahat, sakın ve tatlı tatlı gülümsemekte. Sanki yıkamış tıraşını olduktan ve kahvaltısını ettikten sonra çıktığı bir kır gezintisinden dönüyordu. Harp tarihinin en uzun, en çetin meydan muharebesinden henüz muzaffer çıkmış bir Başkomutana, bir millî kahramana söylemek için hazırladığımız minnet ve hayranlık sözleri içimizde kaldı. Hamdullah Suphi gibi bir büyük hatip bile, önümüzdeki adamın hiçbir iş görmemiş, hiçbir medih ve senaya layık değilmiş, bizden biriymiş gibi duruşu karşısında ne diyeceğini şaşırıldı.” (2005: 500).

Mustafa Kemal öngörü sahibidir. Olacakları önceden doğru tahmin etme kabiliyeti-ne, sezgisine sahiptir. Gözü ve aklı daima bir adım sonrasındadır. O, zaferin tek başına bir anlamı olmadığını, yeni bir âlem doğmasının şart olduğunu düşünmektedir. Onun bu görüşleri romanda bir iki yerde dile getirilir. Bunlardan biri Mustafa Kemal'in görüşlerini Ruşen Eşref'e anlatmasıdır. Amacı modern bir toplum yaratmak ve toplumu çağdaş medeniyet seviyesine ulaştırmaktır. Savaştan sonra birtakım inkılapların yapılmaması hâlinde savaş kazanmanın bir kıymet ifade etmeyeceğini belirtmiştir (2005: 509).

Mustafa Kemal aynı düşüncesini Yakup Kadri ile konuşurken de dile getirmiştir. Millî Mücadele'nin ikinci safhası diye adlandırdığı bu çalışmayı mutlaka yapmak gerektiğini, bunun gelecek nesillere karşı bir vazife, bir borç olduğunu söyler ve "aksi takdirde tarih bizi affetmez," diyerek sözünü tamamlar (2005: 676-677).

Savaşı, mücadeleyi bütün yönleriyle düşünen, bu yönde kararlı adımlar atan Mustafa Kemal, her ayrıntının farkındadır. En küçük bilgiyi bile gözden kaçırmadan takip etmektedir. Halide Edib'in aktardığı bir olay burada zikredilebilir.

“Her akşam, binbaşı Kemal yahut ben, kuvvetlerimizin listesini ona (Mustafa Kemal’e) götürüyorduk. Mustafa Kemal Paşanın teferruat hakkındaki bilgisi beni hayrete sokmuştu. Bir gün, bir rakamın yanlış olduğunu derhal fark etti. Bana bu rakamın binbaşı Kemal tarafından verilmiş olduğunu söylediğim zaman, ona sordu. O da çok mert bir tavırla yanlışımı itiraf etti.” (Adivar 1964: 221).

Bu, Mustafa Kemal’in ordudaki ihtiyaçları, ordunun ve askerinin durumunu ne kadar yakından takip ettiğini gösteren küçük bir örnektir.

Mustafa Kemal’in savaş dehasını Sakarya muharebesi öncesinde aldığı kararlarda da görmekteyiz. İstiklal Savaşı’nın en kritik anıdır. Kuvvetler denk değildir. Yunan ordusu Türk ordusunun üç katıdır. Türk ordusunun karşısında asker, cephe ve mühimmat bakımından müttefik kuvvetlerce donatılmış bir ordu bulunmaktadır. Mustafa Kemal uzun uzun düşünür ve birtakım kararlar alır. Bunlardan biri halktan istenecek vergilerdir. Bunlarla askerinin ve ordunun eksikleri, nispeten giderilmiş olmaktadır. İkinci askerî savunma usulünün değiştirilmesi, hattı müdafaa yerine sathı müdafaa anlayışının getirilmesidir. Bu, tamamen Mustafa Kemal’in bulduğu bir savaş metodudur ve daha sonra bütün dünyada askerlik eğitiminde ders olarak okutulacak yepyeni bir yöntemdir. Bunlara ilave olarak cepheye su ve yiyecek taşıyan kadınlar kolundan bahsetmek lazımdır. Bunlar en şiddetli savaş anlarında bile askerinin imdadına koşmuşlar, orduyu yiyeceksiz ve susuz bırakmamışlardır. Romanda bütün bu olaylar yer almış ve ustaca tasvir edilmiştir.

Mustafa Kemal son derece dikkatli ve ölçülüdür. Bu durum davranışlarına ve yaşayış biçimine yansımıştır. Kritik günlerde içki içmeyişi, bu tavrının göstergesidir. Romanda, Sakarya Savaşı öncesinde yaşanan en tehlikeli günlerden bir kesit verilir. Meclis’te yine hareketli, hararetili ve gerilimli bir oturum yaşanmıştır. Herkes gergin ve endişelidir. Mebusların Çankaya Köşkü’ne gelmeleri, yemek esnasında Meclis’teki ve savaş meydanındaki durumu konuşmaları anlatılır. Burada Mustafa Kemal’in düşünceleri, karşılıklı konuşmalarla ustalıkla anlatılmaktadır (2005: 240-241).

Romanda Mustafa Kemal’in duygularını belirten bir iki olay da göze çarpmaktadır. Bunlardan biri Büyük Taarruz’da cephe yarıldıktan sonra siperin içinden Hacıanesti’ye hitaben söylediği cümledir. Hikâyeci, bunu Mustafa Kemal’in heyecanını da ifade eden bir anlatımla, bir tabiat tasviriyle birleştirerek şöyle vermektedir:

“Güneş Murat Dağı’nın ardında kaybolup akşam alacası çökerken, top ve piyade atışı kesildi, askerler süngü hücumuna kalktılar. Çelik süngüler akşam ışığında çakıp söniyorlardı.

M. Kemal Paşa siperin içinde ayağa kalktı. Savaş heyecanı ile doluydu. Kabarıp taşarak haykırdı:

-Hacıanestiii! Nerdesin? Gel de ordularını kurtar!” (2005: 643).

Burada taarruzun akışı ve şiddeti, tabiatın güzelliği gibi bütün unsurlar bir araya toplanmış, Başkomutanın coşkusu ve heyecanı ile birlikte verilmiştir.

Mustafa Kemal’in bir başka özelliği de güzelliklere karşı duyarlı olmasıdır. O, sıcak ölüm kalım savaşında bile tabiatdaki güzellikleri görmekten ve belirtmekten geri kalmamıştır. Mangal Dağı’nın, Çal Dağı’nın güzelliği, onun bakışıyla verilmektedir. Romanda, “çevreye egemen, heybetli bir dağ” diye tasvir edilen Mangal Dağı, dürbünle çevreyi inceleyen Başkomutanın gözünden kaçmaz. “Şu koyu renkli güzel dağın adı ne?” diye sorar. Sonra savunmayı bu dağa göre belirler (2005: 321).

Mustafa Kemal'in kişiliği, dehası, önderliği her yerde, her olayda hissedilmektedir. Romanda onun dehasını gösteren pek çok olay bulunmaktadır. Bunlardan biri de taarruz planının önceden belirlenmesi ve üzerinde ince ince, uzun uzun çalışılmasıdır. Her şey, her adım inceden inceye önceden planlanmış, hiçbir şey tesadüfe veya şansa bırakılmamıştır. Her türlü hazırlık yapılmış, her ihtimal hesaplanmış, ona göre çareler düşünülmüş ve tedbirler alınmıştır.

Olaylar: Burada iki büyük olaydan bahsedilebilir. Bunlar, Sakarya Savaşı ve Büyük Taarruz'dur. Sakarya Savaşı ile ilgili çalışmalar ve düzenlemeler savaşın öncesinden başlar. Sakarya, tarihin seyrini değiştiren, Türk milletinin kaderini değiştiren bir savaştır. Türk ve dünya tarihinde bir dönüm noktasıdır. Romanda bu savaşın bütün safhaları acı bir dille ustaca anlatılmıştır.

Romanın etkili yerlerinden biri Mustafa Kemal'in Sakarya Savaşı'nda uygulanacak yöntemi anlattığı kısımdır. Önce bu savaşın önemini belirten Başkomutan savaşı mutlaka kazanmamız gerektiğini söyler. Düşmanları bir bir sıralar. Bunlar sadece dış düşmanlardan ibaret değildir. İçerde de kara bir düzen Türklerin mağlup olmasını beklemektedir. Bu düzenin temelinde ve esasında cehalet ve yobazlık yatmaktadır. Bunun için zihninde oluşturduğu ve belirlediği savunma yöntemini anlatır ve bunu askerlere, birliklere çok iyi anlatmaları, öğretmeleri ve inandırmaları gerektiğini söyler. Belirlediği savaş yöntemini şöyle özetler:

"-Toprağımızın her karışı, her noktası için kanımızı dökeceğiz. Böylece üstün düşman kuvvetlerini şaşırtarak, yorarak, yıpratarak, ezerek, eriterek, aç bırakarak, sonunda onu, taarruza devam azim ve kudretinden yoksun bir hale getireceğiz. Subay ve erlerinize bu savaş yöntemini çok iyi anlatın." (2005: 296).

Başkomutanı dinleyen komutanlar heyecanlanmışlardır. Bunun sadece bir yöntem olmadığını, "daha başka, daha büyük, daha anlamlı bir şey" olduğunu fark etmişlerdir. Başkomutanı dinleyen Salih Bozok yıllar öncesini hatırlar. Mustafa Kemal'in ona "Bilirsin ben askerliğin her şeyinden ziyade sanatkârlığı severim", dediğini hatırlamıştır. O cümlenin manasını ancak şimdi kavradığını fark eder... Anlatıcı bu ifadelerle Mustafa Kemal'in askerlikteki üstün yaratıcılığını, Salih Bozok vasıtasıyla, ortaya koymuş bulunmaktadır (2005: 296).

Sakarya Savaşı, 23 Ağustos 1921 günü başlar. Güneyde Yunan Üçüncü Kolordusu yayılarak yaklaşır ve Türk mevzilerini yoğun top ateşine tutar. Ondan sonra savaşın tabiatı yaptığı tahribat şöyle anlatılıyor:

"Güzelim Yıldıztepe, yeşil Ilıca vadisi alev ve duman içinde kaldı. Türk topları da cevap verdiler. Bozkır otları ve mor çiçekli dikenler tutuştu. Karınca yuvaları kavruldu. Ateş ve barut dumanı havayı daha da boğucu yaptı. Bölge cehenneme döndü." (2005: 367).

Bundan sonra canlı tasvirlerle muharebe anlatılır. Burada savaş tasviri, Türklerin direnişi, Yunanlıların şaşkınlığı verilmektedir. Sakarya'daki farklılık daha ilk günlerde düşmanın dikkatini çekiyor ve Yunanlıların bakışıyla şöyle tasvir ediliyor:

"İleri güvenlik birlikleri, güçlü olmadıkları için genellikle kısa oyalama savaşları yaparak esas savunma hatlarına çekilirlerdi. Bu kez bu küçük birlikler çekilmediler, çok sert karşılık vererek dövuştüler. İsaetli top atışları, her yandan yağın makineli tüfek ateşleri, ilerleyebilen Yunan birliklerini durdurdu."

Yunan cephesinde bir şaşkınlık rüzgârı dolaştı. Hani Türk ordusu enkazdı? Hani hemen dağılacaktı?

Türklerde büyük bir başkalık vardı bu kez. Böylesine canlı, şevkli, etkili, sert, zehir gibi bir direniş beklemeyen Yunanlı komutanlar kaygıya kapıldılar. Savaşın uzayıp yağmur mevsimine kalması olasılığı hepsini düşündürmeye başladı. Gecikme, yolları geçilmez hale getirirdi.” (2005: 368).

Savaş devam etmektedir. Türklerin kararlılığı, savaşıma usulü aynen devam etmekte ve düşmanı şaşırtmaktadır:

“Özellikle güney kanadın her noktasında Yunan baskısı gittikçe artmaktaydı. Bazı yerlerde mevziler çöküyor ama yerinden sökülen hiçbir birlik dağılmıyor, kaçmıyor, biraz geride yerleşip yeniden direnişe geçiyordu. İki yanındaki birliklerse çekilmiyor, mevzilerini koruyarak savaşı sürdürüyorlardı. Bu kesintisiz, yekpare direnme Yunanlıları şaşırtmakta ve eritmekteydi.” (2005: 383).

Bu kıyasıya çarpışmaya rağmen tepeler Türk askerinin elinden çıkmaktadır. En son Çal Dağı kaybedilmiştir. Çal Dağı’nı terk eden Türk askeri 300 metre geride ovada tekrar yeni bir cephe kurmuştur. Düşman Çal Dağı’nı alır ve durur, ilerlemez. Çünkü taarruz kabiliyetini kaybetmiştir. Bu, savaşın dönüm noktasıdır. Bundan sonra savaş Türklerin lehine döner ve inisiyatif Türklere geçer. Bunlar savaşın kritik günleridir.

Sakarya muharebesinin son günlerinde tepeler birer birer geri alınır. Türk askeri canı pahasına bir savaş yapmış ve kazanmıştır. Çal Dağı, Kartal Tepe, Türbe Tepe, Beştepeler, Karadağ geri alınmıştır. Bu arada hikâyeci, savaşın şiddetini ve hızını anlatırken tabiatın estetik görünüşüne de yer verir. Romanda savaşın son günlerinde kazanılan bu tepeler için Gazi Tepeler ifadesinin kullanılması dikkat çekicidir. Yazar burada tabiat varlıklarını kişileştirmiş, onları insani ve destani vasıflarla süslemiş olmaktadır.

Başkomutan Mustafa Kemal 16 Eylül 1921 Cuma günü saat 15.30’da Ankara’ya döner. Yanında Fevzi Paşa, Kâzım Paşa, Albay Arif, Fethi Okyar da vardır. Her yer bayraklarla süslenmiştir. Büyük bir coşkuyla karşılanır. Hep beraber istasyondan TBMM’ye kadar yürürler. Bu coşkulu yürüyüş romanda şöyle anlatılıyor:

“Yol bozuk ve yokuştu. Ama kimse yorulmadı.

Hiçbirinin ayağı yere değmiyordu.

Çünkü bu bir zafer yürüyüşüydü.

Her millet ve her kuşağa nasip olmayan olağanüstü bir olaydı.” (2005: 500).

Sakarya Savaşı’ndan sonra ülkede büyük bir coşku yaşanır. Kutlamalar işgal bölgelerinde bile günlerce devam eder. Romanda ülke çapındaki bu heyecan dalgası ustalıklı ve başarıyla verilmektedir.

Romandaki diğer büyük olay Büyük Taarruz’dur. Sakarya Savaşı’ndan hemen sonraki günlerde, Türk birliklerinin baskınları karşısında Yunan ordusu Sakarya’nın batısında tutunamamış, Eskişehir-Afyon hattına çekilmiştir. Baskınlar devam etmiş, Türk birlikleri Afyon’u almak için taarruz etmişler, Afyon’u alamamışlar ama Kocatepe’yi ele geçirmişlerdir. Bu tepenin alınması çok önemlidir ve ileride, bir yıl sonra (Büyük Taarruz’da), bu hâkim tepe çok işe yarayacaktır. Hikâyeci bu tepenin stratejik konumunu, askerî tarihçi Fahri Belen’in anlatımıyla verir:

“Kocatepe 1.900 metre yüksekliğiyle bütün sahaya hâkimdi. Doğuya ve batıya uzanan kollarıyla, büyük kuvvetlerin gizlice toplanmalarına elverişliydi. İnsan o günkü duruma

göre Kocatepe'yi, düşmanı gözaltında bulundurmak ve bir orduyu gizlemek için tabiatın bir lütfu sayabilir.” (2005: 507).

Sessizlik ve gizlilik içinde sıkı bir taarruz hazırlığı yürütülmektedir. Romanda bu hazırlık da heyecanlı bir üslupla anlatılır. Diğer bir ilgi çekici nokta, Mustafa Kemal'in Büyük Taarruz öncesinde gizlilik için düzenlediği plandır. Rus ve Azerbaycan elçileriyle görüşen ve onlara taarruzdan bahseden Başkomutan onlarla bu hususta anlaşır. Karşılıklı çay davetleri düzenlenir. Herkes Başkomutanı bu davetlerde zannederken o, ordunun başında bulunmak için gizlice Akşehir'e hareket eder. Bu arada ordunun da yürüyüşü başlamıştır. Kamuffaj yaparak, gündüz gizlenip uyuyup gece sessizce yürüyerek Afyon'un güneyine doğru ilerlerler. Romanda yürüyüş şöyle tasvir ediliyor:

“Toplan boruları vurmaya başlamıştı. Silahları kuşanıp düzene girdiler. Sallanıp da ses çıkaracak ne varsa hepsini sıkılayıp bağladılar.

Takımlar, bölükler, taburlar, alaylar, bataryalar, cephane ve yiyecek kolları, sıhhiyeciler, muhabereciler, istihkâmcılar, gündüzden yolları öğrenmiş kılavuzların öncülüğünde, taarruza hazırlık mevkillerine doğru, büyük bir sessizlik içinde yürümeye başladılar.” (2005: 606).

Savaş başlar. Taarruz şiddetlenmiş, cephe daha yarılammıştır. Başkomutan heyecanlıdır ve savaşı izlemektedir.

“Başkomutan gözünü kırpmadan savaşı izliyordu. Genellikle ayaktaydı. Kimi zaman bir taşa ilişip haritasını işaretliyordu. Yemek yememişti. Ard arda kahve ve zincirleme sigara içiyordu.”

“Savaş aşağıda, tepeler, yarlar, çukurlar, taşlı bayırlar, kayalar, siperler, tel örgüler, hendekler, kum torbaları, makinalı tüfek yuvaları, kamyon ve top enkazları, yanmaya devam eden çalılar, ölümler ve toplanmamış yaralılarla dolu ürkünç arazide, savaş dumani altında, bir an bile durmadan devam ediyordu.” (2005: 617).

Romanın en heyecanlı, en duygulu yerlerinden biri cephenin yarılmasıdır. Cephenin yarılması taarruzun can damarıdır. Herkes şiddetle ve heyecanla bu anı beklemektedir. Sincanlı Ovası'na gelince büyük bir heyecan patlar. Cepheyi yardıklarını fark ederler. Şaşkınlık, sevinç ve heyecan bir arada yaşanır. Romanda bu sahne devrin ruhunu yansıtacak biçimde düzenlenmiştir.

Türk birliklerinin Afyon'a girişinde de büyük bir heyecan ve coşku yaşanır. Artık ordu daha hızlı ilerlemektedir. Aynı zamanda büyük bir coşku içindedirler. Yaşanan bu duygular romanda şöyle anlatılır:

“Başkomutanın savaşı ateş hattından izlemesi ve yönetmesi, çevredeki bütün subayları ve askerleri daha da coşturmuştu. Birlikler Yunan savunma mevzilerine iyice yaklaştılar. Topçular açığa çıkarak ateşe başladılar.” (2005: 641-642).

Romanda birçok küçük olay da aynı meraklı ve sürükleyici bir üslupla anlatılmaktadır. Bunların her biri ayrı birer roman konusu olacak heyecanda ve gerilimde olaylardır: Düşmanın haberleşmesinin kesilmesi ve yankıları, Rüsumat gemisinin düşmana yakalanmamak için batırılması ve yeniden yüzdürülmesi, 70 kişilik bölüğün yolunu kaybetmesi ve iki gün sonra bulması, 20 kişilik bir süvari grubunun 2000 Yunanlı askerin içinde kalması ve geri gelmesi, Büyük Taarruz'dan önce Bakırköy'deki baruthaneden Anadolu'ya silah ve cephane kaçırılması, Büyük Taarruz'dan sonra Türk ordusunun Yakup Şevki Paşa kumandasında Çanakkale'ye yürüyüşü ve oradaki davranışları, bu davranışlar karşısında Batı'nın şaşkınlığı ve paniği, İngilizlerin telaşı bunlardan birkaçıdır.

Romanda pek çok mesele ele alınıyor. Misak-ı Millî ve tam bağımsızlık, ilkellik ve çağdaşlık, eğitim bunların en önemlileridir. Bu meseleler ve kahramanlık, yücelik, vatan gibi değerler, romanda modern anlamda ve gerçekçi bir biçimde işlenmiştir. Hürriyet uğruna ölümü göze alan, emperyalist devletleri dize getirmek isteyen bir toplumun mücadelesi, ayrıntılarıyla bir roman kurgusu içinde verilmiştir.

Mustafa Kemal'in üzerinde durduğu konulardan biri de eğitimidir. Sakarya muharebesinin öncesindeki kritik ve acılı günlerde, savaş hazırlıkları yaparken Mustafa Kemal öğretmenler toplantısını erteleme teklifine şu cevabı veriyor: “-Hayır hayır ertelemeyin. Cahillikle, ilkellikle savaş, düşmanla savaştan daha az önemli değildir. Toplantıya katılacağım ve konuşacağım.” (2005: 174).

Toplantı düzenlenir. Mustafa Kemal öğretmenlere hitaben bir konuşma yapar. Öğretmen hanımların ayrı oturtulmalarına canı sıkılmıştır. Toplantıdan sonra herkesin duyacağı şekilde bu görüşünü belirtir. Romanın pek çok yerinde eğitim meselesi zıddıyla ele alınır. Cehaletin ne kadar kötü bir şey olduğu belirtilerek eğitimin önemine işaret edilir.

Üslupta destan özellikleri görülür. Savaş tasvirleri destani bir anlatımla yapılır. Savaşın şiddeti akıcı ve açık ifadelerle anlatılır. Bu anlatımda hareket ve çabukluk, yalnız kurulan cümlelerle değil fiillerle de sağlanır. Bunlar aynı zamanda savaşın acımasızlığını gösteren keskin cümleler ve işlek ifadelerdir.

“Mangal Dağı'nın güney eteğindeki siperlerin önünden ufka kadar bozkır gelinciklerle doluydu. Hafif rüzgâr altında dalgalanıp duruyorlardı. Yunan topları Mangal Dağı'nı ateş altına aldı. (...) Patlayışın yarattığı hava akımı, bütün gelinciklerin yapraklarını koparıp savurdu. Toprak birden çıplaklaşmıştı.” (2005: 373).

“Motor homurtuları, at kişnemeleri, hücum naraları, bağırsıklar, çarpışma, yırtılma, kırılma ve silah sesleri, kılıç şakırtıları, demir gümbürtüleri birbirine dolaştı.” (2005: 419).

“Zirve kızıl ateş ve kara duman içinde kaldı. Dağ uyanmış bir yanardağa benzedi.” (2005: 429).

“Güneş batıyordu. Ufuk baştanbaşa kan kırmızı kesilmişti. Kartal Tepe'nin yamaçlarında birdenbire kızıl ışık içinde binlerce süngü parlamıyordu. Bunlar bütün gün ölesiye mücadele etmiş olan 1. ve 23. Tümen askerlerinin zafer süngüleriydi. Kartal Tepe geri alınmıştı.” (2005: 476).

“Kaçırdıkları kolorduyu yakalamak için durmadan yürümüş olan tümenlerin öncüleri yetişmişlerdi. Tepelerin ufuk çizgilerinde göründüler. Üzerlerine batan günün kızıl ışığı vuruyordu ve gittikçe çoğalıyorlardı. Açılıp savaş düzeni aldılar ve taarruza geçtiler.” (2005: 477).

Üzerinde durulması gereken bir başka nokta, hikâyecinin tabiata yönelttiği estetik dikkattir. Yukarıdaki alıntılarda hem savaşın şiddetinin, hem de tabiatın güzelliğinin birlikte verildiği görülmektedir. Savaşın yarattığı vahşet ve acımasızlık anlatılırken aralara tabiatın güzelliğini belirten ibareler ustaca yerleştirilmiştir. Sıcak savaş bütün şiddetiyle devam ederken tabiata nasıl zarar verdiği, güzellikleri, tabiat varlıklarını nasıl acımasızca yok ettiği belirtilmektedir. Bu suretle savaşla tabiat arasındaki tezada dikkat çekilmiş olmaktadır.

Eserde çok canlı, duygulu ve gerçekçi tablolar çizilmiştir. Bunlardan birini kısaca belirtelim. Bu tablo Büyük Taarruz'da dağdan inen süvarilerin tasviri ve onları gören kadının şaşkınlığıdır. Ahırdağı'nın kuzeyine yakın bir yerde bir kadın bahçesinde tavuk-

lara yem vermektedir. “Dağ yolundan gelen bir uğultu” duyar. Uğultu büyüyerek yaklaşmakta, yer titremektedir. Kadın bunun ne olduğunu anlayamaz. Köpekler ve tavuklar da korkarak kaçışmışlardır. Sonra şöyle devam edilir:

*“Birden dağın içinden kalpaklı süvariler çıkıverdiler.
Kadın çığlığı bastı:
-Bizimkiler! Kemal'in askerleri!”* (2005: 614).

Sonra konuşmalar olur. Köy halkı sevinçten secdeye kapanır ve dua eder. Bu, bir köylü kadının şahitliği vasıtasıyla çizilen, son derece meraklı ve heyecanlı, nefis bir tablodur. Burada hareketi ve tezliği sağlayan kısa fiil ve ünlem cümleleriyle, yaşanan anın sevinci ve coşkusu, etkili bir şekilde verilmiştir.

Romanda “çılğın” kelimesi önemli bir yer tutar ve kelimedden öteye bir anlam taşır. Çılğın, çılğınca, delice, çılğınlık gibi ifadeler, kitabın birçok yerinde kullanılır. Yapılan kahramanca direniş ve mücadele, bu kelime ile ifade edilir: “delice kahramanlık” (s. 201), “çılğınca” (s. 274), “çılğınlık” (s. 293), “çılğın alay” (s. 428), “çılğınca direndiler” (s. 435) gibi. Bundan başka kelime, romanın ilk sayfalarında Millî Mücadele hareketinin tarifi olur: “Millî Mücadele işte bu mucizenin, bu onurlu, güzel çılğınlığın adıdır.” (2005: 20).

Romancının roman hakkındaki görüşleri: Turgut Özakman, İstiklal Savaşı'na duyduğu ilginin gençlik yıllarında başladığını belirtir. 1948 yılında 9 arkadaşıyla birlikte bir derneğin düzenlediği uzun bir yürüyüşe katılır. Kitabının ön sözünde bu yürüyüşü uzun ve ayrıntılı bir şekilde anlatır. Yazar bu kutlamalara birkaç yıl üst üste katılır ve bölgeyi iyice tanımak fırsatını bulur. Savaşa katılmış, savaşa şahit olmuş insanlarla tanışır. Anlatılanları dinler ve not alır. Böylece Millî Mücadele ile ilgili anıları toplamaya başlar. Zamanla yazılı kaynaklara yönelmiş, konu ile ilgili anıları toplamaya devam etmiştir (Kitap, dergi ve gazetelerde çıkmış olan). Çeviri, belge, araştırma, inceleme kitaplarını elde eder. TBMM tutanaklarını edinir. Harp Tarihi Dairesi'nin kitaplığındaki Yunancadan çevrilmiş kitapları okur. Bu arada bazı önemli bulduklarını el yazısıyla kopya eder. Eski yazı kitapları ailesindeki eski yazı bilenlere okutturur. Haritalar ve fotoğraflar toplar. Bu arada Sakarya ve Büyük Taarruz bölgelerini birkaç defa gezmiştir.

Özakman Millî Mücadele ile ilgili bilgi ve belge toplama tutkusunun 50 yıldır sürdüğünü söyler. Devirle, olaylarla ve insanlarla o kadar yakınlaşmıştır, o kadar hemhâl olmuştur ki, âdeta kendisini onlardan biri gibi hissetmektedir. Millî Mücadele'nin bir macera romanından daha heyecan verici olduğunu düşünür ve bunu gençlerin daha iyi öğrenmesi için roman olarak yazmak ister. Yazış sebebini ve kurgulama şeklini şöyle anlatıyor:

“Yaklaştıkça büyüyen, bir macera romanından daha heyecan verici olan Millî Mücadele'yi, gençler için roman olarak yazmayı, bu uzun ve yoğun emeği böyle değerlendirmeyi düşündüm. Birkaç roman kişinin çevresinde dönerek değil, bütünüyle, her cepheyle anlatmak istedim. Bunu yapabilmek için bu tür anlatımlarda kullanılan zincirleme ve paralel kurgu modelinden yararlandım.” (2005: 8).

Özakman yaşadığımız devri ve Millî Mücadele'ye bakışımızı da eleştiriyor. Çoktandır Millî Mücadele'nin yeni nesillere doğru dürüst öğretilmediğini, bu yüzden şimdiki orta yaşlıların da Millî Mücadele'yi iyi bilmediklerini söylüyor. Bilmemek oranının gittikçe

artmakta olduğunu belirtiyor (Bu çok ciddi ve düşündürücü bir tespittir). “O görkemli olayı eski, soluk fotoğraflara benzettik”, diyerek devam ediyor, Cumhuriyet’in ve yeni devletin kuruluş felsefesini şu cümlelerle izah ediyor:

“*Oysa cumhuriyetimiz o mücadelenin ürünü ve kaçınılmaz sonucudur. Yeni devletin kuruluş felsefesini o mücadele belirlemiştir. Anadolu aydınlanması, birliği ve yurttaşlık bilinci o büyük mücadeleyle başlamıştır. O dönem bilinmeden bugünü okuyamayız, yarını göremeyiz.*” (2005: 8-9).

Özakman’ın bu eleştirilerinde haklı olduğunu belirtmek lazımdır. Ayrıca o, İstiklal Savaşı ile ilgili filmleri de tenkit ederken yine doğru ve isabetli hükümler vermiştir:

“*Kurtuluş Savaşı ile ilgili filmlerde halk ıskâ geçilir; sosyal ve siyasi yan yok sayılırdı. Olay genellikle bir Türk-Yunan savaşına indirgenirdi. Millî Mücadele’nin emperyalizme karşı bir istiklal ve kurtuluş savaşı, saltanat düzenine ve anlayışına karşı da bir ihtilal olduğu yansıtılmazdı. Savaş bölümlerinde askerler ütü izi belli üniformalar giyer; subaylar pek şık gezerlerdi. Yunan, İngiliz, Fransız, Sovyet cephelerine hiç değinilmezdi.*” (2005: 10).

Özakman Millî Mücadele’yi ve romanını şu satırlarla değerlendiriyor:

“*Millî Mücadele’nin bir yazarın hayal zenginliğine ihtiyacı yok. Şaşırtıcı bir yakın zaman destanı. Gerçek olaylar hayali çok aşıyor.*”

“*Şu Çılgın Türkler; belgelere dayalı, gerçek olgu ve olayların romanıdır. Belgeler; mektuplar; anılar; makaleler; bilgiler; raporlar; haberler; gerçeğe bağlı kalınarak öyküleştirilmiştir.*

Genel olarak bütün kişiler gerçektir. O zamanlar soyadı yoktu. Ben bu önemli insanların bilinmesi için soyadlarını da kullandım.

Havayı yansıtmak, ayrıntıları belirtmek ve konuyu yürütmek için Nesrin, Yzb. Faruk, Dr: Hasan, Gazi Çavuş, saatçi Ali Efendi, Panayot gibi birkaç hayalî kişiye yer verdim.” (2005: 9).

Özakman, savaşları naklederken “ruhu korunarak” hikâye etmeğe çalıştığını belirtiyor (Bu arada bunda çok başarılı olduğunu, bu başarının arkasında yazarın tiyatrodan gelen bir sahne tecrübesi bulunduğunu belirtmekte fayda vardır).

Özakman kitapta düşman devletlerin aleyhlerinde de yorumlar bulunduğunu belirtiyor ve bunların bizim tarafımızdan yapılmadığına işaret ediyor. Bunları her milletin kendi kaynaklarından alarak kullandığını belirtiyor (Burada yazarın bu hareketinin, çok ince ve titiz bir davranış olduğunu, üzerinde ayrıca düşünülmesi gerektiğini de belirtmek lazımdır):

“*Yunanlılar için Yunan kaynaklarını, İngilizler için İngiliz kaynaklarını kullandım. Aleyhlerindeki bilgiler kendi kaynaklarında, uluslar arası kurulların raporlarında ve yabancı gazete ve araştırma kitaplarında yer almaktadır.*

Hiçbir şeyi abartmadım, küçültmedim de.” (2005: 9).

Tesiri: Özakman’ın, çok ustalıkla bir destan roman meydana getirdiği, bu eserle Millî Mücadele’nin bütün safhalarını ve felsefesini yeni nesillere ulaştırmayı başardığı açıkça görülmektedir. Kitabının baskı sayısı, kitaba duyulan ilgi, son yıllarda bu konuda toplumda oluşan boşluğu ve açlığı açıklayacak niteliktedir. *Şu Çılgın Türkler* Temmuz 2006 tarihinde 311. baskıyı yapmış ve 622.000 nüsha satılmıştır.⁷ Mart 2015 tarihinde 410.

⁷ wikipedi (erişim 18.5.2016).

baskıya ulaşmıştır. Uğur Dündar’ın, eserin “Cumhuriyet tarihinin en çok satan kitabı” olduğunu belirtmesini de burada hatırlamak gerekir.⁸

Yazar Şu Çılgın Türkler’in gördüğü ilgiden dolayı elindeki malzemeyi değerlendirir; Çanakkale Savaşı’nı ve Cumhuriyet devrini de anlatan romanlar kaleme alır. Bu romanlar sırasıyla şunlardır: 1. Şu Çılgın Türkler, Bilgi Yayınevi, 2005, 2. *Diriliş-Çanakkale 1915*, Bilgi Yayınevi, 2008, 3. *Cumhuriyet-Türk Mucizesi*, Bilgi Yayınevi, 2009 (1922-1923), 4. *Cumhuriyet-Türk Mucizesi 2*, Bilgi Yayınevi, 2010 (1923-1938), 5. Şu Çılgın Türkler-Kıbrıs, Bilgi Yayınevi, 2012.

Sonuç

Yukarıda ele alınan romanların pek çok ortak noktası bulunmaktadır. Destan romanlar niteliğinde olan bu eserlerde karakterlerin ve olayların aynı derecede önem taşıdığını tekrar belirtmek lazımdır.

Eserlerde şahıs kadrosunun bütün bir toplum olduğunu söyleyebiliriz. Bununla beraber bütün destanlarda olduğu gibi olayların, hâkim ve yönlendirici bir şahsiyet etrafında toplandığı görülmektedir. Bunlar, daha önce de belirtildiği gibi, Kür Şad ile Mustafa Kemal’dir. Şu Çılgın Türkler’de Millî Mücadele hareketi, Mustafa Kemal’in toparlayıcılığı, kahramanlığı, liderliği, önderliği, öngörüsü sayesinde gerçekleşmiş, başarıya ulaşmış, zafer elde edilmiştir. Mustafa Kemal çoğunlukla öne çıkarılmasa da, eserde her zaman varlığı ve ağırlığı hissedilmektedir.

Kür Şad için de benzer şeyleri söylemek mümkündür. *Bozkurtların Ölümü*’nde ve *Bozkurtlar Diriliyor*’da Kür Şad ihtilalinin toplum üzerindeki tesiri ve yönlendiriciliği, ağırlığını hissettirmektedir. Kür Şad, gerçekleştirdiği ihtilalle, sonuca ulaşmasa da, bağımsızlığın ve hürriyetin sembolü olarak ölümsüzleşmiştir. Kür Şad’ın manevi yol göstericiliği sayesinde Göktürkler, Çinlilere birkaç kere daha başkaldırmışlar, nihayet 682 yılında başarıya ulaşarak bağımsız ve güçlü bir devlet kurabilmişlerdir.

Eserlerdeki olaylarda savaşların ağırlık kazandığı, savaş tasvirlerinin ön planda olduğu görülmektedir. Savaşlar romanların esasını teşkil etmekte ve canlı sahnelerle tasvir edilmektedir. Burada savaşların bir başka önemine değinmek lazımdır. Türk milletinin karakterinde savaşçılığın bulunması, toplumun savaşla organik bir bağının bulunması gibi sebepler, ayrı yazarlar tarafından kaleme alınmış olan, birbirinden çok farklı zamanı ve mekânı anlatan eserlerdeki savaşların benzer üslup özellikleriyle anlatılmasına yol açmıştır.

Romanlarda Türk milletinin savaşta gösterdiği atılım ve cesarete dikkat çekilmektedir. Her iki yazar da Türk milletinin kendisini yok etmek isteyen güçlere nasıl karşı koyduğunu, olağanüstü bir şekilde nasıl meydan okuduğunu, (imkânsız şartlarda bile) nasıl direndiğini, nasıl mücadele ettiğini ve ayağa kalktığını, birbirine oldukça yakın şekillerde anlatmışlardır. Atsız’ın romanlarında savaşlar şölen olarak kabul edilmekte ve eğlence gibi tasvir edilmektedir. Bu durum, günümüzden 1300 yıl öncesi için uygun ve mantıklı

⁸ Uğur Dündar, “Şu Çılgın Türk’ten Başbakan’a Tarih Dersi” Turgut Özakman’la Yapılan Röportaj, *İlk Kurşun*, 22 Ağustos 2012; Ugurdundarsozcu: 28 Eylül 2015 tarihinde “Cumhuriyet’in en çok okunan kitabı” Şu Çılgın Türkler’in yazarı Turgut Özakman’ı rahmet, sevgi ve saygıyla anıyoruz.” (erişim 18.05.2016).

kabul edilebilir. Ama çok yakın bir geçmiş olan Millî Mücadele’de de aynı durumla karşılaşırız. Şu Çılgın *Türkler*’de de savaşlar, ölümle neticelense de şölen gibi, eğlence gibi görülmüş ve tasvir edilmiştir. Eserde bunun pek çok örneği vardır (Afyon’a giriş sahnesi bunlardan yalnız bir tanesidir). Bu durum, Jung’un kolektif şuuraltı teorisiyle açıklanabilir. Yazarlar yüzyıllar ötesinden gelen şuuraltı birikiminin de etkisiyle aynı canlılık, aynı tazelik ve aynı dirilikle savaşları tasvir etmektedirler.

Romanlarda ustaca çizilmiş sahneler ve canlı tablolar bulunmaktadır (Yukarıda buna dair örnekler verildi). Bu da, hem yazarların ustalığıyla, hem de konuyla bütünlük sağlamış olmalarıyla ilgili bir husustur. Her iki yazar da eserlerini büyük bir şevkle meydana getirmişlerdir. Onların bu konudaki düşüncelerinin bir kısmını, yukarıya aldığımız alıntılarda görmek mümkündür. İki yazar da yazdıkları devirle hemhâl olmuş durumdadırlar. Onların şevki ve coşkunluğu, eserlerine ustalık, olgunluk ve estetik güzellik olarak yansımıştır. Ayrıca estetik unsurlara karşı kayıtsız kalmadıkları, tabiat tasvirlerine ve hayatın güzelliklerine de dikkat çektikleri görülmektedir.

Üzerinde durulması gereken bir başka nokta, eserlerde yüce değerlerin ele alınması ve işlenmesidir. Bunların başında bağımsızlık fikri gelmektedir. Bu romanlarda ferdin önemi yoktur. Toplum tehlikede olduğundan, milletin hayatı söz konusu olduğundan, toplumun kurtulması için fert kendini ölüme atmakta ve feda etmektedir. Fertler bağımsızlık ve hürriyet için canlarını vermektedirler. Bağımsızlığı elde edebilmek için romanlarda ihtilal fikrinden hareket edildiği görülmektedir. Romanlarda ihtilal, toplumu hürriyete ve istiklale götüren bir yol olarak ele alınmaktadır. Şu Çılgın *Türkler*’de bir savaşın mucizevi bir şekilde nihai noktada kazanılması destani boyutlarda anlatılmış, böylece modern bir destan meydana getirilmiştir. *Bozkurtların Ölümü*’nde bir devletin zayıflaması, yıkılışa doğru gitme süreci, esaret yılları ve ihtilal anlatılır. Kür Şad ihtilali ile de yeniden doğuş, diriliş, silkinme ve toparlanma verilmektedir. İhtilal başarılı olmasa da iki olumlu neticeye ulaşmıştır. Bunlardan biri Göktürklerin Çin şehriden çıkarılması ve bozkıra gönderilmesidir (ki bu Kür Şad’ın istediği bir şeydi ve ihtilal zaten bunun için yapılmıştı). İkincisi ise, bağımsızlık ve ihtilal fikrinin toplumun hafızasında yer etmesidir.

Eserlerde işlenen bir başka konu, ölüm fikridir. Atsız ferdin yüce bir değer uğrunda ölmesi fikrini işler, kutsallaştırır. Bu yüce değer, Türk milletinin bağımsızlığı fikridir. Romancı bunu ustalıklı ele alır. Romana destani bir boyut verir, roman karakterlerini birer destan kahramanı haline getirir. Aynı tema, Şu Çılgın *Türkler*’de de işlenir. Burada da tam bağımsızlık için emperyalizme karşı savaşılar. Bu bir varlık yokluk kavgasıdır. Ulusun yok olmaması için, hür ve bağımsız yaşayabilmesi için savaş yapılır, mücadele edilir. Adı değişse de, milliyeti farklı olsa da, bu düşman, 1300 yıl öncekiyle aynıdır. Türk varlığını yok etmeye çalışan, yeryüzünden silmeye çalışan bir güçtür.

Eserlerde görülen bir değer de ölümsüzlük ve yeniden doğuş fikridir. Atsız tarihî karakterin 1300 yıl sonra yeniden doğuşunu işler. Bu Kür Şad’ın tarihteki varlığının yeniden ortaya konmasıdır. Böylece, tarih boyunca unutulmuş bir tarihî karakter ve bir olay, keşfedilmiş olmaktadır. Atsız bunu yeniden doğuş olarak ifade etmiştir. Üstelik bu motifi 1300 yıl sonra yeniden doğma, yeniden dirilme diye daha belirleyici bir şekilde ifade etmiş, bir başka deyişle somutlaştırmıştır. Şu Çılgın *Türkler*’de de yeniden doğuş fikri farklı bir şekilde işlenir ve Türk milletinin yeniden doğuşunun, Millî Mücadele ile sağlandığı belirtilir. Burada düşmanların, yok oluşunu bekledikleri ve üzerinde planlar kurdukları bir toplumun beklenmedik bir şekilde dirilişi anlatılmıştır.

Romanlarda işlenen diğer değerler kahramanlık, cesaret, şeref diye sayılabilir. Atsız'ın romanlarında bu duyguların öne çıktığı ve belirleyici bir vasıf taşıdığı görülmektedir. Ayrıca o, başka sosyal değerlere de yer vermiştir. Bunlar arasında töre ve adalet kavramı oldukça ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Atsız'ın romanlarında töre birkaç şekilde karşımıza çıkar. Kara Budak'ın ölüm kararı, Türk töresinin uygulanması sonucudur. Kahramanlık ve cesaret gibi ferdi değerler, adalet kavramı Şu Çılgın Türkler'de de kullanılan temalardır. Eserde Ankara'daki TBMM'nin adaleti ve hukuku temsil ettiğini görmekteyiz. Birtakım olaylarla ve uygulamalarla Meclis'in bu konudaki ağırlığı ve belirleyiciliği, ayrıca Mustafa Kemal'in bu konuda gösterdiği hassasiyet, romanda verilmektedir.

Romanlarda kutsal değerlerin dışında günlük, hayati ve yaşama ile doğrudan doğruya ilgili olan küçük ve gündelik meseleler üzerinde de durulmaktadır. Bunların başında ekonomi geliyor. Eserlerde ekonomik durumun savaş ve kahramanlık kadar ayrıntılı işlendiği görülüyor. Ekonominin bozulması, yoksulluk ve açlık, eserlerin hâkim fikirlerinden biridir. Göktürklerin yıkılmasına sebep olan en önemli hususlardan biri yoksulluk ve ekonomik çöküştür. Bunun sebebi de ticaretin Çinlilerin, yani yabancıların kontrolünde olmasıdır. Şu Çılgın Türkler'de yoksulluk ikide birde karşımıza çıkar. Düşman ordularının üstün ve varlıklı olduğu, müttefikler tarafından iyi donatıldığı, silahlarının, teçhizatlarının, mermilerinin bolluğu, buna karşılık Türk ordusunun imkânlarının çok kısıtlı olduğu, muharebe esnasında mermileri idareli kullanmaları hususunda askeri uyarımları, yabancı temsilcilerle ve elçilerle yapılan görüşmelerde sahip oldukları tek protokol elbisesini dönüşümlü olarak giymeleri yeri geldikçe belirtilir. Burada, destan romanlar olmasına rağmen gerçekçiliğin ön planda tutulduğu da dikkat çekici bir noktadır. Yoksulluk; parasızlık, açlık şeklinde veya silahsızlık şeklinde mutlaka işlenir. Para meselesi ve ekonomik durum, romanların bütün sayfalarına damgasını vurmuştur denebilir. Bir başka nokta da romantik, idealist, hatta aşırı ütopyik olarak bilinen Atsız'ın, romanlarında son derece gerçekçi olduğunun görülmesidir. Atsız'ın karakterlerinin, ne kadar cesur ve kahraman olurlarsa olsunlar, karınları açken çabuk yenilmeleri, romanlarda sık sık yoksulluğun dile getirilmesi, yazarın ne kadar realist olduğunun (hatta neredeyse natüralist bir özellik taşıdığı) göstergesidir.

Eserlerde Türk milletinin zaafalarına ve kusurlarına da işaret edilmektedir. Her durumda, her devirde, işbirlikçiler, cahiller, yobazlar, ayrılıkçılar topluma zarar vermekte ve devletin önünü kapamaktadırlar. Bunlara yabancı kadınlara zaaf, istihbaratsızlık, tedbirsizlik, gerçekleri görememe, tehlikelerin farkında olmama, düşmanın oyunlarına, hilelerine kanma, içimizde birbirimize düşme gibi eksiklikler de eklenebilir. Bütün bu kusurlar eserlerde eleştirel bir şekilde yer almaktadır.

Belirtilmesi gereken bir başka nokta romanlardaki dramatik yapıların dikkatle, özenle, iyice işlenerek kuvvetli bir şekilde kurulmuş olmasıdır. Bu yapının bir örneği *Bozkurtlar Diriliyor*'da Urungu'nun gerçeği söyleyememeden dolayı bir iç çekişmesi yaşamasıdır. Bunun yanında dikkati çeken bir diğer husus da Atsız'ın romanlarında trajedi unsurlarının hâkim olmasıdır. Atsız'ın romanlarının trajik bir biçimde sona ermesi, bunun en açık örneğidir. Bu durum, o neslin sahip olduğu sağlam bir trajedi kültüründen ve birikiminden çok, yazarın mizacıyla ve tercihiyle izah edilebilir.

Eserlerin üsluplarında da benzerlikler ve ortaklıklar görülmektedir. Bu üslubun temel vasfı yer yer destani özellikler taşımasıdır. Özellikle savaş tasvirlerinde destani bir üslup ve anlatım görülmektedir. Bu, açık ve akıcı, dolaysız, canlı, çoğunlukla sıfatsız ve benzetmesiz, hareketin ve fiillerin hâkim olduğu bir üsluptur.

Eserlerde ilgi çekici bir husus da “deli” ve “çılgın” kelimelerinin kullanılışı ve bunlara yüklenen anlamlardır. İki yazar da “çılgın” ve “deli” kelimelerini kullanmışlar ve onlara aynı anlamları yüklemişlerdir. Her iki yazarın da bu durumu aynı kelime ile tanımlaması şaşılacak bir husustur ve bir gerçeği göstermektedir. Bu kelimelerin, cesaret ve kahramanlık, yüreklilik, mertlik anlamlarını taşıdıkları görülmektedir. Şu Çılgın *Türkler*’de kelimenin nasıl ve nerelerde kullanıldığı yukarıda gösterildi. Atsız ise aynı kelimeleri romanlarında değil, Kür Şad’ı anlatan yazılarında kullanmaktadır. Kür Şad’ın hareketini bu kelimelerle tasvir etmektedir:

“*Gök Türk prensi ve Doğu Gök Türk Kağanlığı’nı Çin tutsaklığından kurtarmak için, delice denecek bir kahramanlıkla yapılan ihtilâlin kahramanı.*” (Atsız 1975: 424).

“*K.Ş. ihtilâli gerçekleştirmek için 40 Türk’le anlaşmıştı. Fakat darbeyi yapacakları gece fırtına çıkıp ortalık karardığından imparator sokağa çıkmadı. İhtilâli geciktirirlerse duyulacağından çekinen K.Ş. o gece imparatorun sarayına saldırmak gibi eşi görülmedik bir yiğitlik yaptı. Bu, yiğitliğin de ilerisinde bir delilik, hatta çılgnlıktı. Keskin nişancı olan K.Ş.’in okları saray muhafızlarından birçoğunu yere serdiyse de kalabalık karşısında başarı kazanamayarak imparatorun ahırına saldırıp seyisleri öldürdüler. Atları alıp kuzeye doğru çekildiler. Fakat Vey ırmağını geçemeyerek öldürüldüler.*” (Atsız 1975: 424).

Yazarların ortak bir noktası da tarihe bakışlarıdır. Titizlik derecesinde tarihe bağlanmışlar, olayları tarihte olduğu gibi aksettirmeye gayret göstermişler, ayrıca yazdıkları devirle duygusal bir bağ kurmuşlardır. Kurdukları bu bağ oldukça derindir. Yukarıda onların bu konudaki düşünceleri, eserlerin incelenmesi sırasında verilmiş bulunmaktadır. Atsız’ın bütün zihni ve ruhu ile 27 asırlık Türk tarihi içinde yaşaması, Özakman’ın Millî Mücadele’den etkilenecek onu hayalinde yaşatması ve kendisini de bu harekete katılmış gibi hissetmesi, bu gerçeğin işaretleridir. Bu durumda, onların herhangi bir romancı olmadıklarını ve eserlerini gelişi güzel yazmadıklarını söylememiz gerekiyor. Zihinlerini dolduran, ruhlarını etkileyen, hayat felsefelerini oluşturan tarihî bir devreyi topluma yaymak ve öğretmek istemişler ve bu duyguyla eserlerini meydana getirmişlerdir. Belki bu durum, eserlerinde gördüğümüz ortaklıkları ve şaşırtıcı benzerlikleri daha iyi izah edebilir.

Yazarların bu konudaki düşüncelerine dair satırlar yukarıda verildi. Burada sadece bir ekleme yapmak yerinde olur. Bu da *Bozkurtların Ölümü*’ndeki şu satırlardır:

“*Bu arada sürünerek ırmağın kıyısına kadar gelmişlerdi. Altı kişi, damarlarında kalan son güçle, son savunmalarını yapıyorlardı. Bu, artık sona ermiş hayatlarını birkaç kısa an daha uzatmak için değil, Çinli öldürerek oç almak, vazife yapmak, ün kazanmak içindi. Bu kahramanlığı yaparken bin üç yüz yıl sonra bir yazarının, kendi hatıralarını yaşatmak için bu satırları yazacağını düşünmüyorlar, şanlı maceralarını Türk oğullarının nasıl bir ihtirasla okuyacağını bilmiyorlardı.*” (1958: 270).

Yukarıdaki alıntıda anlatılan, ihtilalin son anlarıdır. İhtilalcilerden sağ kalanlar Vey Irmağı kenarına gelmişler, son direnişlerini göstermektedirler. Alıntıda bahsedilen “bir yazarı”, yazarın kendisidir. Atsız bu metinde romanı, Kür Şad ihtilalini ve ihtilalcileri ölümsüzleştirmek için yazdığını açıkça belirtmektedir. Burada Özakman’ın, Millî Mücadele hakkındaki toplumu eleştiren sözlerini (hareketin unutulduğu ve eski soluk ve silik fotoğraflara benzetildiği) de hatırlamak lazımdır.

Bu arada eserlerin estetik ve edebî değerleri bulunduğunu, yazarların sanatkârlıklarının üstün ve olgun nitelikler taşıdığını da söylemek lazımdır. Esasen eserler edebî bakımdan kuvvetli olmasalardı diğer bütün özellikler ve etkiler olmazdı ve burada tartışılması

gerekezd. Bütün bu özelliklerinin yanında yazarların öğretmenlik ve eğitimcilik vasıflarını hatırlatmak ve bir daha işaret etmek lazımdır. Her iki roman dizisinin de toplum üzerinde tartışılmaz derecede büyük ve derin etkiler yaratması, yazarların öğreticilik ve eğitimcilik vasıflarının kuvvetinin derecesini göstermektedir. Ayrıca gerçeğin, doğrunun, güzelin, kalitenin daima yaşadığını ve evrensel olduğunu da ortaya koymaktadır.

Bu romanların topluma etkisine bakılarak birtakım sonuçlara varabiliriz. Tarihin tek başına okutulmasının yetmediği anlaşılmaktadır. Çünkü tarihî gerçeklerin yalnızca tarih kitaplarının içinde olması, ders kitaplarına ve araştırmalara sıkışık kalması, kitleleri etkilememektedir. Tarihî gerçeklerin toplumu etkileyecek bir boyuta ulaşması ancak edebiyata aksetmesi ve edebî eserlerde işlenmesiyle mümkün olabiliyor. Bu arada en tesirli vasıtanın romanlar olduğu açıkça görülmektedir. Bu, tarihi topluma yaymanın, millî şuuru harekete geçirmenin, millî kimliği oluşturmanın en etkili, en sağlam yolu olarak açıkça görülüyor. Bu suretle tarih, günlük hayatımızın bir parçası haline de gelmiş olacak ve süreklilik kazanacaktır.

Bu durumun bir faydası da tarihin kuru, ruhsuz ve insansız görünüşünden uzaklaşarak insani bir boyut kazanmasıdır. Sanatla beslenen tarih insan sıcaklığını kazanır ve bu suretle hafızalarda yer eder. Tarihî olaylar bütün duyguları, (acıları ve zevkleri) yansıtmak suretiyle somutlaşır, yaşanır ve yaşanmaya devam eder. Tabii bu tip eserleri, dizi ve film senaryolarıyla destekleyerek daha da güncel hale getirmek mümkündür.

Kaynakça

- Adivar, Halide Edib, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Çan Yayınları, İstanbul 1962.
- Atsız, Nihal, "Yolların Sonu", *Atsız Mecmua*, S. 17, 25 Eylül 1932.
- Atsız, Nihal, "Cihan Tarihinin En Büyük Kahramanı: Kür Şad", *Orhun*, S. 6, 19 Nisan 1934, s. 111-113.
- Atsız, Nihal, *Bozkurtların Ölümü*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1958, 272 sayfa.
- Atsız, Nihal, "Kömen", *Ötüken Dergisi*, S. 2, Şubat 1964.
- Atsız, Nihal, *Bozkurtlar Diriliyor*, Türkiye Yayınevi, 8. baskı, İstanbul 1971.
- Atsız, Nihal, "İçing Katun", *Türk Ansiklopedisi*, Cilt XX, Fasikül 153, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1971, s. 24.
- Atsız, Nihal, "Kara Kağan", *Türk Ansiklopedisi*, Cilt XXI, Fasikül 164, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1973, s. 244-245.
- Atsız, Nihal., "Kür Şad", *Türk Ansiklopedisi*, Cilt XXII, Fasikül 175, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1975, s. 424.
- Atsız, Nihal, "Kahramanlık", *Yolların Sonu*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1975.
- Atsız, Nihal, "Yakarış", *Yolların Sonu*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1975.
- Atsız, Nihal, *İçimizdeki Şeytan, En Sinsi Tehlike, Hesap Böyle Verilir*, Baysan, İstanbul 1992.
- Baysal, Alev, "18. Yüzyıl İngiltere'sinde Tarih Yazım Kuramları ve Tarihî Roman", *Littera Edebiyat Yazıları* (vikipedi).
- Dündar, Uğur, "Şu Çılgın Türk'ten Başbakan'a Tarih Dersi", Turgut Özakman'la yapılan röportaj, İlk Kurşun, 22 Ağustos 2012 (erişim 18.05.2016).
- Gögebakan, Turgut, *Tarihsel Roman Üzerine*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- Kantarcioglu, Sevim, *Yakınçağ Tarihimizde Roman (1908-1960)*, Paradigma, İstanbul 2008, 418 sayfa.
- Özakman, Turgut, *Şu Çılgın Türkler*, Bilgi Yayınevi, 162. baskı, Ankara 2005, 748 sayfa.
- Ülker, Talat. *Hüseyin Nihal Atsız- Harşit'in Hırçın Sesi*, Bilge Oğuz, İstanbul 2015.

TÜRKÇEDE TERİMLER MESELESİ VE ISTILAHÂT-I İLMİYYE ENCÜMENİ

Prof. Dr. Abdullah UÇMAN

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Başlangıcından itibaren İslam âleminde ilim dili Arapça olduğundan, Osmanlı Devleti de dâhil olmak üzere, bu kültür dairesi içinde yüzyıllar boyunca ortaya konulan ilmî eserler genellikle bu dille kaleme alınmış ve bunun için çeşitli ilimlerle ilgili terimler de Arapça olarak belirlenmiştir. Türk-İslam coğrafyasında doğup büyümüş Türk asıllı âlimler Arapça kaleme aldıkları eserlerin yanında zamanla Türkçe eserler de yazmaya başladıklarında veya Arapçadan Türkçeye çeşitli eserleri tercüme ettiklerinde, ilmî terimleri de asıllarında olduğu gibi Türkçeye aktarmışlardır. Böylece zamanla Arapça asıllı kelimelerle beraber Arapça terimler de Türkçenin bünyesine yerleşmeye başlar. Meselâ Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-hak*, *Tuhfetü'l-kibâr* ve *Cihannümâ* gibi eserlerini Türkçe olarak kaleme aldığı halde, yaşadığı devrin ilim dilinin Arapça olması ve biraz da eserin konusu gereği, *Keşfüzzunûn*'u Arapça olarak telif etmiştir.

Osmanlıların esas itibarıyla Lale Devri'nde başlayıp Tanzimat'ı takip eden yıllarda Batı dünyası ile daha sıkı biçimde gelişmeye başlayan siyasi, kültürel, ilmî ve edebî münasebetleri çerçevesinde başta Fransızca olmak üzere diğer Batı dillerinden birtakım yabancı kelime, kavram ve terimlerin de Türk dilinin bünyesine dâhil olmakta gecikmediği görülür.¹

Mesela *pale* (saray), *gato* (pasta), *jurnal* (gazete), *visite* (ziyaret), *ministro* (idareci), *ekpozisyon* (sergi), *jurnal* (gazete), *model*, *salon*, *mağaza*, *famîlya* (aile), *telgraf*, *roman*, *tragedya*, *komedya* vb. Batı kökenli bir kısım kelimeler Türkçeye olduğu gibi girerken, *romantikler* (hayâliyyun), *realistler* (hakikiyyun), *naturalistler* (tabiiyyun), *materyalistler* (maddiyyun), *spiritüalistler* (ruhiyyun), *telefon* (nâkil-i sadâ), *asansör* (suûd makinesi), *tiyatro* (temâşâ veya lu'biyyât), *komedî* (mudhika), *dram* (hâile), *trajedi* (facia) gibi bazı kelimelere ise karşılıklar bulunur.²

Aynı şekilde Sadık Rıfât Paşa *civilization*'a “usûl-i me'nûsiyet ü medeniyet” şeklinde karşılık verirken, Ahmet Cevdet Paşa *crise*'e karşılık “buhran” tabirini nasıl bulduğunu *Tezâkir*'de uzun uzadıya anlatır.³

¹ Ağâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları*, İstanbul 1949, s. 119. Mesela Ahmet Midhat Efendi'nin 1910 yılında yayımlanan son romanı *Jön Türk*'te şu örneklerde de görülebileceği gibi bol miktarda Fransızca kelime kullanıldığı görülür: “Gusto (tarz), muzika, modistra, cihaz, ekspozisyon, manken, dekolte, tuvalet (süslenmek, giyim-kuşam karşılığı), madam, görmittir, kuaför, koket (fahişe), sosyete, elegant, jurnal, prezante, roba” (bk. *Jön Türk*, haz. Osman Gündüz, Ankara 1999).

² Orhan Okay, “Edebiyatımızda Batılılaşma”, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, İstanbul 1990, s. 49.

³ Sadık Rıfât Paşa, *Avrupa Ahvâline Dair Risale*'den naklen Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 2015, s. 120; ayrıca bk. *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, C. I, haz. M. Kap-

Aslında daha önceki yıllarda çeşitli Avrupa ülkelerine gidip gelen Osmanlı sefirlerinin kaleme aldıkları ve daha sonraları sefaretname adıyla tanınan birtakım layihalarda da bazı Batılı kelime ve terimleri kullandıkları dikkatimizi çeker. Mesela 1789'dan sonraki sulh görüşmelerinde bulunan Tatarcık Abdullah Efendi'nin, reisülkütuba yazdığı bir tezki-rede ilk defa *statuquo* tabirini kullandığı kaydedilmektedir.⁴ Aynı şekilde 1721 yılında Paris'e gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin *Sefâretnâmesi*'nde de "jurnal, tiyatro, balo, opera, trajedi" gibi tabirler geçmektedir. 1791 yılında devrin padişahı III. Selim tarafından Viyana'ya elçi olarak gönderilen Ebûbekir Râtip Efendi'nin *Sefâretnâmesi*'nde de "sandalye, fabrika, dil akademisi, fizik fenni, poliçe, balo, trajedi, komedi, opera ve gazete" gibi Batılı kelimeleri rahatça kullandığı görülür.⁵

Servet-i Fünuncular da "estetik" karşılığı olarak "bedî", "bedîiyât", "hikmet-i bedâyî", "ilm-i ihsâsât" yahut "ilm-i hüsn" gibi tabirleri kullanırlar.⁶

Aslında daha XVIII. yüzyıldan itibaren Batı dünyasında gelişen yeni tıbbın yavaş yavaş da olsa Osmanlı ülkesine girmeye başlaması⁷, giderek hukuk ve siyaset alanında bazı yeni meselelerin ortaya çıkışı,⁸ Batı dillerinde astronomi, coğrafya, jeoloji ve iktisat ilimleriyle ilgili birtakım eserlerin Türkçeye çevrilmeye başlanması, beraberinde yabancı kelime ve terimlere Türkçede karşılıklar arama konusunu da gündeme getirir.⁹ İşte bu süreç içinde devrin aydınlarının özellikle terimler konusunda ya Latince terimleri Batı dillerinden olduğu gibi almak, ya Arapçaya başvurup Arapça köklerden yeni kelimeler türetmek ya da bunlara Osmanlı Türkçesinde karşılıklar bulmak şeklinde belli başlı üç farklı yolu tercih ettikleri dikkati çeker.

Başlangıçta siyasi ve sosyal alanda başlayan Batılılaşma süreci içerisinde XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde Batılı tarzda yeni okulların açılmaya başlanması ve öğretimin yeni bir anlayışla teşkilatlandırılması; Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi, Encümen-i Dâniş, Cemiyet-i İlmiye-i Osmâniyye, Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslâmiyye gibi resmî ve özel nitelikte çeşitli kurumların ortaya çıkışı ve yine aynı amaçla *Vekâyî-i Tıbbi-*

lan, İ. Enginün, B. Emil, İstanbul 1974, s. 27-28. Aynı konuyla ilgili olarak bk. Tuncer Baykara, "Civilisation ve Osmanlı Devleti", *Osmanlıda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, İzmir 1992, s. 114.

⁴ A. S. Levend, *age.*, s. 88. Mehmed Said Efendi, *Gazeteci Lisani* (İstanbul 1327, s. 39-40) adlı eserinde, Avrupa'dan alınan ilk kelimenin "*statuquo*" olduğunu ve 1789'da Kazasker Tatarcık Abdullah Efendi tarafından kullanıldığını kaydeder (bk. M. Kayahan Özgül, *XIX. Asrın Özel Bir Edebiyat Mahfeli Olarak Encümen-i Şuarâ*, Ankara 2012, s. 3, 13).

⁵ *Ebûbekir Râtip Efendi'nin Nemçe Sefâretnâmesi*, haz. Abdullah Uçman, İstanbul 1999, s. 10.

⁶ Bilge Ercilasun, *Servet-i Fünûn'da Edebî Tenkit*, Ankara 1981, s. 141-149. Ayrıca bk. *Rıza Tevfik'in Sanat ve Estetikle İlgili Yazıları*, haz. Abdullah Uçman, İstanbul 2000, s. 23-29.

⁷ H. Hüsrev Hâtemi-Yeşim Işıl, *Bir Bilim Dili Mücadelesi ve Tanzimat*, İstanbul 1989, s. 9-39. Ayrıca bk. Nil Sarı, "Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye ve Tıp Dilinin Türkçeleşmesi Akımı", *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1987, s. 121-142.

⁸ Mesela 1862 yılında Münif Paşa'nın ön ayak olmasıyla kurulan "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye"nin yayın organı *Mecmua-i Fünûn*'da, Batı'da gelişen yeni ilim ve fen âdeti bir din gibi takdim edilir (bk. Abdullah Uçman, "Mecmua-i Fünûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXVIII, Ankara 2003, s. 270-271. Buna benzer şekilde, Sadullah Paşa ünlü "Ondokuzuncu Asır" adlı manzumesinde, XIX. asırda Batı dünyasındaki gelişmeleri hararetle nakleder ve Osmanlıların da bunlardan mutlaka haberdar olması gerektiğini söyler (bk. Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri*, C. I, İstanbul 1969, s. 54-58).

⁹ A. S. Levend, *age.*, s. 120-121.

ye, *Mecmua-i Fünûn* gibi yayın organlarının görülmesiyle de, bu süreç içinde ilim dilinin gelişmesine büyük ölçüde katkıda bulunduğu söylenebilir.¹⁰

Tanzimat'tan sonra devrin önde gelen fikir adamı ve edebî şahsiyetlerinden Namık Kemal'in 1866 yılında *Tasvîr-i Efkâr* gazetesinde yayımlanan "Lisân-ı Osmânînin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmilidir" adlı makalesinde, Türk edebiyatının gelişmesi ve yenileşmesi yolunda ileri sürdüğü görüşlerden biri de, Türk dilinin mazbut bir lügatının yapılması ve böyle bir lügatta özellikle Batı dillerinden dilimize girmiş bulunun ilmi ve teknik terimlerin de gösterilmesi gerektiği şeklindedir.¹¹

Aynı yıllarda Ali Suavi'nin de, gerek bu konuyla ilgili olarak yazdığı makalelerde, gerekse *Kâmusü'l-ulûm ve'l-Maarif* adıyla yayımlamaya başladığı ansiklopedide beynelmilel ilim terimlerinin Batı dillerinden aynen alınması taraftarı olduğu dikkati çeker.¹²

Türk kamuoyunda bu ve buna benzer görüşler konuşulup tartışılırken, 1900 yılında dördüncü defa açılan Dârülfünun'un öğretime başlamasıyla birlikte, Ulûm-ı Edebiye Şubesi için müfredata "Felsefe Takımı" adı altında konulan dersler dolayısıyla, bu derslerde karşılaşılan Fransızca felsefe terimlerine Türkçede karşılıklar araştırılıp bulunması konusu da gündeme gelir.¹³

Bu konu, hemen hemen aynı tarihlerde Rıza Tevfik, *Felsefe Mecmuası* ile "Tecedüd-i İlmî ve Felsefî Kütüphanesi"nin kurucusu Baha Tevfik başta olmak üzere Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp ve Subhi Edhem gibi devrin bir kısım aydınlarını da yakından ilgilendirir.

Rıza Tevfik'in 1896 yılından başlayarak çeşitli makalelerinde kullandığı Fransızca kökenli ilmi, felsefi ve sanatla ilgili terimlerin Osmanlı Türkçesinde bulunduğu karşılıklarını parantez içinde göstermesi¹⁴; Baha Tevfik'in *Felsefe Mecmuası*'nda "Felsefe Kâmusu" başlığı altında, doğrudan doğruya felsefe terimleri için bulup teklif ettiği karşılıklar¹⁵; Abdullah Cevdet'in terimler konusunda İctihad dergisinde açmış olduğu bir soruşturma, bu yoldaki iyi niyetli çabaların birer göstergesi mahiyetindedir.¹⁶

Baha Tevfik, böyle bir sözlüğü hazırlama gerekçesini şu şekilde açıklar: "Kimya ıstılahâtı bilmeyen bir kimse kimyager değilse mazur addedilebilir. Hendese ıstılahâtını bilmeyen de mühendis değilse kezâlik mazurdur. Çünkü ne kimya, ne hendese umuma mahsus ilimlerden değildir. Onların mütehasısları olur ve mütehasısları tarafından mev-

¹⁰ A. S. Levend, *age.*, s. 124. Burada adı geçen cemiyetler hakkında bk. *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*, s. 43-47, 121-142, 197-245. Ömer Faruk Akün, Abdülhak Hâmid'in babası ve 1850-1861 yılları arasında Mekteb-i Tıbbiye nazırlığı da yapan Reisülettibbâ Hayrullah Efendi'nin, Sultan Abdülmecid'e sunduğu yazma halindeki *Lügat-ı Tıbbiye* adlı eserinin tıp terimlerine Türkçe karşılıklar tespit ettiği ilk lügat olduğunu söylemektedir (bk. "Hayrullah Efendi", *DİA*, C. XVII, İstanbul 1998, s. 70).

¹¹ *Tasvîr-i Efkâr*, nr. 416, 417; 16, 19 Rebülâhîr 1283 (29 Ağustos, 1 Eylül 1866); ayrıca bk. *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, C. II, İstanbul 1978, s. 183-192.

¹² Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi*, İstanbul 1994, s. 644-645.

¹³ Mehmed Ali Aynî, *Dârülfünun Tarihi*, İstanbul 1927, s. 35, 42.

¹⁴ Mesela bk. "Bazı İstilahât-ı Hikemiye Hakkında Mütalâa ve Tafsilât", *Malûmat*, nr. 299, 26 Temmuz 1317/8 Ağustos 1901, s. 111-118.

¹⁵ Mehmet Ö. Alkan, "Türkiye'nin İlk Felsefe Dergisi: *Felsefe Mecmuası*", *Tarih ve Toplum*, S. 66, Haziran 1989, s. 52. Ayrıca bk. Rıza Bağcı, *Baha Tevfik'in Hayatı, Edebi ve Felsefî Eserleri Üzerinde Bir Araştırma*, İzmir 1996, s. 183-186.

¹⁶ A. S. Levend, *age.*, s. 354-355.

zu-ı bahs edilirler. Halbuki felsefe böyle değildir, o bütün tabakât-ı beşeriyeye, hattâ en basit ve âdilerine bile şâmidir. Herkesin kendine mahsus yanlış veya doğru, âmiyâne yahut âlimâne bir felsefesi vardır. Binâenaleyh herkes doğru bir surette idare-i kelâm edebilmek için istilâhât-ı felsefiyeyi bilmek mecburiyetindedir.”¹⁷

Baha Tevfik *Felsefe Mecmuası*’nın ön sözünde de, bu konuda kafa yoran gayretli arkadaşlarından özellikle Abdullah Cevdet, Rıza Tevfik, Subhi Edhem, Memduh Süleyman ve Ahmed Nebil’e teşekkür eder. Baha Tevfik’in burada tespit ettiği terimlerin sayısı yaklaşık 120 civarında olup bunları tamamlamaya ömrü yetmemiştir.¹⁸

1908’de II. Meşrutiyet’in ilanından sonra devrin Maarif Nazırı Emrullah Efendi’nin şahsî gayret ve teşebbüsüyle tekrar ele alınan terimler meselesi¹⁹, bir süre sonra, aynı devrin İttihat ve Terakki hükümeti kabinelerinde 1913’ten 1918 yılına kadar uzun müddet Maarif Nazırlığı’nda bulunan Şükrü Bey tarafından daha ciddi bir şekilde yeniden gündeme getirilir.²⁰

Büyük bir ihtimalle Ziya Gökalp’ın da teşvik ve tavsiyesiyle²¹, çeşitli teşebbüslere rağmen öteden beri böyle bir ihtiyaca henüz tam olarak cevap verilemediği düşüncesinden hareket edilerek, 1913 yılında doğrudan doğruya Maarif Nezareti’ne bağlı olarak İstilahât-ı İlmiyye Encümeni adıyla ve birçoğu bu konuda devrin otorite sahibi tanınmış şahsiyetlerinden oluşan ilmi hüviyette resmî bir cemiyet kurulur.²²

Aynı zamanda Encümen’in üyeleri arasında da yer alan Rıza Tevfik’in ifadesiyle bu teşekkülün gayesi “elsine-i müterakkiyede câri ve müsta’mel olan birçok tâbirât-ı ilmiyye ve kelimât-ı istilâhiyyenin, kendi lisanımızda mukabillerini bulup tayin etmek ve binaenaleyh mazbut ve müdevven bir kâmus-ı istilâhât vücuda getirmektir.”²³

¹⁷ *Baha Tevfik’in Hayatı, Edebî ve Felsefî Eserleri Üzerinde Bir Araştırma*, s. 184.

¹⁸ *age.*, s. 185.

¹⁹ A. S. Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. I, Ankara 1973, s. 472-473. Rıza Kardaş, “II. Meşrutiyet Devrinde Felsefe İstilahları İle İlgili Kaynaklar Hakkında Bir Deneme”, *Türk Kültürü*, S.234, Ekim 1982, s. 769-770.

²⁰ Şükrü Bey hakkında bk. *Meydan Larousse*, C. XVIII, İstanbul 1986, s. 111. Atatürk’e karşı düzenlenen İzmir Suikastı’na karıştığı iddiasıyla yargılanarak Ağustos 1926’da idam edilen Şükrü Bey’le ilgili olarak aynı günlerde Süleyman Nazif, oğlu Said Nazif’e (Ozankan) gönderdiği bir mektupta şunları yazar: “Şükrü Bey’in hareketini iki kelime ile hulâsa edebilirim: Cınnet ve cinayet. Yolunda asıla asıla can verdiği gaye bari temiz, insanî bir şey olsaydı. (...) Şükrü Bey ilmiyle, metanet-i ah-lâkiyle bu memlekete nâfi bir adam olabilirdi. O kanlı bir çamurda boğulmayı ciddi bir vatanperver gibi yaşamaya tercih etti ve boğuldu.” (Zeynep Kerman, “Süleyman Nazif’ten Oğluna Mektuplar”, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XXVI, İstanbul 1993, s. 288). Şükrü Bey, Selanik İdadisi’nde okurken, bir süre Yahya Kemal’in de riyaziye hocası olmuştur (bk. Yahya Kemal, Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hâtıralarım, İstanbul 1973, s. 99). Rıza Tevfik de hatıralarında, 1913 yılında meşhur Babıalı Baskını sırasında devrin Harbiye Nazırı Nâzım Paşa’yı bıçaklayanlar arasında Talât Bey’le (Paşa) birlikte Şükrü Bey’in de bulunduğunu kaydeder (bk. *Biraz da Ben Konuşayım*, İstanbul 1993, s. 174).

²¹ Rıza Kardaş, *agy.*, s. 770.

²² A. S. Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları*, s. 351. Encümen 1913 yılında kurulmuş ve yapılan çalışmalar sonucunda hazırlanan kitaplar da ertesi yıl çıkarmış olduğu hâlde nizamnamesini ancak dört yıl sonra, 1917 (1333) yılında yayımlamış olması, başlangıçta böyle bir şeye ihtiyaç duyulmadığı, ancak bir süre sonra işler yoğunlaşınca faaliyetleri bir düzene koymak üzere bütün üyelerin uymakla yükümlü olacağı bir talimatname hazırlandığı ihtimalini akla getirmektedir.

²³ Rıza Tevfik, “Bazı İzâhât”, *Mufasssal Kâmus-ı Felsefe*, C. I, İstanbul 1330, s. 3. Ayrıca bk. *İstilahât-ı İlmiyye Encümeni Tâlimatnâmesi*, İstanbul 1333, madde 16, s. 6-7.

İstilahât-ı İlmiyye Encümeni aşağıdaki isimlerden teşekkül eder:

Mahmud Esad [Seydişehirî] (Reis; Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi Reisi), İbrahim Aşkî [Tanık] (Bahriye mütekaiddininden), Ahmed Naim [Babanzâde] (Maarif Nezâreti Te'lif ve Tercüme Dairesi âzâsından), Es'ad Şerefeddin (Dârülfünun muallimlerinden), Ağaoğlu Ahmed (Dârülfünun muallimlerinden), Besim Ömer Paşa [Akalin] (Hilâl-i Ahmer Cemiyet-i Reis-i Sânis), Celâl Esad [Arseven] (Kadıköy Daire-i Belediyesi Müdürü), Celâl Sâhir [Erozan] (Türk Bilgi Derneği Reisi), Hasib (Ticaret ve Ziraat Müfettiş-i Umumisi), Hulûsi (Dârülfünun muallimlerinden), Hâlid Ziya [Uşaklıgil] (Dârülfünun muallimlerinden), Rıza Tevfik [Bölükbaşı] (Karantina Meclisi âzâsından, Feylesof), Rauf Yektâ (Bâb-ı Âlî Divân-ı Hümâyun Kalemî Tesvid ve Tebyiz Şubesi Müdür Muavini), Salih Zeki (Dârülfünun Müdür-i Umumisi), Sabri (Mülkiye Baytar Mekteb-i Âlisi muallimlerinden), Âlî (Ticaret ve Ziraat Nezâreti Müdür-i Umumisi), Ziya [Gökalp] (Dârülfünun muallimlerinden), Kemal Cenab [Berksoy] (Dârülfünun muallimlerinden), Mehmed Cemil (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Merkez Şubesi Müdür Vekili, Binbaşı), Muhammed Hamdi [Elmalılı, Yazır] (Medrestü'l-kudât ve Medresetü'l-vâizîn müderrislerinden), Mehmed Ali Aynî (Dârülfünun muallimlerinden), Mehmed Fatin [Gökmen] (Rasadhâne-i Âmire Müdürü), Mehmed Fuad [Köprülüzâde] (Dârülfünun muallimlerinden), Mazhar Hüsnü (Dârülfünun Ulûm-ı Tabiiye ve Riyâziye Şubeleri Müdürü), Mahmud (Maarif Nezâreti Tedrisât-ı Âliye İkinci Şube Müdürü), S(üleyman) Nutkî (Bahriye mütekaiddininden, Osmanlı Kapudan ve Makinistler Cemiyeti Reisi).²⁴

Faaliyetlerini Beyazıt'taki İstanbul Darülfünun Kütüphanesi'nde²⁵ sürdüren Encümen'in çalışmaları düzenli olarak ancak bir yıl kadar devam edebilmiş ve bu süre içerisinde hiç de küçümsemeyecek tarzda bazı işler yapılmak suretiyle fihrist mahiyetinde de olsa Fransızcadan Türkçeye üç değişik istilah mecmuası yayımlanmıştır. Yayımlanan kitaplar şu adları taşımaktadır:

- 1) İstilahât-ı İlmiyye Encümeni Tarafından Kâmus-ı Felsefede Münderic Kelime ve Ta'birât İçin Vaz' ve Tedvini Tensîb Olunan İstilahât Mecmuasıdır (İstanbul 1330);
- 2) İstilahât-ı İlmiyye Encümeni Tarafından Sanâyi-i Nefisede Mevcut Kelimât ve Ta'birât İçin Vaz' ve Tedvini Tensîb Olunan İstilahât Mecmuasıdır (İstanbul 1330);
- 3) Kâmus-ı İstilahât-ı İlmiyye (İstanbul 1333).²⁶

Encümen tarafından yayımlanan adı geçen bu istilahat mecmualarının ilkinde A harfinden 146, B'den 12, C'den 134, D'den 71, E'den 93, F'den 25, G'den 19, H'den 35, I'dan 97, J'den 3, K'dan 3, L'den 20, M'den 65, N'den 24, O'dan 24, P'den 104, Q'dan 10, R'den 42, S'den 75, T'den 37, U'dan 7, Y'den 21, Z'den 1 ve 44 de ilave olmak üzere toplam 1132 Fransızca felsefe teriminin Osmanlı Türkçesinde karşılığı yer almıştır.

²⁴ İlk defa, Encümen tarafından yayımlanan *Sanâyi-i Nefise İstilahâtı*'nın iç kapağında yer alan bu listeye daha sonra konuyla ilgili diğer eserlerde de aynen yer verilmiştir (A. S. Levend, *age.*, s. 352; Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. III-IV, 2. bs., İstanbul 1977, s. 1370). Rıza Tevfik ise hatıratında, buradakinden biraz farklı şekilde, Encümen'in başkanı olarak Salih Zeki'yi zikretmektedir ki, eğer bu bir hafıza zaafı değilse, buradan, işleri asıl yürüten kişinin Salih Zeki olduğu tahmin edilebilir (bk. *Biraz da Ben Konuşayım*, s. 145-146). Talimatnamenin 3. maddesinde şubelerle ilgili taksimata yer verilmiştir (bk. s. 3).

²⁵ Rıza Tevfik, *Mufassal Kâmus-ı Felsefe*, s. 3.

²⁶ Encümen tarafından yayımlanan ilk iki kitap muhtemelen Talimatname'den önce çıktığından, Talimatname'de sadece üçüncü kitabın adı yer almaktadır (bk. s. 4).

Encümen üyelerinden Celâl Esad [Arseven] tarafından düzenlenen ikinci mecmuada ise A harfinden 80, B'den 45, C'den 135, D'den 68, E'den 88, F'den 54, G'den 32, H'den 15, I'dan 35, J'den 29, L'den 35, M'den 47, N'den 28, O'dan 27, P'den 96, Q'dan 3, R'den 30, S'den 40, T'den 52, V'den 15 ve 42 de ilave olmak üzere toplam olarak 1004 adet sanatla ilgili Fransızca terimin karşılığına yer verilmiştir.

Üçüncü kitap ise sadece A harfine ait genel anlamda ilmî ıstılahlar ve karşılıklarından ibaret, orta boyda 210 sahifelik bir terimler mecmuasıdır.

Daha çok fihrist mahiyetindeki bu çalışmalardan da anlaşıldığına göre, özellikle felsefe terimlerinin tespit ve düzenlemesinde, 1902 yılından itibaren Paris'te fasiküller halinde yayımlanmakta olan *Bulletin de la Société Française de Philosophie* adlı süreli yayın esas alınarak, burada yer alan Fransızca terimlere Osmanlı Türkçesinde karşılıklar bulunmuştur.²⁷

İstilah Encümeni'nin üyeleri arasında Ağaoğlu Ahmed, Ziya Gökalp ve Fuad Köprülü gibi Türkçüler ve "Yeni Lisancı"lar da bulunmakla beraber, ilmî ve felsefi terimlerin Arapça asıllı kelimelerden alınmasını savunanların çoğunlukta olduğu ve meydana getirdikleri terimlerin hemen hepsinin Arapça asıllı kelimelerden türetildiği dikkati çekmektedir.²⁸

Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak adlı eserinin ikinci kısmını meydana getiren "Lisan" başlıklı makalesinde dil ve ıstılahlar konusu üzerinde ayrıntılı şekilde duran Ziya Gökalp, burada "Bütün İslâm kavimlerinde ilim ıstılahlarının müşterek bir hâle getirilmesi için beynelmilel ıstılah kongresi in'ikad ettirmek ve ıstılahları Arabî'den ve kısmen de Fârisî'den yapmak" şeklinde bir görüş ileri sürer.²⁹

Aynı şekilde Encümen üyelerinden ve ıstılahların Arapça asıllı kelimelerden alınmasını savunanlardan Rıza Tevfik de, "Şunu da ihtara mecburum ki bu ıstılahât, Encümen'de ittifak veya ekseriyet-i ârâ ile tayin olunmuştur." demektedir.³⁰

Yıllar sonra Ahmet Hamdi Tanpınar ise bu konuda şunları ifade edecektir: "Ziya Gökalp bile bir milletin felsefe dilinin din kitabının dilinden gelmesi icap ettiğini söylediğine göre, şüphesiz onu itham edemeyiz. Fakat bütün bir tahsil sisteminin yıkıldığı ve o kadar tepkinin birden başladığı bir devirde Arapça'dan günü gününe yapılan bir çalışma ile kurulan bir felsefe dili ne dereceye kadar işe yarayabilirdi? Şunu da söyleyeyim ki şiirle uğraşan Ziya Gökalp kelime buluşlarında arkadaşlarından daha talihli çıktı. Bulduğu birkaç terim hâlâ yaşıyor."³¹

Tanpınar, başka bir yerde de, Ziya Gökalp'ın felsefe terimlerinin din lisanı olan Arapçadan alınmasında ısrarını "Metafizikle teolojinin sıkı münasebeti düşünülürse teklif bütünü yersiz değildi." diyerek isabetli bulur.³²

Ancak *Kâmus-ı İstılahât-ı İlmîyye*'de yer alan terimlere bakıldığında, sadece madde başlarında değil, tanım ve açıklamalar yapılırken de o devir için oldukça ağır bir dil kullanılmış olduğu görülür.³³

²⁷ Rıza Kardaş, *agy.*, s. 773.

²⁸ A. S. Levend, *age.*, s. 352-353; Ziya Gökalp, "Halk Lisanına Girmiş Arapça ve Acemce Kelimeler", *Türkçülüğün Esasları*, Ankara 1339, s. 102-104.

²⁹ *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak*, haz. İbrahim Kutluk, İstanbul 1976, s. 14-19.

³⁰ *Mufassal Kâmus-ı Felsefe*, s. 18, 21, 25.

³¹ *Tanpınar'dan Hasan-Âli Yücel'e Mektuplar*, haz. Canan Yücel Eronat, İstanbul 1997, s. 48.

³² *Yahya Kemal*, İstanbul 1963, s. 93.

³³ Mesela rastgele seçtiğimiz şu örneklerde de durum açıkça görülebilir: "Accise (Dr.): İstihlâk-i resmî:

Encümen üyelerinden Rıza Tevfik de, bir kısım makalelerinde zaman zaman Encümen'in çalışmalarından söz ederek, ıstılah meydana getirmenin öyle pek kolay bir iş olmadığı üzerinde durur. Bir makalesinde şunları söyler:

“Yeni lisan dan vazgeçtik, biz İstılah Encümen 'inde yirmi kişi, tek bir kelime icad edemiyoruz. Hem üç beş lisanın harâbezâr-ı enkâzında istediğimiz gibi tasarrufa me'zun bulunduğumuz halde acımızı hissediyoruz; lisan mucidleri gelsinler bize bir tek kelime icad etsinler, minnetdar olacağız. Fakat o kelime -delâlet edeceği mânâ itibariyle- zamanımız conception'una tamamen mutâbık bir mefhum-ı muayyen edâ edebilmek şartıyla!..”³⁴

Başka bir makalesinde de: “‘Macabre’, ‘vision ocalyptique’, ‘fantasmigorie’ gibi tâbirâtın istediğim gibi mukabillerini bulamadığım için yazmadım. İstılah Encümeni bunlara elbet bir karşılık uyduracaktır. O vakit onları tercihen kullanırım.”³⁵ demektedir.

Rıza Tevfik Encümen'in faaliyetlerinden yıllar sonra kaleme aldığı başka bir makalesinde, “Bu temsil kudreti (*faculte representative*) sayesinde gözümüzün yaratıcı muhayyilemizle (*imagination creative*)” dedikten sonra bir dipnot düşerek şunları söyler:

“Teessüf ederim ki, bu mühim ıstılahâtın her gün kullandığımız Türkçe'de henüz makbul ve umum âlimlerce muteber ve müsellemler karşılıkları yoktur. Bir vakitler, ben Dârülfünun'da felsefiyat tadrisiyle meşgul ve İstılah Encümeni âzâsından iken felsefe ve bu gibi psikoloji ıstılahlarını toplayıp eski ilim lisanında mukabillerini bulmak için eslâfımıza tebeiyet etmişim. Arapça'dan kelimeler almakta mecburiyet vardır, nitekim bütün Avrupalılar Yunan lisanından alıyorlar veyahut uyduruyorlar, çünkü esasen medeniyeti ve kültürü onlardan almışlardır. Bu dersten istifa ve feragat ettikten sonra bu meşgaleden de (kâmustan da) vazgeçtim.”³⁶

Yine Rıza Tevfik, kendi şiir anlayışı üzerine yıllar sonra bir arkadaşına gönderdiği mektupta, Ziya Gökalp'ın Fransızca “*culture*” kelimesini “irfan” karşılığı olarak “hars” şeklinde Türkçeye çevirmesini yanlış bulur:

“Türkler her şeyi en evvel Fransızca'dan öğrenmeye başlamış oldukları için bu gibi mühim tabirler de iltibastan kolay kolay kurtulamıyorlar. Nitekim merhum Ziya Gökalp Fransızca'da iki mânâ ifade eden ‘*culture*’ kelimesini ‘irfan’ ve ‘sakafet’ mukabili olmak üzere ‘hars’ kelimesiyle fuzulâne tercüme etmişti ki Fransızca'da hem patates gibi, hem buğday gibi şeyler ekip dikip yetiştirmek, hem de edeb ve irfan ile rûh-ı beşeri tenmiye ve tehzib etmek demektir. Kur'an-ı Kerim'de ‘Nisâüküm harsün leküm’ kelâm-ı şerifinden maksat olan mânâ birincisidir. ‘Çünkü karılarınıza tohum eker, evlât yetiştirirsiniz!’ mânâsına vârid olmuştur. İrfan ve edeble tehzib-i ruh için

Gerek bir memleket dâhilinde imal olunan ve gerek hariçten idhal olunup ihtiyacât-ı zaruriyeden olmayan bazı müstehlekâttan ve meselâ ekle mahsus şeker ve hulkumdan hükümetçe istifâ olunan bir nevi rüsum.” (s. 11); “*Aliquote* (musiq): Asvât-ı mütedâhile.” (s. 59); “*Anthracoze* (med.): Karha-i mütefehime, esved-i ayn: Bazı emrâz-ı hameviyenin seyr-i hengâmında bedenin herhangi bir tarafında (en ziyade gözde) zuhûr edip yavaş yavaş siyahlaşan karhaya mukaddemâ verilen isim.” (s. 30).

³⁴ “Yeni Edebiyatımızla Eskisinin Hakiki Farkı”, *Rübâb*, nr. 89, 9 Kânun-ı sâni 1329 (15 Ocak 1914), s. 650. Başka bir makalesinde de, “Çünkü biz dört beş asır sonra felsefe ve ulûm ıstılahâtını tayin için encümen akdediyoruz ve yine Arapça'dan kelimât-ı ıstılahiyye almaktan başka çare bulamıyoruz.” der (“Ehemmiyetsiz Bir Hatayı Tashih Vesilesiyle”, *Peyâm-ı Edebi*, nr. 36, 1 Mayıs 1330/14 Nisan 1914).

³⁵ “Sübjektivizm Bahsine Zeyl”, *Rübâb*, S. 88, 26 Kânun-ı evvel 1329/8 Ocak 1914, s. 637.

³⁶ “Bizi Meşgul Eden Meseleyi Biraz Daha Tahlil Etmeliyiz”, *Yeni Sabah*, S. 1047, 6 Nisan 1941.

Araplar 'sekafetün' tabirini kullanırlar. Kur'ân-ı Kerim'de 'ruh' hakkında 've men zekkâha' (Şems, 9) tabiri ki 'tenâkihu li nefsi..' murâd buyurulmuştur; tehzib mânâsına gelir. 'Teski'f' de o demek, 'süzme, ta'tir etmek' mânâsına geliyor. İngilizce'de bu tabirin de aynı asıldan müştak iki ismi var: Culture ancak irfan ve edeb ile tezkiye-i nefis demektir; nebatât, hayvanât gibi şeyler yetiştirmeğe 'cultivation' denilir. Merhum Ziya Gökalp bu farklardan haberdar olmadığı için 'hars' kelime-i ma'rufesini yanlış tercüme ederek revaç vermişti."³⁷

Yıllar sonra Hilmi Ziya Ülken de haklı olarak bu durumu şu cümlelerle eleştirmektedir:

"Maarif Nezâreti'nin 1915'te yayınlamış olduğu Felsefe Istılahat Mecmuası bu ağdalığı göstermeye yeter. Bu broşürde 'fıkdân-ı kuvâ', 'be-tarîk-el-ülâ', 'hiddet-i havas', 'lil-beşeriye', 'tenîfi-i akvâl', 'mifsâli', 'sem-i mülevven', 'hasîsa', 'şevk-i tefehhus', 'tahdik', 'ayneyni' vs. gibi eski Arapça metinlerde de bulunmayan, Okyanus ve başka lügatlarda aranmış, uydurulmuş bir yığın kelime vardı. Edebiyat-ı Cedîde'nin 'çadır' yerine 'hayme', 'dul' yerine 'bîve'; Fecr-i Âtî'nin daha 'refref-i hestî' gibi Osmanlı edebiyatında bile bulunmayan yakası açılmamış bir yığın garip kelimeyi lügatlardan arayıp bulmayı zevk inceliği saydığı zamanlarda, ilim ve felsefe dili de Okyanus'lara, Kâmus'lara baş vurarak içinden çıkılmaz bir düşünce dili kurmakta idi."³⁸

Faaliyete geçmesinden bir yıl kadar sonra I. Dünya Savaşı'nın çıkması, memleketteki siyasi ve iktisadi dengelerin bozulması, konunun tamamen dışındaki bir kısım üyeler arasındaki ciddi görüş ayrılıkları ve benzeri sebeplerle uzun süre çalışmayan Encümen kendiliğinden dağılır ve başlamış olduğu çalışmalar da, daha önce bu tür faaliyetlerin hemen hepsinde görülegeldiği gibi, henüz hazırlık safhasında iken akim kalır.³⁹

Ancak Encümen'in dağılması ve bu yoldaki resmî teşebbüsün bir anlamda başarısızlığa uğramasından sonra, daha sonraki tarihlerde, ferdi planda da olsa, bu doğrultuda devre göre önemli sayılabilecek bir kısım çalışmaların yapıldığı görülür. Bu çalışmalar arasında özellikle şunlar dikkati çeker:

1) Rıza Tevfik, *Mufasssal Kâmus-ı Felsefe* ("Classifications des Sciences: Tasnif-i Ulûm" maddesine kadar, 2 Cilt, İstanbul 1330, 1332),⁴⁰

³⁷ Şiiri ve Sanat Anlayışı Üzerine Rıza Tevfik'ten Ali İlmî Fânî'ye Bir Mektup, haz. Abdullah Uçman, İstanbul 1996, s. 40-41.

³⁸ Hilmi Ziya Ülken, "Türk Felsefe Dilinin Gelişmesi", *Felsefe Tercümeleri Dergisi*, nr. 1, İstanbul 1947, s. 139. Bu konuyla ilgili olarak ayrıca bk. İsmail Kara, "Felsefe ve Tefelsüf: Türkiye'de Felsefe Dili Niçin Yok?", *Cogito*, S. 19, İstanbul 1999, s. 284-311.

³⁹ Rıza Tevfik hatıratında, Encümen'in kurulmasında ve ilk hazırlıkların yapılmasında özellikle devrin Maarif Nazırı Şükrü Bey'in gayret ve fedakârlıklarından uzun uzadıya övgüyle söz eder (bk. *Biraz da Ben Konuşayım*, s. 145/147). Rıza Tevfik, *Mufasssal Kâmus-ı Felsefe*'nin ilk cildinin sonuna koyduğu "İhtar ve İtizar" başlıklı yazıda da: "... Fakat burada kemâl-i şükran ile şunu itiraf etmek isterim ki, hiç kimsenin muâvenetine muhtaç olmayarak vücuda gelen bu kitap, nâzır-ı maarif-perver ve kadir-şinas Şükrü Beyefendi'nin eser-i himmetidir; mahzâ kendisinin teşvik ve ihtimâmı ile yazılabilmişti! Benim sa'yim ikinci derecede bir âmil olsa gerektir." demektedir (s. 807).

⁴⁰ Esasen Rıza Tevfik'in eserinin ilk cüzü, Encümen'in çıkardığı *Felsefe Istılahat Mecmuası*'ndan önce yayımlanmıştır (bk. Rıza Tevfik'in İbnülemin Mahmud Kemal İnal'a gönderdiği 31 Kânun-ı sâni 1939 tarihli mektup (*Son Asır Türk Şairleri*, 2. b., İstanbul 1970, s. 1498. Ayrıca bk. Abdullah Uçman, "Mufasssal Kâmus-ı Felsefe'nin Âlem Maddesi", *Prof. Dr. Nihad M. Çetin'e Armağan*, İstanbul 1999, s. 145-174. *Mufasssal Kâmus-ı Felsefe*, ayrıntılı bir inceleme ve bir kısım müsvedde hâlindeki

2) (Mehmed) Vâhid, *Bazı İstilahât-ı Mühimme-i Sinâiye Hakkında Mütalâa* (İstanbul 1331),⁴¹

3) Ahmed Naîm [Babanzâde], *Mebâdî-i Felsefeden İlmü'n-nefs Tercümesi* (G. L. Fonsegrive'den yapılan tercümenin sonunda 1900 felsefi terim için karşılıklar yer almaktadır, İstanbul 1331);⁴²

4) Subhi Edhem, *Ulûm-ı Tabiiye Lügatı* (İstanbul 1333);⁴³

5) S(üleyman) Nutkî, *Kâmus-ı Bahrî* (İstanbul 1333);

6) İsmail Fennî [Ertuğrul], *Lügatçe-i Felsefe* (Fransızcadan Türkçeye, İstanbul 1341);⁴⁴

7) Celâl Esad [Arseven], *Sanat Kâmusu* (Fransızcadan Türkçeye ve Türkçeden Fransızcaya, İstanbul 1926).⁴⁵

Burada ana hatlarıyla açıklamaya çalıştığımız dönemi bizzat yaşayan ve bir aydın olarak o yıllarda ne gibi sıkıntılar çekildiğini gören Ahmet Hamid Tanpınar ise, yıllar sonra, o günlerin problemlerini birlikte yaşadığı yakın arkadaşı Hasan-Âli Yücel'in ölümü dolayısıyla yazdığı bir makalede şu satırlarla dile getirmektedir:

"O devrin gençleri bütün bu feylesofları, o kadar güvenilen Durkheim'ı ve bütün bir ufuk gibi gördükleri Bergson'u ne dereceye kadar anlıyorlardı? Şüphesiz mücerret fik-

---

maddelerin ilavesiyle birlikte Recep Alpyağlı tarafından hazırlanarak *Kâmus-ı Felsefe- Felsefe Sözlüğü* adıyla yeni harflerle de yayımlanmıştır (Ankara 2015).

⁴¹ A. S. Levend, *age.*, s. 354. Ayrıca bk. Beşir Ayvazoğlu, *Geleneğin Direnişi*, İstanbul 1997, s. 119-120.

⁴² İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, C. I, İstanbul 1986, s. 275-282. İsmail Kara, Ahmed Naîm'in G. L. Fonsegrive'den İlmü'n-nefs (İstanbul 1331), Elle Rabier'den İlm-i Mantık (İstanbul 1335-1338) adlarıyla çevirdiği kitaplarda ve Paul Janet'den yaptığı bazı tercümelerde kullandığı terimleri açıklamalarıyla birlikte yeniden düzenleyip yayımlamıştır (bk. "Ahmed Naîm Bey'in Modern Felsefe Terimlerine Dair Çalışmaları", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 4, İstanbul 2000, s. 189-279. İsmail Kara daha sonra bütün bunları geniş bir incelemeyle birlikte *Bir Felsefe Dili Kurmak-Modern Felsefe ve Bilim Terimlerinin Türkiye'ye Girişi* (İstanbul 2001) adlı bir kitapta bir araya getirmiştir. O sırada Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde talebe olan Ahmet Hamdi Tanpınar ise, Naîm Bey'in gerek derslerinde, gerekse söz konusu tercümelerinde kullanmış olduğu terimleri kendisinin anlamadığını belirtir: "Naîm Bey'in İlmü'n-nefs tercümesini üç sene elimizde gezdirmiş fakat otuz sahifeden bir türlü ileriye gidemediğimizi görünce benden daha anlayışlı sandığım bir dostuma hediye etmiştim. Naîm Bey hakikaten sağlam bir mütercim ve kuvvetli hocaydı. Hiçbir kelimeyi atlamazdı. Ne çare ki, bu sağlam terim araştırması o devrin karışık Türkçesinin bile çok ötelere geçiyordu. Tercüme ve dersleri uzun etimoloji istirdatlarıyla doluydu." (*Tanpınar'dan Hasan-Âli Yücel'e Mektuplar*, s. 48; ayrıca bk. *Mücevherlerin Sırrı*, haz. İlyas Dirin, Turgay Anar, Şaban Özdemir, İstanbul 2002, s. 135-135).

⁴³ A. S. Levend, *age.*, s. 354.

⁴⁴ A. S. Levend, *age.*, s. 354; *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 475. Adı geçen lügat aynı isimle ve bir incelemeyle birlikte Recep Alpyağlı tarafından yeni harflerle de yayımlanmıştır (Konya 2015).

⁴⁵ A. S. Levend, *age.*, s. 354. Celâl Esad'ın *Sanat Kâmusu*'nun alt başlığında "Sanâyi-i nefiseden resim, nakış, naht, mimari, hâk ve âsar-ı atıkaya ait ıstılahları hâvîdir" ibaresi yer almaktadır. Celâl Esad Arseven'in bu ve buna benzer çalışmaları Cumhuriyet'ten sonra, 1943-1952 yılları arasında yayımlandığı beş ciltlik ünlü *Sanat Ansiklopedisi*'nin de (resimli ve toplam 2644 sahife) temelini oluşturmuştur (bk. A. S. Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 476). Ayrıca bk. Beşir Ayvazoğlu, *Geleneğin Direnişi*, s. 120-121. Encümen üyelerinden Kemal Cenab'ın "Fizyoloji terimleri" hakkındaki görüşleri için bk. Aykut Kazancıgil-Hüseyin Hâtemi, "Türkiye'de Fizyoloji Bilimi ve Kemal Cenab Berksoy", *Tarih ve Toplum*, S. 51, Mart 1988, s. 15-18.

rin, nazariyelerin, istidlâl ve istintaçların, ince tahlillerin kelimelerle kurulan ve yine kelimelerle değiştirilen ve yıkılan o büyüleyici sistem ve terkiplerin zevkini almışlardı. Fakat ne güçlükle? Çünkü bütün o düşünceleri, tahlilleri Türkçe’de karşılayacak, size mânâsıyla gelecek ve çarpacak terimlerden mahrumduk. Diğer tarafta da feylesofla karşılaşmak imkânını verecek yabancı dil bilgisi azdı ve tercüme edilmiş ana eser nadirdi. II. Mahmud’un demir pençesinden mahrum olan Tanzimat belki de ilk ta’vizât olarak Tıbbiye’de başlanan Fransızca ile tedrisatı kaldırmıştı. Medeniyet değiştiren milletlerde fikir hayatının asıl yaratıcısı olan iki dille okutma, belki bilmediğimiz bir ta’vize, belki de bir ütopyaya şüphesiz her ikisine birden feda edilmişti. Her ilk okuyucunun Arapça’dan çekip çıkardığı o devrin felsefe terimleri yeni yetişenler için hiç de gereği gibi sarih değildi. Çoğu içinde asıl ışığı temin eden madde mevcut olmayan sönük kandiller gibi düşüncede gölge varlıklarıyla sallanıyorlardı.”⁴⁶

İstilahât-ı İlmiyye Encümeni’nin kuruluşu, daha sonraki yıllar için hedefleri ve Encümen üyelerinin o günün şartlarında gerçekleştirebildikleri çalışmalar kültür, dil ve lügatçılık tarihimizde bugün için aşılmış bir merhale olup Encümen tarafından tespit edilen terimlerin günümüzde belki hiçbir şekilde geçerliği söz konusu değildir. Ancak gerek Türkçenin tarihî sözlüğünün hazırlanması, gerekse Batı kökenli kelime ve terimlere karşılıklar bulunması sırasında İstilahât-ı İlmiyye Encümeni’nin faaliyetleri gibi, geçmişteki benzer teşebbüslerden de haberdar olmak, hatta bu tecrübelerin bir kısmından yararlanmak gerektiği kanaatindeyim.

Kaynakça

- Ahmet Mithat Efendi, *Jön Türk*, haz. Osman Gündüz, Ankara 1999.
- Akün, Ömer Faruk, “Hayrullah Efendi”, *DİA*, C. XVII, İstanbul 1998.
- Alkan, Mehmet Ö., “Türkiye’nin İlk Felsefe Dergisi: *Felsefe Mecmuası*”, *Tarih ve Toplum*, S. 66, Haziran 1989.
- Alpyağlı, Recep, *Kâmus-ı Felsefe- Felsefe Sözlüğü*, Ankara 2015.
- Ayvazoğlu, Beşir, *Geleneğin Direnişi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1997.
- Bağcı, Rıza, *Baha Tevfik’in Hayatı, Edebî ve Felsefî Eserleri Üzerinde Bir Araştırma*, İzmir 1996.
- Baykara, Tuncer, “Civilisation ve Osmanlı Devleti”, *Osmanlıda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyula Dair Araştırmalar*, İzmir 1992.
- Çelik, Hüseyin, *Ali Suavi ve Dönemi*, İstanbul 1994.
- Ebübekir Râtib Efendi’nin Nemçe Sefâretnâmesi*, haz. Abdullah Uçman, İstanbul 1999.
- Ercilasun, Bilge, *Servet-i Fünûn’da Edebî Tenkit*, Ankara 1981.
- Ergin, Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, C. III-IV, 2. bs., İstanbul 1977.
- Hâtemi, H. Hüseyin -Yeşim Işıl, *Bir Bilim Dili Mücadelesi ve Tanzimat*, İstanbul 1989.
- İstilahât-ı İlmiyye Encümeni Tâlimatnâmesi*, İstanbul 1333, madde 16, s. 6-7.
- İbnü’l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, haz. Müjgân Cunbur, 2. bs., İstanbul 1970.
- İsmail Fennî [Ertuğrul], *Lügatçe-i Felsefe*, haz. Recep Alpyağlı, Konya 2015.
- Kâmus-ı İstilahât-ı İlmiyye*, İstanbul, 1333.
- Kaplan, Mehmet, *Şiir Tahlilleri*, C. I, İstanbul 1969.

⁴⁶ “Hasan-Âli Yücel’e Dair Hâtıralar ve Düşünceler”, *Yeni Ufuklar*, S. 109, Haziran 1961, s. 1-10; aynı yazı için bk. *Tanpınar’dan Hasan-Âli Yücel’e Mektuplar*, s. 47-48; *Mücevherlerin Sırrı*, s. 135.

- Kara, İsmail, “Ahmed Naîm Bey’in Modern Felsefe Terimlerine Dair Çalışmaları”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 4, İstanbul 2000.
- Kara, İsmail, “Felsefe ve Tefelsüf: Türkiye’de Felsefe Dili Niçin Yok?”, *Cogito*, S. 19, İstanbul 1999.
- Kara, İsmail, *Bir Felsefe Dili Kurmak-Modern Felsefe ve Bilim Terimlerinin Türkiye’ye Girişi*, İstanbul 2001.
- Kara, İsmail, *Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi*, C. I, İstanbul 1986.
- Kardaş, Rıza, “II. Meşrutiyet Devrinde Felsefe İstilahları İle İlgili Kaynaklar Hakkında Bir Deneme”, *Türk Kültürü*, S. 234, Ekim 1982.
- Kazancıgil, Aykut -Hüsrev Hâtemi, “Türkiye’de Fizyoloji Bilimi ve Kemal Cenab Berksoy”, *Tarih ve Toplum*, S. 51, Mart 1988.
- Kerman, Zeynep, “Süleyman Nazif’ten Oğluna Mektuplar”, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XXVI, İstanbul 1993.
- Levend, Agâh Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları*, İstanbul 1949.
- Levend, Agâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. I, Ankara 1973.
- Mehmed Ali Aynî, *Dârülfünun Tarihi*, İstanbul 1927.
- Mehmed Said Efendi, *Gazeteci Lisânı*, İstanbul 1327.
- Meydan Larousse*, C. XVIII, İstanbul 1986.
- Okay, Orhan, “Edebiyatımızda Batılılaşma”, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, İstanbul 1990.
- Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*, haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1987.
- Özgül, M. Kayahan, *XIX. Asrın Özel Bir Edebiyat Mahfeli Olarak Encümen-i Şuarâ*, Ankara 2012.
- Rıza Tevfik, “Bazı İstilahât-ı Hikemiye Hakkında Mütalâa ve Tafsilât”, *Malûmat*, nr. 299, 26 Temmuz 1317/8 Ağustos 1901.
- Rıza Tevfik, “Bazı İzâhât”, *Mufasssal Kâmus-ı Felsefe*, C. I, İstanbul 1330.
- Rıza Tevfik, “Bizi Meşgul Eden Meseleyi Biraz Daha Tahlil Etmeliyiz”, *Yeni Sabah*, S. 1047, 6 Nisan 1941.
- Rıza Tevfik, “Ehemmiyetsiz Bir Hatayı Tashih Vesilesiyle”, *Peyâm-ı Edebî*, nr. 36, 1 Mayıs 1330/14 Nisan 1914.
- Rıza Tevfik, “Sübjektivizm Bahsine Zeyl”, *Rübâb*, S. 88, 26 Kânun-ı evvel 1329/8, Ocak 1914.
- Rıza Tevfik, “Yeni Edebiyatımızla Eskisinin Hakiki Farkı”, *Rübâb*, nr. 89, 9 Kânun-ı sâni 1329 (15 Ocak 1914).
- Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım*, İstanbul 1993.
- Rıza Tevfik, *Mufasssal Kâmus-ı Felsefe*, 2 Cilt, İstanbul 1330, 1332.
- Rıza Tevfik’in Sanat ve Estetikle İlgili Yazıları*, haz. Abdullah Uçman, İstanbul 2000.
- Sarı, Nil, “Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye ve Tıp Dilinin Türkçeleşmesi Akımı”, *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1987.
- Şiiri ve Sanat Anlayışı Üzerine Rıza Tevfik’ten Ali İlmî Fânî’ye Bir Mektup*, haz. Abdullah Uçman, İstanbul 1996.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, “Hasan-Âli Yücel’e Dair Hâturalar ve Düşünceler”, *Yeni Ufuklar*, S. 109, Haziran 1961.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Mücevherlerin Sırrı*, haz. İlyas Dirin, Turgay Anar, Şaban Özdemir, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 2015.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Yahya Kemal*, İstanbul 1963.
- Tanpınar’dan Hasan-Âli Yücel’e Mektuplar*, haz. Canan Yücel Eronat, İstanbul 1997.
- Tasvîr-i Efkâr*, nr. 416, 417; 16, 19 Rebülâhir 1283 (29 Ağustos, 1 Eylül 1866).
- Uçman, Abdullah, “Mecmua-i Fünûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. XX-VIII, Ankara 2003.
- Uçman, Abdullah, “Mufasssal Kâmus-ı Felsefe’nin Âlem Maddesi”, *Prof. Dr. Nihad M. Çetin’e Armağan*, İstanbul 1999.

Ülken, Hilmi Ziya, “Türk Felsefe Dilinin Gelişmesi”, *Felsefe Tercümelere Dergisi*, nr. 1, İstanbul 1947.

Yahya Kemal, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebi Hâtıralarım*, İstanbul 1973.

Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi, C. I, haz. M. Kaplan, İ. Enginün, B. Emil, İstanbul 1974.

Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi, C. II, haz. M. Kaplan, İ. Enginün, B. Emil, İstanbul 1978.

Ziya Gökalp, “Halk Lisanına Girmiş Arapça ve Acemce Kelimeler”, *Türkçülüğün Esasları*, Ankara 1339.

Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak*, haz. İbrahim Kutluk, İstanbul 1976.

RUMELİ'YE ELVEDA DERKEN: BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN TRAJEDİSİNİN GALİP SERTEL'İN ŞİİRLERİNDEKİ YANSIMALARI

Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ
Marmara Üniversitesi

Giriş

Toplumların/halkların yaşadıkları acıları edebî eserlerden izlemek mümkündür. Bazı şair ve yazarlar, özellikle var olma mücadelesi verilen günlerde içinde yaşadıkları toplumun sözcüsü olurlar. Ait oldukları millet ya da toplumların acılarını, sevinçlerini, millî hislerini eserlerinde çoğu zaman romantik duygu tarzını öne çıkararak yansıtırlar; duygularını bu şekilde ifade edilmesi “millî romantik duygu tarzı”¹ olarak adlandırılmıştır.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkan/Rumeli coğrafyasında siyasi istikrardan söz edilemez; bu topraklar sürekli kan gölüne çevrilir. Özellikle 1877-1878 yıllarında gerçekleşen literatürde daha çok 93 Harbi olarak bilinen büyük savaş esnasında bu coğrafyada büyük acılar yaşanır, katliamlar gerçekleşir. Bu tarihlerden sonra çoğu bölge/yörede Osmanlı'nın yönetimi teslim etmesi üzerine Türkler buradan göçe başlar. Asırlardır bu topraklarda yaşayan Müslümanların birçoğunun bu toprakları terk etmesine karşın azımsanamayacak sayıda Müslüman/Türk burada yaşamakta kararlılıklarını sürdürür. Onca baskı ve zulme rağmen bu topraklarda yaşamaya devam eden Müslüman Türkler, bu coğrafyada Türk varlığını korumak için direniş gösterirler. 9 Eylül 1944 ihtilali sonrasında Türklere ait dernek ve kurumların kapatılmasına, Türk okullarına gelir sağlayan tarlalara el konulmasına, özetle Türk halkının can ve mal güvenliğinin kalmasına karşın Türkler her türlü tehlike ve işkenceyi göze alıp mücadelede kararlılıklarını sürdürürler.

14 Mayıs 1945 günü Sofya'da *Işık* gazetesinin yayınlanması ve faaliyetleri millî uyanış bağlamında çok cesur bir harekettir.² 1984'ün sonu 1985 yılının başında askeriye ve milis kuvvetlerinin işbirliğiyle, ülkede yaşayan iki milyon “millî Türk azınlığı”nın Türkçe adları değiştirilir. Son derece zorba gerçekleştirilen bu uygulamaya direnen Türklerin yüzlercesi öldürülürken bir o kadarı da kayıplara karışır; binlercesi işkence kamplarına sürülür ya da cezaevlerine gönderilir; kız/kadınlara da tecavüz edilir.³ Bulgar hükümetinin bu uygulamaları ani bir gelişme ve kararın ürünü olmayıp alt yapısı hazırlanan uzun

¹ “Millî romantik duygu tarzı” hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Şerif Aktaş, “Millî Romantik Duygu Tarzı ve Türk Edebiyatı I”, *Edebiyat ve Edebi Eser Üzerine Yazılar*, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2011, s. 29-39.; Şerif Aktaş, “Millî Romantik Duygu Tarzı ve Türk Edebiyatı II”, *Edebiyat ve Edebi Eser Üzerine Yazılar*, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2011, s. 40-46.

² Bilal N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1986, s. 168-170.

³ Ahmet Şerif Şereflî, *Bulgaristan'daki Türkler (1879-1989)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 183.

bir sürecin sonucudur.⁴ Daha öncesinde de sürekli bir göç dalgası yaşanmakla birlikte 1985 yılında Bulgar hükûmetinin asimilasyon politikasıyla Türklerin adlarını değiştirmeye karar verip mezarlardaki adları bile kazınmasıyla başlayan işkence ve zulümler sonrasında burada kalan Müslüman/Türklerin çoğu Türkiye'ye göçmek zorunda kalır. 1989 yılı, “Bulgaristan Türk halkının hayatında bir dönüm noktası” olup “kanlı işkenceler” halkı uyandırır.⁵

1942 yılında Bulgaristan Dobruca bölgesinin Silistre ili Akpınar köyünde doğan şair Galip Sertel, kendisi de Müslüman/Türk olarak maruz kalınan duruma bizzat tanık olur; kendilerine reva görülen yaşama biçimine tepkilerini, *Taş Toprak Dobruca* adlı eserindeki şiirlerde son derece sade bir anlatımla ifade eder. Sertel'in şiirleri, biyografik ve sosyolojik okumaya müsaittir. Bugün/2016 yılından bakıldığında oldukça sert bir eleştiri ya da hamasi metin örneği olarak görülebilecek olan bu şiirlerin döneme özgü şartların dikkate alınıp okunması gerekir.

Galip Sertel; dört bölümden oluşan *Taş Toprak Dobruca* adlı şiir kitabının “Dönüşümler” bölümünde Dobruca yöresi özelinde Bulgaristan Türklerinin 1985 yılında başlayıp 1989'da Türkiye'ye göçe kadarki süreçte maruz kaldıkları işkence ve zulümleri, yaşadıkları acıları son derece sade bir anlatımla aktarır. “Göç 89” bölümünde öz yurt Dobruca'dan ana yurt Türkiye'ye göç süreci ve göçün muhacirlerin ruhî dengesini nasıl sarstığı dramatik biçimde ifade edilirken; “Unutamadıklarım” ve “Hasretiyle Bir Daha Geçmiş Zamanlar” bölümlerinde de maziye ve öz yurt Rumeli'ye duyulan özlem işlenmiştir.

Sertel'in şiirlerine bugün/2016 yılından bakıldığında duyguların son derece keskin bir dil ve sert üslupla ifade edildiği hükmüne varılabilir. Ancak bu metinlerin yazıldığı/hadiselerin yaşandığı dönem ve şairin biyografisi dikkate alındığında şairin niçin böylesine sert bir dil kullandığı daha nesnel bir yaklaşımla okunabilir. Şüphesiz ki bu şiirler, kurgusal metinlerdir bu metinlere sosyal tarih belgesi olarak bakılamaz. Bununla birlikte “sanatçıya dönük eleştiri” yönteminin edebî metinlerin sanatçının biyografisinden, yaşadığı dönem ve çevreden bağımsız düşünülmemeyeceği şeklindeki yaklaşımı göz ardı edilmemelidir. “[S]anatçının kişiliği ile eserleri arasında sıkı bir bağ olduğu ilkesine dayan[an]” bu eleştiri yönteminde sanatçının biyografisinden yararlanılarak eserleri değerlendirildiği gibi, eserlerinden hareketle onun psikolojisi, kişiliği ve hayat hikâyesine ilişkin saptamalarda bulunulur.⁶ 1985-1989 yılları arasında kendisi ve soydaşlarına uygulanan baskı ve zulümlere bizzat tanık olan, acılar yaşayan şairin aradan uzun yıllar geçse de kendilerine reva görülen yaşama biçimini unutmaması mümkün ol(a)maz, bu durum şiirlerine de doğrudan yansır.

⁴ 1985 yılında Bulgar Türklerinin maruz kaldıkları uygulamalara ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Orlin Sabev (Orhan Salih), “Osmanlı Sonrası Bulgaristan'da ‘Yeniden Doğuş’ Süreçleri”, *89 Göçü Bulgaristan'da 1984-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Editörler: Neriman Ersoy Hacısalihoğlu-Mehmet Hacısalihoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (Balkar)/Yıldız Teknik Üniversitesi Basın Yayın Merkezi, İstanbul 2012, s. 121-136.

⁵ Kendisi de bu uygulamalara tanık olan Ahmet Şerif Şereflî *Türk Doğduk Türk Öldük* adlı eserinde Bulgaristan Türklerinin uzun yıllara yayılan trajedilerini ayrıntılı biçimde anlatır. Bk. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 471-476.

⁶ Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, Cem Yayınevi, İstanbul 1991, s. 118.

Bulgaristan Türklerinin 1985-1989 Yılları Arasında Maruz Kaldığı Zulümler

Galip Sertel “Zamanla Beş Gerçek” üst başlıklı şiirin altına yazdığı uzun epigrafta Dobruca’da yaşayan Türklerin 1985 yılında maruz kaldıkları uygulamaları özlü biçimde ifade eder:

“... ve gelmiş geçmiş bütün peygamber ve azizlerin hüsnüniyet buyruklarına rağmen, isa’dan bin dokuz yüz seksen beş yıl sonra, ve tuna boyları’nda ve dobruca’da binlerce türk’ün köyü, evi, bağı bahçesi kuşatıldı tankla, topla, tüfekle, askerle... yolu, suyu, rızkı, kesildi... bir komünist hükümetinin emriyle Müslüman adlar değiştirildi hristiyan adlarla... direnenler oldu, tutuklananlar oldu, hunharca öldürülenler oldu... sığınabildiğim ve kucaklayıcı Zaman’a yakarıştır bu şiir...

Âmin

Ocak 1985, Silistre”7

Bu sözler asırlardır Türk olarak yaşadıkları topraklarda, kültürel soykırma uğrayan halkın duygularına tercüman olmaktadır. O tarihlerde Bulgarların zulmüne maruz kalan Müslüman/Türklerin tepkileri de bu sözlerden farksızdır. Osmanlı Devleti, Rumeli’nin yönetimini terk ettikten sonra öksüz/yetim çocuktan farkı olmayan Bulgaristan Türkleri, Bulgar hükümetinin ani ve keskin bir emirle Türkçe adlarını değiştirme kararı alıp mezarlardan bile atalarının isimlerini kazıması üzerine karşılaştıklarını, ölümden beter bir durum olarak görür. O tarihte kendisi kırk üç yaşında olan Galip Sertel, “Zaman’la Beş Gerçek” şiirinde adeta suçlu gibi görülen masum halkın karşılaştığı durumu şu şekilde ifade eder:

*“Tuna Boyları’nda gecelerin boyu kısa
Babaları kayıp çocukların öyküleri uzun
‘Soya Dönüş’lü’soykırmalı Zaman’da
Ölüm geldi kapımıza haykırdı usul usul...”8*

Baba, Osmanlı/Türkiye’yi, “çocuklar” ise Bulgaristan özelinde Balkanlarda kalan Müslüman Türkleri sembolize eder. Bulgaristan’daki Türkleri sahipsiz gören Bulgar hükümeti adeta modern bir soykırım uygular. Şair “Mezar taşları kırılmış gömütlükte/ Feryat ediyor sükût içinde yatan...”9 mısralarıyla Bulgar hükümetinin sadece yaşayanları değil, ölü Müslümanları dahi huzursuz ettiğini ifade eder. Çaresiz Türkler için tek umut Türkiye’dir. “Bir yol var/ Gidelim mi dostlar?! Bir yol güneye/ Güneşe.../ Bir yolculuk yalınayak/ Çırılçıplak”10 mısralarıyla kendileri için tek kurtuluş yolunun Türkiye’ye göç olduğuna işaret eden şair, bu durumda da bütün maddi varlıklarını bırakmak zorunda kalacaklarını ifade eder. Galip Sertel “bütünü kara soya dönüş” şiirinde de Bulgar hükümetinin masum halka uyguladıkları baskıları şu şekilde anlatır:

⁷ Galip Sertel, *Taş Toprak Dobruca*, Bay Balkan Aydınları ve Yazarları Yayınları, Prizren-Kosova 2007, s. 8.

⁸ Galip Sertel, *age.*, s. 9.

⁹ Galip Sertel, *age.*, s. 11.

¹⁰ Galip Sertel, *age.*, s. 12.

*“bütün coplarım geldiler o gün
tanklarım, toplarım, kalaşnikoflarım bütün
Kurt pınar üstünden geldiler ansızın
biraz korkak, biraz zalim
bir şeyler istediler benden
benden beni istediler ben gibi beni
kelimelerimi aldılar
kelimelerle adımları ve adımları
türkülerimi aldılar türkülerim acı tatlı
alıp götürdüler Sofyalı mankurt tanrılarına
meziyetsiz tanrıları memnundu, memnundular çok
o benim yakındakiler
o benim uzaktakiler
kifayetsizler, kozmopolitler, komünistler çok çok”¹¹*

Bulgar hükûmeti, ansızın Kurtpınar şehri taraflarından Dobruca üzerine gelerek Müslüman Türklere zulme başlar. Zulüm ve işkenceye maruz kalan Müslüman Türklerin sözcüsü olan şair “ben” kişi zamiriyle kendilerine nasıl bir muamelenin reva görüldüğünü ifade eder. Müslüman Türklerin Türkçe kelimeler ellerinden alınarak ana dilleriyle konuşmaları yasaklanmıştır. Şair “türkülerimi aldılar türkülerim acı tatlı” mısrayla millî değerlerini ve inançlarını “türkü” kavramıyla sembolize eder. Türk milleti asırlardır acılarını, sevinçlerini kısacası tüm samimi duygularını çoğunlukla millî nazım biçimi olan “türkü”lerle dillendirmiştir. Yeryüzündeki farklı coğrafyalardaki Türk halkları gibi, Bulgaristan Türkleri de acılarını, sevinçlerini, kahramanlıklarını, mağlubiyetlerini hep türkülerleriyle dillendirmişlerdir. 1985’teki zulüm de birçok türkü/şiiirde işlenmiştir. Çaresiz Türk halkının acılarını yüreğine gömüp mısralara yansıtmasına karşın onlara zulmeden komutanların önderleri ise uygulamalardan çok memnundur. Şair, bu kişileri “Sofyalı mankurt tanrı” şeklinde niteler. Bulgarlar; asırlarca Osmanlı hâkimiyetinde ana dillerini konuşup Hristiyan inancına uygun biçimde huzur ve barış içinde yaşadıklarını unutarak ilk fırsatta Osmanlı çocuklarına/evlatlarına zulmetmeye başlayıp Müslüman Türklerin dinlerine uygun biçimde yaşamalarına, ana dilleriyle konuşmalarına tahammül edememektedirler. Bu nedenle şair onları mankurlara benzetir.

Galip Sertel “o gece” şiirinde de Dobruca’daki Müslümanlara yapılan zulümleri dramatize eder:

*“ve Kurt Pınar üstünden eserken Dobruca’nın poyrazı
yediden yetmiş Koyunlu köylüler
köy meydanına dikildiler
adlarını savunuyorlardı adlarını
ve Sarı Saltuk Baba’dan kalan mirası...
adları suydu, ekmekti, topraktı, taşı
köy meydanı dolup dolup taşı, taşıp şaştı...”¹²*

¹¹ Galip Sertel, *age.*, s. 15.

¹² Galip Sertel, *age.*, s. 16.

Sakin bir hayat süren Türkler, Bulgar hükûmeti/yetkililerinin kişisel hırs ve öfkeleri sonucu huzursuz edilir, çaresiz bırakılırlar. Türkler bu coğrafyada, millî değerlerini koruma mücadelesi verirken, en aslı kimlik unsurları olan Türkçe isimleri ellerinden alınacaktır. İnsan hayatında su, ekmek, toprak, taş nasıl maddî öneme sahipse isim de manevî/millî olarak o kadar hayatidir. Şairin de dikkat çektiği üzere manevî önder olan Sarı Saltuk ve onun etrafında gelişen menkıbe/anlatmalar, bu toprakların Müslümanlaşmasında nasıl tesirli olmuşsa, onca olumsuz gelişme ve dayatmaya rağmen halkın kültürel değerlerini ve özlerini korumasında da hâlâ tesirlidir. Galip Sertel, tabiata kişisel anlam yükleyerek çaresiz halkla tabiat arasında benzerlik kurar:

*“ay habersizdi bulutlar koynunda
deniz uzak ve kirliydi
çocukların ve balıkların rüyalarına
kirli sular akıyordu bir yerlerden
ay kara, deniz kara, dünya kara
Koyunluköy köy meydanı kapkaraydı
Ve hep o gece
Dobruca...”*¹³

Şiirde geçen “deniz” umudu, kurtuluşu sembolize eder. Ne yazık ki o tarihlerde Dobruca’daki Müslümanlar için kurtuluş eli, barış ve huzur da deniz gibi çok uzak ya da kirletilmiştir. Dobruca’daki Türklere umudu çağrıştıran tüm nesne/varlık unsurları hep karanlık içindedir.

Galip Sertel’in “Hikâye” şiirinde şair anlatıcı, 1985’te yaşadıkları acıları, asırlar önce yaşadığına inanılan “Aliş ile Zeynep” adlı ünlü aşk hikâyesinin/efsanesinin kahramanı Aliş ile paylaşır:

*“Alişim, Alişim, civan Alişim
Bu kaçınıcı bozgundur
Tuna Boyları’nda melem melem
Ve dedemin mezarından yükselirken bir ah
O günleri ben nasıl anlatam?”*¹⁴

Bu şiirde Aliş bir sembol olup Rumeli coğrafyasında medfun bulunan Müslüman Türkleri temsil eder. Ne yazık ki asırlardır Balkanlar/Rumeli coğrafyası bitmeyen kavgalara, trajik vakalara tanık olmuştur. Bu coğrafyada yaşamakta kararlı davranan Müslümanlar hep bedel ödemek zorunda kalmışlardır. Durumu dramatize etmek isteyen şair, yaşanan trajedinin sadece yaşayanları değil, ölüleri de acılara boğduğunu ifade eder.

Galip Sertel “Dönüşümler” şiirinde de hâlihazırdaki durumla mazide yaşanan trajediler arasında benzerlik kurar. 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi yıllarında Müslümanların maruz kaldığı işkence ve şiddet dilden dile dolaşarak yaralı

¹³ Galip Sertel, *age.*, s. 16.

¹⁴ Galip Sertel, *age.*, s. 17.

anılar antolojisine döner. Şair, Dobruca bölgesinde o yıllarda da benzer acıların yaşanmış olma olasılığına dikkat çeker:

*“Anularım savruluyor karanlıklar üstüne
Sabaha karşı uykusuz gecenin kahve telvesinde
Bir çocuk sarılmış boynuma
Bin dokuz yüz seksen beş’te
Silistre’de...
Cehennem korkuları demir atmış
Masum gözlerinin büyüyen karasına
Kıyamet mi geldi Tuna yalısına
Kalmış “nalla mih” arasında”¹⁵*

1985’ten yaklaşık bir asır önce de bu topraklarda çetin çatışmalar olunca büyük acılar yaşayan Müslüman Türklerin büyük çoğunluğu buradan göçmek zorunda kalmıştır. Uğruna büyük bedeller ödeyip burada yaşamakta kararlı davrananlar da acılar çekmeye devam ederler. 1985’te durum öyle hâl alır ki modern bir soykırım yaşanır, insanî duygularını/duyarlılığını yitiren Bulgar hükûmeti dünyaya meydan okuyarak asimilasyon politikası uygular. Uygur dünya masum halka yardım eli uzatmakta çok geç kalmıştır:

*“Anlatamıyorum bir türlü
Bunlar birer bahtsız öykü
Bunlar kör kaderin bilmecesi...
... Yirminci asrın “Soya Dönüş” düzmececi
Hıristiyan adları yazıyorlar ezanlı adlarımız üstüne
Kırarak mezar taşlarını geceleri
Şeytanca sırtarak...
Anıların mahşeri çığlık çığlık
Nuh’un gemisi alıp da bizi
Umut denizlerine götürmüyor artık.
Yelkenlerini korsanlar yakmış
Korsanlar vahşi bakışlı
Dalgalarda ölüm kalım telaşı
Ve orada sahilde
Amaz yeli çalmış uçurmasını çocuğun
Dinmiyor gözünün yaşı...
Tuna ağlıyor dizimde
“Akmam” diyerek
Dalından kopmuş Hıdırellez salıncağı
Beyazlar içinde çırpınıyor bir beyaz melek.”¹⁶*

¹⁵ Galip Sertel, *age.*, s. 20.

¹⁶ Galip Sertel, *age.*, s. 20.

Bulgar hükûmeti, Türklerin adlarını değiştirip o toprakları Müslümanlardan tamamen arındırmayı planlar. Şair, halkın durumunu deniz metaforuyla yansıtır. Kendilerinin uçsuz bucaksız denizi andıran bir çıkmazın içinde olduğuna hükmeden çaresiz halk, hükümet yetkilileri/güçlerini “vahşi bakışlı korsanlar”a benzetir. Çaresiz halk, kendilerini bu afeitin içinden alıp götürecek bir kurtuluş gemisi bekler. Çıkmazın içindeki yetişkinler gibi çocukların da umutları çalınmış, istikballeri karartılmıştır. Şair, bu şiirinde de tabiata kişisel anlam yükleyerek Tuna nehrinin akışındaki değişimi, onun yapılan zulme üzüldüğü şeklinde yorumlar. Metinlerarasılık tekniğiyle Plevne Savaşı için yazılan marştaki “Tuna nehri akmam diyor” mısraına göndermede bulunarak yaklaşık yüzyıllık zaman dilimine rağmen bu coğrafyada benzer acıların yaşandığına dikkat çeker.

Kenan Hulusi Koray’ın *Osmanoğlar* romanından alıntılanan “Osmanoğlar’ın oturduğu yerlerden yol geçecek, her şey silinmelidir, hiçbir şey hatırlanmamalıdır.”¹⁷ şeklindeki epigrafla başlayan “Türk Kahvesi” şiirinde Bulgar hükûmetinin Türk adını ve Türklüğü çağrıştıran her ne varsa hepsinin izlerini bu coğrafyadan silmek istediği vurgulanır. 1985 yılında bir akşam vakti tam kahve içme saatinde gelen milis güçleri huzur içinde kahvesini yudumlayan halkı nasıl huzursuz ettiği gösterilir:

*“Geldiler
Kahvenin adı ne dediler
Bildiği Türk kahvesiydi,
Türk dememeliydi...
Suç işlemiş gibiydi aldular içeri...
Güneş kaldı fincanda kocaman kocaman
Fincanda güneş kıpkızıldı utancından...”*¹⁸

Kendi halinde yaşayıp milletine/kültürüne ait kahveyi yudumlayan masum halka ne yazık ki bir suçlu muamelesi yapılmıştır.

Zağara Müftüsü H(üseyin) R(aci) Efendi’nin “Aziz-i vakt idik a’ dâ zelil kıldı bizi”¹⁹ şeklindeki meşhur mısra-ı bercestesinin epigraf olarak kullanıldığı “Taş Toprak Dobruca” şiirinde de Bulgaristan’daki Müslüman Türklere yapılan zulümler dramatize edilir. Şair “metinlerarasının belirtgesel bir betisi olarak karşı[laşılan]”²⁰ alıntılama yöntemiyle

¹⁷ *Osmanoğlar* romanında Bulgaristan’da Karnabad kasabasını mamur hale getiren Osmanof ailesi, kasabanın Müslüman kimliğini kaybetmemesi için direnseler de zaman içinde Bulgarlar birçok bölgede yaptıkları gibi, o kasabayı da değiştireceklerdir. Ayrıntılı bilgi için bk. Kenan Hulusi Koray, *Osmanoğlar*, Haz. İsmail Dervişoğlu, Kapı Yayınları, İstanbul 2014.

¹⁸ Galip Sertel, *age.*, s. 22.

¹⁹ Arif Nihat Asya da bu mısraı nakarat olarak kullandığı bir mersiye yazar. Hem Arif Nihat Asya’nın hem de Galip Sertel’in şiirinde “aziz-i vakt” şeklinde geçen terkip orijinal metinde “aziz-i kavm” şeklindedir. Zağra Müftüsü Hüseyin Raci Efendi’ye ait dörtlüğün orijinali şu şekildedir:

*“Aziz-i kavm idik a’ dâ zelil kıldı bizi,
Esir-i bend-i belâ vü sefil kıldı bizi;
Bi-gayri hakkın atıp habse bir nice eyyâm
Mudik-i ye’s ü sitemde alil kıldı bizi”*

Ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Raci Efendi, *Zağra Müftüsünün Hatıraları Tarihçe-i Vak’a-i Zağra*, Haz. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, 2012, s. 36-56.

²⁰ Kubilay Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler*, Öteki Yayınevi, Ankara 2000, s. 99.

Hüseyin Raci Efendi'nin mısraına yer vererek yaklaşık bir asırlık farklı zaman diliminde gerçekleşen iki olay arasındaki benzerliğe dikkat çektiği gibi, bir zamanlar bu toprakların yönetimini elinde tutan Osmanlı'nın torunlarının o tarihlerde ise öteki muamelesi gördüğünü ifade eder. Zağra Müftüsü Hüseyin Raci Efendi, anılarında 93 Harbi yıllarında, Bulgaristan'daki Müslümanlara yapılan zulümleri ayrıntılı biçimde anlatır. Aniden o toprakları işgale başlayan Ruslar, masum halkları acımasızca katlederek o toprakları Müslüman/Türklerden arındırma planını eyleme geçirmeye başlar. Galip Sertel, epigraf olarak kullandığı mısra ile benzer trajedinin yaklaşık yüz yıl sonra tekrar yaşandığına dikkat çeker:

*“Delik deşik karlı gecenin içi
Kar üstüne ateş düşmüş
Ateşe abanmış kaçak üç kişi...
Ve taş toprak
Toprak ben, toprak sen, toprak biz
Taşın toprağın dili tutulmuş köy meydanında
Köy meydanı köylülerle tanklara tutsak...
Ve yıl bin dokuz yüz seksen beş
Ve Ocak
Soykırımı sırtıyor ceviz dallarında çırılçıplak
Kanlı kar taneleriyle soykırımı salkım saçak...
(...)”²¹*

Osmanlı Devleti bu toprakları kaybettikten sonra, kendilerini bu coğrafyada öksüz, garip hisseden Müslüman Türkler; adları değiştirilerek millî kimliklerinden ve köklerinden tamamen koparılıp asimile edilmeye çalışılınca şaşkına dönerler. Şair bu şiirde durumu dramatize etmek için taş, toprak vb. tabiat unsurlarına kişisel anlam(lar) yükler, onların da şaşkınlık içinde oldukları yorumu yapar. Galip Sertel “beddua ‘85” şiirinde de asimile politikasında kararlılık içinde olan Bulgar hükûmetinin uygulamaya karşı direnen Süleyman adlı kişiyi nasıl katlettiklerini, halka nasıl korku saldıklarını şu şekilde aktarır:

*“bay süleyman” dediler,
“malumunuz değışecek bu Türk adlarınız”
sağında asker, solunda asker
kendisi değil ölüsü çıktı kapıdan
kapı gibi adam
solunda asker, sağında asker gittiler
gidip gidip
korkuyorum çok şimdi galip...”²²*

Katledilen Süleyman, millî kimliğini korumak için ölümü göze alarak mücadele eden Müslüman Türkleri sembolize eder. O, bu eylemiyle millî varlığını koruma mücadelesi veren halkına öncü ve örnek olur.

²¹ Galip Sertel, *age.*, s. 23.

²² Galip Sertel, *age.*, s. 28.

Keder, Hüzün ve Umut Arasında Bir Yolculuk: Muhaceret

19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devletinin kaybettiği topraklardan göçler başlar. Balkanlardan göçün en büyük nedeni, Rusya'nın panslavist akımının tesiriyle oluşan Türk düşmanlığıdır.²³ 1877-1878 savaşı esnasında Ruslar, Müslümanları göçe zorlayacak etkili planlarını yürürlüğe koyarlar.²⁴ Rusların desteğini alan Balkan kavimleri o coğrafyada yaşayan Müslüman topluluklara işkenceye başlarlar. Bu topraklarda yönetimi ele geçiren hâkim güçler, bu coğrafyada Müslüman Türklere yaşama hakkı tanımazlar.²⁵ İşkence ve katliamlar katlanılmaz bir hâl alınca halk zorunlu olarak göçe başlar. O tarihlerden sonra Balkanlardan sürekli göç dalgası olur. 1985 yılında başta Türkler olmak üzere "Pomak", "Çingene" (Roman) yurttaşların da işkenceye maruz kalması, öz dillerindeki adlarını değiştirmeye zorlanması ve daha nice zorluklar üzerine²⁶ Türkler buradan Türkiye'ye göçer. Kendisi de bu tarihteki göç kabilelerinden biriyle İstanbul'a gelen Galip Sertel şiirlerinde bu tarihsel süreci dramatize eder.

Galip Sertel "Ve Dobruca '89" şiirinde öz yurtları Dobruca yöresinden anayurt Türkiye'ye göçü tasvir eder.

*"Ve Dobruca'nın köyleri yepyeni
Yeni kiremitler örtmüş evleri
Çoluk çocuğu göç yollara dökmüş
Yolların üstünü gam keder örtmüş"*²⁷

Daha önceki muhaceretlerde olduğu gibi, 1989 yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç edilirken bazı Müslüman Türkler o topraklardan göç etmek istemez, onca zulme ve baskıya rağmen öz yurt olarak gördükleri toprakları bir anda terk edemezler. Yıllardır komşuluk yapan ya da akraba olan kişilerden bazıları göçerken bazılarının orada kalması büyük acı ve kederlerin yaşanmasına neden olur. Şairin bu şiirinde de "Rüzgârın sesinde bir garip koku/ Ayrılık dokuyor akşamın ufku"²⁸ mısralarında görüleceği üzere, durumu dramatize etmek için rüzgâra kişisel anlam yüklediği görülür. Bu topraklardan göçenler de kararlarının ne kadar doğru olduğu hususunda da tereddütlüdürler. Galip Sertel "Ve Yol 89" göç sürecinde yaşanan çatışmalar ve yüreklerde oluşan sızılı aktarır:

*Bu yol uzun upuzun
Uzanıp serilmiş Dobruca'nın düzüne
Başımı alıp da gidemiyorum
Gidilmiyor bir türlü
Kalanların vebali üzerimde...*

²³ Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yay., Trabzon 2006, s. 52-61.

²⁴ Justin MacCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Bilge Umar, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1995, s. 148.

²⁵ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makûs Talihî Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001, s. 78-93.

²⁶ Ahmet Şerif Şerefli, *Bulgaristan'daki Türkler (1879-1989)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 183.

²⁷ Galip Sertel, *age.*, s. 31.

²⁸ Gös. Yer.

(...)
Bu yol uzun upuzun
Bir yanımda uçan atlarıyla uç beyleri
Konar göçer tarihe...
Öbür yanımda üç günde terk edilmiş Türk köyleri
Acısı zehir zıkkım damlıyor yüreğe
Yuvamı yıkıp da bırakamıyorum
Bırakılmıyor bir türlü
Ata yadigârı Dobrucam ele güne”...²⁹

Öz yurttan göçe karar verenlerin çoğu bu şiirdekine benzer duyguları yaşar. Asırlardır Türk yurdu/Türklere ait eser ya da kültürlerin hâkim olduğu Dobruca bölgesini tamamen terk etmeyi kabullenmek oldukça zor olur. Öyle ki burada kalan son Müslüman Türklerin de bu coğrafyayı terk etmesi durumunda, Müslümanlığa/Türklüğe ait izler kısa süre içinde tamamen yok edilecektir. Olası tehlikenin idrakinde olan göç kafilesi, atalarının kendilerine bıraktığı emanete sahip çıkmadıklarını düşünmektedirler. Bu elim hadiselerle bizzat tanık olan şair, yaşanan trajedi ve duyguları son derece gerçekçi ve çarpıcı biçimde yansıtmıştır. “Ve Anadolu ‘89” şiirinde de göçün yarattığı travma “Nice yas tutup yollara yaslanmalarını.../ Yürürler ihşan ile/ Yürürler isyan ile bebekleri beşikte ağlaya ağlaya/ Yürürler Anadolu’ya”³⁰ mısralarıyla ifade edilir. Günler süren göç yolculuğu, birçok kayba da neden olur. Önceleri rüyalarına giren, hülyalarını süsleyen İstanbul şehri/Anadolu, öz yurdun yerini ne yazık ki dolduramaz.

Hasret ve Özlem: Yüreklerde Bir Sızıdır Rumeli

Galip Sertel “Eller Seller” şiirinde Rumeli Türklerinin folkloruna ve Rumeli’nin silüetini biçimlendiren İslami eserlere göndermede bulunarak onca tahribata rağmen Rumeli’nin hala Türklere ait izler taşıdığını vurgular:

“Hani benim civan Alişim
Tuna boyunda mı deme?
Müridem’in etekleri alaylı
Şimdi nerlerde?
 (...)
Mostarlar, Dramalar bizim
Bizimdir o iki yakayı bir eden köprüler
Ya Silistre’de Bayraklı Cami’yi
Bir gecede yerle bir eden eller?”³¹

“Ve Hüzün ‘89” şiirinde muhacirlerin öz yurtlarına özlemleri ifade edilir. Silistre’nin Akpınar köyünü terk edip Türkiye’ye göçenler, aradan yıllar geçtiğinde

²⁹ Galip Sertel, *age.*, s. 32.

³⁰ Galip Sertel, *age.*, s. 39.

³¹ Galip Sertel, *age.*, s. 25.

de mutlu ve huzurlu vakitler geçirdikleri, mahremiyetlerini gizledikleri evlerini ve topraklarını hatırlar, en güzel anılarını gizleyen evlerinin hâlihazırda ne hâlde olduğunu merak ederler:

*“Sarıncı yaprakları evvel zaman göçlerinin hele hele
Bir köy atılır yabana Tuna Boyları 'nda selzede
Adı Akpınar
Ak pınarlarında kara sevdalı kızlar çeyiz yıkar.
Esince pelin kokulu akşam yelleri asmalı bahçelerde
Yullanmış bir hüüzün çöker terk edilmiş evlere hane hane
Oyalanıp durman bu yâd ellerde neye?
(...)”³²*

Galip Sertel'in muhacirlerin öz yurtlarına dinmeyen hasretlerini son derece gerçekçi ve dramatik biçimde ifade ettiği bir diğer şiiri de “Ve İhtiyar Muhacirler”dir. Kırk yedi yılını geçirdiği Dobruca topraklarını istemeye istemeye terk etmek zorunda kalan Sertel, göçün üzerinden yirmi yedi yıl geçmesine rağmen hâlâ o topraklara büyük hasret duymaktadır. Sertel bu şiirinde sadece kendisinin ve dost/yakınlarının değil tüm muhacirlerin duygularını dile getirir:

*“İhtiyar muhacirler otururlar Avcılar Parkı 'nda
Yüreklerinde Tuna kocaman bir yara
Akar durur sabaha sabaha
Bir yudum çay, bir acı sigara
Hatıralar demlenir bin bir aha...
Giderler giderler Tuna Boyları 'na
El yüz yıkanır
Fatihalar okunur unutulmuş mezarlar başında
Bir acı kahvesi içilir Osman Paşa 'nın
Pilevne 'nin ortasında
Çalar karavana borusu
Karınları tok
Delikanlıdırlar yüzleri ak pak.
Saçına gül takmış, sudan gelir Suna
Türküler yankılanır kanı kaynayan zamana
“Tuna, Tuna kanlı Tuna
Attın beni tundan tuna””³³*

Şair, meşhur Rumeli türküsünden alıntıladığı mısralarda türkünün özgün hâlinde geçen “Tuna Tuna şanlı Tuna” ya da “Tuna Tuna dalgalı Tuna”³⁴ söz gruplarında değişiklik yapar. Rumeli Osmanlı hâkimiyetinde huzur ve barış içinde iken yazılan

³² Galip Sertel, *age.*, s. 35.

³³ Galip Sertel, *age.*, s. 41-42.

³⁴ http://www.turkuler.com/sozler/turku_tuna_tuna_sanli_tuna.html.

Tuna'nın dalgalı ve şanlı özelliklerini yitirip "kanlı" bir görünüm aldığını ifade eder. İhtiyar muhacirler, Dobruca yöresinde yaşadıkları güzel günlerini hatırlayarak hasret giderse de yaklaşık bir asırdır Müslüman Türklerin o topraklarda yaşadıkları acıları hatırlayınca kahrolurlar. Şiirdeki "Bir kurşun bile atmadan/ Teslim olur Silistre kalesi" mısralarından da anlaşılacağı üzere, 93 Harbi sonrasında Silistre'nin tek bir kurşun atılmadan ya da hiç savaşılmadan teslim edilip bu topraklardaki Müslüman Türklerin kaderlerine terk edildiği gerçeğini de asla unut(a)mazlar. "Bir Osmanlı Sedasıdır Mısralarda" şiirinde de Silistre'nin Bulgaristan'a teslim edilmesinin aradan bir asır geçse de unutulmadığına dikkat çekilir:

*"Rivayet olunur ki
Doksan üç harbi zehiri zemheri
Serhat şehri Silistre ve kalesi Mecit Tabiye o gün
Bir mütareke terekesi tevekkül
Teslim olur Uras'a ağıhya ağıhya
Ve yağız atlı süvarileri çıkıp da Edirnekapı'dan
Çekilirken Uşumnu'ya
(...)
Yağız atlar görmesin bu hüznü, bu matemi
Ve askeri mızıka durmasın çalsın
Çalsın Tuna yalısında üzgün üzgün"*³⁵

"Ve Korkularım Üstüne" şiiri ise şairin Dobruca'daki çocukluk günlerine özlemine, kaderine terk edilen Dobruca'nın perişan hâli karşısında duyduğu üzüntü ve suçluluk duygularını yansıtmaya bakımdan çarpıcıdır. Şair henüz çocukken kendisine kurt ile kuzu masalları anlatılır. Çocukken dağlık bölgede yaşayan şairin masallardakine benzer/yakın hadiselerin gerçekleştiğine tanık olması olasıdır. Masallardaki kuzular, masum Müslüman Türkleri, kuzuları acımasızca yiyip yok eden kurtlar da onları ve onlara ait değerleri yok etmek için her türlü yöntemle başvuran Bulgar hükümetini temsil eder. Masum kuzulara yaşama hakkı tanımayan kurtlar gibi, Bulgar hükümeti de Müslümanlığı çağrıştıran her türlü nesneyi ya yok etmiş ya da kaderine terk etmiştir. Bedensel olarak Türkiye'de ya da İstanbul'da yaşamakla birlikte ruhen hep Dobruca'da yaşayan şair, o toprakların perişan hâlini şu şekilde tasvir eder:

*"Bir korku var içimde hala anlatamadığım
Dobruca'nın düzüne konmuş o köyde
Minaresi yıkık caminin
Yıllardır ezanı yok
İbadete davet eden
İnşa edecek kolların kudreti kesilmiş neden?
(...)
Bir korkum daha var
Hasreti hasret, yolu yol, tarlası tarla*

³⁵ Galip Sertel, *age.*, s. 67.

*Terk edilmiş ata yadigârı Dobruca'da
Bir kurt kuzu masalı da mı anlatılmayacak çocuklara
Kuzu kıran kış akşamları camal dibinde
Anadilim Türkçemle... ”³⁶*

Şair zaman içinde Türklerin tarihî eserler, kişisel mekânlar gibi somut kültür varlıklarının tamamen kaybolmasından ve somut olmayan kültür varlıkları olan masal ve efsanelerin unutulup hafızalardan silinmesinden endişelenir.

Galip Sertel'in "Özlem" şiiri, öz yurdundan göçmek zorunda kalan muhacirlerin çocukluğunun geçtiği mekâna duyduğu özlemine dile getirmesi bakımından çarpıcıdır. Şair, çocukluk günlerini ve o günlere ait anıları çağrıştıran her türlü maddi ve manevi unsurları hatırlayıp teselli ve huzur bularak bütün keder ve sıkıntılarını unutmaya çalışsa da Dobruca'daki evin artık kendisinin olmadığını düşününce yüreğinde sızı oluşur:

*"Dağ başındaki ev benim evim değil
Dalı görmez
Kuşu bilmez içindekiler.
İçerdeki benden gayriler
Yerler içerler" ”³⁷*

Şair "Hasretiyle Bir Daha" şiirinde Dobruca'daki Türklerle Karabağ Türklerinin benzer kadere sahip olup yaşadıkları acıların farksız olduğuna dikkat çeker. Osmanlı'nın yitik coğrafyaları olan bu topraklar, Osmanlı Devleti buraları terk ettikten sonra, hep hüznün ve keder yurtları olur:

*"Düşmüşem de hasretin ateşine bir daha
Yaş dökülür gözden gün bağlar bin bir cefa
Sen Karabağlı bahtı karalı
Men Dobruçalı yüreği yaralı
Yıl mı oldu
Yıllar mı
Yardan, yurttan olalı... ”³⁸*

Duyguların daha tesirli olması için Azeri Türklerinin kendisiyle dert kardeşi olduğunu ifade eden şair, Azeri şivesini de kullanır. Nasıl ki Rumeli Türklerinin hayatında Tuna nehri önemli bir yere sahip olup rüyalarını/hülyalarını süslüyorsa, Azerbaycan Türklerinin hayatında da Kafkas Dağı benzer işleve sahiptir. Rumeli Türkleri Bulgarların, Karabağ Türkleri de Ermenilerin işkenceleri katlanılmaz hâl alınca öz yurtlarını, tüm maddi varlıklarını terk etmek zorunda kalmıştır. Bulgaristan Türklerinin yaşadığı acıya ortak ve tanık olan Galip Sertel, yıllardır öz yurduna hasret yaşar; şiirinde de öz yurda hasreti insanî duyarlılığı öne çıkararak son derece dramatik bir anlatımla ifade eder:

³⁶ Galip Sertel, *age.*, s. 44-46.

³⁷ Galip Sertel, *age.*, s. 44-53.

³⁸ Galip Sertel, *age.*, s. 61.

“*Kanlı Karabağ’da*
Karalar bağlamış geçen ağlar kara kara...
Karalar bağlamış geçen ağlar kara kara...
Sen Karabağlı Karabağsızan
Men Dobrucalı Dobrucasızam
Hasretlerdeyiz
Hasretiyle bir daha
Hasretiyle bir
Hasretiyle...”³⁹

Şair, durumu dramatize ederken resme ve sinemaya özgü anlatımdan yararlanarak; öz yurduna hasret duymasına karşın, orada yaşama imkânı bulamayan çaresiz insanların yüreklerinde nasıl bir sızı oluştuğunu hissettirir.

Sonuç

Galip Sertel, 3 perdelik tiyatro metnini andıran *Taş Toprak Dobruca* adlı şiir kitabında Bulgaristan Türklerinin 1985-1989 yılları arasında maruz kaldıkları işkenceleri, yaşadıkları acıları son derece trajik bir anlatımla ifade eder. Sertel; her bir şiir, tiyatro sahnesini andıran birçoğu şiir-hikâye örneği olan bu metinlerde Bulgaristan Türklerinin asimilasyon karşısındaki tavırlarını, göç sürecini, ana vatana uyum sağlama çabalarıyla öz yurda dinmeyen hasret duygularını psikolojik ve sosyolojik boyutlarıyla destansı bir anlatımla dramatize eder. O coğrafyadaki Türk yurttaşlara uygulanan asimile politikasının -özellikle de Türkçe adlarının değiştirilmesinin- onların ruhi yapısını nasıl sarstığını canlı biçimde yansıtır. Kendisi de bu uygulamalara tanık olan/maruz kalan Sertel, “değişecek Türk adlarımız” vb. söz gruplarını izlek olarak kullanarak kendilerine nasıl bir korku salındığına dikkat çeker. Şairin bizzat kendisinin elim hadiselerle tanık oluşu, bu duyguları bizzat kendisi ve yakınlarının yaşamış olması şiirleri daha canlı kılmaktadır. Bu şiirler, şairin kişisel duyguların basit biçimde ifadesi ya da öznel bakışın yansımaları şeklinde yorumlanmaktan çok, şairin biyografisine ve o coğrafyanın siyasi-toplumsal tarihine kaynaklık etmeye uygun metinler olarak okunmaya daha müsaittir. Bugün/2016 yılından bakıldığında oldukça sert bir eleştiri ya da hamasi metin örneği olarak görülebilecek olan bu şiirlerin, döneme özgü şartlar dikkate alınıp okunduğunda ait olduğu halkın acılarını destanlaştırdığı görülür. Avrupa’nın ortasında gerçekleşen bu katliam karşısında uygar dünya sessiz kalır. Bulgaristan’daki katliam karşısında sessiz kalan uygar dünya, ne yazı ki yaklaşık on yedi yıl sonra 1992 yılında Bosna’daki Srebrenitsa katliamı karşısında da farklı bir tavır sergilememiştir.

Kaynakça

Ağanoğlu, H. Yıldırım, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Balkanların Makûs Talihi Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001.

Aktaş, Şerif, “Milli Romantik Duyuş Tarzı ve Türk Edebiyatı I”, *Edebiyat ve Edebi Eser Üzerine Yazılar*, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2011, s. 29-39.

³⁹ Gös. Yer.

- Aktaş, Şerif, “Milli Romantik Duyuş Tarzı ve Türk Edebiyatı II”, *Edebiyat ve Edebi Eser Üzerine Yazılar*, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2011, s. 40-46.
- Aktulum, Kubilay, *Metinler Arası İlişkiler*, Öteki Yayınevi, Ankara 2000.
- Hüseyin Raci Efendi, *Zağra Müftüsünün Hatıraları Tarihçe-i Vak'a-i Zağra*, Haz. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, 2012.
- İpek, Nedim, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yay., Trabzon 2006.
- Koray, Kenan Hulusi, *Osmanlılar*, Haz. İsmail Dervişoğlu, Kapı Yayınları, İstanbul 2014.
- MacCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, Çev.: Bilge Umar, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1995.
- Moran, Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, Cem Yayınevi, İstanbul 1991.
- Sabev, Orlin (Salih, Orhan), “Osmanlı Sonrası Bulgaristan’da ‘Yeniden Doğuş’ Süreçleri”, *89 Göçü Bulgaristan’da 1984-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç*, Editörler: Neriman Ersoy Hacısalihoğlu-Mehmet Hacısalihoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (Balkar)/Yıldız Teknik Üniversitesi Basın Yayın Merkezi, İstanbul 2012, s. 121-136.
- Sertel, Galip, *Taş Toprak Dobruca*, Bay Balkan Aydınları ve Yazarları Yayınları, Prizren-Kosova 2007.
- Şereflî, Ahmet Şerif, *Bulgaristan’daki Türkler (1879-1989)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- Şimşir, Bilal N., *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1986.
- http://www.turkuler.com/sozler/turku_tuna_tuna_sanli_tuna.html

AKİF VE FİKRET DAVASINA 'NAZİFANE' BİR BAKIŞ

Doç. Dr. Yüksel TOPALOĞLU
Trakya Üniversitesi

Giriş

Modern Türk edebiyatının kuruluşundan bugüne kadar yoğun bir şekilde görülen, hatta bundan sonra da görüleceği kuşkusuz olan önemli konulardan biri edebî polemik ve tartışmalardır. Zaman, zemin ve konjunktüre bağlı olarak bazen kolektif, bazen de bireysel şekilde cereyan eden bu polemik ve tartışmalar, genelde edebîlik vasfından çıkarak insafsız çarpışma ve mücadelelere dönüşmüş, hatta zaman zaman sokak kavgası görünümüne dahi bürünmüşlerdir. Yeniliğin öncülerinden Şinasi ve Namık Kemal'in eskiye ve ara ara muasırlarına yönelen şiddetli hücumları bir tarafa bırakılacak olursa, bu türden ilk örneğe hatırlanacağı üzere yeni edebiyat taraftarı Üstat Ekrem ile eskinin 'son mümessili/çerağı' olan Muallim Naci'de rastlarız. Eski ve yeni edebiyatın birer kutup şahsiyeti olarak Naci ve Ekrem, kendilerine peyrev olanların da dâhil olduğu çok büyük tartışmalara girerek uzun süre birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Naci-Ekrem arasındaki bu tartışma, Naci'nin (öl. 1893) ölümünden sonra bile onun 'tilmizleri' üzerinden devam etmiştir. O kadar ki Naci'nin 'tilmizleri' hadiseyi, olabildiğince büyüterek çıkırından çıkarmış ve hakaret düzeyine indirgemişlerdir. Bilindiği gibi uzun süre devam eden bu 'kavga', ancak Ekrem'in resmî mercilere başvurması ve onların devreye girmesiyle sona ermiştir¹.

Modern Türk edebiyatının ilk evrelerinde dikkati çeken bu örneğe benzer tartışma, 'kavga' ve 'çarpışma'lar, daha sonraki yıllarda da görülür. Söz gelimi Cumhuriyet'in ilk yıllarında Nazım Hikmet'in *Resimli Ay* dergisinde başlattığı "Putları Yıkıyoruz" kampanyası ve yine onun Peyami Safa ile söz konusu olan polemik, tartışma ve kavgaları bu türdendir. Bunlara kuşkusuz muhtelif zamanlarda ortaya çıkmış daha başka polemik, kavga ve tartışmaları da eklemek mümkündür. Ancak bunlar arasında hem mahiyet, hem etki, hem de hafızalarda yer etme ve süreklilik bakımından belki de en dikkate değer ve unutulmazı "Zangoç" ve "Molla Sırat" sembolleriyle Türk edebiyat tarihine geçmiş olan Akif-Fikret kavgası ya da davasıdır. Bu davanın, yukarıda bahsi geçenlerden farklı bir karaktere sahip olduğunu özellikle belirtmek gerekir. Çünkü bu dava, öncekilerin ferdi, edebî ve siyasal/ideolojik karakterine karşılık bütünüyle din eksenli bir zemine oturmaktadır.

¹ Naci-Ekrem arasındaki bu büyük 'kavga'nın ortaya çıkışı, gelişmesi ve sonuçlanmasına ilişkin etraflı bir değerlendirme için bk. Fevziye Abdullah Tansel, "Muallim Naci ile Recaizâde Ekrem Arasındaki Münakaşalar ve Bu Münakaşaların Sebep Olduğu Edebî Hâdiseler", *Türkiyat Mecmuası*, C. 10, 1953, s. 169-200.

Onun Türk kamuoyunun zihninde hâlen bütün tazeliğiyle yaşıyor olması, esas olarak bu karakteri dolayısıyladır.

Akif ve Fikret davası, ilk ortaya çıktığı andan itibaren tarafları beliren ve genellikle lehte ve aleyhte olmak üzere iki cepheli şekilde şiddetli tartışmaları ile günümüze kadar gelen bir davadır. Bu dava, doğrudan Akif ve Fikret taraftarları ile edebiyat tarihçileri ve araştırmacılar tarafından ele alınmış, değerlendirilmiş ve tartışılmıştır. Fuat Köprülü, Ruşen Eşref, Eşref Edip, İsmail Hikmet Ertaylan, Rıza Tevfik, Sabiha Zekeriya Sertel, Kenan Akyüz bu davayı ele almış olan en bilinen isimlerden birkaçıdır. Bunlar arasında Akif'in çok yakınında bulunmuş dostları da vardır. Bu dostlar arasında Süleyman Nazif, önemli bir yer işgal eder. Şair kimliği, üslubu ve meselelere kendine özgü yaklaşımı ile edebiyatımızın dikkate değer isimlerinden biri olan Süleyman Nazif, Türk edebiyatının bu önemli davasını, dostu hayatta iken kitap olarak basılan ilk eser olma özelliği ve şerefine de sahip olan *Mehmet Akif*² adlı çalışmasındaki bölümlerde³ değerlendirir.

Bu makalede esas olarak Nazif'in, söz konusu kitabındaki Akif-Fikret davasına yaklaşımı ele alınarak değerlendirilmeye çalışılacaktır. Ancak konunun daha sıhhatli bir şekilde kavranabilmesi için önce Türk edebiyatındaki Akif-Fikret münakaşasının arka planının kısaca gözden geçirilmesi faydalı olacaktır.

Akif ve Fikret Davasının Arka Planı

Servet-i Fünûn edebiyatının güçlü ismi, karizmatik lideri ama aynı zamanda çabuk kızan, öfkelenen, kırılan, darılan, küsen aşırı hassas şairi Tevfik Fikret, yakın çevresinin ve edebiyat tarihlerinin verdiği bilgilere göre hayatının belli dönemine kadar son derece dışa dönük, neşeli ve de dinî bakımdan da ortalama bir Müslüman, dindar bir şahsiyettir. Ancak hayatının ilerleyen yıllarında, özellikle Servet-i Fünûn edebiyatının dağılmaya yüz tuttuğu sıralarda ve sonrasında ise önceden görülen bu dışa dönük yapısı hızla tersine döner ve zamanla tam bir münzevi olarak "Aşiyân"a çekilir. Artık bu çekilişten sonra Fikret, dış dünya ile bağlarını büyük ölçüde kopararak tam bir kriz hâli içerisinde hayatını sürdürmeye çalışır. Hayatının ortalarından sonra görülen bu buhran hâlinin kuşkusuz ciddi nedenleri vardır. Edebiyat araştırmacıları ve tarihçileri, Fikret'te görülen bu büyük tahavvül genelinde II. Abdülhamit döneminin baskıcı, hürriyeti ortadan kaldıracı siyasal ağırlığı ve bunaltıcılığına, onun sonraki yıllarında temas kurduğu Robert Kolej'inin etrafındaki Batılı muhite, müzmin mizacı ve yaşantısında beliren kimi acı hadiselerle bağlayarak izah ederler⁴. Bunlardan biri, hepsi veya bunların dışında etkili olduğu ileri sürülebilecek nedenler, sonuçta Fikret'i, önceki kimliğinden, özellikle de din karşısındaki pozisyonu ve tavrından tamamıyla uzaklaştırmış ve bambaşka bir varlığa dönüştürmüştür. Bu dönüşümden sonra Fikret artık tarihe, Türk kahramanlığına, bayrağa, millî değerlere, dine açıkça cephe alan ve onları inkâr eden, şüphe ve tereddütler içinde yuvarlanan bir şah-

² Süleyman Nazif, *Mehmet Akif*, Amidi Matbaası, İstanbul, 1924. Süleyman Nazif'in bu çalışması, orijinal metni de verilerek yeni yazıya aktarılmıştır. Bk. Süleyman Nazif, *Mehmed Akif*, (Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ), İz Yayıncılık, İstanbul, 1991.

³ S. Nazif'in *Mehmed Akif* çalışmasında yer alan bazı yazılar, daha önce kaleme alınmış ve makale olarak yayımlanmıştır.

⁴ Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bk. Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret Devir-Şahsiyet-Eser*, Der-gâh Yayınları, İstanbul, 1995.

siyettir. Önceki kıvılcımlar sayılmazsa, bunun ilk ciddi ve somut tezahürü, hiç kuşkusuz 1905 yılında kaleme aldığı, ancak intişar etmeden önce “adeta bir ihtilal beyannamesi gibi gizlice elden ele”⁵ dolaşarak üstlendiği misyonu ve işlevi büyük ölçüde gören *Târîh-i Kadîm*⁶ adlı meşhur manzum eseridir.

İki yüz on iki mısradan oluşan *Târîh-i Kadîm* şiiri, Fikret’in bilgisi dışında “üzerine adı konulmadan, basım yeri ve tarihi belirtilmeden küçük boyda 16 sayfalık bir kitapçık hâlinde ilk defa II. Meşrutiyet’ten sonra, muhtemelen 1910’da korsan baskı şeklinde basılarak el altından piyasaya sürülür.”⁷ Tevfik Fikret ve Mehmet Akif arasında kısa bir süre sonra cereyan edecek ve daha sonrasında kaleme alınacak metinlerle de uzayacak olan kavganın ilk çıkış noktası işte bu yayındır. Bilindiği gibi *Târîh-i Kadîm* adlı bu metinde Tevfik Fikret tarih, geçmiş mücadeleler, savaşlar, din, Tanrı gibi temel meselelerde görüşlerini ortaya koyar. İnsanlık tarihini baştan sona savaşlarla ve birbirini boğazlamakla geçen bir hengâme olarak gören ve “hemen her şeye derin bir kin ve nefret içinden bakan şaire göre, bayraklar ve taçlar hep kanlıdır; bu yüzden o, zulmün olmadığı, sulh ve hürriyetin hâkim olduğu bir dünyanın hasretini duyar. Fikret’e göre, bu dünyada insanla Tanrı’yı birbirinden ayıran dine de yer yoktur. Fakat böyle bir dünyayı kim gerçekleştirecektir? Bunu, kurulu beri, büyük bir hakaretle ‘Kitâb-ı köhne’ diye nitelendirdiği, zaman, yani tarih de gerçekleştirememiştir. Bu hususta kâinatın sahibi olan Tanrı’ya karşı insanların yaptığı dualar da ona ulaşmamış veya kabul görmemiştir. Tanrılar neyi isterse, insanoğluna bunlara boyun eğmekten başka yapacak bir şey yoktur.”⁸ Bu sarsıcı fikirlerini *Târîh-i Kadîm*’in ilerleyen kısımlarında da ortaya koymaya devam eden Fikret, bu sefer Tanrı’nın varlığı ve yokluğu sorununu tartışır. O, “insanoğlunun gözlerinin kanlı yaşlarla dolu olmasını bir yaratıcının yapabileceğine bir türlü inanamaz ve bu noktada Tanrı’nın varlığını açıkça inkâr eder; Tanrı’nın en büyük düşmanı olarak da ‘şüphe’yi gösterir. Böylece, şehit isteyen din ve yalvarıp yakarmalara kulak asmayan Tanrı yok olurken, insanoğlu da hürriyetini kazanır ve hasretini çektiği yeni bir cemiyet ve yeni bir tarih kurmaya hazırlanır.”⁹ Ana hatlarıyla özetlemeye çalıştığımız bu görüşleri veren son derece keskin beyitlerden birkaçını, bir fikir vermesi için aşağıda sunuyoruz:

*Her şeref yapma, her sa’âdet piç;
Her şeyin ibtidâsı, âhiri hiç;
Dîn şehîd ister, âsümân kurbân
Her zaman, her tarafta kan, kan, kan!
(...)
Ne şikâyet, ne zulm ü istibdâd;
Ben benim, sen de sen; ne rab, ne ‘ibâd!
(...)*

⁵ Abdullah Uçman, “Tevfik Fikret-Mehmed Âkif Münakaşası”, *Bir Muhalif Kimlik Tevfik Fikret*, (Hazırlayanlar: Bengisu Rona-Zafer Toprak), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 75.

⁶ Eserin aktarılmış tam ve orijinal metni için bk. Tevfik Fikret, *Rübâb-ı Şikeste*, (Hazırlayanlar: Abdullah Uçman-Hasan Akay), Çağrı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 431-442.

⁷ Abdullah Uçman, “Tevfik Fikret-Mehmed Âkif Münakaşası”, *Bir Muhalif Kimlik Tevfik Fikret*, (Hazırlayanlar: Bengisu Rona-Zafer Toprak), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 77.

⁸ Abdullah Uçman, agm., s. 78.

⁹ Abdullah Uçman, agm., s. 78.

*Yırtılır ey kitâb-ı köhne, yarın
Medfen-i fikr olan sahîfelerin!
(...)
Zâtı her yerde nâzır u hâzır...'
Diye vasfeyliyorlar; en parlak
Şıfatın 'lâ-şerike leh'ken bak;
Şu bataklıkta kaç şerîkin var;
Hepsi kayyûm u kadir ü kahhar.
Hepsinin 'lâ-şerike leh' sıfatı,
(...)
Kopsa bir zerre cism-i hilkatten
Duyulur bir tazallüm olsun; sen
Göçüyorsun da 'arş u ferşinle
Yok tabî'atta bir inilti bile!..¹⁰*

İşte hemen her bakımdan 'zehir' kusan; tarih, kahramanlık, din, Tanrı gibi temel değerleri inkâr eden bu manzume, Fikret ile Akif arasındaki kavganın başlamasına sebep olan manzumedir. Etrafindakilerin anlatımlarına bakılacak olursa Akif, bu manzumeyi ilk gördüğünde âdeta beyninden vurulmuşa dönmüştür; çünkü ona göre bu 'küfür manzumesi' onun varlık sebebine, tüm değerlerine ve mukaddesatına küfretmektedir. Mehmet Akif, bu ağır saldırı üzerine Safahat'ın ikinci cildi olan "Süleymaniye Kürsüsü"nde vaizin ağzından Fikret'i tarihe "zangoç" olarak kaydettirecek olan o meşhur dizelerini söyler ve böylece dine, imanına, kitabına ve peygamberine küfreden Fikret'e en ağır şekliyle cevap vermiş olur¹¹:

*Üdebânız hele gâyetle bayağı mahlûkât...
Halkı irşâd edecek öyle mi bunlar? Heyhât!*

¹⁰ Tevfik Fikret, *Rübâb-ı Şikeste*, (Hazırlayanlar: Abdullah Uçman-Hasan Akay), Çağrı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 431-442.

¹¹ Akif'in yakın çevresinden Mithat Cemal Kuntay, onun bu manzumeye niçin bu kadar şiddetli şekilde cevap verdiğini şöyle naklediyor:

"Bir gün Akif, Fikret'in aleyhinde şu mısraları yazdı:

Bu gün Allâh'a söver, sonra bir az bol para ver;

Hiç utanmaz, Protestanlara zangoçluk eder!

Ve

Herifde bandıralar çifte, tek de olsa direk.

Akif'e:

- Bu mısralar sen değilsin, dedim; konuşurken bile kimsenin aleyhinde söylemeyeceğin bu sözleri niçin yazdın?

Akif:

- 'Tarih-i Kadîm' diye bir manzumesi var, okumadın mı? diyor,

Yırtılır ey kitab-ı köhne, yarın,

Maktel-i fikr olan sahifelerin

Beytini okuyor,

- Bu beyit beynimde aylarca öttü, diyerek teessürü vücudundan taşıyor,

- Bu adam Peygamberime sövdü, babama sövse affederdim, fakat Peygamberime sövmek... Bunu ölüüm de hazmetmem, diyordu. Ve yukarıdaki mısraları yazmakta haklı olduğunu zannediyordu."

Bk. Mithat Cemal Kuntay, *Mehmed Akif*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1997, s. 126-127.

*Kimi Garb'in yalnız fuhşuna hasbî simsar;
Kimi, İran malı der, köhne alır, hurda satar!
Eski dîvanlarınız dopdolu oğlanla şarab;
Biradan, fâhişeden başka nedir şi'r-i şebab?
Serserî: Hiçbirinin mesleği yok, meşrebi yok;
Feylesof hepsi; fakat pek çoğunun mektebi yok!
Şimdi Allâh'a söver... Sonra biraz bol para ver;
Hiç utanmaz, Protestanlara zangoçluk eder!"¹²*

Mehmet Akif, kendi değerlerine saldıran Fikret'in manzumesine karşılık olarak bu dizelerle cevap verir ve alıntıda görüldüğü gibi onu, Robert Kolejinde görev yapmasından dolayı ağır bir ifadeyle “zangoç” tabiriyle niteler. Bu, kuşkusuz zaten iyice bunalmış, hayatının sonlarına yaklaşmış olan hasta Fikret'i iyice kızdırır; kendisine zangoç denmesini hazmedemez ve Akif'in çıkışına karşılık olarak Fikret, 1914'te kaleme aldığı *Târîh-i Kadîme Zeyl*'iyle¹³ Akif'e cevap verir. Seksen mısradan oluşan bu manzumenin başına Fikret, “Molla Sırat'a” ithaf ibaresinden sonra Akif'in kendisi için söylediği “*Şimdi Allâh'a söver... Sonra biraz bol para ver;/Hiç utanmaz, Protestanlara zangoçluk eder!*” dizelerini alıntılar. Fikret, *Târîh-i Kadîm*'de olduğu gibi burada da bütün şiddetiyle inkârcılığını sürdürür: Kendisinin de bir zamanlar Akif gibi “muvahhit” olduğunu, “o rana dini” kendisine anlatmamasını, onun bildiğini kendisinin de bildiğini, “kitab-ı gaybı” okuduğunu, “hitab-ı gaybı” dinlediğini, bir zamanlar ezan sesine âşık olduğunu, o sese koştuğunu, “tesbîh ü duâ, savm u salât”ı, hepsini yaptığını, bilmeden görmeden iman ettiğini; Allah'ı, peygamberi sevdiğini ancak tüm bunların “bugün hep geride” kaldığını, çünkü hakikatin anlatılanların dışında başka bir şey olduğunu anladığını, o ana kadar bildiklerinin birer “efsun” olduğunu fark ettiğini söyleyerek yeni ‘amentü’sünü şu dizelerle ortaya koyar:

*Ara, git deyrini, gez Kâ'besini,
Dinle tekbîri, işit çan sesini,
Göreceksin ki bütün boşluktur
Umduğun, beklediğin şey yoktur,
Düzme Allah'ı gibi şeytânı,
Buda'sı, Ehrimen'i, Yezdân'ı;
Topunun hâlikı bir vehm-i cebîn!
(...)
Ben ne ma'bud, ne mu'bid bilirim,
Kendimi hilkate 'âbid bilirim.
(...)
Düşünüp işlemek âyînimdir,
Yaşamak dîni benim dînimdir.*

¹² Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat*, (Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ), İz Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 172; *Mehmed Âkif Külliyyatı*, (Hazırlayan: İsmail Hakkı Şengüler), 2. Cilt, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1990, s. 104-106.

¹³ Eserin aktarılmış tam ve orijinal metni için bk. Tefvik Fikret, *Rübâb-ı Şikeste*, (Hazırlayanlar: Abdullah Uçman-Hasan Akay), Çağrı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 443-446.

(...)

*Enbiyâdan yaşarım müstağni,
Bir örümcek götürür Hakk'a beni.
Kitabım sahn-ı tabî'at kitâbı,
Bendedir hayr u şerrin esbâbı.
Varırım böylece merkade dek;
Ba's ü 'ukbâya mahal görmem pek.*

(...)

*Dîn-i hak bence bugün dîn-i hayât
Sen ne dersin buna ey Molla Sırât!..¹⁴*

Mehmet Akif, kendisine yönelen *Târîh-i Kadîm'e Zeyl* manzumesine daha sonra yayımladığı *Berlin Hatıraları* adlı manzumesinde cevap verir. Ancak bu manzume yayımlandığında Fikret artık hayatta değildir. Ancak Akif, daha sonra *Safahat*'ına bile almayaacağı bu doksan sekiz mısralık manzumesinde artık berhayat olmamasına rağmen Fikret'e öncekine göre çok daha şiddetli ve sert bir şekilde karşılık verir. Söz konusu metin gözden geçirildiğinde açıkça görüldüğü gibi Akif, hem Fikret'e hem de onun etrafındakilere son derece ağır ifadelerle yüklenir. Bunları somutlaştırmak için aşağıya birkaç dizeyi alıyoruz:

*Robert Kolej'deki dâhî-i san'atin kalemi
Vurur bu darbeyi isterse... Çünkü haddine mi
Hükümetin ona kalkıp da i'tirâz etmek?
Herifte bandıralar çiftte, tek de olsa direk!*

(...)

*Deyip de Zangoc'a baş vurdular. O mecnun da
Mukaddesâtına halkın, ibâda, Ma'bûd'a,
Savurdu pencereden havruz uğratırcasına,
Gelip gelip tıkanan levsî pis karihasına!
Boşandı yerlere küfrün bir öyle murdârı:
Ki bağlayıp ebediyet ipiyle a'sârı
Süpürgeler yapsalar imkânı yok temizleyemez!
Bütün cihânı dolaş: Garb'ı, Şark'ı, her yeri gez...
Görür müsün bakalım böyle bir kuduz ilhâd,
Ki ferşi çiğneyerek Arş'a hurlasın? Heyhât!*

(...)

*Ne var ne yoksa mukaddes, onunla bitti demek!
Şebâba hak veririm... Çünkü üç beyinsiz inek
Yazıp dağıttı o mel'un berât-ı isyânı;
Sabîlerin yüreğinden kopardı imânı!¹⁵*

¹⁴ Tevfik Fikret, *Rûbâb-ı Şikeste*, (Hazırlayanlar: Abdullah Uçman-Hasan Akay), Çağrı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 443-446.

¹⁵ Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat*, (Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ), İz Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 513-514. *Mehmed Âkif Külliyyatı*, (Hazırlayan: İsmail Hakkı Şengüler), C. 4, Hikmet Neşriyat, İstanbul, (Tarihsiz), s. 373-382.

Akif ve Fikret Davasına *Nazifane* Bir Bakış

Bu tarz büyük davalarda ‘davayı göreceğ’ kişinin ‘davalılar’ ile olan dinî, siyasi, ideolojik ve bireysel plandaki yakınlığı, uzaklığı, dostluğu, ilişkisi kısaca onlar karşısındaki mesafesi yapılacak olan tahlil ve değerlendirmeleri etkileyeceği için son derece önem arz eder. Bu bakımdan Nazif’in her iki edebiyatçı ile olan münasebeti, yakınlığı ve uzaklığı göz ardı edilmemeli ve mesafe önden belirlenmelidir.

Süleyman Nazif, *Mehmet Akif* isimli çalışmasında söz konusu şahsiyetlerle olan ilişkisini, onlara karşı bakışını bazen doğrudan ifade eder, bazen de kitap boyunca ikisine karşı takınmış olduğu tavır ve üslup ile sezdirir. Metindeki anlatımlara dikkat edilecek olursa, öyle anlaşılıyor ki Nazif’in, bu iki büyük edebiyatçı ile hem doğrudan ilişkisi, tanışıklığı hem de söz konusu şahsiyetlerin sanatkâr kimliklerine derin bir saygısı vardır:

“Ben ikisini de pek yakından tanıdım. Tevfik Fikret’le bir yaşta idik. Mehmed Âkif’den ise beş sene evvel bu dünyaya geldim. Eserlerini okumaktan mütevellid hazz-ı vicdânî istisnâ edilirse ne Tevfik’e bir borcum var, ne Âkif’e minnetdarlığım... Meselâ *Muallim Nâci* ve hattâ *Enderûnî Vâsıf* gibi tarz-ı beyanları meyl ü isti’ dâdımâ en az mülâyim olan eski şâirlerin şu iki şâir-i muasırdan ziyâde bana emekleri sebk etmiştir.”¹⁶

Bu ifadeler, bize Nazif’in söz konusu şairleri “yakından” tanıdığını ve onların eserlerini zevkle okuduğunu ancak ikisinin, onun sanatına herhangi bir tesirinin olmadığını açıkça gösteriyor. Onun her iki şaire olan saygısı ve muhabbetini başka kısımlarda da cümle ve ibare seviyesinde görmek mümkündür. Aşağıda farklı sayfalardan aldığımız cümle ve ibare seviyesindeki şu kullanımların bunu somut olarak gösterdiği kanaatindeyiz:

“Daima sevdiğim ve nâm ü yâdına daima hürmet etmiş ve edecek olduğum Tevfik Fikret...”¹⁷

“Na‘ş-ı bîkesi...” , “... bîçârenin son günleri...” , “İki büyük şairimiz...” , “Tevfik Fikret merhum...” , “Cenâb-ı Hakk seni afv etsin.”¹⁸

Nazif’in eserinde Fikret’e ilişkin kurulan bu cümlelerin benzerleri tabii olarak Mehmet Akif için de kurulmuştur. Hatta ona dair olanlarının biraz daha mutantan, parlak ve heyecanlı oldukları dikkatlerden kaçmaz. Bu durum, ‘Büyük Akif’, ‘iman ve İslam şairi’, “... bu yeni İslâm ve Türk şairi...”¹⁹ gibi ululama sıfatlarının yanında Akif’i, özellikle tarihe mal olmuş diğer büyük şairlerle birlikte anması ve onların yüklenmiş olduklarına benzer misyonu yüklenmiş bir şair olarak telakki etmesinde açıkça görülür²⁰.

¹⁶ Süleyman Nazif, *age.*, s. 46.

¹⁷ Süleyman Nazif, *age.*, s. 56.

¹⁸ Süleyman Nazif, *age.*, s. 47, 55, 65.

¹⁹ Süleyman Nazif, *age.*, s. 43.

²⁰ Bunun için bk. Süleyman Nazif, *age.*, s. 9-10. Bu değerlendirmelerle birlikte dikkate değer bir yorumu da Akif’in *Safahat*’ın Beşinci Kitabı’nda yer alan “Necid Çöllerinden Medine’ye” adlı şiirini ele aldığı kısımda görürüz. S. Nazif, bu şiiri parça parça alıntılıyarak yaptığı tahlilinin bir yerinde Türk şiirinde bu şiir kadar güçlü başka bir metne çok az tesadüf edilebileceğini söyler ve bunun sebeplerini ileri sürer. Ona göre bu şiirdeki başarının iki temel sebebi vardır. Bunlardan ilki Akif’in şairlik kumaşını, iyi bir şair olmasıdır. Ancak Nazif’e göre bu kadar güçlü ve güzel bir manzumeyi “yazmak için yalnız Mehmed Âkif kadar şair olmak kifayet etmez; Mehmed Âkif kadar dindar da olmak lâzımdır.” Çünkü bu manzumede “şâirin aşk u imânî kalbinden kalemine ve kaleminden kâğıda dökülmüştür.” Bk. Süleyman Nazif, *age.*, s. 43.

Kelime, ibare ve cümle seviyesinde yaptığımız bu ve kitaptaki diğer alıntılar, bize S. Nazif'in söz konusu iki 'davalı' ile biliştığını, onların eserlerine hayranlık duyduğunu ancak bu 'dava' etrafında her ikisine karşı eşit mesafede olduğunu, en azından olacağını gösterir²¹. Hatta Nazif, çalışmasının bir yerinde bu iki 'davalı' karşısında 'tarafsız bir his' ile sadece 'bir râsıt ve gözlemci' olarak davranacağını ve aralarındaki meseleyi bu 'itina' ile ele alıp araştıracağını söyler. Nazif'in aşağıdaki ifadeleri bunu göstermektedir:

"Burada her türlü hiss-i taraf-gîrîyi teb'îd ile ve sırf bir râsıt ve müşâhid i'tinâsıyla iki şair arasındaki ihtilâfî tedkik ve bu ihtilâfların esbâb ü sevâikını teharîr edeceğim. Öyle zannediyorum ki bu hususta en çok selâhiyetdar olan üç, dört bî-garaz âşinâdan biri bu satırları yazan âcizdir."²²

Alıntılarda beliren bu ve benzeri tarafsızlık vurguları ile konuya yaklaşacağını belirten S. Nazif'in, Akif-Fikret çarpışmasını veya mücadelesini önce onun ortaya çıkışı, doğuşu açısından ele aldığı ve değerlendirdiği görülür. Ancak hemen belirtilmelidir ki, konunun başında yapılan bu değerlendirme son derece dikkate değer ve bir o kadar da 'nazifane'dir. Çünkü ona göre Akif-Fikret çarpışması, her hâlükârda olması lazım gelen, vaktini bekleyen kaçınılmaz bir mukadderattı. "Mehmed Âkif"le Tefvîk Fikret, aynı hat üzerinde son sür'atleriyle yekdîgere mukabil hareket ettirilmiş iki lokomotif gibi, behemahal müşâdeme edeceklerdi. Etiler. Fakat yaygarayı başkaları kopardı."²³

S. Nazif, kuşkusuz bu çarpışmayı sadece bir 'mukadderat' olarak görüp işin içinden çıkmıyor; aynı zamanda bu mukadderatı doğuran veya kaçınılmaz kılan arka planı da araştırıyor ve yine kendine özgü dikkate değer temellendirmelerle meseleyi çözümlenmeye girişiyor. Bu açıdan bakınca S. Nazif'in, Akif-Fikret çarpışmasının arka planının kavranması ve anlaşılmasının ön şartı olarak gördüğü en hayati noktanın söz konusu şahsiyetleri var eden 'mizaç ve meşrepleri' olduğu anlaşılıyor. Bu itibarla o, öncelikle iki sanatkârın 'mizaç ve meşrepleri' üzerinde duruyor. Ancak bunu yaparken önce bir ölçü ileriye sürüyor. Bu ölçüye göre "şiiir ve şâiriyyetin iki menba'-i ilhâmı var[dır]: *Din, kin.*"²⁴ S. Nazif'e göre bunlardan ilki yani *din*, bir sanatkâra mütemadiyen *aşkı, imanı, ümidi, huzuru, sabrı, tahammülü ve sevinci* terennüm ettirir. O kadar ki inançlı sanatkâr, toplumu ve kişileri eleştirirken, hatta lanetlerken bile içi onlar için ağlar, yanar. O, ait olduğu toplum için yaşayan, onlar için ağlayan bir sanatkârdır. S. Nazif'e göre bu mizaçtan, yaratılıştan "Fransız ise *Lamartin*, Türk ise *Mehmet Âkif* doğar." Buna karşılık kindar sanatkâr ise 'en hayırlı uyarı ve öğütlerinde bile sert, şiddetli ve öfkeli. Sesinin şefkat titremelerinden çok dişlerinin gıcirtısı duyulur. Ağlamayı unutmuş, daha doğrusu bir damla gözyaşı görmemiş gözlerinde kızgınlık ve öfke kıvılcımlarından başka bir şey görülmez. İnsanlığa uzanan ellerinden alınabilecek şey, yumruktur. Toprağın altında değil, üstünde de bir sükûn yeri bulunduğu bile bir türlü ikna edilemez.' S. Nazif'e göre bu mizaçtan, yaratılıştan da "İngiliz ise *Bayron*, Türk ise hayatının son on senesindeki

²¹ Gerçi S. Nazif, her iki şaire eşit mesafede olduğunu, olacağını söyler ama kurmuş olduğu cümlelerde genel olarak Akif karşısında büyük bir coşkunluk ve heyecan içinde olduğu dikkatlerden kaçmaz. Ölümüne yakın bir zamanda kaleme aldığı "İki Secde" yazısında kurmuş olduğu şu ifadeler, kuşkusuz onun genel mübalağalı tarafını verdiği gibi Akif karşısındaki pozisyonunu da gösterir: "Kur'an'ı, Cenâb-ı Hak, Türk lisânıyla inzâl etmeyi murâd etseydi, Cebrâil'i bî-şüphe Safahat şairi olurdu."

²² Süleyman Nazif, *age.*, s. 46.

²³ Süleyman Nazif, *age.*, s. 47.

²⁴ Süleyman Nazif, *age.*, s. 47.

*Tevfik Fikret*²⁵ çıkar. Dikkat edilirse S. Nazif, bu anlatımlarla söz konusu sanatkarların yaratılışlarını/mizaçlarını/yapılarını tecessüm ettirir. Buna göre Mehmet Akif, hem bir şahsiyet, hem de bir sanatkar olarak dış dünyaya son derece iyimser gözle bakan bir insandır. Onun bu iyimser yapısının ana unsuru, motive edici dinamiği inancıdır. Buna mukabil beliren Fikret portresi ise son derece olumsuzdur. Onda süreklilik arz eden bir rahatsızlık, huzursuzluk, kötümserlik ve kriz hâli vardır.

S. Nazif, ilk anda ortaya koyduğu bu iki sanatkarın portresini daha da görünür kılmak için son derece dikkate değer bir enstrümana başvurur: Bu sefer her iki şairin muhtelif zamanlarda çekirmiş oldukları fotoğraflarını ve onların altlarına/arkalarına yazmış oldukları metinlerini çözümlemeye girişir. Ortaya çıkan çözümleme ise gerçekten son derece çarpıcı ve bir o kadar da nazifanedir.

Bu çerçevede onun söz konusu ettiği fotoğraflardan ilki, arkasında “Kimseden ümmîd-i feyz etmem, dilenmem perr ü bâl” dizesi ile başlayıp dört dizeden oluşan şiirin yazılı olduğu Fikret’in meşhur fotoğrafıdır. S. Nazif’in bu fotoğrafa ve arkasındaki şiire ilişkin yorumu üzerinde durulmaya değerdir. Ona göre Fikret’in bu fotoğraftaki görünümü veya tavrı, ‘bir şairin görünüşü ve hâlimden ziyade sonradan görme zenginlerin vaziyet ve tavırlarını’ andırmaktadır. Nazif’in birkaç kelime ile çizdiği bu görüntüyü kavramak için burada söz konusu fotoğrafı hatırlamak gerekir²⁶. Bu ilginç yorumu yaptığı yerde S. Nazif, aynı şekilde Akif’in dostlarıyla Lübnan dağlarında çekildiğini söylediği fotoğraftan da bahseder. Ona göre bu fotoğraf, dostların ‘ilhamı’ yani zorlamasıyla ‘gelişigüzel’ çekilmiş bir fotoğraftır. Zaten bahsi geçen fotoğrafın kendisi, bu hâli açıkça teşhir etmektedir. S. Nazif, fotoğraflardan bahsettiği yerde aynı zamanda onların arkalarındaki/altlarındaki şiirleri de alıntılarla değerlendirir ki, bu da en az fotoğraflara yönelen bakış kadar manidardır. S. Nazif’e göre Fikret’in fotoğrafının arkasında yer alan metin, suretin/görünümün tasviri ve yanı sıra onun mizacının aynasıdır. Çünkü bu şiirde²⁷, tıpkı fotoğraftaki gibi mütekebbir ve mağrur bir birey figürü betimleniyor. Bu birey; faniliği, ölümlülüğü unutan ve yerine tıpkı Tanrı gibi tekliği, yalnızlığı, ihtiyaçsızlığı, kendi kendine yetebilmeyi, beğenmişliği yücelten bir bireydir. Buna mukabil Akif’in dostlarıyla birlikte çektiği fotoğraf ve altındaki kıtalar²⁸ ise tam aksi muhtevadadır: İnanmışlık, alçak gönüllülük, tevazu, fanilik, ölümlülük, kibirsizlik bu şiirde merkezde olan temel değerlerdir. Bu da fotoğrafın sahibinden başkası değildir.

²⁵ Süleyman Nazif, *age.*, s. 47-48.

²⁶ Söz konusu fotoğraf ve arkasındaki şiir için bk. Tevfik Fikret, *Rübâb-ı Şikeste*, (Hazırlayanlar: Abdullâh Uçman-Hasan Akay), Çağrı Yayınları, İstanbul, 2012. (Yeni yazı kısmı s. 43 ve orijinal baskı kısmı s. 13.)

²⁷ Fotoğrafın arkasındaki şiir şöyledir:

“Kimseden ümmîd-i feyz etmem, dilenmem perr ü bâl:/Kendi cevvim, kendi eflâkimde kendim tâ’irim./İnhinâ tavk-ı esâretten girândır boynuma;

/Fikri hür, irfânı hür, vicdânı hür bir şâirim.” (Süleyman Nazif, *age.*, s. 49). Ayrıca bu fotoğraf için bk. Tevfik Fikret, *Rübâb-ı Şikeste*, *age.*, fotoğraf arkası şiiri).

²⁸ Fotoğrafın altındaki kıtalar şöyledir:

“Toprakta gezen gölgeme toprak çekilince,/Günler şu heyûlâyı da, er geç silecektir./Rahmetle anılmaktadır ammâ ebediyyet./Sessiz yaşadım, kim beni, nerden bilecektir?

Bir canlı izin varsa yer üstünde silinmez,/Ölsen seni sırtında taşır toprağın altı./Ey gölgeden ümmîd-i vefâ eyleyen insan,/Kaç gün seni hâtırlayacaktır şu karaltı?..” (Süleyman Nazif, *age.*, s. 50).

Karşılaştırma üzerine kurulu bu çözümler, Akif ve Fikret'in mizaç ve meşrep bakımından taban tabana zıt, farklı ve ayrı yapıların insanı olduklarını gösteriyor ki, bunda tereddüde mahal herhangi bir cihet yoktur. Ancak burada dikkat çeken önemli bir nokta ise şudur: Akif ve Fikret aynı zamanın, devrin ve mekânın sanatkârlarıdır. Dolayısıyla her ikisi de aynı zamanın ve mekânın telkinleri ve ilhamları altında vücut bulmuşlardır. O hâlde aradaki bu zıtlık veya onun tabiriyle “fark-ı azim”in sebebi nedir? Bu, *Mehmed Âkif* adlı çalışmasında S. Nazif'in üzerinde durarak sorguladığı, araştırdığı önemli noktalardan biridir. Bu fark-ı azimin sebebini, çalışmasında sık sık başvurduğu Fransız şairlerinden Sulli Puridom'un küçük bir manzumesiyle açıklar. Son derece dikkate değer olan bu parça, konunun anlaşılması için alıntılanmalıdır:

“Sâhilde yüksek bir kayanın üstüne iki adam çıkarak, denizi dinlemek için gözlerini kapadılar. Birisi ‘Cennetin kopardığı velvele-i huzur ü refâhı işitiyorum’; diğeri ‘Bense Cehennem halkının eninlerini duyuyorum’ dedi.

O vakit sâmi‘anın rüyâlarından mütedehhiş olarak, gözlerini aynı güneş altında tekrar açtılar. Bahr-i Muhît, herkesin rûhuna ve hayâtına göre, muhtelif adamlarla konuşmayı bilir.”²⁹

Bu küçük parçadaki anlatımların yardımıyla tecessüm edilmeye çalışılan figürlerden ilki, söylemeye bile gerek yok, Âkif; ikincisi ise Fikret'tir. S. Nazif, bu kayanın üstünde durarak denizi gözleri kapalı işiten ruhları, yani şairleri daha da görünür kılmak için aynı mekâna, İstanbul'a bakan eserlerine başvuruyor. Başka bir ifade ile birinin “Sis”ine, ötekinin “Süleymaniye Kürsüsü”ne dikkatlerimizi çeviriyor ve iki şairin İstanbul'a, onun kutsal mabetlerine yönelen bakışlarını karşılaştırıyor: Bir tarafta dinî, tarihî tüm yapılara lanetler yağdıran, söven bir ruh; öte tarafta ise aynı yere, mabetlere huzur ve hayat dolu, ruh ve iman sığınağı olarak bakan bir ruh. Bunların ikisi de aynı yere bakmaktadırlar ama ruhlar, bambaşka şeyleri görmekteyler. Gerek önceki alıntıda ifade edilenler, gerekse iki şairin İstanbul'a bakışları üzerinden yaptığı karşılaştırması ile S. Nazif, aslında Fikret'in hasta bir ruh olduğunu telkin ediyor. Akif'in güzel ve iyi duygular üzerine kurulu bir şiirini³⁰ alıntıladıktan hemen sonra kurduğu “İşte zevk-i selimin, yâni hasta olmayan zevklerin şiirden aradığı ve istediği budur.” cümlesi, bu hususu daha da görünür kılıyor.

S. Nazif, Fikret'in bu hasta mizacı ve ruhundan dolayı asla iyi şeyler göremediğini, özellikle inancını yitirdikten sonra dış dünyaya bütünüyle kötümser gözlerle bakmaya başladığını; gazez, kin ve öfkenin onun karakterinin temel unsurları olduğunu, o kadar ki şiir perisinin bile “Ehremen-tynet” yapıda bulunduğunu belirtir.

Değişme, İmansızlık ve Akif'in Asıl İtirazı

Fikret'te dikkati çeken önemli noktalardan biri de onun hayatının ortalarından itibaren öncesine nazaran inanç olarak bütünüyle değişmesi, imandan imansızlığa doğru yuvarlanmasıdır. S. Nazif'in, *Mehmed Âkif* adlı çalışmasında bu sorun üzerine de eğildiği, tartıştığı ve en nihayet ilginç sonuçlar ileri sürdüğü görülmektedir.

²⁹ Süleyman Nazif, *age.*, s. 49.

³⁰ Bu, “Süleymaniye Kürsüsü”nden dikkatlerin caminin içine çekildiği kısımdan alınan bir parçadır. Söz konusu metin için bk. Süleyman Nazif, *age.*, s. 51.

Bilindiği gibi Tevfik Fikret, belli bir yaşa kadar son derece dindar biri olarak hayatını yaşamıştır. Onu yakından tanıyanlardan Ruşen Eşref, *Tevfik Fikret* adlı çalışmasında bu hususu bizzat tevsik etmektedir. Onun anlatımlarına göre Fikret gençliğinde gayet neşeli, şarkılar söyleyen, *Mevlid*'i çok seven, hatta oradan parçaları ezberinde tutan ve zaman zaman müessir şekilde okuyan, gayet sofı olan ve her Cuma günü *Yasin*'i şevkle okuyup ölülerine ithaf eden ve namazını kılan ancak daha sonraları neşesi, sofuluğu ve inancı azalan biridir. S. Nazif, Tevfik Fikret'te görülen bu değişme ve başkalaşmayı son derece ilginç bir yaklaşımla *Mehmet Tevfik'in Tevfik Fikret'e dönüşmesi* şeklinde vazeder. Bu, cidden dikkate değer bir izah ve ifade şeklidir. S. Nazif'e göre Mehmet Tevfik, Tevfik Fikret olduktan sonra da bir süre daha dindarlığı devam etmiştir. "Sabah Ezanında", "Ramazan", "Şehitlikte" şiirleri bunun somut göstergeleridir. Ancak bu çizgisi zamanla tam aksi istikamette değişmiştir³¹. S. Nazif'in burada bu değişimin sebepleri üzerinde durduğu ve bunlara bazı izahlar getirmeye çalıştığı görülmektedir. Ona göre bu değişimin akla gelen sebeplerinden biri, Fikret'in araştırma ve inceleme yapması ve bu yolla inancını kaybetmesi olarak düşünülebilir. Ancak S. Nazif, buna ihtimal vermez; ileri sürdüğü tezle anında bu ihtimali devre dışı bırakır. Çünkü ona göre Fikret, "mektepten çıktıktan sonra" "tabiiyyat ve felsefiyyat ile aslâ meşgul" olmamış, zamanını sadece şiir ile resme hasretmiştir ki, bunlar da imanı zayıflatmaz; aksine ziyadeleştirir. Bu itibarla bilimsel ve felsefi araştırmaların, incelemelerin onun itikadını, inancını "ihlal" ettiği asla iddia edilemez. O hâlde bu değişme ve başkalaşmanın temel sebebi nedir? Hangi saik, Fikret'i, bu noktaya taşımıştır? S. Nazif'in, çok açık ve kati bir dille değilse bile buna gösterdiği bir sebep vardır ki bu, son derece ilginçtir: Onu uzun seneler kemiren hastalığı. Ona göre "Tevfik Fikret, hayatını uzun seneler kemiren ve tedâvi şöyle dursun, teşhis ettirililmekte bile anûdâne ihmal edilen hastalığa dūçâr olduktan sonra, bünye-i uzviyyesi gibi, akide-i ūlâsının temelleri sarsılmaya başladı..."³² Bu sarsıntı ile birlikte inancı, hayata bakışı değişti³³ ve dine, tarihe saldırdı. Kendini toplumdaki soyutladı. Bundan sonra hemen hemen "mağmum ve muzlim" şeyler kaleme aldı. *Târih-i Kadîm ve Târih-i Kadîme Zeyl* de sonraki yapının ürettiği metinlerdi.

Akif'in, Fikret'e bütün kuvvetiyle "saldırması"nın ana sebebi, bilindiği gibi bu *Târih-i Kadîm ve Târih-i Kadîme Zeyl*'dir. Akif, bunlardan ilkinin gördüğünde âdeta beyninden vurulmuşa dönmüş ve Fikret'e son derece ağır ve şiddetli karşılıklar vermiş, onu "Zangoç" diye tavsif etmiştir. S. Nazif, kitabında Akif'in, Fikret'e bu kadar şiddetli şekilde karşılıklar vermesini de ele alarak değerlendirir. Ona göre Akif'in, bu

³¹ Gerçi bu değişme çizgisinde netliğin tam olmadığını özellikle vurgulamak gerekir. Çünkü bilindiği gibi Fikret *Tarih-i Kadîm, Tarih-i Kadîme Zeyl*'leri yazdıktan sonra önceki döneme uygun dinî metinler de kaleme almıştır. Son şiiri buna iyi bir örnektir.

³² Süleyman Nazif, *age.*, s. 53. Bu kötümserliğin ve inancındaki değişimin, onun rahatsız bünyesinden kaynaklandığına dair başka değerlendirmelere kitabın muhtelif kısımlarında da rastlamaktayız. Mesela inancı üzerinde değerlendirme yaptığı kısımda kurduğu şu cümlede geçen bazı kelimeler, onun değişmeyi daha çok ne ile izah ettiğini gösterir: "Tevfik Fikret'in hasta gözü yalnız bir Ehremen görerek, hasta dimağı bunu da nefy ü inkâra tesaddî ediyor." (Süleyman Nazif, *age.*, s. 59).

³³ Bilindiği gibi bu değişimin başka sebepleri de vardır. Mehmet Kaplan, özellikle onun *Robert Koleje* ders vermeye gitmeye başladıktan sonra burada tanıdığı Batılı çevrenin onun inancı üzerinde zamanla olumsuz etkiler bıraktığını, inancını kaybetmesinde etkili olduğunu söyler. Bunlara, aynı zamanda Fikret'in yaşadığı ağır siyasal baskı ortamını da kuşkusuz ilave etmek gerekir. Daha geniş bilgi için bk. Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret Devir-Şahsiyet-Eser*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1995.

konuda Fikret'e bütün kuvvetiyle yönelmesi ve onu son derece ağır bir şekilde zangoç diye nitelemesinin temel nedeni, Fikret'in *Târîh-i Kadîm* ve *Târîh-i Kadîme Zeyl* manzumeleriyle Akif için mukaddes olan, deyim yerindeyse onun varoluşunun esası adedilebilecek değerlerini ayaklar altına alması, onlara hakaret etmesi ve küfretmesidir. Yoksa Fikret, bu değişmeyi, inançsızlığı medeni fikirli insanların yaptığı gibi sadece kendisiyle sınırlı bıraksa ve kendisi gibi olmayanların duygu, düşünce ve inançlarına saygı duysa, herhangi bir sorun teşkil etmezdi. Çünkü hangi sebeple olursa olsun kişi, önceki inancını "tebdîl ve tağyîr etmiş ise, bunun hayr u şerri kendisine râci' olur; [onu] kimsenin takbîh etmeye hakkı yoktur."³⁴ Ancak o, tam aksine kendisi gibi olmayan, duymayan, düşünmeyen insanların kutsallarına, inançlarına, vicdanlarına saldırdı. Kutsallara ve vicdanlara yönelen her saldırı mutlaka karşılık bulur. Akif'in çıkışı da bundan başka bir şey değildir:

"Medenî bi'l-fikr olanlar, kendileri gibi duymayan ve düşünmeyenlerin duygu ve düşüncelerine hürmet ederler. [...Ancak Fikret] vicdânının inkılâb-ı meş'ûmunu, başkalarının mukaddesât-ı vicdanına söven bir manzûme ile i'lân edince, o zaman herkes, husûsiyle kalbindeki hiss-i îmânının o sözlerle cerîha-dâr edilmiş olduğunu ve o cerîhanın acılarını duyan her mü'min kendinde bir hakk-ı itâb ü cevâb görür. İşte Mehmed Âkif ile Tevfik Fikret'in arasında tasaddüs ve bilâhire hepimizin ve emînim ki, o iki şâirin de te'essüfünü istilzâm eden arbede-i kalemiyyenin sebebini vicdânların bu müsâdemesinde arayınız."³⁵

Sonuç

Akif-Fikret davası, Fikret'in *Târîh-i Kadîm* şiirini kaleme alması, bu şiirin elden ele dolaşması ve basıldıktan sonra şiiri Akif'in görmesi ile diğer birçok inanan gibi bunu kendi mukaddesatına büyük bir saldırı ve küfür olarak değerlendirip ona son derece şiddetli şekilde manzum karşılıklar vermesiyle başlar. Ardından Fikret'in *Târîh-i Kadîme Zeyl* 'le Akif'e cevap vermesi, Akif'in de Fikret'in ölümünden sonra "Berlin Hatıraları"nda çok daha ağır bir şekilde karşılık vermesiyle devam eder. Bu şekilde başlayıp devam eden iki sanatkârın kavgası ve mücadelesi, onları sevenlerin, taraftarların araya girmesiyle büyür ve çokça yazılar, kitaplar yazılmasına ve araştırmalar, incelemeler yapılmasına sebep olur. Mehmet Akif'i yakından tanıyan, ona saygı ve hayranlık duyan S. Nazif'in *Mehmet Akif* çalışması da bu kavga sürecinde ortaya çıkan ilk metindir.

S. Nazif, *Mehmet Akif* adlı çalışmasında Akif'i bilinen üslubu çerçevesinde genelde *hamasi* ve *heyecanlı* bir yaklaşımla ele almıştır. İki şairi karşılaştırdığı, 'davalarını gördüğü' kısımlarda Akif ile Fikret'i, önce mizaç ve meşrepleri bakımından ele almış ve onları taban tabana zıt iki şahsiyet olarak ifade etmiştir. S. Nazif, bunlardan ilkinin dışa dönük, iyimser, imanlı ve her zaman toplum içinde kaldığını; ikincisinin ise özellikle belli bir yaştan sonra içe dönük, toplumdaki kendini soyutlamış ve bağı kopmuş, tek başına, kavgacı, karamsar, ümitsiz ve imanını kaybetmiş bir figür olarak yaşadığını söyler. S. Nazif, bu yapıyı yani sonraki Fikret'i büyük ölçüde ilerleyen yıllarda onda beliren ancak teşhis edilmesinde oldukça gecikilen rahatsızlığına bağlar.

³⁴ Süleyman Nazif, *age.*, s. 55.

³⁵ Süleyman Nazif, *age.*, s. 55.

S. Nazif, Akif'in Fikret'e ağır bir dille yönelmesi ve eleştirmesini, Fikret'in önceki inancından uzaklaşması ve imansız olmasından değil, onun kendi mukaddesatını ayaklar altına alması ve ona saldırmışından ileri geldiğini özellikle belirtir.

Kaynakça

- Akay, Hasan, *Tevfik Fikret*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1998.
- Duymaz, Recep, "Mehmet Âkif Ersoy'un Şahsiyetinin Kaynakları", *Bilimin ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, S. 73, Mart 2006.
- Düzdağ, M. Ertuğrul, *Mehmed Akif Ersoy*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.
- Ersoy, Mehmed Akif, *Safahat*, (Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ), İz Yayıncılık, İstanbul, 1991.
- Kaplan, Mehmet, *Tevfik Fikret Devir-Şahsiyet-Eser*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1995.
- Karaveli, Orhan, *Ölümünün Doksanuncu Yılında Tevfik Fikret ve Halûk Gerçeği*, Pergamon, İstanbul, Eylül 2005.
- Kuntay, Mithat Cemal, *Mehmed Akif*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1997.
- Mehmed Âkif Külliyyatı*, (Hazırlayan: İsmail Hakkı Şengüler), C. 2-3, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1990.
- Parlatır, İsmail, *Tevfik Fikret*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- Süleyman Nazif, *Mehmet Akif*, Amidi Matbaası, İstanbul, 1924.
- Süleyman Nazif, *Mehmed Akif*, (Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ), İz Yayıncılık, İstanbul, 1991.
- Tansel, Fevziye Abdullah, "Muallim Naci ile Rezaizâde Ekrem Arasındaki Münakaşalar ve Bu Münakaşaların Sebep Olduğu Edebî Hâdiseler", *Türkiyat Mecmuası*, C. 10, 1953, s. 169-200.
- Tanyu, Hikmet, *Tevfik Fikret ve Din*, İrfan Yayınları, İstanbul, 1972.
- Tevfik Fikret, *Tarihi Kadim-Doksan Beşe Doğru*, (Hasan-Âli Yücel - Ekllemelerle yayına hazırlayan: Canan Yücel Eronat), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.
- Tevfik Fikret, *Halûk'un Defteri*, (Hazırlayan: Abdullah Uçman), Çağrı Yayınları, İstanbul, 2006.
- Tevfik Fikret, *Rübâb-ı Şikeste*, (Hazırlayanlar: Abdullah Uçman - Hasan Akay), Çağrı Yayınları, İstanbul, 2012.
- Uçman, Abdullah "Tevfik Fikret-Mehmed Âkif Münakaşası", *Bir Muhalif Kimlik Tevfik Fikret*, (Hazırlayanlar: Bengisu Rona-Zafer Toprak), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

EDİRNE'YE EDEBÎ AÇIDAN BİR BAKIŞ DENEMESİ

Yrd. Doç. Dr. Özcan AYGÜN
Trakya Üniversitesi

A sya kıtasının Avrupa'ya açılan sınır kapılarını hudutları içerisinde bulunduran Edirne, uzun çağlardan beri son derece stratejik ve jeopolitik önem arz eden bir şehirdir. Bu nedenle de değişik dönemlerde değişik milletlerin yaşadığı önemli yerleşim yerlerinden biri olmuştur.

Edirne şehri, Trakların en büyük boylarından biri olan *Odrisler* tarafından kurulmuştur ve o zamanki adları: *Odrisa*, *Odrisia*'dır. Makedonyalılar zamanında, *Orestia*, *Orestas* ile şehir merkezi dışındaki yerlere verilen adı: *Gonni'dir*. Roma İmparatoru Hadrianus zamanlarında anılan adları: *Hadrianopolis*, *Hadrianupolis*, *Adrianopolis*, *Adrianupolis*, *Adrianople*, *Adrianopel'dir*. Osmanlı Devleti'nin başlangıç zamanlarındaki adları: *Edrinus*, *Edrinabolu*, *Edrenos*, *Edrüne*, *Edrune'dir*. I. Murat zamanında adı Edrine olarak değiştirilir. 15. asırda şehrin adı; *Edrene* olarak anılır. 18. asırdan sonra bugünkü adla anılmaya başlanır: *Edirne*. Bilhassa Osmanlı nesir edebiyatında şehre verilen isimler şunlardır: “*Dârü'l-mülk*”, “*Dârü'l-feth*”, “*Dârü's - Saltana*”, “*Dârü'n-Nasr*” ve “*Tahtgâh-ı Edrine*”.¹

Edirne'nin Türklerle tanışması, dünyanın önemli olaylarına merkezi bir mekân olan güzide bir Osmanlı şehri oluşu ve Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik edecek derecede önemli bir görev üstlenişi ise 5- 6 Mayıs 1361 tarihinde gerçekleşen fethiyle başlar.²

¹ Daha detaylı bilgi için bk: <http://www.edirnedn.com>.

² Yedi-sekiz yıl öncesine kadar bu fetih tarihi 1363 olarak biliniyordu. Bk.: “Babaeski ile Pınarhisarında Sazlıdere mevkiine kadar gelmiş olan Rum ve Bulgar kuvvetleri ile yapılan kesin bir meydan muharebesi sonunda düşman bozulmuş, bu bozgun sonucunda da Edirne zapt edilmiştir (764 H./1363 M.). İsmail Hakkı Soyyanmaz, *Edirne'nin Fetih Günleri Bayramlarının, Çingene (Kakavağ) Şenlikleri'ne Dönüşümü*, İlk Baskı, Eser Matbaacılık, Edirne, Aralık 2003, s. 7.” Fakat en son araştırmalara göre önce 1362'ye ardından bu fetih tarihi 1361'e düşmüştür. Bu konuda en ciddi araştırma ise ünlü tarihçi Halil İnalcık tarafından yapılmıştır. “Edirne'nin Fethi” adlı makalesindeki ifadeleri şöyledir: “Oruç'un Manisa nüshasında (Muradiye Kütüphanesi, yazma 1373, v. 4ra) aynen bu kaydı buluruz: ‘Kum – kalesi kapısını açıp kaleyi (Edirne kalesi) verdiler; ol yıl içinde güneş tutulup yıldızlar tamam göründü, Hicretin sene 762 Edirne fetholundu.’ Burada bilhassa dikkati çeken nokta, Edirne'nin güneş tutulduğu yılda fethedilmiş olduğu kayıdır. İlk defa Fr. Babinger, bu noktaya dikkati çekmiş ve yapılan hesaba göre bu güneş tutulmasının 5 Mayıs 1361 tarihine rastladığı tespitinde bulunmuştur. Oruç, bu kaydı, takvimlerden alıp Aşık Paşazade rivayetine eklemiş, böylece onun tarafından Edirne fethi için H. 761 ve H. 762 yılları yan yara zikredilmiştir. Güneş tutulması hakkında Osmanlı takvimlerinin verdiği bilgi Zeyni'l-Müneccim'in 779 de yazdığı takvimde mevcuttur. Hicri 762 tarihi

Tarihimizin önemli kilit zaferlerinden olan ve günümüzde Sarayakpınar köyü hudutları içinde kalan Sırsındığı³ Zaferi'yle üstlendiği önemli görev, bir kez daha tescillenir; ardından Balkan Yarımadası ile Rumeli topraklarına doğru ilerleyiş maceramızla devam ederek günümüze değin süre gelir.

Topraklarının verimliliği ve bu verimi arttıran Meriç ve Tunca nehirleri; Yunanistan ile Bulgaristan'a sınırları itibarıyla komşu oluşu; Bulgaristan'a açılan sınır kapıları: Kapıkule, Hamzabey ile Yunanistan'a açılan Pazarkule ve İpsala sınır kapıları sayesinde Edirne şehrinin önemi günümüzde daha da artmıştır. Diğer taraftan, Lalapaşa ile Süloğ- lu ilçeleri arasında kalan bölgenin organize sanayi bölgesi olarak işaret edilmesiyle ve AB'ye uyum süreçleri çerçevesindeki gelişmeler ve üyelik görüşmeleriyle şehrin önemi her geçen gün artmaktadır. Bundan sonra daha da artacağı muhakkaktır. Sahip olduğu tabii güzellikler ve coğrafi konum, yanı başında edalı edalı akıp duran Arda, Tunca, Meriç nehirleri ve Kirişhane ovasının ziraata elverişli kıldığı topraklar, başkent olmuş bir şehre yaraşır duruş, asırlar içinde Osmanlı ve Avrupa arasında üstlendiği misyon, tarihî ve kültürel miras olarak sinesinde barındırdığı eserleriyle Edirne bu öneminin, asırlarca da devam edeceğini müjdeler gibidir. Zaten şehrin başta Selimiye olmak üzere bütün bu eserleriyle *Dünya Kültür Mirası* çerçevesi içerisinde korumaya alınması da bunun göstergesi olsa gerek.

Rıdvan Canım'ın verdiği bilgiler, fetih sonrası Edirne'deki gelişmeleri en güzel şekilde özetler gibidir:

“Edirne'nin gerçek siyâsî ve kültürel tarihi Osmanlı-Türk hakimiyeti ile başlar. Edirne, ancak Türklerin eline geçtikten sonra büyük bir gelişme göstermiş ve bu vadede, İstanbul, Bursa, Bağdat, Mısır gibi Osmanlı imparatorluğunun belli başlı idare, bilim ve kültür merkezleri arasına girmiştir. Müteakip asırlar boyunca Rumeli fetihlerinde birinci derecede rol oynayacak olan Edirne'nin Türkleştirilmesi çalışmaları ilginç olduğu kadar

---

Miladi 11 Kasım 1360 - 2 Ekim 1361 tarihleri arasında rastlar. Babinger'in bu güneş tutulması için hesapladığı 5 Mayıs 1361 tarihi de aynı H. 762 yılı içindedir.” Bk: http://www.inalcik.com/images/pdfs/32094858Edirne'nin_fethi.pdf, s. 157-158.

Edirne'nin fethinde görev alan iki ünlü komutan Lala Şahin Paşa ile Hacı İlbey'dir. Zira, (H:763-M:-Mart 1361) yılı ilkbaharında Rumeli'ye geçen Sultan I. Murat'ın ordusu, bilinen fetihlerden sonra Sazlıdere'de Edirne Tekfuru ordusunu yenerek Edirne'ye ilerleyen Lala Şahin Paşa ve Hacı İlbey ordularına katılmış; H:763 şevvali başları / M:1361 senesi harman sonu veya temmuz başında da Edirne şehri Osmanlılar tarafından alınmıştır.

Bu konuda geniş bilgiler veren bir başka kaynağa daha bakılabilir: “Çetinkaya Apatay - Can Kapyalı, *Anadolu, Rumeli, Sonrası...* (*Edirne'nin Doğusunda ve Batısında Bir İmparatorluk Serüveni*), İstanbul 2000”.

³ Osmanlı kuvvetlerinin Haçlı ordusuyla yaptığı ilk savaştır (1364). Bir başka adı “Meriç Savaşı”dır. Sırsındığı Zaferi, sonraki dönemlerde Osmanlı topraklarına dâhil olacak Balkan ve Rumeli coğrafyasındaki yerlerin aynı zamanda anahtarı konumundadır. Zira Edirne'nin fethi ile Sırsındığı Zaferi, o tarihten sonra değişik tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu tarafından çıkılacak seferlere, kazanılacak zaferlere ve yapılacak antlaşmalara ve bunlar neticesinde Türklerin yerleşeceği yerlere, kazanılacak idarî yönetim haklarına sahip olma serbestliğini de beraberinde getiren iki önemli olaydır. Söz konusu iki önemli olayın ardından bu topraklarda stratejik önem arz eden yerlere hassasiyetle yöneliş başlamıştır. 1367'de Samakov Zaferi kazanılır. Yedi yıl sonra, yani 26. Eylül 1371'de Haçlılar, tekrar Osmanlı'ya saldırır. Çirmen ovasında Osmanlılar tekrar büyük bir zafer kazanırlar. Zaferin adı: Çirmen'dir. Daha ayrıntılı bilgi için bk.: Refik Özdek, *Türklerin Altın Kitabı*, C. 2, Tercüman Yayınları, İstanbul 1990, s. 323-326; Oral Onur, *Sırsındığı Zaferi*, ABC Ofset Matbaası, Edirne 1995, s.16-19.

önemlidir de.. Çünkü genelde Rumeli'nin ve bilhassa Trakya'nın fethinden sonra bölgenin Türkleştirilmesi yolunda bilhassa Edirne'de başlatılan çalışmalar çekirdek olma veya merkezî olma karakteri kazandı. Özellikle yapılan iskân çalışmaları, zamanla Osmanlı devletinin yerleşim politikalarına örnek teşkil etmiştir. Bilindiği üzere Edirne'nin fethi sırasında I. Murad tahtta bulunduğu halde, şehrin kuşatılması ve fethi Lala Şahin Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir. Kaynaklarda ifade edildiğine göre fetih sırasında Edirne'yi dört tarafından kuşatan bir kale vardı, işte bu sebepten dolaydır ki, fetihten sonra şehrin asıl halkı kale içerisinde kalmış, zamanla artan nüfus sebebiyle gelişim kale çevresinde devam etmiştir. Bu gelişmeler esnasında yeni kurulan Türk mahallelerinin Yenimaret (II. Bayezid), Yıldırım, Muradiye, Sultan Selim gibi adlar taşımaları, Osmanlı padişahlarının bu konuda önderliğini gösterdiği gibi, Malkoç Bey, Sofu Bayezid, Yakup Paşa, Şah Melek, Hacı İvaz Paşa, Umur Bey, Zağanos Subaşı, Beylerbeyi Sinan Bey, Fahreddin Acemî (Kabri, Edirne Dârülhadis Camii güney tarafındadır), Veliyüddin, Hasan Paşa, Ali Kuşçu, Lâri Çelebi, Şeyh Sücâ, Sefer Şah, Hoca Sinan ve Müeyyedzâde gibi, Osmanlı'nın ilk komutanları, akıncıları, bilim adamları ve şeyhleri Edirne'nin birer mahallesini kurmakla şehrin Türkleşmesinde öncülük etmişlerdir. Yine bunlarınyanında Devlet Şah Hatun, Âlem Şah Hatun, Selçuk Hatun, Dâye Hatun, Sitti Hatun, Bülbül Hatun, Bezirci Hatun, Firuz Paşa, Sarıca Paşa, İbrahim Paşa eşleri gibi kadınlar; Çakır Ağa, Arif Ağa, Mahmud Ağa, Hazinedarbaşı Sinan Bey, Fındık Fakih, Sevindik Fakih, Şeyh Alaeddin, Şeyh Mesud, Şeyh Salih, Baba Haydar, Bedreddin Baba gibi ulular da yer alır. Edirne, Bursa'dan sonra Osmanlı devletine uzun bir süre başkentlik eder. Bu süre içinde Edirne, sarayları, medreseleri, tekke ve zaviyeleri, türbeleri, camileri, hanları, hamam ve ker-vansarayları, bedesten ve kapalı çarşıları, çeşmeleri, sebilleri, Meriç ve Tunca nehirleri üzerindeki meşhur köprüleri ile bilim, fikir ve sanat hayatının da merkezi olmuştur.”⁴

Edirne'nin fethinden sonra kale içinde oturan Osmanlılar, kalenin dışında da mahalleler kurarlar. İnsanların yararına olacak eserler yapmaya başlarlar. Hibri Abdurrahman Çelebi (H. 1046-M:1636) tarihinde yazdığı eserinde, Edirne'de o zamanlarda 160 mahalle olduğunu belirtir.

Evlîya Çelebi de H: 1063/M:1652'de Edirne'ye gelmiştir ve *Seyahatname*'sinin Edirne bölümünde şehir hakkında önemli bilgiler verir.

Bir zamanlar dünyanın dört büyük kenti arasında olan Edirne'nin, dünya edebiyatçıları tarafından değişik zamanlarda, çeşitli yönleriyle ele alınması da kaçınılmazdır. Edirne'de bulunan yabancı seyyahların en bilinenleri: Philippe De Fresne Canay (1573), Polonyalı Simeon (1608-1619), Chevalier d'Arvieux (1673), Aubrydela Motraye (1707), Helmuth on Moltke (1835), James Baillie Fraser (1835), Annie Brassey (1878) ve Lady Montagu'dur ve şehri onların kaleminden öğrenmek ayrı bir gurur kaynağıdır.

Edirne'de bulunan Lady Montagu'ya göre “Edirneli olmak en büyük zenginliktir.” ve bu ifadeyle şehrin değeri son derece güzel bir şekilde dile getirilir. Ünlü Türk gezgini Evliya Çelebi, 1652 yılında yanında bulunduğu Melek Ahmet Paşa ile birlikte Edirne'ye gelmiş ve onun hastalığı üzerine yirmi gün Edirne'de konaklamış; o sıralarda gördüklerini de yazmıştır.

Evlîya Çelebi'nin şehre dair anlattıklarına bakarak şehrin tarihi, kalesi, mahalleleri, caddeleri ve buralarda yaşayanlar, pazarları, çarşıları, camileri, tekkeleri, hayrat olarak

⁴ Rıdvan Canım, *Edirne Şairleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, s. 2-3.

yaptırılmış çeşmeleri, sebilleri, sultan ve vezir sarayları, Tunca kıyısındaki köşk ve yüksek konakları, Sultan IV. Mehmet zamanındaki seferler ve yapılan fetihleri, fethedilen kaleleri, kervansarayları, tüccar ve bekâr hanlarını, bedestenleri, hamamları öğrenmek mümkündür. Diğer yandan Çelebi'nin II. Bayezid tarafından yaptırılan hastane ile buradaki başarılı cerrahlardan, şehirdeki imam, hatip ve bilginlerin sayı itibarıyla çokluğundan, Edirneli erkeklerden, hanımlardan ve hanımlarının güzelliklerinden, Yıldırım'daki hastanede delilere musiki konserleri verilmesinden bahsedişine şahit oluruz. Nehirlerini, köprülerini, bağlarını, bostanlarını, bostanlarının genişliğini, bağlarının çokluğunu, buğday, bakla, şeftali ve ayvasının bolluğunu, arpasının azlığını, helva, boza ile şarabını, yazın sıcak, kışın oldukça soğuk olduğunu yine onun ifadeleri sayesinde biliriz.

Osmanlı tarihçisi Naima, *Naima Tarihi*'yle kayıtlara geçen 1657 Edirne kışını, o döneme ilişkin ilginç kesitleri bizlere sunar.

Cumhuriyet dönemi Edirne tarihçilerinden Osman Nuri Peremeci ise "Edirne'de Eski Sporlar" başlığını taşıyan yazısında Edirne kışlarına başka bir açıdan yaklaşır ve kışın yapılan kızak yarışlarından bahseder.

Nahit Sırrı (Örik) tarafından 1939 yılında kaleme alınan ve 1941 yılında Ankara'da basılan "Bir Edirne Seyahatnâmesi"nde ise bundan yarım asır önceki Edirne hakkında son derece değerli tespitlere rastlarız. Eser, yedi ana bölümden meydana gelmiştir. "Edirne-İstanbul Yolu" adını taşıyan birinci bölümde yazar şehre girişini anlatır. Eski zamanları hayâl eder:

"Salt. 31 Kânûn-ı sâni. 1939. Kurban Bayramının da ilk günü. Dün bilet aldığım zaman arabanın yedibuçukta kalkacağını otobüs idarehanesinden öğrenmiştim" satırlarıyla başlayan seyahatnâmenin bu bölümünde yazar, Sirkeci'den Edirne'ye doğru yola çıkışıyla Çorlu, Lüleburgaz, Babaeski ve Havsa'dan sonra Edirne'ye girişini şu satırlarla dile getiriyor: "Nihayet şehri saran büyük ve asırdide ağaçların yeşil dallardan mevsim sebebiyle mahrum yüksek gövdeleri görüldü. Viyana önlerine kadar varmış ve ilk zamanlar hemen daima zafer ve sonraları hemen daima bozgunla bitmiş seferleri için burada kaç kereler toplanmış olan Yeniçeri orduları gözlerimin önünde birden canlandı."(s.6)

Eserin giriş bölümü sayılabilecek bu kısımda Nahit Sırrı, bir taraftan da Lamartine'i sorgular ve onun Edirne ve civarına yapmış olduğu gezisinde bu şehri ve civarını gerektiği biçimde ele alıp tanıtmamasından yakınır.

İnsanlar gibi şehirlerin de bir kimliği vardır. Hele başkentlik yapmış olanların ise bu kimliği çok daha özel ve farklıdır. Başkentlik görevini tamamlasalar da, üzerinden asırlar geçse de bu şehirler geçmişlerine dair önemli izler taşırlar. Mazilerini asla unutmazlar. Üstlendikleri görevlerden dolayı bütün haşmet ve gururlarıyla ayakta dururlar. Kısacası şehir asla unutmaz ve unutturmaz. Sinesinde barındırdığı güzeller ve güzellikler ile de daima hatırlanırlar. Edirne'nin fethinden İstanbul'un fethine kadar geçen sürede şehir, 92 yıl başkentlik yapar. Payitaht olduğu bu günlerde hızlı bir şekilde imar edilir. Her tarafı mimari eserlerle donatılır. Diğer taraftan, önemi asırlarca devam edecek olan büyük bir eğitim, kültür, bilim ve sanat merkezi haline getirilir. İşte bu yüzden Edirne, geçmişten günümüze kadar birçok yönüyle ele alınıp işlenmiş; mazisi şanlı, geçmişi köklü ve şöhreti dillere destan bir şehirdir.

Yukarıda söylediklerimizi de göz önüne alarak, şehrin alınışından günümüze değin değişik şairler tarafından çeşitli eserlerde hangi yönleriyle ele alındığına şöyle bir bakarsak şunları sıralamak mümkündür: folkloru, tarihi, mimarisi, coğrafyası, iklimi ve insanı,

havası, suyu, toprağı, coğrafi konumu, mevsimleri (özellikle kışları ve yazları), stratejik ve jeopolitik önemi, Osmanlı Devleti'nin başkenti oluşu, Balkanlara açılan önemli bir kapı olması, Rumeli topraklarının fethinde önemli rol oynayışı ve kilit zafer olarak kabul edilen Sırsındığı Zaferi'nin burada kazanılması, asırlarca önemli bir ticaret merkezi oluşu, Balkanların ve Rumeli topraklarının uzun yıllar buradan idare edilmesi, Asya ile Avrupa kıtalarını birbirine bağlaması, yeşille bezeli coğrafi güzellikleri, başta şaheser Selimiye olmak üzere tarihi eserleri, Fatih Sultan Mehmet gibi sinasinden yetişen önemli devlet adamları, sanatçı, şair ve yazarları, doğal afetleri, savaş yılları ve yaşadığı Rus, Yunan ve Bulgar işgalleri, Sarayı ve Söğütük gibi dillere destan mesire yerleri, sarayları, köşk ve kasırları, eğitim kurumları, darüşşifası, bedesten, çarşı ve pazarları, camileri, kubbeleri, çeşme ve sebilleri, köprüleri, av partileri, şehzade düğünleri, önemli bir kültür, bilim ve sanat merkezi oluşu, asırlardır süregelen er meydanı Kırkpınar'ı, Kakava şenlikleri.

Şehir, laleleriyle, bademlikleriyle, geniş bahçe ve bostanlarıyla, özellikle 17. asırda Bulgaristan yoluyla tüm Avrupa'ya uzanan dillere destan gülleri ile de meşhurdur. Gül yağı, gül suyu gibi ürünleriyle asırlarca tadı damaklarda kalmışçasına -eserler aracılığıyla anlatılan- gül lokumları ve gülbeşekerleri de geçmişte hayli şöhret kazanmıştır.

Havası, suyu son derece güzel olan Edirne'nin toprağı da verimlidir. Değişik ürünlerin yetişmesine imkân tanır. Bundan gül de nasibini alır. Kış mevsiminde bile maden ocağındaki yakuta benzeyen kıpkırmızı güllerini gören vardır. Naili'nin beyiti buna güzel bir örnektir:

“Lutf-ı hevâ-yı hurremi hâk içre gösterir - Fasl-ı şitâda gülleri yâkût-ı kân gibi”

Edirne'yle özdeşleşen ve şöhret kazanan devâ-yı misk, mis sabunu, oğul balı, aynalı süpürge ile badem ezmesi de şairlerin gözünden kaçmaz. Arif Nihat Asya, “Edirne” adını taşıyan ve vefatının ardından yayınlanan bir şiirinde, Edirne'nin “deva-yı misk”, “mis sabunu” ve “oğul balı” satılan pazarlarının bugün nerede olduğunu sorar. Şehrin fethi sonrası, askerlerce atılan sevinç kahkahalarından dolayı Kakava adını almasını, şenliklerin de bu adla anılmasını aşağıdaki dördlüğüyle hatırlatır gibidir:

*“Nerde o bahtiyar yıllar
Kırkpınar'lı Kakava'lı;
Pazarları devâ-yı misk
Mis sabunu, oğul balı?”*

Divan edebiyatında şehirleri konu edinen çeşitli eserler vardır. Söz konusu eserlerin hem manzum hem mensur örnekleri mevcuttur. Manzum örneklerle daha sık karşılaşmak mümkündür. Şehrengizler, esas itibarıyla şehirlerin güzellerini ve güzelliklerini anlatırlar. Edirne'nin güzelliklerini ve güzellerini anlatan şehrengizlerde karşımıza çıkan şehir ise bir başka güzeldir. Edirne için şehrengiz yazan şairlerden ilk akla gelenler de; Mesihî, ve Kerimî, Taşlıcalı Yahya ile Zâtî'dir.

Priştineli Mesihî'nin *Edirne Şehrengizi*'nde yer alan ve şehrin güzelleri ile güzelliklerini konu edinen manzum tasvirler ise son derece canlı tablolar niteliğindedir. Eser okunduğunda da görüleceği gibi şair gümüş tenli güzelleri methetmeyi ihmal etmez:

*“Edirne şehrinin dilberlerini - Semen-sîmâ vü sîmîn-berlerini
Edem her birine medh ü senâlar - Niyâz u sûz ile bin du'âlar”*

Bu şehrengizlerde, Edirne'nin değişik güzellikleri ile güzelleri öne çıkarılarak işlenmiştir. Şehrengizlerin dışında nesip bölümünde Edirne şehrinin tasvir edildiği şiirlere; Nef'i ile Nâ'îli'nin Edirne kasideleri, Şeyhülislâm Yahyâ'nın da Edirne için yazdığı iki gazeli örnek olarak verilebilir.

Şehirlerin övgüsünü yapıp güzelliğini tasvir etmek amacıyla yazılan şehir şiirlerinde, genellikle dört temel unsura yer verilir. Bunlar tabiat güzelliklerinin, şehirlilerin, mimarî eserlerin ve olayların tasviridir. Şehirlerin övgüsünün yapıldığı şiirlerin yanı sıra bir şehrin kaybı nedeniyle yazılan şehir mersiyeleri de şehir şiirleri olarak kabul edilebilir. Edirne için yazılan şiirlerde de bu tür güzelliklere yer verilmiştir.

Edirne için müstakil şehir monografileri bile yazılmıştır Abdurrahman Hıbrî Efendi'nin yazdığı "Enisü'l-Miisâmirîn" adını taşıyan ve değerli bir şehir tarihi olan eser, kendine konu olarak Edirne'yi seçmiştir. Beşir Çelebi'nin yazdığı *Târih-i Edirne*, Ahmed Bâdî Efendi'nin eseri *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, Örfî Mahmud Ağa tarafından kaleme alınan *Edirne Tarihi* veya Örfî Tarihi, Edirne Vilâyet Matbaası Müdürü Mustafa Şevket Bey'in hazırladığı *Edirne Salnamesi 1870-1902*, Bedia Özden'in *Edirne Tarihi -1362-1451* adlı eseri, Osman Nuri Peremeci'nin *Edirne Tarihi* ile Tosyavîzâde Rıfat Osman'ın *Edirne Rehnümâsı* Edirne'yi anlatan eserlerdir. Bu eserlerin bazılarında Edirne hakkında tarihî, coğrafi bilgilerin yanı sıra edebî ve kültürel bilgileri de bulmak mümkündür.

İstanbul'un fethinden sonra, başkentliği devretse de Edirne'nin önemi yine devam eder.

XVI. asırdan itibaren Türkçenin aruza uydurulmasındaki güçlükler ileri sürülerek veya gerekçe gösterilerek Arapça ve Farsça kelime ve tamlamaların yoğun bir şekilde dilimize girdiği dönemde Aydınlı Visalî, Tatavlı Mahremi, Edirneli Nazmî yabancı kelimelere mümkün olduğu ölçüde az yer vererek, Türk zevkine uygun şiirler kaleme almışlardır. Bu hareket, "Türkî-i Basit" hareketidir. İşte, tam da bu açıdan bakıldığında Edirne bir kez daha şöhret kazanır.

Geçmişten günümüze Edirne'yi sevmek bir tutku olagelmıştır. Edirne'ye sevgi ve tutkuyla bağlı olan bir sürü şair mevcuttur. Bunlardan birkaç tanesinin Edirne ile ilgili şiirlerinden kısa alıntılar yapmakta ve Edirne'yi edebî eserlerde geçen meşhur mısralarla hatırlamakta fayda vardır:

XVII. yüzyılın büyük şairi Nef'i, 1021/ m.1612 tarihinde geldiği Edirne için meşhur kasidesini yazar. Ardından birçok şair tarafından nazireler yazılan ve bugün bile kulaklarda çınlayan o meşhur kasidenin şah beyiti geliyor hemen insanın aklına:

*"Edrine şehri mi bu yâ Gülşen-i me'vâ mıdır
Anda kasr-ı pâdişâhî cennet-i â'lâmıdır."*⁵

Ardından, yine Nef'i'nin, Sultan IV. Murat'ın 1043/m.1634 tarihinde Edirne'ye gelince yanında iken söylediği meşhur kasidesinin tamamı da oldukça güzeldir. Sultan IV. Murat'ın oldukça beğendiği kasidenin giriş beytinde Edirne şu şekilde geçer:

*"Nice dilşâd olmasınlar şeyh u şâb-ı Edrine
Şehri teşrif etti şâh-ı kâmyâb-ı Edrine"*

⁵ Şair bu beyitin özellikle ikinci mısranda, şehrin başkentlik yaptığı yılları ve padişahın sarayının bulunmasını da vurgulayarak onu cennete benzetir.

Aynı gezide bulunan Şeyhülislâm Yahya Bey, padişahın da isteğiyle, bu kasideye nazire yazar ve ilk beyitinde Edirne'nin suyunun gül kokulu olduğunu ifade eder:

*“Gül ruhun bûyun sabâdan aldı âb-ı Edrine
Ben de bildim kim olur erzân gülâb-ı Edrine”*

Büyük şair Nef'î'nin bu meşhur kasidesine söylenen başka nazireler de vardır. Kırım Hanı Hüsam Giray'ın, aşağıda matla beytini verdiğimiz kasidesi, yine Sultan IV. Murat'ın Edirne'ye yapmış olduğu bu gezi sırasında onunla birlikte Edirne'ye gelen şaire aittir:

*“Merhâbâ ey pâdişâh-ı Cem-cenâb-ı Edrine
Oldu teşrifinle hurrem şeyh u şâb-ı Edrine”.*

“Enisü'l-Müsâmirîn” eserini yazan Edirneli Abdurrahman Hıbrî Efendi'nin de Nef'î'nin kasidesine nazire olarak söylediği bir kaside vardır. O kasidenin matla' beyiti şöyledir:

*“Feyz-bahş olmakda enhâra sehâb-ı Edrine
Cûş ederse tan mıdır her bir habâb-ı Edrine”*

Edirneli şairlerden ve aynı zamanda devrin meşhur kadılarında olan İlmî Efendi'nin, Nef'î'nin şiirine nazire olarak söylediği manzumenin bir beyitinde ise Edirne, gördüğü lütuflardan dolayı mahşer gününe kadar yaşayacak bir şehir olarak görülür:

*“Gördüler lütf-ı inâyet şeyh u şâb-ı Edrine
Zâil olmaz haşre dek bu âb ü tâb-ı Edrine”*

Edirneli şairlerden Hâtemî İbrahim Bey de Sultan İkinci Selim için yazmış olduğu Edirne kasidesinin aşağıda vereceğimiz beyitlerinde Edirne fezasını, gül devrindeki cennet bahçelerine benzeter. Ona göre şehrin havası ve suyu, ölümlere can veren, susamışlara yardım eden Hz. İsa ile Hızır Aleyhisselam gibidir. İnsanların yardımına koşarlar:

*“Devr-i gülde reşk-i cennettir fezâ-yı Edrine
Dembedem hûb olmada hüsn ü bahâ-yı Edrine”
“Teşnesin ihyâ eder dil mürdesine can verir
Hızır u İsâ gibidir âb ü hevâ-yı Edrine”*

Ardından gönlüne seslenerek uyarıda bulunur ve (eğer) Edirne'ye müptela olursa, kendisi gibi bir derde uğrayacağını ve Edirne aşkının esiri olacağını söyler:

*“Ey gönül bir derde uğrarsın esîr-i aşk olup
Hâtemî gibi olursan mübtelâ-yı Edrine”*

Hâtemî İbrahim Bey'in bu güzel kasidesini, Kesbî Çelebi de aynı güzellikte tanzir eder. Kesbî'nin söylediği nazirenin ilk beyti ise şöyledir:

*“Meymenet-âyin şehr-i dil-güşâdır Edrine
Tarh-ı matbûi güzel zîbâ binâdır Edrine”*

Son devrin büyük şairlerinden birisi de “*Mihnet-i Keşân*”ın yazarı Keçecizâde İzzet Molla’dır. Edirne’ye yapmış olduğu bir ziyaret sonrasında kaleme aldığı Edirne ile ilgili manzumesinde uzun uzun bu şehirden söz eder.

Keçecizâde İzzet Molla’nın adeta bir manzum seyahatnâme özelliği arz eden eserinde dikkat çeken noktalar, şehrin normal binalarının bile padişah sarayı gibi olması, binlerce güllerin açtığı bir şehir oluşu ve gül yetiştirilen gül bahçelerinin çokluğu, en önemlisi şehrin manevi yönden yüksek mertebelere erişmiş olan ve “kutb” adı verilen iki ayrı zatın bulunuşudur. Manevi değeri yüksek olan iki şahsiyet ise Hasan Sezayi-i Gülşeni ile Mevlevi şairlerden Enis Recep Dede’dır.

Enis Recep Dede’nin Edirne Muradiye Camii’nin bahçesinde bulunan Mevlevihane’de şeyhlik yaptığı ve Mevlevi şairlerden olduğu bilinmektedir. Bu nedenle burada sema eden Mevlevileri ele aldığı şiirlerinin olduğu da bilinmesi gerekenler arasındadır.

Edirne Şairleri adlı ünlü eserin yazarı Rıdvan Canım’a göre, Kastamonulu Tûrâbî’nin beyitleriyle başlayan gazeli de oldukça meşhurdur:

*“Sabâ yürü güzer eyle diyâr-ı Edrineye
İlet selâmımı ol yârgâr-ı Edrineye
Hezâr duâ vü senalar oku ana benden
Sorarsa ger beni yârân girince Edrineye”*

Yine, meşhur şair Sümbülzâde Vehbî de ordu ile birlikte Edirne’ye gelenlerdendir. Gelecekte söylediği manzumesinin bazı beyitlerinden; seyrettikten sonra şehrin, şaire İstanbul’u andırıldığını ve bu yüzden şehrin kendisince gönül alan, gönül açan bir kent olarak vasıflandırıldığını görür ve öğreniriz:

*“Hoş geldi bana şehr-i dilârâ-yı Edime
İstanbulu andırdı temâşâ-yı Edirne
Her serv- adın aksi derûnunda nümâyân
Âyinedirenhâr-ı musaffâ-yı Edirne”*

Meşhur *Hümâyün-nâme* yazarı Ali Efendi de Edirne için şiir yazarlardandır. Şiirinin başlangıç beyitinde şu mısralar yer alır:

*“Esdî cân bağına bâd-ı utr-sâ-yı Edrine
Fez-i rûh etti fezayı can-fezâ-yı Edrine”*

Edirneli şairlerden Nisârî’nin, İstanbul’da bulunduğu günlerde, Edirne’deki sevdiklerine gönderdiği manzum mektup, dikkate değer başka bir şiirdir. Manzum mektubun başlangıç mısralarında dilberdudağı gibi güzel olan gül bahçelerindeki rânâ goncaları, şairlerin yine gece gündüz methedip etmediğini sorar.

Edirne hakkında şiir söyleyen şairlerden birisi de Celâlzâde Mustafa Çelebi’dır. Şair, *Tabakatü’l-Memâlik* adlı eserinde Edirne’yi anlatırken cennet bağına benzettiği kent için yazdığı beyitlerden birinde şöyle söyler:

*“Ne şehir ol ki misâl-i bâğ-ı Cennet
Behişt-i Adn'e dönmüştür ne minnet”*

Yanı başında asırlardır akıp duran ve Edirne ile bütünleşmiş olan ırmaklardan Tunca, Bulgaristan'da doğan ve bu şehirden Türkiye sınırlarına giren bir ırmaktır. Tunca nehri on dört kilometredir ve on iki kilometrelik bölümü Türk-Bulgar sınırını oluşturur. Edirne'ye verdiği serinlik ve bereketin yanı sıra güzelliğiyle insana verdiği zevk de bir başkadır. Hayalî Bey:

*“Keşti-i bâdeyi gel Tunca'ya karşı çekelim
Ey diyen Edrine'de zevk-i Sıtanbul olmaz.”*

beyitinde, Ey Edirne'de İstanbul zevki bulunmaz diyen kimse, gel şarap gemisini Tunca nehrine karşı çekelim diyerek İstanbul zevkini savunana meydan okur gibidir.

Şair Hayalî Bey, Edirne için yazdığı bir başka şiirde de Edirne'nin vasfını işiten İstanbul'un çemendeki goncasının bile, -özellikle 17. asırda gülleri ve gül bahçelerinin yanı sıra gülyağı ile de dillere destan olan- Edirne'deki gül suyu için ağzının suyunun aktığını vurgular:

*“İşitip vasfın Stanbulun çemende goncası
Ağzı suyun akıdır budur gülâb-ı Edrine”⁶*

Kubûrizâde Havâyî de, yaşadığı şehir olan Edirne'ye “tutku” denilebilecek derecede ilgisi ve sevgisi olan şairlerdendir. Şair, Edirne'nin kargasının sesini, başka şehirlerin kanarya nağmelerine bile değişmez:

*“Var iken Edrinenin kargası kulak tutma
Fılanca memleketin nağme-i kanaryasına”*

Fatih Sultan Mehmet'in babası II. Murat, bir şiirindeki şu beyitle, şehrin her zaman güzeller yeri olduğunu ne de güzel vurgulamıştır:

*“Edrine gerçi güzeller yeridir ey hem dem
Bursa'da dahi nice dilber-i fattan gördüm”*

Taşlıcalı Yahya gazelinde, Edirne'nin suyunun gül kokulu olmasının nedenini, şehrin, saba rüzgârının gül yanağının kokusunu almasına bağlar:

*“Gül ruhun bûyın sabâdan aldı âb-ı Edrene
Ben de bildüm ki olur erzân gül-âb-ı Edrene”*

Gazelin devamında o yüce değerli padişah Sultan Murat Hazretleri sayesinde, Edirne'nin yücelik ve itibar kazandığını değinir. Sultanın ayağını basmasıyla o seçkin şehrin,

⁶ Hayalî, bu beyitinde, Edirne güllerinden elde edilen gülsuyunun yanı sıra, güller diyarı olan Edirne'nin suyunun da gül kokulu olduğunu vurgular.

daha fazla yücelik bulduğunu, Edirne kubbelerinin dokuz kat gökyüzüne doğru yükselip gök kubbeyle yükseklik yarışına girdiğini belirtir.

Padişahın lütfedip şehre gelmesi, Edirne'nin suyunu ve toprağını değiştirmiştir, toprağına ve suyuna gül suyu ve misk özelliğı verip değerini arttırmıştır.

Edirne'nin klasik Türk şiirimizde ele alındığı yüzlerce örnek daha sıralamak mümkündür. Fakat yukarıdaki örneklerin bile şairlerin şehre duydukları sevgiyi fazlasıyla gösterdiği düşüncesinde olduğumuz için bu kadarla yetiniyoruz.

Şehirler manevi yönden şöret bulmuş olan kişiler açısından da anılırlar. Nasıl ki Bursa ve buradaki Ulu Cami denildiğı zaman, evliyadan olduğu bilinen Somuncu Baba akla geliyorsa, Edirne denildiğinde de ilk akla gelen manevi kişi, Hasan Sezai-yi Gülşeni'dir.

Türk halk ve tasavvuf edebiyatında bazı mısralar mizah ve hiciv değerine de sahiptir. Kaygusuz Abdal sanki şehrin su sıkıntısına sinirlenmişçesine aşağıdaki mısraları söyleyerek Edirne minarelerini teşhis sanatıyla kişileştirir ve eğerek onlara su içirir:

*“Ergenenin köprüsü susuzluktan bunalmış
Edirne minaresi eğilmiş su içmeğe”.*

Eski bir Türk halk türküsünde Edirne'nin bağlarından, taş köprüsünden bahsedilir:

*“Edirne'nin ardı da bağlar...”
“Edirne'nin köprüsü taştan...”*

Levni (17. yüzyıl sonları, Edirne- 1732, İstanbul), Edirneli bir minyatür ustası ve ressamdır. Asıl adı Abdülcelil Çelebi'dir. Lale Devri'nin en tanınmış minyatürcüsüdür. Minyatür sanatına derinliği ve perspektifi getirmiş, yapay, yaldızlı ve canlı renkler yerine daha doğal renkler kullanmıştır. Topkapı Sarayı'ndaki nakkashañede tezhip öğrenen Levni daha sonra da II. Mustafa zamanında sarayın başnakkashlığına getirilmiştir. III. Ahmet döneminde de bu görevini sürdürür. Lale Devri'nin insanı olmasından dolayı, minyatürlerinde daha çok eğlence sahnelerini işler. Şair Vehbi'nin, III. Ahmet'in şehzadelerinin 1720'deki sünnet düğünün anlatan *Surname*'sini süsleyen minyatürleri Levni'nin elinden çıkmadır. Perspektif, resmettiğı insanların kişisel özelliklerini yansıtmaya verdiği önem, resimdeki renk ve kompozisyon uyumu; Osmanlı minyatür sanatı için oldukça önemli yeniliklerdir. Ününü daha çok ressam olarak yapan, minyatürleriyle tanınan Levni'nin bir başka yanı da, Âşık Ömer'in etkisinde kalmış bile olsa, bir halk ozanı oluşudur. Asıl adı Abdülcelil Çelebi'dir. “Ressam çiraklığı” yaptıktan sonra döneminin en ünlü ressamı olmuş “Saray Ressamlığı”na yükselmiş olan Levni'nin, yalın bir dili vardır. Şiirlerinde, ince alaycı bir tutum sergiler.

Tanzimat'ın ilanından günümüze kadar yazılmış olan eserlerde de Edirne'den bahsedilir.

Niyazi Akıncioğlu, en meşhur şiirlerinden biri olan “Edirne”de, şehre gelenleri hemen müjdelere gibidir:

*“Bir yerde görürsen ki:
Ağır ve edalı akar,
Dal dal söğütler öperek*

*Samur üç belik gibi
Üç koldan sular;
Müjdeler olsun efendim:
Edirne'desin."*

Bayrak şiiiriyle çok büyük bir üne kavuşan Arif Nihat Asya, "Edirne Kasidesi"nde şehirle ilgili bilgilere de yer verir:

*"Selimiye" derler "Edirne" derler;
Tatlı bir gariplik duygusu gelir.
Kemerler, çeşmeler, minarelerle
Bir eski eserler kamusu gelir.
Minarelerden en tatlı ezanlar,
Dallardan güvercin huhusu gelir"*

Şehir hakkında birtakım bilgiler ile asırlar içerisindeki edebî önemini de gözler önüne serebilmek adına, Edirne şehrinin fethinden günümüze kadar gerek içinden çıkararak yetiştirdiği gerekse değişik zamanlarda ve yine değişik nedenlerle sinesinde barındırdığı önemli edebiyatçıların ilk akla gelenlerinin isimlerini şu şekilde sıralayabiliriz: Edirne Şeyhi Neşâti Dede, Hayâlî, Pertev Paşa, Avnî mahlasıyla şiiirler yazmış olan dîvân sahibi ve çağ açıp çağ kapatan Osmanlı hükümdarı Fâtiş Sultan Mehmet [II. Mehmet], Adlî mahlasıyla şiiirler yazan Sultan II. Beyazıt, sultan şairlerden bir başkası II. Selim⁷, Cem Sultan, Hacı Bayram-ı Veli hazretleri, Edirne'nin pîri adlandırılmasıyla da şöhret kazanmış olan -İbrahim-i Gülşenî'den sonra yerine geçen Gülşeniliği daha da güçlendiren- Hasan Sezâî hazretleri, Türkî-i Basit Hareketinin iki önemli isminden birisi Edirneli Nazmî [diğeri Tatavralı Mahremî], İncili Çavuş, Hıbrî, Ahmet Bâdi Efendi, dünya üzerinde bilinebilen ilk yapma dili oluşturan ve bunu "Baleybelen" adıyla bizlere hediye eden Ekmekçizâde Muhyiddin Mehmet Efendi ile ilk kadın romancımız olarak bilinen Fatma Âliye Hanım'ın babası ve Osmanlı'nın son dönemlerindeki önemli devlet adamlarından birisi ve edebî cephesi de bulunan Ahmet Cevdet Paşa.

Edirne'nin fethi sonrası on dördüncü asra baktığımızda Edirne'den yetişen divan şairine rastlamamaktayız. On beşinci yüzyıldan itibaren özellikle on altı ve on yedinci asırlarda Edirne'deki şair sayısında büyük bir artış olur. Bunun sebepleri arasında şehirde siyasi istikrarın hâkim olması, Edirne'nin, Anadolu'nun Balkanlara açılan noktasında bulunması, bir anlamda İstanbul'un başta saray erkânı olmak üzere varlıklı ailelerinin Edirne'yi bir mesire yeri olarak görmeleri gelmektedir. Osmanlı döneminden günümüze değin yetişen Edirne şairlerinin, tamamına yakın bir kısmını asırlara göre şu şekilde sıralamak mümkündür⁸:

15. asırdakiler: İvaz Paşazâde Atâyî, Ahmed Rıdvan (Tütünsüz), Ahdı, Huffî, Avnî (Fatih Sultan Mehmet), Sâfî (Cezerî Kasım Paşa), Cem Sultan, Ahmet Paşa.

⁷ Özellikle şu beyiti çok meşhurdur: "Biz bülbül-i muhrık-dem-i şekvâ-yı firâkız kim / Âteş kesilir geçse sabâ gülşenimizden"

⁸ Edirne'de yetişen şairlerin asırlara göre tasnifi Rıdvan Canım'ın hazırlamış olduğu *Edirne Şairleri* adlı kitabı esas alınarak ve yine onun tespitleri göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Daha detaylı bilgi için bk.: Rıdvan Canım, *Edirne Şairleri*, Akçağ Yay., Ankara, Mayıs 1995, VIII+557 s.

16. asırdakiler: Şâhidî, Necâtî Bey, Şevkî, Bayezid Halife, Mestî, Kadirî, Celîlî, Zamânî, Hâtîfî, Sagârî, Sezâyî Durak Çelebi, Hayâlî, Mübînî, Garîbî, Revânî, Kadızâde Civânî, At-târzade Nasûhî, Tâbiî Çelebi, Fazlî-i Leng, Hadîdî Çelebi, Civânî, Safâyî Cerrah (Sıfâtî), Kemalpaşazâde Ahmet Çelebi, Beyânî, Vâsiî Çelebi, Fânî, Lâzımî, Sâlikî, Askerî, Sehi Bey, Vahdî Cafer, Nazmî, Kerîmî, Feyzî, Zamânî-i Mahmud, Mu'înî, Hekimsinanoğlu Atâ, Suvârî, Fedâyî, Sihrî, Keçecizâde Râmi, Hızrî Çelebi, Meylî, Nihânî Durak Ali Çelebi, Ahdî Ali Çelebi (Yıldırım Şeyhi), Hıfzî (Sarı Memi), Keşfî, Nâimî, Yakînî Çelebi, Ubeydî, Lisânî, Lâhikî, İtâbî Ahmet Çelebi, Emrî, Kâmî Ahmed Çelebi, Abdülkerim Efendi, Attârzâde Sâniî, Kurtzâde Vâlihî, Harrâtzâde Cevrî, Derviş Çelebi, Bedîî, İzârî Mehmed Çelebi, Mecdî Mehmed Efendi, Sevdâyî, Nihânî İbrahim, Bâlî Çelebi, Sâdik Efendi, Fânî Atâr, Hâtemî İbrahim Bey, Muhtârî, Sâî, Remzizâde İlmî, Fazlî, Kebecizâde Vecdî, Sabâyî.

17. asırdakiler: İlmî Ahmed Çelebi, Ehlî (Hekimzâde Mehmed Efendi), Rif'atî, Sofuzâde Dâî, Ferâgî, Muhyî-i Gülşenî (Ekmekçizâde Muhyiddin Mehmed Efendi), Hüsâmî Çelebi, Misâlî, Dânişî Mustafa, Hâdi Ahmed Çelebi, Abdî, Destârî, Hayâlîzâde Ömer Bey, Şuâî, Sabâyîzâde, Tîgî, Çemenî, Kabayî, Refikîzâde Sâlikî, Emir Hüseyin Halvâyî (Hüseynî), Rindî, Kavlı, Pervânezâde Hüseyin Çelebi, Bahşî, Derviş Bâkî, Hakîmî, Bülendî Çelebi, Hulûsî, Hasîbî, Şeyh Sinan Efendi, Nüvisî, Kesbî Mehmet Efendi, Beyâzî, Fütûhî Abdülaziz Çelebi, Nevâzî, Sabrî, Selîsî, Âzerî İbrahim Çelebi, Hüseyin Vehbî, Nutkî, Derviş Hüsâmî, Ali Hüseyin efendi, Güftî Mustafa, Câhidî Ahmet Efendi, Sipâhî, Nisârî, Kelâmî, Şifâyî, Sa'îdî Ahmed Efendi, Mahvî, Zülâlî, Zehrimârzâde Rıza, Şehîdî, Neşâtî Dede (Edirne Mevlevihanesi şeyhi), Abdurrahman Hıbrî, Güftî Ali, Nasîbî, Tal'atî, Sıdkî, İffetî, Zihni, Safhî, Nükâtî, İbrahim Gülşenî, Hamâmizâde Sun'î, Pâyîdarzâde Râzî, Rüşdî Mehmed Efendi.

18. asırdakiler: İbrahim Vehbi Efendi, Necib Mehmed Efendi, Ümîdî, Abdülhay Celvetî, Kubûrizâde Havâyî, Nâtuk Mehmed Çelebi, Alemî Muhammed Efendi, Börekçizade Fâiz, Lebib Ahmed Efendi, Vahdetî Osman Efendi, Münîrî, Kâmî Mehmed Efendi, İsmail Ağa, Muhyî, Levnî, Mehmed Fâizî Efendi (28 Mehmed Çelebi), Enis Recep Dede, İzzet, Sûzî, Şeyh Hasan Sezâî, Fezâyî, Mûnis Dede, Enis Mustafa Dede, Cemâlî (Şeyh Cemâleddin Uşşâkî), Şeyh Süleyman Zâtî, Mestçi-zâde Sâlih Efendi, Behiştî Mustafa Efendi, Elîfî-zâde Feyzî, Enis Numan Dede, Kesbî Mustafa Efendi, Ağazade Örfî, Nazîr Çelebi, Tâib Efendi, Senâî, Hâfiz Dede, Şeyh Vefâ.

19. asırdakiler: Süleyman Neş'et Efendi, Seyfî, Şerif Tal'at Efendi, Kabûlî, Mehmed Rıza Bey, Remzî Ali Efendi, Bahrî, Ali Gâlib Efendi, Hayrî, Nakşî Mustafa Dede, Râzî Hafız Mustafa, Mahrem Dede, Tahsin Bey, Dem'î Yusuf, Şâdî, Rahşî, Rüşdî Ahmed Efendi, Hasîbî Ahmed Efendi, Nühüft Mustafa Efendi, Hüseyin Hüsnu Efendi, Nizâmî, Kudsî, Fatih Efendi, Vasfî, Halil Feyzî Efendi, Servet Bey, Hasan Hulki Efendi, Tevfik Bey, Hulki Baba.

20. asırda Sa'dî Efendi, Hakkı Bey, Seyrî Ömer Efendi, Ahmed Bâdi Efendi, Şeyh Şerfüddin Efendi, Sâmi Efendi, Mustafa Reşid Bey, Hilmî, Mehmet Rasim Ertür, Rıza Tevfik Bölükbaşı, Ahmed Selami Karaboncuk, M. Faruk Gürtunca, Uluğ Turanlıoğlu, Müfid Parkan, Erdoğan Alptekin ilk gelen isimlerdir.

Edirne Şairleri adlı eserinde Rıdvan Canım'ın, sıraladığımız bu son asır şairleri hakkındaki değerlendirmeleri şöyledir:

“20. asrın başlarında Edirne'nin durumu haketmediği bir perişanlığı sergiler. Önce 1913'te Bulgarlar, sonra 1920'de Yunanlılar tarafından işgal edilir Edirne.. Yağma ve talan

bu şairler yurdunu, bu gül bahçesini harabeye çevirir.. Şehir yanmış ve yıkılmıştır.. 20. yüzyıl, henüz sona ermediyse de, 21. yüzyılın eşiğine geldiğimiz de açıktır.. Edirne, 25 civarında şair yetiştirir bu asırda.. Bunlardan Sa'dî Efendi, Ali Nutkî Baba'nın müridlerinden olan Hakkî Bey, Seyrî Ömer Efendi ve Ahmed Bâdî Efendi'nin, güçlü birer şair olmamakla birlikte güzel şiirleri vardı. Özellikle Ahmed Bâdî Efendi'nin tarih manzumelerinin, değişik yerlerde ölümsüzleşmiş kitabeler olarak karşımıza çıktığını görüyoruz. En ünlü eseri olan üç ciltlik Rıyâz-ı Belde-i Edirne'de, Edirne tarihi, abideleri ve meşhurları hakkında çok önemli bilgilerin verildiğini biliyoruz.”

Edirne şehrinin I. ve II. Balkan Savaşları ile Milli Mücadele'deki önemi daha da artar. Edirne ve Trakya mitingleri vesilesiyle o dönemlerde şehre birçok edip gelir gider. Edirne milletvekilliği de yapan Mehmet Şeref Aykut, Cevat Abbas ile Faik Kaltakkıran, hükûmette görev alan ve şehirle bütünleşmiş isimler olarak hafızalara kazınmıştır. I. Balkan Savaşı sıralarında Edirne'yi Şükrü Paşa'yla beraber canları pahasına savunanlar arasında Kuleli Askeri Lisesi'nde görevli iken redif taburu komutanı olarak şehirde bulunan Raif Necdet Kestelli⁹ ile *Edirne Savunması Günleri* adıyla o günlerde yazdığı tarihi belge niteliğine sahip günlük ve hatıralarını topladığı eseriyle ebedileştiren Hâfız Râkım Ertürk de unutulmaması gereken isimlerdir. Diğer yandan Talat Paşa bu şehirden yetişen önemli bir devlet adamıdır ve şehirle özdeşleşmiştir. Yazdığı anıları da o günleri yansıtmaları itibarıyla önemlidir. Enver Paşa ile Türk siyasetine damga vuran bir şahsiyet olduğu unutulmamalıdır.

20. asrın başından itibaren, şehirde, başta öğretmenlik görevi olmak üzere çeşitli nedenlerle bulunan edipler oldukça fazladır. Bunların hemen akla gelenleri şunlardır: Abdülhak Hâmid Tarhan, Şükufe Nihâl, Hüseyin Nihal Atsız, Enis Behiç Koryürek, Suut Kemal Yetkin, Aka Gündüz, Ömer Seyfettin, Mehmet Akif Ersoy, Şevket Süreyya Aydemir, Nihat Sami Banarlı, Behçet Kemal Çağlar, Faruk Nafiz Çamlıbel, Orhan Şaik Gökyay, Kemalettin Kâmi Kamu, Şerif Baykurt, Rauf Mutluay, Osman Nuri Peremeci, Tosyavizâde Dr. Rifat Osman, Halide Nusret Zorlutuna, Ahmet Kutsi Tecer, Cumhuriyet Partisi komiseri olarak birtakım denetlemeler yapma vesilesiyle şehre gelen Nâhid Sırrı Örik, Edirne'den yetişen Mehmet Bozkurt Esenyel, “*Müjdelers olsun efendim Edirne'de sin*” mısraıyla şehre gelenleri selamlayan Niyazi Akıncıoğlu, felsefi eserleriyle öne çıkan Ziya Somar, şehit Ressam Hasan Rıza, ünlü ressam İlhan Koman, Zahir Güvemli, *Yahya Kemal'in Dünyası* adlı eseriyle Yahya Kemal'in değişik konular hakkındaki duygu ve düşüncelerini bizlere kazandıran Ord. Prof. Dr. Ahmet Süheyl Ünver¹⁰, Edirne'nin Yahya Kemâl'i olarak da anılan şair Uluğ Turanlıoğlu...

Günümüzde, Edirne'de doğan ya da sonradan bir nedenle şehre gelip yerleşen ve burada yaşayan şiir sevdalısı, şiirle uğraşanlar da mevcuttur. Bunlar arasında Muzaffer Egesoy, Mustafa Yıldırım, Hasan Erdoğan, Süreyya Eryaşar, Necdet Tezcan, Beyazıt Sansı, Saim Metin, Suat Vural, Abdülkadir Ünlü, Zeynel Değirmendereli, Erol Yılmaz, Mustafa Hatipler, Özlem Ağırhan, Mehmet Ağırhan, İsmail Alabayırlı, Sabiha Gürel, İb-

⁹ Raif Necdet, Edirne savunmasını bizzat gözlemlerini tuttuğu altı aylık savunma ile altı aylık Sofya esareti sürecini *Ufûl* adlı tarihî günlük şeklindeki eseriyle, savaşan ülkeleri değişik açılardan mukayese etmek suretiyle, bir o kadar da edebiyatçı hassasiyetiyle bizlere aktarır.

¹⁰ Tosyavizâde Dr. Rifat Osman'ın Osmanlıca olarak yazdığı *Edirne Sarayı* adlı inceleme eserini günümüz harfleriyle bize kazandıran da bu değerli bilim adamımızdır.

rahim Yeşil, Mehmet Sirke, Mualla Anıl, Müfit Parkan, H. Tahsin Arıkan (Alemdaroğlu takma adıyla), Üçler Güler, Necati Seçkin, Emine Ertür, Ömer Ekinci Micingirt, Emir Recep, Refik Ural, Mehmet Faruk Gürtunca, Tabip Ozan, Sabiha Gürol, Mehmet Göklen, A. İlhan Özalp, Hasan Ozan, Fuat Gürkaş, Yusuf Karabıyık Çengelci, Abdülkadir Güler, Suat Önengüt, Adem Zeki Kilsedar, Arif Hikmet Karazeybek, Muhsin Durucan, Hasan Demirci, Fatma Gülderen Kuruoğlu, Metin Koca, Ziya Göker Küçük, M. Emin Saraç başta olmak üzere *Ozan Ağacı* dergisi etrafında toplanmış diğer yaşayan ve şiire vurgun Edirneli şairler ile Doç. Dr. Rıdvan Canım hemen akla geliverenlerdir.

Diğer yandan, tarih, kültür, sanat ve folklor alanında A. Süheyl Ünver, Arif Müfit Mansel, M. Tayyip Gökbilgin, Ratip Kazancıgil, Oral Onur, İlhan Özalp, Ender Bilar, Nilüfer Gökçe ile Necati Seçkin'in Edirne'nin kültür ve tarihine ışık tutabilecek değerli çalışmalarını da burada şükranla anmak gerekir. Çünkü bu çalışmalar gerçekten Edirne için zengin birer kaynak belge özelliği arz etmektedirler.

Sonuç olarak fethedildiği günden günümüze değin, yukarıda da belirtildiği gibi bir sürü şair yetiştiren Edirne'ye, bu yüzden "şairler otağı" denilse yeridir. Değişik zamanlarda değişik nedenlerle bulunanlar da unutulmadığında, bu şairler otağı şehir, daha niceelerini ağırlamaya, bugüne kadar olduğu gibi, birçok esere de konu olmaya devam da edecektir...

Hangi alanda ve hangi açıdan hizmet etmiş olurlarsa olsunlar Edirne sevdalısı herkese sonsuz selamlar ve teşekkürler... Balkanlardan Anadolu'ya esen vefalı ve sonsuz şifalı Rumeli rüzgârı üzerlerine olsun...

Kaynakça

- Abdurrahman Hibrî, *Enisü'l-Müsâmirîn*, İstanbul Üniversitesi. Ktp. TY 451.
 Ahmed Bâdî Efendi, *Rıyâz-ı Belde-i Edirne*, Bayezid Genel Ktp. 10392.
 Aygün, Özcan - Çavga, Murat, *Geçmişten Günümüze Edirne ve Kırkpınar*, Parafiks Yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı, Edirne 2013.
 Aymutlu, Ahmet, *Fatih ve Şiirleri*, İstanbul 1959.
 Baltacı, Cahit, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976.
 Baysun, M. Cavid, *Cem Sultan Hayatı ve Şiirleri*, İstanbul 1946.
 Behramoğlu, Ataol, *Son Yüzyıl Büyük Türk Şiiri Antolojisi*, C. 2, İstanbul 1987.
 Bezirci, Asım, *Dünden Bugüne Türk Şiiri*, İstanbul 1968.
 Burdurlu, İ. Zeki, *Öğretmen Şairler Antolojisi*, İzmir 1966.
 Bursalı M. Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, Haz: A. F. Yavuz-İ. Özen, İstanbul 1972.
 Canım, Rıdvan, *Sâkinâmeler ve Edirneli Revânî'nin İşretnâmesi*, Erzurum 1987.
 Canım, Rıdvan, *Edirne Şairleri*, Ankara 1995, 557 s.
 Cengiz, H. Erdoğan, *Divan Şiiri Antolojisi*, İstanbul 1972.
 Çelebi, Beşir, *Tevârih-i Edirne*, Tavşanlı Zeytinoğlu Halk. Ktp., 321/2.
 Dağlıoğlu, H. Turhan, *Edirne Mezarları*, İstanbul 1936.
 Dizdaroğlu, Hikmet, "Eski Şiir Bahçelerinde", *Türk Dili*, C. 6. S. 62.
 Ergun, S. Nüzhet, *Bektaşî Şairleri*, 1930.
 Ergun, S. Nüzhet, *Neşâti. Hayatı Eserleri*, İstanbul 1933.
 Ergun, S. Nüzhet, *Türk Şairleri*, İstanbul 1936.
 Ersoylu, İ. Halil, *Cem Sultanın Türkçe Divanı*, Ankara 1989.
 Gökbilgin, Tayyib, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası*, İstanbul 1952.
 Gökbilgin, Tayyib, *Rumeli'de Tatarlar-Yörükler ve Evlâd-ı Fâtihân*, İstanbul 1957.

- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Divan Şiiri. XV-XVI-XVII-XVIII-XIX. yy.*, İstanbul 1954.
- Gözler, Fethi, *Yunustan Bugüne Türk Şiiri*, Ankara 1967.
- Hacıtahiroğlu, A. Ö., *Türk Edebiyatında Dinî ve Ahlâkî Şiirler*, İstanbul 1963.
- Hafız Hüseyin Ayyansarâyî, *Vefâyât-ı Selâtin ve Meşâhir-i Ricâl*, Haz: F. Ç. Derin, İstanbul 1978.
- Halıcı, Feyzi, *Parlamentar Şairler*, Ankara 1990.
- Işık, İhsan, *Yazarlar Sözlüğü*, Risale Yay., İstanbul.
- İnal, İbnülemin M. Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1970.
- İsen, Mustafa, *Sehi Bey, Heşt-Behişt, Tercüman 1001 Temel Eser*, İstanbul 1980.
- İz, Fahir, *Eski Türk Edebiyatında Nazım*, C.I-II, İstanbul 1966-67.
- Kocatürk, Köprülü, Fuad, *Eski Şairlerimiz Divan Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul 1934.
- Kocatürk, V. Mahir, *Osmanlı Padişahları*, Ankara 1962.
- Kocatürk, Mahir, *Divan Şiiri*, Ankara 1967.
- Köprülü, Fuad, *Eski Şairlerimiz Divan Edebiyatı Antolojisi. XVI. Asır*, İstanbul 1949.
- Köprülü, Fuad, *Türk Klâsikleri, Yunus Emre 'den Aşık Veysel'e*, 7 Cilt, İstanbul 1976.
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1980.
- Kurdakul, Şükran, *Çağdaş Türk Edebiyatı Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul 1976.
- Kurdoğlu, V. Behçet, *Şair Tabipler*, İstanbul 1967.
- Mansel, Arif Müfit, *Trakya'nın Kültür Tarihi*, İstanbul 1938.
- Mecdi Mehmed Efendi, *Hadâyıkü 'ş-Şakâyık. Şakâyık-ı Numaniyye ve Zeylleri*, Haz: Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989.
- Nayır, Y. Nabi, *Başlangıcından Bugüne Türk Şiiri*, İstanbul 1968.
- Nutku, Özdemir, *IV. Mehmed'in Edirne Şenliği*, Ankara 1987.
- Onur, Oral, *Edirne Kitabeleri*, İstanbul 1972.
- Peremeci, O. Nuri, *Edirne Tarihi*, İstanbul 1940.
- Rado, Şevket, *Türk Hattatlar*, İstanbul.
- Rıfat Osman, *Edirne Sarayı*, Yay: Süheyl Ünver, Ankara 1957.
- Sadeddin, M. Süleyman, *Tuhfe-i Hattâtin*, İstanbul 1928.
- Sevengil, R. Ahmet, *Eski Şiirimizin Ustaları*, İstanbul 1964.
- Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmânî*, C. IV, İstanbul 1890.
- Şardağ, Rüştü, *Şair Sultanlar*, Ankara 1982.
- Timurtaş, F. Kadri, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, İstanbul 1981.
- Ünsel, Kemal Edib, *Fatih'in Şiirleri*, Ankara 1946.
- Ünver İsmail, *Neşati*, Ankara 1986.
- Ünver, Süheyl, *Edirne'de Fatih'in Cihannümâ Kasrı*, İstanbul 1953.
- Yener, Cemil, *Türk Halk Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul 1973.
- Yedi İklim Kültür Edebiyat Dergisi*, C. 6, S. 47, İstanbul 1994 (Edirne Özel Sayısı).
- Yücebaş, Hilmi, *Hiciv Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul 1961.
- Yücelen, Hilmi, *Maliyeci Şairler Antolojisi*, İstanbul 1973.

ROMANCILARIN GÖZÜYLE MUSTAFA KEMAL

Yrd. Doç. Dr. Esat CAN
Trakya Üniversitesi

Giriş

Kurtuluş Savaşı Türk milletinin olağanüstü şartlarda çok büyük zahmet ve meşakkatlerle gerçekleştirdiği bir ölüm-kalım mücadelesidir. Çöken bir imparatorluğun enkazından yeni bir devletin çıkarılması hiç de kolay olmamıştır. Roman yazarları hem fert hem de cemiyet planında türlü dramın yaşandığı o günler Türkiyesini çeşitli safhalarıyla tasvir edip anlatmışlar, o arada, millî hareketin önderi Mustafa Kemal'e de eserlerinde hemen daima özel bir yer vermişlerdir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün 1920'li yıllardan günümüze kadar yazılmış Kurtuluş Savaşı romanlarındaki yerini ve rolünü araştırmanın, romanlarımızın bir yönünü tanımamızın yanı sıra, onun aydınlar ve millet nazarındaki önemli mevkiini belirlemek anlamını da vereceği şüphesizdir.

Halide Edib Adıvar'ın *Ateşten Gömlek* romanından başlayarak günümüze kadar yazılan Millî Mücadele romanlarında bahsi geçen Mustafa Kemal, bu eserlerde farklı hacimlerle, anlatıma konu teşkil eder. Bu yazımızda söz konusu romanların Mustafa Kemal ile ilgili sahife ve satırlarında yer alan ifade veya değerlendirmeleri eserlerin yazılış sırasını esas alarak incelemek istiyoruz.

Romanlarda Mustafa Kemal

Halide Edib Adıvar, *Ateşten Gömlek* (1922)

Mustafa Kemal, Sakarya ordularının başkumandanı ve güçlü, etkili bir şahsiyet olarak tanıtıldığı *Ateşten Gömlek* romanında cephe karargâhında mütercim ve fotoğrafçı olarak bulunan roman kahramanı Peyami'nin ağzından anlatılır.¹ Sakarya bir “muazzam sahne” ve “Türk'ün hayatında bir dönüm yeridir”^(s.124) Mustafa Kemal'in İsmet Paşa ve diğer arkadaşlarıyla sabaha kadar çalışmalarına uzaktan heyecanla şahit olan Peyami, onları yakından görmediğini ve seslerini duymadığını belirtir. ^(s.125-126) Zihni Efendi adlı başka bir kahramanının ağzından: “Önünde küçük bir masa durur. Üstünde harita yayılıdır. Baş daima onun üstündedir, elinde bir altın kalem, hep ölçer, çizer ve başını geriye çeker, gözlerini kısar bakar” ^(s.127) şeklinde kısaca yapılan tasvirin devamında Mustafa Kemal'i hayli sert, otoriter, aynı zamanda da nezaketli bir asker olarak tanıtan yazar, hatıralarında

¹ Halide Edib Adıvar ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun eserlerinde Atatürk konusu daha önce ve ayrıntılı olarak Prof. Dr. İnci Enginün tarafından incelenmiştir. Geniş bilgi için bk. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 1991, 2. bs., s. 465-473, 474-493.

onu aynı intibalarla fakat çok daha geniş olarak anlatır. Meselâ Mustafa Kemal'in karar-gâhındaki ilk tespitleri şöyledir:

“... Mustafa Kemal Paşa'ya doğru kalbimde mutlak bir hürmetle gittim. O mütevazı odada, bütün gençliğin bir millet yaşasın diye ölmeği göze alan kararını temsil ediyordu. Ne saray, ne şöhret, ne her hangi bir kudret onun odadaki büyüklüğüne yaklaşamaz. Gittim, elini öptüm.”²

Halide Edib'in Mustafa Kemal hakkındaki bu tarz müşahedelerinden biri de onun sezgi ve dikkat gücüdür:

“Mustafa Kemal Paşa'nın teferruat hakkındaki bilgisi beni hayrete sokmuştu. Bir gün, bir rakamın yanlış olduğunu derhal farketti.”³

Mustafa Kemal'in, çarpışmaların devam ettiği bir sırada gösterdiği özel dikkat de yazara yine enteresan gelmiştir:

“Biz ilerlerken, Ali Çavuş yanıma geliyor ve diyor ki:

‘Sol üzenkiye ayağını geçirmemişsin. Paşa gönderdi, düzeltelim diye.’

Ali'nin öbür tarafındaki bir siperde Mustafa Kemal Paşa'nın gülererek bize baktığını gördüm. Seslendi:

‘Gelin hanımefendi, harbediyoruz.’

Yüzü en çok sevdiği oyunu oynayan bir çocuk gibi gülüyordu.”⁴

Sakarya Harbi'nin henüz kimin lehine sonuçlanacağını belli olmadığı ve geri çekilme de dâhil türlü ihtimallerin düşünüldüğü kritik anlarda Mustafa Kemal derin endişe duyar:

“... Mustafa Kemal Paşa'nın gözleri o gece Dante'nin Cehenneminde yananların gözleri gibi, anlatılamayacak kadar acı içindeydi.”⁵

Halide Edib, Mustafa Kemal'i büyük bir güç odağı halinde işlerken fert ve sanatkâr olarak realitenin sınırlarını aşmaz, hem anlatan hem anlatılan için, tabiiliği tercih eder. Onun neslinden ve aynı dönemin şahitlerinden Yakup Kadri Karaosmanoğlu ise sanat-kârane bir duygusallık ile anlatacağı Mustafa Kemal'e ayrıca destanî bir çehre de izafe edecektir.

Ercüment Ekrem Talu, *Kan ve İman* (1925)

Mustafa Kemal, roman kahramanlarından Sadık'ın annesi Şaziment Hanım'ın rüyasında gördüğü kuzgunî, vapurdumanı gibi ateşin içine bir kere “esselâ” verdikten sonra yürüyüveren kırmızı cübbeli, sarışın bir adamdır. Ateş onun sayesinde söner. Mevlevî Hasan Dede bu rüyayı memleketin kurtulacağını müjdeleyen bir “fal-i hayr” olarak yorumlar. “En büyük İslâm devletini kasıp kavurmak için erbab-ı küfrün tutuşturduğu nâire-i harbî, Ehlullahtan biri çıkıp söndürecek, hak yolunda gidenleri kurtaracaktır.”^(s.5, 7)

Roman kahramanlarının “Çanakkale’de (...) İngilizlere duman attıran” bir kumandan olarak öteden beri tanıdığı Mustafa Kemal, millete “baş” olmuş, vatanın öz evlâtlarını bir araya toplamıştır.^(s. 72-73) “O harikalar mübdii büyük insan”^(s.83), “bir halâskâr” ve “beklenen müncî”dir ki, “Ölmek isteyen bu milleti önüne katmış, cihana karşı

² Halide Edib Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, İstanbul 1962, s. 217-218.

³ Halide Edib Adıvar, *age.*, s.221.

⁴ Halide Edib Adıvar, *age.*, s.226-227.

⁵ Halide Edib Adıvar, *age.*, s.224.

koymuş, yılmayan, yıkılmayan, kırılmayan bir imânla necata doğru kat'i adımlarla götürüyordu.”^(s. 84)

İskender, Sezar, Anibal, Napolyon, Fatih gibi tarihin kaydettiği en büyük ve namlı kumandanların fevkinde ve “insanların en büyüğü”^(s.86) olarak takdim edilen millî önderin etrafında herkes sımsıkı bir “kütle-i vahide” halinde toplanmış, Türkiye'nin “istiklâl-i tammini temin edecek kat'i zaferi” hazırlamıştır.^(s.85) Savaş biterken de o, muzaffer Türk ordusunun gözünde bir “mukaddes başkumandan”dır.^(s.101)

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Sodom ve Gomore* (1928)

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun romanlarında Mustafa Kemal, her şeyden önce ümit ve kurtuluş fikirlerinin kaynağıdır. *Sodom ve Gomore*'de o, ismini telâffuz edince, roman kahramanlarından Necdet'i titreten^(s.224) bir “millî timsal”dir.

Aka Gündüz, *Dikmen Yıldızı* (1928)

Romanda “ölçsüz övgü”⁶ ile anlatılan ve eserin sonunda kısa süre görünen Mustafa Kemal, “Türk'ün timsali”^(s. 65), en son ve en üstün karar ve hüküm sahibi^(s. 65, 69, 72) ve “en büyük” insandır.^(s. 64, 70, 197, 210) O Yavuz'a değil, Yavuz ona benzer.^(s. 263) Kurtuluşla özdeşdir. Roman kahramanları olayları onun bakışıyla yorumlarlar.

Mehmet Rauf, *Halâs* (1929)

Mehmet Rauf'un *Halâs* adlı romanının başlarında herkes “bir münci”nin^(s. 123), bir müstesna kurtarıcının bekleyiş ve özleyiş i içindedir. Heyecanla yoluna bakılan bu münci “Anafartalar kahramanı”^(s. 255) Mustafa Kemal'dir. O, üstün özelliklere sahip bir adam^(s. 259) olarak türlü yokluk ve meşakkatler içindeki milleti birleştirmiş ve bir hedefe yönelmiştir.^(s. 367)

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban* (1932)

Yaban'da bir çoban^(s. 163) ve büyük bir şahsiyet^(s. 22) olmasının yanı sıra bir “mucize adam” olarak da tanıtılan Mustafa Kemal, Yakup Kadri tarafından eser boyunca “ilâh”-laştırılmış^(s. 218) bir yüksek karakter halinde işlenmiştir.

Burhan Cahit Morkaya, *Yüzbaşı Celâl*(1933)

Mustafa Kemal “başkumandan” kurtarıcı ve “Türk milletinin büyük reisi”dir.^(s.206)

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Ankara* (1934)

Yakup Kadri'nin *Yaban* romanında Mustafa Kemal için benimsediği ilâhlaştırma ifadesi, *Ankara* romanında çok daha yoğun olarak gözlenir. O, “bütün dünyanın kendisinden bahsettiği adam”^(s. 68) olduğu halde Çankaya'da son derece sade bir mekânda ikamet etmektedir. Roman kahramanlarından Selma, Çankaya'ya bakarken yüreğine “ancak mübarek abideler önünde hissedilen bir huşu” çöker.^(s. 53-54)

Eskişehir'in tahliyesi esnasında Selma Hanım, “Büyük Şef'in sakin, kararlı ve destanî çehresini de” görmüştür. “Keskin ve sıcak bir sesle emirler verir, yanında duran Garp Cephesi kumandanına hemen hemen gülümseyerek bir şeyler söyler ve Ankara'ya ilk kafilayı götüreceği olan trene son yolcunun binmesini bekler:

⁶ Seyit Kemal Karaalioglu, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 4, İstanbul 1982, s. 108.

“Üzerinde nefli bir avcı kostümü vardı. Bir gümüşü kalpak, gür ve uçları yukarıya doğru kıvrık sarı kaşlarının hizasına kadar iniyordu. Bütün bir ırkın asaletini taşıyan, uzun parmaklı, güzel elleri bir kehribar tesbihle oynuyordu. Sanki, bir istirahat saatinde bahçesinde dolaşan bir genç aile reisi gibiydi ve sanki gökyüzünden durmaksızın yağın şeyler bir yaz yağmurunun ilk damlalarıydı.

Selma Hanım’a, asıl en büyük, en derin ve en sarsılmaz huzuru, emniyeti veren de, işte, Büyük Şef’in ona bu ilk ve son görünüşü oldu.”^(s. 73)

Cumhuriyetin onuncu yıl dönümü bayramında Mustafa Kemal halka hitap ederken, Selma Hanım, oturduğu iskemleden onu dinler ve onun etkileyici simasına bakar:

“Bu profilin en belli, en göze çarpan hususiyetleri, alında, göz yuvasında ve çenede toplanmıştı. Bu alın, çok geniş olmamakla beraber, eski Yunan heykeltıraşlarına bir genç, ilâh kafası örneği olacak derecede mevzun, ahenkdâr ve traşide idi. Gözler oyukları çukur değildi, fakat, bakışlarının derinden, çok derinden gelen bir hali vardı. Ve bütün yüzün enerjisi çenede toplanmış gibiydi. Bu kuvvetli, bu sert çene, kendi gücünden emin bir yumruk gibi hafifçe öne doğru uzanıyordu. Ve aynı ses... Selma Hanım’ın bundan on iki, on üç yıl evvel, bir kere, Eskişehir istasyonunda işittiği sıcak ve tesirli sestir,”^(s. 148-149)

Türk milletiyle beraber, Dünyanın dört bir yanından gelmiş insanlar da söz konusu törende “Türk namını taşıyan bu ‘mucize adamı’nın sesini” dinlerler.^(s. 149)

Ankara romanında Yakup Kadri, Atatürk’ü ayrıca bir tiyatroya gidişi ve temsili seyri esnasındaki görüntüsüyle anlatır: Cazibeli bakışları bir kaç saniye içinde herkesi kendi görüş alanı içine alır ve bütün gözleri kendine doğru çeker. Herkes heyecanlanmıştı:

“... O hiç de sert ve asık suratlı değildi; bilâkis güzel ve yuvarlak başı, insana dayatılmaz bir okşama arzusu veren ehlileşmiş, munisleşmiş bir pars yavrusu kafasını andırıyordu. Fakat, gene öyle bir kafa gibi, kalbe bir korku ve çekinme hissi vermekten de hali kalmıyordu. Onun mayası, öbür insanlarınkinden büsbütün başka bir cevherle yoğrulmuş gibiydi. Ne derisi bizim derimize, ne saçları bizim saçlarımıza benziyordu ve senelerle ve zamanla hiçbir alâkası yoktu.

(...) Gerçi Gazi, artık, Sakarya harbi arifesindeki o kızgın çelikten adama benzemiyordu. Onda şimdi, bir som altın külçesinden yapılmış bir ilâh heykelinin ağırlığı ve mehabeti vardı. Fakat, aynı ebedi gençlik nefhası o çelikten adam gibi bu som altından heykeli de canlandırıyor gibiydi.”^(s. 170)

Yakup Kadri romanın tamamen muhayyel olan üçüncü bölümünde Atatürk’ü Cumhuriyet’in yirminci yılı törenlerinde halka hitap ederken anlatır. Atatürk, sarayın taraçasından halkı selâmlar ve bayramını kutlar. Halk bir “insan denizi” halinde kendisine sevgi tezahüratında bulunur.

Bir “kahraman” bir “dâhi” ve bir “önder” olan Atatürk, “denebilir ki, Yakup Kadri’nin Kurtuluş Savaşı ile ilgili romanlarının ‘en önemli kahramanı’dır.”^{7(s. 4, 5)}

Burhan Cahit Morkaya, Nişanlılar (1937)

Mustafa Kemal, bir lider, bir önder, bir başbuğ ve bir kurtarıcı olarak gösterilmesinin^(s.11, 14, 34 vd.) yanı sıra normal üstü bir insan^(s. 16) diye nitelenir.

⁷ İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 2. bs., İstanbul 1991, s. 493.

Reşat Nuri Güntekin, *Eski Hastalık* (1938)

Reşat Nuri Güntekin'in ifadesiyle askerinin baş, Anadolu halkının sağ el, Anadolu kadınının sol el olduğu Kurtuluş Savaşı "Gazi'nin kumandası altında" gerçekleştirilmiştir. (s. 89)

Mithat Cemal Kuntay, *Üç İstanbul* (1938)

"Anafartalar kahramanı"^(s. 515) Mustafa Kemal, Millî Mücadele'de bir "bayrak"tır. (s. 515) Kurtarıcı, "Gazi" ve "önder"dir. (s. 553)

Kemal Tahir, *Esir Şehrin İnsanları* (1956)

Kemal Tahir'in bu eserinde Mustafa Kemal, şahsına büyük hayranlık duyulan destanî bir şahsiyettir. Resimleri saklanır; onun adı, çocuklara, bir efsane öğretilir gibi belletilir. (s. 158)

İlhan Tarus, *Var Olmak* (1957)

Başkahraman Hamdi Bey; Mustafa Kemal adını önce hatırlayamaz ve "Kim bu?" diye sorar, aynı anda da yine kendisi "Anafartalar" diye cevap verir. (s. 158)

Fikret Arıt, *Hep Bu Topraklar İçin* (1961)

Mustafa Kemal, yalnız Türklerin değil bazı Rumların dahi saygı duyduğu, ilerisini gören bir "büyük adam"dır. (s. 44) Eserde direniş taraftarlarından da "Kemalistler" diye bahsedilir.

Kemal Tahir, *Esir Şehrin Mahpusu* (1962)

Mustafa Kemal bu eserde "Sarı Paşa" lakaplı bir perde gerisi kahramanı ve bir fikir ve inanç kaynağıdır. Yeni doğan çocuklara onun adı verilir. (s. 196, 290) "Sarı Paşa'nın askerî yeteneğini ilk ispatladığı ve tanındığı yer Çanakkale'dir. (s. 221) Yegâne otorite, üstün ve emsalsiz güçtür. (s. 358) Gerçekçidir.

Samim Kocagöz, *Kalpakkılar* (1962)

Nutuk'tan sık sık alıntılar yapan yazar, romanını Mustafa Kemal'in fikirleri üzerine inşa eder. O büyük bir kumandan, büyük bir önder, sıradan insanlara benzemeyen farklı ve üstün bir şahsiyet ve rejim değiştirebilecek güce sahip bir kahramandır. (s. 160)

İlhan Tarus, *Hükümet Meydanı* (1962)

"O akla sığmaz adam"^(s. 172) diye nitelenen Mustafa Kemal, "tarihin en çetin şartları" içinde çözüm üreten bir lider olarak tanıtılır.

Attilâ İlhan, *Kurtlar Sofrası* (1963)

Fikirlerinin sınırsız doldurulduğu romanda Mustafa Kemal, çelik rengi gözlü^(s. 67) olup ağzının çizgisi bıçakla kesilmiş gibi incecektir. (s. 173) Kalpaklıdır, bıyıkları ağzına sarkar. Daha sonraki bir görüntüde başında kasket, ayağında külot pantolon ve çizme vardır. (s. 118) Başka bir hatırlamada ise üzerine yakası kürklü, gri bir pardösü giymiştir. Ve "sarışın kurt gülümsemesiyle" konuşur. (s. 289)

Başkahraman Mahmud'un "öteki ismi Mustafa Kemal"dir. O gerçekçi, tecrübeli, şurlu bir ihtilâl ve inkılâp adamıdır. (s. 257) Aksiyon adamıdır. (s. 220) Başarı için sürekli bir aksiyon üzerinde bulunmak şarttır. (s. 443)

Samim Kocagöz, *Doludizgin* (1963)

Mustafa Kemal, savaşın seyrini belirleyen en büyük kumandandır. Yani olaylar onun etrafında döner. Roman kahramanları ve diğer askerler, onu görenlere sürekli olarak nasıl biri olduğunu sorarlar. “İyi döğüşün oğul” diyen Salih Efe, onu tek başına bir ordu gibi görür. Mustafa Kemal ise bu söze verdiği karşılıkta başarının bütün bir millete ait olduğunu ima eder.^(s. 312)

Tarık Buğra, *Küçük Ağa* (1964, 1966)

Mustafa Kemal, adı Kâzım Karabekir ve Ali Fuat’larla anılan değerli bir komutan, Türkiye’nin bayrağını ve hedefini aradığı günlerde doğan “çırılçıplak bir isim” ve Kuvâ-yı Milliyecilerin o isimden yaratmaya çalıştıkları “bir efsane kişilik”tir.^(s. 294) Mazisindeki başarıları, halkın bir kahramana olan ihtiyacı ve etrafındaki seçkin ekip onun öne çıkarılmasını kolaylaştırmıştır.

Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı* (1965)

Yorgun Savaşçı’da Mustafa Kemal romanın asıl sahnesinde görünen kahramanlardan değildir. Lâkin, etkisi perde önüne kuvvetle yansıyan bir karakter ve ümidin başladığı ve kuvvetle yoğunlaştığı bir odak noktasıdır. Ona göre, “Milletler için hiç bir yenilgi son yenilgi değildir”.^(s. 131) İyi bir komutan olan Mustafa Kemal, taktikte de stratejide de taarruzdan yanadır.

Mustafa Kemal, karşılaşılan duruma en uygun mukabeleyi düşünebilme yeteneğini haiz, bir “gerçek komutan”dır.^(s. 329) Daha sonra Ankara’dan Bursa’ya Cemil’e çektiği telgraf emirleriyle olaylara istikamet verir.

O, üstün kişiliği ve güçlü otoritesi sayesinde tek başına her şeyin ve herkesin hâkimi durumundadır. Meselâ “... Ortada temsil heyeti filan yok (tur)... Temsil Heyeti, tek başına Mustafa Kemal Paşa demektir”.^(s. 538)

Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal İsyân I – V* (1966)

Aslında belgesel sayılması daha doğru olan *Kutsal İsyân*’ın birinci cildinde eserin merkezinde, bağımsızlık sevdalısı ve tam bir idealist olan Mustafa Kemal, 167. sahifede kendisini seven Fikriye’nin kadınca duyguları arkasından bir roman kahramanı gibi ve bir “erkek güzeli” olarak tasvir edilir. İkinci ciltte hayatı anlatılır ve bir hürriyetsever olduğu belirtilir. Üçüncü ciltte kurtuluş mücadelesinin lideri olarak tebarüz eder. Özel olarak, asabîliğinden ve çok sigara içtiğinden söz edilir. Dördüncü ciltte onun en üst seviyedeki otorite, iyi bir yönetici ve kararlı bir şahsiyet olduğu belirtilir. Hasan İzzettin Dinamo da “Heyet-i Temsiliye denen o korkunç gücün tek başına Mustafa Kemal”^(s. 225) olduğu kanaatindedir. O, hem çok iyi bir teorisyen, hem de çok iyi bir taktikçidir. Beşinci ve son ciltte Mustafa Kemal, paşa olmasına rağmen askerî gücü bulunmayıp yalnızca siyasî kudreti olan bir şahsiyet olarak anlatılır. Ethem’i kıskanır ve ondan öç alma arzusu taşır. Ruslarla iyi münasebetten yana, fakat komünizme karşıdır. Mustafa Suphi onun bilgisi ve emri ile öldürülür. Fakat aynı zamanda meclisteki muhaliflerinin gözünde bile “en büyük asker”-dir.^(s. 427) Sakarya’da attan düşüp üç kaburga kemiğinin kırılmasına rağmen, çalışmalarını aksatmadan sürdürür. Zaferden sonra, kendisine ilgi duyan Lâife Hanım’la aralarında bir aşk münasebeti başlar.

Erol Toy, *Toprak Acıkınca I, II* (1968)

Anadolu'ya çıkışı halkta ümit ve heyecan yaratan Mustafa Kemal, köylülerin ve milislerin Çanakkale'den tanıdığı büyük bir komutandır.^(s. 97) Düzenli ordu onun emriyle kurulur ve herkes ona derin bir saygı ve inanç duyar. Mustafa Kemal'in gücü ve yönlendirici etkisi roman boyunca hissedilir.

Attilâ İlhan, *Bıçağın Ucu* (1973)

Mustafa Kemal, Anafartalar'dan tanınan gözü yüksekte bir paşadır. İstanbul'dan Samsun yoluna çıkmadan önce, bir vesileyle "Ya galip geleceğiz, ya da mağlûp olmayacağız!"^(s. 70) der.

Binbaşı Ferid'i, "ağzının ucunda bıçak sırtı bir gülümseme" ile ve sigara içerek dinleyen Mustafa Kemal'in "müthiş dikkati, katlanılması çok güç bir ışık yığılması" tesiri yapar.^(s. 70)

Samim Kocagöz, *İzmir'in İçinde* (1973)

Mustafa Kemal, Lloyd George'un Türkiye ile ilgili hesaplarında akıl edemedikleri tek faktör olarak belirttiği şahsiyettir.^(s. 71) Savaş esnasında Mustafa Kemal cesur, herhangi bir genç asker gibi çarpışma isteği ve heyecanı doludur. "Mustafa Kemal'in emperyalist savaş ve eylemi"^(s. 108) yeni nesiller için ilham kaynağıdır.

Ahmet Hamdi Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler* (1973)

Kendisinden sadece "paşa" diye bahsedilen Mustafa Kemal "dirayetli",^(s. 189) kararlı ve tavizsiz^(s. 333) bir önder olarak tanıtılır. Yazara göre, Millî Mücadele onunla "adamı" nı bulmuştur. "Adam çıkınca her şey olur."^(s. 189) Mustafa Kemal "Bizi hadiselerin elinden kurtaracak adam"dır.^(s. 190)

İlhan Selçuk, *Yüzbaşı Selâhattin' in Romanı* (1973)

Millî Mücadele'nin önderi olarak ortaya çıkan Mustafa Kemal'in bu özelliği, onun bilhassa Temsil Heyeti'nin başkanı olmasından sonra daha da netleşir. Ancak, İstanbul hükümetinin yürüttüğü menfî propaganda, muhaliflerin ve bir kısım halkın gözünde onu "hurucu alessultan" haline getirir.

Eserin pek çok yerinde adı, gönderdiği emir ve bildirimlerle geçer. Bundan başka Selâhattin'le yaptığı bir telefon konuşması da hatıratında aynen yer alır.^(c. 2, s. 180-181)

Attilâ İlhan, *Sırtlan Payı* (1974)

Romanın önemli bir bölümünde Çanakkale'deki faaliyet ve yararlılıklarıyla anlatılan Mustafa Kemal, daha sonra Mütareke, kongreler ve savaş içindeki çeşitli görünüşleriyle sahifelere girer. Başkumandanın Şişli'deki evinde söylediği "Ya galip geleceğiz ya mağlûp olmayacağız!" sözleri, etrafındakileri yüreklendirip imanla doldurmuştur.^(s. 135, 420)

Onun bir özelliği de ordunun siyasetle uğraşmasına karşı oluşudur. Roman kahramanlarından Miralay Ferit, mazi, hal ve geleceği, temellerini Mustafa Kemal'in attığı Kuvâ-yı Milliye felsefesiyle yorumlar ve değerlendirir.

Talip Apaydın, *Toz Duman İçinde* (1974)

Kendisinden "Kemal Paşa" diye bahsedilen Mustafa Kemal, Çanakkale'den beri tanınan namlı bir komutandır. Kendine güven duyulan, akıllı, cesur bir adam ve bir kurtarıcı olarak anlatılır. Mustafa Kemal "kurt gibi adam"dır.^(s. 186)

Talip Apaydın, *Vatan Dediler* (1981)

Roman boyunca yalnız bir defa ve kısa süreyle, başında kalpağı ve incelmış yüzüyle görünen Mustafa Kemal, kurtuluş mücadelesinde subay ve askere önderlik etmiş, kendisine güven duyulan, sevilip sayılan, zeki ve sorumluluk bilincine sahip, değerli ve büyük bir komutan, bir önder ve geleceğin devlet kurucusudur. O, vaktiyle Çanakkale’de “koca İngiliz gâvuruna külâhı ters giydir”miştir.^(s. 149)

Yılmaz Gürbüz, *Acular Masal Oldu* (1981)

İmparatorluğun son zamanlarında Selânik ve çevresindeki siyasi ve sosyal hayatı ayrıntılarıyla tasvir ederek başlayan roman, Mustafa Kemal’in ailesini ve onun, doğumundan Manastır Askerî İdadisi’ndeki öğrenim yıllarına kadar olan hayatını konu alır. Eserin, Mustafa Kemal’in çocukluk ve ilk gençlik hayatını anlatması bakımından Cumhuriyet devri romanı içinde ilk olduğu söylenebilir. Romanın, kendisinden önce yazılmış eserlerle ortak yanı ise Mustafa Kemal’in doğumunun destanî bir olay halinde anlatılmasıdır:

“*Kafeslerin arkasından içeriye mavi bir ışık doldu. Ninemin birçok doğum yaptırmasına yardım etmiştim. Bu defa çok heyecanlıydım. Ebe Nineme “Altın topu gibi bir oğlun oldu Zübeyde...” deyince yaklaştım, Ali Rıza Ağabeyimin oğlunu mesellerdeki şehzade gibi gördüm. Yüzü altın, gözü gök gibi. Ağzı, gül goncası gibi kırmızıydı, dudakları tomurcuk tomurcuk açılmıştı. Saçları buğday sarısıydı. Oğulcuğu annesini mutlu kalmıştı. Uzun bir yolculuktan dönmüş sipahi gibi susuzdu sanki. Hemen annesinin göğsüne yapıştı, süt içti. Biliyorum, gördüm, kırklar yediler annesine de yavrusuna da bir şeyler müjdeledi. Küçümecek çocuk güldü; feriştelere ona göründü, güldürdü. Bir başka bebek Zübeyde Ab-lamin yavrusu. Besmeleyle ebe ninem beledi. ‘Balkan’ı kurtaracak bu.’ dedi. Gördüm, lohusanın üstündeki ışık, doğuncaya kadar sürdü, sonra yavrudan bütün odaya, bütün konağa mavilik altın rengini alarak süzülür, yayıldı.”^(s. 188)*

Mustafa on bir yaşlarında “civa gibi” yerinde duramayan ve gözlerinden zekâ fışkıran, sevimli bir çocuktur. Gururlu, enerjik ve atılgandır. İçinde çok kuvvetli bir tahsil özlemi vardır. Rütbeli, üniformalı subayların temiz ve muntazam kıyafetleri, bellerinde parlayan kılıçları hoşuna gider, onlar gibi olmak ister. Etrafında cereyan eden konu ve hadiseler üzerinde düşünme alışkanlığı olan Mustafa, lise çağına geldiğinde imparatorluğun dert ve meseleleriyle ilgilenmeye başlar. Yılmaz Gürbüz’ün, romanının yazarken Ali Fuat Cebesoy’un *Sınıf Arkadaşım Atatürk* adlı hatıralarından da faydalandığı anlaşılmaktadır.⁸

Attilâ İlhan, *Dersaadet’te Sabah Ezanları* (1981)

Attilâ İlhan’ın ağırlıklı Mütareke dönemini konu alan ve önemli bir eser olarak kabul edilen *Dersaadette Sabah Ezanları*’nda Mustafa Kemal, Samsun’a çıkışı, geriye dönüşlerle Vedeta Locası’na alınması, ancak gizli maksat ve hedefleri olduğunu sezdiği bu beynelmilel teşkilâtteki mevcudiyetinden kısa sürede rahatsızlık duyması^(s. 119-120), Hareket Ordusu erkân-ı harpliğini son dakikada Enver Paşa’ya kaptırması ve bu sebeple haksızlığa uğraması,^(s. 128) 9. Ordu Müfettişi iken çağrılmasına rağmen Dersaadet’e dönmeyi reddetmesi ve kongreler düzenlemesiyle sahifelere girer.

Fakat romanda onun asıl yeri ve tesiri, fikirleri, tasavvurları ve hedefleriyle kendini belli eder. Eserin idealist kahramanları, onun fikirleri ve hatta üslûbu ile konuşurlar.

⁸ Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, Temel Yayınları, 1. bs., İstanbul 2000, s. 21-30.

Söz gelimi gazeteci Hüsnü Faik, “manda”nın her çeşidine şiddetle karşıdır: “Kanaat-i âcizânem o ki, sebep-i felâketimiz işte tam da budur, yani çare-i halâsı ecnebidde aramak!...”^(s. 337)

Keza onun, mücadelesi esnasında sırtını millete dayaması, milletin ise gücünü kendinden alması, eserde altı çizilen önemli hususlardandır:

“- ...diyor ki, ‘milletin istiklâlini, yine milletin azm-ü-kararı kurtaracaktır!’ Garp Türklerinin dokuzyüz senelik tarihinde, bu hakikat, ilk defa ifade ediliyor: böyle kat’i, bu kadar sarih ve şuurlu olarak!”^(s. 338)

Sevinç Çokum, Ağustos Başağı (1989)

Halkın, arkadaşlarıyla beraber kurtuluşu gerçekleştireceğine kalpten inandığı Mustafa Kemal, bir “kılavuz”^(s. 201) ve “hakikatleri görebilen bir göz”dür.^(s. 39) Yani o, gerçekçi ve cesur bir liderdir.

Emine Işınso, Cumhuriyet Türküsü (1993)

Eserin yaklaşık otuz yerinde zikredilen ve her seferinde şahsı veya fikirleriyle ilgili çeşitli yorumlara yer verilen Mustafa Kemal, romanda doğrudan doğruya, Selim Muhtar’ın, kızlarını kendisine tanıttığı esnada ve yalnızca on dakika görünür. “Son derece ciddi yüzü, sarışın saçlarının arasındaki derin bir düşünce çizgisi” kızları biraz korkutur.^(s. 271) Mustafa Kemal hadiselerin merkezindeki insandır ve her kahraman üzerindeki tesiri diğerinden biraz farklıdır. Bununla birlikte onun kumandanlığı Türkçülüğü, gerçekçiliği, çalışkanlığı, birleştiriciliği, metaneti, cesareti, kudreti ve vatanseverliği yalnız savaş boyunca değil ondan sonra da lider olarak benimsenmesi için belirleyici meziyetlerdir. Ayrıca, belgesel olması sebebiyle *Kutsal İsyân* hariç tutulursa, ilk defa bu romanda, Mustafa Kemal’in, hırslı olması, içki içmesi, kadınlara karşı pek mültefi davranması, kibre kaçan vakarı vb. beşerî hal, davranış ve zaaflarının da onun anlatıldığı sahifelere küçük dokunuşlar halinde dâhil edildiği görülmektedir.^(s. 397-398)

Attilâ İlhan, Allah’ın Süngüleri Reis Paşa (2002)

Allah’ın Süngüleri Reis Paşa, Attilâ İlhan’ın, önceki eserlerinde ismiyle veya fikirleriyle pek çok defa zikrettiği Mustafa Kemal’i sahneye roman kahramanı ve aynı zamanda başkahraman olarak çıkardığı ilk romanıdır. Kıyafet olarak onu külot pantolonu, avcı ceketi ve kalpağı ile tasvir eden yazar, eser boyunca onun psikolojik hal ve özelliklerine çok daha fazla yer ayırır. Attilâ İlhan, daha önceki romancıların yapmadıkları veya pek az yaptıkları bir işi yapar; Millî Mücadele’yi anlatmaya paralel olarak Mustafa Kemal’in beşerî yanını da anlatır. Onun sıradan insanlarla ortak özelliklerini belirtir. Okuyucu o esnada onu “içimizden biri” olarak görür. Meselâ kuru fasulye ve pilâvı, kahveyi seven, içki içen, sigara iptilâsı olan, elinde tesbih bulunan, sabah uyanınca akıllı gece gördüğü rüyaya takılan, sık sık böbrek ağrısı çeken, gönül hikâyeleri olan ve bunlardan daha önemli olarak, taşıdığı ağır yük altında yorulan ve zaman zaman bunalan bir Mustafa Kemal... Fakat o, azim, gayret ve fedakârlıklarıyla her türlü zorluğun üstesinden gelecektir. Rahatsızlanıp vücut ateşi otuz dokuz dereceyi bulduğunda dahi yoğun çalışmasını sürdürür, doktorun istirahat tavsiyesine riayet etmez ve ona Rumeli Türkçesi hitabıyla esprili bir karşılık verir:

“Mustafa Kemal Paşa, sanki bir şakaya cevap veriyor: ‘-...yapma Doktor, istirahatın sırası mı? Şark’ta Ermenilerle müzakerât! Konya’da Delibaş’ın mazarratı, Yozgat’ta isyan; bütün bunlar yetmezmiş gibi ...!’

(...)

‘-...istirahât-ı mutlaka!.. a be, ben bunu hanidir dinlerim!.İstirahâta vakit mi var Doktor, o da serbest zaman icap ettiriyor...’”(s. 464-465)

Liderliği ve özellikle dehası ise onun müstesna yanındır. Onun bu cephesi eserde “is- tiklâl-i tam”a istinat eden fikirleri ve icraatı ile beraber işlenir.

Turgut Özakman, *Şu Çılgın Türkler* (2005)

Edebiyat dünyasına ve kamuoyuna roman diye takdim edilmekle birlikte, esasta, yerli-yabancı pek çok kaynaktan faydalanılarak kaleme alınan ve bu sebeple belgesel sayılması icap eden *Şu Çılgın Türkler*, Mustafa Kemal’in Samsun’a çıkışından Mudanya Mütarekesi’ne (11 Ekim 1922) kadar geçen zamanı konu alır. Eserinde Mustafa Kemal Paşa’nın ününün Çanakkale Savaşları sırasında “parlamış” olduğunu belirten Turgut Özakman, *Mondros*’tan sonraki aylarda içerde ve dışarda pek çok siyaset mahfilinde “Türklerin bittiği”^(s. 202) konuşulurken milletçe bir mücadeleyi düşünmenin bu kişi veya merkezlerce çılgınlık veya delilik diye nitelendiğini söyler. Bunlardan biri olan Refik Halit Karay, millî hareket hakkında “hülya” ve “blöf” kelimelerini kullandıktan sonra,

“Kuzum Mustafa, sen deli misin?”

diye sorar.^(s. 20) Yabancı kişi veya merkezler ise aynı tarihlerde onu “âsi” diye nitelerler.

Hakikatte ise o, padişahın ve İstanbul hükümeti politikalarının memlekete hüsrân ve yok oluştan başka bir şey getirmeyeceğini görerek, 1919 yılında askerlikten istifa edip “sine-i millet”e dönmüştür. Artık sivil bir halk önderidir. Yazar, onun Sakarya Savaşı sırasında her zamanki kıyafetiyle görüldüğünü kaydeder:

“1919’da askerlikten ayrıldığı için sivildi. Orduya bir sivil olarak komuta edecekti. Her zamanki gibi giyinmişti: Astragan kalpak, geniş cepli, açık tirşe spor ceket, kravat, beyaz gömlek, avcı pantolon ve çizme.”^(s. 272) O, “mütevazı” ve “nazik” bir insandır. “... Bir ihtilâlin ve emperyalizme karşı verilen çok cepheli, büyük bir savaşın kararlı liderinden, mazlum milletleri etkileyen bir öncüden çok, nazik, sakın bir aydın”a benzer. Onca işi arasında yeni çıkan kitapları okur, İstanbul gazete ve dergilerini dikkatle izler. Etkileyici bir üslûbu vardır.^(s. 115) Sakarya’da karargâhta herkes yatmaya gidince ya düşünür ya kitap okur. Gelirken yanına İslâm tarihiyle ilgili birkaç önemli kitap almıştır.^(s. 344) Büyük Taarruz öncesinde Akşehir’de ise o sıralarda yeni çıkmış olan *Çalığışu* romanını okumaktadır:

“Biliyor musunuz, gece Reşat Nuri Bey’in *Çalığışu* romanını okumaya başladım. Çok beğendim. İhmal edilmiş Anadolu’yu ve genç bir hanım öğretmenin yaşadığı zorlukları, ne güzel anlatmış. Bitirince İsmet’e vereceğim. Sonra da sizler okuyun.’

Mahmut Bey, ‘Savaşa beş kala roman okuyabiliyor.’ diye düşündü. ‘... M. Kemal Paşa’yı M. Kemal Paşa yapan da herhalde bu özelliği olsa gerek.’”(s. 600)

O, savaş devam ederken maarif kongresini toplar, kendisi de oraya katılıp “millî Türkiye’nin millî eğitimini kuracak olan” öğretmenlere hitaben, eğitimin memleket için hayati önemini ifade eden bir konuşma yapar.^(s. 183)

Mustafa Kemal, Sakarya’da ata binerken bir şeyden ürken at parlayınca ayağı üzengi- den kayıp yere düşer ve bu esnada sol böğrünü büyükçe bir taşa çarpar. Kaburgalarından

biri kırılmış, bu yüzden akciğeri de tahriş olmuştur. Doktorlar, ihtimam gösterilmediği takdirde ölüm tehlikesinin söz konusu olduğunu belirtirler, bunun üzerine Mustafa Kemal, Çankaya'ya döner.

Turgut Özakman, onu ara sıra gündelik hayatının sigara, kahve düşkünlüğü, içki içme, elinde tespah bulundurma gibi alışkanlıkları ve Fikriye'nin özel hayatındaki mevcudiyetiyle anlatır ama psikolojisi üzerinde derinleşmez. Sakarya Savaşı'nın zaferle bittiği günün akşamı muzaffer başkomutan, arkadaşlarıyla beraber, karargâh aççısının, onun sevdiğini bildiği için özellikle hazırladığı kuru fasulye ve pilâv yer, üzüm hoşafı içer.

Sakarya Savaşı'nın sonunda kendisine meclis tarafından oy birliği ile müşirlik (mareşallik) rütbesi verilmesinin ardından yaptığı konuşmada Millî Mücadele'nin amacını çok açık olarak özetler: “Türk halkının bütün davası, ‘varlığının, hürriyet ve istiklâlinin tanınmasını istemekten’ ibaretti.”^(s. 503) Bütün gayret ve fedakârlıklar, “istiklâl-i tam sahibi, ilkelikten uzak, güçlü ve onurlu bir devlet, çağdaş bir Türkiye” içindir.^(s. 568)

Nitekim Büyük Taarruz'u takiben İzmir'in kurtarılması, yani Millî Mücadele'nin bütünüyle bitmesinden sonra da Mustafa Kemal, “Millî Mücadele'nin ikinci safhası” dediği geri kalmışlık, cehaletle mücadele ve memleketi kalkındırma çabalarına derhal ve sür'atle girişme lüzumunu ısrarla dile getirecektir.^(s. 676)

Attilâ İlhan, Gazi Paşa (2006)

1920 Ekiminden İzmir'in kurtarılışına kadar geçen zamanı ve olayları konu alan *Gazi Paşa* romanı, *Allah'ın Süngüleri Reis Paşa* romanında olduğu gibi, Mustafa Kemal'i başkahraman olarak alan bir eserdir. Bu kitapta da yazar, “mavi sarışınlığı ve zerafetiyle” dikkat çeken kahramanın beşerî cephesini, onun zevkleri, huyları, alışkanlıkları, fizikî ve ruhî sıkıntılarından hareketle anlatır. Yani okuyucu Mustafa Kemal'e uzaktan bakmaz; ona yaklaşır ve onu yakından gözleme imkânı bulur. Onun sonuçlandırdığı hiçbir olayın, hallettiği hiçbir meselenin, bilhassa Mustafa Kemal açısından hiç de kolay olmadığını fark eder:

“Bu gece üzerinde ‘münasebetsiz’ bir asabiyet! Acaba sebebi nedir? Çalışacağından, vakt-i kerahet'te iki kadeh içmemesi mi; birkaç haftadır, Meclis'teki müzakerelerde, her gün biraz daha artan, gerginlik mi? Anadolu için yeni bir ‘payitaht’ lâyihası, Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu, İstiklâl Marşı düşüncesi ve güftenin seçimi; zaten ‘istikrarsız, menfi ve mütehavvil siyaset mehafilini’ büsbütün tahammül edilmez bir karşıtlığa çekiyor.”^(s. 34)

Fakat Eskişehir'i düşmana terk ederken ise gayet metin ve soğukkanlıdır, çünkü sonrasında hadiseleri yönlendirme insiyatifinin kendilerine geçeceğinden emindir.

“Hayatı, istiklâl fikri-i sabiti üzerine müesses” bir adam olan Mustafa Kemal, İngiliz'e “istiklâl-i tam” diye meydan okur.^(s. 75-76) Diğer yandan ise Rusları şüphe ve endişeye sevk etmemesi için, Panislamizm'in meydana vurulmasından çekinmek lâzım geldiğine inanır.

Attilâ İlhan, O Sarışın Kurt (2007)

Allah'ın Süngüleri Reis Paşa ve *Gazi Paşa* romanlarının senaryosu olarak yine Attilâ İlhan tarafından kaleme alınmış olan *O Sarışın Kurt*, 16 Mart 1920 günü İstanbul'un işgalinden İzmir suikastına kadar geçen zamanı konu alır. Eserin başına “Attilâ İlhan'dan Bir Görsel Roman” başlığıyla önsöz yazan Selim İleri, Atatürk'ü sinemada yaşatmanın, yazar için bir ülkü olduğunu belirtir. “Dahası, siyasal düşüncesinin en büyük kahrama-

nı Mustafa Kemal Paşayı yepyeni bir eserle gündeme getirmek!..”^(s. VII) Attilâ İlhan, eski okumalarına ilâveten yeni ve çok uzun bir okuma, hazırlanma devresinden sonra senaryosunu yazmaya geçmiştir.

Eserin ilk sahifelerinde, yerleştiği Ankara Ziraat Mektebi’nde maiyetindekilerle durum muhakemesi yapan Mustafa Kemal, bir yandan Samsun’dan beri yakasını bırakmayan böbrek ağrılarıyla uğraşır, bir yandan da Kuvâ-yı Milliyecilerin, memleketin doğusundan, batısından çektikleri çeşitli soru ve istişare telgraflarına cevap verir, onlara yeni emirlerini bildirir. Bu yoğunluk içinde yalnız ve boş kalma fırsatı bulabildiğinde ise Fransızca yazılmış kalın bir kitap okumaktadır.

Millî Mücadele’yi plânlayan ve yöneten kadrolar, bilindiği üzere, bir yandan iç isyanlarla bir yandan da dış düşmanlarla uğraşmak zorunda kalmışlardır. Mustafa Kemal, bunların hepsinden İngiltere’yi sorumlu tutar:

“Dr.Refik Bey, sakın fakat endişeli: -‘...evvelâ Anzavur... bilâhare Çapanoğulları... şimdi de Yunan taarruzu... Allah encâmümüzü hayretsin!’

Mustafa Kemal Paşa gülümseyerek Refik Bey’e: -‘İngiliz’de hile mebzûl, Doktor... maksat, Afyon/Eskişehir hattını kontrol altına almak... bu defa, Yunan taşını oynuyor.’^(s. 96)

Bütün bu hengâmenin başkahraman üzerinde hâsıl ettiği asabî gerginlik, romancının önceki eserlerinde olduğu gibi, özellikle dikkat ettiği ayrıntılardan biridir:

“Dr.Refik Bey, saygılı ama çekingen: -‘...mucib-i endişe bir keyfiyet yok, Paşam!’ Ona doğru bir adım atar: -‘... Hamdolsun, ciğerler sağlam... böbrekler, malûm... bedenizi düşündüren, içinde yaşadığınız, fasılasız asabiyet...’

Mustafa Kemal Paşa bu söz üzerine birden Doktor Refik Bey’e dönüyor; sigarayı tutan iki elinin iki parmağını havaya kaldırarak cevap verir: -‘... a be, nasıl asabi olmam? Ben şahsımı onlara vakfemişim, onlar bana düşman...’ İki adım gelir: -‘... işittin mi, Ethem Bey ne demiş? Ankara’ya geldiğinde, beni, Meclis’in kapısında asacakmış!..’^(s. 97)

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının nesli, gençlik yıllarını bir savaştan başka bir savaşa koşarak eza, cefa ve mahrumiyet içinde geçirmiş bir nesildir. Onlar her birinin hayatında on yıla mal olan bu meşakkat ve sıkıntılara mukaddes addettikleri vatan için, bilerek ve bizzat kendileri talip olarak girmişlerdir. Tabiatıyla sıradan insanlar gibi onlar da zaman zaman sükûn ve huzur içinde bir hayata özlem duymaktan kendilerini alamamışlardır. Nitekim, Mustafa Kemal, Ankara’da bir kadın (Fikriye) eliyle hazırlanmış, yazarın deyimiyile hiçbir saltanatı olmayan “mütevazı bir sofraya” otururken dalgınlaşıp kendi kendine şöyleşir gibi konuşur: - “on senedir, adam gibi sofraya mı oturabildik? Evvelâ Trablusgarp... arkasından, soluk soluğa Balkan Harbi... daha sonra Çanakkale, Filistin Cephesi... şimdi de...”^(s. 155)

O, Ankara günlerinde özel hayatında etkili şekilde hissettiği boşluk ve yalnızlık duygularından kültür ve zerafetini takdir ettiği Fikriye sayesinde uzaklaşır. Eserin çeşitli sahifelerinde onun, Fikriye’nin mevcudiyetiyle “bahtiyar”, “mutlu” olduğu belirtilir. Fakat, savaş bittikten sonra, “afacan bir kız çocuğu” cür’etiyle onun odasına girip tanışan, *her gece rüyalarımda sizi görüyorum.*^(s. 293) diyen ve çok geçmeden başka bir gün “...Paşam... sizi seviyorum...”^(s. 330) diyerek ilân-ı aşk eden Lâtife, onunla evlendikten sonra sergilediği kapris ve huysuzlukları yüzünden *Mustafa Kemal Paşa’yı mutlu edemeyecektir.*

Sonuç

Romanlarda ittifak edilen hususlardan birincisi, Atatürk'ün Türk aydınları ve milleti arasında ilk defa Çanakkale (Anafartalar) kahramanı olarak tanındığıdır. Onun daha sonra öne çıkmasında ve Türk milletinin lideri olmasında da bu başarısı, birinci derecede etkili olacaktır.

Yine yazarlara göre Mustafa Kemal, üstün yeteneklere sahip büyük bir asker olduğu için Millî Mücadele'de başkumandandır. Bazıları onu savaş sonrasında “Gazi” diye isimlendirirler. Sanatkarların çoğu, zekâsı ve cesaretinin, onun karakterinin ana çizgilerini teşkil ettiğini dile getirirler. Gerçekçiliği - ve pek çok eserde temas edilmekle birlikte en iyi şekilde Tanpınar'ın tarif ettiği - “dirayetli”, kararlı ve tavizsiz oluşu da yine onu başkalarından üstün kılan meziyetleridir ki bir milletin hürriyet ve “istiklâl-i tam”ını ancak böyle bir “adam” hakkıyla savunabilirdi. Bu meziyetleri sayesinde zamanın ve hadiselerin seyri içinde, sembol şahsiyet, önder ve kurtarıcı mevkiine yükselen, çok sevdiği milletini derleyip toplayarak düşmana karşı yönlendiren Mustafa Kemal, savaş sonrasını anlatan romanlarda ayrıca devlet kurucusu olarak da zikredilir.

Kendisinden bahseden bütün romanlarda o, milletçe bağlanan ümitlerin merkezindeki şahsiyettir. Direniş taraftarı herkes için ümit ve inanç kaynağı olan Mustafa Kemal, olayları doğrudan veya dolaylı olarak fakat sürekli şekilde etkiler. Romanların müspet kahramanları ona kuvvetli bir inanç ve derin bir saygı ile bağlıdır.

Mustafa Kemal söz konusu romanların bazılarında doğrudan görülmeyip olaylara ve şahıslara tesirleriyle anlatılırken bazılarında kısa süre görünür ve yine, diğerleri gibi, tesirleri üzerinde durulur. Kendisini tanıtan tasvir ve tahliller, derecesi değişmekle birlikte, ekseriya destanî bir üslûp özelliği taşır.

Halide Edib Adivar, onu Yakup Kadri'nin yaptığı gibi efsaneleştirmez, fakat ona karşı duyduğu takdir hissini her vesileyle ifade eder. Mizaç özellikleri ve alışkanlıklarıyla özel hayatındaki duygusal ilişkilere ilk defa ve azımsanmayacak bir ayrıntı ile *Kutsal İsyân*'da yer verilir. *Bıçağın Ucu* ve *Cumhuriyet Türküsü*'nde onun ihtiraslı olduğu belirtilir. Fakat doğrudan doğruya beşerî zaaflarından ilk defa *Cumhuriyet Türküsü*'nde ve kısaca bahsedilir. Turgut Özakman ve Attilâ İlhan, onun askerî kişiliğinin ve liderliğinin yanı sıra beşerî cephesini de anlatırlar. Özellikle Attilâ İlhan, eserlerinde Mustafa Kemal'in bu yönüne en fazla yer veren sanatkar olarak dikkat çeker. Yine Turgut Özakman ve Attilâ İlhan başta olmak üzere çeşitli yazarlar, onun cephele de dâhil olmak üzere her ortam ve şartta çok okuyan bir aydın olduğuna vurgu yaparlar. Yılmaz Gürbüz'ün *Acılar Masal Oldu* adlı romanı ise millî önderin çocukluğunu konu alması bakımından ayrı bir önemi haizdir.

Sonuç olarak, 1922 yılından zamanımıza kadar yazılan romanlar topluca değerlendirildiğinde, ilk dönemlerde daha çok onun destanî kişiliğinin anlatıldığı, yakın dönemlerde ise şahsiyetinin müstesna özelliklerinin yanı sıra yaşadığı zamanın gündelik hayatı içinde “içimizden biri”nin özellikleriyle tasvir ve tahlil edildiği görülmektedir. Onu daha yakın bir perspektiften göstermeyi amaçlayan bu ikinci yaklaşımın, “roman gerçeği”ne daha uygun olduğu, ayrıca onun geniş kitlelerce daha iyi tanınıp daha çok sevilmesini sağlayacağı söylenebilir.

Kaynakça

1- İncelenen Eserler:

Adivar, Halide Edib, *Ateşten Gömlek*, 7. bs., Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kağıtçılık Ltd. Şti., İstanbul 1963.

- Aka Gündüz, *Dikmen Yıldızı*, Toker Yayınları, 4. bs., İstanbul 1974.
- Apaydın, Talip, *Toz Duman İçinde*, Hürriyet Yay., İstanbul 1974.
- Apaydın, Talip, *Vatan Dediler*, 1. bs., Yalçın Yay., İstanbul 1981.
- Arit, Fikret, *Hep Bu Topraklar İçin*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1965.
- Buğra, Tarık, *KüçükAğa, KüçükAğa Ankara'da*, 2 bs., MEB Yay., İstanbul 1992.
- Çokum, Sevinç, *Ağustos Başağı*, Cönk Yay., İstanbul 1989.
- Dinamo, Hasan İzzettin, *Kutsal İsyan*, Tekin Yayınevi, C. I. II. III. IV. V., İstanbul 1990.
- Güntekin, Reşat Nuri, *Eski Hastalık*, Kanaat Kitapevi, İstanbul 1938.
- Gürbüz, Yılmaz, *Acular Masal Oldu*, Kültür ve Turizm Bak. Yay: 591, Ankara 1984.
- Işinsu, Emine, *Cumhuriyet Türküsü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1993.
- İlhan, Attilâ, *Gâzi Paşa*, 1. bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.
- İlhan, Attilâ, *O Sarışın Kurt*, 11. bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2007.
- İlhan, Attilâ, *Kurtlar Sofrası*, 4 bs., Bilgi Yay., İstanbul 1995.
- İlhan, Attilâ, *BıçağınUcu*, 3. bs., Bilgi Yay., İstanbul 1996.
- İlhan, Attilâ, *Sırtlan Payı*, 3. bs., Bilgi Yay., İstanbul 1992.
- İlhan, Attilâ, *Dersaadette Sabah Ezanları*, 3. bs., Bilgi Yayınevi, İstanbul 1988.
- İlhan, Attilâ, *Allah'ın Süngüleri Reis Paşa*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Ankara*, Akba Kitapevi, Ankara 1934.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Sodom ve Gomore*, Hamit Matbaası, İstanbul 1928.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Yaban*, 1. bs., Muallim Ahmet Halit Kitapevi, İstanbul 1932.
- Kemal Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, 1. bs., Adam Yay., İstanbul 1993.
- Kemal Tahir, *Esir Şehrin Mahpusu*, 2. bs., Sander Yayın., İstanbul 1974.
- Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, 4 bs., Bilgi Basımevi, Ankara 1971.
- Kocagöz, Samim, *Kalpklılar*, Ataç Kitapevi, İstanbul 1962.
- Kocagöz, Samim, *Doludizgin*, Ataç Kitapevi, İstanbul 1963.
- Kocagöz, Samim, *İzmir'in İçinde*, 1. bs., Sinan Yay., İstanbul 1973.
- Kuntay, Mithat Cemal, *Üç İstanbul*, Sander Yayınları, İstanbul 1976.
- Mehmet Rauf, *Halâs*, 1. bs., M. A. Halit Kütüphanesi, İstanbul 1929.
- Morkaya, Burhan Cahit, *Yüzbaşı Celâl*, Köroğlu Kütüphanesi, İstanbul tarihsiz.
- Morkaya, Burhan Cahit, *Nişanlılar*, İnkılâp Yay., İstanbul tarihsiz.
- Selçuk, İlhan, *Yüzbaşı Selâhattin'in Romanı*, C. 1, 2, Remzi Kitapevi, İstanbul 1984.
- Özakman, Turgut, *Şu Çılgın Türkler*, 14. bs., Bilgi Yayınevi, Ankara 2005.
- Talu, Ercüment Ekrem, *Kan ve İman*, Kültür ve Turizm Bak. Yay., No. 855, Ankara 1988.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Sahnenin Dışındakiler*, 2. bs., Dergâh Yay., İstanbul 1990.
- Tarus, İlhan, *Hükümet Meydanı*, Ak Kitabevi, İstanbul 1962.
- Tarus, İlhan, *Var Olmak*, Varlık Yay., İstanbul 1957.
- Toy, Erol, *Toprak Acıkınca I*, Ararat Yay., İstanbul 1968.
- Toy, Erol, *Toprak Acıkınca II*, 3. bs., Yazır Matbaacılık, 1981.⁹

2- Faydalanılan Eserler

- Adivar, Halide Edib, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, İstanbul 1962.
- Cebesoy, Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, 1. bs., Temel Yayınları, İstanbul 2000.
- Enginün, İnci, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 2. bs., İstanbul 1991.
- Karaalioğlu, Seyit Kemal, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1982.
- Yakar, Aytekin, *Türk Romanında Millî Mücadele*, Ankara 1973.

⁹ Alıntılar bu baskılardan yapılmıştır.

MEHMET AKİF’TE BALKAN ACISI

Öğr. Gör. İsa KOCAKAPLAN
İstanbul Kültür Üniversitesi

Akif, Balkan Savaşları hakkındaki izlenimlerini ve duygularını daha çok 1913 yılında yayımladığı şiirlerinde dile getirir. Bu şiirler Safahat’ın *Hakkın Sesleri* isimli üçüncü kitabını oluşturur. *Hakkın Sesleri*’nde yer alan şiirler Rumi 1328-1329 yıllarında (Ocak-Şubat 1328/ Mart-Haziran 1329) 10 bölüm halinde *Sebilürreşat* dergisinde yayımlanmıştır.¹ *Hakkın Sesleri*, Haziran 1913 tarihinde kitap olarak da basılmıştır.

Bunun dışında Safahat’ın dördüncü kitabı olan *Fatih Kürsüsünde* şiirinin, ülkemizde yaşayan insan tiplerinin dördüncüsünü meydana getiren, zevk ve eğlenceye düşkün kesiminin hicvedildiği son bölümü, Balkan Harbi’nin elim sahne ve sonuçlarına ayrılmıştır. 1692 mısralık bu şiir, 1913 yılı Temmuzundan 1914 yılı Temmuzuna kadar 28 bölüm hâlinde yayımlanmış ve 1914 yılında iki kere kitap olarak basılmıştır. Akif burada, Fatih Camii kürsüsünde vaaz eden hocanın ağzından evrenin harika yapısını, evrendeki düzeni, çalışmanın önemini, Batı’nın zevk ve eğlence ile değil, çalışarak ileri gittiğini söyler ve Şarkın geri kalış sebepleri ile yanlış anlaşılan tevekkül kavramı üzerinde durur. Daha sonra yurdumuzda yaşayan insanları 4 gruba ayırır. Birinci grup yarınını düşünmeyen ve tatlı uykusunda olan avamdır. İkinci grubu ümitsizlik içindeki kişiler oluşturur. Bunlar Müslüman görünürler, ama Allah’ın “Rahmetimden ümit kesmeyiniz.” emrine aykırı hareket etmektedirler. Üçüncü grup aydın-batıcı gençlik denilen zevk ve eğlence düşkünlere. Bunlar şuursuzca Batı’ya hayran olan züppelerdir. Dördüncü grup ise ülkenin durumu hakkında hiçbir fikri olmayan, sürekli konser, orta oyunu, tiyatro peşinde koşan, vur patlasın çal oynasın hayatı yaşayan gamsız kasavetsiz zümredir. Akif, tiyatro seyretmeyi hayatlarının tek amacı olarak gören bu zümreye, Balkan Harbi’nden “tam altı sahne” sunar.

¹ Bu şiirler ve yayın tarihleri şöyledir: “İlâhi Emrinin Âvâre Bir Mahkûmudur Âlem”, *Sebilürreşad*, nr. 226, 27 Kânunievvel 1328 (9 Ocak 1913), s.309.; “Geçenler İslâm’ın Şu Çiğnenmiş Diyârından”, *Sebilürreşad*, nr. 229, 17 Kânunısâni 1328 (30 Ocak 1913), s. 357; “Pek Hazin Bir Mevlid Gecesi”, *Sebilürreşad*, nr. 232, 7 Şubat 1328 (20 Şubat 1913), s. 405; “Üç Beyinsiz Kafanın Durdurduğu Üç Milyon Halk”, *Sebilürreşad*, nr. 234, 21 Şubat 1328, (6 Mart 1913), s. 437; “Âtiyi Karanlık Görecek Azmi Bırakmak”, *Sebilürreşad*, nr. 237, 14 Mart 1329, (27 Mart 1913), s. 37; “Ya Rab Bu Uğursuz Gecenin Yok mu Sabahı”, *Sebilürreşad*, nr. 239, 28 Mart 1329, (10 Nisan 1913), s. 73; “Olmaz Ya... Tabii... Biri İnsan Biri Hayvan”, *Sebilürreşad*, nr. 241, 11 Nisan1329, (24 Nisan 1913), s. 105; “Bir Yığın Kundakçıdan Yangın Görenler Milleti”, *Sebilürreşad*, nr. 245, 9 Mayıs 1329, (22 Mayıs 1913), s. 173; “Bir Zamanlar Biz de Millet.”, *Sebilürreşad*, nr. 246, 16 Mayıs 1329, (29 Mayıs 1913), s. 189; “Çık da Bir Seyret Baharn...”, *Sebilürreşad*, nr. 247, 23 Mayıs 1329, (5 Haziran 1913), s. 205. [Bk. Mehmet Akif, *Safahat* (Yayına Hazırlayan M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul 1993, s. CX-CXI].

Bir kıyameti andıran Balkan Harbi senelerini, henüz üzerinden bir yıl bile geçmemişken hatırlatmak ihtiyacı duyar. Akif okuyanda bir dram etkisi bırakan anlatımında, ironi ve trajediyi en etkili bir biçimde birleştirir. Balkan Harbi'ni trajik 6 bölüm hâlinde vâizin dilinden cemaate anlatır.²

Biz bu yazımızda, Akif'in *Hakkın Sesleri* kitabındaki şiirlerden hareket ederek, ül kemizin Balkan Savaşları sırasında yaşadığı acıları ve Akif'in bu acıları yansıtmaya tarzını ortaya koymaya çalışacağız.

Balkan Savaşları

Balkan Savaşları 8 Ekim 1912 - 29 Eylül 1913 tarihleri arasında Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ ile Osmanlı devleti arasında yapılmıştır. 1910 yılında çıkan ve tedrici olarak 1912 yılında Arnavutluk'un bağımsızlık ilânı ile sonuçlanan süreç de Balkan Savaşı'nın neticelerini Osmanlı Devleti açısından son derece ağırlaştırmıştır. Balkan Savaşı'nın çıkışını hazırlayan sebepler olarak; Balkanları paylaşmak için Rusya ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yaptığı mücadele ve Sırbistan ile Yunanistan'ın Bulgaristan'a bırakılan Makedonya üzerinde hak iddia edişleri sayılabilir.

Balkan Savaşı sürecini Prof. Dr. Cevdet Küçük'ün ilgili maddesinden özetliyoruz:

İttihat ve Terakki yönetiminin, Balkan devletleri arasındaki en önemli sorun olan kiliseler meselesini 3 Temmuz 1911'de çıkardığı kanunla çözmesi, bu devletlerin Osmanlı'ya karşı birbirleri ile ittifak kurmasını kolaylaştırır. 1910 yılında başlayan Arnavut isyanını bastırma çabaları sırasında, Arnavut isyancıların bir bölümü Karadağ'a sığınır. Osmanlı Devleti buraya asker gönderir. Bu arada Ruslar, hem Balkan devletlerini Osmanlı'ya karşı kışkırtmakta hem de Osmanlı Hariciye Nâzırı Noradungyan (Noradounghian) Efendi³'ye savaş çıkmayacağı konusunda garanti vermektedir. Hariciye nazırının Rusların bu teminatını hükümete iletmesi sonucu Rumeli'de bulunan eğitimli 120 tabur asker terhis edilir. Osmanlı Devleti savaşta bu hatasını çok pahalı ödeyecektir. 3 Ekim 1912'de Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ hükümetleri Babıâli'ye ortak bir nota vererek, Türk hükümetinden üç gün içinde eski Sırbistan, Makedonya, Arnavutluk

² Akif'in Fatih Kürsüsünde isimli şiirinde Balkan Savaşları hakkında çizdiği tablolarla ilgili bir bildiri daha önce hazırlanmış ve sunulmuştur: Kocakaplan, İ., (2016), "Balkan Yangını ve Akif", Mehmet Akif Sempozyumu, 17 Mart 2016 Mümtaz Turhan Sosyal Bilimleri Lisesi.

³ Gabriel Noradunkyan (6 Kasım 1852 İstanbul-1936 Paris) Hariciye Nazırlığı, Babıâli Hukuk Müşavirliği gibi yüksek düzeyde görevlerde bulunmuş Ermeni asıllı Osmanlı diplomat ve devlet adamı. Ayrıca Paris Barış Konferansı ve Lozan Barış Konferansı'nda Ermenileri temsil etmiştir. Gabriel Noradunkyan II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 1908 yılının Ağustos ayında Nafia ve Ticaret Nazırlığı'na getirildi. Aynı yılın Aralık ayında da Meclis-i Ayan üyeliğine de atandı. Bu görevde 1910 yılının Ocak ayına kadar kaldı. 22 Temmuz 1912'de kurulan Ahmet Muhtar Paşa hükümetinde Hariciye Nazırlığına getirildi. Ekim ayında çıkan Balkan Savaşı'nın diplomatik cephesini yönetti. 29 Ekim 1912'de kurulan Kâmil Paşa hükümetinde de aynı görevde kaldı. 23 Ocak 1913'te Bâb-ı Âli Baskını ile hükümetin devrilmesi üzerine görevden ayrıldı. 1913'te kurulan İttihat ve Terakki hükümeti döneminde Balkan Savaşları'ndaki rolü nedeniyle eleştirilere maruz kalınca İstanbul'dan ayrılıp Paris'e yerleşti. 1936 yılında burada öldü. (Geniş bilgi için bkz. Doç. Dr. Ercan Karakoç, "Ermeni Asıllı Osmanlı Nazırlarından Gabriyel Noradunkyan Efendi (1852-1936)", <http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/ermeni-asilli-osmanli-nazirlerinden-gabriyel-noradunkyan-efendi-1852-1936/> Erişim: 11.07.2016).

ve Girit'e muhtariyet vermesini isterler. Balkan devletlerinin savaş ilânı niyetlerini iyice kesinleştiren gelişmeler sonunda 8 Ekim 1912 tarihinde Karadağ, 14 Ekim 1912 tarihinde de Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan Osmanlı devletine savaş ilân eder.

Balkan Savaşı, doğu (Trakya) ve batı (Makedonya ve Arnavutluk) olmak üzere iki cephede gerçekleşir. Doğu cephesinde Bulgarlarla, batı cephesinde ise bütün müttefiklerle savaşılr. Ayrıca denizde de Yunan donanmasıyla harp edilir. Savaş sırasında ordu içindeki siyasi görüş ayrılıkları yenilgide büyük rol oynar. Osmanlı Şark Ordusu 23 Ekim 1912'de kendisinden üç kat fazla olan Bulgar ordusuna yenilerek Çatalca'ya kadar çekilir. Garp Ordusu 23-24 Ekim'de Komanova'da Sırlara yenilir, Tahsin Paşa da tek kurşun atmadan 35.000 kişilik ordusu ile Selanik'te Yunanlılara teslim olur.

Balkan yenilgisini iç politika malzemesi yapan İttihat ve Terakki Fırkası, kanlı bir darbe ile hükümeti ele geçirir (Bâbîâli Baskını, 23 Ocak 1913). 3 Şubat 1913'te savaş yeniden başlar. Yunanlılar 6 Mart'ta Yanya'yı; Bulgarlar, Mehmet Şükrü Paşa'nın kahramanca savunmasına rağmen, 26 Mart'ta Edirne'yi; Esat Toptanî Paşa'nın ihaneti üzerine⁴ Karadağlılar da 23 Nisan'da İşkodra'yı işgal ederler. Arnavutluk'taki son Osmanlı birliğinin Sırlara teslim olması üzerine, Edirne'yi kurtarmak iddiasıyla iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki Fırkası, önceki Kâmil Paşa hükümetinin kabul etmediği ağır şartları kabul etmek zorunda kalır.

Osmanlı Devleti, Londra sefiri Tevfik Paşa vasıtasıyla Batılı devletlerin aracılığının kabul edileceğini İngiltere'ye bildirir. Bir ay sonra 31 Mart'ta, İstanbul'daki büyükelçiler Hariciye Nâzırı Said Halim Paşa'ya verdikleri dört maddelik bir ortak nota ile antlaşma esaslarını tebliğ ederler. Notanın Türk hükümeti tarafından kabul edilmesi üzerine başlayan Londra Konferansı, 30 Mayıs 1913'te Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasında imzalanan bir antlaşma ile sona erer. Midye-Enez hattı Osmanlı-Bulgar sınırı olarak kabul edilir. Edirne, Trakya ve Dedeağaç Bulgaristan'a; Selanik, Güney Makedonya ve Girit Yunanistan'a; Kuzey ve Orta Makedonya Sırbistan'a; Silistre de Romanya'ya bırakılır.

Bu arada, Romanya Bulgaristan'ın büyümesinden rahatsızdır, Silistre'nin Bulgaristan'dan alınarak kendisine verilmesiyle de tatmin olmamıştır. Makedonya'nın büyük bir kısmının Bulgaristan'a bırakılmasına Sırbistan ve Yunanistan itiraz etmektedir. Balkan devletlerinin kendi aralarında meydana gelen bu anlaşmazlıklar sonucunda, Bulgaristan 23 Haziran 1913'te Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan'a karşı savaşa başlar. 10 Temmuz'da Romanya da Bulgaristan'a savaş ilân eder. Böylece Osmanlı mirasını paylaşamayan Balkan devletleri arasında II. Balkan Savaşı gerçekleşir.

Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan askerlerinin Sofya'ya doğru ilerledikleri bir sırada, İttihat ve Terakki yönetimi fırsattan faydalanarak Edirne'yi kurtarmak üzere harekete geçer. Londra Antlaşması'nda kabul edilen Midye-Enez hattının belirlenmesine yanaşmayan Bulgaristan'ın tutumundan şikâyet edilerek, 19 Temmuz 1913'te büyük devletlere bir nota verilir ve Meriç'in batısına geçilmeyeceği belirtilir. Dört devletle birden savaşan Bulgaristan'ın kuvvetsiz bıraktığı Edirne, hiçbir direnme görülmeden 21 Temmuz'da Bulgarlardan geri alınır.

II. Balkan Savaşı, 10 Ağustos 1913'te Bulgaristan'la Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ arasında imzalanan Bükreş Antlaşması ile sona erer. Osmanlı-Bulgar antlaşması 29

⁴ Esat Toptani Paşa, İşkodra'daki Osmanlı ordusunun komutanı Hasan Rıza Paşa'yı öldürtmüş (30 Ocak 1913) ve bir süre sonra İşkodra'yı Karadağlılara teslim etmiştir.

Eylül 1913'te İstanbul'da imzalanır. Meriç nehri iki devlet arasında sınır kabul edilir. Osmanlı-Yunan Antlaşması 14 Kasım 1913'te Atina'da imza altına alınır. Sırbistan'la bağlantı kalmamış olmakla birlikte onunla da 14 Mart 1914'te genel mahiyette bir antlaşma yapılır.

Balkan Savaşları sırasında, asırlardır Rumeli'de yaşayan binlerce Müslüman Türk nüfus katliama uğramıştır. Sivil nüfusun pek çoğu hunharca öldürülmüştür. Katliamdan ve soykırımdan kurtulabilen Müslüman Türklerin büyük bir kısmı, malını mülkünü terk ederek Anadolu'ya sığınmıştır. Sadece Edirne'de 225.000'den fazla Müslüman Türk, Bulgar ordusunun esareti altında açlıktan hayatını kaybetmiştir. Bu, Balkan Savaşının ne kadar acımasızca yapıldığını gösteren acı bir örnektir. Savaştan sonra imzalanan antlaşmalarla, Rumeli'de kalan Müslümanların hakları kabul edildiği halde Müslüman Türklere yapılan baskılar hiç durmaz. Pek çok Türk asıllı Müslümanın göçü 1990'lı yıllara kadar devam eder.⁵

Sadece 1912-1913 Balkan Savaşına münhasır olmak üzere Müslüman Türk nüfusunun Balkanlarda azalmasını gösteren tablo şöyledir:

Müslüman Türk Nüfus	1911	1923	Fark	Düşüş
Yunanistan idaresindeki bölgeler	746.485	124.460	622.025	%83
Bulgaristan idaresindeki bölgeler	327.732	179.176	148.556	%45
Sırbistan/Yugoslavya idaresindeki bölgeler	1.241.076	566.478	674.598	%54
Toplam	2.315.293	870.114	1.445.179	%62

Tabloda 1911 ile 1923 arasında yaşadıkları toprakları terk etmiş görünen 1.445.179 kişinin 632.000 kişisi Yunan, Bulgar, Sırp ve Karadağ orduları tarafından hunharca katledilen veya aç bırakılarak öldürülen Müslüman Türkleri gösterir. 813 bin kişi ise büyük güçlükler ve sıkıntılar içinde İstanbul'a göç etmeyi başarmışlardır.⁶ I. Balkan Savaşı'nda Balkan devletlerinin (Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ) toplam 750 bin askerine karşılık, Osmanlı Devletinin 236 bin askeri vardı. Osmanlı bu savaşta 125 bin şehitle ordusunun yarısından fazlasını kaybetmişti. Balkan devletlerinin toplam kaybı ise 35 bin kişiydi.⁷ Buna göre Osmanlı Devleti'nin kayıplarının 507 bin kişilik bölümünü siviller oluşturuyordu.

1683 İkinci Viyana Kuşatması'nın ardından yaşanan bozgun ve geri çekilme sürecinde Balkanlar, Kırım, Anadolu ve Kafkasya'da verilen şehit sayısı 5 milyonu, yerinden yurdundan göç etmek zorunda kalanların sayısı ise 10 milyonu bulur.⁸ Justin McCarthy ise 1821-1922 yılları arasındaki bir asırlık sürede, yurdundan göç etmek zorunda kalan Müslüman Türklerin sayısını 5 milyon, ölenlerin sayısını ise 5 milyon 500 bin olarak verir.⁹

⁵ Cevdet Küçük, "Balkan Savaşı", *DİA*, İstanbul 1992.

⁶ Ali Özsoy, *Balkanlarda Türk Soykırımı*, İstanbul 2012, s. 164-165.

⁷ Ali Özsoy, *age.*, s. 139.

⁸ Ali Özsoy, *age.*, s. 166 ve 176.

⁹ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, (Çev. Fatma Sarıkaya), 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s.1'de yazar bu konuda şu bilgileri vermektedir: "1800 yılında Anadolu, Balkanlar ve Güney Rusya bölgesinde muazzam bir Müslüman yurdu bulunmaktaydı. Müslümanlar bu toprakların sadece yöneticileri olmakla kalmıyor, aynı

Yankısız Feryat: *Hakkın Sesleri*

Artık Balkan Savaşlarının Akif’in şiirine yansımalarına geçebiliriz. Şairin Balkan acısını, yaşadığı sırada ele aldığı şiirlerinin, *Safahat*’ın *Hakkın Sesleri* bölümünde bulunduğunu belirtmiştik.

Kitapta yer alan 10 şiirden birisi Hz. Muhammed’in doğumu vesilesiyle yazılmıştır. Bir şiir de Hadis-i Şerif’e bağlı olarak kaleme alınmıştır. Geri kalan 8 şiir *Kur’an-ı Kerim*’den ayetlere istinat etmektedir. Akif’in bu sekiz şiirinin *Sebilürreşat* dergisindeki sayfa düzenleri aynıdır. Buna göre Akif’in bu şiirleri, ilk sayfadan ve çerçeve içinde verilir. Sayfa başında *Tefsîr-i şerîf* başlığı bulunur. Metnin girişinde epigraf olarak şiirin işaret ettiği ayetin Arapçası ve Türkçe meali yer alır. Daha sonra Akif’in mısralarına geçilir.

Burada Akif’in *Kur’an-ı Kerim*’den bazı ayetleri güncel olaylarla yorumlayarak tefsir¹⁰ etmesi söz konusudur. Balkan Savaşı sırasında yazılmış olan bu mısralar, hali hazırda içine düşülen açmazları ele almakta, zulüm gören Müslümanların feci durumlarını gözler önüne sermekte, aydınların milletten ve dinden kopuşlarını eleştirmekte, milletin olayları âdeta hareketsiz seyretmesine öfkelenmektedir.

Balkan Savaşı ve bu savaşta yaşanan facialar Akif’i öylesine etkilemiştir ki, Allah’ın değişmez ayetlerinden hareketle yazılan şiirlerde, Müslümanlara vaat edilen ile hali hazırda gerçekleşen durum arasındaki çelişki, şairi zaman zaman isyanın eşiğine kadar getirir.

Akif’in bu şiirlerinde ele aldığı konular, Balkan bozgununun kronolojik seyrini takip eder. Birinci Balkan Savaşı o kadar seri ve feci seyreder ki insanın bu sürati takip etmesi bile güçtür. 14 Ekim 1912 tarihinde başlayan savaş, Bulgaristan’la Osmanlı Devleti arasında bir haftalık bir zamanda biter. Osmanlı Şark Ordusu, daha önce askerlerinin büyük bir bölümünün terhis edilmesinin de bir sonucu olarak, 23 Ekimde Çatalca’ya kadar çekilir. Batı Trakya ve Edirne dışında, Çatalca’ya kadar bütün doğu Trakya Bulgaristan’ın eline geçer. 9 günde koca bir vatan parçası elden çıkar.

23-24 Ekim 1912 tarihinde Garp Ordusu Kumanova’da Sırlara yenilir, 26 Ekim 1912 tarihinde Tahsin Paşa 35.000 kişilik ordusu ile Selanik’te Yunanlılara teslim olur. Böylece

---

zamanda halkın da çoğunluğunu hatta Balkanların büyük kısmı ile Kafkasya’nın bazı yöreleri gibi çoğunlukta olmadıkları yerlerde bile, bölge nüfusunun azımsanmayacak kadar yüksek oranını teşkil ediyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu’nun sınırları Kırım ve çevresini, Kafkasya bölgesinin büyük bir kısmını, Anadolu’nun doğusu ile batısının yanı sıra Avrupa’nın güneydoğusunun Arnavutluk ve Bosna’dan Karadeniz’e kadar olan geniş bir bölgesini de içine almaktaydı. Coğrafi bakımdan yanı başındaki Romanya ve Güney Rusya’nın sınır bölgelerindeki çok karışık milletlerin arasında bile, Müslüman toplulukların varlığı hissediliyordu.

1923 yılına gelindiğinde ise Müslüman toprağı olarak sadece Anadolu, Trakya ve Güney Kafkasya’nın bazı bölgeleri kalmıştı. Balkanlardaki Müslümanlar hemen hemen yok olmuş, yani ölmüş veya göçe zorlanmıştı; varlığını sürdürebilenler ise Yunanistan, Bulgaristan ve Yugoslavya yanında küçük yerleşim kümeleri halinde kalmışlardı. Aynı kader Kırım, Kuzey Kafkasya ve Rusya Ermenistan’ında yaşayan Müslümanları da bulmuştu, onlar da artık en sade deyimle yok olmuşlardı. Çoğunluğu Türk olan milyonlarca Müslüman ölmüş, milyonlarca da şimdi Türkiye dediğimiz yere kaçmışlardı. 1821-1922 arasında, 5 milyondan fazla Müslüman topraklarından sürülmüştü. Beş buçuk milyon Müslüman da ölmüştü; bir kısmı savaşlar sırasında katledilmiş, geriye kalanı da mülteci olup açlık ve hastalıktan kırılmıştı.”

¹⁰ Tefsir: *Kur’an-ı Kerim* ayetlerini yorumlama ilmi ve bu alandaki eserlerin ortak adı. (bk. Abdülhamit Birışık, “Tefsir”, *DİA*, C.40, s. 381.)

Bulgarlar, Sırp, Yunanlılar ve Karadağlılar Çatalca'dan itibaren Osmanlı'nın Balkanlarla bağı kesmiş olurlar. Osmanlı Devleti yeni yetme dört Balkan devletçisi karşısında, 12 gün içinde bütün cephelerde büyük ve utanç verici bir hezime uğrar. 12 gün önce bizim olan yurt ve mülk, şimdi elimizden uçup gitmiştir. Böyle bir sonucu Avrupa devletleri dâhil kimse beklememektedir. Akif ve benzeri milliyetperverler büyük bir şaşkınlık, utanç ve hayret içindedirler.

Şer'-i ma'sûmun son yurdu

İnanılmayacak bir sürat ve fecaatle elimizden çıkan topraklar, Akif'te ve vatansever aydınlarda şok etkisi yapar. Bu büyük kayıplar karşısında sığınılacak liman Allah ve onun kelamıdır. Akif, Âl-i İmrân suresinin 26. ayeti ile teselli bulmaya çalışır:

“Ya Muhammed de ki: Ey mülkün sahibi olan Allah'ım, sen mülkü dilediğine verirsin; sen mülkü dilediğinin elinden alırsın; sen dilediğini aziz edersin; sen dilediğini zelil edersin; hayır yalnız senin elindedir; sen hiç şüphe yok ki her şeye kadırsın.”

9 Ocak 1913 tarihinde yayınlanan ve “İlâhî, emrinin âvâre mahkûmudur âlem” mısraıyla başlayan şiir, 9 beşlik ve 1 altılık olmak üzere 10 bentten meydana gelir. İlk üç bentte, şair ayetin içeriğine uygun olarak, Allah'ın mülkünü tek hâkimi olduğunu, insanların kendi varlıklarını ispat etmeye çalışmalarına ancak sersemlik denilebileceğini; Onun en asil kavmi alçaltabileceğini, en zelil kavmi ise izzet mevkiine oturabileceğini peşinen kabul eden mısralar söyler. Bu, yüzyıllardır İslam'a hizmet eden Müslüman Türk'ün elinde bulunan Balkanların, 12 gün içinde en şedit İslam düşmanı olan kavimlerin eline geçmesine de bir göndermedir. İşte ayetteki hüküm tecelli etmiştir. Allah bu mülkü Osmanlı'dan almış, üç aşağılık orduya vermiştir. Osmanlı zelil olmuş, bu zelil kavimler izzet makamına yükselmiştir. Evet, bütün bu hayal kırıklıkları ve hüsranslar elbette Allah'tandır.

Üçüncü beşliğin son iki mısraından itibaren şair kendi ruhuna ve etrafta gördüğü manzaraya döner: Bütün bunlar Allah'tandır, ama bu feci manzarayı gören insanların ruhundan kopan ümitsizce ağıtlar Arşa nasıl yükselmez? Şairin ruhu bu acı ile inerken ona ortaklık edecek kimse yoktur. Yerler ve gökler hissizdir. Yeryüzünde yaşadığı söylenen bir buçuk milyar insandan (1913 yılı itibarıyla) bu vahşete tek bir itiraz yükselmemiştir. Adalet ve insanlık kavramları ortadan kalkmıştır. Kanı dökülen mazlumlara bu toprağın üstünde yer olmadığı anlaşılmıştır.

Şiirin beşinci bendinden itibaren, ayette belirtilen Allah'ın sonsuz kudret ve tasarrufunun Müslümanlar aleyhine dönmesinin sebebi sorgulanmaya başlanır. Şair Allah'a seslenerek, Balkan Harbi'nde karşılaştığımız zulümleri saymaya başlar. Altı yüz bin Müslüman boğazlanmış, nice canlar yanmış, namuslar kirletilmiş ve kanlar sel gibi akmıştır. İnsanların canlarının alınması yetmemiş, cansız bedenleri oturdukları yuvaları ile birlikte ateşe verilerek küle çevrilmiştir.

Hürriyetin hayırlı sabahı (1908-İkinci Meşrutiyet) diye selamlanan tarihten sonra, Müslüman Türk milleti karanlıklara mahkûm olmuştur. Kahramanlık, gayret, kudret ortadan kalkmış, üç buçuk Balkan devletine boyun eğilmiştir. Göklerde dalgalanan sancakların başı yere eğilmiş, büyük bir hayal kırıklığı ortalığı kaplamıştır. Ezanlar susmuş, çanlar çalmaya başlamıştır. İslam, eh-i salıp karşısında bozguna uğramıştır. Mazlumların canları, malları, ırzları, namusları ve hakları ellerinden alınmıştır. Müslümanların karanlıklardan kurtulacağı gün ne zaman doğacaktır?

Allah'ın temiz şeriatının son yurdu olan bu topraklar, işte üç lanetlenmiş ordunun eline geçmiştir.

9. bentte Allah'ın bu tasarrufunun niçin Müslümanlara zarar verdiği sorgulanır. Allah bu sürede Müslümanlar üzerine bir kere bile cemaliyle tecelli etmemiştir. Aksine celali ile üç yüz elli milyon ruhu (Müslümanları) öldürmüştür. Kendisi ile eğlenen dinsizlere, sürekli mühlet vermektedir. Müslümanları ise kâfirlere verdiği mühletin aksine, çabucak cezalandırmaktadır:

“*Tecellî etmedin bir kerre Allâh'ım cemâlinle!
Şu üç yüz elli milyon rûhu öldürdün celâlinle!*”

Akif, ruhunu kaplayan büyük üzüntü ve acı ile dokuzuncu bentte ulaştığı isyan eşiğinden 10. bentte döner. Kendini divane diye niteleyerek, daha önce yaptığı sorgulamalardan vaz geçer. “İnsan için kendi emeğinden başka bir şey yok.”¹¹ ayetine yaptığı atıfla, biraz durulur ve çalışanın, kâfir veya Müslüman olsun karşılığını göreceğini söyler. İnsan, çalışmadan Allah'tan yardım beklerse, sürekli hüsrana karşılaşacaktır. Dolayısıyla bu faciadan, Müslümanlar yine kendi çalışmaları ile kurtulabileceklerdir.

Bu manzumede Akif'in kendine has bir tefsir yöntemi geliştirdiğini görüyoruz. Şiirde akıl ve duygu sürekli mücadele halindedir. Ayetin tefsiri olarak kaleme alınan 51 mısra, dört bölüme ayrılabilir. İlk 15 mısra (3 bent) *Kur'an* ayetinin izahı mahiyetindedir. Sonraki 20 mısra (4 bent) hali hazırda karşı karşıya kalınan felaketlerin ortaya konulmasına ayrılmıştır. Üçüncü bölümü oluşturan 10 mısra (2 bent) ise uğranılan felaketlerin, ayetin ruhu ile bağdaştırılmasının mümkün olmadığı düşüncesine ayrılmıştır. Bu mısralarda ayetin/Allah'ın hikmeti sorgulanmaktadır. Yaşanan olaylardan Allah'ın kendisini inkâr edenleri ödüllendirdiği, kendisine inananları ise cezalandırdığı gibi bir sonuç çıkmaktadır.

Dördüncü bölümü oluşturan son 6 mısra (1 bent), şair önce söylediklerinden rücu eder ve ayetin telkin ettiği “Allah çalışana yardım eder.” şeklindeki mesajı ulaştır.

Akif'in bu metoduna, *sorgulayıcı tefsir* diyebiliriz. O, bu şiirinde pek çok müminin, dünyada karşılaştığı olaylar karşısında içinden geçirdiği, ama dile getiremediği itirazları, olayların hassas ruhu üzerinde bıraktığı etki ile mısralara döker, şiirin sonunda ise tekrar ayetin verdiği mesajla bütünleşir.

Gitme ey yolcu

30 Ocak 1913 tarihinde yayınlanan şiir, “*İşte sana onların kendi yolsuzlukları yüzünden ıpıssız kalan yurtları*”¹² ayetine bağlıdır. Şairin bir önceki şiirinde gördüğümüz isyan havası, bu şiirde hüsrana döner. Şiir 5'er mısralık 4 bentle başlar. Burada yıkılmış, terk edilmiş ve düşmanlar tarafından çiğnenmiş bir yurt vardır. Bu yurta yaşayanlar zulme uğrarken, dostları onların yardımına koşmamış, sadece uzaktan bakmakla yetinmiştir. Geçmişin şen şatır ocaklarında şimdi baykuşlar ötmektedir. Şair dördüncü bentte “üzerinde hayat alameti bir tek kıpırtı bile yok mu” diye yurduna seslenir. Orada “yok” cevabını verecek bir seda bile bulamaz. Burası üzerinde yaşamış ve yaşanmışlara vefasız bir yurt haline gelmiştir. Ayette sözü geçen “ıpıssız kalan yurt” işte burasıdır.

¹¹ Necm Suresi, 39.

¹² Neml, 52. ayetin bir bölümü. Ayetin tamamı şöyledir: “İşte sana onların kendi yolsuzlukları yüzünden ıpıssız kalan yurtları. Anlayan bir kavim için elbette bunda bir ibret vardır.”

Şiir 30 mısradan oluşan sonraki bölümde düz kafiyeye döner, vezin de değişir. Şair yanına beraber oturup ağlaşacağı bir yoldaş arar. Manzara korkunçtur, elem ve azap vericidir. Vatan bir kabristana dönmüştür. Bu kabristandaki toprak biraz kurcalandığında hali hazırım korkunç yüzü ortaya çıkar. Medeniyet denilen vahşetin eseri, işte toprağın altında yatmaktadır: Dipçikle ezilmiş başlar, oyulmuş gözler, süngülenmiş binlerce beden, parçalanmış bebekler, göğüsleri baltayla kesilmiş, karınları süngüyle yarılmış analar... Bu biçarelerin böylesine zulme uğramalarının tek sebebi Müslüman olmalarıdır.

Üçüncü bölümde 14 mısra boyunca bu şehitlerin göğe yükselen ruhlarına seslenilir. Geride kalanlarda herhangi bir gayret eseri yoktur. Yaşayanlar adeta leş kesilmişlerdir. Onun için bunların yüzlerine tükürmek gereklidir. Vatanın bir bölümü elden çıkmışken, siyasi ihtirasları peşinde koşan ve darbe yapanların¹³ da yüzlerine tükürülmelidir.

Şiirde 5 mısra da Batı'nın kamuoyunu kazanmak için dinden vazgeçilmesini tavsiye eden aydınların yüzüne tükürmek için ayrılır.

Son 3 mısra Akif'in kederi ile baş başa kalma isteğini dile getirir:

*“Yine hicrân ile çılgınlığım üstümde bugün...
Baha vahdet gibi bir yâr-ı müsâid lâzım
Artık ey yolcu bırak... Ben yalnız ağlayayım.”*

Şiirdeki tefsir planı yine aynıdır. İlk bölümde ayetin anlamına uygun ıııssız bir yurt tasviri vardır. Sonra o yurttta yaşayanların çektikleri acılar ve zulümler anlatılır. Daha sonra yurdun ıssız kalmasına sebep olan yolsuzluklar dile getirilir. Son bölüm ise yine şairin durulma anını ihtiva eder.

Hakkın Sesleri kitabının sonunda yer alan, ama 21 Şubat 1913 tarihli *Sebilürreşat*'ta üçüncü şiir olarak yayınlanan “Pek Hazin Bir Mevlid Gecesi” de melalin hâkim olduğu bir metindir. 13 mısralık bu şiirde İslam dünyasının izmihlali ele alınır ve yıllardır bizim için her ayın Muharrem karakterini taşıdığı belirtilir. İslâm'ı kimsesizlikten kurtarması için Hz. Peygamberden yardım istenir. Şiirin dergideki neşrinde başlık yerine “Peygamberimiz aleyhisselatü vessalam Efendimizin doğduğu gece” ibaresi vardır.

Hani milliyetin İslâm idi

6 Mart 1913 tarihli *Sebilürreşat*'ta yayınlanan şiir “*Üç beyinsiz kafanın derdine üç milyon halk*” mısraıyla başlar ve Arnavutlar örneğinde kabilecilik ve kavmiyetçiliği yerler. Arnavutların 1878 yılından itibaren güçlenen bağımsızlık çabaları, 1910 yılındaki isyanla iyice alevlenmiş ve 28 Kasım 1912'de Arnavutluk Prenslığı'nin kurulması ile sonuçlanmıştır. Esat Toptani Paşa ve İsmail Kemal Vlora bu süreçte önemli rol oynamışlardır. Esat Toptani Paşa, İşkodra'daki Osmanlı ordusunun komutanı Hasan Rıza Paşa'yı öldürmüş ve ardından İşkodra'yı Karadağlılara teslim etmiştir. Bu olay, Arnavutlarla Osmanlı Devletinin bağının kopmasında önemli bir aşama olmuştur. Arnavutların önde gelen temsilcileri, İsmail Kemal liderliğinde Vlora Ulusal Kongresi'nde bir araya gelmiş ve 28 Kasım 1912'de Arnavutluk devletinin kurulduğunu ve bu devletin tüm etnik Arnavut topraklarını içine alan bir ulus devleti temsil ettiğini ilan etmişlerdir.

¹³ 23 Ocak 1913 tarihinde Bâbüali Baskını ile İttihatçıların iktidarı ele geçirmesi kastedilmektedir.

Akif bu şiirini yazdığında Arnavutluk henüz elimizden çıkmamıştı. İşkodra'da Hasan Rıza Paşa komutasında Sırp ve Karadağlılara direnen bir askeri güç bulunuyordu. Akif olayların nasıl gelişeceğini önceden tahmin etmiş ve feci akıbeti önleyebilmek uğruna aydınları ve Arnavutları etkilemek için, İslam birliği konulu bir hadis-i şeriften yola çıkarak dağılmayı önlemek istemiştir. Ancak olaylar olumsuz yönde gelişmiş ve 1913'te başına Alman Prens **William Wied'in** geçirileceği Arnavutluk Prenslığı kurulmuştur.¹⁴

Şiirin başına epigraf olarak alınan hadis-i şerifte, kabileciliğin toplumu felakete sürükleyeceği ve sonunda hepsinin başına kılıç musallat olacağı belirtilmektedir. Balkanların büyük bölümünün 12 gün içinde elden çıkışını gören Akif, yüzyıllardır Osmanlı'ya bağlı olan ve devlet tarafından itibar gösterilen Arnavutları uyarmak istemektedir. Daha önceki şiirlerinde ele aldığı ıssız, insansız, ocaksız, kabristana dönmüş bir yurt tasviri bu şiirin ilk bölümünde de yer alır. Mescitler, türbeler, Sultan I. Murad'ın şehitliği Hırvat'ın eline geçmiştir. Yıldırım'ın, Murat'ın emaneti olan topraklarda Sırlar, Hırvatlar, Bulgarlar ve Yunanlılar hora tepmektedir. Arnavutların dinî hayatları, aileleri, ırzları heder olmuştur. Bunların sebebi muhtariyet diye Arnavutları bölen isyancılar ve onlara önderlik eden elebaşılardır.

Şiirin sonunda Akif İslam milleti olarak gördüğü ve büyük ölçüde Osmanlı Devleti içinde yaşayan kişilere seslenir. Eğer her unsur kendi milli davasını güderse birlik parçalanacak ve İslam birliğine dış bileyen Medeniyet yani Avrupa, bu birliği parçalayıp yutmak emeline kavuşacaktır. Akif şiiri, felaketi yüreğinde hisseden ve belki felakete uğrayanlardan daha çok acı duyan bir ruhun feryadıyla bitirir:

*“Arnavutlar size ibret olacakken hâlâ,
Ne bu şûride siyaset, ne bu fâsîd da'vâ?
Görmüyor gittiği yanlış yolu, zannım çoğunuz...
Size rehberlik eden haydudu artık kovunuz!
Bunu benden duyunuz, ben ki evet Arnavudum...
Başka bir şey diyemem... İşte perişan yurdum!..”*

Ey dipdiri meyyit

3 Şubat 1913 tarihinde savaş yeniden başlar. 6 Mart 1913 tarihinde Yunanlılar Yan-ya'yı alır. Balkan'da bozgun devam etmektedir. Ülkedeki insanları büyük bir umutsuzluk kaplamıştır. Herkes geleceğin karanlık olduğu fikrindedir. Akif bu umutsuzluk havasını dağıtmak için meşhur *“Âtîyi karanlık görerek azmi bırakmak...”* mısırıyla başlayan şiirini yayınlar. Şiir 27 Mart 1913 tarihli *Sebilürreşat*'ta çıkar. Bir gün önce Bulgarlar, Şükrü Paşanın 5 ay boyunca kahramanca savunduğu Edirne'yi ele geçirirler. Ancak Akif'in bu şiirinde Edirne'nin kaybının akisleri yoktur.

Şiirin başında Yûsuf suresinin 87. ayeti vardır: *“Oğullarım, gidiniz de Yûsuf'la kardeşini araştırınız. Hem sakın Allah'ın inayetinden ümidinizi kesmeyiniz. Zira kâfirlerden başkası Allah'tan ümidini kesmez.”*

¹⁴ Nuray Bozboru, <http://www.balturk.org.tr/arnavut-milliyetciliginin-dogusu-gelisimi-ve-gunumuze-etkileri/> (Erişim: 30.06.2016).

Şiirin ilk 30 mısralık bölümünde ümitsizliğin eleştirisi yapılır. Ye'sin insanı boğan bir bataklık olduğu söylenir. Ve halktan, bu müşkül durumdan kurtulmak için çalışması istenir. Nasıl Hz. Yakup evlatlarına Yûsuf'u ve kardeşi Bünyamin'i bulmaları için ümit aşılamışsa, Akif de belki Türk tarihinin en karanlık bir döneminde bulunmamıza rağmen, halka ümit aşılamaaya çalışır.

12 mısralık ikinci ve son bölümde, vatanın battığı görüşünü yayan kişileri uğursuz baykuşlara benzetir ve halka bu fikre asla kapılmamalarını telkin eder. Herkesten bir an önce vatani kurtarmak için harekete geçmesini ister. Şiirin en etkili mısraları şunlardır:

*“Sâhipsiz olan memleketin batması haktır;
Sen sâhip olursan bu vatan batmayacaktır.”*

26 Mart 1913'te Bulgarların Edirne'yi, 23 Nisan 1913'te de Karadağlıların İşkodra'yı almalarından sonra, Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda kaybedeceği toprak kalmaz. İşkodra, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinde de dahli bulunan Esat Toptani Paşa tarafından Karadağlılara teslim edilmiştir. Zira Esat Toptani'nin kafasında Arnavutluk kralı olma hayali vardır. Bu hayal onu mensup olduğu orduya ve devlete ihanete sürüklemiştir. Akif'in Arnavut isyanını ele aldığı ve İslam birliğini savunduğu şiirinde bahsettiği “haydut”, büyük ihtimalle Esat Toptani veya İsmail Kemal Vlora'dır.

Ağzım kurusun yok musun ey adl-i İlâhî

Hakkın Sesleri'nin en yürek yakan şiiri Edirne'nin kaybindan sonra yazılmış ve 10 Nisan 1913 tarihinde yayınlanmıştır. “*Yâ Rab bu uğursuz gecenin yok mu sabâhı?*” mısraıyla başlayan bu feryat metninin başında A'raf suresinin 155. ayetinin bir bölümü vardır: “*İçimizdeki beyinsizlerin yüzünden bizi helâk eder misin Allah'ım?*”

Şiir bütünüyle bu tereddüt içinde kaleme alınmıştır. Ülkeyi yöneten bir takım beyinsizler, çoğu masum olan halkın başına bir sürü felaket getirmiştir.

*“Üç yüz bu kadar milyonu canlandıran îmân,
Olsun mu beş on sersemim ilhâdına kurban?”*

mısraları, bu gerçeği ifade eder. Dinden dönen beş on sersemim yaptıkları, bütün bir milleti ateşin içine atmıştır. Nur isteyen insanlar yangınla karışmakta, yandık diye feryat edince de bu yangını söndürmek üzere, masumların kanları oluk oluk dökülmektedir. Burada çok keskin bir ironi vardır. Öyle ki bu çaresiz insanlar, ancak mahşerde bu acılardan kurtulabileceklerdir. Kâfirler İslâm yurdunu istila etmekte, en kanlı zulümleri yapmakta, dinin kutsal yerleri bir bir düşman eline geçmektedir. Bu gidişle Harameyn (Mekke ve Medine) de kâfir eline geçecek ve haç, hilale galip gelecektir.

Ayetin ruhuna uygun olarak yapılan 22 mısralık bir girişten sonra, Akif'in ilahî hikmeti sorguladığı 6 mısra gelir:

*“Mazlûmu nedir ezmede ezdirmede ma'nâ?
Zâlimleri adlin, hani öldürmedi hâlâ!
Cânî geziyor dipdiri... Can vermede ma'sûm!*

*Suç başkasınıdır da niçin başkası mahkûm?
Lâ-yûs 'ele¹⁵ binlerce suâl olsa da kurban;
İnsan bu muammalara dehşetle nigejbân!"*

Akif'in sorgulayan tefsir metodu bu mısralarda ortaya çıkar. Allah'ın adaleti ile bir hesaplaşma içine girilir. Ortada bütün ağırlığı ile duran bir çelişki yumağı, Akif'in aklını başından alır. Müslüman Türkler üzerindeki zulmün giderek ağırlaşması ve bitecek gibi görünmemesi, onu isyan duygusunun eşiğine getirir. Daha sonra şiirin 16 mısralık son bölümünde Müslüman dünyasının içinde bulunduğu acımacak durum tasvir edilir. Diyâr-ı İslâm küfrün eline geçmiştir. Camiler yıkılmış, ayetler silinmiştir. Kadınlar dul, çocuklar babasız kalmıştır. Daha düne kadar üzerinde yaşanılan vatan parçaları elden çıkmış, ölümden kurtulabilen insanlar muhacir olmuşlardır. İslâm dünyası acizdir, onun hakkı ayaklar altında çiğnenmektedir. Ve bu durumda iken bile onların inandıkları Allah, Müslümanlara yardımını esirgemektedir. Şiir çaresizliğin verdiği bir isyan haykırışı ile biter:

“Yetmez mi musâb olduğumuz bunca devâhî?

Ağzım kurusun... Yok musun ey adl-i ilâhî!”

Edirne'nin kaybı Akif'i öylesine sarsar ki o bu acıyla, neredeyse Allah'ın adaletinden şüphe edecek duruma gelir. Hakkın Sesleri'nde yer alan bu şiir, vatan ve mukaddesleri namına ne varsa düşman eline geçmiş, samimi Müslüman bir ruhun en yürek yakan haykırışıdır.

Cehalet denilen yüz karası

Akif'in kitapta yer alan diğer dört şiiri toplumu kemiren ve geri bırakan cehalet, atalet, dini yanlış anlama, ailedeki bozulma, ahlâkî çöküş gibi konuları işler. Balkan Savaşının sonu aşağı yukarı gelmiştir. 400 yıldır İslâm mülkü olan bütün Rumeli, 7 ay içinde tamamen kaybedilmiştir.

Bu dört şiirden yalnız biri, İslâm milletinin mazideki ihtişamına ayrılmıştır.

“Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” (Zümer, 9) ayetini tefsir eden şiir, “son ders-i felâket”ten, yani Balkan bozgunundan ibret alınması ve bizi karanlıklara boğan cehalet illetinden kurtulmamız gerektiği fikrini işler. Milletin kendine gelmesi ancak ilim ile mümkündür. Bütün insanlık ilerlemek için çalışmaktadır. Müslümanlar ise cehalet karanlığına boğulmuş durumdadır. Cehalet, din ve namusu elden almıştır. Böyle bir ortamda milletin ilerlemesi mümkün değildir. Fakat cehalet toplumu öylesine sarmış ve bir din haline gelmiştir ki, insanları uyandırmak isteyen dindar aydınlar, uyarmaya çalıştıkları kişiler tarafından günah işliyorlar diye, Allah ile susturulmak istenmektedirler. Ve bunu yapanlar Allah'tan utanmamaktadırlar. Zira Allah'tan utanmak da ancak ilim ile kazanılabilen bir özelliktir.¹⁶ Şiir 24 Nisan 1913 tarihinde yayımlanmıştır.

“Bir zamanlar biz de millet hem nasıl milletmişiz:” mısraıyla başlayan şiir, “Siz iyiliği emreyley, kötülükten nehy eder, Allah'a inanır olduğunuzdan, insanların hayrı için meydana çıkarılmış en hayırlı milletsiniz.” (Âl-i İmran, 110) ayetinin tefsiri mahiyetindedir. Şiirde Asr-ı saadetten bugüne Müslümanların yüksek özellikleri sayılarak, bunların

¹⁵ “O (Allah) yaptığından sorumlu olmaz.” (Enbiyâ, 23)

¹⁶ “Allah'ın kullarından ancak âlim olanları Allah'tan korkar.” (Fâtır, 35)

hali hazırda yaşayan halka hem örnek hem de harekete geçiren bir güç olması düşünülmüştür. Şiirin ikinci bölümünde İslam milletinin o günkü durumu ele alınır ve herkesin şahsi menfaatini ön plana çıkardığı belirtilir. Sosyal meselelerde suskunluğu tercih eden kişilerin, şahsi menfaat söz konusu olunca nasıl kıyamet kopardıkları anlatılır. 29 Mayıs 1913 tarihinde yayımlanan şiir şu iki mısra ile son erer:

*“Göster Allâh’ım, bu millet kurtulur, tek mu’cize:
Bir ‘utanmak hissi’ ver gâip hazînenden bize!”*

29 Mayıs 1913 tarihli şiirde, ailenin bozulması, ahlaksızlığın yayılması ve aydınların yüzsüzlüğü konuları ele alınır. Şiirin başında *“Onlara yeryüzünde fesat çıkarmayın denildiği zaman, Biz ıslahtan başka bir şey yapmıyoruz derler. Gözünü aç ve iyi bil ki: onlar yok mu, işte asıl müfsid onlardır, lâkin farkında değiller.”* (Bakara, 11-12) ayetleri vardır.

Akif şiirin girişinde bu ayetlerde davranışları yerilen insanları ele alır. Düşüncesizce, bilgisizce Batı’dan gelme dejenere fikirleri savunan ve yayanları eleştirir. Bu kişiler söyledikleri çürütüldüğünde, başka bir fikri savunmaya devam ederler. Cahillik ve utanmazlık bunların en ayırt edici özellikleridir:

*“Şark’a bakmaz, Garb’i bilmez, görgüden yok vâyesi;
Bir kızarmaz yüz, yaşarmaz göz bütün sermayesi!”*

Kitapta ayet tefsiri olan son şiir 5 Haziran 1913 tarihinde yayınlanmıştır. *“Allah’ın a’sâr-ı rahmetine bir baksana: Toprağı öldükten sonra tekrar nasıl diriltiyor? İşte o Allah bütün ölüleri muhakkak diriltecek, hem o her şeye kadir.”* (Rûm suresi, 50. ayet)

Şiirde bahar mevsiminde tabiatın canlanmasından hareket edilerek, ayetin mesajına tabiatın deliller getirilir. İnsan çevreye baktığı zaman Allah’ın yeniden diriltici kudretine bütünüyle şahit olur. Ancak şairin ruhunda sonbahar hüküm sürer. Çünkü karşısında Balkan bozgununun mezarlığı çevirdiği bir vatan vardır. İslam diyarı da yeniden diriltilmeyi beklemektedir. Akif’in şiiri ölüleri dirilten Allah’a, hissi ve ruhu ölmüş bu milleti diriltmesini isteyen bir yakarıyla biter:

*“Bir nesîm olsun İlâhî... Canlanır kanlar bütün.
Nev-bahârın ruhu etsin bir de bizlerden zuhur...
Yoksa, artık Sûr-ı İsrâfil’e kalmıştır nüşûr!”*

Sonuç

Akif’in şiiri yaşadığı dönemin aynası gibidir. Dönemin tarihî, siyasi, sosyal olayları; öne çıkan fikirler, toplumu meşgul eden problemler, dinî ve sosyal hayattaki bozulma onun şiirinin konuları arasındadır. Stendhal’in *“Roman yol boyunca gezdirilen bir aynadır.”* sözü, belki en fazla Akif’in şiiri için geçerlidir.

Ancak o, sadece olanı yansıtmakla yetinmez, çöküşün sebebini ve kurtuluş çarelerini de söyler. Derin bir gözlem ve çözümleme gücüne sahiptir. Şiirlerinde ortaya koyduğu manzaraya kendi de dâhil olur. Eserinde ele aldığı, tasvir ettiği olayları yüreğinde hisse-

Hakkın Sesleri kitabında yer alan şiirler, Balkan Savaşı'nın seyri ile paralellik taşırlar. Savaşın ilk 12 günü büyük ölçüde toplumu sarsan kayıp ve faciaların meydana geldiği zaman dilimidir. Bu açıdan Akif'in şiirinde daha başlarda bir yıkım ortamı, onun deyişi ile "vatan namına bir kabristan" ile karşılaşırız. Balkan Savaşının kronolojik izlerini onun şiirinden takip edebiliriz.

Hakkın Sesleri'nde yer alan şiirlerin dikkat çeken taraflarından birisi de onların *Kur'an-ı Kerim*'den bir ayeti epigraf almaları ve tefsir özelliği taşımalarıdır. Zaten bu şiirlerin Sebülürreşat dergisinde yayımlanan şekillerinde üst başlık olarak "Tefsîr-i Şerif" ibaresi yer almaktadır. Hali hazırdaki olaylarla ayetleri yeniden yorumlamak, Akif'in düşüncesi yapısına uygundur. "Doğrudan doğruya Kur'andan alıp ilhâmî/ Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm'ı" mısralarının sahibi, Balkan Savaşında uğradığımız bozgunları, halkın ve yöneticilerin durumunu, hareket noktası olarak seçtiği ayetleri açıklamakta kullanır.

Ancak onun tefsir metodu klasik tefsir metodundan farklıdır. Ayetteki mesaj izah edildikten sonra, hali hazır ile bağlantı kurulur ve bu durumun ayet ile çelişen kısımları bir zıtlık olarak ortaya konulur. Ardından ayetteki fikre aykırı olan bu durumun neden oluştuğuna dair "hikmet-i ilahî" sorgulanır. Bu tavır pek çok kişinin içinden geçirmeyi bile günah saydığı bir düşüncenin dışı vurulmasıdır. Akif'in Balkan bozgunu sırasında hissettiği acı o kadar büyük ve yakıcıdır ki "Allah'ın kâfirleri Müslümanlara üstün kılması" şeklinde tecelli eden manzarayı bir türlü içine sindiremez ve bunu sorgular. Onun sorgulayıcı tavrı, " *İçimizdeki beyinsizlerin yüzünden bizi helâk eder misin Allah'ım?*" ayetini epigraf alan ve " *Yâ Rab bu uğursuz gecenin yok mu sabâhı*" mısraıyla başlayan şiirde zirveye ulaşır.

Biz, inanmış bir mümin olan şairin bu sorgulayıcı tavrının, gördüğü facialar karşısında hissettiği acının büyüklüğünden kaynaklandığını düşünüyoruz. İnsanın, kendini acı çeken birisinin yerine koyarak onun ruh halini anlamaya çalışmasına empati diyoruz. Fakat Akif'in ele aldığımız şiirlerinde empatiden öte bir duygu vardır. Bu, empati hassasına sıkı sıkıya bağlı olan, ama herkesin ulaşamayacağı bir duygu hâlidir. Compassion ismi verilen acıma duygusu, bizi başkalarının çektiği acılar karşısında duyarlı kılan, onlarla birlikte acı çekmemize yol açan bir hâldir.¹⁷ Akif'in derinden yaşadığı bu compassion (kumpâşın/ merhamet) hâli, onun ifade gücü ile birleşerek, Balkan Savaşı'ndan itibaren felâketlerimizi anlattığı bütün mısralarına yansımıştır. Öyle ki, en soğukkanlı bir şekilde tahlil ve açıklamaları gerektiren tefsir çalışmasını bile, Akif'in benliğini kaplayan bu şefkat ve merhamet hâli idare eder.

Kaynakça

- Birişik, Abdülhamit, "Tefsir", *DİA*, C.40, İstanbul 2011.
- Bozboru, Nuray, <http://www.balturk.org.tr/arnavut-milliyetçiliginin-dogusu-gelisimi-ve-gunumu-zeetkileri/> (Erişim: 30.06.2016).
- Ersoy, Mehmet Akif, *Safahat* (Yayına Hazırlayan M. Ertuğrul Düzdağ), 4. Baskı, MÜ İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.
- Karakoç, Ercan, "Ermeni Asıllı Osmanlı Nazırlarından Gabriyel Noradunkyan Efendi (1852-1936)", <http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/ermeni-asilli-osmanli-nazirlarindan-gabriyel-noradunkyan-efendi-1852-1936/> (Erişim: 11.07.2016)

17 Ayda Yörükân, "Stefan Zweig Hayatı ve Eserleri", *Üç Büyük Usta*, İstanbul 1998, s. XIX.

Kocakaplan, İsa, *İstiklâl Marşımız ve Mehmet Akif Ersoy*, İstanbul 2005.

Küçük, Cevdet, “ Balkan Savaşı”, *DİA*, C.5, İstanbul 1992.

McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, (Çev. Fatma Sarıkaya), 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Özsoy, Ali, *Balkanlarda Türk Soykırımı*, İstanbul 2012.

Yörükcan, Ayda, “Stefan Zweig Hayatı ve Eserleri”, *Üç Büyük Usta*, İstanbul 1998.

NESNELEŞEN ÖZNELER: KURTULUŞ SAVAŞI'NI KONU ALAN METİNLERDE ÇOCUKLUĞUN İNŞASI

Arş. Gör. Barış Berhem ACAR
Trakya Üniversitesi

Giriş

Bugün kullandığımız manada çocuk/luk, moderniteyle birlikte keşfedilir. Ortaçağ'da minyatür bir yetişkin olarak görülen çocuk, Aydınlanma Çağı'ndan itibaren bir kategori haline gelerek bugünkü anlamına evrilir. Özellikle Rousseau ve Locke'un çocukluğun minyatür bir yetişkinlikten çıkararak başlı başına bir kategori olarak algılanmasını sağlayacak tanımlamalara giriştikleri görülür. Onların tanımlamalarıyla başlayan süreç bugünkü çocukluğun inşasını mümkün kılar.

Meseleye çocukluğun yetişkinden farklı bir kategori olması üzerinden bakan Rousseau'ya göre çocuk, kendi başına önemli olan, özgün ve değerli psikolojik özellikler taşıyan bir varlıktır. Ona göre çocuk/luk, insanın doğaya en yakın evresidir. Çocukta doğallık, saflık ve kendiliğindenlik vardır. Çocuğa verilecek eğitim, bu özelliklerini yücelterek onu yetişkinliğe hazırlamalıdır.¹

Rousseau'nun tanımında Aydınlanma Çağı'nın hümanizmini görebiliriz. Bu tarz bir hümanizm, çocuğu yetişkinden farklı görmenin yolunu açar. Bu şekilde "icat" edilen çocukluk, burjuvazinin yükselişi, okullaşmanın artması (tabii yetişkinlerin çocuklarını okula göndermeye ikna olması) ve ulus devletlerin kurulmasıyla birlikte "inşa" edilmeye başlanır. Çünkü yeni kurulan ulus devletlerin bekası için yeni nesillere yani çocuklara ihtiyaç vardır. Özellikle ulus devletlerin birer birer ortaya çıktığı 19. yüzyıl başında çocukların müstakbel birer yurttaş olarak görülmeleri ulus-devlet inşasının süreklilik kazanması için elzem hale gelir. Bu sebeple çocuk/luk, kolektif yapının sürdürülebilirliğini sağlaması açısından üzerinde durulan en önemli konulardan biri olur.

Ulus-devletlerin kendi bekaları için ihtiyaç duyduğu çocuğu Locke da geleceğin yurttaşı olarak tanımlar. Çocuğun geleceğin yurttaşı olması demek, onun kişisel gelişiminin ve özdenetiminin geleceğin yurttaşı olma bilinciyle oluşturulması demektir. Zihni "tabula rasa" olarak gören Locke'a göre, çocuğun "tabula rasa"sının üzerine yazılacak şeyler onun yurttaşlığını vurgulayacak şekilde düzenlenmelidir. Bundan da sırasıyla anne-babalar, öğretmenler ve devlet sorumludur. Başka bir deyişle, doğuştan yok olanı çocuğun zihnine ekleyerek onu geleceğin yurttaşı yapmak, Locke'un önerdiği yetiştirme biçimidir.²

¹ Mine Tan, "Çocukluk Dün ve Bugün", *Toplumsal Tarihte Çocuk*, haz. Bekir Onur, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, s. 2.

² Mine Tan, agm., s. 1.

Çocuğu geleceğin yurttaşı olarak görme Locke’u aşarak ulus devletlerin pratiklerine yayılır. Ulus devletler, bir yandan yetişkinleri ideolojik olarak yönlendirirken bir yandan da çocuğun politik inşasına odaklanmaya başlarlar. Böylece her ulus-devlet kendi pratiğini, Locke’un geleceğin yurttaşı tahayyülüyle, Rousseau’nun doğallığı ve saflığı yüceltme düsturunu vatan için fedakârlık-kurban olma imajıyla birleştirerek oluşturur. Uluslaşmayla birlikte sekülerleşen eğitimde de dinin yerine ulus için feda olacak nesiller, müstakbel yurttaşlar yetiştirilmeye başlanır.

Osmanlı’da da Tanzimat’la birlikte Batıdakine benzer bir çocukluk algısı gelişir. Tanzimat’ta ilkokullardaki reformlar ve Batı’yı örnek alan yazarların metinleriyle çocuklar, küçük yetişkinler olarak değil, yetişkinlerden ayrı bir kategori olarak keşfedilir. II. Meşrutiyet’le birlikte vatandaşlığın yasalarla ortaya çıkması, çocukluğun da inşa edilmesini hızlandırır. Tanzimat’ta bağımsız bir özne olan çocuk, II. Meşrutiyet’le müstakbel bir “kamusal” özneye dönüşür. Bu dönüşümle birlikte çocuk, artık sadece ailesine ait olarak değerlendirilmez. O, ulusun-ırkın geleceği olarak tahayyül edilmeğe başlanır. Yarının üreticisi, askeri ve vatandaşı olarak görülür. Böylece çocuk ailenin değil, devletin bir üyesi olur. Yani “[k]lasik Osmanlı toplumunda ailenin, akrabaların, mahalle ve cemaatin kontrolü altında bulunan ve toplumsallaşması da yine aynı çerçevede içinde gerçekleşen çocuk, 19. yüzyılın sonlarından itibaren çocukluğunu devlete teslim eder.”³

Osmanlı’da inşa edilmeye başlanan çocuk/luk, 20. yüzyılda milliyetçiliğin artması ve ulus devletin kurulmasıyla birlikte dönüşerek gelişir. Bu yüzyılla birlikte çocuklar, sadece çocuk olduğunun değil, Türk çocuğu olduğunun farkına varmaları sağlanacak şekilde yetiştirilirler. Hangi ulus/vatan/ırk için fedakârlık yapacakları, hangi vatanın müstakbel yurttaşı olacakları, hangi otoriteye itaat edecekleri belirlenmiştir. Başka bir deyişle, “[k]uramsal olarak egemenliğin tanrısal ve soya bağlı kaynaklardan kopartılarak dünyevileştirilmesi ve ‘millet iradesi’yle özdeşleştirilmesi, çocuğa yönelik eğitim-öğretim anlayışını kökten değiştirmiş; değişim zamanla pratiğe de yansımış; çocukları, ulus-devletin arzu edilir yurttaşları olarak yetiştirmek, devlet politikalarının merkezine yerleştirilmiştir.”⁴ Okullardaki eğitim ve dönemin edebiyat üretimi bu farkındalığı yaratmak için kurgulanır. Artık çocuk tamamen kamusal bir özneye döner. Resmî ideolojinin geleceğini emanet ettiği, inkılâpların güvencesi olarak düşünülür.

Çocuğun kamusal özne olma farkındalığı beraberinde tam zıddı olan bir şeyi, çocuğun nesneleşme sürecini de getirir. Yani çocuk geleceğin yurttaşı olarak özneleşirken, ideolojik pratiklerin nesnesi olur. Öztan’ın çalışmasında değindiği gibi “Türkiye’de çocukların öznellik potansiyelinin keşfiyle onları politik projelerde nesneleştirme eğiliminin çakıştığı; bu çakışmayla paralel olarak çocukluğun politik inşasının ‘otorite’ye atfedilen ‘ontolojik üstünlük’ ve doğallaştırılan didaktik üslup çerçevesinde biçimlen[diğini]”⁵ söyleyebiliriz. Artık çocuk, bir yandan karar alan, eyleyen, harekete geçen özne konumdayken bir yandan da ulus devletin fedakâr, cesur, otoriteye gönülden bağlı olan nesnelere dönüşür.

³ Füsün Üstel, “*Makbul Vatandaş*”ın Peşinde, İletişim Yayınları, İstanbul: 2004, s. 32.

⁴ Güven Gürkan Öztan, *Türkiye’de Çocukluğun Politik İnşası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 5.

⁵ Öztan, *age.*, s. 11.

Çocuğun hem kamusal özne olması hem de ulusçu paradigmanın nesnesi olması, ulus devletin kurulma yıllarında çocuklar için yazılan metinlere de yansır. Çocuklar kendileri için yazılan metinlerde bir yandan kendiliklerinin farkına varırken bir yandan da kendilerini içinde hissedecekleri, birer nesnesi oldukları üstyapının (ulusun) bilincinde olurlar. Bu ikilik, çocuğu özne olarak gören çocuk edebiyatıyla, onu ulusun gereksinimlerinin nesnesi kılan Kurtuluş Savaşı alt türüne dâhil olan metinlere odaklanarak daha açık görünür. Bu bağlamda bu makalede önce tür teorileriyle çocuğu bir özne olarak gören çocuk edebiyatına ve onu ulus inşasının nesnesine dönüştüren Kurtuluş Savaşı anlatılarına değinip, sonra metinlerde bu bir aradalıkların yansımalarının izi sürülecektir.

Çocuk Edebiyatı Türü

Todorov, edebî olsun ya da olmasın bir türün, belli söylemsel özelliklerin metinlerde kodlanması olduğunu iddia eder.⁶ Söylemsel özellikler, Todorov'da türleri birbirinden ayırmak için kullanılan bir anahtar dönüşür. Mesela otobiyografiyi romandan ayıran şey, gerçekleri anlattığını iddia etmesidir. Veya bir şarkıyı şiirden ayıran şey şarkının fonetik özellikleridir.⁷ Bu söylemsel özellikleri türlerin sınırlarını oluştururlar. O türe dahil olan metinler, türe özgü söylemsel özellikleri barındırmak zorundadır.

Çocuk edebiyatını bu bağlamda düşündüğümüzde, onun en önemli söylemsel özelliğinin çocuğa göre olmasıdır diyebiliriz. Çocuk görelilik, “çocuğun ruhi ve psikolojik yapısına uygunluğu ve özellikle konuların, çocuğun algılama ve anlama seviyesine hitap eder mahiyette olması”nı⁸ kapsar. Çocuk edebiyatı türü, çocuğun anlayabileceği, kavram dünyasına hitap edecek bir dile ve imgelem gücüne sahiptir. Konusu çocuğun ilgisini çeker, çocuk kitabın kahramanlarıyla özdeşleşir. Bu özdeşleşmenin yanında bu türe dahil olan metinler, çocuğa edebî zevk verir.

Söylemsel özelliklerini çocuğa/çocukluğa göre kuran çocuk edebiyatı, adından da anlaşılacağı üzere çocuk içindir. Çocuğu yetişkinden ayrı bir kategori olarak görmenin doğal bir sonucudur. Bu sebeple 19. yüzyıldan sonra iyice gelişmiş, günümüzde ise iyice rağbet gören, desteklenen bir edebiyat türü olmuştur. Çocuğu özne olarak gören ve söylemsel özelliklerini çocuğu temel alarak kuran çocuk edebiyatının çocuk edebiyatının üretildiği her dönemin, her coğrafyanın ve her edebi geleneğin kendine has bazı söylemsel özellikleri vardır. Edebiyat türlerinin toplumun ilgileriyle birlikte şekillendiğini düşündüğümüzde⁹ bu çalışmada incelenecek olan metinler de yukarıdaki özelliklerin yanında başka özellikleri de kodlarlar.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde üretilen bu metinlerde, özne olarak görülen çocuk “kolektivist kültürün içinde/onu aşmadan ve büyük ölçüde milliyetçi/kalkınmacı ideoloji tarafından cumhuriyetçi diskur ve simgeler kullanılarak”¹⁰ kodlanır. Baştan belli olan bu mesajı vermek için yazarlar iyilerin tam iyi, kötülerin tam kötü olduğu, farklılıkların abartıldığı, sonuçların net olduğu metinleri yazmaya girişirler. Bu söylemsel özellikleri

⁶ Tzvetan Todorov, “The Origin of Genres”, *Modern Genre Theory*, haz: David Duff, Longman, Harlow, 2000, s. 198.

⁷ Todorov, agm., s. 199.

⁸ Ali Fuat Bilkan, “Çocuk Edebiyatı-Kavram ve Mahiyet”, *Hece*, S. 104-105, 2005, s. 8.

⁹ Todorov, agm., s. 200.

¹⁰ Öztan, *age.*, s. 10.

kodlayarak metinlerini üretirler. Vatan için fedakârlık yapmayı ve kurban olmayı önceleyip, otoriteye itaati yücelterek didaktik bir üsluba yönelirler. Yani bir anlamda türün ideolojisini, devletin ideolojisiyle bir kılarak metinlerini üretirler. Müstakbel yurttaşı bu söylemsel özelliklere göre yetiştirmeye çalışırlar. Yani bu metinlerdeki “kahramanlık ve savaşkanlıktan çalışkanlığa; dürüstlük ve doğruluktan, tutumluluk ve yerli malı kullanımına, teşvik edilen ve altı çizilen tüm özellikler, resmi ideolojinin belirleyicisi olan milliyetçilik/kalkınmacılık düşüncesi ve militarist öykünmeler ile yakından ilişkilidir.”¹¹ Çocuğu özgürleştiren/yetişkinden ayıran çocuk edebiyatı türünü ideolojik paradigmalara dolduran bu anlayış, çocuk edebiyatı metinlerini araç kılarak ideolojik yönlendirmelerini sağlamlaştırır.

Türün Kurtuluş Savaşı alt türüyle melezleşen metinleri, onun bu ideolojik yanlarını rahat bir şekilde görmemizi sağlar.

Kurtuluş Savaşı Alt Türü

Rabinowitz, türlerin hepsinin kapsamının aynı genişlikte olmadığını, bazı türlerin daha dar bir alanı kapsadığını iddia eder. Örnek olarak da fantastik anlatının kapsamının, epiğe kıyasla oldukça dar olduğunu söyler.¹² Dar kapsamlı türleri diğerlerinden ayırmak için onları alt tür (subgenre) olarak adlandırabiliriz. Kurtuluş Savaşı da diğer türlere göre daha dar kapsamlı bir tür olduğu için onu da alt tür olarak görebiliriz. Kurtuluş Savaşı alt türüne dahil olan metinler, “[c]ephelelerdeki kanlı sahneleri, mütareke İstanbul’undaki yozlaşmayı, harp zenginleriyle yoksul halk arasındaki uçurumu, örgütlenmeye çalışılan direnişi, Milli Mücadele’nin Anadolu’nun dört bir yanına yayılmasını, çeteleri, Kuvayı Milliye’den düzenli orduya geçişi”¹³ yansıtan söylemsel özellikleri barındırırlar.

Beebee, her türün bir kullanım değeri (use-value) olduğunu söyler. Ona göre, türe dahil olan metinlerin yazıldığı zamana ya da yazan kişinin görüşüne göre şekillenen kullanım değeri, bazı türlerde kolayca keşfedilirken bazılarında oldukça karmaşık bir yapıda bulunur. Ayrıca türler bu kullanım değerine göre başka türlerle etkileşime geçerler ve bu sayede metinlerin birçok türün söylemsel özelliklerini barındırmasına sebep olurlar. Böylece her metnin bir türe değil, türlere dahil olduğunu söyler. Metinde türlerin bir arada bulunmasına türsel sabitsizlik (generic instability) diyen Beebee, türlerin ideolojisini de bu değişkenliğin belirlediğini söyler.¹⁴ Yani bir metindeki değişik türlerin söylemsel özelliklerini belirleyebilirsek o metnin kullanım değerine ve kullanım değerini oluşturan ideolojiye ulaşabiliriz. O yüzden bir metnin mesajını (kullanım değerini) anlamak için hangi türlerin özelliklerini barındırdığına mutlaka odaklanmalıyız der.¹⁵ Ona göre ancak bu sayede metnin ideolojisini çözebiliriz.

¹¹ Öztan, *age.*, s. 10.

¹² Peter J. Rabinowitz, *Before Reading: Narrative Conventions and the Politics of Interpretation*, Cornell University Press, Ithaca ve Londra 1987, s. 178.

¹³ A. Ömer Türkeş, “Genel Bir Bakış”, *Türk Romanında Kurtuluş Savaşı*, haz. Mürşit Balabanlılar, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2003, s. 14.

¹⁴ Thomas O. Beebee, *The Ideology of Genre: A Comparative Study of Generic Instability*, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 1994.

¹⁵ Beebee, *age.*, s. 265.

Kurtuluş Savaşı alt türünün çocuk edebiyatıyla bir arada üretilmesi, Beebee'nin söylediklerini kanıtlar niteliktedir. Tematik bir tür olarak kurtuluş mitini milliyetçi bir söylemle aktaran bu alt türde yazan yazarlar, ulus için gerekli olduğunu bildikleri çocukları, makbul vatandaşa dönüştürüp, kültürel hegemonyayı çocukları da kapsayacak şekilde yaygınlaştırmak istedikleri için çocuk edebiyatıyla etkileşime geçerler. Çocuk edebiyatının söylemsel özelliklerini Kurtuluş Savaşı alt türününkilerle birleştirip metinleri epikleştirerek, ulaşmak istedikleri kullanım değerini elde etmeye çalışırlar. Çocuk edebiyatının özneleştirdiği çocuğu, vatan için fedakârlık, kurban olma, casusluk yapma gibi gereksinimlerin nesnesi yapmak için Kurtuluş Savaşı alt türünü epikleştirerek kullanırlar. Böylece kültürel hegemonyanın istediği yurttaşları yaratmaya çalışırlar. İki türün bir arada üretildiği metinlere geçmeden önce bu metinlerin ideolojisini kuran gelişmelere değinmek gerekir.

Hegemonyayı Kuran Gelişmeler

“Cumhuriyetin kurulmasından sonra Türkiye'nin yeniden yapılanması söz konusuydu. O dönemin yazarları daha çok yetişkinler için yazıyorlardı. Yeni yazının kullanılmasına başlanması, Türk Dil Kurumunun kurulmasından sonra çocuk edebiyatı alanında bir canlanmanın başladığını söyleyebiliriz.”¹⁶ Gülerüz'ün değindiği harf değişikliğiyle beraber Türkiye'nin yeniden yapılanmasını sağlayan gelişmeler gerçekten de yazarları çocuk edebiyatında üretimde bulunmaya yöneltir. Burada inceleyeceğimiz metinlerin harf değişikliğinden sonra olması da Gülerüz'ün haklı olduğunu gösterir. Ancak harf değişikliğinin dışında, kültürel hegemonyayı kuran başka bir gelişme de çocuk edebiyatına yönelmeyi artırır. Bu gelişme Mustafa Kemal'in kaleme aldığı *Nutuk*'un mecliste okunmasıdır. *Nutuk*, bir anlamda burada inceleyeceğimiz metinlerin ideolojisini belirler. Çünkü *Nutuk*, ülkenin kurucusu olarak görülen Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı sürecini okuma biçimidir. O bu haliyle hem bir politika metni, hem de tarihi yeniden yazma girişimidir. Ayrıca Mustafa Kemal'in elinden çıkması bu metni Türk ulusunun kutsal metni haline getirir.

Mustafa Kemal, *Nutuk*'la kendisini ulusun önderi olarak kurarken, ulusu özgürlüğe ve güce kavuşturacak, tehditlerden koruyacak kılavuz olarak görür.¹⁷ Ayrıca metnin başından sonuna hiçbir gelişim/olgunlaşma göstermeyen bir Ben-ulus (I-nation) inşa eder. Kurtuluş Savaşı'nın başından sonucunu bilen, ona uygun davranan, hiçbir şekilde değişmeyen bir ben.¹⁸ Mustafa Kemal metinde, bu kararlılığının dışında kalanları ya da farklı çözüm yolları sunanları da öteki kılarak polemikçi bir üslupla eleştirir. Bu bakımdan *Nutuk*, “üç farklı düzlemde ((1)yabancı devletler-Anadolu; (2)Anadolu'nun kendi içi ve (3) Ankara Hükümeti'nin siyasi aktörleri arasında) ortaya çıkan güç mücadelelerinin toplamı, Mondros Mütakeresi'nin imzalanmasından, tek parti yönetiminin kuruluşuna kadarki dönemi açıklamak amacıyla kullanılan bir soyutlamadır. [...] *Nutuk*, Mustafa Kemal'in, yani her üç düzeydeki güç mücadelesinden başarıyla çıkarak tek parti-tek güç-tek adam

¹⁶ Hasan Gülerüz, *Yaratıcı Çocuk Edebiyatı*, 3. bs., Pegem A Yayıncılık, Ankara 2008, s. 72.

¹⁷ Hülya Adak, “National Myths and Self-Narrations: Mustafa Kemal's *Nutuk* and Halide Edib's *Memoirs and The Turkish Ordeal*”, *The South Atlantic Quarterly* 102:2/3, Spring/Summer, S. 512, 2003.

¹⁸ Adak, a.g.m., s. 515.

yönetimini inşa eden ekibinin liderinin, bu güç mücadeleleri ile ilgili siyasi mülahazalarını içermektedir.”¹⁹ Bu siyasi mülahazalar, Cumhuriyetçi hegemonyanın kurulmasını sağlar. *Nutuk*’tan sonra yazılan Kurtuluş Savaşı alt türüne dahil olan her metinde de *Nutuk*’un tesiri hissedilir. Savaşın başından sonuna, doğruyu bilen önder motifi, baştan sona belli olan düşmanlar ve sonunda iktidardakilerin kazandığı güç mücadeleleri kurtuluş destanına dönen *Nutuk* sonrası anlatıyı besler.

Nutuk’un “Gençliğe Hitabe” ile bittiğini düşünürsek, bu politik tarih yazımının çocuk edebiyatını da etkilediğini rahatlıkla anlayabiliriz. Müstakbel yurttaşın vatanın emanet edildiği, vazifelerinin sıralandığı bu metin cumhuriyetçi/milliyetçi ideolojinin temelini oluşturur. Özellikle çocuk edebiyatının Kurtuluş Savaşı alt türüyle melezleştiği metinlerin, iyinin baştan iyi, kötünün baştan sona hep kötü olduğu, itaat edilecek otoritenin ve kurtarıcılığın Mustafa Kemal’in kişiliğinde birleştiği epik anlatılar olduğunu söyleyebiliriz. Böylece harf değişikliği ile birlikte *Nutuk*’un etkisi çocuk edebiyatına olan ilgiyi arttırırken, türün kullanım değerini belirleyen ideolojiyi *Nutuk*’un öngördüğü şekle sokmuş olur.

Kurtuluş Savaşı alt türüne dahil olan metinler, 1927’den sonra *Nutuk* etkisinde yazılırken bu türün çocuk edebiyatıyla bir arada üretildiği metinlerde bir kitabın daha etkisi görülür: Çocuklara Türk İstiklal Harbi.²⁰ Ahmet Refik’in yazdığı bu kitap, *Nutuk*’taki güç mücadelelerini çocukların anlayabileceği bir dille yazar. İstanbul hükümetini, işgal kuvvetlerini ve Mustafa Kemal’in izlediği yolun dışında kalanları “düşman” olarak mimler. Özellikle padişahın ve İstanbul hükümetinin sadece kendilerini düşündüklerini, milletini düşünen ve kurtaran ismin Mustafa Kemal olduğunu sık sık tekrarlar. Böylece hem güç mücadelelerini *Nutuk*’taki gibi sonuçlandırır, hem de lider kültü yaratarak çocukların onu izlemesini salık verir.

1929’dan sonra yazılan ve iki türün bir arada olduğu metinler de bu kitaptaki gibi Mustafa Kemal’i savaşı kazandıran güç olarak mimleyerek onun baştan beri belli olduğunu iddia ettikleri yolun dışında kalan bütün güçleri kötü olarak gösterirler. Vatanını milletini seven tüm çocukların da vazifesinin Mustafa Kemal’in izini takip etmek olduğunu vurgularlar. Böylece müstakbel yurttaşın izlemesi gereken yol belirlenmiş olur. Çocuk edebiyatı metinlerine düşen de bu yolu çocuklara kavratabilecek yetkinliğe erişmektir.

Çocuk Edebiyatı Türüyle Kurtuluş Savaşı Alt Türünün Bir Arada Olduğu Metinler

Derrida, hiçbir metnin hiçbir türün malı olmadığını, metinlerin türlere “ait” olmadığını, her metnin türlere “dahil” olduğunu söyler. Ona göre her metin türe katılır/katkıda bulunur.²¹ Yani her metin dahil olduğu türden bir yandan etkilenirken, bir yandan da o türü etkiler. Bu noktadan baktığımızda çocuk edebiyatıyla Kurtuluş Savaşı alt türüne katılan metinlerin de bu türleri dönüştürdüklerini söyleyebiliriz. Çocuk edebiyatı yönünden baktığımızda, bu metinlerin bir yandan çocukları kamusal özne varsayıp onların politizasyonunu gerçekleştirirken, türe vatan için şehit/kurban olan, milleti için fedakârlıklar

¹⁹ Mete K. Kaynar, “*Nutuk*’u Okumak”, *Resmi Tarih Tartışmaları* 5, s. 81.

²⁰ Ahmet Refik, *Çocuklara Türk İstiklal Harbi*, Hilmi Kitaphanesi, İstanbul 1929.

²¹ Jacques Derrida, “The Law of Genre”, *Acts of Literature*, s. 221-252.

yapan, savaşan kahramanları katar. Militerleşen kahramanları, otoriteye itaat kültürü içinde özneleşen çocuklara aktarır.

Kurtuluş Savaşı alt türü açısından baktığımızda bu metinler, kahramanları çocuklar ya da çocukların örnek alacağı kişilerden seçer. Çocuğun anlayacağı karmaşıklaktan uzaklık tavrı, mesajın doğrudan verilmesine olanak sağlar. Ayrıca yetişkinler için yazılan Kurtuluş Savaşı metinlerinin yetişkinlerden beklediği vazifelerin yanına çocuklar için yazılanlar bir yenisi daha ekler: Bilgi aktarımı/casusluk yapan kahramanlar. Yetişkinler için yazılanlarda ana izlekte yer almayan bu vazife, Kurtuluş Savaşı alt türünün çocuk edebiyatıyla birlikte üretildiği metinlerde asıl göreve dönüşür. Kitapların kahramanları ya düşman cephelerine sızar ya da cepheyle cephe gerisi arasındaki haberleşmeyi sağlarlar. Böylece bu metinler hem türlere yeni özellikler ekleyerek onları dönüştürürken, hem de çocukları ulus devletin gerektirdiği kolektivist/milliyetçi çizginin gereksinimlerini karşılayacak nesnelere dönüştürürler. Bu sayede her iki tür de bu metinlerle birlikte dönüşmüş olur. Bu dönüşümle de ideolojinin gerektirdiği kullanım değerini sağlama alırlar.

Çocuğu özne ve nesne olarak görme meselesini en iyi yansıtan metin, 1930 yılında Muallim Behzat'ın yazdığı *Küçük Kahramanlar*'dır. Bir aradalık metnin ön sözünde başlar:

“Çocuklarım,

Bu kitabı size hediye ederken ruhumda büyük bir heyecan ve korku var. Heyecan veren şey, sizin İstiklal harbinde gördüğünüz işler ve fedakârlıklarınız. Fakat niçin korkuyorum; bilir misiniz?

'Bu yüksek fedakârlığı hakikatte olduğu kadar anlatamadım' diye...

Siz bu kitapta İzmir'den orduya kaçan birkaç Türk çocuğunun İstiklal harbinde gördükleri işleri okuyacaksınız. Bu romana, İstiklal harbi üzerine yazıldığı için, büyük bir kıymet vereceğinize eminim. Çünkü İstiklal harbine ait hangi bir satır vardır ki onu, biz heyecanla okumyalım, kalbimizin üstüne basmıyalım?’²²

Görüldüğü gibi yazar, doğrudan “çocuklarına” hitap ederek başlar, savaşı ve çocukların bu savaştaki fedakârlıklarını kutsayarak devam eder. Çocukları bir yandan seslenilecek, mesaj verilecek bir özne olarak algılamak, bir yandan da savaşı kutsaması, savaşla ilgili ne varsa ona sahip çıkması gereken “milliyetçi bilincin” nesnesi kılar. Kitapta da benzer ikilik bir arada ilerler. Metnin içinde de bu mesajlar devam eder. Metin, İzmir’de bir sınıfta başlar. Hemen başlangıçta sınıfın hocası İlhan Bey gözyaşlarıyla sınıfa girer ve Yunanlıların İzmir’e girdiğini söyler. Bu haberle “gözlerinden yaşlar boşalan çocuklar” hemen ne yapmaları gerektiğini düşünerek “örgütlenirler.” Örgütlenme aşamasında tüm kararları çocuklar verir. Öncelikle örgütlenmenin temel sloganı olan ana vazife belirlenir: “Vatanın kurtarılmasına yarıyacak her şeyi yapmak...” (s.6). Çocuklar bu vazifeyi ifa etmek için örgütlenmeyi tüm okullara yaymaya karar verirler. Bunun için Oğuz isimli çocuk görevlendirilir ve tüm okullara gönderilecek bir mektup yazar. Bu mektup, iyiyile kötüyü, savaşı kazanmanın biricik yoluyla birleştirerek çağrı metnine dönüşür:

“*Kardeşler;*

Çok iyi biliyoruz ki, gözler[i]niz her zaman yaşlarla dolu... Bir Yunan sürüsünün bir köye saldırdığını; annelerin önünde çocukların, çocukların önünde annelerin öldürüldüğünü duyarak ağlıyorsunuz. Uçlarından kanlar sızan süngüleri rerek ‘ah bunlar kaç kişiyi

²² Muallim A. Behzat, *Küçük Kahramanlar*; Köroğlu Matbaası, İstanbul 1930, s. 2.

yerlere sermiştir!’ diye yaşlar döküyorsunuz... Üstünüzde dalgalanan Yunan bayrağı beyninizi en korkunç bombalardan daha fazla sarsıyor. Gözlerinizi ovalayarak soruyorsunuz:

‘Biz bu kara günlere nihayet vermek için ne yapacağız?...’

O zaman gözleriniz ufuklara dikiliyor; derinliklerde kırmızı-beyaz bayrağımız bütün güzelliğile dalgalanıyor; altında Türk askeri süngüsünü çekmiş, dolaşiyor...

İşte ümitler hep orada... Türk askerlerinde... O asker, annesile, babasile, kardeşlerle her şeyini feda ederek çalışıyor. Bizden, vatanın bu esir bucağında bulunan bizler, vaziyetimizin darlığını düşünerek hiçbir şey yapmayacak mıyız?...

Herhalde yapacağız. İşte bu mektubumuzu bunun için yazıyoruz. Önümüzdeki cumartesi günü, bu mesele hakkında konuşmak üzere mektebimizde yapılacak içtimaa sizin de iki murahhasla iştirakinizi istiyoruz; hepimizi sevgilerle selamlarız, aziz kardeşlerimiz...” (s. 7-8)

Bu çağrı mektubu diğer “Türk çocuklarını” kolektivist harekete çağırırken, kötünün kim olduğunu, iyinin kim olduğunu ve çözümün nerede olduğunu yansıtır. Kötü olan düşman Yunanlılardır, iyi olan ise, Türk askeridir. Çözüm de Türk askerlerinin gerçekleştirdiği mücadelededir. *Nutuk*’tan ve Çocuklara İstiklal Harbi’nden alışkın olduğumuz bu tezlerin yer aldığı bu mektubu hazırlayanların ve toplantıları gerçekleştirenlerin çocuklar olması önemlidir. Tüm bu örgütlenmeyi çocuklar düzenler, kararları onlar alırlar. Kimse onlara ne yapmaları gerektiğini söylemez. “Damarlarındaki asil kandan” başka yol göstericileri yok gibidir. Bu toplantılarla “Türk çocukları vatani kurtarma cemiyeti”ni kurarlar ve toplantı sonunda hatibin söylediklerini ezberlerler: “Aldığım vazife çok büyük... Onu her zaman düşünmeliyim... Bir Yunan askerinin tokadı, dipçigi, hatta süngüsü beni korkutmamalı... Şüphe ettiğim her yerden bir şeyler elde ederim ümidile derhal harekete geçmeliyim.” (s. 11). Bu düsturla İzmir’e yayılan çocuklardan Gündoğdu ve Orhan, bu iki türün bir arada üretildiği metinlerin çocuklar için biçtiği vazifeyi yerine getirmeye koyulurlar ve gördükleri Yunanlılara ait bir mavunanın içinde ne olduğunu öğrenip cemiyete bildirmek için casusluğa koyulurlar. Mavunadan gerekli bilgileri alıp dönerken nöbetçi bu iki çocuğu fark eder, çocuklar nöbetçinin dur ihtarına uymayınca nöbetçi ateş eder ve Gündoğdu vurularak ölür. (s. 11-12). Bu ölüm, vatan için kurban olmanın sıradan bir temsilidir. Ölüm, çocukları yaptıklarından alıkoymaz, hatta onları cesaretlendirir. Gündoğdu’nun ölümü üzerine cemiyetteki toplantıda Yıldız bu ölümü şöyle tanımlar:

“Arkadaşlar bu hareket, tarihte gördüğümüz kahramanların yaptıkları şeylerden aşağı değildir. Gündoğdu ve arkadaşı tarihimize ‘küçük kahramanlar’ diye geçeceklerdir. Bu kahramanların birisi aramızda bulunuyor. Onu her vakit görebileceğiz, fakat aramızdan uzaklaşan diğeri de bize, o kadar yakındır. [...] Arkadaşlar; bu mukaddes ölü için yaşlar döktüğümüz şu dakikada hep birlikte şunu bir daha tekrarlayalım: ‘İçimizden yaralananlar olabilir, birçok kurbanlar bulunabilir. Fakat bunlar kalbimizdeki imana katiyen tesir yapamaz...” (s. 15)

Casusluk ve ölümü kahramanlıkla özdeşleştiren bu “manifesto” ölümü kutsamakla kalmaz, bu ölümlerin kendilerini durduramayacağını da söyler. Gerçekten de durmazlar. Cephe gerisinden cepheye geçmeye karar verirler. Oğuz, Güntekin ve Yıldız kendi istekleriyle hocalarıyla birlikte cepheye giderler. Cephede hocaları zabıt; Oğuz, çocukların kutsal mesleği postacı (casus); Yıldız toplumsal cinsiyetine uygun olarak hastanede hemşire olurken Gültekin de arabalarda canla başla çalışır. (s. 18)

Oğuz postacılık görevini Yunanlılardan bilgi taşıyarak gerçekleştirir. Bir gün bu gidiş gelişinde pusuya düşer, kendisine ateş açılınca o da ateş açar ve düşman kendisine yaklaşınca kamasıyla bir Yunanlıyı öldürür. Sonra kendisi de yaralanır. (s.29-30-31) Böylece casusluk yaparken birini de öldürmüş olur. Ancak bu durum da metnin temposunu ya da çocukların kararlılığını değiştirmez, çünkü hepsi hâlâ vatani düşünüyor.

Metinde anlatılan savaşta umutların azaldığı yerde Mustafa Kemal miti işlemeye başlar. Yunanlılar Ankara'ya doğru ilerlerken yayılan bir haber herkesi mesut eder: “Ordunun başına Mustafa Kemal geçmiş... Korkular, kederler dağıldı, herkese bir kuvvet geldi. Ömründe hiç mağlup olmıyan bu Paşa herhalde yine galip gelecekti. [...] Mustafa Kemal en ümitsiz bir zamanımızda bize kuvvet verdi, milletine büyük bir zafer kazandırdı. Bu harpten sonra kendisine Gazi unvanı verildi. Bütün Türklüğün zaferi sevgili Gazinin aziz şahıslarında toplanmıştır. Onun için biz Gazi deyince, bu görülmemiş zaferi kazanan bu büyük adamı hatırlıyoruz. Bütün dünya da öyle biliyor, tarihler de öyle yazacak.” (s. 39-40) Bir anda ortaya çıkan, hiç yenilmemiş Mustafa Kemal, ülkeyi kurtaran olarak gösterilmeye başlanır. Türklüğü bünyesinde barındıran galip bir ulusal külte dönüşür. Hatta Mustafa Kemal'le birlikte çocukların gayretini ve kazanmanın sevincini gören Yunanlı askerler de “[b]u manzarayı uzun müddet zevkle seyrettiler. İhtimal böyle kahraman çocukları olan bir millete yenildiklerini düşünerek bir parça teselli buldular. Bir parça dertlerini unuttular.” (s. 41)

Düşmanı bile sevindiren bu fedakârlıklar anlatısı, Mustafa Kemal'in lider olarak kutlanmasıyla biter. Böylece metin çocukları karar veren, istediğini yapan bir özne olarak gösterirken aslında tek farkları isimleri olan, kolektivist/milliyetçi görüşü doğuştan benimsemiş, ulusçu görüşün ihtiyaç duyduğu gereksinimlerden başka bir şey düşünmeyen birer nesne olarak sunar. Metin hâkim ideolojinin istediğinin dışında hiçbir görüşü olmayan, derinlikleri olmayan kahramanları “kahramanlaştırmak”tan ve savaşkan bir hâle getirmekten öteye geçmez. Onların özneliklerini ulusun nesnesi olmakla sınırlar. Anlatıcı zıt bir fikir ya da farklı bir özellikleri olmadan tek taraflı bir karakterizasyonla metni kurar. Bunu çocukları özne gibi gösteren çocuk edebiyatıyla, onları nesneleştirerek istenilen ideolojinin parçası kılmaya yarayan Kurtuluş Savaşı alt türünü birleştirerek yapar.

Benzer izlekleri, bu iki türü yansıtan diğer metinlerde de görebiliriz. Diğer metinlerde de vazife/cesaret/kurban olma üçlemesiyle casusluk ön plana çıkar.

Casusluk ve vazifenin çocuklukla buluştuğu bir diğer metin *Kahraman Telefoncu*'dur.²³ Bu metin iki çocuğunu savaşta kaybeden Zeynep'in oğlu Mehmet'in hem ağabeylerinin intikamını almak, hem de vatani kurtarmak için giriştiği mücadeleleri anlatır. Cephedeki en genç asker olan Mehmet, taarruz boyunca “cephe ilerisinde bulunarak telefon hattı tesis edecek ve geride bulunan kıtaya cephe haberlerini yetiştirecekti[r].” (s. 7) Ancak taarruzda Mehmet'in vazifesi bununla sınırlı kalmaz. Bir sabah yüzbaşı Mehmet'i ve bir arkadaşını yanına çağırır ve onlara büyük taarruzdaki asıl vazifelerini anlatır: “Siz iki arkadaş bu akşam yola çıkar ve düşman hattına mümkün olduğu kadar yaklaşsınız. Vazifeniz telefonla bize düşman hakkında malumat vermektir.” (s. 8) Çocuklar bu vazifeyi can u gönülden kabul ederler. Mehmet arkadaşıyla Yunan cephelerini görebilecekleri bir mağaraya saklanır ve komutanının dediği gibi Yunanlılarla ilgili tüm bilgileri aktarır. Bu bilgiler sayesinde Yunanlılar hazırlıksız yakalanır ve taarruz başarılı

²³ M. Reşit, *Kahraman Telefoncu*, Kanaat Kütüphanesi.

olur. Cephenin en genç üyesine bu kadar hayati bir görevi vermekte bir beis görmeyen anlatıcı, metnin sonunda zaferden sonra “hak ettikleri” övgüyü de bu kahramanlara verir: “Zaferden sonra fırka kumandanı tek mil fırka efradını topluyarak Mehmetle Ömeri çağır-
dı ve bu iki kahraman Türk gencini alınlarından öptü. Tekmil arkadaşları bu iki kahrama-
nı alkışladılar. [...] Bugün telefoncu Mehmet, annesi Zeynep Hala ile sakin ve müsterih
bir hayat yaşıyor ve şerefle kazandı[ğ] İstiklal madalyasını göğsünde iftiharla taşıyor.”
(s. 16) Metinde madalyayla kahramanlığı tescillenen Mehmet, zaferin kilit noktası gibi
konumlanır. Yunanlıların hazırlıksız yakalanmalarını sağlayarak zaferin mimarı gibi çı-
zilen Mehmet aslında sadece kendisine verilen vazifeyi ifa eder. Metnin tonu, onun ye-
rinde hangi Türk çocuğu olursa olsun aynı şeyi yapar fikrini hissettirir. Bilgi taşıyıcılığını
Mehmet’in kendi kararı değil, o durumda bulunacak her Türk’ün yapacağı bir vazifeye
gibi gösterir. Böylece onlardaki cesaret, Mehmet’ten değil, bu ulusun parçası olmaktan
kaynaklanır gibidir.

Casuslukla fedakârlığın bir arada üretildiği bir diğer metin de *Topçu Onbaşı Yılmaz Ahmet*’tir.²⁴ Topçu Ahmet, Yunan cephesini sürekli topa tutan ve hep isabette başarılı olan bir askerdir. Bir gün komutanı onu yanına çağırır ve aşağıdaki diyalog gerçekleşir:

“- Ahmet onbaşı... Sana mühim bir çıktı. Bu işi yapsan yapsan sen yaparsın.

- Ne gibi iş yüzbaşım?

[...]

-Sen buraların yerlisisin, Rumca da biliyorsun. Üstelik çok açık göz bir yiğitsin. Bu sabah esir edilen Yunanlılardan birinin elbisesini giyecek ve düşman tarafına geçeceksin. Orada Yunanlıların topuna, tüfeğine, silahlarına, askerlerinin miktarına ve daha ne kadar dayanabileceklerine dair malumat toplayarak ilk vasıta ile bize haber getireceksin. Asıl mühim işin Yunanlılar arasında bozgun çıkarmak ve onların kuvve-i maneviyelerini kırmak olacaktır. Bu işi ne kadar büyük bir dikkatle süratle yapabilirsen vatana o kadar mühim bir hizmet etmiş olacaksın.

Yılmaz Ahmet bu sözleri ciddiyet ve metanetle dinledi. Sonra üstüne aldığı vazifenin ehemmiyetini layıkile takdir etmiş bir insan vaziyeti alarak:

-Merak etme yüzbaşım... dedi.” (s. 3-4)

Bu emirle Topçu Ahmet de diğer metinlerdeki Oğuz gibi, telefoncu Mehmet gibi kut-
sal vazifesine yollanır. Çok zorlu bir yolculuktan sonra Yunan cephesine varır. Ancak karşılaştığı manzara onu hayrete düşürür. Yunanlılar sandığı gibi güçlü ve tertipli değildir. Bezmiş halde sonlarının gelmesini beklemektedirler. Önce su içen Yunan askerinin ko-
nuşmalarına şahitlik eder. Bir Yunan askeri diğere,

“Ben böyle olduğumu bilseydim bu topraklara adımımı bile atmazdım. Halbuki bizi nasıl kandırdılar. Güya Türklerin Yunanlılara karşı koyacak topları bile yokmuş.. Önüne gelen kasabaya gir istediğin kadar para ve yiyecek.. Az zaman zarfında müthiş bir servet sahibi olmak mümkünmüş.. bilemem daha neler.. Biz buraya vurguna geldik amma, bu gidişle Türkler bizi avlıyacaklar.’ Yılmaz Ahmet bu hale oldukça şaşırır: ‘Yılmaz Ahmet bu hale şaşıyordu. Nasıl oluyor da yunan cephesinin bu kadar karışık ve dağınık bir halde bulunduğu akıl erdiremiyordu. O karşısında gayet muntazam bir yunan ordusu bulunduğuna zahip olmuştu. [...] Yunanlılarda kuvve-i maneviye berbattı. Yedikleri, içtikleri, giydikleri mükemmel olduğu halde fena halde korkuyorlardı.’” (s. 9-10-11)

²⁴ Hüsamettin Ali, *Topçu Onbaşı Yılmaz Ahmet*, Kanaat Kütüphanesi.

der. Bağımsızlığa iman etmiş cesur Türklerin karşısında biraz ganimet toplamaktan başka derdi olmayan korkak Yunanlılar çıkınca, Ahmet'in "kuvvei maneviye"sini zayıflatacağı kimse olmaz. Zaten Yunanlılar yeteri kadar maneviyattan uzaktırlar. Bu bilgilerle birliğine dönen Ahmet, bildiklerini üstlerine aktarır ve Türk erkân-ı harbiyesi planlarını Ahmet'in anlattıklarına göre değiştirir. Bu sayede bir anda Yunanlıların beklemediği bir saldırıya geçilir ve Yunan ordusu dağıtılır. Bu taarruz sonunda Yılmaz Ahmet, aynı telefoncu Mehmet gibi İstiklal madalyasıyla şereflenir (s. 16). Böylece vatana karşı vazifesini casusluk yaparak yerine getiren Ahmet, hem kötü olan Yunanlının daha da kötülenmesini, hem de cesur Türkün cesaretinin altının daha da çizilmesini sağlar. Bunlarla birlikte çocuklara savaştaki en önemli görevin, İstiklal madalyasıyla kutsanan casusluk olduğunu belirtmiş olur. Telefoncu Mehmet'le benzerliği de onun bu vazife bilincinin kendi özneliğinden değil, kolektivist anlayışın nesnesi olmasından kaynaklandığını gösterir. Çünkü burada Ahmet'in yaptıkları, Mehmet'in yaptıklarının benzeridir. Sonuçlar da aynıdır. Bu onları özneleştirmenin aksine, kolektivist bilincin parçası kılarak nesneleştirir.

Hüsamet'in Ali'nin yazdığı bir diğer metin olan *Kahraman Ali Çavuş*'ta da benzer izlekleri görebiliriz.²⁵ Ali Çavuş, Çanakkale'de savaşmış, savaş sonrası memleketi Merzifon'a dönmüştür. Ancak bir süre sonra Merzifon'u İngilizler işgal eder. Bu işgalle birlikte "içimizdeki" düşmanlar da harekete geçer. Merzifon'daki Ermeniler, İngiliz neferleri gibi giyinerek casusluk yapmaya başlarlar. Ali Çavuş bu vaziyet karşısında daha fazla boş oturamaya dayanamaz ve Mustafa Kemal'in işin başına geçtiğini duyunca "Kumandanım başımda olduktan sonra ölüme bile sevine sevine giderim" (s. 7) diyerek cepheye yollanır. Cepheye gittiğinde Oğuz, Mehmet ve Ahmet gibi düşman cephesine girmeye karar verir. Bunu yüzbaşına söyler ve kabul edilince yola çıkar. Amacı Yunanlıların cephanesini havaya uçurmaktır. Bunda muvaffakiyet gösterir. Cephanesi havaya uçan Yunanlılar daha ne olduğunu anlamadan Türkler hücumu geçer ve Yunanlılara ağır bir darbe indirir.(s. 13) Bu örnekte de değişenin sadece kahramanın ismi olduğunu, vazifenin aynı olduğunu görüyoruz. Ayrıca Mustafa Kemal'i kurtuluşun lideri olarak göstermesi ve içimizdeki düşmanı Yunanlılarla birlikte kötü ilan etmesi de resmi söylemin içinden konuştuğunu gösteriyor.

M. Faruk Güntunca'nın yazdığı *Küçük Şehit* adıyla piyes olarak oynanan, Şehit Çocuk adıyla da roman olarak okunan anlatıda da benzer bir durum vardır.²⁶ Burada da "içimizdeki hainler" sergilenir. Bu hainler İstanbul hükümeti ve onun uzantılarıdır. Karşısında da Mustafa Kemalciler vardır. *Nutuk*'taki güç mücadeleleri açısından anlamlı bir metin olan *Küçük Şehit*'te bir tarafta hükümet yanlısı bir hoca, bir tarafta Mustafa Kemalci bir muallim ve öğrencileri vardır. Medrese-mektek ikiliğiyle açılan metinde, muallimin en sevdiği öğrencisi Hasan da diğer kitaplardaki karakterler gibi mobilizasyonu sağlar: "Küçük Hasan fedakâr ve cesur bir çocuktur. Köye gelen her haberi öğretmeninden alır, korkmadan cepheye götürür, ağabeyisine verir." (s. 6). Hasan metin boyunca bu görevini layıkıyla yerine getirir. Ayrıca İstanbul hükümetinin muallimi öldürsün diye gönderdiği Cezmi'yle öğretmeninin mücadelesinde aktif rol oynar ve Cezmi'nin başarısızlıkla sonuçlanan girişimiyle muallimi kurtulur. Böylece bir yandan casusluk ve cesareti çocuk kahramanda birleştirirken bir yandan da içimizdeki düşmanı yenilgiye uğratarak *Nutuk*'taki güç mücadeleleri diyalektiğini işler.

²⁵ Hüsamet'in Ali, *Kahraman Ali Çavuş*, Kanaat Kütüphanesi.

²⁶ M. Faruk Güntunca, *Şehit Çocuk*, Yeni Mecmua Çocuk Neşriyatı, İstanbul 1940.

Sonuç

Görüldüğü gibi çocukluğun politik inşasının hız kazandığı ve ulus-devletin ideolojik olarak kurulduğu dönemde, çocuklar için yazılan metinler çocukları birer özne olarak görmenin ötesine geçer. Çocuklar bir yandan kamusal birer özne olarak özgürleşirken, bir yandan da milliyetçi söylemin birer nesnesi kılınarak bağımlılaştırılırlar. Birbirinin zıddı gibi görünen bu durum, bir arada, aynı metinlerin içinde rahatlıkla ve sıklıkla üretilirler.

Kurtuluş Savaşı gibi ulus devlet inşasında hayati öneme sahip bir birlikteliği ortaya koyan bu mücadele, çocukları geleceğin yurttaşı olarak kodlamak için de önemli bir izleğe dönüşür. Çocukları temel okuyucusu olarak gören ve bu yolla onları özneleştirilen çocuk edebiyatı ile ulus devlet inşasının en önemli lokomotiflerinden biri olan Kurtuluş Savaşı'nı bir arada düşünmek, aynı metinlerde her ikisini de kullanmak çocuğu yetişkinlerden ayrı bir kategori olarak görmenin ötesine geçer ve çocuğu müstakbel bir yurttaş olarak görmeye evrilir. Bu tarz bir bakışla çocuk, artık hem yetişkinlerden farklı olduğunu hem de bir üstyapıya (ulusa) gönülden bağlanması gerektiğini fark eder. Bu mesajın aynı dönemlerde üretilen birçok metinde tekrarlanması da mesajın etkisini artırır.

Todorov, bir türün metinlerinin yazarlar için örnek oluşturduğunu, okurların da beklenti ufkunu belirlediğini söylüyor.²⁷ Rabinowitz de bir metin okumaya başlamadan önce onun hakkında bildiklerimizin önemli olduğunu, okumaya başlama noktasındayken aslında metni nasıl okuyacağımızı (reading as) bilmenin gerekliliğini vurguluyor.²⁸ Bu makalede yapılan da metinlerin türlerini bilerek yani onları nasıl okuyacağımızı belirleyerek verdikleri mesajları daha iyi anlama çabasıdır. Türlerin özelliklerini düşünerek baktığımızda buradaki metinlerin çocuklara kurtuluş miti üzerinden ödevleri/vazifelerini hatırlattığını, Mustafa Kemal'i ulusal lider hâline getirdiğini, bu bağlamda çocukları özneleştirilen çocuk edebiyatıyla nesneleştirilen Kurtuluş Savaşı alt türünü bir arada kullandıklarını rahatlıkla söyleyebiliriz. Metinlerin iki türe bir arada dahil olarak bunu gerçekleştirdiklerini, o türleri dönüştürdüklerini görebiliriz. Böylece Cumhuriyetin ilk döneminde çocuğun inşasının türler üzerinden algılanabileceğini düşünebiliriz.

Kaynakça

- Adak, Hülya, "National Myths and Self-Narrations: Mustafa Kemal's *Nutuk* and Halide Edib's *Memoirs* and *The Turkish Ordeal*", *The South Atlantic Quarterly* 102:2/3, Spring/Summer, 2003.
- Ahmet Refik, *Çocuklara Türk İstiklal Harbi*, Hilmi Kitaphanesi, İstanbul 1929.
- Beebee, Thomas O., *The Ideology of Genre: A Comparative Study of Generic Instability*, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 1994.
- Bilkan, Ali Fuat, "Çocuk Edebiyatı-Kavram ve Mahiyet", *Hece*, S. 104-105, 2005.
- Derrida, Jacques, "The Law of Genre", *Acts of Literature*, Routledge, New York, 1992.
- Gülyeryüz, Hasan, *Yaratıcı Çocuk Edebiyatı*, 3. bs., Pegem A Yayıncılık, Ankara 2008.
- Gürtunca, Faruk, *Şehit Çocuk*, Yeni Mecmua Çocuk Neşriyatı, İstanbul 1940.
- Hüsamettin Ali, *Kahraman Ali Çavus*, Kanaat Kütüphanesi.

²⁷ Todorov, agm., s. 200.

²⁸ Rabinowitz, *Before Reading: Narrative Conventions and the Politics of Interpretation*, Cornell University Press, Ithaca ve Londra 1987.

- Hüsametdin Ali, *Topçu Onbaşısı Yılmaz Ahmet*, Kanaat Kütüphanesi.
- Kaynar, Mete K., “Nutuk’u Okumak”, *Resmi Tarih Tartışmaları 5*, haz. Fikret Başkaya, Özgür Üniversite Kitaplığı, İstanbul 2010.
- M. Reşit, *Kahraman Telefoncu*, Kanaat Kütüphanesi.
- Muallim A. Behzat, *Küçük Kahramanlar*, Köroğlu Matbaası, İstanbul 1930.
- Rabinowitz, Peter J., *Before Reading: Narrative Conventions and the Politics of Interpretation*, Cornell University Press, Ithaca ve Londra 1987.
- Öztan, Güven Gürkan, *Türkiye’de Çocukluğun Politik İnşası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.
- Üstel, Füsün, “*Makbul Vatandaş*”ın Peşinde, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- Tan, Mine, “Çocukluk Dün ve Bugün”, *Toplumsal Tarihte Çocuk*, haz. Bekir Onur, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993.
- Todorov, Tzvetan, “The Origin of Genres”, *Modern Genre Theory*, haz David Duff. Harlow: Longman, 2000.
- Türkeş, A. Ömer, “Genel Bir Bakış”. *Türk Romanında Kurtuluş Savaşı*, haz. Mürşit Balabanlılar, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2003.

SEMBOLEŞTİRİLEN BİR MÜCADELE: ATEŞTEN GÖMLEK ROMANINI İMGE VE SEMOLLERİ ÜZERİNDEN OKUMAK

Arş. Gör. Seda ÇETİN
Trakya Üniversitesi

Giriş İmge ve Sembol

İmge, güzel sanatlarda, edebiyatta, günlük konuşma dilinde sıklıkla kullanılan bir kavramdır. Her sanat dalı kendine göre özel tanımlarla imgeyi anlamlandırmaya çalışsa da onun için söylenebilecek en genel yargı, imgenin çoğunlukla görsel bir malzemeye atıf yapmasıdır. Bu görsel malzeme plastik sanatlarda ve medya dilinde somut bir nesneyken¹ edebiyat incelemesinde, çoğunlukla zihinde canlandırılan bir hayaldir.

İmgeyi yeniden anlamlandırmadan, incelenecek malzemenin detaylarına inmenin mümkün olamayacağı görüşünden hareketle önce imgenin ne olduğu, edebiyat incelemesinde neye karşılık geldiği sorularının cevabı üzerinde durulacaktır.

İmge *Türkçe Sözlük*'te "1. **Zihinde tasarlanan ve gerçekleşmesi özlenen şey, düş, hayal, hülya.** 2. Genel görünüş, izlenim, imaj. 3. Duyu organlarının dıştan algılandığı **bir nesnenin bilinince yansıyan benzeri, hayal, imaj.** 4. Duyularla alınan bir uyaran söz konusu olmaksızın **bilinçte beliren nesne ve olaylar, hayal, imaj.**"² anlamlarına gelir. Sözlüğün verdiği tanımda dikkati çeken nokta onun, 'zihinde tasarlanan', 'bilinçte beliren' bir şey olduğu görüşüdür. Bu görüşü destekleyen incelemeciler içinde J. Knobloch imgeyi, "**bir tasarımın yeniden biçimlendirilmiş bir anlatımla, apaçık dile getirilişinde kullanılan bir simge olarak görür.**"³ Nitekim imgesel metin de "**okurunu daima gerçeği yeniden üretmeye, (...) onu dönüştürmeye zorlar.**"⁴ İmgenin tasarlamaya dayalı bir araç olduğu görüşü pek çok incelemeci için kabul görmüştür. Ancak zihinde olup biten bu tasarlama, yeniden inşa etme faaliyeti, onunla karşılaşan okurun donanımına ve tasarlama yetisine bağlı olarak genişleyen bir anlam ağına sahiptir. İmgenin başka bir özelliğine ise İmgeden Yorum'a da tesadüf ederiz. Bu, imgenin "**kendisinden başka bir varlığı, kavramı, duyguyu temsil etmek özelliğini**"⁵ bize anımsatan tanımıdır. İmgenin, içsel görünmez bir şeyin yerine geçmesi⁶ bu işlevini gerçekleştirdiğinde orada bulunmayan bir nesneyi var kılıp onun yerini alması, onunla belagat terminolojisindeki teşbih ve istiare, Batı retoriğindeki

¹ Kapsamlı bilgi için bk. Yücel, H, (2013), H, *İmgeden Yorum*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

² *Türkçe Sözlük*, (2005), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 962.

³ Aksan, D, (2013), *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili Dilbilim Açısından Bakış*, Ankara, Bilgi Yayınevi, s. 36.

⁴ Durmuş, M, (2011), "İmge-Sembol Kavramlarını Yorumlama Projesi ve Melih Cevdet Anday Şiirinde İmge", www.turkishstudies.net/Makaleler/162274050_45_mit_at_durmus.pdf s. 746.

⁵ Yücel, H, (2013), s. 16.

⁶ Wellek, R, - Warren, A, (2011), *Edebiyat Teorisi*, İstanbul, Dergâh Yayınları, s. 216.

metafor ve metonimi arasında bağlantı kurulmasına yarar. Yaygın bir kanaatle düşünsel bir resim⁷ olarak ifade edilen imge her zaman görsel bir tasarıma gönderme yapmaz. Görsel imajların yanında, imgenin; tat, koku, dokunma, sinestetik, beden veya organ hareketlerinden doğan imajlar ve empati imajları gibi estetikçiler ve psikologlar tarafından çeşitli tasniflerinin yapıldığı bilindiğinde; psikologların ‘geçmişteki bir yaşantının’ zihinde yeniden canlanması ve hatırlanması şeklinde yaptıkları imge tanımının neyi kastettiği anlaşılmalı olacaktır.⁸ Nitekim çeşitli şiir akımlarının teorisyeni olan Ezra Pound da imgeyi “*zamanın bir anındaki fikrî ve duygusal bir terkinin sunulması*”⁹ şeklinde tanımlar.

Sembol Pospelov’un *Edebiyat Bilimi*’ne göre, “*heyecansal-imgesel bir anlam taşıyan bağımsız bir sanatsal imge demektir ki, bu anlam da genel yaşam görüntüleri arasındaki benzerliğe dayalıdır*”¹⁰. Sembol bir tür imgedir. Ancak bu imge genel yaşam fenomenlerine bağlıdır ve bu şekilde oluşur. Sembol imgenin bir tasarı halinde yaptığı işi tek bir gösterge aracılığıyla gerçekleştirir. Bu anlamda “*imge bir tasarımla, sembol bir timsaldir. Sembolde göstergenin anlamı başka bir göstergeye yükletilerek verilirken, imgede göstergeden daha çok görüntülendirilmek istenen anlam ve anlamlamanın taşınması söz konusudur.*”¹¹ İmge bu sebeple göstergeler dizgesinden oluşurken sembolü yalnızca bir gösterge karşılar. İki kavram arasındaki ayrımı bir örnekle göstermek mümkündür. Örneğin; Cahit Zarifoğlu’nun *Meç* şiirindeki “*yaprakların gergin dallarında yüzücü nehir*”¹² dizisinde örtük biçimde ifade etmeye çalıştığı şeyi karşılayacak tek bir gösterge söz konusu değildir. Bu şiirde yapılmaya çalışılan okurun zihninde bir resmin canlanmasından çok bir anlamın canlandırılmasıdır. Bu şekilde ‘söz dizimi düzeyinde anlamın taşınması’ mümkün kılınmıştır. Ancak ‘barış’ın ‘zeytin dalı’ tarafından temsil edildiği örnekte zihinde bir resim belirir ve bu belirme süreci ‘sözcük düzeyinde anlam’ın bir nesneye taşınması sonucu oluşmuştur. Böylelikle *Edebiyat Teorisi*’nde verilen “[b]aşka bir nesneye atıfta bulunan, fakat bir canlandırma, gösterme olarak kendi başına da dikkat isteyen bir nesne”¹³ tanımı zeytin dalı-barış söyleminde somutlaştırılmış olur. Ancak ‘barış’ın, ‘zeytin dalı’nın karşılığı olması yalnızca metnin içindeyken geçerli bir durumdur. Metnin ve bağlamın dışında zeytin dalı hiçbir şekilde barışın sembolü değildir. Şiirde ve/veya düzyazıda ‘zeytin dalı’ yerine barış kelimesi getirilebilirken Cahit Zarifoğlu’nun alıntılanan dizisindeki ifadeyi bir sözcükle karşılamak mümkün değildir.

Metafor ve Benzetme (Teşbih)

İmge ve sembol kavramlarının metin içinde belli bazı ilkelere göre kullanılmasıyla ortaya çıkan bir söz sanatı olan metafor (düzdeğişmece, eğretileme, istiare) *Ateşten Gömlek*’te bulunması sebebiyle ele alınması gereken bir kavramdır.

Metafor, felsefe, edebiyat, bilişim bilim ve psikanaliz başta olmak üzere pek çok disiplin tarafından ele alınan bir kavramdır. Farklı disiplinler tarafından ele alınması me-

⁷ Aksan, D, (2013), s. 36.

⁸ Wellek, R-Warren, A, (2011), s. 214.

⁹ Wellek, R-Warren, A, (2011), s. 215.

¹⁰ Pospelov, G. N, (2005), *Edebiyat Bilimi*, İstanbul, Evrensel Basım Yayın, s. 377.

¹¹ Durmuş, M, (2011), s. 747.

¹² Zarifoğlu, C, (2016), *Şiirler*, İstanbul, Beyan Yayınları, s. 73.

¹³ Wellek, R-Warren, A, (2011), s. 216-217.

taforun, metin içinde çok yönlü yorumlanmasını mümkün kılar. Metafor, bir şeyin bazı yönlerinin başka bir şeye taşınması durumudur. “Bir şeyden söz ederken başka bir şeyin dile getirildiği bir konuşma tarzı olan”¹⁴ metaforu kullanma nedenlerinin başında ikinci bir anlam arayışı içinde olunması gelir. Yeni ve eskisinden daha güçlü bir anlama duyulan ihtiyaç sonucu oluşturulan metaforik söylem, günlük konuşmada da sıklıkla başvurulan bir yöntem olarak dilin vazgeçilmez unsurları arasında yerini alır. Bilgiyi somutlaştırma ve iletişimi güçlendirme niyetinde olan dil, metaforların toplandığı bir depo gibidir. Metaforlar “*dilin sadece süslenmesi için değil, gerçekliğin yeniden tasviri için dayanak sağlamak anlamında bir ‘referansa’*”¹⁵ sahiplerdir. Söylemde ifade edilmek istenenin mevcut bir sözcükle ifade edilemediği durumlarda da yenilik unsurunun ‘mantıksal analogi’ yoluyla anlatılmak istenen şey için temsili değer taşıyan bir sözcükle ifade edilmesi söz konusudur. Ancak temsili değer taşıyan sözcük aslında söylenildiği anlama gelmez. Bağlam, kullanılan temsili sözcüğün sembolik bir işleve sahip olduğunu bir şekilde hissettirir. Bu sayede temsili bir sözcükle kullanılan yenilik unsuru metaforik bir söyleme kavuşmuş olur.¹⁶ Metafor bunu gerçekleştirirken “*minimum metinsel uzam içinde maksimum semantik yoğunluk elde etmek*”¹⁷ çabasıdadır. Anlatı bilimsel açıdan iki farklı çerçevenin kıyaslanmasıyla ortaya çıkan metafora verili bir dünya yabancı bir dünya ile bağdaştırılır.¹⁸

Metafor yalnızca benzeyen ve benzetilen öğelerin cümlede bir araya getirilmesiyle oluşmaz. Bir benzeşimin metafor olabilmesi için aynı zamanda benzeyen ve benzetilen arasında bulunan ‘bir şey olarak görme biçimindeki pozitif ilişki’ de gereklidir. Örneğin “hayat bir oyundur” metaforunda hayat oyuna benzetilmiştir. Ancak bu benzetmenin yanında hayat bir oyun olarak da görülmektedir. Yukarıdaki metafora hayat soyut bir kavramdır. Bu sebeple bütün imge tasviri somut bir benzetilen olan ‘oyun’ un üzerinde toplanır. Böylece soyut ‘benzeyen’ ancak metafor aracılığıyla ikonlaştırılabilir.¹⁹

Metafor psikanalizin de yakından ilgilendiği ve insanın derinliklerini anlamlandırmak için bir araç olarak kullandığı kavramlardandır. Psikanalitik kuram, metaforu ‘bilinçdışı fantezi’ kapsamında ele alırken onun, bilinçdışı fantezinin somut bir temsili olduğunu söyler. Bunun yanı sıra “*metafora kullanılan sözcük ve ifadeler, bireye ait özgün kullanımlar olmasa bile, taşıdıkları duygusal içerik itibarıyla bireysel bir özellik*” taşımaktadırlar.²⁰ Bu da her metaforun az ya da çok onu metin içinde kullanan sanatçısıyla ilgili ipuçları taşıdığını göstermektedir.

İkili bir benzeşim durumunun söz konusu olması sebebiyle metafor çoğu zaman teşbihle karıştırılır. Ancak bu karışıklığı “*benzetme X Y gibidir, metafor ise X Y’dir*”²¹ formülüyle önlemek mümkündür. Aristo’dan bu yana teşbih ve mecazla karıştırılan metafor

¹⁴ Durmuş, İ. (2003), “Mecaz”, *DİA*, C. 28, s. 217-220.

¹⁵ Gemuhluoğlu, Z. (2008), “Metaforların Kognitif İçeriklerinin Felsefe ve Şiir Dili Açısından İncelenmesi –Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd Örnekleri–”, *M.Ü. İlähiyat Fakültesi Dergisi*, S. 34, s. 128.

¹⁶ Cebeci, O. (2013), *Metafor ve Şiir Dilinin Yapısal Özellikleri*, İstanbul, İthaki Yayınları, s. 72.

¹⁷ Çıraklı, M. Z. (2014), “Anlatıbilim Yazıları”, *Hece Dergisi*, Sayı: 216, s. 35.

¹⁸ Çıraklı, M. Z. (2014), s. 35.

¹⁹ Cebeci, O. (2013), s. 143.

²⁰ Cebeci, O. (2013), s. 337.

²¹ Alıntılıyan, Ufuk, Ş. P. (2005), “Dilbilimsel Açıdan Benzetme ve Sait Faik Abasıyanık’ın Hikâyelerindeki Görünümleri”, *Türk Dili Dergisi Dilin Perdeleri Özel Sayısı*, Sayı: 767-768, s. 324.

Aristo'ya göre; başkasından öğrenilemeyen doğal bir yetenektir ve ona göre en büyük başarı düzgün bir metafor oluşturmaktır.²²

Belagat geleneğimizde belîğ teşbihe (istiare) karşılık gelen metaforda “benzetme niyetinden ziyade istiarede olduğu gibi anlam aktarımı”²³ yapılmaktadır. Teşbihin belîğ sayılabilmesi için –metafor olabilmesi için- birbirine benzeyen iki unsurun hangi açıdan birbirine benzediğinin kolayca anlaşılabilmesi gerekir.²⁴

Teşbihin yalnızca ‘X Y gibidir’ formülüne indirgenmesi dilbilimciler için yeterli değildir. Bu sebeple teşbih (benzetme) için daha ayrıntılı bir anlamlandırma çabası içine giren dilbilimciler onu, çeşitli özellikleri bakımından sınıflamışlardır. Bunlardan biri, Croft ve Cruse’un, benzeyen ve benzetilen ilişkisi bakımından yaptıkları sınıflamadır. Benzeyen ve benzetilenin ilişkisi bakımından benzetme, *gerçekçi* ve *metaforik benzetmeler* olmak üzere ikiye ayrılır. Gerçekçi benzetmeler kaynağını somut fiziksel tecrübelerden alıp yazarın ya da konuşmacının ‘gerçekte nasıl gördüğünü’ ortaya koyarken, metaforik benzetmeler kişiden kişiye değişebilen, yazarın veya konuşmacının duygularını ortaya koyan benzetmelerdir. Gerçekçi ve metaforik benzetme ayrımını yapabilmek için bu konuda çalışan Croft ve Cruse ‘benzetme yapısından gibi edatının’ düşürülmesini öngören bir yöntem önermiştir. Buna göre ‘gibi’ edatının çıkarıldığı benzetmede anlam tam olarak bozulmuyorsa bu tür benzetme metaforik bir benzetmedir ki bu özelliğiyle yukarıda metaforlar için verilen ‘X Y’dir’ formülüyle uyum içinde olur. Benzetme sınıflamalarından bir diğeri ise Bredin’in ‘özgünlük açısından’ yaptığı ayrımıdır. Benzetmeler özgün olup olmamalarına göre; *basamaklıp benzetmeler*, *olağan benzetmeler*, *orijinal benzetmeler* ve *yaratıcı benzetmeler* olarak sınıflandırılır. Bredin *yaratıcı benzetmeler* için de bir sınıflama yapar:

Metafiziksel benzetme: Normal şartlar altında bir araya gelmesinin mümkün olmadığı benzetmelerdir. Bu benzetmelerde doğruluktan ziyade yaratıcılığındaki hüner dikkat çeker.

Epik benzetme: Epik eserlerde görülür. Bu benzetmeleri sıradan benzetmelerden ayıran unsur epik benzetmelerin elli yüz satırı bulan uzunlukta olmalarıdır.

Ansiklopedik benzetme: Yaratıcı benzetmeler arasına Pierini tarafından eklenen bu benzetmede, benzetilen unsur kültürel bir göndermeye sahiptir. Bu sebeple ansiklopedik benzetmeleri anlamlandırma işi yorumlayıcının şahsi bilgisine bağlıdır.²⁵

1. Ateşten Gömlek Romanında Benzerlik Unsurları

Giriş bölümünde ifade edilmeye çalışılan retorik terminolojisine ait kavramlar Halide Edib’in eserlerinde yoğun olarak kullanılmıştır. Yeni bir anlam arayışı içinde olan Halide Edib’in anlamı somutlaştırmak ve düzyazıda kendi imgelemine sınırlarını zorlamak adına başvurduğu söz sanatları *Ateşten Gömlek*’te çarpıcı benzeşimlerin ortaya çıkmasını sağlar. *Ateşten Gömlek*, Millî Mücadele gibi Türk ulusu için önemli bir zaman dilimini ele

²² Aksan, D, (2013), s. 127.

²³ Değirmençay, Veysi, (2003), “Teşbih”, *DİA*, Cilt: 40, s. 557.

²⁴ Değirmençay, Veysi, (2003), s. 557.

²⁵ Benzetmelerle ilgili hem belagat geleneğimize ait hem de Batı retorikindeki ayrıntılı sınıflandırmalar için bk. Ufuk, Ş. P, (2005), s. 318-342.

alması sebebiyle imge, sembol ve metaforların yoğun olarak kullanıldığı eserlerdendir. Halide Edib bu romanı 1922 yılının mart ayında ordudan bir aylık izin aldığı bir sırada Ankara’da yazmıştır. Hâlihazırda Millî Mücadele sürecinin içinde olması sebebiyle *Ateş-ten Gömlek*’teki sembol ve imgeler diğer eserlerine göre daha yoğundur. Mücadelenin bizzat içinde olmasının verdiği duygu yoğunluğu Halide Edib’i, bu sembolleştirmelere kutsal değerler atfetmeye kadar götürür. Bunu yaparken yazar, kendi bakış açısından Millî Mücadele’yi nasıl gördüğünü de ifade etmiş olur.

1.1. İnsan-Mekân Benzerliğine Dayalı İmgeler

Ateşten Gömlek’teki yoğun imge kullanımları onların belli başlıklar altında toplanabilmesine imkân tanır. Bunlardan biri insan-mekân benzerliğine dayalı imgelerdir. Okurun hayal gücünü harekete geçiren imgeler edebî eser içinde kelime oyunları, kişileştirmeler, atıflar gibi pek çok yolla sağlanabilir²⁶. İmgenin “*dile getirilmek isteneni daha canlı, daha etkili, göz önüne getirilebilir biçimde anlatmak*”²⁷ için bir araç olması yazarın, okurun gözleri önünde Millî Mücadele mekânlarını canlandırmak için imgeyi sıkça kullanmasını sağlar.

Halide Edib için Millî Mücadele’yi, Türk milletinin kurtulma azmiyle birlikte sembolize edebilen en önemli mekân şüphesiz İzmir’dir. *Ateşten Gömlek*’te İzmir’in merkeze alınması, insan-mekân benzerliği oluşturmak isteyen yazarın, romandaki kişilerin fiziksel özelliklerini ve dış görünüşlerini buna göre biçimlendirmesine sebebiyet verir. Bu durum Ayşe ve İzmir arasında kurulan metaforik benzetmelerde açıkça görülür.

İşgal altındaki İzmir’inden çocuğu ve eşinin Yunan askerleri tarafından öldürülmesi sebebiyle yaralı bir kalple İstanbul’a gelmek zorunda kalan Ayşe, Peyami’yle rıhtımda ilk karşılaştığında onun üzerinde böyle bir etki bırakır:

“*Cemal’in yanında kolu bir bağ içinde simsiyah örtülü bir kadın. İçimden: -İzmir geliyor, dedim.*

Sonra uzattığı büyük uzunca bir beyaz eli sıktım. Yüzünü kaldırdı. Sükûn içinde aramda yürüdü. Koyulaşmış yeşil, esmer gözleri etrafındaki siyah kirpikleri yaslı İzmir’in zeytinliklerini örten yas örtüsü gibiydi.”²⁸

Yazarın İzmir’in Millî Mücadele sırasındaki görünümüyle Ayşe karakteri arasında benzeşen bir takım unsurlar sunarak okurun gözünde bu metaforik benzetmesini haklı çıkarma niyetine girdiği görülür. Metaforik benzetme için söylenen ‘kişiden kişiye de-ğişme’, ‘yazarın veya konuşmacının duygularını yansıtmaya’ özellikleri ‘Ayşe’ ve ‘İzmir’ arasında kurulan ilişkide de hissedilir.

Ayşe’nin ‘koyulaşmış yeşil, esmer gözleri etrafındaki siyah kirpikleri’ ile ‘İzmir’in zeytinliklerini örten yas örtüsü’ arasındaki bu ilişki çeşidi ‘Ayşe İzmir’dir’ metaforunu oluşturacak şekilde düzenlenmiştir. Metaforik öğeleri tespit etmek için de kullanılan psikanalitik kurama ait Von Domarus prensibi, Ayşe ve İzmir arasındaki ortaklığın sebebini açıklayan Peyami’nin sözlerinde mevcuttur. Bu prensibe göre; “*iki farklı şey arasında tek*

²⁶ Uzmen, E, (1967) “Edebî Tenkitte İmaj İncelemesinin Yeri ve Bu Metodun, Shakespeare’in Romeo ile Juliet Oyununa Uygulanması”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XXV, S. 1-2, s. 40.

²⁷ Eryiğit, İ, “Şiirde İmge ve İmaj”, [http:// www.edebiyatdefteri.com/yazioku.asp?id=64719](http://www.edebiyatdefteri.com/yazioku.asp?id=64719) (23.06.2016).

²⁸ Adıvar, H. E, (2003), *Ateşten Gömlek*, İstanbul, Özgür Yayınları, s. 24.

bir ortak özelli[k] bu iki şeyin özdeş sayılması için yeterli[dir]."²⁹ Buna göre Ayşe'nin yeşil gözleri İzmir'deki zeytinliklerin rengindedir. Kirpiklerinin siyahlığı ise işgal kuvvetlerinin İzmir'e girdikten sonra şehri –zeytinlikler de dahil- yakmalarına ve bu yangının ardından geriye yalnızca 'yas örtüsü' gibi siyah bir tabakanın kaldığı olaylara gönderme yapar. Anlatıcı Peyami, 'Ayşe İzmir'dir' metaforik söylemini daha da güçlendirmek için buna benzer örneklere devam eder:

*"Ayşe hemen hiç konuşmazdı. Arkasında ebedî siyah bir entari vardı. Sol kolu henüz beyaz bir sargı içinde biraz açık yakasının üstünde boynu ve siyah kesik saçları ile solgun başı eski fildişi bir statü gibi görünüyordu. Yalnız acı yeşil gözleri, kızıl büyük dudakları bu beyazlı, siyahlı kadın şeklinde iki renk nağmesi gibiydi. Gözleri siyah, ipek örtüleriyle yanmış İzmir'in hayalini, dudakları rengin nebatların en muhteşem renklerle tecelli ettikleri <<Serendib>> in bir nevi meyvesini, ihtiraslı karanfil ve narçiçeklerini düşündürüyordu."*³⁰

Peyami'nin, 'eski fildişi bir heykel'e benzettiği Ayşe'nin boynu ve solgun başı, Efes harabelerini akla getirir. Siyah kirpiklerle çevrili yeşil gözleri ise İzmir'in Millî Mücadele sırasındaki halidir. Yunanlıların Anadolu'nun işgalinde takip ettikleri diğer bir yöntem ele geçirilen yerlerin yakılmasıdır. Bu eylem, savaşı kaybedeceklerini anladıklarında bir şehrin tamamen ateş altında kalması gibi korkunç sonuçlara varır. İzmir de ateşten ve yangından nasibini almış olduğundan Halide Edib, Ayşe'nin yeşil gözlerini çevreleyen siyah kirpikleri İzmir'den yükselen siyah dumanlara benzeterek ilgi kurar. Yine dumana benzemesinin yanında bu kirpikler, İzmir halkının işgalden ve beraberinde gelen acılardan dolayı tuttukları yasın da simgesidir. Yazar bu sayede 'İzmir Ayşe'dir' metaforik söylemini daha da güçlendirmiş olur. Alıntının son cümlesinde geçen, Ayşe'nin dudaklarının 'Serendib'in' bir nevi meyvesi olması da yine Von Domarus prensibinde belirtildiği gibi metaforik bir söyleme sahiptir. Ancak roman boyunca üstünde durulmayan bu ortaklık zayıftır.

Alıntıda geçen 'yas örtüsü' ise konuşma diline yerleşmiş ve solmuş bir metafora işaret eder. 'Yas siyahtır' metaforu günlük dilde çok kullanılmış olması sebebiyle estetik söylemin dışındadır. Bursa'nın işgal edilmesinin ardından Büyük Millet Meclisi kürsüsüne örtülen ve şehir işgalden kurtulana kadar kaldırılmayan siyah örtü, efsanevi Sultanahmet Mitingi'nde konuşmacıların çıktığı siyah örtülü kürsü 'Yas siyahtır' metaforunun halk tarafından kullanılıyor olduğunun örnekleridir. Son olarak *Türk'ün Ateşle İmtihani*'nda geçen, Halide Edib'in meşhur Sultanahmet Mitingi'ni anlattığı aşağıdaki satırlar bu metaforun geniş kitleler tarafından bilinçsizce uygulandığını göstermektedir:

*"Minarelerin dar şerefelerinden siyah bayraklar havada dalgalanıyordu. Cami'nin önünde, yerde yüksek bir kürsü vardı. O da siyah bir örtüyle kaplıydı."*³¹

Ayşe, sırtındaki siyah giysisini İzmir işgalden kurtulana kadar çıkarmaz. İzmir'in kuruluşuna kadar geçen sürede böyle bir tavır içinde oluşu Ayşe'nin 'Yas siyahtır' metaforik söylemi çerçevesinde yasta olduğunu göstermekle beraber yeşil gözlerini çevreleyen siyah kirpikleri onun şahsında sembolize edilmiş İzmir'in de yasta olduğunun bir ifadesidir.

'Ayşe İzmir'dir' metaforu roman içinde çeşitli örneklerle güçlendirilmeye devam eder. Peyami'yle birlikte Anadolu'ya geçen Ayşe, ilk durakları olan Adapazarı'nda karşı-

²⁹ Cebeci, O, (2013), s. 91.

³⁰ Adıvar, H. E, (2003), s. 32.

³¹ Adıvar, H. E, (2013), *Türk'ün Ateşle İmtihani*, İstanbul, Can Yayınları, s. 40.

laştıkları çeteciler üzerinde de buna benzer bir etki bırakır. Ayşe'nin hikâyesini öğrenen çeteciler için de artık Ayşe İzmir'in simgesi haline gelmiştir:

*“Bunlarla ilk temasımızda Ayşe'nin, Binbaşı Cemal'in kardeşi olduğunu, İngilizlerden kaçtığını söylemek mecburiyetinde kaldık. O köylü esvabıyla fazla genç, fazla cazipti. Fakat onun feci hikâyesini hangisi dinlese gözünde ihtilâlin en hakikî ateşi yanıyor; Ayşe İzmir mücadelesinin mukaddes bir alameti oluyordu.”*³²

Böylece Halide Edib, Ayşe'yi İzmir'in sembolü haline getirirken İzmir'i de mücadelenin sembolü yapar. Roman boyunca, Ayşe başta olmak üzere İhsan, Cemal, Peyami gibi ana kahramanlar ve çeteciler gibi yan karakterler Ayşe'yi İzmir'ine kavuşturmak için yemin ederler, bunun için uğraşırlar. Karakterler tüm kişisel mutluluklarını İzmir'in kurtuluşuna bağlarlar.

Millî Mücadele esnasında benzer acıları yaşayan pek çok şehir bulunmasına rağmen İzmir'in seçilip yazar tarafından mücadelenin sembolü haline getirilmesinin bir nedeni vardır. Çünkü İzmir tarihsel süreç içerisinde I. Dünya Savaşı'nın bitiminden beri kendi yorgunluğu ve bezginliğiyle umutsuz bekleyen toplumun yeniden canlanmaya başladığını gösteren bir dönüm noktasıdır. İzmir'in mücadele sürecindeki özel konumu hakkında Tefik Çavdar şunları söylemektedir:

*“İzmir'in işgali direnme kararını yükselten bir başlangıçtır. O ana kadar sadece yurtsever aydınları ilgilendiriyormuş gibi görünen konu, emperyalizme karşı durma gereği, birden bütün toplum katlarında yaygınlaşmaya; yurdun türlü yörelerinde işgale ve ona yol açan emperyalizme karşı sesler yükselmeye başladı. Bunları bir karabasan gibi saran eziklik ve yenilmişlik duygusu sömürüye karşı isyan duygusuna dönüştü. O güne kadar savaşın yükünü çeken, savaş sonrasında ekonomik koşulları altında sessiz duran kesimler, daha doğru bir deyimle yığınlar “Ne yapmalı?” sorusunu ciddi boyutlarda sormaya başladılar.”*³³

Bu ayrımın farkında olan Halide Edib, halkın gerçek manada uyanışını simgelediği için, mücadelenin edebî düzlemdeki simgesi *Ateşten Gömlek*'ine tarihsel süreçteki sembol şehir İzmir'in işgalini konu edinmiş, Türk halkının direnişi ve isyanını da sembolleştirmiş olur.

1.2. Kutsallaştırmaya Yönelik İmgeler

İmgeler duygulardan artakalan temsilcilerdir.³⁴ Hangi amaçla olursa olsun imge kullanımı, söz konusu imgeye maruz kalan bireyde birtakım duygusal tepkilerin oluşmasına yol açar. İmgeler ‘yaşanmışlıkların izlerini taşıyan birer temsilci olmaları’ özelliğiyle de *Ateşten Gömlek*'te kullanılmışlardır.

Halide Edib'in *Ateşten Gömlek*'te kullandığı imgelerin bazılarında, okurda dinî duyguların uyandırılması hedeflenmekte, bu yolla Millî Mücadele'ye ait unsurlar ve mücadelenin kendisi kutsallaştırılmaya çalışılmaktadır. Yazarın *Ateşten Gömlek*'teki imgeleri böyle bir yolla kullanması ve Müslümanların kolektif bilinçaltına seslendiği his yönü kuvvetli metaforik söylemler oluşturmasında bu romanın henüz Millî Mücadele süreci sonuçlanmadan kaleme alınmış olması etkilidir. Yazar, henüz sürecin içinde olduğunu

³² Adıvar, H. E, (2003), s. 68.

³³ Çavdar, T, (2013), *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, Ankara, İmge Kitabevi, s. 175-176.

³⁴ Wellek, R-Warren, A, (2011), s. 136.

Ateşten Gömlek'in başında yer alan *Yakup Kadri Bey'e Açık Mektup* başlıklı mektubunda da belirtir:

“*Sakarya ve ordu hayatı bana roman yazmayı hayalen bile unutturmuş, beni almış götürmüştü. Sakarya arkadaşlarımın basit, fakat ilâhî meşakkatlerini ben de onlar kadar sade görüyor, Türk gençliğinin bu şaheserini, bütün güneş ve gölgesi içinde seyretmek saadetini kâfi addediyordum. Ankara'ya uzun bir izinle döndüğüm günlerde birdenbire eski zamanların roman yazmak hummasına tutuldum.*”³⁵

‘İlahi meşakkat’ gerçekçi bir benzetme olarak Halide Edib’in Millî Mücadele sürecine nasıl baktığının göstergesidir. Bu mücadele onun için kutsal bir zorluktur. ‘İlahi meşakkat’ tamlaması geçmiş yaşantılara da atıfta bulunan örtük bir ifadedir. Müslümanların kolektif bilinçaltına bu ifadeyle seslenmeye başlayan Halide Edib, İslamiyet’in ilk yıllarında inanmayanlarla Hz. Muhammed’in başlarında olduğu inanan grubun yaptığı din savaşlarına gönderme yapar. Dinî göndermelere devam eden Halide Edib, Ayşe’nin diğerleri tarafından nasıl görüldüğünü şu sözlerle ifade eder:

“*Hepsi, be-tahsis Ayşe'nin, Yunanlıların kırdığı sol elini öptüler. Kurtuluş Harbi'nin alemi olan bu el hepsinin kalbinde Kerbelâ ihtirası, şehâdet humması uyandırmıştı.*”³⁶

İzmir’in ve dolaylı olarak mücadelenin sembolü haline gelen Ayşe’nin roman içindeki vazifesi bu kadarla sınırlı değildir. Onun işgal kuvvetleri tarafından hırpalanmış vücudu ve eli mücadeleye gönül vermişlerin kalplerinde *Kerbela ihtirasını* uyandırır. Halide Edib, romandaki yan karakterlerin kalplerinde uyanan hırsı ve öfkeyi İslam tarihindeki bir faciayla isimlendirir. Bu isim, mezhep farkı gözetmeksizin her Müslümanı yüzlerce yıldır üzüntüye boğan elim bir olaya gönderme yapmaktadır.

Kerbela olayı; halifelik yolunda Kufelilerden beklediği desteği sağlamak üzere yola çıkan Hz. Peygamberin torunu Hz. Hüseyin ve ailesinin Kerbela’da Yezid tarafından tuzağa düşürülerek işkenceyle şehit edilmesi hadisesidir. Feci olayı duyan Müslümanlar, Hz. Hüseyin’in şehit edildiği 10 Muharrem’i (Aşure Günü) unutmazlar ve üzüntüyle anmaya başlarlar:

“*Günümüzde de gerek diğer İslam ülkelerinde, gerekse ülkemizde, her yıl gerçekleştirilen Aşûra anma programlarında Kerbela’da ölenlerin acılarını hissetmek ve bunu hissettirmek adına çeşitli programların düzenlendiği bilinmektedir. Olayı dramatize eden tiyatro gösterilerinin sahnelenmesi, açık havada zincirle insanların sırtlarını kanatınca kadar dövmesi, okunan mersiyeler eşliğinde gözyaşları dökülmesi hep bu türden örneklerdir.*”³⁷

Kerbela’da Hz. Hüseyin ve ailesinin çektiği acıları bugüne taşıma çabası araştırmacılar tarafından pişmanlık ve suçluluk duygusundan kaynaklanan bir hüznün varlığına işaret olarak sayılmaktadır.³⁸ Bu bağlamda Halide Edib, romandaki Ayşe karakteri ile Hz. Hüseyin’i birleştirir. Bu sayede, Hz. Hüseyin’in katledilmesine seyirci kaldığı için pişmanlık ve suçluluk duygularıyla hüznlenen Müslümanlarla, vatanın işgal edilmesine ve dolayısıyla Ayşe’nin acılar çekmesine seyirci kalan mücadeleciler gençler aynilemiş

³⁵ Adivar, H. E, (2003), s. XIV.

³⁶ Adivar, H. E, (2003), s. 44.

³⁷ Eren, S, (2010), “Tarihsel Trajedilerin Toplumsal Yansımaları ve Yön/Anlam Kayması Açısından Kerbela Hadisesi”, *Çeşitli Yönleriyle Kerbela 3.Cilt*, Sivas, Derleyen: Alim Yıldız, Asitan Yayıncılık, s. 195.

³⁸ Eren, S, (2010), s. 198.

olur. İzmir'in işgal edilmesinden önce başlamış olan işgaller, '*O ana kadar sadece yurtsever aydınları ilgilendiriyormuş gibi görünen*'³⁹ bir konu olduğu için mücadeleci gençler ülkenin durumuyla ilgilenmemişler, bunun neticesinde Ayşe de büyük kayıplar vererek daha da büyük bir acı ve umudun (vatanı kaybetme korkusunun ve direnme azminin) hem göstergesi hem de timsali haline gelmiştir.

Yazar kullandığı Kerbela metaforuyla Müslümanların ortak mazisinde yaşayan Kerbela vakasının yarattığı ihtirası, Mondros Mütarekesi'nden sonra başlayan işgallerle Müslüman Türklerin kalplerinde yeniden canlandırma yoluna gider. Halide Edib, mücadeleyi Kerbela ile eşleştirirken okuyucuların da ortak bilinçaltına seslenir. Böylece işgaller sırasında halkın gördüğü eziyet Hz. Hüseyin ve ailesinin Kerbela'da çektiği işkencelerle birleşir.

Yazarın çağının sosyal bir meselesine yüzyıllar önce yaşanmış bir olaydan örneklerle bakması, aralarında yüzyıllar olan iki meseleyi bu kadar yakın görerek birleştirmesi metaforun özelliklerindedir. Psikanalitik metafor kuramının temelinde, "zaman içinde yaşanmış bir deneyimin bilgisinin şimdiki zamana aktarılması, yani zamanlar arası bir aktarım fikri"⁴⁰ vardır. Halide Edib'in Kerbela olayı sırasında yaşanan duyguları Millî Mücadele'ye taşıması 'Millî Mücadele Kerbela olayıdır.', 'İzmir'in işgali Kerbela olayıdır.' şeklinde ifade edilebilen metaforlar sayesinde mümkün olmuştur.

'İzmir'in işgali Kerbela'dır' metaforu söz konusu benzetmeyi romanda okuyan herkeşe seslenen bir metafor değildir. Kerbela olayıyla İzmir'in işgali ve Ayşe ile Hz. Hüseyin ve ailesinin yaşadıkları acılar arasında ortaklık kurulabilmesi için okurun bu bilgilere sahip olması gerekir. Okuru, söz konusu metaforu anlamlandırabilmesi için İslamiyet tarihi konusunda donanımlı olmaya sevk eden Kerbela-İzmir benzetmesi 'ansiklopedik benzetme'dir. Kültürel bir öğeye gönderme yapan söz konusu benzetme ancak bu bilgiye sahip kişilerce yorumlanabilir.

Edebî metin içindeki sembol kullanımı, okurun romandaki karakterlere bakışını da etkiler. İzmir'in ve mücadelenin sembolü haline gelen Ayşe ve kendi ateşten gömleklere dışında milletin sırtındaki ateşten gömleği çıkarabilmek için de uğraşan kahramanlar okur için de kutsallaşır. Buna en iyi örnek Halide Edib'e gelen bir okur mektubudur. Okur mektubunda yazara bir konuda sitem eder:

"Sonu ölümle hitam bulan sahnelere kadar eserin ruhunu, mevzuunu, bütün şumûlü, bütün inceliğiyle hissediyor ve beraber yürüyordum. Orada nasıl oldu bilmiyorum, ayrıldık... Tabiatlarıyla tabiatlanmış bir arkadaşımдан ayrılır gibi acıyarak büyük bir hüznün ve teessürle ayrıldım!..."

İzmir'in Yunan işgalinden itibaren bu memleket için çalışmış, didinmiş, fedakârlık etmiş üç genci mermiyle kurşunlarla öldürmenize lüzum görmedim ve buna razı olamadım...

*Siz birçok kahramanlık sahnesine can verirken her genç, fedakârlığın parlak ve nihayetsiz zevkleri karşısında haz ve gurur hissediyordu. ... Bu ulvî hislerin son ölüm sahneleriyle çürüyüp yıkıldığını görün hanımefendi. Eserin bütün kahramanları gömülürken yeni vazife alacak her gence kuvvetli ve zalim bir darbe vurdunuz..."*⁴¹

³⁹ Çavdar, T. (2013), s. 175.

⁴⁰ Cebeci, O. (2013), s. 361.

⁴¹ Enginün, İnci, (2000), *Araştırmalar ve Belgeler*, İstanbul, Dergâh Yayınları, s. 524.

Yazar, okurlarının zihinlerinde sembolleştirdiği kahramanların aslında ölümlü bireyler olduğunu okura hatırlatır. Ancak bu durum okur için, zihninde sabitleştirdiği ve dokunulmaz bir yere koyduğu sembollerin parçalanması demektir. Düşün dünyası yok olan okur da bir yerde kahramanların ölümüne değil *kahramanlarla beraber yıkılan semboller için* yazara sitem etmektedir.

Romanda, çekilen acıları kutsallaştırmayı amaçlayan başka imgelere rastlamak mümkündür. İstanbul'un işgali sırasında yaşananları bir mektupla Peyami'ye anlatan Ayşe:

"Onuncu Fırka'da nöbet bekleyen neferleri İngilizler süngülemişler, içeriye girmiş, yatakta uyuyan mızıkalı neferleri de birer birer yatakta vurmuşlar. Kapıda nöbetçi, İngilizlere <<yasak>> demiş. Sadece nöbet beklediği yerden sağ iken düşman geçirilmez olduğunu her Türk askeri gibi o da biliyormuş. Ben orada iken tahta tabutlar içinde İstanbul'un ilk istiklâl şehitlerini defnetmeye götürüyorlardı. Yere yatıp kan izlerini öpmek istedim. Öyle azîm ve güzel bir şeydi ki..."⁴²

Ayşe'nin kan izlerini öpmek istemesi ve bu izleri yüce ve güzel bulması, halkın işgal sırasında gördüğü eziyetleri kutsallaştırmaya yönelik bir çabadır. Öpme imgesi, içinde sevgi ve hürmet duygularını barındırır. Sözcüleri Hırka-i Şerif'in ve Kuran-ı Kerim'in öpülmesi aslında birer obje olan böyle nesnelere atfedilen kutsallık sebebiyledir. Yazar, yere yatıp kan izlerini öpmek isteyen Ayşe aracılığıyla mücadele yolunda yaşananları kutsallaştırmaya dönük bir adım daha atmış olur. Aşağıda verilen örnekte de Ayşe, bizzat böyle bir kutsallaştırmanın objesi olmaktadır:

"Bunlarla ilk temasımızda Ayşe'nin, Binbaşı Cemal'in kardeşi olduğunu, İngilizlerden kaçtığını söylemek mecburiyetinde kaldık. O köylü esvabıyla fazla genç, fazla cazipti. Fakat onun feci hikâyesini hangisi dinlese gözünde ihtilâlin en hakiki ateşi yanıyor, Ayşe İzmir mücadelesinin mukaddes bir alameti oluyordu."⁴³

Halide Edib, önceki sayfalarda Ayşe'nin Millî Mücadele taraftarlarınca mukaddes bir alamet olarak görüldüğünü ilan ettikten sonra bu sefer İhsan vasıtasıyla bunu tasdikler:

"Ayşe'nin iki yanmış elini birer birer, rıhtımda gördüğüm o dinî bir merasim huşu-uyla öptü, başına koydu."⁴⁴

'El öpme' imgesi kültürel temelli bir göstergedir. Özellikle Doğu kültürüne ait bir özellik olan el öpme ritüeli, hürmet, sevgi, üstünlük, gibi duygulardan oluşan girift bir saygı göstergesidir. Aynı zamanda el öpme ritüelinde kutsal bir taraf da bulunur. Dünyada dinî liderlerin ellerinin öpülmesi, annelerin elinin öpülmesi, onlara duyulan saygıya olduğu kadar belirtilen kimseleri temsil ettikleri şeyler dolayısıyla kutsallaştırmaya dair bir işarettir. Bu bağlamda İzmir'in ve mücadelenin simgesi Ayşe, kutsal değerlerle bezeli bir objeye dönüşür ve eli *dinî bir merasim huşu-uyla* öpülme statüsüne yükselir. Böylece yazar, 'el öpme' imgesi sayesinde 'Ayşe kutsal bir objedir' metaforunu oluşturmuş olur.

1.3. İnsan-Doğa Benzerliğine Dayalı İmgeler

İnsanın kendisinden başka türde bir canlıya ya da cansıza benzetilerek imgeler yoluyla yeni bir formda ifade edilmesi, söz sanatları üzerinde çalışan araştırmacıların ilgilen-

⁴² Adıvar, H. E., (2003), s. 58.

⁴³ Adıvar, H. E., (2003), s. 68.

⁴⁴ Adıvar, H. E., (2003), s. 73.

diği hususlardandır. İnsanın kendi formundan çıkma isteğinin bir yansıması olan bu tarz imgelerle ilgili Pospelov *Edebiyat Bilimi*'nde şöyle der:

*“Klan düzeninin toplumsal bilincinde bulunan biçimiyle ilk toplumun o ideolojik ayırmaşmamışlık (sinkretizm) evresinde insanlar, belirli koşullarda bir hayvanın, kuşun veya ağacın suretini alabilecekleri ve ona ‘dönüşebilecekleri’ inancını taşıyorlardı. Eski halk masallarında şöyle sahnelere sık sık rastlarız: Kahraman yere düşer ve bir kurt suretine girer. (...) Zamanla bu içerik, toplumsal bilinçteki anlamını yitirmiş, fakat imgesel söylem olarak meydana getirdiği dilbilgisel biçimler, karşılaştırmanın son derece dolaysız ve herhalde en ilk çeşitleri olarak dildeki varlıklarını korumuşlardır; birer dilsel gösterim ve ifade aracı olmuştur bunlar.”*⁴⁵

Bu tarz bir ‘dönüşümcülük’ –insanın başka canlılara ya da cansıza dönüşmesi- *Edebiyat Teorisi*'nde ‘büyülü istiare’ olarak tanımlanan bir kavrama karşılık gelir. Cansızlaştırıcı bir etkisi olan büyülu istiare *“insanın kendini insansız bir dünya içinde yansıtmaya zıt bir yolda gider ve ‘öteki’ olanı –şeylerin gayri şahsi dünyasını, abidevi sanatı, fizik kanunlarını- ister ve çağırırlar. (...) Büyülü istiare, canlıyı taşta döndüren bir Medusa maskesidir.”*⁴⁶

‘Hayata yabancılaşma’⁴⁷ olarak ifade edilen metaforik söylem *Ateşten Gömlek*'in özellikle savaş sahnelerinin betimlendiği bölümlerinde ısrarla üzerinde durulan bir kullanımdır. Romanın daha ilk sayfalarında da karşılaştığımız bu benzetme türü için aşağıdaki örnek incelenebilir.

İstanbullu hanımların, işgalden duydukları üzüntüyü dile getirmek ve İngiltere’den özür dilemek için Peyami’lerin evine çağırdıkları İngiliz gazeteci Mr. Cook’un Peyami’nin üzerinde bıraktığı etki insan-doğa benzerliğine dayalı imgesel kullanımlara örnektir:

*“Odada yalnız o varmış gibi oturuyor; iskelet gibi uzun bacakları diz kemikleriyle pantolonunun altından teressüm ediyor; kocaman ince ayaklarını mütemediyen sallıyor. Seyrek saçlı kafası, tüyü dökülmüş ihtiyar bir av kuşu gibiydi. Burnu kocaman, müteceviz ve havada, bulanık küçük gözleri birbirine yakın mavi iki boncuk gibi hissiz hissiz bakıyordu.”*⁴⁸

Yukarıdaki alıntı Halide Edib’in şahsı için de bir şeyler söylememize imkân verir. Batı hayranlığıyla bilinen yazarın içinde bulunduğu tarihî zaruretler ondaki Batı hayranlığını mutlak bir nefrete dönüştürmüştür.⁴⁹ Bu sebeple Halide Edib, okurunun zihninde İngiliz muhabiri ve onun nezdinde galip devletleri *tüyleri dökülmüş bir av kuşuna*⁵⁰ benzetmektedir. İzmir’de sadece yağmalamaya ve yok etmeye dayalı bir işgal politikası güdülmesi yazarın bu benzerliği neden kurduğunu açıkça gösterir. İngiliz’i, temsil ettiği ülkenin tutumu itibarıyla *dönüştürerek* cezalandıran yazar onun insan formunda kalmasına müsaade etmez. Dönüştürülen şey, zihinde güzel bir imgenin oluşmasına izin vermeyen ‘av kuşu’ imgesidir.

⁴⁵ Pospelov, G. N, (2005), s. 355-356.

⁴⁶ Wellek, R-Warren, A, (2011), s. 239.

⁴⁷ Bu ifade için bk. Wellek, R-Warren, A, (2011), s. 239.

⁴⁸ Adivar, H. E, (2003), s. 35-36.

⁴⁹ Enginün, İ, (2007), *Halide Edib Adivar’ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, İstanbul, Dergâh Yayınları, s. 178.

⁵⁰ Adivar, H. E, (2003), s. 35.

Cansızlaştırıcı-dönüştürücü imgeler, romanda Türk halkından, askerinden ve mücadelelerden bahsedildiğinde, doğada gücü, sağlamlığıyla ön plana çıkmış hayvan ve canlılarla ifade edilir.

İstanbul'dan Anadolu'ya geçişte mücadeleçilere evlerini açan Mürsel Ağa'nın iki oğlu, Peyami'ye göre "uzun, geniş ablak yüzlü, **aslan başlı Anadolu delikanlılarıdır.**"⁵¹

Anadolu gençleri için kullanılan *aslan* benzetmesi Ayşe'nin hemşirelik yaparken Peyami'ye yazdığı mektupta da tekrarlanır. Beraber yola çıkmalarına rağmen Cemal'den gelen mektup üzerine İhsan ve Peyami'den ayrılan Ayşe, Eskişehir'e gider. Orada bir seyyar hastanede hemşirelik yaparken yaşadıklarından ve yaralılarından mektubunda Peyami'ye bahseder. Yaralılardan birini şöyle anlatır:

*"Hastanede ayağından ve karnından yaralı bir esmer çavuş daha var. **Başı aslana benziyor.**"*⁵²

Halide Edib'in şahit olduklarının ürünü olan hastane sahneleri, onun Anadolu insanına beslediği sevgiyi göstermesi bakımından da dikkat çekicidir. Anadolu insanına duyduğu sevgiyi ve hayranlığı romanında pek çok kez gösteren yazar için İnci Enginün şöyle bir tespitte bulunur:

*"Halide Edib'in Anadolu'ya geçmeden önce İstanbul'da tanıdığı Anadolu halkı ile Millî Mücadele yıllarında bizzat temas etmesi Anadolu Türküne karşı büyük bir hayranlık duymasına yol açmıştır. Bu romandan sonradır ki, millî ve aslî özelliklerini kaybetmeyen Anadolu köylüsünü Halide Edib her romanında yüceltecektir."*⁵³

Yazarın, "Türk askeri aslandır", "Anadolulu gençler aslandır" metaforlarına başvurması *ikinci bir anlam arayışının* sonucudur. Asker, *Ateşten Gömlek*'te yalnızca aslan imgesiyle değişmeceli olarak kullanılmaz. Romanda askeri karşılayan başka imgeler de vardır:

"(...) Hüseyin Çavuş yatağının içinde çocuk gibi büzülmüş ağlıyordu.

-Ne var, Hüseyin Çavuş!

*- Bursalı, çam ağacı gibi, delikanlı bir sancaktarımız vardı. Metris Tepe'de bizim taburla beraberdi; yanı başımda sancağı kucığında çam gibi devrildi, şehit oldu, onu düşündüm de."*⁵⁴

Cesaret ve özgüveninden ötürü aslana benzetilen Türk askeri, mertliği, ruhi ve fiziki sağlamlığı yönünden de çam ağacına benzetilmiştir. Sonbaharda yapraklarını dökmeyen çam ağacı gibi Türk askeri de ahlakının güzelliği ve sağlam karakteriyle etrafındakileri yarı yolda bırakmaz. Bu yüzden asker şehit olduğunda düşmez, çam ağacı gibi devrilir.

Asker- ağaç benzerliği romanda bununla sınırlı kalmaz. Ayşe, Eskişehir- Kütahya Savaşı'ndan sonra hastanede yaşadıklarını Peyami'ye anlatmaya devam eder:

*"... Çıplak göğüsleri kırmızı yaralar içinde, genç yüzleri ıstırapla mütakallis gözleleri sevgililerin hayâlâtıyla dolu, **ince uzun vücutlarıyla birçok zabıt doğradık durduk. Sonra ne kadar nefer vardı. Esmer dört köşe, hiçbir kasırganın koparamayacağı meşe kütüklerine benzeyen kavi vücutlarıyla mütemediyen bıçak altında inlediler.**"*⁵⁵

⁵¹ Adıvar, H. E, (2003), s. 99.

⁵² Adıvar, H. E, (2003), s. 135.

⁵³ Enginün, İ, (2007), s. 178.

⁵⁴ Adıvar, H. E, (2003), s. 137.

⁵⁵ Adıvar, H. E, (2003), s. 139.

İlk örnekte okuru ‘Asker ağaçtır’ metaforuna alıştıran yazar, daha sonra bu benzetmeyi detaylandırır. Bu sayede ağaç imgesi çeşitlendirilmiş olur. ‘İstanbullu zabıtlar ince, uzun vücutlu ağaçlardır’, ‘Anadolulu asker meşe ağacıdır’ şeklinde ifade edilen bu metaforlar yazar tarafından gerekçeleriyle anlamlandırılmaya çalışılır. Zabıtların dal gibi doğranabilen ince, uzun vücutlarına karşılık nefeslerin meşe kütüklerine benzeyen kuvvetli vücutları vardır. Ancak halk arasındaki kullanımıyla ağaca, *oduna* benzemek yukarıdaki alıntıda olduğu gibi her zaman olumlu anlamlar içermez. Yazar da bu çelişkinin farkındadır ve Ayşe vasıtasıyla bunu romana taşır:

*“Bilir misin Peyami, İstanbul’da Anadolulu hizmetçilere, bilhassa askerlere hiddet edince <<meşe odunu>> dersiniz. Bu istihfaf için söylenen lakırdının onların rasanetini, yalnız vücutlarının değil, ruhlarının ve sinirlerinin rasanetini en iyi ifade ettiğini sıtma arasında hastabakıcılık hayatımı yaşayan muhayyilem buldu. Bana Anadolu ordusu muazzam ve muzlim, eğilmez bir meşe ormanı gibi geliyor.”*⁵⁶

Yazar, asker-ağaç benzetmesinde bununla sınırlı kalmayarak benzerliği Anadolu’nun her bir köşesinden gelen asker için özelleştirerek sürdürür:

*“Bizim İzmirli bambaşkadır. Bunlar Orta ve Şarkî Anadolu. Nasıl bizinkiler esmer yüzleriyle ekseri mavi gözleriyle çevik, çalak vücutlarıyla rüzgârla sallanan ince çamlara, uzun servilere benzerler. İstanbullu daha beyaz, daha başka bir ruh meşesi, daha zarif ve mütekâmil bir insan örneği. Bütün bu ezeli meşelerin rasanetini çamların, servilerin zarafetini ve salıntısını birleştirdikten sonra hepsinden müteşekkil, hepsinden daha mütekâmil bir ağaç ismi bilsam onu İstanbul’a vereceğim. Anadolu kadar rasin, İzmir kadar çalak; fakat bunların ortasında bir de kendi güzel İstanbul’undan, bin bir türlü Türk ruhunun rüyası olan beyaz İstanbul’undan, güzelliği ve çirkinliği ile gelen harikulade bir mahlûk.”*⁵⁷

Askerin ağaca benzetilmesi yaratıcı benzetmedir. Yazar, ısrarla ağaç benzetmesinin üzerinde durarak okuru bu imgeye inandırmaya çalışır. Roman içinde ‘Asker ağaçtır’ metaforunun defalarca yinelenmesinin bir diğer nedeni ise Halide Edib’in okuru daha başka bir metafora hazırlama niyetinden kaynaklanır. Böylece okur, ‘Türk ordusu ormandır’ metaforuyla karşılaştığında zihninde canlanan bu imgeden rahatsız olmaz.

*“Bu hülyadan sonra kafamda, ordumuzu ötesinde berisinde ince serviler ve çamlar görünen engin bir meşe hâlinde görüyordum. Gölgeleri ezeli, gövdeleri nâmağlûb, dalları hulya ile çok ciddî ve derunî bir ıztırâbla dolu ormanı. Koca dünya bunu mütemadiyen biçiyor, büyük ağaçlarını yere seriyor. Fakat yere dökülen tohumlardan daha zengin genç bir orman fişkiriyor. <<Bu orman İzmir’e girecek>> diye sayıklamış ve haykırmışım.”*⁵⁸

Ağaç imgesi romanda, “hem bir gösterme hem de bir temsil olarak sürekli bir şekilde”⁵⁹ tekrarlandığı için sembol olur. Bu sebeple Türk askerinin metin içindeki sembolü meşe/çam ağacıdır. Yazar bazı örneklerde meşe ağacı imgesini niteleyen sıfatlarla Türk askerini yeniden anlamlandırma yoluna gider: “Sedyelerde hâkî esvapları, yıldızlı, aylı

⁵⁶ Adıvar, H. E., (2003), s. 139.

⁵⁷ Adıvar, H. E., (2003), s. 139-140.

⁵⁸ Gös. Yer.

⁵⁹ Wellek, R-Warren, A., (2011), s. 217.

başlıkları ile yatan aziz meşeler"⁶⁰, ifadesi, karakterinin ve vücudunun sağlamlığı sebebiyle kullanılan meşe ağacı imgesine kutsal değerler atfeder.

Roman kahramanı Ayşe'nin hastanede yaralı askerlere hemşirelik yapması dolayısıyla kendisini *meşe ormanı ortasında*⁶¹ gibi hissetmesini sağlayan yazar, okurun gözünde orman imgesini de sembolleştirme niyetindedir. Böylelikle tek başına bir asker meşe sembolüyle, Türk ordusu ise orman sembolüyle okur için resmedilmiş olur.

Roman kahramanlarının hepsi Sakarya Savaşı'nda ateş hattında bilfiil mücadele edecek grup arasındadır. Ayşe herkesin ateşe bu kadar yakın olmasını Divan Edebiyatı'nda sıkça kullanılan pervane mazmunuyla vurgular:

"Sen de mi ateşe? Hepiniz **pervaneler alayı gibi** ateşe koşuyorsunuz."⁶²

Kendisi pervaneye sevgilisi de muma teşbih edilen âşık, onun uğruna canını feda etmeye hazırdır.⁶³ Divan Edebiyatı'nın aşkı sembolize eden mazmunlarından biri olan *pervane* imgesinde uğruna can feda edilecek kadar kıymetli olan şey vatan toprağıdır. Her an canını feda etmeye razı olan pervaneler, metin içinde askerler ve mücadeleye bir şekilde destek veren Türk halkıdır. Ateş ise mücadelenin zorluğunu ve savaşın yakıcı tehlikesini vurgulayan bir unsurdur. Meşe imgesinde olduğu gibi yepyeni bir imge yaratmak yerine ananevi edebiyattan aktararak gelen bir mazmunu tekrar etmeyi seçen yazar, bu sayede oluşturduğu imgeyi izah etmek zorunda kalmaz, yüzyıllar boyu işlenerek incelmış bir zevki ve artık sabitleşmiş bir hayali buna hiç de yabancı olmayan okuruna sunar. Böylece okur, mücadeleye gönül verenleri pervaneler gibi korkusuz, onlar gibi bir amaç uğruna canını feda etmekten çekinmeyen kimseler olarak görür. Özgünlük bakımından değerlendirildiğinde 'pervane alayı gibi' benzetmesi, pervane imgesinin sıkça kullanılan bir mazmun olması sebebiyle *olağan benzetme* grubuna dâhil edilir.

Sonuç

Ateşten Gömlek romanını merkeze alarak oluşturduğumuz bu inceleme yazarın imge, sembol ve metafor kullanımındaki başarısını ortaya koymayı amaçlamıştır. İmge ve metaforlara dair verilen örneklerde Halide Edib'in Millî Mücadele sırasındaki yoğun duygularını yeniden anlamlandırma çabasında olduğu açıkça görülür. Bu sebeple yaşadığı pişmanlık, öfke ve üzüntüyü *Kerbela* metaforuyla karşılamaya çalışırken gerek hemşirelik yaptığı sırada gerek ordu içindeki görevlerinde tanıştığı, karşılaştığı askerleri de *ağaç* imgesiyle ifade etmeye çalışmıştır.

Halide Edib'in şahit olduklarını ifade edişindeki hüner onun, Millî Mücadele'yi konu ettiği diğer eserleri incelendiğinde açıkça görülür. *Ateşten Gömlek*'in merkezde olduğu tüm Millî Mücadele eserlerinde yazar büyük bir tablo oluşturma gayretindedir. Oluşan tablo mitolojik unsurlar barındıran doğüstü bir tablodur: Aslan başlı Anadolu gençlerinin, çam ağacı gibi askerlerin bir araya gelmesiyle oluşmuş meşe ormanı biçiminde görünen Türk ordusunun kalbinde Kerbela ihtirası gibi büyük bir hırs ve öfke vardır.

⁶⁰ Adıvar, H. E, (2003), s. 141.

⁶¹ Gös. Yer.

⁶² Adıvar, H. E, (2003), s. 196.

⁶³ Pala, İskender, (2005), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul, Kapı Yayınları, s. 370.

İntikam ateşiyle yanan bu *olağanüstü* gençler hiç düşünmeden pervane alayı gibi ölüme gidebilirler.

Yukarıda verilen örnekte görüldüğü üzere Halide Edib kuvvetli imgesel söylemlerle okuru için bir üst-dil yaratmış, bu dil aracılığıyla duygularını tam olarak ifade edebileceği göstergelerle bezeli bir anlatı kaleme almıştır.

Kaynakça

- Adivar, Halide Edib, (2003), *Ateşten Gömlek*, İstanbul, Özgür Yayınları.
- Adivar, Halide Edib (2013), *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, İstanbul, Can Yayınları.
- Aksan, Doğan, (2013), *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili Dilbilim Açısından Bakış*, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- Cebeci, Oğuz, (2013), *Metafor ve Şiir Dilinin Yapısal Özellikleri*, İstanbul, İthaki Yayınları.
- Çavdar, Tevfik, (2013), *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, Ankara, İmge Kitabevi.
- Çıraklı, Mustafa Zeki, (2014), “Anlatıbilim Yazıları”, *Hece Dergisi*, Sayı: 216, s. 32-38.
- Değirmençay, Veysi, (2003), “Teşbih”, *DİA*, Cilt: 40, s. 557.
- Durmuş, İsmail, (2003), “Mecaz”, *DİA*, Cilt: 28, s. 217-220.
- Durmuş, Mitat, (2011), “İmge-Sembol Kavramlarını Yorumlama Projesi ve Melih Cevdet Anday Şiirinde İmge”, www.turkishstudies.net/Makaleler/162274050_45_mitat_durmus.pdf
- Enginün, İnci, (2000), *Araştırmalar ve Belgeler*, İstanbul, Dergâh Yayınları.
- Enginün, İnci, (2007), *Halide Edib Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, İstanbul, Dergâh Yayınları.
- Eren, Selim, (2010), “Tarihsel Trajedilerin Toplumsal Yansımaları ve Yön/Anlam Kayması Açısından Kerbela Hadisesi”, *Çeşitli Yönleriyle Kerbela 3.Cilt*, Sivas, Derleyen: Alim Yıldız, Asitan Yayıncılık.
- Eryiğit, İbrahim, “Şiirde İmge ve İmaj”, <http://www.edebiyatdefteri.com/yazioku.asp?id=64719> (23.06.2016).
- Gemuhluoğlu, Zeynep, (2008), “Metaforların Kognitif İçeriklerinin Felsefe ve Şiir Dili Açısından İncelenmesi –Fârâbî, İbn Sinâ ve İbn Rüşd Örnekleri–”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 34, s. 121-144.
- Pala, İskender, (2005), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul, Kapı Yayınları.
- Pospelov, Gennadiy Nikolayeviç, (2005), *Edebiyat Bilimi (Çev.) Yılmaz Onay*, İstanbul, Evrensel Basım Yayın.
- Türkçe Sözlük*, (2005), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ufuk, Şahru Pilten, (2005), “Dilbilimsel Açından Benzetme ve Sait Faik Abasıyanık'ın Hikâyelerindeki Görünümleri”, *Türk Dili Dergisi Dilin Perdeleri Özel Sayısı*, Sayı: 767-768, s. 318-342.
- Uzmen, Engin, (1967) “Edebî Tenkitte İmaj İncelemesinin Yeri ve Bu Metodun, Shakespeare'in Romeo ile Juliet Oyununa Uygulanması”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XXV, S. 1-2, s. 40-83.
- Wellek, Rene – Warren, Austin, (2011), *Edebiyat Teorisi*, İstanbul, Dergâh Yayınları.
- Yücel, Halime, (2013), *İmgeden Yoruma*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Zarifoglu, Cahit, (2016), *Şiirler*, İstanbul, Beyan Yayınları.

AHMET MİTHAT EFENDİ’NİN ROMANLARINDA ÇOK EŞLİLİK MESELESİ¹

Arş. Gör. Ayşe Nur ÖZDEMİR
Trakya Üniversitesi

Giriş

Türk edebiyatı XIX. yüzyılın ikinci yarısında Batılı bir yapıya bürünürken öncelikli amaçları toplumu eğitmek olan Tanzimat yazarları, kadının toplum hayatındaki yerini sorgulamaya başlamış, kadın-erkek eşitliğine, özellikle de kadının eğitimi meselesine dikkatleri çekmiş, görücü usulü evliliğin eleştirisini yapmışlardır.

Devrin aydınlarının eserlerine de yansıyan kadının, sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel durumunun düzeltilmesinin gerekliliği, bu düzeltmeler yapılmadığı takdirde gerçek anlamda Batılılaşmanın olmayacağı gibi konular çeşitli reformların yapılmasını isteyen Tanzimat’ın önde gelen kişileri tarafından tartışılmıştır. Dolayısıyla Modernleşmeye paralel olarak değişen Osmanlı kadınının konumu, bir tür erken dönem Türk feminizmi sayılabilecek bu evrede, aydınların “kadın sorunu”nu gündeme getirmesiyle birçok tartışmanın odağı olur.

Kadın sorunu çeşitli eksenler temelinde bir gündem maddesi durumu hâline getirilirken ele alınan meselelerden birisi de çok eşliliktir. Bu mesele, dönemin ahlak anlayışı, İslam hukuku, toplumsal yargılar, kadın ve erkek ilişkileri gibi değerlendirme kıstasları ile teşrih edilir. Bu alanda dönemin diğer öncü yazarları ile birlikte ciddi tahkikata girişmiş olan Ahmet Mithat Efendi, kimi zaman evlilik kurumu açısından çok eşliliğin olumlu yanları olduğuna kanaat getirmişse de, onun bu fikirlerinin eleştirel bir boyut kazandığı da görülür. Ahmet Mithat Efendi’nin bu sosyal olaya yaklaşımını ve değişken tutumunu eserlerinde takip edebilmek ve fikirlerinin dolaylı ifadesi sayılabileceğimiz bazı örneklerle çok eşlilik meselesini ele alışımlı belirlemek mümkündür.

Çok Eşlilik Meselesi

Bir erkekle bir kadının beraber yaşamak, çocuk yetiştirmek ve bir aile oluşturmak üzere sözleşmesi ve ittifak etmesi olarak tanımlayabileceğimiz evlilik kurumu, toplumun temel yapı birimi olan ailenin oluşmasında ilk adımdır. Aile kurumunun girizgâhı olan evlilik, eski Türk toplumunda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da son derece önemli ve kutsal bir müessesedir.

¹ Bu çalışma, 2014 yılında savunmuş olduğumuz “Ahmet Mithat Efendi’nin Romanlarında Kadınlar” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Devlet kontrolünden uzakta olan evlilik, erkek ve kadının ya doğrudan doğruya ya da vekilleri aracılığıyla evlenmek istediklerini iki tanık önünde belirtmeleriyle gerçekleşir. Sözleşmenin kesinlik kazanması için imam, kadı gibi bir din/devlet adamının veya özel bir memurun önünde -onların da katılımıyla yapılması gerekmemeyle birlikte- ve onların da yönlendirmeleri ile gerçekleştirilmesi âdet olur. Evlenmede yaş sınırı yokken, sözleşme erkek ile kadın; daha çok kadının velisi tarafından yapılır. Birçok hususta kocasının insafına bırakılan kadına, erkek bir mehir vermiş olmalı veya bir mehir vereceğine söz vermelidir.²

İslam hukukuna göre yönetilen Osmanlıda bir erkeğin, “taaddüd-i zevcât” denilen teamüle göre dört kadına kadar evlenebilme hakkı vardır. Ayrıca erkek istediği sayıda cariye sahibi de olabilir. Ancak *Kur'an*'da eşlerin her hususta eşit koşullara sahip olması buyrulmuştur³:

“Eğer yetimlere karşı adil davranmamaktan korkuyorsanız, o zaman, size helal olan [diğer] kadınlardan biri ile evlenin [hatta] ikisi, üçü veya dördü [ile]; ama onlara adil bir tarafsızlıkla muamele edemeyeceğinizden korkarsanız, o zaman [sadece] bir tane ile yahut meşru şekilde sahip olduğunuz ile (evlenin). Bu, doğru yoldan sapmamanız için daha uygundur.”⁴

Birden fazla kadınla evlenme anlayışı, sanılanın aksine Osmanlı toplumunda çok yaygın değildir. *Türkiye’de Kadın Hakları* isimli çalışmasında Emel Doğramacı, İstanbul’un fethinden sonra Türk toplumunun ikiye ayrıldığını belirtir. Sultan ve yüksek memurlar evlerinde harem ve haremağası anlayışını sürdürerek “poligami” sistemini yaygınlaştırırken orta ve alt sınıf Osmanlı Türkleri ise “poligami” sistemini nadiren uygulamaktadır.⁵

Tanzimat dönemi yazarlarının poligamiye karşı tutumu, Batı’nın çok eşliliği kadın haklarına aykırı olduğu noktasında eleştirmesine bağlı olarak şekillenir. Batılılar tarafından İslamiyet’e yöneltilen suçlamaların haksızlığını ispatlamak üzere çok eşli evliliği onaylamakla birlikte bazı yazarlar onun birtakım yararlarının olduğunu dile getirirler. *Kadınlara* isimli eserinde Şemsettin Sami, *birden fazla karı alan bir erkeğin aile denilebilecek bir aile oluşturabilmesinin mümkün olmadığını* belirtir. Çünkü aileyi oluşturan, karı ve koca arasındaki aşk ve sadakattir. Bu iki unsurun varlığı tüm aile bireylerini birbirine bağlayarak sağlam bir bağ oluşturur.⁶

Ancak, insanların evlenmek için farklı gerekçeleri bulunmaktadır. Erkeklerin çoğu, sadece doğal ihtiyaçlarını gidermek için veya işlerine baktırmak üzere kadınlarla evlenmektedir. İhtiyaçlarını çeşitli sebeplerle gideremeyen erkek ise gayrimeşru yollara başvurmaktadır. Bununla birlikte kadın bir hastalığa, bir illete, bir sakatlığa tutulabilir, kadının çocuğu olmayabilir. Bu durumda çok eşlilik kadın için de hayırlıdır. Ayrıca zenginliğin yarattığı sefahatin önünü almak için de çok eşliliğe izin vermekten başka çare yoktur.⁷ Şemsettin Sami, çok eşliliğin İslamiyet’in icadı olmadığını, İslamiyet’ten önce bir erkeğin evlenebileceği kadın sayısı belirlenmediği için erkeklerin istedikleri kadar kadın alabildiklerini, *Kur’an-ı Kerim*’in ise bir kadınla evlenmenin hayırlı olduğunu beyan

² Serpil Çakır, *Osmanlıda Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2011, s. 201-202.

³ Meral Altundal, *Osmanlıda Kadın*, Altın Kitapları Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 56.

⁴ Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı: Meal-Tefsir*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2002, s. 107-108.

⁵ Emel Doğramacı, *Türkiye’de Kadın Hakları*, Üniuersal Kitabevi, Ankara, 1982, s. 9.

⁶ Şemseddin Sami, *Kadınlara*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996, s. 60.

⁷ Şemseddin Sami, *age.*, s. 64.

etmekle birlikte bir erkeğin alabileceği kadın sayısını dört ile sınırladığını belirtir.⁸ Ona göre tüm bu nedenlerden ötürü çok eşlilik, dinen ve kanunen yasaklanmamalıdır.

Çok eşlilik konusunda Fatma Aliye Hanım da bir kadının bakış açısıyla görüşlerini bildirir. O da Şemseddin Sami gibi kadının hastalığı ya da çocuğunun olmaması durumunda erkeğin ikinci kez evlenebileceğini düşünmekle birlikte evliliklerin çoğu için bunun uygun olmadığını belirtir. Eğer koca çocuklarına ve eşlerine eşit davranabiliyorsa, çok eşlilik sosyal bir bozukluk sayılmaz.⁹

Tanzimat döneminin önde gelen isimlerinden olan Ahmet Mithat Efendi, Osmanlı kadın hareketinin öncüleri arasındadır. Ahmet Mithat Efendi, sosyal konulardaki duyarlılığını yansıttığı romanlarıyla çevresini değiştirmeyi esas almış ve yeni bir toplumsal düzene duyduğu özlemi dile getirmiştir. Yazarın edebiyata yüklediği “oluşturma işlevi” toplumsal bir dönüşümü amaçlar; bu da yazarın edebiyatta amaçladığı toplumsal faydanın doğrudan bir sonucudur. Yazar düşüncelerini rahatça ve istediği genişlikte aktarabilmek için hikâye ve roman türünün bütün olanaklarını kullanmıştır. Görücü usulü ile evlenme, aile büyüklerinin baskısı ile istenmeyen birisi ile evlendirilme, yaşlı erkek-genç kadın evliliği, zengin koca ile parası için evlenme/evlendirilme, eşlerin birbirine sadakatsizliği, metres tutma, dayak, kocanın kumarbaz veya ayyaş oluşu, kocanın evini ihmali, çok eşlilik, zamanına göre oldukça aykırı bir konu olan genelevler ve buralarda çalışan kadınlar, kaçgöç, kadın ve kız çocuklarının eğitimi çok yönlü bir yaklaşımla yazarın eserlerinde kadın olgusu etrafında ele alınan konulardandır.

Buna rağmen toplumsal konular hesaba katıldığında bu denli geniş bir alanda sorgulamalara girişen Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında çok eşliliğin mutlak anlamda eleştirel bir yaklaşımla ele alındığını görememekteyiz. Orhan Okay'ın belirttiği gibi Ahmet Mithat Efendi, bir erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi konusunda İslam şeriatının bu konudaki hükmüne bağlıdır. O eserlerinde taaddüd-i zevcâtı Batı'daki metres münasebetine karşı silah olarak kullanacaktır.¹⁰ Yazar, *Paris'te Bir Türk* (1876), *Henüz 17 Yaşında* (1881), *Ahmet Metin ve Şirzat* (1892), *Mesâil-i Muğlâka* (1898) ve *Jön Türk* (1908) gibi romanlarında “taaddüd-i zevcât”ı müdafaa ederken *Karnaval* (1881), *Demir Bey Yahut İnkîşâf-ı Esrâr* (1888), *Gönüllü* (1896) romanlarında çok eşli erkek kahramanlara yer verir. Yazarın bu genel tutumunu ihlal ettiği eserler de söz konusudur. *Letâif-i Rivâyât* (1870-1894) hikâyelerinden olan *Felsefe-i, Zenân, Esaret* ve *Teahhül*'de çok eşliliği reddeden roman kişileri aracılığıyla çok eşliliğin eleştirisinin yapıldığını görürüz. Çalışmamızda Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde beliren ikircikli tutum ve bu ikircikliğin/belirsizliğin nedenleri tartışılacaktır.

Çok Eşliliğin Müdafaası

Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde kadın konusunda beliren ilk tutum, çok eşliliğin müdafaasıdır. Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde erkeklerin birden fazla kadınla evlenmelerinin bir ihtiyaç olduğu, çok eşli evlilik ile Batı'da görülen metres tutma ve fuşşun

⁸ Şemseddin Sami, *age.*, s. 66.

⁹ Ayşe Durakbaşa, *Halide Edib Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 105.

¹⁰ Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Mithat Efendi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008, s. 248.

önüne geçildiği, bir erkeğin birden fazla kadına âşık olabileceği tezine dayanılarak çok eşli evliliğin müdafaası yapılır. Yazarın yaklaşımında İslam dininden aldığı referanslar ve dinin ilkelerini içselleştirme noktasında taşıdığı duyarlılık görülmektedir.

Yazar, son romanı olan *Jön Türk*'te hamile olan kadınların erkeğe karşı ilgisiz ve soğuk davranarak/durarak cinsî ilişki istemediğini, buna karşı erkeklerin ise isteklerinin sürdüğünü belirtir. Dolayısıyla erkeklerin birden fazla kadınla evlenmeleri bir ihtiyaçtır ve bunu doğal karşılamak gerekir ¹¹:

“... İşte hâl-i haml bu lüzumun muvakkatan kalmamış olduğu bir zamandır ki ama bu adem-i lüzum yalnız kadına göre olup erkek bu hâlden müstesnadır. Müstesna olduğu içindir ki nev-i beşer bittabi kesîretü'z-zevcât olan hayvanlardanır. Güvercinlerde olduğu gibi insanlar dahi kadının haml ve nifas ve rızâ' hâlleriyle erkeğin dahi hemhâl olması lazım gelirdi. Zira güvercin, bülbül vesair zevce-i vâhîde sahibi olan hayvanlardan dışıların kuluçkalık hâline erkekler dahi tamamıyla müşterek olurlar.”¹²

Bununla birlikte yine aynı romanda Batılıların tek kadınla evliliği savunmakla birlikte erkeklerin, eşlerinin dışında kadınlarla gayrimeşru ilişkiler kurmalarını eleştirir:

“*Bunun içindir ki el-hâletü hazîhi Paris'te doğan çocukların yüzde otuzu evlâd-ı tabiiyyeden olmak üzere yani bizcesi 'piç' olarak doğuyorlar. Bu evlâd-ı tabiiyye işte bir nevi ahrarane izdivaç demek olan amante ve metreslerin mahsulüdürler. Bunlar o hizmete mahsus olan dairede bakılıp büyütülüyorlar.*”¹³

“... Avrupa'da kesret-i zevcât yokmuş. Dinen ve kanunen herkes zevce-i vâhîde ile iktifaya mecburmuş. Güzel ama hâl ve iktidarı müsait olan kibar ve hatta orta kibar âleminden zevce-i vâhîde ile iktifa eden kim imiş? O kadar tiyatro aktrislerini, o kadar “deni-mondaine” dedikleri fevâhişi kimler idare ediyorlar imiş? “midinedte” denilen ve dikişçi ve yapma çiçekçi gibi amele kızlardan müteşekkil olan bir alay kızların az çok gizli veyahut az çok aşikâr şerîk-i hayâtları kimlermiş?”¹⁴

Hasan Mellâh romanında Hasan, Cuzella'nın aşkıyla onu bulmak üzere maceralara atılmışken yolu Esmâ ile kesişir ve âlemde Cuzella'dan başka güzel olabildiğine şaşırır. Durum öyle bir hâl alır ki Hasan, Esmâ'nın güzelliği karşısında kendi deyimiyle helak olacaktır. Ancak Esmâ'nın gayrimeşru bir ilişki yaşadığı Timur Bey'e sadakat yemini etmiş olması, Hasan'ın Cuzella'ya vermiş olduğu sözü hatırlamasını sağlar. Esmâ'nın macerasını öğrenen Hasan, o dakikadan itibaren ona kardeş gözüyle bakar. Ahmet Mithat, Hasan'ın Cuzella'dan sonra Esmâ'ya da gönlünde yer açabilecek durumda olmasına bir açıklama getirir. Bir erkeğin aynı zamanda birden fazla kadını sevebileceğini, bunu zamanında bir tiyatrodan da konu edindiğini ve tabiat kanununa aykırı olduğu yönünde yapılan itirazlara tabiatın çeşitli örnekler verebileceğini söyler¹⁵:

“*İnsan bittabi âşıktır; bittabi maşukadır. Sevmek ister; sevilmeğe ister. Bir kere sevdiğini daima sever. Bir kere sevdiğine daima sevilmeğe ister. Bu muaşakayı unutmak mutasavver değildir. Bin yıl sonra hatıra gelse yüreğinin cızladığını duyar. Lâkin bir kere kendisini bir afetin pençesine kaptırmış olan insan ilâ-ahîri'l-ömr o pençenin maşlûbu*

¹¹ Alâattin Karaca, “Ahmet Mithat Efendi'nin Jön Türk Adlı Romanı”, *Türkoloji Dergisi*, 9/1, 1991, s. 139.

¹² Ahmet Mithat Efendi, *Jön Türk*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 121.

¹³ Ahmet Mithat Efendi, *age.*, s. 75.

¹⁴ Ahmet Mithat Efendi, *age.*, s. 127-128.

¹⁵ Orhan Okay, *age.*, s. 248.

olagitlemez. Bunun gibi nice pençeler insanın yüreğini tiftik tiftik eder. Hangisi daha galip gelirse yürek onun zebunudur. (...)

Ben bir vakit bir tiyatro yaptım. Bir adama iki karı sevdirdim ve aldurdum. Taaddüd-i zevcâtın medeniyete sığmayacağı hakkında Avrupalılardan bir fikr-i hikmet almış olan bazı zevat aldıkları hikmet kanûn-ı tabîata muvafıktır zannıyla bizim tiyatro oyununa itiraz eylediler. Hâlbuki, kanûn-ı tabîatı karıştıracak olsak taaddüd-i zevcât için bin fetva bulabiliriz.”¹⁶

Hüseyin Fellâh’ta çok eşli evlilik örneği verilmemekle birlikte yine yazar tarafından bunun müdafaasının yapıldığı görürüz. Roman kahramanlarından Hüseyin Fellâh, Şehlevend’e duygularını açtıktan sonra, babasını razı edemeyip evlenemediği Sabîre Hanım’ı yıllar sonra karşısında bulunca ne yapacağını şaşırır:

“...inayet ve ihsanına gerçekten meftûn olduğu Şehlevend’i de bir türlü feda edemeyerek bu müşkilâtı dahi dörde kadar tehhülün mücaz olduğu tesellisiyle bertaraf etmeği kurardı ki...”¹⁷

Yazar, Hüseyin’in kendisiyle hesaplaşmasını verirken araya girerek sadece bir kadının değil birden çok kadının sevebileceğini örnek vererek ispatlamaya çalışır:

“Aşkın inkısam kabul etmediği davasında ısrar edenler ihtimal ki bu kere şu sözümler üzerine de itirazlarını tecdit ve tekrar ederler. Biz bu cevabımızı tecdit ve tekrar eyleriz. Deriz ki yalnız kırmızı çiçeği severim de sair hiçbir rengi sevmem demek ifrattan ibarettir. Ben kendim âlemde her nevi çiçeği severim. Hem de hepsini başka başka severim vesselâm”¹⁸

Yazar, her ne kadar bir erkeğin birden çok kadını sevebileceğini söylese de bu husustaki tavrı, karşı cins yani kadın için göstermez. Çok eşlilik İslamiyet’in makul gördüğü biçimiyle erkek açısından bir anlamda serbesttir. Bununla birlikte yazar, İslamiyet’in belirlediği kültür ortamında yetişmiş olmasından dolayı bu kültürün gerekliliklerine samimi bir şekilde bağlıdır. Ancak yazar, kadının birden çok erkeği sevebileceği konusunda aşırı bir hassasiyet göstermektedir. Roman boyunca Hüseyin Fellâh, Civelek ve Ömer’in ilgisine mazhar olan Şehlevend, üç erkek arasında bir türlü karar veremeyince yazar bu noktada okuyucuya değil kendisine seslenir:

“Korkarız muharrir efendi siz bu kızı şu üç herifin üçüne dahi âşık edeceksiniz ama bu suret bütün bütün rezalet olur. Bir erkeği üç dört karıya âşık ettirdiğiniz bir çok safsatalar ile bize de yutturdunuz. Bunun bir zararı yoktu. Çünkü erkek dördünü dahi başka başka idare edebilirdi. Lâkin bir karıyı üç erkeğe âşık ederseniz işte bunun bir çaresini mümkün değil bulamazsınız. Vakıta bu iş bize ait bir vazife değil ise de haniya bir hatıra kabilinden olarak arz ediyoruz.”¹⁹

Ahmet Mithat Efendi, *Paris’te Bir Türk*’te roman kişilerinden Nasuh Efendi vasıtasıyla çok eşliliğin ateşli bir savunucusu olarak çıkar karşımıza. Çok eşliliği tabii, siyasi ve felsefi olmak üzere birçok açıdan ele almak gerektiğini belirtir. Bir kadınla evli olan bir adamın karısının rızasını da alarak başka bir kadınla evlenmesinin üçü de

¹⁶ Ahmet Mithat Efendi, *Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrar*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 284.

¹⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Hüseyin Fellâh*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 208.

¹⁸ Ahmet Mithat Efendi, *age.*, s. 209.

¹⁹ Ahmet Mithat Efendi, *age.*, s. 275.

razı olduktan sonra ayıplanacak bir tarafı yoktur. Üçü de aralarında bir anlaşma imzalamışlarsa tabiat kanunu bu anlaşmayı reddedemez. On yedi yaşında bir erkekle on dört yaşında bir kızın evlendiği düşünülürse ki Doğu’da evliliklerin çoğu erken yaşlarda yapılır. Otuz sene boyunca mutlu yaşayan bu çiftten kırk dört yaşına gelen kadın, Batı’da altmış yaşına gelen kadınlar kadar yaşlanır. Oysa kırk yedi yaşındaki kocası hâlâ gençtir, hâlâ çocuk sahibi olabilecek durumdadır. Bu durumda karılıktan çıkmış olan kadın, kocasının ihtiyaçlarına cevap veremez. Bu hâlde ise o kocanın Avrupa usulünce kendisine bir metres tutarak gelirinin bir kısmını bu uğurda sarf etmesi, kendi evine kayıtsız kalması, şayet bir çocuğu dünyaya gelirse de onu kendisine evlat kabul edemeyip gayrimişru çocuklara has olan mekânlara terk etmesi icap eder. Çok eşlilik tüm bu olumsuz durumları engeller. Nasuh, işin tabii boyutunu ise şöyle açıklar: İki memlekettten birisinin tabiatı gereğince bir erkeğe bir karı çok iken diğlerinin tabiatı gereğince iki karı az gelir. Tabiatın hükmü böyledir. Bir ekmekle karnı doyan adamın üç ekmekle aç kalan adama “Bu ne rezalet? Sen de benim gibi niçin bir ekmekle iktifa etmiyorsun?” deme hakkı var mıdır?²⁰ İşin siyasi noktası ise dinen çok eşliliğe cevaz verilmesidir. Ancak emretmez, cevaz verir. İşte Avrupa bu noktada yanılmaktadır. İslamiyet, Hristiyanlıkta olduğu gibi insanı insanlığının üstünde yani melek olarak görüp de hükmünü ona göre inşa etmez. İnsanın her ihtiyacının önünü açık bırakmaya gerek görür. Bir kadınla mümkün değil yetinemeyecek olan adam için çok eşliliğe cevaz gösterilmemiş olsa fuhşu namussuzluk olarak görmemek lazım gelir. *Kur’an* erkeğe bir yetmezse iki, o da yetmezse üç, nihayet dört kadın alabileceğini bildirir. Ancak bunlar arasında tam adalet sağlamak şartı vardır. Adalet sağlayamayacaksa erkek, bir kadından başka kadın alamaz. İşte cevaz bundan ibarettir. Yani *Kur’an* çok eşliliği emretmez ancak insanı bu konuda hür bırakır.²¹ Kendisine bir kadının birkaç koca ile evlenmesi için *Kur’an*’da nasıl bir hüküm verildiğini soran bir kadına Nasuh şöyle cevap verir: “*Kur’an hayal âleminde gezinmez. Hakikat âleminde gezinir. İnsanı insanlığın üstünde düşünmez. İnsan ise bir tür hayvandır. Tabii üreme konusunda erkeklik tohum ve dişilik tarla olarak tasavvur edilir. Bir tarlaya birkaç çiftçi tohum ekerse, sonra herkes kendi tohumunun mahsulünü almak isterse ayırım nasıl yapılır?*”²²

Çok eşliliğin örneğini içeren romanlardan birisi olan *Karnaval*’da kırk beş elli yaşlarında olan Cezayirli Bahtiyar Paşa’nın dört karısının olduğunu öğreniriz:

²⁰ Ahmet Mithat Efendi, *Paris’te Bir Türk*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 147-149.

²¹ Ahmet Mithat Efendi, *age.*, s. 150.

²² Ahmet Mithat Efendi, *age.*, s. 151. Romanda çok eşliliğe dair yapılan bu açıklamalarda erkekliğin tohum, dişiliğin tarla olarak görülmesi Carol Delenay’ın *Tohum ve Toprak* çalışmasının da ana eksenini oluşturur. 1980 yılında Ankara’nın bir köyünde yaptığı çalışmada yazar, köylülerin kadın ve erkeğin döllenmeye ilişkin farklı rollerini tohum ve tarla sözcükleriyle nitelendirdiklerini belirtir. Erkeğin tohum ektiği, kadının da tıpkı bir tarla gibi ekildiği söylenir. Köylüler bu görüşlerini meşrulaştırmak için *Kur’an*’a başvururlar: “Kadınlarınız sizin için ekilecek bir tarladır. Öyleyse onları dilediğiniz gibi ekin” (2. Sure: 223). Tohumdan, erkekten çocuk gelir. Çocuğun özünü taşıyan tohumdur. Kadın yalnızca fetüsü besleyecek bir ortam sağlar. Köylülerin bu algısı Carol Delenay’ı şu tespite götürür: İslamiyet’in Müslüman bir erkekle gayrimüslim bir kadının evliliğine izin verdiği hâlde Müslüman bir kadınla gayrimüslim bir erkeğin evliliğine izin vermemesinin arkasındaki mantık budur. Buğday ekersen buğday alırsın. Arpa ekersen arpa alırsın. Yetişen ekinin türünü belirleyen tohumdur. Tarla ekini besler ama türünü belirleyemez. Erkek tohumu verir, kadın ise tarla gibidir. bk. Carol Delenay, *Tohum ve Toprak*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 52.

“Vay şimdi karilerimiz hanımlardaki gazap! Bir adamın dört karısı olmak bahtiyarlık mı imiş? Bu ne yanlış fikir! Bu ne garip zehap! Yazılacak şeyler bitti de bir de erkekleri dört kadın almaya teşvik mi kaldı? (...)

İmdi bir erkek gönlünü, malını, namusunu hanesinden hariçte pâmâl ettireceğine serveti, hevesi hep kendi hanesine münhasır olsa daha müreccah sayılmaz mı? Hariçteki sefahetleri kendisi için ayıp ve rezalet addolunduğu hâlde hanesindeki teaddüd-i zevcâtı, böyle bir ayıp ve rezalet addolunmak şöyle dursun bilâkis o adam için her hâlde ehilperverlik addolunur.

*Maahaza yalnız bir tanecik zevcesiyle kanaat ve ona sadakat eden zevçleri takdis etmelidir. Fakat bizim Bahtiyar Paşa işte bu mülâhazada bir adam olmayıp konağında dört tane zevcesi vardı (...)*²³

“Taaddüd-i zevcât” kimi zaman gayrimeşru toplumsal yapının belirmesinin önüne set çeken, ahlaki toplumsal yapının sürekliliğini sağlayan bir işleve sahiptir. Bundan dolayı çok eşliliğin teşvik ya da terviç edilmesi salık verilme de, yine de söz konusu olumsuzlukları önlemek için bir tedbir olarak kullanıldığı görülür. Alıntidan da anlaşabildiği üzere, Ahmet Mithat Efendi’nin görüşü de bu doğrultudadır.

Çok eşliliğin doğrudan olumlu olarak resmedildiği bu örneklerin yanı sıra, din farklılığının bir motif olduğu ve birden fazla evliliğin gerçekleştiği kimi Ahmet Mithat Efendi romanları da vardır. Bunlardan biri olan *Demir Bey Yahut İnkışâf-ı Esrâr* romanında, Ali Haydar isimli çocuk, anne ve babasının zulmünden bir Papaza sığınır ve Papaz onu Fransa’ya kaçırıp Pierre adını vererek vaftiz eder. Manastırdan kaçarak asker olan Pierre, Paris ile Cezayir arasında gidip gelirken tanıştığı bir kadınla Marsilya’da evlenir. Fransızların hizmetindeyken Araplara yardım eder; ancak bir düello yüzünden Fransız hizmetinden çıkarak Demir Bey adıyla Mısır’ın hizmetine girer. Emekli olduğunda ise İstanbul’a döner ve orada Feride Hanım’la evlenir. Feride Hanım’la yaptığı evlilikten sonra bir gün İstanbul’da ilk eşine rastlar, onunla görüşür, din değiştirdiğini anlatır, ondan özür diler. Eşinin özrünü kabul eden kadın iki sene boyunca onunla yaşar. Ancak Pierre’nin Müslüman bir kadınla da evli olduğu açığa çıkınca Paris’e döner.

Gönüllü romanında, ailelerinin müsaade etmemesi sonucu, sevdiği kadın olan Filomene ile evlenemeyen Recep Köso, Filomene’nin Andrea Kostopolo ile evlendiği haberi alınca dostlarının da teşvikiyle Yakup Bey namında bir zatın kızıyla evlenir. Yıllar sonra gönüllü olarak katıldığı savaşta, Yunan işgali altında bulunan topraklar geri alındığında Filomene’ye rastlar ve onun hayatını kurtarır. Filomene’den bir de oğlu olduğunu öğrenen Recep Köso, başka bir kadınla evli olduğunu, yeni kurduğu hayatında çoluk çocuk sahibi bulunduğunu, bu hâlde kendisini kocalığa kabul edip etmeyeceğini sorar ona. Filomene şöyle cevap verir:

*“Ben kendimi sana kabul ettirmek emelindeyim Köso! Seni benim kabulüm lüzumunu hatır ve hayalden bile geçirmek iktiza etmez. Şimdi her şeyi öğrendikten sonraki hissimi soruyorsan derim ki: Bahtiyardır o kadın ki sana zevce olmuştur! Elbet seni sevmekte bana iştirak etmiştir. İkimiz dahi bir muhabbetin hâmil ve haiziyiz. O beni reddetmeyecek olur ise benim onu hüsn-i kabulüme hiç şüphe etmemelidir.”*²⁴

Bu cevap üzerine Recep Köso ile Filomene’nin nikâhı kıyılır.

²³ Ahmet Mithat Efendi, *Karnaval*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 46-47.

²⁴ Ahmet Mithat Efendi, *Gönüllü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 223-224.

Çok Eşliliğin Eleştirisi

Ahmet Mithat Efendi, çok eşliliği eleştiren Batılılara karşı, İslamiyet’i savunan bir tavır takınmış; Batı’da görülen metres tutma ve fuhşun önüne çok eşlilik ile geçildiğini savunmuştur. Eserlerinde kadın sorunlarına eğilen, ısrarla kadınların eğitilmesi, meslek edinmesi, eşlerini seçebilme hakkı edinebilmeleri, düşmüş kadınlara yardım eli uzatılması konuları üzerinde duran yazarın, kadının evlilikte karşılaştığı en büyük problemlerden olan çok eşli evliliğin eleştirisini yaptığı, dönemine göre çok radikal sayılabilecek bir tavır sergilediği de görülür.

Orhan Okay, *Letâif-i Rivâyât*’ın ikinci hikâyesi olan *Esaret*’te, evli olan Zeynel Bey’in küçükken satın alarak eğitip yetiştirdiği Fitnat adlı cariyesini nikâhlamak düşüncesinden taaddüd-i zevcâtın aleyhinde olduğu için vazgeçtiğini belirtir²⁵:

“... *Fitnat*’ın *halâvet-i endam ve letâfet-i evza*’ı dahi bana o kadar lezzet vermeye başlamış idi. Hatta bazı kere hülyanın galebesiyle ‘Adam bunlar sulbî evlâdım değil ya? Bahusus kendileri halkın dediği gibi esirdir. Meselâ ben *Fitnat*’ı istifraş edecek olsam muğayir-i şer’-i şerif bir harekette bulunmamış olurum” gibi hayalde dahi bulunur idiysem de taaddüd-i zevcât pek ziyade menfur ve merdudum olduğu cihetle der-akap tadil-i fikir ederek nefsimi tayip eyler idim. Acaba meselede ben mi haklı idim? Yoksa nefsim mi?”²⁶

Okay, Ahmet Mithat Efendi’nin bütün eserleri içerisinde Zeynel Bey’den başka çok eşliliği reddeden bir tipin olmadığını kaydeder.²⁷ Bununla birlikte yine *Letâif-i Rivâyât* hikâyeleri içerisinde yer alan *Teehhül*’de Mazlum Bey ile ailelerinin uygun görmesi sonucu evlenen, zaten Mazlum Bey ile evlenmekten başka arzusu olmayan Sabire Hanım, evlendikten sonra Mazlum Bey’in kendisiyle ailesinin baskısı sonucu evlendiğini, aslında başka bir kadını sevdiğini anlar:

“... *Geliniz darılmayınız. Derdinize çare arayalım. Siz beni istemeyerek almışsınız. Pederinizin ibramı üzerine mecbur olmuşsunuz. Başkasını seviyormuşsunuz. Madem ki öyledir, ben size yazık olmasını istemem. Lâkin kendime yazık olmasını da hiç istemem. Ne yapalım, dinimizin müsaadesi var, dörde kadar Allah’ın emri imiş. Ben yalnız senin yüzünü görmeye ve mürüvvet ve merhamet eder isen cüz’î bile iltifatına da razı olurum. Sen de zevkine bakarsın.*”²⁸

Zaman zaman kocasına bu teklifi yapan Sabire Hanım, Mazlum Bey’i ikinci bir kadınla paylaşmayı göze almasına karşın, Mazlum Bey yine de taaddüd-i zevcâtın aleyhindedir:

“*Bu böyle olmaz. Biz bu hâlde devam edemeyiz. Vaktâ şu hâlinle sen benden pek kolay vazgeçebilirsin. Lâkin ben senden vazgeçemem. Sana bu kadar irtibat ve ihtisâsım üzerine beni terk eder isen bana yazık etmiş olursun. Ne çare, görürüm ki şu hâlde sana dahi yazık oluyor. Gel doğru söyle. Eğer başka birisinde gönlin var ise sana kendim alayım’ demek istedim. Fakat bey buralardan asla bahsetmek ve ettirmek istemediğinden beni şediden reddedip ‘Sen sağ iken bana başka karı haramdır’ dedi.*”²⁹

²⁵ Orhan Okay, *age.*, s. 248.

²⁶ Ahmet Mithat Efendi, *Letâif-i Rivâyât*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 17.

²⁷ Orhan Okay, *age.*, s. 248.

²⁸ Ahmet Mithat Efendi, *Letâif-i Rivâyât*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 49.

²⁹ Ahmet Mithat Efendi, *age.*, s. 50.

Aslında Mazlum Bey'in çok eşliliğin aleyhinde olmasının kökeninde sevdiği kız olan Hayfa'ya vermiş olduğu söz yatmaktadır. Sabire Hanım'a elini sürmediği takdirde onun kendisini terk edeceğini ümit eden Mazlum Bey, bu nedenle karısının teklifini de reddetmiştir. Ancak bir kadın tarafından çok eşliliğe rıza gösterilmesi bu hikâyeyi diğerlerinden ayırmaktadır.

Çok eşliliğe rıza gösteren Sabire Hanım'ın aksine *Felsefe-i Zenân*'da Zekiye'nin çok eşliliğin aleyhinde olduğunu görürüz. Evlilik aleyhtarı fikirlerine rağmen Sıtkı Efendi ile evlenen Zekiye, Sıtkı Efendi'yi evin cariyesi Mâhtâbân ile aynı yatakta yakalayınca üzüntüsünden hastalanır ve veremden ölür. Sıtkı Efendi, Mâhtâbân'ın yatağında yakalandığında Zekiye'nin söyleyecek söz bulamayıp donakaldığını görünce “Ne oldun?” diye sorar, Zekiye “Ne olacağım? Sen beni bir erkekle bulmuş olaydın, ne olur idiysen, ben de aynıyle öyle oldum.”³⁰ cevabını verir. Melin Has-Er, bugün için normal sayılabilecek bu tepkinin, o devir için, kadın-erkek eşitliğinin en ileri derecelerini hedeflediğini belirtir. Evliliği karşılıklı sevgi, saygı, güvene dayanan bir müessese olarak gören Zekiye'nin, çok eşlilik ve kadın hakları mevzuundaki inançlarından taviz vermediği görülür.³¹ Ahmet Mithat Efendi, *Felsefe-i Zenân*'da evlilik kurumunun karşısında yer alan Fâzıla, Zekiye ve Âkile'nin bu tutumlarını haklı çıkararak, içinde bulunduğu dönemde dikkat çekici bir tarzda çok eşliliğin de eleştirisini yapar.

Bunların dışında yazarın 1872'de basılan *Eyyah!* isimli dramında Batılılaşmanın aile çevresindeki etkileri ve bilhassa evlilikle ilgili eski âdetlerin tenkidi yapılır. Şinasi'nin Şair Evlenmesi'nde tenkit edilen “erkekle kadının birbirleriyle tanışmadan evlenmeleri” âdetinden sonra, Namık Kemal'in *Zavallı Çocuk* piyesinde “gençlerin evlenmelerinde son sözü ana-babanın söylemesi” âdeti tenkit edildiği gibi, Ahmet Mithat'ın bu ilk dramında da “birden fazla kadınla evlenme” âdeti şiddetle tenkit edilir.³²

Sonuç

Ahmet Mithat Efendi, dönemin diğer aydınları gibi, çok eşliliğin dinen şart koşulmadığının bilincindedir. Bununla birlikte bu tarz evliliği, toplumsal ve ahlaki işlevselliğinden dolayı bir imkân olarak görmekte ve savunmaktadır. Bu şekilde fuhuş önlenecek, Batılıların yaşadığı gayriahlaki yaşayış Osmanlıda görülmeyecektir; ona göre Doğulu kadını Batılı kadından üstün kılan en büyük özelliği ahlakıdır. Bununla birlikte yazar, *Letâif-i Rivâyât* hikâyelerinden olan *Esaret* ve *Teehhül*'de çok eşliliği reddeden erkek roman kahramanlarına da yer verir. Aynı şekilde *Eyyah!* isimli piyesinde de çok eşliliğin eleştirisini yapar. Yazarın bu ikilemi, içinde bulunulan dönemin getirdiği Batılı değer ve anlayışların yerleşirken nasıl bir tutum takınılacağına tam belirlenememiş olmasıyla koşut bir durumdur.

Yazarın algısında “gelenek” kavramının yeri, İslam ilkelerinin belirlediği toplumsal yaşantı kalıplarını, bu ilkeler doğrultusunda oluşmuş teamülleri temel alır. Bu anlamı ile “gelenek” sahip çıkılması ve koyduğu kuralların hesaba katılması gereken bir erktir.

³⁰ Handan İnci, *Felsefe-i Zenân*, Arma Yayınları, İstanbul, 1998, s. 69.

³¹ Melin Has-Er, *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 34, 42.

³² Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 62.

Toplumun bütün alışkanlık ve örüntülerini gözlem üzerinden kavramaya çalışan yazar, romanlarında yeniye açılan kapıları bu gözlemler üzerinden tasarlamıştır. Yazarın tutumu da toplumda gözlemediği değişimlere bağlı olarak farklılık göstermektedir. Bir yandan değişiklik özlemine sahipken; diğer yandan bu özlemin getireceği yeni yaşam tarzına uyum sağlayamayan geleneksel bir toplumun bocalayacağı konusunda tereddütleri vardır.

Kaynakça

- Ahmet Mithat Efendi, *Demir Bey Yahut İnkışâf-ı Esrâr*, (Hazırlayan: M. Fatih Andı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.
- Ahmet Mithat Efendi, *Gönüllü*, (Hazırlayan: Erol Ülgen), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Ahmet Mithat Efendi, *Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrar*, (Hazırlayan: Ali Şükrü Çoruk), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Ahmet Mithat Efendi, *Hüseyin Fellâh*, (Hazırlayan: M. Fatih Andı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Ahmet Mithat Efendi, *Jön Türk*, (Hazırlayan: Kâzım Yetiş), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- Ahmet Mithat Efendi, *Karnaval*, (Hazırlayan: Kâzım Yetiş), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Ahmet Mithat Efendi, *Letâif-i Rivâyât*, (Hazırlayanlar: Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın), Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Ahmet Mithat Efendi, *Paris'te Bir Türk*, (Hazırlayan: Erol Ülgen), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Akyüz, Kenan, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1995.
- Altındal, Meral, *Osmanlıda Kadın*, Altın Kitapları Yayınevi, İstanbul, 1994.
- Çakır, Serpil, *Osmanlıda Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2011.
- Delenay, Carol, *Tohum ve Toprak*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Doğramacı, Emel, *Türkiye'de Kadın Hakları*, Universal Kitabevi, Ankara, 1982.
- Durakbaşa, Ayşe, *Halide Edib Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2002.
- Enginün, İnci, *Ahmet Mithat Efendi Bütün Oyunları*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998.
- Has-Er, Melin, *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
- İnci, Handan, *Felsefe-i Zenân*, Arma Yayınları, İstanbul, 1998.
- Karaca, Alâattin, "Ahmet Mithat Efendi'nin Jön Türk Adlı Romanı", *Türkoloji Dergisi*, 9/1, 1991, s. 121-141.
- Okay, Orhan, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008.
- Şemseddin Sami, *Kadınlar*, (Hazırlayan: İsmail Doğan), Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996.

ŞU DESTANI'NDAKİ “ÖGE”DEN REŞİDEDDİN OĞUZNAME'Sİ'NDEKİ YUŞI HOCA'YA

Prof. Dr. Mehmet AÇA

Balıkesir Üniversitesi

Kâşgarlı Mahmûd, ünlü eseri *Divanü Lugati't-Türk*'te “öge” (Kâşgarlı, “öge”nin “anlayış” anlamındaki “ög”den geldiğini ifade etmiştir) hakkında bilgi verirken kelimenin akıllı, olgun ve görmüş geçirmiş, halkın arasından bir adama verilen bir unvan anlamına geldiğini kaydettikten sonra bu unvanın kökenini Türk hakanı Şu ile Zülkarneyn arasında geçen bir olaya bağlayarak izah etmiştir. Kâşgarlı'nın anlatımına göre Zülkarneyn, Çin'e dek ulaştığında, Türk hakanı (Şu), onunla savaşmak için tamamen genç erkeklerden oluşan bir müfreze göndermiş. Bunun üzerine hakanın veziri, “Sen onun üzerine gençleri yolladın, ancak onların yanında yaşı ilerlemiş, savaş meydanında deneyim kazanmış olgun bir adam da olmalıydı” demiş. “Yani bir öge mi?” demiş hakan, “Evet” diye yanıtlamış vezir. Bunun üzerine hakan olgun bir adam yollamış. Hakanın yanlarına olgun bir adam (öge) gönderdiği müfreze, Zülkarneyn'in öncü birliklerine saldırmış ve onları bozguna uğratmış (Kâşgarlı Mahmûd, 2005: 369).

Kâşgarlı'nın aktarımından da anlaşılacağı üzere savaş, cesur ve hünerli genç savaşçıları gerektirir. Cesareti, yiğitliği ve hüneri simgeleyen genç savaşçılar, bükülmez bilekleri, korku bilmez yürekleri ve küçük yaştan edinip geliştirdikleri hünerleriyle hareket ederler. Onlar, vurucu gücü; bir zamanlar genç olan ve savaş meydanlarında deneyim kazanan yaşlı insanlar, yani “öge”ler ise akıllı, tecrübeyi ve bilgiyi temsil ederler. “Öge”ler bilekleri, yürekleri ve hünerleriyle hareket eden genç savaşçılara akılları, bilgileri ve deneyimleriyle kılavuzluk ederler, onları karşılaşılabilecekleri zorluklara karşı önceden uyarırlar, müşkülleri çözerler. Başka bir deyişle cesur ve hünerli genç savaşçılar ile akıllı ve deneyimli “öge”ler birbirlerini tamamlarlar. Ortaya çıkan bu bütünlük, krizlerin aşılmasını ve zaferlerin kazanılmasını sağlar.

Kâşgarlı'nın akıllı, olgun ve görmüş geçirmiş, halkın arasından “öge”leri, sadece Şu Destanı'nda yer almazlar, bu “öge”ler Türklere ait başka destanlarda da aynı işlevleri yerine getirir bir şekilde karşımıza çıkarlar. “Öge”lerin yer aldığı destanlardan birisi de Oğuzname'dir. Şu Destanı'nın “öge”si, Reşideddin Oğuznamesi'nde karşımıza “Yuşu Hoca” adıyla çıkar. Reşideddin Oğuznamesi'nde Uygur harfli nüshanın Uluğ Türk'ünün işlevini çok daha kapsamlı ve derinlikli bir şekilde İrkıl Hoca yerine getirirken pek dirayetli, akıllı, görmüş geçirmiş ve dünyanın acı-tatlı günlerine erişmiş Yuşu Hoca'sı da Oğuz Han'ın yasağına rağmen kendisini gizlice orduyla birlikte götürülen oğlu Kara-sülük üzerinden Oğuz'un ve askerlerinin müşküllerini çözer. Oğlunu “Siz bilinmeyen bir yola çıkıyorsunuz. Aranızda bilgili yaşlı kimse de yok. Eğer zor durumda kalırsanız ne yapar-

sınız? İyisi mi beni yanınıza alınız, bir gün işinize yararım” (Togan, 1982: 23) diyerek kendisini gizlice orduyla birlikte götürmeye ikna eden Yuşu Hoca da bir “öge”dir ve aklı ve tecrübesiyle Oğuz Han’la gençlerden oluşan askerlerinin müşküllerini çözmenin yanı sıra, onlara zaferler de kazandırmaktadır.

Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı’nın Uluğ Türkük’ü ile Reşideddin Oğuznamesi’nin İrkıl Hocası, destanı inceleyenlerin dikkatlerini kendilerine çekebilmeyi başarabilmişlerdir. Aynı şeyi, Celal Beydili’nin (2013: 423) kökleri ilkel cemiyetlerdeki şaman motifine kadar giden “müdrük hoca” kapsamında ele aldığı Yuşu Hoca için söylemek pek mümkün değildir. Bugüne kadar Yuşu Hoca ile ilgili en kapsamlı yorum, Fuzuli Bayat (2006) tarafından yapılmıştır. Bayat, Reşideddin Oğuznamesi’nin Yuşu Hoca’sını, Kâşgarlı’nın sözünü ettiği “öge” unvanını ve bu unvanın kökeniyle ilgili anlatıyı dikkate almaksızın yaşlı oldukları için oğulları tarafından öldürülen/öldürülmesi gereken, öldürülmedikleri zaman da oğullarına baht ve talih getiren ve genellikle sepete konulup gezdirilen yaşlı tiplerle ilişkilendirerek yorumlamıştır (Bayat, 2006: 83). Bayat, Yuşu Hoca’nın nüshadaki konum ve rolünü başarılı bir şekilde gözler önüne sermiş, fakat bu tipin anlamı ve kökeniyle ilgili yorumlarında eksik kalmıştır. Söz konusu nüshadaki Yuşu Hoca’yla ilgili nitelendirme ve anlatımlar ile genelde Türklerin, özelde ise Oğuz Han’ın yaşlılara ve büyüklere gösterdiği sevgi ve şefkat, yaşlılarla büyüklerin de Oğuz Han’a olan sevgi ve hürmetleri dikkate alındığında Bayat’ın, Yuşu Hoca’yla ilgili tespitlerinin yeterli olmadığı görülecektir.

Bu çalışmada, Reşideddin Oğuznamesi’nin Yuşu Hoca’sının, neden Kâşgarlı’nın eserinde yer alan “öge” unvanı ile bu unvanın ortaya çıkışını anlatan anlatı dikkate alınmadan layıkıyla anlamlandırılmayacağını, söz konusu anlatılardan yola çıkarak kapsamlı bir şekilde izah etmeye çalışacağız.

Sözü, Yuşu Hoca’dan sürdürmekte yarar vardır. Gurk ve Başgurd seferine çıkan Oğuz, “yolda kim geri kalırsa yasa ile cezalansın, geç kalmasınlar” diye ferman çıkarır. Bunların arasında hayli yaşlı ihtiyarlardan ibaret bir topluluk vardır ki, vücutlarına dermansızlık çöktüğünden Oğuz’un bu gibi emirlerini yerine getirmekten acizdirler. Onların savaşmaları da mümkün değildir. İhtiyarlar, acizliklerini ve zayıflıklarını Oğuz’a bildirdiler. Oğuz “O halde hepimiz burada kalınız” diye emreder. Fakat yukarıda da ifade edildiği gibi, bu ihtiyarlardan Yuşu Hoca, Oğuz’un yasağına rağmen ordu ile birlikte gitmekte kararlıdır. Yuşu Hoca, oğlu Kara-sülük’ü “Siz bilinmeyen bir yola çıkıyorsunuz. Aranızda bilgili yaşlı kimse de yok. Eğer zor durumda kalırsanız ne yaparsınız? İyisi mi beni yanınıza alınız, bir gün işinize yararım” diyerek ikna eder (Togan, 1982: 22-23). Yuşu Hoca tarafından sarf edilen “*Aranızda bilgili yaşlı kimse de yok*” cümlesi, bizi doğrudan vezirinin Türk hükümdarı Şu’ya söylediği şu sözlerle götürmektedir: “Sen onun [Zülkarney’in] üzerine gençleri yolladın, ancak onların yanında yaşlı ilerlemiş, savaş meydanında deneyim kazanmış olgun bir adam da olmalıydı”.

Yuşu Hoca ile Şu’nun vezirinin söylediği sözler, Yuşu Hoca hakkındaki “öge” unvanıyla kendilerine “öge” denilen yaşlı ilerlemiş, savaş meydanlarında deneyim kazanmış olgun adamları dikkate almayan yorum ve analizlerin eksik kalacağını tek başına gösterir bir niteliktedir.

Denenmişlik ya da yaşanmışlıklardan elde edilen tecrübeyi, bilgiyi, aklı ve stratejik düşüncüyü temsil eden Yuşu Hoca, oğlu Kara-sülük üzerinden Oğuz’un askerlerini bir sah-

rada susuzluktan kurtarmış¹; ordudan gizlenen ganimetlerin bulunmasını sağlamış²; Oğuz'un askerlerinin karanlık ülkesine girerek ganimetle çıkmalarını mümkün kılmış³; yenilginin neden olduğu moral bozukluğunu gidererek halka ve orduya moral verilmesini, düşmanların ise morallerinin zayıflamasını sağlamış⁴; Oğuz'un yenemediği İsfahanlıların yenilmesi için gerekli taktiği vermiştir.⁵ Bütün bunlar, Yuşî Hoca'yı sadece yaşlı

¹ Yuşî Hoca'nın bütünüyle yaşanmışlıklardan ya da deneyimlerden meydana gelen "hayat bilgisi" kapsamında değerlendirebileceğimiz suyu buldurma yöntemi, destanda şu şekilde anlatılmıştır: "*Gurk ve Başgurd ülkesine varınca onlar çok zorba ve hilekâr bir kavim idi. Kibir ve gururları yüzünden hiçbir hükümdara başlarını eğmemişlerdi. Oğuz Kara-şit adındaki padişahlarını yakaladı. Gurk ve Başgurd il oldular ve vergi vermeyi kabul ettiler. Oradan yola koyulduktan sonra önlerine susuz bir sahra çıktı. Öyle ki bir damla gülyâğına bir damla su vermezlerdi. Kara-sülük insanların susuz kaldığını babasına bildirdi. Yuşî Hoca dedi ki: Birkaç ineğin başını bir araya bağlayıp onları çok susayınca kadar devamlı koşturunuz. Sonra onları bırakın; bu inekler tırnaklarını bir yere vurup kazmaya başlarsa orada su bulunduğuna işarettir. Kara-sülük bir yerde böyle denedi; su çıktı ve insanlar suya kandı. Oğuz da bu durumu görünce Kara-sülük'e pek çok bağışlarda bulundu (soyurgadı), onu bütün ulusun yurtçısı tayin etti.*" (Togan, 1982: 23)

² "*Oradan Atıl nehri üzerinde Oq (uruq) kıran kök bulut (oq kıran kol yatub?) adında bir yere geldiler. Buranın halkı Oğuz'un geldiğini işitince artık mağlup olduk diye sayısız hayvan ve eşya bırakıp kaçtılar. Asker nehrin kenarına gelince suya baktıklarında, suyun berekliğinde altın ve gümüşten eşyalar; leğen ibrik ve kazan görerek bunları suya dalıp çıkarmak istediler. Fakat suyun içinde gördüklerinden hiçbir şey bulamadıklarından hayret ve dehşet içinde kaldılar. Kara-sülük bu hususu babasına söyledi. Babası ona "acaba suyun kenarında yükseğe bir yer yok mu?" diye sordu Kara-sülük "evet" dedi, "suyun kenarında kocaman bir ağaç var". Babası "o halde suda görülenler ağaca gizlenmiş eşyanın akisleri olacak". Kara-sülük gidip ağacı dikkatle araştırdı ve orada gizlenmiş olan altın ve gümüş eşyayı bulup hepsini Oğuz'un önüne yığıdı. Oğuz bu münasebetle Kara-sülük'e bir daha sayısız bağışlarda bulundu ve hayli iltifat etti.*" (Togan, 1982: 23-24)

³ "*Oğuz Qara-Hulun sınırna, yani Karanlık ülkesine vardığında karanlık dolayısıyla orada gitmek mümkün olmadı. Oğuz yakınları (moqarrebân) ve akli erenlerle kengeş yapıp danıştı hiç fayda vermedi. Kara-sülük güç işlerini halledip onların müşküllerini çözen babasının yanına gitti. İçinde buldukları zor durumu anlattı. Babası Yuşî Hoca dedi ki "dört tane taylı kısrak ile dokuz tane sıpıralı eşek seçip alınız ve adamları bunların üzerine bindiriniz. Bu hayvanların yavrularını karanlık ülkesine girilen yere bağlayınız. Onlar karanlığın içine girsinler; istedikleri yere gidip, sonra geri dönecekleri zaman, o kısraklarla eşekler, yavrularının sevgisi ve kokusu ile o adamları geri getirir ve yolda hiç hata yapmazlar". Kara-sülük bu hal çaresini Oğuz'a anlattı ve onca da uygun gelip kabul edildi. Onun söylediğine göre karanlığa dalıp, üç gün üç gece böyle yola devam ettiler. Bir ara sağdan soldan sesler işitilmeye başladı: "Bu karanlıkta yolda bir şey bulup yanına alan dışarıya çıktığında pişman olur hiçbir şey almayan da pişman olur". Gidenlerden çoğu hiçbir şey almadı; bazıları biraz bir şeyler aldılar. Dönüşlerinde o kısrakların yardımı ile karanlıktan çıkıp aydınlığa geldikten sonra baktılar ki aldıkları şeyler hep mücevher ve kıymetli taşlar. Az alanlar da, almayanlar da her ikisi pişman oldular."* (Togan, 1982: 26-27)

⁴ "*Oradan Hazar Derbend'i üzerine geçti. Bu Derbend sınırlarına geldikleri sırada Yuşî Hoca, oğlu Kara-sülük'e şöyle dedi: "Ordumuz bir defa yenilip bozuldu; bu haber ile ve yağtıya (dosta düşmana) erişti. Onun için buradan yüz kadar atlıyı yurdumuza geri gönderelim. Onlar bizim sağlığımızı, fetih ve zaferimizi, evimize ve yurdumuza iletinler. Uruğ ve askerlerimiz sevinip memnun olsunlar; düşmanlar da hakir, rezil ve itibarsız olsun. Elimize geçen bütün zahire ve hazineleri oraya götürsünler de ünümüz gökleri tutsun". Kara-sülük bu teklifi Oğuz'a arz etti. O da bundan gelecek faydaları düşünerek iyi buldu ve Kara-sülük'e bağışlarda bulundu. Kendi elbisesini ona giydirdi.*" (Togan, 1982: 27)

⁵ "*Oğuz İsfahan önünde on bin kişilik bir kuvvet bıraktı: "İsfahanlılar dışarı çıkıp harbedecek olurlarsa savaşınız" dedi. Belirli zamanlarda on bin kişilik kuvvetine karşı aynı miktarda asker gönderip, diğerlerini geri alıyordu, öteki askerleri İsfahan vilayetini yağma ediyorlardı. Oğuz üç yıl bu ülkede*

babayı öldürme âdeti ile bağlantılı masal motifi kapsamında değerlendirmenin yeterli olmadığını göstermektedir.

Yuşî Hoca'nın öğütleri ya da yol göstermeleri, müşküllerin aşılması ve başarıların elde edilmesinin yanı sıra, oğlu Kara-sülük'ün yükselmesinde de etkili olmuştur. Bir deve sırtında gizlice orduyla birlikte götürülen ve kendisine aktarılanlardan yola çıkarak müşküllerini çözen, çeşitli başarıların elde edilmesini sağlayan, oğlunun yükselmesine vesile olan Yuşî Hoca, bu yönüyle Bayat'ın sözünü ettiği masallardaki sepete konulup gezdirilen ihtiyaç tipiyle örtüşmekle birlikte yaşlılığından dolayı “âdete göre oğlu tarafından öldürülmesi gereken” yaşlı bir insanı temsil etmemektedir. Yuşî Hoca'yı, Bayat'ın sözünü ettiği babaları öldürme âdeti kapsamında değerlendirmek, Oğuz'la büyükler ve yaşlılar arasındaki saygı ve sevgiye dayalı ilişki ile Oğuz'un seferleri sırasında geride kimsenin kalmaması yönündeki buyruklarının altında yatan düşünce dikkate alındığında pek mümkün görünmemektedir.

Reşideddin'in kaleme aldığı Oğuzname nüshasında hızlı hareket eden Oğuz'un seferleri sırasında hiçbir canlının geride kalmaması hakkında birkaç kez emir verdiğinden söz edilmiştir. Buyruğa neden olan şey ise mümkün olduğunca hızlı hareket etme ve genç askerlere ayak uyduramayacak olanların orduyu yavaşlatmasının önüne geçme düşüncesidir. Nitekim bu düşünce, kendisini, Yuşî Hoca'nın oğlu Kara-sülük tarafından gizlice askerlerle birlikte götürülmesine neden olan buyrukla net bir şekilde göstermektedir. İlk seferine atlanan Oğuz, “yolda kim geri kalırsa yasa ile cezalansın, geç kalmasınlar” diye ferman çıkarmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi, ordu içerisinde

---

kalıp bütün vilayeti yağma ve talan etti. Üç yıl sonra bütün asker İsfahan Hisarı kapısı önüne toplandı. Yedi gün yedi gece İsfahan ordusu ile savaştılar. Askerin yarısı bir gün savaşır; diğer yarısı da öteki gün harbederdi. Böylece tam yedi gün geçti. Bir faydası olmayınca Oğuz'un işlerinde önderlik eden ve her türlü güvenini kazanan Kara-sülük babası Yuşî Hoca'nın yanına gitti. Ona danıştı; “Bunca büyük savaşlar verdik, hala İsfahan'ı alamadık. Bu hususta bize bir çıkar yol göster ve ne yapacağımıza dair bir çare düşün?” Yuşî Hoca bu vaziyeti oğlundan işitince ona dedi ki; “Duvarla savaşmak hiçbir fayda vermez. Siz saldırap duvara vurduğunuz zaman, onlar ordumuzdaki insan ve atlara vuruyorlar. Tabii ki onların darbesi tesirli oluyor ve bu sebeple sizinkiler bir işe yaramıyor. Bu işin çaresi şudur; askerin bir yarısı İsfahan halkının görmeyeceği bir yere gizlensinler. Onlar hiçbir şey yapmasınlar ki, bu yakın yerdeki pusudaki askerin varlığını kimse bilmesin. Diğer yarısı İsfahan kapısı önünde yeniden savaşa girişsin. Eğer İsfahanlılar hisardan dışarı çıkmazlarsa, onların şehir dışında bulunan bağlarını ve evlerinin duvarlarını, onlar çıkıncaya kadar yıkıp dümdüz edin. Bundan sonra şöyle bir yol tutmalı: Askeriniz yenilmiş gibi geri çekilip kaçsın; onlar da arkalarından takip etsinler. Şehirden hayli uzaklaştıktan sonra pusuda gizlenmiş olan asker onların arkalarını çevirsin. Orada İsfahanlılar ezilip mağlup olacaklar ve geriye kaçacaklardır. Ancak onların şehre kaçıp sığınmalarına yol vermayın, hepsini öldürün”. Kara-sülük Oğuz'a gelerek babasından öğrenmiş olduğu çareyi ona arz etti. Bu tedbir Oğuz'a da uygun gelip beğendi. Oğulları kırk bin kişi ile pusuda gizlendiler. Elli bin kişiye de, Kara-sülük'ün buyruğunda, şehir kapısında savaşmalarını, etrafları yıkıp yıkmalarını emretti. Oğuzla beraber şehir kapısına gelen bu elli bin kişi bir yandan savaşır, bir yandan da İsfahanlıların evlerini yıkmakla meşgul oldular. İsfahanlılar onların pek büyük tahribat yapacaklarını, sayılarının da eskisine göre hayli azalmış olduğunu görünce, başlarına yeni bir gaile çıkararak bir kısım askerin oraya gittiğini zannettiler. Bu güvenle şehir kapılarını açıp şehirden dışarı çıktılar. Kılıç çekip Oğuz'un ordusu ile savaşa koyuldular. Oğuz'un askeri plân gereğince bozuldu ve kaçmaya başladı. Yavaş yavaş buldukları yerden, şehirden hayli uzaklaştılar ve onları sahraya çektiler. Oğuz oğulları ve kırk bin askeriyile birden Azrail gibi onların ardına düştüler. Şehir kapısını ve çekilme yollarını tutarak şehirden dışarı çıkmış olanların bir tanesini bile sağ bırakmadılar. Bu şekilde İsfahan'ı aldılar.” (Togan, 1982: 42-44)

yer alan ve savaşmaları da mümkün olmayan hayli yaşlı ihtiyarların acizliklerini ve zayıflıklarını kendisine bildirmeleri üzerine Oğuz, onların burada kalmalarını emreder. Yuşu Hoca'nın sahneye girdiği bölümdeki yasağın bir benzerini, Oğuz'un ülkesine geri dönüşünün anlatıldığı bölümde de görmekteyiz. Oğuz, kendi ülkesi ve yurduna (Kırtaq ve Ortaq'a) gitmeye karar verip çabuk gidilmesi için Gur ve Garcistan yoluyla hareket edilmesini emreder. Yolculuk sırasında yüksek bir dağa varırlar. Bu dağa çok kar yağmıştır ve yağın kardan dolayı iki üç aile Oğuz'un ordusundan geri kalmıştır. *Hiç bir canlının ordudan geri kalmaması için emir veren* Oğuz bunu öğrenince kızar ve "nasıl olur da yağın bu kadar kardan insan yolundan kalır" der. Bu bir kaç aileye "Qarluq", yani karlı lakabını verir." (Togan, 1982: 47)

Oğuz'un buyruklarının altında yatan düşünceyle deneyimi, görgüyü, akli ve bilgiyi temsil eden ihtiyarların Türk geleneğindeki yerinden yola çıkarak Yuşu Hoca'nın oğulları tarafından öldürülmesi gereken, fakat öldürülmeyen -bunun için de oğullarının yükselmelerini sağlayan- ihtiyarları temsil etmediğini söyleyebiliriz. Reşideddin, yaşlılarla büyüklerin, herkese şefkat ve sevgi göstermesinden dolayı Oğuz'a "Oğuz Aqa" adını verdiklerini de kaydetmiştir (Togan, 1982: 22). Reşideddin'in bu kaydı, Oğuz'un maiyetindeki yaşlı insanlara yönelik olumlu bakış açısını ve onlarla olan şefkat ve sevgi temelli ilişkisini gözler önüne sermektedir ki, bu tutum, sadece Oğuz'a özgü değildir. Oğuz'un sadece kendine özgü olmayan bu tutumu, Türk toplumunun dirayetli, akıllı, görmüş geçirmiş ve dünyanın acı-tatlı günlerine erişmiş ihtiyarlara yönelik bakış açısını ve tutumunu da simgelemektedir.

Sonuç olarak, Bayat'ın oğulları tarafından öldürülmesi gereken, fakat öldürülmeyen -bunun için de oğullarının yükselmelerini sağlayan- ihtiyarlar kapsamında ele aldığı, Beydili'nin ise kökleri itibariyle ilkel cemiyetlerdeki şaman motifine bağladığı Yuşu Hoca, Kâşgarlı Mahmud'un sözünü ettiği "öge" tipinin Reşideddin Oğuzname-si'ndeki bir uzantısıdır. Beydili'nin ifadesiyle "müdrük hoca" diye nitelendirebileceğimiz Yuşu Hoca, Oğuzname'den de anlaşılacağı üzere pek dirayetli, akıllı, görmüş geçirmiş ve dünyanın acı-tatlı günlerine erişmiş birisidir ve bu özellikleriyle Kâşgarlı Mahmud'un sözünü ettiği yaşlı ilerlemiş, savaş meydanında deneyim kazanmış olgun "öge"ler kapsamına girmektedir. Bu özellikleri onu, daha çok "öge" kavramıyla birlikte değerlendirmeyi gerektirmektedir. O, Oğuz Han gibi toplumun en önde gelen birisinin saygısını, sevgisini kazanmış, yine onun tarafından ödüllendirilmiş birisidir. O, hayattayken bilgileri ve tecrübeleri sayesinde elde ettikleri saygın konumlarını öldükten sonra da sürdüren atalardan birisidir. Onun ve diğer ihtiyarların seferler sırasında geride bırakılmak istenmesi, yaşlı insanları oğullarına öldürten toplumların anlayış ve uygulamalarıyla ilişkilendirilmemelidir.

Yaşlı babasını, ısrarı üzerine Oğuz'un yasağını çiğneyerek gizlice yanında götürülen Kara-sülük'ün bu tutumunu, sadece babasını kırmak istememesiyle izah etmek de mümkün değildir. Kara-sülük, bu tutumuyla olabildiğinde hızlı hareket etmek ve zafere bir an önce kavuşmak isteyen Oğuz'un ihmal ettiği bir hususu, yani, deneyimli ve bilgili yaşlı insanlardan (atalardan, babalardan, analardan) yararlanmayı ihmal etmemiş, hayatı pahasına da olsa Oğuz'a yaşlı insanlardan yararlanmayı, onlara danışmayı ihmal etmemek gerektiğini göstermiştir. Nitekim Oğuz da seferlerinden sonra bu ihmalinin ne anlama geldiğini anlamış, Kara-sülük'le yaşlı babasını özel olarak ödüllendirmiştir.

Kaynakça

- Bayat, Fuzuli (2006). *Oğuz Destan Dünyası Oğuznamelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Beydili, Celal (2013). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, (çev. Eren Ercan), Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Kâşgarlı Mahmûd (2005). *Divânü Lugati't-Türk*, (çev. Seçkin Erdi ve Serap Tuğba Yurteser), İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Togan, A. Zeki Velidi (1982). *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*, 2. b., İstanbul: Enderun Kitabevi.

AYDIN VE HALK KAYNAŞMASI BAĞLAMINDA SİVAS HALK ŞAİRLERİ BAYRAMI

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU
Hacettepe Üniversitesi

Taş devrinden (Neolitik) sonra ortaya çıkan “köy”ler ve “köylülük” insanlık tarihinde önemli bir yere ve role sahiptir. Yaklaşık yüzyıl öncesine kadar kırsalda yaşayanlar veya köylüler hemen hemen bütün toplumlarda ana kitleyi veya çoğunluğu teşkil ediyorlardı. Ancak, Avrupa düşünce tarihinde çok uluslu imparatorlukların hâkim olduğu bir sosyo-kültürel yapı ve Ortaçağ’ın sonlarına kadar feodal derebeylerinin toprakla birlikte alıp sattıkları “köylü”leri, ne Kilise’ye bağlı ne de bağımsız aydınların insan yerine koyup ciddiye almadıkları görülür. Köylülerin, 18. yüzyıl sonlarında bağımsız bir bilimsel disiplin olarak ortaya çıkan Halkbilimi’nin bugün için eskimiş ve yürürlükten kaldırılmış eski “halk” tanımıyla¹, aydınların ilgi odağı olması ve özellikle de Fransız Devrimi sonrası yaygınlaşan “modern millet” kavramsallaştırmasıyla birlikte bütüncül bir toplumsal yapının parçası olarak kabulü Batı’da neredeyse son bin yıl içinde meydana gelen pek çok değişim dönüşümün bir sonucudur. Bir başka ifadeyle Sümerlerin yazıyı icadından Ortaçağ’ın sonlarına kadar, okuma-yazma bilen katip-bürokratların daima çoğunluğunu oluşturduğu “aydın” kesimin, yukarıdan baktığı değer ve toplumsal uygulamalarını küçümsediği kırsal kesimin veya köylülerin modern ulus veya uluslaşma sürecinde, aydınlar katında itibar kazanarak toplumsal yapının bir parçası olarak kabul edilmesi büyük ölçüde Halkbilimsel kabullerle gerçekleşmiştir.

Alman filozofu J. G. Von Herder (1744-1803) bir yandan Fransız Aydınlanma Felsefesi’nin popüler gelenekleri “ruhun yanlışları” olarak gören anlayışına ve 600’den fazla devletçiğe bölünen Almanlığın, Fransızlaşma tehlikesine karşı çözümü, “okuma yazma bilmeyen, kırsal kesimde yaşayan ve sosyo-kültürel değişmelerden olabildiğince az etkilemiş, ekonomik olarak da zayıf olan” köylüleri “halk” (das volk) olarak tanımlıyordu. Bu kesimin sözlü olarak kulaktan kulağa ve kuşaktan kuşağa ezberleyerek aktardığı mit, masal, atasözü, efsane, destan vb. halk edebiyatı veya sözlü edebiyat ürünlerinin bir milletin doğayla iç içe ve en erdemli halde olduğu Hıristiyanlık öncesi dönemlerin saf ulusal ruhunu yansıttığını düşünür. Bu nedenle de bu tür sözlü edebiyat ürünlerini, milleti etrafında birleştirip eğitecek yeni kültürel sentezlere kaynaklık edecek bir olgular bütünü olarak adeta kutsar. Alman aydınlarına “Halka Doğru” parola ve formülasyonu, halka gidip sözlü edebiyatlarını (halk edebiyatı) derlemelerini ve bir yandan da modern teknik ve imkânlarla işleyerek bu temel üzerinde yeni ve ulusal bir kültürel terkip meydana

¹ Halkbilimi çalışmalarındaki “halk” tanımları konusunda bk. (Dundes 1977, 1998).

getirmek suretiyle hem aydın-halk ikiliğini ortadan kaldırarak “uluslaşma”larını sağlayacak hem de Fransızlaşmalarını önleyecek bir görev ve amaç olarak ortaya koyar. Bu işin nasıl yapılacağını göstermek üzere de “halk şarkısı” (volks lied) terimini icat eder ve derlediği halk şarkılarını iki cilt halinde yayınlar. Onun bu programını takip eden Alman aydınlarının Grimm kardeşler gibi bir kanadı çalışmalarıyla Halkbilimi” (volkskunde) disiplini ortaya koyarken Goethe gibi diğer bir kanadı da halk arasından derlenen efsane ve memoralardan hareketle “Faust” gibi Alman Edebiyatı’nın aynı kaynaktan beslenen şaheserlerini ortaya koyarlar. Bu yapılanış ve bu yöndeki çalışmaların takip edildiği süreç sonunda bir yandan yüzlerce Alman prenslik hanedanı ve soylularıyla geniş Alman halk yığınları son derece homojen bir yapıya sahip modern Alman milleti olarak birleşip kaynaşarak tarih sahnesindeki yerini alır².

Bu bağlamda bu çalışmanın amacı Türkiye’de Halkbilimi çalışmalarının ortaya çıkıp gelişmesi bağlamında bir dönüm noktası olduğuna inandığımız, 1931 yılı yazında Sivas’ta gerçekleştirilen “Sivas Halk Şairleri Bayramı”nın “aydın-halk kaynaşması” bakımından değerlendirilmesidir.

Bilindiği gibi Türkiye’de Halkbilimi çalışmaları Batı’dan yaklaşık bir asır sonra ortaya çıkmıştır. Bu geç kalış öyle anlaşılıyor ki bilinçli bir ertelemeyen başka bir şey değildir. Özellikle Fransız İhtilali sonrası 19. yüzyıl boyunca çok uluslu imparatorluklar, milliyetçilik hareketleriyle alt-üst olup yaşama mücadelesi verirler. Osmanlı Devleti de bu süreci en zorlu bir biçimde yaşamış ve sonunda da büyük ölçüde bu nedene bağlı olarak yıkılmıştır. Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreklerinde uygulamaya çalıştığı “Osmanlılık Politikası” Hıristiyan Milletlerin dış desteklerle de Yunanistan³ (1821) ile başlayarak Karadağ, Sırbistan, Romanya, Bulgaristan, Makedonya, Anadolu Rumları ve Ermenilerin milliyetçilik akımının tesiriyle harekete geçmeleri ve birer birer ulus devletlerini kurmaya başlamaları nedeniyle yeterince tesirli olamaz.

Bu politik başarısızlık üzerine, 19. yüzyılın son çeyreğinde II. Abdülhamit’in uygulamaya koyduğu Osmanlı Devleti’nin Müslüman milletlerini bir arada tutmayı amaçlayan “İslamcılık Politikası” da, Arnavut ve Arap Milliyetçiliklerinin ortaya çıkıp gelişmesiyle, başarılı olamaz. Bunun üzerine, büyük Türk düşünürü Ziya Gökalp’ın (1876-1924) Balkan Savaşı’nın (1912 Arnavutluk bağımsızlığını ilan eder, Arap Milliyetçiliği örgütlenmesini tamamlamış Osmanlı Devleti’ne karşı eylemlere başlamıştır) hemen ardından 23 Temmuz 1913 tarihinde yayımlanan “Halk Doğru” adlı dergide “Halk Medeniyeti” adıyla yayınladığı yazı bizde Halkbilimi’nden bilimsel bir disiplin olarak bahseden ve millet hayatındaki önemini anlatan ilkyazıdır ve 1908 sonrası hızla gelişen ve Türk ulus devletini amaçlayan Türkçülük akımının bir sonucudur. Gerek yazının yayımlandığı “Halk Doğru” adı ve anlayışı gerekse Türk Halkbilimi çalışmalarından genel olarak beklenenlerle Herder ve takipçileriyle Alman Halkbilimi çalışmaları arasında büyük paralellikler vardır. Türk Halkbilimi çalışmaları 1913-1923 arasındaki I. Dünya Savaşı’na ve getirdiği zorluklara rağmen kesintiye uğramaksızın sürdürülür. Bunda hiç şüphesiz kendi ulus

² Halkbilimi çalışmalarını ortaya çıkıp gelişmesi hakkında daha fazla bilgi için bk. (Cocchiara 1981; Çobanoğlu 1999).

³ Yunanistan örneğinde, Yunan Milliyetçilerinin “ulus devlet” kurma sürecinde Halkbiliminden yararlanma yol ve yöntemleri konusunda daha fazla bilgi için bk. (Herzfeld 1986), Finlandiya örneği için bk. (Wilson 1976).

devletlerinin arayışı anlamında Türkçülük ve Pan-Germanizm ve Pan-Slavizmin iddia ve eylemlerine karşı “Bütün Türklerin Birleşik Devleti” anlamında gelişen ideolojik cevap olan Pan-Turanizmin büyük bir yeri ve rolü vardır. 1917 Devrimi Pan-Slavizmi resmi ideoloji olmaktan çıkarırken Pan-Sovyet ideolojisi karşında Pan-Turanizm de kısa bir süre sonra eylemsiz bir söyleme dönüşür ve etkinliğini kaybeder.

I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın sonunda Osmanlı Devleti'nin yerine Türklerin ulus devleti olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti Türkçülük temelleri üzerine kurulur. Türk Halkbilimi bir yandan İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü ile akademide, 1927 yılında Ankara'da “Anadolu Halk Bilgisi Derneği” adıyla kurulup 1928 yılında “Türk Halk Bilgisi Derneği” adını alan kurumlaşmayla akademi dışında Türk aydınları arasında hızla yayılır. *Türk Halkbilgisi Derneği*, Türk aydınlarının alan araştırmalarıyla “halk”tan, Türk ruhunu en saf ve temiz haliyle muhafaza eden sözlü edebiyat veya halk edebiyatı ürünlerini derleyecekler ve onları işleyerek “aydın” ile “halk”ı kaynaştıracak ve modern anlamda milletleştirecek yeni bir kültürel terkip meydana getireceklerdi.⁴

Nitekim daha 1923 yılında ve Cumhuriyet henüz ilan bile edilmemişken Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 20 Mart 1923'te Konya Türk Ocağı'nda yaptığı bir konuşmada, modern anlamda bir millet olarak aydın-halk kaynaşması hususunda, “...Bozuk zihniyetli uluslarda büyük çoğunluk başka amaca aydın denen sınıf başka zihniyete maliktir” diye başlayan konuşmasını “Bu iki sınıf arasında tam karşıtlık, tam muhalefet vardır. Aydınlar asıl kitleyi kendi amacına yöneltmek ister; halk kitleleri ve halkın büyük çoğunluğu ise aydın sınıfa bağlı kalmak istemez. O da başka bir yön bulmaya çalışır” diyerek, aydın-halk yabancılaşması veya yüksek kültür-halk kültürü tabakalaşmasına işaret ederek halka düşüncelerini zorbalıkla kabul ettirmeye çalışan aydınların halkı arkasına almada başarılı olamayacağını söyler. Aslında, Onun daha sonra daha da belirginleşecek olan “Halkçı” ve “Cumhuriyetçi” prensiplerinin erken ifadelerini de burada görmek mümkündür. Atatürk, konuşmasının devamında, “Arkadaşlar, bunda başarılı olmak için, aydın sınıfla halkın zihniyet ve amacının doğal bir uygunluk olmak” gerektiğini bunun için de, “aydın sınıfın halka öngereceği amaçlar halkın ruh ve vicdanından alınmalı” diyerek bizim toplumsal yapımızla ilgili tespit ve tahlillere yönelir. Onun ifadesiyle, “Hâlbuki bizde böyle mi olmuştur? O aydınların önerdikleri düşünceler ulusumuzun ruhunun derinliğinden alınmış amaçlar mıdır? Kuşkusuz hayır. Aydınlarımız içinde çok iyi düşünenler vardır. Fakat genel olarak şu hatamız vardır ki, inceleme ve araştırmalarımıza çoğu kez zemin olarak kendi yurdumuzu, kendi tarihimizi, kendi geleneklerimizi ve ihtiyaçlarımızı almayız. Aydınlarımız belki bütün cihanı, bütün diğer ulusları tanır fakat kendimizi bilmeyiz” diyerek aydın-halk yabancılaşmasını ortadan kaldırmaya yönelik çözüm önerir. Ona göre, ulusumuzu mutlu etmek isteyen aydınların üzerinde uzun boylu düşünmeksizin başka ulusların tecrübelerinden örnekler alarak bize uygulamaları yanlışır; “Bir ulus için mutluluk olan şey diğer ulus için felaket olabilir.” O, bu ulusa gideceği yolu gösterirken dünyanın her türlü biliminden yeni bilgi ve bulgularından yararlanmamız gerektiğini söyler ancak “... asıl temeli kendi içimizden çıkarmak mecburiyetinde” olduğumuz kanaatinde. Bu nedenle, Halkbiliminin temel uğraş alanı olan, “Ulusumuzun tarihini, ruhunu, geleneklerini;

⁴ Türk Halkbilimi çalışmalarının ortaya çıkıp gelişmesiyle ilgili olarak bk. (Çobanoğlu 1999, 2009; Evliyaoğlu 1976; Örnek 1977; Ülkütaşır1972; Yıldırım 1981).

gerçek, sağlam, dürüst bir görüşle görmeliyiz”⁵ şeklinde halkbilimsel araştırmalara olan ihtiyacı ve önemini belirtir.

Mevcut yapı içinde aydın ve halk arasındaki yabancılaşmanın giderilmesi sürecinde de “... bunun için de biraz halk kitlesinin yürümesinin çabuklaşması, biraz da aydınların çok hızlı gitmesi gereği vardır. Fakat halka yaklaşmak ve halkla kaynaşmak daha çok ve daha ziyade aydına düşen bir görevdir” diyerek Ziya Gökalp ve J. G. Von Herder’in bütün dünyada 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın en azından ilk yarısında hâkim olan ve uygulamaları şekillendiren anlayış ve yöntemlerine paralel bir bakış açısı ortaya koyar⁶. Atatürk’ün aydın-halk kaynaşmasını amaçlayan bu yaklaşımını hayata geçirme denemelerinin en önemlilerinden birisi Ahmet Kutsi Tecer (1901-1967) tarafından 5-8 Kasım tarihleri arasında 1931 yılında Sivas’ta düzenlenen “Halk Şairleri Bayramı”dır.

Ahmet Kutsi Tecer 1930-34 yılları arasında Sivas’ta önce edebiyat öğretmeni ve daha sonra Millî Eğitim Müdürü olarak görev yaptığı yıllarda bu yörede yaşayan halk kültürünün zenginliğinden çok etkilenir denilebilir ki bu yıllar ve bu yöre onun hayatının geri kalanını bütün yönleriyle etkilemiştir. Bu etkilenme öylesine derin ve çok yönlüdür ki, Ahmet Kutsi, soyadını bile Sivaslı halk şairi Deliktaşlı Ruhsatı’nın “Sevdiğim sabreyle hele yaz gelsin/ Tecer’in gülleri bitene kadar “ diyerek bir şiirine konu ettiği Tecer Dağı’ndan alır. Sivas’ta, Ahmet Kutsi Tecer önderliğinde Vali, Belediye Başkanı, Muzaffer Sarısözen, Millî Eğitim Müdürü Necati Bey, Ticaret Odası Başkâtibi İhsan Pulak ve diğer arkadaşlarıyla birlikte “Halk Şâirlerini Koruma Derneği”ni kurarlar⁷. Ahmet Kutsi Tecer derneğin kuruluş süreciyle ilgili olarak, “Halk Şâirleri Koruma Derneği kurmak ve Sivas’ta bir Halk Şâirleri Bayramı düzenlemek kararını verdiğim zaman elini bana ilk uzatan Belediye Başkanı Hikmet Işık ve Muzaffer Sarısözen oldu” (Tecer 1963) demektedir.

Sivas’ta 1931 yılında yaz aylarında kurulan, Halk Şâirlerini Koruma Derneği, Cumhuriyet’in erken döneminde Türk Millî kültürünü korumaya ve geliştirmeye yönelik en önemli kurumlaşmalardan birisidir. Atatürk dönemi kültür politikalarını tahlil edenlerin aydın-halk kaynaşmasını veya aydın-halk yabancılaşmasını gidermeye yönelik homojen

⁵ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri (1981), C. II, s. 140-141.

⁶ Atatürk’ün “Düşüncelerimin babası” dediği Ziya Gökalp bir yıl sonra (1924) vefat eder. O dönemde, Ziya Gökalp çapında bir düşünür veya teorisyen bir sosyal bilimci Mehmed Fuad Köprülü dâhil mevcut değildir. Merhum Erol Güngör’e kadar da, böyle birisi Türk bilim hayatında ortaya çıkmayacaktır. Buna bir de 1948 sonrası Halkbiliminin akademik hayattan dışlanması eklenince Cumhuriyet döneminde bu alanla uğraşanların kahir ekseriyetinin niçin kelebek veya pul koleksiyonu yapmış gibi masal, atasözü veya mani koleksiyonu yapan “amatör” halkbilimciler olduğu daha iyi anlaşılır. Hiç şüphesiz bu hiç de hoş olmayan acı ifadelerle gönüllü olarak aşkla çalışan karınca kararınca memlekete ve millete hizmet eden insanların hatırasını karalamak gibi bir niyetimiz yok. Ancak, başta Avrupa olmak üzere yaklaşık iki yüz yıl boyunca modern anlamda uluslaşma ve ulus devlet kurma çalışmalarında hemen hemen bütün dünyada son derece yoğun bir biçimde kullanılan bu bilimsel disiplinin Türk ulus devletini kurma sürecinde neredeyse yok denecek bir halde olmasına işaret etmek birinci amacımızdır. Bu hususun üzerinde geleceğin halkbilimi tarihçilerinin daha da derinlemesine yaklaşması ve incelemesi son derece önemli bir ihtiyaçtır. Öte yandan, Herder’e kadar varan Halkbilimsel teorik arka planı bilerek Türkçülük ve ulus devlet sürecinin kuramcısı Ziya Gökalp’in ani ve yeri hakikaten doldurulamayan boşluğunun erken dönem Cumhuriyet uygulamaları üzerindeki etkisine dikkat çekmektir. Nihayet ikinci ve üçüncü dereceden insanlarla yapılan çalışmaların yararları kadar zararlarını da artık tartışıp hesaplamamızın veya incelemenin gereğidir.

⁷ Bu dernek ve kurucuları müstakil bir araştırmanın konusunu oluşturacak kadar önemlidir.

bir “uluslaşma” programının hem teorisini hem de uygulamasını içeren bu kurumsallaşmayı görmezden gelmesi düşünülemez. Halk Şairlerini Koruma Derneği’yle, devletin doğrudan doğruya Âşık Tarzı Kültür ve Edebiyat geleneğine⁸ resmen sahip çıktığı ve onu benimsediği görülür. Dernek, Atatürk’ün aydın-halk kaynaşmasını sağlayacak bir halk terbiyesi aracı olarak hayata geçirilmiştir. Dernek vasıtasıyla geniş halk kitleleriyle aydın kitlesi arasındaki boşluğu doldurmak ve onları aynı amaçlar doğrultusunda birleştirmek istenmiştir. Bir başka ifadeyle, bu dernek, halk edebiyatı, halk dili, halk müziği gibi halk gelenekleriyle aydınların çağdaş ve bilimsel bilgilerini birbirlerine aktarmalarını sağlayacakları bir kaynaştırma aracı olarak hayata geçirilmiştir. Bu bağlamda, Sivas Halk Şairlerini Koruma Derneği’nin kısa bir süre sonra yurt çapında faaliyete başlatılacak olan Halkevleri’nin daha sınırlı da olsa, öncüsü adeta bir provası olduğunu söylemek mümkündür⁹.

Ahmet Kutsi Tecer ve arkadaşlarının kurduğu “Halk Şairlerini Koruma Derneği” tarafından 5-8 Kasım tarihleri arasında 1931 yılında Sivas’ta düzenlenen “Halk Şairleri Bayramı”na Âşık Veysel, Karslı Mehmet, Âşık Süleyman, Âşık Revânî, Âşık Suzânî, Hikâyeci Ali Dayı, Yarım Âli, Âşık Talibî Coskun, Âşık Müştak, Âşık Yusuf, Âşık Ağa Dayı, Âşık Ali, Âşık Sanatî, Âşık Ali İzzet gibi isimler katıldılar. Bayrama katılan âşıklara o döneme göre önemli bir para sayılabilecek olan onar lira harçlık verilmiştir.

Bayrama Sivas ve civarından başka illerden de katılımlar olmuştur. Kasım ayı gibi Sivas için havaların soğuduğu –gelen bazı misafirler üşümüştür– günlerde düzenlenen bayrama Ankara ve İstanbul’dan da davet edilen bazı isimler gelemese de gelenler arasında Ankara *Etnoğrafya Müzesi* Müdürü Dr. Hamit Zübey Koşay gibi pek çok önemli isim vardır. Bu da bize sözünü ettiğimiz aydın-halk kaynaşmasının yurt çapında veya ulusal seviyede bir buluşma olmasını göstermesi bakımından önemlidir.

Bayram’ın düzenlenmesinden bir yıl sonra Ahmet Kutsi Tecer, bayram hakkında bir kitap (Tecer 1932) yayınlamıştır. Ülkemizin yetiştirdiği sıra dışı kültür adamlarından birisi olan Ahmet Kutsi Tecer böylece yaptığı işin önemini farkında birisi olarak Bayramla ilgili gelecek kuşaklara kalıcı bilgiler bırakmıştır. Nitekim bu çalışmadan hareketle söz konusu bayram hakkında oldukça ayrıntılı bilgi sahibi olabiliyoruz. Bayramın düzenlediği dönemde Sivas’ta fonograf bulunmadığı ve henüz teyp kullanılmadığı için bayramda söylenen şiirlerin çok azı bu kitapta yer almıştır. Bu çalışmadan hareketle, Nail Tan’ın son derece çarpıcı bir biçimde tespit ettiği gibi “Âşık Veysel henüz şiir söylemeye başlamıştır. Usta malı deyişler ve türküler bilmektedir” (Tan 2007: 30). Âşık Veysel’in söylediği sözleri Âşık Emrah’a ait Muzaffer Sarısözen’in notaya aldığı “Bülbül’ün Donları Sarı” türküsü bunlardan birisidir ve kitapta yer almıştır. Âşık Veysel üzerine yapılan çalışmalarda onun sanat hayatının bu en erken döneminde hatta başlangıcında yazılı kültür ortamı medyasının -ki bunu gazeteler ve çok kısa bir süre sonra da radyo ve benzeri elektronik medya takip edecektir- ilgi ve desteğinin de üzerinde durulması gereken önemli bir husus olduğu gerçeğine yeri gelmişken dikkat çekmek isteriz.

Nitekim Türk Halkbilimi çalışmalarının önemli isimlerinden birisi olan Cahit Öztelli’ye göre, Sivas Halk Şairleri Bayramı’nın en önemli sonuçlarından birisi de o güne

⁸ Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Türk Kültür tarihi açısından önemi hakkında bk. (Çobanoğlu 2000).

⁹ Nitekim Ahmet Kutsi Tecer’i daha sonraki yıllarda Halkevleri’nin Genel Merkezi’nin çıkardığı *Ülke Dergisi*’nin başında görüyoruz.

kadar yerel düzeyde icrayı sanat yapan pek çok kişinin ulusal düzeyde tanınan âşıklara dönüştürmesidir. Özetli'nin (1967) konuyla ilgili ifadesi, Ahmet Kutsi Tecer "Sivas Lisesi'nde edebiyat öğretmeni iken, İç Anadolu'nun ince Selçuk eserleriyle bezenmiş büyük şehrinde kısa zamanda yarattığı derin sevgi ve saygı içinde memleketimizde unutulmaz ilk "Halk Şâirleri Bayramı"nı gerçekleştirmiştir. ... Âşık Veyseller, Talibîler, Ali İzzetler o bayramın içinden çıktılar" şeklindedir. Bir başka ifadeyle Sivas Halk Şâirleri Bayramı aydın-halk kaynaşmasını sağlamanın yanı sıra pek çok yeni ve yerel sanatçının adeta yetişmesine ve tanınmasına da hizmet etmiştir

Sivas Halk Şâirleri Bayramı, dönemin Ankara ve İstanbul basınında da yer almıştır. Bu da Bayramın yukarıda işaret edilen aydın-halk kaynaşması amacına hizmet etmiş ve onu daha da işlevsel kılmıştır. Nail Tan (2007) tarafından yapılan bir çalışmada 1931 yılında İstanbul'da yayınlanan *Artist Dergisi* gibi sinema ağırlıklı yazıların yayınlandığı bir dergide bile Sivas Halk Şâirleri bayramı hakkında iki yazı yayınlandığı tespit edilmiştir. Bu dergide yer alan yazılardan birisi dönemin en ünlü günlük gazetelerinden olan *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*'nden iktibas edilmiş olmalıdır. Bu yazı, "Köy Şâirlerinin Bayramı" başlığını taşımaktadır ve yazının "Köy Şâirleri" şeklinde başlayan başlığı bile dönemin aydınlarının âşıklara bakış açısını ortaya koyması bakımından son derece dikkat çekicidir. "Köy şâiri" ifadesi Osmanlı dönemi aydınlarının âşıklara bakışından hiç farklı değildir. Bu bakış açısı ve yaklaşım büyük ölçüde söz konusu ettiğimiz bayramla başlamış ve değişmiştir. Bayram yapılmazdan önce yazılan ve Bayramın yapılacağı haber veren bu yazı Bayramdan sonra yayınlanmıştır. Bu yazı da yer alan "Birkaç yıl önce Azerbaycan'da böyle bir şen toplantı yapıldı. Bütün Azerbaycan'ın halk şâirleri Bakü'ye biriktiledi. O zaman gazetelerde bu haberi göre halkçılar, milliyetçiler gönülden imrenmişlerdi¹⁰. Dernek Ankara'ya, İstanbul'a bütün Anadolu ellerine mektuplar göndererek birçok zevatı Sivas'a çağırdı. ... Dernek, gidecekleri yarım şimendifer navlunu da temin etmiştir" şeklindeki ifadelerden Azerbaycan'da yapılan bir "Halk Şâirleri Bayramı"nın daha önce Türkiye'de günlük gazetelerde yayınlandığı ve tesirler meydana getirdiğidir. Sivas Halk Şâirleri Bayramı'nın düzenlenmesinde de Azerbaycan Bayramının tesirini çağrıştıran bir hava var gibidir. Ancak bu konuda ayrı bir araştırma yapılmaya değer. İkinci önemli bilgiyse Sivas Halk Şâirleri Bayramına katılacakların demiryolları ücretlerinin yarısının veya indirimli biletlerin temin edilmiş olmasıdır ki, bu da bize söz konusu bayram organizasyonunun büyüklüğü ve mükemmelliği hakkında iyi bir fikir vermektedir. Ayrıca, bu yazıdan İstanbul Konservatuarı¹¹'nin da Bayrama davetli olduğu bilgisi de yer almaktadır.

Artist Dergisi'nin 19 Kasım 1931 tarihli 10. sayısında yer alan "Halk Şâirleri" adlı ikinci yazıda Bayram'ın münderecatına dair bilgiler vardır. Buna göre, Bayram'da Halk Şâirleri önce, Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve devrin başbakanı hakkında methiyeler söylenilerek başlamış ve atışmalarla devam etmiştir. Geceleri değişik konularda koşmalar, muammalar, türküler okunmuş, oyunlar oynanmış ve ziyafetler verilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, Sivas Halk Şâirleri Bayramı üç gün boyunca tam bir geleneksel sözlü sanatlar festivaline dönüşmüştür ve ülkemizde büyük bir ilgi ve dikkat odağı olarak önemli tesirler meydana getirmiştir.

¹⁰ Tarihini ve basınına yansıyış şeklini tespit edemediğimiz bu olay birçok bakımdan araştırmaya değer gözükmektedir.

¹¹ Ancak İstanbul Konservatuarı'nın Bayrama katılıp katılmadığı yönünde hiçbir bilgiye ulaşılmamıştır.

Sivas Halk Şairleri Bayramı'nı ve bu bayramın tesirleri 1967 yılında değerlendiren Türk Folklor Araştırmaları Dergisi'ni kesintisiz 30 yıl boyunca her ay çıkararak ve Halkbilimi namına ülkemizde olup biten her şeyi yakından takip eden tanınmış halkbilimci İhsan Hınçer'in aşağıda vereceğimiz tespitleri son derece önemlidir. İhsan Hınçer'e göre, Halk Şairleri Bayramı, "Halk ozanları çok olan Sivas'ta bu hareket, halk arasında olduğu kadar aydınlar, sanatçılar arasında da büyük ilgi uyandırdı. Öte yandan birçok ozan da yurdun her yanına yayılmaya başladı. Gösterilen ilgi yüzünden pek çok kişi sazını omzuna vurarak kültür merkezlerine doğru yola çıktı. Böylece halk müziği radyoya, gazinoya Halkevlerine ve okullara girdi." Ayrıca halk müziğinin bugünkü ilgisinin çekirdeği", Sivas Halk Şairleri Bayramı'nda atıldı demektir.

Gerçekten de, Sivas "Halk Şairleri Bayramı"yla başlayan bu süreç Cumhuriyet dönemi kültür politikalarını etkilemiştir. Özellikle, 20. yüzyılın başlarında başta Mehmet Fuad Köprülü olmak üzere İstanbul'da yaşayan aydınların sona erdiğini düşündükleri Âşık Tarzı Edebiyat geleneğinin 20. yüzyılda belki de en velût ve verimli dönemini yaşamasında da etkisi büyüktür. Bir yandan Halkevleri'nin yayınlarına diğer yandan halkevlerinde "saz" veya "bağlama" derslerine dönüşen ulusal kültüre dönüş arayışları bütün olumsuzluklara rağmen söz konusu dönemde olmayışları düşünülürse sahip oldukları önem daha iyi anlaşılabilir. Bu Bayram vesilesiyle bir araya gelen Ahmet Kutsi Tecer'in, Muzaffer Sarısözen'i daha sonraki yıllarda Ankara Konservatuar Arşivi'ne getirmesi ve başlı başına ayrı bir çalışma konusu olan Muzaffer Sarısözen'in, yetiştirdiği öğrenciler ve gerek derlemeleriyle ve gerekse Ankara Radyosu, Yurttan Sesler Korosu ve programıyla Millî kültürümüze yaptıkları hizmet ve Cumhuriyet Dönemi kültür çalışmalarına katkısı düşüldüğünde, Bayram'ın dolaylı olarak meydana getirdiği tesirler ve gerçekleşmesine hizmet ettiği aydın-halk kaynaşmasının önemi daha iyi anlaşılabilir. Elimizde yazılı kaynak olmamakla birlikte 1966 yılında Fevzi Halıcı ve arkadaşlarının başlattığı ve başlı başına başka bir çalışmanın konusunu oluşturacak önemde bir kültür olayı olan, "Konya Âşıklar Bayramı"nın da, Sivas Halk Şairleri Bayramı örneğinin takipçisi ve açtığı çıkışın süreği olarak değerlendirmek mümkündür.

Sonuç olarak, Sivas'ta 1931 yılında Ahmet Kutsi Tecer ve arkadaşları tarafından kurulan Halk Şairlerini Koruma Derneği'nin aynı yılın Kasım ayının 5-8 tarihleri arasında Sivas'ta düzenlediği "Halk Şairleri Bayramı" birçok bakımdan son derece önemli bir kültür hadisesi olduğu ortaya çıkmaktadır. Öncelikle devletin resmen Âşık tarzı kültür geleneğini tanıması ve ona sahip çıkmasıdır. Bu tanımaya bağlı olarak o güne kadar yerel olarak tanınıp bilinen pek çok sanatçı Âşık Veysel, Talibi Coşkun ve Ali İzzet örneklerinde olduğu gibi ulusal seviyede bilinip tanınır hale gelirler. Âşıklık ve halk müziğinin gördüğü bu resmi ilgiye bağlı olarak başka yerlerde de yeni insanlar bu alana yönelmişlerdir. Türkiye'nin dört bir yanından gelen aydınlar ve halk kitleleri arasında ortak duyuş ve düşünceleri dışı vuracak bir zemin olarak geleneksel edebiyat ve müzik formları belirginleşti ve zaman içinde yaygınlaştı. Halk Şairlerini Koruma Derneği ve düzenlediği Halk Şairleri Bayramı, bir yıl sonra yaygın olarak uygulamaya konulacak olan Halkevleri projesinin adeta bir öncüsü rolüne sahiptir. Bu dernek ve düzenlediği Bayram en azından Halkevleri uygulamasının yolunu açmıştır. Dahası Halkevlerinde halk edebiyatı başta olmak üzere halkbilimine dair pek çok çalışmanın küçük bir modelini ve bu tür etkinliklerin devlet katındaki meşruiyetini sağlamıştır. Bir başka ifadeyle, "Halk Şairleri Bayramı"nın yurt çapında kazandığı başarı nedeniyle kurulacak hemen her halkevinde halk şairleriyle

İlgili daha küçük çapta da olsa çeşitli etkinliklerin yapılmış olmasını onun tesirleri olarak değerlendirmek mümkündür. Kısaca, Cumhuriyet döneminde Halk edebiyatı ve Halk müziğine olan ilginin en önemli başlangıç noktasının ve böylece aydın-halk kaynaşmasının şekilleneceği yol ve yöntemin bir ölçüde belirlenip uygulandığı etkinlik Sivas Halk Şâirleri Bayramı'dır. Bu yönüyle ve adeta ülkemizde "uygulamalı halkbilimi"ne yönelen bir anlayışı da taşıyan özellikleriyle "Sivas Şâirler Bayramı"nın Türk Halkbilimi çalışmalarında sıra dışı bir yere ve role sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri.* (1981). "Atatürk'ün 20 Mart 1923'te Konya Türk Ocağı'nda Yaptığı Konuşma", C. II, s. 140-141.
- Artist Dergisi,* (1931). "Halk Şâirleri," *Artist Dergisi,* S. 10. s. 3.
- Cocchiara, Giuseppe (1981). *The History of Folklore in Europe.* (Çev. J. MCDaniel), Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues.
- Çobanoğlu, Özkul. (1999). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş.* Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çobanoğlu, Özkul. (2000). *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü.* Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çobanoğlu, Özkul. (2009). "Atatürk Dönemi Türk Halkbilimi Çalışmaları Tarihçesi Üzerine Genel Bir Değerlendirme." *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi,* Ankara: AKM Yayınları, C. 3, s. 1001-1016.
- Evlüyaoğlu, S. ve Baykurt, Ş. (1988). *Türk Halkbilimi.* Ankara: Ofset Reprüdüksiyon Matbaacılık.
- Hakimiyeti Milliye. (1931). "Köy Şâirlerinin Bayramı" *Artist Dergisi,* S. 9, s. 5.
- Demiralp, Burhan. (1988). "Ahmet Kutsi Tecer'in Halkbilimi İle İlgili Çalışmaları." Ankara: G.Ü. S.B.E. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi).
- Dundes, Alan. (1977). "Who are the Folk?" *Frontiers of Folklore,* (Ed. W. Bascom), Boulder: Westview Press for the AAAS, s. 17-35.
- Dundes, Alan. (1998). "Halk Kimdir?," *Milli Folklor Dergisi,* (Çev. M. Ekici), S. 37, s. 139-153.
- Herzfeld, Michael. (1986). *Ours Once More: Folklore, Ideology, and the Making of Modern Greece.* New York: Pella Publishing Company.
- Hınçer, İhsan. (1967). "A. Kutsi Tecer'in Ardından." *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi,* C. 11, S. 218, s. 2-3.
- Örnek, S. Veyis. (1977). *Türk Halkbilimi.* Ankara: İş Bankası Yayınları.
- Öztelli, Cahit. (1967). "Ahmet Kutsi Tecer'in Folklorumuza Hizmeti." *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi,* C. 11, S. 218, s. 7.
- Tan, Nail. (2007). "Türkiye'de İlk Âşıklar Bayramı Olan 'Sivas Halk Şairleri Bayramı' Hakkında Gözden Kaçan İki Yazı" *Derlemeler/Makaleler* ,(Yay. Haz. N. Tan), Ankara: BRC Basım, s. 30-36.
- Tecer, Ahmet Kutsi. (1932). *Sivas Halk Şâirleri Bayramı.* Sivas: Kâmil Matbaası.
- Tecer, Ahmet Kutsi. (1963). "Sarısözen İçin." *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi,* C. 8, S. 165, s. 3.
- Ülkütaşır, M. Şakir. (1972). *Cumhuriyetle Birlikte Türkiye'de Folklor ve Etnografya Çalışmaları.* Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Wilson, A. Wilson. (1976). *Folklore and Nationalism in Modern Finland.* Bloomington: Indiana University Pres.
- Yıldırım, Dursun. (1981). "Türkiye'de Folklor Hareketlerinin Gelişme Merhaleleri I." *Şükri Elçin Armağanı,* Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 115-128.
- Ziya Gökalp. (1913). "Halk Medeniyeti I: Başlangıç" *Halka Doğru,* [10 Temmuz 1329], 23 Temmuz, S. 14, s. 107.

TÜRKİYE’DE ÇUVAŞ FOLKLOR ARAŞTIRMALARI ÖRNEĞİNDE MİTOLOJİ ARAŞTIRMALARINDA KAYNAK VE METİN SORUNLARI ÜZERİNE

Doç. Dr. Bülent BAYRAM
Kırklareli Üniversitesi

Giriş

Türk boyları; kültürleri, geçirdikleri tarihî süreçler, yaşadıkları geniş coğrafya, kabul ettikleri farklı dinler, buldukları coğrafyada kurdukları kültürel, siyasi ve ekonomik ilişkiler sebebiyle çok karmaşık bir yapıya sahiptirler. İlişkide bulunulan kültürler ve kabul edilen dinler Türk kültürü üzerinde derin izler bırakmıştır. Günümüzde de anılan durumun sürdüğünü söylemek mümkündür. Türk boyları, Avrasya coğrafyasının farklı yerlerinde farklı dinî inanışlar ve farklı kültürlerle münasebet içinde varlıklarını devam ettirmektedirler. Bu nedenle genel Türk kültürü ya da herhangi bir Türk boyunun kültür yapısı hakkında söz söylerken karşımıza çok çeşitli dillerde yazılmış zengin bir külliyat çıkacaktır. Türk tarihi, edebiyatı, folkloru, sanatı ile ilgili çalışmalarda herhangi bir konuda fikir beyan ederken sık sık yabancı dillerde kaleme alınmış tarihî kaynaklara veya yakın dönemlere ait bilimsel çalışmalara göz atılması kaçınılmaz bir durumdur. 2002 yılından bu yana çalışmalarımızın önemli bir kısmını oluşturan Çuvaş folklorunun farklı alanlarında araştırmalar yürütmekteyiz. Hem alan araştırmaları hem de kütüphane ve arşiv çalışmalarını bir arada yürüttüğümüz bu süreç içerisinde karşılaştığımız sorunlar, incelediğimiz kaynaklarda tespit ettiğimiz ve bazılarını kendi çalışmalarımızda da tekrarladığımız fark ettiğimiz hatalar, bazı tespitler yapmayı zorunlu hale getirmiştir. Öncelikle kendi çalışmalarımızda tespit ettiğimiz ve gelecekte yapılacak çalışmalarda olmamasını arzu ettiğimiz hata ve eksiklikler Çuvaşlar temelinde ele alınıyor olsa da aslında sadece bu alanın değil, genel olarak Türk dünyasıyla ilgili olan diğer alanların da ortak sorunlarıdır. Bu sebeple makale, ülkemizde yapılan yayınların bir eleştirisi ve değerlendirmesini içermemektedir. Öncelikle kendi çalışmalarımız esnasında karşılaştığımız durumlar dikkate alınarak genel bazı sorunlara dikkat çekilecektir.

Mitoloji, Araştırmalar ve Sorunlar

Burada söz konusu edilecek sorunlar aslında sadece mitolojiyi ile ilgili değil, genel olarak Türkolojinin ilgi alanına giren her konunun araştırılmasında karşımıza çıkan sorunlardır. Geniş bir coğrafyaya yayılma, çok farklı dinlerin kabul edilmiş olması, geniş coğrafyada farklı kültürlerle temas, büyük imparatorluklarda farklı kültürlerle birlikte yaşayış, bilimsel araştırmaların başlama tarihinin çok geç oluşu gibi pek çok etken yine birçok zenginlik kadar sorunu da beraberinde getirmektedir. Bu sorunlar büyük oranda bir noktada buluşmaktadır. Bu da başlangıçtaki kaynak sorunudur. Çok eski dönemlerde

kayda geçirilmemiş olan ancak yerli ve yabancı kaynaklarda parça parça izlerini bulduğumuz mitolojimizin araştırılmasında da maalesef yine büyük oranda yabancı araştırmacıların kaynaklarından yararlanmak durumundayız. Mitoloji araştırmalarımıza ait tanım ve tasnif konusundaki yayınlarda genellikle uluslararası çalışmalarla paralellik söz konusudur. Bu konuda var olan sorunlar sadece Türk mitolojisi araştırmalarına özgü değildir. Çünkü bu alanda yapılan çalışmalar daha çok uluslararası birikimin Türkçeye aktarılması ve bunlar doğrultusunda Türk mitolojisi metinlerinin tanımlanması, tespit edilmesi ve sınıflandırılmasıdır. Bu bakımdan uluslararası alanda ortaya çıkan sorunlar doğal olarak bizde de devam ediyor olabilir. Hangi metinlerin mit olarak kabul edilebileceği ve mitlerin diğer halk edebiyatı türleriyle ilişkisi gibi sorunlar, dünyanın her yerinde aynı düzlemde tartışılmaya devam etmektedir.

Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra karşımıza çıkan devasa büyüklükteki malzemenin tanımlanıp tasnif edilmesi sorunu halen devam etmektedir. Bu malzemelerin bir bütün halinde ne şekilde değerlendirilip tasnif edilebileceği karşımızda duran önemli bir meseledir. Kendi çalışmalarımızda da zaman zaman hızımızı alamayıp günah keçisi ilan ettiğimiz bu zengin malzemenin tasnifi ve işlenmesi de yine ağır bir şekilde eleştirdiğimiz Sovyet döneminin ayrı milletler olarak kabul ettiği milletler sistemine göre yapılmaktadır. Uzun yıllar ülkemizde sık ve ağır bir şekilde eleştirdiğimiz, Türk boylarını ayrı birer millet olarak kabul etme prensibine göre kurulmuş olan bu sistemi genel olarak hiçbir eleştiriye tâbi tutmadan kabul etmiş bulunmaktayız. Bu sadece folklorcuların değil, aynı zamanda dilcilerin de tarihçilerinde kabullendiği bir durum haline gelmiştir. Burada tasnif kadar önemli olan bir başka sorun, eldeki malzemelerin bizzat kendisidir. Bu, farklı dönemlerde çeşitli kaygılarla derlenen ve yayımlanan metinler ve bunlar üzerine yapılan bütün çalışmaları doğrudan etkileyen en önemli unsurdur. Bilimsel ölçütlere uygun bir şekilde değerlendirilmeyen metinler üzerinde hangi yöntemlerle inceleme yaptığımızın da çok önemi yoktur. Ayrıca güvenilir metinler üzerinde yapılmayan çalışmalardan elde ettiğimiz neticelerin doğru olması da mümkün görünmemektedir. Aslında güvenilir malzemelerden kastettiğimiz nedir ve bu malzemelere de nasıl ulaşabiliriz gibi soruların da Türkoloji geleneğimiz içerisinde ayrıntılı bir şekilde tartışılması gerekmektedir. Bir yandan bu elimizdeki malzemeyi bize sunan geleneği eleştirirken kullandığımız malzemenin büyük bölümünün bu malzemelerden oluşuyor olması büyük bir çelişkiyi de beraberinde getirmektedir.

Burada yapılacak değerlendirmelerde, kendi çalışmalarımızı da kapsayacak biçimde genel problemlere yönelik belirlemeler paylaşılmaya çalışılacaktır. Türk mitolojisi araştırmalarında bizim dikkatimizi çeken en önemli hususlardan birisi malzeme konusudur. Türk mitolojisi çalışmaları, uzun yıllar boyunca ülkemizde özellikle Abdülkadir İnan, Emel Esin, Bahaeddin Ögel'in eserleri temel alınarak devam ettirilmiştir. Bu dönemde bilim adamlarımızın en büyük sıkıntısı alanla ilgili birinci el kaynakların bulunduğu alanlarda, özellikle de Sovyet coğrafyasında yaşayan Türk boyları arasında çalışmalar yapamamaları ve burada kaleme alınmış olan eserlerden yeteri oranda faydalanamamalarıydı. Fuat Köprülü'nün çalışmalarının aşılması gerektiği yönünde sıkça yapılan değerlendirmelerin, Türk mitolojisi alanında bahsettiğimiz eserler için de yapılmış olduğunu görüyoruz. Ancak en azından uzunca bir süre -ki birçok araştırmacı için bu süreç hâlen devam etmektedir- Türk mitolojisi araştırmalarında Abdülkadir İnan ve Bahaeddin Ögel'in çalışmaları temel kaynaklar olarak kullanılmaya devam etmektedir. Son yıllarda, özellikle

Rusçadan yapılan çevirilerle bu alandaki boşluğun biraz olsun kapatıldığı söylenebilir.¹ Fuzuli Bayat ve Yaşar Çoruhlu da telif eserleriyle son dönemde Türk mitolojisi araştırmalarına önemli katkılar sunmuşlardır. Ancak günümüze kadar oluşan literatürün zenginliği göz önüne alındığında bunların yeterliği olduğunu söylemek mümkün değildir. Alandaki çalışmalarda hâlen çok önemli olan ve gelecekte de temel başvuru kaynakları durumunda bulunan eserlerin oluşumunu sağlayan kaynaklar, artık demir perdenin de ortadan kalkmış olması sebebiyle araştırmacıların kullanımına açılmıştır. Ancak eldeki malzemele- rin farklı dillerde, farklı Türk şive ve lehçelerinde yazılmış olması, bilim adamlarının çok yönlü araştırmalarda bulunmalarını gerekli kılmaktadır. Özellikle ülkemizde yapılan çalışmalarda kaynaklara ulaşılamaması konusundaki sıkıntıların büyük oranda ortadan kalktığı görülmektedir.

Her ne kadar alan araştırması yapılması ve sözlü malzeme derlenmesi gibi konularda özellikle Türk araştırmacılar için, süregelen sorunlar zaman zaman devam etse de, yazılı kaynakların büyük bölümünün artık Türkiye'ye getirildiğini söylemek mümkündür. Bir bölümüne ağ ortamından da ulaşılabilen çok sayıda eser, Türkiye'de özel ve resmî birçok kütüphanede yer almakta, mevcut olmayanlarına ise kısa süre içerisinde ulaşılabilmektedir. Ancak bu durumun Türk mitolojisi araştırmalarındaki genel durumu çok da fazla değiştirdiği söylenemez. Günümüzde yapılan birçok çalışmada hâlen aynı kaynakların kullanılıyor olması da bu durumu göstermektedir. Bütün bunlar göz önüne alındığında, Türk mitolojisi araştırmaları için iki temel sorun karşımıza çıkmaktadır. Biz bu "kaynak" sorununu iki başlık altında açmak istiyoruz:

1. Kaynak metinler,
2. Metinler üzerine bilimsel çalışmalar.

Bu iki başlık altında ele aldığımız sorunların tam olarak çözümlenmeden elde edilecek çalışma neticelerinin objektif ve güvenilir olabileceğini söylemek mümkün olmamakla birlikte, yabancı dilden yapılacak çevirilerin ne şekilde yayımlanacağı konusunda artık oturmuş bir sistemin olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Türk şive ve lehçelerinde yapılan yayınların, özellikle de çalışmaların ham maddesini oluşturacak olan metinlerin, ne şekilde yayımlanacağı konusunda hem şekil hem de içerik bakımından birçok sorunun devam ettiği görülmektedir. Gerek transkripsiyon gerekse terminoloji anlamında bir birlikteliğin sağlanması gerektiği gözden kaçırılmaktadır. Özellikle Göktürk, Uygur, Arap alfabeleri gibi Türk boylarının Latin ve Kiril alfabesinden önce kullandıkları alfabelerdeki metinlerin yayınlarının nasıl olması gerektiği üzerine dilbilimciler ve alanlarını ilgilendiren konularda Eski Türk Edebiyatı uzmanları fikir beyan etmekte ve sadece bu konu üzerinde yayınlar yapmaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında, halk edebiyatı metinlerinin transkripsiyon ve aktarmalarında bir sisteme ihtiyaç duyulmuyormuş gibi bir algının ortaya çıktığı görülmektedir. Öncelikli olarak yapılacak olan incelemelerin sağlam metinler üzerinde gerçekleştirilmesinin elde edilecek sonuçların güvenilirliğini doğrudan etkileyeceğini

¹ Bu çevirilere örnek olarak şu eserler gösterilebilir: Ksenofontov, G. V., *Yakut Şamanlığı* (Çev. Atilla Bağcı), Kömen Yayınları, Konya 2011; Potapov, L. P., *Altay Şamanizmi* (Çev. Metin Ergun), Kömen Yayınları, Konya 2012; Alekseyev, N. A., *Türk Dilli Sibiryalı Halklarının Şamanizmi* (Çev. Metin Ergun), Kömen Yayınları, Konya 2013; Puhov, . V., *Yakut Kahramanlık Destanı Olonho -Genel Tipler*, (Çev. Metin Ergun), Kömen Yayınları, Konya 2015; Lvova, E.L., Oktyabrskaya, İ.V., Sagalayev, A.M., Usmanova, M.S. (2013), *Güney Sibiryalı Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri (Kainat ve Zaman. Nesnelere Dünyası)*, Kömen Yayınları, Konya 2013.

görmek gereklidir. Örneğin, aktarma yapılan metinlerde karşımıza çıkan ve Çuvaş kültürüne ait *kiremet*, *yupa*, *irih*, *pihampar*, *vupkîn*, *arşuri* gibi bazı terimlerin aktarmalarda korunmadığı görülmektedir. Bu tür kelimelerin, terimlerin aktarmalarda korunup korunmaması konusunda bile bir birlikteliğin sağlanmadığını söyleyebiliriz.

Kaynak metinler, Türk mitolojisi araştırmacılarının üzerinde çalışacağı ham metinlerdir. Bilim adamlarının öncelikli olarak ihtiyaç duydukları malzemeler bunlardır. Türklerin yaşadıkları tarihî süreçler ve bugün içinde buldukları durum karşımıza büyük sorunlar çıkarmaktadır. Tarihî dönemlere ait mitoloji araştırmalarında kullanacağımız metinlerin Türkçe olanlarının günümüz Türkiye Türkçesine aktarılması ve yabancı dilde olanların ise çevrilmesi konusundaki sıkıntıların tam olarak giderildiği söylenemez. Bu konuda, özellikle dil alanında çalışan uzmanların alana büyük katkı sağladığını belirtmek gerekir. Ancak Arapça, Farsça, Çince, Moğolca, Rusça gibi çok farklı dillerde kaleme alınan bu eserlerin tamamının Türkçeye kazandırıldığı ise söylenemez. Özellikle Çarlık Rusyası döneminde bölgede Rus misyonerlerinin Türk mitolojisi araştırmalarını doğrudan ilgilendiren çok sayıda çalışma yaptıkları ve bunların o dönemde yayımlandığı, hatta hâlen yayımlanmamış raporların arşivlerde bulunduğu da bilinmektedir. Büyük çoğunluğu Rusça olan bu eserlerin yanı sıra Türk şive ve lehçelerinde yapılan yayınların da araştırmacıların karşısına çeşitli sorunlar çıkardığı görülmektedir. Çuvaş mitolojisi üzerine yapılacak çalışmalarda da benzer sorunlarla karşılaşmaktayız. Bir yandan eski Türk kültürünün birçok unsurunu günümüze taşıyan Çuvaşlar, yüzyıllar boyu aynı coğrafyada birlikte yaşadıkları Udmurt, Mari, Mordvin gibi Fin-Ugor halklarıyla, Müslüman Tatarlarla ve 16. yüzyıldan bu yana hâkimiyetleri altında yaşadıkları Ruslarla kültürel ilişkiler içerisinde oldukları. Bu durum, onların mitolojilerine de doğal olarak etki etmiştir. Ancak Rus ve Fin-Ugor mitolojileri ile ilgili çalışmalar bir yana, çok sayıda yayının bulunduğu Tatar Türklerinin mitolojisi hakkında bile ülkemizdeki çalışmaların veya tercümelerin yok denecek kadar az olduğu söylenebilir.

Tarihî süreç, çeşitli sebeplerle çok sayıda Türk yazı dilini karşımıza çıkarmaktadır. Türk boylarının mitoloji metinleri bu sebeple her araştırmacının rahatça ve doğrudan kullanılabileceği metinler değildir. Özellikle Sovyetler Birliği döneminde bu metinler, hemen hemen her Türk boyunun şive veya lehçesinde yayımlanmıştır. Burada şunu da belirtmek gerekir ki kendi çalışmalarımızda kullandığımız metinlerde yine bu dönemde yayımlanmış metinlerdir. Bu dönemde yayımlanmamış metinleri bulmak özellikle de Çuvaşlar için neredeyse imkânsızdır. Çünkü yazı dili tarihi oldukça yeni dönemlerde başlayan Çuvaşların folklor kayıtlarının tamamı Çarlık ya da Sovyet dönemi Rusya'sına ait metinlerdir. Her ne kadar uzun yıllar boyunca bu metinlerin kimilerinin, ideolojik kaygılarla üzerlerinde çeşitli oynamalar yapılarak yayımlandığı yönündeki eleştiriler devam etmiş olsa da, bugün Türkçeye aktarımı yapılarak yayımlanan metinlerin çok büyük bir bölümünün bu Sovyet dönemi eserlerine dayandığını da belirtmek gerekir. Bu metinlerin üzerinde yapılan oynamalar ve değişiklikler artık çeşitli bilimsel çalışmalarla da ispatlanmıştır. Yine birçok metnin yasaklanıp yayımlanmadığı ve hâlen arşivlerde tutulduğu da bilinmektedir. Ancak burada, şu da belirtilmeli ki, her ne kadar ideolojik bakış açısı nedeniyle eleştirilere maruz kalmış olsalar da yapılan yayınlarda metinlerin künyeleri mümkün olduğunca ayrıntılı bir şekilde yer almıştır. Her bir metnin derleme tarihi, yeri, kaynak kişisi, derleyeni, orijinallerinin nerede bulunduğu gibi bilgiler çok büyük oranda gösterilmiştir. Bir halk bilimcinin çalışmalarında ihtiyaç duyduğu bu bilgilerin verilmiş

olması bilimsel olarak tutarlı bir yolun izlendiğini bize göstermektedir. Üzerinde bugüne kadar çalışma yaptığımız metinlerin birçoğu kütüphane ve arşivden kontrol edilmiştir. Künyelerin doğruluğu birçok kez teyit edilmiştir. Yani minare çalınacaksa kılıfı hazırlanmıştır.

Aslında metinlerin farklı bakış açılarıyla, daha doğrusu bugün ideolojik olarak değerlendirilmesi mümkün olan eğilimlerle incelenmesi artık yadırganacak bir durum da değildir. Bizim için en önemli sıkıntı hâlen en ağır eleştirileri yaptığımız metinlerin neredeyse hiçbir süzgeçten geçirilmeden Türkiye Türkçesine aktarılması ve incelemelerimizin yine bu eleştirdiğimiz metinler üzerinden devam etmesidir. Eğer bu metinler sorunluysa neden bunlar üzerinde çalışmaya devam ediyoruz? Aktarmaların özellikle orijinallerinde bulunan metinlere ait künyelerinin Türkiye’deki yayınlarda yer almaması da yine genel olarak dikkat çeken bir durumdur. Hâlbuki bunlar, bizim metinlerle ilgili doğru tespitlerde bulunabilmemiz için bilmemiz gereken temel bilgilerdir. Ülkemizde yayımlanan birçok halk edebiyatı metninin bu künyelerinin yer almaması en büyük sorunlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda ideolojik sebeplerle güvenilirliğinden şüphe ettiğimiz metin yayınlarının künyelerinin bizim yayınlarımızda yer almaması, sorunları daha da büyütme ve metinlerin güvenilirliğini tamamen ortadan kaldırmaktadır, kanaatindeyiz. Kendi çalışmalarımızda da zaman zaman karşımıza çıkan bazı durumlar bizde bu tür şüphelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bazen, modern bir şiirden ya da bir romandan alıntılanmış bir parça veya bir uydurma destanın çeşitli araştırmacılar tarafından halk edebiyatı metni gibi algılandığı ve bunun üzerinde Türk mitolojisi ile ilgili derin tahlillerde bulunulduğu görülmektedir. Bu konudaki asıl sıkıntı, bu derin tahlillerde bulunanlarda olduğu kadar bu metinlerin künyelerini vermeyen araştırmacılara da aittir. Bu durumlar göz önüne alındığında ülkemizde yapılan birçok kapsamlı metin yayını çalışmasında aynı sorunların olduğu göze çarpmaktadır. Bu metinlerin bilimsel olarak çalışmalarda nasıl kullanılabileceği, bilim adamları tarafından tartışılması gereken önemli bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır.

Metinlerin yayınında dikkat çeken bir diğer konu, bu yayınların önemli bir bölümünün dilbilim araştırmacıları tarafından yapıyor olmasıdır. Tarihî ve çağdaş lehçelerden yaptıkları metin yayınlarıyla alana önemli katkı yapan dilbilim araştırmacıları, bu metinleri kendi alanlarında ihtiyaç duyacakları konularda hassasiyet göstererek kullanmaktadırlar. Bu nedenle bazı metinlerin halk bilimcilerin ihtiyaç duyduğu bilgilerden zaman zaman yoksun oldukları görülmektedir. Burada dil çalışanlarını eleştirmek yersizdir. Metin merkezli yapılan birçok dil çalışması alanlarında halkbilimcilerin de önünü açan özellik göstermektedir. Bizim de doktora tezi konumuzu belirlememizde belirleyici çalışmalarından biri Feyzi Ersoy tarafından yapılmıştır. Çuvaşların birçok arkaik unsuru bünyesinde barındıran *Ulîp Halap|sem* (Alp Anlatmaları) üzerine çalışması bu tür çalışmalardandır.

Örneğin Türk destan ve mitoloji araştırmaları için önemli bir kaynak durumunda olan Çuvaş Türkçesi üzerine çalışmalar yapan ve önemli halk edebiyatı metinlerini Türkiye Türkçesine kazandıran Feyzi Ersoy, 2000 yılında alp anlatmaları metinlerine dayanarak Çuvaş Türkçesinde isim üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Bu tezde, 227 alp anlatması Türkiye Türkçesi aktarımlarıyla birlikte yer almıştır.² Tezde yer alan metinler, G.

² Feyzi Ersoy, *Ulîp Halap|sem Metni Esasında Çuvaşçada İsim*, Ankara 2000 Gazi Üniversitesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

F. Yumart'ın 1993 yılında Çeboksarı'da yayımladığı alp anlatmalarından oluşmaktadır. Metinlerin alındığı bu kitapta, alp anlatmaları metinlerinin künyeleri (kaynak kişi, derleme yeri ve tarihi, metinlerin bulunduğu arşiv-kütüphane bilgileri) ayrıntılı olarak verilmiş olmasına rağmen, anılan tezde bu bilgilere yer verilmemiştir. Tezde yer alan metinler, Alp anlatmalarının Çuvaş edebiyatı içerisindeki yeri, şekil ve muhteva özellikleri hakkındaki bilgilerin yer aldığı kısa bir "Giriş"le birlikte "*Çuvaş Alp Hikâyeleri Ulıp Halapisem*" adıyla "*Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi*" kapsamında 2009 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır. Tez çalışmasında, metinlerin halk bilimini ilgilendiren özelliklerine yer veren bölümler yer almışsa da bu kısımlar çıkarılmış olup yayında sadece metinlere yer verilmiştir.³ Ersoy'un bu eseri, Çuvaş alp anlatmalarıyla ilgili Türkiye'deki ilk müstakil çalışmadır. Ersoy, "Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi"nin destanlara ayrılan V. cildinde de Çuvaş alp anlatmalarının bazılarını yayımlar. Yayında metinlerin transkripsiyonları ve Türkiye Türkçesine aktarımları karşılıklı olarak verilmiştir. Bu metinler, Feyzi Ersoy'un 2009 yılında yayımlanan eserinde yer alan metinlerdir. Yayınların antoloji içerisinde yapılmış olması sebebiyle metinlerle ilgili bilgi verilmemiştir.⁴ Metin yayımlarında yapılan bu tercih araştırmacıların kendi önceliklerinden kaynaklanmaktadır. Bir dilbilim araştırmacısı için belki de metnin kimden veya hangi eserden alındığından çok bizzat kendisi önem taşımaktadır. Ancak halk bilimi araştırmacıları için durum daha farklıdır.

Bunun yanında resmî kurumlarımız tarafından yayımlanan ve sadece dil araştırmacılarının değil, halk bilimcilerin de hazırladığı birçok metinde aynı durum söz konusudur. Metinlerin orijinal yayımlarında bulunan künye bilgileri aktarma çalışmalarında göz ardı edilmekte ve metinlere eklenmemektedir. Yine çalışma alanımız olan Çuvaşlarla ilgili olarak yapılan metin aktarmaları konusunda halk bilimi açısından sorunlu olarak gösterebileceğimiz bir başka örnek de aşağıda verilmektedir.

Metin Yılmaz, çeşitli çalışmalarında ve özellikle de Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı tarafından yayımlanan "Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi"nin I., VI., VII. ve VIII. ciltlerinde çok sayıda halk edebiyatı metni yayımlamıştır. Antolojinin ilk cildinde epey bir yekûn tutan mit ve efsane metni⁵; altıncı ciltte Çuvaş masallarından bazı örnekler⁶; yedinci ciltte Çuvaş fıkraları⁷; sekizinci ciltte ise çok sayıda atasözü, deyim, bilmece, tekerleme ve türkü metni⁸ transkripsiyonları ve Türkiye Türkçesine aktarımlarıyla birlikte yayımlanmıştır. Konu ile ilgili hiçbir teorik bilginin yer almadığı bu bölümlerde verilen metinler için herhangi bir kaynak gösterilmemiştir. Her metnin öncelikle transkripsiyonu, ardından da Türkiye Türkçesine aktarımı verilmiştir. Trans-

³ Feyzi Ersoy, *Çuvaş Alp Hikâyeleri Ulıp Halapisem*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009.

⁴ Feyzi Ersoy, "Çuvaş Türkleri", *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*, C. 5, AKM Yayınları, Ankara 2004. s. 106-131

⁵ Metin Yılmaz, "Çuvaş Türkleri" *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*, C. 1, AKM Yayınları, Ankara 2001, s. 482-553.

⁶ Metin Yılmaz, "Çuvaş Türkleri" *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*, C. 6, AKM Yayınları, Ankara 2004. s. 452-511.

⁷ Metin Yılmaz, "Çuvaş Türkleri" *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*, C. 7, AKM Yayınları, Ankara 2006. s. 684-703

⁸ Metin Yılmaz, "Çuvaş Türkleri" *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*, C. 8, AKM Yayınları, Ankara 2007. s. 54-87, 224-248, 440-446, 639-641, 709-717, 894-943.

kripsiyonun ardından her metin için verilen ve genel olarak sıkça kullanılmış olan (Metin Yılmaz Arşivi) açıklaması dikkat çekicidir. Mit ve efsaneler, masallar, fıkralar, atasözleri “Metin Yılmaz Arşivi” şeklindeki açıklamalarla yayımlanmıştır. Bu açıklama, metinlerin araştırmacı tarafından sözlü kaynaklardan derlendiğine işaret etmektedir, fakat metinler dikkatli bir şekilde ele alındığında bunların muhtelif zamanlarda yayımlanmış eserlerden alındığı görülmektedir. Bu metinlerin Rusya’da Çuvaşistan Cumhuriyeti’nde yapılan yayımlarında her metnin künyesi ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır. Bu nedenle metinlerin bilimsel ölçülerde doğru bir yayını için künyelerinin doğru ve açık bir şekilde verilmesi, bu metinler üzerinde yapılacak bilimsel analizler için öncelikle dikkat edilmesi gereken hususlardan birisidir.

Metin Yılmaz ve Yuhma Mişşi’nin birlikte hazırladığı ve Kültür Bakanlığı’nın 2003 yılında yayımladığı “*Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*”nin *Çuvaş Edebiyatı* cildinde Çuvaş halk edebiyatı ile ilgili kısa bir girişin ardından çok sayıda halk edebiyatı ürünü transkripsiyonları ve Türkiye Türkçesine aktarımları ile birlikte yayımlanmıştır. Antolojide *Halapsem/Destanlar ve Destansı Anlatılar*, *Yumahsem/Masallar ve Masalsı Anlatılar*, *Mişsem/Efsaneler, Mitler*; *Yurrisem/Türküler*; *Savra Yuri/Maniler*; *Ville Şinçen Yurisem/Ağutlar*; *Kili, Çilhe Tata Pil Şimahisem/Dualar, Fıkralar*; *Sıpka Yurrisem/Ninniler*; *Tutmallisem⁹/Bilmeceler*, *Attesen Şimahisem Tata Frazologisem/ Atasözleri ve Deyimler* başlığı altında çok sayıda halk edebiyatı metni neşredilmiştir. Her türe ait bu metinlere geçilmeden önce türle ilgili kısa bir giriş yapılmıştır. Eserin bir antoloji niteliğinde olması sebebiyle Çuvaş halk edebiyatı ve yayımlanan türlerle ilgili ayrıntılı bir bilgi verilmemiştir. Diğer yandan yayımlanan metinlerin kaynakları ile ilgili künye bilgilerinin olduğu bir bölüm ya da açıklamalar kısmı da çalışmada yer almamıştır. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla metinler o döneme kadar Çuvaşistan’da yayımlanmış olan malzemelerden seçilmiş ve yayına hazırlanmıştır. Bununla birlikte, Çuvaş halk edebiyatının farklı türlerine ait metinler ilk defa bu kadar kapsamlı bir şekilde Türkiye’de yayımlanmıştır.¹⁰

Rusya coğrafyasında folklor ürünleri sadece farklı boyları birbirlerinden ayırmak için değil, dönemin ideolojisinin halk içerisinde yerleştirilmesi ve aynı boylar içerisinde çeşitli meselelerin çıkarılması amacıyla da kullanılmıştır. İdil-Ural bölgesinin ve genel olarak Rusya’nın Ruslardan sonraki en büyük etnik grubunu oluşturan Kazan Tatarları üzerinde bu çalışmaların hâlen etkili bir şekilde devam ettiğini söylemek mümkündür. Bu konu ile ilişkilendirilen ve üzerinde büyük tartışmalar yapıldığı “Şan Kızı Destanı”, “Baraj Destanı” ve “Cafer Tarihi” gibi eserler İdil-Ural bölgesinde, Tatar ve Bulgar etnik isimleri temelinde devam eden tartışmaların merkezinde yer alan eserlerdir. İlerleyen bölümlerde daha ayrıntılı bir şekilde ele alındığı gibi, özellikle “Şan Kızı Destanı” ve “Baraj Destanı” orijinal folklor ürünleri olarak takdim edilmektedir.¹¹ Tatarlar arasında bu eserleri des-

⁹ Tutmallisem “Tupmalli” olmalıdır. Ancak antolojide bu kullanım olduğu için buraya bu şekilde yazılmıştır.

¹⁰ Metin Yılmaz – Yuhma Mişşi, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatı Antolojisi, Çuvaş Edebiyatı*, C. 26, Ankara 2003, s. 26-232.

¹¹ “Baraj Destanı” adı verilen eserin ortaya çıkışı Ferhad Nuretdinov’un çalışmalarıyla ilgilidir. O, kendi ifadelerine göre bu destanı dayısı İbrahim Nigmatullin’in yazmalarına dayanarak yayına hazırlamış ve Bulgar İli gazetesinde yayımlamıştır (Baraj Destanı-Skazaniye o Baradje, Bolgar İli, Nisan, Kazan 1990). Bu destanı aynı zamanda “XV. Asırdan Kalan Bulgar Destanı” olarak takdim etmiştir. Marsel Ahmetcanov bu destanda hiçbir orijinal kaynağın olmadığını, temelde “Defter-i Çingiznâ-

tekleyen ve reddeden çok sayıda inceleme yapılmış olsa da “Şan Kızı Destânı”nın Türkiye’de yayımlanmasından sonra ülkemizde de destan üzerine bazı çalışmalar yapılmıştır. Gerçek bir metin olup olmadığı dahi tartışmalı olan eser, Türkiye’de yayımlanmış ve bu eser üzerinden tahlil çalışmaları hatta bir de yüksek lisans tezi yayımlanmıştır. Bu durum, bir makalemizde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Anlaşıldığı üzere kaynağı bilinmeyen ve üzerine yapılan tartışmalardan haberdar olunmadan eserle ilgili ulaşılan neticelerin hiçbir manası bulunmamaktadır.¹²

Buna benzer bir destan da Çuvaşçadan Türkiye Türkçesine tarafımızdan aktarılmıştır. Şuyın Hivetiri adlı Çuvaş şairinin Çuvaş Kalevalası yaratma yolunda kaleme aldığı destan bir yandan Çuvaş sözlü edebiyatına dayanırken bir yandan da tarih kitaplarına, farklı halkların destan geleneklerine başvuruda bulunduğu da dikkat çekmektedir. Destan uzun soluklu olmakla birlikte içerisinde pek çok mitolojik motifler ve varlıklar da yer almaktadır. Tıpkı Şan Kızı Destanı gibi onun bu yaratım özellikleri dikkate alınmaksızın yapılacak ve bütün Çuvaş kültürünü içine alacak yorum ve değerlendirmeler bizleri yanlışlığa sevk edecektir¹³ (Bayram 2013).

Özellikle Rusya’da yapılan yayınların tekrar gözden geçirilmesi, farklı kaynaklarla desteklenmesi ve kontrol edilmesi gerektiğini bize hatırlatan bir başka örnek de Kazan’ın Ruslar tarafından işgalini konu edinen halk edebiyatı örnekleridir. Rusya’da yapılan yayınlarda bu işgal sırasında Çuvaşların Ruslara önemli yardımlarının olduğu üzerinde durulurken bu işgale direnen Çuvaşlardan söz edilmemektedir. Ancak Macar bilim adamı Gyula Mészáros’un konu ile ilgili kayıtlarında farklı metinler de bulunmaktadır. Çuvaş folkloru konusundaki birçok çalışma için Rusya’da da temel başvuru kaynağı olan eserlerinden bu konuda alıntılar yapılmamaktadır. Mészáros’un derlemeleri arasında yer alan bu efsanenin iki varyantından birincisi şu şekildedir:

Rus ordusu Kazan’ı işgal ettiği zaman Tatar hanı Rus çarından son arzusunu yerine getirmesi için izin vermesini istedi. Bu izni aldı. Tatar padişahı bu camiye çıktı, kendisiyle beraber kopuzunu da getirdi. Caminin şerefesinden türküyü çalmaya başladı. Acıklı, üzüntülü ezgiye başladı han, kopuzun sözü bütün askerinin ruhuna işledi. Tatar ve Rus askerleri ezgiyi duyunca aynı şekilde diz çöktüler ve ağlamaya başladılar. Han yeni melo-

me”, “Tevarih-i Bolgariye” eserleri ile Kazan şehrinin kuruluşu hakkındaki efsanelerle karıştırıldığını yazmıştır. Bu esere, daha eski olduğu yönünde bir hava vermek için de gerçekte Tatarcada olmayan ve yazma kaynaklarda bulabildiğimiz tarihî onomastik malzemelerini de kullanmıştır. Baraj destanı eski Bulgarların, Hazarların, Rusların arasındaki ilişkileri, hile yoluyla öldürmeleri, cinlerin, şürelilerin, ubırların hayatlarını anlatan bir eserdir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Marsel AHMETCANOV, “Baraj Destanı Boringı mı?”, *Tatar Kulyazma Kitabı*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 2000, s. 37-40. Cafer Tarihi de “Şan Kızı Destanı” ve “Baraj Destanı” gibi Ferhad Nuretdinov’un ifadelerine göre XVII. yüzyılda yaşamış Bahşi İman adlı Bulgar tarihçisinden kalan “Jafer Tarihi” basmasından alınmıştır. Bu baskı Orenburg’daki “Bulgar-ül Cedid” derneğinin “Bulgariya” neşriyatı tarafından yayımlanmıştır. (Bahşi İman, *Djafer Tarihi. Svod Bulgarskih Letopisey 1680 Goda*, C. 1, Orenburg 1993; C. 2, Orenburg 1994) Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bk. Marsel AHMETCANOV, “Jeg’fer Tarihi Eseri”, *Tatar Kulyazma Kitabı*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 2000, s. 40-53.

¹² Bülent Bayram, “Tatar-Bulgar Meselesi Temelinde Bir Destan (?): Şan Kızı”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 21, Bahar 2009.

¹³ Bülent Bayram, *Şuyın Hivetiri’nin Ulıp Destanı (Çuvaş Kalevalası Üzerine Bir İnceleme)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2012; HİVETİRİ, Şuyın, *Ulıp Destanı*, (Haz. Bülent Bayram), Türksoy Yayınları, Ankara 2013.

diye başladı, daha neşeli melodiye ve bütün askerler dans etmeye başladılar. Üçüncü defa da yeni melodiye başladı ve melodiye duyan herkes yine diz çökerek ağladılar, hıçkırığa hıçkırığa ağladılar. Han bundan sonra ise kopuzu caminin duvarına vurup parçaladı. Kendisi o anda kuğuya döndü ve caminin çatısından uzak güney tarafına, “sütlü göl” tarafına doğru uçtu. Torunları hala orada, Kazan’a hanlığın şehrine geri dönmek ve sonra oradan Rus çarını kovmak arzusunda yaşıyorlar.¹⁴

Sivilsk (Çuv. Şirpü) bölgesinde Şin Yelpuş köyünden derlenen efsanenin sonunda Kazan Hanı'nın uçararak gittiği ve halen torunlarının yaşadığı uzak güney ülkesinden kastedilenin neresi olduğu Buva bölgesi Kiverge köyünden derlenen bir başka varyantta daha da açık bir şekilde belirtilmektedir. Bu uzak güney ülke, bu varyantta Türk ülkesi olarak karşımıza çıkmaktadır:

... Kazan'ın işgalinden sonra Tatar padişahı imparatorluğu kaybettiğini gördüğü zaman kazan camisine çıktı, diğer kitaplar arasında en meşhur büyü kitabını “tuhatmış tumalli kinege”yi aradı ve kuş suretinde ağlayarak onunla uzak güneye Türk topraklarına (tirik şiri) doğru uçtu. O artık çoktan öldü fakat torunları orada yaşıyorlar ve Kazan'a geri dönmeyi istiyorlar.¹⁵

Mészáros'un Kazan Hanlığı dönemi ile ilgili bu kayıtları, Çuvaşların Kazan Hanlığı ile ilgili bakış açılarını yansıttığı farklı bir metin olması bakımından önemlidir. Kazan'ın düşmesi ve bölgenin tamamen Rus hâkimiyetine girmesi hakkında kaynakların verdiği bilgiler genel olarak Çuvaşların bir bütün halinde Ruslara yardım ettikleri yönündedir. Bugüne kadar özellikle Rusya'da yayımlanan metinler de genellikle bu yönde bilgiler içermektedir.¹⁶

Metinlerin yayını konusunda dikkat çekmemiz gereken bir diğer konu da Türk mitolojisinin araştırılması konusunda ihtiyaç duyulan komşu ve akraba halkların mitoloji metinlerinin bilimsel yayınlarının Türkçe çevirilerinin yeterli seviyede olmayışıdır. Fin-Ugor halklarının, Paleosiyatik halkların, Moğolların, Çinlilerin vd. akrabalık ya da komşuluk ilişkisinde bulunduğumuz halkların mitoloji metinleri elimizde olmadan Türk mitolojisi ile ilgili objektif ve güvenilir tespitlerde bulunabilmek ne kadar mümkündür? Çalışmalarda dikkat çektiğimiz birçok unsurun bir müddet sonra sadece bizim için değil, başka milletler için de ne kadar önemli olduğunu görmek sık sık karşılaştığımız bir durumdur. Hayat ağacının Türk mitolojisi içinde ne kadar önemli olduğunu belirtirken bunun farklı milletlerin mitolojisinde de o kadar önemli olduğunu ancak Türk mitolojisinin hayat ağacının diğerlerinden hangi yönlerle ayrıldığını ya da hangi yönlerden benzediğini tespit

¹⁴ Mészáros Gyula. “Csuvasok és tatárok között a Volga-vidéken”, (İdil Çevresinde Çuvaşlar ve Tatarlar Arasında) Ethnographia, 19, 1908, s. 234)

¹⁵ Mészáros Gyula. “Csuvasok és tatárok között a Volga-vidéken”, (İdil Çevresinde Çuvaşlar ve Tatarlar Arasında) Ethnographia, 19, 1908, s. 227-238.234)

¹⁶ Bu metinler Çuvaşların Kazan'ın işgaline bakış açılarının bir başka yönünü yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir. Çünkü özellikle Rusya'da yayımlanan metinlerde genel olarak İvan Grozni'nin Kazan'ı işgali sırasında Çuvaşların tamamen Ruslara yardım ettiği yönündeki metinler yayımlanmıştır (bk. Bayram 2010; Terentyeva-Yefimova-Semenova 2007). Hâlbuki savaşta Rus saflarında yer alan Kasım Tatarları gibi Çuvaşların bir bölümü de Rus saflarında çarpışmış olabilir. Ancak bunun tam tersine Kazan Tatarlarıyla birlikte Ruslara karşı savaşan Çuvaşların varlığı da bilinmesine rağmen bu tür metinler bir şekilde Rusya'da yayımlanmamıştır. Bu anlamda Macar Mészáros'un derlemeleri tarihî anlamda da büyük önem taşımaktadır.

edebilmek için bu akraba ya da komşu halkların metinlerine ihtiyacımız yok mu? Tabii burada dikkat çekmek istediğimiz konu, bu metinlerin bilimsel yayınlarının yapılmasıdır. Popüler olarak yapılan yayınların çalışmalarımızda kullanılmasının söz konusu olmadığı da bir gerçektir. Burada aynı sorunlar Çuvaşlar konusunda da yaşanmaktadır. Genel olarak sosyal bilimlerin farklı alanlarında yapılan çalışmalar birbirini beslemekte ve desteklemektedir. Ancak İdil-Ural bölgesi Türkleri Çuvaşlar, Tatarlar ve Başkurtlar üzerine yapılan çalışmalarda önemli bir sorun dikkat çekmektedir. Ülkemizde bu Türk topluluklarının yüzyıllardır birlikte yaşadığı dil ve kültürel olarak karşılıklı etkileşimlerde buldukları Mari, Udmurt ve Mordvinlerle ilgili ülkemizde neredeyse hiçbir çalışma bulunmamaktadır. Hâlbuki yüzyıllardır devam eden birlikte yaşam, dil ve kültürün farklı alanlarında birçok ortaklığı da beraberinde getirmiştir. Kırklareli’de İdil-Ural bölgesine yönelik olarak düzenlediğimiz iki çalıştayda bu konuda çalışan yerli akademisyen davet edemeyişimiz aslında içinde bulunduğumuz durumu en açık şekilde özetlemekteydi. Telif veya tercüme ciddi eserlerin bulunmayışı çalışmaların bir yanının yarım kalmasına sebep olmaktadır.

Hem Türk boylarının metinlerinin hem de akraba ve komşu halkların mitoloji metinlerinin bilimsel kriterlere uygun olarak Türkçe yayımlanması bizler için çok önemlidir. Ülkemizde eğitim sistemimizden kaynaklanan belki de en önemli sorunlardan birisi, dil öğretimi ve dil öğretiminde sadece İngilizceye bağlılıktır. Özellikle Türklük bilimi araştırmacıları için çok önemli olduğu bilinen Çince, Japonca, Korece, Macarca, Rusça, Moğolca, Fince vd. dillerin eğitim sistemimiz içinde bir yeri yoktur. Bu nedenle sistemi kısa sürede dönüştürüp batılı birçok Türkologdan karşımıza çıkan çok dilli bilim adamlarını kısa sürede yetiştirmek mümkün olmadığı için çeviri ve aktarma daha kolay ve faydalı bir yol olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmalarımızın ham maddesi olan metinlerin yayınından sonra karşımıza çıkan diğer önemli bir sorun da bu metinler üzerine yabancı bilim adamları tarafından yapılan çalışmalardır. Biraz önce bahsettiğimiz sebeplerden dolayı bu önemli kaynakların çalışmalarımızda tam olarak yer aldığını söylemek mümkün değildir. Bugün Türk mitolojisini doğrudan ilgilendiren çok sayıda eserin çıktığı görülecektir. Bu eserlerin öncelikli olarak Türkçeye kazandırılması önemli bir ihtiyaçtır. Ancak bu konuda da sistemli bir tercüme faaliyetinin yapılması gerekmektedir. Kişisel tercüme çalışmalarıyla ya da kişisel gayretlerle bu zengin birikimin tam olarak kullanılabilmesi olanaksızdır. Ancak bu çalışmaların yeteri derecede kullanılmaması da karşımıza büyük sorunlar çıkarmaktadır. Daha önce çok sayıda bilim adamı tarafından değinilen bir konu tarafımızdan yeni bir keşif gibi sunulabilmekte, bu da çalışmalarımızın özgünlüğünü azaltmaktadır. Bu konuların zaman zaman yabancı bilim adamları tarafından dile getirildiğine de şahit olduğumuzu belirtmek isterim. Bu nedenle bu eserlerin en azından önem sırasına göre sistemli bir şekilde yapılması gerekmektedir. Bu konu ile ilgili olarak çeşitli resmî kurumlar ve özel bazı yayınevlerince Türk dili ve tarihi alanındaki çalışmalarının çevirileri maddi ve manevi olarak desteklenmekte ve alanlarındaki önemli eserler Türkçeye kazandırılmaktadır. Ancak bu konuda Türk mitolojisi araştırmalarında kullanılabilecek eserlerin de yeteri kadar ilgi görmediği söylenebilir.

Sonuç

Türk mitolojisi araştırmalarına ilişkin eldeki malzemelerin incelenmesinde kullanılan metot ve yöntemler konusunda birçok fikir beyan edilebilir. Özellikle de dünyanın diğer milletleriyle karşılaştırıldığında inanç, coğrafya, tarihî süreç, kullandıkları alfabeler, yazı dilleri, iletişim dilleri gibi konularda özel bir yere sahip olan Türk boylarının mitolojisinin incelenmesi için kullanılacak metotlar ve yöntemler konusunda söylenilecek çok söz var. Ancak bütün bunlara gelmeden önce eldeki birikimi görmemeyi biz temel bir sorun olarak gördük. Çalışmalarımızın malzemesini sağlam bir şekilde hazırlamadan maalesef çalışmalarımızın doğru bir zeminde ilerlediğini söyleyebilmek mümkün değildir. Bu nedenle mitoloji araştırmalarında metin yayını problemini öncelikli görüyoruz. Bugüne kadar yayımlanmış olan metinlerin de tekrar gözden geçirilerek eldeki diğer malzemelerin de öncelikli belirlenecek yayın ölçütleri dikkate alınarak yayımlanması gerekmektedir. Özellikle, titizlikle seçilmesi gereken metinler mevcut bütün künyeleri (derleme tarihi, yeri, derleyici, kaynak kişi vb.) ile birlikte yayımlanmalı ve objektif bir değerlendirme için araştırmacıların önüne bütün veriler sunulmalıdır. Yazılı metinlerin yanında, Türkiye’de alan araştırmasına dayalı çalışmaların özellikle de Türk boyları konusunda oldukça az olduğu dikkat çekmektedir. Bu anlamda hem çalışma konusunu teşkil eden Türk şive ve lehçelerini hem de bu Türk boylarının yaşadığı yerdeki resmî dili (Arapça, Farsça, Rusça, Çinice vb.) iyi derecede bilen ve kullanan uzmanların yetiştirilerek çalışmaların daha sağlıklı bir şekilde yürütülmesini sağlayacak bir neslin yetiştirilmesi gerekliliği de görülmektedir. Bu altyapının kurulmasının ardından sadece yabancı kaynaklara bağlı olunmaksızın, ideolojik yönlendirmelere maruz kalmadan daha özgün çalışmalar yapmak mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Ahmetcanov, Marsel, “Baraj Destanı Borıngı mı?”, *Tatar Kulyazma Kitabı*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 2000, s. 37-40.
- Ahmetcanov, Marsel, “Jeg’fer Tarihi Eseri”, *Tatar Kulyazma Kitabı*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 2000, s. 40-53.
- Alekseyev, N. A., *Türk Dilli Sibiryա Halklarının şamanizmi* (Çev. Metin Ergun), Kömen Yayınları, Konya 2013.
- Başı İman, *Djafer Tarihi. Svod Bulgarskih Letopisey 1680 Goda*, C. 1, Orenburg 1993; C. 2, Orenburg 1994.
- Baraj Destanı-Skazaniye o Baradje, Bolgar İli, Nisan, Kazan 1990.
- Bayram, Bülent, “Tatar-Bulgar Meselesi Temelinde Bir Destan (?): şanKızı”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 21, Bahar 2009, s.75-94.
- Bayram, Bülent, *Çuvaş Türklerinin Kahramanlık Anlatmaları (Alplar)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2010.
- Bayram, Bülent, *şuyın Hivetiri’nin Ulıp Destanı (Çuvaş Kalevalası Üzerine Bir İnceleme)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2012.
- Ersoy Feyzi, *Çuvaş Alp Hikâyeleri Ulıp Halapişem*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009, 183s.
- Ersoy, Feyzi, “Çuvaş Türkleri”, *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*, C. 5, AKM Yayınları, Ankara 2004, ss. 106-131
- Ersoy, Feyzi, *Ulıp Halapişem Metni Esasında Çuvaşçada İsim*, Ankara 2000 Gazi Üniversitesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi)

- Ersoy, Feyzi, *Çuvaş Alp Hikâyeleri Ulıp Halapîsem*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009.
- Hivetiri, Şuyîn, *Ulıp Destanı*, (Haz. Bülent Bayram), Türksöy Yayınları, Ankara 2013.
- Ksenefonov, G. V., *Yakut Şamanlığı* (Çev. Atilla Bağcı), Kömen Yayınları, Konya 2011.
- Lvova, E. L., Oktyabrskaya, İ. V., Sagalayev, A. M., Usmanova, M. S. (2013), *Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri (Kainat ve Zaman. Nesnelere Dünyası)*, Kömen Yayınları, Konya 2013.
- Mészáros Gyula. “Csuvassok és tatárok között a Volga-vidéken”, (İdil Çevresinde Çuvaşlar ve Tatarlar Arasında) *Ethnographia*, 19, 1908, s. 227-238.
- Potapov, L. P., *Altay Şamanizmi* (Çev. Metin Ergun), Kömen Yayınları, Konya 2012.
- Puhov, V., *Yakut Kahramanlık Destanı Olonho -Genel Tipler*; (Çev. Metin Ergun), Kömen Yayınları, Konya 2015.
- Yılmaz Metin-Mişşi Yuhma, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatı Antolojisi, Çuvaş Edebiyatı*, C. 26, Ankara 2003, 504s.
- Yılmaz, Metin, “Çuvaş Türkleri” *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*, C. 1, AKM Yayınları, Ankara 2001, s. 482-553.
- Yılmaz, Metin, “Çuvaş Türkleri” *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*, C. 6, AKM Yayınları, Ankara 2004, s. 452-511.
- Yılmaz, Metin, “Çuvaş Türkleri” *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*, C. 7, AKM Yayınları, Ankara 2006, s. 684-703
- Yılmaz, Metin, “Çuvaş Türkleri” *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*, C. 8, AKM Yayınları, Ankara 2007, s. 54-87, 224-248, 440-446, 639-641, 709-717, 894-943.

TÜRKİYE TÜRKÇESİNİN BASILI İLK ATASÖZLERİ: H. MEGİSER'İN PAROEMIOLOGIA POLYGLOTTOS ADLI ESERİNDE YER ALAN ATASÖZLERİ

Doç. Dr. Oğuzhan DURMUŞ
Trakya Üniversitesi

Giriş

Atasözleri, *lisanından sadır olduğu milletin mahiyet-i efkârına delalet etmekle*¹, o dilin ve dili kullanan toplumun tarihî, sosyolojik durumu, sosyokültürel yapısı ve folkloru hakkında son derece değerli bilgiler vermektedir. Bu noktadan hareketle atasözü/atasözleri, araştırma nesnesi olarak farklı disiplinlerin ilgi alanına girebilmektedir. Her disiplinin atasözlerine dönük bakış açısı birbirinden farklıdır. Örneğin, halkbilimi atasözlerini esas olarak halk hikmetini ve töresel bilgiyi taşıyıcı olarak değerlendirirken, dil bilimi sahası sözcük, cümle, metin, dizim, aktarım gibi özelliklerin birleşimi; edebiyat bilimi ise söz sanatları, anlam, mesaj vb. alanlar çerçevesinde ele almaktadır. Böylelikle, atasözlerinin çok geniş bir amaç ve bakış açılarıyla, birbirinden farklı terminoloji ve inceleme yollarıyla araştırmalara konu edinildiği görülmektedir (Norrick, 2014, s. 8).

Yukarıda sıralanan bilimsel alanların yanı sıra doğrudan atasözlerini ele alan ve *paremiyoloji* ya da daha doğru olarak *atasözü bilimi* terimiyle (İng. Paremiology², Alm. Parömiologie, Fr. Parémiologie) karşılayabileceğimiz bir disiplin de mevcuttur. Geniş anlamıyla atasözlerinin derlenerek kayıt altına alınması ise *atasözü yazımı / atasözü yazıcılığı* (İng. Paremiography) adıyla bir bilimsel uğraş alanı olan atasözü bilimi çerçevesi içerisinde değerlendirilmektedir.

Türkçenin yazılı ilk ürünlerinden itibaren atasözlerinin metinlerde kullanıldığı bilinmektedir³. Ancak eserinde atasözü derlemesine yer vererek Türkçenin ilk *atasözü yazıcısı* (paremiograph) unvanını kazanan kişi, pek çok konuda “ilk” olma unvanını taşıyan Kaşgarlı Mahmut'tur. Divan-ı Lugatı't-Türk'te bulunan bu atasözleri ilk olarak Necip Asım, Abdülahad Nuri, Ferit Birtek gibi araştırmacılar tarafından ele alınmıştır.

Türkiye Türkçesi sahasına geldiğimizde, atasözü yazıcılığı açısından karşımıza çıkan ilk eser olarak *Velet Çelebi* tarafından *Atalar Sözü* adıyla yayıma hazırlanan 1480 tarihli derlemeyi görmekteyiz. Derleyicisi belli olmayan bu yazma Türkiye Türkçesine ait atasözü derlemelerinin eldeki en eski örneği olarak kabul edilmektedir. Bu derlemenin yanı sıra çok sayıda irili ufaklı yazma şeklinde atasözü derlemelerinin bulunduğu bilinmektedir⁴.

¹ Şinasi (1287 [1870]) *Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye*, İstanbul, s. 2.

² Bu terimin İngilizcesi için iki farklı kullanım mevcuttur. Genellikle *paremiology* olarak kullanılan bu terimin *paroemiology* şeklinde kullanımına da rastlanılmaktadır (Hartmann & James, 2002, s. 106).

³ Bu konu hakkında bk. (Caferoğlu, 1930; Sertkaya, 1983; Zieme, 1991; Sertkaya, 1991).

⁴ Bk. (Ceyhan, 2011).

Türk atasözleri yazıcılığı açısından önemli bir kaynak olarak literatürde *transkripsiyon metinleri* terimiyle adlandırılan eserleri anmalıyız. Bu eserler, batılılar tarafından özellikle Türkçe öğretimine dönük olarak hazırlanan gramer, konuşma kitabı, sözlük ve metin örneklerinden oluşmaktadır⁵. Örneğin, Mohaç savaşında esir düşen Bartholomæo Georgieuz'in⁶ Türkler hakkında bilgi veren *De Tvrcarvm Moribvs Epitome* başlıklı kitabında yer alan metinler, Türkçenin basılmış Latin harfli ilk metinleri olarak kabul edilmektedir (Yağmur, 2014, s. 206). İlk baskısı 1544-1548 yılında yapılan eserin Avrupa'da son derece popüler olduğu, sonraki yıllarda pek çok kez basıldığı görülmektedir (Aksulu, 1998, s. 1). Georgieuz'in eseriyle ilgili önemli bir husus da Türkçenin basılı ilk atasözü örneğine yer vermesidir. Her ne kadar yalnızca bir atasözü bulunsun da gerek Türk atasözü yazıcılığı gerekse ilgili *atasözü birimi* (İng. *parem*) bakımından tarihsel bakımdan önem taşımaktadır. Buna göre Türkçenin basılı ilk atasözü şöyledir (Georgieuz, 1567, s. 49):

Yazılan Gelur Başına,

Yazılan Gelur Başına

Yazılan Gelur Basına

Scriptura veniet capiti - Yazılan gelir başına.

Türkoloji araştırmaları tarihinde *transkripsiyon metinleri* ve *atasözü* anahtar kelimeleri ile ilk akla gelen eser hiç şüphesiz H. Megiser tarafından 1612 tarihinde Leipzig'de yayımlanan *Institutionum Linguae Turcicae Libri Quator* başlığını taşıyan ve Avrupa'da yayımlanan ilk Türkçe gramerdir. Megiser'in eserinde yer verdiği 220 atasözü Türkçenin ilk atasözü yazımı örnekleri arasında ilklerden biri kabul edilmektedir. Eserdeki atasözleri ilk olarak, birkaç müstehcen atasözü bir yana, A. Dilâçar tarafından bugünkü söylenişleri ile sıralanmıştır (Dilâçar, 1971, s. 207-8). Dilâçar tarafından verilen 139 atasözü Aydın Oy tarafından alfabetik düzende sıralanmıştır (Oy, 1972, s. 216-221). Daha sonra Heidi Stein eserde bulunan atasözlerinin tamamını kitapta yer aldığı sıraya göre bir makale çerçevesinde değerlendirmiştir (1984). Stein'in bu makalesi Volkan Coşkun tarafından Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır (Stein, 2000).

Stein makalesinde her bir atasözünü; a) önce orijinal şekil, b) Megiser'in eklediği çeviri ve açıklamalar ile bazı durumlarda Latin, İtalyan, Alman, Fransız, Arap ve Fars dillerinin orijinal versiyonları, c) metnin transkripsiyonu veya yorumu, d) mümkün olduğu kadar Almanca çevirisi gelmek suretiyle verilmiştir. Kimi durumlarda tarihî ve çağdaş kimi atasözü derlemeleriyle karşılaştırma yoluna gidildiğini de ilave etmek gerekir.

Megiser'in vermiş olduğu atasözleri, *Türk atasözü bilimi* açısından pek çok bakımdan değerlidir. Burada verilen malzemenin özellikle tarihsel-art zamanlı dilbilimsel ve atasözü bilimsel çalışmalara kaynaklık etmedeki katkısı ortadadır. Bugün aktif olarak

⁵ Türkçe transkripsiyon metinleri, bunların dil araştırmaları bakımından önemi hakkında bk. (Majda, 1976; Yağmur, *Erken Dönem Türkçe Transkripsiyon Metinleri ve Bunların Dil Araştırmaları Açısından Önemi*, 2014).

⁶ Yazarın ismi çeşitli kaynaklarda *Georgievits* (Heffening, 1942), *Georgievic* (Aksulu, 1998), *Georgievic* (Yağmur, *Erken Dönem Türkçe Transkripsiyon Metinleri ve Bunların Dil Araştırmaları Açısından Önemi*, 2014) şeklinde gösterilmesine karşın biz eserin elimizdeki 1567 yılındaki baskısında yer alan *Georgieuz* şeklini esas almaktayız.

kullandığımız kimi atasözlerinin ilk tanığı olması ve tarihlendirilmesi bakımından bu veriler son derece değerlidir. Diğer taraftan atasözlerindeki değişimleri gözlemleyebilme ve takip edebilmemizde Megiser'in sunduğu veriler kilit bir rol oynayabilmektedir. Örneğin, günümüzde “*Karnum tok, sirtum pek.*” şeklinde kullandığımız atasözünün bu eser çerçevesinde 1612 tarihinde ‘sirt’ kelimesinin yerinde erkek cinsel organının adının yer alması atasözünü anlamsal olarak doğru açıklayabilme bakımından reddi mümkün olmayan bir öneme sahiptir.

Megiser'in Türk atasözlerine ilgi duyması ve bunları eserinde göstermesi ilk bakışta eserinin niteliği bakımından dil öğretiminde atasözlerinin kullanılmasıyla alakalı görülmektedir. Nitekim Fiedler'in de çeşitli yönleriyle gösterdiği gibi yabancı dil öğretiminde atasözlerinin kullanımı aktif olarak başvurulan bir yöntemdir (Fiedler, 2014). Bu yöntemi, dönem ve bilimsel gelenek çerçevesinde kıyasa tabi tuttuğumuzda Megiser'in eserinde daha ileri bir noktaya vardığı ortadadır. Aksi takdirde, eserde yine atasözleri mevcut olabirdi, ancak i) sayısı bu kadar fazla olmazdı, ii) sadece tercüme verilebilir, denklere değinilmezdi. Megiser'in bu tutumunu anlamada Stein'in tespitinin yerinde olduğu söylenebilir. Araştırmacıya göre Megiser'in atasözlerine bu kadar ilgi duymasının nedeni Almanya'da başlayan ve halk dili ve edebiyatına da ilgi duyan reform hareketinin etkisi altında kalmasıdır (Stein, 1984, s. 55).

Aslında Megiser'in atasözlerine ilgisinin Türkçe gramerinden çok önceye dayandığını onun biyografisinden biliyoruz. Stein'in de yazısında ilk dipnotta Paskowicka-Rymkiewicz'e (Plaskowicka-Rymkiewicz, 1965) atfen verdiği açıklamaya göre Megiser'in *Paroemiologia Polyglottos* adlı bir derlemesi mevcuttur. Stein, aynı dipnotta 1605 (Leipzig) ve 1606 (Leipzig-Wittenberg) yıllarında yayımlanan bu nüshaları görmediğini belirtmektedir (Stein, 1984, s. 55).

Megiser'in *Paroemiologia Polyglottos* adlı eseri

H. Megiser hakkındaki Türkçe bilgiyi Dilâçar'dan ediniyoruz (1971, s. 200). 1553 yılında Stuttgart'ta doğmuş, 1616 yılında Avusturya'nın Linz şehrinde ölmüştür⁷. Bir asilzade olan Megiser tarihçi ve özellikle dilciliği ile öne çıkmıştır. Megiser'in hayatı ve eserleri Doblinger tarafından oldukça ayrıntılı bir şekilde ortaya konmuştur (Doblinger, 1905). Doblinger, 1571 yılında Tübingen Üniversitesinde Yunanca ve Latince öğrenimini tamamlayan, 1577 yılında aynı üniversitede güzel sanatlar alanında *magister* unvanını alan Megiser'in eserlerini de sıralamıştır (Doblinger, 1905, s. 477-8). Burada listelenenlere bakıldığında Megiser'in ilki 1579, sonuncusu ise ölümünden iki yıl sonra 1618 yılında çıkmak üzere toplam 41 adet eserin müellifi olduğu anlaşılmaktadır. Yazarın eserlerinin kendisi hayattayken ya da ölümünden sonra yapılan yeniden baskıları bu sayıya dâhil değildir.

Türkoloji alanında daha ziyade *Institutionum linguae turcicae libri quatuor* adlı grameri ile bilinen Megiser'in eserleri içinde *atasözü bilimi* açısından son derece önemli bir derlemesi de mevcuttur. Literatürde *Paroemiologia Polyglottos* adıyla bilinen eser, çeşitli Avrupa ve Asya halklarının atasözlerini *tematik* bir tasnif içerisinde sıralamaktadır. Eserde atasözleri 100 tema içerisinde sıralanmıştır. Diğer bir deyişle alfabetik bir düzen

⁷ Doblinger doğum tarihinin 1554 ya da 1555 olması gerektiğini söylemektedir (Doblinger, 1905, s. 433, 474).

söz konusu değildir. Çok dilli sözlük olma özelliği taşıyan bu çalışma ilk kez 1592 yılında Graz'da basılmıştır. Bu kitap daha sonra 1605 ve 1606 yılında genişletilmiş bir şekilde tekrar basılmıştır.

Kitabın 1592 yılında basılan ilk biçimi ΠΑΡΟΙΜΙΟΛΟΓΙΑΣ (*Paroimiologias*) şeklinde bir Yunanca bir üst başlığa sahiptir. Kitabın ilk baskısının kapağında yer alan tam ad ise şu şekildedir: ΠΑΡΟΙΜΙΟΛΟΓΙΑΣ, *Pars prima: qua continentur Sententiæ infligniores, EX OPTIMIS ET PROBATISSIMIS quibusque Græcæ & Latinæ linguæ scriptoribus, tam Poetis, quam Oratoribus, defumte, & in locos Communes digestæ, & cum Italarum, Gallorum, Germanorum, aliarumque Christiani orbis Nationum, Sententiofis Proverbys collatæ.* [Bundan sonra PP(x)].

Eserin, 1605 yılında Leipzig'te yapılan ikinci baskısının başlığında içerikte yapılan genişletmeye bağlı olarak değişiklik yapılmıştır. *Pareoemiologia Polyglottos: hoc est: PROVERBIA ET SENTENTIAE complurium linguarum. Ex Sacris Videlicet Hebraeorum fontibus, atq[ue] ex optimis ac probatissimis quibusq[ue] Graecæ & Latinæ linguæ scriptoribus, defumtae, & in Locos Communes digestæ: & cum Italarum, Hispanorum, Gallorum, Germanorum, Belgarum, Sclavonum, Arabum, Turcarum denique aliarumq[ue] Nationum sententiofis Proverbiis collatæ.* Eser, 240 sayfadan oluşmaktadır. [Bundan sonra PP(a)].

Pareoemiologia Polyglottos'un son baskısı 1606 yılında yine Leipzig'de yapılmıştır. [Bundan sonra PP(b)]. 1605 yılındaki baskı ile aynı başlığı taşımaktadır. Sayfalar 709'dan başlayarak numaralandırılmıştır. 772. sayfada eser sona ermektedir. [Bundan sonra PP(b)].

Kitabın Latince başlığında da görüldüğü gibi, 1592 yılına ait ilk baskıda Yunan ve Latin harfleri ile Yunan ve Latin şairleri ile filozoflarının özdeyişleri ve İtalyan, Galya, Alman ve diğer Hristiyan halklarının atasözleri yer almaktadır.

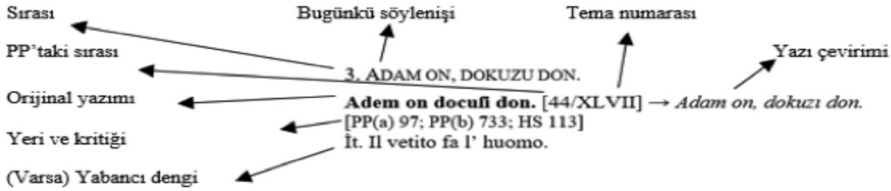
1605 yılındaki baskıda ise içerikte önemli ölçüde değişiklik yapılmıştır. Bu baskıda daha önceki iki yazı çeşidine ilave olarak İbrani alfabesi de eklenmiş ve kutsal Yahudi kaynakları da içeriğe dâhil edilmiştir. Bununla birlikte daha önceki baskıda yer almayan bazı halkların atasözlerinin de eklendiği görülmektedir. Bu yeni atasözleri İspanyol, Belçikalı, Sloven, Arap ve *Türklere* aittir. Yine bir başka değişiklik de bir önceki baskıda yer alan diğer Hristiyan halkları ibaresindeki dinî sıfatın kaldırılmış olmasıdır. Bu yeni baskıyla Megiser, Türkoloji ve Türk atasözü bilimi açısından son derece değerli bir malzeme ortaya koymuş olmaktadır.

Pareoemiologia Polyglottos'taki Türkçe Atasözleri

PP(x) kısaltmasıyla gösterdiğimiz *Pareoemiologia Polyglottos*'un 1592 yılındaki ilk baskısı Türkoloji açısından herhangi bir öneme sahip değildir. Zira bu baskıda herhangi bir Türkçe veri mevcut değildir. Türk atasözleri, eserin 1605 ve 1606 yılındaki sonraki baskılarında yer almaktadır. PP(a) ve PP(b)'de her ikisinde de aynıları olmak üzere toplam olarak 99 Türk atasözü mevcuttur. Bunların bir kısmı Megiser'in 1612 yılında yayımladığı gramerde tekrar yer almaktadır. Ancak gramerde tekrarlanan atasözleri herhangi bir tematik ya da alfabetik düzene sahip değildir. Gramerde yer alan atasözlerini inceleyen Stein da bu eserde sayfa numarası bulunmaması nedeniyle atasözlerini eserde geçtiği şekliyle sıralamıştır.

Eldeki yazı, Megiser'in *Pareoemiologia Polyglottos* adlı eserinde yer alan ve Türkçenin basılı ilk atasözü örnekleri olması bakımından Türk atasözü yazıcılığı açısından büyük öneme sahip olan atasözlerini ortaya koymaya amaçlamaktadır. Diğer taraftan Megiser'in gramerinde yer vermediği 11 atasözünün ilk tanığı olması da eserin değerini artırmaktadır. Atasözlerinin tematik bir düzende verilmiş olması da Türk atasözü bilimi açısından bir ilktir.

PP'deki atasözleri bugünkü söyleniş biçimlerinin alfabetik düzeni içerisinde sıralanacaktır. Her bir atasözü verilirken aşağıdaki şemada yer alan bilgilere yer verilmiştir.

Atasözünün sıra numarası, tarafımızca yapılan alfabetik dizime göre verilmiştir. Bugünkü söyleniş Türkçede cari olarak kullanılan ya da kullanılsa da orijinal şekil çerçevesinde tasarlanan cümlelerdir. Orijinal yazımı bölümü, atasözünün en eski tanığı olan 1605 tarihli PP(a) nüshasındaki yazılışı göstermektedir. PP'deki sırası, eserin orijinalinde yer almayan bir sıralamadır. Atasözlerinin eserde yer alış sırasına göre tarafımızca verilmiş bir numaradır. Roma rakamları ile verilmiş olan tema sırası, PP'de yer alan numaradır. Atasözlerinin temaları aşağıda verilen tablo ile karşılaştırılabilir. Yazı çevirimi söyleniş ortaya koymayı amaçlamaktadır. Yeri ve kritiği bölümünde atasözünün yer aldığı eser-baskı ve sayfa numarası ile birlikte farklı yazımların gösterilmesine çalışılmıştır. Burada HS kısaltması ile verilen numara sayfa sayısını değil, Megiser'in gramerindeki orijinal numara ve Heidi Stein'in makalesinde bu dizilişe bağlı kalarak verdiği sıra numarasıdır. Yabancı dengi satırında ise söz konusu atasözünün, varsa, PP'de "i." (→ aynı) kısaltması ile verilen dengi gösterilmektedir.

Yazının sonunda tablo şeklinde düzenlenmiş bir ek yer almaktadır. Bu tabloda, sırasıyla, PP'deki tema numarası, temanın Türkçe tercümesi, ilgili temanın PP'nin 1592, 1605 ve 1606 baskısındaki sayfa numarası ve ilgili temaya ait atasözlerinin tarafımızca yapılan alfabetik sıralamaya göre numarası yer almaktadır.

ATASÖZLERİ

1. ADAMDAN ADAMA FARK VAR.

Adamden Adama farkı vvar. [35/XXXII] → *Adamdan adama fark var.* [PP(a) 71; //farkı PP(b) 726; //arki bar.HS 17] İt. Da huomo à huomo è differenza.

2. ADAM NEYLE GELMİŞ, ONUNLA GİDER.

Adam neile gelmi schonungile gider. [64/LXI] → *Adam neile gelmiş onuñile gider.* [PP(a) 134; PP(b) 743; HS 104] Gall. L' humo come è venuto, cosi fene torna.

3. ADAM ON, DOKUZU DON.

Adem on docufl don. [44/XLVII] → *Adam on, dokuzı don.* [PP(a) 97; PP(b) 733; HS 113] İt. Il vetito fa l' huomo.

4. ADAM TEDBİR EDER, ALLAH TEALA TAKDIR EDER.

Adam tetbür eder allah tala tactür eder. [1/I] → *Adam tetbür eder allah tala taktür eder.* [PP(a) 2; Adem// PP(b) 709; //tetbur//, //tactur// HS 3] L. Yok

5. AKÇEYE HER NESNE MUTI EDER.

Actgaja hernesne mute ednu. [72/LXXVIII] → *Akçaya her nesne mute eder.* [PP(a) 168; PP(b) 751; //hernefne// HS 141] Pecunia obediunt omnia.

6. ARTIK ÇALIŞ İŞITMEYE, DİNLEMESİNE SÖYLEŞTENSE.

Artick tfchelis ifchitmege: dingle meghe foilecte niffe. [16/XXII] → *Artık çalış işitmege, dinlemege söyleştenise.* [PP(a) 40; PP(b) 719] L. Audiendi magis quam loquendi studioso esto Cave tibi a cane muto & aqua filente.

7. AŞIKARE DÜŞMAN YEĞDIR GIZLI DOSTTAN.

Afchikiaredufchmejeglurgisli doften. [21/XXV] → *Aşıkâredüşmenyegdurgizli dosten.* [PP(a) 49; Afchikiare dufchmen// PP(b) 721; //dufchmen jegdur// HS 81] L. Melius est hostem habere manifestum, quam amicum simulatum.

8. ATILAN OK DÖNMEZ.

Athlan ock dunmes. [17/XXII] → *Atilan ok dunmes.* [PP(a) 41; PP(b) 719; Atilan ock dumes. HS 180] L. la frezza tirata non torna.

9. ATINDAN INIP EŞEĞE BINDIR.

Atinden inup eşeğe bindur. [47/L] → *Atinden inup eşeğe bindur.* [PP(a) 106; PP(b) 735]

10. AT OĞURLANDIKTAN SONRA AHIR KAPISINI MI KAPARSIN?

At ogurlan ductan fora achür capıfsinimi caparffen. [8/XII] → *At ogurlanduktan sora ahür kapısını mı kaparsın.* [PP(a) 18; //capıfsimi// PP(b) 713; Ath ogurlan ductanfora achur capıfsimi// HS 202]

11. AYI KARIN DOYMAYNCA OYNAMAZ.

Ay carin domaynge oinamas. [87/XCI] → *Ay karın domayınca oynamas.* [PP(a) 210; PP(b) 762; HS 136] Vrfus, niñi şatur, non şaltat.

12. AYRIKLARA SENİN NICE KÂR ETSİN ÖĞÜDÜN, ÇÜN O OKUDUKLARINI KI SEN TUTMAZSIN.

Airucklere fenung nige khiar itfun vgudung: Tfchun ol okuduclarini gie fen tutmaffen. [33/XXXI] → *Ayruklara senün nice kâr itsün ögüdüñ. Çün ol okuduklarını ki sen tutmassın.* [PP(a) 68; Airucklere//, //khiar//, //okuduclarini//. PP(b) 726] Wie kan dein vermanung andern from men / weil du selbst dem / so du lifest/ nicht nachlebest.

13. AZACIKTAN ÇOK NESNE ÇIKAR.

Affacicten tfchokh nefnetschikhar. [9/XIV] → *Azacıktan çok nesne çıkar.* [PP(a) 22; //tfchokh nefnetschikhar. PP(b) 714; //nefnet schikhar. HS 79] L. Ex minimis initis maxima.

14. BALIK BAŞTAN KOKAR.

Baluck baschdan kokar. [32/XXXI] → *Baluk başdan kokar.* [PP(a) 68; Baluck//, //kokar. PP(b) 726; //baschdan Kokar. HS 59] L. Pifcis primum a capite putet.

15. BELASIZ BAL OLMAZ.

Bella fus, ball olmas. [45/XLVII] → *Belasuz bal olmaz.* [PP(a) 99; PP(b) 734; Bella fus ball olmas. HS 114] Vbi mel, ibi fel. Post gaudi a luttus. Post nubila Plabus.

16. BİR ÇIPLAĞI ON CEBELİ SOYAMAZ.

Bir zhiplaki on gebeli foyamat. [75/LXXIX] → *Bir çıplakı on gebeli soyamat* [d. soyamaz] [PP(a) 175; PP(b) 753; //zhiplak// HS 103]

17. BİR HELAL BIN HARAMDAN YEĞDİR.

Bir halal bin haramden jegdur. [79/LXXXII] → *Bir halal bin haramden yegdür.* [PP(a) 185; PP(b) 756; HS 62] Ein Pfennig mit recht / ist better denn tausent mit unrecht.

18. BİR KİMSE Kİ BİLDİ KENDİSİNİ, İNDİ TAHKİK BİLDİ TANRISINI.

Birkhim fekgi bildi gendüfsini, indi tachkhick vildi tangrifini. [41/XLI] → *Bir kimse ki bildi gendüsini indi tahkik bildi tañrısını.* [PP(a) 86; //fekgi//, //gendüfsini//, //tachkhick//, //trangrifini//. PP(b) 730; Bir Khim fekgi bildi gendüfsini, indi tachkhick bildi Tangrifini. HS 2] L. Qui femetipsum cognofcit, Deum suum agnofcit.

19. BÖYLE GÜÇ NESNE OLMAZ ANDAN Kİ ÇOK ÇALIŞMAGİLE BULASIN.

Boile gutfch neffne olmas andankhi tfchock tfchalifch magile bulaffen. [96/XCIX] → *Böyle güç nesne olmaz andan ki çok çalışmagile bulasen.* [PP(a) 236; PP(b) 769; //neßne//, //bulasfen. HS 75] Nihil tam difficile est, quin inquitendo inueftigari poßsit.

20. BUGÜN BİZE, YARIN SİZE.

Bu giun bife, farun life. [62/LXI] → *Bu gün bize, sarun [d. jarun] size.* [PP(a) 134; PP(b) 742; //bise// HS 91] Hodie mihi, cras tibi.

21. BUGÜNKÜ YUMURTA YARINKİ TAVUKTAN YEĞDİR.

Bu giunki imurta jarunki tauktan jegdur. [86/XC] → *Bu günkü imurta yarunki tauktan yegdür.* [PP(a) 206; //giunki//, //jarunki tauktan// PP(b) 761; Bujunki emurta jarunki tauktan jegdur. HS I-IV⁸] E meglio hoggi un vovo, che domani una gallina.

22. ÇOK KAZ KURDU DALAR.

Tfchok kas khurti dalar. [99/C] → *Çok kaz kurtı dalar.* [PP(a) 240; //kas khurti// PP(b) 770; HS 107] Molte oche anco un lupo morderando.

23. ÇOK SÖYLEYEN ÇOK YANILIR.

Tfchock fuoilejen: tfchock jangelur. [12/XXI] → *Çok söyleyen çok yanlışur.* [PP(a) 34; Tfchock//, //tfchock// PP(b) 717; HS 43]

24. DELİYE HERGÜN BAYRAM.

Dellie hergiun Bairam. [93/XCVII] → *Delî'e her gün bayram.* [PP(a) 230; PP(b) 768; HS 173] Ît. Il matto fa fempre fefta.

25. DOKUZ CEBELİ SOYAMADI BİR YALNIZ ACI.

Docus gebeli foyamadi bir jalangis agi. [74/LXXIX] → *Dokuz cebeli soyamadı bir yalañız aci.* [PP(a) 175; //ja langis// PP(b) 753; //gelebi//, //bit// HS 103(a)⁹]

26. DÜŞMANI HOR GÖRME.

Dufchmeni hor giorme. [69/LXXII] → *Düşmeni hor görme.* [PP(a) 159; PP(b) 749; Duschmeni// HS 26]

27. DÜŞMAN KARINCA İSE DAHI FİL YERİNE SAY.

Dufchmen karin geife dahi ful jerinefai. [70/LXXII] → *Düşmen karince ise dahi fül yerine say.* [PP(a) 159; //karin geife// PP(b) 749; Duschmen Karingeife dahi ful gibillfai. HS 27]

28. EFENDİNİN NAZARI, BAKIŞI ATLARI SEMİRTİR.

Effendinung nafari, bakhifchi atleri femirdur. [19/XXIII] → *Efendiniñ nazarı, bakışı atleri semirdür.* [PP(a) 43; //bakhifchi// PP(b) 720; //nasari, bakhischi// HS 80] L. Oculus Domini faginat equum.

29. EL ELİ YUR, İKİ EL YÜZİ YUR.

⁸ بُوْكَوْرِكُ بُوْمُوْرُطَهْ بَارِكِيْ طُوْرُطُنْ يَكُ سِنْدِي

⁹ Bu atasözü numaralandırılmamış. 103 numaralı atasözünün açıklaması içerisinde yer almaktadır.

El eli jur, ikhi el jufi jur. [28/XXVI] → *El eli yur, iki el yüzi yur.* [PP(a) 56; PP(b) 723; HS 29] İt. Vna mano laval altra, & le due la vano il vifo.

30. ELINLE KOYMADIĞINI ALMA, GÖTÜRME.

Ellungile khoma dungungi alma guturme. [80/LXXXIII] → *Eliñile komaduguñi alma, gütürme.* [PP(a) 188; Ellungil e khoma dungungi// PP(b) 756; //Khoma dungungi// HS 147] Qua non peşuijti ne tollas.

31. ESKİ DOST DÜŞMAN OLMAZ, OLURSA DÜRÜST OLMAZ.

Efcki doft, dufchman olmas, olurfe duruft olmas. [26/XXVI] → *Eski dost, düşman olmaz, olurse dürüst olmas.* [PP(a) 55; Efcki doft, dufchman olmas, olurfe duruft olmas. PP(b) 722] İt. Amico vecchio non farà maj nemico, & fe farà del tutto.

32. ESKİ DÜŞMAN DOST OLMAZ, OLURSA DÜRÜST OLMAZ.

Efcki dufchman, doft olmas, olurfe duruft olmas. [27/XXVI] → *Eski düşman, dost olmaz, olurse dürüst olmaz.* [PP(a) 55; Efcki// PP(b) 722; //duschmen, doft almas// HS 32] İt. Nemico vecchio non farà maj amico, & fe farà, non farà del tutto.

33. EVVEL VURAN OKÇUDUR, SONRA VURAN BOKÇU.

Euuel uran ockg dur fongra uran bocgi dur. [95/XCVIII] → *Evuel uran okcudur, soñra uran bokcudur.* [PP(a) 235; //ockg dur//, //bocgidur. PP(b) 769; Evuel uran ockg dur. Songra uran bocgi dur. HS 118]

34. GEÇMİŞ YAĞMURA KEPENEK TUTARSIN.

Getfchmifch jagmura kepeneck tutarffen. [7/XII] → *Geçmişyagmurakepenektutarsen.* [PP(a) 18; Getfchmifch jagmura kepeneck tutarffen PP(b) 713]

35. GÖMLEK KAFTANDAN YAKINDIR.

Giumleck khafftandan jakindur. [39/XXXIX] → *Gömlek kaftandan yakındur.* [PP(a) 82; Giumleck khafftandan jakindur. PP(b) 729; //Khafftandan// HS 56]

36. GÖRDÜN ZAMANE UYMADI İSEN, (SEN UY) ZAMANEYE.

Giordung faman e umadi vifen famaneye. [57/LVII] → *Gördüñ zamane umadi visen zamaneye.* [PP(a) 123; Giordung faman e umadi vifen famaneye. PP(b) 740] Vbi videris tempus feu accaționem tibi non inferuire, tu servi tempori.

37. GÜÇ OLANLAR HÜRMETLİDİR.

Gutfch olanler hurmeth lidur. [97/XCIX] → *Güç olanler hürmetlidir.* [PP(a) 238; //olander// PP(b) 770; //hurmethlidur. HS 131]

38. GÜZEL AVRAT HEM ŞARAP TATLI AĞUDUR.

Giufel auureth hem scharap tatlu agudur. [90/XCIV] → *Güzel avuret hem şarap tatlu agudur ~ agulerdür.* [PP(a) 218; PP(b) 764; Giufel//, //agulerdur. HS 101] Mulier formaşa & vinum dulcia faut venena.

39. HANDA AŞ ONDA HAZIR BAŞ, HANDA İŞ ONDAN SIVIŞ.

Handa afchonda hafur bafch, handa ifch ondan fififch. [89/XCII] → *Handa aş onda hazur baş, handa iş ondan sıfış.* [PP(a) 214; //fififch. PP(b) 763; //aşch onda hasur// HS 189] Wenn man ist / fol man gutauffen. Wenn man arbeit fol man fich davon machen.

40. HARAMDAN KAZANILAN HARAMA GİDER.

Haranden kafanilan harama gider. [78/LXXXII] → *Haramden kazanılan harama gider.* [PP(a) 185; //kafanilan// PP(b) 756; Haramden Khasanılan,// HS 61]

41. HELAKLIĞI İSTEYEN BULUR.

Helackhligi iften bulur. [52/LIV] → *Helakligi isten bulur.* [PP(a) 117; Helackhligi// PP(b) 738; //iftem// HS 51] L. Qui amat periculum in illo peribit.

42. HEP AZADELİK TEN YARAMAZRAK OLURUZ.

Hepafadalücden jaramafreckolurus. [59/LIX] → *Hepazadalukden yaramazrekoluruz.* [PP(a) 128; PP(b) 741; //afadalucden// HS 132] Deteriores omnes fumus licentia.

43. HER KİŞİ ECEL CAMINI NÜŞ EDER.

Herkifchi egel gamini nofcheder. [63/LXI] → *Her kişi ecel camını noş eder.* [PP(a) 134; Herkiſchi// PP(b) 742; Herkiſchi// HS 89] Quiuis homo mortis guſtauc? Poculum.

44. HER KİŞİ KENDİNİ YEĞ SEVER GAYRISINDAN.

Herkhifchi gendir yæg feufer gairiſinden. [38/XXXIX] → *Her kişi gendir [d. gendü] yeg sever gayrisinden.* [PP(a) 81; Herkhifchi//, //gairiſinden. PP(b) 729; Herkhischi//, //yeg//, //gairiſinden. HS 57] L. Proximus fum egomes mihi.

45. HER KİŞİYE KENDİ HUY, ADETI HOŞ GELİR.

Herkhifchie gendi hui, adetſchi hoſch gelur. [34/XXXII] → *Her kiſi'ye gendi huy, adetçi [d. adeti] hoş gelür.* [PP(a) 70; PP(b) 726; HS 142] Suum cuig pukrum est.

46. HER NE Kİ ALLAH'TAN GELİR HOŞ TUTMA GEREK.

Hernekhi allachtan gelur hoſch tutma gerek. [49/LIII] → *Her ne ki Allahtan gelür hoş tutma gerek.* [PP(a) 113; Hernekhi allachtan gelur hoſch tutma gerek. PP(b) 737] Alm. Was von Gott kömpt fol man mit freidden auffnemen.

47. HER NESNE ORAN İLE.

Herneſne oranille. [3/IV] → *Her nesne oranile.* [PP(a) 5; PP(b) 710; HS 14] L. Omnia cum mediocritate.

48. HER NESNE ZAMAN İLE.

Herneſte fem mile. [55/LVII] → *Her neste zamanile.* [PP(a) 121; PP(b) 739; Herneſte Samanile. HS 66] İt. Ogni coſa col tempo.

49. HER YERİN BİR TÖRESİ VAR.

Her jerung bir ture fi uuar. [68/LXIX] → *Her yerüñ bir türesi vuar.* [PP(a) 153; PP(b) 747; //tuze fi vuar. HS 178] İt. Ogni paeſe ha i ſuoi coſtumi.

50. HIRSIZ HIRSIZA YOLDAŞDIR.

Hirfiſ hirfiſſe joldaſe dur. [30/XXIX] → *Hırsız hırsıza yoldaşdur.* [PP(a) 63; PP(b) 724; HS 201] İt. Il trifto co'l trifto s' accorda.

51. HİLEYİ HİLE BOZAR.

Hiley hile boſar. [25/XXV] → *Hileyi hile bozar.* [PP(a) 52; PP(b) 723; Hileji hile boſar. HS 25] L. Fraus fraudem deſtruit.

52. HİZMET ETMEYİ ÖĞRENMEYEN EFENDİLİK DAHI EDEMEZ.

Hismeth itmege ugran mejen effendilück dahi edemeſ. [71/LXXXVII] → *Hizmet itmege ügrenmeyen efendilük dahi edemez.* [PP(a) 165; PP(b) 750; //effendiluck//, //edemeß.HS 22] Nemo recte Dominum agit, niſi antea miniſtri munia obierit.

53. İÇELİM DOLU DOLU, GİDELİM DELİ DELİ.

İtſchelum doli doli Gidelum deli deli. [88/XCI] → *İçelüm doli doli, gidelüm deli deli.* [PP(a) 211; PP(b) 762]

54. İT DIŞI, DOMUZ DERİSİ.

İt diſchi, domus deriſe. [31/XXIX] → *İt dişi, domuz derisi.* [PP(a) 64; PP(b) 725] İſp. A carne de lobo, diente de perro.

55. İTİKAT ETME KİMSEYE MADEM Kİ KİLEYLE TUZUN ALMAYASIN.

Etick hat itme khimſeje, madamkhi khüeleile tufin almajaſin. [20/XXIII] → *Eti- kat itme kimseye, madam ki kileile tuzun almayasın.* [PP(a) 44; Etick hat itme khimſeje,

madamkhi khüeleile tufin almajalßin. PP(b) 720; Etik hat itme khimfe e, madamkhi khueleile tufin almajaßin. HS 30] L. Nemini fidas, nifi cum quo prius modium falis abfumeris.

56. EVEN KANCIK GÖZSÜZ DOĞRURUR.

Eufen Khanghik giouş dogurur. [94/XCVIII] → *Even kancık gösüz dogurur.* [PP(a) 234; Eufen Khanghik// PP(b) 769; //giouş// HS 70] Canis feßtinans cæcos parit catulos.

57. İYİLİK EYLE DENIZE BIRAK, BALIK BILMEZSE HALIK BİLİR.

Eiluc Eile. degnifi brack balluck bilmefâ halick bilur. [2/II] → *Eylük eyle, deñizi bırak baluk bilmezsa halik bilür.* [PP(a) 3; //brack balluck//, //halick// PP(b) 709; Eiluc ejle, degnifi brack. Balluck bilmefâ Halick bilur. HS 191] L. fa bene, & buttalo mare: fe'l pefce non lo conofce, conofcerello il Creatore.

58. KANAAT TÜKENMEZ HAZINEDİR.

Khanath tucken mes hafinedür. [84/ LXXXIX] → *Kanat tükenmez hazinedür.* [PP(a) 197; PP(b) 759; //hafinedur. HS 219] Medico contentum eße, theßaurus est.

59. KENDİ ÖĞMEK KOKAR.

Gendi ugmekh khokhar. [40/XL] → *Gendi ügmek kokar.* [PP(a) 83; //khokhar. PP(b) 729; //khokhar. HS 140] L. Propria laus fordet.

60. KIŞTAN SONRA BAHAR OLU.

Khüfch danfora bahar olur. [46/XLVII] → *Kuşdan sora bahar olur.* [PP(a) 100; Khüfch danfora bahar olur. PP(b) 734; Khusch// HS 133] Ver hyemem Jequitut.

61. KIŞI KAZDIĞI KUYUYA AHIR KENDİ DÜŞER.

Khifchi khafdugi khuinge achür gendü dufcher. [23/XXV] → *Kişi kazduğı kuyinge [d. kuy'ya] ahur düşer.* [PP(a) 50; //khafdugi khuinge// PP(b) 721; Khischi khasdugi khuinge achur gendu duscher. HS 117]

62. KOCA EŞEK YORGA OLMAZ.

Roga efchek jorga olmas. [60/LX] → *Koca eşek yorga olmaz.* [PP(a) 131; //efchek// PP(b) 742; Koga Efchek jorga olmas.// HS I-IV¹⁰] Ein alter Esel gibt kein Zelter ab.

63. KORKAK BEZİRGAN FAYDA ETMEZ.

Khorkack paßirgian faida it mes. [51/LIV] → *Korkak bazirgân fayda itmez.* [PP(a) 115; Khorkack// PP(b) 738; Khorkak paßirgian faida itmes. HS 119, Korkak paßirgian faida itmes. HS I-IV¹¹] L. Timidus mercator non lucratur.

64. KURT TÜYÜNÜ DEĞİŞTİRİR, HUYUNU DEĞİŞTİRMEZ.

Curt tugin deifterur huini deiftirmes. [36/XXXIII] → *Kurt tügin de'işterür hu'nını de'işitirmez.* [PP(a) 72; PP(b) 727; //deifterur//, //deiftirmes. HS 161] İt. Il lupu muta il pelo, ma non la natura.

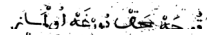

65. MASLAHATLARIN HAYIRLISI ORTASIDIR.

Maslachatlering hairlufsi orta fidur. [4/IV] → *Maslahatleriñ hayrlusi ortasıdur.* [PP(a) 6; Maslach atlering hair luffi// PP(b) 710; Maslach atlering hairlußi orta fi dur. HS 15]

66. MASLAHAT MALSIZ OLMAZ.

Mahaslat malfis olmas. [73/LXXVIII] → *Maslahat malsız olmaz.* [PP(a) 168; PP(b) 751] Sine pecunia nihil fit.

67. MÜDARA DOSTLUK GERÇEKLIK ADAVET BAĞLAR.

¹⁰
¹¹

Mudara doftlückh: gertfchecklük adauuet baglar. [10/XVIII] → *Mudara dostluk gerçeklük adavvet baglar.* [PP(a) 29; //doftlückh//, //gertfchecklük// PP(b) 716; Mudara doftluckh: gertfcheckluk// HS 154] L. Obsequium amicos, Veritas parit odium.

68. MUHABBET GÖRMEKTEN DOĞAR.

Muhabeth giormekden dagur. (91/XCV) → *Muhabet görmekten dogur.* [PP(a) 219; //giormekden// PP(b) 765; HS 135] Amor ex aspectu nascitur.

69. MÜFT SIRKE BALDAN TATLI.

Mufft fürckhe baldantatli. [77/LXXXII] → *Müft sürke baldan tatli.* [PP(a) 184; //fürckhe// PP(b) 755; //fürckhe Baldan tatli. HS 176] Der Essig den manamb sonst bekömpft / ist süsser denn honig.

70. MÜNASIP YOLDAŞ YOLDA BINIT YERINEDİR.

Munafsip Ioldafsch jolda binith jerinedur. [15/XXI] → *Münasip yoldaş yolda binit yerinedür.* [PP(a) 37; PP(b) 718; Munasip joldasch//. HS 139]

71. NEREDE DIŞ AĞRIR, ONDA DİL DOKUNUR.

Nerede difchagerür, onda dül docunur. [61/LX] → *Nerede dış agrur onda dül dokunur.* [PP(a) 132; PP(b) 742; Nerede dischagerur//, //dul// HS 127] Vbi quis dolet, ibi & manum habet.???

72. NICE SELAM VERİRSİN, ANCILAYIN SELAMINI ALIRSİN.

Nige felam vverurfcheng, angglain fel amunghi alurfchen. [13/XXI] → *Nice selam verürseñ, ancila^aın selamuñı alursen.* [PP(a) 35; //anglam// PP(b) 717; Nige felam vverurfcheng angllain felamunghi alurfchen. HS 93] L. Vt salutabis, ita refalutaberis.

73. NICE SELAM VERİRSİN, ANCILAYIN SELAMINI ALIRSİN.

Nige felam vverurfcheng, angllain felamunghi alurfchen. [29/XXVI] → *Nice selam verürseñ, ancila^aın selamuñı alursen.* [PP(a) 56; Nigè// PP(b) 723; Nige felam vverurfcheng angllain felamunghi alurfchen. HS 93] L. Vt salutabis, itare salutaberis.

74. ODDAN KORKAN TÜTÜNDEN SAKINSİN.

Odden khorkhan, tutunden fakhinfin. [53/LV] → *Odden korkan, tütünden sakınsın.* [PP(a) 118; //khorkhan//, //fakhinfin. PP(b) 738; Odden khorkhan//, //fakhinfin. HS 120] L. Qui timet ignem, fumum fugiat.

75. ÖLMÜŞ ADAMDAN ÖĞÜLMEK FAHİRDİR, HÜRMETTİR.

Vlmifch adamdan ugulmeck, fechirdur hurmetdur. [5/V] → *Ülmiş adamdan ügülmek, fehirdür, hurmetdür.* [PP(a) 8; //ugulmeck// PP(b) 712; Vlmisch adamden ugulmek// HS 150] L. Honestum est laudari à laudato viro.

76. ÖLÜYE BEDDUA YARAMAZ, SÖYLEME.

Vluje betua jaramas foilema. [42/XLII] → *Ülüye betua jaramaz, söylema.* [PP(a) 87; //foilema. PP(b) 730; //foilema. HS 78] L. Mortuo ne maledixeris.

77. SABIR EYLEMEK ŞENLİĞİN ANAHTARIDIR.

Sabur eylemeck schenligung an aachtaridur. [50/LIII] → *Sabur eylemek şenligüñ anahtaridur.* [PP(a) 113; Sabur eylemeck schenligung an aachtaridur. PP(b) 737; HS 177]

78. SARP SIRKE KENDİ KABINI ACITIR.

Sarb sürcke gendu khabin agidur. [22/XXV] → *Sarb sürke gendü kabın acidur.* [PP(a) 50; //sürcke gendo khabin// PP(b) 721; //fürke//, //khabin// HS 116]

79. SERÇEDEN KORKAN DARI EKMEZ.

Serge diru khorkan dari eckhmes. [54/LV] → *Sercedin korkan dari ekmez.* [PP(a) 119; //khorkan// PP(b) 739; //khorkan// HS 187] Alm. Wer die Sparken fürcht / wird keinen hass feen.

80. SIRRININ SAKLAMAYINCA SANA KIM YOLDAŞ OLSUN?

Sierinung sacklamainge fanga khim joldafch olur. [18/XXIII] → *Sirinuñ saklamañince saña kim yoldaş olur.* [PP(a) 42; //sacklamainge fange khim joldafch olur? PP(b) 719; //sacklamainge//, //joldascholdur. HS 185] L. Se tu non celi i tuoi secreti, chi ti farà compagno?

81. SÖZ SÖYLEMEK AVRATLARINDIR, İŞLEMEK ERLERINDİR.

Sois foilemeck avuretlenrungdar ifchlemek erlerungder. [11/XIX] → *Söz söylemek avuretleriñder işlemek erleriñder.* [PP(a) 32; //foilemeck//, //ifchlemeck// PP(b) 716; //foilemeck avuretlenrung der ischlemek// HS 40]

82. ŞÖYLE KOLAY HIÇ NESNE YOKTUR KI, ANDAN GÜÇ OLA KI İSTEMEYİP EDESİN.

Schoile kholai hitfch nefte jockdur andankhi gutfcholakhi iftemejup edeffen. [82/ LXXXVII] → *Şöyle kolay hiç neste yokdur andan ki güç ola ki istemeyüp edesen.* [PP(a) 196; //kholai//, //jockdur andankhi gutfcholakhi// PP(b) 758; Schole kholai hitfch nefte//, //iftemejup edeffen. HS 76]

83. TAGYIR-I ADET GAYET MÜŞKÜLDÜR.

Tagyri adeth gajet mifchkhiuldur. [58/LIX] → *Tagyir-i adet gayet müşküldür.* [PP(a) 128; //mifchkhiuldur. PP(b) 741; //mischkhiuldur. HS 186] Mutare consuetudinem difficilimum est.

84. TEZ VEREN İKİ KERE VERİR.

Tes uueren ikhi kheret uurerum. [81/LXXXV] → *Tez veren iki keret verum [d. verür].* [PP(a) 192; //kheret// PP(b) 758; //vveren//, //vverum. HS 138] Bis dat qui cito dat.

85. TILKİLEŞSEN DAHI TILKİLEN.

Tülkhüleşsen dahi tülkhülen. [24/XXV] → *Tülküleşsen dahi tülkülen.* [PP(a) 51; Tülkhüleşsen dahi tülkhülen. PP(b) 722] L. Cum vulpe vulpinare.

86. UNUTMA ÖLÜMÜ DAIM ANADUR. BUGÜN BANA İSE YARIN SANADIR.

Onutma ülüm daim angadur. Bu giun bangaiife jarin fangadur. [65/LXI] → *Onutma ülüm daim añadur. Bu gün bañaise jarin sanadur.* [PP(a) 136; PP(b) 743; Onutma ulum dahim angadur: Bugiun bangaisife jarin fangadur. HS 90] Mortem haud obliviscere nam femperhodie mihi, cras tibi.

87. VAY OL EVE HANDE TAVUK ÖTER HOROZ DINLER.

Vai al efe hande tavek uter horos dingler. [92/XCVI] → *Vay al efe hande tavık üter horoz diñler.* [PP(a) 227; PP(b) 767; HS 194]

88. YALNIZ TAŞ DUVAR OLMAZ.

Ialagnus tafch diver olmas. [98/C] → *Yalañuz taş divar olmaz.* [PP(a) 239; PP(b) 770; //tasch divar// HS 109] Vna pietra non fa il muro.

89. YAÑSAĞI SAĞIR SIKER.

Jangfchagi fağür sücker. [14/XXI] → *Yañsağı sağur süker.* [PP(a) 37; PP(b) 718; Jangfchagi fağur fückler. HS 42]

90. YARAMAZDIR BİLMEYENE İYİLİK ETMEK.

Iaramas dur bil mejene eyluck itmeck. [83/LXXXVIII] → *Yaramazdur bilmeyene eylük itmek.* [PP(a) 197; //eyluck itmeck. PP(b) 759; //bilmejene eylukitmek. HS 112] Iuvenal. Ingrato feruire nefas.

91. YARAR AT MAHMUZA İHTİYACI YOKTUR.

Iarar ath machmufe ichtiagi joctur. [66/LXV] → *Yarar at mahmuze ihtiyacı yoktur.*
[PP(a) 145; PP(b) 745; HS 145] A caval che corre non bifogna fprone.

92. YASAK OLANA DAHI ZIYADE ARZU KOPAR.

Iafack olana dahifiade arfukhopar. [37/XXXIV] → *Yasakolana dahizvade arzukopar.*
[PP(a) 72; //khopar PP(b) 727; Iasack//, //fiade arfu khopar. HS 55]

93. YAZILAN GELİR BAŞINA.

Iazilon Gelur Bafsina. [6/X] → *Yazilon [d. Yazılan] gelir başına.* [PP(a) 14; //Baflina PP(b) 712; //gelur başına HS. 5]

94. YEMİŞTEN AĞACI BİLİNİR.

Jemifchden agatfi bilenur. [43/XLV] → *Yemişden ağacı bilinür.* [PP(a) 92; PP(b) 732; Jemischden agatfi bilemur. HS 19] *Den baum kennt man ben den Früchten.*

95. YORGANINA GÖRE KÖSÜN.

Iorganunge giore khiofun. [85/LXXXIX] → *Yorganuñe göre kösün.* [PP(a) 201; //khiofun. PP(b) 760; //khiofun. HS 86] *İt. Bifogna distenderfi, quanto è lungo il lenzuolo.*

96. YUVARLANAN TAŞA YOSUN YAPIŞMAZ.

Iuuarlanantafchajoffunjapifchmas. [67/LXVIII] → *Yuvarlanantaşayosunyapışmaz.*
[PP(a) 151; PP(b) 747; Iuvvar lauan tascha joffun japischmas. HS 129]

97. YÜZ TASA BİR BORCU ÖDEMEZ.

Ius taffa bir bortfchi udermes. [76/LXXXI] → *Yüz tasa bir borcu üdemez.* [PP(a) 178; //ubermes. PP(b) 754; //taffa//, //bortfchi// HS 98] *İt. Centro carri di penfier non pagano un debito.*

98. ZAMANA UYMAK GEREK.

Semani vimak gerekh. [56/LVII] → *Zemeni uymak gerek.* [PP(a) 121; //gerekh. PP(b) 739; Semeni vimak gerekh. HS 68] *Seruiendum est tempori.*

99. ZİYAN OLANLAR ÖĞRETİRLER.

Sian onanler ugreduler. [48/LIII] → *Zivan olanler ügredürler.* [PP(a) 112; PP(b) 737; //ugredürler. HS 21]

İlk Kez Paroemiologia Polyglottos'ta Tanıklanan Basılı Atasözleri

Megiser'in PP'de verdiği ve yukarıda sıralanan atasözlerinin önemli bir kısmı kendisinin daha sonra yazdığı gramerde de yer almaktaydı. Ancak burada verilen bir kısım atasözünün daha sonraki gramerde yer almadığı yapılan karşılaştırma ile ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu atasözleri basılı olarak ilk kez burada tanıklanmaktadır. Bu atasözlerini şöyle sıralayabiliriz:

i. *Artık çalış işitmeye, dinlemeye söyleştense.* [s. 6.]

ii. *Attan inip eşeğe bindir.*

Attan indi, eşeğe bindi (Şinasi, 2003, s. 63). Attan indirip eşeğe bindirdiler. (Attan indi, eşeğe bindi.) (Ahmet Vefik Paşa, 2005, s. 107)

iii. *Ayrıklara senin nice kâr etsin öğüdüñ, çün o okuduklarını ki sen tutmazsın.*

iv. *Eski dost düşman olmaz, olursa dürüst olmaz.*

Eski dost düşman olmaz, yenisinden vefa gelmez (Şinasi, 2003, s. 114). Eski dost düşman olmaz, yeni dosttan hayır gelmez (Ahmet Vefik Paşa, 2005, s. 139). Eski dost düşman olmaz; olsa da yakışmaz (yaraşmaz) (Albayrak, 2009, s. 428)

v. *Geçmiş yağmura kepenek tutarsın.*

Geçmiş yağmura kepenek alub çapınma (İzbudak, 1936, s. 37). Geçmiş yağmura kebe tutma. Geçmiş yağmura kepenek alıp çapınma. Geçmiş yağmura kepenekle koşma. (Albayrak, 2009, s. 465)

vi. *Gördün zamane uymadı isen, (sen uy) zamaneye.*

Zaman sana uymazsa sen zamana uy. (Şinasi, 2003, s. 240; Ahmet Vefik Paşa, 2005, s. 218)

vii. *Her ne ki Allah'tan gelir hoş tutma gerek.*

Allah'tan gelene kul da razı (Ahmet Vefik Paşa, 2005, s. 101)

viii. *İçelim dolu dolu, gidelim deli deli.*

ix. *İt dişi, domuz derisi.*

İt dişi toğuz derisine (İzbudak, 1936, s. 64), İt dişi, domuz derisi (Şinasi, 2003, s. 155). İt dışına domuz derisi (Ahmet Vefik Paşa, 2005, s. 160)

x. *Maslahat malsız olmaz.*

xi. *Tilkileşsen dahi tilkilen.*

Sıralanan atasözleri, kendilerinden daha önceki yazma derlemeleri ile karşılaştırıldıklarında bunlardan, (v) ve (ix) numaralı olanlarının daha önceki bir tarihte kayıt altına alındıkları anlaşılmaktadır. (ii), (iv), (vi), (vii) numaralı olanların ise daha sonraki derlemelerde kendilerine yer buldukları görülmektedir. (i), (iii), (viii), (x) ve (xi) numaralı atasözlerinin ise önceki ve sonraki kaynaklarda yer almadıkları, dolayısıyla bu eserin söz konusu atasözlerinin tanıklandığı biricik eser olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Türk atasözü bilimi çalışmalarının günümüzde henüz olması gereken seviyede bir ilgi görmediği ortadadır. Türkiye Türkleri ve Türkçesi gibi tarihsel derinliğe sahip bir alana ait atasözlerinin alan çalışmasının ilk basamağı olan kayıt altına alınması aşamasında bile büyük eksikliklerin mevcut bulunduğu bilinmektedir. Zaman içerisinde pek çok atasözünün kullanımdan düştüğü ortadayken bunların derlenmeleri konusunda ciddi, kurumsal bir çabadan söz edemiyoruz.

Türkiye Türkçesi atasözlerinin derlenmesinde ilk basamak daha önce yapılmış kayıtların bir araya getirilmesi olmalıdır. Bu şekilde yapılacak tarihsel bir derlem (*corpus*), derlemesi yapılan herhangi bir atasözünün daha önce kayıt altına alınıp alınmadığının tespitine bağlı olarak tarihsel derinliğini ortaya çıkarabileceği gibi ilk kez tespit edilip edilmediğini de belirlemeye imkân sağlayacaktır.

Türkiye Türkçesinin atasözlerinin derlemeni oluşturmada başvurulması gereken en önemli kaynaklardan birisi de hiç şüphesiz transkripsiyon metinleri olmalıdır. Pek çok durumda elde metin bulunmaması, bulunanların da çoğu zaman tarih kaydına sahip olmaması nedeniyle özellikle atasözlerinin tarihlendirme de bu kaynakların sağlayacağı katkı kimi durumlarda kilit rol oynayacaktır.

Megiser, Türkiye Türkçesi atasözleri bilimine gerek gramerinde derlediği gerekse çok dilli atasözü kitabında verdiği tanıklarla çok önemli bir katkı sunmuştur. Her ne kadar gramerinde iki yüzden fazla atasözüne yer vererek bu atasözlerini, kimi zaman ilk kez, kayıt altına almışsa da, PP adlı eseri de kendisinin alana katkısı bakımından son derece değerlidir. Türkiye Türkçesinin yanı sıra pek çok halka ait atasözlerini ihtiva eden bu

atasözü kitabı; i) atasözlerinin bilimsel bir çabayla toplanma örneği olma, b) atasözlerinin belirli temalar çerçevesinde tasnif edilmesi, c) farklı halkların ortak yargı ve değerlere sahip olabileceğini göstermesi bakımından genel atasözü bilimi çalışmaları bakımından da son derece önemlidir.

PP'nin Türk atasözü bilimi çalışmaları açısından kimi önemli yönlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. PP, Türk atasözlerinin basılı ilk derlemesidir.
2. PP, Türk atasözlerinin Latin harfli ilk derlemesidir.
3. PP, Türk atasözlerini tematik olarak tasnif eden ilk derlemedir. Megiser, kurguladığı tematik sistem çerçevesinde Türk atasözlerini büyük bir başarı ile tasnif etmiştir.
4. PP, verdiği atasözlerinin çok büyük bir kısmının ilk kaydını gösterme özelliğine sahiptir. Bu bakımdan eserde geçen atasözlerinin büyük bir kısmı 1605 yılına tarihlendirilmektedir.
5. PP'de yer alan bir kısım atasözü ilk kez bu eser sayesinde kaydedilmiştir.
6. PP'de yer alan atasözlerinin bir kısmı ilk ve son kez bu eserde kaydedilmiştir.
7. Megiser'in gramerinde yer almayan atasözleri, dönemin dil incelemeleri korpusuna katkı sağlamaktadır.

Türk atasözü bilimi açısından son derece büyük bir öneme sahip olduğu anlaşılan bu eserin yanı sıra transkripsiyon metinlerinde yer alan atasözlerinin bilimsel yayınlarla ortaya çıkarılması gerek tarihsel atasözü bilimimiz, gerekse halk kültürümüz gerekse de dilbilimsel çalışmalarımız için kritik bir ödevdir.

Kaynakça

- Ahmet Vefik Paşa. (2005). *Atalar Sözü: Müntehabât-ı Durub-ı Emsâl*. (R. Duymaz, Dü.) İstanbul: Gökkuşe Yayınları.
- Aksulu, N. M. (1998). *Mohaç Esiri Bartholomaeus Georgievic (1505-1566) ve Türklerle İlgili Yazıları*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Albayrak, N. (2009). *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*. İstanbul: Kapı Yayıncılık.
- Bayraktar, F. (2002). Türkçede Komşu Kelimesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (1), 19-65.
- Boratav, P. N. (1954). Quatre-vingt quatorze proverbes turcs de XVe siècle, restés inédits. *Oriens*, 7 (2), 223-249.
- Caferoğlu, A. (1930). Orhun Abidelerinde Atalarsözü. *Halk Bilgisi Haberleri*, 1 (3), 11-14 (43-46).
- Ceyhan, Â. (2011). Bazı Yazma ve Basma Türk Atasözü Derlemeleri. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi. Sözlük Özel Sayısı* (4), 175-225.
- Dilâçar, A. (1971). 1612'de Avrupa'da Yayımlanan İlk Türkçe Gramerinin Özellikleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1970*, 197-210.
- Doblinger, M. (1905). Hieronymus Megisers Leben und Werke. *Mittheilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, XXVI (1), 431-478.
- Fiedler, S. (2014). Proverbs and Foreign Language Teaching. H. Hrisztova-Gotthardt, & M. A. Varga içinde, *Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies* (s. 294-325). Berlin: De Gruyter.
- Georgieuiş, B. (1567). *De Tvrcarvm Moribvs Epitome*. Lvgdvni: Apvd Ioan. Tornaesivm.
- Hartmann, R., & James, G. (2002). *Dictionary of Lexicography*. London-New York: Routledge.
- Heffening, W. (1942). *Die Türkischen Transkriptionstexte des Bartholomaeus Georgievits aus den Jahren 1544-1548*. Leipzig: Kommissionsverlag F. A. Brockhaus.

- İzbudak, V. (1936). *Atalar Sözü*. İstanbul: Türk Dil Kurumu.
- Majda, T. (1976). Present State and perspectives of the Studies of Ottoman Turkish Linguistic Moments in Phonetic Transcription (non-Arabic Scripts). A. Gallota içinde, *Studi Preottomani e Ottomani* (s. 179-189). Napoli: Istituto Universitario Orientale.
- Norricks, N. R. (2014). Subject Area, Terminology, Proverb Definitions, Proverb Features. H. Hrisztova-Gottthardt, & M. A. Varga içinde, *Introduction to Proverbiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies* (s. 7-27). Berlin: De Gruyter.
- Oy, A. (1972). *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Plaskowicka-Rymkiewicz, S. (1965). Etat des recherches concernant la parémiographie et la parémiologie qurques. *Rocznik Orientalistyczny*, XVIII (2), 59-74.
- Sertkaya, O. F. (1983). Eski Türk Atasözleri Üzerine. *Şükrü Elçin Armağanı* (s. 275-291). içinde Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Sertkaya, O. F. (1991). Zwei Sprichwörter in den Köktürkischen Inschriften über die Kaganwahl bei den Alttürken. B. Brendemoen içinde, *Altaica Osloensia: Proceeding from the 32nd Meeting of the Permanent International Altaistic Conference (Oslo, June 12-16, 1989)* (s. 287-293). Oslo: Aschehoug AS.
- Stein, H. (2000). 17. Yüzyıla Ait Bir Türk Atasözü Koleksiyonu. (V. Coşkun, Dü.) *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, 1 (2).
- Stein, H. (1984). Eine Türkische Sprichwortsammlung des 17. Jahrhunderts. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum*, XXXVIII (1-2), 55-104.
- Şinasi. (2003). *Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye*. (S. Beyzadeoğlu, Dü.) İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Yağmur, Ö. (2014). Erken Dönem Türkçe Transkripsiyon Metinleri ve Bunların Dil Araştırmaları Açısından Önemi. *FSM İlmî Araştırmalar* (4), 201-217.
- Yağmur, Ö. (2016). Mohaç Esiri Bartholomeo Georgieviz'in Türklerle İlgili Kitabı: De Turcarum Moribus Epitome (1553). *Uluslararası Türkçenin Batılı Elçileri Sempozyumu Bildirileri (5-6 Kasım 2012 İstanbul)* (s. 201-216). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Zieme, P. (1991). Notizen Zum Altürkischen Sprichwortschatz. B. Brendemoen içinde, *Altaica Osloensia: Proceeding from the 32nd Meeting of the Permanent International Altaistic Conference (Oslo, June 12-16, 1989)* (s. 401-409). Oslo: Aschehoug AS.

EK: PP’de Uygulanan Tasnif Sistemi, Bunların Baskı Yıllarına Göre Yerleri ve İlgili Tema İçinde Verilen Türk Atasözleri

TEMA NO	TEMA	PP(x) (1592)	PP(a) (1605)	PP(b) 1606	TEMAYA AIT ATASÖZÜNÜN SIRASI
I	<i>Tanrı</i>	9(a)	1	709	4
II	<i>Tanrıya bağlılık</i>	9(b)	2	709	57
III	<i>Erdem</i>	10(a)	4	709	
IV	<i>Tarz, sıradanlık, uyum</i>	10(b)	5	710	47, 65
V	<i>Ün</i>	11(a)	7	710	75
VI	<i>Günah</i>	11(b)	8	711	
VII	<i>İlahi adalet</i>	12(a)	9	711	
VIII	<i>Zaman her şeyi ortaya çıkarır</i>	12(b)	11	711	
IX	<i>Hayatın sonu</i>	13(a)	12	712	
X	<i>Kader; geri alınmazlık, gereklilik</i>	13(b)	14	712	93
XI	<i>Bilinç</i>	14(b)	15	712	
XII	<i>Temkin; geç önlem zararlıdır</i>	14(b)	17	713	10, 34
XIII	<i>Fikirli yabancı tehlikelidir</i>	15(b)	19	713	
XIV	<i>Basiret, olgun çözüm; ilkeler; küçük başlangıçlar; İlke</i>	16(a)	20	714	13
XV	<i>Herkes her zaman akıllı olmaz.</i>	17(b)	24	715	
XVI	<i>Başkalarının fikirleri</i>	18(a)	25	715	
XVII	<i>Aptal, aptallık, cehalet</i>	18(a)	26	715	
XVIII	<i>Gerçek</i>	19(a)	29	716	67
XIX	<i>Doğruluk, ahde vefa, yalancı şahitlik</i>	19(b)	30	716	81
XX	<i>Yalan</i>	20(b)	33	717	
XXI	<i>Gevezelik</i>	21(a)	33	717	23, 70, 72, 89
XXII	<i>Sessizlik</i>	22(a)	38	718	6, 8
XXIII	<i>Ortaya çıkmamak; saflık, kuşkuculuk</i>	23(a)	41	719	28, 55, 80
XXIV	<i>Mürailik, dalkavukluk, sahte arkadaşlar.</i>	24(b)	46	720	
XXV	<i>Sahtekârlık; hilekâr ve kötü insanlar; ihanet</i>	25(b)	49	721	7, 51, 60, 78, 85
XXVI	<i>Gerçek dostluk</i>	26(b)	53	722	29, 31, 32, 73
XXVII	<i>Düşkün arkadaş</i>	28(a)	57	723	
XXVIII	<i>Kötü toplum</i>	29(a)	59	723	

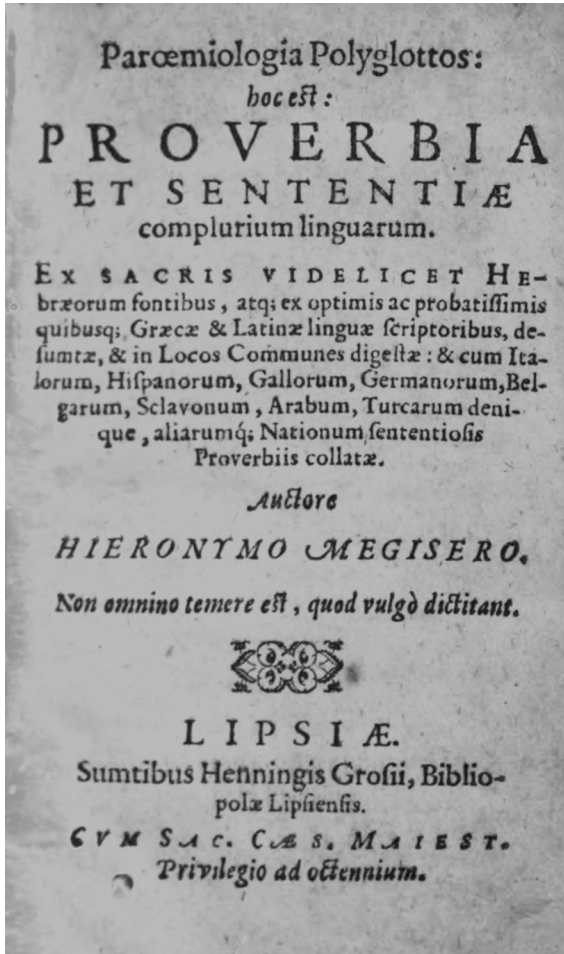
XXIX	İşlerin benzerliği; benzerler arasındaki arkadaşlık	30(a)	62	724	50, 54
XXX	Ebeveyn ve çocuk benzerliği; doğal sevgi	31(a)	65	725	
XXXI	Örnek	32(a)	67	725	12, 14
XXXII	İşlerin farklılığı; kendi içinde güzellik	32(b)	69	726	1, 45
XXXIII	Doğa	33(b)	71	726	63
XXXIV	İnsan iradesinde kötülük	34(a)	72	727	92
XXXV	Memnuniyetsizlik, kıskançlık	34(a)	73	727	
XXXVI	Hırs, açgözlülük	35(a)	75	727	
XXXVII	Gurur, övünme	35(a)	75	728	
XXXVIII	İyi şeylerin gururu gaddarlığı besler	36(b)	79	728	
XXXIX	Kendini sevmek	37(b)	81	729	35, 44
XL	Kendinin şarkısı	37(b)	82	729	59
XLI	Başkalarını kritik; kendini bilme	38(a)	84	730	18
XLII	İftira; şüphe	39(a)	86	730	76
XLIII	Kimse suçsuz değildir	39(b)	88	731	46
XLIV	Merak	40(a)	89	731	
XLV	Aklın kelime indeksi; dış görünüşten karakter tespiti	40(b)	91	732	94
XLVI	Biçim, endam; elbise	41(b)	94	732	
XLVII	İnsan ilişkilerinde zayıflık ve kararsızlık	42(b)	97	733	3, 15, 64
XLVIII	Haz, kutsal, mutluluk, iyi talih	43(b)	100	734	
XLIX	Mutsuzluk, kötü talih	45(a)	103	735	
L	Daha kötüsü, kötünün iyisi	45(b)	106	735	9
LI	Umut	46(a)	107	736	
LII	Öfke; tehdit; bitmeyen kötülük	46(b)	108	736	
LIII	Sıkıntı, kuvvet ve cesaret	47(b)	110	736	77, 99
LIV	Güç, cesaret, mukavemet	48(b)	114	737	41, 62
LV	Çekingenlik, kaygı	49(b)	117	738	74, 79
LVI	Teselli	50(b)	120	739	
LVII	Şenlik zamanı; özel zaman; zaman değişir	51(a)	121	739	36, 48, 98
LVIII	Çocukluk zamanında zihin	52(a)	124	740	
LIX	Çocuk eğitimi	52(b)	125	740	42, 83
LX	Yaşlılık; sağlık; hastalık	54(a)	129	741	61, 71

NECMETTİN HACİEMİNOĞLU HATIRA KİTABI

LXI	Ölüm	55(b)	133	742	2, 20, 43, 86
LXII	<i>Tabip, tababet</i>	57(a)	138	743	
LXIII	<i>Hâkim, hüküm; adalet, adaletsizlik</i>	58(a)	140	744	
LXIV	<i>Asil hayat</i>	59(a)	143	745	
LXV	<i>Açılık</i>	59(b)	144	745	91
LXVI	<i>Avcılık</i>	60(a)	146	746	
LXVII	<i>Denizcilik</i>	61(a)	148	746	
LXVIII	<i>Seyahat</i>	61(b)	150	747	96
LXIX	<i>Çeşitli halkların nitelikleri ve usulleri</i>	62(b)	153	747	49
LXX	<i>Vatan</i>	63(a)	154	748	
LXXI	<i>Ticaret</i>	63(b)	155	748	
LXXII	<i>Barış, uyum</i>	64(a)	157	748	26, 27
LXXIII	<i>Savaş, ordu</i>	64(b)	157	749	
LXXIV	<i>Tarım, köylülük</i>	65(a)	159	749	
LXXV	<i>Sınıf soyluluğu</i>	65(b)	160	749	
LXXVI	<i>Kölelik; özgürlük</i>	66(a)	162	750	
LXXVII	<i>Efendi; yüksek görevliler</i>	67(a)	164	750	5, 52
LXXVIII	<i>Zengin, zenginler; servet</i>	68(a)	167	751	66
LXXIX	<i>Yoksulluk, zaruret</i>	69(a)	171	752	16, 25,
LXXX	<i>Yoksulluk çok şey öğretir; karakter</i>	71(b)	177	754	
LXXXI	<i>Borçlu</i>	72(a)	178	754	97
LXXXII	<i>Açgözlülük, para hırsı</i>	72(b)	180	755	17, 40, 69
LXXXIII	<i>Hırsızlık</i>	75(a)	187	756	30
LXXXIV	<i>Savurganlık</i>	75(b)	189	757	84
LXXXV	<i>Nezaket, insanîyet</i>	76(a)	191	757	
LXXXVI	<i>Hediye</i>	77(b)	194	758	
LXXXVII	<i>Arzu</i>	78(a)	195	758	82
LXXXVIII	<i>Şükür, nankörlük; azarlama</i>	78(b)	196	759	90
LXXXIX	<i>Tutumluluk, ölçülü olma</i>	79(b)	199	759	58, 95
XC	<i>Ekonomi ve mülkiyet ile ilgili</i>	80(b)	203	760	21
XCI	<i>Düzenli hayat; şarap, sarhoşluk, ölçsüzlük</i>	82(a)	207	761	11, 53
XCII	<i>İhtiras, doyum, doymazlık</i>	84(b)	213	763	39
XCIII	<i>Tevazu</i>	85(a)	216	764	
XCIV	<i>Şehvet, zina</i>	86(a)	218	764	38

XCV	<i>Sevgi</i>	86(b)	219	765	68
XCVI	<i>Zevce, karı koca</i>	88(a)	224	766	87
XCVII	<i>Tembellik, haylazlık</i>	90(b)	229	768	24
XCVIII	<i>Gecikme, acele, erteleme</i>	91(a)	232	768	33, 56
XCIX	<i>Emek, çaba; gayret sevince döner</i>	92(b)	235	769	19, 37
C	<i>Sayı; çokluk</i>	94(a)	239	770	22, 88

EK:

H. Megiser'in eserinin 1605 yılı baskısının kapağı

BOŞNAK HALKININ ORTAK BELLEĞİ BAĞLAMINDA MOSTAR KÖPRÜSÜ

Yrd. Doç. Dr. Ömer AKSOY
Trakya Üniversitesi

Fransız İhtilali sonrası Avrupa’da temeli kan ve köken birliğine dayanmak suretiyle bazı inanç ve kültür unsurlarının sentezi neticesinde şekillenen etnisite kavramının ortaya çıkışı sürecini, modern ulus devletlerin doğuşu takip etmiştir. Aynı kökene mensup olan insan grupları, ulusal kimliğin inşası bağlamında “millî” olarak adlandırdıkları bir takım soyut-somut değerler sisteminin ana çerçevesini çizdiği ulus kavramı içerisinde kendilerini tanımlamışlardır.¹ Bazı simgeler, çizilen ulus çerçevesi kapsamında grup üyelerini bir arada tutan, birbirine bağlayan, diğer gruplardan ayıran ve hatta üstün tutan soyut bir bağ olarak sembolleşmiştir. Bu semboller ulusu meydana getiren tüm grup üyeleri tarafından benimsenmek suretiyle ortak bellek olarak adlandıracağımız kültürel değerler bütünü oluşturmuştur.

Ulusların ortak belleğinin, günümüze ulaşan önemli mümessillerinden bir tanesi, yapımları çok eski dönemlere dayanan veyahut yapımları yeni olsa dahi ulusların tarihinde vuku bulan önemli hadiseler ile ilişkilendirilmek suretiyle ulusun ortak hissiyatının bir parçası mahiyetini kazanmış olan² tarihî yapılarıdır. Bu anlamda dünya üzerinde yaşayan birçok toplumda, ulusal varlığa, birliğe ve bütünlüğe çağrışım yapan, ulusu meydana getiren bireylerin belleklerinde müşterek bir ideali temsil etmesi hasebiyle millî bir karakteri haiz olan yapıların mevcut olduğunu görmekteyiz. Bunlar, toplum ile alakalı birtakım kültürel imgelere sahiptir ve toplumun ortak belleğini simgeleyen tarihî yapılar denilince akıllara eski bir taş köprü, bazen bir cami veyahut bir saat kulesi gelebilir. Ortak vasıfları ise ulusların tarihlerinin suskun tanıkları olarak onlarla özdeşleşmiş olmalarıdır. Bu yapıların ekserisinin inşa edilmiş amacı öncelikle toplumun dinî, ekonomik, sosyal ve benzeri

¹ Fransız İhtilali sonrasında gelişen Milliyetçilik hareketleri ve belirli etnik kategorilerin sınırlarını yeniden belirlediği modern ulus kavramı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Anthony Smith, *Millî Kimlik*, (Çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yay., İstanbul, 2014. Aynı dönemde Balkanlarda ve Bosna Hersek’te gelişen ulusçu hareketler ve Boşnak ulus kimliğinin oluşumu ile ilgili bk. Kemal Karpat, *Balkanlar’da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.

² Kazan’da bulunan ve yapımı çok yeni olan Kul Şerif Cami, Rusların Kazan’ı işgali sırasında öğrencileri ile birlikte göstermiş olduğu destansı mukavemetle anılan Kul Şerif adına inşa edilmiş ve günümüzde İdil-Ural Tatarlarının ortak belleğini sembolize eden bir abideye dönüşmüştür. Bu anlamda Kul Şerif Cami, bahsi geçen tanıma en uygun yapıdır. Tatar ortak belleğinin sembolü bağlamında Kul Şerif Camisi için bk. Yasin Kaya, “Tatar Millî Kimliğinin Oluşumunda Kazan’daki Bellek Mekanlarının Önemi”, *İdil-Ural Çahıştayı Bildiri Kitabı*, Kırklareli Üniversitesi Yay., Kırklareli, 2004, s. 273-282.

birtakım gereksinimlerinin ortadan kaldırılması adınadır. Zaman içerisinde ise buldukları şehir, ülke veyahut da toplum ile özdeşleşerek bir sembol hüviyetine bürünürler. Daha da öteye giderek bu yapılar, aynı hissiyatı paylaşan, dinî hassasiyeti taşıyan, tarihî ve kültürel değerlere sahip olan insanların ortak belleğini ve geçmişini yansıtan birer abideye dönüşür, ayrıca toplum içerisinde yaşayan bireylerde grup aidiyetinin oluşumunda belirli bir rol oynayabilirler. Tabir yerindeyse benzer nitelikleri haiz toplulukları belirli yasalar ve ülküler etrafında tek bir bayrak altında toplayan destanlar gibi, bu yapılar da ulusal kimliğin inşasında mühim bir görev üstlenmiştir desek yerinde olur.

Bahsi geçen tarihî yapılar, özellikle sosyalist rejimlerin (SSCB, Yugoslavya vb.) bünyesinde yaşayan etnik topluluklara dayattığı, icat edilmiş gelenekler üzerine inşa ettikleri ritüellerden ve sözüm ona plebyen karakterli bir takım abidelerden tamamen farklı olarak doğal bir sürecin sonunda, dinî, tarihî ve coğrafi bir takım olgulardan referans almak suretiyle beraber yaşayan grup üyelerinin ortak belleğinin sembolü hâline gelmiştir. Bir de sanayi devrimi sonrası,-bilhassa Batı toplumlarında örneklerine çok sık rastladığımız- halkın var olan gereksinimlerini karşılamının ötesinde emperyal rekabet, itibar ve gösteriş yarışına giren imparatorlukların, güçlerini simgelemesi amacıyla inşa edilmiş ve zamanla bulunduğu toplumun kendi tarihleri ile özdeşleşmiş olan yapılar vardır ki; İngiltere’de Big Ben Saat Kulesi’ni, Fransa’da Eyfel Kulesi’ni, Amerika’da Özgürlük Anıtı’ni, Almanya’da özellikle 1871 sonrası ulusal belleğin sembolü olarak inşa edilen anıtları ve daha niceisini bunlar arasında saymamız mümkündür. Hele de İslam dünyasında inhitatın, Batı dünyasında ise alayışın zirve yaptığı 19. yüzyıl sonları, 20. yüzyıl başlarında birçok Avrupa ülkesinde başta resmi binalar olmak üzere devasa yapıların inşasına tanıklık etmiştir tarih (Hobsbawm 2006; 148-149). İslam dünyasında bahsi geçen dönem ve öncesi itibarıyla bu tarz simgelere pek rastlanmadığı gibi İslam coğrafyasında simgeleşen yapılar daha ziyade başta dinî olmak üzere toplumsal birtakım gereksinimlerin karşılanması adına inşa edilmiştir.

Bosna Hersek’te bugün Boşnak toplumunun ortak belleğini yansıtan ve buldukları şehirlerin simgesi hâline dönüşen onlarca eski yapının varlığından söz edebiliriz. Bu eski yapılar içerisinde bilhassa köprüler, nehirleri ile ünlenmiş bir ülke olan Bosna Hersek’te halkın hiç kuşkusuz en önemli gereksinimlerinden birisi olması hasebiyle özel bir yere sahiptir. Ülkenin birçok şehrine inşa edilen köprüler, zamanla insanların ortak belleğini yansıtan ve toplumla özdeşleşen bir karaktere bürünmüştür. Vişegrad’da Drina, diğer adıyla Sokullu Mehmed Paşa Köprüsü; Konjic’te Eski Köprü; Saraybosna’da Careva, Latin, Roma, Şehir Şehayina Köprüleri; Trebinje’de Arslanagiça Köprüsü, Mostar’da Mostar Köprüsü... Hepsinde gördüğümüz ortak hususiyet: şehirlerin adı geçen köprüler ile özdeşleşmesi yahut buldukları şehri simgeleyen önemli sembollerden birisi olması ve herhangi bir gösteriş kaygısı gütmeksizin bölge halkının gereksinimlerini karşılamak adına inşa edilme gayesi taşımasıdır.³ Bunlar içerisinde en uzun köprü olma özelliğini taşıyan Drina, Sokullu Mehmet Paşa’nın doğup büyüdüğü coğrafyaya kendinden bir abide bırakmak kaygısı ile inşa edilmiş izlenimi verse de, en nihayetinde bölgede yaşayan insanların gündelik yaşantılarında sağlamış olduğu kolaylık göz ardı edilemez.

³ Uzun süren Türk hakimiyeti boyunca toplumsal gereksinimlerin giderilmesi adına inşa edilen ve Boşnak kimliği ile özdeşleşen yapılar ile alakalı olarak bk. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri-Yugoslavya (2. Cilt)*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul, 1981.

Toplumun ortak belleğini yansıtan bu yapılar, -tarih öncesi devirleri katmazsak-, kaynaklardan öğrendiğimiz tüm tarihî hadiselerin müşahidi olmuşlardır. Bu anlamda İvo Andriç'in 1961 yılında Nobel Edebiyat Ödülü'ne layık görülmesini sağlayan meşhur romanı *Drina Köprüsü*, tarihî yapıların toplumların tarihî serüvenlerine tanıklık etmesi bağlamında güzel bir kurgudur. Yazar, Drina Köprüsü ile bölge insanının tarihini çok geniş bir perspektifte diyakronik olarak günümüze değin ele alıp öykülemiştir.

Boşnak toplumunun tarihi ile bütünleşmek suretiyle Boşnak ortak belleğinin ve hatta Boşnak ulus kimliğinin en önemli simgesi olmuş yapı ise elbette ki Mostar Köprüsü'dür. 16. yüzyılda inşa edilen köprü, adını şehre verecek kadar şehir ile özdeşleşmiş ve asırlarca bölgedeki dinî çeşitliliğe rağmen hoşgörü içerisinde yaşamının bir sembolü olmuştur. Nehrin iki yakasını birleştirmenin yanında adeta 3 farklı dinin mensuplarının gönüllerini birleştirme vazifesini de üstlenmiştir.⁴ Osmanlı medeniyetinin belki de hüküm sürdüğü topraklara bıraktığı en önemli manevi miras olarak addedebileceğimiz; farklı inançları taşıyan insanların birbirlerine karşı besledikleri dinî tahammül ve hoşgörü anlayışı, Türk hâkimiyeti sonrasında belirli bir süre daha devam etmiş ve 20. yüzyılın sonlarına kadar Bosna, 3 farklı dine mensup insanların barış ve huzur içerisinde yaşadığı bir ülke olma hüviyetini korumuştur. Ta ki Yugoslavya'nın dağılması neticesinde patlak veren; Bosnalı Müslümanlara karşı yapılan katliamlar ve soykırımlar ile hafızalara kazınan; Türkiye'de farklı kesimlerden insanların bilinçsizce "Bosna İç Savaşı" olarak adlandırdığı "Bosna Kirlili Savaşı"na kadar. Bu Kirlili Savaş, Boşnakların kaderinin yeniden yazıldığı tarihî bir dönemeçtir. Köprü'nün akıbeti ise deyim yerindeyse Boşnakların kaderi ile ortaktır. Bahsi geçen savaş esnasında Türk hâkimiyetini ve Osmanlı Barışı'nı (Pax Ottomana) simgeleyen hiç bir yapının varlığına tahammül söz konusu değildir. Ve nihayetinde Hırvat topçuları tarafından vahşice yıkılmıştır.

Dışarıdan bakıldığında insanların gündelik yaşantılarını kolaylaştırma işlevinden ve geleneksel Türk mimarisi özelliklerini yansıtmamasından öte herhangi bir vasfı olmayan bir köprü'nün yıkılmak istenmesini izah etmek güç görünmekte. Bunun izahını, köprü'nün yıkılmasının Türk insanının gönlünde bıraktığı derin teessürün nedenlerinde aramamız icap eder. Nitekim Mostar Köprüsü'nün insanların gündelik ihtiyaçlarını karşılayan bir yapı olmasından öte, Bosna Hersek'te gerek yüzyıllarca süren Türk varlığını simgelemesi, gerekse de aynı kökene mensup olduğu Slav soydaşlarından bağımsız bir etnik topluluğa ait ortak belleğin başat sembolü oluşu, köprüye hem Türk milleti nazarında, hem Boşnaklar nazarında hem de köprüyü ortadan kaldırmaya çalışan Hırvatlar nazarında farklı bir anlam yüklemektedir.

Savaşın sona ermesi ile birlikte Boşnakların manevi yaralarının sarılması adına Bosna Hersek'teki İslam ruhunu ve Türk varlığını çağrıştıran eski yapılar yeniden ihya edilmeye başlandı. Savaş sürecinde ortadan kaldırılan veyahut ağır hasar görmek suretiyle kullanılamaz hâle gelen birçok tarihî yapı 20 yıllık süre zarfında yeniden inşa edildi. Yakın zamanda Banja Luka şehrinde yine Kirlili Savaş'ta bombalanan Ferhadiye Cami-

⁴ Mostarlı olup Bosna'nın gelmiş geçmiş en büyük şairlerinden birisi olarak kabul edilen Alexa Şantiç (1868-1924) bir şiirinde Mostar Köprüsü'nü; "Mostar güneşi kalpleri ısıtıyor, Mostar Köprüsü gönülleri birbirine bağlıyor." şeklinde tarif etmektedir. Şantiç'in ifade ettiği, 3 farklı dine mensup olmalarına rağmen insanların bir arada huzur ve barış içerisinde yaşayabilmelerinden başka bir şey değildir.

si, restorasyonu tamamlanarak büyük bir törenle hizmete açıldı. Savaş sonrası tekrardan ihya edilen yapılar içerisinde dünyada en fazla ses getireninin Mostar Köprüsü olduğu ise hepimizin malumu. Mostar Köprüsü'nün aslına uygun olarak yeniden inşa edilmesi büyük bir kampanyaya dönüştü. Köprünün ve köprünün bulunduğu tarihî çarşının restore edilmesi için oluşturulan fon sayesinde gerekli finansal kaynak sağlandı.

Yaşanan tüm acılara rağmen bugün Boşnakların çok büyük bedeller ödemek suretiyle sahip oldukları ülkeleri ve ortak belleklerini simgeleyen tarihî yapıları mevcudiyetini koruyabilmiştir. Bu yapılar içerisinde Kirli Savaş'a kadar Mostar şehrinin sembolü olma hüviyetine sahip olan Mostar Köprüsü, savaş esnasında yıkımı ve sonrasında yeniden yapımı ile adeta Boşnakların kaderiyle özdeşleşerek Boşnak ortak belleğinin en önemli simgesi hâline dönüşmüştür. Netice itibarıyla şunu söyleyebiliriz ki; Dünyada hiçbir anıt, hiçbir sembol, milletlerin tarihlerinde vuku bulan önemli hadiseler neticesinde ortak belleklerinin simgesi hâline gelen hiçbir yapıt, bu anlamda Mostar Köprüsü'nün haiz olduğu manaya ve vasfa sahip değildir.

Kaynakça

- Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri-Yugoslavya (2. Cilt)*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul, 1981.
- Hobsbawm, Eric, *Geleneğin İcadı*, Der. Eric Hobsbawm ve Terence Ranger, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006.
- Karpat, Kemal, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.
- Kaya, Yasin, "Tatar Millî Kimliğinin Oluşumunda Kazan'daki Bellek Mekanlarının Önemi", *İdil-Ural Çalıştay Bildiri Kitabı*, Kırklareli Üniversitesi Yay., Kırklareli, 2004, s. 273-282.
- Oğuz, M. Öcal, "Folklor: Ortak Bellek veya Paylaşılan Deneyim", *Millî Folklor*, 2007, Yıl 19, Sayı 74, s. 5-8.
- Özkırımlı, Ümit, *Milliyetçilik Kuramları*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 2013.
- Smith, Anthony, *Millî Kimlik*, (Çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yay., İstanbul, 2014.

EDİRNE İLİ HALK KÜLTÜRÜNDEKİ ATASÖZÜ VE DEYİMLER

Yrd. Doç. Dr. Emin KALAY

Atasözü ve deyimler insanoğlunun maddi ve manevi hayatındaki sürpriz hadiselerin hikâyelerinden çıkarılan en kısa ifadelerdir. Bu sözler milletlerin ortak dili ile ortaya çıktıkları küçük alandan, milletin yaşadığı geniş coğrafyalara yayılıp genelleşirler.

Atasözü ve deyimlere, bir toplumun uzun zaman dilimi içinde gelenek, inanç, bilgi, gözlem ve tecrübeleri sonucunda söylenmiş olan, donmuş ve kalıplaşmış kelime grupları veya cümlelerdir diyebiliriz. Atasözü ve deyimlerde toplumların hadiseler karşısındaki tutumlarını, davranışlarını, çıkardığı sonuçları dil ile en kısa biçimde ifade edebilme yeteneği buluyoruz. Bu kısacık cümlelerde Ali Öztürk hocamızın ifade ettikleri gibi, toplumların eleştiri, telkin, değerlendirme, yargı, öğüt, yasaklama, mizah, taşlama, alay ve yermesi mevcuttur. Merhum hocam Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu'nun tavsiyeleri üzerine Edirne ili ağızları üzerine yaptığımız doktora tezi çalışmamıza esas teşkil eden metinleri temin etmek üzere taradığımız sahada halk arasında yaşayan özlü sözleri de not almıştık. Sonraki yıllarda rahmetli hocam Prof. Dr. Bilge Seyidoğlu'nun teşvikleri ile Trakya Üniversitesi Araştırma Fonu tarafından desteklenen ve 1999 yılında tamamladığımız “Edirne İli Halk Kültürü Üzerine İncelemeler” isimli projemizle ilgili alan araştırması çalışmamızı yaparken doktora çalışmamızı yaptığımız sahayı yeniden tarama fırsatı bulduk. Edirne ili sınırları içinde yaptığımız araştırmalarda literatürde karşımıza pek çıkmayan şu atasözü ve deyimleri tespit ettik;

- 1- *Ağzım aşınmaz, elimde kalmaz*: Elinden geldiğince insanlara yardım et.
- 2- *Akıtma dağı gibi oturmak*: Hiçbir işle meşgul olmadan oturmak.
- 3- *Âlimin yanında dilini, zengininin yanında elini (tut)*: Senden bilgili kimselerin yanında fazla konuşma, zenginlerin yanında da cömertlik taslama.
- 4- *Başı bacadan çıkmak*: Kibirli olmak.
- 5- *Baştan sat anasını diyen sonunda vay anasını demiş*: Her konuda tedbiri elden bırakmamak gerekir.
- 6- *Bir damla kan, ölünce yan*: İnsan hısım ve akrabalarına ölünceye kadar sahip çıkmalıdır.
- 7- *Bir söyle, iki dinle*: Yerine göre konuşup dinle. Yerli yersiz konuşma.
- 8- *Bir taş altta, bir taş üstte*: Her işin kolay bir çözümü vardır.
- 9- *Bir var, hiç yok; yer garibi*: Yer garibi, elinde avucunda hiçbir şeyi olmayan demektir. Çok şeye sahip olup da hiçbir şeyi yokmuş gibi davrananlar için de söylenir.

- 10-*Bok içinde boncuk aramak*: Başaramayacağın işe girişip uğraşmak.
- 11-*Cömertın pipisi hep nekesin poposundadır*: Cömert insan her zaman kazanır. Cimri insan eninde sonunda kaybeder.
- 12-*Çavdarını çalkalamak*: Yapacağını yapmak, hasmından intikamını almak.
- 13-*Çiğ süttten kaymak olmaz, yolcuya durmak olmaz*: Yapman gereken işleri zamanında yap.
- 14-*Çiğ yiyenin karnı ağırır*: Düşünmeden konuşanın başına kötü şeyler gelir ya da tedbirsiz davranırsan kötü sonuçlarla karşılaşırınsın.
- 15-*Çingenede sandıra ne arar*: Aradığın şeyi, isteyeceğin insanı bil.
- 16-*Çok söyleme yüzşüz olur, aç tutma hırsız olur*: Çocuklarını eğitmede dikkatli ol ve ölçülü davran.
- 17-*Davulla çük kesilir, kaville söz kesilir*: Söz verdiysen sözünde dur ve bahane arama.
- 18-*Dağlar bile alçaklı yüksekli*: Herkes eşit şartlara sahip değildir.
- 19-*Darı eken darıcandan korkmaz*: Bazı işlerde riski göze al ve tedbiri elden bırakma.
- 20-*Dede erik yer, ekşisi torununun ağzını kamaştırır*: Başkalarının yaptığı hatalı davranışlar sana da sirayet edebilir. Çevrene karşı dikkatli ol.
- 21-*Doğru söyle, doğru çıksın canın*: İnsan doğru bildiğini söylemekten çekinmemelidir.
- 22-*Dutlar giyinir ben soyunurum, dutlar soyunur ben giyinirim*: İnsan mevsimine göre giyinmelidir.
- 23-*Düğüne giden dövülür, evde kalan övünür*: Tedbirsiz işe başlayan insanın başına hiç umulmadık belalar gelebilir.
- 24-*Dükkân kapısı Hak kapısıdır. Akmasa da damlar*: İnsan işinin başında durmalıdır.
- 25-*Domuza boncuk yakışmaz*: Kötü insanlar iyi şeylere layık değildir.
- 26-*El gözüyle dünya görülmez*: İnsan elindeki imkânlarla güvenmeli ve başkalarına özenmemelidir.
- 27-*El işi kör işi*: Kendi işini kendin yap. Yapabileceğin bir işi başkalarına yaptırdığında o işten hayır gelmez.
- 28-*El elin eşeğini türkü çağırarak ararmış*: Başkalarına yaptırdığın iş başarıya ulaşmaz.
- 29-*Ekleş ulaş olmak*: Dost olmak.
- 30-*Evceğizim evceğizim, sen bilirsin halceğizim*: En güzeli insanın kendi malıdır. Başkasının malından hayır gelmez.
- 31-*Evecik kancık, gözsüz encekler*: İşe zamansız ve tedbir almadan başlarsan başaramazsın. (evecik: zamansız ve acele çiftleşen dişi köpek)
- 32-*Göz, baş açmamak*: Yapılması gerekenleri bazı sebeplerden dolayı bir türlü yapmamak, fırsat bulamamak.
- 33-*Harman davran, orak kavran, harman davran, orak benden irak*: Her işi zamanında yap. Yapman gereken işi geciktirme.
- 34-*Herkesin yorulduğu yere han olmaz*: Ferdi istekler değil herkesin istediği yapılmalıdır.
- 35-*İki duvar bir defada yıkılmaz*: Her iş önem sırasına göre yapılmalıdır. Birden fazla işi aynı anda yapmaya kalkma.
- 36-*İki köpek aynı tasta yal içmez*: Geçimsiz insanların ortaklaşa bir iş yapması mümkün değildir.

- 37-İp kesmez: Gözü pek olmak.
- 38-İşi dirgenle karşılamak: İşi isteksiz yapmak.
- 39-*Kardeş kardeşi bıçaklımış, dönmüş yine kucaklamış*: Kardeşler arasında düşmanlık olmaz.
- 40-*Kaşığı elinde gitmek*: Gözü arkada ölmek.
- 41-*Kaşının üstünden sürmeyi almak*: Hızlı hareket edip işleri çabucak bitirmek.
- 42-*Katranı kaynatsan olur mu şeker? Cinsine tükürdüğüm cinsine çeker*: İnsan soyundan gelen huylarını değiştiremezsiniz.
- 43-*Kıç (arka) turnağı ile kaşınmak*: Eskiden varlıklı günler yaşadktan sonra elinde avucunda bir şey kalmayan insanların eski günlerini yâd ederek bol keseden atması.
- 44-*Kırk sakal, bir sakal*: Birlikten kuvvet doğar.
- 45-*Kork korkmazdan, utan utanmazdan*: İnsanlara onların karakterlerini göz önünde bulundurarak yaklaş.
- 46-*Kör yer, içer, kendinden pay biçer*: Hiçbir şey yapmadan “ben yaptım” diyen insanlar için kullanılır.
- 47-*Kurt koyunu yediği yeri kırk kere dolanmış*: İnsanlar iyi kazandıkları işi tekrar tekrar yapmaya kalkışılar.
- 48-*Kuş yuvada gördüğünü işler*: İnsanlar ailesinden gördüğü gibi yaşarlar.
- 49-*Meşe gölgesi, paşa gölgesi*: Herşeyin en güzeli, en iyi vardır.
- 50-*Mülver kartlandıkça üvezi küçülür*: İnsan ihtiyarladıkça güçsüz kalır.
- 51-*Müzevir boynuna borç bırakmaz*: Huylu huyundan vazgeçmez.
- 52-*Od yok, ocak yok*: Elde avuçta hiçbirşeyi olmamak.
- 53-*Önüne çubuk atmak*: Birine mani olmak, engellemek.
- 54-*Para var bucakta, maymun oynar kucakta*: Paran varsa herşeyi elde edersin.
- 55-*Paran varsa arkadaşın çok, karın güzelse dostun çok*: Elindeki imkânlarla bakara sana yaklaşmaya çalışanlara karşı dikkatli olmak gerekir.
- 56-*Sap sallandı, madıra bozuldu*: Kişisel menfaatlere dayalı ortak işler sonunda başarısızlığa uğrar.
- 57-*Sevdik olmadan sevdik alınmaz*: Tek taraflı sevgi olmaz.
- 58-*Soyu soyludan, köpeği mandıradan*: Tanımadığın biriyle yola çıkma, ortak iş yapma.
- 59-*Tek taşla duvar olmaz*: İmkânların el vermiyorsa başarılı olamazsın.
- 60-*Terziye dikiş öğretmek*: İşinin ehli olan bir insana yaptığı işle ilgili akıl vermeye kalkmak.
- 61-*Tırnağın varsa kaşınırsın, yoksa bakınırsın*: Elinde imkânın varsa bir şeyler yaparsın, yoksa hiçbir şey yapamazsın.
- 62-*Tırnağının kanını emmek*: Çok zahmet çekmek ve kimseye söyleyememek.
- 63-*Tilki kuyruğunu sallamaktan değil, tok iken açlığımдан ölüyorum dermiş*: Halini kimseye belli etme, kendi çıkarını gözet.
- 64-*Uluyu dinlemeyen ulur kalır*: Büyük sözü dinlemeyenlerin başına belalar gelir.
- 65-*Ununu eleyip eleğini duvara asmak*: Yapacağı işleri bitirip kenara çekilmek.
- 66-*Uz duran çok yaşar*: Akıllıca davrananların başına bela gelmez.
- 67-*Yabancı köpeğin kuyruğu apış arasında gezer*: Yabancı yerde kabadayılık yapma.
- 68-*Yağını düşünen börek yiyemez*: Vermeden alamazsın.

- 69- *Yalın ayak, başı kabak*: Çaresiz kalmak.
- 70- *Yağlı kapıya yağlı tokmak*: Bazı şeyler, insanlara layıktır.
- 71- *Yardımlı köpek kurt kovar; yardımsız köpek sırt kovar*: İnsanın arkasında destekçesi varsa büyük işler başarır, yoksa hiçbir işte başarılı olamaz.
- 72- *Yazın artığı, kışın katığı*: Elindeki imkânları hemen tüketme. Bir kısmını zor günler olabileceğini düşünerek sakla.
- 73- *Yeni elek duvarda gerek*: İnsan her zaman tedbirli olmalıdır.
- 74- *Yetimin kucağına kavurga koymuşlar; pipim yandı deyip atıvermiş*: İnsan kendisine yapılan iyiliği unutmamalı ve nankörlük etmemelidir.
- 75- *Zahmetsiz rahmet olmaz*: Zorluk çekmeden hiçbir şey elde edilemez.
- 76- *Zorla köpek ava gitmez*: Zorlama ile yapılan işten hayır gelmez.

HAKAS ATASÖZLERİ - I¹

(TÜRÜN ADLANDIRILMASI SORUNU ÜZERİNE)

Dr. Erhan AKTAŞ
Kırklareli Üniversitesi

Halk edebiyatı ürünleri arasında mensubu bulunulan toplumun dünya görüşü, hayat unsurları, üretim biçimleri, inanç, dil, toplumsal ilişkiler, ideolojik yapılar vb. konular az kelime ancak zengin içerikle en yoğun şekliyle atasözlerinde kendisini göstermektedir. Atasözü türü üzerine yerli ve yabancı literatürde önemli bir külliyat meydana getirilmiş söz konusu tür paremiyoloji disiplini altında farklı inceleme yöntemleriyle ele alınmaktadır.

Tarihî süreçte tarihin eski çağlarından günümüze gelinceye kadar oldukça geniş bir coğrafya içinde yaşamış olan Türk boyları bu genişliğe paralel olarak zengin bir edebî gelenek meydana getirmişlerdir. Bu geleneğin önemli kısmı sözlü gelenekle başlayıp devam etmişken, yazılı kültür ürünlerinin de sayısı, kalitesi ve yaygınlığı da azımsanmayacak ölçüdedir. Sözlü kültür ürünlerinin de içinde bulunduğu halk edebiyatı geleneği bütün Türk boylarında olduğu gibi Sibiry Türk gruplarından biri olan Hakaslar arasında da önemli bir yere ve külliyata sahiptir. Mit, efsane, masal, destan, bilmece, fıkra vd. gibi neredeyse tüm halk edebiyatı türlerinin yanında milletlerin keskin zekâsını az sözle, ancak bilgece bir edayla yansıtan atasözleri de Hakas folklorunda önemli bir yere, zengin örnekler dünyasına sahiptir.

Güney Sibiry Türk halklarından olan Hakas nüfusunun çok büyük bir kısmı Rusya Federasyonuna bağlı Sibiry Federal Bölgesi'nde yer alan Altay ve Tuva Özerk Cumhuriyetleri ile de komşu Hakasya Özerk Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır. Toplam nüfusu 2010 sayımına göre 532.403 olan Cumhuriyet'te kendisini Hakas etnik adlandırmasına ait görenler 63.643 kişidir (Aktaş 2016: 3). Hakasya Özerk Cumhuriyeti'nin yanı sıra Rusya Federasyonu'nun komşu bölgelerinde yaşayan Hakaslar da mevcuttur (Killi 2002: 56-58).

Bu çalışma çerçevesinde tüm Hakas atasözü geleneğinden bahsedilmeyecek olup bu gelenek içinde daha küçük bir kesit ele alınacaktır. Türk boyları folklor geleneğinde destan, efsane, masal gibi anlatıya dayalı türlerde tanıklandığı gibi söze dayalı türlerde de bazı içerik ve buna bağlı gelişen adlandırma sorunlarıyla karşılaşmaktadır. Buradan hareketle çalışmamızda Hakas atasözleri için kaynaklarda yer alan terimlerin fazlalığı ve bunların içerikleri hakkında değerlendirmelerde bulunacağız.

¹ Bu çalışma Kırklareli Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Koordinatörlüğü tarafından desteklenen KLÜBAP-57 numaralı ve 'Hakas Atasözleri Üzerine Bir İnceleme' başlıklı proje kapsamında ortaya çıkmıştır.

Hakas atasözleri üzerine yapılan çalışmalar, atasözlerinin içerik, şekil, yapı, işlev ve bunların tasnifi gibi konular şu anda hazırlamakta olduğumuz ve ilk dipnotta künyesi verilen proje kapsamında hazırlanan kitap hacmindeki bir çalışmada ele alınacağından, yukarıda saydığımız başlıklara bu makalede değinilmeyecektir.

Asya, Anadolu, Ortadoğu, Akdeniz ve Balkan coğrafyasında farklı boy adlarıyla hayatını sürdürmüş veya sürdüren tüm Türk gruplarının bir atasözü geleneği ve külliyatına sahip olduklarını görmekteyiz. Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde atasözünün hangi terimlerle karşılandığı Aça (2011: 31-32) ve Ölmez (2009: 52-87)'de ayrıntılı bir şekilde verildiği için bu bilgileri tekrar etmek istemiyoruz.

Faydalandığımız kaynaklarda Hakas atasözleri için birden fazla tür adının kullanıldığını görmekteyiz. Bunların açıklamalarına geçmeden önce sıralamakta fayda vardır: *söşpek* (сөшпек), *adalar sözi* (адалар сөзи), *çooһ-çaaһ* (чоох-чаах), *takpak* (такпак), *kip-çooһ* (кип чоох) ve *sispek* (сиспек).

Söşpek (сөшпек): Kaynaklarda Hakasça atasözü karşılığı en sık verilen bu ifadedir (Baskakov-İnkijekova Grekul 1953: 197, Arıkoğlu 2005: 451, Subrakova 2006: 509, Gürsoy Naskali-Butanayev 2007: 463). Subrakova (2006: 451), *söşpek* madde başının karşılığında 'atasözü, atalarsözü', tanımları verilirken alt madde başları *söşpek çundızı* 'atasözü ve atalarsözleri külliyatı'; *söşpekneñ tuzalan pilerge* 'atasözünden faydalanmasını bilmek'; *söşpek çurğa* 'atasözü derlemek'; esprili atasözü, *köglig söşpekter* 'gülünç atasözleri'; ötg söşpekter 'keskin atasözleri'. Butanayev (1999: 120)'deki *söşpek* madde başı 'poslovitsa' ile karşılanırken aynı ana madde başı altındaki ara maddelerden birisi *söşpek çooһ* 'dur ve 'pogovorka' ile anlamlandırılmıştır. N.F. Katanov tarafından derlenen ve *Obraztsı Narodnoy Literaturı Tyurskih Plemen* adıyla yayımlanan çalışmada Şoyev köyünden derlenen bazı bilmece örnekleri de *söşpek nımah* (сөшпек нымах) terimiyle adlandırılır (Troyakov 1963: 31). Kelimenin etimolojisinin tamamen açık olmadığını belirten araştırmacılar ilk unsur olan *sös*'ün Ortak Türkçede 'kelime' anlamına gelen *söz (Clauson 1972: 860b), ikinci unsur olan *-pek*'in ise analogi yoluyla Hakasça bilmece türüne karşılık gelen *sispek*'den geldiğini ifade eder: *sis* 'çöz-, hallet-' < OT *seš 'çöz-, açıl-' (Clauson 1972: 857) + fiilden isim yapan *-MAK*'tan türemiş olabildiğini ifade eder (Roos-Nugteren-Waibel 2006: 158, 5 nolu dipnot).

Adalar sözi (адалар сөзи): Atasözü karşılığında verilen bu kelime grubuna tek bir kaynaktan rastladık (Arıkoğlu 2005: 451). Atalar sözü ifadesi bundan başka Türkiye Türkçesi, Özbekçe, Azerice, Kumukça, Karaçay-Malkarca, Kırım Tatarca ve Karaycada da vardır (Aça 2011: 31-32).

Çooһ-çaaһ (Чоох-чаах): Hakasçada atasözünün karşılığı olarak verilen terimlerden bir tanesi de budur. Çooһ "konuşma, söz" ve Hakasçanın tek bir sözlüğünde gördüğümüz (Subrakova 2006: 911) çaaһ "hayır" kelimelerinden oluşan bu terim kelime grubu halinde Hakasçanın söz varlığında "konuşma, sohbet" anlamlarına gelmektedir (Baskakov-İnkijekova Grekul 1953:320; Arıkoğlu 2005:107; Subrakova 2006:989). Kirbijekov 2014'te yer alan başlıklardan biri olan *Olañay çooһ-çaahtar* söz grubunun Rusça karşılığı "афоризмы" (özdeyişler) olarak verilse de bu sözlerin kime ait olduğu verilmemiştir. Üçüncü başlık *Foklordan Alılğan Çooһ-Çaahtar* söz grubunun Rusça tercümesi ise "афоризмы из фольклора" (Folklor metinlerinden alınan özdeyişler) şeklindedir. İkinci ve üçüncü başlıkta dikkati çeken durum çooһ-çaaһ kelime grubu için atasözü değil özdeyiş karşılığı verilmiş olmasıdır ki bu iki tür de tanımlarında

‘özlü söz’ içeriğini taşımakla birlikte atasözünde ilk icra eden belli olmamasına rağmen aforizma yani özdeyişte icracı bellidir. Çooh-çaah söz grubu bu çalışmada özdeyiş karşılığı olarak kullanılsa da Hakasça sözlüklerde çooh-çaah için ne atasözü ne de özdeyiş karşılığı verilmekte hatta Troyakov (1963: 31)’da efsanenin bir diğer adlandırılması şeklinde bir anlam çıkmaktadır.

Takpak (Такпак): Hakas halk edebiyatında halk şiiri türlerinden biri olan *tahpah*, Katanov’un verdiği atasözü örneklerinde Sagay diyalektinde atasözünün karşılığı olarak verilmiş bir kelimedir. İncelediğimiz tüm kaynaklarda tek bir yerde karşılaştığımız bu adlandırma altında verilen örnekler atasözü olmakla birlikte terim farklı bir türü karşılamaktadır. Şükrü Elçin, V. Radloff ve N.F. Katanov’un hazırladığı *Proben*’in doku-zuncu cildindeki bilgiye dayanarak “*Minusinsk boylarından güney-batıya kadar Askis nehrinden Abakan’ın yukarı taraflarına ki sâhalarda yaşayan Sagaylar*”ın atasözü için *takpak* sözünü kullandığını ifade eder. Aynı çalışmasında Şükrü Elçin, Kaçın, Kızıl ve Hoyballarda atasözü karşılığında *söspek*’in kullanıldığını belirtir (1997:416). Hakasçanın standart söz varlığına baktığımızda *takpak* için verilen karşılıklar atasözü ile ilgisi olmayan Hakas halk edebiyatındaki bir nazım türüyle ilgili olduğunu da görmekteyiz (Killi 2000: 72-83; Aktaş 2008: 696-704). Benzeri bir durum Şor halk edebiyatında atasözü için kullanılan terimlerden birinin *taqpah sös*’te görülür (http://www.kunstkamera.ru/files/lib/dyrenkova_1940/dyrenkova_1940_02.pdf).

Kip-çooH (Кип чоох): Takpak örneğinde olduğu gibi atasözünden çok farklı bir tür olan *kip-çooH* Hakas folklorunda anlatıya dayalı bir tür olan efsanenin karşılığıdır. Troyakova (1963: 31)’de verilen efsane metinlerinden biri ‘çooH-çaah (kip çooH)’ şeklinde verilmiştir. Metin aslında manzum kısımları daha fazla olan bir efsanedir, metin içinde herhangi bir atasözü örneği bulunmaz. Ancak atasözü türünün karşılığı olarak verilen terimlerden biriyle karşılanmış ve parantez içinde ‘kip-çooH’ ibaresi düşülmüştür. Domojakov-Çankov (1951: 289)’da *kip-çoohtar* başlığı altında beş tane atasözü örneği verilmiştir. Hakasçanın söz varlığında iki kaynaktan *kip-çooH* için efsaneden sonra atasözü manası verilmiştir (Baskakov- İnkijekova Grekul 1953: 76, Arıkoğlu 2005:246). Hakasların boylarından biri olan ancak ayrı bir yazı dili geleneğine sahip Şor folklorunda da atasözü (pogovorka) *kep sös* olarak karşılanır (http://www.kunstkamera.ru/files/lib/dyrenkova_1940/dyrenkova_1940_02.pdf). Gerhard Doerfer de atasözü karşılığı olarak *söspek*in yanı sıra Hakasça *kip çox*’un da kullanıldığını adını vermemekle birlikte Hakasçanın bir şivesinde (ki bu N.F. Katanov tarafından Sagayca olarak belirtilmiştir) *taqpah* dendiğini ifade eder (Doerfer 1991: 113).

Sispek (Сиспек): Hakas halk edebiyatında *sispek* ‘bilmece’ olarak bilinmektedir. *Sispek numah* veya *tapçay numah* bir diğer kullanımlarıdır. Ancak Kirbijekova 2014’te atasözü metinlerinin verildiği ilk başlık olan *Söspekter-Sispekter*’in Rusça tercümesi olarak “*пословицы-поговорки*” (Atasözleri-atasözleri?) verilmiştir. Ancak Hakasça *sispek* kelimesi tüm sözlüklerde ‘bilmece; muamma’ türünü karşılamaktadır (Baskakov –İnkijekov Grekul 1953: 188, Arıkoğlu 2005: 438, Subrakova 2006: 474, Gürsoy Naskali-Butanayev 2007: 450).

Hakas atasözleri üzerine yapılmış çalışmalar arasında atasözü türü için kullanılmış olan adlandırmalar yukarıda verildiği şekildedir. Çalışmamızın problematiğini oluşturan ise bu adlandırmalar ve bunların diğer dillerdeki karşılıkları oluşturmaktadır. Bu bağlamda iki noktaya temas etmek istiyoruz.

Bunlardan ilki, aralarında söze dayalı anonim halk edebiyatı ürünleri olmalarının yanında herhangi bir ortak nokta olmayan iki farklı tür için aynı terminolojinin kullanılmasıdır.

Bir diğer konu ise Hakasça-Rusça sözlüklerde *söspek* karşılığı kullanılan karşılıklardır. Hakasça-Rusça sözlükte ‘поговорка’ (pogovorka) veya hem ‘пословица’ (poslovitsa) hem de ‘поговорка’ anlamları verilmiştir (Baskakov – İnkijekova Grekul 1953: 197; Subrakova 2006: 509). Bu iki kelime için Rusça-Hakasça sözlükte tek bir Hakasça karşılık vardır ki o da *söspek*’dir (Çankov 1961: 597-642). Bu duruma Roos-Nugteren-Waibel (2006: 158-159), 5 nolu dipnotta da dikkat çekilmiş benzer bir durumun Radloff’un sözlüğündeki Şorca ‘alay et-, aşağıla-’ anlamlarına gelen *sögüş* kelimesine ‘atasözü’ karşılığının verilmesiyle benzerlik kurulmuştur (aynı yer).

Rusça-Türkçe sözlükte ise *poslovitsa* için ‘atasözü’ karşılığı verilirken (Bogoçanskaya-Torgaşova 2009: 42) *pogovorka* için yine ‘atasözü, atalarsözü’ denmektedir (Bogoçanskaya-Torgaşova 2009:757). Rusçanın izahlı sözlüğünde *poslovitsa*’ya ‘kısa, anlamlı ve ders verici halk özdeyişleri’ şeklinde bir anlam verilir (<http://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=22902>). *Pogovorka* için ‘atasözünden farklı olan tek cümlelik mecazi ifadeler’ denilmektedir (<http://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=21397>). Atasözü türünün bu iki farklı Rusça kelimeyle karşılanırken Kirbijekova 2014’te olduğu gibi Hakasça ‘bilmece’ye karşılık gelen *sispek* kelimesi Rusça atasözüne denk gelen *pogovorka* ile verilmiştir.

Tuva atasözleri hakkında yazmış olduğu makalede Mehmet Aça, Tuvacanın söz varlığında üleger sö’sün ‘atasözü’, ‘atalar sözü’ ve ‘darb-ı mesel’ anlamlarına gelen *poslovitsa* ile karşılandığını söylerken üleger domak’ın ‘atalar sözü’ anlamına geldiğini ve *pogovorka* olarak yazıldığını belirtir (Aça 2011: 32).

Pogovorka ve *poslovitsa* terimlerini ayrı başlıklar altında ele alan M.A. Ungvitskaya ve V. Ye. Domojakova her iki türün de asırlarca süren bir gelenek dahilinde bilgi, görgü, hayat tecrübesi gibi kavramların bilgece ifade edilmesi olarak değerlendirirler. *Poslovitsanın* vecize olarak değerlendirilmesi vurgusunun yapıldığı çalışmada (1972: 248) yazarların *pogovorka* için vermiş oldukları özellikler aslında *söspek* yani atasözü karşılığında gördüğümüz *poslovitsa*’ya daha yakın durmaktadır:

“*Pogovorkalar poslovitsalara yakındır ancak folklorik süreçte onların yerine kullanılamazlar. Pogovorkaların kendilerine has işlevleri vardır. Pogovorkalardan kesin ifadeler anlaşılmaktadır, sıklıkla kinayeli bir tarzla söylenen veciz sözlerdir. Pogovorkaların şekli özellikleri tamamlanmış cümlelerden oluşmaktadır. Pogovorkalar faraziye, tanım ve nesnelere ait düşüncelerden bahsederler.*” (1972: 262).

Roos-Nugteren-Waibel ise Radloff’un ‘atasözü’ (proverb) için bir karşılık bulamadığını, sözlüğünde Şorca *sögüş* ‘alay et-, aşağıla-’ ile atasözünü karşıladığını ifade ederken *sögüşün* *söspekten* daha farklı bir tür olduğu da düşünülebilir denmiştir (2006: 158, 5 nolu dipnot). Şorcadaki kelimenin Hakasça karşılığı *sögış* olup ‘sövme, küfür’ anlamlarının yanında ‘çekiştirme’ anlamı da mevcuttur (Gürsoy Naskali-Butanayev 2007: 461). Bunlarla birlikte anılan yazarlar *söspek* teriminin İngilizce karşılıkları için ‘proverb’ ve ‘proverbial sayings’ anlamlarını vermişlerdir. Rusça-İngilizce sözlükte *pogovorka* ‘saying’, *poslovitsa* ‘proverb, saying’dir (Butterfield 2000: 333, 354). Aynı sözlüğün *proverb* maddesi ‘poslovitsa’, *proverbial* ‘znamenitny’, *saying* ise ‘pogovorka’ ile karşılanmıştır (Airlie 2000: 384, 429).

Hakas folklorist ve etnograflar V. Ya Butanayev İ. İ. Butanayeva ise *aforistiçeskaya reç'* (veciz konuşmalar) şeklinde bir başlıkta *poslovitsa*, *pogovorka* ve alaya alan konuşma anlamında *draznilkayı* kullanmışlar ancak *söspekin* karşılığı olarak sadece *poslovitsayı* vermişlerdir (2008: 195). Eserde verilen *draznilka* bir önceki paragrafta anılan Şorca ve Hakasçanın söz varlığındaki *sögüş* ve *sögşin* içeriğine de uygundur.

İncelediğimiz Türkçe kaynaklarda atasözü ile atasözü emsali kalıplaşmış deyimsel ifadeler hakkında ilişkiyi Pertev Naili Boratav ise şu şekilde açıklamıştır: “*Atasözü değerinde deyimlerin temsil’lerin günlük konuşma dilindeki hazır söz kalıpları biçiminde deyimlerden ayırd edilmesi oldukça güçtür. Birincilerin ikincilere baka daha uzun oluşları, günlük konuşma dilinde daha seyrek geçişleri birer mihenk olabilir. Atasözüne çalan deyimlerle oynamak, dili kullanmada ustalık, kafa olgunluğu gerektirir. Bir iki örnek verelim: dalyan gibi, karnı burnunda,² günlük konuşma dilinin beylik deyimleridir; öküzt altında buzağı aramak ise atasözü değerinde bir deyimdir; yersiz, gereksiz kuşkuyla davranıp çevresini tedirgin eden kişinin bu tutumunu yermek için kullanılır.*” (Boratav 1995:122).

Sonuç

Hakas atasözleri için kullanılan adlandırmalar üzerine hazırladığımız bu çalışmada vardığımız sonuçları maddeler halinde vermemiz yerinde olacaktır:

- a) Hakasça atasözleri üzerine yapılan yayınların büyük kısmı metin neşri şeklindedir.
- b) Metin neşrine dayanan bu çalışmaların bazılarında konu tasnifine gidilmiş, bir kısmında ise alfabetik sıralama dikkate alınmıştır.
- c) Hakas atasözleri için tespit edebildiğimiz altı farklı terim kullanılmaktadır. Bunlardan frekansı en yüksek olanı *söspektir*.
- d) *Adalar sözi* (atalar sözü) gibi diğer Türk yazı dillerinde de atasözü karşılığı kullanılan terimler olmakla birlikte *kip-çoo* (efsane), *takpak* (türkü) ve *sispek* (bilmece) gibi içerik, şekil, icra ve işlev özellikleri bakımından ortak yönleri bulunmayan tür adlarıyla da karşılanmıştır.
- e) Hakasça atasözü terminolojisinde ‘d’ maddesinde belirtilenin haricinde karşılaşılan bir diğer sorun *söspek* teriminin Rusça karşılığı olarak verilen ‘*poslovitsa*’ ve ‘*pogovorka*’ karşılıklarıdır. Bu iki kelime Türkçe sözlüklerde hep atasözünün karşılığı olarak verilmiştir. Batı literatüründe bu iki kavram arasında az da olsa bir nüans olduğu ancak çoğunlukla birbirlerinin tam anlamıyla yerlerini tutan kavramlarmış gibi görüldüğü ifade edilmektedir.
- f) Örneklere baktığımızda atasözü türünü karşılayan adlandırmalardan en uygunu *söspek* ve kullanımı az olmakla birlikte *adalar sözi* olarak görülmektedir. *Sispek*, *kip-çoo*, *takpak*, *tapçañ nımah* gibi Hakas folklor edebiyatında çok başka türlere karşılık gelen adlandırmalar yalnızca terminoloji değil örnekleri de göz önüne alındığında atasözü türünün biçim, içerik, yapı ve işlev bağlamında da uzağındadırlar. Bununla birlikte *deyimsel ifade* veya Rusça karşılığı *aforizma* olan *çoo*-*çaah* adı verilen tür yapı atasözü ve özdeyiş türlerinin bazı noktalardaki paralelliklerinden dolayı *söspek*’e daha yakın bir yerde durmaktadır.

² Alıntıda vurgular yazarın kendisine aittir.

g) Bilhassa tür adının Rusça karşılıkları nedeniyle ortaya çıkan bu sorunun yalnızca atasözü için olduğunu düşünmüyoruz. Bilhassa Sibirya folklor ürünlerinin adlandırılması konusunda benzer örnekler masal, destan ve efsane gibi türlerde de yaşanmaktadır (bkz. Aça 2006: 85-94).

h) Bu çalışma içerik, şekil ve yapı bağlamlarında çok karmaşık bir yapıya sahip olmayan Hakas atasözlerinin adlandırması bağlamında görülen terim karmaşasını vurgulamak için kaleme alınmıştır. Çalışmanın yayıma hazırladığımız ikinci kısmında yukarıda adları geçen adlandırmalar ve örnekleri üzerinde durularak daha genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Kaynakça

- Aça, Mehmet (2006); “Tıva Destan ve Masallarının Araştırılmasında Tür Sorunu”, *Millî Folklor* S. 72 Kış ss. 85-94.
- Aça, Mehmet (2011); “Tıva Atasözleri”, *Karadeniz (Black Sea-Çernoie More)*, S. 12 Aralık ss. 9-26.
- Aktaş, Erhan (2016); *Hakas Destan Geleneği ve Kahramanları*, Konya: Kömen Yay.
- Airlie, Maree (2000); *Collins Russian Dictionary*, Glasgow:HarperCollins Publishers.
- Arikoğlu, Ekrem (2005); *Örneklî Hakasça-Türkçe Sözlük*, Ankara: Akçağ Yay.
- Baskakov, N.A. –Inkijekova-Grekul, A.İ. (1953); *Hakassko-Russkiy Slovar’*, Moskva: Gosudarstvennoe İzdatel’stvo İnostrannih i Natsional’nih Slovarey.
- Bogoçanskaya, N.N. –Torgaşova, A.S. (2009); *Bol’soy Turetsko-Russkiy i Russko-Turetskiy Slovar’*, Moskva: OOO ‘Dom Slavyanskoy Kinigi’.
- Bozatav, Pertev Naili (1995); *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Butanayev, V. Ya. (1999); *Hakassko-Russkiy İstoriko-Etnografıçeskiy Slovar’*, Abakan: Laboratoriya Etnografii NİÇ HGU.
- Butanayev, V. Ya. –Butanayeva, İ.İ. (2008); *Mir Hongorskogo (Hakasskogo) Fol’kloru*, Abakan: İzdatel’stvo Hakasskogo Gosudarstvennogo Universiteta im. N.F. Katanova.
- Clauson, G. (1972); *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*, Oxford: At the Clarendon Press.
- Çankov, D.İ. (1961); *Russko-Hakasskiy Slovar’*, Moskva: Gosudarstvennoe İzdatel’stvo İnostrannih i Natsional’nih Slovarey.
- Domojakov, V.İ. –Çankov, D.İ. (1951); *Alıptıĝ Nımahtar*, Abakan: Hakasskay Oblas’taĝı Gosudarstvennay İzdatel’stvo.
- Doerfer, Gerhard (1991); “Güney Sibirya Türkleri Edebiyatı” (çev. Aziz Dağ), *Türk Dünyası Edebiyatı I* (neşre haz. Halil Açıkgöz), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, ss. 109-139.
- Elçin, Şükrü (1997); “Türk Dilinde Atalar Sözü”, *Halk Edebiyatı Araştırmaları 2*, Ankara: Akçağ Yay.
- Gürsoy Naskali, Emine – Butanayev, V. Ya. (2007); *Hakasça-Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yay.
- Killi, Gülsüm (2000); “Hakas Sözlü Edebiyatında ‘tahpax’”, *Millî Folklor*, S. 48 Kış ss. 72-83.
- Killi, Gülsüm (2002); *Hakas Türkçesinin Ağızları* (yayımlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı.
- Kirbijekova, U. N. (2014); *Hıyĝa Sös Söspekter, Sispekter paza Tapırtıĝastar // Mudroe Slovo Hakasskie Poslovitsi, Pogovorki i Zagadki*, Abakan: HakNİİYaLİ
- Roos, Martti – Nugteren, Hans – Waibel, Zinaida (2006); “Khakas and Shor proverbs and proverbial sayings”, *Turcologica Herausgegeben von Lars Johanson Exploring the Eastern Frontiers of Turkic, ed. Marcel Erdal and Irina Nevskaya, Band 60*, Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, ss. 157-192.
- Subrakova, O.V. (2006); *Hakassko-Russkiy Slovar’// Hakas-Oris Söstik*, Novosibirsk: Nauka.
- Troyakov, P.A. (haz.) (1963); *Hakasskiy Fol’klor (İz knigi ‘Obraztsı nardonoy literaturı tyurskih plemen’ t. IX, SPb, 1907)*, Abakan: Hakasskoe Knijnoe İzdatel’stvo

- Oy, Aydın (1972); *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ölmez, Mehmet (2009); “Tuva Atasözlerinden Seçmeler”, *Sibirische Studien Sibiry İncelemeleri*, 4.1, ss. 51-128.
- Ungvitskaya, M.A. – Maynogaşeva, V. Ye. (1972); *Hakasskoe Narodnoe Poetiçeskoe Tvorçestvo*, Abakan: Hakasskoe Otdelenie Krasnoyarskogo Knijnogo İzdatel'stva.
<http://slovarozhegova.ru/> (erişim tarihi 11.10.2016)
- http://www.kunstkamera.ru/lib/rubrikator/03/03_03/dyrenkova_1940 (erişim tarihi 11.10.2016)

ÇUVAŞ EFSANELERİNDE KOZMOGONİK BİR ÖĞE OLARAK “PİLİT”

Arş. Gör. Cemalettin YAVUZ
Trakya Üniversitesi

Giriş

İnsanoğlunun evren ve onun işleyiş biçimi, kökeni ve akıbeti hakkındaki ilgi ve merakı insanlık tarihi kadar eskidir. Bu durum salt bir meraktan öte, dünyayı ve hayatı anlama ve anlamlandırma sürecidir. Eliade'nin ifadesiyle “bir nesnenin, bir hayvanın, bir bitkinin vb. kökenini bilmek, onlar üzerinde sihirli bir güç edinmek demektir; insan bu sayede onlara egemen olmayı başarır, çoğalmalarını ya da istenilen ölçüde üretilebilmelerini sağlayabilir (2001: 25).

Evren ve evrende var olan bütün varlıkların ortaya çıkışına “kozmozgoni” denmektedir. Kozmozgonik eylem ya bir tanrı ya da tanrısal bir varlık tarafından gerçekleştirilir. Kozmozgonik eylemin yaratılış halkalarının hiyerarşik dizgesini şu şekilde sıralayabiliriz: Kaos, gök ve yer, kozmik dayanaklar, dağ ağaç, tepe, göksel varlıklar, güneş, ay ve yıldızlar, zaman ve mekân, bitkiler, hayvanlar, insanlar, ev ve ev eşyaları vs. Dünyanın yapısını, parçalarının dizimini ve aralarındaki ilişkiyi ise “kozmozloji” ele almaktadır. Ancak kozmozlojiden anlaşılan şey sadece bilimsel gözlem ve deney verileri olmayıp evren hakkındaki bütün insani telakkiler ve düşüncelerdir (Taş 2011: 20-21).

Türk toplulukları arasında özel bir konumu olan Çuvaşların da hem evrenin yaratılması, hem de düzeni ve işleyişi ile ilgili bir inanış ve düşünce sistemi ile bu sistem etrafında oluşmuş zengin sayılabilecek bir sözlü kültür birikimi olduğu söylenebilir. Kozmik yaratılış hiyerarşisi göz önüne alındığında yukarıdaki dizilişe paralel bir yapı arz eden Çuvaş kozmozgonik ve kozmozlojik anlatıları, farklı kültürlerin, dinlerin ve düşünce sistemlerinin tesirini açık bir şekilde göstermektedir. Bu nedenle anlatılarda sistematik ve standart bir yapının varlığından bahsetmek, genel bir ifadeyle Türk mitolojisinin katmanlaşmış ve birçok yabancı unsuru bünyesinde barındıran yapısının derinliklerindeki öze ulaşmak kadar zor görünmektedir. Bununla birlikte tarihî ve coğrafi açıdan genel Türk kitlesinden farklı bir mecrada ilerlemiş, şekil almış olan Çuvaş kültürü ve düşünce yapısının diğer Türk boylarıyla olan ortaklıklarını gözlemlemek zor değildir.

Çuvaşların evrenin yaratılışı ve prensiplerine dair mitik anlatılarında пĕлĕт/пĕлĕт/ ‘bulut, gökyüzü’, dikkat çekici bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Söz konusu kelimenin hem maddi anlamdaki bulut hem de sonsuz boşluk olarak ‘gök kubbe’yi ifade etmesi, anlatılarda farklı tasavvurların meydana gelmesini sağlamaktadır. Kelimenin ilk anlamı daha çok kozmozgoni (evrendoğum) konulu art zamanlı anlatılarda görülürken, maddi bulut anlamında daha çok evrenin düzeni ve prensiplerinin eşzamanlı olarak konu edildiği kozmozlojik anlatılarda öne çıkmaktadır. Bununla birlikte kelimenin aynı metinde iki anlama

gelecek şekilde kullanıldığı aşağıda görülecektir. Ancak bizim asıl problemimiz evrendoğum sürecindeki Pilit algısı olduğu için kelimenin bu ilk anlamı üzerinde yoğunlaşacağız. Çalışmada daha çok kozmogonik süreçte ve sonrasında пѐлѐт/pilēt/ algısı üzerinde durmak amaçlansa da, günümüzdeki kozmolojik düzenin temelini başlangıçtaki mitik zamanda atıldığı göz önünde bulundurulacaktır. Çuvaşların пѐлѐт/pilēt/ ile ilgili tasarımları incelenirken kaynak olarak Çuvaş Devlet İnsani Bilimler Enstitüsü tarafından hazırlanan *Çıvaş Halih Pultarulihi* adlı antolojinin *Mifsem-Legendisem-Halapsem* (Sidorova 2004) cildindeki ilgili anlatılar kaynak olarak alınmıştır. Öncelikli olarak dünyanın yaratılması sürecindeki Pilit algısı üzerinde durulacak, daha sonra da Pilit'in kozmik düzendeki durumu ele alınacaktır.

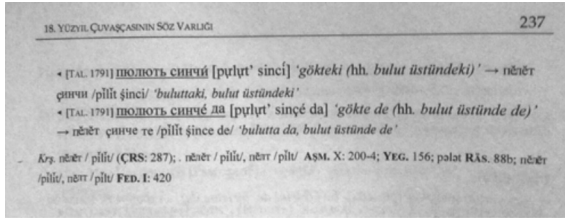
1. Dünyanın Yaratılması Sürecinde Pilit

Evren doğumla ilgili anlatılarda Pilit algısını incelemeye geçmeden önce kelimenin sözlüklerde nasıl geçtiğine göz atmakta yarar görüyoruz.

пѐлѐт/pilēt/ sözcüğü, Çuvaşçanın en büyük sözlüğünün yazarı olan N. İ. Aşmarin tarafından 1. Небо 'gökyüzü, sema'. 2. Облако 'bulut' olarak anlamlandırılmaktadır. Aşmarin, sözlüğünde kelimenin her iki anlamı için de birçok örnek vermiş, konuyla ilgili inanış ve anlatılar sunmuştur. *Pilit sinçe pır pilit şuk 'Gökte hiç bulut yok'* örneği kelimenin iki anlama gelecek şekilde aynı cümlede kullanılabileceğini göstermesi açısından ilginçtir (Aşmarin 1999: 200-203). Aşağıda vereceğimiz örnek metinlerde de bu durum sıkça görülmektedir.

Çuvaşçanın 18. yüzyıl verilerinde kelimenin yine aynı şekilde iki anlamıyla da yer aldığı görülmektedir:

PİLİT: bulut	
• [MOL. 1759] пѐл (Himmel) 'gökyüzü' 382	
• [MOL. 1759] пѐлѐт (Himmel) 'gökyüzü' 382	
• [MOL. 1759] Пѐлѐт (Wolken) 'bulut' 382	
◦ [MOL. 1791] Пѐлѐт [Pɪl'ɪ] (Небо) 'gökyüzü' 82	
◦ [MOL. 1791] Пѐлѐт [Pɪl'ɪ] (Небо) 'gökyüzü' 82	
◦ [MOL. 1791] Пѐлѐт [Pɪl'ɪ] (Облака) 'bulut' 82	
• [MOL.-D 1759] пѐлѐт-финă 'gökte (hh. bulut üstüne) 411 → nѐлѐт çине /p ilit şine/ 'buluta, bulut üstüne'	
◦ [MOL.-D 1791] пѐлѐт çинѐ [pɪllu sinɛ] (hh. bulut üstüne) 101 → nѐлѐт çине /p ilit şine/ 'buluta, bulut üstüne'	
• [MOL.-D 1759] пѐлѐт-финă 'gökte (hh. bulut üstüne) 411 → nѐлѐт çине /p ilit şine/ 'buluta, bulut üstüne'	
◦ [MOL.-D 1791] пѐлѐт çинѐ [pɪllu sinɛ] (hh. bulut üstüne) 101 → nѐлѐт çине /p ilit şine/ 'buluta, bulut üstüne'	
▷ [RTCM 1737-8] пѐлѐт [bɪl'ɪt] (туча) 'yoğun bulut' 288	
▷ [RCMM 1737-8] пѐлѐт-гоп [bɪl'ɪtɬɪ gɔn] (туча) 'yoğun bulut' 288 → nѐлѐт-кун /pilitli kun/ (hh. bulutlu gün)	
• [FISG-G 1737-43] пѐл (Coelum) 'gökyüzü' 3 ² /57	
◦ [FISG-G 1737-43] пѐлѐт (Nubes) 'bulut' 4 ³ /57	
• [FISG-P 1737-43] пѐл (небо) 'gök' 238	
• [FISG-P 1737-43] пѐлѐт (облако) 'bulut' 238	
• [SOC. 1769] Пѐлѐт (пѐлѐт) [Pɪl'ɪ] // [Pɪl'ɪ dänn] (облакъ) 'bulut (bulutun)' 13 → nѐлѐт /pilitin/	
• [SOC. 1769] Пѐлѐт (пѐлѐт) [pɪ'ot] // [pɪ'odänn] (облакъ) 'bulut (bulutun)' 13 → nѐлѐт /pilitin/	
• [PAL. 1786-9] Пѐлѐт [Pɪl'ɪ] (Небо) 'gök' 1-5	
— [ROU.-D 1788] пѐлѐт çинѐ [pɪl'ɪt] sinçe 'gökte (hh. bulut üstünde)' → nѐлѐт çине /pilit şine/ 'buluta, bulut üstünde'	

(Durmuş 2014: 236, 237)

Sözcüğün etimolojik sözlüklerdeki karşılığı da yine aynı şekilde ‘gökyüzü’, ‘bulut’ olarak verilmekte ve diğer Türk lehçelerdeki şekli gösterilerek aynı kökten geldiği vurgulanmış olmaktadır. Yakutça *bulut*, Tatarca ve Başkurtça *bolut*, Altayca ve Hakasça *pulut* vs. (Yegorov 1964: 156; Fedotov 1996: 420). DLT’de kelime *bulut* şeklinde geçmekte ve ‘kara bulut, ak bulut’ şeklinde örnek verilmektedir. Bununla birlikte Kaşgarlı Mahmut sözlüğünde, *bulut* kelimesinin geçtiği çok sayıda deyim ve örnek cümleye yer verir. Bu örneklerin hiç birinin Çuvaşçada olduğu gibi *Gök* anlamına gelecek şekilde kullanılmadığı görülüyor. Yalnız Kaşgarlı’nın “Arapça’da yağmura da buluta da semâ denir (DLT I:73), yani yağmura ‘gök’ dahi denir” (DLT I: 128) şeklinde bir kaydı olduğu görülmektedir (Aydemir 2015: 257). Arapçayla Çuvaşça arasında bu bağlamda bir etkileşimin olup olmadığı dilbilimsel yöntemlerle incelenmesi gereken farklı bir konu olsa da Kaşgarlı’nın bu kaydına temas etmekte yarar görüyoruz.

Kelimenin sözlüklerde geçen anlamlarından bahsettikten sonra Çuvaşların пѣлѣт/пѣлѣт’i nasıl algıladıkları konusuna geçebiliriz. Bunun için öncelikli olarak Çuvaşların dünyanın yaratılışı hakkındaki anlatılarına bakmak gerekiyor. Bu anlatılarda пѣлѣт/пѣлѣт’in istikrarlı bir biçimde yaratma işinden önce su ile birlikte var olduğu vurgulanmaktadır. Dahası bu tür anlatıların başında dünyada su ve Pilit’ten başka hiçbir şey olmadığı genel olarak ifade edilmektedir:

“Dünya yedi katlıdır, onların üç katı yer ile bulut arasındadır, dördüncü katı yeryüzüdür, diğer üç katı yer altındadır. İlk önce dünyada sadece Pilit ile su varmış. Pilit yukarıda, su aşağıdaymış. Sonra Pilit üstünde güneş, ay ve yıldızlar meydana gelmiş. Suların altında yer varmış, yerin altında ateş yanıyormuş, orada cehennem kazanı varmış. Pilit üstünde Yüce Tanrı kendi maiyetiyle birlikte yaşıyormuş. Tanrı’nın hizmetçileri melekler imiş. Onların en büyüğü Şuyttan’mış. O, Tanrı’yu dinlemeyi bırakmış, ona karşı gelmiş. Bundan dolayı Tanrı onu yeryüzüne kovmuş...” (Sidorova 2004: 18).

Devamında yeryüzünün ve dağların yaratılmasının tasvir edildiği bu anlatının aldığı kısım, kozmostan önceki kaosu resmetmektedir. Bu kaos aslında bir başlangıcı temsil etmektedir. Evrenin yaratılmasından önce Pilit ve sudan başka hiçbir şey olmadığı söylenmiş olsa da ardından güneş, ay ve yıldızlarla birlikte Tanrı ve onun hizmetkârlarının varlığından söz edilmektedir. Benzer tasvirleri birincisi Verbitski, ikincisi Radloff tarafından derlenen aşağıdaki Altay yaratılış efsanelerinde de görmekteyiz:

“Gök ve Yer yoktu. Uçsuz bucaksız deniz vardı, tanrı Ülgen (yahut Aakay, Kurbustan) bu deniz üzerinde uçuyor, konacak katı yer arıyordu. Fakat bulamıyordu... (İnan 2006: 19).

Yer ve Gök yaratılmadan önce her şey sudan ibaretti. Yer yoktu, güneş ile ay da henüz yoktular. O zaman tanrıların en yükseği, bütün varlıkların başlangıcı, insanoğullarının

atası ve anası Tengere Kayra Kan kendisine benzer bir varlık yaratarak ona 'kiji' dedi. Kayra Kan ile Kişi su üzerinde iki kara kaz gibi sakin sakin uçarak süzülürlerdi... "(Radloff 1956: 4).

Burada anlatıların 'hiçbir şey yok idi' ifadelerinden sonra aşgari bir veya iki tane varlık türlerini sıralaması, mitolojik düşünce mantığında yokluğa yer verilmemesi anlamına gelmektedir. Bu şu demektir: Hiçbir şey yok ise daha sonra bir takım şeylerin varlık kazanması da mümkün değildir. Dolayısıyla mitolojilerde evrendoğumdan önce bir takım ön varlıklar mevcuttur. Nitekim rasyonel olarak da bu böyle kabul edilir. Bu ön varlıklardan birisi genelde etken, diğeri ise edilgen veya durağandır. Etken olan varlık Türk mitolojilerinde 'Ülgen' veya 'Kayra Kan'dır. Bunlar ise Tanrıdır. İkinci ön varlık ise durağan bir varlık olarak verilen su'dur. İkinci ön varlık olarak kabul edilen su, mitolojik düşüncede zorunlu olarak kabul edilmiş bir varlık olarak görünüyor. Çünkü kaostan evreni var edecek bir ön varlığı bir varlık olarak kabul ettikten sonra bu varlığın bulunduğu mekâna ihtiyaç doğacaktır. Bu mekân da en belirsiz şekliyle ya su ya da buna benzer bir şey olmalıydı. Bu unsur Türk mitolojilerinde su olarak görünüyor (Taş 2011: 92).

Yukarıya bir kısmını aldığımız anlatıda ve diğer Çuvaş yaratılış anlatılarında oldukça tutarlı bir şekilde birinci ön varlık olarak Yüce Tanrı (Mın Turı) ve ikinci ön varlık olarak su ile PİLİT anılmaktadır. Güneş, ay ve yıldızların bu ön varlıklarla birlikte burada anılması şimdilik dikkate almıyoruz. Çünkü bunlar ön varlıklar gibi bu anlatıda sıralanmış olsa da başka anlatılarda yine PİLİT olgusuna bağlı olarak daha sonraki aşamalarda meydana gelmektedirler. Yaratılış hiyerarşisi de bunu gerektirir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta PİLİT'in tutarlı bir biçimde su ile birlikte ikinci ön varlık olarak anılmasıdır. Ancak burada PİLİT'in Bulut olarak mı Gök olarak mı tasavvur edildiği konusu tartışmaya açıktır. Elimizde anlatının bağlamına yönelik herhangi bir bilgi olmadığına göre metin üzerinden çıkarım yapmak durumundayız. Bu konudaki tek bir metni ele aldığımızda ise kesin bir kanaatte bulunmak sağlıklı bir sonuca ulaştırmayacaktır. Bu nedenle PİLİT'in ikinci ön varlık olarak anıldığı anlatıların geneline bakmak ve onun fonksiyonunu tespit etmeye çalışmak faydalı olacaktır.

PİLİT'in ikinci ön varlık olarak su ile birlikte anılması onun Orta Dünya/Yeryüzü'ne ait bir varlık olarak kabul edildiği şeklinde yorumlanabilir. Burada PİLİT, yeryüzünün yaratılmasından önce Tanrı ve onun hizmetkârları için ilk zemini teşkil etmektedir. Tanrı, yardımcılıyla birlikte PİLİT üzerinde yaşamaktadır. Ancak burada PİLİT'in mahiyetini tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Yaratılışın sonraki aşamalarını konu edinen anlatılarda bu konu netlik kazanmaktadır. PİLİT'in ilk zemini teşkil etmesine paralel bir durumu Verbitski'nin kaydettiği Altay yaratılış anlatısında görüyoruz. Burada Tanrı Ülgen, uçsuz bucaksız deniz üzerinde konacak yer bulamadan uçarken "Aldında tut, aldında tut" (Önündeki nesneyi yakala) ikazını duyduktan sonra ellerini suya uzatır ve birden bire su yüzüne çıkan taşı yakalar. Bu taşın üstüne oturur ve yaratma işine başlar (İnan 2006: 19). Buradaki taşın görevini Çuvaş yaratılış anlatısında PİLİT'in üstlendiğini söyleyebiliriz. Ancak yine de burada PİLİT'in ne tam olarak Bulut anlamına ne de Gök anlamına geldiğini söyleyebilmemiz henüz mümkün değildir. Çünkü bu tür anlatılarda PİLİT, ne sıradan bir bulutun işlevini üstlenmektedir, ne de tam anlamıyla gök kubbeyi ifade edebilecek yapıya sahiptir. İleride ele alacağımız metinlerde de görüleceği üzere yaratılışın diğer bir evresinde PİLİT, bu sefer Tanrı'nın değil insanların hizmetinde bulunacaktır. Başlangıçta kişileştirilmiş bir bulut izlenimi uyandırırken anlatıların ilerleyen kısmında bir takım et-

kenlerle gök kubbe haline dönüşecektir. Bu durumu netleştirebilmek için evrenin yaratılışıyla ilgili diğer anlatılara bakmak gerekiyor.

Yukarıda alıntı yaptığımız anlatıda ve onun varyantlarında anlatmanın amacının yerin ve dağların nasıl meydana geldiğini açıklamak olduğu görülmektedir. Gök'ün yaratılması yahut son şeklini alması ise az önce sözünü ettiğimiz anlatı zincirinde ortaya çıkmaktadır. Altay ve Yakut yaratılış anlatılarındaki gibi bütünlüklü bir hikâye örgüsüne sahip metinlere Çuvaşlarda rastlayamasak da mitik kırıntıları andıran bu kısa anlatı grupları, bütün bir yaratılış hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Bahsini ettiğimiz bu anlatı grubunda yeryüzü ve insanların yaratıldığı, ancak güneş, ay ve yıldızların henüz yaratılmadığından dünyanın karanlık içinde olduğu görülmektedir:

“Önceden Pilit, uzun insanların başına takılırmış. İnsanlar için Pilit raf gibiymiş, insanlar hemencecik nesnelere Pilit'in içine koyuveriyorlarmış. Gündüz ve gece olmazmış, daima tek renkli tabiat varmış. İnsanları az, yeri çok genişmiş. Bir karı koca varmış. Bunlar birbirlerini çok seviyor, anlaşarak çalışıyorlarmış. Hava biraz aydınlanmaya başlayınca işe gidiyor, yorulduklarında işten dönüyorlarmış. Bunlar sürekli mutlu, sevinçliymişler. Yaşamak için yeterli malları varmış. İşten gelince karı koca yemek pişirmişler. Kocası eve karabuğday getirirmiş, savurup tohumunu ayırmış, öğütürmüş, bulgur yaparmış. Karısı ateş yakıp lapanın üzerine koymak için et hazırlarmış. Bulgur hazırlanınca kazana koyup lapa pişirmişler. Bir keresinde ikisinin de karınları acıkınca heyecanla çalışmaya başlamışlar. Kocası karabuğdayı kabuğundan ayırmış, karısı tombul bir tavuk yakalayıp kesmiş ve ütelemeye başlamış. Yağlı tavuk alev alıp yanmaya başlamış. Yangın çıkacağından korkarak karısı ocaktaki yanan ateşi kürekle çekip: “Şeytan alıp gitmiş” diyerek bulutun üzerine fırlatmış. Kocası bulutun alçakta olmasından dolayı karabuğday öğütmeye engel olmasından rahatsız olup: “Bu şeytan bulut yukarı gitseydi” diyerek havanı tokmağıyla güçlü bir şekilde itmiş. O anda alev alıp yanan ateş ile bulut yükseğe çıkmaya başlamış. Kocası bunu görmüş ve karısına öksüyü yukarıya doğru fırlatmasını buyurmuş. Karısı öksüyü alıp fırlatmış. Son olarak ocaktaki kuru çekip öksünün ardından yukarıya fırlatmış. Bundan sonra bulutun üstünde güneş, ay, yıldızlar meydana gelmiş. Buluta bakın, güneş daima yanar; ay yanıp tutuşan öksü gibidir; yıldızlar yanan kömür gibi aydınlık verirler.” (Sidorova 2004: 36).

Yeryüzünün yaratılmasını konu edinen anlatıda daha önce ilk zemini teşkil eden Pilit'in artık farklı bir görev üstlendiğini görüyoruz. Bu anlatıda ve onun diğer varyantlarında Pilit, Tanrı tarafından insanlara iyilik yapmak için görevlendirilmiş, temiz, kutsal ve canlı bir varlık olarak tasvir edilmektedir. Ancak yağmur, kar vs. gibi doğa olaylarıyla herhangi bir ilgisinden bahsedilmemektedir. “Pilit”, insanların ulaşabileceği yükseklikte bulunmaktadır. Dolayısıyla yeryüzünün henüz karanlık ve soğuk olduğu anlaşılmaktadır. Bu da onun söz gelimi bir tabaka, kabuk ya da kılıf gibi tasarlandığı ve dünyayı gölgelediği anlamına gelmektedir. İnsanlar eşyalarını Pilit'in üstüne koyabilmekte ya da onunla yaraları ve hastalıkları tedavi edebilmektedirler. Ayrıca o, insanlara kızdığında kükreyerek yukarı çıkabilmekte ya da dağların arkasından özlemle yeryüzünü seyrebilmektedir. Bu anlatılardaki genel tasavvur göz önünde bulundurulduğunda Pilit'in antropomorfik (insan biçimci) yapıda bir bulut olarak algılandığı düşünülebilir.

Ancak onun ileride *gök kubbeye* dönüşecek olması, aynı zamanda bir çeşit öz, maya ya da kozmik bir yumurtayı temsil ettiği şeklinde yorumlanabilir. Pilit'in dünyayı karanlık ve soğuk içinde bırakan bir olgu olarak tasvir edilmesi, onun ileride Gök haline

dönüşebilmesi ya da bir başka ifadeyle bugünkü Gök olarak son şeklini alabilmesi ve kozmosun tam olarak sağlanabilmesi için gerekli olan bir çeşit kaos halini simgelediğini söylemek mümkündür. Gök'ün yaratılmasını en geniş şekilde tasvir eden Altay yaratılış anlatısında da Çuvaş anlatısındaki sıralamaya paralel olarak Ülgen, Ak Ana'dan (Ak Ene) nasıl yaratılacağını öğrendikten sonra önce Yer'i, sonra da Gök'ü yaratmıştır.

Çuvaş anlatısında PİLİT'in yukarı çıkarılarak kozmosun sağlanabilmesi yahut "Gök"ün tam anlamıyla yaratılabilmesi, net olarak ifade edilmemekle birlikte önceden konulmuş olan yasakların insanoğlu tarafından ihlal edilmesiyle gerçekleşmektedir. Bu günah bazen bir kadın, bazen bir çocuk tarafından işlenebilmektedir. Saf, temiz ve canlı olan, Tanrısal nitelikler taşıyan ve insanlara faydalı olmakla görevlendirilen PİLİT, kirli çamaşır, insan dışkısı ya da başka bir şeyle kirlettilerik yukarıya yani Tanrı'ya doğru yükselmek zorunda bırakılmıştır. Bazen de dev insanlar olarak tasvir edilen Alplar tarafından yürümelerine engel olduğu için yukarıya doğru itilmektedir.¹ Netice olarak PİLİT, Tanrı katına doğru yükselir ve bir daha da inmez. Bütün varyantlarda zikredilmese de PİLİT'in yukarı çıkmasıyla güneş, ay ve yıldızlar meydana çıkar, yahut oluşur. Böylece soğuk ve karanlık içindeki dünya sıcaklık ve aydınlığa kavuşur. Daha da önemlisi Gök yaratılmış olur ve kozmos sağlanır. En başta yaratma eylemi için ilk zemini teşkil eden PİLİT, daha sonra Gök'ün yaratılmasına olanak sağlayan bir nevi öz yahut kozmik yumurta görevi görmüştür. Türk mitolojisindeki yaratma eyleminin biçim ve şekil vermekten başka bir şey olmadığı (Taş 2011: 48) kabul edildiğinde bu durumun son derece doğal olduğunu ifade etmek gerekir.

Bir başka mitik anlatıda ise Yer'in ve Gök'ün yaratılması şöyle tasvir edilmektedir:

"Önceden uçsuz bucaksız boş boşlukta gezen Yüce Tanrı'dan başka hiçbir şey yokmuş. O önce suyu yaratmış, suya tohum saçmış; bu tohumdan altın gibi parıltıyan yumurta meydana gelmiş. Yumurta döllenmiş, deniz dalgaları ona çarpınca da çatlamış ve içinden PİLİT ile Yer çıkmış..." (Sidorova 2004: 60).

Bu anlatıda Yer ve Gök, kozmik yumurtadan meydana gelmektedir. İlgi çekici olan ise yine Gök'ün Yer ile birlikte var olması ve Orta Dünya'nın bu şekilde meydana gelmesidir. Gök'ün Orta Dünya'ya ait olması fikri, Oğuz Kağan'ın ikinci evliliğini hatırlatmaktadır. Bilindiği gibi Oğuz Kağan göksel olan ilk evliliğinden sonra göl ortasındaki bir ağacın kovuğunda bulduğu bir kızla evlenir. Yeryüzüne ait olduğu anlaşılan bu kızla olan evlilikten Oğuz Kağan'ın Gök, Dağ ve Deniz adında üç oğlu olur. İsmail Taş (2011: 164), oğullardan birinin adının Gök olmasını yere ait olmak bakımından problemlili görmektedir. Bu problemin çözümü olarak da kesin bir yargıya varmadan, Z. V. Togan'ın "Gök" kelimesinin Oğuz Destanı'nın değişik nüshalarında "Köl" (Göl) olarak yazıldığına dair kaydını (Togan 1982: 91) işaret etmektedir. Bahaeddin Ögel ise bu durumu başka milletlere göre bir farklılık olarak kabul eder ve Gök'ün dünyanın bir parçası olduğunu söyler. Böylece Oğuz Kağan'ın ilk evliliğinden olan çocuklarının temsil ettiği göksel unsurlarla (Gün, Ay ve Yıldız) ikinci evliliğinden olan yere ait unsurların (Gök, Dağ ve Deniz) birleşerek Türk milletini meydana getirmiştir (2010: 140-141). En başından bu yana anlatmaya çalıştığımız şekliyle Çuvaş mitik anlatılarında PİLİT'in önce yeryüzünün yaratılması için suyun hemen üzerindeki ilk zemini teşkil etmesi, daha sonrasında onun insanların uzanabileceği yükseklikte duran ve gök kubbeyi meydana getiren ana ve tek unsur olması

¹ Alplar hakkında yapılmış bir çalışma için bk. Bayram 2010.

Gök'ün yeryüzüne ait olduğu anlamına gelmektedir. Aşağıda ele alınacağı üzere Gök'ün insanların yaşadığı yeryüzü ile Tanrı'nın yaşadığı Yukarı Dünya arasında bir çeşit sınır vazifesi görmesi de bu fikri desteklemektedir.

B. Ögel, Yer ve Gök'ün dünyayı meydana getirmesi düşüncesini şöyle açıklamaktadır: “İran mitolojisinde göğün sahibi ve yaratıcısı Hürmüz; yerin sahibi ise Ehrimen idi. Aralarındaki kavga bitip tükenmiyordu. Türklerde ise göğün ve yerin yalnızca bir tane “kılıcısı, yaratıcısı, hâliki” vardı. Ancak Göktürk yazıtlarında o yaratıcının adı anılmıyordu. Çin’de dünya, ‘T’ien-hsia’, yani ‘gök ve yer’ olarak tanımlanıyordu. Bu Çince sözü tam olarak tercüme edersek, ‘Gök ve aşağısı’ demektir. Göktürk çağında da ‘Üze Kök Tengri, asra yağız yer’; Uygur el yazmalarında ise ‘üstün Tengri (gök) altın yer’ ikilisi her zaman birlikte görülüyordu” (Ögel 2006: 146-147).

Dünyanın yaratılışını ve onu meydana getiren unsurları anlatan bir başka Çuvaş miti ise şöyledir:

“İlk önce yer ile su ve Pilit birmiş. Tanrı düşünmüş, düşünmüş ve yeri dört kısma ayırmaya karar vermiş. Doğudaki Pilit’i delip açmış ve üflemiş. Tanrı’nın nefesiyle Pilit yukarı çıkmış. Sonra inmesin diye uzun saplı kepçeyle sudaki yoğun yeri çekip bir yeri, diğer yere koymuş. Kepçeyle çekip koyduğu yerde dağ, tepe olmuş. Önceki yukarıya yerleşen Pilit aşağıya inmesin diye onu yüksek dağ üzerine koymuş. Sonra güney, batı, kuzey kısımlarını da böyle yapmış. Bundan sonra dünya oluşmuş işte. Yer ile su ve Pilit bundan sonra ayrılmış işte” (Sidorova 2004: 29).

Dünyanın yaratılışını diğerlerinden farklı bir şekilde tasvir eden bu anlatıda Pilit, Tanrının üflemesiyle yeryüzünden ayrılarak yükselmiştir. Aşağıya inmemesi için de dağın üzerine oturtulmuştur. Su ve toprak ise kepçe² yardımıyla birbirinden ayrılmıştır. Bu şekilde Pilit de Gök haline gelmiştir. Burada da Pilit yine Gök’ün yaratılabilmesine imkân sağlayan bir öz durumundadır. Toprak sudan ayrılarak Yer’i, Pilit ise büyüyerek Gök’ü meydana getirmiş ve ikisi birden dünyayı oluşturmuştur. Dolayısıyla Pilit ile ilgili inanışların Türk düşüncesindeki Gök inancı etrafında şekillendiğini söylemek gerekir.

2. Kozmik Düzendeki Pilit

Dünyanın yaratılması sürecinde Pilit’in nasıl bir rol oynadığı ve nasıl tasavvur edildiği konusu üzerinde durduktan sonra yaratma sürecinin ardından ortaya çıkan yapı ve bunun etrafında oluşan algılara geçebiliriz. Pilit’in kozmogonik süreçte ilk zeminden gök kubeye dönüştüğünü daha önce ifade ettiğimiz için bundan sonra Pilit yerine Gök ifadesini kullanacağız. Çuvaşların Gök ile ilgili aşağıda verilen tasarım son derece dikkat çekicidir:

“Dünya masa gibi düzdür. Dünyanın sınırı Pilit’in sınırı ile birleşip, Pilit’e yay gibi kavis vermiş. Bunu güneş batmadan önce çok güzel bir şekilde görmek mümkündür. Güneş bir taraftan doğar ve bir taraftan batar. Gece bitene kadar Güneşi Şuyttan’ın çocukları yerin diğer yanından dosdoğru çekerler. Sabah tekrar yukarı çıkarırlar.

² Kepçe, kaşık gibi aletler Güney Sibiry’a’daki Türk boylarının mitik anlatılarında da önemli bir yer tutar. Zamanın başlangıcında, doğa olaylarının oluşumunda yardımcı olan bu mistik nesnelere, dünyanın yaratıcısı Ülgen’in araçlarıdır. G. N. Potanin, karıştırıcının kozmosun merkezini belirleyen atların bağlandığı sırık, bayrak veya mitolojik dağ gibi nesnelere aynı derecede önemli olduğu kanaatine varmıştır. Bk. Lvova-Oktyabrskaya-Sagalayev-Usmanova 2013: 142).

Kıvak (Mavi) Pilit serttir. Kıvak Pilit'in arkasında güneş, ay, yıldızlar Tanrının gücüyle yaşarlar” (Sidorova 2004: 30).

Burada öncelikli olarak Gök'ün yaya benzetilmesi, üzerinde durulması gereken bir noktadır. Burada Çuvaşların Gök'ü kubbe şeklinde algıladıkları görülmektedir. Bu durum bize ilk önce Oğuz Kağan destanını hatırlatmaktadır. Oğuz Kağan Destanı'nda göğün şekli yay gibidir. Oğuz'un veziri Ulug Türk'ün görmüş olduğu rüyaya göre yay, gün doğusundan gün batısına kadar uzanmıştı. Yani bu suretle yayın kavsi göğün kavsini baştan-başa tamamlamış oluyordu. Zaten bu yayın parçaları da Oğuz'un gökten gelen karısından olan çocuklara verilmişti. Destanda Gök, kubbe ve çadır şeklindedir. Yer ise düz ve dört köşelidir. Çünkü Oğuz Kağan destanda yeryüzünün dört köşesinin kağanı olduğunu ifade etmektedir (Taş 2011: 208-209). Çuvaşların dünyayı masa gibi düz, Gök'ü yay gibi kavvisli düşünmesi de bu duruma paraleldir.

Çuvaşların düşünce dünyasında Gök'ün kubbe şeklinde olması, Tanrı'nın kepçe yardımıyla dünyayı yarattığı anlatıda da doğrudan ifade edilmese de çıkarım yoluyla tespit edilebilir. Tanrı'nın üflemesiyle yeryüzünden ayrılan Pilit, kaçınılmaz olarak kubbe şeklinde yerini alacaktır. Bu durum, insanoğlunun kendi yaşadığı alanın sınırlarını belirleme ihtiyacından doğuyor olmalı. Lvova ve arkadaşlarının Güney Sibirya'daki Türk boylarıyla ilgili yaptığı çalışmada bununla ilgili olarak şöyle deniyor:

“Geleneksel dünya görüşünde sonsuz fiziki dünya (Kâinat) gündemde değildir. O görülür ve ulaşılır düzeydedir, bu durum tesadüf olmasa gerektir. Buna göre sonsuzluk ve ebediyet 'rahatsız' olmanın yanı sıra gerçek hayatta gereksiz ve tanımlanamazdır” (Lvova-Oktyabrskaya-Sagalayev-Usmanova 2013: 121).

Gök'ün kubbe şeklinde olması onun aynı zamanda dönmekte olduğu düşüncesini de beraberinde getirmektedir. Çuvaşların yaratılışla ilgili şu mitik anlatısında bu düşüneyi de görebilmekteyiz:

“İlk önce dünya meydana gelmiş. Fakat üstünde hiçbir şey yokmuş. Yeri de üç balina ayakta taşıyormuş. Yerden yukarıya doğru sadece bir Pilit varmış. Sonraları yeryüzünde su, ateş, rüzgârın etkisi güçlenmiş. O vakit orta dünyaya bir Ulup çıka gelmiş. Yeryüzünü titreterek yürüyünce balinalar yeri üstlerinden fırlatıp atmış. Bu nedenle şimdi yer, havada yumak gibi dönüp duruyor” (Sidorova 2004: 24).

Gök'ün bir eksen etrafında dönmesi inancı Türk mitolojisinde bilindik bir husustur. Emel Esin'e göre Gök kubbenin Altun (veya Temür) kazguk etrafında yıllık dolanım yanında ayrıca bir de yıldızları taşıyan gök çarkının döndüğü varsayılıyordu. Bu kavramın çok eski olduğu Baykal Gölü'nde bir adada bulunan ve üzerinde yıldız adlarının yazılı olduğu ve VII.-IX. yüzyıllara tarihlendirilen bir *kadırlık eğirçek* ten anlaşılmaktadır. Gök çarkına Kaşgarlı *kök çığrısı*, Yusuf Has Hacib ise *tezginç* (dönen) demektedir (Esin 2001:42-43). Çuvaşların evren algısında Gök'ün şeklinin de yaratılış evresinde olduğu gibi Türk inanış ve düşünce kalıplarına paralellik arz ettiği görülmektedir.

Pilit ile ilgili ele alacağımız bir başka tasarım ise *Kıvak Pilit* kavramı çerçevesinde belirmektedir. Kıvak Pilit, ele aldığımız metinlerde oran olarak az da olsa doğrudan Pilit kavramının yerine kullanılmaktadır. Aşmarin'in sözlüğünde *Kıvak* sözü tek başına '*mavi* (*çivit mavisisi*), *kır*, *gri*, *mavi* (*gök mavisisi*)' anlamına gelmektedir. Aşmarin, sözlüğünde bir de Kıvak Pilit kavramına yer vermekte ve bu tamlamayı da '*mavi gök*', '*gökyüzü*' şeklindeki açıklamaktadır (Aşmarin 7-8 1999: 91-93). Eski Türkçe *Kök* kelimesinden geldiği Çu-

vaşçanın dilbilimsel özellikleriyle de rahatlıkla teyit edilebilen *Kıvak* sözünün tek başına *Gök* anlamına gelebildiği görülmektedir.

Ele aldığımız metinlerde *Gök* kavramını ifade etmek için hem *Pilît*, hem de *Kıvak Pilît* adlandırılmaları kullanılabilir. Sidorova (2004: 37).

“*Kıvak Pilît* önceden aşağıdaymış, sadece ev yüksekliğindeymiş, çit üzerine çıkınca el uzanıyormuş... (Sidorova 2004: 37).

“*Pilît* dokuz katlıdır. Birinci kat, ayaz/açık hava bulutu, ikinci kat kapalı hava bulutu, üçüncü kat sis bulutu, dördüncü kat kırağı bulutu, beşinci kat rüzgâr bulutu, altıncı kat dolu/buz bulutu, yedinci kat yağmur bulutu, sekizinci kat kar bulutu, dokuzuncu kat fırtına bulutu imiş. Tanrı hangi bulutu çıkaracaksa o, *Kıvak Pilît*’ten geçerek bizim yeryüzüne inermiş” (Sidorova 2004: 37).

“...*Kıvak Pilît* katı/serttir. *Kıvak Pilît*’in arkasında güneş, ay, yıldızlar Tanrının gücüyle yaşarlar” (Sidorova 2004: 30).

Bu inanışlara göre güneş, ay ve yıldızlar, *Gök*’ün üstünde yer almaktadır. Hava olayını belirleyecek olan bulut türü, katı ve sert olan *Gök*’ün içinden geçerek aşağıya inmektedir. Dolayısıyla *Kıvak Pilît* olarak tabir edilen *Gök*, kubbe şeklinde yeryüzünü muhafaza eden bir kabuk ya da zırh olarak tasvir edilmektedir. Yukarı dünyayla aşağı dünya arasında herhangi bir geçişin olabilmesi için de *Gök*’te kapı ya da kapak gibi bir aralığın olması beklenmelidir.

Çuvaşların *Gök*’le ilgili anlatılarında bu tür bir aralıktan bahsedildiği görülmektedir. Bunun adına da *Kıvak Huppi* denilmektedir. *Kıvak Huppi*, Aşmarin’in sözlüğünde ‘bazı geceler gözlenen parlak ışıklı olgu, kuzey ışıkları’ olarak açıklanmakta ve *Pilît Haphi* ‘*Gök Kapısı*’ karşılığında verilmektedir (7-8: 95; 9-10: 203). Dolayısıyla *Kıvak* sözünün burada *Gök* anlamına gelecek şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Bu olgu etrafında epeyce inanış meydana geldiği görülmektedir. Anlatılardan anlaşılacağına göre bugün Kutup Işıkları olarak bildiğimiz bu doğa olayını Çuvaşlar, Tanrı’nın oğlu olması, Tanrı’nın yeryüzündeki insanları gözetmek istemesi ya da günahsız bir insanın ölmesi gibi bir takım inanışlarla anlamlandırmaya çalışmaktadırlar. Akşamları ya da şafak vakti ortaya çıkan bu doğa olayı esnasında insanoğlunun Tanrı’dan ne isterse elde edeceğini düşünmektedirler:

“Kimi zamanlarda şafak ışıkları sökmeye başlayınca *Kıvak Huppi* açılır. Bulut, iki tarafa ayrılır ve masmavi temiz *Gök* ortaya çıkar. *Kıvak Huppi* açıldığında talih dilerler. Ne istersen hepsi olurmuş.” (Sidorova 2004: 90).

“Kuzey ışıkları dalgalandığında Çuvaşlar Tanrı’nın oğlu oldu derler. Gökyüzü aydınlanıp *Kıvak Huppi* açılır, o zaman *Gök Kapısı* aralanır ve birileri bunu yeryüzünde görür. Onu görmek büyük bir şans olarak kabul edilir, çünkü o zaman gökyüzü doğurur. Çocuk doğduğunda söylenen her dua, dilek Tanrı’ya iyi bir şekilde ulaşır. Bu düşünceyle insanlar *Kıvak Huppi* açıldığında yere uzanıp iyilik dilerler. Hepsinden çok onlar kalabalık bal arılarınıninki gibi bolluk içinde bir hayat dilerler” (Sidorova 2004: 90).

“*Kıvak Pilît*, serttir, bu yüzden o her zaman açılmazmış. Sadece Tanrı yeryüzüne bakmak istediğinde açılmış. Böyle zamanlarda O, her ne istenirsen verirmiş. Talih istesen talih, iyi hasat istesen iyi hasat, yağmur istesen yağmur verirmiş” (Sidorova 2004: 91).

“*Kıvak Huppi* yılda dört kez olurmuş. *Kıvak Huppi* olduğu zaman her ne olursa olsun istemek gerekirmiş. Bir keresinde fakir bir Hıristiyan *Kıvak Huppi* zamanında at iste-

yeceği yerde “Hamut ver” demiş. Onun atı kaybolmuş. Tekrar at almış, atı ölüp hamutu kalmış. Bu şekilde yedi hamutu olmuş” (Sidorova 2004: 93).

Çuvaşlar Gök’ten gelen bu parlak ışıkların, Tanrı katıyla yeryüzü arasındaki engelin geçici bir süre için kalkmasından kaynaklandığını düşünmektedirler. Bu yüzden nadir gerçekleşen bu olayı, Tanrı’dan dilekte bulunmak için en uygun zaman olarak görürler. Ayrıca bu inanış Çuvaşların Tanrı’yı gök kubbenin üzerinde tasarladıkları ve onun buradan zaman zaman insanları gözlediği anlamına da gelmektedir.

Çuvaşçada renk adı olarak kullanılan Kivak sözünün Gök anlamına gelecek şekilde *Kivak Huppi* şeklindeki isim tamlaması içerisinde kullanılması da oldukça önemlidir. Bu durum bize Orhun Yazıtları’nda geçen “üze Kök Tengri asra yağız yer” ifadesini bir kez daha hatırlatmaktadır. Budakov’un kaydettiğine göre Tengri kelimesi anlam itibarıyla “Gök” manasına gelmektedir. Yani “Tengri” kelimesi hem fiziki gök, hem de manevi Gök’ü yani Tanrı’yı ifade etmek için kullanılmıştır. Daha sonra fiziki göğe sıfat olarak kullanılan *kök* (mavi) fiziki gök için, Tengri de Tanrı için kullanılmaya başlamıştır. Fiziki gök aynı şekilde Tatarca *kuk*, Kırgızca ve Çağatayca *kök*, Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde *gök/göy* şeklinde kullanılmıştır. Altaycada *kök*, Yakutçada *küöh*, Moğolcada *küke*, Macarçada *kek* sadece mavi anlamına gelmektedir (Taş 2011: 49-50). Çuvaşçadaki Kivak sözünün Gök anlamını bu tamlamada muhafaza ettiğini söylemek mümkündür.³

Sonuç

Çuvaşların evrenin yaratılışı ile ilgili tasarımlarını bütünlüklü bir metin içerisinde göremesek de bir takım mitik anlatılar ve evrenin düzenine ilişkin inanışlardan belli ölçüde çıkarımlar yapabilmekteyiz. Bildiride dünyanın yaratılması sürecinde Çuvaşların Pilit’i nasıl algıladıkları temel çıkış noktası olmuştur. Buna göre kozmogonik süreçte Pilit, Gök’ün nüvesini ifade etmek için kullanılan bir kavram olarak beliriyor. Bundan dolayı onun sonradan yaratılmadığını, kaosu simgeleyen su ile birlikte en başından itibaren farklı şekillerde var olduğunu söyleyebiliriz. Önce yeryüzünün yaratılması için Gök’ün nüvesi halinde Tanrı’ya ilk zemin olma görevini üstlenmiştir. Pilit, daha sonraki evrede kaosu temsil eden unsurlardan biri olarak yeryüzüyle birdir. Bu süreçte Tanrısal ve antropomorfik özellikler taşıyan Pilit, insanların yaşağı ihlali ya da doğrudan Tanrı’nın müdahalesiyle yerden ayrılmış ve Gök’ü meydana getirmiştir. Böylece Pilit, Çuvaş inanış ve düşünce kalıplarına göre Yer ile birlikte dünyayı meydana getirmiştir.

Kozmos sağlandıktan sonra Pilit’in yani Gök’ün kubbe şeklinde insanların dünyasıyla Tanrı katı arasındaki sınırı teşkil ettiği görülmektedir. Bu bir şekilde dünyanın da sınırlarının belirlendiği anlamına gelmektedir. Kuzey Işıkları adı verilen doğa olayıyla yeryüzünün ışıkla dolması, Çuvaşların düşüncesinde Tanrı katıyla yeryüzü arasındaki engelin geçici bir süreliğine ortadan kalktığı şeklinde yorumlandığı anlamına gelmektedir. Kivak Huppi (Gök Kapısı) adı verilen bu olay, Çuvaşların Tanrı ile doğrudan bağlantı kurulabileceği inancını taşıdıklarının yanı sıra Tanrı katını nasıl tasavvur ettiklerini de açıklar.

³ İsmail Taş (2011: 55), Çuvaşlarda yapılan “uçuk” tapınımını da eski Türklerdeki Tengri’ye tapınma ve kurban kesmeyle ilintilendirmektedir. Zira bu ritüelde de kadın ve genç kızların katılımı yasaklanmıştır. Bunu Çuvaşlar hakkında yapılan etnografik malzemeler de ortaya koymaktadır.

Türk mitolojisindeki Gök ile ilgili inanışların Çuvaşlardaki Pilit algısıyla olan bütün bu benzerliklerin yanı sıra Çuvaşçada renk adı olarak kullanılan Kivak sözünün *Gök* anlamına gelecek şekilde kullanılması da vurgulanması gereken bir noktadır. Doğrudan asıl problemimiz ve amacımız olmasa da Pilit kelimesinin *Gök* ve *Bulut* şeklinde iki farklı anlam yüklenmesi, Kivak kelimesinin Gök anlamını kaybederek sadece mavi rengi ifade etmek için kullanılmaya başlanmasıyla açıklanabilir. Çünkü artık *Kivak* kelimesi tek başına değil, ancak *Kivak Pilit* (Mavi Gök) ve *Kivak Huppi* (Gök Kapağı) tamlamalarında Gök anlamına gelecek şekilde kullanılabilir. Bu da Türk düşüncesindeki *Gök* (Kök) ve *Tengri* ilişkisinin Çuvaşlarda *Pilit*, *Kivak Pilit* ve *Kivak Huppi* kavramları etrafında şekillenmiş olan inanışlarda takip edilebileceği anlamına gelmektedir.

Kaynakça

- Aşmarin N. İ., *Çıvaş Sımahisen Kineki*, (Çuvaş Kelimelerinin Kitabı-Çuvaş Sözlüğü), C. 1, Kazan (1928); C. 2, Kazan (1929); C. 3, Çeboksarı (1929); C. 4, Çeboksarı (1929); C. 5, Çeboksarı (1930); C. 6, Çeboksarı (1934); C. 7, Çeboksarı (1934); C. 8, Çeboksarı (1935); C. 9, Çeboksarı (1935); C. 10, Çeboksarı (1936); C. 11, Çeboksarı (1936); C. 12, Çeboksarı (1937); C. 13, Çeboksarı (1937); C. 14, Çeboksarı (1937); C. 15, Çeboksarı (1941); C. 16, Çeboksarı (1941); C. 17, Çeboksarı (1950); C. 18, Çeboksarı 1965.:
- Bayram, Bülent (2007), *Çuvaş Türkçesi – Türkiye Türkçesi Sözlük*, Konya: Tablet Yayınları.
- Bayram, B. (2010), *Çuvaş Türklerinin Kahramanlık Anlatmaları (Alplar)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, s. 334.
- Durmuş, Oğuzhan (2014), *18. Yüzyıl Çuvaşçasının Söz Varlığı*, Edirne: Paradigma Akademi.
- Eliade, Mircea (2011), *Mitlerin Özellikleri*, İstanbul: Om Kuram Yayınları.
- Esin, Emel (2001), *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Gültek, Vedat (2004), *Rusça – Türkçe Sözlük*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- İnan, Abdülkadir (2006), *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Lvova, E.L., Oktyabrskaya, İ.V., Sagalayeve, A.M., Usmanova, M.S. (2013), *Güney Sibiry Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri (Kainat ve Zaman. Nesnelere Dünyası)*, Konya: Kömen Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin (2006), *Türk Mitolojisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. II.
- Ögel, Bahaeddin (2010), *Türk Mitolojisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. I.
- Potapov, L.P. (2012), *Altay Şamanizmi*, Konya: Kömen Yayınları.
- Radloff, W. (1956), *Sibiryadan II*, İstanbul: Maarif Basımevi.
- Taş, İsmail (2011), *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*, Konya: Kömen Yayınları.
- Togan, Zeki Velidi (1982), *Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili)*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Sidorova, E. S. (2004), *Mifsem Legendisem Halapsem*, (Mitler Efsaneler Hikayeler), ÇKİ, Şuşaşkar.

* TARİH-KÜLTÜR-SANAT *

EDİRNE VE KIRKLARELİ'DE BULUNAN TRAK KAYA SUNAKLARI VE BAĞINTILI KÜLT ANITLARI

Prof. Dr. Engin BEKSAÇ
Öğr. Gör. Şule Nurengin BEKSAÇ
Trakya Üniversitesi

Trakya'nın arkeolojik mirası içinde birçok anıt tipi dikkat çekmektedir. Bunlar arasında dolmenler, tümülüsler, kaleler, yerleşim alanları ve kült anıtları farklı özellikleriyle göz doldurmaktadır. Bu anıtların her biri kendine has özellikleriyle Trakya'nın uzak geçmişinin ölümsüz tanıkları olarak büyük bir öneme haiz bulunmaktadır.

Aslında bu anıtlar arasında en az tanınmakta olan kaya oyma ve kaya kült anıtları belki de en önemli anıt tipi olarak Trak Dünyası'nın en önemli tanıkları olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat ne yazık ki, bu anıtlar çok az tanınmakta ve gerekli ilgiyi de çekmekten uzak bulunmaktadır. Bu anıtların hemen tümü de tarafımızdan yapılan çalışmalar sonucunda teşhis edilerek, insanlık âleminin bilgisine sunulmuş bulunmaktadır.

Edirne ve Kırklareli illeri kapsamında yürütülen çalışmalarımızda Trak döneminden kalma kült anıtlarına ağırlık verilerek bunların peyzaj, sembolik coğrafya ve kültürel işlevleri yanında arkeo-astronomik işlevlerinin de değerlendirilmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda Trak döneminin sonrasında kullanılan anıtların da Trak dönemi ile ilişkili durumu ve yeni işlevleri de dikkate alınarak daha geç dönemlerdeki anıtlara da ilgi gösterilmiştir.

Şu ana kadar yapılan çalışmalar esnasında en erken verileri ortaya koyan kaya anıtı İpsala ilçesi sınırlarında kalmasına rağmen, aslında Enez ilçesi sınırları dâhilinde kalan kaya anıtları ve Trak yerleşmeleriyle çok yakın bir ilişkisi olduğu fark edilen Koyuntepe köyünün yanı başında bulunan Ortataştepe (veya Horatepe) olmuştur. Aslında son derece az bir insan düzenlemesi gösteren bu kaya anıtı üzerinde bulunan seramik buluntularının bolluğu dikkat çekicidir. Bu seramik buluntuları arasında Geç Kalkolitik süreçten başlayarak Roma Dönemi sonlarına kadar giden buluntulara rastlanmıştır.

Bu seramik buluntularının büyük bir bölümü Geç Bronz Çağı ve Erken Demir Çağı buluntuları olarak dikkat çekmektedir. Tepenin kayaç zirvesinde 2000'li yılların başında bulunarak, Jandarma Teşkilatı tarafından Edirne Müzesi'ne teslim edilmiş olan küçük bir Bronz Helios-Apollon heykelciği tepenin, zaten coğrafi oluşumu ve kutsal peyzajından da anlaşılan Güneş Kültü ile olan yakın ilişkisine önemli bir destekleyici kanıt teşkil etmektedir.

Son zamanlarda yaptığımız kaynakça çalışmalarından bu kaya anıtının Antik Çağ kayıtlarındaki adının Reskhyntis (veya Reskhyntia) olarak bahse konu yapıldığı da anlaşılmış bulunmaktadır.

Ortataştepe benzeri bir başka kaya anıtı olan Beğendik Kaletepe anıtı ise üzerindeki arkeolojik buluntular netlikle görülmesine rağmen verilen izinler nedeniyle, bölgeyi işletmekte olan taş ocağı tarafından yok edilmiş bulunmaktadır. Tüm tahribata rağmen bu alanın da Güneş Kültü ile yakın ilişkisi netlikle belli olmakta ve yüzeyden Geç Bronz Çağı ve Erken Demir Çağı keramik parçaları toplanmaktadır. Yüzeyden özellikle bir Buckel keramik parçası toplanmış olması da dikkat çekicidir.

Enez Merkez'in hemen kuzey kesiminde yer alan Çataltepe sunağı ve kutsal mağarası Trakya'nın en ilginç kaya anıtlarından olup, daha çok Kuzey Batı Anadolu'da rastlanan benzeri anıtlar ile yakın bir benzerlik sergilemektedir. Kayalık bir burnun üzerinde yer alan altar düzenlemesi ve hemen altındaki kutsal mağara çevresindeki peyzaj ile tam bir uyum içinde olup, Trak Kutsal Coğrafya'sı için ilginç ip uçları veren kompleks bir anıt olarak dikkat çekmektedir.

Bu anıtın Antik Kaynaklar'da Zerinthis ve Zerinthia olarak bahsi geçen kutsal mahal ve anıt ile ilişkili olması akla uygun gelmektedir.

Enez yakınlarında yer alan bir başka Trak dönemi kutsal kaya anıtı da Hisarlı köyünün batısına gelen bölgedeki bir Oppidium kalıntısı ile ilişkili olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu oppidiumun Antik Çağ kaynaklarında adı geçen ve Traklar'ın Apsinti Kabilesi ile ilişkili Apsintis yerleşmesi olması kuvvetle muhtemeldir. Kutsal anıt günümüzde tepede yer alan orman gözetleme kulesinin hemen önünde ve güney doğu yönünde yer almaktadır.

Yamaca doğru çıkıntı yapan kaya üzerinde yer alan bir ateş çukuru ile teşhis edilen bu kaya anıtı güney doğu yönüne bakmaktadır. Bu da birçok Trak anıtından tanınan bir özelliktir.

Bu anıtlara yakın durumda bulunan Enez İlçesi, Yazır ve Çeribaşı köyleri çevresinde yer alan ve halk tarafından Fırınkaya olarak adlandırılan kaya oyma anıtlar özellikle bu bölgeye has bir anıt tipi olarak teşhis edilmektedir. Türkiye Trakyası'nda sadece Kırklareli'nin Pınarhisar ilçesindeki Ambarkaya'da -çok yakın olmasa da- bir benzerine rastladığımız bir kaya anıtı tipi farklı özellikleriyle dikkat çekmektedir.

Yazır ve Çeribaşı köyleri çevresinde bazı örneklerine rastlanan bu anıt tipinin hiç şüphesiz en ilginç temsilcisi Çeribaşı Köyü yakınlarında bulunan Tavşantepe Fırınkayası'dır. Bu fırın kaya üzerinde fark edilen Labris kabartması Türkiye Trakyası için tek örnektir. Bu fırınkaya arkasında yer alan ve güneydoğu yönüne göre tanzim edilmiş bir kaya oyma altar ile birlikte bu alanın önemli bir kült merkezi olduğunu kanıtlamaktadır.

Bazı örnekleri tamamen tahrip edilmiş olan fırınkayalar arasında özellikle Yazır köyü merasında bulunan Sarpdere Fırınkayası ve Bağlık Fırınkayası da çok ilginç anıtlar olarak dikkat çekmektedir.

Yazır ve Çeribaşı köyleri çevresinde tahrip edilmiş durumda başka kaya anıtları da bulunmaktadır. Fakat tahrip edilmiş bu anıtların durumunu tayin etmek artık zordur.

Aslında fırınkayaların bu bölgede bir bütün teşkil ettiği anlaşılmakta olup, benzerlerine Bulgaristan ve Yunanistan'ın Rodop Dağları Bölgesi'nde de rastlanmaktadır. İlginc bir anıt tipidir.

Edirne'nin Keşan ilçesi sınırları dâhilinde Mecidiye yakınlarında Kaleköy'da bulunan Kale içinde de bir Trak kaya anıtının izleri açıkça görülmektedir. Altar düzenlemeleri yanında mağarası da açıkça seçilen bu kutsal alan, daha sonraki dönemlerde yapılmış bulunan bir kalenin kalıntıları altında kaldığı için zorlukla teşhis edilebilmektedir.

Bu anıtın hemen deniz kenarında bulunması ve özellikle deniz ile ilişkili konumu Trak Dünyası açısından farklı ve az rastlanır bir durum arz etmektedir.

Trak Kült anıtları arasında denize yakın veya deniz ile iç içe geçmiş kült anıtlarının sayısı çok fazla değildir.

Edirne'nin Lalapaşa ilçesi sınırları içinde kalan Muhyittin Baba Tepesi günümüzde askerî bir tesis alanı içinde kalmış ve bu tesis tarafından tahrip edilmiş de olsa, eski bir kutsal kaya anıtına ev sahipliği yapmış olduğu açıkça gözlemlenmektedir.

Bu alan 16. yüzyıldan sonra önemli bir Kalenderi Bektaşî dergâhı olarak da kullanılmış olup, günümüzde de Bu dergâhın kurucusu olan Muhyittinbaba'nın kabrini ihtiva eden bir kutsal mekâna dönüşmüş bulunmaktadır.

Lalapaşa sınırları içinde kalan Doğan köyü'nün hemen yanı başında bulunan Çöke de önemli bir kutsal kaya anıtı olarak karşımıza çıkmakta ve önemli bir Güneş Kültü merkezi olarak dikkat çekmektedir. Çöke çevresindeki kutsal coğrafya ve ilginç peyzaj oluşumu ile göz dolduran bir anıt olarak belirlenmektedir.

Lalapaşa ilçesi sınırları dâhilinde kalan Yünlüce köyü yakınlarında bulunan Kapankaya da ilginç bir kaya anıtı olarak dikkat çekmektedir.

Lalapaşa sınırları içinde kalan Sinanköy'ün hemen yanı başında bulunan arkeolojik alan ilk bakışta bir Orta Çağ yerleşmesi olarak dikkat çekmekteyse de aslında bu Orta Çağ yerleşmesi altında Trak dönemine ait bir kutsal alan ve değişik kaya anıtlarının bulunduğu gözden kaçmamaktadır.

Bu kutsal alan içindeki Trak dönemi kaya anıtlarının farklı kesimlerde yer alan ve farklı kültürel işlevleri haiz düzenlemeler olduğu da görülmektedir.

Lalapaşa ilçesi sınırları dâhilinde kalan Hamzabeyli köyü yakınlarında bulunan Fincankaya ve Lalapaşa Merkez'in yanı başında bulunan İğrekayalığı içinde bulunan İğrek Altarı, benzerlerine Bulgaristan'ın doğu kesimlerinde rastlanan kaya oyma Güneş Kursuları'nın ilginç örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Lalapaşa ilçesi sınırları dâhilinde ayrıca Ömeroba köyü yakınlarında bulunan Karaburun Kalesi içinde ve Küçükdöllük köyü yakınlarında Kurtboğazı mevkisindeki kale kalıntısının yanında birer küçük kaya altarına da rastlanmış bulunmaktadır.

Edirne Merkez ilçenin sınırları içinde kalan Yolüstü köyü yakınlarındaki Kovankayalar ve hemen yakınlarda bulunan Suakacağı köyünün çevresinde yer alan Berberodası, Sinekli Mağara ve Deliklitaş geniş bir kaya oyma kült kompleksinin parçaları olarak teşhis edilmektedir. Bu kompleks içinde yer alan Sinekli Mağara'nın Trak dönemi sonrasında ilginç bir Hıristiyan ve çok kuvvetli bir ihtimal dâhilinde de bir Bogomil ibadet mekânı olarak kullanıldığı görülmektedir.

Bu geniş kült alanının hemen arkasında yer alan ve Geç Bronz Çağı ve Erken Demir Çağı seramik buluntuları veren bir yerleşim alanının varlığı da bu bölgenin önemini arttırmaktadır.

Edirne ili kapsamında kalan bir diğer kaya anıtı da, Süloğlu ilçesinin Keramettin köyü merasında bulunan Masakaya'dır. Defineciler tarafından devrilerek gerçek görüntüsü bozulmuş olan bu anıtın da diğer benzerleri gibi Güneş Kültü ile yakın bağları seçilmekte olup ilginç bir kültürel oluşumu haiz olduğu hemen anlaşılmaktadır.

Süloğlu ilçesi dâhilinde kalan Yağcılı köyünün kuzeyinde bulunan Kaynaklar mevkisinde yer alan bir başka kült alanının muhtemelen bir Trak yöneticisi ile yakından ilişkili bir idari merkez olarak işlev gördüğü de fark edilmekteyse de, bu

alanın bir kaya anıtı olmaktan çok kaynak kültürleriyle ilişkili bir konumu olduğu gözlenmektedir.

Kırklareli il sınırları dâhilinde yer alan küçük büyüklü kültistik kaya anıtları arasında bazı örnekler özellikle ön plana çıkmaktadır. Bunlar arasında gerçekten dikkat çekici ve önemli kült anıtları bulunmaktadır.

Pınarhisar ilçe merkezinin hemen arkasında bulunan kayalık yükselti içinde yer alan Ambarkaya, yakın çevrede bulunan Pekmezdere Kült Mağarası ve bu mağaranın doğusunda yer alan ve kireç fabrikasının ardındaki kayalık alan üstünde bulunan kaya oyma düzenlemeler ile bir bütün oluşturmaktadır. Özellikle mağara çevresinde çok erken süreçlere giden arkeolojik verilere rastlanmış olması çok dikkat çekicidir.

Pekmezdere benzeri kült mağaraları ve kaya oyma mezar odacıklarına Pınarhisar çevresinde çok sık rastlanmaktadır. Bunların bir kısmı bu gün çok tahrip edilmiş olup, işlevleri hakkında fazla bir şey söylemek mümkün değildir. Bu tip anıtlara özellikle Pınarhisar ilçesinin Kaynarca beldesi yakınlarında rastlanmaktadır.

Kırklareli il sınırları içinde bulunan ilginç ve önemli bir diğer kaya anıtı da Üsküp yakınlarında bulunan Deliktaş'tır. İlginç bir kültistik oluşum sergileyen bu anıt bir altar, bir kült odası ve bir kaya oyma mezar odası ile birlikte kaya üzerindeki ilginç cup-marks oluşumlu kaya oyma deliklerden meydana gelmiş bulunmaktadır. Bu anıtın çevresindeki alanda da bazı başka kaya oyma kültistik düzenlemelere rastlanmaktadır.

Kırklareli il sınırları dâhilinde kalan Vize ilçesi özellikle kaya oyma kült anıtları açısından önem taşıyan bir ilçedir. Bu anıtlar arasında gerçekten önemi büyük olan, Trakya'nın en görkemli kaya anıtlarından bazıları bulunmaktadır.

Soğucak köyü yakınlarındaki Fatmakayalar mevkinde bulunan Gemikaya, Trakya'da bulunan önemli anıtların en önde gelen örneklerinden biridir. Doğu taraftan bakışla uzaktan bir gemiyi andıran bu kaya anıtı farklı birimlerden oluşan bir bütün oluşturan muhteşem bir Trak ibadet mekânı olarak göz doldurmaktadır. Değişik katları, değişik kültistik birimleriyle dikkat çeken Gemikaya, Trak ibadetleriyle iç içe geçmiş bir bütünün parçası olduğunu hemen ortaya koymaktadır.

Vize Merkez'in hemen ardında yer alan kayalıkların üzerinde bulunan Karakocaktepe, tipik bir Trak dönemi oppidası olarak dikkatleri üzerine çekmektedir.

Özellikle Sapia kralları ile ilişkili bir kale kent olan Karakocaktepe'nin güneydoğusunda bulunan alanın bir kült alanı olduğu hemen fark edilmektedir. Mecidiye benzeri bir düzenlemeye sahip olan Karakocaktepe'nin tipik bir Trak idare merkezi olduğu hemen fark edilmektedir.

Bu düzenleme şekliyle Karakocaktepe idari birimler, askeri birimler ile birlikte kaya oyma bir kült alanı olarak işlev görmüştür.

Bu geniş alanın güney doğusunda yer alan kutsal kaya anıtları düzenlemesinin de birçok benzeri Trak anıtı gibi güney doğu yönüyle ilişkili olduğu gözden kaçmamaktadır.

Vize ilçesi Küçükyayla köyü, Çeşmeler mevkinde kaya oyma mezar çukurları ile ilişkili bir kaya oyma kült alanı karşımıza çıkmaktadır. Çok geniş bir alana yayılan bu nekropol alanı daha çok bu çevrelerde görülen tipteki kaya oyma çukurlardan oluşmuş nekropol alanlarının genel özelliklerini taşımaktadır. Her ne kadar çeşmeler de köşeli oyuklar şeklinde teşekkül etmişse de Vize dâhilinde birçok yerde bu tip oyukların küp

şeklinde zemine oyulduğu görülmektedir. Bu nedenle de bu alanlara Küpler adı verilmektedir. Bu tip anıtların en ilginç örneklerine Kömürköy yakınlarında ve Aksicim Köyü yakınlarında rastlanmaktadır.

Bu tip zemine oyulmuş oluşumlara Kırklareli'nin Kofçaz ilçesi Kula köyü yakınlarında da rastlanmakta olup, İstanbul ili Silivri ilçesi Büyüksinekli köyü yakınlarında da benzerleri olduğu öğrenilmiş bulunmaktadır.¹

Vize ilçesine bağlı Kıyıköy'de de ilginç kaya anıtlarından biri yer almaktadır. Bu anıt da Edirne'nin Keşan ilçesine bağlı Mecidiye'de olduğu gibi deniz kenarında yer almakta olup, deniz ile iç içe geçmiş bir kült oluşumu göstermektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Ana Tanrıça ile birlikte Deniz ve Su Kültleri ile ilişkili bir işleve sahiptir.²

Dikdörtgen bir teşkilata sahip olan ve Karadeniz'in hemen kıyısında bulunan bu kutsal alanın daha çok Bulgaristan'ın Karadeniz kıyısında bulunan benzer anıtlar ile yakın ilişkisi olduğu fark edilmektedir.

Vize İlçesi dâhilinde bulunan, fakat günümüzde çok ağır tahribatlara uğraması nedeniyle işlev ve özellikleri çok net olarak anlaşılamayan bir başka kaya anıtı Aksicim köyü yakınlarında bulunan ve Ada olarak bilinen mahalde yer almaktadır.

Kırklareli ili kapsamında kalan en ilginç kaya anıtlarından bir diğeri de Demirköy ilçe merkezi yakınlarında Tahirağa mevkiisi olarak bilinen mahalde bulunan kayalık alan içinde yer almaktadır. Merkezini yarısı doğal kayalardan yarısı da insan eliyle oluşturulmuş kaya uygulamalarından meydana gelmiş bir dolmenin oluşturduğu bu alanda da ilginç bir kültistik oluşum olduğu anlaşılmaktadır.

Trak kült alanlarının bütün özelliklerini gösteren bu alan farklı oluşumuyla daha çok Bulgaristan'daki Beğliktaş Kült alanını hatırlatmaktadır.

Çok geniş bir çalışma alanı olan kaya oyma ve kaya kült alanları Trak dünyasının en önemli anıtları arasında yer almakta olup, Trak dini, dünya görüşü, yaşam biçimi vs. gibi konuları aydınlatılabilmemiz açısından büyük önemi haizdir. Bu geniş konu için bir ön tanıtım amacı güden bu makaleye konu olan anıtların interdisipliner anlamda geniş açılımlı çalışmaları devam etmekte olup, bu anıtlar çok daha geniş boyutlu ve geniş hacimli makale ve kitaplar aracılığıyla yayına aktarılacaktır.

Ön bir genelleme yapmak açısından Trak kült alanları ve kaya anıtlarının her ne kadar denizden uzak gibi dursalar da su kültürleriyle iç içe olduğu, bir tür omphalos teşkil ederek evrenin düzenini temsil ettikleri, yaşanan ve yaşam ötesi âlem kadar varan olanla var olmayan arasında bir bağ oluşturdukları, sembolik olduğu kadar okültik ve gizlemlili bir güç merkezi oldukları, sosyal ve politik olduğu kadar dinî ve kültürel bir merkez teşkil ederek astronomik ve astrolojik bir bütünleşme noktası oldukları gözden kaçmamaktadır.

Bu kutsal alanların Ana Tanrıça ve Güneş Kültleri ile yakın bağları bulunduğu ve maddi ve manevi anlamda da çok geniş bir bütünün en önemli parçası oldukları netlikle gözlenebilmektedir.

¹ Aydınğün, Ş. H. "Erken Demir çağı'nda İstanbul Boğazı Üzerinden Trak/Frig Kavimlerinin Anadolu'ya Geçişine Ait İlk Bulgular", *Arkeoloji ve Sanat*, 2013, 142, 2013, s. 71.

² Nurengin Beksaç, Ş. Basımda.

Kaynakça

- Aydınğün, Ş. H. (2013). “Erken Demirçağı’nda İstanbul Boğazı Üzerinden Trak/Frig Kavimlerinin Anadolu’ya Geçişine Ait İlk Bulgular”, *Arkeoloji ve Sanat*, 142, s. 65-78.
- Beksaç, E. (2003). *Voices of Mysia. The Three Rock-Cut Sanctuaries Of Bigadic In Province Of Balıkesir*, Thracia, XV, Sofia, s. 149-161.
- Beksaç, E. (2005). “Lalapaşa İlçesi’nin Erken Kültürel Olgusu ve Tarihsel Mirası”. *Yöre*, 69, 2005, s. 8-22.
- Beksaç, E. “Kuzey Batı Anadolu ve Trakya’da Kaya Oyma ve Megalitik Anıtlar ve Kült Alanları, Edirne ve Kırklareli, 2004”, 23. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Antalya, 2005, Ankara, 2006, s. 283-293.
- Beksaç, E. (2006). “Kırklareli İli Vize İlçesi İç Kesimi ve Pınarhisar İlçesi Erenler Köyündeki Kaya Oyma Anıtlar ve Kült Alanları”. *Yıldız Dağları ve Yakın Çevresi Tarihi Araştırmaları Uluslar Arası Sempozyumu*. 22–23 Mayıs 2006, İstanbul, s. 31–40.
- Beksaç, E. (2006). “Traklar ve Doğu Trakya”. *Yöre*, 74, s. 3-28.
- Beksaç, E. (2006). “Vize’nin Trak Kimliği”. *Yöre*, 80, s. 17-19.
- Beksaç, E. (2007). “Edirne Merkez İlçe Lalapaşa ve Süloğlu’ndan Bazı Örnekler Işığında Edirne’nin Erken Kültür Mirasında Kaya Oyma ve Kayaç Oluşumlu Yapılar. Mekânın Ruhu”, Edirne, s. 23–34.
- Beksaç, E. “Kuzey Batı Anadolu ve Trakya’da Kaya Oyma ve Megalitik Anıtlar ve Kült Alanları, Edirne Kırklareli 2005”, 24. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Çanakkale, 2006, Ankara, 2007, s. 183–201.
- Beksaç, E. (2007). “Trakların Güçlü Sesi ve Kutsanmışın Nefesi: Trak Döneminde Vize’nin Kutsal ve Politik Kimliği, II”. *Uluslar Arası Vize Sempozyumu*, Vize, 2007, s. 9–25.
- Beksaç, E. (2007). “Doğu Trakya’da Traklar”. *Aktüel Arkeoloji*, 3, 2007, s. 25-41.
- Beksaç, E. Beksaç, E. “Kuzey Batı Anadolu ve Trakya’da Kaya Oyma ve Megalitik Anıtlar ve Kült Alanları Edirne Kırklareli 2006”, 25. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Kocaeli, 2007, Ankara, 2008, Cilt 3, s. 71–85.
- Beksaç, E. “Kuzey Batı Anadolu ve Trakya’da Kaya Oyma ve Megalitik Anıtlar ve Kült Alanları Edirne Kırklareli 2007”, 26. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 2008, Ankara, 2009, Cilt 1, s. 181–190,
- Beksaç, E. “Sinanköy Kalesi ve Yerleşim Alanı. Yöre, 113, 2009, s. 6-21, Kuzey Batı Anadolu ve Trakya’da Kaya Oyma ve Megalitik Anıtlar ve Kült Alanları Edirne Kırklareli 2008”, 27. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Denizli, 2009, Ankara 2010, Cilt I, s. 187–202.
- Beksaç, E. “Kuzey Batı Anadolu ve Trakya’da Kaya Oyma ve Megalitik Anıtlar ve Kült Alanları Edirne Kırklareli 2008”, 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, İstanbul, 2010, Ankara, 2011, Cilt 2, S. 131-143.
- Beksaç, E. (2010). “Trakların Anıları. Trakyanın Anıtları I”, *Yöre*, 118, 2010, s. 3-18.
- Beksaç, E. (2010). “Trakların Anıları. Trakyanın Anıtları II”, *Yöre*, 119/120, 2010, s. 59-76.
- Beksaç, E. (2012). “Keşan ve Çevresinin Trakya’nın Erken Tarihindeki Yeri”. *Hersekzade Ahmet Paşa Sempozyumu Bildirileri*, Keşan 2012, s. 23-34.
- Beksaç, E. “Kuzey Batı Anadolu ve Trakya’da Kaya Oyma ve Megalitik Anıtlar ve Kült Alanları Edirne Kırklareli 2009”, 29. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Malatya, 2012, Cilt 3, S. 1-13.
- Beksaç, E. (2012). “Trakya’nın Gizemine Işık Tutan Üç Anıt”. *Aktüel Arkeoloji*, 26, s. 86-90.
- Beksaç, E. (2012). “Trak Tinselliği’nin İz Düşümleri”, *Lüleburgaz Life*, 2, s. 28-29.
- Beksaç, E. (2013). “Kuzey Batı Anadolu ve Trakya’da Kaya Oyma ve Megalitik Anıtlar ve Kült Alanları Edirne Kırklareli 2010”, 30. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2012, 30-1, 2013, s. 43-50.
- Beksaç, E. (2014). “Bir Başka Enez. Bir Başka Öykü. Traklar’ın Enezi”, *Yöre*, 161, s. 76-97.
- Beksaç, E. “Kuzey Batı Anadolu ve Trakya’da Kaya Oyma ve Megalitik Anıtlar ve Kült Alanları Edirne Kırklareli 2012”, 32. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2014, 32-1, 2015, s. 253-283.

- Beksaç, E. “Kuzey Batı Anadolu ve Trakya’da Kaya Oyma ve Megalitik Anıtlar ve Kült Alanları Edirne Kırklareli 2013”, 33. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2015, Ankara, 2016, s. 437-447.
- Beksaç, E. (2015). “Kutsal Kayaların Gölgesinde: Trak Dünya Görüşünde Kaya Anıtları. Yaşam Ölüm, Sağlık”. *Uluslararası Söz, Sanat, Sağlık Sempozyumu*, Edirne, 2015.
- Beksaç, E. – Nurengin Beksaç, Ş. (2008). “Binlerce Yılın Ardından Trakya. Meriç’in İki Yakası”, İstanbul, 2008, s. 58–62, (46- 50 Yunanca) *Keşan Yöre*, 150, 2012 (Tüm Sayı).
- Nurengin Beksaç, Ş. (Basımda). “Kıyıköy (Salmydessos) Kıyı Sunağı”, *IV: Uluslararası Vize Sempozyumu*, Vize.

MSKÜ EĞİTİM FAKÜLTESİ TÜRKÇE EĞİTİMİ BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN DEĞER ALGILARI

Prof. Dr. Mustafa Volkan COŞKUN

Yrd. Doç. Dr. Didem ÇETİN

Arş. Gör. Perihan Gülce ÖZKAYA

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Giriş

Bireylerin davranış ve tutumlarına yön veren, kişiler arası ilişkileri düzenleyen, böylece toplumda sağlıklı ve huzurlu bir ortamın oluşmasına, toplumun gelişmesine temel oluşturan değerler, her geçen gün daha fazla önem kazanmakta ve birçok araştırmaya konu olmaktadır. Genel olarak “belirli bir durumu bir diğerine tercih etme eğilimi” şeklinde ifade edilen değer kavramı, “davranışlara kaynaklık eden ve onları yargılamaya yarayan anlayışlar” (Erdem, 2003: 56), “karar verirken seçenekler arasından hangisine yöneleceğimize, davranışları ve olayları önem sırasına koymamıza yardım eden kavramlar takımı” (Kuzgun, 2009: Akt. Sarıcı Bulut, 2013: 1247), “kişisel ve toplumsal olarak belirgin bir davranış biçimine ve yaşam amacına ilişkin kalıcı inançlar” (Rokeach, 1973; Akt. Yapıcı, Kutlu ve Bilican, 2012: 130) olarak tanımlanmaktadır.

Kızılçelik ve Erjem’e (1994: 99) göre değer, bir sosyal grubun veya toplumun kendi varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak ve sürdürmek için üyelerinin çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli oldukları kabul edilen; onların ortak duygu, düşünce, amaç ve menfaatini yansıtan genelleştirilmiş temel ahlaki ilke veya inançlar; Rokeach’a (1993) göre ise, tercih edilebilir davranış tarzı veya var oluşun son durumu ile ilgili inançların sürekli bir oluşumu; hiyerarşik olarak yapılanmış ve zaman içinde kalıcılığı olan sosyal/kişisel istenirlik hakkındaki inançlardır (Akt. Yalman, 2009: 7,8).

Değerler, bireylerin seçeceği bilgi, düşünce ve duyuşsal davranışlar için önemli bir süzgeç görevi görmekte ve değer sistemlerinin oluşmasında etkili olmaktadır (Huitt, 2004:1; Akt. Yiğittir, 2012: 2). Yapıcı’ya (2004; Akt. Yapıcı, Kutlu ve Bilican, 2012: 130) göre birey, içinde yaşayıp büyüdüğü toplumun değerlerini kendi kişilik yapısıyla harmanlayarak kendine özgü bir hâle getirir. Bu da onu, aynı kültürü paylaştığı diğer bireylerden farklılaştırarak kendine özgü kılar.

Eğitimin temel amaçlarından biri, bireylere değer kazandırmak ve değerlerin nesilden nesile aktarılmasını sağlamaktır. 1739 Sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu’nda belirtilen genel ve özel amaçları arasında “*Türk Milletinin millî, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren yurttaşlar yetiştirmek*”, “*manevi değerlere saygının, her türlü eğitim çalışmalarında öğrencilere kazandırılıp geliştirilmesine çalışmak*”, “*millî kültür değerlerimizi koruyucu, geliştirici, tanıtıcı, benimsetici nitelikte eğitim yapmak*” ifadelerine yer verilirken; Türk Millî Eğitiminin temel amaçları doğrultusunda, tüm derslerin öğretim programlarında öğrencilere değerlerin aktarılması ve bu değerlerin öğrenciler tarafından içselleştirilerek davranış hâline dönüştürülmesi hedeflen-

miştir. Şüphesiz ki bu amacın gerçekleştirilmesinde en büyük görev, eğitim ve öğretim faaliyetlerini gerçekleştiren öğretmenlere düşmektedir.

Özkaya ve Coşkun'a (2015: 372) göre, değerlerin aktarılmasında ve yaşatılmasında, aileler ve öğretmenler etkin bir role sahiptirler. Öğretmenler, ailenin çocuğa kazandırdığı değerleri pekiştirerek bunların üzerine yeni değerler inşa ederler. Böylelikle kendisiyle ve içinde yaşadığı toplumla barışık, nitelikli bireyler yetişmiş olur. Bu niteliklere sahip bireylerin yaşadığı toplumda, huzur ve düzen kendini gösterir. Öğretmenlerin değer aktarıcı yönü dikkate alındığında, sahip oldukları değerler ve bu değerleri yaşantı hâline getirebilmeleri büyük bir önem arz eder.

Gorrison'a göre değer öğretiminde başarılı olmak için öğretmen aşağıdaki özellikleri taşımalıdır (Karaduman, 1985: 15; Akt. Yalman, 2009: 34):

1. Öğretmen, açık bir şekilde tanımlanmış değerlere sahip olmalıdır.
2. Öğretmenin değerleri birbiriyle uyumlu olmalıdır.
3. Bütün öğrencilerin değerlerine saygı duymalıdır.
4. Değerlerin özlü sözler ve kurallardan çok örneklerle öğrenildiğini bilmelidir.
5. Değer kalıplarını içine alan bir öğrenme durumunun, tüm öğrencileri aynı şekilde etkilemeyeceğini düşünmelidir.
6. Değer sistemlerinin gelişiminde öğrenme sürecinin rolünü anlamalıdır.
7. Ergen, çevrenin ve kalıtımın karşılıklı ilişkisinin dinamik bir ürünü olarak kabul edilmelidir.

Bireyin olayları, durumları, çevreyi ve dünyayı kendi görüş ve düşüncelerine göre algılama şekli, onun değer yönelimlerini belirler. Aktepe ve Yel'e (2009: 608) göre değer, "hayata bakış açımızı ve amaçlarımızı belirleyen, aldığımız kararları etkileyen, inançlarımızı yansıtan ve prensiplerimizi oluşturan bir tercihtir. Genel anlamda toplumun değer yargılarını oluşturan, herkes tarafından kabul gören davranış ve tutumlar, bireylerin değer tercihlerini etkilemekte, bireyin yaşantısına yön vermektedir." Eğitim sürecinde öğrenci davranışlarını ve onların değer tercihlerini etkileyen en önemli unsurlardan biri öğretmenlerdir. Öğretmenler, bilgi aktarmanın yanında tutum ve davranışlarıyla, sahip oldukları değerlerle öğrencilerine her zaman örnek olmakta; değerlerin nesilden nesile ulaşmasını sağlayarak millî, manevî, ahlaki ve evrensel değerlere sahip nitelikli bireylerin yetişmesine doğrudan katkıda bulunmaktadır.

Türkçe dersinin ders saatinin fazla olması ve içeriğinin değer aktarımına uygun olması göz önüne alındığında, değerler eğitiminde Türkçe öğretmenlerine düşen görevin önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Geleceğin öğretmenleri olarak Türkçe Eğitimi Bölümü Öğrencilerinin değer algılarının bilinmesi önemlidir. Öğretmenlerin değer algıları ve sahip oldukları değerler doğrultusunda öğrenci davranışlarını etkilediğini ortaya koyan pek çok çalışma bulunmaktadır (Dilmaç, 2007; Keskinoğlu, 2008; Coşkun, 2011; Neslitürk, 2013).

Bu araştırmanın amacı, Türkçe eğitimi bölümü 1 ve 4. sınıf öğrencilerinin değer algılarını karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktır. Bu temel amaç çerçevesinde, aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Türkçe eğitimi bölümü öğrencilerine göre, üniversite öncesi ve dört yıllık üniversite eğitimlerinde, değer kazanımı bakımından öğretmenlerinin katkısı var mıdır?
2. Türkçe eğitimi bölümü öğrencilerine göre, değerler eğitimi önemli midir?
3. Türkçe eğitimi bölümü öğrencilerine göre, yaşadığımız toplumda kabullenilen değerler nelerdir? Öğrenciler, bu değerlerden hangilerini "değer" olarak kabul etmekte, hangilerini kabul etmemektedirler?

4. Türkçe eğitimi bölümü öğrencilerinin toplumda özellikle benimsenmesini istedikleri değerler nelerdir?
5. Türkçe eğitimi bölümü öğrencilerine göre, değerler eğitimi nasıl verilmelidir?

Yöntem

Nitel araştırma süreçlerine uygun olarak desenlenen araştırmanın çalışma grubunu, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümünde öğrenim gören 42 birinci sınıf öğrencisi (21 erkek, 21 kız) ve 42 dördüncü sınıf öğrencisi (21 erkek, 21 kız) olmak üzere 84 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışmanın 1 ve 2. veri toplama basamaklarında, öğrencilere, üniversite öncesi ve üniversite eğitimlerinde, tam yapılandırılmış görüşme formları ile değer kazanımlarında öğretmenlerinin katkısının olup olmadığı ve değerler eğitiminin önemli olduğu görüşüne katılıp katılmadıkları sorulmuştur. Çalışmanın 3. ve 4. basamaklarında, araştırmacı tarafından geliştirilen ve dört sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak, öğrencilerin değer algıları ve değerler eğitimiyle ilgili görüşleri tespit edilmeye çalışılmış; veriler içerik analizi yöntemi ile çözümlenmiştir. Son basamakta, öğrencilerin önerdikleri yöntemler, değerler eğitiminin nasıl verilmesi gerektiğine dair görüşlerini belirlemek için çoktan seçmeli bir soru ile tespit edilmiştir.

Bulgular ve Yorum

Araştırmanın birinci basamağında, çalışma grubunda yer alan 1 ve 4. sınıf öğrencilerinin, değer kazanımı bakımından üniversite öncesinde öğretmenlerinin, 4. sınıf öğrencilerinin ise dört yıllık üniversite eğitimlerinde, öğretim elemanlarının katkısının olduğu düşüncesine katılıp katılmadıkları belirlenmeye çalışılmıştır.

"Üniversite Öncesi Eğitim-Öğretim Hayatınızda, Değer Kazanımı Bakımından Öğretmenlerinizin Katkısı Oldu Mu?" Sorusuna Yönelik 1 ve 4. Sınıf Öğrencilerine Ait Bulgular								
	1. Sınıf				4. Sınıf			
	Kız		Erkek		Kız		Erkek	
EVET	27	%93	22	%85	17	%81	18	%86
HAYIR	2	%7	4	%15	4	%19	3	%14

Yukarıdaki bulgulara göre, 1. sınıf öğrencilerinin ortalama %89'u ve 4. sınıf öğrencilerinin ortalama %83'ü, üniversite öncesindeki eğitim-öğretim hayatlarında, öğretmenlerinin onların değer kazanımlarına katkı sağladığını düşünmektedir. 1. sınıf öğrencileri, 4. sınıf öğrencilerine nazaran, değer kazanımında %6'lık bir oranla daha fazla öğretmen katkısının olduğunu ifade etmektedirler.

"Dört Yıllık Üniversite Eğitiminde, Değer Kazanımı Bakımından Öğretim Elemanlarınızın Katkısı Oldu Mu?" Sorusuna Yönelik 4. Sınıf Öğrencilerine Ait Bulgular				
	Kız		Erkek	
	EVET	16	%76	14
HAYIR	5	%24	7	%33

Yukarıdaki bulgulara göre, kız öğrencilerin oranı fazla olmakla birlikte, 4. sınıf öğrencilerinin ortalama %71,5’u, dört yıllık üniversite eğitimlerinde, öğretim elemanlarının değer kazanımlarında katkı sağladığını düşünmektedir.

Tablo 1 ve Tablo 2 karşılaştırıldığında, 4. sınıf öğrencilerinin üniversite öncesi eğitimlerinde üniversite eğitimlerine nazaran öğretmenlerinin değer kazandırmada %12 oranında kendilerine daha fazla katkı sağladığını düşündükleri görülmektedir.

Araştırmanın ikinci basamağında, Türkçe eğitimi bölümü 1 ve 4. sınıf öğrencilerinin, değerler eğitimi önemli görüp görmedikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

“Değerler Eğitiminin Önemli Olduğunu Düşünüyor Musunuz?” Sorusuna Yönelik 1. Sınıf Öğrencilerine Ait Bulgular								
	1. Sınıf				4. Sınıf			
	Kız		Erkek		Kız		Erkek	
EVET	27	%93	24	%92	21	%100	-	%0
HAYIR	2	%7	2	%8	21	%100	-	%0

Yukarıdaki bulgulara göre, 1. sınıf öğrencilerinin ortalama %92,5’u, 4. sınıfların %100’ü değerler eğitiminin önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Buna göre 4. sınıf öğrencilerinin tamamı, değerler eğitiminin önemli olduğu görüşündedir. 4. sınıf öğrencileri, üniversite eğitimlerine nazaran üniversite öncesindeki eğitimlerinde, öğretmenlerinin değer kazandırmada kendilerine daha fazla katkı sağladığını ifade etmişlerdir. Tablo 3’teki veriler karşılaştırıldığında, 4. sınıf öğrencilerinin, 1. sınıf öğrencilerine göre, değerler eğitiminin önemli olduğu görüşüne %7,5 oranında daha fazla katıldıkları görülmektedir. Bu durum, üniversite eğitiminin, öğrencilerin değerler eğitimi konusundaki farkındalıklarını olumlu yönde arttırdığı söylenebilir.

Araştırmanın 3. basamağında, 1. ve 4. sınıf kız (**K1 ve K4**) ve erkek öğrencilerden (**E1 ve E4**), “toplum tarafından kabul gören değerleri (**KG**)” bulmaları istenmiştir. Öğrenciler bu değer tespitlerinde, kavram-anlam ilişkisine dikkat etmemiş; ana başlıkları oluşturabilecek genel söylemli ve alt başlıkları oluşturabilecek ayrıntıya dayalı söylemli değerleri ana başlık-alt başlıklar sıralaması yapmadan rastgele ifade etmişlerdir.

Araştırmanın 4. basamağında ise, 1. ve 4. sınıf kız (**K1 ve K4**) ve erkek öğrencilerin (**E1 ve E4**) “toplum tarafından özellikle benimsenmesini istedikleri değerleri (**ÖB**)” ifade etmeleri istenmiştir. Öğrenciler bu tespitlerinde de herhangi bir sistematığa dikkat etmeden, özellikle benimsenmesini istedikleri değerleri rastgele ifade etmişlerdir.

	Öğrenci görüşlerine göre değerler	G K1	KG E1	f	KG K4	KG E4	f	Ara To.	ÖB K1	ÖB E1	f	ÖB K4	ÖB E4	f	Ara To.	Gen. Top.
1	BÜYÜKLERE SAYGI	6	4	10	12	8	20	30	3	2	5	-	1	1	6	36
2	SAYGI	11	8	19	6	4	10	29	9	6	15	8	8	16	31	60
3	HOŞGÖRÜ	8	6	14	9	5	14	28	7	5	12	3	3	6	18	46
4	GELENEK-GÖRENEK	10	6	16	6	6	12	28	-	1	1	-	-	0	1	29
5	SEVGİ	6	3	9	6	3	9	18	3	5	8	4	4	8	16	34
6	YARDIMSEVERLİK	5	3	8	2	6	8	16	2	1	3	2	2	4	7	23

MUSTAFA VOLKAN COŞKUN - DİDEM ÇETİN - PERİHAN GÜLCE ÖZKAYA

7	AHLAKİ DEĞERLER	4	5	9	4	2	6	<u>15</u>	-	3	3	-	1	1	<u>4</u>	<u>19</u>
8	DİNİ DEĞERLER	1	8	9	2	2	4	<u>13</u>	1	3	4	2	-	2	<u>6</u>	<u>19</u>
9	AİLE-AKRABAYA ÖNEM	5	3	8	4	3	7	<u>15</u>	-	-	0	-	-	0	<u>0</u>	<u>15</u>
10	Doğruluk-dürüstlük		4	6			6	<u>12</u>		1				2	<u>3</u>	<u>15</u>
11	VATAN SEVGİSİ	-	7	7	-	4	4	<u>11</u>	1	4	5	2	-	2	<u>7</u>	<u>18</u>
12	MİSAFİR PERVERLİK	1	1	2	3	3	6	<u>8</u>	1	1	2	-	-	0	<u>2</u>	<u>10</u>
13	KÜÇÜKLERE SEVGİ	1	-	1	4	2	6	<u>7</u>	-	-	0	-	-	0	<u>0</u>	<u>7</u>
14	KÜLTÜREL DEĞERLER	1	4	5	2	-	2	<u>7</u>	3	3	6	-	-	0	<u>6</u>	<u>13</u>
15	MİLLİ DEĞERLER	4	1	5	1	1	2	<u>7</u>	1	1	2	1	-	1	<u>3</u>	<u>10</u>
16	MADDİ-MANEVİ DEĞ.	4	1	5	-	-	0	<u>5</u>	-	1	1	-	-	0	<u>1</u>	<u>6</u>
17	BAYRAK	-	4	4	-	-	0	<u>4</u>	-	2	2	-	-	0	<u>2</u>	<u>6</u>
18	İnsan haklarına saygı	-	-	0	2	2	4	<u>4</u>	-	1	1	-	4	4	<u>5</u>	<u>9</u>
19	Düşünce Özgürlüğü	-	-	0	2	1	3	<u>3</u>	-	-	0	2	1	3	<u>3</u>	<u>6</u>
20	GÜVEN	1	-	1	2	-	2	<u>3</u>	-	3	3	-	-	0	<u>3</u>	<u>6</u>
21	TOPLUMKURALuym.	2	-	2	1	-	1	<u>3</u>	1	-	1	-	-	0	<u>1</u>	<u>4</u>
22	ADALETLİ OLMA	1	-	1	1	1	2	<u>3</u>	-	-	0	-	1	1	<u>1</u>	<u>4</u>
23	Bayramlarda el öpme	-	-	0	3	-	3	<u>3</u>	-	-	0	-	-	0	<u>0</u>	<u>3</u>
24	İYİ NİYETLİ OLMA	-	1	1	-	1	1	<u>2</u>	-	-	0	1	1	2	<u>2</u>	<u>4</u>
25	KÖTÜ ALIŞKA.yapma	-	1	1	1	-	1	<u>2</u>	-	-	0	-	-	0	<u>0</u>	<u>4</u>
26	EĞİTİM	-	2	2	-	-	0	<u>2</u>	1	1	2	-	1	1	<u>3</u>	<u>5</u>
27	SELAMLAŞMA	1	-	1	1	-	1	<u>2</u>	-	-	0	-	1	1	<u>1</u>	<u>3</u>
28	İYİLİKSEVERLİK	-	-	0	1	1	2	<u>2</u>	-	-	0	-	1	1	<u>1</u>	<u>3</u>
29	ERDEMLİ OLMA	-	-	0	1	1	2	<u>2</u>	-	-	0	-	1	1	<u>1</u>	<u>3</u>
30	DİL	1	1	2	-	-	0	<u>2</u>	-	-	0	-	-	0	<u>0</u>	<u>2</u>
31	EŞİTLİK	-	-	0	2		2	<u>2</u>	3	-	3	-	1	1	<u>4</u>	<u>6</u>
32	ÇALIŞKANLIK	-	2	2	-	-	0	<u>2</u>	-	-	0	-	-	0	<u>0</u>	<u>2</u>
33	HASTA ZİYARETİ	-	2	2	-	-	0	<u>2</u>	-	-	0	-	-	0	<u>0</u>	<u>2</u>
34	NAMUS	-	2	2	-	-	0	<u>2</u>	-	-	0	-	-	0	<u>0</u>	<u>2</u>
35	TEK EŞLİLİK	-	-	0	1	1	2	<u>2</u>	-	-	0	-	-	0	<u>0</u>	<u>2</u>
36	SADAKAT	-	-	0	-	2	2	<u>2</u>	-	-	0	-	-	0	<u>0</u>	<u>2</u>
37	GÖRGÜ	1	-	1	1	-	1	<u>2</u>	3	-	3	-	-	0	<u>3</u>	<u>5</u>
38	TEMİZLİK	-	1	1	-	-	0	<u>1</u>	-	-	0	-	-	0	<u>0</u>	<u>1</u>
39	Düğünler	-	-	0	1	-	1	<u>1</u>	-	-	0	-	-	0	<u>0</u>	<u>1</u>
40	Anne-baba düş. önem.	-	-	0	1	-	1	<u>1</u>	-	-	0	-	-	0	<u>0</u>	<u>1</u>
41	Sosyal konulara önem	-	-	0	-	1	1	<u>1</u>	-	-	0	-	-	0	<u>0</u>	<u>1</u>
42	ARKADAŞLIK	-	-	0	-	1	1	<u>1</u>	-	-	0	-	-	0	<u>0</u>	<u>1</u>
43	FEDAKARLIK	-	-	0	-	1	1	<u>1</u>	-	-	0	-	-	0	<u>0</u>	<u>1</u>
44	İNSANCIL OLMA	-	-	0	1	-	1	<u>1</u>	-	-	0	-	-	0	<u>0</u>	<u>1</u>
45	BİRLİK BERABERLİK	-	-	0	-	1	1	<u>1</u>	1	1	2	1	1	2	<u>4</u>	<u>5</u>

NECMETTİN HACİEMİNOĞLU HATIRA KİTABI

46	KİMSE.KÜÇÜKgörme.	1	-	1	-	-	0	1	-	-	0	-	-	0	0	1
47	ÇEVRE TEMİZLİĞİ	1	-	1	-	-	0	1	-	-	0	-	-	0	0	1
48	DUYARLILIK	1	-	1	-	-	0	1	-	-	0	-	-	0	0	1
49	KOMŞULUK	-	-	0	-	1	1	1	-	-	0	-	1	1	1	2
50	EMPATİ	-	-	0	1	-	1	1	-	-	0	-	-	1	1	2
51	DAYANIŞMA	-	-	0	1	-	1	1	-	-	0	-	1	1	1	2
52	Bireysel farklılığa saygı	-	-	0	1	-	1	1	-	-	0	1	-	1	1	2
53	Doğa ve canlılara saygı	-	-	0	-	1	1	1	1	-	1	1	-	1	2	3
54	İLETİŞİM	1	-	1	-	-	0	1	2	1	3	-	-	0	3	4
55	MİLLET SEVGİSİ	-	-	0	-	1	1	1	1	2	3	-	-	0	3	4
56	ÖZGÜRLÜK	-	-	0	1	-	1	1	1	-	1	1	1	2	3	4
57	ÇOCUKLARA ÖNEM	-	-	0	-	1	1	1	-	-	0	1	2	3	3	4
58	NEZAKET	1	-	1	-	-	0	1	1	1	2	-	-	0	2	3
59	TARİHİ DEĞERLER	-	1	1	-	-	0	1	-	2	2	-	-	0	2	3
60	DOSTLUK	-	1	1	-	-	0	1	-	2	2	-	-	0	2	3
61	TATLI DİLLİ OLMAK	-	1	1	-	-	0	1	-	2	2	-	-	0	2	3
62	İNSAN SEVGİSİ	-	-	0	-	-	0	0	2	1	3	-	-	0	3	3
63	İNSAN OLMA	-	-	0	-	-	0	0	1	1	2	-	1	1	3	3
64	MUTLULUK	-	-	0	-	-	0	0	1	1	2	-	1	1	3	3
65	Kadın erkek eşitliği	-	-	0	-	-	0	0	-	-	0	6	-	6	6	6
66	KADINve ÇOCUK önem	-	-	0	-	-	0	0	3	-	3	2	-	2	5	5
67	Kadına değer verme	-	-	0	-	-	0	0	-	-	0	1	1	2	2	2
68	ÖNYARGILI OLMAMA	-	-	0	-	-	0	0	1	1	2	-	-	0	2	2
69	BARIŞ	-	-	0	-	-	0	0	1	1	2	-	-	0	2	2
70	GÜLERYÜZLÜ OLMAK	-	-	0	-	-	0	0	-	1	1	-	1	1	2	2
71	DÜZEN	-	-	0	-	-	0	0	1	-	1	-	-	0	1	1
72	SAKİN OLMAK	-	-	0	-	-	0	0	-	1	1	-	-	0	1	1
73	AZİM	-	-	0	-	-	0	0	-	-	0	-	1	1	1	1
74	Manevi güzellik	-	-	0	-	-	0	0	-	-	0	-	1	1	1	1
75	CESARET	-	-	0	-	-	0	0	-	-	0	-	1	1	1	1
76	Eşine değer verme	-	-	0	-	-	0	0	-	-	0	-	1	1	1	1
77	Evrensel değerler	-	-	0	-	-	0	0	-	-	0	-	1	1	1	1
78	MERHAMET	-	-	0	-	-	0	0	-	-	0	1	-	1	1	1
	TOPLAM	82	83	165	90	70	160	325	56	62	118	41	47	88	206	531

Saygı (60), hoşgörü (46), büyüklere saygı (36), sevgi (34), gelenek-görenek (29), yardımseverlik (23), ahlaki değerler (19), dini değerler (19), vatan sevgisi (18), aileye akrabaya önem (15), doğruluk-dürüstlük (15), kültürel değerler (13), misafir perverlik (10), milli değerler (10) gibi değerlerin frekansı 10 ve üzerindeyken; merhamet, temizlik, insalcıl olma, çevre temizliği, düzen, sakinlik, evrensel değerler gibi nokta söylem şeklin-

de olan değerlerin frekansı ise, sadece 1'dir. Yukarıdaki tabloda 1 ve 4. sınıf KIZ ve erkek öğrencilerin değerlere yaklaşımları karşılıklı olarak gösterilmiştir.

Araştırmanın beşinci alt problemi doğrultusunda, “Türkçe eğitimi bölümü 1 ve 4. sınıf öğrencilerine göre değerler eğitimi nasıl verilmelidir?” sorusuna yanıt aranmıştır. Öğrenciler, kendilerine sunulan seçeneklerden en çok kullanılmasını tercih ettikleri yöntemi belirlemişlerdir.

“Sizce değerler eğitimi nasıl verilmeli?” sorusuna yönelik 1 ve 4. sınıf öğrencilerine ait bulgular:

ÖNERİLER		1. SINIF			4. SINIF		
		KIZ	ERKEK	TOPLAM	KIZ	ERKEK	TOPLAM
1.	Derslerde; roman, hikâye ve masal gibi edebî türlerden çıkarımlar yaptırılarak	1	—	1	—	2	2
2.	Derslerde, toplumdaki örnek olayları ele alıp çıkarımlar yaptırılarak	9	4	13	3	4	7
3.	Huzur evleri, çocuk esirgeme kurumları, hapisaneler vb. kurumlara ziyaretler yapılarak, oradaki insanların hayat hikâyelerinden çıkarımlar yaptırılarak	13	4	17	5	2	7
4.	Rol model olunarak	2	6	8	4	7	11
5.	Derslerde teknoloji destekli, bütün duylara hitap eden etkinlikler oluşturularak	—	—	—	1	1	2
6.	Değerlerin kazandırılmasına yönelik sosyal sorumluluk projeleri geliştirilerek	4	11	15	8	5	13
7.	Kitle iletişim araçlarından faydalanılarak	—	1	1	—	—	—

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, çalışma grubunu oluşturan 1 ve 4. sınıf öğrencilerinin toplam olarak en çok kullanılmasını tercih ettikleri yöntemler, sırasıyla %29 oranında “değerlerin kazandırılmasına yönelik sosyal sorumluluk projeleri geliştirilmesi”, %25 oranında “huzur evleri, çocuk esirgeme kurumları, hapisaneler vb. kurumlara ziyaretler yapılarak, oradaki insanların hayat hikâyelerinden çıkarımlar yaptırılması”, %21 “derslerde, toplumdaki örnek olayları ele alıp çıkarımlar yaptırılması”, %19 oranında “rol model olunması” şeklinde belirtilmektedir. “Derslerde; roman, hikâye ve masal gibi edebî türlerden çıkarımlar yaptırılması (%3)”, “derslerde teknoloji destekli, bütün duylara hitap eden etkinlikler oluşturulması (%2)”, “kitle iletişim araçlarından faydalanılması (%1)”nın ise hemen hemen hiç tercih edilmeyen yöntemler olduğu görülmektedir. Bu tercihlerinde öğrenciler uygulamaya yönelik olan yöntemleri ön plana çıkarmışlardır. En

az ve en çok tercih edilen yöntemler hususunda 1 ve 4. sınıf öğrencilerinin ortak görüş oluşturdukları dikkati çekmektedir.

Sonuç ve Öneriler

1. sınıf öğrencilerinin ortalama %89'u ve 4. sınıf öğrencilerinin ortalama %83'ü, üniversite öncesindeki eğitim-öğretim hayatlarında, öğretmenlerinin onların değer kazanımlarına katkı sağladığını düşünmektedir. 1. sınıf öğrencileri, 4. sınıf öğrencilerine nazaran, değer kazanımında %6'lık bir oranla daha fazla öğretmen katkısının olduğunu ifade etmektedirler.

Kız öğrencilerin oranı fazla olmakla birlikte, 4. sınıf öğrencilerinin ortalama %71,5'u, dört yıllık üniversite eğitimlerinde, öğretim elemanlarının değer kazanımlarında katkı sağladığını düşünmektedir. 4. sınıf öğrencilerinin üniversite öncesi eğitimlerinde üniversite eğitimlerine nazaran öğretmenlerinin değer kazandırmada %12 oranında kendilerine daha fazla katkı sağladığını düşündükleri görülmektedir.

1. sınıf öğrencilerinin ortalama olarak %92,5'u, 4. sınıfların %100'ü değerler eğitiminin önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Buna göre 4. sınıf öğrencilerinin tamamı, değerler eğitiminin önemli olduğu görüşündedir. 4. sınıf öğrencileri, üniversite eğitimlerine nazaran üniversite öncesindeki eğitimlerinde, öğretmenlerinin değer kazandırmada kendilerine daha fazla katkı sağladığını ifade etmişlerdir. 4. sınıf öğrencilerinin, 1. sınıf öğrencilerine göre, değerler eğitiminin önemli olduğu görüşüne %7,5 oranında daha fazla katıldıkları görülmektedir. Bu durum, üniversite eğitiminin öğrencilerin değerler eğitimi konusundaki farkındalıklarını olumlu yönde arttırdığını göstermektedir.

Yapılan çalışmada araştırmaya katılan öğrenciler, ana başlık ve nokta tespit olarak toplam 74 değere işaret etmişlerdir. Öğrenciler değer tespitlerinde, kavram-anlam ilişkisine dikkat etmemiş; ana başlıkları oluşturabilecek genel söylemler ve alt başlıkları oluşturabilecek ayrıntıya dayalı söylemler değerleri ana başlık-alt başlıklar sıralaması yapmadan rastgele ifade etmişlerdir. Ayrıca, öğrenciler tespitlerinde herhangi bir sistematığe dikkat etmeden, özellikle benimsenmesini istedikleri değerleri rastgele ifade etmişlerdir.

Araştırma sonuçlarına göre, değerlerin öğrenciler tarafından beklenen düzeyde algılanmadığı ve öğrencilerin değer hafızalarının yetersiz olduğu söylenebilir. Değerler eğitiminin temel amacı, değerlerin içselleştirilmesi ve olgun davranışlar hâline dönüştürülmesidir. Bunun için de öncelikle değer hafızasının gelişmiş olması beklenir. Çünkü ancak hafızada yer alan değerler olgun davranışlara dönüştürülebilir. Dolayısıyla, öğrencilere değerlerin kazandırılması için hafızaya dayalı, sistematik ve nokta söylemler, ciddi, planlı ve programlı bir değerler eğitimine ihtiyaç duyulmaktadır.

Yapılandırmacı yaklaşımda, bilişsel alanın yanında öğrencilerin ilgi, tutum, değer ve inançlarını kapsayan duyuşsal alan eğitimi ön plana çıkmaktadır. Bu yaklaşıma göre, dersin planlanması ve işleniş sürecine öğrenciler de dâhil edilmektedir. Dolayısıyla değerler eğitiminin nasıl kazandırılması gerektiği konusunda öğrencilerin görüşleri önemlidir. Araştırmaya katılan Türkçe eğitimi bölümü 1. sınıf öğrencileri, değerler eğitiminde kullanılacak yöntem, teknik, araç ve materyaller arasında en çok "huzur evleri, çocuk esirgeme kurumları, hapishaneler vb. kurumlara ziyaretler yapılması"na dikkat çekmişlerdir. 4. sınıf öğrencileri tarafından en fazla kullanılması önerilen etkinlik ise, "sosyal sorumluluk projelerinin geliştirilmesi"dir. Tüm öğrenciler tarafından yapılan önerilerde,

“değerlerin kazandırılmasına yönelik sosyal sorumluluk projelerinin geliştirilmesi” ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada, “örnek olayları ele alarak çıkarımlar yaptırma” ve “rol model olma”, üçüncü sırada “huzur evleri, çocuk esirgeme kurumları, hapishaneler vb. kurumlara ziyaretler yapılarak, oradaki insanların hayat hikâyelerinden çıkarımlar yaptırma”, dördüncü sırada “derslerde roman, hikâye ve masal gibi edebî türlerden çıkarımlar yaptırma”, beşinci sırada “derslerde teknoloji destekli, bütün duyulara hitap eden etkinlikler oluşturma” ve son sırada “kitle iletişim araçlarından faydalanma” yer almaktadır. Öğrenciler tarafından vurgulanan bu önerilerin yanında, değerler eğitimi sürecinde kısa filmlerden, çizgi filmlerden, tiyatrolardan, resim ve fotoğraflardan, yaratıcı drama ve süreçsel drama etkinlikleri ve benzerlerinden yararlanılabilir.

Kaynakça

- Aktepe, V. ve Yel, S. (2009). İlköğretim öğretmenlerinin değer yargılarının betimlenmesi: Kırşehir ili örneği, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(3), 607-622.
- Coşkun, D. (2011). İlköğretim Birinci Kademe 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Değerler Eğitimi (Denizli İli Örneği). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Dılmaç, B. (2007). *Bir Grup Fen Lisesi Öğrencisine Verilen İnsani Değerler Eğitiminin İnsani Değerler Ölçeği İle Sinanması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Erdem, A. R. (2003). Üniversite kültüründe önemli bir unsur: değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(4), 55-72.
- Keskinoglu, M. Ş. (2008). İlköğretim Beşinci Sınıf Öğrencilerine Uygulanan Mesnevî Temelli Değerler Eğitimi Programının Ahlaki Olgunluğa ve Saldırganlık Eğilimine Etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Neslitürk, S. (2013). *Anne Değerler Eğitimi Programının 5-6 Yaş Çocuklarının Sosyal Beceri Düzeyine Etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Özkaya, P. G., Coşkun, M. V. (2015). *Türkçe Öğretmeni Adaylarının Kişiler Arası İlişkileri Etkileyen Değer Eksiklikleri ile İlgili Görüşleri*. Mustafa Volkan Coşkun, vd. (Ed.), *Türkçenin Eğitimi Öğretimine Yönelik Çalışmalar*.
- Sarı Bulut, S. (2013). Gazi Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü ve Diğer Bölüm Öğrencilerinin Değer Eğilimlerinin Karşılaştırılması. *International Journal of Social Science*, 6(1), 1245-1261.
- Yalman, S. (2009). Öğretmen adaylarının değer yönelimlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Yapıcı, A., Kutlu, M. O., Bilican, F. I. (2012). Öğretmen adaylarının değer yönelimleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(42), 129-151.
- Yığıttir, S. (2012). İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin Değer Yönelimlerinin Rokeach ve Schwartz Değer Sınıflandırmasına Göre Değerlendirilmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19, 1-15.

KAYSERİ'DEKİ UYGUR TÜRKLERİ DİASPORASI

Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN
Erciyes Üniversitesi

1. Giriş

Türkiye, 1771'de Rusların Kırım'ı işgal etmesiyle birlikte ilk kez Türklerin yoğun yaşadığı bir bölgeyi kaybetmiş ve büyük kitlelerin iç göçüne şahit olmuştur. Daha sonra yaşanan yenilgilerin ardından Balkanlar ve Kafkaslar elden çıkmış ve göç dalgaları artarak devam etmiştir. 1990'lı yıllara kadar süren bu göçler tarihimizin en büyük terkiplerinden birini ortaya çıkarmıştır. Bugün Türkiye nüfusunun üçte birinden fazlası Kırım, Balkan, Kafkas ve diğer bölgelerden gelen göçmenlerden meydana gelmektedir.

Bu sayede Anadolu, 11. yüzyılda bu toprakları fetheden Oğuz Türklerinin yurdu olmakla kalmamış, tüm Türk dünyasının buluşup bütünleştiği bir anayurda dönüşmüştür. Böylece göçmenler hem eski yurtlarının hatıralarını yaşatmaya hem de yeni yurtlarının büyüüp gelişmesine katkıda bulunmaya çalışan diasporalar oluşturmuştur.

Sözelimi Bulgaristan Türkleri denince akla sadece bugün Bulgaristan'da yaşayan Türkler değil, Türkiye'deki Bulgaristan göçmenleri, hatta Bursa, İzmir, İstanbul gelmektedir. Son dönemde yaşanan gelişmelerle Türkiye'deki göçmenlerin bugünkü kuşakları dedelerinin, babalarının bırakıp geldikleri bölge ve ülkelerle Türkiye arasında köprü olmaya başlamıştır. Böylece kurulan dernekler, yayımlanan gazete ve dergilerle başlayan ilişkiler, karşılıklı işbirliğine evrilmiş ve Türkiye, göçmenlerin oluşturduğu diasporalar üzerinden tarihî köklerine dönmüş, hem yakın geçmişiyile hem de bir asır önce bir ve bütün olduğu ülke ve bölgelerle ilişkilerini yeniden canlandırmıştır.

Diğer taraftan Anadolu Türklüğü, bin yıllık Türkiye geçmişine rağmen kendini Orta Asya'dan gelen bir topluluk olarak kabul eder ve hâlâ batısıyla doğusuyla Türkistan'ı Türklerin anayurdu olarak görür. Ancak Türkistan hep uzaklarda kalan bir hatıranın adıdır. Günümüz Türkiye kamuoyu için Türkistan; Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan gibi bağımsız Türk cumhuriyetleri ve esaret altında kalmış son büyük Türk yurdu olan Doğu Türkistan'dır.

Buna rağmen Türkistan'ın bir bütün halinde veya günümüz Türk cumhuriyetleriyle bağlantılı olarak bir Türkiye diasporasının olduğunu söylemek zordur. En azından Balkan ve Kafkas kaynaklı diasporalar kadar etkin bir Türkistan diasporasından söz edilemez. Türkiye'nin birkaç iline dağılmış olan Türkistan Türkleri bazı sosyal ve kültürel etkinliklerle kamuoyunun dikkatini üzerlerine çekmeye çalışıyor. Diğer Türk ülkelerinin birer ikişer bağımsızlık veya özerklik yoluyla daha görünür hale geldiği günümüzde, ata yurtları halen esaret altında bulunan Uygur Türkleri ise Türkiye kamuoyunun ilgisini

Doğu Türkistan üzerine çekmek ve Çin’de olup bitenleri dünyaya duyurmak için canhıraş feryat etmeye devam ediyor.

2. Uygurlar ve Doğu Türkistan

Soy olarak Dokuz Oğuzlara dayanan ve on kabilenin ittifakı ile On Uygurlar olarak tarih sahnesine çıkan Uygur Türkleri, Ötüken’deki Göktürk Kağanlığı’nın (552-745) çökmesinin ardından yönetimi ele geçirmiştir. Yüz yıl kadar devam eden Uygur Kağanlığı (745-840) Kırgızların baskılarına dayanamayarak dağılmıştır. Bu dağılmışlık dönemi içinde Uygurlardan bazı gruplar Çin’e geçmiş veya Moğol kabileleri arasına girmiştir. Geri kalanların bir bölümü Kansu bölgesine inerek bir hanlık kurmuş, Beşbalık ve Turfan bölgesine yerleşenler ise başkenti Koço olan bir devlet tesis etmiş ve daha sonra Karluklara sığınanlarla birlikte Karahanlı Devleti’ne tâbi olmuştur. Karahıtaylar Karahanlıları önce parçalamış, sonra da hâkimiyetleri altına almıştır. 13. yüzyılın başlarında bölgede baş gösteren Cengiz istilası, diğer topluluklar gibi Uygurlara da uzanmıştır. Cengiz sonrasında ise Çağatay bölgeye hâkim olmuştur.

15 ve 16. yüzyıllar Doğu Türkistan ve Uygurlar için Timurlular çağıdır. 17. yüzyılın başlarında ortaya çıkan Hocalar Hanedanı, aynı yüzyılın sonlarında başlayan Kalmuk ve Çin istilaları ile zayıflamıştır. 18.yüzyılın ortalarına gelindiğinde Çin istilaları tüm Doğu Türkistan’a yayılmıştır. (Buğra 1987: 59-65; Gömeç 1997: 56-69)

Doğu Türkistan Türkleri, Çin işgaline uzun süre direnmiş, Büyük-Küçük Hocalar isyanı (1757-1759), Üçturfan isyanı (1765), Ziyavdin Hoca isyanı (1815), Cihangir Hoca isyanı (1824-1828), Yusuf Hoca isyanı (1830), Yedi Hoca isyanı (1847), Velihan Töre isyanı (1857), Kuçar ve Dunganlar isyanı (1864) gibi büyük isyanlarla birlikte 115 yılda 42 defa silaha sarılmış, ancak kesin bir başarıya ulaşamamıştır. (Kurban 1995: 71-90)

En sonunda 1865’te *Mehmet Yakup Bey*, Kâşgar merkez olmak üzere bağımsız bir devlet kurmayı başarmıştır. Mehmet Yakup Bey, Çin ve Rus tehdidine karşı Abdülaziz’den destek istemiş, Abdülaziz’den ve daha sonra tahta çıkan II. Abdülhamit’ten gerekli desteği almıştır. Ancak Mehmet Yakup Bey’in iç karışıklıkları ve dış dengeleri iyi kontrol edememesinden dolayı Rus destekli Çin ordusu 1878’de Doğu Türkistan’ı yeniden işgal etmiştir.

Çin yönetimi, 18 Kasım 1884’ten itibaren Doğu Türkistan’a “yeni kazanılmış toprak” anlamına gelen *Sinkiang* = *Şincang* adını vermiş, 1955’te de Sinkiang-Uygur Özerk Bölgesi adıyla Çin’e bağlı bir yer hâline getirmiştir. (Turfani – Musabay 1976: 1228-1245)

Uzun bir süre kendilerini toparlayamayan ve yaşadıkları şehirlere göre *Yarkentli*, *Kâşgarlı* gibi adlarla anılan veya *Türkistanlı Müslümanlar* olarak adlandırılan Doğu Türkistan Türkleri, bir ortak kimlik etrafında buluşmak kaygısıyla 1921’de Taşkent’te gerçekleştirdikleri bir toplantıda *Uygur* etnonimini benimsemiştir. Sovyetler Birliği’nde de bu ad kabul görmüş ve Uygur adına 1926’dan sonraki nüfus sayımlarında yer verilmiştir. (Akıner 1995: 296) Daha sonra 1934 yılında kurulan Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti’nde de Uygur adı tercih edilmiştir. (Öztopçu 1992: 16-17)

3. Türkistan’dan Anadolu’ya İlk Göçler

13. yüzyılın ortalarında Anadolu’nun Moğollar tarafından işgal edilmesinin ardından 14. yüzyıl başlarında Moğollarla birlikte bazı Uygur beyleri de Anadolu’ya

gelmeye başlamıştır. Bu beyler arasında İlhanlılar döneminde umumi vali olan *Olcaytu* devri emirlerinden Uygur Türkü *Esen Kutluğ*'un kardeşi *Kür Buğa* ve oğlu *Mahmut* sayılabilir. Kür Buğa bir kalkışma denemesinin ardından 1319'da öldürülmüş, Mahmut ise 1329'da Anadolu ordusu kumandanlığına getirilmiştir. *Zahireddin* unvanı alan Mahmut, Kayseri'nin Bünyan ilçesinde bugün de ibadete açık olan *Ulu-cami*'yi yaptırmıştır. (Göde 1992: 43-49) Yine Olcaytu dönemi emirlerinden Emir *Tarımtaz* (Torumtaz) ve kardeşleri *Sünüktaz* (Senktaz) ve *Eretna* da Uygur Türklerindedir.

3.1. Eretnalılar

Alaeddin Eretna gayreti ve kurduğu akrabalık ilişkileri ile İlhanlılar döneminin önemli devlet adamlarından biri olmuş, yönetim merkezi olan Kayseri'de Anadolu umum valisi olarak atanmıştır. 1335'te İlhanlı sultanı Ebu Said'in ölümü üzerine *Eretna Beyliği*'ni kurmuş ve Alaeddin Eretna adıyla tahta çıkmıştır. Seyrek sakalı ve güzel ahlaklı sebebiyle halk arasında "*Köse Peygamber*" olarak anılan Alaeddin Eretna, 1352'de ölmüş ve yerine oğulları *Gıyaseddin Mehmet* ve *İzzeddin Cafer*, ardından da torunu *Alaeddin Ali Bey* tahta çıkmıştır. Son olarak çocuk yaşta tahta çıkan *Sultan Mehmet Bey* döneminde naiplik görevini yürüten *Kadı Burhaneddin* 1381'de yönetime el koyarak Eretna dönemini bitirmiştir. (Uzunçarşılı 1968: 164-189; Göde 1990: 13-71)

Bu dönemde Anadolu'ya gelen Uygur Türkleri *Kayseri*, *Konya*, *Karaman* bölgelerine yerleşmişlerdir. *Cormagon* ile birlikte gelen Melikşah'ın yanında bulunanlar arasında Doğu Türkistanlı Uygurlara da rastlanmaktadır. İlhanlıları temsilen Konya'ya yerleşen *Tüklük Bahşı* ve maiyeti dışında aynı dönemlerde *Niğde* ve *Diyarbakır*'da valilik yapan iki devlet adamı da *Hoten*'den gelen Uygur Türklerindedir.

Bu dönemde Kayseri'ye yerleşen Uygur Türklerinin hatıraları; *Dadasın*, *Mancusun*, *Muncusun*, *Tavlusun* gibi -sın /-sun hecesiyle biten yer adları ile günümüze kadar gelmiştir. (Togan 1981: b272, 472)

3.2. 20. Yüzyılda Doğu Türkistan ve Anadolu

Osmanlı Türklerinin *Türkiye Cumhuriyeti*'ne, Sibiryaya, İdil-Ural, Kafkasya ve Batı Türkistan Türklerinin *Sovyetler Birliği* içinde özerk bölge ve cumhuriyetlere dönüştüğü bu çağda, *Doğu Türkistan* da Çin'e karşı bağımsızlık mücadelesini aralıksız sürdürmüştür, 1933 ve 1944'te on yıl arayla iki defa bağımsızlığını kazanmayı başarmıştır. Ancak Rus-Çin ittifakları ile durdurulan bu iki devlet kurma mücadelesi de Doğu Türkistan Türklüğü için toplu ölümler ve göçlerle sonuçlanmıştır. Doğu Türkistan'ın iki büyük Türk grubundan Kazaklar ve Uygurların bu ortak mücadelesi onları bir ortak akıbetinde buluşturmuştur. Böylece 20. yüzyılın ortalarında Anadolu yeni bir Doğu Türkistan göçüne şahit olmuştur.

Türkistan'ın Türkiye'ye Türkiye'nin Türkistan'a ilgisi sadece bu toplu göçlerle sınırlı kalmamıştır. Bütün Türklük ülküsüne gönül vermiş idealist insan hikâyeleri küçümsenmeyecek ölçülerdedir. Anadolu'dan Doğu Türkistan'a yardıma giden *Ali Kemal İnkul* ile Kutul-Ammare'de İngilizlere karşı savaşan ve ardından ata yurduna dönüp bağımsızlık mücadelesine katılan *Kâşgarlı Hacı Abdullah* ve Türkiye'de doğup Doğu Türkistan'da

yetişen ve yine Türkiye’de ölen oğlu *Hacı Yakup Anat*’ın gün yüzüne çıkan hayat hikâyeleri bu mücadeleyi belgeleyen iki örnektir¹.

3.3. Doğu Türkistan’dan Göç

Doğu Türkistan Türklerinin ilk ve önemli göç hattı Batı Türkistan’daki belli bölgeler olmuştur. Çin baskısının katliama dönüştüğü dönemlerde sınırı geçen pek çok Doğu Türkistanlı Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan’a büyük kabileler hâlinde göç etmiştir. Bu kabileler bazen binlerce kişiye ulaşmıştır. Bugünkü bağımsız Türk cumhuriyetlerinde yaşayan 300 bin kadar Uygur Türkü bu göçler yoluyla gelmiştir. Bazıları geldikleri yerlerin adını göç ettikleri ülkeye de taşımıştır. Bugün Özbekistan’da Uygurların yaşadığı *Yarkent* adlı bir kasaba bulunmaktadır.

20. yüzyılın ilk göç dalgası **1906** yılında *Böke Batır*’ın önderliğinde Altay Dağları üzerinden Hindistan’a yönelik olarak başlatılır. Bu göç, Tibet’te Nakşa bölgesinde dönemin valisi tarafından askerî güç kullanılarak durdurulur ve Böke Batır şehit olur. (Gayretullah 1977: 114-125)

İkinci önemli gelişme, **1931**’de *Hoca Niyaz Hacı* önderliğinde Kumul’da başlayan ayaklanmadır. Kısa sürede yayılan bu ayaklanmaya Dungan adı verilen Müslüman Çinliler de destek olur. Sonunda **12 Kasım 1933**’te Kâşgar’da bağımsızlık ilan edilir ve Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti kurulur. Hoca Niyaz Hacı cumhurbaşkanı olur. Ancak Rusya ve Çin araya girip bu yeni devleti her bakımdan baskı altına alır. Devlet iki yıl ayakta kalabilir, başkent Kâşgar’ın düşmesiyle güç kaybeder. Hükümet Yenihisar’a taşınır. Buna rağmen devleti ayakta tutmak mümkün olmaz ve 1934 yılının Ocak ayında hükümet düşer.

Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin Hindistan’a sığınır. Geri kalan hükümet üyelerinden önemli bir bölümü ve başbakan *Sabit Damolla* idam edilir.

¹ Bu iki dava adamının kısa hayat hikâyeleri şöyledir:

Rodoslu Habibzade Ahmet Kemal veya **Ahmet Kemal İlkul**, 1914’te İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Doğu Türkistan’a öğretmen olarak gönderilir. Doğu Türkistan’da 6,5 yıl kalan İlkul, Türk toplulukları arasında ortak Türklük bilincini geliştirmeye çalışır, faaliyetleri takibe alınınca tutuklanarak uzun yıllar hapis yatar. Serbest kalınca çileli bir yolculukla yurda dönmeyi başarır ve hatıralarını üç ayrı kitapta toplar. (İlcul 1997)

Kâşgarlı Uygur Türkü **Hacı Abdullah**, kardeşi Kadir Hacı’nın çıktığı hac yolculuğundan yurduna dönmemesi üzerine onu evine getirmek için uzun bir yolculuğa çıkar. Bu seyahat vesilesiyle önce Moskova’ya ardından Kırım’a geçer. Buradan da deniz yoluyla Türkiye’ye gelir. Hacı Abdullah, Türkiye’ye iltica ettiğinde II. Abdülhamit iktidardadır. Çarkçılığı meslek edinerek Anadolu’yu gezer. Osmanlı ordusuna katılır ve Kutü’l-Ammare’de İngilizlere karşı savaşır. Evlenir, Bursa’ya yerleşir ve 1920’de oğlu **Hacı Yakup (Anat)** dünyaya gelir. 1930 yılında Hacı Abdullah eşi ve oğlu Hacı Yakup ile birlikte Doğu Türkistan’a döner. 1931’de Hoca Niyaz Hacı önderliğinde başlayan ayaklanmaya Kumul’dan Hacı Abdullah da katılır. Daha sonra öğretmen olan Hacı Yakup, 1940’ta Hoten’de ilk matbaayı kurarak yayın faaliyetlerine başlar. Giriştiği yayın faaliyetleri sebebiyle tutuklanır. Serbest kalınca 1944’teki Doğu Türkistan Cumhuriyeti’nin kuruluş faaliyetlerine katılır. Üniversitede dersler verir. Tiyanşan Neşriyat’ı kurar. Altay Neşriyatı’na katılır. Uzun bir siyasi mücadelenin sonunda Komünist Çin İhtilali’nin ardından İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra ile birlikte 1949 yılında başlayan göç hareketine katılır. Ancak yolda Abdurrahim Ötkür, Kurban Koday gibi bir grup Uygur aydını ile birlikte kafilden ayrılmaya karar verir. Uzun bir akademik hayatın, siyasi mücadelenin ve Çin haphanelerinde geçen 26 yıllık esaretin ardından 1995 yılında Kırgızistan üzerinden Türkiye’ye iltica eder. (Yalçın 2003)

Bu gelişmeler üzerine **1934**'te *Elishan Teyci*, *Barköl*'den yeni bir göç hareketi başlatır. Bu çileli yolculukta, Elishan Teyci başta olmak üzere göçmenlerin büyük bölümü hastalık ve savaşlarda hayatını kaybeder, hayatta kalanlar **1941**'de Hindistan'a ulaşır. Kazak Türklerinden oluşan bu göçmen grubu **1941-1953** yılları arasında *Hindistan* ve *Pakistan*'da mülteci olarak yaşar. (Altay 1981: 246-344)

İkinci bağımsızlık mücadelesi **1937** yılında başlar. *Osman Batur* gibi millî kahramanların desteğiyle ayaklanmanın başarıya ulaşmasının ardından **7 Kasım 1944**'te Şarki Türkistan Cumhuriyeti tekrar bağımsızlığını ilan eder. Başbakanlığa *Mesut Sabri Baykuzu*, Genel Sekreterliğe İsa Yusuf Alptekin getirilir. **1949**'da gerçekleşen *Mao devrimi* ile bu devlet de son bulur ve rejim muhalifleri ile bağımsız devlete destek verenler Doğu Türkistan'ı terk etmek zorunda kalır. Böylece 10 yıl sonra **20 Eylül 1949**'da ikinci göç hareketi başlar. (Alptekin 1978: 30-31; Sayılır 2002: 714-722)

1950 yılında yola çıkan çoğunluğu Kazak Türklerinden meydana gelen kabilede *Ali-bek Hakim*, *Delilhan Canaltay*, *Hüseyin Teyci* ve *Sultan Şerif Teyci* gibi isimler öncülük görevi üstlenir.

Bir romana konu olan² bu göç hareketi ile yol çıkanlar, birinci göç dalgası ile Hindistan'a gelip 1953'te Pakistan'a geçen göçmenlerle irtibata geçer.

Hükümette önemli görevler üstlenen Uygur Türklerinin liderlerinden İsa Yusuf Alptekin ve *Mehmet Emin Buğra* göçmenlerin yerleşim yerleri ile ilgili uzun görüşmeler yapar ve bu görüşmelerin sonunda **1.850** kişilik ilk göçmen grubu **26.10.1952**'de *Türkiye*'ye hareket eder. Kafilerin gelişi aralıklarla **1958** yılına kadar sürer. (Alptekin 2007: 7-95) Gelenler toplam **564** aile ve **1.892** kişidir. Göçün hikâyesi hatırat³ ve roman⁴ türünde yazılmış edebî eserlerde bütün yönleriyle anlatılmış, ayrıca *Barköl*'den göçen Kazak Türklerinin ağız özellikleri bir yüksek lisans tezine konu olmuştur⁵.

Gelen Kazak Türklerinden **146** aile (**462** kişi) *Manisa-Salihli*'ye, Kazak ve Uygur Türklerinden **104** aile ise *Kayseri* iline bağlı *Develi*, *Yeşilhisar* ve *Yahyalı* ilçelerinin *Kopçu*, *İshacalı*, *Musahacılı* gibi bazı köylerine yerleştirilir. Gelen Uygur Türkleri arasında yer alan iki Yarkentli aileden metin derlemesi yapan *Selahattin Olcay*, bu çalışmasını 1961 yılında yayımlar⁶.

Kazak Türklerinden oluşan diğer göçmenler Niğde'nin Ulukışla ilçesine bağlı *Altayköy*'e, Konya'ya bağlı İsmil'e ve İstanbul gibi merkezlere yerleştirilir. (Gül 2007: 252-273)

Bugün artık Salihli ve Altayköy gibi birkaç merkez dışında tüm Doğu Türkistanlı göçmenler toplu olarak başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlere göçmüştür.

² H. Ali Çakar, *Türkistan Dramı*, Dede Korkut Yay., İstanbul 1972.

³ Hasan Oraltay, *Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri*, İstanbul 1961.

Halife Altay, *Anayurttan Anadolu'ya*, KB Yay., Ankara 1981.

Hızır Bek Gayretullah, *Altaylarda Kanlı Günler*, İstanbul 1977.

⁴ Godfrey Lias, *Göç*, çev. Mehmet Çağrı, Boğaziçi Yay., İstanbul 1992.

Kazakbalası, G.C., *Göçten Sonra*, Büyük Türkeli Yay., İstanbul 1980.

⁵ Ferhat Tamir, *Barköl'den Kazak Türkçesi Metinleri Gramer-Metin-Sözlük*, TKAE Yay., Ankara 1989.

⁶ Selahattin Olcay, "Yarkent Ağzından Örnekler", *Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ocak Haziran 1961, s. 31-65.

Yurdundan ayrılmak zorunda kalan Doğu Türkistan Türklerinin Türkiye dışında *Suu-di Arabistan*, *Almanya* ve *Amerika* gibi ülkelerde de küçüklü büyüklü diasporalar oluştur-maya çalıştıkları görülmektedir. (Alptekin 1990: 5-27)

Bu göçlerle Türkiye’de **15 bin** kişilik bir *Doğu Türkistan kökenli Kazak Türkleri Di-asporası* ve yaklaşık **20 bini** Türkiye’de olmak üzere toplam sayısı **100 bini** bulan *Dünya Uygur Türkleri diasporası* ortaya çıkmıştır. Batı Türkistan’a göç eden Uygur Türkleri ise kültürel ortaklık sebebiyle diğer Türk gruplarıyla kaynaşmış durumdadır.

4. Kayseri’deki Uygur Türkleri

Bugün Kayseri il merkezinde *Hoca Ahmet Yesevi Mahallesi*’nde oturan Uygur Türk-leri, Çin’in **1959** yılında çıkardığı “eskiden yabancı uyruklu olup çeşitli sebeplerle mem-letetine dönemeyen Doğu Türkistanlıların istedikleri takdirde ülkeyi terk etmesine izin verileceğini” hükme bağlayan bir kanundan yararlanarak **1961** ve **1963** yıllarında iki ayrı grup halinde Türkiye’ye gelmiştir.

1961 yılında büyük bölümü *Yarkent*’ten yola çıkan ilk grup **18 Haziran**’da *Afganistan* sınırına ulaşır. Afganistan’ın *Bedeşan* vilayetine yerleşen ilk kabile birkaç ay içinde bir cemiyet kurar. Cemiyetin resmen tanınması için başvuru yapılır, ancak izin verilmez.

Şarkî Türkistan Muhacirleri Cemiyeti adını taşıyan derneğin ilk başkanı Seyid Abdulveli Efendi’dir. Diğer yöneticiler ise Mehmet Cantürk, Mir Ahmet Batur, Sey-dullah Tümtürk, Abdulkadir Öztürk, Yusuf Batuhan, Mehmet Ergenekon ve Nurettin Batur’dur.

İlk grup, **1963**’te bir kısmı *Kâşgar* bir kısmı ise *Gulca* (İli) vilayetinden yola çıkan ikinci grupla Afganistan-Rusya sınırının birleştiği Şikaşım bölgesinde buluşur. 40 gün süren bir yolculuktan sonra iki grup birlikte Bedeşan’a gelip yerleşir ve **1965** yılının **Eylül** ayına kadar burada yaşamaya devam eder. Çin’in baskısı ve Afgan görevlilerin işgüzarlığı ile 24 ailenin Çin’e teslim kararı çıkar. Dernek yönetimi, Türkiye’de bulunan İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra ile temasa geçer ve çıkış yolu arar. Sonunda Türkiye’nin Kabil Büyükelçisi ve elçilik kâtibi *Kaya Toperi* ile görüşürler ve onların gay-retleri ile **235** kişinin Türkiye’ye kabul edileceği haberi gelir. Böylece **10 Ekim 1965**’te ilk kabile Türkiye’ye doğru yola çıkar. Onları ikişer gün arayla iki kabile daha izler. (So-yutürk 1978: 2-8)

Türkiye’den gönderilen özel uçak, ilk göçmen kafilesini *Esenboğa Havalimanı*’na ge-tirir. Kafileyi Ankara’da il valisi ve bakanlar karşılar. Ardından kabile *Kayseri*’ye getirilir ve gelenler altı ay süreyle Sivas, Meydan, Sakarya ve Vatan otellerinde kalır. İnşaatına daha önce başlanan iskan evleri **1966** yılında tamamlanınca göçmenler bu evlere yerleşir. **1967** yılında gelen **70** kişilik ikinci kabile de aynı mahallede oturmaya başlar. Göç kafilesi içinde yer alan *Gulca* (İli) bölgesi göçmenlerinin büyük bölümü İstanbul’a yerleşmeyi tercih eder.

Uygur Türklerinin yerleştirildiği mahalle, resmi kayıtlarda *Vedat Dalokay* olarak geç-mesine rağmen halk burayı *Türkistan Evleri* olarak adlandırır. Daha sonra mahallelilerin de talepleri doğrultusunda mahallenin adı *Hoca Ahmet Yesevi* olarak değiştirilir. (Gül 2007: 252-273)

Kayseri’ye yerleşen Uygur Türklerinin %80’i *Yarkent*, %15’i *Gulca*, %5’i ise *Kâşgar* bölgesinden gelmişlerdir. Bugün itibarıyla Kayseri’deki Uygur Türklerinin nüfusu **bin** ki-

şiyi aşmıştır. Göçmenlerin **150**'ye yakını Kayseri'de vefat etmiştir. 15-20 aile ise Ankara ve İstanbul'a göçmüştür.

Karabulut'un tespitlerine göre, 2004 yılı itibariyle Kayseri'de kalan nüfusun yaklaşık olarak %53'ü kadın, %47'si ise erkeklerden oluşmaktadır. Toplam nüfusun yaklaşık %60'nı 0-30 yaş grubu, %30'unu 30-50 yaş grubu, %10'unu 50 ve üzeri yaş grubu oluşturmaktadır. İlk, orta ve lise okul çağındaki çocukların tamamı okumaktadır. Buna karşılık yüksekokula giden öğrenci sayısında, orta öğretime nazaran düşüş gözlenmektedir.

Doğu Türkistan'da daha çok hayvancılık ve tarımla uğraşan ilk göçmen grup, geldikleri ilk yıllarda, daha çok sanayide vasıfsız işçi olarak çalışmak zorunda kalır. Bir kısmı küçük sanayi işletmelerine yerleştirilir. Diğer bir kısmı ise deri giysi imalatı yapar. Memuriyete atılanlar ve ticaretle uğraşanlar %5'lik kesimi oluşturmaktadır. Çalışan kadınlar ise %2-3 civarındadır.

Uygur Türkleri komşu ve çalışma arkadaşı olarak çevre ile iyi ilişkiler kurmakla birlikte, evlilik konusunda içe dönük bir tavır takınır. Grup dışı evlilik birkaçı geçmez. (Karabulut 2005: 17-47)

Grup içi dayanışma sadece mahalle ile sınırlı değildir. Doğu Türkistan'dan gelen mülteciler, öğrenciler veya başka sebeplerle Türkiye'ye gelen Uygur Türkleri de bu dayanışma anlayışının tabii üyesi olarak görülmektedir.

Kayseri Uygur Türkleri diasporasının faaliyet alanlarını iki ana bölümde toplamak mümkündür:

4.1. Teşkilatlanma Çalışmaları

Uygur Türkleri, daha Doğu Türkistan'dan yola çıkarken kendi içinde teşkilatlanmaya ve organize olarak hareket etmeye özen gösterir. Ancak Kayseri'ye yerleşen Doğu Türkistanlılar göçten sekiz yıl sonra 1973 yılında bir dernek çatısı altında toplanmaya karar verir. 1980 İhtilali'nde diğer dernekler gibi *Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği* de kapatılır. Derneğin yeniden faaliyete geçmesi **1989** yılında mümkün olur. Bu derneğin ilk başkanı *Mehmet Cantürk*'tür. Daha sonra sırasıyla *Mehmet Emin Batur*, *Emrullah Efendigil*, *Ebubekir Türksoy* başkanlık yapar.

Bugün de Hoca Ahmet Yesevi Mahallesi'nde faaliyetlerini sürdüren derneğin son beş dönemdir başkanı *Seyit Tümtürk*'tür. Dernek **2002** yılında *Ankara*'da bir şube açmıştır. Ankara şubesinin başkanı *Hayrullah Efendigil*'dir. Bu şube resmî kurumlarla ilişkileri yürütmektedir.

1992 yılında İstanbul'da kurulan *Doğu Türkistan Millî Merkezi*, Doğu Türkistan ile ilgili tüm sivil toplum kuruluşları arasında koordinasyon sağlamak üzere faaliyet yürütmüştür. Bu merkezin kuruluşuna Kayseri'deki Doğu Türkistanlılar fiilen katılmış ve yönetiminde önemli görevler üstlenmiştir. Doğu Türkistan Millî Merkezi, 2004 yılında *Erkin Alptekin*'in öncülüğünde 20 ülkeden 50 Doğu Türkistan sivil toplum kuruluşunun katılımı ile *Dünya Uygur Kurultayı*'na dönüşmüştür. Merkezi *Almanya*'da bulunan bu kuruluşun başkanı Amerika'da yaşayan *Rabia Kadir*'dir. Kayseri'deki derneğin başkanı Seyit Tümtürk, Rabia Kadir'in birinci yardımcılığına seçilmiştir.

Kayseri'deki Uygur Türklerinden Hamit Göktürk İstanbul'daki Doğu Türkistan Vakfı'nın bir dönem başkanlığını yapmıştır. Ayrıca Kayseri doğumlu Uygur Türk gençleri İstanbul'da Doğu Türkistan Gençlik Derneği'ni kurmuştur.

Kayseri'deki Doğu Türkistanlılar İstanbul'da faaliyet yürüten *Doğu Türkistan Maarif ve Dayanışma Derneği*'nin kuruluşuna ve faaliyetlerine de katkıda bulunmuştur.

4.2. Kültürel, Bilimsel ve Güncel Çalışmalar

Doğu Türkistan davasının öncüleri İsa Yusuf Alptekin, Mesut Sabri Baykuzu ve *Mehmet Emin Buğra* 1932-1946 yılları arasında *Altay* ve *Tiyanşan* dergileri etrafında birleşmişler ve tüm faaliyetleri içinde kültürel aydınlamaya, gazete ve dergi yayıncılığına ayrı bir yer ayırmışlardır. İsa Yusuf Alptekin daha sonra *Altay Neşriyat*'ı kurmuş ve *Erk* gazetesini yayımlamıştır. (Alptekin 1985: 464-465)

İsa Yusuf Alptekin Türkiye'de de yayın faaliyetlerini sürdürmüş, **1984** yılından itibaren Şarki Türkistan'ın Avazı (*Doğu Türkistan'ın Sesi*) dergisini yayımlamıştır. **62** sayı devam eden dergi Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi, İngilizce ve Arapça olarak 3 ayda bir çıkmıştır.

Kayseri'deki Uygur Türkleri de bu gelenekten yetiştikleri için her dönemde seslerini duyurabilecekleri bir dergi veya gazete çıkarma gayreti içinde olmuşlardır.

Genel merkezi Kayseri'de bulunan *Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği*'nin yayın organı olan *Gökbayrak* dergisi Ocak **1994**'ten beri aralıksız olarak iki ayda bir çıkmaktadır. Türkiye Türkçesiyle yayın yapan dergi zaman zaman Uygur Türkçesi ve İngilizce yazılara da yer vermektedir. **2013** yılında **113.** sayıya ulaşan derginin basılı tirajı üç bin kadardır. Resmi kurumlara ücretsiz olarak iletilmekte ve dört yıldan beri www.gokbayrak.com adıyla bir site üzerinden dijital ortamda da okuyucusuna ulaşmaktadır.

Kayseri'deki Uygur Türklerinin İstiklal adıyla ayrı bir gazete yayını daha bulunmaktadır. İlk sayısı **2004** yılı Ağustos ayında çıkan İstiklal gazetesinin sahibi *Mehmet Emin Batur*'dur. Yazı işleri müdürü ise **1 Ekim 2013** tarihinde kaybettiğimiz *Abdülmecit Avşar*'dır. Aylık olarak çıkan İstiklal gazetesi **105.** sayısına ulaşmıştır.

Ayrıca Mehmet Cantürk, Mehmet Emin Batur, Abdülmecit Avşar, Seyit Tümtürk gibi Uygur aydınları Kayseri'de yayımlanan Ülker, *Erciyes* gibi mahallî gazetelerde yazdıkları köşelerde veya makalelerde Doğu Türkistan davasını sık sık dile getirmektedir.

Kayseri'deki Uygur Türkleri, Erciyes Üniversitesi'nin akademik hayattaki yerini almasından sonra bir kısım akademik çalışmalara da konu edilmeye başlanmıştır.

Ağız çalışması olarak Prof. Dr. Tuncer Gülensoy'un yönetiminde iki ayrı yüksek lisans tezi yapılmıştır.

Birincisi Nevzat Özkan'ın *Yarkend Ağzı Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük* adlı yüksek lisans tezidir, 1990 yılında tamamlanmıştır.

İkinci olarak Mahmut Sarıkaya'nın İli Vilayeti Kulca Tarancı Ağzı Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük adlı yüksek lisans tezidir, bu tez 1992 yılında tamamlanmıştır.

Sosyal yapı ile ilgili olarak Prof. Dr. Ünver Günay'ın yönetiminde Kasım Karaman'ın *Uygurların Dini Yaşayışları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Kayseri Örneği)* adlı yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Tez, 1995 yılında tamamlanmıştır.

Sosyal yapı ile ilgili bir diğer çalışma Hacettepe Üniversitesi'nde, Yrd. Doç. Dr. Erdal Sağlam'ın yönetiminde Uygur Türklerinden Abdurreşit Karluk'un 1999'da hazırladığı *Türkiye'ye Göç Eden Uygurların Sosyo-Kültürel Yapısı* adlı yüksek lisans tezidir.

Remzi Ataman'ın 2006 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanmış olduğu *Türkiye'de Yaşayan Doğu Türkistan Kökenli Uygur Türklerinin Sosyo-Kül-*

türel Kimlikleri –Kayseri Örneği- adlı yüksek lisans tezi de aynı şekilde Kayseri’deki Uygur Türkleri üzerinde yapılmış bir akademik çalışmadır.

Kayseri’deki Uygur Türklerinin gelenekleri, sözlü ve yazılı kültürleri ve dil kullanımları ile ilgili olarak da çok sayıda makale yazılmıştır. Bu makalelerin tümünde Kayseri Uygur Türkleri bilgi kaynağı olarak kullanılmış ve sosyal hayatları pek çok yönüyle ele alınmıştır.

Kayseri’deki Uygurların büyük bölümü aynı mahallede komşu olarak yaşadıkları için sosyal anlamda güçlü bir otokontrol mekanizması işlemektedir. Aile büyüklerinin, sonraki kuşaklar üzerinde mutlak otoritesi vardır. Doğumdan ölüme, tüm gelenekler yaşatılmaya çalışılır. Anne sütünün çocuğa ilk verildiği *ağızlandırma*dan, beşiğe konulduğu *böşük toyuma* kadar her şey gerekli kültürel ritüeller yerine getirilerek yapılır. Çocuğun adı bir aile büyüğü tarafından verilir ve *ad toyu* yapılır. Erkek çocukların sünneti altı yedi yaşlarında gerçekleştirilir ve diğer Kayserililer gibi konvoyla Seyyid Burhaneddin Türbesi ziyaret edilir. Sünnet sırasında Anadolu’daki kirvelik görevini yapan kişiye *hatmı babası* denilir. (Karaman 2012)

Tüm toylarda koyundan kurban kesilir ve toplu yemek verilir. Yemeklerin tümü Doğu Türkistan’da da yapılan *aşşorba*, *kourma*, *polav*, *mantu*, *lağmen*, *yutaza*, *samsa*, *zajza* gibi geleneksel yemeklerdir. Yemek sonunda mutlaka *peete* adıyla dua edilir ve Fatiha okunur.

Dış evliliğin sınırlı olduğu Kayseri Uygurları arasında evlilik *kız köreki* denilen kız görmeye başlar, *kiçik çay*, *çoñ çay*, *kuyruk çekme*, *sanduk açma*, *toy*, *haduk aşı*, *yenge katma*, *kilin katma*, *salamlık*, *yüz açgu* gibi âdetler yerine getirilerek tamamlanır. (Özkan 1995: 105-110)

Hemen hepsi akraba durumunda olan Uygurlar, düğün-dernek, bayramlaşma, ölüm gibi toplu törenlerde mümkün olduğu kadar bir araya gelmeye ve öz kültürü en azından bu zamanlarda genç kuşaklara tanıtmaya ve anlatmaya özen gösterir. Bu anlamda, Doğu Türkistan’dan getirilen tören ve âdetlerin önemli bir kısmının biraz değişmiş olsa da, devam etmekte olduğu söylenebilir.

Özel gün ve zamanlarda *dobba* (takke) ve *çapan* (ceket) gibi özel giysilerin giyilmesi, millî yemeklerin yapılmasına, *dombura* gibi millî çalgıların çalınmasına gayret edilir. Böylece Doğu Türkistan’dan getirilen millî hasletlerin devam ettirildiği düşünülmektedir.

Birinci ve ikinci kuşakta Uygur Türkçesi konuşma becerisi büyük ölçüde devam etmekle birlikte üçüncü kuşakta Uygur Türkçesini kullanma becerisi giderek azalmaktadır. Yeni kuşaklar için Uygur Türkçesini bilmek, günlük hayatta kullanmaktan çok, Doğu Türkistan’la ilgili bir kültürel bağ hatırlamak şeklinde algılanmaktadır. Dernekte gençlere yönelik olarak açılan Uygur Türkçesi derslerine katılım sınırlı kalmış ve devamlı olmamıştır. (Karabulut 2005: 28-33, 42)

Kayseri’deki Uygur Türklerinin en hassas olduğu konu Doğu Türkistan’daki Çin zulmü ve art arda yaşanan katliamlardır. Bu alanda hem dernek ve yazılı basın üzerinden hem de internet ortamındaki siteler üzerinden Türkiye ve dünya kamuoyu bilgilendirilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca toplu gösterilerle Çin protesto edilmekte, Gök Bayraklarla eylemler yapılmaktadır. Son yıllarda başta dernek başkanı Seyit Tümtürk olmak üzere sivil toplum öncüleri televizyon programları ve konferanslarla kamuoyunu Doğu Türkistan’da yaşananlarla ilgili olarak bilgilendirme çalışmaları yapılmaktadır.

1991’de Çöğçek, Tarbagatay ve *Altay* vilayetlerindeki ve *Barın* ilçesindeki ayaklanma, 1996 ve 1997 yıllarında baş gösteren ayaklanmalar, (Alptekin 1997: 1385-1390) **5-8 Temmuz 2009 Urumçi** olayları gündemde tutulmaya çalışılmıştır.

Sonuç

Tarihi kökleri 13. yüzyıldaki Eretnalılara kadar uzanan Kayseri'deki Uygur Türkleri, 1950'lerde yaşanan göçlerle yeniden canlanma yoluna girmişti. Ancak bu göçmen grubunun köylere yerleştirilmesi uyum sorunlarına yol açmış olmalı ki Uygur ve Kazak Türklerinden meydana gelen bu göçmenler büyük şehirlere göç etmiştir.

1966 ve 1967 yılında çoğunluğu Yarkentli Uygur Türklerinden oluşan göçmenler, şehir merkezinde ve ayrı bir mahallede iskân edilince bu sefer şehrin yerli ahalisi ile göçmenler arasında son derece iyi ilişkiler gelişmiş ve Uygur Türkleri her türlü sosyal organizasyonlarında ve kültürel etkinliklerinde şehrin belli başlı duyarlı zümrelerini yanlarında bulmuşlardır.

50 yıla yakın bir süredir Kayseri'de yaşayan Uygur Türkleri şehirle bütünleştikleri için günlük dil kullanımları Türkiye Türkçesine hatta Kayseri ağzına yaklaşmıştır. Buna rağmen hem ağız özellikleri ile hem de daha özenle korumaya çalıştıkları diğer millî-mahallî özellikleri ile pek çok bilimsel çalışmaya konu olmuşlardır.

Günümüzde sayısı bini bulan Kayseri Uygur diasporası, sivil toplum organizasyonlarıyla, bilimsel, kültürel ve sosyal etkinliklerle Türkiye'deki Uygur Türklerinin sesi olmakla kalmamış, Doğu Türkistan davasının dünyadaki en güçlü temsilcilerinden biri haline gelmiştir.

Kaynakça

- Akiner, Shirin, *Sovyet Müslümanları*, çev. T. Buzpınar-A. Mutu, İnsan yay., İstanbul 1995.
- Alptekin, Erkin, *Uygur Türkleri*, İstanbul, 1978.
- Alptekin, Erkin, *Doğu Türkistan'dan Hicretimizin 40. Yılı*, Kayseri 1990.
- Alptekin, Erkin, "Son Siyasî Gelişmelerin Işığında Doğu Türkistan", *Türk Kültürü*, yıl: XXIX, S.344, Aralık 1991, s.714-722.
- Alptekin, Erkin, "Doğu Türkistan Türklerinin Bağımsızlık Mücadelesi", *Yeni Türkiye*, S.16, C.II, Temmuz Ağustos 1997, s.1385-1390.
- Alptekin, İsa Yusuf, *Esir Doğu Türkistan İçin İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları*, haz. M. Ali Taşçı, Doğu Türkistan Neşriyat Merkezi, İstanbul 1985.
- Alptekin, İsa Yusuf, *Esir Doğu Türkistan İçin-2 İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları*, haz. Ömer Kul, Berikan Yay., Ankara 2007.
- Altay, Halife, *Anayurttan Anadolu'ya*, KB Yay., Ankara 1981.
- Buğra, Mehmet Emin, *Şarkî Türkistan Tarihi*, Ankara 1987.
- Çakar, Hacı Ali, *Türkistan Dramı*, Dede Korkut Yay., İstanbul 1972.
- Gayretullah, Hızır Bek, *Altaylarda Kanlı Günler*, İstanbul 1977.
- Göde, Kemal, *Sultan Alaeddin Eratna*, KB Yay., Ankara 1990.
- Göde, Kemal, "Dünden Bugüne Kayseri'ye Gelen Uygur Türkleri", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, TDAV Yay., Kasım 1992, s.43-49.
- Gökmen, Ertan, "Doğu Türkistanlıların Türkiye'ye Göçü ve Salihli'ye Yerleşmeleri", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, yıl:8, S.2-3, Ağustos Aralık 2004, s.93-115.
- Gömeç, Saadetin, *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*, AKM Başkanlığı Yay., Ankara 1997.
- Gül, Osman Kubilay, "Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye Hazin Bir Göç Hikayesi", *Turkish Studies*, Volume:2/1, Winter 2007, pp.252-273.
- İlku, Ahmet Kemal, *Çin-Türkistan Hatıraları Şanghay Hatıraları*, haz. Y. Gedikli, Ötüken Yay., İstanbul 1977.

- Kara, Abdulvahap, “Kazakların Altaylardan Anadolu’ya Uzanan Göçü”, <http://abdulvahapkara.com/arama-konulari/kazak-diyasporas/79-karavahap.html> 17 Ocak 2012.
- Karabulut, Ferhat, “Dil Ölümü Bağlamında Kayseri’de Yaşayan Uygur Türk Toplumunu”, *Bilig*, Güz 2005, S.35, s.17-47.
- Karaman, Kasım “Kayseri’de Yaşayan Uygur Türklerinde Doğum, Evlenme, Ölümle İlgili İnanış Ve Uygulamalar”, I. Uluslararası Niğde Dil, Kültür ve Tarih Sempozyumu, 3-6 Mayıs 2012. Basılmamış bildiri.
- Kazakbalası, G.C., *Göçten Sonra*, Büyük Türkeli Yay., İstanbul 1980.
- Kurban, İklil, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, TTK yay., Ankara 1995.
- Olçay, Selahattin, “Yarkent Ağzından Örnekler”, *Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ocak Haziran 1961, s.31-65.
- Özkan, Nevzat, *Yarkend Ağzı Giriş İnceleme Metin Çeviri Sözlük*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1990.
- Özkan, Nevzat, “Kayseri’de Yaşayan Doğu Türkistanlılarda Toy Âdetleri ve Toy İlgili Adlandırmalar”, *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası*, yıl:3, C.2, S.7, Şubat 1995, s.105-110.
- Lias, Godfrey, *Göç*, çev. Mehmet Çağrı, Boğaziçi Yay., İstanbul 1992.
- Sayırlı, Burhan, “Doğu Türkistan’da Üç Dönem (1911-1949)”, *Türkler* C.18, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.714-722.
- Sarıkaya, Mahmut, *İli Vilayeti Kulca-Tarancı Ağzı Giriş İnceleme Metin Çeviri Sözlük*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1992.
- Soyutürk, Yüksel “Mehmet Cantürk’le Röportaj”, *Erciyes*, Kasım 1978, s.2-8.
- Togan, A. Zeki Velidî, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.
- Turfani, Polat-Musabay, İlhan, “Doğu Türkistan”, *Türk Dünyası El Kitabı*, TKAE yay., Ankara 1976, s.1228-1245.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, “Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eretna Devleti”, *Bellekten*, C.XXXII, S.126, Nisan 1968, s.161-189.
- Öztopçu, Kurtuluş, *Uygur Atasözleri ve Deyimleri*, DTV yay., İstanbul 1992.
- Tamir, Ferhat, *Barköl’den Kazak Türkçesi Metinleri Gramer-Metin-Sözlük*, TKAE Yay., Ankara 1989.
- Yalçın, Soner, *Hacı Yakup Anat Hayatım ve Mücadelem*, Ankara 2003.
- Zulpıqor, Ğ.O., *Doğu Türkistan’ın Gözyaşı*, Bayrak Yay., İstanbul 2007.

YAZMA KAYNAKLARA GÖRE MİMAR SİNAN YAPILARI

Prof. Dr. Suphi Saatçi

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Türk kültür ve sanat tarihinin en büyük simgelerinden olan ve Osmanlı mimarlığının klasik çağını temsil eden kimliğiyle Mimar Sinan'ın inşa ettiği yapıların yüksek sayıda olması, diğer yandan bu yapıların üstün nitelikli tasarımlar olarak ortaya çıkması, her zaman tartışma konusu olmuştur. Mimarlık ve sanat tarihçileri arasında bu konuda bir mutabakat olmaması yüzünden, Sinan yapılarının sayısal çokluğunun tartışılması, daha uzun yıllar gündemde kalacağı benziyor.

Kimi araştırmalarda Sinan'ın 370 dolayında, bazılarında 470'in üzerinde eser inşa ettiği dile getirilmiştir. Bu kadar farklı rakamların ortaya çıkması, zihinleri karıştırdığı gibi, sağlıklı bir tartışma zemini oluşturulmasını da zorlaştırmaktadır.

Sinan'ın inşa ettiği eserlerin sayısının anlaşmazlık konusu olması, kimi zaman bazı eserlerinin Sinan öncesi yapılmış olabileceği, hatta bir mimarın ömrü boyunca bu kadar eseri yapabilmesi gibi noktalar üzerinde yoğunlaşmıştır. Sinan'ın inşa ettiği savına karşı çıkanlar Sultan Birinci Selim adına inşa edilen külliye ile Gebze'de Çoban Mustafa Paşa adına yaptırılan menzil külliyesi örnek gösterilmektedir. İnşa tarihleri bilinen bu yapıların mimarının henüz yeni devşirilen Sinan olarak gösterilmesinin mantık dışı olduğu ifade edilmiştir ki bu doğrudur. Erken tarihli bu yapıları Sinan'a bağlamak mümkün değildir. Ancak daha önce inşa edilen bu yapılar, Sinan Mimarbaşı olduktan sonra onarım geçirmiş veya bunlara yeni binalar eklenmiş olabilir.

Sultan I. Selim Külliyesine oğlu Kanunî Sultan Süleyman tarafından verilen talimat üzerine Mimar Sinan'ın bir sıbyan mektebi eklediği biliniyor. Bu bakımdan Sinan öncesi bazı yapıların Sinan döneminde onarıldığı veya yenilendiği gibi hususların bir kısmına tezkirelerde vurgu yapılmıştır. Hatta yangın sonrası kimi yapıların yenilendiğine veya onarıldığına yer yer işaret edilmiştir.

Mimar Sinan'ın başında bulunduğu Hassa Mimarlar Ocağı (HMO)'nın işlevi ve bu kurumun çalışma biçimi üzerinde de durmak gerekir. İmparatorluk coğrafyasında bütün yapı ve imar işlerine bakan HMO yeni inşaat, eski yapıların onarımı, çevre düzenleme, yol, köprü, kanal ve lağım gibi her türlü imar işini yapma, denetleme ve düzenleme işlerinden sorumlu bir devlet kurumudur. Günümüzün Bayındırlık Bakanlığı veya Çevre ve Şehircilik Bakanlığı gibi, kalabalık kadrolarla çalışılmaktadır. HMO'nda da 300-400 dolayında mimar, mühendis, yapı ustası, yol-köprü inşaatında uzman, lağımçı, çevre ve bahçe düzenleyicisi, taşçı, tuğlacı-kiremitçi, demirci ve marangoz gibi alanında öne çıkmış ustalar bulunurdu. Bunun yanı sıra çinici, nakkaş,

kalemkâr ve hattat gibi mimarî tezyinat işlerinde sivrilmiş yüzlerce sanatkâr bu kurumda görev almıştır.

HMO'nun İstanbul merkezi dışındaki şehirlerde görev yapan taşra mimar ve mühendisleri de, bu kurum adına buldukları yerlerde mimarî denetim, onarım ve imar işlerinde yetkili kılınmıştır. Bütün bunlar merkezin talimatı üzerine görev yapan kurum mensupları olarak, ihtiyaç duyulan yerlerde hazır bulunurlardı. Taşrada uygulanacak büyük projelerde, ihtiyaç duyulduğu oranda merkezden mimar ve mühendisler de görevlendirilirdi. Ancak basit işler hariç bütün uygulamaların projeleri merkezde tasarlanıp hazırlanır ve taşraya gönderilirdi. Merkezden onay almayan proje uygulamaya konulmazdı.

HMO, en verimli dönemini Sinan'ın mimarbaşı olarak 1539 yılında atandığı tarihten itibaren yaşamıştır. Bu dönemde en geniş kadrosu ile HMO, İstanbul ve Anadolu'dan başka Balkanlar ile Ortadoğu'daki Osmanlı eyaletlerinin hepsini denetimi altına alarak imar etmiştir. Sinan bir yandan kurumun işlerini yürütürken, diğer yandan Osmanlı padişahı ile hanedan mensubu olanlardan sipariş aldığı projeleri gerçekleştirmiştir. Bunun yanı sıra hanım sultan ve şehzade gibi hanedana mensup olanlarla birinci derecedeki devlet adamlarının taleplerini karşılamak üzere, özellikle Mimar Sinan bizzat kendisi bu siparişler ile birebir ilgilenmek zorunda kalmıştır.

Sinan'ın yanında nakkaş olarak çalıştığı anlaşılan, aynı zamanda edebiyat meraklısı ve şair olduğu için bazı tezkirelerde adı zikredilen Saî Mustafa Çelebi, Sinan'ın güvenini kazanmış ve ona yakın olabilmıştır. Bu yakınlıktan yararlanan Saî Çelebi, büyük ustanın anılarını derleyerek nazım ve nesir olarak kaleme almıştır. Saî Çelebi, Mimar Sinan hakkında iki ayrı eser yazmıştır. Birisi Mimar Sinan'ın anılarını içeren Tezkiretü'l-Bünyan, diğeri ise büyük ustanın yaptığı eserlerin toplu listesini içeren Tezkiretü'l-Ebniye adlarını taşıyor.

Sinan yapılarının sayısı ve listesi hakkında, Tezkiretü'l-Ebniye adlı yazma eserin çeşitli nüshalarını ele almak ve buradan da somut bir sonuca varmak, belki bu tartışmalara bir zenginlik katacaktır. Ayrıca bu husustaki zihin ve bilgi bulanıklığına bir nebze de olsa netlik ve berraklık kazandıracaktır.

Tezkiretü'l-Ebniye'nin değişik kütüphanelerde bulunan 10 adet yazma nüshası vardır. Bunların bir kısmı tek bir yazma olarak ele alınmıştır. Diğerleri ise Tezkiretü'l-Bünyan ile birleştirilerek yazılmıştır. Bu yazmaları önem sırasına göre numaralandırarak aşağıya alıyoruz:

TE-1. İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar, nu: T 6826 (s. 1b-13a)'da bulunan bu nüsha Risale-i Tezkiretü'l-Ebniye başlığı ile kaleme alınmıştır. Tarihsiz olan yazmanın en eski nüsha olma ihtimali vardır. 13 yapraktan oluşan yazmanın her sayfası çift sütun ve 20 satır olarak düzenlenmiştir. İçinde sehven bazı satırlar tekrarlanmıştır. Manzum bölümlerden sonra yapıların listesi 13 bölüm halinde sıralanmıştır. (Resim 1)

Resim 1: Tezkiretü'l-Ebniye, İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar, nu: T 6826. İlk sayfa

TE-2. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet Hazinesi nu: TH 1236 (s. 50a-57a)'da yer alan bu nüsha da Risale-i Tezkiretü'l-Ebniye başlığı ile verilmiştir. Tarihsiz olan bu yazma, başka eserlerle birlikte bir ciltte bulunmaktadır. Bu cildin 26a sayfasında müstensihin verdiği tarih 1161 Hicri (1748 Miladi) yılına bakılırsa, cildin sonlarında yer alan Tezkiretü'l-Ebniye'nin bu tarihten sonra istinsah edildiği kendiliğinden anlaşılır. 8 yapraktan oluşan yazmada manzum bölümler çift sütun ve her sayfa 16-20 satır arasındadır. Nesir bölümü ise tek sütun hâlinde, biri hariç (s. 52b 22 satırdır) her sayfada 23 satır yerleştirilmiştir. Manzum bölümlerden sonra verilen yapıların listesi 12 bölüm halinde sıralanmıştır. (Resim 2)

Resim 2: Tezkiretü'l-Ebniye, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, EH nu: TH 1236. İlk sayfa

TE-3. Süleymaniye Kütüphanesi Es'ad Efendi nu: 2258 (y. 32b-35b) de yer alan bu nüsha, manzum bölümle başlamaktadır. Daha sonra Sinan'ın kısa biyografisi nesir olarak anlatılmıştır. Arkasından Sinan'ın inşa ettiği yapılar 12 bölüm halinde anlatılmış, ancak metin içindeki yapı çeşitleri 13 bölümde ele alınmıştır. Her yapı listesinin sonunda toplam eser sayısı rakam ile de verilmiştir. Buna göre camiler (80), mescitler (48), medreseler (46),

darulkurrallar (7), türbeler (19), imaretler (14), darüşşifalar (3), suyolu kemerleri (6), Köprüler (8), kervansaraylar (19), saraylar (33), mahzenler (6) ve hamamlar (36). (Resim 3)

Resim 3: Tezkiretü'l-Ebniye, Süleymaniye Kütüphanesi Es'ad Efendi nu: 2258. İlk sayfa

TE-4. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi, nu: 4628'de kayıtlı olan yazmada Tezkiretü'l-Ebniye 15b-21b sayfalarında yer almaktadır. Bunun devamında Tezkiretü'l-Bünyan'ın metni (s. 21b-36a) verilmiştir. Ancak Tezkiretü'l-Bünyan bölümünün başladığı yerde yine Tezkiretü'l-Ebniye başlığı yazılmıştır. Tezkiretü'l-Ebniye'de zikredilen yapılar 13 bölümde toplanmıştır. Başta verilen bölüm sıraları da içeride değişmiştir. İçerde verilen bölümler birden on üçe kadar şöyle sıralanmıştır: Camiler, mescitler, medreseler, darulkurrallar, türbeler, imaretler, darüşşifalar, suyolu kemerleri, köprüler, kervansaraylar, saraylar, mahzenler ve hamamlar. Bu nüshada yapıların sayıları rakamsal olarak verilmemiştir. (Resim 4)

Resim 4: Tezkiretü'l-Ebniye, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi, nu: 4628. İlk sayfa

TE-5. Süleymaniye Kütüphanesi Nuri Arlasez Bağışı nu: 2468'de kayıtlı olan bu nüsha Tezkiretü'l-Bünyan ile birleştirilmiştir. Yazma Tezkiretü'l-Bünyan (s. 1b-27a) ile başlamakta, devamında (s. 27a-36b) Tezkiretü'l-Ebniye yer almaktadır. Ne var ki Tezkiretü'l-Ebniye başlığı kullanılmadan konuya girilmektedir. Sinan yapılarının 14 bölüm hâlinde verildiği belirtilmekle birlikte, yapı listelerinin 10 bölümde verildiği görülmektedir. Yapı listeleri verilirken sayıları da zikredilmiştir. Yazmada camiler (87), mescitler

(45), medreseler (62), darülkurrallar (4), imaretler (14), darüşşifalar (3), türbeler (19), kervansaraylar (14), saraylar ve hamamlar¹ verilmiş, ancak su yolu kemiği, köprüler ve mahzenlere ait yapı listelerine yer verilmemiştir. (Resim 5)

Resim 5: Tezkiretü'l-Ebniye, Süleymaniye Kütüphanesi Nuri Arlasez Bağışı nu: 2468. İlk sayfa

TE-6. Fatih Halk Kütüphanesi Ali Emiri Tarih yazmaları nu 921'de kayıtlı bu nüsha 33 yapraktan oluşmaktadır. Karışık bir nüsha olan bu yazma Tezkiretü'l-Bünyan ile başlamış (1b-7a), ardından Tezkiretü'l-Ebniye'nin metni (7a-18a) verilmiş, daha sonra Tezkiretü'l-Bünyan'ın devamı (18a-33a) ile son bulmuştur. Bu nüshada Sinan'ın yapılarına ait liste 12 bölüm halinde düzenlenmiştir. Verilen her yapı grubu numaralandırılmış ve şu sırasıyla verilmiştir: Camiler (80), medreseler (54), mecitler (50), darulkurrallar ve türbeler (darulkurra 7 + türbe 19 = 26), imaretler (15), darüşşifalar (3), su yolu kemiği (6), Köprü (8), saraylar (33), kervansaraylar (17), mahzenler (6) ve hamamlar (33). Tezkiretü'l-Bünyan ile Tezkiretü'l-Ebniye'nin birleştirilerek Ahmet Cevdet Bey tarafından 1315 (1897) yılında Tezkiretü'l-Bünyan başlığı ile yayımlanan eserin bu yazmadan alındığı anlaşılmaktadır. (Resim 6)

Resim 6: Tezkiretü'l-Ebniye, Fatih Halk Kütüphanesi Ali Emiri Tarih yazmaları nu: 921. İlk sayfa

¹ Bu son ikisinin sayıları verilmemiştir.

TE-7. Ankara Millî Kütüphanede 06 HK 259 numarada kayıtlı 28 varaktan oluşan Tezkiretü'l-Bünyan başlıklı yazma nüshada, başlığı verilmemekle beraber Tezkiretü'l-Ebniye (20b-28a)'nin metni verilmiştir. Ankara Maarif Vekâleti Umumî Kütüphanesinden intikal eden nüshanın sayfaları 187 x 135 boyutundadır. Olgun bir nesih hattıyla yazılan yazmanın her sayfasında 17 satır yer almıştır. İlk sayfada “Haza Kitap Tezkiretü'l-Bünyan Hasbi'l-Hal Ser Mi‘marân Usta Sinan” yazıp devam etmektedir. Bu nüshada Sinan yapılarının dökümü şöyle sıralanmıştır: Camiler (78), mescitler (40), medreseler (63), darülkurrallar (4), imaretler (14), darüşşifalar (3), türbeler (19), kârbansaraylar (14), saraylar (37), mahzen ve anbarlar (8) ve hamamlar (37). Bu yazmanın metni incelendiğinde, diğer nüshalardan farklı bazı ifade ve cümleler kullanıldığı görülür. Bu husus, müstensihin kendine göre yazdığı bazı cümlelerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Yazmada verilen yapıların sayıları ile, rakam ile yazılan sayıların bazen birbirini tutmadığını belirtmek yerinde olacaktır. (Resim 7)

Resim 7: Tezkiretü'l-Ebniye, Ankara Milli Kütüphane nu: 06 HK 259. İlk sayfa

TE-8. Ankara-Millî Kütüphanede Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye'nin bir arada olduğu bu yazma eserin arşiv numarası şöyledir: 06 MILYZ A 1644. İlk kez tarafımızdan incelenen bu nüshanın varlığından, günümüze kadar kimsenin haberi olmamıştır. 26 varaktan oluşan yazmada Tezkiretü'l-Ebniye sayfa 1b'den başlıyor, 8a sayfasının 9. satırına kadar sürüyor. Tezkiretü'l-Bünyan ise 8a sayfasının dokuzuncu satırından sonra, yani onuncu satırdan itibaren başlayıp sayfa 26b'de bitiyor. Ancak bu bölümün başına kırmızı mürekkeple “*Haza Kitap-ı Tezkiretü'l-Ebniye Hâl-i in dastân-ı kârdan sermi‘marân Sinan bin ‘Abdülmennan*” başlığı atılmıştır.

Yazmanın ön tarafındaki 1a sayfasında, yazmayı satın alan kişinin notu yazılmıştır:

“Bu Tezkiretü'l-Bünyan'ı Bayezid'de kitapçı Nasrullah Efendi'den bir kâğıt liraya aldım. Gerçi matbu' nüshaları çoksa da böyle el yazması bulduğuma son derece sevindim. Zira evvel zamana aid kitapları el yazmalarından okumağı daha fazla seviyorum.

Koca Sinan!

Salı 30 Mart 1336-1930

İmza (Ruşen Servet?)”

Sayfa 1b’de bu yazma nüshayı 21 Haziran 1974 tarihinde Ankara’da Milli Kütüphaneye satan (veya bağışlayan) İbrahim Olgun adlı birinin adı ve tarih kaşesi vardır. Aynı sayfada başlık zikredilmeden Tezkiretü’l-Ebniye başlıyor. Yazmanın metni sayfa 26b’de sona ermektedir. Sayfa 27a’da ise yazmanın sahibi olan kişinin el hattıyla “*Mimar Sinan için şair Sa’î’nin yazdığı tarihtir, ki kabrine hakketmişler ben de buraya kaydediyorum*” notu düşürülmüş, bunun altında da Sinan’ın türbesine yazılan kitabenin metni verilmiştir.

Yazmada Tezkiretü’l-Ebniye (s. 1b-8a)’nin devamında Tezkiretü’l-Bünyan’ın metni (s. 8a- 26b) verilmiştir. Ancak Tezkiretü’l-Bünyan bölümünün başladığı yerde yine Tezkiretü’l-Ebniye başlığı yer almıştır. Tezkiretü’l-Ebniye’de zikredilen yapılar 13 bölümde toplanmıştır. Başta verilen bölüm sıraları da içeride değişmiştir. İçerde verilen bölümler birden on üçe kadar şöyle sıralanmıştır: Camiler, mescitler, medreseler, darulkurralar, türbeler, imaretler, darüşşifalar, su yolu kemerleri, köprüler, kervansaraylar, saraylar, mahzenler ve hamamlar. Bu nüshada yapıların sayıları rakamsal olarak verilmemiştir. Bu haliyle yazma Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi, nu: 4628’de kayıtlı olan yazmanın aynısı, başka bir deyişle bu iki yazmanın birbirinden istinsah edildiği anlaşılmaktadır. (Resim 8)

Resim 8: Tezkiretü’l-Ebniye, Ankara-Milli Kütüphane nu: 06 MILYZ A 1644. İlk sayfa

TE-9. Tezkiretü’l-Ebniye’nin yine bilinmeyen ve tarafımızdan ilk kez incelenen bir başka nüshasının varlığından burada söz etmek gerekiyor. Rahmetli Ekrem Hakkı Ayverdi’nin özel kitaplığında duran bu yazma nüsha 28 yapraktan oluşuyor.² İlk sayfası (1a)nın başında “Risâle-i Tezkiretü’l-Ebniye li-Mi‘mar Sinan rahimehü’llahü te‘âla”³ yazılıdır. Biraz aşağıda solda biri küçük, diğeri büyük iki mühür bulunmaktadır. Küçük olan ilk mühürde “maşaallah lâ kuvvete illâ billah”⁴, diğeri büyük olan mühürde ise “min mütemellikat el-fakir el-Hac Mustafa Sıdkı gafire lehu”⁵ yazılıdır. Bunun da altında

² Bu nüshanın varlığını bize duyan değerli dostum Yrd. Doç. Dr. İ. Aydın Yüksel’e en kalbi duygularla teşekkür ediyorum.

³ Mimar Sinan’ın Tezkiretü’l-Ebniyesi Allah ona rahmet eylesin.

⁴ Maşaallah, Allah’tan başka güç yoktur.

⁵ Sahibi fakir Hacı Mustafa Sıdkı- (Allah) onu yarlıgasın-.

“istashabehü el-fakir Hafız İbrahim Ser Mi‘marân-ı Hassâ”⁶ ve hemen altında da içinde “İbrahim Rabbi vaffik umûrehü”⁷ yazılı orta boy bir mühür vardır. (Resim 9)

Resim 9: Tezkiretü'l-Ebniye. Ekrem Hakkı Ayverdi nüshası. Kapağı

Bu nüshada zikredilen yapılar 12 bölümde toplanmıştır. Verilen bölümler birden on ikiye kadar şöyle sıralanmıştır: 1. camiler, 2. mescitler, 3. medreseler, 4. darulkurra ve türbeler, 5. imaretler, 6. darüşşifalar, 7. suyolu kemerleri, 8. cisirler (köprüler), 9. kervansaraylar, 10. saraylar, 11. mahzenler ve 12. hamamlar. Bu nüshada yapıların sayıları rakamsal olarak verilmemiştir. Yazma sayfa 27a'da sona ermektedir. Açık ve okunaklı bir hatla kaleme alınan bu nüsha bir tarihte azıcık rutubetlendiği için bir kısım yazıların mürekkepleri karşı sayfalara da geçmiştir. Buna rağmen yazılar rahat okunmaktadır.

TE-10. Kahire-Darü'l-Kütüb al-Kavmiye, Mecami'-i Türkî-i Tal'at (Tal'at Türkçe Koleksiyonu) nu: 83'te kayıtlı yazmanın içindeki dördüncü kitapta (77-106 yaprakları arasında) Tezkiretü'l-Bünyan'a yer verilmiştir. Bu nüshanın arasına Tezkiretü'l-Ebniye'ye yer verilmiştir. Yazı alanı 20,7 x 13,5 cm. olan yazmanın her sayfası 19 satırdan oluşmaktadır. Talik hattı ile kaleme alınan ve renkli hilye ile başlayan yazma altın yaldızla süslenmiştir. Yazma Cuma günü Hicri 19 Rebiülevvel 1272 (M. 29 Kasım 1855) tarihinde Abdülsamed İsmet tarafından istinsah edilmiştir.

TE-11. Kahire-Darü'l-Kütüb al-Kavmiye, Mecami'-i Türkî-i Tal'at (Tal'at Türkçe Koleksiyonu) 119 numarada kayıtlı bir yazmanın içinde başka bir Tezkiretü'l-Bünyan yazması (89-115 yaprakları arasında) daha vardır. Bunun da önceki gibi ön tarafları renkli ve altın yaldızla süslüdür. Bu nüsha da Tezkiretü'l-Ebniye ile birleştirilmiştir. Yazı alanı 21 x 14,5 cm. olan yazmanın her sayfası 21 satırdan oluşmaktadır. Nesih hattı ile kaleme alınan yazma tarihsizdir.

TE-12. Tezkiretü'l-Bünyan'ın, bir de yine eski harflerle olan matbu bir nüshası vardır. İstanbul'da İkdam Matbaası basımı olan eser, Ahmed Cevdet tarafından yayınlanmıştır.

⁶ Bunu fakir Hassa Mimarbaşı Hafız İbrahim sahiplendi.

⁷ İbrahim, Allahım işini kolaylaştırısın.

İstanbul 1315 (1897) tarihli olan bu eser 72 sayfadan oluşmaktadır. Hangi yazma nüshadan alındığı belirtilmeyen bu matbu eserin, yukarıda anılan **TE-6**. Fatih Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih Yazmaları nu. 921’de kayıtlı bulunan yazmadan alındığı anlaşılmaktadır.

Basılı eserde Sinan hakkında bilgi veren bir bölüm (s. 3-13), İstidrat (s. 14-15), daha sonra Tezkiretü’l-Bünyan’ın bir bölümü (s. 16-27), ardından Tezkiretü’l-Ebniye’nin metni (s. 27-45) verilmiştir. Ardından Tezkiretü’l-Bünyan’ın devamı (s. 45-72) ile son bulmuştur. Bu nüshada da Sinan’ın yapıları 12 bölüm halinde düzenlenmiştir. Yapılar da aynı yazmadaki sırasıyla verilmiştir: Camiler (80), medreseler 54), mescitler (50), darulkurrular ve türbeler (darulkurra 7 + türbe 19 = 26), imaretler (15), darüşşifalar (3), su yolu kemeri (6), Köprü (8), saraylar (33), kervansaraylar (17), mahzenler (6) ve hamamlar (33). (Resim 10).

Resim 10: Tezkiretü’l-Ebniye, matbu (basılı) olan nüshanın iç kapağı

Sinan’a ait Tezkiretü’l-Ebniye nüshalarından alarak aşağıda Sinan yapılarının listesi bir tablo hâlinde verilmiştir. Bu liste 8 yazma taranarak hazırlanmıştır. Yukarıda sıra ile verilen yazmaların ilk sekizi taranmıştır. Kahire’de olan iki yazmanın metinlerinde geçen eserler listeye dâhil edilmemişlerdir.

**EZKİRETÜ'L-EBNİYE'NİN BÜTÜN YAZMA NÜSHALARI
KARŞILAŞTIRILARAK HAZIRLANAN MİMAR SİNAN
YAPISI ESERLER LİSTESİ**

CAMİLER (83 adet)

Sıra Eserin Adı	Yeri
1 Abdurrahman Çelebi Camii	Molla Güranî
2 Abdüsselam Camii (yenileme)	İzmit
3 Ahi Çelebi Camii	İzmir (Yemiş) İskelesi
4 Ahmet Paşa Camii	Topkapı
5 Ali Paşa Camii	Babaeski
6 Ali Paşa Camii	Ereğli
7 Bâli Paşa Camii	Fatih
8 Bosnalı Mehmet Paşa Camii	Sofya
9 Cami-i Atik (Ayasofya) (yandıktan sonra yenilendi)	İznik
10 Cenabi Ahmed Paşa Camii	Ankara
11 Çavuş Başı Camii	Sütlüce
12 Defterdar Ebulfazl Camii	Tophane
13 Defterdar Mustafa Çelebi Camii	Edirne
14 Defterdar Süleyman Çelebi Camii	Üsküplü Çeşmesi yakınında
15 Dırağman Yunus Beğ Camii	Balat
16 Emir Buharî Camii	Edirnekapı dışında
17 Ferhat Paşa Camii	Çatalca
18 Ferruh Kethuda Camii	Balat
19 Firdevs Beğ Camii	Isparta
20 Hacı Evhad Camii	Yedikule
21 Hacı Paşa Camii	Kayseri
22 Hamamî Hatun Camii	Sulumanastır
23 Haseki Sultan Camii	Haseki
24 Haseki Sultan Camii	Svilingrad (Mustafa Paşa Köprüsü yakınında)
25 Hoca Hüsrev Camii	Kocamustafapaşa
26 Hürrem Çavuş Camii	Yenibahçe
27 Hüseyin Paşa Camii	Kütahya
28 Hüsrev Paşa Camii	Halep
29 İbrahim Paşa Camii	Silivrikapı
30 İskender Paşa Camii	Kanlıca
31 Kâbe-i Şerif Kubbeleri (onarım)	Mekke
32 Kapağası Mahmut Ağa Camii	Ahırkapı
33 Kasım Paşa Camii	Tersane (Kasımpaşa)
34 Kılıç Ali Paşa Camii	Tophane
35 Mahmud Paşa Camii	Edirne
36 Mehmet Bey Camii	İzmit

37	Memi Kethuda Camii	Ulaşlı
38	Merkez Efendi Camii	Yenikapı dışında
39	Mihrimah Sultan Camii	Edirnekapı
40	Mihrimah Sultan Camii	Üsküdar
41	Molla Çelebi Camii	Fındıklı
42	Muhyiddin Çelebi Camii	Tophane
43	Mustafa Paşa Camii	Gebze
44	Mustafa Paşa Camii	Bolu
45	Mustafa Paşa Camii	Erzurum
46	Mustafa Paşa Camii	Budin
47	Nişancı Paşa Camii	Eyüp
48	Odabaşı Camii	Yenikapı yakınında
49	Orhan Gazi Camii (yenileme)	Kütahya
50	Osman Paşa Camii	Kayseri
51	Osman Paşa Camii	Tırhala
52	Osman Şah Validesi Camii	Aksaray
53	Pertev Paşa Camii	İzmit
54	Rüstem Paşa Camii	Tahtakale Eminönü
55	Rüstem Paşa Camii	Sapanca
56	Rüstem Paşa Camii	Samanlı (Yalova)
57	Rüstem Paşa Camii	Bolvadin
58	Rüstem Paşa Camii	Rodoscuk (Tekirdağ)
59	Sinan Ağa Camii	Kadı Çeşmesi
60	Sinan Paşa Camii	Beşiktaş
61	Sofu Mehmet Paşa Camii	Hersek
62	Sokollu Mehmet Paşa Camii	Kadırğa
63	Sokollu Mehmet Paşa Camii	Azebkapı
64	Sokollu Mehmet Paşa Camii	Lüleburgaz
65	Sokollu Mehmet Paşazade Camii	Hafsa
66	Sultan Alaeddin Camii (yenileme)	Çorum
67	Sultan Bayezid kızı Camii	Yenibahçe
68	Sultan Murad Camii	Manisa
69	Sultan Selim (Selimiye) Camii	Edirne
70	Sultan Selim Camii	Karapınar
71	Sultan Süleyman Camii	İstanbul
72	Sultan Süleyman Camii	Şam
73	Süleyman Subaşı Camii	Unkapanı
74	Şah Sultan Camii	Eyüp
75	Şehzade Cihangir Camii	Tophane
76	Şehzade Mehmet Camii	Şehzadebaşı
77	Şemsi Ahmed Paşa Camii	Üsküdar
78	Taşlık (Mahmud Paşa) Camii	Edirne
79	Tatar Han Camii	Gözleve (Kırım)
80	Turşucuzade Hüseyin Çelebi Camii	Kiremidlik
81	Valide Sultan Camii	Üsküdar

82	Valide Sultan Camii	Üsküdar
83	Zal Mahmut Paşa Camii	Eyüp

MESCİTLER (51 adet)

Sıra	Eserin Adı	Yeri
1	Abdi Subaşı Mescidi	Sultan Selim
2	Ahmed Çelebi Mescidi	Kiremidlik
3	Arpacıbaşı Mescidi	Eyüp
4	Bayram Çelebi Mescidi	Langa
5	Bazarbaşı Memi Kethüda Mescidi	Kasımpaşa
6	Cevrizade (Çivizade Kızı) Mescidi	Davutpaşa
7	Çavuş Mescidi	Silivrikapı
8	Debbağ Hacı Hamza Mescidi	Ağa Çayırı
9	Defterdar Mehmet (Mahmud) Çelebi Mescidi	Defterdar
10	Defterdar Şerifezade Efendi Mescidi	Çarşamba
11	Dökmecibaşı Mescidi	Eyüp
12	Duhanizade Mescidi	Kocamustafapaşa
13	Emir Ali Mescidi	Gümrükhane
14	Hacegizade Mescidi	Sultan Mehmet tetimmeleri yakınında
15	Hacı İlyas Mescidi	Ali Paşa Hamamı yakınında
16	Hacı Nasuhi Mescidi	Sarigez Sarıgüzel)
17	Hacı Paşa Mescidi	Üsküdar
18	Hafız Mustafa Paşa Mescidi	Yenibahçe
19	Hekim Kaysunizade Mescidi	Sütlüce
20	Hersek Bodrumu'nda Mescidi	Ayasofya
21	Hüseyin Çelebi Mescidi	Sultan Selim
22	İbrahim Paşa Mescidi	İsa Kapısı
23	İbrahim Paşa Zevcesi Mescidi	Kumkapı
24	İlyaszade Mescidi	Topkapı dışında
25	Kadızzade Mescidi	Çukurhamam
26	Karcı Subaşı Süleyman Mescidi	Eyüp
27	Karcı Subaşı Süleyman Mescidi	Süleymaniye
28	Kasap Hacı İvaz Mescidi	Sarigez Sarıgüzel)
29	Kemahçılar Kârhanesi Mescidi	Çakmakçılar
30	Kuyumcular Kârhanesi Mescidi	Çakmakçılar
31	Kürkçübaşı Mescidi	Kumkapı dışında
32	Mimar Sinan Mescidi	Yenibahçe
33	Müftü Çivizade Mescidi	Topkapı
34	Müftü Hamid Efendi Mescidi	Azebler Hamamı yakınında
35	Pazarbaşı Memi Kethüda Mescidi	Kasımpaşa
36	Ruznameci Abdi Çelebi Mescidi	Sulumanastr
37	Rüstem Paşa Mescidi	Yenibahçe
38	Saraçhane Mescidi	Hasköy
39	Saray Ağası	Edirnekapı dışında
40	Sarrafaşı Mescidi	Topkapı dışında

41	Simkeş Başı Mescidi	Lütfi Paşa Çarşısı
42	Sokollu Mehmed Paşa Mescidi	Büyükçekmece
43	Süheyl Bey Mescidi	Tophane (Salı Pazarı)
44	Şehremini Hasan (Hüseyin) Çelebi Mescidi	Kasımpaşa
45	Şeyh Ferhad Mescidi	Langa
46	Takyeci Ahmed Mescidi	Silivrikapı
47	Tok Hacı Hasan Mescidi	Zeyrek
48	Tüfenkhane Mescidi	Sur dışında
49	Üçbaş Mescidi	Gümrükhane (Karagümrük)
50	Yahya Kethüda Mescidi	Kasımpaşa
51	Yayabaşı Mescidi	Fenerkapı

MEDRESELER (56 adet)

Sıra	Eserin Adı	Yeri
1	Ağazade Medresesi	İstanbul?
2	Ahmed Ağa Medresesi	Çapa
3	Ahmed Paşa Medresesi	Topkapı
4	Ahmed Paşa Medresesi	İzmit
5	Ali Paşa Medresesi	Babaeski (Kırklareli)
6	Baba Çelebi Medresesi	Fatih?
7	Bezzazistan Kethüdası Hüseyin Çelebi Medresesi	Sultanselim
8	Defterdar Abdüsselam Beğ Medresesi	Küçükçekmece
9	Defterdar Şerifzade Medresesi	Çarşamba
10	Dırağman Yunus Beğ Medresesi	Dırağman (Daraman)
11	Emin Sinan Efendi Medresesi	Küçükpazar?
12	Gülfem Hatun Medresesi	Üsküdar
13	Hacegizade Medresesi	Fatih
14	Hacı (Hacce) Hatun Medresesi	Üsküdar?
15	Hadım Ali Paşa Medresesi	Diyarbakır
16	Haseki Sultan Medresesi	İstanbul
17	Hekim Mehmed Çelebi Medresesi	Fatih
18	Hüseyin Çelebi Medresesi (Bkz No 8)	Çarşamba
19	Hüsrev Kethüda Medresesi	Ankara
20	İbrahim Paşa Medresesi	İstanbul
21	İbrahim Paşa Medresesi	İsa Kapısı
22	İskender Bey Medresesi (İskender Paşa Med.)	İstanbul Kanlıca
23	Ka'riye Medresesi	Yavuzselim
24	Kadı Hekim Çelebi Medresesi	Küçük Karaman
25	Kapıağası Cafer Ağa Medresesi	İstanbul
26	Kapıağası Mahmud Ağa Medresesi	Ahırkapı
27	Karcı Süleyman Beğ Medresesi	Süleymaniye
28	Kasım Paşa Medresesi	İstanbul

29	Kazasker Perviz Efendi Medresesi	Fatih
30	Kirmasti Medresesi (yenileme)	Fatih
31	Malul Emir Efendi Medresesi	Karagümrük
32	Mihrimah Sultan Medresesi	Üsküdar
33	Mihrimah Sultan Medresesi	Edirnekapı
34	Mustafa Paşa Medresesi	Gebze
35	Müftü Hamid Efendi Medresesi	Zeyrek
36	Nişancı Mehmet Beğ Medresesi	Altımermer
37	Osman Şah Validesi Medresesi	Aksaray
38	Rüstem Paşa Medresesi	İstanbul (Cağaloğlu)
39	Sekban Ali Beğ Medresesi	Gümrükhane (Karagümrük)
40	Sinan Paşa Medresesi	İstanbul (Beşiktaş)
41	Sofu Mehmed Paşa Medresesi	İstanbul
42	Sokollu Mehmet Paşa Medresesi	Kadırga
43	Sokollu Mehmet Paşa Medresesi	Eyüp
44	Sultan Selim Medresesi	İstanbul (Halıcılar)
45	Sultan Selim Medresesi	Edirne
46	Sultan Süleyman (Selim?) Medresesi	Çorlu
47	Sultan Süleyman Medresesi	Mekke
48	Sultan Süleyman Medresesi	İstanbul
49	Şah Kulu (Şakuli) Medresesi	Parmakkapı
50	Şehzade Mehmed Medresesi	İstanbul
51	Şemsi Ahmed Paşa Medresesi	Üsküdar
52	Tuti Kadı Medresesi	Fatih
53	Üçbaş Medresesi	Karagümrük
54	Ümmüveled Medresesi	Karagümrük
55	Valide Sultan Medresesi	Üsküdar
56	Yahya Efendi Medresesi	Beşiktaş

DARULKURRALAR (7 adet)

Sıra Eserin Adı	Yeri
1 Hüsrev Kethüda Darulkurrası	Vefa
2 Mehmed Paşa Darulkurrası	Bosna
3 Müftü Kadızade Efendi Darulkurrası	Fatih
4 Müftü Sadi Çelebi Darulkurrası	Küçük Karaman
5 Sokollu Mehmet Paşa Darulkurrası	Eyüp
6 Sultan Selim Darulkurrası	Edirne
7 Valide Sultan Darulkurrası	Üsküdar

TÜRBELER (20 adet)

Sıra Eserin Adı	Yeri
1 Ahmed Paşa Türbesi	Topkapı
2 Ahmed Paşa Türbesi	Edirnekapı
3 Arap Ahmed Paşa Türbesi	Fındıklı
4 Hacı Paşa Türbesi	Üsküdar

SUPHİ SAATÇİ

5	Hayreddin Paşa Türbesi	Beşiktaş
6	Hüsrev Paşa Türbesi	İstanbul
7	Kılıç Ali Paşa Türbesi	Tophane
8	Pertev Paşa Türbesi	Eyüp
9	Rüstem Paşa Türbesi	İstanbul
10	Siyavuş Paşa Türbesi	Eyüp
11	Sokollu Mehmed Paşa Türbesi	Eyüp
12	Sokollu Mehmet Paşa Evlatları T.	Eyüp
13	Sultan Selim Türbesi	İstanbul
14	Sultan Süleyman Türbesi	İstanbul
15	Şah Huban Türbesi	Yenibahçe
16	Şehzade Mehmed Türbesi	İstanbul
17	Şehzadeler Türbesi	İstanbul
18	Şemsi Ahmed Paşa Türbesi	Üsküdar
19	Yahya Efendi Türbesi	Beşiktaş
20	Zal Mahmud Paşa Türbesi	Eyüp

İMARETLER (17 adet)

Sıra Eserin Adı	Yeri
1 Haseki Sultan İmareti	Mekke
2 Haseki Sultan İmareti	Medine
3 Haseki Sultan İmareti	Meriç Suyu üzerinde Mustafa Paşa Köprüsü başında
4 Mehmed Paşa İmareti	Bosna
5 Mihrimah Sultan İmareti	Üsküdar
6 Mustafa Paşa İmareti	Gebze
7 Rüstem Paşa İmareti	Tekirdağ
8 Rüstem Paşa İmareti	Sapanca
9 Sokollu Mehmed Paşa İmareti	Lüleburgaz
10 Sokollu Mehmed Paşa İmareti	Hafsa (Edirne)
11 Sultan Murad İmareti	Manisa
12 Sultan Selim İmareti	Karapınar
13 Sultan Süleyman İmareti	İstanbul
14 Sultan Süleyman İmareti	Çorlu
15 Sultan Süleyman İmareti	Şam
16 Şehzade Mehmed İmareti	İstanbul
17 Valide Sultan İmareti	Üsküdar

DARÜŞŞİFALAR (3 adet)

Sıra Eserin Adı	Yeri
1 Haseki Sultan Darüşşifası	İstanbul
2 Sultan Süleyman Darüşşifası	İstanbul
3 Valide Sultan Darüşşifası	Üsküdar

SU YOLU KEMERLERİ (6 adet)

Sıra Eserin Adı	Yeri
1 Büyük Havuz (Havz-ı Kebir)	Kemberburgaz
2 Evvel Bend Kemerı (Kovukkemer)	Kemberburgaz
3 Güzelce Kemer	Cebeciköy
4 Kemer	Müderriş Köyü yakınında
5 Muallak (Mağlova) Kemer	Kemberburgaz
6 Uzun Kemer	Kemberburgaz

KÖPRÜLER (9 adet)

Sıra Eserin Adı	Yeri
1 Büyükçekmece Köprüleri	Büyükçekmece
2 Çoban Mustafa Paşa Köprüsü	Svilingrad
3 Kapıağası Köprüsü	Haramidere
4 Odabaşı Köprüsü	Halkalı
5 Silivri Köprüleri	Silivri
6 Sokollu Mehmed Paşa Köprüsü	Alpullu (Kırklareli)
7 Sokollu Mehmed Paşa Köprüsü	Vişegrad (Bosna)
8 Sokollu Mehmed Paşa Köprüsü	Marmaracık (Tekirdağ)
9 Sultan Süleyman Köprüsü	Gebze (Kocaeli)

KERVANSARAYLAR (19 adet)

Sıra Eserin Adı	Yeri
1 Ali Paşa Kervansarayı	Bursa
2 Ali Paşa Kervansarayı	Bitpazarı
3 Aliş Paşa Kervansarayı	Edirne
4 Hüsrev Kethüda Kervansarayı	İpsala
5 Mustafa Paşa Kervansarayı	İlgın
6 Pertev Paşa Kervansarayı	Vefa
7 Rüstem Paşa Kervansarayı	Tekirdağ
8 Rüstem Paşa Kervansarayı	Bitpazarı
9 Rüstem Paşa Kervansarayı	Galata
10 Rüstem Paşa Kervansarayı	Sapanca
11 Rüstem Paşa Kervansarayı	Samanlı
12 Rüstem Paşa Kervansarayı	Akbıyık
13 Rüstem Paşa Kervansarayı	Karaman Ereğlisi
14 Rüstem Paşa Kervansarayı	Karşıtiran (Kırklareli)
15 Rüstem Paşa Kervansarayı	Edirne
16 Sokollu Mehmed Paşa Kervansarayı	Hafsa
17 Sokollu Mehmed Paşa Kervansarayı	Lüleburgaz
18 Sultan Süleyman Kervansarayı	İstanbul
19 Sultan Süleyman Kervansarayı	Büyükçekmece

SARAYLAR (34 adet)

Sıra Eserin Adı	Yeri
1 Ahmed Paşa Sarayı	Atmeydanı (Sultanahmed)
2 Ahmed Paşa Sarayı	Taşra çiftlikte
3 Ahmed Paşa Sarayı	Eyüp
4 Ali Paşa Sarayı	İstanbul
5 Ali Paşa Sarayı	Eyüp
6 At Meydanı Sarayı (yeniden yapıldı)	Sultanahmed
7 Çelebi Bahçesi (yenilendi)	Üsküdar
8 Eski Saray (yangın sonrası yenilenmiştir)	Beyazıt
9 Fenerbahçe Sarayı (yeni yapıldı)	Fenerbahçe
10 Ferhad Paşa Sarayı	Beyazıt
11 Galata Sarayı (tamamen yenilendi)	Galatasaray
12 Halkalıpınar Sarayı (yenilendi)	Halkalı
13 İskender Çelebi Sarayı (yeni yapıldı)	Bakırköy
14 Kandilli Sarayı (yenilendi)	Kandilli
15 Mahmud Ağa Sarayı	Yenibahçe
16 Mehmed Paşa Sarayı	Kadırga Limanında
17 Mehmed Paşa Sarayı	Ayasofya yakınında
18 Mehmed Paşa Sarayı	Üsküdar
19 Mehmed Paşa Sarayı	Halkalı
20 Mehmed Paşa Sarayı	Rüstem Çelebi Çiftliği'nde
21 Mehmed Paşa	Sarayı Bosna
22 Pertev Paşa Sarayı	Vefa
23 Pertev Paşa Sarayı	Sur dışı
24 Rüstem Paşa Sarayı	Kadırga Limanında
25 Rüstem Paşa Sarayı	Üsküdar
26 Rüstem Paşa Sarayı	Üsküdar (İskender Çelebi Çiftliği'nde)
27 Sinan Paşa Sarayı	Hocapaşa
28 Siyavuş Paşa Sarayı	Üsküdar
29 Siyavuş Paşa Sarayı	Üsküdar
30 Siyavuş Paşa Sarayı	İstanbul
31 Şah Huban Kadın Sarayı	Kasimpaşa
32 Topkapı Sarayı (yenilendi)	Topkapı sarayı
33 Üsküdar Sarayı (yenilendi)	Üsküdar
34 Yenikapı Sarayı (yeni yapıldı)	Yenikapı

MAHZENLER (6 adet)

Sıra Eserin Adı	Yeri
1 Anbar	Topkapı Sarayı
2 Anbar	Hasbahçe Yalısında
3 Buğday Mahzeni	Galata
4 Mahzen	Unkapanı

5	Matbah ve Kiler	Topkapı Sarayı
6	Zift Mahzeni	Tersane-i Amire

HAMAMLAR (35 adet)

Sıra	Eserin Adı	Yeri
1	Çatalca Hamamı	Çatalca
2	Haseki Sultan Hamamı	Sultanahmed
3	Haseki Sultan Hamamı	Yahudiler içinde
4	Hayreddin Paşa Hamamı	Zeyrek
5	Hayreddin Paşazade Hamamı	Gümrükhane
6	Hüseyin Beğ Hamamı	Kayseri
7	Hüsrev Kethüda Hamamı	Ortaköy
8	Hüsrev Kethüda Hamamı	İzmit
9	İbrahim Paşa Hamamı	Silivrikapı
10	Kapıağası Hamamı	Sulumanastır
11	Kapudan Ali Paşa Hamamı	Tophane
12	Kapudan Ali Paşa Hamamı	Fenerkapısı
13	Koca Mustafa Paşa Hamamı	Yenibahçe
14	Lütfi Paşa Hamamı	Çapa
15	Merkez Efendi Hamamı	Yenikapı dışında
16	Mihrumah Sultan Hamamı	Edirnekapı
17	Molla Çelebi Hamamı	Fındıklı
18	Müftü Hamamı	Macuncu Çarşısı
19	Nişancı Paşa Hamamı	Eyüp
20	Pertev Paşa Hamamı	İzmit
21	Rüstem Paşa Hamamı	Sapanca
22	Sarıgez (Sarıgüzel) Hamamı	İstanbul (Sarıgüzel)
23	Sinan Paşa Hamamı	Beşiktaş
24	Sokollu Mehmed Paşa Hamamı	Galata
25	Sokollu Mehmed Paşa Hamamı	Edirne
26	Sokollu Mehmed Paşa Hamamı	Hafsa
27	Sultan Hamamı	Karapınar
28	Sultan Süleyman Hamamı	İstanbul
29	Sultan Süleyman Hamamı	Kefe
30	Sultan Süleyman Hamamı	İstanbul
31	Üç Hamam	Topkapı Sarayı
32	Üç Hamam	Üsküdar Sarayı
33	Valide Sultan Hamamı	Üsküdar
34	Valide Sultan Hamamı	Cibali Kapısı
35	Yakup Ağa Hamamı	Tophane

BALKANLARDA TÜRK'E BARİKATLAR

Yrd. Doç. Dr. Cevdet ŞANLI

Yıldız Teknik Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Ergin JABLE

Priştine Üniversitesi

Giriş

Balkanların tarihî gelişiminde en önemli yeri ve rolü Türk İslam anlayışı belirlemiştir. Batı'nın 600 yıldır "Balkanlarda Türkler at koşturdu" dediği meseleleri inceleyerek, Balkanlarda Türk ve İslam anlayışını asimile ederek yok etme ve bu anlayışı bugünkü Türkiye'den koparma, uzaklaştırma hatta yanlış bilgi üretip yaygınlaştırmaya çalışarak Türk ve Türkiye'ye karşı mücadele ettirme siyasetini yaptırmak hedefi yatmaktadır. 2016 yılına kadar Balkanlardaki karışıklık ve savaşlardan sonra büyük güçlerin meydana getirdikleri parçalanmışlığı ve sebeplerini göstermeye çalışacağız.

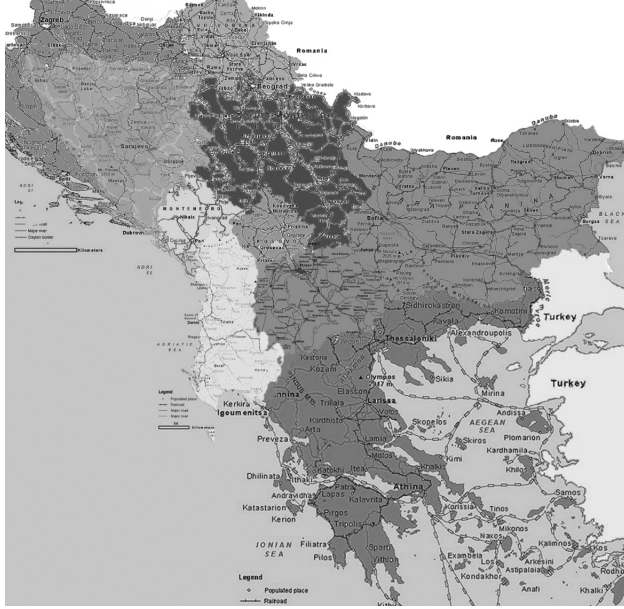

Harita 1

Balkanlar coğrafyası, Balkan bölgesinin çeşitlilik oluşturan coğrafi yapısıdır. Bu yapı içinde deniz etkisindeki alanlar, dağlık bölgeler, koruma alanları, düzlükler yer alır.

Balkanlar, güneybatıda Adriyatik Denizi ve İyon Denizi; güneyde Akdeniz; güneydoğuda Ege Denizi, Marmara Denizi; doğuda Karadeniz ile çevrili bir yarımadadır. Kuzey sınırlarını Tuna, Sava ve Kupa nehirleri oluşturur. Kuzeybatıdan (Trieste Körfezi) güneye ve doğuya dek olan bölge sınırları denizlerle çevrilidir: Adriyatik, İyon Denizi, Akdeniz,

Ege Denizi, Çanakkale Boğazı, Marmara, İstanbul Boğazı, Karadeniz. Karadeniz kıyılarında, Tuna'nın döküldüğü yerden Tuna boyunca kuzey sınır Belgrad'a ulaşır. Burada Sava boyunca devam edip Hırvatistan-Bosna-Hersek hudut hattından batıya ilerleyen kuzey sınırı Slovenya'ya girer. Çatež Savi köyünde Krka Nehri'nden devam eden kuzeybatı sınırı, nehrin ağzı Gradiček'in batısından Vipava Nehri üzerinden ilerleyip İtalya'ya geçer. Gorizia yakınlarında Soča Nehri ile birleşen sınır, TriesteKörfezi kıyısındaki Monfalcone yakınlarında Adriyatik'e bağlanır.⁸

Harita 2

Balkanlar, Avrupa kıtasının güneydoğu kesiminde, İtalya Yarımadası'nın doğusu, Anadolu'nun batısı ve kuzeybatısında yer alan coğrafi ve kültürel bölgedir. Bölge, sarsıntılı ve hareketli bir tarihe sahiptir.

Bölge, coğrafi konumu gereği birçok açıdan ikiliğin bulunduğu bir yer olmuştur. Tarihte Latin dünyası ile Grek dünyası arasında, sonraları ikiye ayrılan Roma kültüründe Katoliklik ile Ortodoksluk arasında paylaşılmıştır. Bu devirden sonra bölgeye eklemlenen Müslümanlık da, Balkanlardaki çok renkliliği şekillendirmiştir.

Tarih boyunca Avrupa'nın hiçbir bölgesi Balkanlar kadar saldırı, istila ve işgale uğramamıştır. Uzun tarihi boyunca sık sık, özellikle kuzeyden ve doğudan gelen değişik orduların saldırısına uğrayıp ele geçirilen bölge, küçükü büyüklü birçok ulusun yaşam alanı olmuştur. Balkanlar, Persler, Makedonlar, Romalılar, Bizanslılar, Hunlar, Avarlar, Bulgarlar, Sırlar, Türkler, Avusturyalılar ve daha başka uluslar tarafından uzun yıllar boyunca yönetildi. Balkanların yerli halkı olan bazı topluluklar, kısa süreli dönemler hariç tarih boyunca hep başka milletlerin idaresi altında yaşamışlardır.⁹

⁸ https://tr.wikipedia.org/wiki/Balkanlar_co%C4%9Frafyas%C4%B1

⁹ https://tr.wikipedia.org/wiki/Balkanlar_tarihi

- 1991: Slovenya (25 Haziran 1991)
 1991: Hırvatistan (25 Haziran 1991)
 1991: Makedonya (8 Eylül 1991)
 1991: Bosna ve Hersek - Hırvat Cumhuriyeti (*Dayton Anlaşması uyarınca yeniden düzenlenmiştir.*) (18 Kasım 1991)
 1991: Krayina Sırp Cumhuriyeti (*Fırtına Harekâtı sonucunda yıkılmıştır.*) (19 Aralık 1991)
 1992: Sırp Cumhuriyeti (*Dayton Anlaşması uyarınca yeniden düzenlenmiştir.*) (28 Şubat 1992)
 1992: Bosna-Hersek (6 Nisan 1992)
 1993: Batı Bosna Özerk Bölgesi (*Fırtına Harekâtı sonucunda yıkılmıştır.*) (27 Eylül 1993)
 1999: Birleşmiş Milletler himayesi altındaki Kosova (*NATO bombardımanı sonucunda kurulmuştur.*) (10 Haziran 1999)
 2006: Karadağ Cumhuriyeti (3 Haziran 2006)
 2008: Kosova Cumhuriyeti (17 Şubat 2008)

Harita 3

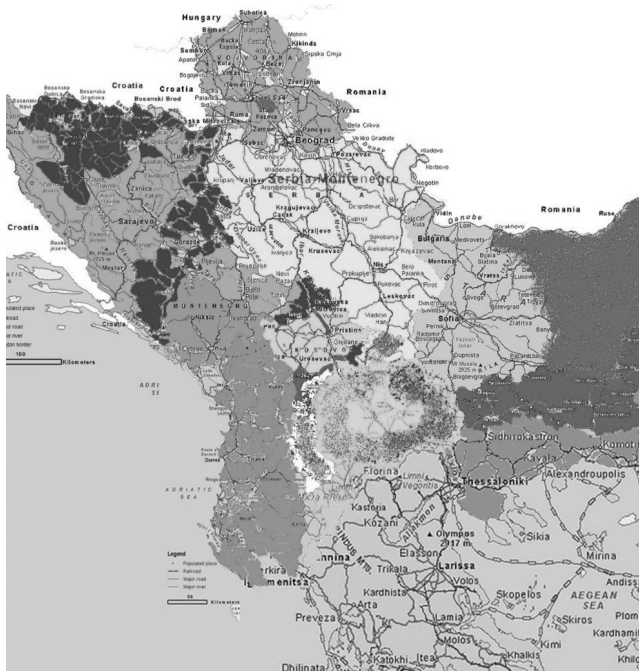
Balkanlar çok kültürlü, çok dilli ve çok dinli topraklardır. Türk ve Türk kavminin dışında olan Boşnak, Arnavut, Gorali, Torbeş gibi Müslümanların toplam nüfusu 15 milyona yakındır. Türk İslam, Roma Katolik, Rus Ortodoks ile Alman Musevilerin keşiştiği nokta Bosna Hersek'te Başkent Saraybosna'nın kuzey batısında Gornji Vakuf'tur. Bizim Adriyatik'ten Çin Seddi'ne dediğimiz sınır Gornji Vakuf'tur. Dört büyük din ile dört büyük kültürün hem birleştiği hem de tarih boyunca keşiştikleri nokta aynı zamanda savaştıkları noktadır. Ticaret dünyasının en çok önem verdiği bu "harita 3" bize Bosnalı Müslümanların Bosna'dan yok olmadıkça rahatlayamayacağı anlamına gelmektedir. Bugün AB (Avrupa Birliği) Balkanların ismini bile değiştirerek Türk'ün ve İslam'ın etkisinde kalmaması için elden geleni yapmakta, "Güney Doğu Avrupa" ülkeleri diye isimlendirmektedir.

Harita 4

Balkanlarda manevi sınırlarımızı Sarı Saltuk ile Şah-ı Şehit olan Murat Hüdavendigâr belirlemektedir. Bosna ve Hersek'te Blagay'da Sarı Saltuk türbesi, Kosova'da Sultan Murat Hüdavendigâr türbesi, Kosova ve Arnavutluk sınırı arasında Sarı Saltuk türbesi, Arnavutluk Kruya'da Sarı Saltuk türbesi ve Makedonya Ohri'de Sarı Saltuk türbesi olmak üzere beş büyüğümüzün türbeleri bulunmaktadır. Bu türbeler yukarıda "harita 3" te adeta çizginin üzerinde görülmektedirler.

Harita 5

Balkanların parçalanmışlığını görmek için Bosna-Hersek'te Sırp Cumhuriyeti'ni ilan ettiren ve kabul eden Dayton anlaşması ile Balkanların geleceğinde yine savaşların olacağını görüyoruz. Bosna-Hersek'in Doğu ve Kuzey kısmını Sırp Cumhuriyeti ilan edip Sırbistan ve Karadağ'ın içinde bulunan Sancak'ın ileride birleşmemesi için meydana getirilmiştir. Sırbistan ve Karadağ'ın kendi istekleriyle ayrılması Sancak'ın ikiye bölünmesi, Bosna-Hersek ile Kosova'nın birleşmemesi için yapılmıştır. Öte yandan Kosova'nın kuzeyi Mitroviça'dan NATO, AB ve BM tarafından Sırp çıkarılmamış, Kosova'nın bağımsız bir ülke olmasına rağmen kuzey bölgesi, Sırp'lar'a teslim edilmiştir.

a) Bosna-Hersek'te yeşil renk ile Müslüman ve Hırvat Federasyonu, Mavi renk ile Sırp Cumhuriyeti gösterilmiştir.

b) Eflatun renk Karadağ'ı göstermektedir.

c) Yeşil renk Sancak bölgesini göstermektedir.

d) Sarı Renk Sırbistan'ı göstermektedir.

e) Turuncu renk Voyvodina Özerk Bölgesi'ni göstermektedir.

f) Pembe renk Arnavutluk'u göstermektedir.

g) Açık yeşil renk Kosova Arnavutlarının yaşadıkları bölgeyi göstermektedir.

h) Turkuaz renk Makedonya'da yaşayan Makedon Ortodoksları göstermektedir.

i) Beyaz renk Makedonya'da Arnavutların yaşadığı bölgeyi göstermektedir.

j) Yunanistan ve Bulgaristan koyu mat yeşil renk ile gösterilmiştir.

k) Kırmızı renk ile Türklerin tüm Balkanlarda yaşadıkları yerler gösterilmiştir.

Balkanlarda sorunlu ülkelerdeki bölgeleri daha yakından ayrı ayrı görelim.

Harita 6

Kırmızı renk ile gösterilen bölge Sırp Cumhuriyetidir, yeşil Boşnak Müslümanları, mavi Hırvatları, sarı, Boşnak ve Hırvat Kantonlarını göstermektedir.

Harita 7

Bir bütün olan Sancak bölgesi, güneyde Kosova ve kuzeyde Bosna ile birleşmemesi için ikiye böldürülmüştür. Her iki devlette Sancak'ın 12 şehri bulunurken, bugün Karadağ Sancak'ına 6, Sırbistan Sancak'ına 6 şehir verilmiştir. Altteki haritada ayrıntılı Sancak bölgesini görelim.

- map of Sandzak region in Serbia and Montenegro -

Harita 8

Harita 7’de tek Sancak bölgesinin parçalanmasının ayrıntılı hali harita 8’de gösterilmiştir.

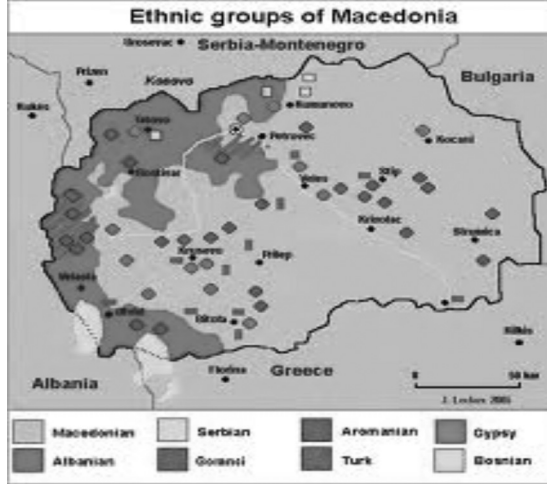
Harita 9

BM ve AB’nin göstermiş olduğu haritada Türklere koyu kırmızı renk ile gösterilmiştir. Sancak ile ileride birleşmemeleri için bugünden düşünülen Kosova’nın kuzey kısmı Sırlara teslim edilmiştir. Bugün bağımsız ilan edilen ve yeni devlet olarak 112 devlet tarafından kabul edilen Kosova’nın Kosovalıları Kosova’nın kuzey bölgesine geçememektedirler. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’ne benzetilebilir.

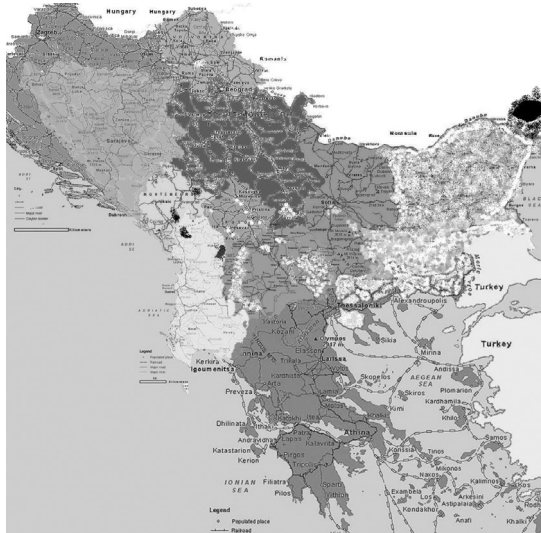
Harita 10

NATO gücüne ait bölgeler haritası. Sarı renk ile İtalyan ve Alman Tuğayı, Mavi renk ile İngiliz ve Fransız Tuğayı, kırmızı renk ile ABD Tuğayı gösterilmiştir.

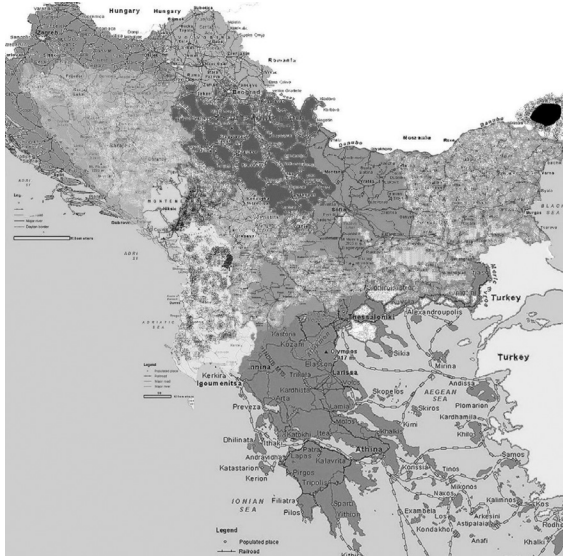
Harita 11

Makedonya'da yaşayan etnik nüfusa ait işaretlerde gösterilmiştir. Yeşil renk ile gösterilen Türkler Makedonya'nın tüm bölgelerinde yaşamaktadırlar. Kırmızı ile gösterilen Arnavutlar Arnavutluk ve Kosova ile komşudur. Bosnalı Müslümanlar ise Hırvat ve Sırp-ların arasında kaldığı gibi Kosova, Arnavutluk ve Makedonya'da yaşayan Arnavutların, Türklerin ve diğer Müslüman kavimlerin etrafı Ortodoks olan Yunanistan, Makedonya, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ ile sarılıdır.

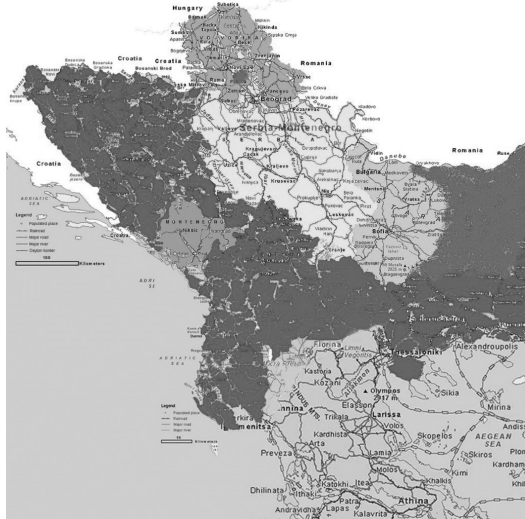
Harita 12

Beyaz ve siyah renk ile gösterilen yerler Balkanlarda Türklerin yaşadığı ve Türkçenin konuşulduğu (ağızlar) yerler gösterilmiştir.

Harita 13

Beyaz ve siyah renk ile gösterilen yerler Balkanlarda Türk, Arnavut, Boşnakların yaşadığı yerler ile mezar taşları haritası gösterilmiştir.

Harita 14

Bu haritanın adına “İkinci Türkiye” veya farklı bir isim verilebilir. Türk’ün Türk ile birleşmemesi veya bu haritanın oluşmaması için yüzyıllardır oyun oynayanların çeşitli

entrikalarla, katliamlarla, işkencelerle, savaşlarla, asimilasyonlarla, bin türlü tuzak hazırlayarak Türk şehitlerinin kanıyla yoğrulmuş toprağın bir bütünü gösterilmiştir. Türklere karşı barikatlar kurdukları haritalarını yukarıda görmüştük (harita 5). Bugün Balkanlarda veya Türkiye’de Balkanlar ile veya Türkiye ile ilgili hangi kararlar, yatırımlar, yapıldıysa bu haritanın gerçekleşmemesi için yapılıp yapılmadığı araştırılmalıdır. Hiçbir Türk bunu aklından çıkarmamalıdır. TC. Milli Eğitim Bakanlığı müfredatında yer almalıdır. Türkiye’nin “öğrenci projesi”nden tutun, işadamlarının ya da diplomasinin tamamına kadar herkes bu haritaları ezberleyerek hedefine koymalıdır. Çünkü bunun parçalanmasına hizmet edenler, Orta Doğu, Orta Asya, Kafkaslar ve hatta Türkiye’nin doğu ve güneydoğusunda aynı parçalanmayı hedeflemiştir. İsimler veya bölgeler farklı olabilir ancak hedef aynıdır. İlk hedef Türk dilidir. Balkanlarda maalesef içimiz burkularak doğruyu söylememiz gerekiyor ise Türkiye’nin Dış İşleri Bakanlığı’nın desteğiyle Makedonya ve Kosova anayasalarından yerli Türk partileri tarafından yani yerli Türklerin kendi eliyle Türk dili resmiyetten kaldırılmıştır. Balkanlarda ilk hedef olan Türk dilini kaldırmakla başarı gösteren AB, NATO, BM ve diğerleri, Türk’ü ve Türk’ün eserlerini ortadan kaldırıp, Türk’ün adını Balkanlardan silmektir. 6000’den fazla eser sayısını yıktıkça bitiremeyenler, Balkanlarda küçük devletler kurarak, bu devletlerin anayasalarında Balkanları Türksüz ve Türkçesiz yazarak, bu doğrultuda yasalar oluşturarak, uygulamaya tabi tutarak, Türklere ve Türkiye’ye barikatları kurmuş, kurmaya devam etmektedir. Ne yazık ki, başta Türkiye bürokrasisi olmak üzere (kişiler hariç) kurumsal anlamda gereken yapılmamıştır. Çok geç kalınmış olsa da Balkanlarda yaşayan Türk-İslam anlayışı halen Türkiye’nin eline bakmakta, Türkiye’yi beklemektedir.

Kaynakça

Haritalar 3/4/5/12/13/14, Cevdet Şanlı ve Ergin Jable tarafından yapılmıştır.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Balkanlar_tarihi

https://tr.wikipedia.org/wiki/Balkanlar_co%C4%9Frafyas%C4%B1

